

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

A M. TUD. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

HEINRICH GUSZTÁV és P. THEWREWK EMIL

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTIK

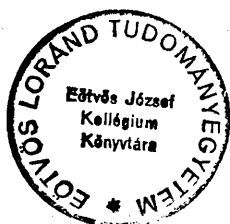
NÉMETHY GÉZA és PETZ GEDEON.

TIZENHETEDIK ÉVFOLYAM.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1893.

*Az Egyet. Philologiai Közlöny dolgozótársai
1893-ban:*

Badics Ferencz	Kuzsinszky Bálint
Balassa József	Lázár Béla
Bárdos Remig	Lehr Vilmos
Bartal Antal	Matskássy József
Bayer József	Maywald József
Bódiss Jusztin	Moravszky Ferencz
Brassai Sámuel	Négyesy László
Demek Győző	Némethy Géza
Erdélyi Pál	Pecz Vilmos
Ernyei István	Petz Gedeon
Fináczy Ernő	Pozder Károly
Fodor Gyula	Récsey Viktor
Fröhlich Róbert	ifj. Reményi Ede
Gärtner Henrik	Rupp Kornél
Geréb József	Schack Béla
Góbi Imre	Schill Salamon
Gyomlay Gyula	Szathmáry József
Háhn Adolf	Szigetvári Iván
Hegedüs István	Takács István
Heinrich Gusztáv	P. Thewrewk Emil
Hellebrant Árpád	Tóth Kálmán
Horvay Róbert	Váczy János
Incze Béni	Vári Rezső
Kalmár Elek	Varjas István
Kanyaró Ferencz	Várnai Sándor
Kardos Albert	Vozári Gyula
Katona Lajos	Zolnai Gyula
Krausz Sámuel	Zsoldos Benő.
Kulcsár Endre	

T A R T A L O M.

I. Értekezések.

	Lap
<i>Balassa József</i> , Arany János mint nyelvész	328
<i>Bárdos Remig</i> , Lucanus és Vergilius 401, 548,	625
<i>Bartal Antal</i> , A magyarországi latinság szótára	417
<i>Brassai Sámuel</i> , Az 'elisio' mythosa	545
— — Plutarchos egészségügyi cikkét s egy pár mászt illető nyelvészeti észrevételek	321
<i>Erdélyi Pál</i> , Adalékok a régi magyar irodalom történetéhez	91, 172
<i>Ernyei István</i> , Simai Kristóf 'Gyapai Márton'-jának eredetije	276
<i>Gärtner Henrik</i> , Diderot és a polgári dráma	241
<i>Hegedüs István</i> , Thukydides műve keletkezésének idejéről	81, 161
<i>Heinrich Gusztáv</i> , Juhász Máté misztériuma	748
<i>Hellebrant Árpád</i> , A magyar philologiai irodalom 1892-ben	478
<i>Incze Béni</i> , Nominativus cum infinitivo és accusativus cum infinitivo Thukydidesnél	36, 100, 185, 258
<i>Kalmár Elek</i> , Petöfi 'János vitéz'-ének népies elemei	643, 714
<i>Kanyaró Ferencz</i> , Zrínyi legújabb epigonja	15
— — Bibliotheca Zrinyiana	421
<i>Krausz Sámuel</i> , Addenda lexicis græcis et latinis	672
<i>Lázár Béla</i> , A német Fortunatus-drámák	285
<i>Lehr Vilmos</i> , Maitre Pathelin és XVI. századi német alakjai	567, 721
<i>Négyesy László</i> , Berzsenyi iskolázásáról	113
<i>Némethy Géza</i> , Addenda reliquiis Euhemeri	1
<i>Petz Gedeon</i> , Ujabb német irodalomtörténet	355
<i>Pozder Károly</i> , Az ember jelentősége a természetes vallás fejlődésében	280
<i>Récsey Viktor</i> , Görög költemény Szent László leányáról	705
<i>Reményi Ede</i> , O-skót ballada-töredék	196
<i>Szathmáry József</i> , Kazinczy és Toldy 559, 665	
<i>Takács István</i> , Az idegen szók hangrendjéhez	745

	Lap
<i>Vári Rezső</i> , Ad Lucani codices Estenses	340
<i>Varjas István</i> , Kritikai adalékok a Statius Thebaisához írt scholiokhoz	651, 727
<i>Várnai Sándor</i> , Shakespeare mint lyrikus	430

II. Hazai irodalom.

Arany János, Toldi, magy. Lehr Albert, <i>Kardos Albert</i>	143
Békési Gyula és Máthé György, Latin nyelvtan II., <i>Pozder Károly</i>	298
— — Latin nyelvtan III., <i>U. a.</i>	298
*Beöthy Zsolt, A magyar irodalom története. (Képes díszmunka)	395
Burián János, Latin synonymika, <i>Bódius Jusztin</i>	375
Cserép József, M. Tullii Ciceronis pro P. Sestio oratio, <i>Gyomlay Gyula</i>	138
Detto. Horváth, Horatius és kora, <i>Moravszky Ferencz</i>	367
Endrei Ákos, Német stílusgyakorlatok, <i>Demek Győző</i>	588
Fináczy Ernő, Lykurgos beszéde Leokrates ellen, <i>Hegedüs István</i>	441
Geréb József, Herodotos történeti könyvei I., <i>Fináczy Ernő</i>	287
Haraszi Gyula, Kis francia nyelvtan, <i>Háhm Adolf</i>	53
Hauptmann Gusztáv, Mythologiai képgyűjtemény, <i>Pozder Károly</i>	587
Heinrich Gusztáv, Herder Cid-románczai, <i>Katona Lajos</i>	677
Kalmár Elek, Magyar olvasókönyv I., <i>Vozári Gyula</i>	580
— — Iskolai magyar nyelvtan I., <i>U. a.</i>	582
Katona Lajos, Német olvasókönyv, <i>Petz Gedeon</i>	57
Keil A. L., Róma törvényhozása a népgyűlések korában, <i>Fröhlich Róbert</i>	756
Kempf József, Homeros Odysseája, <i>Pecz Vilmos</i>	684
*Kuun Géza gr., Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orient. originis historia antiquissima, <i>Hegedüs I.</i>	474
Latkóczy Mihály, Szövegkönyv a mythol. képgyűjteményhez, <i>Pozder Károly</i>	587
Négyesy László, Amade László versei, <i>Váczy János</i>	369
— — A mértékes magyar verselés története, <i>U. a.</i>	129
*Némethy Géza, Dicta Catonis	74, 231
— — P. Corn. Taciti libri I—VI.	702
— — és Pozder K., Latin nyelvtan, <i>Pecz Vilmos</i>	575
Pácz Sándor, A régi görögök családi élete, <i>Fináczy Ernő</i>	51
Patterson J. A. és Balassa J., Angol nyelvtan és olvasókönyv, <i>Schack Béla</i>	211, 318
Péterfy Jenő, Platon válogatott művei, <i>Némethy Géza</i>	675

* A csillaggal megjelölt művek a *Vegyések* rovatában vannak tárgyalva.

	Lap
Pirchala Imre, Latin nyelvtan, <i>Maywald József</i>	203
— — Latin olvasó- és gyakorlókönyv, <i>U. a.</i>	208
Ribbeck O., A római költészet története, <i>Pozder Károly</i>	761
Schack Béla, Magyar szöveg német fordításra, <i>Demek Győző</i>	588
Schenkl-Ábel, Görög elemi olvasókönyv, <i>Gyomlay Gyula</i>	450
Schill Salamon, Görög irodalomtörténet, <i>Pecz Vilmos</i>	44
— — <i>Vári Rezső</i>	47
Schrauf Károly, Magyarországi tanulók külföldön II., <i>Némethy Géza</i>	128
Spanraft Alajos, Dictionnaire de la conversation et de la lecture, <i>Mats-</i> <i>kássy József</i>	454
Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond, Magyar nyelvtörténeti szótár <i>Zolnai Gyula</i>	445
Széchy Károly, Vajda Péter élete és művei, <i>Bádics Ferencz</i>	291
Theisz Gyula, A francia nyelv elemi tanfolyama, <i>Balassa József</i> ...	753
P. Thewrewk Emil, Codex Festi Farnesianus, <i>Vári Rezső</i>	752

III. Philologiai program-értekezések.

Agh Norbert, A XVIII. századbeli német mesék, <i>Horvay Róbert</i> ...	605
Baligó János, A római nyelv hanyatlásának okai Augustus halála után, <i>Bódius Jusztin</i>	390
Bauer Simon, A szólásmód, <i>Kulcsár Endre</i>	384
Benő János, A természet ekonoimája, <i>Váczy János</i>	779
Berkeszi István, A magyar nyelv és szellem királyaink udvarában, <i>Váczy János</i>	463
Cserni Béla, Látogatás Apulumban, <i>Kuzsinszky Bálint</i> ...	771
Czapáry László, Mysterium- és iskola-dráma, <i>Bayer József</i>	311
Danielovics Kálmán, Homeros és Vergilius alvilága, <i>Némethy Géza</i> ...	217
Dergách Sándor, A német nyelv és irodalom tanítása, <i>Heinrich Gusztáv</i>	697
Erdélyi Károly, Az ember tragédiája, <i>Váczy János</i>	71
Ernyei István, Simai Kristóf élete és munkái, <i>Bayer József</i>	466
Frank Zoltán, Szentjóni Szabó László és költészete, <i>Rupp Kornél</i>	774
Fülöp Árpád, Csiksomlyói miszteriumok, <i>Heinrich Gusztáv</i>	610
Hittrich Ödön, Lukianos két dialogusa, <i>Tóth Kálmán</i>	614
Hoffer Endre, Herodot műzsái I. Klio, <i>Findóczy Ernő</i>	287
— — <i>Geréb József</i>	381
Hornyánszky Gyula, Thukydides és a sophistika, <i>Zsoldos Benő</i> ...	222
Horváth Cyrill, Codex-irodalmunk példái és a Példák Könyve, <i>Rupp</i> <i>Kornél</i>	700
Kara Győző, Fábrián Gábor műfordításai, <i>Reményi Ede</i>	315
Karsay János, Ingadozások a magyar írásban, <i>Balassa József</i>	313
Kempf József, Homeros Odysseiája II. ének, <i>Bódius Jusztin</i>	607

	Lap
Koltai Virgil, Petőfi és Arany, <i>Szigetvári Iván</i>	772
Kőrösi Sándor, A magyar nyelvbeli olasz elemek, <i>Balassa József</i> ...	225
Kulcsár Endre, Arany János elbeszélő irálya, <i>Kardos Albert</i> ...	65
Maczki Valér, A regény dialektikája, <i>Góbi Imre</i>	770
Major Károly, A költői képzelemről, <i>Lázár Béla</i> ...	474
Mártonyi Lukács, A görög színház, <i>Tóth Kálmán</i>	616
Moravszky Ferencz, A tökéletes szónok Cicero szerint, <i>Bódiss Jusztin</i>	461
Mórocz Emilián, A magyar és latin nyelv párhuzamos tanítása, <i>Bódiss Jusztin</i>	594
Némethy Géza, Dicta Catonis, <i>Vári Rezső</i>	609
Novák Sándor, Szigeti veszedelem és Zalán futása, <i>Kanyaró Ferencz</i>	599
Palásthy Károly, Családi élet és nevelés az ókori görögöknél, <i>Tóth Kálmán</i>	466
Popini Albert, Néhány szó Horatiusról, <i>Fodor Gyula</i>	60
Rác Endre, Tanulmányok a rómaiak erkölceséről, <i>Bódiss Jusztin</i> ...	686
Schuber Mátyás, A költészet szerepe a középiskolai nevelésben, <i>Góbi Imre</i>	694
Szinger Kornél, A Toldi-kérdés és Arany János Toldi-trológiája, <i>Heinrich Gusztáv</i>	386
Szölgvényy Ferencz, C. Velleius Paterculus és M. Vinicius consulhoz Róma történetéről írt két könyve, <i>Némethy Géza</i> ...	216
Takács Menyhért, A római nevelés, <i>Bódiss Jusztin</i> ...	307
Téglás Gábor, A római bányászok temetkezési módja Daciában <i>Kuzsinszky Bálint</i>	772
Tell Anasztáz, A műballada a magyar költészetben, <i>Négyesy László</i>	219
Tóth Lőrincz, Szabó István, <i>Némethy Géza</i>	215
Tóth Sándor, Egy latin olvasó óra, <i>Bódiss Jusztin</i>	470
Vajda Károly, Daphnis és Chloë, <i>U. a.</i>	690
Várkonyi Endre, A görög nyelv protestáns középiskoláinkban, <i>Tóth Kálmán</i>	615
— — Az első görög nyelvtani óra az V. osztályban, <i>U. a.</i> ...	615
Vende N. Ernő, A beteg Henrik, <i>Petz Gedeon</i>	227
Veress Ignác, Ugy, <i>Balassa József</i>	393
Versényi György, Babonás napok, <i>Katona Lajos</i> ...	69
Werner Adolf, Gr. Gvadányi József, <i>Demek Győző</i>	776

IV. Külföldi irodalom.

Bibliotheca Zrinyiana: Die Bibliothek des Dichters Nicol. Zrinyi, <i>Kanyaró Ferencz</i>	421
*Bolte T., Mucedorus, <i>Heinrich Gusztáv</i>	702
*Froitzheim T., Friederike von Sesenheim, <i>U. a.</i>	318

	Lap
*Giesswein, A., Die Hauptprobleme der Sprachwissenschaft, <i>Pozder Károly</i> ...	232
Harms, P., Die deutschen Fortunatus-Dramen, <i>László Béla</i> ...	285
*Hauffen, A., Shakespeare in Deutschland, <i>Heinrich Gusztáv</i> ...	618
Jahresberichte für neuere deutsche Litteraturgeschichte, <i>Petz Gedeon</i>	355
*Kraus, E., Das böhmische Puppenspiel vom Doctor Faust, <i>Heinrich G.</i>	234
*Lippmann E. O., Die chemischen Kenntnisse des Plinius, <i>Gärtner H.</i>	75
Ludwig, O., Gesammelte Schriften, <i>Heinrich G.</i> ...	237
Morsch J., Aus der Vorgeschichte von Goethes Iphigenie, <i>Petz Gedeon</i>	76
*Müller-Frauenstein, G., Von H. v. Kleist bis zur Gräfin M. Ebner- Eschenbach, <i>Heinrich Gusztáv</i> ...	622
Müller, F. Max, Anthropological Religion, <i>Pozder Károly</i> ...	280
*Paetow, Walther, Die erste metrische deutsche Shakespeare-Über- setzung, <i>Heinrich G.</i> ...	620
*Rauch, H., Lenz u. Shakespeare, <i>U. a.</i> ...	620
*Reinhold, Goethe u. die Brüder Grimm, <i>U. a.</i> ...	236
*Schmidt, Erich, Lessings Übersetzungen, <i>U. a.</i> ...	235
*Schröder, E., Goethes Faust u. das Spiel von Frau Jutten, <i>Petz Gedeon</i>	234
*Schröder R., Die deutsche Kaisersage u. die Wiedergeburt des deutschen Reiches, <i>Heinrich G.</i> ...	703
*Vollmöller, K., u. Otto, R., Jahresbericht über die Fortschritte der roman. Philologie, <i>U. a.</i> ...	75

V. Budapesti Philologiai Társaság.

A Társaság XIX. közgyűlése	149
I. Elnöki megnyitó beszéd, <i>F. Theurewk Emil</i>	149
II. Titkári jelentés, <i>Fünczy Ernő</i>	151
III. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése	154
IV. Jegyzőkönyv az 1892. decz. 26-iki választmányi ülésről	155
V. A közgyűlésről felvett jegyzőkönyv	159
Felolvasó és választmányi ülések 73, 74, 155, 229, 230, 317, 394, 475, 701,	781
A Társaság tagjai 1893-ban	787

VI. Vegyesek.

A bécsi philologus-gyűlés	617
Aeneas Sylvius Piccolomini, De duobus amantibus	781
A francia helyesírás reformja	704
A 'Klage', <i>Heinrich Gusztáv</i>	232
A M. T. Akadémia kiadványai	77, 223
Dankó József, Vetus Hymnarium	781

	Lap
Dayka Gábor emlékezete	77
Gryphius, Katharina von Georgien, <i>Heinrich G.</i>	235
<i>Könyvészet</i>	78, 239, 320, 399, 476, 623
Heine szerelmei, <i>Petz Gedeon</i>	236
Helyreigazítás, <i>Kulcsár Endre</i>	160
Hibaigazítások	239, 704
Mátyás király neve Luther irataiban, <i>Petz Gedeon</i>	398
Mitternacht Sebestyén János, <i>Heinrich G.</i>	396
Név- és tárgymutató	782
Nyelvtudományi közlemények	160
Philologiai programm értekezések 1891—2.	79
Polyeucte, <i>Heinrich G.</i>	396
Régi emlékkönyv, <i>Heinrich G.</i>	233
Válasz Vári Rezső birálatára, <i>Schill Salamon</i>	318

ADDENDA RELIQUIIS EUHEMERI.

Editionem principem reliquiarum Euhemeri prolegomenis et adnotationibus instructam anno MDCCCLXXXIX publici iuris fecimus,¹⁾ quo libello mox adepti sumus laudem et approbationem virorum doctorum, qui in hoc litterarum genere versantur, omnium. Nam et ii, qui in ephemeridibus criticis de editione nostra scripserunt, *J. Gansz*,²⁾ *A. Breysig*³⁾ et, quem honoris causa nomino, *H. Diels*,⁴⁾ assensi sunt nobis in rebus gravissimis, et *Susemihl*, cum in historia litterarum Græcarum ætatis, quæ vocatur, Alexandrinæ de vita et scriptis Euhemeri disputaret,⁵⁾ opusculo nostro usus est potissimum duce. Quo magis nos niti decet, ut etiam posthac omnia, quæ ad scriptorem Historiæ Sacræ aliqua ex parte pertinent, diligentissime colligamus, præsertim cum et viri docti modo nominati nonnulla ad supplendam fragmentorum syllogen contulerint et editiones novæ auctorum eorum, apud quos plurimæ servatæ sunt Euhemeri reliquiæ, his tribus annis in publicum prodierint. Deinde ego quoque expertus sum veritatem antiquissimi illius proverbii: *dies diem docet*; nam cum scriptorum veterum libros, unde Euhemerismi notio hauriri posset, iterum atque iterum evolverem, occurrerunt mihi aliquot loci, quos antea enotandos esse non animadverteram. Nunc igitur, ne ea, quæ in libello meo de Historia Sacra exposui, manca maneant, addam hæc pauca supplementa, quibus impræsentiarum contenti esse debemus; spero

¹⁾ Euhemeri reliquiæ, collegit, prolegomenis et adnotationibus instruxit Geyza Némethy. Budapest, kiadja a M. T. Akadémia, 1889.

²⁾ Wochenschrift für klassische Philologie. a. 1890. p. 99.

³⁾ Berliner philologische Wochenschrift, a. 1891. p. 421—426.

⁴⁾ Deutsche Literaturzeitung, a. 1892. p. 400.

⁵⁾ Geschichte der griechischen Litteratur in der Alexandrienerzeit, tom. I. p. 316—322.

enim fore, ut mihi mox Euhemerum iterum atque castigatius edere contingat.

I. De fragmentis apud Diodorum servatis.

1, Cum anno MDCCCLXXXVIII. Euhemeri edendi consilium cepissem, vehementer dolebam nullam in publicum prodiisse Diodori Siculi, sectatoris Euhemeri, editionem, quæ ætate nostra omni ex parte digna dici posset. Neque multum mihi profuit, quod eodem anno *Fridericus Vogel*,*) primum Diodori volumen tandem edidit; nam libri V. et VI., ubi Historiæ Sacræ fragmenta insunt, volumine altero continentur, quod post editum a me Euhemerum publici iuris factum est. Loci igitur Diodorei in libello meo secundum editionem Vogelianam hoc modo sunt corrigendi:

Fragm. III. (Euh. rel. p. 46—52) 41, 1: post τῶν κατὰ τὸν Ὀκεανόν addendum νήσων; 2.: pro χωματίων scribendum χωμάτων.

42, 2: pro τὰ τοιαῦτα φορτία scribendum τὰ [τοιαῦτα] φορτία. — δὲ Αἴγυπτον: δ' Αἴγυπτον. — 4. δὲ ἡ Παρχαία: δ' ἡ Παρχαία. — καθ' αὐτήν: κατ' αὐτήν. — δὲ αὐτήν: δ' αὐτήν. —

43, 2: pro γενέσθαι scribendum γίνεσθαι. — 3. ἄμπελοι πολλοί: ἄμπελοί τε πολλοί.

44, 1: pro δυοῖν πλέθρων scribendum δυεῖν πλέθρων. — διειλημμένοις: διειλημμένος. — 3. δὲ ὁ ποταμὸς: δ' ὁ ποταμὸς. —

6. τὸν παλαιόν: τὸ παλαιόν. — δὲ Ὀκεανίτας: δ' Ὀκεανίτας. —

7. τῆς ἀργείας: [τῆς] ἀργείας.

45, 1: pro πλείω θηρία scribendum θηρία πλείω. — 4. κάλλιστα: μάλιστα. — 6. τὴν μαλακότητα: διὰ τὴν μαλακότητα.

46, 4: pro δὲ ἡ χώρα scribendum δ' ἡ χώρα. — 6. χρυσὴ δὲ ὄλη: χρυσὴ δ' ὄλη. — 7. κατὰ δὲ μέσην: κατὰ μέσην δὲ.

Fragm. VI. 8: pro γεγονέναι βασιλεία scribendum βασιλεία γεγονέναι.

2. Sententiam meam de fragmento III. in Euh. rel. p. 8. his verbis exposui: «Primum, quod ad l. V. c. 41—46 (fr. III.) attinet, descriptio Panchaiæ est epitome satis ampla e libro primo Euhemeri, quamquam insunt nonnulla, quæ ipsa Messenii nostri verba referre videntur. Cum enim in tota descriptione Dio-

*) *Diodori Bibliotheca Historica.* Editionem primam curavit Imm. Bekker, alteram Ludovicus Dindorf, recognovit *Fridericus Vogel*, Lipsiæ, Teubner. Vol. I. a. MDCCCLXXXVIII. Vol. II. a. MDCCXC.

dorus præsentī verborum tempore, ut geographum decet, uteretur, interdum paulo negligentius excerpens imperfectum tempus ab auctore suo usurpatum retinuit, velut in fr. III. 43, 3: Ἦν δὲ καὶ τῶν φοινίκων στελέχη μεγάλα καὶ καρποφόρα διαφερόντως, καὶ καρβαὶ πολλαὶ ἀκροδρόρων δαφιλεστάτην τοῖς ἐγχωρίοις ἀπόλαυσιν παρεχόμεναι. Χωρὶς δὲ τούτων ὑπὴρχον ἄμπελοι πολλαὶ καὶ παντοδαπαί, αἱ πρὸς ὕψος ἀνηγμέναι καὶ διαπεπλεγμέναι ποικίλως ἴδειαν τὴν πρόσσφιν ἐποίουσαν καὶ τὴν ἀπόλαυσιν τῆς ὥρας ἐτοιμοτάτην παρείχοντο; et ibid. 44, 1—2: Ὁ δὲ ναὸς ὑπὴρχεν ἀξιόλογος ἐκ λίθου λευκοῦ, τὸ μῆκος ἔχων δυοῖν πλέθρων. . . . κύκλῳ δὲ τοῦ ναοῦ τὰς οἰκίας εἶχον οἱ θεραπεύοντες τοὺς θεοὺς ἰσρεῖς, δι' ὧν ἅπαντα τὰ περὶ τὸ τέμενος διῳκεῖτο. Nonne manifestum est, Euhemerum quippe qui se in Panchaia fuisse fingeret, velut præterita, quæ ibi vidisset, rettullisse, Diodorum autem geographorum more insulas Oceani meridiani describere volentem præsentī tempore minus constanter esse usum?». Quæ ita se habere in dubium vocavit *Breysig* (Berl. Phil. Wochensch, a 1891. p. 422), cui hoc loco breviter respondere debemus. Verba autem eius sunt, quæ sequuntur: «Was aber seine Beschreibung Panchaias betrifft, so möchte ich diese (von Diod. V. 41. §. 2—46. §. 7.), wie ich oben schon andeutete, nicht für einen Auszug, sondern für eine wörtliche Wiederholung aus Euhemerus erklären. . . . Die Beschreibung der panchäischen Inseln ist von Diodor natürlich im Præsens vorgetragen. Nun aber finden sich in ihr einige Angaben im Imperfectum. . . . Deshalb nimmt Némethy an, Diodor habe die *Erzählung* des Euhemerus, um sie für seine geographische Angaben zu verwerthen, in eine *Beschreibung* umgesetzt und daher die Præterita des Euhemerus in Præsentia verwandelt, dabei aber einige Imperfecta übersehen. N. geht bei dieser Hypothese offenbar von der ganz unwahrscheinlichen Voraussetzung aus, dass sich Euhemerus nicht der beschreibenden Darstellung habe bedienen können. Es lag doch auch für Euhemerus nahe, eine Beschreibung des Inselreiches zu geben und somit das Præsens zu gebrauchen. Aber auch hiervon abgesehen — die Verwendung von Imperfecten bei Erwähnung von Dingen, die noch bestehen oder als noch bestehend zu denken sind, ist im Griechischen nicht ungebräuchlich, s. Krüger, Griechische Sprachlehre T. 1. §. 52, 4 Anm. 4.» Quæ argumenta quam sint futilia, facile apparet, si in quæstionem vocamus etiam alia negligentia Diodori exempla, ut in fr. III. 46. 3—4:

Μυθολογοῦσι δ' οἱ ἱερεῖς τὸ γένος αὐτοῖς ἐκ Κρήτης ὑπάρχειν, ὑπὸ Διὸς ἡγμένους εἰς τὴν Παγχαίαν ὅτε κατ' ἀνθρώπους ὦν ἐβασίλευε τῆς οἰκουμένης· καὶ τούτων σημεῖα φέρουσι τῆς διαλέκτου, δεικνύντες τὰ πολλὰ διαμένειν παρ' αὐτοῖς Κρητικῶς ὀνομαζόμενα· τὴν τε πρὸς αὐτοὺς οἰκειότητα καὶ φιλανθρωπίαν ἐκ προγόνων παρεληφέναι, τῆς φήμης ταύτης τοῖς ἐκγόνοις παραδιδομένης ἀεὶ.

4. Ἐδείκνυον δὲ καὶ ἀναγραφὰς τούτων, ἃς ἔφασαν τὸν Δία πεποιῆσθαι. Confer deinde ibid. 6—7: Ἡ δὲ κλίνη τοῦ θεοῦ τὸ μὲν μῆκος ὑπάρχει πηχῶν ἕξ, τὸ δὲ πλάτος τεττάρων, χρυσῇ δ' ὄλη καὶ τῇ κατὰ μέρος ἐργασία φιλοτέχνως κατεσκευασμένη. 7. Παραπλήσιος δὲ καὶ ἡ τράπεζα τοῦ θεοῦ καὶ τῷ μεγέθει καὶ τῇ λοιπῇ πολυτελείᾳ παράκειται πλησίον τῆς κλίνης. κατὰ μέσην δὲ τὴν κλίνην ἕστηκε στήλη χρυσῇ μεγάλῃ, γράμματα ἔχουσα τὰ παρ' Αἰγυπτίους ἱερά καλούμενα, δι' ὧν ἦσαν αἱ πράξεις Οὐρανοῦ τε καὶ Διὸς ἀναγεγραμμένα. Ego igitur non affirmo Euhemerum in narratione sua semper tempore præterito esse usum neque me fugit imperfectum etiam in descriptione posse adhiberi, sed moneo lectores apud Diodorum repentino illo transitu a tempore præsentis ad imperfectum concinnitatem orationis adeo perturbari, ut talis negligentia Euhemero ipsi tribui non possit. Contra Diodoro in epitome facienda tale quid accidisse verisimillimum est. Accedit, quod Diodorus nonnulla, quæ in Euhemero legit, procul dubio omisit in fragmento III., ut in Euh. rel. p. 9. docui. Quo magis miror Breysigium (ibid p. 423) de hac quæstione ita ratiocinari: «Wenn nun in diesem Fragment (42, 6) der Tempel des triphylischen Zeus in die Ebene verlegt wird, während nach dem Berichte Diodors in sechsten Buch (fr. II. §. 7. Ném.) das Heiligthum auf einem überaus hohen Hügel liegt, so verdient zunächst die erstere Angabe, da sie unmittelbar von Diodor herrührt, den Vorzug, während die letztere auf dem Excerpt des Eusebius aus Diodor beruht. *Doch braucht man sie deshalb nicht zu verwerfen; denn beide Nachrichten lassen sich mit einander in Einklang bringen*, wie Block gezeigt hat, dem auch Némethy (S. 77. adn. fr. II. 6) sich anschliesst.» Quod certe verum est, sed, si Euhemerus circa templum Jovis Triphylis regionem planam fuisse, ipsum fanum autem in tumulo quodam exstructum longe eminuisse narravit, ut hoc loco etiam Breysig concedit, et, si Diodorus fr. III. 42. 6. hæc tantum dicit: ἱερόν Διὸς Τριφυλίου κείμενον ἐν χώρᾳ πεδιάδι, nonne manifestum est, Diodorum in descriptione Panchaiæ non

omnia, quæ in Euhemero legisset, rettulisse? Nihilominus denique reiicienda sunt, quæ Breysig (ibid. p. 423) de fine huius fragmenti dicit: «Ob aber am Ende dieses Fragments (46, 7) ein Irrtum Diodors oder eine Verderbniss des Textes vorliegt, lässt sich schwer entscheiden. Wie schon Sévin (bei Ném. S. 78) sah, erwartet man nach der Notiz des Eusebius (Ném. fr. II. 7. S. 46), dass die Thaten des Uranos, Kronos und Zeus, und nicht, wie hier angegeben, nur die des Kronos und Zeus auf der goldenen Säule im Zeus-tempel zu Panchaiia verzeichnet waren. Und doch hat auch hier Diodor, wie in dem ganzen Abschnitt, *aus dem Vollen geschöpft*; denn er bemerkt im Anschluss an die vorangehende unvollständige Angabe, dass die Thaten der Artemis und Apollos von Hermes aufgezeichnet worden seien: κατὰ δὲ μέσσην τὴν κλίνην ἔστηκε στήλη χρυσῆ μεγάλη, γράμματα ἔχουσα τὰ παρ' Αἰγυπτίους ἱερὰ καλούμενα, δι' ὧν ἦσαν αἱ πράξεις Ὀὐρανοῦ τε καὶ Διὸς ἀναγεγραμμέναι καὶ μετὰ ταύτας αἱ Ἀρτέμιδος καὶ Ἀπόλλωνος ὑφ' Ἑρμοῦ προσαναγεγραμμέναι. Daraus dürfte man eher auf eine Corruptel der Überlieferung als auf eine Flüchtigkeit Diodors schliessen.» Concedamus igitur Saturni nomen hoc loco librariorum errore excidisse; sed cur non commemorat Diodorus, quod maximi est momenti, gesta illa ab ipso Jove esse perscripta, ut Lactantius docet fr. XXIII: «Ubi auream columnam positam esse ab ipso Jove titulus indicabat, in qua columna gesta sua perscripsit». Ergo Diodorus etiam hoc loco reticuit nonnulla, quæ in Euhemeri libro legebantur. Cum igitur Diodorus et orationis concinnitatem insolito temporum usu perturbaverit et multa in descriptione Panchaiæ, quæ in Historia Sacra procul dubio inerant, omiserit, Euhemerum non ad verbum exscripsisse, ut Breysig vult, sed neglegenter excerptisse putandus est.

II. De fragmentis versionis Ennianæ apud Lactantium.

In fragmentis versionis Ennianæ recensendis usi sumus editione Lactantii Fritzschiana, quam exspectationi virorum doctorum minime satisfacisse dolebam. Quo maiore affectus sum gaudio, cum tandem in manus meas pervenit nova Lactantii editio a Samuele Brandt*) curata, in qua scriptorem clarissimum codicum

*) *L. Caeli Firmiani Lactanti opera omnia*, recensuerunt Samuel Brandt et Georgius Laubmann. Pars I: Divinæ institutiones et epitome

ope satis emendatum esse omnes consentiunt. Quamquam enim in ipsis Ennii fragmentis editor, quippe qui has reliquias cum locis Diodoreis et cum libello nostro comparare omitteret, nonnullas corruptelas a nobis iam sanatas intactas reliquit, multas tamen novas præbet lectiones, quæ in nostram syllogem sine ulla dubitatione possunt recipi.

Fr. XI. pro *exin* scribendum est *exim*. — non concedat: ne concedat.

Fr. XIII. pro *Dispiter* scribendum *Dis pater*. — Glaucam filiam: filiam Glaucam. — ac filium: at filium,

Fr. XV. pro *clam* scribendum *clam se*.

Fr. XVIII. pro *pugnando vicisse* scribendum *pugna vicisse*. — datam sortem: sortem datam.

Fr. XXIII. pro *Messena* scribendum *Messenc*. — gesta sua: sua gesta. — monimentum: monumentum. — esset posteris: posteris esset. — Pro *ut insulis* Thilo coniecit: *ut et insulis*.

Fr. XXV. pro *idque quod supra* scribendum *eique quod supra*. — cælo nomen: cælum nomen. — sacravit: sacrificavit.

Fr. XXVII. pro *insolentiam venisse* scribendum *venisse insolentiam*. — multis in locis: in multis locis. — constitueret: constituerit. — circuiret: circumiret. — quasi ita: quasi ut. — amicitiae et foederis: amicitiae ac foederis, — acquireret: acquireret.

Fr. XXVIII. pro *eo veniebat* scribendum *eo veniebant*. — ostendebat: ostendebant.

Fr. XXIX. pro *affectus* scribendum *adfectus*. — monumenta: monumenta.

Fr. XXXII. pro *appetens* scribendum *adpetens*.

III. Novum testimonium apud Lactantium.

Cum Divinas Institutiones Lactantii iterum atque iterum perlegerem, occurrit mihi locus de Euhemero in l. I. c. 22., de quo ante me nemo fecit mentionem in quæstionibus ad Historiam Sacram pertinentibus. Hoc novum testimonium collocandum est p. 42. inter testimonia XV. et XVI.

Test. XV. b.

Lactantius Divin. Instit. l. I. c. 22. ed. Brandt:

divinarum institutionum, recensuit *Samuel Brandt*. Vindobonæ, anno MDCCCLXXX.

«Sive igitur a Melisseo, ut Didymus tradidit, colendorum deorum ritus effluxit, sive ab ipso Jove, ut Euhemerus, de tempore tamen constat, quando dii coli cœperint.»

Pertinent hæc verba ad narrationem præcedentem, ad fragm. XXVII. in Euh. rel. p. 59: «Historia vero sacra testatur ipsum Jovem, postquam rerum potitus sit, in tantam venisse insolentiam, ut ipse sibi fana in multis locis constituerit. Nam cum terras circumiret, ut in quamque regionem venerat, reges principesve populorum hospitio sibi et amicitia copulabat: et cum a quoque digrederetur, iubebat sibi fanum creari hospitis sui nomine; quasi ut posset amicitiae ac foederis memoria conservari. Sic constituta sunt templa Jovi Ataburio, Jovi Labrandeo. Ataburius enim et Labrandeus hospites eius atque adiutores in bello fuerunt. Item Jovi Laprio, Jovi Molioni, Jovi Casio et quæ sunt in eundem modum. Quod ille astutissime excogitavit, ut et sibi honorem divinum et hospitibus suis perpetuum nomen acquireret cum religione coniunctum. Gaudebant ergo illi et huic imperio eius libenter obsequebantur et nominis sui gratia ritus annuos et festa celebrabant... Hoc modo religionem cultus sui per orbem terræ Juppiter seminavit et exemplum ceteris ad imitandum dedit.» (Lact. Div. Inst. l. I. c. 22).

Ceterum Lactantius, qui hoc loco colendorum deorum ritum Jovi tribuit, parum accurate cognovisse videtur Historiam Sacram; nam secundum Euhemerum non Juppiter, sed Uranus coluit deos primus, ut elucet e fragmento VI: Μετὰ ταῦτά φησιν πρῶτον Οὐρανὸν βασιλέα γεγονέναι, ἐπισικῆ τινα ἄνδρα καὶ ἐδεργητικὸν καὶ τῆς τῶν ἀστρῶν κινήσεως ἐπιστήμονα, ὃν καὶ πρῶτον θυσίαις τιμῆσαι τοὺς οὐρανίους θεούς. [Excerptum e Diodori Siculi libro VI. apud Eusebium, Præpar. Evang. II. 2; 8.]

IV. Novum fragmentum apud Lactantium.

Apud Lactantium Div. Inst. l. I. c. 17. (fragm. XXXII) de Venere legimus hæc:

«Quæ prima, ut in historia sacra continetur, artem meretriciam instituit auctorque mulieribus in Cypro fuit, uti vulgato corpore quæstum facerent: quod idcirco imperavit, ne sola præter alias mulieres impudica et virorum adpetens videretur.»

Eandem rem breviter attingit Lactantius in Epitome ad Pentadium cap. 9., sed, quod in Institutionibus Divinis non com-

memoravit, *Venerem in Cypro regnasse* adiicit. Hanc autem discrepantiam inter Epitomen et Institutiones nemo huc usque animadvertit. Collocandum est igitur novum fragmentum inter fragmenta XXXII. et XXXIII:

Fragm. XXXII. b.

«Venus deorum et hominum libidinibus exposita cum regnaret in Cypro, artem meretriciam repperit ac mulieribus imperavit, ut quæstum facerent, ne sola esset infamis».

(Lactant. Epit. ad Pentad. c. 9. ed. Brandt).

Quo magis probanda sunt, quæ in Euh. rel. p. 13—14. de locis Clementis Alexandrini (fr. XXXIII. XXXV.) et Theodoreti (fr. XXXVIII.) Euhemero vindicandis exposui. Nam cum Lactantius *Venerem in Cypro regnasse* et artem meretriciam repperisse, Clemens et, qui ab eo pendent, Arnobius (fr. XXXIV et XXXVI) et Firmicus Maternus (fr. XXXVII.) Cinyræ, regis Cyprii amicam et meretricem fuisse, mortuam deinde a rege consecratam et in honorem eius mysteria condita esse narrent, Theodoretus autem eandem corpore quæstum fecisse, amicam Cinyræ et libidinum magistram fuisse affirmet, has omnes fabulas inter se aretissime coherere testimonioque Lactantii Euhemero adscribendas esse, præsertim cum et artis inventio Veneri tributa et mysteriorum explicatio ad totam doctrinam prorsus aptæ sint, facile colligitur. Euhemeri igitur de Venere narratio hunc in modum restitui potest: Venus initio meretrix erat in Cypro, deinde regis Cinyræ amica et regina facta est imperavitque mulieribus, ut vulgato corpore quæstum facerent; postquam mortua est, rex eam divorum in numero consecravit et in honorem eius mysteria condidit, deæque a sacerdotibus stipem dari iussit ut scorto.

V. De fragmentis apud Firmicum Maternum.

1. In Euh. rel. p. 27. de fragmentis apud Firmicum Maternum servatis (fr. XLVI. XLVIII. XLIX.) hæc scripsi: «Ad Euhemerum esse referendas narrationes de Libera et Libero, quæ aliunde notæ non essent, in libro Firmici Materni *De errore profanarum religionum*, recte coniecisse videtur Muenther in præfatione ad huius auctoris editionem a se curatam (Hauniæ, 1826). Sed viri doctissimi commentationem nemo legit eorum, qui huc usque in Euhemero illustrando elaborarunt, quo factum est, ut Firmici librum omnes neglegerent.» Hoc loco, ut me *Diels* (Deutsche

Literaturzeitung, a. 1892. p. 400) rectissime admonuit, commemorare debebam *R. Foersterum*, qui in libro suo *De raptu Proserpinae* (Der Raub der Persephone, p. 15) germanice conscripto narrationem de Libera (fr. XLVI) Euhemero tribuendam esse censuit.

2. Sententiam meam de fragmentis XLVIII. et XLIX. in Euh. rel. p. 28—29. expositam impugnavit *Breysig* (Berl. Philol. Wochensch. 1891. p. 424), cuius hæc verba sunt: «Aus Firmicus Maternus de errore profanarum religionum will N. zwei Stellen nach Münters Vorgang dem Euhemerus zuschreiben und hat sie deshalb als narrationes Euhemero probabiliter tribuendæ an den Schluss der Fragmente gesetzt. Dass die beiden Geschichten vom kretensischen und thebanischen Liber euhemeristisch gefärbt sind, wird wohl niemand bestreiten. Doch schwerlich wird man eine Angabe, wie die, dass die Titanen Trabanten der Juno gewesen seien, auf Euhemerus selbst zurückführen können. Hier war eine scharfe Unterscheidung zwischen Euhemerus und seinen Nachahmern, den sogenannten Euhemeristen, am Orte.» Sed videamus Euhemeri locos de Titanibus, quos ille Titanis, fratris Saturni (fr. VI.) filios fuisse finxit, fr. XV: «Deinde Titan, postquam rescivit Saturno filios procreatos atque educatos esse clam se, seducit secum filios suos, qui Titani vocantur, fratremque suum Saturnum atque opem comprehendit eosque muro circumegit et custodiam iis apponit», et fragm. XVIII: «Jovem adultum cum audisset, patrem atque matrem custodiis circumseptos atque in vincula coniectos, venisse cum magna Cretensium multitudine, Titanumque ac filios eius pugna vicisse, parentes vinculis exemisse, patri regnum reddidisse atque ita in Cretam remeasse.» Hi loci certe nihil continent, quod narrationi de Baccho apud Firmicum Maternum repugnet; potuit enim Euhemerus in deperditis Historiæ Sacræ particulis narrare, Titanes post victoriam Jovis ita poenam dedisse, ut Junoni, uxori Jovis, servire cogerentur. Neque tamen pro certo affirmo, fragmenta XLVIII. et XLIX. Euhemero esse adscribenda, sed, cum etiam harum fabularum indoles, qua deorum miracula in flagitiosa vilissimorum hominum facta detorquentur, prorsus Euhemerea sit neque alium invenire possimus auctorem, cui eas aliqua probabilitatis specie tribuamus, contra autem, quo auctore Lactantius, Minucius et Augustinus in similibus narrationibus usi sunt, eidem Firmicum suas debere verisimile sit, iure mihi videor has duas

narrationes, ut *Euhemero probabiliter tribuendas*, ceteris reliquiis in fine totius collectionis adiecisse. In quæstionibus autem tam dubiis omnes viri docti, qui meam legent commentationem, sibi dictum putent illud Horatianum :

si quid novisti rectius istis,
Candidus imperti ; si non, his utere mecum.

VI. De ave Phœnice apud Plinium in Nat. Hist. l. X, c. 2.

Susemihl in Historia litterarum Græcarum ætatis Alexandrinæ¹⁾ nos monuit narrationem de ave Phœnice apud Plinium in Nat. Hist. l. X. c. 2. fortasse Euhemero esse tribuendam. De qua ut recte instituatur quæstio, totum locum hic adferam : «Aethiopes atque Indi discolores maxime et inenarrabiles ferunt aves et ante omnes nobilem Arabia phœnicem . . . Primus atque diligentissime togatorum de eo prodidit *Manilius* senator ille maximis nobilis doctrinis doctore nullo : neminem exstitisse, qui viderit vescentem, sacrum in Arabia soli esse, vivere annis DXL, senescentem casie turisque sureulis construere nidum, replere odoribus et superemori. Ex ossibus deinde et medullis eius nasci primo ceu vermiculum, inde fieri pullum, principioque iusta funera priori reddere et totum deferre nidum *prope Panchaiam in Solis urbem* et in ara ibi deponere.»

Manilium senatorem, ad quem Plinius hoc loco provocat, Sullano tempore vixisse et paradoxographis esse adnumerandum hodie satis constat.²⁾ Si igitur, quæ sit illa urbs Solis prope Panchaiam sita, erurere volumus, consulendi sunt ceteri scriptores Romani, qui suas de ave Phœnice narrationes certe Manilio debent. De Phœnice autem copiosius disputaverunt :

1. *Pomponius Mela* in Chorographiæ l. III. c. 8. §. 83—84 : «De volucris præcipue referenda Phœnix, semper unica ; non enim coitu concipitur partuve generatur, sed ubi quingentorum annorum ævo perpetua duravit, super exaggeratam variis odoribus struem sibi ipsa incubat solviturque, dein putrescentium membrorum tabe concrevens ipsa se concipit atque ex se rursus renascitur. Cum adolevit, ossa pristini corporis inclusa murra *Aegyptum*

¹⁾ Geschichte der griechischen Litteratur in der Alexandrinerzeit, t. I. p. 321. adn. 57.

²⁾ Cf. Teuffel, Gesch. der röm. Lit. ed. IV. t. I. §. 158.

exportat et in *urbe, quam Solis appellant*, flagrantibus aræ bustis inferens memorando funere consecrat.»

2. *Tacitus* in *Annalium* l. VI. c. 28: «Sacrum Soli id animal et ore ac distinctu pinnarum a ceteris avibus diversum consentiunt, qui formam eius effinxere: de numero annorum varia traduntur. Maxime vulgatum quingentorum spatium: sunt qui adseverent mille quadringentos sexaginta unum interici, prioresque alites Sesoside primum, post Amaside dominantibus, dein Ptolemæo, qui ex Macedonibus tertius regnavit, in civitatem, cui *Heliopolis* nomen, advolavisse . . . Confecto quippe annorum numero, ubi mors propinquet, suis in terris struere nidum eique vim genitalem adfundere, ex qua fetum oriri; et primam adulto curam sepeliendi patris, neque id temere, sed sublato murræ pondere temptatoque per longum iter, ubi par oneri, par meatui sit, subire patrium corpus inque *Solis aram* perferre atque adolere. Hæc incerta et fabulosis aucta: ceterum aspici aliquando in *Aegypto* eam volucrem non ambigitur.»

3. *Lactantius* in carmine De ave Phœnice vs. 117—122:

Ante tamen proprio quicquid de corpore restat,
Ossaque vel cineres exuviasque suas
Unguine balsameo myrraque et ture soluto
Condit et in formam conglobat ore pio.
Quam pedibus gestans contendit *Solis ad urbem*
Inque ara residens ponit in æde sacra.

Confer et vs. 151—152:

Huc venit *Aegyptus* tanti ad miracula visus
Et raram volucrem turba salutat ovans.

4. *Claudianus* in Phœnice vs. 89—94.

Clara per *Aegyptum* placidis notissima sacris
Urbs Titana colit, centumque accline columnis
Invehitur templum Thebæo monte revulsis.
Illic, ut perhibent, patriam de more reponit
Congeriem, vultumque dei veneratus herilem
Iam flammæ commendat opus.*)

Urbs Solis igitur a Manilio commemorata, ut ex locis laudatis elucet, est clarissima Aegypti civitas, Heliopolis, unde Susemihlii

*) Cf. et Ovid. *Metam.* XV. vs. 405—407.

suspicionem probari non posse sponte sequitur. Euhemerus enim insulam Panchaiam procul ab Aegypto, in Oceano Indico sitam esse contendit, ut fr. III. 42, 3 docemur: Ἔστι δὲ καὶ ἄλλη νῆσος μεγάλη, τῆς προσηρημένης ἀπέχουσα σταδίουσ τριάκοντα, εἰς τὸ πρὸς ἕω μέρος τοῦ Ὀκεανοῦ κειμένη, τῷ μήκει πολλῶν τιῶν σταδίων· ἀπὸ γὰρ τοῦ πρὸς ἀνατολὰς ἀνήκοντος ἀκρωτηρίου θεωρεῖσθαι τὴν Ἰνδικὴν ἕριον διὰ τὸ μέγεθος τοῦ διαστήματος. Quare *narratio Manilii de ave Phoenice ad Historiam Sacram referri non potest.*

Quod non fefellit virum sagacissimum, Urlichsium, qui in Chrestomathia sua Pliniana p. 145. verba *prope Panchaiam* spuria, ab homine semidocto adiecta esse censuit ante Solini tempora; nam *Solinus*, qui Plinium excerpserat, de Phoenice disserens iam commemorat Panchaiam in *Collectaneis rerum memorabilium*, c. 33, 12: «Rogos suos struit cinnamis, quos prope Panchaiam concinnat in Solis urbem, strue altaribus superposita.» Sed mea quidem sententia neque, quomodo Panchaiæ hoc loco interpolatori in mentem venerit, explicari potest, neque tam antiquo tempore corruptum esse iam Plinium verisimile videtur. Certe multo probabilius est Panchaiam hic significare terram Panchaiorum illorum, quos *Pomponius Mela* in ora Rubri maris habitare serpentibusque vesci contendit in *Chorogr.* I. III. c. 8. §. 81: «Extra sinum, verum in flexu tamen etiamnum Rubri maris pars bestiis infesta ideoque deserta est, partem *Panchai* habitant, hi quos ex facto, quia serpentibus vescuntur, Ophiophagos vocant.» Hunc populum haud procul ab ea Aegypti parte, ubi Heliopolis sita erat, habitasse apparet ex tota Rubri maris descriptione apud Pomponium Melam. Ceterum Panchaios eius nihil cum Panchais Euhemeri commune habere non est quod moneam.

VII. Addenda adnotationibus.

1. In testimonio XVI. legimus fragmentum libri VI. Diodori Siculi ab Eusebio in *Præpar. Evang.* II. 2 servatum. In §. 2. Diodorus hæc dicit: ἑτέρουσ δὲ λέγουσιν ἐπιγείουσ γενέσθαι θεούσ, διὰ δὲ τὰσ εἰσ ἀνθρώπουσ εὐεργεσίασ ἀθανάτου τετευχότασ τιμῆσ τε καὶ δόξησ. Quem locum ante oculos habuisse videtur Joannes Malalas in *Chronographia* sua (p. 64): Περὶ ὧν (θεῶν) ἐν ταῖσ συγγραφαῖσ αὐτοῦ λέγει καὶ ὁ Διδώρωσ ὁ σοφώτατοσ ταῦτα, ὅτι ἀνθρώποι γεγόνασιν οἱ θεοί, οὕστινασ οἱ ἀνθρώποι ὡσ νομίζοντεσ δι' εὐεργεσίαν ἀθανάτουσ προσηγόρευον. τινὰσ δὲ καὶ ὀνομάτων προσηγορίας ἐσχη-

κέναι [καὶ] κρατήσαντας χώρας. Ultima verba pertinere videntur ad peregrinationes Jovis, quem quinquies terras circumeuntem varia accepisse cognomina testantur Hist. Sacr. fr. XXIV—XXIX.

2. Ad fr. III. adnotare debebam ea, quæ in cap. XLI. §. 1. leguntur, Diodoro ipsi, non Euhemero esse tribuenda. Narratio enim Euhemeri in §. 2. incipit.

3. In adnotatione ad fr. IV. deest locus Apulei in libro De mund. c. 35: *Panchæi odores*; auctor imitatus esse videtur Lucretii versum (II. 417):

Araque Panchæos exhalat propter odores.

Panachæam pro Panchaia posuit Lactantius in carmine *De ave Phœnice* vs. 87—88:

His addit teneras nardi pubentis aristas
Et sociat myrræ vim, *Panachæa*, tuæ.

De Panchais apud Pomponium Melam in I. Chorogr. III. c. 8. vide, quæ supra in cap. VI. huius commentationis exposuimus.

4. Ad test. I. confer, quæ *Ad Hesychii Alexandrini glossam* Πάγγαρος adnotavi in tomo huius ephemeridis XII. p. 766.

5. Ad fr. XXIV. vide commentationem meam *Ad Arnobii Adv. Nat. l. IV. c. 24* in tomo huius ephemeridis XII. p. 731.

VIII. Addenda appendici.

1. In appendice editionis meæ (Euh. rel. p. 89—92) commentationes virorum doctorum omnes, quæ ad Euhemeri doctrinam illustrandam aliquid contulerunt, enumerare paucisque verbis, quid continerent quantumque ad scriptorem nostrum rectius intellegendum valerent, indicare statui. Hoc loco commemorare debebam commentationem *Nitzschii* (Kieler Philologische Studien, an. 1841, p. 458 sq.), quamquam pauca neque ita magni momenti sunt, quæ vir doctissimus de Historia Sacra disputavit.

2. Novam sententiam de Euhemero protulit *O. Gruppe* in libro, quem de religione et mythis Græcorum conscripsit*): mirari se, quod Callimachus, æqualis fere Euhemeri, deinde Eratosthenes Historiam Sacram haud recte intellexissent; auctorem enim non id egisse, ut tolleretur religionis auctoritas, sed

*) *Die griechischen Culte und Mythen*, t. I. an. 1887, p. 16.

scripsisse quasi satiram, qua cavillaretur vanitatem et insolentiam Alexandri Magni successorumque eius, qui divinos sibi assumere honores non dubitassent. Sententiam eius optime refutavit *Ziehen**), cuius verba hoc loco adferre operæ pretium est: «Schade nur, dass es mit dem, von Gruppe meines Wissens auch nicht angetretenen Beweise für diese Auffassung der Schrift des Euhemeros doch recht misslich steht. In den erhaltenen Fragmenten satirischen Ton und satirische Beziehungen nachzuweisen, wird schwerlich gelingen. Und, wird man nicht bedeutenden Zeitgenossen des Euhemeros zutrauen müssen, dass sie, im Besitze der ganzen Schrift und in der Atmosphäre jener angeblich verspotteten Zeit lebend, ein sichereres Urteil über die Heilige Urkunde hatten, als unsere heutige Forschung? dass also, wo Kallimachos und Eratosthenes keine satirische Tendenz fanden, wir doch wohl kaum sie hinein vermuten dürfen? Das Vorhandensein innerer Beziehungen zwischen den Zeitereignissen und der Schriftstellerei des Euhemeros ist unzweifelhaft: die damals übliche Vergötterung der historischen Könige legte den Versuch des umgekehrten Verfahrens, die Historisierung der Götterkönige, nahe genug, auch drängen sich dem Leser hellenistischer Zeitgeschichte immer aufs Neue mythische Parallelen für die Vorgänge an den Diadochenhöfen auf; die Eindrücke der Zeit, die er so intensiv mitlebte, werden an Euhemeros nicht spurlos vorübergegangen sein. Doch so weit ich sehe, spricht alles dafür, dass er sie in durchaus ernstgemeinter Weise, nicht mit satirischer Tendenz in seiner Heiligen Urkunde verarbeitete.»

Hæc fere habui, quæ reliquiis Euhemeri a me collectis adderem. Indicem etiam fontium, quem libro meo deesse multi ægre ferunt, libentissime adiciam, si mihi Historiam Sacram iterum edere contigerit.

GEYZA NÉMETHY.

*) Vide commentationem eius: *Zur Geschichte der antiken Mythen-
deutung* (Berichte des freien deutschen Hochstiftes zu Frankfurt am Main
an. 1890. p. 436.)

ZRÍNYI LEGÚJABB EPIGONJA.

I.

Az «Irodalomtörténeti Közlemények» 1892. évi 2-ik füzetében érdekes cikkely jelent meg dr. Merényi Lajos úr közlésében. E közlemény *örvendetes hírt* adva irodalmunk barátainak, «*Esterházy Pál nádor versei*» cím alatt egy *egészen új* nevet iktat költészetünk történetébe. Nem foglalkoznánk itt e nagy figyelmet ébresztő közleménnyel, ha az mind íróinkra, mind pedig irodalmunk barátaira nézve egy kis tanulságot nem rejtene magában.

Nem kisebb nevekkel, mint hg. Esterházy Pál és gr. Zrínyi Miklós, foglalkozik e közlemény tudós írója. Hg. Esterházy Pál költészetünk történetében eleddig csak Gyöngyösi Palinodiájából volt ösmeretes, — dr. Merényi Lajos úrnak jutott a szerencse, hogy a kismartoni főlevéltár nagybecsű adatai alapján egészen új világitásba helyezze őt s ezen fölül még a költészet hervadatlan babérszuszorújával is fölékesítse.

— Újabb történetirodalmunk — úgy tartja Merényi úr — méltán fordul egyre fokozódó figyelemmel az első hg. *Esterházy* személye felé. A XVII. sz. második felének vezéregyéniségei közül csak kevesen igényelhetnék e figyelmet több joggal a királyi Magyarországon. Kiváló képviselője ő kora műveltségének s a költő gr. Zrínyi Miklós vala az ő dicső eszményképe, a kihez zsenge kora óta a rokonlelkek mély vonzalmával vonzódnak.

E mély vonzalmat a nagy dolgokra hivatott Esterházy, dr. Merényi közlése szerint, magán már hét éves korában észrevette. «Tekintvén Zrínyi uramat, eszembe vettem, hogy egyféle természetűek vagyunk», — e szavakkal fejezé ki a nagyreményű gyermek a Zrínyi felé hajló lélekrokonságot. És ez *egyféle természettel* «igazolja» aztán «*fényesen*» M. úr azt a kissé felőtltő állítását is, hogy 1663-ban «éppen a költő Zrínyi Miklós társaságában» Esterházy vert tönkre *egy török hadosztályt* Érsekújvár (?) alatt. 1664-ben meg Berzenze, Mohács (?), Baranya (?), Babocsa, Pécs, Barcs (?), Türbék (?), Segesd vívásánál és a nagyszertű eszéki híd felégetése körül mindenütt a mi Esterházyunk tüntette ki magát. Sőt Kanizsa hősies ostrománál az ellenséges golyótól még kalpagja is elhullt fejről. A *fővezér* rokonszenve maradandó emlékéül arczképével lepte meg a ritka jeles hőst e táborozás izgalmas napjaiban.

— Nem volna helyén — véli dr. Merényi — kiterjeszkednem e lapokon Eszterházy egész mozgalmas pályájára, mit Kassa tudós püspöke nagyfényű «Cornaró»-jában csak imént írt meg. «A lelki rokonság azon erős érzetére azonban, mely őt Zrínyi Miklóshoz oly állandóan vonzotta, — úgy hittem, — okvetlen utalnom kell akkor, midőn eddig kéziratban maradt verseiből szándékom *szemelvényeket* közölni. *Kétségtelennek* (!) tartom ugyanis, hogy a kismartoni főlevéltár «Fraknoi Gróf Esterhás Pál Éneki» czímen őrzött kötetkéje, *ha versei eredetét nem is*, de összeíratását okvetlen a *Zrínyitől nyert impulsusnak köszöni*. Megerősít e véleményemben azon *külső* körülmény, hogy Eszterházy Pál nádor idézett énekeskönyve fiatalabb öt évvel az «*Adriai tenger sirénájánál*».

«Mennyire sikerült Eszterháznak nagy példányképét *ezen a téren is* megközelítenie, — így végzi be észrevételeit Merényi úr — arról *tegyen tanúságot im e közlemény!*» S itt az olvasók elé tárja Zrínyi nagynevű tanítványának kiszemelt legjobb verseit. Mely érdekes szemelvényekhez *az igazi Zrínyit* mi a magunk részéről csupán csak a könnyebb egybevetés kedvéért állítottuk. Mert Esterháznak az ő nagy példányképét az itt alább mindjárt látható eredménynyel sikerült *megközelítenie*.

Esterházy Pál így írja :

Arianna históriája.

1.

Isten az embernek vezérli ő dolgát,
Megjegyezte Isten mindennek határát,
Senki nem gondolja ő általhágását,
Nem fél, még nem látja utolsó romlását.

2.

Tebrusnak vizénél az szép Arianna
Nyugszik vala egykor gyöngé nyoszolába,
Mert Cupido mutat örömet ágyába.
Azt tudja, hogy fekszik Theseus ágyába.

3.

De fülemilének ékes szólásával
Fözendült elméje igen gyorsasággal,

Zrínyi így írta :

Arianna sirása.)*

Isten az embernek vezérli ő dolgát,
Isten megjegyezte mindennek határát;

De senki ne gondolja általhágását;
Ne is félje, mig nem ér oda, romlását.

Zrínyiász. XIII. ének. 1. vsz.

11.

Tebrus vize mentiben szép Arianna
Nyugszik vala kegyessen felvont sátorba,

Mert Cupido örömet mutat álmába;
Azt tudja, hogy Theseus fekszik ágyába.

12.

De fülemilének ékes szólásával
Felzendült elméje igen gyorsasággal;

*) Zrínyi M. munkái. Ujabb Nemz. Könyvtár kiadása szerint.

Felnyitá szép szemét, látja, hogy szép
hajnal
Előljön röpdösve harmatos szárnyával.

4.

Ölelni kívánván Theseus szerelmét,
Gyöngén tapogatva viszi ágyba kezét;
De semmit nem talál, csak ő üres
helyét,
Meghidegült ágát és keserves jelét.

5.

Ott mindjárt elájul, de elméje megtér,
Mihelyen eloszlik szívéről az *szép* vér;
Ágyából kifutni mert meztelen is mér,
Keres, de nem talál, és ismét ő betér.

6.

Üti fejr mellyét, szaggatja szép haját :
«Theseus szerelmem! nagy erővel
kiált.»

Kifut Tebrus-partra, ki maga folyását,
Tengerbe adóul önti hamarságát.

7.

Az tengeren szemét szélyvel el forgatja,

Az partot üresen emberektől látja,
Es semminek másnak szavát nem
hallhatja,
Csak Echónak, kinek kösziklán lakása.

8.

De ez is bánattal szól Ariannának.
Csinál öregbülést válaszsza bujának;
Mert ha ő panaszol, szól az köszik-
lának,
Echo *bús* válaszsza *nevet* barátjának.

9.

De im az sötétben egy szép hajót látá,
Dagadt vitorláját hogy könnyű szél
hajtja.

«Theseus!» ismétlen : «Theseus!» ki-
áltja.

De amaz nem hallja, mert nem is
hallhatja.

Philologiai Közöny. XVII. 1.

Felnyitja szép szemét, látja, hogy szép
hajnal
Röpdözve előljün harmatos szár-
nyával.

13.

Ölelni kívánván Theseus életét,
Gyöngén tapogatva viszi ágyba kezét;
De semmit nem talál, csak az üres
helyét,
Meghidegült ágát és *hitetlen* jelét.

15.

Mindazáltal azonnal elméje megtér,
Mihent az szüvéről eloszlik fojtó vér;
Ő meztelenen is sátorbul futni mér,
Körül-körül keresi és ismét betér.

16.

Üti fejr mellyét, szaggatja szép haját.
«Theseus, Theseus!» nagy erővel kiált.

Kifut Tebruspartra, honn maga fo-
lyását,
Tengerbe adóul önti hamarságát.

17.

Ott széles tengeren szemét megfor-
gatja,

Az partot üressen emberektől látja.
És semminek másnak szavát nem
hallhatja,
Csak szép Alcyonnak, mint társát si-
ratja.

18.

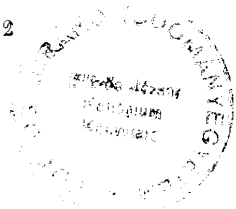
Echo is bánattal szól Ariannának,
Csinál öregbülést választtal bujának;
Mert ha ő panaszol, szól az köszik-
lának,

Echo bus választtal nevet bánatjának.

19.

De ő az sötétben hajót messzi látja,
Dagadt vitorlait hogy könnyű szél
hajtja.

«Theseus! Theseus!» ismétlen kiáltja,
Amaz üt nem hallja s nem is hall-
hatja.

10.

Int és visszahíja gyöngé kezeivel,
De az hajót viszi nagy szél sebességgel.
Elkéséri végig könnyes szemeivel,
Hajó szeme előtt még tengeren tűn el.

11.

Akkor *le*-szagattja szép aranyos haját,
Körömszéli kézzel gyönyörű orczáját.
Ott nem messze szemlélt egy magas
kősziklát,
Fölhág rá s tengernek így kezdi panaszát:

12.

«Oh én szerencsétlen! már eltörött
kobzom,
Bizonyítja igyemet elpöndült hurom.
Rosszul éltet engem keserves világom,
Mert elmúlt éntőlem gyönyörű virágom.

13.

De nem ragadt senki más, Theseus,
téged,
Csak Cupido, az te nagy hitetlenséged;
Hol van, kit mutattál, az te ékes
képed?
Talán vitorláddal szélnek eresztetted.

14.

Kínszerző Cupido! keményebb vagy
ércznél;
Elmentél kegyetlen; elmentél, mint
gyors szél.
Engemet bús *szívben* és gyászban ke-
vertél,
Sőt örök halálban éppen eltemettél.

15.

De ha hajód ottan lelkemet hordozza,
Mért hogy testemet is magával nem
huzza!
Nem oly nehéz, elhidd, ez az Ari-
anna,
Hogy te *fényes* hajód ily terhet ne
birna!

20.

Int és visszahíja gyöngé kezeivel;
De az hajót viszi szél nagy sebességgel.
Arianna késéri végig szemeivel,
Míg hajó szeme előtt tengeren tűnt el.

21.

Akkor osztán szagattja aranyos haját,
Körömszéli körmével kegyes orczáját.
Nem messzi megsemlélt egy magas
kűsziklát,
Ráhág és tengernek így kezdi panaszát:

(«Oh, szerencsétlen én! imé törött
kobzom,
Bizonyítja igyemet romlott miszká-
lom. — —

Megholt Eurydice, az én szép virágom;
Eltávozott tülem az én vigasságom;
De én mégis élek ezen az világon.)
Orpheus keserve. 11. és 8. vsz.

23.

De nem ragadt el senki, Theseus,
téged,
Csak az te mondhatalatlan hitetlen-
séged.
Honn esküdt szerelmed? honn van
igaz hited?
Talán vitorláddal szélnek eresztetted?

26.

Elmentél, kegyetlen, elmentél mint-
gyors szél,
És engem bús örökös gyászban ke-
vertél;
Sőt örök halálban engem eltemettél,
Hitrontó, engem vesztő, keményebb
ércznél.

25.

De ha hajód lelkemet veled hordozza,
Miért halandóját magával nem hozza?
Nem oly nehéz, elhidd, ez az Arianna,
Hogy te hajód ötet is el nem bir-
hatná...

16.

Mért nékem nem adtál szivet és ta-
nácsot,
Ki után láthattam volna az világot?
Ah! miért nem csaptad nyakamba
az kardot,
Csináltad volna meg előbb koporsó-
mat.

17.

Bizol: országodba hogy mensz tri-
umfussal;
(Gondolod, hogy vagy már bővelkedő
jóval.
De jaj! tudom bizony Theseus is
meghal,
Ha megtudja, társa elveszett) mi-
móddal.

18.

Az én könyvem árviz és tenger bá-
natom,
Magamat immáron csak alig állatom,
Mert több bú vér engem, azt igazán
látom,
Hogysem hab kősziklát! (Im szörnyű
halálom!)

19.

(Ez szók után bátran az szép Ari-
anna,
Magas kőszikláról magát lebocsátá.)
Egy szempillantásban az hab elburitá,
(Ez szép drága rózsát szerelem így
rontá.)

20.

Oh mely gyakran velem kis Cupido
mulat,
Keserűt, édeset mind egyaránt mutat.
Mulasson bár velem, annyit nem
tréfálhat,
Hogy jól ne ismérjem: magával mit
hozhat.

31.

Miért nékem nem hagysz cérnát és
tanácsot.
Ki után láthassam egyszer ez világot!
Ah, miért nem csaptad nyakamba
az kardot!
Csináltad volna meg előbb az ko-
porsót.

27.

Bizol, országodban hogy mensz tri-
umphussal,
Aval az kegyetlen, holt Minotau-
russal;
De ha ki fog kérdeni, győzted mi
móddal?
Tagadsz-e: Arianna okosságával...

(Az én könyvem árviz és tenger bá-
natom;
Immár csak aliglan magamat ál-
latom,
Mert több bú engem vér, azt igazán
látom,
Hogysem hab kősziklát vagy szél nagy
fát parton.)

A vadász. 11. vsz.

37.

Sem siet, sem késik haragja Istennek,
Mert örvényes habba teheti köny-
vemet,
Szélvészszé fordítja sohajtó kedvemet,
És bánatimmal elburítnak tégedet.

(Szerencse énvelem is gyakorta mulat,
Mind édeset, keserűt mutat egyaránt.
Mulasson bár velem! annyit nem tré-
fálhat,
Hogy jól ne esmérjem állhatatlan
voltát.)

Zrínyiász. IV. ének. 11. vsz.

Könnyebb összevetés kedvéért, egymással szembeállítva kö-
zöltük a két fényes nevű szerző költeményét. Látnivaló, hogy
«mennyire sikerült ezen a téren is megközelítenie Esterháznak

nagy példányképét». És látnivaló, hogy az «Adriai Tengernek Syrenájá»-nál öt évvel fiatalabb énekek valójában nem egyebek, mint egyenes kiírás Zrinyi műveiből, mely nem egészen szokatlan eljárást tudvalevőleg a *plágiumok* közé szokás sorozni.

A fennebb közlöttekkel kapcsolatban akaratlan is felötlik egy kérdés: vajjon nem véletlenségből került-e ez az egy vers «Fraknoi gróf Esterhás Pál Éneki» közé. Megfelel legott e kérdésre a mindjárt itt alább bemutatott második szemelvény, mely beható világot vet a Palinodia hősenek egész költői működésére.

Esterházy Pál így írja :

Listi László így :

Az kikeletről való ének.

Az szerencsének állhatatlanságáról.)*

1.

Vesd föl szemeidet és tekints az égre,
Amaz Aquilónak kegyetlenségére ;
Viszont Zephyrusnak gyönyörűségére,
Mezőket újító ékes kikeletre.

4.

Vesd fel szemeidet, tekints az egekre,
Amaz Aquilónak kegyetlenségére,
Viszont Zephyrusnak gyönyörűségére,
Mezőket újító ékes kikeletre.

2.

Serkengeti földét a napnak ereje,
Es megvidámítja szép sugár zsengeje.
Ki után megvidul Hesperus mezeje
S vigasságra fordul Napeák elméje.

5.

Földet serkengeti a napnak ereje,
És megvidámítja szép sugár zsengeje,
Ki után megvidul Hesperus mezeje
S vigasságra fordul Napeák elméje.

3.

Szép kifolyó kutak kikeletben folynak,
Helicon völgyéből eredetet hoznak.
Gyönyörűségesen magokban újulnak,
Az napnak fénytől ugyan megtisztulnak.

8.

Szép kifolyó kutak kikeletben folynak,
Helikon völgyéből eredetet hoznak,
Gyönyörűségesen magokban újulnak
S a napnak fényétől ugyan megtisztulnak.

4.

Kiknek forrásokhoz az vadak járulnak,
Szomjuságotlásra oda folyamodnak.
Gyönyörűségekktől szörökben tisztulnak.
Éhséget mulatván pázsiton lakoznak.

9.

Kiknek forrásokhoz a vadak járulnak,
Szomjuságotlásra oda folyamodnak,
Gyönyörűségekktől szörökben tisztulnak,
Éhségek mulatván pázsiton lakoznak.

5.

Az égi madarak szárnyokkal röbdösnek,
Az szép zöld erdőben fákra szökdécsölnek.

10.

Az égi madarak szárnyokkal röpdösnek,
Az szép zöld erdőben fákra szökdécselnek.

*) Listi munkái. Újabb Nemz. Könyvtár kiadása szerint.

Kís fülemilék is hajnalban fölkelnek,
Vértajtékot turván szépen énekelnek.

6.

Idegen helyekről darvak is megtérnek.
Hevetegetes helyről *közelebb* készülnek,
*Bulka*²⁾ forrásához sietve röpködnek,
Hol az kikeletről feleletet vesznek.

7.

Rárók, kelecsekenek, solymok megtisztulnak.
Kikeletet érvén, magokban ujjulnak;
Töredezett tollat szárnyokról szaggatnak,
Szárnyok sugárával röpködést tanulnak.

8.

Kertek illatoznak sok drága füvekkel;
Mezők felöltöznek gyönyörűségekkel,
Ékes liliomok szép fejréségekkel,
Rozmaring és cyprus ékes zöldellésekkel.

9.

Méheknek seregi az mezőben dongnak,
Mert Aristæusnak sok hasznokat hoznak,
Virágok színéről édességet színak,
Kikkel kosárookban lépeket ragasztanak.

10.

Parnassus megindul kifolyó kutakkal,
Hol Apollo sétál az kilencz Musákkal,
Verseket számlálnak zöngő rithmusokkal.

A fülemilék is hajnalban felkelnek,
Vértajtékot turván szépen énekelnek.¹⁾

11.

Idegen helyekről darvak is megtérnek,
Hevetegetes helyről másova készülnek,
Hámon forrásához sietve röpködnek,
Hol a kikeletről feleletet vesznek.

12.

Rárók, kelecsekenek s solymok megtisztulnak,
Kikeletet érvén magokban ujjulnak,
Töredezett tollat szárnyokról szaggatnak,
Szárnyok sugárságán röpködést tanulnak.

23.

Kertek illatoznak sok drága füvekkel,
Mezők felöltöznek gyönyörűségekkel,
Ékes liliomok szép fejréségekkel,
Cyprus, rozmaring is zöldellésekkel.

34.

Méheknek seregi a mezőben dongnak,
Mert Aristæusnak sok hasznokat hoznak,
Virágok színéről édességet színak,
Kikkel kosárookban lépeket ragasztanak.

17.

Parnassus megindul kifolyó kutakkal,
Apollo hol sétál a kilencz muzsákkal,
Verseket számlálnak zöngő rithmusokkal,
Sziveket gerjesztik szép muzsikájokkal.

¹⁾ Vesd össze: Fülemile ágon
Függ, csak kicsiny szálon:
Álom reá ne érjen;
Addig szól s énekel,
Míg a tajték vérrel
Kicsiny száján eredjen.

Beniczki Péter.

Én éjjel, én nappal keserven ohajtok,
Miként fülemile vértajtékot hanyok.

Zrínyi, Arianna sirása. 2. vsz.

²⁾ A Rozaliahegy oldalán Fraknóvár fölött fakadó Vulkapatak, — jegyzi meg dr. Merényi Lajos.

11.

Az szép kikeletnek minyáján örülnek,
 Jupiter mérgétől többé nem retteg-
 nek,
 Menyüttö követől *mert sohu*l nem fél-
 nek,
 Laurus koronákat ő fejekre tesznek.

12.

Egy szóval mindenek mostan vigan
 élnek,
 (Erdők, vizek, mezők) örömet követ-
 nek,
 (Ekes Nymphák, Musák) virágokat
 (szednek,
S verseimben véget, gondolom, már)
tesznek.

19.

A szép kikeletnek mindnyáján örül-
 nek,
 Jupiter mérgétől többé nem retteg-
 nek,
 Menyüttö követül Chirrában nem fél-
 nek,
 Laurus koronákat a fejekre tesznek.

39.

Egy szóval mindenek mostan vigan
 élnek,
 Mezei virágok örömet követnek,
 Salamon királyal mindenben fel-
tesznek,
 S földi dücsőséggel vele elérkeznek.

Szemmellátható a felmutattakból, hogy Esterházy Pál épen csak úgy tanítványa Listinek is, mint volt az imént Zrínyinek. Az is felkölti a figyelmet és méltó érdeklődést, hogy «Hámon forrása» Esterházynál Fraknóvár mellé a Rozáliahegy oldalára költözik s hogy Fraknóvár ura a Listitől elhódított verseket az utolsó strophában az ő saját maga verseinek nevezi . . .

Érdekesnek találtuk a tüzetes egybehasonlítást már csak abból a szempontból is, mert e közlés nem csekély világot vet a magyar rhythmus kérdésére a XVII. században. Zrínyi az ő «históriájában» s az époszával egykeltű*) «Arianna sirásá»-ban latin szabályokat követve igen gyakran készakarva vét a magyaros sormetszet ellen; Esterházy Pál ellenben ugyanazon eszmét és ugyanazon szavakat a magyar fülnek kedvesebben hangzó sorokba foglalgatta. Az is figyelemre méltó, hogy ugyancsak Esterházy a gyakorlati verselő Listinél már helyenként hátrább marad a hibátlan rhythmus tekintetében. Mindjárt a Listi első sora: «Vesd fel szemeidet, tekints az egekre», ellaposodik az Esterházy kezében. A többin alig is mer változtatni valamit, — bár azt megvallhatjuk, hogy e csekély módosítások a jó hangzatért kivétel nélkül dicséretünket érdemlik ki.

*) V. ö. Én Marst énekelek haragos fegyverrel,
 Kínzó szerelmemet hogy felejtsem evel.

Arianna sirása. 4. vsz.

Egészen más eredményre jutunk, ha Esterházy költői ügyességét az irodalmi tisztesség szempontjából bíráljuk. E szempontból Ballagi Aladár «Új adalék régi plágiumok történetéhez» cz. cikkének a legtöbb meghatározása változatlanul reá illik. «A csak kissé óvatos plagiator — írja Ballagi — az eltulajdonított művet *megfejele* és *megtalpalja*, hogy ne lehessen azonnal ráismerni.» — Jellemző példáját mutattuk fel ennek az «Arianna históriájában». Az, hogy a fejelésre és talpalásra szükségelt anyagot magát is «nagy példányképétől», Zrínyitől kölcsönözte, az felfogásunk szerint a dolog érdemén mit sem változtat. A másik, kevésbé ismert költőnél, Listinél, már ez óvatos elővigyázat helyett elégnék tetszett a kezdő versek elhagyása s a cím és a befejezés megváltoztatása. A versszakok összeforgatása pedig, szívesen elősmerjük, a szemelgető poéta kényesebb izléséről tesz világos tanúbizonyságot.

Míg Esterházy többi közrebocsátott művei közül a «Karvaly-madárról való tánczének» csupán «A tücsök lakadalmára» emlékeztet bennünket s eredetét a XVII. század ismeretlenebb virágénekei közt kereshetnők; addig a «Sólyommadárról való ének» felismerhetőleg is magán viseli Esterházy mûzsájának bélyegét. Ugyanis mindjárt a két kezdő sor:

Állj meg, édes sólymom, *bátor* ne sokáig,
Ambár csek félóráig . . . ,

nyilván Zrínyitől van kölcsön véve, a mit bizonyít ez összevetés:

Állj meg, édes vadam, *bátor* ne sokáig!
Hadd nézzem szemeidet *csak félóráig* . . .

Violához. 24. vsz.

Az 5. és 6-ik versszak is szembetűnőleg Zrínyi után van formálva; csakhogy mestere hosszadalmasságát az ügyes tanítvány «tömör kivonattá» mérsekli:

<i>Az magas egekből jöjj le, ne felj tőlem,</i>	Szállj le, szép Violám, mint harmat az égből,
Mert már megfogtál engem:	Vetközzél le immár kegyetlenségedből.
Szép ifjúsággommal,	Szállj az <i>én kezemre</i> , mint karvoly felhőből;
Vitézi karommal,	Szánd meg ezt az szegényt, kit gyü-lölsz szüvedből.

Úgy bánhatsz mint prédáddal.	Én sok mulatságot tenéked tanálok,
Találok én néked kedves rigasságot,	Madarat vagy vadat, mindeneket ta- lállok ;
Sokféle mulatságot,	Madárfogó hálócskát olyat csinállok,
Akár vadászásban,	Hogy láthatatlanok léznek czérna- szálok.
Vagy madarászásban,	Hogyha hosszú náddal halat csalni akarsz,
Akár szép halászásban.	Abban is énnálam mesterséget ta- lálsz . . .
Sólyommadárról. 5. 6. vsz.	Zrínyi. A vadász. 63—65. vsz.

Míg a 9. és 10-ik strophában már ismét Listihez folyamodik s egyenest ő utána zengi:

Hajnalban fölkelnek fekete kis fecskék,
Ékes fülemilécskék,
Szépen énekelnek,
Erdők ugyan zengnek:
Örök Istent dicsérnek.
Az vadak járulnak kifolyó kutakhoz,
Gyönyörű forrásokhoz ;
Pázsiton füvelnek,
Kedvesen legelnek. — —

Érdekes, hogy az itt bemutatott költői sorokat, miket «Az kikeletről való ének» 3—5-ik strophájában már egyszer volt alkal- munk olvasni, annyira kedveli Fraknóvár ifjú költője, hogy önma- gát is kész meglopni azért a gyönyörúségért, hogy e kiválóan szép kifejezéseket egy ujonnan készült versébe még egyszer beilleszt- hesse. Mert mi volna egyéb az «Égi madarokról való ének» 20-ik versszaka, mint az imént közölt két stropha kivonatos plágium- jánál:

Kis fülemilék is hajnalban fölkelnek,
Kifolyó kutakhoz gyakorta sietnek,
Ottan szünetlenül nagy Istent dicsérnek,
Vértajtékot turván szépen énekelnek.

Ugyanez újabb költemény kezdő sorai közhelyként tűnnek fel előttünk, oly annyira divatosak régi költőinknél:

Tekéntsed az nagy sást, madarak királyát,
Ki az többi között elnyerte az pályát;
Az levegőt hajtja mint szélvész az gályát,
Sebességgel gyakran járja felhők alját.

E vers szépségét azonban csakhamar lerontja a rá következő 2-ik stropha különös természetrajzi bölcsesége:

Ez után mit mondjak magas *strucz* madárrul,
 Ki sebesen futhat, nem is él az fáruł;
Kemény havasokban forrásokhoz járul,
 Hol jövendőt véssen *kivánatos nyárrul*.

Mely saájtságosan hangzó versszakhoz méltóan sorakozik a többi hús is; úgy hogy mosolyt kelt a szerző önérzetes szerénysége, melylyel poemáját a nagy költőkre emlékeztető alanyias vonatkozással bevégzi:

Hogy Lánzsér várában volnék betegségben,
 Magamat érezném lenni könnyebbségben,
 Noha nem juthatna most az egészségben:
 Ez verseket szerzém, higgyed, nem vénségben.
 Irtam most ez úttal égi madarakról;
 Ha ád Isten erőt, írok az vadakról.
 Kit ha véghez viszek, szólok az halakról;
 Énekelek osztán *rettentő hadakról*.

Ime az egész kiváló érdekű közleményből irodalomtörténetünk felmutatható legnagyobb nyeresége: *egy mindeddig homályban lappangott magyar époszköltő*, kinek feltalálásának dicsősége egyenesen Merényi urat illeti.

Az «Irodalomtörténeti Közlemények»-ben napvilágot látott hat vers közül legtöbb eredetiséget a legvégül tett «Palas s Ester (Esterás Pál) kedves tánczában» találtunk. Az igaz, hogy mindjárt kezdő sorai Listire emlékeztetnek;*) ámde az ily kisebbszerű reminiscentiákat az érdekes strophaszerkezet s a még érdekesebb tartalom gyorsan feledteti. E versből tudjuk meg, hogy a magyar tánczenekeknek már a XVII. században is a lassún kívül még «ugrója» is volt, s hogy a Dunántul a közrend szokott magyar táncza mellett az urak a *szép oláh* és *lengyel* tánczot is járták «kedvesen, elmésen, sőt igen kellemetesen»; hogy *hegedű-* és *dudaszónál* folyt a vigasság és táncz, azonban a trombita és dob sem maradhatott el «a házból;» s végül hogy a *kobzos*, *lantos* és

*) Fényes palotákban, ékes kőfalokban

Vigadjunk.
Vetett asztalhoz járuljunk,
Malosa borokat igyunk.

Triptolomus siet gabonarakáshoz,

Kévéit hordatja sűrűn az asztaghoz,
 Mert Bachus elhítta a vetett asztalhoz,
 Pohárit készíti malozsaborához.

Listi: A szerencse állhatatlanságáról. 33. vsz.

énekes szintén szükséges kiegészítő részét tette a főúri mulatságoknak. *)

Valódi költői szépséget is lelünk e költemény befejező strophájában, mely dévaj hangjával legnagyobb költőnket, Petőfit, juttatja eszünkbe:

Meg köll innmár szünni (mert le köll fekvünni)
Musikának;
Vegye kiki szállásának
Útját elöl s jó ágyának.
Oltsák el az gyertyát: Cupidó ő lantját
Hadd verje;
Ember szívét hogy nevelje,
Örömét is fölemelje . . .

Az eddig előrebocsátottak után még csak egy kérdést kell fölvetnünk: vajjon Esterházy Pál nádor a fennebb kimutatott plágiumok vétségében mennyire hibás és mily súlylyal eshetik ő reá a felelősség? . . .

Kétségtelen, hogy régibb irodalmunkban, melynek termékei nagyrészt egyszerű fordítások, legjobb esetben átdolgozások, nem is igen tartották vétségnek azt, a mire ma a plágium bélyegét sűtjük. A költői irodalmat tekintve a mellett még azt is figyelemre kell méltatnunk, hogy nagyuraink, hazánkban is úgy, mint csaknem Európaszerte, nem vették kellő komolyan az írói érdemet és alig adtak valamit a poéta névre. Maga Zrínyi is, a legkitűnőbb köztük, mintegy tiltakozni látszik a költői hirnév és dicsőségvágy ellen, midőn azt mondja: «Aval őelöttök (t. i. Homerus és Virgilius előtt) *kérkedhetem*, hogy az én professionom avagy mesterségem nem az poesis, hanem *nagyobb s jobb országunk szolgálatjára annál*. Az kit irtam, mulatságért irtam: *semmi jutalmat nem várok*

*) Az énekesrendről szóló strophák hadd álljanak itt művelődéstörténeti adalékkül:

<i>Kobzos</i> ide járulj, <i>engem el ne árulj</i>	Hagyják el az nótát, verje <i>Lantos</i>
S musikálj;	lantját:
Pöngesd hurjaidat s itt állj,	Hadd halljuk,
<i>Lássad, senkit meg ne tréfáldj.</i> —	Füleinket vigasztaljuk,
Trombita, dob szóljon, vigasság hadd	Mesterségét magasztaljuk.
foljon	<i>Énekes</i> jer elől, ne menj székem
Ez házban:	mellől
Légyne minden vigasságban,	S mondj nótát:
Senki nem lesz szomjuságban.	<i>Hozd elől Nymphák mivoltát,</i>
	<i>Szép Diana vadászatját.</i>

érette. Önekik más gondjok nem volt, nékem *ez legutolsó volt.*» (Zrinyiász előszava.) Még Listi László is szükségesnek tartja mentegetni «*vékony elméjének szennyes munkáját,*» «*a kit csak mulatságul és időmegcsalásul irt.*» (Magyar Márs. Ajánlólevél.)

Mulatságul írtam s olvasónak hagytam,
 Viszont csak mulatságért.
 Üdömegcsalásra s gondtávoztatásra
 Szerzettem ok-adásért,
 Kik magyar rhythmusban s ezek folyásiban
 Gyönyörködnek azokért.

Peroratio 4. vsz.

S ím e csupa mulatságból költ versszak első sora előjön Listinél más helyen is (III. ének), valamint megtaláljuk régibb éneke-seinknél is. Annyira nem vette komolyan Listi költői hivatását, hogy csaknem szolgailag követi Zrínyi majd mindenik költői művét s a kevéssé szembeötlő szerkezeten kívül sok helyt az eszméket s még a kifejezés-módokat is átkölcsozni, sőt egész sorokat is kiír Zrínyiből és Balassiból.

Nem csodálkozhatni aztán, hogy a Listit mintegy nyomban sarkalló Esterházy sem vette komolyan a költészet művelését s ő is, a korabeliek szokása szerint, tartózkodás nélkül szaggatá le az útjában talált virágokat. Esterházyt Listi fölött még az is kimentti, hogy nem «a nemes Magyarország statusihoz», hanem csupán csak a maga gyönyörűségére és a legtitkosabb asztalfiók számára írogatott. Hinni merjük, hogy «kegyesse» és talán egy-két bizodalmas emberén kívül aligha tudott e világon valaki férfiatlannak tartott gyöngéd időtöltéséről. — «Én, az ki azelőtt *ifjú* elmével *játszottam szerelemnek édes versével* . . . mostan . . . fegyvert s vitézt éneklek», — ezt nyilatkoztatja ki éposza elején, mintegy vezeklésképen szerelmes verseiért, az immár férfikorba lépő s komolyodni kezdő Zrínyi. «Noha nem juthatna most az egészségben: ez verseket szerzem, *higgyed, nem vénségben!* . . . Énekelek *osztán* rettentő hadakról», — így felel reá a még mindig ifjú és pezsgő vérű Esterházy.

S látván, hogy Zrínyi enyelgő verseket szerzett vala a *kegyetlen Violához* s egy «szép nótát» a *kis méhecskéhez*, a kinek oly szép két lába van, «melynél nap nem láthat szöbbit valamerre jár»: ő is ép olyan játszian «tánczenekeket» írogat «Egy kis karvoly-madárrol», meg «Egy sólyommadárrol», a kivel

*Tánczot is járhatunk,
 Többet is várhatunk,
 Képeket írhatunk stb.*

A Zrínyi kegyetlen Violája azouban minél hamarább megszeli-
dül s szerelemmel hajlik költőjéhez :

Úgy légyen, édes szívem, az mint akard,
Mert engemet az te szép versed meghajtott.
Immáron ezután lészek te *szolgáld* :
Társod és szeretőd és te szép virágod.

Tityrus és Viola. 24. vsz.

Esterházy is reá csaknem visszhangképen zengi :

Végzém reménységben ez kis énekemet.
Talán megszánsz engemet,
Én kedves sólymocskám,
Gyönyörű madárkám :
Lészesz talán én mátkám . . .

Egy sólyommadárról 15. vsz.

Látnivaló, hogy mind a két költő feleségéhez intézi ezeket a nem veszedelmes lánggal égő szerelmes verseket. A 30 éven aluli Zrínyi 1646—48 tájt Draskovich Mária-Euzsebiához, kivel 1645-ben kelt egybe; a 21 éves Esterházy Pál Esterházy Orsolyához, kivel 1652-ben kötött benső szövetséget és a ki őt 18 gyermek atyjává tette.

A fraknói várkastély legtitkosabb idylljébe engednek bepilantanunk ezek az igénytelen versek, melyeket a gonosz véletlen kiméletlen kézzel napvilágra hozott és a melyeket mi a rideg kritika szemüvegén keresztül nem vizsgálhattunk. Hanem azért azt az egyet mégis kétségtelen bizonyossággal merjük állítani, hogy «Fraknói Gróf Esterhás Pál Éneki» amaz «egészen új név» részéről sohasem voltak «örvendetes hirként» a nagy olvasó közönség elé szánva.

Kolozsvár, 1892 szeptember havában.

II.

Régi igazság az, hogy nagy urak kezében minden a legkönnyebben és a legjobban sikerül, míg a szegény ember bajjal jut el oda is, a hová nem akar. Lám a nagy Esterházy csak a kis Orsika előtt óhajtott volna poéta lenni s ma már modern tudósaink kézen fogva vezetik fel a magyar Parnassusra, ott is díszhelylyel kínálgatják s oda vannak a nagy buzgóságtól, hogy a «beata Maria» híres lovagjának holmi apródos szolgálatokat tehessenek.

A Századokban Bartalus és Merényi urak váltanak nyájas szavakat kiválóan *érdekes verseiről*. «A magyar irodalom történetébe» Bodnár Zsigmond iktatja be hamarosan a hercegi lantost, ki szerinte «buzgó munkása volt a vallásos irodalomnak; de *nem vetette meg* (!) a költészetet, még a világit sem: *lyrai, elbeszélő és leíró* költeményei *úgyes verselőre mutatnak.*» (II. 369.)

Ily fényes külső siker után nem csoda, hogy Merényi úr az *Irodalomtörténeti Közleményekben* (1892. 3. füz.) reá dupláz előbbi, feltűnést keltett közlésére s ujabban is 17 lapot szentel *örvendetes hírű, egészen új* költőjének. Helykimelés tekintetéből, tüzetes szembeállítás helyett, legyen szabad egy-két rövid észrevételt csatolnom emez ujabban versekről is ősz elején beküldött s Esterházy érdemeit kellőképp feltüntető cikkemhez.

A ki az Ujabb Nemz. Könyvtár kiadásából Zrínyi költeményeinek következő versszakait: Orpheus keserve 1. 2. Arianna sirása 3. 1. A vadász 15. 16. 17. 53. Violához: 26. 23. 30. ismét Orph. keserve 15. ismét Violához 12. Zrínyiasz XII. 16. újból Orph. 8. A vad. 50. Viol. 9. Orph. 6. 7. Zrínyiasz: X. 1. 2. és 5. Tityr. és Viola 1. Violához 27. 28. 29. A vad. 68. 69. Zrínyiasz XII. 35. Viol. 28. (másodsor is!) Tityr. 8. A vad. 68. Feszületre 1. Tityr. 5. A vadász 70., sorban egymás után írja, az megkapja azt a jeles verset, melyet M. úr Esterházy Pál nádor tollából 2-ik közleményének élén «*Egy ártatlan ifjunak panasza Cupidóra*» cz. alatt öt hosszú lapon közöl. Az igazságnak tartozunk azzal a kijelentéssel, hogy a 15-ik egész stropha, a 24. és 33-iknak két, illetve három utolsó sora — 144 sorból tehát valami 9 sor! — nem a Zrínyié. A többi azonban mind töle vett kölcsönzés. Tehát irodalomtörténetünkben nem egészen új versek...

A Cupidóra szórt ártatlan panaszok után M. úr a nyárról, az őszi-ről meg a télről zengedező énekeket közli. Mint első közleményének legelején «*Az kikeletről való ének*»-ből láttuk, 12—12 strophában vannak Esterházynál ez évszakok megénekelve. Mint a kikeletet, szakasztott épen úgy az őszt, a nyarat és a telet is mind Listitől kölcsönözte el, a miről meggyőződhetik egy-két percz alatt a figyelmes olvasó. A ki «A szerencsének állhatatlanságáru!» 31. 32. 21. 6. 27. 28. 29. 37. 36. 30. 26. és 17. verseit összeállítja, az megkapja «*Az nyárról való ének*»-et, melyből igazság szerint Esterházyé a 4-ik stropha negyedik, a 10-ik str. harmadik s az utolsó str. két avagy három utolsó sora. A többi mind a Listié.

Ha netalán valaki «*Az őszről való ének*»-re volna kíváncsi, annak Listi «A szerencsének állhatatlanságáru!» írt éneke 35. 7. 22. 15. 25. 24. 33. 39. 40. 38. szakaszait kell összeraknia s hozzá toldhatja a 12 versszak kinyerésére Esterháznak szintén olyan mulatságos két utolsó stropháját is. «*A télről való ének*» kikerül «A szerencsének állhatatlanságáru!» 41. 53. 54. 45. 43. 44. 46. 47. 49. 56. és 58. strophájából, csupán eme legutolsót kell még hozzá vetnünk Esterházynek jóvoltából:

Az esztendőnek négy részéről szóllottam;
Az mint parancsoltad, versekbe foglaltam,
Apolló! — Munkámban *csaknem megfáradtam*,
De parancsolatodat el nem mulathattam!

A ki az ő kegyes jelszava szerint, egész életében «omnia ad majorem beatæ Mariæ virginis honorem» tett és mívelt, attól könnyen elfogadhatjuk azt is, hogy bemutatott költői szép munkásságát mind «szép Apollónak» egyenes parancsolatjából cselekedte, a kivel egy «minapi reggel hajnalhasadásban» találkozott (*Őszről*: 11.). Hogy nehéz munkájában már kora reggel is «csaknem megfáradt», azt is a fennebbiek után neki igen könnyen elhithetjük.*)

Feleségének betegségére írt «*Egy kis szomorú ének*» már Esterházy múzsája komolyabb termékének látszik. Formájára és alap gondolatára nézve ugyan Zrinyi «Orpheus keserve» és «Orpheus Plutónál» cz. elegiáját juttatja eszünkbe; de alig hisszük, hogy akadna valaha magyar költő, ki a befejező strophát örvendetes hírű új költőnktől elvitatni merészelje:

Szerzé ez éneket, *szomorú verseket*, busultában egy bűnös,
Mert van reménysége, nincsen is kétsége, noha *szívében bűdös*,
Hogy megváltoztatja Isten s megjobbítja lelkében, ki *most rühös*.

Egészen más beszámítás alá esik «*Az fülemile énekének magyarázatja*», mely M. úr újabb közlésének utolsó s kétségen kívül a legérdekesebbik darabja.

«Ülök vala egykor harmatos hajnalban Egy igen szép dom-

*) Az itt jellemzett «költői munkásság» élénken emlékeztet az irodalomtörténetben ismeretes *centók* készítőinek eljárására, a melyet — az előbb kimutatott egyenes kiírásokkal szemben — talán ártatlanabb játéknak tekinthetünk, de a mely természetesen még nem tett senkit sem költővé.

bon és szellős árnyékban», — így kezdi énekét Esterházy egészen a Zrínyi hangján, ki a bujdosó Delimánt állítja szemünk elé az idézett két sorral. (XII. 2.) Azután Esterházy ismét Listire emlékeztető (A szerencsének állhatatlanságáru 17. 18.) strophákban elmondja, hogy a kilencz múzsás Apollo némi udvarias nyájaskodások után keményen reá parancsolt, hogy tüstént versekbe foglalja a zöld ágon hangicsáló fülemile énekét. A fülemile a zöld ágon emígy énekelt:

Mért panaszkodjam szerencse el- ned,	Miért panaszkodjam, szerencse, el- lened,
Ha bővited nékem az én örömetem; Nem szakadsz el töllem, az mint vagyon hired:	Ha bővited mindennap én örömetem? Nem szakadsz el tülem, az mint va- gyon hired,
Állhatatlanságban hogy van minden kedved.	Hogy állhatatlanságban van minden kedved.
<i>Isten engem</i> áldasz az szép zöld er- dővel,	Kikeletkor áldasz az szép zöld erdővel,
Gyöngye kis torkomnak szép éneklé- sével,	Szerelmes fülemile éneklésével,
<i>Mezei füveknek</i> sok külömbségével, Víz lassú zúgással, szél lengedezéssel.	Égi madaraknak sok külömbségével, Víz lassú zúgással, szél lengedezéssel.
Nem irigyled nékem az én szerencsé- met,	Nem irigyled nékem az én egyesemet,
Inkább hozzá segítsz: szeressen en- gemet.	Inkább hozzá segítsz, szeressen en- gemet;
Soha el nem veszed az én víg ked- vemet,	Soha el nem vészed az én víg ked- vemet,
Neveled óránként gyönyörűségemet.	Neveled óránként gyönyörűségemet.
Adsz nyáron nyugovást és szép csen- dességet,	Adsz nyáron nyugovást és szép csen- dességet,
Cyprus árnyékokat, kedves szellős- kéket,	Szép cyprus-árnyékokat, hűvös sze- leket,
<i>Lassú essők után szép drága füveket,</i>	Gyöngye tüvel varrott szép sátorer- nyőket,
Szomjuság megoltó jó szagos vizeket.	Szomjuság-megoltó jó szagos ví- zeket.
<i>Auster Zephyrussal,</i> sűrű árnyékokkal,	Őszszel sok gyümölcsessel, citrommal, turuncscsal,
Böven ajándékoz'sz hajnali harmat- tal;	Ajándékozsz böven, szép pomagrát- náttal;

Ligetes erdőkn <i>Faunus bogarakkal,</i>	Erdőn vadat nem hadsz, mert nékem azokkal
Nékem kedveskedel kis <i>hangyamoto-nyakkal.</i>	Bőven kedveskedel, és jó madarakkal. — —
Szerencse vagy kötve az én lábaimhoz,	De kötve vagy, szerencse, az én lábomhoz,
Elfutottál volna eddig gonoszomhoz,	Mert elfutttál volna eddig gonoszomhoz,
Ha szabadon volnál ; de gonoszt rám nem hozsz,	Ha volnál szabadon ; de rám gonoszt nem hozsz,
Mert kötve vagy, mondtám, az én lábaimhoz.	Mert kötve vagy, szerencse, az én lábomhoz.
	Zrinyiász. III. én. 32—36. és 39.
<i>Ezé</i> az fényes nap, mely ékesb mindennél,	Nem-é ez fényes nap, az mely szöbb mindennél,
Oszlja fényét nékem, élek is fényénél.	Oszlja fényét közünkben s mi élünk evel ?
(Gyönyörködöm nappal ez kertnek vizénél,	(Ha föld jóságát rejténé irigységgel,
Éjjel énekelek gyöngé szellőskénél.)	Elveszne ez világ csak egy kis üdövel.)
	Zrinyiász. XII. 36.

Látni való, mily figyelmes és udvarias nagy mesterével szemben Esterházy : a Zrinyiász leghiresebb lyrai részét, a «*török ifjú énekét*», egyenesen a dalos fülemile szájába méltónak itéli. Valóban sokan is kedvelhették e verset abban az időben. A 33-ik strophát még Thaly *Vitézi Énekei* közt is, a Zrinyi halálát sirató egyik versben (I. 199.) ott találjuk.

Mindjárt ezután Esterházy előadja, hogy az éneklő fülmile kiszáradt torkú társát egy ifjú vadász jobb szárnyán megsebzí, hazaviszi s ott egy orvos kezére bizza. Társa a mint bevégzi énekét, a fészekhez siet :

De semmit nem talál, csak az üres helye	Ölelni kívánván Theseus életét,
Mutatja meg magát s egynehány csöpp vére.	Gyöngén tapogatva viszi ágyba kezét ;
Megösméré mindjárt szép társának véré.	De semmit nem talál, csak az üres helyét,
<i>Ölelni</i> nem lehet, látja már, szerelmét. —	Meghidegült ágyát és hitetlen jelét.

- Akkor, mintha mennykő szörnyű szelletivel
 Esztelenítette volna keménységgel,
 Sokáig nem szóllal; mert szava elmével
 Ő jövődjére röpült sebességgel.
- De mindazonáltal ott elméje megtér,
 Mihelyen eloszlék szivéről az *szép vér* ;
 Mert fa alá mellém bátran röpülni mér,
 Keres, de nem talál; ismét fára föltér.
- Szemeit az erdön szélyvel elforgatja,
 Az fákat üresen *madarkáktól* látja
 És semminek másnak szavát nem hallhatja,
 Csak szép Aleyonnak, ki társát siratja.
- Mit csináljon, halljad, ebben az látatban:
 Nem magyarázhatom, száz nyelv volna számban.
 Szemei fordulnak csak sötét álomban,
 Ki csuda változást mutat ő magában.
- Ottan leszagatja *gyönge tollacskáját*,
 Körömszéli *lábbal* gyönyörű (!) orcáját.
 Fejem fölött szemlélt egy száraz ágacskát,
 Ráhág, és *forrásnak* így kezdi panasztát.
- Jaj én szerencsétlen, jaj én boldogtalan,
 Mint megsalám magam Cupido hatalmán!
 Kit Hesperus adott Lucifernek módján,
 Elragadta s lopta életem *virágán*.
- Akkor mintha mennykű szörnyű szelletivel
 Esztelenítette volna keménységgel,
 Sokáig nem szólal, mert szava elmével
 Maga jövődjére röpült vala el.
- Mindazáltal azonnal elméje megtér,
 Mihent az szivéről eloszlék fojtó vér ;
 Ő meztelenen is sátorbul futni mér,
 Körül-körül keresi és ismét betér. —
- Ott széles tengeren szemét megforgatja,
 Az partot üresen emberektől látja,
 És semminek másnak szavát nem hallhatja,
 Csak szép Aleyonnak, mint társát siratja.
- Arianna sirása. 13—15. és 17.
- De mit csinál Delimán ilyen látatban ?
 Nem mondhatom, ha volna száz nyelv szájamban.
 Mind törököt, tatárt rak halva halomban,
 Mutat kegyetlenséget önnön magában.
 Zrinyiász. XII. ének. 109.
- Akkor osztán szagatja aranyos haját,
 Körömszéli körmével kegyes orcáját.
 Nem messzi megszemlélt egy magas kősziklát,
 Ráhág és tengernek így kezdi panasztát:
- Jaj szerencsétlen én, jaj én boldogtalan!
 Mint csalám magamat Cupido hatalmán,
 Kit Hesperus adott, Lucifer ór módján
 Ellopta, elragadta tülem hamarján.
 Arianna sirása. 21. 22.

Vérszopó Cupido, ha verni akartál, Mért kegyetlenségben te így elfaj- zottál?	De te büneimért ha verni akartál, Miért kegyetlenségben így elfajzottál?
Mért ennek előtte engem nem át- koztál	Jupiter, s inkább énrám nem hara- gudtál,
És tüzes mennyküddel eddig nem rontottál.	S haragos mennyküveddel el nem rontottál?
Vajha ily szépséget szenvedni nem tudtál,	Vaj! ha ily szépséget szenvedni nem tudtál,
Miért engemet is bé nem burítottál, Az <i>miként Argyrust, meg nem száraz- tottál,</i>	Miért engemet is be nem burítottál, Miként Enceladust, az nehéz Aetná- val?
Vagy mint Promaeteust el nem szag- gattattál.	Vagy mint Prometheust el nem szag- gattattál? Orpheus keserve 4. 5.
Ha foly az folyó víz vagy szép csurgó patak,	Ha foly az folyóvíz, vagy szép csurgó patak,
Az én szemeim is mind egyaránt folynak;	Az ő szemei is mind egyaránt folynak;
Ha a gyöngye szellők ágok között fujnak,	Ha az gyöngye szellők ágok között fujnak,
Az én bánatim is nyughatatlan- kodnak.	Az ő bánati is nyughatatlankodnak.
<i>Fatum</i> édes anyám, mely sürű ár- nyékok.	Fáti, édes anyám, mely sürű árnyékok
Járják én elmémet! ugyan elájulok; Ó mely iszonyú kint én szívemben látok;	Járják én elmémet! ugyan elájulok. Mely kegyes vendéget mi földünkben látok,
<i>Lőjj</i> tüzet én belém: <i>örömet meg- halok</i> . . .	Lő tüzet én belém, kívül én gyú- ladok. Zrinyás. XII. ének. 12. és 24.
Kis fülemilének ilyen szóllásával Fa alól fölkelék igen gyorsasággal, Szememet fölnyitám s látám, hogy szép hajnal	De fülemilének ékes szólásával Felzöndült elméje igen gyorsasággal; Felnyitja szép szemét; látja, hogy szép hajnal [val.
Elhaladott immár harmatos szár- nyával.	Röpdözve előljün harmatos szárnyá- Arianna sirása. 12.

Szemmel látható, hogy Esterházy a kiszemelt strophákat meglehetősen ügyességgel forgatja a fülemile bánatjának leírására, bár a személyek megváltoztatásából önkényt fakadó komikumot kikerülni itt-ott alig tudja. Ezután értésünkre esik az is, hogy a költő sietve haza szalad s a szobájában megtalált sebzett fülemilét

társához visszabocsátja. Majdnem megható, ha a kitörő komikum megilletődésünket nyomban agyon nem csapná, a mint Delimán és Kumilla végzetes találkozása kihangzik a két ismét egymásra talált árva madárka érzékeny szerelmeteskedéséből.

Kiröppenék s mindjárt kedves társa után	Nem késék sokáig Delimán azután,
<i>Száraz ágra</i> mene, szívében hor- dozván	Kumillához mégyen, szívében hor- dozván
Nagy örömet s ottan hamar lenni kiván	Nagy örömét, és hamar ott lenni kiván,
Az hol Cupidónak vetett hálója van.	Az hon Cupidónak vetett hálója van. —

Mit mondjak ezeknek öszvejövéséről, E kis fülemilék sok szép szerelméről. <i>Duplázzák csókokat egymás szája körül,</i>	Mit mondjak ezeknek öszvejövéséről, Szerelmes ifiaknak sok szerelméről? Duplázzák csókokat egymás szája körül;
Venus triumphussán kedves szívek örül.	Venus triumphusán kedves szívek örül.

Mint borostyán fával öszvekapcsoló- dik,	Mint borostyán fával öszvekapeso- lódik.
---	---

Mint kígyó oszlopra reá tekereszik, Bacchus levele is fára támaszkodik : <i>Ilymód két kis madár ős zvecsíngolódik Hallgass tovább Musám.</i>	Mint kígyó oszlopra reá tekereszik, Bacchus levele is fára támaszkodik : Ennyi mód két phoenix öszvecsin- golódik.
---	---

Hallgass tovább, Múzsám!...

Zrinyiász. XII. én. 47. 50—52.

«Hallgass tovább múzsám!» — ily találó szavakkal végzi be M. úr Esterházy költészetéről közreadott érdekes mutatványait. Csodálkozva forgatjuk még egyszer át e régi nagyurias kedvtöltés-sel megrakott és modern tudományos alaposágtól tündöklő 35 lapot. Kérdezni szeretnők, hogy a him és a nő fülemile igazán mind egyaránt énekelnek-e? Tudni óhajtanók azt is, hogy a folyó-víznél félholtan rabbá lett nőstény vérét hogyan ösmerhette meg társa — az üres fészekben, s mik lehetnek azok a Salamon király-lyal mindenben föltevő kis férgek, meg az énekes őszi tprücskők, meg a megszáraztott Argyrusok?... Azt is tudni óhajtanók, hogy igazán-valóban nem ösmerete-e föl M. úr a török ifjú énekét, mely a legutolsó irodalomtörténeti kézikönyvben is fölталálható vagy a fülemileének imént látott 15. 16. 18. 19. 21. és 27. stropháját, melyek az úgynevezett Eszterházy-versek első közleményében is

már egyszer szerencsésen bennfoglaltatnak? (Arianna históriája: 3. 4. 5. 7. 11.) — Az is eszünkbe jut egy pillanatra, hogy eme részben kétszer is bemutatott «egészen új» versek után vajjon nem jönnek-e világ elé a kismartoni főlevéltárból egy harmadik közleményben Zrínyi újonnan fölfedezett epigrammjai, sőt végre maga az egész szerencsésen megtalált Szigeti Veszedelem? Azon is szeretnénk végtére egy kicsinyt elmélkedni, hogy ime mily szemlátomást magasra emelkedett a magyar irodalomtörténet boldogult Toldynk halála óta a modern magyar tudósok kezében... De ez a mező nem egészen a mi számunkra termett. A magyar irodalom igénytelen munkásának Zrínyi Miklós kölcsönvett tanácsával kell tartania és elhallgat e ponton, épen úgy mint örökre Esterházy múzsája.

Kolozsvár, 1892. nov. 21.

KANYARÓ FERENCZ.

NOMINATIVUS CUM INFINITIVO ÉS ACCUSATIVUS C. INF. THUKYDIDESNÉL.

Bevezetés.

«Thucydides rerum gestarum pronunciator sincerus et grandis etiam fuit.» (Cic. Brut. 83.) Stilusának megítélésében nem választhatunk jobb kiindulási pontot, mint a melyet Cicero ezen nyilatkozata kijelöl. Mert ha írói jelleméről lehetőleg helyes képet akarunk alkotni, lehetetlen mellőznünk történetírói jellemét. Az ő stilusa és egész nyelvhasználata szoros összefüggésben van történetírói jellemével és annak sajátos vonásait mutatja. Herodotossal állítsuk párhuzamba: a dicső nemzeti mult megörökítője egész más nyelven beszél, mint Thukydides, a ki a nemzetemésztő testvérháborúkat írja le; a honfiak, egyazon nemzet tagjai, megfélelkezve az ősi dicsőségről egymás ellen fognak fegyvert s irigységtől és vak gyűlölelettől elragadtatva ontják a testvéri vért, melynek minden cseppje drága, minden kiontott cseppje dicsőséget hozott őseikre. Ezen kor történetírójához nem illik az a lágy, zengzetes, költői nyelv, melyet Herodotos használ. Thukydides, mint athéni ember az ó-attikai dialektusban írta művét. Az alakok grammatikai korrektsége, az esetek, módok, idők prægna használata jellemzi az attikai dialektust és különbözteti meg a későbbiektől s az attikai

írók stilusának ezen alapvonásai Thukydidesnél is megtalálhatók. Az időket inkább eredeti értékük, mint egymásra következésük szerint használja; a szavakat inkább az alapjelentés, mint a divat szerint választja és ennél fogva stilusa gyakran az archaismus látszatát hordja magán. De másfelől épen úgy, mint a többi attikai írók, a hol a kezében levő nyelvkincs nem nyújt teljesen megfelelő és kielégítő szót, maga teremti azt meg magának. És itt is az ősi nyelv törvényeit tartja szem előtt, mert inkább összetétel, mint elvonás által alkotja az új szókat. Az a merevség, mely a mesterkéeltséggel együtt jár, nála nem található; úgy a constructiókban, mint a szavak elhelyezésében is szabadabb, mint utódai. Innen van a kifejezés gyors eltalálása, melyet már a régiek különösen megjegyeztek.

Első és legáltalánosabb jellemvonása Thukydides stilusának az egyszerűség és természetesség. Ha azonban egyszerűség alatt talán a pongyolaságot és a művésziesség hiányát értjük, akkor nem jól alkalmazzuk azt Thukydidesre. Egyszerű az ő stilusa azért, mert ő az eseményeket sine ira et studio írja le; teljes elfogulatlansággal itél úgy a saját honfitársai, mint a Lacedæmonok tetteiről. Az események felett oly magas nézőpontot foglal el, melyből azokat minden elfogultság és részrehajlás nélkül, s így mindig igazságosan itéli meg. Elismeri, a hol az ellenfélnek igazsága van, szemébe mondja honfitársainak, hol hibáztak, vagy jártak el helytelenül. Az okozatokat mindig kapcsolatba hozza az okokkal s ez teszi művét kiválóan fontossá napjainkban is. Nemcsak *sincerus* az események elbeszélésében, hanem *grandis*; nem csupán hallomás, vagy más ilynemű és legtöbbször kétes forrás alapján, hanem hiteles okmányokra támaszkodva beszél s a hol ilyenek nincsenek, maga mondja, hogy a dolog kétes; de a mi legfőbb: kapcsolatba hozza az eseményeket egymással, az előzményekkel a következményeket és az a mód, melyen ezt eszközli, teszi stilusát egyszerűvé és természetessé. Az események okait, lefolyását, következményeit természetes összefüggésükben adja elő s tény tény után ír le, úgy, a mint időrendben egymásután következik. Némelykor aztán, mikor szükségesnek tartja, összegezi az elmondottakat, hogy annál világosabbá tegye a láncolatot, melynek részei egymással és az egészszel szoros összefüggésben vannak. (Welzhofer: Thukydides. 108—109. lap).

Az attikai dialektus sajátosságát különösen jellemző szabatoság

kiváló eredetiséget ad Thukydides stílusának, melyet rövidségnek, *brevitas*, neveztek. Így Quintilianus, a ki többször emlékezik meg róla, azt mondja (Inst. or. X. 1. 73): *densus et brevis et semper instans sibi Thucydides, dulcis et candidus et fusus Herodotus; ille concitatis, hic remissis adfectibus melior, ille contionibus, hic sermonibus, ille vi, hic voluptate*. Bizonyos, hogy a szavak használatában kiváló szabatosság és határozottság mutatkozik Thukydidesnél és jól mondja K. O. Müller, hogy benne Perikles tartalomdús ékesszólása Antiphon régies, szigoruan művészi, retorikai stílusával egyesült (Gesch. d. Griech. Litt. 4. Aufl. II. Bd. 158. l.). A rokon értelmű szavak megkülömböztetésére különösen nagy gondot fordított (I, 69. II, 62. III, 39.); erre vonatkozólag érdekes Cicero nyilatkozata (De oratore II. 13): *Thucydides omnis dicendi artificio mea sententia facile vicit; qui ita creber est rerum frequentia ut verborum prope numerum sententiarum numero consequatur; ita porro verbis est aptus et pressus, ut nescias, utrum res oratione, an verba sententiis illustrentur*. A kifejezések ezen határozottságát igen megkönnyítette Thukydidesnek a nyelv gazdagsága; itt már nemcsak a közbeszédnek, hanem a régi nyelvnek szavait is használja, épen úgy mint Antiphon. Azonban kitetszik, hogy nem csupán feltűnési vágy, vagy pusztá ékesség kedvéért használja azokat, hanem azért, mert az akkori nyelvhasználat nem elégítette ki őt; a magvas, tartalomdús gondolatok kifejezésére keresett szavakat a régi nyelvben. (Ezt Dionysius különösen megjegyzi és az illető alakokat γλωσσαι-nak nevezi.) A rövidség, tömörség némelyeket oda vezetett, hogy stílusát homályosnak nevezték. Azonban ezek a tulajdonságok, bár tényleg jellemzik stílusát, még sem olyanok, hogy homályossá tehetnék azt. A rövidség mellett lehet az előadás világos és érthető s Thukydides ép oly világosan és érthetően fejezte ki magát, a mily világosan, éles, finom distinctióval gondolkozott. Ő nem szereti a talányos, homályos, kétértelmű szavakat használni, s ha stílusának legfőbb jellemvonása a természetes egyszerűség, akkor itt nem egészen talál a horatiusi *brevis esse laboro, obscurus fio*; de Thukydides nem is törekedett arra, hogy kétértelmű legyen, sőt inkább öszinteségéből az következik, hogy a mi tisztán és világosan állott lelkében, azt a nyelv által rendelkezésére álló eszközzel épen úgy fejezte ki. Egészen más a Tacitus rövidsége. Neki épen törekednie kellett arra, hogy minél homályosabb, kétértelmű szavakat hasz-

náljon. Hiszen az ő korában nem volt szabad az igazságot kimondani, szabadon gondolkozni és ítélni; vagy hizelgő volt a költő, író, vagy hallgatott. De Tacitus, a ki kora romlottságát annyira ismerte s ismerte az okokat, melyek azt előidéztek, midőn a népet javítani, polgártársait az egyszerű, erkölcsös élethez visszavezetni s abban boldognak, megelégedettnek látni óhajtotta, nem hallgathatott. S minthogy szabadon nem nyilatkozhatott, azért használ művében kétes és többféleképen magyarázható kifejezéseket, rejtélyes vonatkozásokat, finom czélzásokat. Ellenben Thukydides szabad állam polgára volt, semmi sem akadályozta őt abban, hogy a mit és a miképpen érez és gondol, azt és épen úgy fejezze ki művében. E mellett aztán nem mond sem többet, sem kevesebbet, mint a mennyit épen elégségesnek tart arra, hogy megértsék. A rövidséggel függ össze az is, hogy pl. Dionysius az ő stílusát δεινός-nak nevezi.

Minden természetes egyszerűség mellett sem mondható Thukydides stílusa művészietlennek. Már az Antiphonhoz való viszony ellenmond ennek. De soha sem mesterkelt, mert akkor nem volna természetes és soha sem keresett, mert akkor nem lehetne világosan rövid. Az az ifjú, erőteljes nyelv, melynek Thuk. birtokában volt, miután teljesen kifejlődött, kiválóan alkalmas volt az ellentétek erős megjelölésére; Aiskhylos ismeretes számos oxymoronjáról, ugyanez a jellemvonása Sophoklesnek és Thukydidesnek is. Mind a kettő szereti a szójátékokat, az átvitt értelmű szavak éles megkülönböztetését, a nélkül hogy tautológiába esnének, mint Aiskhylos és Herodotos, vagy találékonyak volnának, mint Euripides és a sophisták (Roscher Thukyd. 339. l.). Az úgynevezett szóalakzatok, σχήματα τῆς λέξεως mint (pl. IV, 61. I. 77, 144. III, 38, 57, 82. IV, 108.) az isokolon, homoeoteuton, parechesis különös színezetet adnak a beszédnek, kivált ha tekintetbe vesszük a gondolatok és fogalmak viszonyát egymáshoz és ezekhez a külső ékességekhez (Müller id. mű. 161. l.). Thukydides stílusának művésziességére mutat az is, hogy bizonyos régies és inkább csak költőknél, mint prózaíróknál szokásos szabadsággal járt el a szavak egymásmellé helyezésében. Így a fogalmak kapcsolatait igen élesen, a fölösleges és épen azért zavaró más beszédrészek belevégnyítése nélkül emeli ki, a mi a szabályos mondatszerkezet szigorúbb korlátai között nem lehetséges. Így az igéktől származott neveket épen úgy konstruálja, mint az igéket, pl. ἡ οὐ περιττύχιστος

(Müller 158. l.) egészen arra a mintára οὐκ ἔφη ἀπότος e helyett ἔφη οὐκ ἀπότος, a mi igen gyakori Thukydidésnél. Thukyd. e mellett festőien ír, de reá nem lehet azt mondani, hogy az írásnál csak az írásra gondol; elevenen és plasztikusan halad előre mindjárt az első mondat után. Azt mondja Roscher, hogy az ember szinte maga előtt látja őt, a mint ott ül és hozzá akar fogni a mű megírásához; látja, a mit maga körül megfigyel, a mit abból következtet, és a mit annak alapján a jövőtől vár.

A szavak elhelyezésében, illetőleg a szórendben nem nagyon ügyel semmi egyébre, mint csupán a tartalomra. Nála a gondolat a fő, melyet a nyelv, tehát az eszköz által épen úgy kell kifejezni, a hogy a lélekben megfogamzott, mert csak úgy lehet teljesen érthető és félre nem érthető. Ennélfogva gyakran találunk nála inverziókat, melyekben a grammatikai szórend, mint mellékesebb, alá van rendelve a fontosabbnak, a gondolatbeli szórendnek. Azt a szót, melyet legfontosabbnak tart, különös kiemelés és hangsúlyozás végett legtöbbször a mondat élére helyezi. Ez a szabadság a szórendben, mely ismét inkább költőknél használatos, mint a prózában, természetes eszköz arra, hogy a gondolatot élesebben és világosabban fejezze ki; ezt éri el egyfelől az által, hogy egyes szókat, melyeken a fő nyomaték van, a mondat élére helyez, részint pedig az által, hogy a fogalmakat inkább belső rokonságuk és egymáshoz tartozásuk azaz összefüggésük, vagy ellentétük, mint a grammatikai összetartozás szerint rendezi el a mondatban.

A mondatfűzésben ismét a kifejezés élességére és finomságára törekszik és ezúttal bizonyos változatosságot mutat, mely a későbbi írók egyforma simaságától nagyon eltér. A gondolatcsoport egyes tagjainak egymáshoz illesztésénél mindenik résznek megadja a maga jogait, és épen ezért gyakran fordul elő, hogy a megfelelő tagokban eltérő grammatikai alakokat használ s a grammatikai részeket, pl. az alanyt hirtelen megváltoztatja, bár ez gyakran nincs világosan megjelölve, hanem csak hallgatólagosan történik, különösen az által, hogy egy kifejezésből valamely másik, mely az illető helyen szükségesebb, egészítették ki. Így igen gyakran találjuk nála a mondatszerkezetváltozást, anakoluthon, továbbá az értelemszerinti egyeztetést, constructio ad synesim, a közös mondatszerkezetet, constructio ἀπό κοινού, továbbá a σχῆμα πρὸς τὸ συμπαινούμενον-nak nevezett figurát. Mindez azon törekvésből magyarázható, hogy a kifejezésben minél szabatosabb, a gondo-

latok egymásmellé állításában a fontosabbakat jobban kiemelő legyen az előadás.

Thukydides stílusában legnagyobb nehézséget okoznak a körmondatok, periodusok. Pedig Roscher — igen helyesen — azt mondja, hogy ő tulajdonképen nem is ír körmondatosan. Olyan relativumokat, melyek a periodusokat szorosabban kötik össze, ritkán használ, leggyakrabban az egyes mondattagok mintájára a mondatokat is καὶ, δὲ, τε-vel köti össze. Igen nagy fontosságot tulajdonít annak, hogy a gondolat kiemelkedő momentumait parataktikus mondatokban tüntesse fel és csak olyan esetekben használja a hypotaxist nagyobb mértékben, midőn a logikai összefüggés oly szoros, hogy nem engedi meg az egyes részeknek mellérendelő megkülönböztetését, nehogy az által is félheszakadjon a láncolat. Ezért mondja róla Quintilianus, hogy *densus*, Cicero pedig a jó falernumi borhoz hasonlítja. Azonban ezek a periodusok egyáltalában nem teszik érthetlenné stílusát, sőt ezekben is az ő precizitása nyilvánul leginkább. Már a gondolatok mellé- vagy alárendelésében nyilvánuló kiváló gond is azért van, hogy az által minél világosabban ki legyen fejezve a gondolatmenet összefüggése. Aztán nem is találunk nála szabályszerűen kidolgozott, művészi periodusokat, melyekben előzmény és következmény szigorú megszabott rendben követik egymást s míg a πρότασις akár egy, akár több, de egymástól határozottan megkülönböztetett részekből áll, melyek a figyelmet felcsigázzák, az ἀπόδοσις szintén szoros grammatikai formában következik utána, hogy kielégítse a várakozást és befejezze a gondolatot. Az ő periodusai épen nem ily művésziösen összealkotottak és bonyolódottak, sőt meglehetősen egyszerű és természetes alkotásuk, tehát a szó szoros értelmében nem nevezhetők körmondatoknak. Ő egyáltalában tiszta és világos szellem és inkább lesz kemény és kiméletlen, mint ingadozó, határozatlan vagy homályos. Csak azért nehezek a periodusai, mert igen hosszúk, tartalomdúsak és épen azért fárasztók. A míg az ember végig olvassa azt a hosszú mondatot, elméje kifárad, nem a grammatikai, tehát külső nehézségek miatt, hanem azért, mert nem tudja végig követni azt a gondolatmenetet, mely mint a bérczetőről lezuhanó hólavina mind hatalmasabb és nagyobb lesz s úgy rohan tovább, magához ragadva az apróbb részeket, melyek magukban is mind fontosak s az egészhez tapadva, fűződve még nagyobbá teszik azt. Ezért, mert ilyen hosszúak a periodusok,

mintha az író az egymással szoros logikai összefüggésben álló dolgokat s egymásból folyó eseményeket lélekzetvétel nélkül akarná egészen elmondani, nem gondolva arra, hogy az olvasó a kiindulási pontot el is veszítheti, a míg az egésznek a végére jut; mert ezen sebes rohanásban a művésziességre egyáltalában nem ügyel, hanem mindenütt csak a tartalomra tekint, nehogy egyetlenegy pontot, egyetlen mozzanatot is kifeledjen, mely nélkül az egész olyan volna, mint az a mozaik, melyből egy darab hiányzik; mintha félne, hogy a gondolat egyes részeinek elkülönítése által elveszíti a fonalat, melyet kezében tart, s melyet az egészen végig húz s ezért halad gyorsan előre: azért nehezek az ő periodusai. Az az erőteljesség a gondolatok kombinációjában, mely különösen elhatározások és tettek indokolásában nyilvánul, nem az ionok pongyola mondatfűzésében, se nem a későbbi attikai írónál található körmondatos stilusban nyert kifejezést. A gondolatkomplekszumok nála nem úgy jelennek meg, mint művészien tagolt, könnyen folyó s gyorsan egymás után követhető, de külön tagokból álló egész, hanem inkább mint konglomeratumok, melyekben a főgondolat vonzó ereje egy egész sereg mellékgondolatot ragad magához és állít maga mellé, mint a mágnes. Müller K. O. szerint két faja különböztethető meg az ilyen körmondatoknak, melyek mindketteje jellemző az ő stilusára. «Az egyikben, melyet *ereszkedőnek* lehet nevezni, elől állítja a cselekvényt, a resultatumot és közvetlen azután okadatoló mondatokban, vagy participiumokban következnek a legközelebbi okok vagy motivumok, melyeket ismét hasonló mondatalakok által okol meg és így, mintegy szálaira bontva a beszédet, a dolgok összefüggésébe hatol, épen úgy mint a fatörzs hatol az anyaföldbe gyökérszájai által. (I, 1, 25. stb.)». «A másik alak, az *emelkedő* körmondat a megokoló körülményekkel kezdődik, ezekből mindenféle következményeket, vagy ezekre vonatkozó elhatározásokat fejt ki és — gyakran a következtetések hosszú láncolata után — az eredménnyel, valamely határozattal, vagy magával az eseménnyel végződik». (I, 2, 58. IV, 73, 74.) (Müller K. O. Gesch. d. Griech. Litt. 160. l.). Mindkétnemű körmondatban, mondja tovább Müller, van valami erőlködés s azért kétszer kell elolvasni, hogy az értelem előtt teljes összefüggésükben álljanak; feloldások által, melyek határozott nyugvó pontokat jelölnek, áttekinthetőbbé, kényelmesebbé, kellemesebbé lehet tenni, de meg kell vallanunk, hogy Thuky-

didesnél a formában, ha már annak nehézségeit legyőztük, az összes tagoknak egy célra, a gondolategységre irányzott összeműködése a lehető legvilágosabban ki van fejezve.

Végre még egy sajátosságát, illetőleg jellemző oldalát emeljük ki Thukydides stílusának. Habár vannak is benne művészi alakok, a szép irálynak úgy költészetben, mint prózában használatos, jellemző és talán elengedhetetlen kellékei: de a beszéd mindazon a rendestől eltérő fogásai, úgynevezett szabálytalanságai, melyeket indulat s szenvedély, vagy mesterkéltetés, tetetés idéznek elő, idegenek előtte. Valami egyenesség és nyugalom uralkodik benne, a mit semmi egyébvel nem lehet jobban összehasonlítani, mint azon fenséges lelki nyugalommal és tisztasággal, mely a Phidias vésője alól kikerült istenek és hősök arcvonásait jellemzi. Ha, a mi az aesthetika egyik legállandóbb törvényének tekinthető, a fenség főjellyvonása a nyugalom és az olympusi Zeus szobra épen azon nyugodt méltóság által, mely arcvonásain előmlik, lesz fenségessé, a kellem istennői, a Charisok pedig ép ellenkezőleg, tánczolva ábrázoltatnak, akkor méltán nevezhetjük Thukyd. stílusát fenségesnek, szemben Herodotos kellemes «mézbeszédével». Hiszen annyira megőrzi nyugodtságát és objectivitását, annyira hű marad a sine ira et studio elvéhez, hogy a nyolcz könyvben sehol egy hely sincs, a hol az író hevesebb szenvedélylyel beszélne egyik vagy másik fél érdekében, sőt a közbeszótt beszédeket is a nyugodt higgadság hangján adja elő. Bár gazdag az ó-attikai nyelv szóalakzatokban, ám a gondolatalakzatokat kerüli; így Thukydides. A szenvedély semminemű nyilvánulása itt meg nem állhat, hogy azzal, mint szónoki műfogással az olvasót hatalmában tartsa. A gondolat fokozása, mintha az író magát lelkesíteni akarná, gúny, mely az ellenfelet nevetségessé teszi, hirtelen elhallgatás, mintha a szenvedély hatalma a nyelvet egyszerre megbénítaná, s még sok más formája a szenvedély kifejezésének, nem található Thukydidesnél. Es ist eine Ehrlichkeit im Bewusstsein der eigenen Grösse, eine Hochheit, mondja Roscher. A plataeabeliek beszéde legszenvedélyesebb az egész műben és itt is a legerősebb kifejezés (III, 66.): πῶς οὐ δεῖν ἐῖργασθε.

Méltán tarthatjuk Thukydideszt nemcsak az ó-kor egyik legnagyobb szellemének, de stílus tekintetében is egyik legkiválóbb írójának. Természetes egyszerűség, tudományos világosság és keresetlen eredetiség a lényegesen jellemző tulajdonságai nyelvezetének.

Ezen tulajdonságok együttvéve ritkán találhatók a görög irodalomban s így csak kevés író van, kivel Thukydides összehasonlíthatni lehet és szabad.

Ezekben jellemeztük egy pár vonással Thukydides stílusát; s ezen bevezetés után áttérünk a nom. cum inf. és acc. cum inf. vizsgálatához az ő művében és pedig előadjuk először ezen mondat-szerkezetek alaktanát, azután pedig minden egyes esetet mondat-tani kategoriák szerint csoportosítva rendben felsorolni igyekezünk.

(Folyt. köv.)

INCZE BÉNI.

H A Z A I I R O D A L O M.

Görög irodalomtörténet a gymnasium VII. és VIII. osztálya számára.

Írta: *Schill Salamon*. Budapest, Franklin-t. 1892. Ára 1 frt 40 kr.*)

I. Schill első sorban a görögöt pótló tanfolyamot hallgató hetedik és nyolczadik osztálybeli tanulók számára írta a czímben jelzett könyvet, mely kiegészítésképen csatlakozik a hasonló célú, ötödik és hatodik osztálybeli tanulóknak szánt, «Görög régiségek és a görög művészetek története» című munkájához. — Tárgyalja a görög irodalom történetét a legrégebb időktől Justinianusig, Kr. u. 529-ig két fő szakaszban: az elsőben a klasszikus korszakot N. Sándorig, a másodikban a hanyatlás korát N. Sándortól Justinianusig. Schill munkája Christ kitünő görög irodalomtörténete vezérfonalát követi, de nem pusztán szolgálai excerp-tum. Helyesen teszi, hogy a nevezetesebb művek tartalmát — különösen a dramatikuskét — bőven ismerteti, és hogy a nevezetes írók arczképeit, melyek Christnél a könyv végén csoportosítvák, megfelelő helyen adja a szövegben. Igen jól fejt ki a 104-ik lapon a költészetnek és prózáának egymáshoz való viszonyát és azokat a tényezőket, melyeknél fogva a költészet kifejlődése megelőzte a prózáét. Magyarsága nem ment ugyan a hibáktól, de stílusa egyszerű és világos. Kifogásaink nem annyira apró elemi, tévedésekre vonatkoznak, mint inkább általános, fel-fogásbeli dolgokra, orthographiára és magyarságra.

Méltán fennakadhatunk mindjárt azon, hogy Schill a címlapon «a görög irodalom» történetét jelezi, de tényleg csak az ó-görög irodal-

*) Ezt a két bírálatot egyszerre kaptuk, s mivel úttörő munkáról van szó, melynek minél több oldalról való megbeszélése kívánatos, nem tartottuk feleslegesnek mind a kettőt közölni.

Szerk.

mat tárgyalja. Azt hiszem, ma már nincs komolyan számbavehető, tárgyilagos philologus, ki ne tudná, hogy a görög nép, nyelv és irodalom ma is él, s hogy a görög irodalomnak van ó-, közép- és új-kora. Schillt a komoly és tárgyilagos philologusok közé tartozónak ismerem, és a mikor azt látom, hogy az ó-görög irodalmat tárgyzó könyvének nem azt a címet adja, hogy az «ó-görög irodalom története», hanem egyszerűen azt, hogy «a görög irodalom története», tudom, hogy nem akarja eltagadni a görög irodalomnak egész közép- és újkorát, hanem csak a nehézkes conservativismusnak enged, mely jobb meggyőződése ellenére is megszokta a görögön *csak* az ó-görögöt érteni. De jobb lett volna ezzel a megrögzöttséggel is szakítva vagy a címmlapon csak ó-görög irodalomtörténetet ígérni, vagy — még helyesebben — a *görög* irodalomtörténetet hirdető munkába fölvenni bármily röviden a közép- és újkort is, a mit Krumbacher «Geschichte der byzantinischen Litteratur» és Rangabé-Sanders «Geschichte der neu-griechischen Litteratur» című művei alapján könnyen megtehetett volna. — A görög irodalom ó-korának végső határául általánosan Justinianus uralkodásának kezdetét szokták fölvenni és Schill is ehhez a nézethez csatlakozik, de ha helyes az a fölfogás, — és nézetem szerint csak is az a helyes — hogy az ókori görög irodalom végét a pogány szellem teljes kialvása képezi, akkor ezt a végső határt Krumbacher említett munkájában adott meggyőző fejtegetései alapján továbbra, a kilencedik század közepére kell helyeznünk, a mikor is 850 táján Photiosszal kezdetét veszi a középkori, byzantiumi keresztény görög irodalom. Igaz, hogy Justinianus 529-ben bezáratta Athenæben az utolsó pogány bölcsészeti és retorikai iskolát, de ez még nem vonta azonnal maga után a pogány szellem kialvását. — A hanyatlás korszakában Schill a szokásos beosztás szerint alexandriai és római korszakot különböztet meg, jóllehet ezt a megkülönböztetést is inkább csak a megszokottság indokolja. Hiszen a római szellem úgy szólva semmi befolyást se gyakorolt a görög irodalomra, sőt ellenkezőleg éppen a görög szellem mint alexandrinismus volt Korinthosnak Mummius által való elfoglalása óta nagyobb befolyással a római irodalomra. — A világosság kedvéért jobb lett volna az epikus költészetet is, úgy mint a lantosat és drámait, külön fejezetben tárgyalni, és az elegiát, iambust és epigrammát nem az epikus költészettel hozni kapcsolatba, hanem a lantos költészethez csatolni, hiszen maga a szerző mondja a 39-ik lapon, hogy «az elégia- és iambusköltészetben a lantos költészet csirái rejlettek, még pedig alakilag és tartalmilag». Az meg éppen nem helyes, hogy a mesét nem a hesiodosi tanköltészet, hanem az iambusköltészet kapcsán tárgyalja, csak azért, mert, mint a 37-ik lapon mondja: «a jambus-költők sűrűn alkalmazták, és mert Babriosz Aesopus meséit kholiambusba foglalta». — Kár, hogy szerző nem utal a görög irodalomnak a modern irodalmakra

való hatására, még Euripides Iphigeniájánál se említi Goethe drámáját.

A 2-ik lapon azt mondja Schill, hogy «a legrégebb irodalmi emlékek nem az általános görög nyelven, hanem valamely dialectusban vannak írva», és hogy a szerzők, mikor «földieik nyelvjárásától eltérőleg kezdtek írni, nem a közös nyelven írtak, hanem mintaképük és elődjük nyelvéhez ragaszkodtak». De «általános» vagy «közös görög nyelvről» a klasszikus korban nincs tudomásunk; a *κοινή διάλεκτος* csak N. Sándor után fejlődött ki. — A homerosi kérdésről szerző a 7-ik és 22-ik lapokon nyilatkozik a leghatározottabban. Mivel ez a kérdés még nincs eldöntve, a hagyomány hívének vallja magát, mely szerint az Ilias és az Odysseia egy költőtől erednek. Nem rosszallom szerző pártállását, csak egyszerűen jelezem, hogy előttem, különösen mióta a Kalevala keletkezési módja ismeretes, sokkal több valószínűséggel bír Wolff Frigyes Ágoston theoriája. — Ha az Odysseiánál megemlíti, hogy cselekvénye hány napra terjed, akkor megtehetette volna ugyanazt az Iliasnál is. — Hogy a *Batrachomyomachia* «minden eredetiség nélkül» való, azt nem mondhatni. — Nem különbözteti meg a népies és mű-dithyrambost, mely utóbbit Arion alkotott meg, míg a tragédia és satyrdráma a népies dithyrambosból eredt: amaz a víg, emez a komoly népies dithyrambosból. A tragédiának és satyrdrámának egymáshoz való viszonyát se fejt ki világosan az 52-ik lapon, s ugyanott adja a dráma karáról azt a Schlegel-féle helytelen definitiót, hogy az «általában a képzelt nézőt ábrázolta». — Aeschylus Perzsáiról az 57-ik lapon azt mondja: «Mint-hogy azonban a tragédia nem örömet, hanem panaszt és nyomort követel, a költő a cselekvényt Szuszában játszattja le, a perzsák fővárosában, hová a király . . . rongyos öltözetben tért vissza». De a panasz és nyomor feltüntetése céljából választhatta volna pl. a Salamis melletti tengerpartot is színterül! Susát azért választotta, mert a perzsák fővárosában játszó drámában érdekesebbé tehetette a görögökre nézve a közel mult eseményeit. — Az Oresteianál meg kellett volna említeni, hogy alapgondolata az öröklődő bűnök feltüntetése. — Miért nem mondja meg a 71-ik lapon, hogy az Esdeklők Aischylosnak az a drámája, melyben a kar a voltaképeni tragikai hős! Az meg bizony merész állítás ugyanazon lapon, hogy «Sophoklesnél a kar a drámai hatás legcsekélyebb kockáztatása nélkül elhagyható»! — A sorstragédiát illetőleg a 71—72. lapokon a bevett nézethez csatlakozva Aischylost mondja sorsragikusnak, míg Sophoklesnél a dráma mozgató erejét az ember szabad akaratába helyezi. Ha figyelembe vette volna Günther «Grundzüge der tragischen Kunst» című könyvét, talán Sophoklest nevezné a sorstragédia atyjának, és ha tekintetbe veszi azt, a mit én írtam a sorsról és szabad akaratról a görög tragédiáról szóló könyvemben, talán tiszt-

tább fogalma volna róluk. — A 73-ik lapon nem mondja meg, hogy Rhesos az Euripidesnek tulajdonított, kétes eredetű dráma; a 90-ik lapon megnevezi ugyan a komœdia tánczát a kordaxot, de elmulasztja fölemlíteni a tragœdiáét, az emmeleiaét és a satyrdrámáét, a sikinnist. — Euripides Hippolytosáról azt mondja a 75-ik lapon, hogy «eltér a tragikus művészet fő törvényétől, hogy az ártatlan, a nem bűnös ne legyen a tragœdia hőse». Csakhogy az antik tragikumnak ez nem fő és elengedhetetlen törvénye, mint azt fönnebb említett munkámban kifejtettem. — A közép- és új-vígjáték megkülönböztetése elavult; ma már csak két-féle ó-görög vígjátékot ismerünk: a régi azaz politikai vígjátékot és az újat azaz társadalmi.

A görög tulajdonnevek orthographiájában nincs szigorú következetesség, és beismerem, hogy nehéz e tekintetben bárminő következeteséget is megtartani. De ezuttal se ajánlhatok egyebet, mint azt, a mit már Szilasi Thukydidesének bírálatában ajánlottam, hogy t. i. írjuk latinos orthographiával vagy a görög betűknek megfelelő latin betűkkel a görög tulajdonneveket.

Schill stilusa, mint mondtam, egyszerű és világos, csak igen ritkán akadunk homályos fogalmazásra, m. pl. a 90-ik lapon: «Óly korán lépett föl komœdiáival (Aristophanes), hogy a divatozó szokás szerint másnak neve alatt adatta első darabjait». De több tekintetben esnek kifogás alá egyes kifejezései, m. pl. közvetlen e h. közvetetlen (23. l.), mely osztálynál e h. osztásnál (26. l.), hogy nagyobb erővel hassák meg a lelkeket e h. hassanak a lelkekre (29. l.), jobban volt alkalmas e h. alkalmasabb volt (31. l.), midőn el volt énekelve a pœan e h. miután elénekelték vagy elénekelvén (32. l.), gyors hangulata felé közeledik e h. gyors menetéhez közeledik (35. l.), oly mélyen gyökerezett szokás volt e h. meggyökerezett (35. l.). Szórendje is többször helytelen, m. pl.: a a vallásos költészethez a jósmondatok is tartoznak e h. t. a. j. i. (4. l.), a költészet nemes adományával is ajándékozta meg a természet (Solont) e h. megajándékozta (33. l.) főérdemül betudják neki e h. tudják be neki (36. l.), versenytársát is, Alcœust felülmúlja e h. Alcœust is felülmúlja (43. l.), a kivándorlók közt Anakreon is volt e h. volt A. is (44. l.), majdnem teljesen maradtak ránk győzelmi dalai e h. ránk maradtak (49. l.). A könyv kiállítása tetszetős, ára nem drága.

Abban a meggyőződésben vagyok, hogy ha Schill az említett hiányokon segít, könyvét tetemesen javítja. Dr. PECZ VILMOS.

II. E könyvnek a gymnasiumban való hasznavehetetlenségét már az Egyetemes Közoktatásügyi Szemle múlt évi folyamának 520. s. köv. lapjain tettem szóvá. Míg ott a könyvet tisztán pœdagogiai elvek szerint ismertettem, közlönyünk hasábjain csak az a tisztem, hogy megvitas-

sam, vajjon az előttem fekvő könyv megfelel-e a philologiai nézőpontból felállítható követelményeknek?

S ha itt azoknak kedvéért, kik említett ismertetésemet nem olvashatták, előrebocsátom azt, hogy Schill könyve csak kivonata a *Christ* tudományos becsű és szigorú igényű görög irodalomtörténete 2. kiadásának (München 1890), látni való, hogy tisztem igen egyszerű, ha épen nem is élvezetes, mert inkább csak a Schillel a *Christ* könyve excerpálása folyamán megeseett hibáknak elsorolására fog szorítkozni.

De előzetesen nem fojthatok magamba néhány, a könyvre vonatkozó általános megjegyzést. Úgy vélekedem, hogy, ha valaki néminemű szakismerettel rendelkezik, könnyen készíthet a maga vagy mások használatára privátim akármilyen nagy munkából kivonatot. De hogy ez nem lehet irodalmi termék, s hogy kiadásával nem teszünk szolgálatot a magyar tanügyi irodalomnak, az igen világos. Kerestem, hogy valahol az önálló felfogásnak vagy megőrlésnek némi halvány visszaeső fényére akadjak, ha másutt nem, legalább a stilus korrektségében, — úgyde itt is hiába: e könyv így egy évig háborítatlanul fogja megmételyezni magyar észjárású ifjaink nyelvét és gondolkozásuk módját, a mit pedig a kiszorított ártatlan Curtius soha sem tett vala és soha sem tett volna meg.

És — mielőtt még kitűzött feladatomba fogok — kérdem, a *Christ* könyvének megjelente után, nem volt-e meg többé lehetőség, iskoláink céljaira a mi szerény követelményeinkhez mérten görög irodalomtörténetet írni? Nem jelölték-e meg a görög-pótló tanterv, az olvasatásra kiszemelt írók feladatunkat világosan, azt a kört, melyen belül mozogni kell? Mely körön ha általcsapongunk, nehezen gátolhat többé meg a józan ítélet, körültekintés vagy szolid ismeretnek tilalomfája is. Boldogult-e maga *Christ*, midőn a görög irodalom történetének tárgyalását Justinianus császár koráig nyújtja vala el? Szerinte a görög irodalomnak vége a pogány szellemnek a philosophiai iskolákból való kiirtásával, de elfeledi, hogy midőn ezt a nézőpontot tűzi ki irányadóul a görög irodalom fejlődési és hanyatlási fokozatainak megítélésében, a római nép irodalmának ismertetésénél is hasonló jogal, de még jóval nagyobb, és bajosabban kiegyenlíthető nehézségekkel ezt a nézőpontot kellene irányítóul oda állítani. Schill tehát helyesen cselekszik vala, ha egyes kiválóbb képviselők jellemzésével műfajok szerint tárgyalja a görögök irodalmának históriáját, s kivált a görög-pótló tanterv utasítása szerint ad külön költészet- és ad külön prózatörténetet.

Tévedései közül azokat, melyeket türelmem volt kijegyezni, lapszám szerint ime elsorolom. — P. 4. «Az Orpheusz neve alatt létező költemények (Argonautika; a kövek bűvös erejéről; hymnusok) valószínűleg a Kr. előtti VI. században fejlődött misztikus istentisztelet vala-

mely hívétől erednek». Ez mindjárt szarvashiba. Az Argonautikáról *Ábel* ezt mondja (Orphica. Lipsiæ-Pragæ 1885. 1. l.): «Argonauticorum scriptorem antiqui Orphei nomen ementitum sæculo post Ch. n. quarto post Quintum Smyrnæum et ante Nonnum vixisse Argumentis e re metrica et dicendi genere sumptis probavit Hermann.» A Lithikáról (u. o. 102. l.): «Incerti auctoris de magica lapidum virtute carmen e Damigeronis cuiusdam magi, qui ante sæculum nostræ aeræ alterum vixit, de lapidibus libello soluta oratione conscripto versibus nondum ad Nonni normam redactis expressum, quarto p. Chr. n. sæculo tribuendum est.» A hymnusokról (55. l.): «Hymnos primo vel secundo p. Chr. n. sæculo a viro Orphicæ æque ac Stoicæ doctrinæ perito compositos esse probare voluit Chr. Petersen.» Christ az orphikus *fragmentumokra* gondolt, melyeket *δ Kernnel* egyetértve a Kr. e. VI. százba helyez, *Ábel* meg én (a Wiener Studien XII. évf.-ban) időszámításunk 2—3. százába helyezünk. — P. 6. «A Homerosznak tulajdonított költemények főleg a következők: Iliasz, Odyszeia, Batrakhomyomakhia, Margitesz, epigrammák és egyes kykloszi eposzok», mivel összevetve p. 22.: «Homerosz neve alatt az Iliaszon és Odyszeián kívül két hűmoros apróság és 34 hymnus *maradt ránk*», megjegyzendő, hogy a Margiteszből (mint maga is p. 23 mondja, 6 verssor, tehát) kevesebb jutott ránk, mint a p. 22. fel nem említett, Homerosz neve alatt járó epigrammákból. — P. 8. nem fejtí ki az Iliasz szónak értelmét. — P. 18. «Homerosz költeményei jön dialektusban vannak írva», mi nem áll meg. Vesse ö. *Hoffmann* Die griechischen Dialekte (Göttingen 1891. I. köt.) IX. lapját. A homerosi nyelv az æol és ión dialektusnak keveréke. — P. 24. a kyklikus költeményekről: «tartalmukat meglehetősen pontossággal ismerjük a Proklosz (140 Kr. u.) készítette khrésztomathia fenmaradt kivonatából». Ezt a Proklost épen 140-re tenni semmi okunk sincsen. Azért még nem fogunk oly absurdumot állítani, mint Christ p. 706: «Suidas schreibt ebenso, wie Gregor von Nazianz (Patrologia gr. ed. Migne XXXVI., p. 914. c.: *Πρόκλος ὁ Πλατωνικός ἐν μονοβιβλίῳ περὶ κύκλον ἐπιγεγραμμένη*) diese Chrestomathie dem Neuplatoniker des 5. Jahrhunderts zu». Mert nazianzi Sz. Gergely akkor próféta volt, hiszen meghalt 390-ben Kr. u. (l. *Christ* p. 742), az ujplatonikus Proklos pedig szül. 410-ben Kr. u. Azután meg nazianzi Sz. Gergely nem is mondja *ὁ Νεοπλατωνικός!* — U. o. «*Kypria* (mert kyproszi Staszinosznak tulajdonították)». A Proklos-Photiosi kivonat ezt mondja: «... ἐπιγράφουσι, οἱ δὲ Ὀμηρον δοῖναι δὲ ὑπὲρ τῆς θνηταρῶς Στασίνας, καὶ διὰ τὴν αὐτοῦ πατριδα Κύπρια τὸν πόνον ἐπικληθῆναι, ἀλλ' οὐ τίθειται ταύτη τῇ αἰτίᾳ· μηδὲ γὰρ Κύπρια προπαροξυτόνως ἐπιγράφεσθαι τὰ ποιήματα.» — U. o. «*Aithiopsis* miletoszi Arktinosztól. A költemény szorosan az Iliasz utolsó énekéhez csatlakozott és az æthiopiai fejedelemnek, Memnonnak

hadjárataát és vesztét, Akhilleusz halálát és Ajasz öngyilkosságát [?] tartalmazza.» Az eml. chrestomathia szerint az Aethiopsis végződött: *οἱ δὲ Ἀχαιοὶ τὸν τύρον χάσαντες ἀγῶνα τιθέασι, καὶ περὶ τῶν Ἀχιλλεύου θύλων Ὀδυσσεὺ καὶ Αἴαντι στάσις ἐμπέπει.* — P. 26.-hoz. A Hesiodos-féle *Munkák és napok* nem 826, hanem 828 verssorból állanak. — P. 27.-hez. Meg kellett volna jegyezni, hogy a *nők lajstroma* cz. költemény 5 könyvből állott, melyeknek 4-e s talán 5-e is az «Eioiai» cz. költemény volt V. ö. Suidas s. v. *Ἡσίοδος*: «*Ποῦήματα δὲ αὐτοῦ ταῦτα· Θεογονία, Ἔργα καὶ Ἡμέραι, Ἀσπίς, Γυναικῶν ἠρωϊκῶν κατὰ λόγος ἐν βιβλίοις ε'* stb.» — P. 33. A «Pseudophocylidea» versek nem 130, hanem 217 sorból állanak. — P. 34. Érthetetlen: «A gyűjtemény [t. i. a Theognidea] alapja a Kyrnoszhoz, Polypaisz fiához, egy nemes ifjúhoz írt költemény», ellenben Christnél érthető (p. 114): «Den Grundstock der Sammlung bildet das Gedicht an Kyrnos, den Sohn des Polypais, einen edlen Jüngling.» — P. 126. «Antiszthenesz 404 körül Kr. e. Athénben született. Eredetileg Gorgiasz tanítványa volt, utóbb Szokrateszhez csatlakozott.» De p. 123 tanúsága szerint Szokratesz 399-ben halt meg?! — P. 134. 345-ben nem Platon ment Mitylenébe, hanem Aristoteles. — P. 162. «Aratosz Soloiból, Zenon és Theokritosz barátja, 270 körül [t. i. Kr. e.] született.» De most melyik Zenon barátja? Könyvünk két Zenont említ. A p. 120 említett eleata 460 körül virágzott, a cyprusi Zenon meg 360-tól 265-ig élt.

Ezeket a tévedéseket jegyeztem ki a sok közül. Sajnos, hozzájuk még a stílus gyarlósága is járul. Szóljon nálamnál hathatósabban néhány példa: P. 3. «Ámbár a görög irodalom első kezdete ki van ragadva a biztos emlékezet köréből... fogalmat alkothatunk azon alakokról, melyeket a Homerosz előtti költői termékeknek ölteniök kellett.» — P. 16. «társai egy részével a kyklopszokhoz, az *egyszemű* óriásokhoz rándult.» — P. 17. «azt választja kérői közül férjnek, a ki legkönnyebben feszíti Odyszeusz ívét és legjobban lő belőle.» — P. 24. «kyklikus költők alatt azonban a jón iskola azon eposzköltőit értjük, kik költeményeik cselekvényeit Homerosz költeményeinek kezdetéhez és végéhez illesztették és ezekkel együtt egy nagy kört képeztek.» — P. 36. «És első volt, ki a *szentelt ajándék* értékét gyönyörű felirattal emelte.» — P. 37. «Az állatmese keletről jött Görögországba; mivel az efajta jellemű beszédmód inkább egybehangzik a keleti népek, mintsem a görögök jellemével.» — P. 47. «Mindazonáltal alaki tehetsége (?) *minden dicséretet érdemel.*» — P. 101. «Az új vígjáték állandó jellemei: a fősvény vagy gyenge apa, a szerelmes fiú; az ügyes hetæra; a ravasz rabszolga; a *katonai szájhős.*»

A görög tulajdonnevek átírása nem következetes. P. 5. «Thebæ», p. 16. «Aeolus», p. 17. «Athéna», p. 20. «Odyszszea», p. 24. «Kyrenei», p. 42. «Epirusban» stb.

Vajjon csak nem számítottak a görög-pótló irodalmunkban uralkodó száználmas viszonyokból folyó kategorikus imperativusra?

Dr. VÁRI REZSŐ.

A régi görögök családi élete. Bölcsészettudori értekezés. Irta Pácz Sándor. Nagyvárad, 1891. 63 l.

Hogy a szerző úr methodusát a maga valóságában bemutassam, kénytelen vagyok bevezetésül egy kis összeállítással szolgálni.

5. lap. 1. kikezdés (5 sor.) = Fordítás Iwan Müllerből (IV. 1. köt. 445. d.)

5. lap. 2. kikezdés első két sora a szerzőé.

5. lap. 2. kikezdés, 2—7. sor = Fustel de Coulanges, Ókori község, 79. lapjáról leírva.

5. lap. 2. kikezdés 7—9. sor a szerzőé.

5. lap. 3. kikezdés (3 sor) = Fustel, 46. l.

5. lap. 4. kikezdés 1. sor = Fustel, 80. l.

5. lap. 4. kikezdés 2., 3., 4. sor és 6. lap 1., 2. sor, gondolom, a szerzőé.

6. lap. 1. kikezdés (5 sor), 2 kikezdés (5 sor), 3. kikezdés (4 sor), 4. kikezdés (4 sor), 5. kikezdés (3 sor), 6. kikezdés (2 sor), 7. kikezdés (4 sor) = Fustel de Coul. 47—49. lapjáról leírva.

7. lap. 2. kikezdés 1. és 2. sora a szerzőé.

7. lap. 2. kikezdés 3. 4. 5. és 6. sora = Fustel, 58.—9. l.

Rendkívül érdekes a 7. lap. 3. kikezdése, melynek megszerkesztése nem ment a művészi gond egy bizonyos nemétől. Megérdemli, hogy egészen leírjam. «Ebből az következett, hogy minden halottnak szüksége volt arra, hogy utódai ki ne veszzenek (eddig = Fustel 59. l.), hiszen a vallás, mely létrehozta a családot, követeli, hogy ez ki ne haljon (= Fustel, 60. l.). *E vélemény erejénél fogva* a nőtlenség a legnagyobb szerencsétlenség» (= Fustel, 60. l. alább). Valóságos mozaik!

De a felhozott példák csak az értekezés első lapjairól valók. Kutasunk tovább, hátha lesznek oly részei, melyek a szerző írói öserejéről fényesebb bizonyosságot tesznek. Íme, egy pár példa a következő lapokról:

9. lap. 6. kikezdés 2—5. sora = Iwan Müller, 416, a.

10. lap. 1. kikezdés (5 sor) = Iwan Müller 446. a.

13. lap. 1. kikezdés 1—3. sora = Iwan Müller, 446, a.

23. lap. 3. kikezdés 3 sora = Lübker, Reallex. 349. l.

23. lap. 6. kikezdés 6 sora = Iwan Müller, 447, b—c.

24. lap. 1. kikezdés 3 sora = Iwan Müller, 447, c.

24. lap. 1. kikezdés 4—10. sora, feltűnően hasonlít Lübker, Reallex.

s. v. Ehe, 1. cikkének illető mondataihoz.

27. lap. 1. kikezdés, 1—3. sor = Fustel, 66. l.

27. lap. 2. 3. 4. kikezdés = Lewy, De civili condicione mulierum Græcarum, p. 50.

28. lap. tele van Fustelből kiírt mondatokkal.

29. lap. 5 sor híján egészen kiírva Fustel 100—102. lapjairól. -

36. lap. 1. kikezdés (1., 2. sor) = Guhl és Kohner, 3. 224. l.

A 36., 37. és 38. lap nagy része majdnem szözszerinti fordítása Müller Iwan 447, c—d-nek.

39., 40. és 41. lap több átvétel Becker, Chariklesének III. kötetéből 313., 315., 348. l.

42. lap. 2. kikezdése (14 sor) = Schoemann, Gr. Alt. I. 544. stb.

Ezek után, úgy hiszem, fel vagyok mentve a további idézgetés kötelezettségétől, valamint annak bővebb kifejtésétől is, hogy mily módszer jellemzi ezen értekezést. Csak azt jegyzem meg, hogy az *átvett* részek eredeti szövegét csupán a hely kimélése okából nem közöltem egész terjedelmében, továbbá, hogy a párhuzamos idézeteknek még egy tekintélyes lajstromával rendelkezem.

A szerző úr bizonyára azt fogja mondani, hogy ő a mű végén a *segédkönyvek* jegyzékét összeállította, s így rossz hiszemiségről nem vádolható. Igénytelen nézetem szerint azonban a segédkönyv csak arra való, hogy az író a tárgyról és irodalmáról tájékozódjék, de nem mentheti fel a tudóst az eredeti forrásokra támaszkodó önálló kutatástól. A mit szerző úr segédkönyvnek nevez, az nála voltaképen forrás, holott a philologia terén érvényes közfelfogás szerint más forrásmű nincs, mint maga a régiség az ő összes nyilvánulásaiban.

Fölötte sajnálom, hogy felfogásaink e lényeges eltérésének megállapításával nem fejezhetem be bírálatomat. Mert feltéve (de meg nem egedve), hogy a szerző úr álláspontjára helyezkedem magam is, és a külföldi philologiai irodalomnak illetén kizsákmányolását megengedhetőnek vallom, — még így is válaszra vár az a kérdés, vajjon nem vétett-e tán a szerző azon kegyelet ellen, melylyel jótevőinek, ama segédkönyveknek tartozik, melyek oly önzetlenül bízták kincseiket ismeretlen kézre? E kérdésre feleljen a szíves olvasó a következő tények alapján:

A 27. lapon Lewy H.: «De civili condicione mulierum Græcarum» (Vratislaviæ, 1885) cz. értekezés egy passusát veszi át, mely így hangzik Lewynél (p. 50): «Mulieri non licet Atheniensi filium sive filiam *sterili* adoptare: id quod ex Isæi oratione septima (§ 25) consequitur: μητρὸς οὐδεὶς πτλ.» Ezt szerzőnk így adja: «Magzattal bíró athéni nőnek nem szabad sem fiút, sem leányt adoptálni: Μητρὸς οὐδεὶς πτλ.» — Hogy magzattal bíró nő minek adoptáljon valakit, az magában is furcsa; még furcsább, hogy a *sterilis* szót épen ellenkező értelemben vette a szerző úr; a legfurcsább azonban, hogy egyáltalán nem vette észre ez értel-

metlenséget, holott a'ább következik: «A férfi, ha gyermeke nincs, adóptálhat leányt is.»

A 23. lapon (Lübker után) ezt írja: «A vérrokonság nem volt házassági akadály s csak a szülők és gyermekeik, avagy ugyanazon *atyától* származott testvérek közt kötendő házasság volt tiltva.» Mindenki tudja, hogy ennek épen ellenkezője áll; azaz: hogy az ugyanazon apától származott féltestvérek összeházasodhattak, s csupán ugyanazon anyának (más-más apától nemzett) gyermekei (uterini) közt volt tiltva a házasság.

A 46. lapon klasszikus példáját látjuk annak, hogy mily kegyetlenül bosszúlja meg magát a compilatio. Mellőzve azt a nem szabatos kifejezést, hogy a görög hetærákról «Plautus is panaszkodik», (Becker Chariklesében helyesen: «über den *bei* Plautus, Merc. geklagt wird»), csak annak megemlítésére szorítkozom, hogy a szerző a görög férjek és hetærák közti viszony constatalása és Plautus Merc. IV., 6., 3. idézése után így folytatja: «Ezt ezenkívül több példa is igazolja. Hogy mindkét félt *ἀτιμία*-val sújtották, *neki csak privat nézete.*» Mindenki azt hiszi természetesen, hogy itt Plautus privat nézetéről van szó, holott Becker Chariklesébeu (risum teneatis) ezt olvassuk: «Dass es in der That so war, lässt sich aus hundert Beispielen beweisen, und est ist nur eigene Idee, wenn *Aristoteles* fordert, dass beide Theile eine Atimie treffen soll.»

Ezek után a sok közül még néhány mutatóványt a szerző stílusának és tárgyalási modorának illusztrálására: p. 11: «De viszont az atya is adott ajándékokat a *kérőnek leányával, melyek* rendesen *marhákból állottak, néha azonban szolgálkból is.*» — p. 11: «Énekelt közöttök eziterázva egy dalnok, *miközben egy bukfenczező forgott a közepén.*» — p. 19: «A férjnek jogában áll, hogy nejét, *nem tetszése esetére* (kinek? mi nem tetszik?) másnak nőül adhatja.» — p. 57: «Másképen áll a *dolog*, ha Homeros idejét tekintjük. Itt már az *általános emberi dolog* (?) táruul szemünk elé,» stb.

Ezek után az értekezésről való általános ítéletet a szíves olvasóra bízom.

Dr. FINÁCZY ERNŐ.

Kis francia nyelvten. Irta *Haraszi Gyula*. Iskoláknak és magánhasználatra. Budapest, 1892. Lampel R. (Wodianer.) 8. r. 132 lap.

E kis könyv voltaképp nyelvtani repetitorium, ismétlő cursus olyanok számára, kik a módszeres francia nyelvtant már alaposan áttanulták s a nyelvtani terminológiában eléggé jártasak. Célja, hogy a francia nyelv főtörvényeit, a nyelvtan conventionalis anyagát lehető teljesen, de röviden és világosan, áttekinthetőleg összeállítsa.

Haraszi könyve — hogy e sablonszerű kifejezéssel éljek — nem csak hézagot pótol, hanem, francia nyelvi oktatásunk szegényes eszközeit tekintve, igazán nyereségnek mondható. Értelmes, gondolkodó fő munkája, mely nem elégszik meg azzal, hogy pusztán átvegye, utánmondja a conventionalis nyelvtani anyagot, hanem megtisztítja, kiegészíti, s újabb, észszerűbb kapcsolatokban dolgozza föl. Olyan sajátosságokra is figyelmezteti a tanulót, melyeket francia nyelvtaniróink eddig mélységes hallgatással mellőztek (l. például a személyi névmásokról szóló szakaszt), s mindenütt tekintettel van arra, hogy *magyar* tanulókkal van dolga, mit a németből rapiáló grammatikusok fölötté gyakran el szoktak felejtetni.

A könyvecske két részből áll. Az első rész a kiejtés s a helyesírás szabályait adja, a második az alak- és mondatantól állítja össze a szükséges tudnivalókat. E két rész azonban nem egyenlő értékű, sőt az első határozottan el van hibázva. Ebben az érdekes szerző egészen a régi nyomon halad s a fonetikai tudomány újabb haladását ignorálja. Például, négyféle *e*-ről beszél, de nem a hangzást, hanem a leírást veszi kiinduló pontul. Szerinte van «ékezetlen *e*, mely majd néma, majd különbözően hangzik». (p. 5.) Mintha az írás volna előbbvaló, nem a hang; mintha az volna fontosabb, sőt egyedül fontos, a mi emberi és, ennél fogva, tökéletlen conventio, nem az, a mit állandó physikai törvények szabályoznak!

Nem helyezek súlyt a fonetikai transscriptio teljes pontosságára; de mégis óhajtanó, hogy az efféle szóképek: *áporté* (apporter), *vivmān* (vivement), *tonnerr*, *lúj* (Louis), stb., a tanulót hamis kiejtésre ne szoktassák. Mindenesetre ajánlatos, hogy grammatikusaink alaposan tanulmányozzák a francia fonetikát, melynek ma már igen tekintélyes irodalma van, s mely az oktatásban is mindinkább tért hódít. Akkor bizonyára nem hirdetik majd azt az elavult doctrinát, hogy a francziában a hangsúly «mindig a szó végtagján van,» s hogy ennél fogva «többtagú szóban az első szótag kettős mássalhangzója is egynek hangzik.» (6. l.) Nem itt a helye a hangsúly bonyolult kérdését fejtegetni; csak annyit jegyzünk meg, hogy a helyes francia kiejtés szóhangsúlyt ép oly kevéssé ismer, mint a magyar, s hogy a «kettős» mássalhangzó a francia szónak nem csupán első, hanem utolsó, utolsó előtti és bármely szótagjában is «egynek hangzik». A helyes kiejtés tehát tökéletesen igazolja ezt az írásmódot: *consone*, *voyèle*, *cète*, stb., mely Paul Passy ügyes kis könyvében (Les sons du français. Paris, 1889) szerte előfordul.

Haraszi, ép úgy mint nyelvtaniróink legnagyobb része, nem tesz különbséget *nyílt* és *zárt e*, *nyílt* és *zárt eu* között, pedig e különbség oly fontos, hogy ennek figyelembevétele nélkül csak tőrhetőleg helyes francia kiejtés sem képzelhető. Határozottan hibás az orrhang defini-

tiója is (9. l.), melyben a betűket ismét összevéli a hangokkal, azt mondván, hogy «a magánhangzóból az utána álló *m, n* orrhangot alkot.» — Nincs orrhang, szerinte, az *ien, éen* szóvégzetekben (10. l.), a mi volta-kép úgy értendő, hogy itt nem az *a*, hanem az *e* hang van nasalizálva. De orrhang mindenestre van.

A *t*-nek *sz* hangjáról szólva (a *tial, tiel, tion* stb. végzetekben), a szerző hallgatással mellőzi a *question-, mixtion*-féle szavakat, hol *t* hangot ejtünk, lágyítva (12. l.) — Hibás az a szabály is, hogy «tőszámneveknél, ha nem jelzők, *x=z*.» A *six* és *dix* végmássalhangzója csupán *liaison* esetén hangzik lágyan: *dix années, six hommes*, stb. Különben vagy néma (*dix chevaux*), vagy keményen ejtendő (*nous étions dix*).

A szótagelválasztásra vonatkozó instrukciók kissé hézagosak. Nincs említve, például, az a fontos szabály, hogy több egymás után következő magánhangzó együtt marad, akár választja el őket a kiejtés, akár nem (*rei-ne, géo-mé-trie, priè-re*, stb.) Az ilyen szavak tehát: *crier, tuer* el nem választhatók. Másrészt hibás, vagy legalább az általános gyakorlat ellenkezik az a szabály, hogy «ha három mássalhangzó áll együtt, úgy *egy* csatolandó az előbbi szótaghoz.» (16. l.) Általában *kettőt* szokás az előbbi szótaghoz csatolni, kivéve, ha az első után muta- és liquidából álló mássalhangzó-kapcsolat következik, mely, tudvalevőleg, szét nem választható. Tehát: *sanc-tuaire, de: An-gleterre, sculp-teur, de: es-clave*, stb.

A tulajdonképeni nyelvtani rész, mely, igen helyes methodussal, az alak- és mondatant nem izolálva, hanem szerves kapcsolatban tárgyalja, általában kielégítő, s a mi lényeges tárgyi hibát találunk benne, az mind-össze is kevés. Inkább hézagokról, stilusbeli és módszertani botlásokról kell számot adnunk, melyek azt a benyomást teszik, mintha a könyv összeállítására nem kellő gondtal történt volna. Így a főnevek nemi szabályainál egyes jellemző végzetek és jelentésbeli kategóriák elmaradtak. (24—25.) Az *ail* végzetűek közt a gyakran előforduló *travail* hiányzik, míg a ritkább *soupirail* és *vitrail* szokat ott találjuk. (31.) A számneveknél a tizesnek az egységgel való összekapcsolására 20-tól 60-ig általában kötőszót toldanak be: *vingt et un*, stb. A *vingt-un*-féle alakok ritkábban fordulnak elő. — Betoldható az *et* a 70-től 79-ig terjedő számsorban is; a 71 azonban mindig *soixante et onze*, nem *soixante-onze*, mint Haraszi mondja. (44.) *Cent un, mille un* szintén oly általános használatúak, hogy azt az egy-két kivételt (*Mille et une nuits, le Livre des Cent-et-un*) főlölleges a szokásos *honneur-ökben* részesíteni. (u. o.) Vége, a gyűjtő számnév magyar aequivalensének az *-ed* képzős számnév egyáltalán nem válik be. *Une dixaine* nem *egy tized*, hanem *egy tizes csoport, valami tiz*. Hasonlókép: *une trentaine, une centaine*, stb. (46.)

A rendhagyó igék tárgyalásában jobbnak tartom a tövek szerinti

ceoportositást az egyszerű alfabétikus lajstromnál, mely gépies tanulásra csábítja a tanulót. Ez igék közül Harasztinál kimaradtak: *fleurir*, *bénir*, *saillir*, *choir* (déchoir, échoir), *suffire*, stb. — *Traire* nem a hiányosak közt van felsorolva, pedig oda tartozik; s *absoudre* igének csakis *absous* a participe passéja, míg *absolu* csupán melléknévi értelemben használatos (83.).

Az idők és módok használatára vonatkozó szabályok nem elég világosan és szabatosan vannak formulázva. A német pedanteria szelleme kísért az ily kifejezésekben: «A) főmondat,» «a) mellékmondat,» vagy: «B) a) esetben.» (96. 97.) Az algebrai rövidség és elvontság itt nincs helyén, s a bőbeszédűséget is szívesen megbocsátjuk, ha a világosság, a könnyen-érthetőség nincsen föláldozva. Ha a *sans*, *après*, *pour* az előljárok közt szerepelnek, hogyan magyarázzuk ezt a szabályt, mely ugyanezen particulákat a *kötőszók* közé iktatja: «Szintén tiszta infinitívussal állanak e *kötőszók*: *sans* (másképen *sans que* és *conj.*)» stb. (99.)? Nyilvánvaló, hogy helyesen így kellett volna mondani: A *sans que*, *pour que* stb. *kötőszókkal* bevezetett mellékmondat helyett bizonyos esetekben infinitif-constructio áll a megfelelő előljárokkal (*sans*, *pour*, stb.). Természetes, hogy azt is meg kell mondani, mely esetekben; csak hogy aztán e fontos megjegyzést valahogy a lap aljára, csillag alá ne szorítsuk (102), mintha valamely jelentéktelen orthographiai vagy dialektalis különöségről volna szó, melyet a szövegbe iktatni nem érdemes.

Ép ily helytelenül van fogalmazva a gérondifra vonatkozó szabály is: «A gerundium præsens egyidejűséget, vagy eszközt, vagy módot, vagy feltételt kifejező *határozói mondatban áll.*» (104.) Helyesen: *mondat helyett*, mint határozó, az egyidejűség stb. jelölésére. És itt helyén volt volna kiemelni, mikor *nem* cserélhető fel a gérondif a participe présent-nal és viszont.

A nyelvtani antiquariumba tartoznak: a *famosus kiegészítő* (128); az impératif *harmadik* személye: *ait*, *soit* (69); továbbá a *-mir*, *-tir*, *-vir* végű igék (71), melyek közé, paraszt logika szerint, az *affermir*-, *anéantir*-féle igéket is be kellene sorozni. Az ilyen szörnyűségeket végre: *conduisez-y-moi* (129), nem tanítani, hanem irtani kell.

Nem akarjuk tulságos hosszúra nyújtani a hibák lajstromát, meg lévén győződve, hogy Harasztí könyve alapján véve tisztességes munka, mely értelmes tanár kezében a franczia nyelvi oktatásnak hasznára lehet. De nem mulaszthatjuk el nyomozás figyelmeztetni a szerzőt, hogy a stilbeli pongyolaságok (5. l. «Magyarul sem irunk teljesen úgy, a mint *kiejtünk.*» 7. l. «Mikor néma még az *e*, lentebb *lesz említve.*» 100. l. «Az a szokása, *miszerint* dohányzik.), úgy szintén a felsorolt meritorius hibák a legközelebbi kiadásban okvetlenül kijavítandók. Átalában a szabályokat világosabban és szabatosabban kell formulázni.

A nyelvalakok tabellaris feltüntetése mindenütt ajánlatos, nemkülönbén a jelentésbeli árnyalatok és mondattani functiók illusztrálása alkalmas, könnyen érthető példamondatokkal, a mit a szerző nem egyszer elmulasztott.

HÁHN ADOLF.

Német olvasókönyv. Szerkesztette *dr. Katona Lajos*. A gymnasium III. osztálya számára. Budapest, 1891. 182 l. — U. az a gymnasium IV. osztálya számára. Budapest, 1892. 222 l.

Ez új olvasókönyv kizárólag a *gymnasiumi* német nyelvi tanítás szolgálatába kíván lépni. Szerzője, az előszó szavai szerint, azon volt, hogy ne csupán a grammatikai formák begyakorlására alkalmas nyelvanyagot adjon, hanem hogy egyttal a szív- és jellemképzés, a valóban *humanus* szellemű nevelés segédeszközévé tegye könyvét. Evvel kétségkívül csak a gymnasiumi tanterv és utasítások intentióinak igyekezett megfelelni. Az olvasmány-anyag, melyet könyvei nyújtanak, alkalmas alapjáúl szolgálhat az ily szellemű oktatásnak s tárgyak és formák tekintetében megfelel a tanterv követelményeinek. A német mese és hősmonda, valamint a görög monda kellőképp van képviselve mind a két kötetben, kevesebb figyelemben részesült a latin monda és — a második részben — az ókort tárgyaló történeti próza, a mit az utasítások, arra való tekintettel, hogy a IV. osztály történeti tanítása is az ókorral foglalkozik, ajánlanak («válogatott darabok görög és római történetírók jeles fordításaiból,» 85. l.). A második kötet történeti tárgyú darabjai mind későbbi korokról szólnak, holott az utasítások pl. a középkor történetét tárgyaló olvasmányokat — a történeti tanítás fokának megfelelőleg — csak az V. osztály német nyelvi tanításánál ajánlják. Leíró és tanító darabok elegendő számmal vannak, az utóbbiak közt olyanok is (főleg Edmondo de Amicis irataiból), a melyek bizonyára szép és mély gondolatokat, de e foknak meg nem felelő nagyon is elvont elmélkedéseket is tartalmaznak. Az ily túlságosan didaktikus irányú, egészen az értelemhez forduló daraboknál bizonyára több erkölcsi okulással járnak a képzeletet is megragadó, a szívhez szóló olvasmányok. A költői darabok kiszemelése megfelel a tanterv követelményeinek; az első kötetben itt is kissé feltűnően van képviselve a didaktikus elem. Az olvasmányok nagyobbára klasszikus írók tollából valók s így nyelvi szempontból is mintaszerűek. Meg kell itt jegyezni, hogy — főleg az első részben — nagyobb terjedelemben van képviselve a *régibb német irodalom* is; tárgyi szempontból ez ellen nem lehet kifogást emelni, de figyelembe veendő, hogy ezeknek nagyobb számban való iskolai tárgyalása a nyelv korrektsége tekintetében némi veszedelemmel is járhat. Ez olvasmányokban előfordúlnak oly kifejezések, a szók jelentésének oly árnyalatai, a melyek a mai irodalmi nyelv használatával már nem egyeznek meg. Így a *List-*

nek Luthernél «tudomány, ügyesség» értelmében való használata (I, 4); Heinrich Frauenlobnál: *für* (= vor) *sich tragen* (I, 12); Walthernél: «nach guter Sitte spähen» (I, 6); u. o.: «Zunge, Ohren, Augen sind *schalkhaft gar*» (I, 6, nem a mainak megfelelő «pajkos» értelemben, a mint a jegyzet mondja 150. l., hanem a. m. «gonosz»; Paul egyenesen «gemein, böswillig»-nek magyarázza), egy másik költeményben (8. l.) *ableiten*-nek «entfernen» értelemben (a mit legalább a jegyzet tulajdonít neki) való használata szintén szokatlan, — itt különben maga a fordító is félreértette az eredeti szöveget: *das er den fürder leite*, az utóbbi = *legete*, tehát egyszerűen «félre tegye». Szokatlan szóalakok és kifejezések vannak még a Winsbeke-ből vett darabban (I, 16), a Spervogel-féle *Hymnus*-ban (I, 47), Gerhardt *Sommergesang*-jában (I, 33) stb. E régi daraboknál természetesen arra is figyelemmel kell lenni, hogy úfn. fordításuk helyes, híj, megbízható legyen, mert az mégsem járja, hogy pl. Walther von der Vogelweide neve alatt egész versszakok közöltessenek, a melyeknek az eredetiétől egészen elütő értelmük van. Így a II. rész *Winterklage* cz. darabjának 4. strófája valószínűs elferdítése annak a mit a költő mondott; ha Walther azt írja: «den krebz wolt ich ê ezzen rô», a fordító ezt izléstelenül túlozza: «viel lieber wollt' ich *täglich* roh *eine Mandel* Krebse essen,» ezeket a sorokat: «mîn herze swebte in sunnen hô: das jaget der winter in ein strô», — teljesen félreértve ôket — így fordítja: «Den alten Eisgrimm (!) streck auf's Stroh,» s egész önkényesen hozzátold két új sort: «Er mag beim Halmenessen sein Regiment vergessen.» (168. l.).

A szerző az olvasmányok kiszemelésében és csoportosításában gondot fordított a darabok tárgyi rokonságára és arra, hogy az egyes kötetekben levő különböző tárgyú olvasmányok is összefüggésbe vagy párhuzamba legyenek hozhatók (a II. részben pl. az olympiai játékoknak Curtius tollából való leírását követi egy ónémet harcjátéknak Freytagtól való költői ecsetelése; I. Ottó koronázásával szembe állítható II. Józsefé, melynek Goethe adta eleven képét, stb.). Ilyes párhuzam a könyv prózai és költői darabjai közt is létesíthető (I. a II. kötetben a német hősmondát tárgyaló olvasmányokat), sőt a tárgyi rokonság és párhuzamosság megvan a két évfolyam olvasmány-anyaga közt is, a minthogy a szerzőnek a részletekben is gondja volt rá, hogy összekötő szálak fűzzék egybe a különböző ismereteket. — Mindkét kötet végén a nyelvezetben való fokozatos emelkedés, a könnyebb olvasmányoktól a nehezebbek felé való haladás szerint is csoportosította a darabokat (I, 180. II, 220).

Az olvasmányokhoz való *jegyzetek* a kötetek legvégén vannak egybe állítva. Ez eljárásnak, a melyet az Utasítások az írók kiadásainál ajánlanak (69. l.), megvan az a jó oldala, hogy a tanulót előzetes készü-

lésre szorítja, másrészt azonban az ide-oda való lapozgatással megnehezíti a könyv kezelését. Ez azonban elvégre is külsőség. A jegyzetek magok láthatólag gonddal és lelkiismeretes elmélyedéssel készültek, a szerző ügyet vet bennök a magyar nyelvhasználatra (I, 152 *Scherz treiben* 158 *Grillen* stb.), több helyt kiemeli német és magyar irodalmi termékek egyező vonásait (I, 157 Hölty *Frühlingsliedje* és Petőfi *Mi kék az ég kezdetű* dala közt; népmesék közt I, 164., II, 208. 211 stb.). Nem helyeselhetem, hogy az I. kötetben levő magyarázatok egy része német nyelven van szövegezve (pl. *Zucht*: das Ergebnis der Erziehung, zur *Ehre bringen*: das Ehrgefühl wecken, 150. l.; *das irdische Gewand*: der sterbliche Leib, 151., *dein Ird'sches*: dein irdisches Verlangen, Streben oder Trachten, 154. l., stb.). Hibáztatnom kell továbbá bizonyos aránytalanságot, mely e jegyzetekben több helyt feltűnik: a szerző néhol rendkívül bőbeszédű, hosszas excursusokba bocsátkozik, melyek az olvasmány illető helyét nem is világosítják fel, — máskor meg nagyon is szükséavú és szükségesebb magyarázatokkal is adós marad. Nagy Károly hónapneveinek még ófelnémet alakját is közli (II, 190), magyar jelentésük azonban, a mire pedig egyiknél-másiknál (*Hornung*, *Brachmonat*) szükség lehet, hiányzik. Ugyanazon olvasmány e passzusánál: «früh und abends, ebenso in den Nachtstunden und während der Messe fehlte er niemals in der Kirche», részletesen elmondja a *Breviarium Romanum*-ban felsorolt ájtatossági gyakorlatokat is, ebből kiindulva, nemcsak a napnak szakokra való felosztását, hanem ama *Breviarium* egyes részeinek és fejezeteinek czimeit is; a 195. lapon meg a *Tracht* szóból kiindulva a viseletnek és divatnak az ókortól a XIX. századig való történeti fejlődését vázolja stb. Ezzel szemben azután a *Die Nibelungen* című, 22 lapra terjedő olvasmánynál Szász Károly és Heinrich Gusztáv művei «felmentik» a szerzőt «az olvasmány bővebb kommentálásának kötelezettsége alól» (205. l.) s az olvasmányhoz aztán csakugyan nincs is sem részletesebb tárgyi, sem nyelvi magyarázat, pedig valószínűleg rászorultak volna a benne előforduló ily szók és fogalmak, mint: *Tarnkappe*, *Lehendienst*, *Wasgenwald*, *Ger*, *Morgengabe*, *Ferge* stb. — A magyarázatok különben nagyobbára helyesek s tudományos szempontból kifogástalanok; itt csak a következőkre van megjegyezni valóm. «*Erbitten sich Gunst*»: a *Gunst* nem «kegyes bebocsáttatás» (II, 187), hanem a szó régi értelmében «engedelem». — Gottfried von Strassburg művének czíme (u. o. 193. 208.) egyszerűen *Tristan*. — A frankfurti *Römert* nehezen azért nevezték úgy, «mivel benne történt a német-római császárok választása,» v. ö. Loeper szavait a Hempel-féle Goethe-kiadásban XX, 245. — «A kád» nem *der Kufen* (194), hanem *die Kufe*. — «Régi küren, újabban *kiesen*» (195): ép megfordítva helyes, az utóbbi alak a régiebb, v. ö. gót *kisan*, ófn.

chiosan, kfn. *kiesen*; — *küren* csak az úfn. korszakban mutatható ki. — A Goethe *Eckart*-jához (28. sz.) való jegyzetben nincs eléggé külön-tartva Holda és Wuotan vadászata; ha a kettő sok párhuzamos vonást tüntet is fel s a néphitben gyakran egybe is folyik, a költő mégis csak a Holda vezette vadászatot tartotta szem előtt. — Az *Eisgrimm* szónak, melyet a fordító különben is önkényesen csusztatott be Walthar v. der Vogelweide dalába, a farkas ismeretes mondai nevével való összekapcsolása (219.) helytelen: az utóbbi eredetileg *Isengrin* és nem = «zord jeges,» hanem «vas-sisak» vagy «vas-álarcz» — *Sylphe* Rückert eme soraiban: «Nun hat der müde Sylphe sich unters Blatt gesetzt», nem lehet «az ember szolgálatára kész légi szellem» (226), hanem, a később előforduló *Libelle*-nek megfelelőleg s a szó eredeti jelentése szerint, egy rovar- vagy lepkefaj neve. — U. o.: «*Schluff* úgy aránylik a *schlüpfen*- és *schließen*-hez, mint *Schlucht* a *schleichen*-hez,» — az «arány» más: a felső-német *Schluff* az alnémetben *Schlucht*-tá lett az *ft*: *cht* hangváltozás szerint (v. ö. *Niftel*: *Nichte*, *sanft*: *sacht*) s azután az aln. alak lett az úfn. irodalmi nyelvben általánossá; a *schleichen* ellenben a délnémet dialektusokban is gutturalist tartalmaz, nem is tekintve, hogy már a többeli vocalis is elválasztja az első négy alaktól. — Formailag, stílus dolgában nem mindig mintaszerűek ugyan a jegyzetek (sok bennük a nehézkes, hosszú lélekzetű, főleg jelzőkkel megterhelt mondat-szerkezet), de tárgyilag, mint említém, legnagyobbbrészt helyesek s alapos szakismeretről tanuskodnak.

Német olvasókönyvekben, a nyelvtanítás kezdő fokát tartva szem előtt, eddig sem szenvedtünk hiányt s a jobbakkal, melyek gond-dal és izléssel készültek (a minők Heinrich és Harrach ismeretes olvasó-könyvei), teljesen meg lehetünk elégedve. Katona könyve sem jobb ama *jobbak*-nál, mint lelkiismeretes munka azonban szintén figyelmet és elismerést érdemel.

DR. PETZ GEDEON.

PHILOLOGIAI PROGRAM-ÉRTEKEZÉSEK.

1891/1892.

1. Popini Albert: Néhány szó Horatiusról. (Magyar-óvári kegyesr. algymn. értesítője.) — E szerény cím alatt nem specialis dolgozat rejlik, bár a philologusok rendszeren akkor használják, mikor valamely még nem tárgyalt vagy rosszul tárgyalt szempontot vagy részt fedeznek fel valamely auctort illetőleg, hanem egy Horatiusszal minden oldalról foglalkozó jellemzés. Mindjárt észrevehető, hogy az értekezés nem közönséges észjárásról tanuskodik s hogy szerzője nem tettetett lelkesedést

mutat Horatius iránt. Ez a bámuló lelkesedés a védelmező álláspontjára utalja szerzőt s bizonyos polemikus szint kölcsönöz művének. Másrészt azonban a helyes pædagogiai cél is szembeötlő, a mennyiben az ifjúságot nemcsak megismerteti Horatiusszal, hanem tanítja élvezni és becsülni is azt a költőt, a kivel gymn. tanulmányait betetőzi.

Szerzőben megvan a képesség saját alanyiségát egybeolvasztani az íróéval, minélfogva jól tudja méltányolni az alkotást annak összes forrásaival és nehézségével. Bizonyos tekintetben ő is költőnek tűnik fel előttünk, képzelete is működésben van, minélfogva ujat is tud mondani, vagy legalább az ismerettest is új formába tudja öltöztetni. A költő kritikus működését nagyon sokra lehet becsülni. Lessing a költő-kritikus az ő rövid, Horatiust védelmező értekezésében több okosat mondott e költőről s többet használt megértésére vonatkozólag, mint előtte több század philologusai együttvéve. E költői subiectivismust ki lehet érezni az előttünk fekvő értekezésben annak hibáival és jó oldalaival.

Popini úr felhasználva majdnem az egész Horatius-irodalmat, melyről értekezése bevezetéseül számot is ad, a költő életleírásának keretében ismerteti egyéni s költői jellemét, tárgyalja baráti viszonyait, költői forrásait, az eredetiség kérdését, méltatja philosophiáját, költői alkotásmódját stb., szóval meg akarja a költőt ismertetni úgy mint ő műveiből s a róla szóló irodalomból megismerte. A philologia szigorú rendszerességét mellőzve minden felosztás nélkül egy summában ismerteti Horatiust. Tárgyalása inkább aphoristicus, mint tudományosan rendszeres. Szeme előtt áll az egész H., egyszerre, teljesen, külső és belső sajátágaival együttesen, mint egy összes hatás, egy általános benyomás, mint a festő szeme előtt az ábrázolandó kép, melyet aztán a contour hűségében bizva saját színeivel szabad képzelete dolgoz ki. Felhasznál minden kis adatot, melyet olvasott, minden ötletet, mely fejében támadt, összevet klasszikust és modernt, csak hogy egy-egy részletet élesebben kidomboríthasson. Élő képet nyújt a klasszikus költőről, szépet, felismerhető, de idealizáltat.

Maga előtt látja az ifju Horatiust, az «alacsony termetű,» szép, friss, piros arczú, sötét fürtű, keskeny homlokú 21 éves ifjut, a mint az athenaei Akadémia árnyas platánjai alatt elmélkedik. Benne már előre látja Róma leendő nagy lantosát. Később, a mint lelkesedéssel megy Brutus táborába s van ereje életben maradni s nem dűlni kardjába, mint vezérei tették. Ime egy idealizált vonás. Szerző nem számol eléggé szavai súlyával s többet mond, mint akarhatott. A költő szerény és okos menekülése, mely az igaz nem tisztességtelen, mint a körülményekkel való megalkuvása egy embernek, ki különben is igénytelenebbnek tartja magát, semmint életének oktalan feláldozásával vonja magára a közfigyelmet, egy nem politikusnak becsületes visszavonulása, egy nem katonának tisztességes hátrálása, heroikus színben tűnik fel.

Majd áttér Horatius költői pályájának kezdetére. A nehéz politikai viszonyok s a súlyos anyagi körülmények megpróbálják, megedzik lelkét. Nem keres pártfogót, hanem tehetsége kényszerítő hatása alatt írni kezd s így küzd fel magát a jelesek becsülésére s a gyarlók félelmére. Költői adományát később szerényen az *audax paupertas*-szal kisebbiti. Satiráiban a *«ridendo dicere verum»* szelid és igazságos elve vezeti. Ezért P. úr helyesen súlyt fektet azon észrevételére, hogy Horatius az ókor egyetlen humoristája. Igaza van; annyira, hogy e gondlattal érdemes lett volna hosszasabban is foglalkoznia s összehasonlításokat tennie. Tény az, hogyha a comicumnak az ókor összes íróiban található válfajait összevetjük, annyi humort nem találunk, mint Hor. sermóiban. Már nemcsak hogy fel-felcsillan nála a humor néhány gyöngye, hanem, úgy látszik, általános és állandó világnézete.

Tovább menve szerző emelkedést constatál Horatiusnak, mint satirairónak fejlődésében. Kiváló dicsérettel emlékszik meg H. azon ügyességéről, a melylyel a drámai formát, a dialogust kezeli. Mindenki elismeri, hogy ebben Hor. mester, de ez még nem bizonyít a költő «fényes drámai tehetsége mellett», mint szerző hiszi. Ez egyszerűen a görög philosophiai dialogusok hatása, s a tartalom rokonsága vonta maga után a forma követését is.

Ezek után Horatius epodosairól szól igen sikerülten. Aztán tárgyalja azon baráti összeköttetéseket, melyeket H. ezen első irodalmi működése által szerzett magának. Igen szép a Varius és Vergiliussal való barátság jellemzése. Hor. és Verg. barátságát Schiller és Goetheéhez hasonlítja. Igen ügyes és eleven részlet a két nagy költő közti ellentétek s egyezések jellemzetes összeállítása. Helyesen állapítja meg egyik közös főérdemüket abban, hogy az archaisticus durva nyelvvel s az alexandrinusokat utánzó tudós költők czikornyáival szakítva neologusokként győztek az orthologusok felett.

Mæcenassal való barátságát tárgyalva erősen védelmébe veszi Augustus barátját, kivált Seneca és Wieland ellenében, és Horatiust, ki véle szemben mindvégig megőrizte lelke függetlenségét. Horatius sabinumi életét költői színekkel rajzolja, méltóan ama szép költeményekhez, melyek létrejöttét a költő eme bájos otthonának köszönhetjük.

Horatius ódaköltése kapcsán röviden végez az oly sokat vitatott időrend kérdésével. Specialis kutatás hiányában — a mi czéljának nem is felelt volna meg —, igen reálistan meddőnek s haszontalannak tartja az egész harcztot az egyes költemények kiadását illetőleg, csupán azon véleményének ad kifejezést, hogy H. többször rendezgette és adogatta ki könyveit, először külön-külön, azután összekapcsolva és pedig először az első kettőt együtt, azután a harmadikat, végre a hármat együtt. Plausibilis magyarázat, könnyen elképzelhető s a mi fő, elég kényelmes.

Dicséretes buzgalmat fejt ki szerző Horatiusnak azon sok kemény vád ellen való védelmezésében, melyek jellemére az Augustus-cultus miatt tapadtak. Teszi ezt a szokásos módon, t. i. Augustus jellemét bonczolja, a politikával menti, eredményeivel igazolja, az erkölcsök sülyedésével, az egyeduralom történelmi szükségességével fedezi. Helyes észrevétel, hogy Augustus más volt mint triumvir, más mint Cæsar. Szépen fejtegeti, miként őrizte meg Horatius függetlenségét vele szemben, az általános hízelgés közepette, s szoritkozik csupán annak dicséretére, a mi Augustusnak elvitázhatatlan érdeme. E részlet, mely elég terjedelmes is, a dolgozatnak fénypontját képezi.

Szól arról is, miként használta fel Horatius a görög *lyra* dúis örökségét. A költő iránti különös szeretet megmenti őt ama tulzástól, hogy Horatiusban csupán az utánczó látja.

Helyesen hivatkozik a régieknek az eredetiségről való felfogására s hogy Horatius e felfogásán felül ép úgy mint az életben, itt is megőrzi függetlenségét, egyik kitünő érdemének tartja. Külömben, ha e kérdés irodalmával ismerősebb lett volna szerző, e tekintetben is határozottabban nyilatkozhatott volna. *Arnold* «Von den griechischen Studien des Horaz» (Progr. Diss. Gymn. Halle. 1854.—56.). *Campe* «Horatius és Anakreon» (ford. Hóman Otto, Phil. Közl. I. évf. 284. l.), *Némethy* «Horatius és Alkaios» (Phil. Közl. 1884. decz.) és «Horatius és Anakreon» (Phil. Közl. 1886. jan. febr.) cz. értekezései foglalkoznak e tárggyal. Különösen hasznos szerző szempontjából a *Némethy* két értekezése, melyek *Arnold* s főkép a tulzó *Campe* merész összehasonlításaiból vont következtetéseket rontják le sikeresen.

A *metrumokról* szólva zárójelben kételkedve megjegyzi, hogy «a *metrum sapphicum primum* úgy látszik mégis az ő alkotása.» Tudtommal Horatius nem alkotott eredeti verssort; de külömben is ily könnyen odavetett, meg nem okolt megjegyzést minden utalás nélkül nem szivesen látunk komoly értekezésben. Valamint az efféle túlzást sem: «verseinek rhythmikus tánca, fülbemászó zenéje szebb mint a görögöké.»

Aztán Horatius kortársainak s az utókornak koronként változó nézeteit ismerteti röviden Horatius ódaköltéséről, majd szól a klaszikus és romantikus közti külömbéségről, végül az ódák első három könyvének általános jellegét fejt ki Müller után s megállapítja, hogy az elsőben a bú és szerelem költője áll elénk, a második könyv főjellemonása a gnomikai elem, a harmadik könyvben a hazafit látjuk, ki lelkesedve küzd, hogy az elfajuló Rómát vallásilag és erköcsileg megjavítsa. A negyedik könyvben, mely késői termék, a kifáradt, száraz hangulatú s terméketlen lantost látja.

Végül néhány sorban megemlékezve az epistolákról, melyekben őt *Mæcenas* legnagyobbnak tartja, és pedig méltán, emelkedett

hangon, néhány szép és finom érzékre valló megjegyzéssel befejezi értekezését.

Tárgyi tekintetben többnyire megbízható, bár némelykor kissé nagyokat mond, stílusának szárnyalásától túragadtatva a valóság határain. Ilyen pl. ez is: «És (Augustus) oldalán a jó, erkölcsös, szeretett Livia, a hű, gyöngéd, okos császárnék mintaképe.» Ez kissé sok dicséret annak a Livianak, a ki Augustus reményeit: az ifju Lucius és Gaius Cæsarokat, valamint Agrippa Postumust eltette láb alól, a kit Tacitus népe s vele úgy látszik a komoly történetíró is Augustus megmérgezésével gyanúsít, a ki nem riadt vissza semmi furfangtól s gonoszsgáttól, csak hogy fiát Tiberiust Róma császárává téve, annak és a világnak ő maga lehessen zsarnoka.

Csakis egyéni nézetnek tekinthető az is, hogy «Erdélyi, a legnagyobb magyar kritikus.» Elég lett volna a «nagy» vagy «jeles» jelző, akkor mindenki osztoznék szerző véleményében, mely így csak különvélemény marad.

«Pompeius, e nagy képű miles gloriosus» csak oly tulzó és igazságtalan megjegyzés, mint a Cæsar iránti elfogultságból mindenkit lerántó Mommsen ama nézete, hogy Pompeius jó lett volna strázsamesternek vagy káplárnak.

Az «óda» nevet ok nélkül tartja szerző szerencsétlen elnevezésnek, mert annak ép oly kevés köze van a későbben e névhez fűzött æsthetikai fogalmakhoz, mint van a «carmen» névnek, melyet elfogad. Óda nem egyéb, mint ének a vers rhythmikai alkotására való vonatkozással, carmen annyi mint poema, mint csinálmány, azaz vers.

Hogy a satira római termék, mint Quintilianus büszkén megjegyzi, előtte meglepő, minthogy a római népnél hiányzik a teremtő erő valamely műfaj megalkotásához. De ezt az eredetiséget nem kell szóról-szóra venni, mert eredete ott van egyrészt az Archilochos-féle iambusban, az Aristophanes-féle comœdiában, a Menippos-féle szatirákban, a kynikusok népszerű irataiban, a siciliai s alsó-italiai dór gúnyban, a satyrdrámákban, másrészt a mimusokban, atellanákban stb., csupán a római szellem rhetorikus eleme kellett hozzá, hogy formája is átalakuljon: tehát mindjárt kevésbbé meglepő a dolog.

Kétségtelenül dicséretet érdemel a szerző stílusa. A legjobb költők és írók stílusán nevelt írásmód ez, feldiszítve a szerző nem közönséges képzeletének virágaival, olvasottságának szép eredményeivel, minek folytán minden megjegyzése nemcsak élvezetes, hanem tanulságos is. Alig képzelhető jobb stílus arra a célra, hogy egy klasszikus költőt valaki az európai műveltség színvonalán álló nagy közönség előtt népszerűsítsen.

DR. FODOR GYULA.

2. Kulcsár Endre: Arany János elbeszélő-irálya. (Debreczeni ev. ref. főgymnasium. 6—24. l.). — A rövidke dolgozat, melyet ismertetni szándékozom, tulajdonképen székfoglaló beszéd, melyet Kulcsár Endre mint újonnan választott tanár tartott az 1891—2. iskolaévben a debreczeni collegium ősi szokása szerint, de mint hogy velejében mitsem különbözik a programmértekezéstől, az értesítő is annak helyén közli, bizvást foghatjuk a programmértekezések sorába és mértéke alá.

A magyar költőket, kivált a legnagyobb magyar nyelv művészt, Arany Jánost stilisztikai szempontból vizsgálni bizonyára hálás és érdemes feladat, még ha nem is volnánk oly szükében a stilust érdeklő fejtegetéseknek, mint a mennyire vagyunk. Kulcsárt pedig e munkára előre is hivatottnak tartottam, mivel a Magyar Nyelvőrnek 1890. és 91. évfolyamában egy hosszú cikksorozatban ugyancsak tüzetesen foglalkozott a magyar nyelv képes beszédével.

Föltevésem csak részben bizonyult alaposnak. — Kulcsár értekezése tanulságot tesz ugyan arról, hogy a szerző nem kevésé jártas a régibb és újabb népköltési termékekben, valamint arról is, hogy a stilus művészi fogásai iránt kellő érzékkel van megáldva, de megannyi ismeret és még oly finom fogékonyság is mind hiábavaló azon különös, ferde, majdnem érthetetlen felfogás mellett, a mely általános elveinek gyakorlati alkalmazásakor erőt vesz rajta.

A szerző ugyanis Arany elbeszélő stilusának minden jellemző tulajdonságát a «Kevéhdés»-n akarja *in concreto* feltüntetni. Igaz, hogy a szerző észreveszi e költeményben található összes elbeszélői műfogásokat, az előadásnak minden különösebb, költői hatásra szánt módját, a kérdést, a személyesítést, a megszólítást, a felkiáltást, az asyndetont, a polysyndetont, a gondolati rhythmust, stb., igaz, hogy mind e figurák mellé Vergiliusból, Zrínyiből s főkép a magyar népköltészetből számos hasonlót idéz magyarázatul, igaz, hogy így sokban hozzájárul e valóban művészi előadású költeménynek megértéséhez, de mit ér mindez, mikor a költeményt alapjában hibásan fogja fel és a lehető legferdebb mértékkel méri.

Kulcsár ugyanis — szinte hihetetlen, de mégis való — hőskölteménynek, valóságos epopeiának nézi ezt az összesen harmincznyolcz, rövid strófából álló balladaszerű, lyrai formájú elbeszélést, melyet ha szorosabb körű műfajba akarnánk beosztani, hősmondának vagy német mintára hősi éneknek neveznénk.

Természetes, hogy abból a különös felfogásból furcsábbnál furcsább dolgok következnek, akárcsak midőn egy amorette-szobrot összehasonlítanánk Michel Angelonak valamely gigászi alakjával. Így történik, hogy rettentő dicsérni valót, egyszerűmódú tősgyökeres magyar nemzeti sajtóságot lát abban, hogy Arany nem invocatióval, nem is az argumentum megjelölésével kezdi az elbeszélést, hanem kérdéssel. Hi-

szen ha nem így járt volna el a költő, ha a 38 strófa elé külön aeneisi prooemiumot függeszt, akkor valami monetrumot, legjobb esetben paródiát hozott volna létre. Specialis magyar költői fogást nem szabad a «Keveháza» kezdése módjában keresni, mert a német heldenliedek avagy csak a balladák közül nem egyet említhetnénk, mely hasonlóan indul (V. ö. Bürger: *Das Lied vom braven Manne*).

A szerzőt nem téríti a helyes útra a számos magyar balladára való hivatkozás, nem akarja belátni, hogy a Keveházában balladaszerű költeménnyel van dolga, tovább is a epopöia mértékét tartja kezében és ugyancsak magasztalja Aranyt, a miért a hagyományos seregszámlálással hat rövid sorban végez és nem sorolja elő az egyes hadosztályok vezéreinek addig való vitézi tetteit vagy genealogiáját (17. l.). — Még csak az kellene, akkor kész volna a komikum, külömb, mint ha Murillo a gyermek Jézusra hosszuszáru vadászcizmát huzott volna.

Az epopöiára való tekintetés még ennél is különösebb állításokra juttatja a szerzőt; nem csak arra, hogy a klasszikus eposzok rovására nem győzi eléggé magasztalni Aranyt, hogy a Keveházában a megszólítás, a személyesítés stb. mind külömb módon van alkalmazva, mint akár az Aeneisben, akár a Zrinyiászbán, hanem azt a komikumot is elkövetetti véle, hogy Aranyt magának Aranynak, Keveházát a «Buda halálá»-nak és a «Toldi»-nak rovására kezdi dicsérni. Kiemeli ugyanis, hogy Aranynak «kiváló bélyege a csak jelentős dolgok elmondására való törekvés» és erre például hozza fel a következő versszakot:

Parancsolá hun fejdelem,
Minden tömlő üres legyen;
S mit ő kiad, mit ő beszél,
Nem tréfa szó, nem pusztá szél.

«Mennyivel királyibb szavak ezek — mond a bölcselkedő szerző — mint a Buda halálabeli töprengések vagy Toldiban Lajos király alaposan megokolt ítélete». (17 l.). Bizony bizony örök kár, hogy Arany nem hallhatja és nem fogadhatja meg e poétikai mély belátásra valló tanácsokat, hadd dolgozná át a Buda halálát és a Toldit nemcsak a kifogásolt helyeken, hadd csinálna belőlük talán a Keveházánál is rövidebb, harmincznyolcz strófára sem terjedő comprimált eposzt. . . Im ide jutott a szerző, a midőn megfélekedett a külömböző műfajok határaitól, midőn elfelejtette, hogy egyszer helyén van a tömör rövidség, másszor a részletező bőbeszéd, hogy egyik költői műfaj megköveteli az invocatiót, az enumeratiót, a másik meg egyéb műfogásokat kíván stb, a mint az külömbben minden verses és prózai poetikában, még Vojtina «Ars poetica»-jában is megoldvasható».

Azonban tévedni, még a legfontosabb dolgokban is szabad, legalább lehet, — de nyilvánvaló irodalomtörténeti tényeket nem tudni nem sza-

bad, tanár embernek legalább nem illik. Kulcsár nem ismeri az Arany János hátrahagyott munkáihoz irt előszót, melyben Arany László igen becses felvilágosításokat nyújt atyjának egész írói pályája, különösen a Keveháza felől. (V. ö. Arany J. Hátrahagyott ir. és lev. I. kt. IV. l. 16 l.) Innen tudjuk, a mit a költemény formája kezdettől fogva sejtetett velünk, hogy a költő «Keveházát» egy nagyobb művébe, «*Csaba királyfi*» époszába szánta olyan betétül, mint a milyen a Rege a csodaszarvasról «*Buda halálát*»-ban vagy Zách Klára a «*Toldi szerelmé*»-ben; innen, valamint — a hátrahagyott munkák közt olvasható — Csaba királyfi töredék éposz hatodik énekéből győződhetünk meg arról, hogy Keveházát nem a maga nevében mondja el a költő, hanem egy hún énekes, *Hábor* szájába adja, (s nem *Matolcs*-éba, a hogy a szerző egy a «*Debreczen*» 1892. aug. 25. számában megjelent cikkében nevezi a hún hegedőst).

E tájékozatlanság ismét különös állításokba téveszti a szerzőt. Csodálatos, művészien bámulatos dolgokat fedez föl Keveházában, holott természetesen, önkényt folyik minden abból az egyszerű körülményből, hogy a költő egy hún énekessel beszélteti el a húnok honfoglalását. — Így elálmélkodik azon a műfogáson, mely e két sorban található:

Kelen táján, a hegy megett
Borulni látom az eget...

és a melylyel Arany — a szerző szavával élve — «a cselekvést az énekes szemléletének tárgyává teszi s maga az elbeszélő ott működő alany gyanánt szerepel.» (12 lp.) Hiszen ez nem csodálatos, de természetes, hiszen nem Arany, de Hábor beszél e helyt, a ki bizvást mondhatja, sőt rosszul tenné, ha máskép mondaná: *látom*, mert maga is részese volt a világfelforgató harcznak.

Még különösebb, valósággal komikus hatást tesz ránk a szerző, midőn a hún énekes helyett folyton Aranyt emlegeti, hogy Arany így szólítja meg a római vitézeket, amúgy meg a hún hősokeket, hogy Arany így vegyíti bele subjectiv érzelmét az elbeszélésbe, így nyilvánítja rokonszenvét a húnok, amúgy meg ellenszenvét a rómaiak iránt. — Azon is csak mosolyognunk kell, midőn igazán nagy philologiai apparatussal bebizonyítja, hogy a «Keveháza» hangban, fordulásokban, költői fogásokban mennyire a népköltészetet követi. Hiszen Hábor, a népénekes csak nem dalolhat klasszikus formában, horatiusi nyelven, kothurnusos komolysággal, kivált midőn Arany Háborban a magyar hegedősnek ősi típusát akarta feltüntetni.

De ne folytassuk. Kulcsár olyan ferde föltevésekből indult ki, hogy dolgozatának megannyi ismerettel és tudománnyal is czélt kellett tévesztenie. A ki Keveházát epopeiáképen tárgyalja, a ki az ese-

mény elmondójaképen magát Arany Jánost szerepelteti, az nem fog bennünket felvilágosíthatni *Arany János elbeszélő irályáról*.

KARDOS ALBERT.

3. Dr. Versényi György: Babonás napok. (Körmöczbányai állami főreáliskola 45 l.) — Iskolai értesítőink ez évi értekezés-szüretje még a szokottnál is gyengébb, a minek nem csekély részben a koronázási jubileum alkalmával mondott sok ünnepi beszéd az oka, minthogy számos intézetnél ennek a kevés változatos-sággal ugyanazt a közhely-füzért lepergető szónoklatnak kellett az idén az illendőség követelte programmdolgozatért helyt állnia. Igaz, hogy akad elég oly iskola is, a hol még ennyire sem erőltették meg magukat a benne működő tanerők, hanem egyszerűen beérik azzal, hogy ímárvévek óta folyó részletekben közlik az értekezés helyén az intézet könyvtárának, vagy egyéb gyűjteményének a jegyzékét. Persze hogy ez is jobb a semminél, s még a semmi is jobb egy-egy egészen elhibázott, vagy kiollózott férczműnél. Pedig hogy ilyeneknek még a csekély irodalmi apparatussal rendelkező vidéken se kelljen túlságosan nagy számban teremniök, arról is gondoskodott a böles természet és a hagyomány medrében mozgó társadalmi élet, a mely minden, még oly szük körben is annyi közvetlenül megfigyelhető s pontos leírásra érdemes dologgal kínálkozik, hogy csak győzze a lelkiismeretes gyűjtők és ismertetők serege felszededegetni és rendbe rakogatni. Nem utolsó helyen állanak e gyűjteni, rendezni és hasonlítani valók sorában *népnyelvahagyományaink*, a különböző vidékeken divó szokások s a *népélet* bármi néven nevezendő nyilvánulásai. Mindezek egybegyűjtése és ismertetése nálunk még mindig oly hézagosan és szegényes eredménnyel folyik, hogy nem lehet eléggé sajnálnunk, ha nem használnak fel minden e munka nekilendülésére szolgálható alkalmat mindazok, a kik hozzájárulásukkal ép oly hasznos, a mily érdemes dolgot végezhetnének, a helyett, hogy erejükön és segédeszközeiken kifogó nagyobb feladatokra fecsérlik idejüket és szorgalmukat.

Nem egyszer, hanem már ismételten irányítottam tanáraink figyelmét épen a programmértekezések évről-évre felvetődő czimén arra, hogy mentül több néprajzi és népnyelvahagyományi dolgot, vagy csak puszta adatközlést is juttassanak e kényelmes és olcsó úton közkézre, már csak azért is, mert ez egyúttal az ethnographia és folklorisztika mindenkit egyaránt érdeklő ügyének a legtágabb körben való propagálását is nagyban elősegítené. De vajha csak a századrészt lát-nám ily tárgyakra fordítva annak a munkának, a mit még mindig nem úntak meg nálunk közkézen forgó compendiumok fölösleges, sőt sokszor ferdítő kivonataira pazarolni. Annál jobban esik, ha kivételesen mégis

egy-egy olyan munkát is kerül a többi értesítőbeli holmi közé, a minő a fentírt című, melylyel a honi néprajz és népies hagyományismeret egyik legszorgalmasb munkása ajándékozta meg épen a *babonát* illetőleg vajmi szegény folklóre-irodalmunkat.

Versényi a babona rengeteg anyaghalmazából a *jelentős napok* fejezetét kapta ki s elég teljességgel sorolja el azon időpontokat és -szakokat, melyekhez első helyen *magyar* népünk, de közvetőleg említett adatai szerint más honi népek (különösen a tótok és németek s itt-ott még az oláhok) babonás cselekedetei és hagyományos szokásai fűződnek. A *nap*-szakokhoz (napfelk elteelőtt és után) s a *hét* napjaihoz meg a *hold* változásaihoz kapcsolódó népies hiedelmeket a *Miklós*-naptól (decz. 6.) *Borbála* napig (decz. 4.) önmagába visszatérő *évkör* babonás és ünnepi szokásai követik, nagyobb részben a «Nyelvőr» húsz kötetének ez idő szerint legdúsabb adattára nyomán, de egyéb forrásokból s nem utolsósorban a szerző saját gyűjtéséből is gyarapítva.

Igy is igen érdemes és más hasonló téren nagyon követésre méltó dolgozatát Versényi még jóval becsesebbé tehette volna azonban, ha nem sajnálja azt a kis fáradságot, *minden* adat mellé odajegyezni a *forrás* pontos idézését és az illető babona földrajzi meghatározását, a mint azt legalább a «Nyelvőr»-ből és a saját gyűjteményéből merítettéknél könnyen megtehetette volna. Míg ugyanis némely helyen megjelöli legalább a helyet, a honnan az illető babona való, vagy a nemzetiséget, a melynél el van terjedve, avagy néha mindakét meghatározást is mellékel, addig számos helyen sem az első, sem a második pontra nézve nem nyerünk semmi felvilágosítást. Már pedig ez lényeges kelléke minden ilyenmő dolgozatnak arra nézve, hogy tudományos hasznát is lehessen venni az elég fáradsággal járó egybeállításnak, a mely így megint csak újabb utánjárást tesz szükségessé, ha valamely néphit föld- és néprajzi elterjedésének nem csekély fontosságú szempontjából keresünk okulást benne.

Nagyon derék dolog a szerzőtől, hogy értekezése elején tanítványait melegen buzdítja az övét támogató gyűjtőmunkára. Bár mentül több tanár intézne ily paránesist évről-évre az ország minden vidékére szétszéledő növendékeihez!

Zavaróbb sajtóhibát csak kettőt találtam munkájában; az egyiket a 7. l. 9. sorában, a hol *Ful-fest* h. *Jul-fest* olvasandó, a másikat pedig a 42. lap alulról 6. sorában, a hol Lőrincz-napjának *aug. 15*-ki dátuma téves, mert helyesen *aug. 10.* irandó. Kuszált szerkezetű s emiatt majdnem érthetetlen mondat is került olvasás közben egy a szemem elé, még pedig mindjárt a dolgozat elején, a 4. l. legfelső sorai-ban ez: «ha valakiről azt hiszik, hogy a kis gyermeket megverte szemmel, azért beteg...», értsd: ha azt hiszik, hogy a kis gyermek azért beteg, mert valaki megverte szemmel...

A «Nyelvőr» adatai oly körültekintő figyelemmel csoportosítvák a szerző önmaga elé kitűzött szempontjából értekezésében, hogy gondos egybehasonlítás után (a mi a fentemlített hiányos idézés miatt csak a saját repertoriumom segítségével ment nagynehezen) alig találtam pár elmellőzött apróságot. Ilyenek pl. a XI. köt. 91. lapján lévő, a napnak a *Halak* állatövi jegyében állására, s a XI. köt. 526. lapján közölt, a *Rorate*-időre vonatkozó babona; továbbá a III. köt. 556. l. 6. számú hiedelme, mely egy *nagypénteki* sebgyógyítást, meg az u. o. olvasható 9. számú, mely a *dinnye*-ültetésre tartozó utasítást foglal magában és a szerző (31 l. alulról 5. s.) idézte *mák*-vetése babona járja.

Hasonló szorgalommal használta fel Versényi az «Ethnographia» eddigi három kötetében elszórt adatokat is, és egyebünnen is igyekezett, a mint látom, a babonás napok jegyzékét lehetőleg teljessé tenni. Kár, hogy e czélra nem volt, legalább úgy kell vélnem, a keze ügyében *Kálmány Lajos* két nagybecsű népköltési gyűjteménye (*Szeged népe* I—III, Arad 1871—1882 és *Szeged 1891*, s *Koszoruk az Alföld vad virágai* I—II, Arad 1877—78), melyeket az alábbi pótlásokban csak Sz. és K. rövidítéssel fogok idézni.

Hogy ugyanis a magam részéről e derék dolgozat szerzője iránti hálámnak valamicske jelét adjam azért az elégtételért, melyet hasznos munkácskájával nem csak nekem, hanem a népies hagyományok tanulmánya minden művelőjének szerzett, értekezését ki akarom itt egészíteni a tőle követett sorrend szerint haladva mindazon adatok idézésével, melyek Kálmány említett gyűjteményeiből ide vonatkoznak. Ezek: A *keddi* napra Kálmány Sz. I. 113, 25. A *péntekire* Sz. I. 113, 26. A *hold* változásaira (a mely pont Versényinél egyáltalán hézagosabb a többinél s a «Nyelvőr» összes adatait sem öleli fel) Sz. II. 106, 16. (V. ö. Kálmány, A *hold* nyelv-hagyományainkban. Akad. értek. a nyelv- és széptud. köréből XIV. köt. 5. sz. és Ethnol. Mitt. I. évf. 1. füz. 235. sk.) A napnak az *Oroszlán* jegyében állására: Sz. II. 107, 23—24. *Lucza*-napjára: Sz. I. 111, 15—16; különösen a *Lucza*-székére: Sz. I. 193, II. 101, 210. Az ugyanezen napi u. n. *kotyúlásra*: Sz. I. 112, 17. *Karácsony*-estéjére (ki lesz a lány jövendőbelije?) Sz. II. 107, 21. *Karácsony*-bőjtjére: Sz. I. 112, 18. *Karácsony*-estére: Sz. I. 112, 19—23. *Éjféli mise* alkalmával szokásos *diószórás*: Sz. I. 193. *Karácsonyi kántálás*: Sz. I. 97, 194; II. 96 s 209; III. 122 s k., v. ö. 297. *Bethlehemezés*: K. I. 1—17, II. 1—47 s 229. Sz. I. 99. s 195; II. 96. s k.; III. 123—137 s 297. *Aprószentek* napjára: Sz. II. 209; III. 138, 7—8 és 298. *Silveszter*-napjára: Sz. I. 112, 24. *Ujesztendő* n. Sz. I. 110, 1—3. (E napra *köszöntő* Sz. III. 141, 11—13.) *Vízkeresztre* (három-*király*-járás) Sz. II. 98; III. 138, 9. és 298; 140, 10; K. II. 47—52. *Mátyás*-napi *köszöntő*: Sz. III. 142, 14. *Farsang* utolsó estéjére (ablakbetörés): Sz. I. 192.

Egészen hiányzik Versényinél az *áprilisba-küldés* (ápr. 1.): I. Kálm. Sz. II. 209. *Nagypéntekhez*: Sz. I. 110, 4. A *Pilátus verésre* (Panczilusozás, a mi *Pontiust*, Pilátus melléknevét, rejti elferdítve magában): Sz. III. 142, 15. s 298. *Nagyszombatra*: Sz. II. 111, 51. *Husvétii tojás* (koczin-tás) és *öntözködés* (locsolkodás): Sz. II. 109, III. 143, 16. *Szent György napra*: Sz. I. 110, 5—7; II. 107, 17—20. *Május 1-jére*: Sz. II. 210. *Pünkösd-napra*: Sz. I. 111, 9; II. 210. *Pünkösdölés*: Sz. I. 105, v. ö. 95. s k. II. 210. *Szent Iván napjára*: Sz. I. 106. s k. 111, 10—13; II. 210. Nincs szó Versényinél a *halottak napjáról* (nov. 2.) sem: I. Kálm. Sz. II. 210; III. 143, 17. *Márton-napi köszöntő*: Sz. I. 192. *András-napra*: Sz. I. 111, 14.

Végül, hogy semmit se hagyjak szó nélkül, nem említi a szerző a *Karácsony harmadnapján* (decz. 27.), Szent János evangelista ünnepén divó szokásokat, különösen a *Szent János áldása* nevű áldomás e napon kiválóbb jelentőséggel bíró erejét; valamint egy (nem *vasár*-, hanem) *vásár-napi* babonát, mely a «Nyelvőr» VIII. köt. 518. lapján található. Egy ugyane folyóiratból (XIII, 233) idézett babonát pedig nem egészen úgy ír le, a mint a forrásban olvasom. Nála ugyanis (14. l.) ez a babona így szól: «Ha karácsony másodnapján *megsüti a napfény a fákat*, bő termés lesz», a Ny. idézett helyén pedig így: ha e nap «*délután* kisüt a nap», akkor «sok gyümölcs lesz», a mi nem egészen mindegy. Az ily dolgokban sohasem túlozhatjunk a pontosságot. S hogy záradékol még valamire kétjem a szerzőt: némi utánjárással talán megtudhatná, hogyan hívják Hevesmegyében azt a három Mikulásnapit alakot, a kiket értekezése 7. lapján említ? Ha van nevök, mindenesetre nagyon érdekes lenne tudni.

KATONA LAJOS.

4. Dr. Erdélyi Károly: *Az ember tragédiája*. (Temesvári róm. kath. főgymnasium.) — Madách remek műve, *Az ember tragédiája*, nemcsak a magyar, de a külföldi olvasó és művészet-kedvelő közön-ségben is mind nagyobb és nagyobb hódításokat tesz. Az a mély bölcselmi eszme, a mely e műnek alapja, a modern költészetnek egyik legelső termékévé avatja Madách művét s talán jó rész ennek kell tulajdonítanunk azt a növekvő érdeklődést, a mely kivált épen ezért a német irodalomban nyilvánul iránta. Erdélyi Károly ismer az összes német fordításokat, ismeri a mű holland fordítását s francia szemelvényeit is és azt írja igen helyesen, hogy «egyik szebb és lélekemelőbb ránk, magyarokra nézve a másikkal». «Mindannyi jele — folytatja — a magyar szellem hódító hatalmának és mindannyi bizonyítja azt, hogy Madách-csal a magyar költészet a világirodalom díszes csarnokában újabb előkelő positiót foglalt el».

Osztatlan dicséret illeti meg Erdélyit, hogy a holland fordítás

bevezetését szép és szabatos nyelven megismertette velünk is. Választása nagyon helyes. Értekezése egyformán érdekelheti a tanulóifjúságot s az irodalommal foglalkozó nagyobb közönséget is részint, mert Madáchnak rövid, de elég hű jellemrajzát adja, részint pedig, mert a remekmű æsthetikai fontosságát néhány helyes megjegyzéssel elég jól kiemeli s alapeszméjének más rokon művek alapeszméjével való közöségét kellőleg megvilágítja. Úgy látszik, erre érzelt Erdélyi rövid előszavában, midőn a holland nő, Wallis, essayjének lefordítását evvel a kissé homályos indokolással vezeti be, hogy az «közérthetőségű» Ez így magában véve nem igen indokolná Wallis essayjének lefordítását: de ha a tanulmány végére jutunk, látjuk, hogy Erdélyi helyesen tartotta azt a Madách-irodalomban számottevőnek, mert sajnáljuk, hogy már végére jutottunk. Erdélyi nem mondja meg, hogy az egész essayt lefordította-e, vagy csak némi kihagyásokkal. Annyit mond, hogy közli azt a neki «kiszabott tér engedte teljességben», — miből azt következtethetjük, hogy az utóbbi föltevésünk igaz.

De így is, a mint van, érdemes munka eredménye. Három kis fejezetre oszlik. Az első Madách élet- és jellemrajzát, a második a mű tartalmát, a harmadik æsthetikai méltánylatát tartalmazza. Sem egyikben, sem másikban nem mond a holland író olyat, a mi a magyar olvasó előtt többé-kevésbbé ismeretes ne volna. De a mint jellemének néhány fővonását biztos kézzel rajzolja: költészetének szépségeit is finom érzéssel s a művészi szép helyes ösztönével emeli ki. Csak egy pár fontos adatot említ életéből, azokat, a melyek épen oly jellemzők az emberre, mint a költőre. Itt azonban egy észrevételt el nem hallgathattunk. A holland író Madáchnak a börtönből való kiszabadulása napjáról azt tartja, hogy a mit ekkor látnia, tapasztalnia s éreznie kellett: «későbbben irtóztatóan nevetséges» lehetett előtte. Megengedjük, hogy gúnykaczaj kelhetett ajkán, ha kába reményei s a hideg való kegyetlen ellentéte foglalkoztatá: de ez érzés nem lehetett nevetséges. Igaz, hogy az *irtóztató* sokban módosítja a fogalom értelmét, de ezt a jellemzést szerencsésnek még sem mondhatni. Mikor a kegyetlen kiábrándulás fájdalma a veséig hat: a legsötétebb humor nyilatkozhatik a lélekben, de ennek vajmi kevés köze van a nevetségeshez; csak hazudja a külszint, a torzvonásokat, voltaképp pedig a lélek legmélyebb keservét takarja. Különbben készséggel elismerjük, hogy Madách jellemrajza egészben véve sikerült.

De nem kevésbbé sikerült a másik két fejezet is. Nincs ugyan benne mélyebb analysis, nincs benne olynemű vizsgálat, a mely a remekmű eszmei nagyszerűségét az egyes jelenetekben pontról-pontra kisérné s az egyes jelenetek közti összhangzatot az alapeszme szempontjából behatóbban fejtegetné: de az egész mű gépezetét, a conceptio

hatalmas megalkotását a jellemző iránt fogékony műérzékkel tárja elénk. Különösen érdeklél olvastuk fejtegetéseinek ama részeit, a melyekben Madáchoz öntudatos alkotó művésznek mondja, a ki tudta, mi a saját eszméje s mit vett Goethétől s Byrontól és a melyekben arról szól, hogy jóllehet Madách az ember sorsának örök tragédiáját írta meg, művében mindenütt fölismerhető az egyén tapasztalata, világnézete s fájdalma. Védi az író az ama vád ellen is Madáchoz, mintha ő *Az ember tragédiáját* a pessimismus védelmére írta volna. Nagyon jó helyen, magában az alapeszmében s a mű compositiójában keresi az okot s azt mondja, hogy utóljára is Ádám győz Lucziferen, tehát az idealismusnak van valódi jogosultsága.

Ujra ismétéljük, hogy Erdélyi Károly nagyon érdemes és dicséretes munkát végzett, hogy e jeles tanulmányt magyarra fordította, még pedig gondosan, választékos nyelven és az író gondolataihoz híven.

DR. VÁCZY JÁNOS.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1892 nov. 9-én *felolvasó ülést* tartott, melyen P. Thewrewk Emil elnökölt és Fináczy Ernő volt a jegyző. Az ülés tárgyai voltak:

1. *Hegedüs István*: Thukydidés műve keletkezésének idejéről.
2. *Négyesy László*: Berzsenyi iskolázásáról.

A felolvasó ülést *választmányi ülés* követte. Elnök: P. Thewrewk Emil, jegyző: Petz Gedeon. Jelen voltak: Badics Ferencz, Csengeri János, Fináczy Ernő, Fröhlic hRóbert, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Maywald József, Némethy Géza, Pozder Károly és Vári Rezső választmányi tagok. Az ülés lefolyása a következő volt:

1. Az utolsó választm. ülés jegyzőkönyve felolvasatik és hitelesítettik.
2. Az első titkár jelenti, hogy a Társaságnak ismét több halottja van. Ezek: *Kiss Lajos* (+ 1892. apr. 27.), *Wieder Gyula* (+ 1892. jún. 18.), *Somogyi István* (+ 1892. júl. 7.), és *Héjjas Elek* (+ 1892. aug. 15.). — Szomorú tudomásul szolgál.

3. Új tagokul ajánlatnak: *Kiss Ernő* budapesti kegyesr. főgymn. tanár (aj. Maywald József), *Mártonyi Lukács*, kézdi-vásárhelyi minorita tanár (aj. Némethy Géza) és dr. *Takács Menyhért* kassai premontr. főgymn. tanár (aj. Istvánffy Pál). Megválasztatnak a Társaság r. tagjaivá. — A tagok létszáma: tiszteleti 8, alapító 6, rendes 356, rendkívüli 62.

4. A pénztárnok kimutatása szerint az 1891 decz. 20—1892. okt. 30-ig terjedő időközben a Társaság bevételeinek összege 3210 frt 86 kr., a kiadás 2878 frt 61 kr., a készpénzkészlet 332 frt 25 kr.

5. Fináczy Ernő első titkár bemutatja a nagymélt. vallás- és köz-

oktatásügyi miniszter úrhoz intézendő, állandó évi államsegélyért benyújtandó folyamodvány szövegét. — Tudomásúl szolgál; a folyamodvány átadására az elnök és első titkár kéretnek fel.

6. Az elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Hegedüs István és Csengeri János választm. tagokat kéri fel. P.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1892 december 7-én *felolvasó ülést* tartott, melyen P. Thewrewk Emil elnökölt és Fináczy Ernő volt a jegyző. Az ülés tárgyai voltak:

1. *Reményi Ede*: kiválóbb angol anakreonisták.

2. *Hornyánszky Gyula*: Sokrates Xenophon Apomnemoneumatái után.

A felolvasó ülést *választmányi ülés* követte. Elnök: P. Thewrewk Emil, jegyző: Petz Gedeon; jelen voltak: Bermüller Ferencz, Csengeri János, Fináczy Ernő, Fröhlich Róbert, Heinrich Gusztáv, Maywald József és Vári Rezső választm. tagok. Az ülés lefolyása a következő volt:

1. Az utolsó ülés jegyzőkönyvének felolvasása után az elnök e jegyzőkönyv 5. pontja kapcsán jelenti, hogy az első titkárral együtt megjelent a nagymélt. vallás- és közokt. miniszter úrnál, átadta a Társaság folyamodványát s a miniszter úrtól igen szép reményekkel kecsegtető választ kapott.

2. Új rendes tagokká választatnak: dr. *Hornyánszky Gyula* budapesti főgymn. h. tanár (aj. P. Thewrewk Emil), *Orafsik József* szegedi és *Sáfrány Károly* veszprémi kegyesr. tanárok (aj. Maywald József).

3. A választmány a Társaság közgyűlésének napjával f. é. decz. 26-át tűzi ki. A pénztárvizsgáló bizottság tagjaivá Fröhlich Róbert, Bermüller Ferencz és Fináczy Ernő, a candidáló bizottság tagjaivá Bermüller Ferencz, Maywald József és Petz Gedeon választatnak.

4. A választmány elhatározza, hogy a Társaság három kiváló tagjának: *Brassai Sámuel*, *Gyulai Pál* és *Nagy János*nak tiszteleti tagokká való megválasztását fogja a közgyűlésnek javasolni.

5. A jegyzőkönyv hitelesítésére Fröhlich Róbert és Heinrich Gusztáv vál. tagok kéretnek fel. P.

— Némethy Géza *Dicta Catonis* című kritikai szövegkiadásáról, mely a budapesti V. ker. kir. kath. főgymnásium 1892. évi értesítőjében, valamint a Lampel-czégnél külön lenyomatban jelent meg, elismerő bírálatot olvasunk a *Wochenschrift für klass. Philologie* 1892. évi folyamának 1169. lapján *Weyman Károlytól*, melyből közöljük a következőket: «*Die verdienstliche Ausgabe* beruht in erster Linie auf dem cod. 163 (A) s. IX. der Kapitelbibliothek von Verona, den Rudolf Vári für den Herausgeber neu verglichen hat. Dieser guten Textquelle ist auch der die Distichen und die kurzen Prosasentenzen umfassende Titel «dicta» entnommen. Im Gegensatz zu seinem nächsten Vorgänger Bährens . . . geht der ungarische Gelehrte schonend und behutsam mit der Überlieferung um, weiss die guten Lesarten der beiden Pariser Handschriften 2772 s. X. und 8093 s. X zu schätzen und beobachtet gegenüber der von Bährens bisweilen über den Veronensis gestellten monostichischen Redaktion des Columban . . . das nötige Misstrauen. Auch hat er die Mühe nicht gescheut, die Brauchbarkeit seiner Ausgabe durch Beigabe eines Wörterverzeichnisses zu erhöhen. Er darf

daher zuversichtlich auf die Erfüllung der Hoffnung rechnen, welcher er S. 3 bescheiden Ausdruck giebt: fore, ut lectores hunc libellum cum editione Baehrensiana comparantes laborem nostrum non omni ex parte fuisse inutilem cognoscant.»

— Az idősbik Plinius természetrajzában szétszórt chemiai ismereteket rendszeresen összeállítva bemutatja egy kis füzet: *Die chemische Kenntnisse des Plinius* von Dr. E. O. v. Lippmann (különlenyomat a Sachsen-Altenburg-i természettudományi társulatnak «Mittheilungen aus dem Osterlande» cz. közlönyéből, 49. l.). «Pliniusnak tudománytörténelmi nagy jelentőségénél fogva e dolgozat nemcsak a természetbúvárok, hanem a philologusok érdeklődésére is számíthat. Hogy Pliniusnál chemiai tudományról nem lehet szó, magától értetődik. De kulturtörténeti szempontból nagyon tanulságos összegezve látni, hogy Pliniusnak s vele az egész ókornak milyen — mellesleg megjegyezve gazdag s különösen az ipari alkalmazásban meglepően sokféle — empirikus chemiai ismeretei voltak, egyuttal mily tarkán vegyítve hihetetlenül hamis, képtelen, sőt babonás nézetekkel. A szorgalmas dolgozatnak, a chemiában kevésbé jártas olvasókra való tekintettel, talán előnyére vált volna, ha minden egyes helyen figyelmeztet vala a téves állításokra.

gtr.

— A román philologia nem rendelkezett eddigelé oly évi jelentéssel, milyenekkel a class. és germán philologia már régóta bírnak, mely a szakférfiakat e rendkívül sokágú és Európa legtöbb nemzeténél virágzó tudomány terén tájékoztatta. Most e hiányon is segítve lesz: *Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der Romanischen Philologie, hg. von Karl Vollmöller und Rich. Otto.* (München, 1892, évente 6 füzet, ára 16 mk.). E vállalat fel fogja karolni (még pedig 1890-től kezdve) a román philológiának egész mezején bármely nyelven megjelent műveket és értekezéseket, még pedig nem az egyes termékek száraz és külsőleges felsorolásával és rövid méltatásával, hanem összefüggően tárgyaló előadásban, úgy, hogy nem pusztá lexikon lesz, melyben az ember valamit keressen (bár ennek a czélnek is meg fog felelni), hanem valóságos olvasmány, mely az egyes szakcsoportokra és minden egyes tudományos kérdésre vonatkozólag helyes és teljes képet akar adni a tudomány haladásáról és jelen állásáról. Az eddig megjelent első füzet (146 l.) igen gazdag és érdekes tartalmú. A következő szakjelentéseket foglalja magában (zárjelben az illető cikk szerzője): Phonetika (Seelmann). Ó-Itáliai és történelemelőtti latin kutatások (Skutsch). Népies latinság (Seehmann). Népies latin mondattan (Schmalz). Jogi, bibliai s egyházi latinság (Thielmann). Közép-latin nyelv és irodalom (Traube). Latin renaissance-irodalom (Reinhardstoettner). Összehasonlító román nyelvtan (Meyer-Lübke). Olasz nyelvtan (U. az). Felső-olaszországi élő nyelvjárások (Salvioni). Közép-olasz nyelvjárások (Monaci). Alsó-olasz nyelvjárások (Schneegans). Szardíniai nyelvjárások (Guarnerio). — Már e tartalom is mutatja, hogy ez évi jelentés még igen mellékes dolgokat is figyelembe vesz s így kétségtelenül hézag nélkül fogja átkarolni a román philologia egész területét, melyen számos oly kiadvány is jelenik meg és

sok oly kérdés is nyer elintézést, a melyeknek helyes ismerése nélkül a class. és germán, sőt a magyar philologus sem lehet el. h.

— Goethe Iphigeniájának történetéhez érdekes adalékokat szolgáltat Morsch J. értekezése: *Aus der Vorgeschichte von Goethes Iphigenie* (Vierteljahrschrift f. Literaturgesch. IV, 80. s. köv. l.). Míg az irodalomtörténeti kutatás eddig rendszeren arra szorítkozott, hogy Goethe drámájának az ókori költészethez, főleg Euripides *Iphigeniá*-jához való viszonyát tüntesse fel (e tárgyról is jelent meg Morschnak egy értekezése a berlini kir. reál-gymn. 1888. progr.-jában), addig újabban felkutatják azokat a szalakat is, melyek a drámát a múlt század drámairodalmához fűzik. Minor és Seuffert *Iphigeniá*-nak az antikizáló operához s Wieland *singspiel*-jeihez való rokonságát vizsgálták s főleg az utóbbiak hatását mutatták ki (Zeitschr. f. deutsche Philol. 19. k. és Zeitschr. f. d. Altertum 26. k.). Morsch tovább halad ezen az úton s fel akarja deríteni azt a viszonyt, melyben Goethe műve az azt megelőző hasonlótárgyú német tragédiákhoz s a francia klasszikus tragédia egyik-másik termékéhez áll. Első sorban Schlegel Ján. Illés *Geschwister auf Taurien* (1737) cz. drámája jön itt tekintetbe. Ez továbbvezet a francia klasszikusdrámához, melynek termékei közül a német *Iphigeniák*-ra főfontosságú volt a XVII. század végén megjelent Lagrange-féle darab: *Oreste et Pilade, ou Iphigénie en Tauride* (1699), ettől tanultak Schlegel meg Derschau (*Orest und Pylades* 1747). Lagrange drámáját a francia színpadon kiszorította Latouche *Iphigénie en Tauride*-ja (első előad. 1757); jó részt ezen alapszik azután a Gluck-féle opera szövege, mely Guillardtól való (1. előad. 1779). Ez Iphigenia-drámák mellett tekintetbe veendő továbbá néhány rokon-tárgyú darab: Crébillon *Elektrája* (1708), Voltaire *Oreste*-je (1750) és Voltaire utánzójának, Goethe barátjának, Gotternek *Orest und Elektra* (1772) és *Merope* (1773) cz. darabjai. — Ha e darabok cselekvényei kisebb-nagyobb részben eltérők is a Goethe drámájáétól, a részletekben mégis némi hatás mutatható ki. Ilyenek a testvérek közti jelenet, Thoasnak a papnőhöz való viszonya (e tekintetben főleg Lagrange drámájával tüntet fel Goethe műve részletesebb egyezést), Orestes és Pylades megjelenése s az idegen papnővel szemben való viselkedése. Más motivumokat (főleg Agamemnonra és a Tantalus-házra vonatkozókat), melyeket Goethe nem találhatott Euripidesnél, a Voltaire-Gotter-féle drámák szolgáltathattak. Így a furiák és az örütség leírásának egyes vonásai (pl. a gondolatban a Hadesbe való lemenés, hogy Orestes itt véli látni őseit, beszélget velük stb., — a mi mind megvan Gotternál), a Tantalidák átkának felhasználása, ez átok feloldásának megkísérlése, a barátság felfogása, egy erkölcsi eszme kiemelése: mind e motivumok e második csoportnak sajátjai. Hogy azonban e párhuzamba állításnál is mindenütt szembetűnő Goethe hatalmas ujjáteremtő ereje, másrészt meg az ókori források beható tanulmánya, azt alig szükséges külön kiemelnünk. Goethe önállósága egyebek közt a humanitás eszméjére vonatkozólag is kitűnik: ez az eszme már az előző drámákban is mindenütt keresztülszillog ugyan, csakhogy Goethe egyrészt antik szellemben alakította át a francia *humanité* némileg rationalistikus színezetű fogalmát, másrészt pedig ő nála nemcsak szavak és sentenciák hirdetik ez érzületet (sőt ezek nagyon kevésé),

hanem maga az egész cselekvény, — az emberiség költői ideája itt valóban tetté vált és testet öltött. — Morsch fejtegetései egyes pontokban (midőn kifejezésbeli egyezésekben is hatást meg kölcsönzést lát), tán túlságba mennek, azt azonban világossá teszik, hogy Goethe *Iphigeniája* a múlt századi német irodalomban sem volt oly idegen plánta, a minőnek sokan tekintik, hanem hogy jórészt a korabeli drámai irodalom talajában gyökerezett. P.

— Dayka Gábor emlékezetét Ungvár város értelmisége díszes szoborművel kívánja megörökíteni. Az e czélból alakult végrehajtó bizottságtól — melynek élén *Hódolý* László főgymn. igazgató mint elnök s *Ma-zuch* Ede főgymn. tanár mint jegyző állanak — a következő felhívást vettük, melyet t. olvasóink figyelmébe ajánlunk:

Ma-holnap száz éve, hogy Ungvárott örökre bezárta szemeit és fiatalon költözött el az élők sorából s belépett a halhatatlanság honába a múlt század jeles költője: Dayka Gábor. Ott nyugszik Ungvár város kalváriai temetőjének egyik ismeretlen sírjában, ott pihen irodalmunknak az élet harczában oly korán letört reményalakja. Emberkéz nem gondozza sírját, csupán az anyatermészet örökdiik nyugvóhelye fölött. Ez év június havában egy korhadt fakeresztben tünt fel a költő neve. — Ungvár város közönsége a legnagyobb lelkesedéssel ragadta meg ez alkalmat, hogy a jeles költő iránti kegyeletét lerójjá. Díszes emléket óhajt emelni nemzeti irodalmunk halhatatlan alakjának. Hogy ez emlék méltó legyen a költő nagyságához, hogy méltóan örökítse meg nagy alakját, alulírott végrehajtó bizottság azon hazafias kérelemmel fordul a magyar közönséghez: tegye kegyes adományaival lehetővé, hogy Dayka Gábor dicsőségét méltó emlék hirdesse az utókornak. Legyen a nemzet írója az egész nemzet által megdícsőítve! — Ungvárott 1892. novemberhó. — *A Dayka-emlék végrehajtó bizottsága.*

— A M. T. Akadémia könyvkiadó-vállalata. — A M, T. Akadémia, az 1893-ik évvel, könyvkiadó-vállalatának egy új ciklusát indítja meg. Oly eredeti és fordított műveket ad benne, melyeknek megválasztásában irodalmunk egyes hézagainak betöltése és a művelt közönség szükségleteinek kielégítése a főszempontok. E vállalat a történet, irodalom és társadalmi tudományok egész körét fölkarolja, nem terjeszkedvén ki természettudományi munkák kiadására, minthogy e téren a Természettudományi társulat élének és sikeres tevékenységet fejt ki. Minden fordított munkát egy e végből fölkerült szakember előzetesen átvizsgál és a fordítás helyességeért, hűségeért a felelősségben osztozik a fordítóval. Az 1893-tól 1895-ig terjedő ciklusban a következő munkák fognak kiadatni: *Cherbuliez*: «Művészet és Természet.» Ford. Geőcze Sarolta. — *Dubois-Reymond*: «Emlékbeszédék és ünnepi előadások.» Ford. Szász Béla. — *Emerson*: «A szellem képviselői.» Ford. Szász Károly. — *Heinrich Gusztáv*: «A német klasszikus irodalom története.» — *Hunfalvy Pál*: «A rumének története 1608-ig.» (Két kötet.) — *Hüppe*: «A lengyel köztársaság alkotmánya.» Ford. Szathmáry György. — *Lanciani*: «A régi Róma, a mai tudomány világánál.» Ford. Lubóczy Zs. — *Pauler Gyula*: «A magyar nemzet története a XI., XII. és XIII. században.» (Két köt.) — A jelen ciklusba fölveendő további két vagy

három kötetre nézve (az aláírók számára képest) a könyvkiadó-bizottság később fog határozni. Évenként 4 vagy 5 kötet fog megjelenni, összesen 100—120 nyolczadrétű íven. Egy-egy évfolyam ára 5 frt. Ha csinos angolvászon kötésű példányok kívántatnak, minden kötetért még 40 kr. számítatik a kötés ára fejében.

Az aláírás három évre (1893—1895) kötelező. Egy-egy évfolyam ára vagy előre küldendő be a M. Tud. Akadémia Főtitkári hivatalának, mely esetben az évi könyv-illetmény bérmentesen küldetik meg; vagy pedig az első szállítmánykor utánvétellel fizethető be, az utóbbi esetben a szállítás költségeit a czímzett tartozván viselni. — A Könyvkiadó-Vállalat pártoló tagjai az «Akadémiai Értesítő» czímű folyóiratot (mint eddig is) minden további ráfizetés nélkül, az évdíj fejében kapják, s az Akadémiának minden más kiadványát (ha egyenesen a Magyar Tud. Akadémia Főtitkári hivatalához fordulnak) 25 % árengedménnyel rendelhetik meg.

Az Akadémia nemcsak a reáharuló kötelesség érzetével teljesíti tudományterjesztő feladatát, hanem azzal az örvendetes és biztató meggyőződéssel is, hogy a nemzeti művelődésünkre oly fontos vállalat a magyar közönségnél méltó fogékonyságra fog találni.

A pártoló-tagsági nyilatkozatok, az Akadémiai Értesítő példányszámának megállapíthatása végett, 1893 január 1-ig küldendők be a főtitkári hivatalhoz.

KÖNYVÉSZET.

Deme Károly. Rendszeres magyar nyelvtan és a hangsúlyos verselés. A polgári- és középiskolák III. osztálya számára, Budapest, Lampel R. 1892. (8-r. 92 l.) 50 kr.

Duda János. Endrődy Jánosról. Adalék piarista íróink méltatásához. Budapest, Pallas 1892. (8-r. 69 l.)

Erdélyi Múzeum. Szerk. Szinnyei József. Kolozsvár, 1892. IX. köt. VII. füz.: *Enyedli Mátyás*: A talmud (II.). — *Binder Jenő*: Néhány népies tréfánk rokonsága. — VIII. füz.: *Ferencki Zoltán*: Az Erdélyi magyar játékszín kezdete. — Irodalmi szemle. — Repertorium.

Esztegar László. A magyar műballada kezdete. Budapest, 1892. (8-r. 71 l.)

Feuerlicht Mór. A grammatikai genus a héberben. Az analogia hatásának elmélete alapján. Nyelvpsychologiai értekezés. Budapest, Kunosy V. 1892. (8-r. 41 l.)

Gulyás Istrán. A pisói levél magyar fordításairól. Budapest, id. Poldini E. és tsa. 1892. (8-r. 71 l.)

Holosnyaj Irenaeus. Analecta ad latinitatis Hungarorum dictionarium. De latinitate codicis diplomatici Hungarici Andegavensis vol. V. Budapest, 1892 (8-r. 22 l.)

Janicsek József. A görög aisoposi mesék történeti fejlődése. Bölcsészettudori értekezés. Budapest, Hornyánszky V. 1892. (8-r. 50 l.)

Kiss Ernő. Verstechnikánk fejlődése a mult század végén. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, Buschmann F. 1892. (8-r. 32 l.)

Kurtz Alexander. Analecta ad latinitatis Hungarorum dictionarium. Da latinitate chronici Dubnicensis. Budapestini 1892. (8-r. 31 l.)

Lány Ferdinándus. Analecta ad latinitatis Hungarorum dictionarium. De latinitate codicis diplomatici Arpadiani continuati Vol. II. Budapest. 1892. (8-r. 24 l.)

Lenke Manó. A fenecziai nyelv és emlékei. Bölcsészettudományi értekezés. Budapest, Propper L. 1892. (8-r. 49 l.)

Lóczy Ferencz. R. Simon Ben Joehai élete és szentírásmagyarázata. Adalék a tanaiták történetéhez és szentírásmagyarázatához. Bölcsészettudományi értekezés. Budapest, Márkus S. 1892. (8-r. 36 l.)

Oprisa Pál. Costin Miron. Tanulmány a román irodalomtörténet közből. Budapest, 1892. (8-r. 32 l.)

Petrik Géza. Magyarország Bibliographiája 1712—1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. IV. köt. 1. rész. Budapest, Pallas. 1892. (8-r. 224 l.) 3 frt 50 kr.

Philologiai program-értekezések 1891/2.

Ágh Norbert: A XVIII. századbeli német mesék. (Szombathelyi kath. főgymn.)

Balog János: A római nyelv hanyatlásának okai Augustus halála után. (Nagykárolyi kath. főgymn.)

Bauer Simon: A szólamód. (Lőcsei áll. főreálisk.)

Benő János: Kazinczy F., A természet ekonomiaja. (Kisujszállási ref. gym.)

Berkeszi István: A magyar nyelv és szellem királyaink udvarában. (Temesvári áll. főreálisk.)

Csűrös Pál: Arany leiró stíljának néhány vonása. (Szászvárosi ref. Kun-kollégium.)

Czapáry László: Mysterium és iskoladráma. (Egri kath. főgymn.)

Danielovics Kálmán: Homeros és Vergilius alvilága. (Munkácsi áll. gym.)

Dergách Sándor: A német nyelv és irodalom tanítása gymnasiumainkban. (Nagybányai áll. főgymn.)

Erdélyi Károly: Az ember tragédiája. (Temesvári kath. főgymn.)

Ernyei István: Simai Kristóf élete és munkái. (Nagybecskereki közs. főgymn.)

Frank Zoltán: Szentjóni Szabó László és költészete. (Csongrádi közs. polg. főisk.)

Fülöp Árpád: Csiksomlyói misztériumok. (Csiksomlyói kath. főgymn.)

Hittrich Ödön: Lukianos két dialogusa. (Selmezbányai ág. h. ev. főgymn.)

Hoffer Endre: Herodot muzsái. (Szegedi áll. főreálisk.)

Hornyánszky Gyula: Thukydides és a sophistika. (Szabadkai közs. főgymn.)

Horráth Cyrill: Codex-irodalmunk példái és a Példák könyve. (Bajai kath. főgym.)

Káplány Antal: Párhuzam a tragikum és komikum közt. (Szentesi közs. főgymn.)

Kára Győző: Fábrián Gábor műfordításai. (Aradi kir. főgymn.)

Karsay János: Ingadozások a magyar írásban. (Váczi kath. főgymn.)

Kempfi József: Homeros Odys. II. én. fordítása. (Budapesti VII. ker. áll. főgymn.)

Kováts Antal: A tragikum Arany J. költészetében. (Kecskeméti kath. főgymn.)

Kölln Gyula: Ujhelyi Dayka Gábor jellemrajza és költészete. (Szi-
lágssomlyói kath. gym.)

- Kőrösi Sándor*: A magyar nyelvbeli olasz elemek. (Fiumei áll. fögymn.)
- Kulesár Endre*: Arany János elbeszélő irányáról. (Debreczeni ref. fögymn.)
- Maczki Valér*: A regény dialektikája. (Egri kath. fögymn.)
- Major Károly*: A költői képzelemről. (Hódmezővásárhelyi ref. fögymn.)
- Marikovszky Menyhért*: Miként tanítsuk a szavalásra szánt költeményeket? (M.-Szigeti áll. felsőbb leányisk.)
- Mártonyi Lukács*: A görög színház. (Erzsébetvárosi áll. gymn.)
- Mátray Lajos*: A magyar dráma legrégebb nyomai. (Szatmári ref. fögymn.)
- Moravszky Ferencz*: A tökéletes szónok Cicero szerint. (Nyiregyházi ág. h. ev. fögymn.)
- Mórocz Emilián*: A magy. és latin nyelv párluzamos tanítása. (Pápai kath. gymn.)
- Némethy Géza*: Dicta Catonis. (Budapesti V. ker. kir. kath. fögymn.)
- Novák Sándor*: A Szigeti veszedelem és Zalán futása. (Budapesti VIII. ker. főreálisk.)
- Obermayer György*: Epikus népköltés. (Esztergomi közs. alreálisk.)
- Papp György*: Poterea párintescă la Romani. Patria potestas apud Romanos. (Belényesi g. kath. fögymn.)
- Páthy Károly*: Családi élet és nevelés az ókori görögöknél. (Kecskeméti polg. leányisk.)
- Pintér Kálmán*: Sz. László király a magyar költészetben. (Budapesti kegyesr. fögymn.)
- Plattner J.*: Lateinische Schulsyntax. (Nagyszebeni ág. h. ev. fögymn.)
- Popini Albert*: Nehány szó Horatiusról. (Magyar-Óvári kath. gymn.)
- Pruzsinszky Pál*: Szabadelvű röpiratok a forradalom előtt. (Karczagi ref. gymn.)
- Rákóczy Géza*: Ungvárnémeti Tóth László élete és irod. munkássága. (Soproni Lähne-féle gymn.)
- R. E.*: Tanulmányok a rómaiak erkölceiről, mindennapi foglalkozásai- és szokásairól. (Soproni kath. fögymn.)
- Schuber Máttyás*: A költészet szerepe a középisk. nevelésben. (Rozsnyói ev. fögymn.)
- Somogyi István*: Tacitus «Agricola» cz. művének czélja. (Lévai kath. fögymn.)
- Szinger Kornél*: A Toldi-kérdés és Arany J. Toldi-trilógiája. (Szegedi kath. fögymn.)
- Szölgyény Ferencz*: C. Velleius Paterculus. (Miskolczi kir. kath. fögymn.)
- Takács Menyhért*: A római nevelés. (Kassai kath. fögymn.)
- Tell Anasztáz*: A műballada a magyar költészetben. (Györi benedekr. fögymn.)
- Tóth Lőrincz*: Szabó István. (Rozsnyói kath. fögymn.)
- Tóth Sándor*: Egy latin olvasó óra. (Pozsonyi kath. fögymn.)
- Vajda Károly*: Daphnis és Chloë. (Fehértemplomi áll. fögymn.)
- Várkonyi Endre*: A görög nyelv prot. iskoláinkban. — Az első görög nyelvtani óra az V. osztályban. (Sepsiszentgyörgyi ref. fögymn.)
- Vende N. Ernő*: A beteg Henrik. (Pozsony-Szentgyörgyi kath. gymn.)
- Veress Ignác*: Ugy. Mondattani értekezés. (Nagyszebeni áll. fögymn.)
- Versényi György*: Babonás napok. (Körmöczbányai áll. főreálisk.)
- Werner Adolf*: Gróf Gvadányi József. (Székesfehérvári kath. fögymn.)
- Wilcsék János*: A költészet és az aesthetikai műveltség. (Ungvári kir. kath. fögymn.)
- Zlinszky Aladár*: Lyrai szemelvények. (Zombori áll. fögymn.)

THUKYDIDES MŰVE KELETKEZÉSÉNEK IDEJÉRŐL.

A peloponnesosi háború huszonhét évig tartott, de Thukydides története keletkezésének idejéről több mint 35 évig dúlt a harc és küzdelem. És mi a végeredmény? A remek mű egysége érintetlen épségében került ki a kritika és hermeneutika tűzéből. Igaz, hogy volt bizony e tűzben tüntető görögtűz is. Én ha e küzdelem képét egy pár vázlatos vonással rajzolom: nem ismét föl-idézni kívánom. *Quieta non movere* jobb egy oly hermeneutikai és kritikai harc után, melyet ha az alapos philologiai polemia összes apparatusával, a fürkésző elme bámulatos leleményével és vélelmek merész fölállításával vívtak is, végeredményében meddőnek bizonyult. Hogy ez állításom igaz, idézhetem a Thukydides-irodalom legszakavatottabb ismerőjének, Herbst L.-nak 1887-ben a *Philologusban* ¹⁾ tett bevallását: hogy nem lehet ezt a betegséget (a kritikai és conjecturális viszketeget) kiirtani és a józan ész hogy nem tér végre vissza. «Homerosnál már ismét kezdik az Odysseát az egységes epos mintája gyanánt magasztalni, hiszem, hogy Thukydidest ismerem annyira, hogy előrelátom az időt, midőn e fordulat elő fog állani.» Így nyilatkozik Herbst, ki 1879-ben ugyancsak a *Philologusban* ²⁾ írott kitűnő szemléjében, melyet a Thukydides-irodalom felett tart, maga is külön vélelmet állít föl és a küzdelem két hőse: Ullrich és Classen közt foglalva állást, mindkettőt bírálva, maga oly vélelemmel lépett föl, mely Classent majdnem meghódítja.

A küzdelem meddő voltát bizonyítja Schöne is, ki a Bursian-fele *Jahresberichte*-ben ³⁾ 1877-ben így nyilatkozik: «Thukydides

¹⁾ Phil. XLVI. 556.

²⁾ XXXVIII, 502—504.

³⁾ Jahresberichte ü. Fortschr. der class. Alterthumswiss. 1877.

műve keletkezéséről megindult kutatásokat egyelőre félre kell tenni és a munkásságot a nyelvészeti kérdések vizsgálására fordítani. Az ily szünetnek megvolt jótékony hatása más téren is, ha egyszersmind arra használták, hogy a *helyes alapot* találják meg, mely a legjobb biztosítékokat nyújtja a kérdésnek valamikor létrehozandó szerencsés megoldására.» E nyilatkozat csak fegyverszünetet tartalmaz, a kérdés megoldását távol jövőre tűzi ki, keresi a *helyes alapot* . . . de mégis csak beismerése a küzdelem eredménytelenségének. Ugyan e folyóirat 1889-iki*) folyamában Müller Ferencz már konstatálhatja a keletkezés idejére vonatkozó vita szünetelését. Miért foglalkozom hát én e vitával? Azért, mert az eredménytelenségben látom az eredményt; azért mert a Herbst által emlegetett józan ész diadalát jó lesz nekünk, magyar philologusoknak konstatálni.

Mi közvetlen hatása alatt állunk a szomszéd német nemzet óriási mérvet öltött philologiai irodalmának: szerencséseknek mondhatjuk magunkat, ha ennek tévedéseit kikerülhetjük, mert csekélyebb szám mellett a klasszikai szellem kutatásában és megértésében nem akarunk a művelt nyugat megett maradni. Úgyde elfárasztó és meddő csatározás elforgácsolná erőnket, melyet termékeny kérdések megoldására kellene fordítanunk.

Egy pár vonással ismertetem e küzdelmet és levonom a tanulságokat. Távol van tőlem a küzdő felek összes érveinek, az idézett helyek hermeneutikai méltatásának beható vizsgálásába bocsátkoznom. Prægnans érvekre szorítkozom, melyek a kérdést és a vitát éles világitásba helyezik s a vita lefolyásának fentebb konstatált eredményét igazolják.

Köztudomású dolog, hogy a vitát Ullrich F. V. idézte föl, ki «Beiträge zur Erklärung des Th.» (Hamburg 1843) cz. művében azt a vélelmet állította föl, hogy Th. a peloponnesosi háború első szakaszát, az ú. n. bellum Archidami-t, mint szakadatlanúl folyt (ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας) háborút a Nikias békéjével befejezettnek tekinté. Szórul szóra így nyilatkozik: «Thukydides eredetileg tulajdonkép csak az első háborút szándékozott megírni és ezt csakugyan a második háború kezdete előtt majdnem egészen, legalább is a IV. 48-ig megírta, tehát előbb, mintsem a 27 éves háborúról fogalmat alkotott volna magának» (135 l.). Tehát kezdte volt az első könyv

*) XVII, 1—228.

proœmiumával, haladt volna a IV. könyv közepéig. Irta pedig még száműzetése alatt. Azonban újabb fordulatot vettek az események. Béke helyett még nagyobb erővel tört ki a háború, addig el nem ért mérvet öltött: a szicíliai, ión és dekeleai hadjárat azt a benyomást tevék, hogy a proœmiumban említett nagy mozgalom (*κίνησις*) még nagyobbá lett. Ekkor Th. félbeszakítá művét, újabb adatokat gyűjtött és halmozott föl és mintegy 10—11 évi megszakítás után száműzetése után vette föl ismét az elbeszélés fonalát. E vélelem alapján világos, hogy mikor az első könyvekben a *háborút* emlegeti a történetíró, ez alatt csak a *πρωτος πολεμου*-t érti. A mű utolsó felének keletkezését Ullrich maga is a száműzetés után eső időre teszi. Th. halála szakította félbe a munkát. E halálózást Ullrich Krügerrel, Classennel egyezőleg, 406 tájára helyezi.

E nézettel szemben áll Th. alapos ismerője és nyelvészeti tekintetben a legkitünőbb kiadója és magyarázója *Classen*,*) ki Krügernek Th. életéről írt tanulmányában elfoglalt álláspontján áll, csakhogy az Ullrich által vélelme igazolására felsorolt adatok alapos birálatába bocsátkozván, a kérdést teljes világításba helyezi, habár túlnyomóan az Ullrich által felhozott helyek magyarázatára szorítkozik.

Mi a kérdés csiráját az Anonymus életrajzának következő helyében találjuk: *μετὰ δὲ τὴν ἱστορίαν φασι συντετάχθαι τῷ συγγραφεῖ τὸ προοίμιον ἐπεὶ τῶν ἐν τῷ πολέμῳ μὲμνηται γεγονότων, ὥσπερ τῆς Δήλου καθάρσεως (I, 8.) ἤν περὶ τὸ ἑβδομον ἔτος ἐπὶ Εὐθύνου ἄρχοντος γεγενῆσθαι φασί. μὲμνηται δὲ ἐν αὐτῷ καὶ τῆς τοῦ πολέμου τελευτῆς λέγων «ἐς τὴν τελευτὴν τοῦδε τοῦ πολέμου.» ἀλλὰ καὶ ἐν ἀρχῇ φησι, «κίνησις γὰρ αὕτη δὴ μεγίστη τοῖς Ἕλλησιν ἐγένετο καὶ μέρει τινὶ τῶν βαρβάρων, ὥς δ' εἰπεῖν καὶ ἐπὶ πλείστον ἀνθρώπων.»* E hely a Th. művének successiv keletkezésére látszik utalni, egyszersmind a mellett bizonyít, hogy a bevezetés az egész háborúra vonatkozó részleteket tartalmaz. A bevezetés az *egész* háború történetéhez illik; tehát a műalkotás törvénye szerint kifogás alá nem eshetik, sőt a régi retorika szabályának is teljesen megfelel; mert a nagyszabású mozgalom iránti érdeklődés fölkeltése érdekében a görög történelem korszakos eseményeihez viszonyítva, e mozgalmat na-

*) Th. erklárt v. J. Classen. Hamburg. 1862. 1879. 1884.

gyobb mérvűnek bizonyítja. Ime az egészséges hagyomány, a remekmű concepciójának helyes felfogása.

Ullrich nézete megbontja Th. művének egységét, meg azt a hagyományt, mely a «*peloponnesosiak, és atheniek háborúja*» alatt mindig a 27 éves háborút érté, melyet Th. a második proœmiumnak tartott V, 26-ben *expressis verbis* is így jelöl meg, magára az évszámra is reflektálva, másfelől a ránk maradt 8 könyvből, habár ép a második proœmium helye az V. könyvben bizonyítja,¹⁾ hogy több könyvre oszlott a mű, kimutatható, hogy a háború éveit eleitől számítja és egész a 21. év nyaráig viszi. E helyek a VIII. 60, 61. 109.²⁾

Sajátságos a kritika eljárása. A mi Th. művét öntudatos concepciójú nagy művé teszi, a mi Th. mélyreható eszének, bonczoló elméjének, mintegy divináló képességének műve, hogy a Nikias-féle béke által befejezettnek látszó első archidamosi háborút összefüggésbe hozta a szicíliai, az ión és a dekeleai háborúkkal: a háború egyes változatait a nagy polgárháború fejlődésének mozzanataiként fogta föl: azt a kritika néhány helyből, egyes ellenmondásoknak látszó részletekből, kifejezésekből, különösen az V. könyvben előforduló második bevezetéséből ítélve, két söt három külön egészet alkotó részre bontja és ugyanakkor fennen hirdeti Th. lángeszű concepcióját, pragmatikus felfogását. Csak el kell olvasni Herbst mélyreható fejtegetéseinek első és második felét (502—555 és 555—végig), két oly ki nem egyenlíthető, áthidalhatatlan részt találunk egymással szemben, melyek a hermeneutikában kitűnően gyakorlott Herbst-et teljes ellenmondásba keverik önmagával. Ép azért becsülöm Herbstnek ez alapos tanulmányát, mert a valódi német philologus őszinteségével az adatok teljes, kimerítő felsorolásával minden kísérletezés után is kénytelen a következő végeredményre jutni: Th. az egész művet a 27 éves háború befejezése után írta. Az első könyv első mondatától fogva ez a gondolata, ez a célja; a II—V, 24-ig az első tíz éves háborút írja le, úgy

¹⁾ E felosztás a V. Marcellina szerint Asklepios műve, kiben Krüger Suidas nyomán a IV. Ptolemaios korában Alexandriában élt *Asklepiades*-t gyanítja.

²⁾ Classen ez utóbbi helyet szegletes zárjelbe teszi, kihagyandónak véli, mindamellett hogy majdnem minden kéziratban előfordúl; de azért régi eredetű passusnak nézi és így a hagyomány megerősítésére szolgál.

hogy e könyvekben a $\acute{o} \pi \acute{o} \lambda \epsilon \mu \omicron \varsigma \tilde{\omicron} \delta \epsilon$, sőt az egyszerű $\acute{o} \pi \acute{o} \lambda \epsilon \mu \omicron \varsigma$ is ezt jelenti. Ime, az előre bevett vélemény logikai ellenmondása: képzeld egy oly író, ki a tíz éves háborút különállónak tekintti egy oly műben, melynek első szava és első könyvének általa is felsorolt passusai az egész háború egységes felfogása mellett tanúskodnak és egy oly íróval szemben követi ez eljárást, kire alkalmazza és pedig méltán és megvesztegethetetlen igazságérzettel alkalmazza Lessing örökre emlékezetes szavait, melyekben a valódi lánghész kriterionját állapítja meg. «A lángheszt — mondja Lessing¹⁾ — csak oly események érdeklik, melyek egymást indokolják, melyek okok és okozatok egybefüggő láncszemeit alkotják. Emezeket amazokra visszavinni, amazok mértékét emezekkel mérlegelni, az esetlegest mindenütt kizárni, minden eseményt úgy fogni föl, hogy az másként nem történhetik: ez a lánghész feladata, ha a történet mezejét műveli, hogy az emlékezet hasznavehetlen kincseit a szellem tápiálékával dolgozza föl.» A ki a mi egyik büszkeségünknek, Salamon Ferencznek, emez inductiv tudományokban megedzett szellemnek nyilatkozatát olvassa a történelmi *vélelmek* jogos voltáról és fontos szerepéről a történelmi nexusok föllállításában: az ép abban találja Th. eredeti fölfogását, ép azért tekintti őt a valódi *pragmatica* fölfedezőjéül, mert a rendelkezése alatt álló anyagnak összeférhetetlen, elszigetelt részeit az ok és okozat láncszemeivé tudja egy hatalmas *conceptió*jú mű keretében feldolgozni. A három korszakra elkülönülő békekötés által huzamosan megszakított háború eseményein átvonuló *egységet* Th. fedezte föl. Hogy mily bölcseségre vetemedik az ú. n. alapos tudás és részletekbe elvesző módszeres kutatás, arra nézve idézhetem Welti²⁾ nyilatkozatát, ki az V. k. 26. fejezetében az egész 27 éves háború évszámait egyfolytában történő számításának igazolásánál látni véli, hogy Th. érezte a nehézséget, hogy az «*egységes tárgyalásra nem alkalmas anyagot műtörténetileg is egységes alakba öntse*», holott ép ez az «*egységes tárgyalás*» teszi Th. művét a pragmatikus felfogás remekévé. Hogy ez eredeti felfogás, arra nézve elég felhoznunk Poppo-
val³⁾ azt a tényt, hogy a régiek két háborúnak vették az *arkhida-*

¹⁾ Dramat. I., p. 235.

²⁾ Ueber die Abfassungszeit des Thukydideischen Geschichtswerkes, Winterthur 1869.

³⁾ De historia Thucydidea commentatio. Lipsce 1856.

mosit és *dekeleait*. Így Plato Menex. p. 242a; Andokides de pace p. 24, 9, Aiskhines de falsa legatione 51, 176. A Δεκελικόν-t Diod. XIII, 9 említi. Demosthenes de corona 258, 86. adv. Androt. 597, 15 szintén megemlékezik a πόλ. Δεκελικός-ról. Magánál Th.-nél találjuk szembeállítva az első tíz éves háborúval: τὸν ὕστερον ἐκ τῆς ὀπόπτου ἀναχωγῆς πόλεμον. (V, 26.). Megemlíti a szicíliai háborút, IV, 81: τὸν χρόνου ὕστερον μετὰ τὰ ἐκ Σικελίας πόλεμον, VII, 85: τὸν Σικελικὸν πόλεμον τοῦτον és említi VIII, 11 az ión háborút, ὅτι πρῶτον ἀπτόμενος τοῦ Ἰωνικοῦ πολέμου.

Ugy de ep e helyek bizonyítják, hogy a háború korszakai-ként fogta föl e külön megjelölt háborúkat. Ezt leginkább bizonyíthatom az V. 26-nek ἐκ τῆς ὀπόπτου ἀναχωγῆς kifejezésével; tehát a Nikias-féle békét ἀναχωγή-nak és pedig ὕποπτος: megbizhatatlan fegyvernugvásnak tekinti. De ugyanő szól Μαντινικὸς καὶ Ἐπιδαύριος πόλεμος-ról is.

Az V. könyv 24. fejezetén túl Ullrichnek és követőinek sem jut eszükbe Th.-nek külön háborúk felfogását és írását tulajdonítani, ámbár *Czwiklinszky**) a szicíliai, tehát a Nikias-féle béke után a 7-ik évben kezdődött hadjáratról azt a nézetet vallja, hogy az külön önálló művet alkotott, melyet szerző később olvasztott bele a peloponnesosi háború történetébe. Ime, az adott példa. megtette hatását: a pályaverseny futói előtt a tudori oklevél babérja. Az Ullrich által megújított pályatéren versenyzők Th. művének egysége ellen állnak síkra.

Classen beható kritikával bírálja meg a hatvanas és hetvenes években mind hevesebbé vált harc bajnokainak műveit. Rendre foglalkozik azokkal a helyekkel, melyeknek keletkezése kétségtelesen a 404 előtti korra lenne visszavihető és az ellenfelek által föl-kutatott passusok sorában talál is olyanokat, melyek korábbi keletre vallanak pl. II. 23, 3-ban e szavak: «újtokban (a peloponnesosiak) Oropos mellett a *Graia* nevű határt, melyet az oroposiak, az atheniek szövetségesei bírnak, földúlták» határozottan 411 előtti időre illenek, mert ez évben Oropos a boiotiak kezére került, mint maga Th. VIII, 60, 1. elbeszéli.

De Classen nem is állítja, hogy Th. művének egyes nagyobb részeit nem dolgozta volna ki, nem adta volna meg a végleges

*) Quaestiones de tempore quo Th. priorem historiae partem composuerit. Diss. inaug. Gnesen 1873.

alakot, csak ahhoz az alapnézethez ragaszkodik, hogy Th. az egész háborút egységes háborúnak tekinté és a háború befejezése után ily szellemben fogott művének megírásához. Classent az első kiadása (1862) után majdnem kivétel nélkül Ullrichhoz csatlakozó nézetek meg nem ingatták meggyőződésében, melyet *két* pontban foglal össze és juttat kifejezésre :

1. Th. a peloponnesosi háborút mindjárt kezdetétől fogva érett ítéllettel, figyelemmel kísérte, fölismerte e háború nagy jelentőségét, végzetes hatását; föltaálta annak látható és titkos mozgató rugóit; a háború folyamán följegyzéseket tett és részleteket dolgozott ki.

2. A 27 éves háború és a 20 éves száműzetéséből történt visszahivatása után a háború összes adatainak birtokában az egészét áttekintve, a háború egyes phasisai közt tisztán észlelvén az összefüggést, fogott művének végleges szerkesztéséhez: mint szerkesztő dolgozta ki azt a ión háború kezdetéig, a míg élte engedé.

Ullrich és Classen közt Herbst az egyeztetést úgy igyekszik eszközölni, hogy a vita alapjául szolgáló passusoknak beható megvizsgálása alapján, még pedig, II, 97, 3; III, 68, 4, III, 8², 1, III, 93, 1, IV, 12, 3, IV, 74, 3 alapján következteti, hogy Th. az első *tíz* év történetét mint különállót írja meg, de «már a 27 éves háború tudatában». Herbst nem kevesebb mint *tíz* helyet mutat, melyekben *csak* tíz éves háborút jelenthet a $\pi\acute{o}\lambda\epsilon\mu\omicron\varsigma\ \delta\delta\epsilon\varsigma$, vagy a $\acute{o}\ \pi\acute{o}\lambda\epsilon\mu\omicron\varsigma$: mely helyek magyarázatánál Ullrichhoz csatlakozik, de mindenütt föltételezi vagy legalább megengedi, hogy szerző az egész 27 éves háborút ismeri. Hogy Th. e tudattal írta az első könyvek kérdéses passusait, hivatkozhatni II. 65. II. 10. IV. 81. IV. 106. helyekre, melyeknek jóval a Nikias-féle béke (Kr. e. 421.) után történt keletkezését maga Ullrich kénytelen elcsmerni, csakhogy betoldásoknak vagy utólagos javításoknak tekinti.

E tudományos vita összes phasisait még egyszer összefoglalva méltatja és Ullrichhoz csatlakozik *Schmitt* *) egy excursusában. O kivált a következő öt helyet mint olyat hozza föl, melyek a 27 éves háború után írott történeti műbe nem illenek = II, 54, 2 és 3. II, 94, 1. III, 87, 2; III, 98, 4 és III, 113, 6.

*) *Questiones chronologicae ad Thucydidem pertinentes.* Diss. inaug. Lipse 1882.

Vegyük e helyeket bizonyos módszer szerint vizsgálat alá. Állítsuk föl a következő három kétségbevonhatatlan hermeneutikai alapelvet: az író ne mondjon ellen *először* önmagának, *másodszor* ne mondjon ellen a tényeknek, *harmadszor* ne jöjjön ellen, kezésbe más, ugyanazon eseményről megemlékező írók állításával. ha ezek megbízható forrásokul tekinthetők. E három szempont szerint csoportosíthatjuk Ullrich és követőinek ellenvetéseit, e három szempont szerint felhozott adatokkal kell igazolni álláspontját annak, ki Th. művének egységes keletkezéséről van meggyőződve.

Th. II. 94, 1: ἐς δὲ τὰς Ἀθῆνας φρουροὶ τε ἤροντο πολέμιοι καὶ ἔκπληξις ἐγένετο οὐδὲ μείαζ τῶν κατὰ τὸν πόλεμον ἐλάσσων. Ugy de VIII, 96, 1. ez áll: τοῖς δ' Ἀθηναίοις ὡς ἴλθε τὰ περὶ τὴν Εὐβοίαν γεγενημένα, ἔκπληξις μεγίστη δὴ τῶν πρὶν παρῆσθη, οὔτε γὰρ ἦ ἐν τῇ Σικελίᾳ ξυμφορὰ καὶ περ μεγάλη τότε δόξασα εἶναι οὔτε ἄλλο οὐδ' ἐν πῶ οὔτως ἐφόβησεν.

Tehát a háború harmadik évében, midőn a peloponnesosiak váratlanul Salamisnál kötöttek ki és az ellenséges hírek megrémíték az athenieket, hogy magát Athent támadják meg: ez a háború folyamán keletkezett félelmek közt egyiknél sem csekélyebbnek van föltüntetve, holott az atheniek, midőn Euboa elestéről értesültek, úgy megriadtak, hogy még a szicziiai vereség sem volt ily elrémitő hatással. Nyilvánvalónak tartja Schmitt Ullrich nézetének igazságát, hogy az ellenmondás csak úgy enyészethető el, ha Th. a tíz éves háború után írja e passust. E passus még azért is érdekes, mert csak πόλεμος fordul elő és nem a Herbst által megállapított formulájában tíz éves háborúnak: t. i. ὁ πόλεμος ὅδε. Maga is észreveszi, Herbst is még egy más helyre: II, 81 hivatkozik, hol ez fordul elő: ἐγένοντο δὲ καὶ ἄλλαι ὕστερον ἐν τῷ πολέμῳ, hol a ὅδε szintén hiányzik, pedig a további korlátozás: μέχρι οὗ Νίζαια ἐάλω ὅπ' Ἀθηναίων kizárja annak lehetőségét, hogy Th. másra mint a tíz éves háborúra gondoljon.

Az első helyen tehát csak akkor nem mond ellen *Th.* önmagának, ha e helyet a tíz éves háború után írja és csak e háborúra gondol. Ugy de *Th.* kritikai, a szónoki emphasiszt kerülő írásmódja nagyon kedveli a tagadások útján való állítást, sőt mintegy a subjectív hangulat rajzolására hatásosabbnak tartja, mint az állító formában szerkesztett kifejezéseket. Oly lelkiismeretesen jár el ott, hol valódi mérlegelés, valódi egybehasonlítás útján akarja a lelki

tényezők mértékét megállapítani, hogy az itt szembeállított két hely közül az első csak οὐδεμίνας ἐλάσσων-nal jelzi a riadalmat, az utóbbit a μεγίστην-vel; ki figyelemmel kíséri Th.-nél a negatív kifejezések halmozását: meggyőződhetik arról, hogy azok használásával csak hangulatot fest és nem tényeket mérlegel. A pozitív alakú μεγίστην-nél a mértéket is megadja: a szicíliai vereséggel állítja Euboia elfoglalását párhuzamba.

Ha az első ijedtség jellemzésére azt állítja, hogy fölért a háború folyamán bármelyikkel: ezzel nem mondja, hogy a *legnagyobb* volt. Ámde a *második* passusban *ép ezt* állítja és az élesebb kidomborítás kedvéért hozza föl a szicíliai csapást. Ullrichék eljárása, hogy mindig következetesen az előforduló hasonlatok és párhuzamok ellenmondásait kutatják föl, holott a hangulatfestés érdekében használt közép vagy talán még felső fok sem vehető oly pontosan, midőn hangulatfestésre szolgál. De mit mondhat Cziklinszky e helyhez? Ha Th. a szicíliai hadjárat történetét külön írta meg és adta ki: akkor a VIII. könyv fentidézett helye okvetlenül utólagos javítás útján került a szövegbe. Lássunk egy teljesen szakasztott hasonló párhuzamot.

III, 98. 4 a Demosthenest Aitoliába követő hajóhadnál elhullott hoplitákat így jellemzi: τοσοῦτοι μὲν (περὶ εἴκοσι μάλιστα καὶ ἑκατόν) τὸ πλῆθος καὶ ἡλικία ἢ αὐτῆ οὔτοι βέλτιστοι δὲ ἄνδρες ἐν τῷ πολέμῳ τῷ δὲ ἐκ τῆς Ἀθηναίων πόλεως διεφθάρησαν. Ezzel ellenmondásba látszik lenni VI, 31, hol a szicíliai vállalat legénységéről mondja: τὸ δὲ πεζὸν καταλόγοις τε χρηστοῖς ἐκκριθέν. De nyilvánvaló, hogy a III. könyvben előforduló passust bátran írhatta Th. a háború befejezése után is, mert csak annyit állít, hogy egyszerre 120 oly derék egykorú athéni ifjú el nem esett a háború folyamán, mint ez alkalommal. A szicíliai expedíciónál pedig azt állítja, hogy az ujonczok az ifjuság színe-javából kerültek ki. Hol van itt párhuzam és hol ellenmondás? Az egyik helyen elesett vitézekről beszél, a másik passus a nagy hadi vállalat kitünő fölszerelését tünteti föl. Hogyan lehet ezeket párhuzamba állítani. Ott van III, 113, 6, hol az Amprakiát ért szörnyű pusztulást jellemzi. Így nyilatkozik: πάθος γὰρ τοῦτο μὴ πόλει Ἑλληνίδι ἐν ἴσασις ἡμέραις μέγιστον δὲ τῶν κατὰ τὸν πόλεμον τόνδε ἐγένετο. Herbst diadalmasan állítja szembe a VIII, 29—30 fejezeteiben leírt veszedelmet, mely Mykalessost érte, még pedig *egyetlen egy* nap alatt. Ebből föltétlenül következteti, hogy a κατὰ τὸν πόλεμον τόνδε csak a tíz éves

háborúra vonatkozhatnak. De elfelejti idézni a történetíró összegező reflexióját tartalmazó és így a *punctum comparationis*-t alkotó helyet. Álljon itt e hely: τὰ μὲν κατὰ τὴν Μυκαλησσὸν πάθει χρησαμένην οὐδ' ἰένος ὡς ἐπὶ μεγέθει τῶν κατὰ τὸν πόλεμον ἦσσον δλοφύρασθαι ἀξίω τοιαῦτα ξυνέβη. Említem, hogy Th. két tagadása alakjában hangulatot fest. Itt is csak azt mondja, hogy száanalomra méltóbb eset aligha volt e háborúban mint Mykalessos sorsa. Nem szükséges e száanalomra nézve fokozatokat állítani föl. Amprakia szenvedéséről tett észrevétel a súlyt az *időre* helyezi, mely alatt egy hellén város oly rettenetes sokat szenvedett, Mykalessos szenvedésénél a száanalmat akarja fölbreszteni. Aztán még oda teszi ὡς ἐπὶ μεγέθει, melyet Stahl helyesen fordít: pro magnitudine *urbis*-szal, mely már újra külön mozzanat, mi ismét az egybehasonlítást kizárja.

Ilyen ellenmondást tüntetnek föl Ullrich hívei a III, 87, 2 és VII, 87, 4 és 5 között. Az első passusban Th. a mirigyhalálról megemlékezve mondja, hogy semmi sem gyöngíté annyira Athén erejét, holott a *második* helyen találjuk, hogy Sziciliában majdnem 7000 katona veszett el, holott III, 87, 3-ban olvassuk, hogy a mirigy-halál következtében mintegy 4400 hoplita és 300 lovas pusztult el. Igazat adok Schmittnek, hogy nem elég meggyőzők úgy Classen kísérlete az ellenmondás elenyésztetésére, hogy t. i. nem lehet az elemi csapás okozta veszteséget a csatatéren szenvedéssel párhuzamba állítani, sem Kielé¹⁾ hogy t. i. csak az egyes csaták veszteségét kell egységekkel, egyesekkel állítani szembe, holott itt harmadfél év vesztesége van felsorolva, tehát a *punctum comparationis* nem az egyes alkalommal szenvedett veszteség mekkorasága, sem *Helbold*-é²⁾ és *Struve*-é (De compositi operis Thucydidei temporibus), hogy csak az akkori eseményekkel való párhuzamba állításról van szó. De ha nem tartja Schmitt elég meggyőzőknek e magyarázatokat, miért keres párhuzamot? Egyszerűen nincs *párhuzam*. Mihelyt a két tagadás egy erősítés syntaktikai elvének alapján értjük e mondatokat, csak oda jutunk, hogy itt Th. az állítá, hogy a mirigy halál roppant mérvben rongálta meg

¹⁾ Quo tempore Thuc. priorem operis sui partem composuerit Hannover 1880.

²⁾ Ueber die successive Entstehung des Thukyd. Geschichtswerkes. Colmar 1876.

Athén erejét. Az arkhidamosi háború után ezt párhuzamba állítás végett nem is mondhatta, mert *három* év veszteségét egybefoglalva, e háború melyik eseményével állíthatta volna párhuzamba? Aztán e fejezet vége is tisztán mutatja, hogy elemi csapásokra kell gondolni.

Érdekes Herbst lelkiismeretessége, mely őt önmagával ellenmondásba hozza. Ugyanis idézvé az itt tárgyalt helyet: ξυνέβησε ἔργον Ἑλληνικόν τῶν κατὰ τὸν πόλεμον τόνδε μέγιστον γενέσθαι δοκεῖν δ' ἔμοιγε καὶ ὧν ἀκοῆ Ἑλληνικῶν ἴσμεν; utána teszi, hogy δοκεῖν δ' ἔμοιγε az előrebocsátott τὸν πόλεμον τόνδε-t szükségkép bizonyos határok közé szorítja és minden párhuzam más háborúk eseményeivel ki van zárva. Hiszen ép a párhuzamba állítás a legkedveltebb eljárás, melylyel Ullrichék és részben Herbst is ellenmondásba igyekeznek hozni Thukydidest, hogy így a tíz éves háború önálló tárgyalását bebizonyítsák. De hát az ἀκοῆ Ἑλληνικῶν ἴσμεν nem ép a párhuzamra utal-e? Nem az összes háború folyamára van-e tekintettel Th., midőn a szicíliai roppant csapás mértékét jellemzi? Aztán ime ὁ πόλεμος ὅδε a VII. könyvben fordul elő.

(Vége köv.)

HEGEDŰS ISTVÁN.

ADALÉKOK A RÉGI MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETÉHEZ.

Kéziratos emlékek a XVI—XVII. század költészetéhez.

E czím: *adalékok*, fölötté kedvező minden oly dolgozat homlokára, mely irodalmi ismereteinket bővíteni tűzte ki czéljául, miként az enyém is. Akár a letűnt századok szellemi terméséhez szed kalászokat, s tarlózgat végig a már learatott területeken, akár azok munkásainak életéhez, könyveinek történetéhez, irányainak megfejtéséhez férközik egy-egynyommal közelebb. Az ily dolgozatok czélja ismertetni: bemutatni inkább, mint magyarázni, anyagot gyűjteni inkább, mint azzal különösebben foglalkozni. Céljok e szerint a fáradságos kutatás eredményeit közölni, ismeretessékké tenni. Ez tagadhatatlanul a legkényelmesebb s az íróra a legkevesebb felelősséggel jár. Nem kíván mást, csak a kutató hűségét, a

másoló lelkiismeretességét, egy szóval: megbízhatóságát; nem érdem, hanem szerencse. A véletlen dolga volt, de mindenkör hálás. Mindannyian örömmel halljuk, ha valami újsággal kedveskednek, ha irodalmunk gazdagodásáról veszünk hírt; enyhébben ítélünk, ha a másoló tolla alól valami gyengébb szakad ki, s kedvezőbben fogadjuk, ha valami szépet nyujthatunk. S a gazdagodás tudatából fakadt figyelem önkénytelenül csuszszan át a {bemutatóra, oly önkénytelenül, a mily természetesen.

Dolgozatom számára e figyelmet kiváltképen bátor leszek kikérni. Igaz, hogy adalékokról szólok, de közben egyébről is, irodalmunk történetének egy feltűnő jelenségéről, melyet sajnosan kell ez alkalommal fölemlítenem.

Mióta e Közlöny hasábjain (XII. k. 60. 159. 729. l.) első három adalékom megjelent, néhány év folyt el, s ez idő alatt bő alkalmam nyílt tapasztalatokat szerezni ilyen adalékok értéke és természeté felől. Ez az oka, hogy nem első adalékom bevezetéseül, hanem most, a folytatás derekán, szólok az adalékokról s azok forrásairól, irodalmi anyagunk lehető gazdagodásáról, forrásaiknak szükséges felkutatásáról.

E csábító feladat, forrásmunkát végezni, aránylag kevés irodalmi munkást vonz: folyóiratainkban ritkábban találkozunk e hálás, kényelmes és értékes törekvéssel. Források keresése és megnyitása nem igen ösztönöz, már-már veszendőre hajló emlékeink fölhajszolására alig-alig gondolunk. Pedig irodalomtörténetíróink érzik a forrásokra vonatkozó munkásság hiányát, és nem sok oly kérdésünk van, melynek előmunkálatai annyira kielégítenék a földolgozót, hogy magának ne kelljen forrástanulmányokat végezni, szélesalapú kutatásokra gondolni. Mi ennek a tapasztalásnak magyarázata, vagy oka?

Alighanem több is, nem csak egy. Az eddig ismert forrásokon még mindig lehetne dolgozni, de ez kevés eredménnyel kecsegtet, gyakorta sok feles munkát kíván. Új anyag kevés akad, s inkább egy-két intézet gyűjteményeiben lappang, minthogy nyilvánosságra kerülne, élő hasznot hajtana a tudománynak. Új anyag fölbukkanása a véletlen dolga, s ha magunk nem keressük föl, magától bizony csak nem hull az ölünkbe. Rendszeres kutatásról pedig ma még ne beszéljünk. Ezt magános ember alig végezheti, nyilvános intézeteink, sajnos, nem emelkedtek még oda, hogy ily természetű munkát is végezzenek. Bár a meglévőt tudnák katalo-

gizálni és ismeretessé tenni. A nyilvános gyűjtemények versenytársa és született ellensége: a gyűjtő, műkedvelő, amateur jóformán magvát vesztette. Van ugyan ma is egy-kettő, de nem a Jankowichok, Horvát Istvánok, Éderek, Gyurikovitsok, Prayok, Kaprinaiak stb. fajtájából. A gyűjtői szenvedély lohadóban van, s azt is inkább szítja a műkedvelés hamis csillogású lángra, mint a szakértelem nyugodt és hasznos tűzre. Gyűjtő és fölfedező közel rokonok, talán közelebb állanak egymáshoz, mint a szaktudós és bűvár, mert azokat minden érdekli, s mindent tudnak értékesíteni, ezeket kicsi vagy tágabb köreiken kívül más alig ragadja meg. Itt lenne az ideje, hogy magunk végeznők a rendszeres kutatásokat. Nem szabad csupán a szerencsés véletlenre támaszkodnunk, megnyugodván abban, hogy eddig is mindent annak köszönhetünk. Nem minden iskolában akad egy értelmes fiú, ki a régi írást vagy könyvet megbecsüli, habár nem tudja is elolvasni, milyen volt az Ehrenfeld-codex megmentője; nem minden Csoma-codex kerül Toldyhoz, s tőle az Akadémiába. Révai gazdag hagyatékát Horvát István gondosságának, Mikes leveleit egy katona szerencsés sejtelmének köszönhetjük. Jankowich Miklós képe alá írt sorok egy cseppet sem nagyítnak; Toldy F., Lugossy J., újabban Thaly K. és Ágoston József s velök mások példát adtak, miképen kell kutatni és gondosan megőrizni a nemzeti mult emlékeit. E föladatot azonban szeretjük az Akadémia kezében látni, magunkról elhárítani. Csakugyan az Akadémia hűségesen megfogadta Toldynak tanácsát s megteszi a mit épen meg tud tenni. Ezzel nincs mondva, hogy mindent megtett vagy mindent megtesz. A nélkül, hogy szemrehányást tennénk, nyugodtan leírhatjuk, hogy irodalmunk története az Akadémiának aránylag nem sokat köszön.

A fődolog azonban nem abban rejlik, hogy az Akadémia nem sokat végzett, hanem abban, hogy most már mindent arra háritunk, attól várunk, s magunk nem végeznünk eleget, mondhatnám semmit. A kényelmeskedés szívesen lemond valamiről a derekabb, a tekintélyesebb javára, s a mint az állami életben ma minden üdvösséget az államtól várunk, a források fölkutatása és kiadása körül mindent az Akadémia nyakába kívánnánk akasztani. A mely világban a társadalom lemond kötelességeiről, vagy nem végzi munkáját, hanem tekintélyre támaszkodik vagy azzal akar dolgoztatni, elvesztette mozgató erejét, tunyaságba dőlt, s nincs joga panaszkodni. Az ilyen jelenség legtöbbször a közszellem hanyatlását

jelenti s mindig megbosszulja magát. Nem óhajtanám, ha az irodalomtörténeti szellem elhanyagolása emlékeinken pusztítana keresztül s elrombolná azt is, a mi még megmenthető lett volna. Mert még van megmenthető, de azt meg is kell mentenünk.

Tanulságos a mármaros-szigeti gyűjtemények története. Szilágyi István, a lyceum igazgatója, azzal küldi haza a nagyszünetre szétmenő fiukat, hogy ha valami régiség, könyv, kézirat, oklevél, stb. akad eléjük, vigyék be neki a következő év elején. A jó fiuk szófogadásának egy gazdag és értékes vidéki gyűjtemény lett eredménye, s annak oka egy embernek szelleme és akarata. Ha így vagyunk általában, még gyengébben állunk a kézirati forrásokkal. De legyen szabad más példát is említenem, épen ellenkező természetű példát, mely azt mutatja, hogy a nem törődömség a meglévőt is elvesztegeti. A Fáy-könyvtár sorsát értem. Tibold-Daróczon Szabó Károly még unicumokat talált és jegyzett föl *Régi Magyar Könyvtárában*; ezt a gyűjteményt már széthordták, s mint ilyet ki kell törölnünk a többi sorából. A mint ez a sorsa egyes gyűjteménynek, melylyel birtokosa nem törődik, hasonló sorsa van egy-egy emléknek, melyet nem hozzáértő kezébe sodor a véletlen, az a véletlen, melyre oly gyakran hivatkozunk. Ilyenre is tudnék példát fölhozni, de jobb azzal hallgatni.

Ha már így állunk a nyomtatott emlékekkel, a magyar irodalom zsenge termékeivel, melyek végre is szám szerint két testes kötetben köztudomás és ellenőrzés alatt állanak, mennyivel kényelmetlenebb helyzetben vagyunk egyéb forrásainkkal, melyekre alig fordítottunk gondot. E téren még nincs kimerítve minden, itt még van elég fölfedezni, megtalálni való, csak arra méltó munka és fáradság fordíthatnák reá. Egyházak levelesládáiban, nemesi kúriák búvóhelyein, kolostorok könyves polczain, vidéki családok padlásain sok emlékünknak kell lappangania, sok emlékünk van bizonytalan sorsnak kitéve. Első tennivalónk volna tehát ezek felkutatása, a többi azután következne: a bemutatás, a megvizsgálás és földolgozás. Ehhez nem kellene gondosságnál egyéb, éber figyelemnél s egy kis jóakarathnál több. Vidéki kartársainktól várhatunk legtöbbet, s azok érdeklődését kell fölébresztenünk. E szavak talán nem hullanak egészen sziklára, s bár csak néhány helyen estek jó talajba, már nem voltak hiába mondva.

Mit várhatunk új fölfedezésektől?

Első sorban az eddig ismert anyag igazolását, másod sorban

gyarapodást, harmad sorban az irodalmi tudás és fölfogás tisztulását. Mindenik elegendő volna arra, hogy fáradságot nem kimélve vadászgassunk lappangó emlékeink után. Thaly e módon szerzett a kurucz költészetnek irodalmi avatást, s nemde ma büszkeséggel emlegetjük azt a XVI—XVII. századok költészetéről beszélvén. Más példát a multból nem említek, de fölhívom a figyelmet egy új föladatra, melyre csak vállalkozónk nincsen. Ha lenne, megbizonyosodnék állításom.

Az elernyedtnek, nemzetietlennek tartott XVIII. század népies költészete még ismeretlen tartomány irodalomtörténetünk előtt. Legföljebb sejtjük, hogy az a lap nem lehet üres kézi könyvünkben, legföljebb következtetjük, hogy a XVIII. századnak is megvan a maga nemzeti vagy népi költészete. Állítom, hogy van. A Múzeum könyvtárában Jankowich M. gyűjteményének kilencz kötete egymaga bizonyosság. De az irodalom is tudomást vehetett már erről, ha nem a régebbi közlésekből, melyek a *Figyelő*, *Könyv-Szemle* s egyéb időszi folyóiratokban szétszórva jelentek meg, az *Erdélyi Múzeum* legújabb füzetéből, melyben *virágénekek* czímen egy értékes gyűjtemény darabjai vannak bemutatva. Erősen kételkedem abban, hogy azok a virág-énekek csakugyan a XVI. századból valók-e mind, nem a XVIII. század népies lirájának termékei-e? Inkább hiszem az utóbbit.

Más feladat lenne a pasquillusok gyűjtése és bemutatása. A nemzeti géniusz csodás gazdagságú megnyilatkozását volna alkalmunk tapasztalni. Azonban ezek tervek, belőlük csak rendszeres kutatás, keresés, gyűjtés után lehetne valami. Egyébként azt hiszem, már ezzel eléggé rámutattam arra a fontosságra, melyet kéziratos emlékeink rendszeres kutatásának kell tulajdonítanunk. Talán nem fölösleges ezeket elmondani és ismételten hangsúlyozni; legyen szabad az elmondottakat szónál fényesebben bizonyító tettel megvilágosítani: jelen adalékaimmal.

A XVI—XVII. századok egyházi költészetével foglalkozom. Fölkerestem az eddig ismert nyomtatott és irott forrásokat, rendszeresen átdolgoztam magam azt a tömérdek anyagot, melyet e kérdés megvilágítására eddig összehordtak. Munkám közben három, eddig teljesen ismeretlen kézirrattal kellett megismerkednem. A három kézirat ketteje erdélyi és katolikus, harmadika protestáns és magyarországi, mind a három énekes gyűjtemény, a XVII. századból. Ezek a Jancsó-codex, a Mihál Farkas könyv-

vecskéje, s a pozsonyi kézirat. Ebben a rendben fogom őket ismertetni.

1. *Jancsó-codex.*

Ez az énekes-gyűjtemény dr. Jancsó Benedektől jutott a Múzeum könyvtárába. Ő Erdélyben járva váltotta magához, s addig hányatott sorsát megállítandó, nyugodalmas és biztos megőrzésre a Múzeum kéziratárában helyezte el. Róla neveztem el a kötetet, követvén ebben az újabb irodalomtörténet kegyeletet tápláló jó szokását, mely ily módon is, elismerést fejez ki azok iránt, kik egy-egy emléket kultúránk számára megmentettek. A másikat, Mihál Farkas codexét is dr. Jancsó révén kapta a Múzeum, de az első az értékesebb, azért neveztem azt Jancsó nevééről.

A kézirat-kötet negyedréiben 116 számozott levelet tartalmaz, melyből a szöveget őrző kötettestre 113 levél jut. Levél-számozását a Múzeumban nyerte, s ha ezt vesszük irányadóul, mostani állapotában teljesnek kell tekintenünk, ha azonban tartalmát s eredeti voltát vizsgáljuk, tetemes hiányokra akadunk. Nem csak egyes lapok, hanem több helyütt egész terniók hiányzanak. Elöl, a fűző-szalak szerint legalább két ternió hézaga mutatkozik; hasonlóképen a 9-ik levél után megint nagyobb hiányt látunk, a 32 levél után ismét, de legnagyobb részt a 61-ik lap után tapasztalunk. Hogy az egészen elsalátásodott utolsó leveleken kívül mennyi tartozott a kötethez, megközelítőleg sem lehet megállapítani.

E csonkulások a könyvnek hányt-vetett sorsáról tanúskodnak, de elegendő viszontagság nyomát mutatja külseje is. Kötése vásznat befogó pergament volt, de bélése már kipusztult, vászna megványolt, pergamentje elrongyolódott. Az első leveleken káros vízfoltok mutatkoznak, az utolsó levelek elválva, csakhogy még a kötethez tartoznak. Mikor átvizsgáltam, két rossz helyre tett levelet iktattam be illő helyére: és pedig a 114. levél a 24-ik után, a 60. levél helyesen az 50-ik után következik. Így a lehető legteljesebben helyreállítva egy XVII. századi katolikus énekes-könyvet nyertünk, mely nem csak általában irodalmunk, hanem különösen énekügyünk történetében is becses adalék.

Pontos összevetés hét kéz írását fogja megkülönböztetni, még pedig nem egymásutánban, hanem helylyel-közzel össze-vissza, egymást váltva, egymást átszöve. E tapasztalás mutatja, hogy az

énekes gyűjtemény sem egyes gyülekezet számára nem készült, mondjuk megrendelésre, sem nem egyes ember vallásos buzgalmának kielégítésére, mondjuk lelki gyakorlatul, hanem időről időre összerovódott hét ájtatos hívő gondosságából, kik talán elvekre, vallási fölfogásra, műveltségre alig egyeztek meg egymással. A kötet időnkint gazdagodott, a mint egyes szerzők vagy másolók elé egy-egy ének kapóra jött. Tisztán egyházi énekek ezek, közöttök nincs sem világi dal, sem históriás énekszerű elbeszélő költemény. Protestáns és katolikus hymnus, Mária-dal és szerzetartásos ének, passió és magyar jeremi id, egymásután rend és beosztás nélkül, a hogy a véletlen magával hozta; csupán néhány főbb csoportban látszik a beosztásnak valamely nyoma.

Mind a hét kéz XVII. századi, az egész kötet 1630—1663 között készült, nincs ugyan kizárva a lehetőség, hogy a mondott határokat megelőzve vagy áthágva, annál korábban vagy későbbben is nem íratott, de az egyes kezek jellemző írásai mellett olvasható dátumok biztos határokat jelölik ki az említett évszámokat. Korát nem nehéz meghatározni a benne gyakorta található bejegyzésekből, melyek hűséges vezetőink és tanuink annak megítélésére, hogy e kötet csakugyan esetről esetre íratott, minden terv és készüldés nélkül. Írói (hármát névről ismerünk) papi, iskolamesteri emberek lehettek, az egyszerű falusi írástudók közül. Tiszteljük ez egyszerű embereknek őrző gondját és nehezen vetett betűit. A 16-ik levélben *Andreas Petri*, a 22-iken *Andreas Georgius Petri* s a 46-ikon *Johannes Réti* nevét olvassuk, az első mellett 1630, az utolsó mellett 1663, az előbb írt határidő évszámait láthatók. Jegyzéseim szerint 40 levelet írt az első, 20 levelet a második s 18-at Réti, a harmadik, a hátramaradt 35 levelet négy ismeretlen s idegen kéz írása tölti be. Közülök az I. kéz a legrégebb, a IV. kéze újabb, a VI. kéze egykorú a VII. kézevel, s mindkettő a XVII. század második feléből való. A II. kéz Petri Andrásé, III. a másik Petrié (András, György) az V. Réti Jánosé. Minden kéz magáért felelős, s miután a kötet alkalmoszerűleg rovdott össze, nem is lehet egységes.

Az első Petri teljesen homályban marad, a második iskolamester volt Csik-Szent-Királyon. Petri András azonban nemcsak másoló, hanem énekszerző is volt; erre mutat az 58a levél *A* initálisában olvasható *Andreas Petri F(ecit)* bejegyzés, s így ez az «A nagy magos menyben» kezdetű ének szerzőjéül mutatja be.

Réti János kisasszonyi instructor volt, valószínűen szintén nem csak egyszerű másoló, hanem szerző is egyúttal. Legalább néhány oly ének, mely alatt neve áll, eddig ismert énekkészletünkben nem fordult elő.

A kötet tartalmát 226 darabból 216 magyar ének, 1 magyar passió s 9 latin szövegű hymnus teszi, melyek közül nem tudtam determinálni 55 darabot. A determináltak között Batizi A., Sztárai M., Palatich Gy., Sidérius János, Szkhárosi Horváth András, Szegedi Gergely, Vásárhelyi A. és a most említett két szerző: Petri András és Réti János neveivel találkozunk. Van ezeken kívül még egy *-anus Blasii* nevet versfőiben rejtő énekünk a 62a. levelen, melyet Radán Balázsnak tulajdonítok; nemcsak azért mert (Rad)anus Blasii versfők egyenesen erre mutatnak, hanem mert emez ismeretlen énekek hangulata és tartalma fölöttébb megegyezik a RMKT-ban közölt hiteles verssel, a «Háboruságnak idején való könyörgés»-sel. Bővebb összehasonlítás kedvéért íme a töredék maga:

Azért Uristen, te hozzád folyamodunk,
És buzgó szivből neked eszedünk,
Te szent fiadért irgalmazz nekünk:
Kik benned bizunk.

Ne nézd Uristen a mi bűneinket,
És sok fertelmes cselekedetünket,
De tekintsd meg kegyelmességedért
Igéretedet.

Vedd el mi rólunk a te haragodat,
És fordítsd ránk te szent irgalmatod,
Távotaszd tőlünk háborgatóinkat,
A pogányokat.

Sok helyen rontják mi nemzetségün-
köt,
Tétova hányják édes gyermekinket,
Rabságba viszik a te népeidet
És híveidet.

Bánkódunk azért a mi bűneinken,
Számptalan nagy sok cselekedetünkön,
És mindenekben, mi hamisságunkon,
Álnokságinkban.

Lásd meg Uristen a te népeidet,
Hajtsd ide hozzánk te szent füleidet,

Krisztus Jézusért bocsásd meg bű-
nünket,
Ne utálj meg minket.

Azt nyilván tudjuk, hogy te irgalmas
vagy,
Bűnből kitérő emberhez kegyes vagy,
A te jóvöltod megmérhetetlen nagy
És haragod nagy.

Sok népek kéri te segítségedet,
És foghatatlan kegyelmességedet,
Mert ők jól tudják te igéretedet
És szerelmedet.

Igyen fogadtál, hogy meghallgatsz
minket,
Hogyha könyörgünk buzgó szivből
néked,
Krisztus Jézusért szabadíts meg min-
ket

Benned hívőket.

Immár te neked dicséretet mondunk,
És teljes szivből téged magasztalunk
Három személyben, ki jelenél né-
künk,

Hogy idvezüljünk.

Az énekek legnagyobb részét Kájoni János gyűjteményében találjuk meg, de azonkívül egyesek a Gönczi, Ujfalvi, Bornemissza, Illyés István-féle stb. énekesekben is megvannak. Úgy gondolom, nem szükség itt a kézirat tartalmát adnom, s belőle kijegyeznem a determináltakat s az eddig ismeretleneknek föltételezettekét. Mert e rövid ismertetés nem beszámolás kíván lenni: az énekek felsorolása fölötte megterhelné e folyóirat hasábjait. Különben is tudjuk, hogy kéziratossá emlékeink legtöbbször a nyomtatott könyvek nyomán készülnek, s így tartalmuk közül csak azok az értékesek, melyek vagy teljesen ismeretlenek, vagy bizonyos változtatáson mentek keresztül. Ezeket mind közölni nem lehet czélom.

A Jancsó-codex egyébként megérdemelné, hogy részletesen meg lenne magyarázva. Multja a székelységhez köti. Csik-Szentkirály, Kisasszonyfalva a katolikus székelység területén fekszik s kulturális tekintetben a Csik-Somlyón levő Sz.-Ferencz-rendi zárda vonzó körébe esnek. E kolostor régtől fókusa volt a magyar kulturának. Lakóinak őrző gondja nem egy emléket mentett meg kulturánk és irodalmunk számára. Elég legyen a Székely Krónikát említeni, s azt a latin nyelvű XVI. sz. graduált, melyet a könyvkiállításon mutattak be. Hozzájuk sorolhatom a Jancsó-codexet és Mihál Farkas Énekes-könyvét. Mind a kettő ott lappangott egy darabig, s talán ott irtak is beléjük. E tapasztalás mellett gondoljunk arra, hogy e klostrom nyomdájában nyomták a Kájoni-féle Énekest, mely 1676-ban látott napvilágot.

Nem járunk távol az igazságtól, ha úgy gondoljuk, hogy Kájoni ilyen kéziratossá kötetekből compilálta össze a maga gyűjteményét, mely az erdélyi katolikusok lithurgikus életében kiemelkedő esemény volt. Nem lehetett-e vajjon a Petri András Énekes egy ilyen sejtett forrása Kájoni gyűjteményének? Valószínű, hogy igen. Erre mutat, ha más nem, az a 137—140 ének, mely egyformán közös a Petri-féle kéziratossá s a Kájoni-féle nyomtatott gyűjteményben. Talán szabad azt is föltenni, hogy a magyarországi protestáns ének áthonosodott Erdélybe, még a katolikus székelységnél is gyökeret verhetett, ha izlésének megfelelt, s nem volt erősen dogmatikus ízű. Nos, valószínűleg így történt. Az egyszerű ember, ha valamit megszeret, megbecsüli; megszerette az ő rá idegen földön szárnyra kelt éneket, nem kereste protestáns-e, nem-e; megtetszett neki, s megbecsülte. Beleírta kéziratossá énekes könyvébe s énekelte a nélkül, hogy ájtatosságában zavarta

volna az a gondolat, protestáns ének, melynek harmoniáján lelke fölemelkedik.

Igy jutott bele a katolikus énekes kéziratgyűjteménybe nem egy protestáns ének. S a szerkesztő pap, látva, hogy hívei éneklik, olvasva azt hívei cantionáléiban, minden kritika nélkül, a legjobb hiszemben vette bele a gyűjteményébe. Így van minden nyomtatott katolikus Énekesben egy egész sora a régi protestáns énekeknek: Kájoninál, Illyés Istvánnál, a Cationale Catholicumban. A papok, mint maga Illyés is, panaszkodnak egyfelől, hogy «az eretnek graduálék és funebrálisok a katolikus oskolamesterek kezében is helyesleg forognak», de másrésztől átveszik az eretnek énekeket gyűjteményeikbe, melyeket híveik megszerettek, énekeltek és magukéul tartottak. Így kerülhetett a Petri-féle codexbe és abból a Kájoni-féle nyomtatott gyűjteménybe több protestáns egyházi ének.

Mindezt tudva, a Jancsó-codex értéke mind jobban emelkedőben van, — nemcsak mert ismeretlen anyagot tartott meg, hanem, mert oly útra szór fényt, melyet eddig csak sötétben jártak. Nem csoda tehát, ha minduntalan megbotlottak.

(Vége köv.)

ERDÉLYI PÁL.

NOMINATIVUS CUM INFINITIVO ÉS ACCUSATIVUS C. INF. THUKYDIDESNÉL.

(Folytatás.)

I. RÉSZ.

A nom. c. inf. és acc. c. inf. alaktana.

1. §.

Már a régi görög grammatikusok foglalkoztak a nom. c. inf. és acc. c. inf. mondat szerkezet eredetének vizsgálatával. Így Aristoteles, de különösen a stoikusok, nyelvészeti kérdéseket gyakran tárgyalván, az infinitivus természetét igyekeztek megállapítani és kimagyarázni az azzal összekötött konstrukciók eredetét. Valóban számbavehető munkásság azonban, mely még most is értékes, az alexandriai korban kezdődött. Az első görög nyelvtan írója, Dionysius Thrax, ἀπαρέμφοτον-nak nevezi az infinitivust és azt állítja,

hogy az az igéhez számítandó, tehát az igének épen olyan alakja, mint az indicativus vagy conjunctivus. Apollonius Dyscolus, ki elődjének grammatikáját bővítette, más irányt adott a vizsgálódásnak; tagadja, hogy az inf. ige volna, sőt egyenesen kimondja, hogy az főnév. Az újabb nyelvtudomány teljesen igazat adott neki, mert ma már általánosan elfogadott nézet, hogy az inf. egy főnévnek merev, változatlan esete, mely azonban igéből származott s mint ilyen, igei természetét is többé-kevésbbé megtartotta. Hogy a főnév esetei közül a dativust, vagy a locativust kell-e keresnünk az inf.-ban, annak bővebb fejtegetése nem tartozik feladatunk körébe (L. Brugm. 63. l. Curtius Erläut. 196. Kühner II. ² 573—598). Kétségtelen, hogy főnévvel van dolgunk, mely névelő által épen úgy ragozható, mint bármely névszó. Igei természetét az által mutatja, hogy a cselekvés nemét (cselekvő, közép, szenvedő) és minőségét (folyamatos, befejezett, beálló) ki tudja fejezni; továbbá nem járulhat hozzá melleknévi jelző, hanem csak határozó.

2. §.

Igei természete nyilvánul, illetőleg érvényesül az acc. c. inf.-féle mondatszerkezetben; és pedig nemcsak azon esetekben, midőn az inf. mellett egy accusativussal kifejezett tárgy áll, melyet az illető rendes ige vonz, pl. τινὰ ὄρᾶν, mert ezek nem számíthatók a tulajdonképeni acc. c. inf.-hoz, hanem azon esetekben, midőn egy egész mondat van dolgunk, melynek alanya accusativusban, állítmánya pedig infinitivusban áll. Azokat az eseteket tehát, melyekben az acc. nem egyéb, mint az inf.-ban befejezett cselekvés tárgya, meg kell különböztetni azoktól, melyekben egész mondat van dolgunk, melynek alanyát fejezi ki az acc. Az újabb nyelvtudomány elfogadható elvek szerint magyarázza ezen mondat szerkezetek keletkezését; még az úgynevezett régi és új grammatikai iskola között sincs lényegi különbség. Abban egyetértenek, hogy az acc. c. inf.-ban az acc. egy mellékmondat alanyának tekintendő; de azután a régi iskola, pl. Curtius (Erl. 197.) prolepsissel magyarázza ezen acc. keletkezését. Tehát pl. ἤγγειλαν ὅτι ὁ Κῶρος ἐνίκησεν e helyett proleptikusan mondhatta a nyelv ἤγγειλαν τὸν Κῶρον ὅτι ἐνίκησεν. Az új grammatikai iskola ezzel szemben azt állítja, hogy úgy az acc. c. inf., mint a nom. c. inf. nem egyéb analogikus képződésnél, melynek alakulásában és kifejlődésében az öntudatlan, das Unbewusste, tehát egy psycho-

logiai momentum játszott szerepet. Brugmann szerint (Gr. Gramm. 105. l.): Der Accusativ des acc. c. inf. gehörte ursprünglich als Object zum regierenden Verbum. Er schied aus dem syntaktischen Zusammenhang mit diesem aus und wurde als Subject zum Infinitiv gezogen. Eszerint olyan mondatokból kell kiindulni, melyekben az acc. a főmondat igéjének vonzása következtében áll az inf. mellett. Így pl. κελεῶ σὲ ἀπελθεῖν. Tehát eredetileg nem volt két külön — fő és mellék — mondat, hanem az inf. csupán egy cselekvés tárgyát fejezte ki; ez a tárgy később, minthogy maga is cselekvést jelentett, mellékmondat, tárgyi mellékmondat lett azáltal, hogy egy acc.-ba jutott névszó, mely a főmondat igéje következtében az inf. által kifejezett tárgynak mint cselekvésnek végrehajtója (κελεῶ, ὅτι σὺ ἀπελθῆς), kivált a főmondatból s az infinitivus mellé járult, mint alany. S minthogy az alany acc.-ban állott eredetileg, világos, hogy a szerkezet átváltozása acc. c. inf.-ba kezdetben csak a tárgyas átható igék után történhetett, vagyis azoknál, melyek közvetlen érzéki vagy szellemi észrebevést, nyilatkozást jelentenek (verba sentiendi, declarandi). Midőn ezeknél teljesen ki volt fejlődve az acc. c. inf.: «erst dann konnten auch Verba, die keinen Objectsaccusativ zu sich nehmen, sich dieser Konstruktion zu bemächtigen.» (Brugm. 105. l.) Ebben is analogia nyilvánul, hogy a nem tárgyas igék is összeköthetők acc. c. inf.-val, mi csak akkor és úgy volt lehetséges, mikor az accusativusnak a főmondat igéjétől függése kiveszett a tudatból. Ezáltal a constructió eredeti rendeltetése, hogy t. i. kezdetben csupán tárgyi mellékmondatokban állott, elveszett és a nem tárgyas igék után alanyi mellékmondatokban is alkalmazható volt; így áll az acc. c. inf. a személytelen kifejezések után δεῖ, χρεῖ, ἀνάγκη, καλὸν ἔστιν, ἀγαθόν ἔστιν stb. a főmondat alanyának kifejezésére. Ha az átható igék cselekvő alakja szenvedőbe megy át, akkor az accusativusban álló névszó nominativusba tételik és nom. cum inf. jön létre. Hasonló eset áll be akkor is, ha a fő- és mellékmondat alanya ugyanaz, pl. Κλέων οὐκ ἔφη αὐτὸς στρατηγεῖν. A főmondathoz való viszonyt tekintve állhat a nom. c. inf. is úgy alanyi, mint tárgyi mellékmondatokban. Megjegyzendő még, hogy igen gyakran ott, a hol talán acc. c. inf.-t várnánk, acc. cum participio áll; de ezen eseteket nem szabad összetéveszteni az acc. c. inf.-val, mert világos, hogy logikailag nagy különbség van a kettő között. Audio se canere azt jelenti: hallom, hogy énekelsz (valahol), ellenben

audio te canentem azt jelenti: hallom, hogy énekelsz (= hallgatom, előttem állasz).

Thukydidésnél a *nom. c. inf.* következő esetekben áll:

a) *igék után*: δοκεῖ (személyesen és személytelenül használva), λέγω (tárgyi, λέγεται alanyi mellékmondatokban) φημί, φαίνομαι, νομίζω, δύναμαι, ἄρχω és ἄρχομαι, μέλλω, τυγχάνω, ἐθέλω, γινώσκω, ὁμολογέω, βούλομαι, εἶωθα, ἀξιώω, λείπω, ἀποσημαίνω, ἀγωνίζομαι, ἐλπίζω, προκαλέω, ἐπειγομαι, ἀναγκάζομαι, ἐπαγγέλλω, ἀγγέλλω, πειράω, ἔδει, οἶομαι, βουλευέω, ψηφίζω, ἡγήσομαι, ὀρκώω, εἶργω, διανοοῦμαι, ὄρμημαι, λογιζομαι, ἔχω, ξυμβαίνω, ἐνυχωρέω, ἀποκρίνομαι, κινδυνεύω, λαγχάνω, μνημονεύομαι;

b) *melléknevek után*: δυνατόν, ἀδυνατόν, δίκαιον, ἐτοιμός, πρόθυμος;

c) *a következő kifejezések után*: γνώμην ἔχω, ἐλπίδα ἔχω, τοῦ λόγου ἔχομαι, παράδειγμά ἐστιν, ὁμολογία προσχωρέω.

Accusativus cum infinitivo előfordul:

a) a legközönségesebb észrevevést és nyilatkozást jelentő igeiken kívül még a következő igék után: δικάζομαι, γίγνεσθαι, δεῖσθαι, παρίστημι, γέγραμμαι, ἔνεστιν, ἀρκεῖ, ἐπικηρυκεῖσθαι, διαγινώσκεσθαι, ἐνδέχομαι, νικάω, ξυγκεῖται, περιγίγνεσθαι, ξυμφέρεται, ξυμπίπτει, καθίσταται, φαίνεσθαι, αἰρέσομαι, δοκιμάζεσθαι, ξυντυγχάνει, ἀπιστέω, κινδυνεύω, ἔάω, περιοράω, πειράω, τολμάω, δέχομαι, παραινέω, ἐπάγω, πιστεύω, αἰτέω, χρήζω, ὑποτίθημι, ἀντεπιτάσσω, φοιτάω, φιλεῖ, πέμπω, ἐπιτίθημι, δικαίω, ἐπιχειρέω, ποιέω, ὑποτοπέω, παρέχω, κρίνω, εἰκάζω, διανοοῦμαι, ὀρκώω, φυλάσσω, ζητέω, διαμάχομαι, τιμάω, ἐπαινῶ, ὀρέγομαι, βλάπτω, προσδείκνυμι, ἐπείγω, κωλύω, ἀποστερίσκω, προτρέπω stb.;

b) *melléknevek után*: εἰκός, δίκαιον, ἄξιον, ἄδικον, ἐπίπονον, ἴκανον, ἀγαθόν, διάφορον, ἐπιχώριον, ἀπροσδόκητον, ῥάδιον, χρήσιμον, ἀνεκτόν, βέβαιον, αἰσχρόν, ἀδύνατον, ἀναγκαῖον, ξύμφορον, ὠφέλιμον, σπάνιον, δῆλον, ἀνεπίφθονον, ἀσφαλές, ἀπρεπές, οἶον τέ ἐστιν, ἐπάραιτον, σῶφρον, ὕποπτον, σαφές, ἀδεής, δύνατον, δεινόν, καλόν, χαλεπόν, αἴτιον, αἰσιόχρεων, ξυγγνώμον;

c) *főnevek után*: πρόφασις, γνώμη, ξυγγνώμη, νόμος, ἀνανδρία, καιρός, ἀγώνισμα, ἀσφάλεια, ἀνάγκη, ἐλπίς;

d) *következő kifejezések után*: ἐκ τοῦ ὁμοίου ἐστίν, καλῶς ἔχει, περὶ πλείονός ἐστιν, πρὸς τῆς δόξης ἐστίν, αἰ γινῶμαι ἔφερον, ἐν τῷ ἔχω, ἐλπίδα ἔχω, διδασκαλίαν ποιῶ, τὴν γνώμην προσέχω, ἰκέται γινόμεθα, ἐν αἰτία ἔχω, ἰκετεῖαν ποιῶ.

3. §.

Az analogikus fejlődés tovább is terjed, úgy hogy nemcsak alanyi és tárgyi, hanem időhatározói mellékmondatokat is fejeztek ki, úgy nom., mint acc. c. inf. Így állanak ezen mondatszerkezetek valamely időviszony kifejezésére *πρίν* és *πρότερον* (*ἔσπερον*) ἢ után. *Πρίν* inf.-sal összekötve a cselekvényt az idő és módviszonyok megjelölése nélkül (mert ezt az indicativus és conjunctivus fejezheti ki, az inf. nem), mint milyenségi időmeghatározást (Temporelle Qualitätsbestimmung. Kühner), állítja elő, ennél fogva olyan esetekben állhat főképen, hol a határozott módú ige nem volna helyén, midőn tehát oly cselekvényről van szó, mely egyáltalában nem történt, vagy nem is történhetik meg. Ha e mondatszerkezet eredetét akarjuk vizsgálni, először azt kell eldöntenünk, adverbiumnak tekintendő-e *πρίν*, vagy pedig egyszerű praepositiónak; és itt igen eltérő nézetekkel találkozunk. Sturm három fő csoportba osztja e nézeteket. Az első csoportban Foerster, Jolly, Englisch Karstens, Capelle és Godfr. Hermann többé-kevésbé ugyanazon szavakkal azt állítják, hogy a *πρίν* infinitivussal összekötve praepositiónak, határozott módú igével pedig conjunctionnak tekintendő. A második csoportba tartoznak azok, kik úgy magyarázzák ezen mondatszerkezetet, hogy ellipsist vesznek fel, így Bernhardt, Delbrück, Schömann, Herzog. A harmadik csoportba tartozók állítása szerint *πρίν* úgy infinitivussal, mint határozott módú igével összekötve correlatio útján conjunctióvá lett; ezen nézet hívei Richter, Prause, Lüth. (Sturm 223—230. l.) Annyi bizonyos, hogyha a történelmi fejlődést vizsgáljuk, úgy fogjuk találni, hogy *πρίν* infinitivussal összekötve már a legrégebbi időkben is használtatott; tehát körülbelül ez volt az eredeti alak s a határozott módú igével való kapcsolat a nyelv későbbi korában keletkezett. Ezek szerint az első korszakban a puszta inf.-sal összekötött *πρίν*-nek határozottan adverbialis jelleget kell tulajdonítanunk. Önkényt következik, hogy ez a kapcsolat eredetileg nem alkotott önálló, illetőleg külön mondatot, hanem, mint közelebbi idői meghatározás, lépett a főmondat állítmányához; erre kell következtetnünk abból, hogy *πρίν* mint hasonlító (limitirend) adverbium járult az igei főnévhez. Hogy csakugyan ily szoros viszonyt kell keresnünk a *πρίν*-nel összekötött inf. és a főmondat között, hogy tehát eredetileg nem két mondatról van szó, az is bizonyítja, hogy kezdetben csak

állító mondatoknak lehetett ilyen idői meghatározása, mely az állítmányt, minden tekintet nélkül a cselekvés nemére, közelebről megjelölte; és még a későbbi nyelvhasználatban is ritkán fordul elő *πρίν* inf.-sal tagadó főmondat után. A viszony alapját ugyan két cselekvésnek idői egymásutánja, vagy egymásra vonatkozása képezte, de ezen két cselekvés közül az egyik nem határozott módú igével fejeztetett ki s így csak kiegészítőként járult az előbbihez, midőn megjelölte annak egy valamely időponthoz való elő- vagy utóidejűségét. *Πρίν* tehát eredetileg adverbium volt és mint ilyen járult az inf. mellé. (Brugm. 124. l. Curtius 370. l.) Ezen szerkezettől a másikhoz, a határozott módokhoz átmenetül szolgált *πρίν* ismétlése a főmondatban. Mikor ez a korszak bekövetkezett, akkor már *πρίν* adverbialis jellege nem volt annyira érezhető, mint kezdetben s mihelyt hozzá szokott a nyelv ahhoz, hogy az egyik *πρίν*-t elhagyja, az infinitivus epexegetikus ereje inkább és inkább elveszett s maga az inf. természetes függő kijelentő mondatná változott, miáltal *πρίν* adverbialis működése megszűnt, és már mint conjunctió járult az önállóvá lett infinitivushoz. (Sturm 136—38, Brugm. 124). Így fejlődtek ki a *πρίν*-es mondat-szerkezetek conjunctivussal s acc. c. inf.-val. Mindaddig, míg az inf. nem volt önálló, nem vehetett magához acc.-ban álló alanyt; de miután önálló lett, és *πρίν* is adverbiumból conjunctióvá erősödött, meglazulván a szoros viszony főmondat és annak kiegészítője között s ez utóbbi többé nem úgy szerepelvén mint közvetlen kiegészítő, hanem mint külön mondat, szabadon alkothatott az inf. helyett határozott módú állítmányt, vagy vehetett az inf. mellé, a rendes acc. c. inf. analogiájára, acc.-ban álló alanyt. Eredeti rendeltetését megtartotta annyiban, hogy a főmondatot közelebről meghatározza, tehát annak tartalmához időben csatlakozik, midőn azt fejezi ki, épen a *πρίν* conjunctionális ereje által, hogy egy cselekvés bekövetkezik vagy bekövetkezett, mielőtt egy másik bekövetkeznék, vagy bekövetkezett volna. Ezek szerint a *πρίν*-es acc. c. inf. analogikus fejlődés eredménye s a rendes alanyi és tárgyi mellékmondatokat jelentő acc. c. inf. analogiájára keletkezett; épen úgy jött létre a nom. c. inf. is *πρίν* után, a rendes nom. c. inf. analogiájára. Mindkét mondat-szerkezet csak időhatározó mellékmondatokban használtatik s a főmondat cselekvényéhez képest utóidejűséget fejez ki. Még csak azt kell megjegyeznünk, hogy ezen mondat-szerkezetben, mint már említettük, az idő mi-

lyensége egészen tekinteten kívül maradván, leggyakrabban aoristus használtatik, mely egyszerűen a cselekvény megtörténtét jelzi (aor. gnomicus) minden további meghatározás nélkül.

Thukydidesnél 67 helyen áll *πρίν* után infinitivus és pedig 41 helyen az aoristi, 16 helyen a praesentis inf. (Xenophonnál 107 közül 74 helyen áll aoristus, az attikai szónokoknál körülbelül 150 helyen; praesens pedig Xenophonnál 31 helyen, az attikai szónokoknál 15 helyen; a többi idők mindenütt ritkábban találhatók. Wagner 58. l. — Kühner (Ausf. Gramm. II.² 959. l.) öt csoportba osztja azon eseteket, melyekben *πρίν* után infinitivus áll, különös tekintettel az időkre és módokra, melyeknek helyét az infinitivus foglalta el; ez a felosztás, az anyag könnyebb áttekinthetése szempontjából megtartható, de máskülönbem nem helyes, mert nem kell felednünk, hogy az infinitivusos szerkezet volt az ősi, eredeti; tehát nem mondhatjuk, hogy pl. *πρίν* inf.-sal áll némely esetekben indicativi praeteritum és *πρίν*, vagy *πρίν* *ἔν* és conjunctivus helyett, hanem megfordítva mondhatnók, hogy az inf. helyett állhatnának a határozott módú ige illető alakjai.

A 67 eset közül, melyben Thuk. *πρίν*-t infinitivussal construálja, csak egyszer áll nom. c. inf. és 27 helyen acc. cum. inf.; e 28 helyen ötször áll a praesens infinitivi, a több mind aoristus. A mi már a főmondat cselekvényének a mellékmondatéhoz való viszonyát illeti, arról Thukydidesnél a következőket kell megjegyezni.

A *πρίν*-es mellékmondat szolgálhat a főmondat cselekvényének pontosabb meghatározására; így pl. IV, 67, 4: *πρίν ἡμέραν εἶναι ἐσήμερον*, nem jelenti ugyan, hogy napfelkelte után, de azt sem, hogy még sötétben, hanem épen azt az időt, mikor a nap kelt. A mellékmondat cselekvénye tulajdonképen utóidejű, mert nem előbb történt meg a nap felkelése s azután a lemenetel, hanem megfordítva; de az is bizonyos, hogy egy időben mindkét cselekvény folyamatban volt, bár egyik hamarabb bevégeződött, mint a másik s lehet, hogy kezdetük sem egyszerre volt. Ép ilyen eset: IV, 2, 1: *πρίν τὸν σίτον ἐν ἀκμῇ εἶναι, ἐσέβαλον*. Minthogy a gabona érése az évnek bizonyos állandó szakában történik, eléggé meg van határozva a főmondat cselekvénye. Tulajdonképen a *πρίν*, mivel hasonlító erő van benne, fejezi ki azt a fogalmat, hogy mindkét cselekvés, melyet összehasonlítunk, egyidőben van folyamatban, de az egyik hamarabb bevégeződik, mint a másik. A fennebbi

mondat tehát más szavakkal = ὑπὸ σίτου ἀκμήν. Így még I. 125 (Érdekes hely VI, 97, 3, a hol πρίν-nek csaknem helyi jelentése van). A főmondat cselekvényének ilyen meghatározása tehát azáltal történik, hogy az időpont, mely előtt és után nem történhetik, vagy nem történhetett a cselekvés, jelöltetik ki: VI, 4, 2. VIII. 45, 1. II. 13, 1. 56, 1. Ha főmondat cselekvénye jövőben történendő, akkor a mellékmondat egészen más helyzetbe jut. Nem azt az időpontot jelöli, mely előtt a főmondat cselekvényének meg kell történnie, hanem inkább azt az óhajt és várakozást fejezi ki, hogy a főmondat cselekvénye bevégeződjék, mielőtt a mellékmondaté megkezdődne, pl. IV, 69, 1: νομίζοντες, εἰ πρίν ἐπιβοηθήσαι τινὰς ἐξέλαιεν, θάσσον ἂν καὶ τὰ Μέγαρα προσχωρήσαι. II, 86, 6. VI, 49, 2. (Wagner 11—17. l.) Tagadó főmondat után is használ Thuk. πρίν-es inf.-t. I, 69, 5. V, 10, 3. VI, 4, 2 ὅσπερον ᾗ). VII. 28, 3.

4. §.

Épen úgy, mint πρίν, használtatik ὥστε is acc. cum inf.-val (ritkán ὡς, ὅσον). Ὡστε azt fejezi ki, hogy a mellékmondatban kifejezett hatás, vagy következmény miként áll a főmondatban kifejezett okhoz; áll tehát olyan következtető mondatokban, melyek szoros kapcsolatban lévén a főmondathoz, az abban kifejezett cselekvés közvetlen eredményét adják, de minden tekintet nélkül arra, hogy ez a cselekvény és következmény minő viszonyban vannak a valósághoz. Valamint πρίν, úgy ὥστε is eredetileg hasonlító jelentésű volt (Curtius 368. l.) és csak később használtotott következményes mondatokban. Így például Homerosnál még csak úgy fordul elő, mint hasonlító kötőszó s a mellette levő inf. mindig a későbbi következményes mondat helyett áll. Két hely van Homerosnál, melyen ὥστε megtartja határozatlan jelentését, miből azt következtetjük, hogy a későbbi következtető jelentést az infinitivustól vette, de nem maga vonzotta az infinitivust. Az inf. e szerint nem a ὥστε-től függ, hanem a főmondat állítmányától. Ez a viszony még Herodotosnál is érezhető; vannak ugyanis olyan helyek, melyeken hiányzik ὥστε. A fejlődés menete tehát az, hogy az infinitivusnak a főmondattól függése lassanként jobban jobban elenyészett, annál inkább, mert az inf.-nak is lehetett külön alánya s így ὥστε után acc. cum inf. fejlődhetett. (Sturm. 231. l.) Azonban eredetileg itt is egy mondatról van szó, a pusztán inf. és ὥστε csak a főmondat bővítése, nem pedig külön mondat. Mint-

hogy itt is infinitivusos szerkezet volt a régebbi, feltehetjük, hogy kezdetben az inf. mint főnév járult a mondatához; de a fejlődés folyamában ὡστε-nek elveszett a hasonlító jelentése s következésményes kötőszóvá erősödött, miáltal felszabadult az infinitivus a főmondat igéjének vonzata alól, túlsúlyra emelkedett benne az igei erő s így alanyt véve maga mellé, mellékmondatot alkotott. Tovább azután, ha már mellékmondatról volt szó, az infinitivus helyett a határozott módok is állhattak. Ha elfogadjuk, hogy az inf. tette szükségessé ὡστε felvételét, még valószínűbbnek fog tetszeni, hogy eredetileg nem két külön mondatl van dolgunk, hanem az inf. még a ὡστε felvétele után is egy darabig a főmondatához tartozott.

A ὡστε-vel bevezetett acc. c. inf. és nom. c. inf. a kimondás minősége, vagyis az állítási mód szempontjából következményes mellékmondatoknak tekintendők. A főmondatához való viszony szempontjából pedig legtöbbször módhatározó, vagy módhatározótól értelmező mondatok. Wehmann (De ὡστε partic. 18. és 44. l.) szerint a ὡστε-val összekötött inf.-nak nemcsak következtető, hanem célhatározó ereje is van, célhatározó mondatot is fejez ki; így a kieszközlést, elhatározást, megindítást, megakadályozást, szerződést jelentő igék után, pl.: ἔπραξαν οἱ αὐτοὶ ἄνδρες ὡστε Ἀργείους σπονδὰς καὶ ξυμμαχίαν ποιήσασθαι πρὸς Λακεδαιμονίους. Világosan láthatjuk azonban, hogy ez s az ehhez hasonló az állítási mód szerint következtetők ugyan (akkor sem célhatározók), de a viszony szerint határozottan tárgyi mellékmondatok: ugyanazon férfiak eszközölték ki azt is, hogy az argosiak szövetséget kötöttek a lacedæmoniakkal. A verba decernendi, commonendi, prohibendi után is ez az eset áll; a verba paciscendi (ξυμβαίνω, ξορχωρέω, γνώμη ξυμφέρομαι, ὁμολογίαν ποιῶ, ὁμολογία γίνεται, ξυμμαχίαν ποιῶ stb.) után vagy módhatározó, vagy tárgyi (a szenvedő igék után alanyi) mellékmondatot kell keresnünk. Nem szabad szem előtt téveszteni, hogy a mellékmondat a viszony szerint mindig valamely mondatrészt helyettesít, úgy hogy a főmondat állítmánya által épen úgy kérdezhető, mint bármely mondattag, és nevét is épen innen nyeri (alanyi = alany helyett álló mellékmondat). Ezt szem előtt tartva senki sem fog következtető viszonyban álló mellékmondatot keresni, miután olyan mondattag nem létezik. Még csak azt kell megjegyeznünk, hogy ezen mellékmondatok osztályozása nem mindig biztos, mert nem elég világos az össze-

függés; a főmondat igeje magában nem nyújt mindig biztos támpontot, hogy annak segítségével kérdezhessük a mellékmondatot. Ἐυνέβησαν ὥστε ξύμμαχοι εἶναι módhatározó mellékmondat (abban állapottak meg. stb.), de ha ἐυνέβησαν = elhatározták stb., akkor tárgyi mellékmondat. Ἐτοῖμοι δὲ εἶναι καὶ ὥστε ἀμφοτέρους μένειν κατὰ χώραν módhatározó mellékmondat.

Thukydides 144 esetben használ ὥστε után infinitivust (82 esetben a módokat). A többi írók közül Herodotosnál 75-ször áll inf., 57-szer a módok; Xenophonnál 280-szor az inf., 319-szer a módok; Aischylosnál 29-szer inf., a módok egyszer sem; Sophoklesnél 53-szor az inf., 32-szer a módok; Euripidesnél 113-szor az inf., 22-szer a módok (Wehmann 2, 3, 9. lap). Általában úgy az infinitivusban, mint a határozott módokban leggyakrabban használtatik a praesens, azután az aoristus; a többi idők csak ritkábban. Thukydidesnél 144 eset közül 83 praesens inf., 53 aor. inf., 2 perfectum, egy futurum, egy aor. praesenssel és egy perfectummal; négy helyen a praes. és aor. ἄν-nal van. Herodotosnál 34 praes., 34 aor., 3 aor. és praes., 1 perfectum, 2 futurum, 1 praes. ἄν-nal; Xenophonnál 211 praes., 49 aor., 3 aor. és praes., 7 perf., 5 praes. és perf., 1 aor. és perf., 1 praes. ἄν-nal, 3 aor. ἄν-nal; Aischylosnál 14 praes., 15 aor.; Sophoklesnél 29 praes., 20 aor., 1 praes. ἄν-nal, 3 aor. ἄν-nal; Euripidesnél 46 praes. 58 aor., 4 aor. és praes., 5 perf.

Thukydidesnél a következő esetekben áll inf., illetőleg nom. c. inf., vagy acc. c. inf.

a) Kieszközlést, rábirást, megakadályozást jelentő igeik után, mint pl. πρᾶττω, ξυλλαμβάνομαι, προθυμέομαι, φυλάσσω, ξυμβαίνει, ἀναγκάζω, ξυμπίπτει, περίστημι, νικά, τρέπεται, κρατεῖ, καθίσταται, πείθω, ἀναπείθω, προτρέπω, παρασκευάζω, ἐπιστέλλω, ἐπικηρυκεύω, λόγος προσπέμπω, κατέχω, διακωλύω, ἀποτρέπω, ἀπέχω, εἶργω.

b) Beleegyezést, szövetkezést jelentő igeik után: ψηφίζω, γνώμη ἔχω, ἐπαγγέλλω, ξυμβαίνω, ξυγχωρέω, ξυμφέρεται γνώμη, ὁμολογίαν ποιῶ, ὁμολογία γίνεσθαι, ξυμμαχίαν ποιῶ, σπονδὰς ποιῶ, παραστήσασθαι ὁμολογία, ἀποδίδωμι, παραδίδωμι, ἔχω, ἀνίστημι, δέχομαι, εἰμί.

c) Igen gyakran áll ὥστε után inf. olyan esetekben, midőn az előző mondatban nincs egy bizonyos vezér ige, mely az infinitivust vonzaná, hanem úgy áll ott, mint az egyenes következmény, vagy kísérő mellékkörülmény, esetleg czél kifejezője (a német

nyelvben teljesen megfelel ennek *um zu* és inf.) Így pl. ἐκ τοῦ ἀφανοῦς ὀρμήσας, ὥστε μὴ ἰδεῖν ἐκείνους, περιελθὼν ἔλαθε.

d) Tagadó, hasonlító (ἢ ὥστε) feltételes főmondatok után, pl. I, 80, 1. 91, 4. IV, 29, 3. 97, 4. V, 40, 2. VII, 14, 3.

e) Mintegy magyarázó mellékmondat gyanánt áll néha az inf. ὥστε-vel, pl. II. 40, 3: διαφερόντως γὰρ δὴ καὶ τότε ἔχομεν, ὥστε τολμᾶν τε οἱ αὐτοὶ μάλιστα καὶ περὶ ὧν ἐπιχειρήσομεν ἐκλογί-ζεσθαι. I, 40, 4. 76, 3. VII, 48, 3. Épen úgy magyarázhatja az inf. azt a körülményt, mely bekövetkezik, vagy bekövetkezhetik. Érdekes még az, hogy mivel ὥστε infinitivussal a bekövetkező dolgot jelöli, nagyon ritkán van a lehetőség kifejezve külön is, sőt a δύναιμι ige egyetlen egyszer áll ὥστε után inf.-ban I, 30, 2: τῆ ὀργῆ ὄτω χαλεπῆ ἐχρήτη ἐς πάντα ὁμοίως ὥστε μηδένα δύνασθαι προσιέναι.

Azon 144 eset közül, melyben ὥστε inf.-sal áll, 11-szer van nom. c. inf., 48-szor acc. c. inf.-féle mondat szerkezet.

5. §.

Úgy az acc. c. inf., mint a nom. c. inf. előfordul igen gyakran mint főnév (névszó), a mondat bármely tagja gyanánt. Ez az eset az úgynevezett főnevesített acc. c. inf.-nál; a névelő által az egész mondat egy egységes egészszé tömörül s mint olyan a névszók valamennyi esetében állhat; azonkívül előjárók, határozók, (névutók) épen úgy járhatnak hozzá, mint a mondat bármely más tagjához. Itt az infinitivusnak kettős természete nyilvánul; először igei természeténél fogva accusativusban vagy nominativusban álló alanyt veszen magához s így egy egészen teljes mondatot alkot; azután a névszó ereje folytán, mely benne rejlik, az egész mondat elébe névelőt veszen s úgy ragoztatik, mint bármely névszó, praepositiókkal épen úgy összeköthető, mint bármely névszó. Megjegyzendő, hogy itt soha sem szabad mondatot keresnünk; az az acc. c. inf.-val kifejezett egész mondat egy mondatrész helyett áll, melynek jellegét a névelő adja meg; lehetetlen ugyan mindig úgy fejezni ki a névelős infinitivust, illetőleg acc. c. inf.-t, mint a más mondat bővítményét, de a grammatikai viszony úgy jelöli ki a helyét az ilyen mondatoknak, mint bármely más beszédrésznek. És a görögben teljesen érthető ez a viszony, melyben az egész mondat, mint valamely mondatrész, van megjelölve a névelővel. Magyarban legtöbbször mellékmondatlall kell fordítani a névelős

mondatot. — A névelő és így a névelős infinitivus használata lényegileg egyezik a magyarban és görögben. Így jelölünk névelővel egyes személyeket vagy dolgokat, mint ismert, meghatározott (vagy a köztudatban élő, vagy beszédközben már érintett s ezáltal ismertnek gondolt) egyedeket, vagy fajokat. De gyakran használ a görög névelőt, ott, a hol a magyarban nem használhatunk azt.

Thukydidesnél a névelős acc. c. inf. 68 helyen, nom. c. inf. 28 helyen fordul elő és pedig a következő általános szabályok szerint (Behrendt, 5, 8. l.)

a) ha valamely általánosan ismeretes dologra, vagy körülményre történik hivatkozás (I, 5, 3. II, 64, 5.);

b) ha valamely már említett, vagy a gondolatmenet által ismeretes, esetleg abból egyenesen következő dologra mutat vissza (I, 142, 6. 124, 1. II, 87, 3. VI, 89, 6. VII, 62, 4. 71, 7.);

c) ha két cselekvés, vagy háromféle dolog van összehasonlítva, és pedig akár mindkettő inf., akár az egyik inf., a másik névszó (főnév, főnevesített beszédrész, participium).

d) Állhat a névelős acc. c. inf. egész mellékmondat helyett és ilyenkor az a jelentése: az a körülmény, hogy (V, 9, 2. VII, 14, 2.);

e) végre névelős inf. áll akkor, ha a fogalmat, mely legfontosabb, nyomatékosan ki akarjuk emelni. Ilyen esetekben (II, 35, 2. VI, 12, 1. 37, 1.) a névelő bátran elmaradhatna, ha a nyomaték nem kíváuná, hogy kitegyük. Némely esetekben az egész nom. (acc.) c. inf. van így nyomatékosan kiemelve, máskor pedig annak valamely tagjára vonatkozik a névelő, mely a mondat élén, közvetlen a névelő után áll.

Ezek után még csak azt jegyezzük meg, hogy igen gyakran elmarad a névelő ott, hol pedig a fennebbiek szerint bátran megállhatna. Præpositiók és præpositionalis adverbiumok után ($\pi\rho\delta\varsigma$, $\delta\iota\acute{\alpha}$, $\acute{\alpha}\nu\tau\iota$, $\acute{\epsilon}\pi\acute{\iota}$, $\pi\rho\acute{\iota}$, $\mu\acute{\epsilon}\chi\rho\iota$, $\acute{\epsilon}\kappa$, $\epsilon\varsigma$) mindig ki van téve.

Mondattani szerepét tekintve, Thukydidesnél a névelős nom. c. inf. áll mint alany, tárgy, határozó (ok-, mód-, czél-, eredet-, eszközhatározó); az acc. c. inf. pedig mint alany, appositio (az alanyhoz és tárgyhöz), jelző (birtokos jelző), tárgy, határozó (idő-, mód-, ok-, czél-, vég-, eredet-, eszközhatározó).

6. §.

Az *accusativus cum infinitivo*, valamint a *nominativus cum infinitivo* is előfordul végre az *oratio obliqua* jelentő alanyi és tárgyi mellékmondataiban, időhatározó mellékmondataiban, következtető állítási móddal kifejezett mondataiban és névelősítve mint mondatrészes. Erről semmi különös megjegyezni valónk nincs. Mint mellékmondatok mindig az *oratio obliqua*t vezető valamely *verbum sentiendi*, vagy *declaranditól* függenek, mely azonban gyakran nincs kitéve, csak odagondolandó.

Nagyobb összefüggő és fontosabb *oratio obliqua*k vannak Thukydidesnél a következő helyeken; I, 90, 3—4. 91, 5—7. 103, 1—3. 105, 3. 120, 2—4. 129, 1. 133, 1. 136, 4—5. 137, 2. II, 5, 5, 6, 2—3. 13, 1—2. 13, 6. 20, 4—5. 29, 4—5. 71, 2—3. 72, 2—3. 74. 1—2. — III, 2, 3. 3, 3—4. 13, 1. 28, 1—2. 32, 2—3. 54, 2—3. 65, 1. 92, 4. 94, 3—4. 114, 3. — IV, 8, 8—9. 16, 1—2. 21, 3. 22, 2—3. 27, 1—2. 27, 5. 29, 3—4. 46, 4. 50, 2—3. 87, 2—3. 97, 3—4. 73, 2. 78, 4—5. 98. 99. 114, 3—4. 118, 4—9. — V, 16, 2—3. 18, 2—. 23. 27, 2. 29, 3. 30, 3—5. 35, 5—7. 36. 42, 2—3. 46, 2—4. 47. 55, 1—2. 59, 5. 69, 1—2. 77. 79. — VI, 13, 2—3. 25, 2—. 47. 48. 64, 1. 64, 3. 72, 3—. — VII, 21, 1—2. 21, 3—4. 36, 3—. 48, 3—. 56, 3—4. — VIII, 27, 2—4. 37. 43, 3—4. 46, 1—5. 48, 4—7. 55, 3—5. 58, 2—7. 67, 3. 76, 3. 78, 2. 81, 3. 83, 3. 97, 1—2.

A görög nyelv általában nem nagyon szereti az *oratio obliqua*t, épen ezért a hosszabb beszédekben nem tartja meg mindvégig ezt az alakot, hanem átcsap egyenes beszédbe. Erre Thukydidesnél is számos példa van.

7. §.

Ahhoz, a mit az *infinitivus* időiről eddig mondtunk, kell még egy pár szót szólnunk általában. (Forstmann, de *inf. temporum usu Thucyd.*) — Az *aoristus* mult cselekvést jelent, illetőleg valamely tény, mely már megtörtént. A mult fogalmát az *augmentum* segítségével fejezi ki, mert az *aoristus* törzs magában csak pillanatnyi cselekvés kifejezésére szolgál. Ennélfogva az *infinitivus aoristusa*, mely *augmentum* nélkül képezetik, nem fejezheti ki a múlt cselekvést, hanem csak a pillanatnyit. Az *accusativus cum infinitivoban* azonban, minthogy analogia útján fejlődött, az

inf. mindig határozott módú ige helyett áll. Tehát nem tesznek kivételt azon esetek, melyekben az acc. c. inf. aorist. infinitivusa múlt cselekvést jelöl. — A praesens jelöli általában a cselekvés folyamatát, tartósságát a jelenben; mint ilyen különösen használtatik a mondást, vélekedést jelentő igék után acc. c. inf.-ban. Minthogy a cselekvés tartósságát is kifejezi, állhat a praesens az imperfectum helyett is, mely szintén folyamatos cselekvést jelent; ilyenkor tehát az inf. praesensnek múlt idejű jelentése van. De szüksége volt erre a használatra a nyelvnek azért, mert az infinitivusnak az indicativi praesens és imperfectum kifejezésére csak egy alakja van; minthogy ez az egy alak a más kettővel azonagy törzsből származik, nem ütközött a nyelv törvényeibe mindkettő helyett való használata, annál inkább, mert az imperfectumot csak helyettesíti (I, 25, 3. IV, 21, 1. V. ö. az optativi praesens használatát). A praesens jelöli továbbá a beálló cselekvést is, s mint ilyen, a futurum imperfectum hatáskörébe vág. Így áll az acc. c. inf.-ban reménylést, ígérest jelentő igék után, mint a futurum helyettese (de ritkán), Thukydidesnél II, 84, 2. IV, 13, 1. 24, 4. VII, 73, 2.

(Folyt. köv.)

IN CZE BÉNI.

BERZSENYI ISKOLÁZÁSÁRÓL.*)

A nagy ódaköltő tanuló korára vonatkozólag néhány adatot kívánok tisztázni. Közlésemben ezúttal szigorúan csak adatok megállapítására szorítkozom s nem bocsátkozom a költő ifjúkori fejlődésének lélektani vizsgálatába.

Főleg két kérdéssel óhajtok foglalkozni: a soproni iskolázás chronológiájával és Berzsenyinek állítólagos kizárásával.

A soproni iskolázás kezdetére, időtartamára, megszakítására s végleges befejeztére nézve forgalomban levő adatok részint hiányosak, részint ellentmondók. A régibb források közül sem a Döbrentei-féle életrajz, sem magának Berzsenyinek iratai nem jegyezték föl a deákkorra vonatkozólag évszámokat. Döbrentei mond annyit, hogy Berzsenyi Dánielt

*) Berzsenyivel itt nyilvánosan foglalkozván, — tekintettel az Akadémiánál döntés alatt épen most levő Berzsenyi-pályázatra — félreértések kikerülése végett előre kell bocsátanom, hogy a kérdéses pályázattól távol állok.

atyja «csak igen későn s akkor is inkább játszva tanítatá, minélfogva annak egész élete, közel tíz esztendő s koráig nem egyéb volt szabadjára választott testgyakorló játéknál, melynek mindenféle neveit néhány falusi játzó pajtással télen nyáron, hóban vízben egyiránt gyakorolta. Ezek' következtének nézhetni, hogy a gyenge gyermekből hirtelen igen is nagy elevenség és nagy erő fejlett elé: olly erők, mellyek' pezsgésében a soproni evang. lyceumba mint egy gymnastikált görög fiu vitetvén, az iskolai tanulmányokban rég izzadókat csakhamar és játszva elérte, majd később pedig lovaglásban, uszásban, birakozásban s éneklésben minden egykoruit felülmulta.» Jól ismert szavak ezek, melyek közhelylyé váltak a Berzsényi-életrajzokban; csupán annak megmutatására idéztem szószerinti terjedelmökben, hogy itt nincs az mondva, hogy Berzsényit tíz éves korában Sopronba vitték, hanem csak az, hogy ilyen korában taníttatni kezdték. Különben ez idézetre még később is visszatérünk. Toldy mikor azt vitatta, hogy B. 1780-ban született, többek közt így érvelt: «Egyezik e számvetés azzal, hogy Berzsényi tíz éves korában Sopronba vitetvén, 1794-ben mint syntaxistának, s végkép 1796-ban mint első évbéli rhetornak, tehát épen hatodik évre szakadt meg iskolázása». (*Berzsényi Élete*, Berzsényi Munkái előtt, 4. l.) Ez okoskodásnak azon tételét, hogy Berzsényi 1796-ban ment végkép haza, Toldy — úgy látszik — találta valahol, noha nem jelöli meg tudomása forrását; talán ama régibb jegyzései közt volt ez is, melyek alapján először s helyesen azt állítá, hogy Berzsényi 1776-ban született, de később megfeledezett adatának forrásáról; a másik tétel, melyet az 1780-as születési évvel és az 1796-iki hazamenetellel olyan kitünően összhangzónak talál, t. i. hogy 10 éves korában vitték Berzsényit Sopronba, Döbrentei idézett soraiból van véve. Láttuk, hogy a Döbrentei-féle életrajz ama helye nem zárja ki épen, de nem is állítja egyenesen, hogy 10 éves korában Sopronba is vitték a fiút; mióta pedig ismét tudjuk, hogy Berzsényi 1776-ban született, az adatok amaz összhangzása teljesen felbomlik. Vagy nem tíz éves volt Sopronba mentekor, vagy nem 1790-ben ment oda, vagy nem 1796-ban jött el onnan, sőt esetleg mindhárom számadat hibás.

Angyal Dávid, ki Berzsényiről doktori értekezésül igen takaros és gondos életrajzot írt s az adatoknak utána járt, úgy nyilatkozik, hogy Berzsényit atyja «csak tizenötödik évében küldé a soproni gymnasiumba 1790.» (Figyelő V. 1878. 81. l.) Az évszám megegyez a Toldyéval; az életkorra onnan a különbség, hogy időközben kiderült Berzsényi igazi születési éve. Szász Károly egy ünnepi életrajzban (Vas. Ujs. 1876. 19.) úgy számít, hogy Berzsényit tizenkét éves korában küldték iskolába, a mit évszámra fordítva 1788 jön ki. E számítás alapja az lehet, hogy Szász Károly az előkészítő osztályt is hozzávette. Dr. Kőrösi László,

Berzsényinek egyik életrője az 1776-os születési évszám tudtával is egész egyszerűen csak odaveti, hogy az «élénk fiú . . . tiz éves korában a soproni iskolába került», nem is gondolva rá, mit csinált volna Berzsényi öt osztálylyal 9—10 évig? Ő vagy Toldy szavait ismételte minden latolgatás nélkül, vagy Toldyval együtt félreérté Döbrenteit, de a Toldy tetszetős okai nélkül. Valóban nem lehetünk eléggé óvatosak a hagyomány szavainak értelmezésében. Sokkal körültekintőbb a Szinnyei-féle életrajz (Magyar írók élete és művei I. k.), mely az iskolába küldésre bizonyos időközöt enged: «10—13 éves korában». Évszámokban úgy mondhatnók: 1786—1789. közt. — Az iskolába küldés mindez évszamai részint Döbrentei szavainak félreértésén, részint visszakövetkeztetésen alapulnak, a soproni iskolázás befejeztétől vannak vissza-számítva azon hallgatag föltevással, hogy Berzsényi egészen alulról kezdte Sopronban a középiskolát. Közvetlen adatra egyik közlés sem támaszkodik.

Mivel tehát e számítások nagyrészt az iskolából kilépést veszik kiinduló pontul, annak évszámát lesz szükség szóvá tennünk. Toldy — említők — 1796-ban véteti ki a retorikai osztályból, de nem adja urát ez adatnak; lehetséges, hogy ez évszám is csak hozzávetés nála, kombinálva az 1780-iki születésből és azon hagyományból, hogy költőnk 1797-ben már Szombathelyen lelkesedik a felkölt nemesség látványán. Kőrösi ez évszámot hűségesen utána mondja Toldynak még 1884-ben is. Pedig Angyal Dávid már 1878-ban pontos adatszerű igazolással 1795. július 20-ra tette az iskolából kilépést. Angyal erre alapította öt évi tanfolyam fölvetelével összes számítását, azt is, hogy Berzsényit 1790-ben adták iskolába. Angyal után indult már a kilépésre nézve a Szinnyei-féle életrajz.

Az adat, melyre Angyal támaszkodik, nemcsak ama határozott időpontért nevezetes, hanem azért is, mert Berzsényi iskolázásának megszűntére nézve addig ismeretlen indítók felfedezésével lepte meg az irodalomtörténet barátait. Addig az a tudomás volt érvényben, hogy Berzsényit iskolai hanyagsága s némely kikapásai miatt vitték haza. Angyal nyomozásai pedig azt derítették ki, hogy Berzsényit eltávolították az intézetből. Forrásai közt idézi Angyal «a soproni tanári jegyzőkönyv ama helyét, mely Greifenstein István theologus úr szíves közlése szerint így hangzik: *1795 die vicesima Julii consilium abeundi accepit*». (Figyelő V. 1878. 81. l.)

Ez a kérdés épen a legutóbbi napokban ismét napirendre került, még pedig kissé éles hang kíséretében. Kardos Albert *A magyar szépirodalom történetében* (Budapest 1892.) az Angyal Dávid-féle közlés alapján az írta, hogy Berzsényi consilium abeundi-t kapott. Széchy Károly a Kardos könyvről szóló bírálatában (Irodalomtörténeti Közle-

mények II. évf., 192. l.), keményen megleczkéztteti ezért Kardos Albertet, egész méltatlankodással kérdezzvén: «Vagy arra mit szóljunk, hogy még újabb jeleseink ismert életében is oly elemi hibákat követ el, hogy Berzsenyit is *consilium abeundi*-val meneti el Sopronból, mint Csokonait Debreczenből, holott mind a kétszer atyja *önként* vitte haza; először, mert a katonaságtól féltette, másodszer mert költői hajlamainak követése helyett gyakorlati életre, gazdaságra szánta». — Látni való, hogy az «elemi tévedés»-t e pontban nem Kardos követte el, a ki kötelességszerűen legjobb tudomása szerint járt el, s használta az Angyal-féle eddig meg nem czáfolt adatot. Kardos hasonló méltatlankodással és több alappal kérdezhetné: honnan tudja Széchy oly bizonyosan, hogy Berzsenyinek már iskolás korában észrevette atyja költői hajlamait s azért nyúlt oly erélyes rendszabályhoz, hogy hazavigye és gazdaságra fogja?

Kérdéses még ezenkívül, mikor szakította meg iskolázását Berzsenyi első ízben, s aztán tagja volt-e a Magyar Társaságnak? Ezekről azonban alább lesz szó.

Volt alkalmam legutóbb Berzsenyi iskolázására nézve eredeti kutatásokat végezni, a helyszínén, a soproni evang. lyceum könyv- és irattárában. Munkámat az intézet tanárai hazafias készséggel és hálát érdemlő szívességgel segítették elő, nevezetesen Gombócz Miklós igazgató, Bancsó Antal könyvtárőr, mindenekfölött azonban Müllner Mátyás nyug. igazgató, az intézetnek ez élő krónikája és épen oly ritka ügyszeretettel és önzetlen fáradozással Scheffer Károly tanár, — kiknek e helyen is meleg köszönetet mondani kedves kötelességemnek ismerem.

Az eredmény az, hogy a soproni lyceum irattárában Berzsenyi deákkorára vonatkozólag mindössze egy helyen van följegyzés, szerencsére két dátummal; a följegyzés hivatalos és mint ilyen, kétségtelen hitelességű.

A főiskolai könyvtárban őrzött régi anyakönyvek és egyéb hivatalos iratok közt No 7. jelzet alatt *Matr. I.* felirattal van egy ívrétfű kötet, mely annak idején Wietoris rector-professzornak volt a lyceumi felsőbb osztályokra vonatkozó anyakönyv-féle jegyzéke. A könyvnek nincs címlapja sem a tábláján, sem belül, de eredete határozottan megállapítható. Két sorozat van benne; az első minden cím nélkül a könyv első levelén kezdődik, 1786. októberi kelettel, a mikor Wietoris addigi conrector rectorrá és professor primariussá neveztetett ki s 1-től folytatott folyószámok alatt a legfelsőbb osztály vagyis az ú. n. prima tanulóinak jegyzékét tartalmazza, és halad 1789-ig, a mikor Wietoris, bár megtartotta még a rectori tisztelet 1794-ig, (felülről számítva) a III-dik osztály vagyis a rhetorika vezetését vette át. A második sorozat aztán ennek a rhetorikai osztálynak a névjegyzéke. Kezdődik az 1789-ben és végződik

az 1801-ben megnyílt iskolai évvel, tehát Wietoris haláláig terjed (+ 1802. okt. 31.). E sorozatnak már van felirata is :

Ann. 1789

Classis III-tiae Discipuli.

A folyószámozás e sorozatban újra kezdődik 1-től s folytatódik tekintet nélkül az újabb iskolai évekre, melyek csak az évszám közbejegyzésével, de nem a sorszám újból kezdésével vannak megkülönböztetve. E sorozat, valamint az előző is, nem pusztá névjegyzék ; minden név alatt két rendbeli bejegyzés olvasható : egyik a beírás, mely a tanuló nevét, illetőségét, végzett tanulmányait és választott jelszavát tartalmazza, másik pedig a főlebb lépés vagy eltávozás későbbi bejegyzése. Ez újabb sorozat tizenharmadik (számozatlan) lapjával a 166. folyószámú tanulóval kezdődik az 1794. év, s e lapon, 169. folyószám alatt fordul elő a Berzsenyire vonatkozó hely. A beírás betűszerint így hangzik :

169. Dániel Bersenyi e Cottu Castrifer. Hetye venit ex scholis inferioribus victurus ex Symbolo: — Video meliora proboque deteriora sequor.

A távozási bejegyzés az e czélra eleve üresen hagyott kis térre máskori írással odaiktatva, így szól :

1795. m. Jul. valedixit vel patrarista vel oconomus futurus — Mores non probavit.

Megjegyzem, hogy némely betű és szó alig olvasható, de tüzetes egybevetés után a szöveget itt közölt alakjában kellett megállapítani s jelenleg egy betű iránt sincs kétség. Helyes megértésére nézve pedig még a következő észrevételeim vannak :

A beírásban a *venit ex scholis inferioribus* nem úgy értendő, mintha Berzsenyi falusi iskolákból érkezett volna ekkor ; *scholae inferiores* ez anyakönyv nyelvhasználata szerint is egyszerűen annyi, mint *classes inferiores*: alsó osztályok, algymnasium, szemben a retorikával, mely már felsőbb osztály; tehát u. azon intézet és nem külön iskola. Kiviláglik ez a 244. és 245. számú (sajátkezű) bejegyzésekből is. A 244. sz. a. olvassuk: *Sigismundus Horváth hic Sopronii scholas inferiores per plurimum annorum seriem frequentans veni in superiorem classem, scil. Rhetoricam cum symbolo: Laboribus vendunt omnia bona Dii; a* 245. sz. a. pedig: *Josephus Bejék, inferiores scholas absolvendo transpositus ad Rhetores agam ex symbolo: Non jacet in molli veneranda scientia lecto. Épen ez esetek és a minden tanuló neve után odatett *venit ex scholis* (vagy: *classibus inferioribus* megjegyzések bizonyítják a *Classis III-tiae Discipuli* feliraton kívül, hogy a kérdéses jegyzék csakugyan a felsőbb osztályokba lépő tanulók matriculája volt. — *Symbolumot* (jelmondatot) akkori szokás szerint minden tanuló választott' magá-*

nak a felgymnasiunba léptekor s azt az anyakönyvbe is beírták. A többi soproni tanuló symboluma is rendszerint erkölcsi tartalmú latin közmondás volt; vagy idézet a classicusokból, választására sok minden apró körülmény lehetett befolyással, de a Berzsényié bizonyára elég érdekes, és tagadhatatlanul jellemző. --- Müllner Mátyás az eltávozási bejegyzésben a Wietoris írását ismeri föl, a ki osztálytanár volt.

A bejegyzés tanulságai közül a vitás kérdésekre nézve kettő különösen fontos. Berzsényi valóban 1795-ben vált meg végleg a soproni lyceumtól, nem 1796-ban mint Toldy írta; s a mi még fontosabb: szó sincs itten consilium abeundiról, ellenkezőleg hivatalosan el van ismerve, hogy «valedixit»: önként lépett ki; sőt a *Mores non probavit* is annak a közvetett bevallása, hogy nem csapták ki, mintegy «kevésbé szabályszerű»-t kapott.

Szükségesnek látom kiemelni, hogy mivel a találtam adat szövege nem egyezett azzal, melyet Angyalnak Greifenstein theologus küldött, a legnagyobb erélyvel vetettem magam a Greifenstein-féle közlés forrásának felkutatására. E forrás ugyan Angyal jegyzetében is gyanús általánossággal van említve, midőn idézi «a soproni tanári jegyzőkönyv ama helyét, mely így szól», melyik tanári jegyzőkönyv, minő lapon, vagy minő ülésről szól az a hely? De másfelől némi hitelt követelt a szövegszerű latin idézet, mely rövides formájával hasonlít is a találtam bejegyzéshez, továbbá a határozottság, melylyel a *die vicesima Julii*t említi. Honnan tudta volna Greifenstein, ha adatát a légből kapta volna, hogy épen 1795-ben és épen juliushoz történt Berzsényi kilépése? Azonban végre is arról győződtem meg, hogy Berzsényire vonatkozó adat egyéb matriculákban vagy jegyzőkönyvekben nincs. Ama helyet «a soproni tanári jegyzőkönyvben» sem én fel nem találtam, sem olyan tanári jegyzőkönyv nincs, és ha volna is, Müllner Mátyás volt igazgató állítása szerint Greifenstein theologus nem is férhetett volna hozzá. Hogy honnan vette Greifenstein az ő adatát, azt nem tudja senki; a tanároktól nem kapta. Az ősz Müllner Mátyás, az intézet nyugalmazott igazgatója, ki a lyceum történetét magyarul és németül megírta s kinek a fejében van az iskola multjára tartozó minden adat, határozottan és ismételten kijelentette előttem, hogy olyan hivatalos adat nem létezik, sem olyan — Berzsényivel egykorú — tanári jegyzőkönyv, a minőről Greifenstein hírt adott Angyalnak. Marusák Pál, a soproni állami felsőbb leányiskola igazgatója, mint azt velem közölni szíves volt, pár évvel ezelőtt a soproni evang. conventi levéltárat is átkutatta Berzsényi miatt, de egyetlen betűt sem talált. — Hátra volt ekkor annak a kiderítése, nincse talán-talán a Magyar Társaság iratai közt a Greifenstein-féle adat forrása. Mivel soproni tartózkodásom idején a nagy szünet miatt távol voltak a M. Társaság tisztviselői s így e társaság irattárához nem fér-

hettem, később, levélegileg intéztem el a dolgot. Scheffer Károly tanár volt szíves a nyomozást végezni és végeztetni, s az eredmény ismét az, hogy a M. Társ. irataiban sem került elő a consilium és ujjolag azt írja, hogy «Collegáim közt senki sem tudja, hogy Greifenstein honnét szedte, vette consil. abeundi-állítását».

A dolog eléggé világos; Greifenstein adata nem hiteles és közlése mystificatio, melynek esetleg ő is csak jóhiszemű áldozata volt, Angyal mindenestre. Szántsándékkal használok ez erős kifejezést, hogy az adat igazolását kieroszakoljam, ha ugyan lehetséges az igazolás. Az adat nincs egyszerűen a légből kapva, sőt tartalmilag, nagyjában megegyez a hivatalos bejegyzéssel. S talán ez vezet keletkezése nyomára. Nézetem szerint semmi más az, mint a fönti hivatalos adatnak mondaszerű változata, vagy inkább eltorzított híre. Az idézett anyakönyvi bejegyzés nem ismeretlen a soproni lyceumban, a tanár urak engem is könnyen ráigazítottak, hallomásból ismerheti az ifjuság is, s mi természetesebb, mint hogy egy-egy emlékezetből, körülbelül való idézés módosított a szövegen, a hír pedig tódította. A dátum egybevág, sőt a Greifenstein-féle közlés nagyobb pontosság látszatáért a napot is tudja (jul. 20), a *Mores non probavit*ből pedig a hír szájában lett *consilium abeundi*. S ez aztán egy közlő könnyelműségéből belekerült az irodalomtörténetbe. — Íme egy adalék a mythos-elmélethez, legújabb irodalomtörténetünkől, a mint egy mythikus hősré más mythikus személyek vonásait ruházzák. Csokonai, Petőfi után Berzsenyi is megkapja a consiliumot. A lyrai nagyságok fejlődésében maholnap nélkülözhetetlen föltétel lesz, hogy deákkorában kicsapták légyen.

Nem mulaszthatom el azonban a *valedicere* értelmének behatóbb megvilágítását, annál kevésbé, mert e dolgozat felolvasásakor igen tiszteletreméltó részről az a meglepő észrevétel merült föl, hogy a *valedicere* kifejezés a régi prot. kollégiumi életben a kizárt tanuló elköszönésének volt a terminus technicus; szokásban volt ugyanis, hogy mikor a kicsapott diáknak az intézet udvarán a tanári kar és az ifjuság jelenlétében felolvasták az ítéletet, a delinquens búcsúszózatot intézett a gyülekezethez, prózában vagy versben, mire állandó formula is volt. elismerte benne hibáját, javulást ígért, s ez a búcsúzás volt a valedictio. Ez adat szerint tehát Berzsenyit mégis eltávolították volna. Részemről mindjárt e figyelmeztetés után megjegyeztem, hogy a soproni anyakönyvben oly sok esetben találtam a *valedixit* kifejezést, hogy legalább az ottani helyi szokás szerint lehetetlen e szót a kizárt tanuló távozásának műszavául tekinteni, egyúttal azonban megígértem, hogy nyomozásaimat ez irányban ki fogom egészíteni. Részletes kérdéseimre Müllner Mátyás nyug. igazgató úr egy minden mozzanatot felölelő, kritikai élelátással összeállított elaboratumban felelt, melynek eredményeit a következőkben foglalom össze.

A *valedicere* értelmét a számtalan sok példa közül e néhány is eléggé megvilágítja:

5. sz. *N. * K. * 1789 d. 11 maji valedixit, optimus et observantissimus iuvenis passum quaesiturus ut olim artem nauticam maritimam apud Hollandos ediscat.*

17. sz. *G * Qu * 1789 20 julii valedixit probatus et moratus iuvenis etc.*

19. sz. *L * K * 1789 d. 10 aug. valedixit Papensi scholae Rector praeficiendus, bonus et probatus juvenis. Feliciter!*

26. sz. *Fr * Q * 1788 d. 26 7-bris valedixit bonus juvenis apud Orosházienses notarium acturus.*

30. sz. *M * D * 1787 d. 5 julii peracto probe examine dixit vale, probus diligens accuratus juvenis. Nostram approbationem habuit.*

34. sz. *P * T * 1788 d. 7-bris valedixit probus et accuratus et bene versatus juvenis in academia, quae Posonii est, studia iuris continuaturus. Feliciter!*

36. sz. *A * T * 1789 d. 3 julii valedixit egregie cultus juvenis non infelicioior neque deterioior suo fratri (l. 34. sz.) omnium nostri approbationem habuit.*

Ezekből világos, hogy a soproni helyi szokás szerint a *valedicere* nem jelenthette kizárt tanuló elköszönését illetőleg távozását, hanem az intézetből rendes bejelentés útján való tisztességes búcsúvételt. E mellett szól az anyakönyvben több névnel, így az 56. sz. a. *Fr * I ** nevénel is e megjegyzés: *Non malus iuvenis sine dicto vale emansit LMgter factus.*

Azon évben, melyben Berzsényi rhetor lett (1794), vele együtt összesen 36 tanuló iratkozott be a rhetorikai osztályba. Ezek közül 22 *translocatus est 1796 2-da 7-bris*, illetőleg kettő még 1795-ben, 11 — köztük Berzsényi is — *valedixit* különféle okokból: *bonus iuvenis, ad Hungaros abiturus, — accepto testim., — ad Posonios abiturus, bonus iuvenis, — ad Geometram applicatus, — mercator factus, bonus iuvenis, — militiam nobilium scutus, — cum insurgentibus fecit, — miles futurus, ad Mantuam 1797 d. 1 Febru. e vulnere †; — 1 tanuló dimissus est, multa pollicitus; — 1 emansit hoc prostibulum patris scholae docentis; — ismét 1 emansit, hic malesanus in Lmgtrtum etiam sine commendatione applicatus.*

Annai tehát bizonyos, hogy a *valedixit*nek semmi köze a kicsapáshoz, hanem tisztességes búcsúzást jelent olyanok részéről is, kikkel a szigorú tanár tán kevésbé volt megelégedve. A kik nem jelentették be az intézetből való távozást vagyis nem vettek búcsút annak rendje szerint, azokról ezek a szokott kifejezések: *emansit, disperit, abiit, excessit* s hogy a tanár ezen mulasztást csakugyan zokon is veszi, mutatják

megjegyzései, pl. az 56. sz. (l. föntebb) és 254. sz.: *J * B * non valedixit — emansit — servitia ppis ab Eszterházy quaesiturus*. Tehát a *valedictio* a kilépésnek legkorrektebb formája volt, a szó nélkül való kimaradásnak is sokkal fölötte állt. Annál kevésbé alkalmazták e szót az eltávolítás jelzésére. Az iskolából való kiesapást, kizárást, illetőleg eltanácsolást a következő külön kifejezések jelzik: e *schola dimissus*, vagy egyszerűen *dimissus* és a szigorúbb *eliminatus*. Így a 283. sz. a. *I * V * ppter metum poenarum pfluus, eliminatus*; 293. sz. *A * B * ppter commissa crimina dimitti debuit*; 310. sz. *A * M * in furtis deprehensus punitus dein penitus dimissus est*; 314. sz. *N * W * ppter furta castigatus, incarcerationatus et demum dimissus est*; 334. sz. *Gy * S. * levis homo cum Test. monitoriis dimissus*; 337. sz. *A * H * cum Test. monitoriis non commendatoriis dimissus est*.

Müllner szerint az Sopronban is előfordult, hogy az elutasított tanuló a tanár komoly intésére magába szállva, minden jót ígért négy szemközt, de nem a kizárási actus alkalmával az egybegyűlt tanári kar és ifjúság előtt, a mikor a deliquensnek csak kihirdették az ítéletet, de magát nem juttatták szóhoz. Viszont előfordult az az eset is, hogy az illető kigyót-békát kiáltott a tanári karra, különösen ha egyszer menedéket talált a kaszárnnyában, — mert ez volt a biztos refugium. Példa erre a 71. sz. *I * Z * 1790: Inane terrae pondus, ad omne vitium proclivis — demum dimissus non sine calumnia in Docentes conjecta, miles factus*.

Berzsenyi az egyedüli, a kinél a *valedixit* mellett a megrovó *mores non probavit* kifejezés áll. De ezt s a hasonló jellemzéseket Müllner Mátyás nem tartja osztályzatnak a magaviseletből, hanem egyszerűen a tanár magán bejegyzésének, mely, ha a tanuló bizonyítványt kért, abba természetesen befolyt, de magában véve alig szolgáltatott okot a kizáráásra. Wiatorisnak ilyen elítélő megjegyzéseire szolgáljon például a 86. sz. a. *H * A * non quidem sine dotibus, sed tamen nimium levis, viz etiam apud Poson, quo transiit, sanandus*. 139. sz. a. *J * M * ad Poson. transiit si levitatem deposuerit, non erit malum subjectum*, stb.

Ez adatok összeállítását Müllner a következő vélemény-nyilvánítással kíséri, melyet kétszeres érdekűvé tesz az a körülmény, hogy a soproni iskola régi viszonyait mint öreg tanár, régi igazgató és az intézet történetírója ez idő szerint ő ismeri legalaposabban.

«Hogy a szóban levő ügyben egyéni véleményemet kimondjam, én nem tartom valóznak, hogy Berzsenyi Sopronból kizáratott vagy csak consilium abeundival is elbocsáttatott volna. A *valedixit* kifejezést a fentemlített tények után egy elfogulatlan bíró sem fogja elutasításra magyarázhatni; de ott van a *mores non probavit*. Erre nézve utasítok a *Soproni ev. gymnasium története* című művecském ezt a korszakot jel-

lemző részére. Tény volt, s az egész dunántúli egyházkerületben keserű panaszokra szolgáltatott okot, hogy a tanuló ifjuság közt a fegyelem, épen Wietoris gyengesége folytán, nagyon is meglazult. Már hogy ez a szellem az eleven, genialis, tán kissé szilajabb Berzsényit is elragadta, ki fogna azon csodálkozni? Tán akkor is előszeretettel cultiválta az ujonnan keletkezett ifjusági magyar társaság behatása alatt, ámbár mint rhetor annak tagja nem lehetett, költői geniusának ösztönzésére a magyar irodalmat s verselést s kisebb gondot fordított iskolai szorosabb teendőire. Ez psychologicce eléggé indokolja tanárának, a kivel épen abban az évben mondattak le a rectori hivatalról, keményebb ítéletét, mely azonban nem hoz fel olyan tényt, mely kizárásra szolgáltatna okot. Másrészt a fiunak derék classicus miveltésű atya, a kihez, mint az egyházkerület egyik előkelő tagjához, szinte elhatott a Sopronról szárnyaló kedvezőtlen hír, tanácsosnak tartotta, hogy fiát, ismervén annak természetét, hisz a legelevenebb, leggeniálisabb ifjakat legkönnyebben ragadják el a szenvedélyek téves irányba, kivegye a veszélyesnek látszó légkörből, hogy otthon, a házi tűzhely szentélyében maga vegye kezébe a szép tehetségű fiunak tudományos s erkölcsi kiképezését. A mint az eredmény mutatta, áldott sikerrel. Fia tehát valószínűleg az atya személyes kíséretében, annak rende szerint búcsúzott az intézettől, *valedixit*, s egyáltalában nincs kizárva, daczára a *mores non probavit*-nak, hogy Berzsényink, ha atya úgy akarta volna, tanulmányait akár Sopronban, akár más intézetben folytathatta volna. — Ez alulirotnak határozott meggyőződése! — Sopronban, 1892. nov. 23-án. Müllner M. nyug. igazgató tanár».

Érdekesnek tartom idejegyezni Müllner Mátyásnak élőlészóval közölt azon hozzávetését is, hogy Wietoris azért tett kifogást Berzsényi erkölcsi magaviselete ellen, mert akkoriban lévén a magyar világ (az 1790-es években), Berzsényi is nyíltan tüntetett magyar virtusaival, mit Wietoris nem látott szívesen, mert nem volt magyar érzelmű; Berzsényi bűne, a mi volt, egyszerű deákcsíny lehetett. Ezzel az egyéni nézettel meglehetőss összhangzásban van a Berzsényi-család azon tudomása, mely szerint a tizenkét német megverése és a város tavába hányása egy nemzetiségi összezördülésből keletkezett. Maga a költő is nem minden nemzeti önérzet nélkül említi ez epizódot Kazinczyhoz 1811. márcz. 13-án kelt levelében. — Scheffer Károly tanár pedig említett levelében azt írja nekem, hogy tanártársai közül «mindenki szeretett volna [tüzetesebb] adatokkal szolgálni, de nem tudott egyik sem, csak hagyományilag mondták, hogy [Berzsényi] heves, pezsgővérű volt, annyira, hogy az itteni gazda-polgár legényekkel is néha összetűzött (ismeretes, goromba vad nép, különösen akkoriban), tán onnét is azon jelzés: *mores non probavit*.»

A szóbeli hagyomány bizonynyal nem írás, de bizonyos belső hitelesség rendszerint van benne; ezek a hagyományok és hozzávetések szintén legalább is érdekesek, mert jellemzők részint a költőre, részint a viszonyokra nézve, melyek közt forgott. Akármi adott azonban okot Wietorisznak ama zsémbes bejegyzésre, Berzsényi a szokásban volt távozási módok közül a legtisztességesebbek szerint hagyta el az iskolát: valedixit. Ez meg van írásban. S ha eszünkbe jut, minő kegyeletet érzett Berzsényi később is a soproni iskola iránt, hogy hazamenetele után csakhamar összeköttetést keresett a Magyar Társasággal, hogy fiait Somogyból is ott iskoláztatta, eleve is valószínűtlennek tarthatjuk, hogy szégyenletes úton vált volna meg az intézettől.

Berzsényi mindenesetre szabályszerűen végezte az 1794/5. iskolai évet, távozásáról csak olyan rendes évvégi bejegyzés számol be, mint a többi tanulóról; a tanulókat nagyrészt július havában (*m. Jul.*) bocsátották tovább. Berzsényinek is még pályaválasztásáról is kívántak nyilatkozatot. Nincs is értelme, minek adtak volna consiliumot az év legvégén (jul. 20.). Lehet, kapott bizalmas felszólítást, hogy ne térjen vissza jövőre; atyját felvilágosíthatták, hogy az időt kár a hanyag és rakoncátlan fiúra vesztegetni, szóval lehetett mintegy consilium non redeundi, de nem volt hivatalos consilium abeundi. Az már el volt végezve, hogy Berzsényi Sopronba nem megy vissza, csak az volt még a kilépéskor eldöntetlen, végez-e jogot is, mint az atyja, ki hites ügyvéd volt, vagy lesz mindjár gazda. Tudjuk, hogy aztán csakhamar az utóbbit határozta el az öreg Berzsényi Lajos.

Így ért befejezést Berzsényi tanuló kora, nem 1796-ban, hanem 1795. nyarán. Tudva, hogy 1776-ban született, így is már tizenkilenc éves volt, osztályához képest kissé idős. Atyja igen is soká engedte volt a fiút a testedző játékok közt s jól elkésett az iskolába adással; Berzsényi kissé kinőtt osztálytársai közül. Az alsóbb osztályokban — úgy látszik — erejénél, falusias pajkosságánál és koránál fogva a csintalanságokban vezére volt társainak, s e miatt volt baja; később mint fölserdült ifjú, komolyabb kedélyvel, végletes természete szerint hol magányos szemlékezésbe merült s Horatiusban és Gessnerben lelte kedvét, hol egy-egy szilajabb kitörésre ragadtatta magát s ezért az iskolának sehogy sem felelt meg. Már ekkor nagy volt a retorikai osztályba, annyira nagy, hogy alig ment haza, egy év, vagy legföljebb kettő mulva a nemzet ódaköltői közt is a legnagyobb lett. — Azonban maradjunk a száraz adatoknál.

Mint már említettem, Berzsényi deákkorára vonatkozólag semmiféle más adat a soproni lyceum irattárában nincsen. A kétségtelenül nagyobb számban megvolt régi hivatalos könyvek egy része az ősi rendtartás mellett magánkezekben elkallódott. Kutattam Berzsényi osztály-

zatát, az alsóbb osztályokra vonatkozó felvilágosításokat, különös figyelemmel átnéztem az idegen intézetekből első ízben fölvetett tanulók ez időtájbeli anyakönyveit is, de eredménytelenül. Következésképp Berzsényi iskolázása kezdetéről nem tudok közvetlen adatot. De épen a más intézetekből jöttek könyvében való hiányzásából az sejtethető, hogy a gymnasiumot kezdettől fogva Sopronban járta. Különben, hogy Sopron előtt más intézetet látogatott volna, arról semmi hagyomány nem is szól, s természetesen Berzsényi Lajos a saját hitfelekezetének legközelebbi jeles főiskolájába küldte fiát azonnal, mihelyt a nyilvános iskolázás idejét elérkezettnek vélte.

A soproni lyceum akkori szervezete szerint a rhetorikai osztály alatt volt a syntaxis két évi és az alatt a grammatika szintén két évi tanfolyammal. E szerint Berzsényi, ki a rhetorikai osztályba 1794-ben lépett, négy évvel az előtt, azaz 1790-ben léphetett a gymnasium első osztályába. Még ez alatt volt a két évi előkészítő osztály, az u. n. donatus, melyet 1789-ben megszüntettek ugyan (Müllner M. *Gesch. des evang. Gymn. zu Oedenburg*, 1857), de Berzsényi kezdhette volna a nyilvános iskolázást ebben, mert ő még 1788-ban került volna bele. De ő ez osztályba aligha járt. Mikor Döbrentei azt írja, hogy Berzsényi Sopronba jöttekor az iskolai tanulmányokban rég izzadókat csakhamar és játszva elérte, ezzel nyilván azt mondja, hogy a legalsónál magasabb osztályba került. Egy kis fölvételi vizsgálat után közvetlenül a grammatikai osztályba vették föl az elemi ismereteken túl levő fiukat. Így történt ez Kis Jánossal is, annál inkább elengedhették a donatust az intelligens nemes szülők gyermekének, Berzsényinek. Döbrentei adata tehát úgy értendő, hogy Berzsényi nem volt donatista, mindjárt a grammatikai osztályba jutott, mégis hamar belejött az iskolai studiumba. Ebben a nézetben van Müllner is. Azok a rég izzadók az előkészítő tanfolyamot végzett növendékek lehettek. S Toldy félreérti Döbrenteit, midőn kifejezését így változtatja: «ekkép idősb társait csakhamar és játszva elérte». Osztálytársai, kiknek eléréséről szó lehet, nem igen lehettek nála idősebbek, hiszen a mai első osztálynak megfelelő iskolába léptekor tizen-négy éves volt. Viszont, 1790-nél, a grammatikai első osztálynál később is aligha ment Sopronba. Erre nézve igen érdekes analogiát nyújt Kis János esete, ki Emlékezéseiben leírja az ő felvételét, mely a Berzsényié előtt körülbelül nyolcz évvel történt. «Oskoláztatásom el lévén határozva — úgymond — mihelyt Vadosfán a' deák nyelv' elemeit néhány hetek alatt valamennyire megtanultam, 1782-ben novemberben Sopronba kelle mennem . . . Rektor Farkas Ádám egy feddhetetlen életű s nagy tudós gyanánt tisztelt, komoly képű, de szelid lelkű aggastyán, nem soká tartó vizsgálás után az utolsótól számlálva, harmadik oskolába vagy a grammatikai osztályba veve-be, épen abba, melyben egy

másik jó fejű s jó tanulási, két esztendővel idősebb pajtásom is helyhez-tették, ki Vadosfán a deák nyelvből talán ötször is többet tudott, mint én, de a falusi iskolában igen soká késett, a nélkül, hogy Rhenius grammatikáján kívül minden egyéb szükséges tanulmányokban is oktatást nyerhetett volna». Azaz a házi oktatásban vagy falusi iskolázásban részesült fiúkat nem könnyen sorozták az elsőnél magasabb gymn. osztályba.

Minden valószínűség szerint tehát 1790-ben mint tizennégy éves fiú került Berzsenyi Sopronba s ott a grammatikai osztály első évére vették fel. Nyilvános iskolázásának összes tartama öt év volt.

Egy másik bonyodalom szintén újabban támadt. Döbrentei értesítése alapján jó ideig azt hittük, hogy Berzsenyi egyszer egy egész évig szünetelt otthon, még pedig azért, mert mikor a syntaxis első évét (mailag szólva a harmadik osztályt) elvégezte, katonává akart lenni, mire mint egyetlen gyermeket és örökösét az atyai figyelem alá hazavitték s így a syntaxis második felét elmulasztotta; esztendő múlva visszatért Sopronba, ott Wietoris Jonathán, a rhetorikai osztály tanára pártfogása folytán elengedték neki a syntaxis második évét, s így az évet el nem vesztve, mehetett mindjárt a rhetorikai osztályba. Ezt összevetve a fentidézett hivatalos bejegyzéssel, az tűnik ki, hogy Berzsenyi 1793-ban ment katonának s az 1793/4. iskolai évet töltötte otthon.

Néhai Berzsenyi László, a költő legifjabb fia azonban, Bayer Ferenczhez Nikláról 1879. febr. 3-án írt levelében úgy nyilatkozott, hogy «a boldogultnak édes anyja 1794-ben szept. 9-én halt meg, mikor ő még soproni tanuló volt. Anyja halála s így az atyai szigort enyhítő anyai szeretet hiánya keseríté el annyira, hogy az iskolát rögtön elhagyva, Keszthelyre lejtött s katona lett». — E levélben való a Dániel anyjának elhaltáról szóló adat. Egészen új adat az, hogy az iskolát rögtön elhagyta, hogy Keszthelyre ment le és hogy tényleg katona lett. De legújabb és pszichologiai tekintetben igen tetszetős adat az, hogy anyja halála miatt elkeseredve csapott fel katonának. Kár, hogy időrendi lehetlenségekbe ütközik. 1794. szeptemberben, mikor anyja halála történt, Berzsenyi a rhetorikai osztályba volt lépendő és az 1794/5. iskolai évet Sopronba töltötte. Ez a fenti anyakönyv értelmében föltétlen hitelességű tény. Hogy tölthetett ezalatt otthon is egy esztendőt s hogy mulaszthatta el a syntaxis második évét akkor, mikor a rhetorikába járt? Mert Döbrenteknek a soproni iskolázás egész elbeszélésében nincsenek annál világosabb adatai, mint a melyek e megszakítás tartamára vonatkoznak. «Már syntaxista korában katona akara lenni,» «fele folyamát e szerint a syntaxis osztályának, mely Sopronban két esztendő, elmulasztá», «de otthon előszedte atyja könyvei közül az egy-két verses magyart», «esztendő mulva Vietoris kedvezésből maga keze alá

vette az ékesszólási osztályba». Ennyi és ily határozott dátumot egy eseményre vonatkozólag egy olyan rövides életrajzban nem hagyhatunk figyelmen kívül; Döbrentei ilyen részleteket nem találhatott ki, jól is emlékezhetett rá, ő ki annyit érintkezett Berzsényivel és egykor, kevéssel Berzsényi után maga is soproni diák volt. S bárminő véleménynyel legyen valaki Döbrenteinek igazságszeretete iránt, el kell ismernie, hogy e ténynyel szemben Döbrentei nem volt személyesen érdekelve s nem volt oka miért ferdíteni. Döbrentei ez állítását különben Berzsényi László sem czáfolja, azaz nem is érinti idézett levelében, melynek célja épen a Berzsényi Dánielről forgalomba került hibás adatok és állítások megigazítása volt, sőt hallgatag mintegy elismeri a katonasági epizód jelentőségét Berzsényi fejlődésében, midőn lélektanilag is motiválni szükségesnek véli e lépést. Ha csakugyan igaz volna, hogy Dániel 1794/5. elején szökött Keszthelyre, akkor atyjának nem lehetett őt atyai figyelem alá hazavinnie s otthon tartania, hanem mielőbb vissza kellett vinni az iskolába és lehető kevés zajjal elsimitani a dolgot, mert semmi nyoma az esetnek az osztálykönyvben. Aztán ha *rögtön* katonának ment volna anyja halála után, az még az iskolai év megnyílta előtt történt volna (anyja u. is septe. 9-én halt meg), tehát akkor sem állhatna meg Berzsényi László állítása, hogy az iskolát rögtön elhagyva ment katonának. Ez esetben egy kis otthoni szemmeltartást hozzávéve, atya csak elkésve vihette volna beiratni, mi magában véve nem lett volna lehetetlen, mert a régi anyakönyvekből láthatólag bármely hónapban vettek föl tanulókat; ámde Berzsényi neve az 1794-ben beírtak közt a legelső közt fordul elő (36 közt a 4-ik), tehát egészen idején feladták. Berzsényi László adata a Döbrenteiével csak akkor férne össze, ha a régibb tudomás szerint, 1796-ban maradt volna le Berzsényi Dániel az iskolából. Valóban nincs okunk, hogy Döbrentei ama közlésében kételkedjünk s Berzsényi katonává lételének fő indítéka az marad, a mit Döbrentei állított: a kalandvágy, az, hogy szilaj ereje szellemében a vitézséget nézte a legfőbb szépnek; hozzájárult ehhez bizonyos fokú elkeseredés, részint atyja, részint az iskola iránt, de nem anyja halála miatt. E pontra nézve én is azt mondom: mért ne villanhatott volna meg az ő fejében is a katonává fölcsapás, még anyja életében, apja szigorúsága és tanulmányi akadályok miatt, mint a Petőfiében, mikor neki physicum és temperamentuma is arravalóbb volt, s az alkalom még jobban csábította. A francia köztársaság ellen kötött első nagy szövetség ekkor tegyverkezett Európaszerte, nálunk is toborzották a hadtesteket, hogy a Rajnavidéki csataterekre küldjék. A hősi babér szinte kínálta magát neki, s nem érthető-e, hogy a tizenhét éves, kifejlett, erős, lelkes ifjú, kinek eszménye a vitézség volt, kinyujtá kezét érte?

Még a Magyar Társasághoz való viszonyát kívánom említeni.

Toldy azt állítja, hogy Berzsenyi még Sopronban «titkon verselni is kezdett, mire főleg a Kis által alapított soproni Magyar Társaság ösztönözhetette, melynek tagja lett.» Kőrösi Lászlónál ez az állítás oda növi ki magát, hogy a Magyar Társaságnak «az ifjú Berzsenyi is tagja lett s egész lelkesen írja azokat a verseket, melyek csak azért érdekesek, mert első zsengei közé tartoznak.» A gondosabb Angyal is elfogadja, hogy Berzsenyi az egylet tagjává lett, de nem röstelte megnézni «A sopronyi Magyar Társaság Próbazsengéit», mely könyv 1804-ben jelent meg, s kimondja hogy «tagadólagos forrás, a mennyiben Berzsenyitől nincs benne költemény.» — Kutatásaim eredménye e tekintetben az, hogy Berzsenyi a Magyar Társaságnak tagja nem volt és nem is lehetett, mivel csak a legfelső (theologiai) osztály hallgatói, az ú. n. primanusok vehettek benne részt. Ezt bizonyítják Müllner Mátyás, Scheffer Károly és Marusák Pál velem közölt nyilatkozatai is. Egy nemrég megjelent könyv (*A soproni ev. lyceumi magyar Társaság története 1790—1890. Írta Kovács Sándor theologus. Sopron 1890.*, 50. l.) azt írja, hogy Berzsenyi e társaságnak nem volt tagja, de az örömmünnepeken rendes hallgató volt, együtt érzett, együtt lelkesedett a szavalókkal; neve a jegyzekönyvben kétszer fordul elő: 1798-ban könyveket kér, 1804-ben levelezőnek választották. — Kértemre Scheffer Károly és Arndt tanár, a soproni M. Társaság elnökének meghagyásából Tompa József soproni tanuló, a Magyar Társaság titkára a jegyzőkönyveket «mind lelkiismeretesen áttanulmányozta» (Scheffer Károly levele hozzám) s a következő sorokban foglalta össze, a mit talált, vagy inkább nem talált:

„A X-dik Hónak 26-dikán tartott Gyűlésünkben, jelentést téve Göndöcs Bibliothekariusunk, hogy némely külvalók is szándékoznak a Társaság könyvtárából olvasni, s ezek közt Tek. Káldy Pál és Berzsenyi Dániel urak, az érette járandó pénz egész esztendőre le-is fizették, az első a' szokott 2. fl. az utóbbi pedig 2 f. 16 xrt.“ (*A Sopronyi Magyar Tanuló Társaság Jegyzőkönyve Sopronyba 1798*, elejéről számítva a 114. oldal; a lapok számozatlanok, levéltári szám: A1.)

Az 1804. jegyzőkönyvben többszöri átnézés után sem tudtam ráakadni Kovács S. adatára, hogy ez évben levelező taggá választatik Berzsenyi, szintűgy nincs nyoma a «consilium abeundi»-nak.

Berzsenyi neve továbbá ama könyvben sem fordul elő, hova a tagok be vannak írva.»

Az utolsó előtti pont azért érdekes, mert ha Berzsenyit 1804-ben levelezővé választották volna, az a tény azt mutatná, hogy költői munkásságának hamarabb híre terjedt magánúton, mint eddig gondoltuk. Azt hiszem, az évszámot 1814-nek kell olvasnunk.

Ezek a soproni iskolázás tényleges külső adatai, megtisztítva a rájuk tapadó járulékoktól; ezek szolgálhatnak szilárd keretül a nagy óda-

költő tanulókori fejlődésének vizsgálatához, mit más alkalommal lesz szerencsém előterjeszteni. Berzsenyi alakját délibáb kezdte körülfolyni, életének emlékezete több pontban képzeletbe kezdett játszani; a consilium, a katonának szökés, az önképzőkori szereplés mind olyan vonás, melynek van némi történeti indítéka, de többé kevésbé mind túlzott. — A kritikának a történeti tények elregésedésével szemben fokozott éberség a kötelessége.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

HAZAI IRODALOM.

Magyarországi tanulók külföldön. II. Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Összeállította *dr. Schrauf Károly*, cs. és kir. udvari levéltárnok. Budapest, Akadémia, 1892. CVI. 365. l.

A M. T. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága még boldogult Ábel Jenő szerkesztése alatt indította meg néhány évvel ezelőtt *Magyarországi tanulók külföldön* című vállalatát, melynek célja világot vetni a hazai művelődéstörténet egy igen fontos fejezetére, magyar ifjaknak idegen egyetemeken végzett tanulmányaira. Az első kötet, mely a jenai egyetemmel foglalkozik Mokos Gyula összeállításában, 1890-ben jelent meg; ismertetése Erdélyi Pál tollából a folyóirat XIV. köt. 328. l. olvasható. Az előttünk fekvő második kötet, melyet Schrauf Károly, a hazai tudós körökkel is élénk összeköttetésben álló bécsi udvari levéltárnok adott ki, azokkal a magyar tanulókkal foglalkozik, a kik a bécsi egyetemet 1365-től 1460-ig látogatták.

A publicatio forrásai a bécsi egyetem két legrégibb főanyakönyve, melyek közül az első 1377-től 1420-ig, a második 1421-től 1450-ig, továbbá a jogi kár két legrégibb anyakönyve, melyek 1402-től 1557-ig terjednek. A tanulóknak ez okmányok alapján ismert nevei a rájuk vonatkozó immatriculationalis adatokkal együtt az 1—148. lapon olvashatók, a szöveg alatt pedig bő magyarázó jegyzeteket találunk; ezeket a 149—202. lapra terjedő *pótlék* egészíti ki nagyon becses adalékokkal, melyek mind a legfáradságosabb utánajárásról tanúskodnak. A kötetet terjedelmes indexek fejezik be, az egyik a személy és helyneveket állítja össze betűrendben, a másik a tanulókat hivatalos és társadalmi állásuk szerint csoportosítja. Igen becses a terjedelmes bevezetés is, melyben Schrauf érdekesen írja le a négy egyetemi nemzet, az *Australes*, *Rhenenses*, *Ungari* és *Saxones* szerepét a bécsi főiskolán, adja a felhasznált anyakönyvek palaeographiai leírását és beszámol egész eljárásáról. Igazi német szorgalommal és bámulatos pontossággal vannak összeállítva a

bevezetéshez csatolt statisztikai táblák: az első mutatja a főnyakönyvbe beiktatott tanulók létszámát s világot vet a négy nemzet számarányára; a második a főnyakönyvbe beírt magyarokkal foglalkozik s különválasztja a kétségtelenül magyar származású tanulókat a kétségesektől; a harmadikon látjuk a magyar tanulók számát az egyes helységek szerint, a minék nagy hasznát vehetik majd a városi és megyei monographiák szerzői; a negyedik a magyar jogászok létszámát állapítja meg. Erre egy kis excursus következik az akkori pénzürtékekről, a mi világot vet a következő, ötödik tábla adataira, a hol mind a négy nemzetbeli tanulók díjfizetési vannak összeállítva; a hatodik táblán látjuk a magyar tanulók által fizetett díjakat, végre a hetediken a jogászyakönyvnek a magyarokra vonatkozó promotionalis és díjfizetési adatait. A kiadó e táblákkal nagyon megkönnyítette mindazok dolgát, a kik a könyvben található gazdag művelődéstörténeti anyaggal bármily szempontból foglalkozni akarnak. Schraufnak különben az egész munkában nagy segítségére volt boldogult Ábel, a kinek a jegyzetek és a pótlék németből magyarra való fordítása is köszönhető. Ábel halála után a munka jó részét e sorok írója rendezte sajtó alá s a bevezetést is ő fordította magyarra.

Ha csak futólag is lapozzuk e könyvet, azonnal meggyőződünk arról, hogy Schrauf ez óriási munkát a legaprólékosabb gonddal végezte s a kutatók előtt oly forrást nyitott meg, melyet egyhamar nem fognak kimeríteni. A legsürgősebb teendő most kétségtelenül az volna, hogy az irodalomtörténeti bizottság a prágai és a krakói egyetem okmányait is hasonló módon hozzáférhetővé tegye, mivel ez a két főiskola volt az, melyet magyar tanulók a bécsin kívül ebben a korban, a XIV. század második és a XV. első felében leginkább látogattak; a németországi egyetemekre való tódulás ugyanis csak a reformatióval kezdődik. E munka elvégzésére is kétségtelenül Schrauf volna a legalkalmasabb ember; azért nagy örömemre szolgált az ő levélbeli közlése, mely szerint a *Bursa Cracoviensis Hungarorum* immár kiadásra készen áll. Reméljük, hogy az Akadémia ismert áldozatkészsége ennek a megjelenését is lehetővé teszi.

NÉMETHY GÉZA.

A mértékes magyar verselés története. A klasszikai és nyugat-európai versformák irodalmunkban. A Kisfaludy-társaság Lukács-Krisztina-díjával jutalmazott pályamű. Írta *Négyesy László*. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, 1892. 8-r. 4, 337, 3 l.

A magyar mértékes vers-formák megtelepítésének, művelésének s fejlesztésének szoros kapcsolata van a magyar költészet különböző irányú fejlődésével, irodalmunk föllendülésével, sőt nyelvünk megújításával is. Az üres formalismus költészetünkben, hatását tekintve, sohasem volt meddő. A régi görög és latin, valamint a nyugat-európai költé-

szet versformájával nemcsak az ó-világ művelt nemzeteinek eszmeköréből merítettünk, nemcsak a nyugati népek költőinek érzéseiből s hangulatából vettünk kölcsön, de a mi fontosabb, az új formák használata merőben megváltoztatta a magyar költői stílt s verselőinket hozzá szoktatta a nyelv régi rendszerének megbontásához, a szórend fölforgatásához, a mondatok újszerű alkotásához, szóval *merni* tanította íróinkat, hogy útat készítsenek Kazinczynak, a ki a magyar nyelv s evvel együtt a magyar szellem megújításának küzdelmét vezetni volt hivatva.

Az idegenből átültetett versformák története úgy, a mint az Négyesy László könyvében elénk tárul, a magyar költészet történetének lényeges része. Dicséret illeti meg mind a Kisfaludy-társaságot, hogy e fontos kérdés megoldására módot nyújtott, mind Négyesy Lászlót, a ki e kérdést fáradtságos kutatásainak konkrét eredményeivel valóban derekasan megoldotta. Az író szorgalmát, beható nyomozásait nemcsak irodalomtörténeti adatainak szinte kimerítő volta mutatja, hanem a tények és fejlemények exact kifejezése, pontos számértékekben való meghatározása, statisztikája is. Qualitativ elemzését quantitativ méretekkel egészítette ki, a mi általános értékű fejtegetését annál meggyőzőbbé, s világosabbá s tanulságosabbá tette. Jóformán csak száz esztendő rhythmikai története van e könyvben elmondva, de e száz esztendő az újabb-kori költészet kül-formájának összes változatait s fejlődését felöleli. A magyar versidom térfoglalásait s művészi emelését nem fejtegethette ugyan az író, de összehasonlításaival, számbeli adataival mintegy közvetve erre is némi világot vetett. Négyesy László kedvvel, a verstanban kitűnő jártassággal fogott munkájához s a kutató és magyarázó szorgalmával és apróra elemző képességével végezte azt. Rendszerének, előadásának, nyelvének világossága, gondos stílje egyaránt becsületére szolgálnak. S ha magyarázatainak eredményeivel, adatainak következtetéseivel nem mindenben értünk is egyet: e, véleményünk szerint, csekélyebb s inkább mellékes kérdéseket illető tévedések mit sem vonnak le az író érdeméből s munkája becséből. Nem is azért soroljuk fel alább ez apróbb tévedéseket, mintha azoknak valami különös fontosságot tulajdonítanánk, hanem csak, hogy a munka maradandó értéke méltánylatához mintegy mellékesen hozzáfűzzük észrevételeinket. Mert semmi sem lehet kirívóbb egy mű bírálatában, mint az esetleges kisebb hibáknak túhegyre szedése a maradandó értéknek s a könyv használhatóságának érdemlett méltánylata mellett, sőt — mint némelyek teszik — ezeknek szándékos elhallgatásával.

Négyesy könyve a felölelt anyagban nemcsak teljes tájékozódást, hanem szakavatott jártasságot is tanúsít a feldolgozásban, a különféle csoportok kiválasztásában, az összetartozó adatok egymásra vonatkozásában s az ezekből levont következmények szigorú mérlegelésében egy-

aránt. Következtetéseiben nem szeret eltérni adatainak úgy szólván rideg tudósításaitól s óvakodik a hypothesiseknek még sokszor kínálkozó alapjára is reálépni. Mintha szándékosan kerülné a hypothetikus következtetéseket, pedig ezekből is lehet néha-néha, legalább nagy valószínűséggel, valami megállható következményt kideríteni.

Erdősi (Sylvester) János fenmaradt distichonai, a melyek a mértékes magyar verselés kezdetének nehézségeit épen nem mutatják, véleményünk szerint, alig lehetnek a kölcsön-formák alkalmazásának legelső kísérletei. Nem azért, mintha a Mátyás király humanistáiról valami nagy okunk volna föltenni, hogy a latin verselés mellett próbákat tettek a magyar nyelvben is; sem nem azért, mintha csupán így lehetne kapcsolatot találnunk a klasszikai iskola és a renaissance között. Erdősi technikáján lehetetlen a fejlődésnek valami nyomát nem látnunk s alig tehetjük föl, hogy minden előzmény nélkül ily meglepően sikerülhet vala neki az első kísérlet, ha a milyen olyan mintákat már nem tekinthetett előzőinek. Igaz, hogy Erdősi nagy philologus volt, a nyelv jellemzetes sajátságait, törvényeit kitűnően értette s a mit a latinban látott, tapintatosabban tudta alkalmazni, mint sok követője: de hogy nyelvünket, mondhatni, oly hibátlanul vonta az idegen mértékre, minden ingadozás, minden tétovázás nélkül, mégsem hihetjük. A mivel Négyesy az ellenkező véleményt támogatja: kissé önkényes okoskodásnak tetszik. Erdősi a versek után levő jegyzetben ezeket írja: «Ez summariumot, hogy helyin nem vetők, ez bűn oka, hogy *késen vívők esziünkbe az mű nyelvünknek mindenben való nagy nemes voltát*». Négyesy ez utóbbi mondat értelmét úgy magyarázza, hogy Erdősi azt akarta mondani: «későn jutott arra a gondolatra». De hát ha úgy értette Erdősi, hogy: későn jutott eszébe, a mit talán ifjabb korában tudott, hallott, de alkalmazni nem próbált? Azt, hogy «későn jutott értésére»: nem gondoljuk, hogy mondani akarta volna Erdősi. Mert azt könnyen föltehetjük, hogy valamely idegen minta után határozta el magát arra, hogy a szentírás szakaszainak összefoglalását versben kísértse meg. Neki foglalkoznia kellett már előbb a magyar mértékes verssel, különben épen a nyomtatás közben bajosan tudta volna rhythmikus sorait oly hibátlanul egyszerre megírni.

Elhiszszük, hogy gyér nyomok lehettek Erdősi előtt s a mik voltak is: épen nem következtethető, hogy ő mind ismerte volna az akkori kasztszerű társadalmi világban. De ismert egynehányat s ez elég volt neki, hogy a csapáson megindúljon. Négyesy fölhozza Rájnist is, a ki «mielőtt sejtelve lett volna magyar előzményekről, igen jó párverseket készített». Rájnis ezt azért állítja, hogy az elsőség dicsőségét a maga számára foglalja le. Lehetetlen, hogy ő ne ismert volna magyar előzményeket. Ismert Baróti is, Révai is. A szerzetesek között nem vesz-

hetett ki emléke az előfutárok szárnypróbálgatásainak, főleg a jezsuiták között, a kik oly gondosan gyűjtötték az irodalmi adatokat. Aztán Molnárnak, Kalmárnak s másoknak a kísérletéről kétség kívül értesülnie kellett, mielőtt azok nyomtatásban megjelentek volna. Különben Rájnis állításának czélzatossága egymagában is szembeötlő. Négyesy szerint tehát «nincs semmi kényszerítő okunk arra a föltevésre, hogy Erdősi kész magyar mintát követett». Véleményünk szerint az ok magukban a versek hibátlanságában van és saját jegyzetében. Különben később maga Négyesy is bevallja, hogy Erdősit «némi magyar előzmények is vezethették e gondolatra», mert a középkori latin egyházi énekek magyar fordításai habár tökéletlenül is, de az antik mértéket is érvényesíteni akarták. Már ez az állítás egymagában is sokban gyöngíti Négyesynek főntebbi véleményét.

Azonban bármi legyen a valóság: a mértékes magyar vers kezdete Erdősi nevéhez fűződik, mert az ő próbái jutottak el hozzánk. Ő találta el a helyes utat s a sikerrel meg lehetett elégedve. Hogy a derék kezdetet gyarló utánpótlások követték: ezt irodalmunk harmadfélszázados állapota magyarázza s a magyar szellem munkájának mintegy darabokra törése. Sem a reformatio diadala, sem a visszahatás győzelme nem lehetett alkalmas, hogy íróink efféle curiosummal foglalkozzanak. Íróink célja, kevés kivétellel, nagyon messzire volt attól, hogy a humanismus gyöngye szellőjének érintését érezhették s érezthették volna. De mégis valószínűnek tartjuk, hogy annak a negyven utánpótlónak emléke nem veszett ki íróink köztudatából a múlt század első feléig vagy akár a triász föllépteig, a mikor az antik verselés komoly irodalmi czéllá lón.

Négyesy tagadja e kapcsolatot. A klasszikai iskola csak úgy megalakulhatott volna a szórványosan mutatkozó előzők nélkül, mint a hogy velük megalakult. A triásznak egyik tagja sem tőlük vett ösztönt. Ez a Négyesy véleménye. Csakhogy eddig nincs tisztázva a Molnár János kísérleteinek forrása, pedig hogy Molnár hatással volt a triász fölléptére, az egészen bizonyos. Ő ugyan azt állítja, hogy az időmértékre nézve csupán a természet útmutatását vette fontolóra. Nála sejtjük először azt a jelenséget, hogy az új mérték alkalmazásának dicsőségét, ha nem is oly bátor önérettel, mint Rájnis, de mégis önmagának foglalja le. Természetesen az előzményeket, ha ismerte is, elhallgatta. Ez a jelenség csak akkor változik az ellenkezőre, midőn a klasszikai iskola mint új eszméáramlat küzdeni kénytelen egyfelül a nyugat-európai, másfelül a régi magyar versformákkal. Ekkor nemcsak bevallják, hogy bizony már egy pár százéves próbákra hivatkozhatnak, hanem mintegy történeti alapra ügyekednek helyezkedni, hogy állásukat ezzel erősítsék. Ráday nagyon valószínűleg ismerte Erdősit, mint Kazinczy is vallja. De

neki csak később volt hatása. A Molnár példája azonban többeket ösztönzött utánzásra. Épen azért mi valószínűnek tartjuk, hogy az előfutárok próbáinak tudata vezette Molnárt is, Kalmárt is az antik mérték alkalmazására. Mert a mint az áramlat szélesebb mederben indul meg: régi irodalmunk ismerői, mint például Szombathy János, Kazinczy s még előbb Ráday és utánuk leginkább Virág nagyjából majd minden előzményt összegyűjtenek, a mit legkönnyebben úgy magyarázhatunk, ha fölteszszük, hogy a régi mérték alkalmazásának lehetősége már ismeretes volt a XVIII. század hatvanas éveiben, hacsak mint elmosódó traditio is. A triász egyenes úttörői pedig mind jól ismerték irodalmunk multját s ennél fogva az előzmények s a triász működése közt mégis lennie kell valami érintkező kapcsolatnak, ha szinte kézzelfogható tényekre nem hivatkozhatunk is. Valószínűleg ugyanerre gondol Négyesy is, midőn könyve további részében (143. l.) azt mondja, hogy «szerzetes költőink mintegy a nemzeti klasszicizmust képviselik és azért antikizálnak, mert a *hazai traditiók úgy hozzák magukkal*».

Hogy azonban az antik mérték alkalmazása öntudatosá kezdett fejlődni: arra nézve a körülmények szerencsés találkozása, az irodalmi érzék föléledése, az újítás hevesebb vágya, a régi műveltség szellemének meghonosítása s az erők együttes működése tettek legtöbbet. «Irodalmunk újra keltője — jól mondja Négyesy — az okos fajszeretet volt; annak érzete, hogy a létért való küzdelemben a megváltozott idők szelleméhez képest csak a műveltség nyújt biztosítékot s hogy nemzeti kultúra csak nemzeti nyelven fejlődhetik.» A nyelv művelésének nemcsak lehetősége, de sürgető szüksége is közérzéssé fejlődvén: minden magyar író lelkesedéssel lát a nagy munkához, habár különböző iránynyal óhajtja is azt megindítani. A klasszikai triász küzdelme először emelkedik ki a többi áramlat között; először érintkezik a nyelv fejlesztésének fontos kérdésével s épen azért hatása is először volt érezhető. E küzdelem képe Négyesy könyvében a legapróbb részletekig ki van dolgozva. A «hangmérséklés»-ből indul ki a mozgalom, a melynek szálait Rájnis, Baróti és Révai ügyekeznek tisztára bontani. Utánuk Virág a legkizárólagosabb klasszikai költő, a ki már nemcsak az üres formalismus művelője, mint a triász, hanem költői tartalmat visz a holt formákba.

Négyesy igen jól összeállítja a klasszikai formák különböző csoportjait s megállapítja, hogy a forrongás első korában mely alakokat műveltek s melyek honosodtak meg azoknál a költőinknél, a kik már igazán klasszikai költőknek mondhatók. Kiválogatja a rendes és kivételes versformákat s megmondja, melyiket hányszor használták költőink. Pontos számadatai tanulságosak arra nézve is, hogy a jelesebb tehetségek már nem művelik az antik formák különböző combinatióit, hanem hét-nyolcz formával beérik, de ezeket aztán művészivé emelik, mint pél-

dául Berzsenyi. S ez a jelenség ismétlődik a nyugati formák meghonosításánál is.

Berzsenyi «78 antik alakú költeményében nem használ több mint kilencz formát (beleértve a korcs alkaiosit is), aránylag sokkal kevesebbet, mint mások». Virág és Kazinczy sokkal többel megpróbálkoztak; igaz, hogy emez leginkább csak a forma kedvéért.

Egyes kiválóbb költőinkről szólóban néhol az illető irodalmi életének fontosabb eseményeit is megemlíti a szerző s pedig elég ügyesen vegyíti a legfontosabb adatokat a versalak használatáról való megjegyzéseivel. Így kivált Rájnis, Baróti, Révai, Virág, Ráday, Kazinczy, Kölcsey és Berzsenyi verselése mellett átvesz a szerző egyet-mást irodalmi életük kiválóbb jelenségeiből, a melyeket illetőleg csupán Berzsenyire van némi észrevételünk. Négyesy szerint ugyanis Berzsenyit «1805-ben fődözte föl csak Kis János» (158. l.); ez tévedés, a mely, valószínűleg, Toldy után ismétlődött, a kinél az 5 egyszerűen nyomdahiba lehetett 3 helyett. Ez a tévedés aztán átment tankönyveinkbe is. Még Beöthynél is előfordul.¹⁾ Szinnyeinél a «Magyar írók élete és munkái» című műve I. k. 991. hasábján már ki van ugyan javítva ez az évszám 1803-ra, de ez utóbbi később jelent meg a Beöthy tankönyvénel.

Berzsenyi csakugyan 1803-ban jutott ismeretségbe Kazinczyval Kis János útján. Kis János ugyanis 1803. márcz. 27-kén kelt levelében²⁾ erre vonatkozólag így ír Kazinczynak: «Szégyenelvén hosszas hallgatósomat s nem látván még most is azt az alkalmas időt és órát közel, melyben — a mint régtől fogva óhajtom — szívemet előtted hosszabb levélben kiönthetném: azonban (addig) is, míg többet írhatok, közlöm veled egy ifjú földesúrnak s hallgatómnak, Berzsenyi Dánielnek egy pár versét, még pedig minden változtatás nélkül, kivéven a tudatlan copistának gyermeki írásbeli hibáit. Ez a szép reménységű költő nagy tisztelő; mind eddig senki sem tudta, hogy ő verseket írt, jöllehet már szép számmal készített. Itéletedet kéri általam, s nagy jót téssz vele s reményilem a literaturával is, ha hibáit kiméléssel s szépségeit dicsérettel fogod felfedezni». A küldött költemények czíme: *A reggel, A magyarokhoz s Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás.*³⁾ Ha ismerjük a Kis Jánostól küldött Berzsenyi-féle költeményeket: könnyen megértjük a Kazinczy erős felbuzdulását, a mely a Kis János levelére adott válaszában oly erőteljes kifejezést nyer «Örvendj, édesem, — írja Kazinczy — és nemcsak literaturánknak örvendj, hanem örvendj magadnak is. Mert

¹⁾ A magyar nemzeti irodalomtörténet ismertetése. 5. kiadás. I. köt. 164. l.

²⁾ Kazinczy Ferencz levelezése. III. kötet. Budapest, 1893. 43—44. l.

³⁾ U. o. 509. l.

ha a te Berzsényid csak titokban irogatta is és neked vezérlésed nélkül verseit; de őtet a természetén kívül bizonyosan leginkább és legközelebb a te példád szólította a múzsák tiszteletére. . . Adja Apolló, hogy ez a szeretetreméltó ifjú az légyen néked, a mi Matthisonnak lett Salis s Bürgernek Schlegel. Én csendes gyönyörűséggel nézem messzinnen azt a gyönyörű hajnallatot, melyet egünkön az a szép Phosphorus terjeszt s kérem az élet fonalát nyújtó lányokat, hogy az enyémet el ne messék, míg megláthatom déli ragyogását.»¹⁾

Továbbá azt írja Négyesy, hogy «Kazinczy és általa az irodalom 1808-ban ismerkedett meg» a Berzsényi műveivel. Ez nagyjából igaz s maig is szinte megfejthetetlen dolog, miért telett el őt esztendő, míg Kazinczy barátságot kötött Berzsényivel. De az 1803-ban küldött költemények híre nem maradt titok. Csehy József ugyanis bizonyosan vagy Kazinczytól vagy Virágtól értesült Berzsényi műveiről, mert még ugyanazon év május 14-kéről Kazinczynak írt levelében így szól erre vonatkozólag: «Az a dicső bajnok pedig, a hathatós Berzsényi, a kit újon látok felhálni a törésre lelke elragadtatásában, méltó a kit Virág szemléljen oldala mellett. Mely hangos és tömött kifejezés, mely felmagasztaló gondolatok! Azt a magyart, a ki ily szózatot hallott, nem fogja eltéríteni nyelve forró szeretetétől az idegen akármí babonája. Hol leli fel azt a mértéket és harmóniát, azt az erőltetés nélkül való felséget? — A prosodiai hibákat illendő lesz megjobbitani ugyan; holmi Dunamelléki ejtés nem fog szakadást csinálni a nyelvben.»²⁾

Ime tehát egyesek már ekkor kezdték Berzsényit ismerni és magasztalni: az azonban való igaz, hogy derekasabban csak akkor ismerték meg Berzsényit, midőn egész gyűjteménye Kazinczyhoz jutott revisióra. A főntebbi adatokat nem csuda, hogy nem vette figyelembe Négyesy, mert azok a levelezésnek csak most megjelent III. kötetében foglaltatnak: ámbár a Kazinczy válasza már a Toldy és Bajza kiadásában is benne van.

Berzsényi korcs-alkaiosairól már Greguss Ágost is nyilatkozott s ő is ízléstelennek találta azt, hogy Berzsényi némely alkaiosí stróphájának második sorában asklepiadesit használt. Négyesy is hasonló véleményben van s úgy hiszi, hogy Berzsényi e korcs-formát már hanyatlása korában használta, a mi, véleményünk szerint, talán nem elég szabatos kifejezés. Berzsényi költészete, az igazat megvallva, hanyatlást nem is igen mutat. A *Prónay Sándorhoz*, *A füredi kúthoz*, stb. írt műveiben mi legalább a hanyatlásnak legkisebb jelét sem látjuk. Amazt 1812-ben, emezt sokkal később, 1825-ben írta Berzsényi. Különben

¹⁾ U. o. 47. 48. l.

²⁾ U. o. 57. l.

Négyesy is azt mondja, hogy ezek «lelkes ódák». A «hanyatlás kora» tehát nála sem Berzsenyinek a költészetére érthető.

E mellékes dolgokbeli tévedések, mint megjegyeztük, semmit sem vonnak le a könyv becséből, mely a lényeges kérdések szabatos és sokoldalú magyarázatában, világos megfejtésében nyilvánul. A mily rendszeres az antik versformák története Négyesy könyvében, épen olyan biztos adatokból épült s épen oly kimerítő is egyszersmind. A legrégebb nyomoktól élő költőink műveig halad s nem kerüli el figyelmét egyetlen valamire való verselő sem. A legnagyobb vers-művészeknek természetesen még apróbb sajátosságait sem mellőzi. Négyesy nem fél a részletezéstől. Apróra szedi a jellemző forma-beli tulajdonságokat; ügyekszik megmagyarázni a Vörösmarty hexameterének páratlan báját és művészetét s észre veszi, hogy *A két szomszédvárban* három sor hét lábú. Az az állítás azonban, hogy a *Zalán futása* «megalkotta az egységes költői nyelvet», talán kissé merésznek mondható. Vörösmartynak körülbelül 1839-ig tartó működése bizonyára ezt eredményezte: de többi eposzainak, drámáinak, lyrai műveinek szintén részük van e dicsőségben, mert a színgazdagságnak, ama megmagyarázhatatlan varázsnak, mely a Vörösmarty nyelvében szétömlik, mindegyik műve mintegy újabb érvényesülését, formáját mutatja.

A nyugat-európai versalakok művelésének története nem kevésbé rendszeres és kimerítő, bár a dolog természete szerint nem állíthatott élénk az író minden feltűnőbb jelenséget oly pontos számadatokban, mint az antik verselés történetében. De a részletezés iránti hajlama itt sem hagyta el. S nemcsak a gyakorlatban érvényesülő verselés szabályait fejtegeti, de behatólag tárgyalja az elmélet-íróinak dolgozatait is, Horváth Ádámét, Földiét s Verseghyét különösen. Rámutat, bár csak mellékesen, arra a természetes jelenségre, hogy a német műveltség mintegy szükségképen maga után vont a német költői vers-alakok meghonosítását, mert azok sürgették leginkább ez alakok használatát s fejlesztését, a kik úgy szólván a német műveltség emlőin növekedtek írókká, mint Kazinczy, Kölchey, Szemere, sőt a kitől a kezdet kiindult, Ráday Gedeon.

Földi János — Négyesy szerint — Ráday útmutatásával kezdte művelni a nyugat-európai vers-formákat a legtöbb valószínűséggel; a mi nem lehetetlen ugyan, de az bizonyos, hogy Földi csakhamar az antik mértékes vers szószólója s művelője lőn. Keményen megszólta Ráday «dib-dáb sánta verseit» s azt mondá, hogy ezeket eltűrtük az öreg úrnak, míg élt, de halála után nem szükség hibáit tovább takargatnunk. «Többet nyert volna — írta Kazinczynak — poesisünk, ha ő nem írt volna, mint hogy írt; mert tovább kell poétai reguláinknak megállapításával küzödnünk.»¹⁾ Földi, mint leveleiből tisztán látszik,

a görög iambust és trochæust akarta megalapítani, nem a «németes trochæusokat és iambusokat terjeszgette», mint Négyesy mondja. Épen ezért hibás Négyesynek az a véleménye, hogy Kazinczyra is hatással lett volna a nyugat-európai formák művelésében. Mikor Anakreonból fordított darabjait megküldi Kazinczynak kéziratban: szükségének találja megmondani, hogy ő szorosán ragaszkodott az eredeti mértékhez. Az első lábon nemcsak iambust és spondæust használt, hanem anapæstust is, a mit «a német ugyan nem cselekszik». S ezzel az óvástétellel vezeti be megjegyzéseit: «Az Anakreont igen kedvesen vettem. Fordítottam is már belőle vagy három éneket, melyeket most néked elküldök. *De már én a te különös tetszésedtől félek, ki nagyon az ánglus és német poesishez szabad a magyar verseket*».¹⁾

Ime Földi épen ellenzéket képezett Rádayval és Kazinczyval, a kik közül az utóbbi elméletben és gyakorlatban egyik legfőbb képviselője volt az új versalakok művelésének s terjesztésének.

Innen kezdve mind mélyebb és mélyebb hatást kezdtek tenni a nyugat-európai vers-formák, úgy hogy nem sokára kiszorították az antik mértéket majdnem teljesen. A nyugat-európai vers-alakok művészi emelése, a magyar nyelv természetéhez szabása ugyanazon költő működéséhez van kötve, a ki a hexametert is a legszebben írta, a Vörösmartyéhoz. Az ő működése e tekintetben is fordulópontot jelöl. Azt véljük, Négyesy talán téved, midőn e fordulópontot a Petőfi költészetében látja. Téved, midőn ezt a hasonlítást kimondja: «Nála, t. i. Petőfinél, már nem a nyelv gyakorlására való eszköz a nyugati versforma, mint még az Aurora-korbeli költőknél is általában, hanem a művészet szükséges hangszere.» (293. 294. l.) Ha azt mondja: *kivételkép*, közelebb jár a valósághoz. Hisz az Aurora-korbeli költők közül épen Vörösmarty, Bajza, Kölcsey a legelső, s ha azt mondjuk, *általán*: őket is ide kell soroznunk, a mit bizonyosan Négyesy sem tesz vala. Petőfi, mint épen Négyesy adataiból látjuk, kitűnően és gyakran művelte a nyugati vers-formákat: 155 iambus-formát használt 361 művében, 80 trochæust 218 művében. Kétségtől nagyobb a szám, mint Vörösmartyénál, a ki csak 54 iambus-formát használt 124 művében; csakhogy míg Petőfi összesen 21,924 sort írt nyugati formában: addig a Vörösmarty hasonló sorainak száma 38,405.

A nyugati vers-forma manapság jobban virágzik, mint bármikor. Négyesy sorba veszi élő költőink java részét s épen ezeknek a művein mutatja meg e nem minden tekintetben öröndetes jelenséget. Ábrányi

¹⁾ Kazinczy Ferencz levelezése, II. köt. 306. l.

²⁾ U. o. 156. l.

Emíltre tett mellékes megjegyzése azonban kevésbé érthető. «Kezdő költőkre — írja Négyesy — meglehetősen hatása van (Ábrányinak) s a nemzeti forma hanyatlásáért őt nem csekély felelősség terheli.» Eszünk ágában sincs az Ábrányi Emil költői működését becsmérteni: de talán őt e részben felelőssé tenni semmikép sem lehet. Ha oly feltűnő hatása volna, mint volt például Petőfinék: érthetnők Négyesy megjegyzését; de a mennyire mi ismerjük, ha van is hatása kezdő költőinkre, az semmikép sem lehet oly elhatározó, oly mintegy magával ragadó, hogy a felelősség súlya alól jó lélekkel föl ne oldhatnók őt.

Mi az oka a nyugati versformák gazdag tenyészetének: azt hiszünk leginkább az a mindig emlegetett modern-európai áramlat, a mely a költészet báját a philosophiai eszmék mezévé óhajtja tenni s nincs egy oly rendkívüli tehetség, a ki, mint Petőfi és Arany, a magyar formákat merné a szokatlanabb költői fajokban is használni.

Dr. VÁCZY JÁNOS.

M. Tullii Ciceronis pro P. Sestio oratio. Magyarázta *dr. Cserépfalvi József*, főgymnas. tanár. Budapest, (Jeles írók iskolai tára XLI). 1892. 8. 1—130. Ára: 40 kr.

A munka három részből áll: bevezetésből (1—20), a beszéd szövegéből (21—76), és a hozzá való magyarázatokból (77—130).

A bevezetés két főrésze oszlik. Az első Cicero életét és munkásságát, a második a beszéd tárgyát, s a vele összefüggő történeti eseményeket ismerteti, s az idézés megkönnyítésére mind a két rész apróbb, megszámozott cikkekre (9, 14) van osztva.

A beszéd szövege minden megszakítás és kihagyás nélkül úgy van közölve, mint a szövegkiadásokban szokás.

A magyarázatok a beszéd részei szerint tagozódnak, oly módon, hogy az illető rész kezdete feltűnőbb betűvel van megjelölve, s a «tárgyalás»-tól (*tractatio*) kezdve néhány szóval a kisebb részek *tartalma* is jelezve van. Másféle tagozódás egyáltalában nincs a magyarázatokban; az egyes szók vagy kifejezések a szövegben való előfordulásuk sorrendje szerint vannak tárgyalva.

Már ez a nagyjából való ismertetés is mutatja, hogy az anyag methodikus beosztására szerzőnk egyáltalában nem törekedett. Még azt a már szokássá vált eljárást is mellőzte, hogy legalább a szövegben előforduló tulajdonneveket *együtt* magyarázza. Mindenesetre igen kényelmes eljárás a tankönyv-íróra nézve; kérdés azonban, helyes-é?

De vegyük sorba a munka részeit.

A bevezetés első főrésze («Cicero élete és munkássága» cím alatt) 4 fejezetben Cicero életéről, szónoki pályájáról, rhetorikai és philosophiai munkáiról s leveleiről, végre jelleméről szól. Ebben a beosztásban is

azonnal szemet szúr az első két fejezet címe; méltán kíváncsi lehet az olvasó, hogyan lehet Cicero életét szónoki pályájától különválasztva tárgyalni? Ezen a nehézségen azonban minden nagyobb baj nélkül túlesett a szerző, a mennyiben az első cím alatt mindössze másfél lapon csak száraz adatokat közöl a szónok életéből, a második alatt meg nem tárgyalja összefüggésben *egész* szónoki pályáját, hanem csak egyes jelentősebb részleteit: mind a mellett persze mégis megesett, hogy pl. Cicero menekülésének és halálának történetét nem az «életéről», hanem a «szónoki pályájáról» szóló fejezetben írta le.

Ilyenféle tagolás mellett aligha is lehetett más vége a dolognak. De fontoljuk csak meg, mit követel e tekintetben a gymn. VII. oszt. szükséglete, a mely számára a könyv készült. Szerzőnk (előszava szerint, 4. l.) «arra való tekintetből tartotta szükségesnek Cicero életének vázlatát és szónoki pályájának rövid képét bemutatni, hogy a római irodalomtörténeti ismeretek rendszeres áttekintését megkönnyítse». De vajjon az ő feladata volt-e ez? Maga is érezhette, hogy nem, mert hiszen csak «vázlat»-ról és «rövid kép»-ről beszél. S valóban úgy is áll a dolog. A tanterv és utasítások már a VI. oszt. számára is Cicero egyik beszédének, a «de imperio Cn. Pompeii» cz. beszédnek olvastatását tűzik ki, s így már ott sem mellőzhető Cicero életpályájának ismertetése. A VII. osztályban pedig jóra való tanítás mellett csak nem képzelhető, hogy a tanár Cicero néhány levelének előleges elolvastatása nélkül kezdené meg valamelyik beszéd olvastatását. De ez még mindig nem lenne elég «Cicerónak minden tekintetben méltó tárgyalásához», ahhoz, hogy «a tanuló Cicero érdemeinek méltánylására is vezettessék» (l. a gymn. utasításokat); ennek a czélnak elérése csak úgy várható, ha valamelyik magyar kiadó is rászánja magát, hogy bevezetésében ne száraz és hiányos adathalmazt nyújtson, hanem magának Cicerónak munkáiból, lehetőleg a saját szavaival állítsa össze egész pályáját. Ilyenféle összeállítás persze nem a Sestius-féle beszéd elé, hanem a levélgyűjtemény elé való.*)

A mondottakkal azt akartam jelezni, hogy először nem volt szerzőnk feladata Cicero életéről és pályájáról szólni, másodsor téved, ha Cicero életének ismeretét, főképen az irodalomtörténeti rendszeresítés érdekében tartja szükségesnek, s harmadszor téved, ha azt hiszi, hogy ilyenféle «vázlatok» és «képek» az igazi cél elérésén valamit lendítenek.

Az első rész másik két fejezete csak néhány sorból áll. A harma-

*) Példát adhat erre az összeállításra (csak hogy sok tekintetben hiányosat) a Fr. Aty legújabbban (1892) megjelent levélgyűjteményébe felvett latin életrajz. «Das Leben Ciceros von ihm selbst erzählt», — mely tulajdonképen *Suringar* dolgozata. (M. Tullii Ciceronis commentarii rerum suarum sive de vita sua, Leidæ, 1854).

dik fejezetben épen csak megemlíti Cicero némely rhetorikai és philosophiai munkáját s «körülbelül» 800 levelét (kevesebb szóval pontosan is közölhette volna a számukat), — a negyedikben pedig 9 sorban jellemzi Cicerot, három sorban jó tulajdonságait, hat sorban fogyatkozásait említve föl. Szükségtelen megjegyezni, hogy ez a hagyományos eljárás nagyon veszedelmes, különösen ha a tanulóknak csak «vázlatos» fogalmuk van Cicero egyéniségéről.

A bevezetés másik főrésze, mely «a beszéd tárgyáról s a vele összefüggő történelmi eseményekről» szól, egészben véve kifogástalan. Általában az egész bevezetésről meg kell jegyezni, hogy kellő szakértelemmel van írva. Tárgyi tekintetben lényegesebb hibát egyet sem fedeztem föl. Mindössze annyi tűnt fel, hogy M. Porcius Cato Uticensis «minor»-nak (5.), Octavianust állandóan «Octavius»-nak (9. stb.), Chrysogonust kétszer is Chrisogonusnak (7.) nevezi; nemkülönben az az állítás, hogy a lex Aurelia a Cicero Verres-elleni fellépésének *következménye* lett volna (8); meg az a hiányosság, hogy *Milo* felemlítésekor személyét illetőleg minden bővebb magyarázattól tartózkodik. Formai tekintetben helyeslőleg említem, hogy a bevezetésben sokszor történik utalás a beszéd azon helyeire, melyeknek megvilágítására való; de azt sem hagyhatom említetlenül, hogy szerzőnk előadása stilusbeli gondosság és magyarosság dolgában korántsem kifogástalan. Erre vonatkozó kifogásaimat a magyarázatokkal kapcsolatban fogom részletezni.

A szövegről nincs mondanivalóm. Mintegy tíz sajtóhibát vettem benne észre, melyeket birálatom legvégén közlök.

A magyarázatoknak főbaját már említettem. Semmiféle methodikus érdemük nincs; e tekintetben nemcsak haladást nem jeleznek a magyar classicus magyarázatok terén, hanem ellenkezőleg, visszaesést mutatnak, s nem egyebek régi fajta, tudós magyarázatoknál. Még csak azzal a methodikus elvvel sem sokat törődött a szerző, hogy mindig szem előtt tartotta volna, *kiknek* szánta magyarázatait. Magyaráz ő mindent egyformán, a szöveg szerinti rendben, úgy, a mint épen tolla alá kerül: azaz; ismerettest és ismeretlent, tárgyi és formai nehézséget felváltva, sőt ugyanazt kétszer-háromszor is. Így aztán ezek a magyarázatok csakugyan alkalmasok arra, hogy segítségükkel könnyen és fáradság nélkül elolvashatja nem egy VII., hanem egy IV. osztályú tanuló is, a beszédet, hanem aztán mi marad belőlük emlékezetben, vagy a szöveg elolvasása után mire lehetnek még jók, — erre a kérdésre szerzőnk is bajosan tudna megfelelni. Hogy methodus nincs a magyarázatokban, arra nézve szükségtelen példát idéznem; hogy mennyi bennük a felesleges, ezt akarom néhány, csak találomra kiszemelt példával illusztrálni. 1. §. *quid esset* (függő kérdés), *hogy van az?* *fortis*: derék, bátor. 2. §. *cum-tum*: egyrészt-másrészt. *bene mereri de aliquo*: vki irányában ér-

demessé tenni magát (és a 21. §.-hoz ismét: *homines bene de re publ. meriti*: az állam szolgálatában érdemesült emberek.) 3. §. *praetermittere*: elhagyni, mellőzni. *perficere*: kieszközölni. 4. §. *laudandus*: dicséretre méltó. 5. §. *respondere* (dat.): válaszol valamire. *genus vitae*: életmód. *studium conservandae salutis communis atque otii*: közjólét és nyugalom fenntartására irányuló buzgalom. *contendere* törekedni. *consequi*: elérni. 6. §. *adimere alicui aliquid*: elvenni vkitől vmit. *sollicitudo*: aggodás, nyugtalanság. 8. §. *proprius*: személyes (ellentétben communemel) és 30. §. *proprius*: személyes. 14. §. *continere*: tartalmaz. *necessario*: szükségképen. 17. §. Öt soros magyarázat VII. oszt. tanulók számára a hatósági személyek *insigne*-ire vonatkozólag. A 19 §.-ban a *toga praetexta* van magyarázva; 9. §. *sed ne — quidem*: hanem még... sem. 25. §. *ad senatum referre* (!!) a senatusnak előterjesztést tesz róla. 30. §. *imago*: kép, árnyék. 32. §. *squalere*: gyászol. 68. §. *squalor*: gyász, és e *gyászos* (κατ' ἐξοχήν) beszéd 145. §.-ához ismét: *squalor*: gyász. 32. §. *ostendere*: kimutat. *alicuius concilium contemnere*, vlki tanácsát megveti. 33. §. *lex Aelia, lex Fufia*: tíz soros magyarázat, mely egy szóval sem mond többet, mint a bevezetés (II. 7.) 57. §. *Ptolemaeus*. Szintén magyarázva van, holott a bevezetés többet mond róla (II. 11.) 66. §. A Bona Dea-ünnepi botrány. (I. Bev. II. 5.). És végül illusztrációképen a legfurcsább magyarázatok egyike: 72. §. több mint 10 soros fejtegetése a *patres conscripti* féle III. osztályban is előforduló kitételnek, s a következő lapon (74. §.) a senatusi *discessio* hat soros magyarázata.

Ismétlem azonban, hogy mindez csak szemelvény, s gondos átnézés mellett a magyarázatoknak legalább harmadrésze feleslegesnek bizonyúlna.

Tárgyi hiba vagy tévedés alig van a magyarázatokban. A 4. §.-ban *egero* aligha *egerere* igének alakja, mint a szerző mondja. A 30. §.-ban a «*nomen Latinum*» magyarázata nagyon fonákul hangzik; ennél jobban kell azt már Liviusból megmagyarázniok VII. osztályú tanulóknak.

A magyarázatok nyelvéről szólva, azt kell mondanom, a mit a bevezetésről is említettem, hogy épen nem kifogástalan. Főbaja: a sok közbevetett mondat, az állítmánynak latinos módon a mondat végére hangyása, tömérdek «*öt, azt, annak*» (ihn, denselben, dasselbe) minden lépten nyomon, ott, a hol a magyar tárgyias igealak is kifejezi a tárgyat; sok hiba a szórendben, s általában mindvégig könnyelmű, pongyola mondat szerkesztés.

Szemelvények a mondottak igazolására:

I. *Közbevetett mondatok*. pl. 6. l.: «A száműzést nem nagy férfiasággal viselte; de azon, ha tekintetbe vesszük háza feldúlását s azt a sok üldözést, melynek családja *ki volt téve*, nem is lehet csodálkoznunk» (Együttal németességre is mutat példát). Vagy: u. ott: — «de a diadal-

menet megtartását a polgárháború kitörése, melyben ő nem kis habozás után Pompeius pártjához szegődött, *megakadályozta.*» stb.

II. *O, őt, az, azt, annak.* 6. l. «Catot Cyprusba küldték, hogy azt római provinciának rendezze be.» Továbbá: U. o. 13. sor felülről, 13. sor alulról; 7. l. 8. sor f.; 8. l. 17. sor f.; 9. l. 13. sor a., 1. sor a.; 10. l. 2. sor f.; 11. lap 12. sor f., 14. sor f.; 12. l. 20. sor f.; 18. l. «Eleinte ellenezte *azt*; de (később) . . . nagyon is ohajtotta *azt.*» És így tovább.

III. *Szórendi hibák.* A) Notorius, súlyos hibák; pl.: 14. l. «sok senatuspárti és lovagrendi polgárt *is nyert meg* magának.» 17. l. «Clodius még azon a napon, a melyen törvényjavaslatát elfogadták, *gyűjtatta fel* bandáival C. házát és *fosztotta ki* villáit.» B) Gondatlanságból, könnyelmű stilizálásból eredő hibák: 14. l.: «Minthogy azonban C. hajthatatlan maradt, *engedte át* Cl. bosszújának.» 20. l.: «Igy *Milo ugyan* Clodius-t nem vádolhatta be, de (ki vádolta?) . . . legalább késeltette az aedilis-választást.» 83. l.: «auspiciumok tartására patriciusok voltak *csak jogosítva.*» 88. l.: . . . s épen azért *őket* külön is meg szokták nevezni a szövetségesek között.» 128. l.: «*Hercules*: midőn Oeta hegyén máglyára lépett, alig csaptak föl a lángok, *lelkét Minerva* négyfogatú szekéren ragadta föl az Olympusra.»

IV. Hasonló gondatlansággal vannak stilizálva a következő mondatok: 7. lap.: «*Qu.* (sic!) *) Cæcilius, a kit Verres megvesztegett, C.-t a pör *tárgyalásától* el akarta ütni, azon ürügy alatt, hogy *az* Verresnek ellensége.» 13. l. «az istennő ünnepe, melyen férfinak jelen lenni *nem lehetett.*» (Hát Clodius?). 17. l. «a következő népribeunusoknak *nem volt szabad* visszahívását illetőleg indítványt . . . tenni» (e. h. megtiltotta a törvény). 16. l.: «Cl. a követeket megverette, és *megköveztette őket.*» (Csak megdobáltatta!), U. o.: «Ezen erőszakoskodások után néhány nappal Cl. *contiót* hí össze, még pedig, *hogy* azon Julius Cæsar is, a ki már akkor fővezéri hatalmában(?) a városba nem mehetett be, Mars mezejére, a Circus Flaminiusba.» És így tovább. Kisebb szórendi vétségekre sok példát lehetne idézni.

Szerzőnknek ezen botlásait annyival is inkább gondatlanságnak tudom be, mert a «magyarázatok» közben ajánlott magyar kitételek többnyire tősgyökeres magyaros gondolkodásra vallanak, s hosszasabb tanári praxis eredményei lehetnek. Általában a könyv mindennemű hibái inkább negatív mint pozitív természetűek.

Sajtóhiba van elég, s a mi bosszantó dolog, a latin tulajdonnevek-

*) Megjegyzem, hogy a *Quintus* nevet mindenütt így rövidíti, — nem tudni miért. Mindenesetre megrovásra érdemes hanyagság mutatkozik más-hol is a latin tulajdonnevek írásában.

ben is. Lajstromuk itt következik, rövidség okáért csak a helyes alakot adva.

7. quæstio, 11. esküt, 14. bosszújának, 17. Rex, 20. Albinovanus, 22. honoribus, 27. firmumque. 51. se, 65. eodem, 66. Romanus, 68. numquam, 71. legum, 72. iniurias, 73. aliquando, 74. posteritatis, 80. opportunissimam, 81. iuri dicundo, 82. Etruriába, 85. ellensége, 87. insequi, 90. határozottságom, 91. per ignominiam, 94. oppetisses, 96. spectare, 98. appellati, 115. sestertiusnyi, 119. rögtönzése, 126. Vatiniustól, 127. Gracchus. 128. Cunctator.

A könyv kiállítása egyébként csinos, ára terjedelméhez képest (több mint nyolcz ív!) igen mérsékeltnek mondható.

Mindent összefoglalva, — a Cserép-féle magyarázatos kiadást már mostani alakjában is jó lelkiismerettel ajánlhatom gymnasiumi használatra, mert tárgyi tekintetben majdnem kifogástalan, methodikus és formai hiányai pedig tanítás közben könnyen pótolhatók.

Dr. GYOMLAY GYULA.

Toldi. Költői elbeszélés. Írta Arany János. Magyarázta *Lehr Albert*. Nyolczadik, bővített kiadás. Budapest. Franklin-Társulat. 1893. LXXII és 191 lap. 80 kr.

Ha a gymnasiumi, illetve a középiskolai utasításokban nem foglaltatnék is egyéb jó, mint hogy Aranynek kiváló helyet biztosítanak a magyar nyelvi oktatás terén, és hogy különösen «Toldit» egyik osztály magyar tananyagának főrészévé teszik, csak azért az egyért is kimondhatatlan hálával tartozik a magyar tanügy az utasítások szerzőinek.

Nem szeretek chauvinista nyilatkozatokkal tüntetni, de azt mégis ki merem jelenteni, hogy nem ismerek sem a régi, sem a modern klaszszikus termékek között iskolai tárgyalásra alkalmasabb, nevelő hatásra hivatottabb költői művet, mint «Toldi»-t, főkép a tanításnak azon a fokán, a hová az utasítások állították — eléggé nem dicsérhető tapintattal. A középiskola alsó felére prædestinálta «Toldi»-t már csak az is, hogy nagyobb elbeszélő költemény létére sem tárgyal szerelemet, de olyan hősről szól, a kit a tizennégy év körüli ifjak akár mint gyermeket, akár mint testvért, akár és kivált mint magyar vitézt értelmök megerősítése, érzésviláguk megzavarása nélkül bizvást választhatnak ideáljukul, hogy lelkökben aztán örökre is megtartsák.

Hát azt a kimondhatatlan hasznót ki tudná számba venni, a melyet a «Toldi» tanuló ifjaink magyar nyelvérzékének megerősítésével, magyar szókinésük gazdagításával szerzett? Hiszen az utasítások is éppen stilisztikai tanítás alapjául állították mai helyére «Toldi»-t.

Nemcsak a tanügy, az irodalom is hálás lehet az utasítások iránt, mert mióta a «Toldi»-t bevitték az iskolába, folyton fokozódó érdeklődés nyilvánul iránta s alig mulik esztendő, hogy tanügyi használatra

szánt, de azért általános irodalmi szempontból is értékes művek ne foglalkoznának a «Toldi»-val, hol nyelvével, hol jellemeivel, egyszer verselésével, másszor szerkezetével. Mintha a «Toldi» nemcsak a tanulókat nevelné, de a tanárvilág lelkét is megtermékenyítené; mintha a tanároknak éppen tanítás közben jönne meg az étvágyuk a «Toldi» kifogyhatatlan gyönyörűségeinek élvezetéhez.

A «Toldi»-val az iskolában való foglalkozás senkinek sem termékenyítette meg oly dúsan a lelkét, mint a Lehr Albertét, a ki mintegy szerelmet esküdött «Toldi»-nak, hogy sem éjjel, sem nappal el nem hagyja, jóban, rosszban gondolja, ótalmazza. E hűséges szerelemnek köszönhetjük «Toldi» nagyobb kommentárját, melyet az Akadémia mint becses nyelvészeti munkát jutalmazott, valamint a kisebb kommentárt, mely mint hasznos kézikönyv már hét kiadásban tett szolgálatot a magyar középiskolának és most nyolcadik, bővített kiadásban indul útjára.

A «bővített» jelző nagyon is szerény az új kiadáshoz, mert nem adja tudunkra azt a tetemes változást, nem is átdolgozást, hanem teljesen új szerkesztést, mely a címbebeli könyvet egészen más, előre is mondhatjuk, sokkal értékesebb művé alakította. Az új alkotást talán a néma lapszámok is föltűntethetik, mert míg az előző kiadás összesen 144 lapot foglalt magában, az ismertetésünk tárgyául szolgáló könyv 191 lapon kívül még LXXII lapnyi bevezetést is tartalmaz

Lehr tulajdonképp a jelen kiadással csak egy régi tartozását róttale, csak egy nagy hiányt pótolta. Az ő iskolai kézikönyve ugyanis nem volt egyéb, mint a legszűkebb értelemben vett nyelvi kommentár, a melyet mint olyant kifogástalannak mondhattunk. De a kézikönyv távolról sem felelt meg az utasítások követelményeinek, az iskola szükségleteinek, mert a «Toldi» tárgyról, forrásáról, szerkezetéről, jellemeiről, költői dictionjáról, verseléséről egy szónyi felvilágosítást sem nyújtott, úgy hogy a tárgyi, stilisztikai, poétikai magyarázatkor a tanuló a tanár szóbeli előadására, a tanár pedig a «Toldi»-ról szóló külön tanulmányokra, monographiákra volt utalva.

Az átdolgozás alkalmával — ha nem csalódunk — kettős czélt tűzött maga elé a szerző: az iskolának akart szolgálatot tenni és a «Toldi»-ról kívánt egy összefoglaló, részben irodalomtörténeti, részben æszthetikai tanulmányt írni. Előre is kijelenthetem, hogy a szorosán iskolai czélra szánt részt sokkal sikerültebbnek tartom a bevezetésben foglalt általános tanulmánynál, éppen azért legyen szabad először is az iskolai részzel foglalkoznom.

Az olvasó közönség bizonyára ismeri Lehr «Toldi»-jának eddigi beosztását, tudja, hogy minden egyes éneket bő nyelvi kommentár követett, melybe csak a legkritikábban vegyült tárgyi magyarázat. Ez a

gazdag, grammatikailag és stilisztikailag rendkívül becses kommentár észrevehető változást nem szenvedett, ez maradt a régi jónak. A szerző azonban a nyelvi kommentár elégtelenségét belátva, most már minden énekhez tüzetes tárgyi fejtegetést csatol, sőt minden ének methodice is feldolgoz, midőn a «Kérdések» című fejezetekben az eseményekre, a cselekvényre, a jellemekre, a szerkezetre, a korra, a helyre stbre vonatkozó minden szükséges felvilágosítást megad. E kérdéseknek veszi az iskola legtöbb hasznát, mert ezekkel könnyítette meg a szerző leginkább a tanítást. A pædagogióban csak némileg jártas tanár eddigelé is ilyen formán végezte az énekek tárgyalását, de hanyadik tanár mélyedt bele annyira a «Toldi»-ba, «Toldi»-nak egész irodalmába, hogy a műnek minden költői szépségét észrevegye és észrevétesse, hogy a szerkezetnek szabatoságát mindenütt érezze és éreztesse, hogy a jellemeknek összes, még oly finom vonásait is megfigyelje és megfigyeltesse. Ehhez oly lelkesedés, hosszú éveknél annyi buzgalma, akkora fáradtsága szükséges, mint a mennyit Lehr fordított a «Toldi»-ra a költeménynek elméleti vizsgálása és gyakorlati tanítása közben.

E módszeres kérdések tanárt is, tanulót is legalább fele terhétől szabadítottak meg, úgy hogy a magyarázatos «Toldi»-nak nyolczadik kiadása után bizonynyal remélhetjük, hogy Aranynek remekét a legmélyrehatóbban fogja tanítani a tanár és a legalaposabban fogja elsajátítani a tanuló.

Azonban bármennyire igazolják is a föltett kérdések és feleletek Lehrnek finom pædagogiai és æsthetikai érzékét, bármily elismeréssel vagyok is azon felvilágosítások iránt, melyekkel a lélektani okokat magyarázza, a jellemeknek szövevényesebb szárait fejtegeti, mégis gyakran kifogásolhatónak vélem a kérdéseknek tartalmát is, sorrendjét is. A szerző ugyanis magyarázataiban igen is sok helyet juttat a szerkezetnek; a compositió szabályait oly behatóan fürkészi, mintha a tanulók a szerkesztés titkaival már rég tisztában volnának és mintha a költői alkotó eljárás részint logikai, részint pszichologiai okai és módjai meg nem haladnák a negyedosztályú tanulónak értelmi erejét. Mindjárt az első énekhez például ily kérdést fűz a szerző: «*Meqfelel-e az első ének az expositio kellékeinek?*» Ez a kérdés egyáltalán nincs helyén. — A tanuló elméleti szerkesztéstant még nem tanult, a negyedikben nem is fog tanulni, ilyen szerkesztéstani fogalmat, mint *expositio* még nevérol sem ismer, hogyan felelhet tehát a föltett kérdésre? A tanár eleget tesz kötelességének, ha a Toldin gyakorlatilag bemutatja a szerkezet legfőbb részeit, de ezt is csak akkor, midőn a tárgyi feldolgozással teljesen végzett; ugyanakkor egyszersmind megemlítheti a szerkezet főbb részeinek szokásos elnevezését.

Még kevésbé állhat meg a rákövetkező kérdés: «*Mi hiánya van*

mégis az első Énekbéli exponálásnak?» E kérdést már a pædagógiai tapintat is tiltja, mert a tanításnak e fokán éppen nem szabad a tanuló a költeménynek hibáira, kivált szerkezeti fogyatkozásaira figyelmeztetni, annál kevésbé, mert szerintem nem tanuló, de bonczoló kritikus sem találhat a «Toldi» expositiójában semmi hibát.

Szemet szúr az is, hogy a szerző, mielőtt az első ének tárgyi magyarázatával végzett volna, a tartalomra vonatkozó kérdések között ezt a különben is kissé különös kérdést teszi: «*Az Ének elején levő leírás csak: henyé ékesség-e, vagy lényeges, szükséges?*»

A II. III. és IV. énekhez fűzött kérdésekről csak a legnagyobb elismeréssel nyilatkozhatunk, de az V. éneknél ismét kifogással kell előállanunk, a melyet magáévá fog tenni — azt hiszszük — minden pædagógiai érzékű olvasónk. Szerző ugyanis az V. énekre vonatkozó kérdések elsejéül azt veti föl: «Mikor lett volna a farkaskaland csak laza összeköttetésű epizóddá?», holott a tanulóknak a legtávolabbról sem szabad még csak a gondolatot sem fölébreszteni, hogy a farkaskaland a szerkezet laza rajzának is tekinthető; nagyon is bonczolható fejtegetések helyett elég e fokon a tanulókkal annyit közölni, hogy a főcselekvénynek ilyen mellékkiegészítését epizódnak nevezzük műszóval.

Külömben az V. énekről szólva, nemcsak a kérdésekkel nem érthetünk egyet, hanem a feleleteket is hibáztatnunk kell; a szerző t. i. arra a kérdésre, hogy mi jelentősége van a farkaskalandnak, mint önálló epizódnak, többek között azt feleli: «*Növeli a mű terjedelmét.*» Hasonló különös választ találunk a IX. énekben foglalt epizódnak, a csárdai jelenetnek magyarázata közben, a mikor is a szerző szerint azért is okadatolva van Miklósnak szilaj mulatozása, mert «*a csárdai vigadozás legalább egy részét kitölti az időnek a holnap* (az én magyarságom itt *másnap* szót követelne) *reggeli* bajvivásig.

Ezek a rendkívül erőszakolt, bátran mondhatnók agyafürt okoskodások élénken emlékeztetnek azon zsidó rabbinus töprengésére, ki legalább egy napig törte a fejét azon, hogy Eszter könyvének kezdő sorában: «*Vala Asvérus idejében, ez az Asvérus, a ki uralkodik vala stb.*» (Károlyi biblia), mért olvasható kétszer az *Ahasvérus* szó? mig végre nagy nehezen rájött, hogy a második *Ahasvérus* nélkül hiányos (romlott) volna a szöveg. Bizonyára a Toldi farkaskalandja és csárdai mulatozása sem arra való, hogy a mű terjedelmét növelje vagy hogy a cselekvény egyes eseményei között az időhézagot kitöltse.

A szerzőnek az a törekvése, hogy mindent megmagyarázzon, másutt is erőszakosságokra sodorja, így akarja a VII. ének égi háboruját, melynek ótalma alatt Miklós elmenekülhetett, abból a rekkenő melegből származtatni, a mely az I. ének elején ültette Laczkót a béresnek nyakára, holott legalább három nap választja el a két eseményt egy-

mástól és holott egyenes észjárással senki sem keresi egy közönséges zivatarnak oly messzi okát.

Az apróbb megjegyzéseket magamba fojtva (mert magam sokat foglalkozván a «Toldi»-val, majdnem minden kérdéshez és felelethez fűzhetnék egy-egy helyeslőleg vagy helyreigazítólag módosító észrevételt) csak a XI. ének néhány sorára vonatkozólag kell a leghatározottabb ellenzésemet nyilvánítani a szerző felfogásával szemben. Toldi a hajvívás előtt így szól a csehhez :

„ vitéz! addsa kezed:
Te sem bántál soha, én sem sértettelek,
Ha haragunnál is, egy órád sincs hátra,
S a halálos ágyon ki meg nem bocsátna?»

A szerző e szavakban kegyetlen, Miklósnak jellemére is majdnem árnyékot vető gúnyt lát, holott én az eposzi és mondai hősöknek azon szokásos beszédét látom benne, melyet egymáshoz viadal előtt intéznek és a mely ezuttal teljes komolysággal, Miklós naiv és lovagias jelleméhez illő komolysággal mondatott.

Lehr munkájával, mint iskolai kézikönyvvel ennyiben végeztünk, mert a bevezetés — úgy hiszem — minden iskolai beosztása mellett is nem a tanulóknak, hanem a tanároknak s általában az irodalomtörténeti kérdések iránt érdeklődő közönségnek szánt, magasabb célú tanulmány, mely behatóan tárgyalja a «Toldi» történetét, forrását, meséjét, műfaját, szerkezetét, jellemeit, előadásbeli formáit, epikai stílusának sajátosságait, nyelvét, verselését, megannyi külön, összesen tíz fejezetben.

E nagyérdekű, a legélesebb megfigyelésen és széles körű összehasonlításon alapuló tanulmány bizonyára megérdemelné, hogy tüzetesen foglalkozzunk vele, fejezetenként méltassuk, mert Lehr még Toldy Ferencz, Kemény, Greguss, Gyulai, Riedl után is folyton tud újat mondani, kivált stilisztikai, nyelvi és verselési szempontból. A tüzetesebb vele foglalkozástól azonban legyen szabad ezuttal tartózkodnom és csak arról a különös föltevésről megemlékezni, melyet a szerző a X. fejezetben az Arany alexandrinjairól állít fel és a mely már általános feltűnést keltett.

Lehr előtt is tudtuk ugyan, hogy Arany a versművészetben fejlődött, hogy a «Toldi» és a «Buda halála» alexandrinjai között van s nem lényegtelen különbség, de Lehr most azzal lép meg bennünket, hogy Arany verselésében három teljesen különálló, öntudatosan elválasztott fejlődési fokot akar megkülönböztetni: az első, a «Toldi» foka, a mikor Arany az alexandrinusokat tulajdonképp időmértékes verseknek, és pedig

trochaeusoknak szánta, második fokon a «Toldi estéje» áll, a mikor a költő minden időmértékes elvvel szakítva, csupán kiművelt hallására bízta magát és tisztán hangsúlyos rhythmusú alexandrinokat ír, végül a harmadik fokot «Buda halála» tüntetné föl, a mikor a költő tizenkét szótagú verssoraiban a choriambust teszi uralkodóvá.

Lehr meglepő föltevését a magam részéről egy éles elme sajátosságok megtévedésének tartom, melyre a «Toldi»-ba való nagy elmélyedés és talán az eredetiségnek hajhászata sodorta. A mennyire helyes Arany verstechnikájának fejlődését észrevenni, éppen oly képtelenség Aranyról azt hinni, hogy a «Toldi»-t trochæus lejtésre írta. — Olyan abszurdumnak látszik előttünk és — azt hiszem — annak fog látszani «Toldi» minden ismerője előtt, hogy a tüzetes czáfolástól felmentve érzem magam. Ha Lehr tíz olyan sort idéz, mely erőltetve trochæus módjára felmérhető, én minden keresgélés nélkül száz olyan sorral állok elő, a melyet erőszak sem feszíthet a trochæus rájárára. — A «Toldi», «Toldi estéje» és «Buda halála» mind csupán a magyar alexandrinus zenéjét hangoztatják, csak hogy folyton finomodó szabatosággal, folyton fejlődő művészi tudattal.

Lehrnek még egyszerű, világos, erőben teljes, sőt tömör stílusáról nem emlékeztem meg, mely az egyes énekhez fűzött magyarázatoknak, valamint a bevezetésül közölt általános irodalomtörténeti tanulmányoknak nem legutolsó jó tulajdonságát teszi, azomban ez elismerésem mellett nem hallgathatom el stílusának egy hibáját is. Lehr t. i. nagyon is érthető lélektani okokból, a magyarosságok gyűjtése, a népies nyelv folytonos vizsgálata következtében gyakran *magyarkodik, népieskedik, eredetieskedik*. — A következő kifejezések minden fejtegetés nélkül is bizonyára sok olvasónál szemet fognak szűrni: «(Miklósnek) mindig anyján járt az esze, *kinek anyjira sínyli távollétét*» (105 l.). — «Ennek az *útját-módját* találja meg, midőn stb.» (105 l.). — «Az anya szelid jóssága, okossága *elsimította, a mit lehetett*.» (29 l.). — «Hogy renyhe hadával mindent főlegyen s a *mit lehet, magával vigye*.» (30 l.). «*Büszkeség van nemes*, de gőgös csak önző, elbizakodott vagy üresfejű ember lehet.» (29 l.). — «Egyfelől előmozdítja Miklós célját, másfelől *hátráztatja* (kétszer is, 39 lp.), stb. Oly kiváló stílistának, mint Lehr, nincs szüksége e mesterkélt sallangokra.

Külömben ismertetésem végén ismételve üdvözlöm Lehr művét, mint a mely méltán növeli a leghasznosabb iskolai kézikönyvek és a «Toldi»-ról szóló becses tanulmányok nem nagy számát.

KARDOS ALBERT.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG XIX. KÖZGYŰLÉSE.

1892. decz. 26.

I. Elnöki megnyitó beszéd.

Tisztelt közgyűlés! Mióta a Budapesti Philologiai Társaság fennáll, a minék f. é. augusztus 8-án mult 18 esztendeje, minden közgyűlésen engem ért az a kitüntetés, hogy az elnöki tisztet én reám ruházni kegyeskedtek, mindannyiszor én reám háramlott az a kötelesség, hogy társaságunk teendőit hirdessem, s a munka módjára nézve a philologiai módszer szüntelen szószólója legyek.

A mit eddig különböző időben elmondottam, mind olyan, a mit minden alkalommal újra szóba kellene hoznom, mert mindig időszerű és útbaigazító, úgy hogy eddigi megnyitó beszédeimet e tekintetben valóságos repertoriumnak nevezhetem. Bátorkodom is azt a repertoriumot tisztelt tagtársaimnak, főleg pedig azoknak különös figyelmébe ajánlani, a kik csak újabb időben sorakoztak hozzánk s csak most vállalnak munkát a philologiai tudomány műhelyében.

Bárcsak mentől hamarább alkalmunk volna tagtársainknak ezt az utóbbi kategóriáját tetemesen gyarapodva üdvözölhetni.

A mennyire kívánatos, hogy a magyar állam összes philologusai összetartó szerves testületet alkossanak: annyira bizvást fordulok szavammal mindazokhoz, a kik társaságunknak nem tagjai, kérve őket, hogy a nemzeti tudományosság és művelődés érdekében hozzánk álljanak, s velünk vállvetve együtt működjenek.

Ha végig nézem tagtársaink névsorát s 16 év óta fennálló Közlönyünk köteteit, örömmel látom, mennyi buzgó híve, mennyi derék munkása van hazai philologiánknak.

A különféle nyelv és irodalom szerint kiki más-más tárggyal foglalkozik, de működésük különböző szálai mégis mind egy közös célban szövődnek össze s e közös cél philologiai tudományunk előmozdítása, nyelvbeli kulturánk tudományos fejlesztése.

Mind a mellett, hogy ilyen örvendetes tény mutatkozik szemünknek, még sem nyughatunk meg benne: lelkünk egész hevével azt kell óhajtanunk s azon kell lennünk, hogy az eddig társaságunk körén kívül álló erőket is a siker számára megnyerjük. Ez

indított engem az ezennel megtett felszólításra. A ki lelkes szakember, figyelmeztetés nélkül is érzi, hogy nemcsak az anyagi nyers világban van általános hadkötelezettség, hanem van az a szellemi világban is. Józan hadvezérnek pedig minden erőt együtt kell mozgósítania, mert csak így biztosíthatja magának a győzelmet.

Ha igaz az, a mit Bacon *Meditationes sacræ* című munkájában mond, hogy *ipsa scientia potestas est*, kétségtelen az is, hogy mind ama testületek, melyek hazai tudományosságunk előmozdításán fáradoznak, egyúttal nemzetünk szellemi hatalmát is fejlesztik. Íme társaságunk jelentősége. Nem dicsekvés ez: csak rendeltetésünk őszinte érzete. Nem azt akarja mondani, hogy milyen érdemeket szerünk magunknak, hanem azt, hogy milyen kötelességek állanak előttünk.

Nem rég hallottuk egy történelmi ember szájából, hogy az érdem csak ott kezdődik, a hol a kötelesség végződik. Minthogy azonban a hazafiúi kötelesség határát bajos megszabni s így az érdem definitiója is bizonytalan, én az érdemet nem a kötelesség körén túl, hanem még azon belül keresem s a kötelességteljesítés kiváló fokában találok. Ha valaki hazafi erejéit úgy gyakorolja, kötelességeit úgy teljesíti, hogy embertársai közül kiválik, azt a történelem színe előtt bátran érdemnek kell felrónunk.

Három ilyen kiváló embernek az érdemét van hivatva mai közgyűlésünk ünnepiesen elismerni s lelkes szavazatával kiüntetni.

Társaságunk választmánya utolsó ülésében egyhangulag elhatározta, hogy nem rég elhunyt jeleseink helyébe tiszteleti tagoknak olyan férfiakat ajánl a közgyűlésnek megválasztás végett, a kik nem csak a mi társaságunk, hanem egyetemes hazai tudományosságunknak és irodalmunknak valóságos díszai: Brassai Sámuel, Gyulai Pált és Nogáll Jánost.

Brassai Sámuel az összes magyar írók és tudósok Nestora, a nagy autodidakta, polyhistorjaink legkiválóbb alakja, ki 92 éves letére még mindig tevékeny részt vesz tudományos küzdelmeinkben, a miről Platóból való fordítása s több rendbeli bírálata bámulatosan tanuskodik. Hogy eddig is egyik díszje volt társaságunknak, melynek 11 év óta rendes tagja, azt valamennyien érezzük. Hadd nyilatkoztassuk ezt ünnepiesen is azzal, hogy tiszteleti tagjaink sorába iktatjuk.

Gyulai Pál, kinek még nem rég az egész ország aggódva

leste felgyógyulását, de hála a gondviselésnek, ma már folytonos üdülésének bátran örvendhetünk, társaságunknak 1881 óta nemcsak tagja, hanem hathatós pártfogója is. Hogy a magyar Pantheonban melyik hely illeti meg, arra megfelel az az általános meggyőződés, hogy Gyulai Pál a magyar irodalom Lessingje. Hogy a hazai philologia milyen hálával tartozik neki, arra nézve elég emlékeztünkbe visszaidéznünk, hogy Gyulai Pál volt az, ki 1882-ben, mikor Zichy Antal a görög s római classicusok lefordítására vonatkozó indítványával a M. T. Akadémia I. osztálya elé járult, ezt az indítványt még azzal toldotta meg, hogy egy állandó classica-philologiai bizottságot kellene alakítani a nyelvtudományi és irodalomtörténeti bizottságok példájára, melynek külön költségvetése legyen. Szóval a classica-philologiai bizottság Gyulai Pál indítványa következtében jött létre. Hogy az Egyetemes Philologiai Közlöny a M. T. Akadémia részéről 1000 frt évi támogatásban részesül, szintén Gyulai Pál hathatós pártfogásának köszönjük. Mikor társaságunk Gyulai Pált tiszteleti tagjának választja; nemcsak méltó elismerését, hanem egyúttal háláját is bizonyítja.

Harmadik jelöltünk dr. *Nogáll János*, nagyváradi kanonok s pergamoni püspök, társaságunk alapító tagja. A katolikus egyháznak e kitünősége egyházirodalmi műveivel, nevezetesen Kempis Tamásával maradandó emléket emelt magának. Ő az, ki egyházi iróink közül a magyar szókincset legalaposabban ismeri és fordításaiban a legtörzsökösebb magyarságra törekszik. E szép érdem elismerése első sorban arra a társaságra tartozik, mely a nyelvtudományt szolgálja s a tiszta magyarságot nemzeti érdekeknek tekinti.

Ime a három jelölt, kiket a választmány tiszteleti tagságra ajánl.

Az elismerés koszorúja nemcsak azt diszíti, a kinek nyújtják, hanem annak is becsületére válik, a ki nyújtja.

Szívemből kívánva, hogy mai határozataink multunkhoz méltóak, jövőnkre nézve pedig üdvösek legyenek, őszinte örömmel üdvözlöm társaságunk egybegyűlt tagjait s az 1892. évi közgyűlésünket ezennel megnyitottnak nyilvánítom.

PONORI THEWREWK EML.

II. Titkári jelentés.

Mélyen tisztelt közgyűlés!

Bár hazai tudományos társulataink működését nem szabad a külföld mértékével mérnünk s így eleve is le kell mondanunk arról a reményről, hogy egy rövid év leforgása után jelentékeny haladást jegyezhesünk fel róluk: még sem mehetünk odáig, hogy véglegesen beérjük a már egyszer elfoglalt eredményekkel s legalább ne törekedjünk a folytonos tökéletesedésre és fejlődésre. A status quo ante egy társulat életében nem megnyugtató állapot. A megmaradás elmaradást jelent itt, s ha nem mutathatunk fejlődésneként akár számbeli, akár erőbeli gyarapodást, a hanyatlást hiába tagadjuk.

Ha az egészséges organismusok fejlődésének e törvényét tartjuk szem előtt s ez állásponttól számolunk be a Budapesti Philologiai Társaság múlt évi működéséről, néhány kevésbé kedvező jelenség mellett a gyarapodásnak és fejlődésnek pozitív jeleivel találkozunk.

A kevésbé megnyugtató jelenségek közt első helyen a társulat vagyoni állapotát kell felemlítenem. Hogy e tekintetben némi visszaesés mutatkozik, annak, mint méltóztatnak tudni, több oka van: egyik az 1889. és 1890. évi pótkötetek kiadása, melyekkel a társaság hazai philologiai munkásságunkon kívánt lendíteni, a másik a tagdíjaknak rendkívül késedelmes beszolgáltatása s ennek következtében a rendesnél alacsonyabb előírányzása. Erősen hiszszük, hogy tagtársaink jövőben nagyobb pontossággal fogják leróni tartozásaikat, s megadni a társaságnak a végleges anyagi rendezkedés módját. Mert ha tagtársainknak egyike sem volna hátralekban, hihetőleg még túl is terjeszkedhetnénk működésünknek eddigi szerény keretein.

Örvendetes jelenség, hogy tagtársaink száma a múlt évhez képest ismét szaporodott. Az 1891. év végén volt tiszteletbeli tag 9, alapító 6, rendes 329, rendkívüli 62, előfizető 150, összesen 556. A folyó év végén a tagok összes létszáma 580, u. m. tiszteletbeli 8, alapító 6, rendes 353, rendkívüli 62, előfizető 151. (Megjegyzem, hogy ezen számokban sem a kilépett, sem az évközben elhalt tagok nem foglaltatnak benn).

Nem kevésbé kedvező tanúságot tesz társaságunk működéséről *felolvasásaink* sorozata, s azon tény, hogy e felolvasások iránt most már élenkebb az érdeklődés, mint volt annak előtte. Legalább tíz éve, hogy a társaság felolvasásait rendszeren látogatom, s ez idő alatt volt módomban megfigyelni a szaki közönség részvételének arányait. Nem is olyan régen volt még, talán a 80-as évek közepén, mikor volt olyan ülésünk is, melyen a társaság néhány tisztviselőjén és a felolvasókön kívül senki sem volt jelen: ma-holnap kis üléstermünk nem lesz elegendő a tagok és hallgatók befogadására.

A lefolyt évben 8 felolvasó és 9 választmányi ülést tartottunk. Január 13-án Némethy Géza értekezett Cato distichonjainak kritikái kiadásáról és Tucek Anna Báró Kemény Zsigmond regényalakjairól; február 3-án Vári Rezső mutatta be szövegjavításait a kilikiai Oppianoszhoz és Reményi Ede «Ő-skót ballada-töredékek» című értekezését; márczius 9-én Hegedüs István olvasott a görög nyelv helyzetéről az egyetemes középiskolában, Papp Ferencz Kis Jánosról és Bacsányiról, Sebestyén Károly pedig a rege és monda különbségéről értekezett; április

6-án Veress Ignác olvasta fel «Alanytalan mondatok a magyarban» című értekezését, Kassai Gusztáv conjecturákat közölt Sophokles Antigonéjához és Lázár Béla a jezsuita-dramákra vonatkozó tanulmányainak egyikét, az Illei Jánosról szólót mutatta be. Május 11-én Némethy Géza közölt adalékokat Euhemeros töredékeihez, Reményi Ede anacreonteumok magyar forrásait mutatta be és Esztegar László a magyar műballada kezdeit fejtegette. Október 5-én Brassai Sámuel bírálta meg Platon Theaitetosának Simon-féle fordítását és Sebestyén Károly ismertette Bentley véleményét Aesopus meséiről. November 9-én Hegedüs István értekezett Thukydides műve keletkezésének idejéről s Négyesy László Berzsenyi iskolázásáról. Végül december 7-én Reményi Ede szolt kiválóbb angol anakreonistákról s Hornyánszky Gyula «Sokrates Xenophon Apomnemoneumatái után» cz. értekezését mutatta be. Ez értekezéseknek egynémelyikéhez eszmecsere és vita is fűződött, jeléül annak, hogy az érdeklődés a hallgatóság részéről nem hiányzott. A felolvasott 19 munkát között volt a classica-philologia körébe vágó 10, modern philologiai 9.

A társaság folyóirata az *Egyetemes Philologiai Közlöny* a lefolyt évben az előirányzott 50 ívnyi terjedelemben jelent meg. Készségesen adott volna a szerkesztőség többet, mert elég anyag állt rendelkezésére, de pénzügyi viszonyaink az előirányzat szigorú megtartását követelték. A folyóiratot a múlt évben 53 író kereste föl dolgozataival. Részletezve az évfolyam tartalmát, közölt a szerkesztőség 26 önálló értekezést, és 40 hazai műnek ismertetését. Az értekezések így oszlanak meg: 10 a classica-philologia köréből, 10 a magyar nyelv és irodalom köréből, 4 általános irodalmi és aesthetikai tárgyú, 4 modern irodalmi és 1 bibliographiai tárgyú, t. i. a magyar philologiai irodalomnak 1891. évi regisztrálása. Az ismertetett 40 mű közül 20 tartozik a classica-philologia körébe, és 20 a modern philologia körébe. A középiskolai program-értekezések rovatában 37 ily értekezés bíraltatott meg, s azonfelül 127 külföldi (német és francia) munkáról szóló ismertetés jelent meg a Közlönyben.

Midőn ilyképen vázlatos képét adom társaságunk egy évi működésének, nem tehetem, hogy a kegyeletnek néhány szavával meg ne emlékezzem társaságunk m. évi halottjairól. A halál két tiszteletbeli tagunkat, a tudomány faradhatatlan bajnokait ragadta ki sorainkból, *Budenz Józsefet* és *Szabó Istvánt*. Amazt 1874. évi augusztus 8-án, emezt, — 1882 óta rendes tagtársunkat — 1890. évi január 26-án választottuk meg tiszteletbeli taggá. Mindkettőnek érdemei a nyelvtudomány és irodalom terén sokkal ismertebbek, semhogy jelentésem szűkre szabott keretében külön is méltatnom kellene. Jóakarói és támogatói voltak ők mindvégig társaságunk törekvéseinek is, s ezért csak mély fájdalommal búcsúzzhatunk el tőlök, nemcsak mint kiváló egyénektől, hanem mint hozzánk közel álló jó barátainktól is. Rendes tagjaink közül elvesztettük *Héjjas Elek* csurgói ev. ref. főgymnasiumi tanárt (1890, április 30 óta tag), *Kocsner József* beszteczebányai kir. főgymnasiumi tanárt (1886. máj. 5.), *Somogyi István* privigyei kath. gymnasiumi tanárt (1888 márcz. 7. óta rk., 1890 nov. 20 óta rendes tag), s *Wieder Gyula* csiksomlyói kath. főgymnasiumi tanárt (1888 nov. 7 óta rendes tag). A rendkívüli tagok közül elhunytak Kis Béla és Kiss Lajos. Nyugodjanak mindnyájan békében!

Azzal a reménnyel zárom be jelentésemet, hogy pénzügyeink, melyeknek állapota ez időszerint megnehezíti az intensívebb munkásságot, mindnyájunknak vállvetett közerműködése mellett fokozatosan és teljesen rendezhetőek lesznek. Mert a társaság szellemi működése oly irányban indult, hogy — ha továbbra is egyek leszünk érzésben és akaratban — a philológiai tudományok szakszerű haladása és népszerű terjesztése szerény viszonyainkhoz képest biztosítottnak látszik.

Kérem a mélyen tisztelt közgyűlést, hogy e jelentésemet tudomásul venni méltóztassék.

Dr. FINÁCZY ERNŐ.

III. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése.

Tisztelt közgyűlés!

Alulírottak, mint a Budapesti Philológiai Társaság választmányától kiküldött pénztárvizsgáló bizottságnak tagjai, f. é. december hó 21-én tisztünkben eljárván, vizsgálatunk és tapasztalataink eredményét a következő jelentésben van szerencsénk a tisztelt Közgyűlés elé terjeszteni:

A) alatt mellékelve bemutatjuk társaságunk f. é. *bevételeinek és kiadásainak részletes kimutatását*, szembeállítva az eredményt az előirányzattal. Előirányoztatott *bevételeként* 4021 frt 08 kr., eredmény 3769 frt 36 kr., tehát az előirányzatnál 251 frt 72 krral kedvezőtlenebb, minek közvetlen okai a következők:

Előfizetési pénz fejében előirányoztatott 950 frt, befolyt 806 frt 42 kr., rendkívüli tagdíj fejében előirányoztatott 90 frt, befolyt 81 frt 90 kr., rendes tagdíjhátralék fejében 50 frt, befolyt 38 frt, pótkötetekért előirányoztatott 40 frt, befolyt 16 frt, dr. Lázár Béla térítménye fejében előirányoztatott 100 frt, befolyt 8 frt. Kamatok fejében előirányoztatott 40 frt, eredmény 15 frt 23 kr., különféle kamatok fejében előirányoztatott 110 frt, eredmény 99 frt 35 kr. — A közvetett okai a kevesebb bevételi eredménynek a következők:

Az 1891. évi pénztárvizsgáló bizottság jelentésében (Egy. Ph. K. XVI. 179. l.) szükségét hangsúlyozta új előfizetők gyűjtésének, s erre való tekintettel 1892-re már 950 frtot javasolt előfizetési pénz fejében előirányoztatni. — De a pénztárnok, kinek kötelessége volt az előfizetők gyűjtésére vonatkozó tervet kidolgozni, ezen tervet csak az 1892. évi február havi választmányi gyűlésen mutatta be a választmánynak jóváhagyás végett, — s egyúttal e célra 160 frt hitelt kért az »irodai költségek» rovatán előirányzott összegből. A választmány, tekintettel az előfizetési idény előrehaladott voltára, mely az eredményt képtessé tette volna, — s tekintettel a kért hitel nagyságára, a tervet elvetette. Ezért nem folyhatott be az előirányzott 950 frt. A többi rovatokon az eredmény visszamaradásának oka az, hogy a pénztárkönyv már december 14-én záratott le, s így a decz. 14-től decz. 21-ig befolyt bevételek már nem a folyó évi költségvetés javára számoltattak el; a kevesebb kamatnak oka pedig az, hogy a lefolyt évben csak az 550 frt alapítvány után kaptunk kamatot, intercalaris kamat a lefolyt évben semmi sem volt, mivel a befolyt pénzeket rögtön a kiadások emésztették föl.

A *kiadásoknál* előirányoztatott 4510 frt 86 kr., az eredmény lett 3752 frt 10 kr. A kevesebb kiadásnak okai részben az *elért megtakarítások*, mert az irodai költségek rovatának kivételével, hol 18 frt 42 kr.

több kiadás mutatkozik, a többi rovatokon — még az írói tiszteletdíjak rovatát sem véve ki — megtakarítások érettek el, és részben ez az oka, hogy a f. é. első hét füzetre előirányzott 1295 frtból csak az első három füzet költsége, vagyis csak 659 frt 65 kr. volt kifizethető.

Ha már most a 17 frt 26 kr. pénzmaradványt szembeállítjuk a IV., V., VI. és VII. füzeteknek 816 frt 37 krnyi költségével, melyeket ez évben ki kellett volna fizetni, s melyek előirányozva is voltak az 1295 frtban, azt találjuk, hogy társaságunk a f. évet 799 frt 11 kr. hiánnyal fejezte be.

B) alatt bemutatjuk a *vagyonmérleget*, melyhez semmi megjegyezni valónk nincs, a mennyiben az 1891. évi pénztárvizsgáló bizottság az elveket, melyek szerint a mérleg készülni szokott, részletesen kifejtette.

Csak megemlítjük, hogy az 550 frt készpénz-alapítványon, és 17 frt 26 kr. pénztári készletén kívül a társaságnak vagyona csak követelésekben, a Közlöny raktári készletében és csekély irodai felszerelésében alapszik. Az összes vagyon 2391 frt, 26 kr. teszen ki, melylyel szemben 1650 frt nyomdai tartozásunk van, tehát a vagyonegyenleg 741 frt 26 kr.

C) alatt bemutatjuk az *1893. évi bevételek és kiadások előirányzatát*. A bevételeket a lehető legreálisabban irányoztuk elő. — A kiadások első tétele alatt a Közlöny f. évi VI—X. füzeinek költségét: 1600 frtot, a második tétel alatt a jövő évi I—V. füzet költségét 925 frtot, ezen öt füzetet 35 ívnyi terjedelemmel irányoztuk elő. — Reméli a pénztárvizsgáló bizottság, hogy a mostani szerkesztőség, a mint ezen évben nem lépte át a Közlönyre előirányzott terjedelmet és költséget, úgy a *jövő évben is megmarad az 50 ívnyi terjedelemnél*. Írói tiszteletdíjak fejében 700 frtot, szerkesztési költség fejében 200 frtot irányoztunk elő, összesen előirányoztunk 4135 frt bevételt, és 4135 frt kiadást.

Ezek után még csak az van hátra, hogy társaságunk pénztárnokának, a ki a pénztári ügyeket rendkívüli buzgósággal, fáradhatatlan szorgalommal kezelte, teljes elismerésünket kifejezzük, s egyszersmind a tisztelt közgyűlést felkérjük, hogy neki a szokásos felmentvényt megadni méltóztassék.

Budapesten, 1892 deczember 21-én.

Dr. FRÖHLICH RÓBERT,
bizotts. elnök.

Dr. FINÁCZY ERNŐ, biz. tag.
BERMÜLLER FERENCZ, biz. tag.

IV. Jegyzőkönyv a választmányi ülésről.

A Budapesti Philologiai Társaság 1892. decz. 26-án a közgyűlést megelőzőleg *rendes választmányi ülést* tartott. Elnök: P. Thewrewk Emil; jegyző: Petz Gedeon. Jelen voltak: Heinrich Gusztáv alelnök, Fináczy Ernő első titkár, Badics Ferencz, Bermüller Ferencz, Fröhlich Róbert, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Maywald József, Némethy Géza és Vári Rezső választm. tagok.

1. A f. é. nov. 9-iki választmányi ülés jegyzőkönyve felolvasatik.

2. A jegyzőkönyv 2. pontja kaposán az első titkár bemutatja a nagymélt. vallás és közokt. miniszter úrnak a társasághoz intézett leiratát, melyben a benyújtott folyamodványra vonatkozólag sajnálkozó-

Mellékletek a pénztárvizsgáló bizottság jelentéséhez.

4) A Budapesti Philologiai Társaság 1892. évi bevételének és kiadásainak kimutatása

Pénztárkönyv: 280. lap I. tételől 331. lap 628. tételéig. — Tű: 1891. december 19-től 1892. december 14-ig.

Rovat	B e v é t e l		K i a d á s	
	Előirányzat ft. kr.	Eredmény ft. kr.	Előirányzat ft. kr.	Eredmény ft. kr.
1 Pénztári készlet 1891. végén	185 08	185 08	1 492 86	1 450 76
2 Előfizetés 1892-re	350	806 42	1 395	659 65
3 Rendes tagdíjak 1892-re	1 150	1 187	150	138 71
4 Rendkívüli tagdíjak 1892-re	90	81 90	700	679 50
5 Rendes tagdíjhátralék	250	233	50	43
6 Rendkívüli tagdíjhátralék	50	38	200	200
7 Előfizetési hátralék	6	6	243	240 07
8 Pótkötetekért hátralék	20	16	40	19 76
9 Oklevelekért	50	61	100	82 60
10 A M. T. Akadémia segélye	1 000	1 000	10	10
11 Dr. J. B. térítménye	100	8	160	178 42
12 A Közlöny eladásából	20	32 38	50	49 63
13 Különféle kamatok	40	15 23	50	—
14 Különféle bevételek	110	99 35	—	17 26
Összesen	4 021 08	3 769 36	4 510 86	3 769 36

Az átvizsgált könyvekkel mindenben megegyezőnek találhatt. — Budapesten 1892. évi december hó 21-én.

A pénztárvizsgáló bizottság:

Dr. Fröhlich Róbert, ír. elnök.

Dr. Fünácsy Ernő.

Bernüller Ferencz.

B) Vagyonmérleg.

V a g y o n		T e h e r	
Sor- szám	forint kr.	Sor- szám	forint kr.
1	Pénztári készlet	1	A Közlöny 1892. évi IV., V., VI., VII., VIII., IX., X. füzetéért
2	Alapítványok		1.600
3	Latinovits Géza kötelevénye	2	Egyéb nyomdai tartozások
4	Kamatok 1892 második felére	3	Vagyonegyenleg
5	Előfizetési hátralék		50
6	Rendkívüli tagdíjhátralék		741
7	Rendes tagdíjhátralék		
8	Pótkötetért		
9	A Közlöny raktári készlete		
10	Dr. L. B.-tól követelés		
	Összesen		Összesen
	2.391		2.391
	26		26

Az átvizsgált könyvekkel mindenben megegyezőnek találtatott. — Budapestén, 1892. évi december hó 21-án.

A pénztárvizsgáló bizottság:

Dr. Fröhlich Róbert, bizotts. elnök. Dr. Fiuáczy Ernő. Bermüller Ferencz.

C) A Budapesti Philologiai Társaság bevételeinek és kiadásainak előirányzata 1893-ra.

Bevétel		Kiadás					
Rovat		Rovat					
	ft	kr.					
1	Pénztárkészlet 1892. végén	17	2	1	Egyetemes Philologiai K. 1892. IV—X. füzet.	1,600	—
2	Előfizetés 1893-ra	850	—	2	Ugyanez, 1893. I—V. füzet 25 ft à 37 ft	925	—
3	Rendes tagdíjak 1893-ra	1,583	74	3	Székhelyi költségek	150	—
4	Rendkívüli tagdíjak 1893-ra	90	—	4	Troi tiszteletdíj	700	—
5	Rendes tagdíjhátralék	250	—	5	Özimszalagok irásért	50	—
6	Rendkívüli tagdíjhátralék	50	—	6	Székesztési költségek	200	—
7	Előfizetési hátralék	12	—	7	A pénztárnok tisztolatlója	240	—
8	Oklevelekért	50	—	8	Oklevelek nyomása, székhelye	40	—
9	A M. T. Akadémia segélye	1,000	—	9	Egyéb nyomdai költségek	50	—
10	Dr. L. B. tertmánya	92	—	10	Teromszalag	10	—
11	A Kozlony eladásából	20	—	11	Irndai költségek	170	—
12	Különféle kamatok	20	—				
13	Különféle bevételek	100	—				
	Összesen	4,135	—		Összesen	4,135	—

sának nyilvánítása mellett tudatja, hogy fedezet hiányában ezuttal nem istápolhatja a társaságot hasznos tevékenységében.

3. Fröhlich Róbert előterjeszti a pénztárvizsgáló-bizottság jelentését. A választmányi ülés némi módosítással elfogadja a jelentést, a pénztárnoknak megadja a felmentést s ily értelemben terjeszti az egészet a közgyűlés elé.

4. Maywald József a candidáló-bizottság nevében tesz jelentést. A bizottság javaslata változtatás nélkül elfogadtatik.

5. Új tagokul ajánlatnak: *Góbi Imre* budapesti ev. főgymn. tanár, *Kanyaró Ferencz* kolozsvári unit. főgymn. tanár (aj. Petz Gedeon) és *dr. Janicsék József* budapesti kir. kath. főgymn. tanár (aj. Némethy Géza). Megválasztatnak a társaság rendes tagjaivá.

V. A Budapesti Philologiai Társaság 1892. december 26-án megtartott közgyűléséről felvett jegyzőkönyv.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil.

Jegyző: Fináczy Ernő.

Jelen voltak: Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Petz Gedeon, Gyomlay Gyula, Maywald József, Vári Rezső, Hóman Ottó, Némethy Géza, Badics Ferencz, Radnai Rezső, Fröhlich Róbert, Bermüller Ferencz, Heinrich Károly, Lintner Lajos, Heinrich Alajos, Timár Pál, Hajnal Imre, Kuzsinszky Bálint, Reményi Ede, Csengeri János, Pruzsinszky János, Hornyánszky Gyula, Katona Lajos, Négyesy László, Szilasi Mór, Hellebrant Árpád, Drajkó Béla, Réti Ferencz, Griesbach Agost, Váczy János.

1. Elnök megnyitottnak nyilvánítja a közgyűlést s felolvassa a jegyzőkönyvhez mellékelt megnyitó beszédét.

2. A titkár felolvassa mellékelt évi jelentését a társaság 1892. évi működéséről. A jelentés tudomásul vétetik.

3. Fröhlich Róbert felolvassa a pénztárvizsgáló bizottság mellékelt jelentését, melyet a közgyűlés tudomásul vesz és a pénztárnoknak a felmentvényt megadja.

4. Következnek a választások. Elnökké *P. Thewrewk Emil*, al-elnökké *Heinrich Gusztáv*, pénztárnokká *Cserhalmi Samu* közfelkiáltással újból megválasztatnak.

A választmányi tagok választásához az elnök kijelöli a szavazatszedő bizottságot s egyúttal a közgyűlést a szavazatok beérkeztéig felüggeszti.

A szavazatok szabályszerűen megszámláltatván, az elnök folytatólag megnyitja az ülést és a választás eredményét kihirdeti. E szerint megválasztottak: 1. Fővárosi választmányi tagokul: *Badics Ferencz* (25 szavazattal), *Bayer József* (26), *Bermüller Ferencz* (27), *Csengeri János* (27), *Fröhlich Róbert* (27), *Gyomlay Gyula* (27), *Hegedűs István* (26), *Maywald József* (17), *Némethy Géza* (27), *Pozder Károly* (26), *Reményi Ede* (25), *Vári Rezső* (26). -- 2. Vidéki választmányi tagokul: *Bászel Aurél* (26), *Bódiss Jusztin* (27), *Dóczi Imre* (27), *Geréb József* (27), *Nátafalussy Kornél* (27), *Pecz Vilmos* (27), *Petrovich Ferencz* (27), *Pirchala Imre* (27), *Spitkó Lajos* (27), *Szamosi János* (27), *Szinnyei József* (27), *Veress Ignác* (27). Ezen kívül kaptak: Négyesy László 5 szavazatot, Katona Lajos, Szilasi Mór, Pruzsinszky János és Kvacsala János 1—1 szavazatot.

5. Az elnök előterjeszti a választmánynak azt az indítványát, hogy *Brassai Sámuel, Gyulai Pál* és *Nogáll János* a társaságnak tiszteletbeli tagjaivá választassanak meg. — A közgyűlés az indítványt egyhangú lelkesedéssel elfogadja.

Egyéb tárgy nem lévén, az elnök a közgyűlést berekeszti.

VEGYESEK.

— A Nyelvtudományi Közlemények, Hunfalvy Pál és Budenz József egykori folyóirata, melynek szerkesztését Budenz halálával *Simonyi Zsigmond* vette át, a jövőben némileg megváltozott programmal fog megjelenni. 1878 óta e folyóirat munkaköre, mely ezelőtt tágabb volt, tudvalevőleg az *ugor és altaji nyelvészetre* szorítkozott. Mint ahogy jelenleg az Akadémia támogatása lehetővé teszi, hogy az e szakba tartozó nagyobb munkák külön kiadványok alakjában láthatnak napvilágot, másfelől az *Egyetemes Philologiai Közlöny* rendkívül bő tárgykörénél s aránylag mégis szűk terjedelménél fogva kevés tért adhat a tulajdonképi nyelvészetnek, holott nagyon is kívánatos, hogy úgy az általános nyelvtudománynak, mint a germán, szláv, román és keleti nyelvészetnek nálunk is kellő tere legyen s nem kevésbbé kívánatos a külföldi nyelvészet fontosabb jelenségeinek rendszeresebb ismertetése: ennél fogva a *Nyelvtudományi Közlemények* ezentúl *általánosabb körű folyóirattá* fog válni. Kitézött programja szerint e folyóirat közölni fog: 1. *magyar* s egyéb *ugor* s általában *urál-altaji* tárgyi értekezéseket és anyaggyűjteményeket; 2. *germán, szláv, román, sémi* s *általános nyelvészeti* munkálatokat; 3. esetleg *ethnographiai, műveltség-történeti, mythologiai* értekezéseket, a mennyiben *nyelvészeti eszközökkel* dolgoznak; 4. *ismertetéseket* a nyelvészeti irodalom minden ágából; 5. *kisebb közléseket*: szófejtéseket, magyarázatokat stb. A folyóirat negyedévenként fog megjelenni, ára 3 frt lesz; az előfizetés a M. T. Akadémia könyvkiadóhivatalához czímezendő. — Örömmel üdvözljük e programváltozást, melynek kétségkívül jelentékeny hasznát fogja látni tudományunk, s a testvér-folyóiratot a magunk részéről is kartársaink figyelmébe és támogatásába ajánljuk.

— Helyreigazítás. E *Közlöny* előző füzetében (XVII, 65) megjelent bírálatához a következő helyre-, illetőleg utbaigazítás fölvetelét kérem:

1. *Keveházát* Beöthy Zsolttal (A nemzeti irodalom történetének ismertetése, II. k. 84. l.) a tárgy fenséges voltánál és a cselekvény nagyszerűségénél fogva kis éposznak tartom. Mást sehol sem mondtam.

2. Hogy ismertem a *Keveháza* rendeltetését s mellékkörülményeit, kitűnik a bírálom idézte következő helyből is: Arany «a cselekvést az *énekes* szemléletének tárgyává teszi.» Hábor képében Matolcs szerepeltetése egy *saját czélnatú* tréfás párbeszédben történt s ennél fogva nem is tartozik ez ügyhöz.

3. Valamely költői műben szereplő személynek semmi köze a *költő egyéniségét jellemző* stílushoz; ellenkező esetben pl. egy színműíró stílusáról szólni képtelenség volna.

KULCSÁR ENDRE.

THUKYDIDES MŰVE KELETKEZÉSÉNEK IDEJÉRŐL.

(Vége.)

Érdekes *Kyprianos*-nak ¹⁾ fölfogása, ki a mirigyhalálra vonatkozó passusban előforduló ἐκάκωσε-t csak erkölcsi értelemben veszi, míg *Zimmermann* ²⁾ az aoristusban plusquamperfectum jelentést keres. Így iparkodnak Ullrich ellenvetései elől kitérni. Herbst Ullrichnak ad igazat, hogy Th. itt csak a tíz éves háborúra gondolhatott; de azért mégis utána teszi: «de az időre nézve, melyben e szavak íratlak, e hely semmit sem mond és mégis e hely is azok sorában fordul elő, melyek Herbstnek érvül szolgálnak ama vélelme mellett, hogy a tíz éves háborút különálló műben tárgyalta (als einen besonders für sich behandelt hat).»

De menjünk tovább.

II. 57, 2: τῇ δὲ ἐσβολῇ ταύτῃ πλείστον τε χρόνον ἐνέμειναν καὶ τὴν γῆν πᾶσαν ἔτεμον és III. 26, 3: καὶ ἡ ἐσβολῇ αὕτη χαλεπωτάτῃ ἐγένετο τοῖς Ἀθηναίοις μετὰ τὴν δευτέραν. Ullrichnak nézete, hogy e két passust, tekintettel a dekeleai hosszabb ideig tartó erődítésre, az ἐπιτελισμὸς-ra, sőt a 413-ik évi betörésre, mikor Dekeleia sokat szenvedett, csak a tíz éves háború után írhatta. Classen, valamint Stahl hiába igyekszik kimutatni, hogy a dekeleiai vállalat neve ἐπιτελισμὸς és nem ἐσβολή; mert VII, 18 olvasuk: παρεσκευάζοντο δὲ καὶ ἐς τὴν Ἀττικὴν ἐσβολὴν οἱ Λακεδαιμόνιοι. Herbst igazat ad Ullrichnak, csak azt állítja, hogy azért tudhatott a későbbi betörésről, de csak a ξυνεχῆς πόλεμος-ra gondolva írta e helyeket, mert Th. az első tíz éves háborút mint külön háborút fogta föl és így tárgyalta. De hát ez hogy lehetséges: valaki tudja az események későbbi lefolyását, a pragmatikus fölfogás alapján a háború különálló phasisait egybeköti, mint lesz

¹⁾ Περὶ τῆς οἰκονομίας τοῦ Θουκ. Philistor. 1862 p. 193—210.

²⁾ Quæst. de tempore quo historiarum libri a Th. compositi quoque editi sint. Halle 1875.

alkalmam ép Herbst további érvelése méltatásánál kétségbevonhatatlan világossággal kimutatni és . . . mégis csak a tíz éves háborúra gondol. De e helyeket azért is érdekeseznek tartom, mert bizonyítékul szolgálnak, hogy Th. néha az egész háborúban lefolyt eseményekre gondol, ha párhuzamot állít föl, néha az előző eseményekre viszonyítva használ egybehasonlító kifejezéseket, mint a harmadik könyvből fennebb idézett helyen a μετὰ τὴν δευτέραν (δηλ: ἐσβολὴν) világosan mutatja. Th. a ὅδε, a οὗτος-szal megjelöli a folyamatban levő hadjáratot. Felette frappans passus erre nézve V, 20, 3: εὐρήσει δέκα μὲν θέρη ἴσους δὲ χειμῶνας τῷ πρώτῳ πολέμῳ τῷ δευτέρῳ γεινημένους, hol a τῷ δευτέρῳ mellett szükségesnek tartja Th. a πρῶτος jelzőt is oda-tenni. Mi szükség erre, ha a tíz éves háborút különálló háborúnak fogta föl és tényleg így tárgyalta? E fejezet fontos a kérdés eldöntésénél, mert az Ullrich-féle fatalis határvonalnak a tíz éves korszakra vonatkozó részére esik. Nos, mit mond Th.? Elmondja, hogy a békekötés a tavaszi Dionysziák ünneplésének idején kezdődött, vagy csak kevés nap különbséggel ἢ ὡς τὸ πρῶτον ἢ ἀρχὴ τοῦ πολέμου τοῦδε ἐγένετο. Miért ne illhetnék e hely az egész háborúra? De ha szorosán a befejezett arkhidamosi háborúra is értjük, hogyan állhat meg a fejezet végén: τῷ πρώτῳ πολέμῳ τῷ δευτέρῳ, mivel pedig Herbst bizonyítani vél. Hiszen ez éppen a mellett bizonyít, hogy Th. a most befejezett háborút egy nagy háború *első* fejezetének: a polgárháború fenséges tragédiája első felvonásának tekinté. Mert miért szólna *első*-ről, ha nem gondol a folytatásra és megfordítva, ha gondol, mint Herbst is minden passus méltatása végén refrainszerű módon ismétli, akkor mi értelme van az *első* jelzőnek egy oly háborúban, melynek éveit egyfolytában számítja? Th. a béke előtti háborút *első*-nek tekinti, mert a békét gyanus fegyvernyugvásnak minősíti.

De ideje rátérnünk a *második* hermeneutikai alapelv alkalmazására. *Ne mondjon ellen az író a tényeknek.*

II. 54, 3: ἦν δὲ γε οἱμαί ποτε ἄλλος πόλεμος καταλάβη Δωρικὸς τοῦδε ὕστερος καὶ ξυμβῆ γενέσθαι λιμὸν κατὰ τὸ εἰκὸς οὕτως ἄσονται. Van szó arról, hogy az emberek a jóslatok értelmét mint magyarázzák a beállott események szerint, mivel előlegesen meg vannak győződve arról, hogy azoknak okvetetlenül be kell teljesedniök. Ullrich nézete szerint e helyet Th. nem írhatta a 27 éves háború után, mert tényleg a dekeleiai háborút ép a tartós éhhalál

dönté el. Classen e helyre vonatkozólag meg lehetett akadva, mert álláspontja védelmére kissé önkényes magyarázatot ad. Szóruszóra következőkép nyilatkozik: «man müsse bei diesem an Stelle des λοιμός in der alten Sprache supponirten λιμός nothwendig an ein durch göttliche Fügung gesandtes Unglück denken.» Herbst Classen ellenvetését pártolja, de kijelenti, hogy itt sem forog fenn semmi nehézség arra nézve, hogy a τοῦδε-t a tíz éves háborúra értsük, ha a ὀπόλεμος ὅδε — másutt is a II. III. és IV. könyvekben — a tíz éves háborúra vonatkozik.

De hát ugyan mire való az az okvetetlen párhuzamba állítás? Itt nincs egyébről szó, mint hogy az isten szózatát: Apollónak a lakedaimoniak javára ígert segélyét mily alakban fogták föl a mirigyhalál idején, ha mindjárt Schmitt az Ullrich nézetéhez csatlakozva azt állítja is, hogy a dekeleiai háború után a döntő éhhalál ugyancsak kínálkozott a történetírónak a párhuzamba állításra. De ha ez igaz is: azért kétségbe nem vonható, hogy a jóslatok magyarázására tett bíráló megjegyzést ép úgy tehetta a háború befejezése, mint az arkhidamosi háború után. Miért akarják Ullrich és követői okvetetlenül kényszeríteni Th.-t, hogy fölktatott párhuzamaikra, legapróbb részletekbe átvitt egybevetéseikre gondoljon. Nem, a fennebbi passus nem ellenkezik a tényekkel. Az állítás annyi, hogy a *jóslatokat* az emberek a körülményekhez képest magyarázzák. Aztán Stahl igen helyesen értelmezi e szavakat: ἤν ξομβλή γενέσθαι: si contigerit ut existat, tehát váratlanul föllépő, nem pedig a háború dülása következtében természetesen bekövetkezett csapásról van szó. De én tovább megyek és — lehet, hogy magam maradok — itt *vaticinium post eventum*-ot látok e jellemző kifejezésben: ἄσονται. Th. már tudja, hogy a dekeleiai háború alatt kitört éhínség idején emlegették Apolló közreműködését Athen bukásán és így az *éhínség* is szerepelhetett az isten adta csapások sorában.

De lássunk egy más helyet, hol Th. ellenmondásba látszik jönni a *tényekkel*.

III. 86, 2-ban az áll, hogy a syrakusaiak szövetségesei valának a többi dór államok, melyek a háború kezdetén a lakedaimoni szövetséghez csatlakoztak ugyan, de a háborúban részt nem vettek. Valóban azzal a ténnyel, hogy a szicíliai hadjáratban a lakedaimoniak a syrakusaiaknak, a dekeleiai háborúban pedig a syrakusaiak a lakedaimoniaknak *tényleg* segélyt nyújtottak: e

passus nyílt ellenmondásban látszik lenni. Classen kitünő nyelvtani észrevétellel kísérti meg ez ellenmondást elenyésztetni. Azt mondja, hogy e mondat állítmánya: $\xi \upsilon \nu \epsilon \pi \omicron \lambda \acute{\epsilon} \mu \eta \sigma \alpha \nu$ megfelel a német nyelv plusquamperfectumának: *am Kriege aber keinen Antheil genommen hatten* és oda érti *bis dahin*. De hiszen sehol az egész műben aoristust találni, mely praegnansabban megfelelné az aor. eredeti jellemének, hogy t. i. a beálló eselekvényt jelöli, alig lehetne. Az aor. *ingressivus* kitünő példája e $\xi \upsilon \nu \epsilon \pi \omicron \lambda \acute{\epsilon} \mu \eta \sigma \alpha \nu$. Nem azt teszi, hogy együtt harczoltak, de hogy beálltak a küzdelembe, mint pl. $\alpha \rho \chi \omega$ = uralkodom, $\eta \rho \xi \alpha$ = uralomhoz jutottam; $\epsilon \beta \alpha \sigma \acute{\iota} \lambda \epsilon \upsilon \sigma \alpha$ = király lettem; $\epsilon \sigma \tau \rho \alpha \tau \acute{\eta} \gamma \eta \sigma \alpha$ = hadvezérré lettem; $\epsilon \sigma \acute{\iota} \gamma \eta \sigma \alpha$ = elnémultam; $\epsilon \kappa \omicron \iota \mu \acute{\eta} \theta \eta \nu$ = elaludtam; $\eta \rho \alpha \sigma \acute{\alpha} \mu \eta \nu$ = szerelmes lettem. Ha tehát *ingressivus* aor.-nak fogjuk föl e mondat állítmányát, nemcsak hogy nem felel meg a tényeknek, de épen annak tudatában írhatta Th. e mondatot, hogy később résztvettek a háborúban. Mert az *ingressivus* föltételezi a küzdelem meglétét. Úgyde, ha a nyelvtani árnyalatokra nem helyezünk is a kelletténél nagyobb súlyt, abban az esetben is itt a szicíliai dór városokról van szó: ezek pedig tényleg nem vettek részt a háborúban és e hely figyelmes olvasója azonnal belátja, hogy itt épen arról az időről van szó, midőn az atheniek megtámadták a szicíliaiakat. Az atheniek támadásánál hiányzott a közvetlen jogczím, mert csatlakoztak ugyan e dór városok a lakedaimoni szövetséghez, *de nem vettek részt a háborúban*. Rendkívül jellemző I, 93, 5: $\tau \omicron \nu \pi \acute{\alpha} \chi \omicron \varsigma \tau \omicron \upsilon \tau \epsilon \acute{\iota} \chi \omicron \upsilon \varsigma \zeta \epsilon \rho \nu \omicron \nu \acute{\epsilon} \tau \iota \delta \eta \lambda \omicron \nu \acute{\epsilon} \sigma \tau \iota \pi \epsilon \rho \iota \tau \omicron \nu \Pi \epsilon \iota \rho \alpha \iota \acute{\alpha}$. Hogy e passus csak a Peiraeus falainak lerombolása után keletkezhetett: azt kétségbe még Ullrich sem vonja, ki így értelmezi: Die Breite der Mauer ist noch jetzt *nach ihrer Niederreissung*, aus den Ruinen ersichtlich. De hát hogyan is lehetne képzelné a falmélységre vonatkozó észrevételt, hogy két teherszeker egymást kikerülhetné: ha a falak magassága épen fönnáll? Hiszen ép a lerombolás után lehetett ily mértékre gondolni.

II, 48, 5: $\kappa \rho \eta \nu \alpha \iota \gamma \acute{\alpha} \rho \omicron \upsilon \pi \omega \eta \sigma \alpha \nu \alpha \delta \tau \omicron \theta \iota$ szintén későbbi időben keletkeztek, habár Ullrich valószínűvé tette, hogy e kutakat a szicíliai hadjárat idején 414-ben Meton a vízvezetéki munkálatokkal kapcsolatban hozta létre. E Metonról Aristophanes emlékezik meg Aves 1125.; mi szintén e korszakra utal. Úgyde, ha Nikias békéje után 421-ben fogott Th. a tíz éves háború történetének megírásához: 414-ig csak idáig ért?

I, 50, 2: ναυμαχία γὰρ αὖτη Ἑλλησι πρὸς Ἑλληνας νεῶν πλήθει μεγίστη τῶν πρὸ αὐτῆς γεγένηται: csak az egész háború után keletkezhett. Mert a Sybota mellett vívott csatában összesen 270 hajó vesz részt, holott az első tíz évben ily szabású tengeri ütközet nem fordult elő és ki van téve νεῶν πλήθει, mi minden kétséget kizár. Herbst kimutatja, hogy még VII, 52 szerint is a Syrakusa melletti csatában 76 syrakusai hajó harcolt 110 athenivel, mi csak 186-ot ad ki, holott itt 270 hajó vesz részt a küzdelemben. A τῶν προτέρων tehát egyenesen e csatára utal. Ha Th. a tíz éves háború után írta volna e passust, akkor nem írhatta volna μεγίστη δὲ τῶν πρὸ αὐτῆς, mert ez utóbbi korlátozás egyenesen utal az Arginusai melletti csatára, hol 275 hajó vett részt (a Konon 50 hajóján kívül) és az Aigospotamoi mellett, hol csak az athenieknek volt 180 hajójuk (Xen. Hell. 2, 1. 20. és Diod. XIII, 105), Lysandrosnak pedig még több.

I, 10, 2 a lakedaimoniakról azt mondja: τῆς τε ξυμπάσης ἡγοῦνται: (δηλ. Πελοποννήσου): ez csak a 27 éves háború után írva nem ellenkezik a tényekkel, mikor Spárta csakugyan Argos felett is hegemon lett.

Harmadik szempontul állítók föl, hogy ne ellenkezzék szerzőnk valamely más hitelt érdemlő tekintélyvel. Kitűnő példa erre IV, 48, 5.

Már az előző könyvben élénk részvéttel és megragadó színekkel rajzolja a kerkyrabeli pártviszályokat, a társadalmi élet tökéletes fölbomlását (III, 70—85), előadta az aristokraták (számszerint 600-nak) elűzetését, de ellenactióját. Fölvévén ismét az elbeszélés fonalát, szórul szóra ezt mondja a fentidézett helyen: ἡ στάσις πολλὴ γενομένη ἐτςλευτήσεν ἐς τοῦτο (t. i. a behatolt atheniek által megsegített *demos* borzasztó mérsárlást visz véghez) ὅσα γε κατὰ τὸν πόλεμον τόνδε, οὐ γὰρ ἔτι ἦν ὑπόλοιπον τῶν ἐτέρων ὅτι ἀξιόλογον. Ezzel nyílt ellentétben áll Diodoros X, 1, 57-ben foglalt tudósítása e mozgalmakról, melyek Th. előadása szerint Kr. e. 427-ben és 425-ben folytak le, oly dolgokat tartalmazván, melyek nem egyeznek meg Th. előadásával. De ez nem elég. A következő könyvben Diod. XIII, 46. visszatér a kerkyrai dolgokra és Ol. 92. 3. = Kr. e. 410-re vonatkozólag elbeszéli, hogy a *demos* Konon vezetése alatt 600 messeneit kapott segítségül és elűzte az aristokratákat. Ullrich hatalmas érvet talál e passusban. Mert 15 év múlva ismét volt

lázadás, tehát a fentebbi helyet, mely a *tényekkel* ellenkezett, Th. jónak látta enyhíteni és ὅσα γε κατὰ τὸν πόλεμον τόνδε beszövéseivel helyreigazítani. Midőn e javítást utólag tette, akkor már a *második* háború nagy része ismert volt szerző előtt és elhárította, hogy művét folytatni fogja. Ullrich ép e pontnál találja a fordulatot Th. tervében. Th. megváltoztatja tervét és még idáig csak a *tíz* éves háborút ismerte és akarta megírni, itt szűkebb tervét kiszélesíté, miután a Nikias-féle béke megtörésével a háború újabb erővel tört ki. Herbst a ὅσα γε κατὰ τὸν πόλεμον τόνδε-ben foglalt észrevételt tisztán a *tíz* éves háborúra vonatkoztatja és nem írja alá Ullrich véelmét az állítólagos javítással, hanem azt állítja, hogy ὅσα γε κτλ. nem toldalék, de szerző e részletet akkor írta, midőn a későbbi háborút már ismerte. Nyelvtanilag sem fogadhatja el Ullrich véelmét, mert ha csakugyan mintegy zárjeles toldás volna a kérdéses passus, akkor így állana előtte az állítmány: ἐς τοῦτο ἐτελεύτησε és nem ἐτελεύτησε ἐς τοῦτο, mely utóbbi szórend szoros kapcsolatot föltételez.

Ime, az erőszakolt véelmek végzete! Utólagos javításokat tetetnek szerzővel, hogy saját véelmük ingatag alapját megerősítsék. Így kénytelenek Ullrich és követői a Perikles jellemzését tartalmazó remek fejezet (II, 65) utolsó részét, mely az egész háború befejezése utáni reflexiókat tartalmaz, az *átdolgozás* alkalmával eszközölt közbeszövéssül tekinteni. Így vannak az első könyv legszebb részével: a *pentekontaetiá*-val, mint a scholiasta nevezi Athen történetét, a Mykale melletti csata után a peloponnesosi háború kitöréséig, melyről megjegyzi: θαυμάζεται τὸ χωρίον καὶ ἐπὶ τῇ σαφηνείᾳ καὶ ἐπὶ τῇ συντομίᾳ (I, 89—118). E rész az első könyv szerkezetében kiválóan fontos tényező, mert rámutat a háború láthatatlan, de voltaképp valódi indító okára, mi nem más, mint Lakedaimon féltékenysége Athen emelkedő hatalmára. No de még nem háritók el a Diod. Sic.-sal való összeütközést. A történetbuvárok egy része Diod. Sic. ez adatát nem tartja megbízhatónak. Így *Wachsmuth* (Gr. Alterth.) elveti, *Müller* (De Corcyraeorum rep. Göttinga 1835), azt állítja, hogy Diod. Sic. a Th. elbeszélésében talált adatokat zavarta össze. *Niebuhr* (Vorträge über alte Gesch.) azt állítja, hogy fordultak elő a háború után is zavargások, melyeket Th. egy szóval sem érint, mi bizonyítja, hogy művét közvetlenül a háború után írta. Herbst igen helyesen és meggyőzően védi Diod. Sic. tekintélyét Classennel szemben, ki

Diod. Sic. megbizhatatlanságával véli az ellenmondást elenyész-
tethetni. Herbst rámutat arra, hogy a történetírók is a Th. tekinté-
lyére való hivatkozással vetik el Diod. kétségtelenül hiteles adatát.
Hiszen Sievers kijelenti, hogy Diod. elbeszélését elfogadni *obstat*
Thucydidis auctoritas. Ép azért C. A. Müller és Sievers csak a
27 éves háború utáni időre gondolnak újabb lázadást Kerkyraban.
Herbst oly érvet hoz föl, melyet lehetetlen el nem fogadnunk.
Ugyanis ugyancsak Diod. XIII, 64. előadván Konon föllépését, ki
Naupaktosból 600 messeneit átvezet Kerkyrába, megemlíti, hogy
e zendülés *ὁμολογία*-val: kiegyezéssel végződött. Mi lehetett e
ὁμολογία: a nép párt jogának elismerése, de épen nem az aristo-
krata párt teljes felbomlása, holott Th. itt tárgyalt helyén az áll,
hogy az ellenpártból alig maradt megemlézésre méltó erő (t. i. a mé-
szárlás következtében). Végződhetett volna-e Athen bukása után
a pártküzdelem ily *ὁμολογία*-val? Herbst tehát kétségtelennek
tartja, hogy e passus a tíz éves háború után keletkezett.

Én nem tartom a Diod. Sic. adata hitelességének vagy nem
hitelességének kérdését döntőnek e hely keletkezési idejére nézve.
Ha mindjárt 410-ben (15 évvel a Th. által elbeszelt esemény után)
létezett is zendülés, Th. csak ezt tartá érdemesnek részletesebb,
bővebb leírásra. Th. nem tartozik annalis író gyanánt minden
város beléletét nyomról nyomra kíséni. Aztán a *ῥοσα γε κατὰ*
τὸν πόλεμον τὸνδε miért ne értetődhetnék a folyamatban lévő
háborúra? Th. nagy művész. Ecsetje rembrandti homályba visz
bámulatosan intensiv fényt. Csak a III. 82—84-ben levő erkölcs-
rajzra utalok. Ép azért hagyhatta ki a kerkyrai későbbi lázadások
leírását, mert újabb szint, újabb fényt e rajzhoz nem talált a kér-
déses lázadásokban.

Nem mellőzhetem I, 97, 2, hol megemlékezik Th. arról, hogy
Athen emelkedésének ötven éves történetét mások elhanyagolták,
csak *Hellanikos* érinté röviden, de pontosan nem tárgyalta. E pas-
sus kétségtelenné teszi, hogy Th. legalább is 406 után írta. Ugyanis
Aristophanes *Ranae* 693. versében a Ravennas codexben található
scholionban, melynek megbízhatóságát Herbst nyomós érvekkel bi-
zonyítja, hivatkozás van *Hellanikos*ra. Minthogy pedig a Békák a
405-ik év Lenaia ünnepén került színre: e terminus előtt Th. nem
hivatkozhatott *Hellanikos*ra.

Óvakodom a további részletezéstől. Én, ki az egész kérdés
fölvetését természetlen philologiai szélmalom-harcznak tekintem,

nem eshetem abba a hibába, hogy a küzdelmet megújítsam. Mégis egy fontos kérdést megemlítek. Ez az ú. n. *második* prooemium kérdése. Ullrich és követői e prooemium szükségességében találnak érvt ismert vélelmük mellett. Mert miért e második prooemium, ha nem az író igazolásáért, hogy miért illeszté össze az *első* és *második* háborút egy egységes műben? De ha az *V. 26.* első mondatát figyelembe vesszük, mely így hangzik: γέγραφε δὲ καὶ ταῦτα ὁ αὐτὸς, Θ. Α. ἐξῆς ὡς ἕκαστα ἐτίγνεντο κατὰ θέρην καὶ χειμῶνας, μέχρι οὗ τὴν τε ἀρχὴν κατέπαυσαν τῶν Ἀθηναίων Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ξύμμαχοι καὶ τὰ μακρὰ τεῖχη καὶ τὸν Πειραιᾶ κατέλαβον. A γέγραφε-re én kiváló súlyt helyezek, nagyobb, mint Classen. Itt ép a többi részzsel való *egy időben* való keletkezést látom a *perfectummal* kifejezve, mit az *aoristus* nem fejezett volna ki hasonló szemléletességgel. E mondat utolsó fele kétségtelenül bizonyítja a falaknak Lysandros által történt leromboltatása utáni keletkezését.

De hát mire az új bevezetés?

Ugyancsak szükséges; sőt ép azzal, hogy szükségét látta Th., bizonyítja, hogy az egész háború áttekintése alapján ír. Ugyanis *V, 24,* a így írt: ταῦτα δὲ τὰ δέκα ἔτη, ὁ πρῶτος πόλεμος ξυνεχῶς γενόμενος γέγραπται. E ξυνεχῆς πόλεμος jellemzi a *bellum* Archidami-t, habár ezt is megszakítá egy évi fegyverszünet, mint *IV, 117,* s olvasható: Λακεδαιμόνιοι δὲ καὶ Ἀθηναῖοι ἅμα ἤρι τοῦ ἐπιγιγνομένου θέρους εὐθὺς ἐκεχειρίαν ἐποιήσαντο ἐνιαύσιον.

Nem volt-e szükséges a *nyári* és *téli* fél évekre felosztott háború folytatásának elbeszélése előtt megmagyarázni, hogy a fegyverszünet alatt is miért követi e módszert, mely voltaképp csak a ξυνεχῆς πόλεμος idejére talál. És ép ez ellentétbe állítás ép e ponton nem kíván-e fölvilágosítást? Hiszen az egész történelmi mű egységét frappansabb módon mint ép e bevezetésszerű reflexiókkal be nem bizonyíthatta volna.

És mit mondjak Th. azon eljárására, hogy ὁ, ki a jóslatok beteljesedésére nézve nem mulasztja el kételyét kifejezni, ki Herodotos álláspontjával szemben nem a θεῖον-t, de az ἀνθρώπειον-t keresi az emberi történetekben, ép ezért hatol be lélektani elemzésekbe, ép azért rajzol társadalmi tényezőket, ép azért tekinthető az első sociolognak, mondom, Th. a háború 27 évére vonatkozó jóslatra hivatkozik, mint a mely egyedül tökéletesen bevált: μόνον δὴ τοῦτο ἐχυρῶς ξυμβάν, mintha

az egységes háború éveinek számítását a jóslat szavaival akarná szentesíteni. Hogy egy elővélemény a philológiában mint vezet a legelmébb, de azért korántsem következik, hogy egyszersmind a legigazabb vélelmekre, erre Herbst nyújtja a legékesebben szóló példát. Említém vélelmét, hogy Th.-nél a ὅδε ὁ πόλεμος az egész háborút, ὁ πόλεμος ὅδε a tíz évest jelzi, és csakugyan bámulatos szorgalommal mutatja ki,¹⁾ hogy az utóbbi jelzés, a 2. könyvtől fogva fordul elő sűrűbben. És Kiel²⁾ tovább megy e statisztikában és kimutatja, hogy ὅδε ὁ πόλεμος 17-szer fordul elő és ebből 11 az első könyvre esik (I, 97, 1. 18, 3. 118. 2. 8, 1. 23, 3. 13, 3. 18, 1. 118, 1. 19. 1, 118, 3. 24, 5.) A második könyvön kezdve ὁ πόλεμος ὅδε fordul elő, jelezvén a tíz éves háborút.

Kiel e szórend jellemző volta mellett két példát hoz föl. IV, 118, 12: καὶ ὠμολόγησαν ἐν τῷ δήμῳ τὴν ἐκχειρίαν εἶναι ἐνιαυτόν, ἀρχεῖν δὲ τὴνδε τὴν ἡμέραν τετράδα ἐπὶ δέκα τοῦ Ἐλαφβολιῶνος és V, 18, 9: ὁδ' ὄρκος ἔστιν ὅδε: Ἐμμενῶ ταῖς ξυνοθήκαις καὶ ταῖς σπονδαῖς ταῖςδε δικαίως καὶ ἀδόλως. Nyilván való, mondja Kiel, hogy az előbbi passusban a τὴνδε τὴν arra utal, a mi ezután következik; az utóbbiban a ταῖςδε az előzményre mutat vissza. És tovább megy. Bebizonyíthatni véli, hogy a ὁ πόλεμος ὅδε alatt Th. az *addig* lefolyt, tehát az elbeszélte eseményig lefolyt előző háborút érti. Bizonyítékul hozza föl III, 54, 2: φάμεν γὰρ πρὸς τὸ ἐρώτημα τὸ βραχὺ, εἴ τι Λακεδαιμόνιοις καὶ τοῖς ξυμμαχοῖς ἐν τῷ πολέμῳ τῷδε ἀγαθὸν πεποιήκαμεν, hogy mit ért ἐν τῷ πολέμῳ τῷδε alatt, egy pár fejezettel előbb szerző kétségtelenné tette: III, 52, 4: ἡρώτων δὲ αὐτοῦς, εἴ τι Λακεδαιμονίουσ καὶ τοὺς ξυμμαχοὺς ἐν τῷ πολέμῳ τῷ καθεστῶτι ἀγαθὸν εἰργασμένοι εἰσίν. Tehát ὁ πόλεμος ὅδε = ὁ πόλεμος ὁ καθεστῶς. Természetesen a párhuzamok nagyrészt elenyésznek. És e vélelemmel több ellenmondást elenyésztetni vél. Zimmermann³⁾ pedig Ullrich követői közé állva, tehetetlen erőlködésében — mert az igazság elleni harc megbenítja — odáig jut, hogy állítja, miszerint Th. az *első* tíz éves háborút és a szicíliai hadjáratot

¹⁾ Phil. XXXVIII, 521. l. jegyzetben.

²⁾ Quo tempore Th. priorem operi sui partem composuerit. Hannover, 1880.

³⁾ Quaestiones de tempore quo historiam libri a Th. compositi quoque tempore editi sint. Diss. inaug. Halle 1875.

előbb megírta, később a háború befejezte után az egészet átnézte: «*addendo, detractando, mutando emedavit*». S mikor az egész művet egy egészezé önté, eleibe írta a proœmiumot és hozzá csatolta a VIII. könyvet, melyet mielőtt átnézhetett és kiigazíthatott volna, meghalt. Oh mily kapkodás, mily erőlködés!

Herbst hasonlíthatlanul erősebb és edzettebb gondolkodó, Ki elolvassa azt a szép párhuzamot, melyet Herodotos és Thukydides között von el a Th.-nél előforduló beszédeknel, a nagy történetíró eljárásának kitűnő jellemzését, melyben kitünteti, hogy Th. a szöveg szerinti hűség helyett azt mondatja el a szónokokkal, mit a helyzet szerint mondaniok kellett, tehát τὰ δέοντα és ez eljárást kitűnő példákkal világítja meg: még jobban meggyőződik az Ullrich és követői által keltett vita terméketlen, meddő voltáról.

Hiszen a korinthosiak majdnem világos szavakkal megjósolják Athen bukását, az I. könyvben tartott beszédökben (μὴ τε νίκη ναυμαχίας, κατὰ τὸ εἶκος ἀλίσκονται,*) mely jóslat Th.-re nézve vaticinium post eventum. Arkhidamos nyíltan kifejzi félelmét, hogy oly háborúba mennek bele, melyet még gyermekeikre is hátra hagynak (δέδοικα δὲ μᾶλλον μὴ καὶ τοῖς παισὶν αὐτὸν ὑπολίπωμεν); a kerkyrabeliek előre tudják, hogy ők egy szicziiai expeditió esetében kiválóan alkalmas hadászati pontot nyújtanak. Hermokrates már a III. könyvben oly beszéddel buzdítja az egyetértésre, mely kilátásba helyezi, hogy Athen Szicziia ellen nagyobb készüléttel fog föllépni (στόλος) és ezt akkor mondja, mikor Athen még legfőlebb annyit akart, hogy meggátolja Lakedaimonba a Szicziából eszközzendő gabnaszállítást. Perikles beszédeiben ott lapang az óvás a szicziiai vállalattól. Így vannak utalások a ion és hellesponti háborúkra. Mindezt Herbst észreveszi, csak a valódi műkifejezést nem használja, t. i. hogy e történelmi beszédeknek kettős *responsió*-ja van: egyik az ellenfél beszédeiben, másik az események okozatos láncolatában, abban az igazi ἀνθρώπειονban, mely nem a Herodotos *deus ex machina*-féle egységet hozza létre a történelmi fejleményekben nyilvánuló magasabb egység szemléltetésére, de az emberi viszonyokban fölfedezett és kimutatott tényezők hatásában tárja föl azt a fenséges kettős tragédiát,

*) Ε ἀλίσκονται nem *unterliegen*, mint Classen értelmezi hivatkozva VIII, 40.

melyek egymásba szövődve fejlenek előttünk, melyek közül az egyiknek hőse *Alkibiades*: az atheni nép e prototypusa és a másik maga az *atheni nép*.¹⁾

Az a polemia, melyet Ullrich és követői több mint harmincz éven át folytattak az egységes hagyomány ellen, meddőnek bizonyult. Th. művének egységes compositiója érintetlen épségben maradt meg. Az alapgondolatot, mely kiválóképp pragmatikus jelleget adott Th. remekének, hogy a peloponnesosi háború jelentőség, messzeható következmények tekintetében minden előző háborút túlszárnyalt, azt az alapfölfogást, mely e háborúnak nem áll meg külső, esetlegesen előidéző okainál: a *Kerkyra* és *Potidaia* ügyénél, hanem mélyebb és az egész hellén világra kiható benső okait bámulatos éles látással tárja föl, e polemia meg nem dönté.

A mit egy más történetíró, egy felszínesebb gondolkodó külön történeti eseménynek vett volna: azt Thukydidés a görög világra, sőt részben a barbár világra nézve is legnagyobb mozgalom előkészítő, bevezető előjátékképp tünteti föl.

Mert minek tekinté Th. a 27 éves háborút?

A politikai és társadalmi forradalom küzdelmének. Ő páratlanul áll, csak Polybios közelíti meg, az államélet tényezőinek fölismerésében. Th. a vallásos és morális rugók mellett, melyek Herodotosnál oly hatalmasan nyilatkoznak, de az alanyias fölfogásnak és képzelemnek, szóval az *epikus* földolgozásnak oly annyira szabad játékot engednek, az állami és társadalmi élet szükségképi fejlődését, a politikai igazságok következetességét, a nemzetközi viszonyok törvényeit szemléli és szemlélteti. Ily mélyreható fölfogás által vívta Thukydidés azt a dicséretet, melyet egy *Niebuhr* ²⁾ e szavakkal fejezett ki: «A peloponnesosi háború minden háborúk közt a leghalbatatlanabb, mert a legnagyobb történetírót találta, ki csak valaha élt. Thukydidés a legmagasb pontot érte el, hová történetíró eljuthat úgy a történeti bizonyosság, mint az eleven előadás tekintetében.»

És most nyugodjék békével a vita. A philologia Diomedesei

¹⁾ Poppo De historia Thucydidea commentatio Lipsce 1856. 45. és köv. lapjain a fenséges dráma katastrópháját a sziciliái hadjáratban találja meg. E katastróphához fűződik az Alkibiades-tragoedia katastróphája a Hermokopidák pörében.

²⁾ Vorträge über alte Geschichte 2. 42.

megsebezték Arest is; de az isteni seb hamar begyógyul és csak a vitéz hős érezte, hogy a halhatatlanokkal szemben végzetes a küzdelem.

Én csak tanulságul mondom el e polemiát, mely épen olyan, mint a Horatius restauratorainak küzdelme. Hiába akarta Ribbeck, hogy Horatius az ars poeticában a mi ízlésünk szerint alkotott dramaturgiát írjon, ő nem írt egyebet, mint egy epistolát, mely kevésbé lesz műredek, hogyha hyperkritikusok bölcs tanácsai szerint írja meg művét.*)

HEGEDÜS ISTVÁN.

ADALÉKOK A RÉGI MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETÉHEZ.

Kéziratok emlékek a XVI—XVII. század költészetéhez.

(Vége.)

2. Mihál Farkas gyűjteménye.

Erdélyből, a katolikus székelység lakta Csik-Székből, való ez az énekes könyv is, mint az előbbi. Sem tartalomra, sem külső kiállításra nem mérkőzhetik az előzővel, korra is jóval fiatalabb, a XVII. század utolsó negyedéből való. Nem készült más czélra, mint hogy gazdájának az istentisztelet alatt vagy magános ájtatóságában kézi könyvecskéje lehessen.

Írása gyakorlatlan, néhol alig olvasható, ferde sorokban futó. Az énekek is gyakran töredékesen, gyakran hiányosan vannak lejegyezve s zagyva egymásutánban következnek, mellözve az énekes könyvekben megszokott beosztást.

Első pillanatra úgy látszik, mintha a Kájoni-féle *Énekes-t* használta volna forrásul, a mit könnyen tehetett, mert 1676 után, annak megjelenése után készült. Bejegyzett dátumai 1677—1693 között irotnak tanúsítják; valami tizenhatszáz dátált bejegyzést találunk a kéziratnak különböző helyein; például a 12—71 leve-

*) Cikkeknek az előző füzetben megjelent első részében a következő hibák csúsztak be: A 83. lapon Thukydides halálozásának idejét nem 406 — hanem 396 tájára teszi Ullrich Krügerrel és Classennel egyezőleg. — A 85. lapon felülről 16. sorban *táplálékával* áll *táplálékául* helyett. — A 90. lapon alólról a 10. sorban *egységekkel* dittographia és így fölösleges. H. I.

lekről így következnek az évszámok: 1693, 1679, 1690, 1685, 1687, 1677 stb. E sor hűségesen megőrizte iratása módját, hogy nem terv szerint egyfolytában, hanem időről-időre iratott össze. Látni azonkívül, hogy sem templomi sem iskolai használatra nem készült, hanem magán embernek lelki gyakorlatul, emlékező tehetsége támaszául.

Ha tehát Kájonit követi, vagy valamelyes rendet kellene benne találnunk, ha mást nem, a másolás idejének rendben következő dátumait, vagy legalább a kettejükben közös énekek megegyező szövegét. De ezek a szövegek sem vágnak általában össze. E kérdés tisztázása szükséges, mert a kézirat és a nyomtatvány viszonyát burkolja. Ha egyszerű másolás, csak könyvészeti becse van, ha időről-időre nem nyomtatott forrás után szerkesztett, a forrás értékét nyeri, s útbaigazíthat nem egy kérdésre, mely e korból tárgyunkra fölmerülhet. Ilyen kérdések a variánsok összeállítása, az egyes énekek kora vagy elterjedése, az énekes könyvek divata, szerepe és értéke.

A codexek másolója tehát nem Kájoniból írta le, hanem követve kora szokását, valószínűleg kéziratokból dolgozott vagy a köztudatban élő énekeket jegyezte, a melyeket épen megtanult, vagy meg akart őrizni. E szerint úgy tekintendő, mint közhasználatban lévő énekek gyűjteménye, s így inkább forrása volt Kájoninak, mint az előbbi, a ki ilyenekből vette könyve anyagát, melyet azután megrostált, átdolgozott s rendszerbe illesztve egybe szedett. E tekintetben tanuságos emlék, megbizonyítja a katolikusok panaszát, hogy ez eretnek funebrálisok és kantonálék még mindig a nép kezén forogtak. Ime az erősen conservatív és katolikus székelység sem volt dogmatikus ájtatos énekei megválogatásában és éneklésében. Az egyszerű nép újhoz nehezen szokik, a régít fölöttébb megbecsüli. Így még mindig írott malasztanak vette az egyház hivatalos énekes könyveit, melyekben már az énekek felekezeti jellege meg volt határozva, tovább énekelgette és irogatta a megszokott régi énekeket, melyeket énekelgetett és leirogatott azelőtt is, mielőtt eléje nem adták a hivatalos, nyomtatott énekes gyűjteményeket.

A kötetet *Mihál Wolfangus* (Farkas) írta össze. Világosan megnevezi magát több helyen, de a fődő borítékon és az 52b meg a 115b levélen olvasható bejegyzése szerint, annak másolója és első tulajdonosa is ő volt, amott (fol. 52b) olvassuk: *Wol-*

fangus Mihál scripsit, emitt (fol. 115b) *per me Mihaelem Wolfgangum Aō 1680* s a fődő táblán *Wolfgangus Mihál*. E szerint a latinosan előrevetett Wolfgangus a Farkas keresztnévnek felel meg, a családnév tehát csak *Mihál* lehet, noha egy helyütt *Michaelem* latinosan írva könnyen megtéveszthet. Ezen kívül még két helyen fordul elő egyszerű bejegyzésképen: a 96a levélen 1679 évszámmal, s a 71b levélen 1678 évszámmal, s egy pro memoriával, ez utóbbi szerint akkor «olyan hó volt, hogy emberi emlékezet óta sem különb». Ilyenféle emlék-jegyzet több is található, s ezek azt bizonyítják, hogy írójuk nemcsak az ájtatos lelki, hanem a közönséges világ anyagi élete iránt is fogékony volt. Nem csoda, hiszen a XVII. század utolsó negyedében Erdély élete egyházi és világi folyásában egyformán mozgalmas volt, s az ily idők nem szoktak visszavonultságában meghagyni senkit, még akkor sem, ha az alantas társadalomban él is.

Mihál Farkast nem fönt, hanem alant kell keresnünk. Erre intenek a ferdén futó sorok, melyek alig ismernek vonalozást, azok a jó öreg betűk s az egésznek szinte kezdetleges kiállítására. Az egyszerű emberek életét sehol, vagy csak ritkán jegyzik föl. Azok élnek és meghalnak hír nélkül; belőlük csak az maradandó, a mi által a szellemnek szolgáltak, mely iránt az idő is mintha könyörületesebb szokott volna lenni. E derék ismeretlenek közül kézirata ime ismét egynek nevét tartotta fönn, ki vallásos buzgalmában másfél évtizeden keresztül lassan munkált a szellem országában. Ennél többet alig tudunk meg róla, hogy székely volt, csak a kötet provenienciájából következtetjük, s ama belső rokonságból, mely a Petri A.-féle s az ő könyve között hamar fölismerhető.

A kötet 149 levélből áll, bőrbe kötött, de nagyon megviselt, makulatura nélkül hat helyen csonkulást mutat, s alsó felét erősen megviselte az idő és szélei is kopottak. Formája dült oktáv.

Benne 108 darabot találunk 105 *egyházi éneket*, egy *iskolai dráma töredékét* s egy *verses passiót* (címe szerint annak nevezük, bár valójában bibliai históriás ének, jobban evangéliom-harmonia) s egy *vitézi éneket*.

Szóljunk róluk egymásután. A 105 ének közül 4 latin nyelvűt, az említett három darabot s öt csonka és egy beeső éneket levonván, codexünk 96 magyar nyelvű egyházi éneket tartalmaz. Determináltam 84-et, maradt ismeretlen 12, közöttük néhány

olyan, mely a Jancsó-codexben már előfordult. E statisztika legyen egyelőre elég a könyv becsének mérésére.

A 22-ik darab egy *drámai töredék*, mely azonban csak a mű legvégét adja, egy iskolai drámának utolsó jelenetét. A negyedik felvonásnak utolsó scénájában, valaki (személy nevet nem találtam) keservesen panaszkodik kinoztatása miatt. E hosszú jajongás, mely néha nem nélkülözi az emelkedettebb hangot, két lapot tölt be, úgy látszik a bünhődő tragikus szava. Rá következik Plutónak rövid dikciója, s ezzel a töredéknek hamarosan vége.

Plutó szavai ime a következők :

«Ne szólj; hallgass, előbb (?) kell volt annak lenni,
Ne hagyjátok a rít latort nyelveleni
Megtanítlak, hanem szoktad (?)
Hogy majd nagyon tudsz fülelleni!
Siessetek horgot vetni az orrában
Forró ónot beönteni az torkában,
Kivonjátok, ne hagyjátok
Nyelvét az ő szájában!»

E kicsiny töredék éppen elegendő, hogy belőle iskolai drámára következtessünk. Erre mutat az Ismeretlennek hosszú lére eresztett mondókája, a moralizáló tudákosság, a verses formának unalmas folyása, s az egyetlen név : Plutó, mely csak az iskolai tanítás révén került bele.

A kötetnek másik érdekes darabja a *verses passió*. Passiónak van címezve, de valójában bibliai elbeszélés, milyen a XVI—XVII. századokban gyakori jelenség. Ebben csak az a föltűnő, hogy forrásul nem az ó-testamentumot használja, hanem az új testamennak magasztos tragédiáját: Jézus Krisztus kinszenvedésének történetét választotta. E nagy esemény a költészetnek mindenkor becses forrása és indítéka volt; az egyházi megtalálta benne az ájtatosság, buzgólkodás és fölemelkedés igéit, a világi is megtalálta benne a nagy eszméket s a költői szépségeket. A mi passiónk is az egyházi költői művek sorába tartozik, még pedig azok közé, melyek csak a vallásos áhitat emelését s a hitbéli buzgóság gyakorlását czélozták, nem törekedve sem magasabb eszmei, sem művészbibb alaki kidolgozásra. Sem így sem úgy nem haladták meg forrásukat, a szentírást. A mennyiben azonban annak egyszerű és tömör nyelvét kisallangozták, nyugodt előadását mesterkélgették, még inkább mélyen alatta maradtak forrásuknak.

Passiánkban rövid fejtegetés szól az Istennek nagy kegyességéről; el van mondva az ember teremtése, bűnbeesése és megváltása: Krisztus eljövendő a bűnös emberi nemzet megváltására és szent halálával betölti istene változhatatlan akaratát. A passió legnagyobb részét a nagy tragédia elmondása foglalja el, melyben ismeretlen szerzője nyomon követi az evangélistákat, egybe fűzve azoknak elbeszélését. János (XVIII. 28—40, XIX. 1—16.), Lukács (XXIII. 1—26.), Máté (XXVIII. 26—49.), Márk (XVI. 40—47.), elbeszélése szerint megy. Az elbeszélés meglehetősen hű forrásához, annyira, hogy néhutt, mintha csak az újszövetség szövegét szedte volna verses formába. A passiót egy, a Megváltóhoz intézett hymnus-szerű könyörgés, s egy, az atyaistent kérő fohász zárja be. Mindez egyrímű négyes szakokba osztott alexandrinba van szedve, — azaz verses passióval van dolgunk.

A legrégebb, ma is mondatni szokott passiók, a virágvasárnap, nagypénteki és husvétünnepi, melyeket énekes könyveink megőriztek, prózában vannak írva. Szerkezetök is más, bennök a magán recitatio mellett a chorus is szerepel, s mintegy kiegészítője az ünnepi isteni tiszteletnek. Erre a célra a mi passiónk nem alkalmas, de igen is alkalmas arra, hogy a szent hagyományokat táplálja s a vallásos buzgóságot emelje. Az egyház Krisztus életének e gazdag történetét mindenkoron ügyesen aknáztta ki. Forrásává lett egy gazdag hymnus-költészetnek, alapot és alkalmat szogáltatott az egyházi majd a népi mysteriumnak. Hasonló célból (a magyar egyházi írók szokása szerint) az evangélisták után is lehetett írni bibliai históriát, mely nem tartozott a ritushoz, de nagyon beleillett a vallásos népnek ájtatossági gyakorlataiba. A Krisztus kinszenvedését előadó, s az evangélisták könyveinek ilyennemű összeszerkesztése nem volt szokatlan a külföldön, s ime itt a példa, hogy evangelium-harmónia nálunk is készült, s úgy látszik el is terjedt, különben alig vette volna fel gyűjteményébe kötetünk összeírója. A vers 154 szakaszból áll s főiben a következő Mária-hymnus latin sorai vannak elrejtve: «Maria, mater gratiæ, mater misericordiæ, tu nos ab hos(t)e protege, et horam mortis suscipe. Gloria tibi domine Jesus, natus es de virgine, cum patre et sancto spiritu in sempiterna sæcula — Amen.» Az ismeretlen szerző még az achrostichonizálásban is hűségesen követte korát és elődjait.

A gyűjtemények utolsó darabja egy ismert vitézi ének: *Cantio*

Stephani Kádár. Legelőször közölte Erdélyi János *Kádár István-ról* cím alatt (Népkölt. Gyűjt. I. 337. l.), azután Thaly Kálmán (Vit. Én. I. 161. l.) «Régi magyar vitéz Kádárról emlékezet» címen. De a régi irodalomban jóval ismertebb volt. Kéziratokban és a ponyván terjedt; egy ilyen kéziratból Háhn Adolf közölt részleteket (Figyelő 1877. 362 l.) s egy 1789-iki füzetkéből adta ki Thaly. Majláth Béla, miként velem közölte, a XVIII. században tíz ponyva-kiadásból ismeri. Valamennyi között a mi szövegünk a leg-régibb, s így lehet princepsnek venni.

Miként Thaly historicumát megoldotta, a benne elmondott történeti események 1660 körül történtek, s így az ének is valószínűleg ebben az időben szereztetett. A kéziratban a költemény elején az 1678. évszámot s a végén még pontosabb datumot találunk: 1678. die mensis 18. aprilis. Az eseményt s az ének keltét tehát 18 év választja el a költeménynek papírra vetésétől, s így Mihál Farkas majdnem a kortárs hitelével dicsekedik s codexének szövege mint első forrás megérdemli, hogy a maga teljességében itt álljon, annival is inkább, mert Thaly szövege az alapul vett 1789-iki ponyváét nem fűdi teljesen.

Cantio Stephani Kádár.

Szörnyű nagy romláshoz készült Pannonia,
Könyje, mint tengernek megáradott habja,
Az búnak bánatnak rajtunk van nagy árja,
Mert a vitézeknek esék most egy héja.

Nem illik a vitézt nékem elhallgatnom
Sőt méltó Kádárról bőv verseket irnom;
Elsőbbben szent írást [kell ezekre] hoznom
Azután a romlott pogány népről szólnom.

5

Olvassuk az régi ó-testamentumban
Kevés nép maradott [sokszor] sidóságban,
Mind fogva vitötött Babiloniában
[Sok sidó] vitézek [estek el az harczban].

10

Hektor is Trójában valamég lakozott,
Addig az váras is épen megmaradott
De mihelyen Hektor [ny]jillal megrontódott
Az váras is aztán pogány kézre jutott.

15

Nem így van-e dolga Kis-Magyarországnak
Ebben növelkedő vitézlő Kádárnak,
Mássa volt higyjétek Hektornak, Achábnak
Oltalma volt Kádár, higyjed, országunknak.

20

Jeles életinek dicséretes volta
Mert a szegénységet soha sem prédolta,
Ha már rontotta is, Kádár oltalmazta
Az hi[res] Alföld ennek bizonyosága.

Elhagyja érettünk az Felföldnek part[ját],
Hogy szálla ide alá magyarok romlása
Felköté érettünk Kádár István kardját
De ő csak [ki úgy se] forgatá szándékát.

25

Oh de mely hirtelen esék változása
Mi időn küldeték sokak oltalmára
Újfaluhoz gyüle tatárok tábora
Az léssen Kádárnak utolsó csatája.

30

Az seregét pedig felszóval biztatja,
Mondván: várjuk alá az tatárt az síkra,
Ezen Elborisnak elérkezék hada,
Újfalunak is megsegít had[nogya].

35

Az vizen mindjára több tatár érkezik,
Kádár vitéz modra vélek megütözik
Hátul a seregek eszekben nem vevék
Hogy ez vizen másutt több tatár körül törnék.

40

Fölemelé Kádár szemeit az égre
Mondván: jöjj el isten én segítségemre
Nosza vitézködjünk katonák két [kézre]
Mert nem látunk jöni embert segítség[re].

Az zászlótartónak felszóval kiáltja,
Mondván: viidd el fiam a zászlót [más útra],
Hogy ne vesszen itt urunk híres hada
Mert Magyarországért meghalok [itt ma].

45

Kiontom véretem én szegény hazámért
Ezennel meghalok édös nemzetemért
Mint szánok ontani bizony értek vért
Mert én az Krisztustól veszek jutalombért.

50

Az tatár a nyilat, mint pelyvát úgy szórja,
Mégis ugyan villog, forgódik két karja,
Kétszer az tatáron magát általvágja
Még az pogányság is dolgait csodálja.

55

De hogy elfonyadott nyilak sok terhétől
Mégis mind halálig öklel teljes [szívvel]
Örkődik az tatár előtte zsineggel,
Azért [búcsúzását bizta rám ily renddel].

60

Elsőbben végbeli szerelmes barátim,
Fülöki, szecsényi, putnoki rokonim
Nógrádi, palánki, gyarmati társaim
Diós-győri, ónodi, szendrői barátim,

Kikkel az Alföldön sokat sanyargottam 85
Sok derét, hidegét, melegét kóstoltam,
Sokszor az pogányon szerencsét próbáltam
Már elmúlt én tőlem, tőletek megváltam.

Végekben lakozó fő-főkapitányok,
Kik engemet pénzzel sokszor ruháztatok 70
Mert tőlem az pénz[ért törököt] vártatok,
Már elmúlt én tőlem többet nem várbattok.

M[ezei] hadaknak fő előljárója
Urunk mellett forgódó vitéz urfiai
Hajdú városoknak kapitányi, hadnagyi 75
Mind megbocsássatok urunk sok hadai.

Nagyságos, nemzetes édes fejedelmem
Kinek [hó]pénzével keveset [élhettem]
Megvált Nagyságod is bizonynyal én tőlem
Immár Nagyságod is megbocsásson én nékem. 80

Ha én az országért nem vitézkelhetem
Erről mind az egész sereget követem
Az hatalmas istent [azon mindig kérem]
Adjon vitézeket, jobbakot nálamnál.

Mert én jó katonák az istenért kérlek 85
Az miként én éltem, ti is úgy éljetez
Az szegény özvegyen megessék szivetek
Ne legyen az magyar soha ellenségtek.

Mert jó vitézek, dicsekedik lelkem
Hogyha valakitől valamit elvettem, 90
Az úgy — a szegényen én sokat töttem
Ámbár holtom után csak kicsi én helyem.

1. sor: romlásra, nem romláshoz.
2. s. könyje h. kinek.
3. s. A búnak h. E. sok-, Th. P. nagy búnak.
4. s. esék mast h. esett ma.
6. s. bőv h. E. bölcs, Th. P. verseket kell írnom.
8. s. pogány népről szólnom h. magyar népre szabnom.
9. s. az régi h. ama nagy.
11. s. vitőtett h. tartattak.

13. s. A következő két szakaszt az eddigi szövegek fordítva adják, elől jó az 5. s azután a 4-ik szakasz, de mind a kettőt megelőzi egy, mely szövegünkből hiányzik:

«S az isten ládáját egyszer el is nyerték,
Hofnist és Fineast (Thaly: Fiveast, E. Eineast) mikoron megölték,
Mikor Éli papnak e dolgot megvitték,
Rút halállal meghalt: székiből kiesék» (P. székéből).

lakozott, h. Th. lakhaték, E. láttaték.

14. s. h. Addig a város is épen megmaradott.

15. s. nyíllal megrontódott h. P. nyaka lerontatik, Th. E. elmetszeték.

16. s. h. P. Th. Mindjárt a város is pogány kézre birék. E. . . a várost
. keze birék.

17. s. kis h. Th. szép.

18. s. Ebben növelkedő h. Abban nevelkedett.

19. s. Másza volt h. Th. Messze volt; Achábnak h. Joábnak.

20. s. h. Oltalmazója volt Kádár ez országnak. Az utána következő
strófa között a szövegek szerint ez következik:

«Azt reményli vala róla immár szivünk
Isten után hogy ő lesz egyik védelmünk,
Bástyánk, erős tornyunk ő lészen minékünk,
De jaj, mint csalatott szerelmes nemzetünk.»

21. s. Teljes h. jeles.

22. s. prédolta h. rontotta.

24. s. h. Felelhetsz, föld és ég annak bizonyása.

26. s. h. Hogy hallá itt alant magyarok romlását. P. hogy meghallá
itten . . .

28. s. De ő csak, ki úgy se h. Óh jaj, mely kevéssé . . .

29. s. Oh de mely h. P. Mert imé, Th. Most imé, E. Mely imé.

30. s. Midőn küldék ötet P. E. Papolecz. Th. Szakó oltalmára.

31. s. gyüle h. P. szállott.

32. s. Az lészen h. P. Ott lészen. E. Ott leve.

34. s. várjuk alá h. vágjuk által.

35. s. Ezen Elborisnak h. Ezentul P. Borosznak. E. Pálczinak.

36. s. E. is majd megsegít, Th. és majd.

37. s. Az vizen h. P. E. Rába vizén.

40. s. Körültörnék h. érkezik.

42. s. Uram Jézus P. jójj, E. Th. légy.

43. s. h. Nosza jó katonák harczoljunk két kézre.

44. s. látunk jöni embert h. nem látok embert jöni.

46. s. Mondván h. Vidd el fiam, vidd el

47. s. h. Hogy ne veszzen el Urunk kevés hada.

48. s. itt ma h. én még ma.

50. s. Ezennel h. P. Ezentúl; élős h. kedves.

51. s. Mint h. nem.

52. s. jutalombért h. jutalmat s bért.

53. s. Tatár h. E. Kádár.

54. s. Villog h. E. villám.
 55. s. Kétszer a tatáron h. P. Húszszor, E. Hétszer a táboron, Th. Húszszor a táboron.
 56. s. Még a pogányság is h. P. Még az ellenség is. Th. E. Néz az ellenség is.
 57. s. h. De hogy fárasztatott nyilak erejével
 58. s. öklel teljes szívvvel h. hegyes törrel öklel.
 59. s. h. Omlik a sok tatár előtte sereggel, E. Leomlik.
 61. s. Szerelmes barátim h. szives akaróim.
 67. s. pogányon h. tatáron.
 68. s. már elmúlt én tőlem h. már isten hozzátok.
 69. s. Végekben h. P. Hazánkban; főfő h. sok fő.
 70. s. sokszor h. Th. E. gyakran.
 71. s. E. A kincsért én tőlem.
 72. s. Három szakasszal gazdagabb a későbbi szöveg :
 «Széki Péter, a ki hozzám buzgó szeretettel
 Úgy voltál én hozzám, mint test a lélekkel (E. valál).
 Megbocsáss az egész *szendrei* sereggel (E. pápolcsi).
 Ha voltam hozzátok valami vétséggel.

 Mint atya magzatit, engem úgy szerettéél,
 Hibás dolgaimról gyakran megfeddettél,
 Sok jó akarattal voltál, mint lehettél (E. fizettél).
 Isten boldogítson, engem megbecsültél.

 Pap János, Diós György vitéz kapitánya. (E. Víg János, Bezerédi)
 A kik életemnek voltak hasznára, (E. Kik én)
 Látjátok halálnak akadtam horgára,
 Titeket is hívlek lelkem oldására.» (E. áldására).
74. s. forgódó vitéz h. holtig forgódó.
 77. s. édes h. P. kedves, Th. édes.
 79. s. megvált h. E. megvála.
 80. s. Immár h. P. Azért. E. Ezért.
 82. s. Erről h. arról.
 83. s. azon mindig h. P. szívem szerint.
 84. s. nálamnál h. helyettem. Következik Th. egy itt hiányzó szakasz :
 «Jó vitéz barátim, ha néktek vétettem (P. vitettem)
 Nem akarattól is, ha kit megsértettem
 Ellenségnek földjén véletek hogy türtem
 Megengedjete, ha ti néktek kárt tettem.»
85. s. Mert én, jó katonák h. Immár jó vitézek.
 86. s. A miként én h. Hogy a mint én.
 87. s. h. Sok szegény árvákon essék meg szivetek.
 89—92. sorok még csak töredékesen sincsenek meg a három ismert szövegben, hanem a helyett még tíz szakasszal bővebbek. E szakaszokban

tovább búcsúzik, s hittel eltelve, viselt dolgaira büszkén, utolsó akaratát nyilvánítva, hagyja abba mondókáját. Az utolsóelőtti szakaszban a szerző a versbe rejtett nevére tett érzésként. A versfőkből nem tudtam nevet találni; a szövegben pedig nincs említve. Valószínű, hogy az eredeti költeményben megvolt a nevet burkoló versfő-sor, de közbetoldás és bővítések miatt a versnek eredeti alakja, s így szerzőjének neve is, fölismerhetetlen. Utolsó szakaszában Istenhez fohászkodik:

«Fogja fel még pártját a magyar nemzetnek»,

s ebben is nyomára akadunk ama nemzeties hangnak, mely e századi énekeinket anyyira jellemzi.

E részletesen egymás mellé állított variánsok titkokat árulnak el. Szemmel látható, miként maradtak ránk, micsoda változásokon mentek át régi világi énekeink, míg századunkra eljutottak s különféle gyűjteményekben lejegyezve állandó alakot nyertek. Az időnkint leírt másolatokban kétféle változásokat tapasztalunk: lényegtelen szócsereket, és bővüléseket. Vannak másolási hibák, melyek a másolónak értelmetlenségéből vagy gondatlanságából kerültek bele a szövegbe, van torzítás, mint ebben, hogy a versfők nem adnak értelmet. Ha igaz az utolsó előtti szakasz (Erdélyi és Thaly szövegében) adata, torzult a költemény, — ha nem igaz, idéetlen közbetoldás, mely nem származott a szerzőtől. Látni való, hogy Thaly szövege valamely kézíratos másolat hatása alatt tér el a ponyva szövegétől, s hogy a Népköltési Gyűjteményé a kézíratos forrás megbízhatóságáról tanúskodik. Valószínű, hogy az én szövegem sem pontos mása az eredetinek, de mint legrégibb mégis ez az irányadó.

3. A pozsonyi kézirat.

A Gönczi-féle Énekes Könyvnek debreczeni 1620-iki kiadása két példányban ismeretes ez idő szerint: az egyik a pozsonyi kath. főgymnasium könyvtárában van. Ebben az énekes könyvben elől 15, hátul 56 ének van kézíratos pótlásként bele írva. Általánosan ismert a legnagyobb részök, mégis van közöttök néhány, a mely eddig ismeretlenül lappangott. Egyik-másik szerzőjének nevét is megőrizte, s így általok nem csak énekirodalmunk készletét, hanem énekszerzőinknek tisztos sorát is gazdagítjuk néhány új névvel.

Ismeretlen énekei a következők:

1. Majd bejutunk a szent helyre.
2. Óh Jézus, egek harmatja.

3. Drága és nagyságos az Isten. — Versfők szerint *Johannes Tholnai*, tehát Tolnai János szerzé, kinek énekszerzői voltáról eddig nem értesültünk.

4. Fiaidra szent atyánk. — Szerző *Foktövi*, valószínűleg János, a váczi pap, kiről bővebben a Magy. Könyvszemlében (1887 évf.) s röviden e Közlöny hasábjain (1888. évf.) már megemlékeztem. Ez az ének új oldaláról mutatja be a jó váczi papot, kinek kéziratossá prédikációit és klasszikus formájú verses kísérleteit ismerttettem. A mit sejtettem, hogy ez a pap valószínűleg másfajta verseket is írt, ime valóra vált.

5. Idvözlégy Úristen.

6. Az hatalmas Istent.

7. Ilyenképen készíte.

8. Uralkodó szent Úristen. — Szerzé Váczi Menyhért, egyike ama buzgó Vácziaknak, kik a XVI—XVII. századokban papi, tanítói foglalatosságukban egyképen szolgálták a reformatio s a magyar kultúra ügyét.

9. Szomorú vagy halál. — Szerzé Laskai Gáspár. Ez az ének oly szép darabja e korbéli költészetünknek, hogy megengedhetőnek vélem közlését; a pozsonyi kézirat ismertetését a legillőbben lehet befejezmem ezzel a szép énekkel:

Szomorú vagy halál a gyarló embernek,
Halál követitől mindenek rettegnek,
Mert meg köll kóstolni minden embereknek
Véget még sem tudunk vetni bűneinknek.

Ifjaknak, vénöknek nem kedvez a halál, 5
Valaki Évátul s Ádámtul származál.
Világtul megválík a kit előtalál,
Azért isten ellen te ne zúgolódjál.

Gyakran az istennek beszéde esziünkben 10
Jusson és mindenkor zöngjön füleinkben
Elmúlik életünk, látjuk mely hirtelen
Jövel Jézus Krisztus, végy be kegyelmedben.

A mi gazdagságunk minket meg nem tarthat,
Nagy hatalmasságunk semmit nem segíthet
Halál előtt senki minket el nem rejthet 1
Jövel Jézus Krisztus, mutasd kegyelmedet.

Síralmas jajszóval sirassuk vétkünket
Emeljük föl hitől a mi kezeinket

- Nyújtsuk az istenhöz szép könyörgésünket
Jövel Jézus Krisztus, segélj meg már minket. 20
- Penitentiára készítjük magunkat,
Hátra hagyjuk minden mi gonoszságinkat
Mert úgy nyerhetjük el a szép boldogságot
Jövel Jézus Krisztus, add meg koronánkot.
- Az paradicsomnak kegyös hajlékában, 25
Amaz szép tündöklő fényös menyországban :
Idvözült híveknek szép társaságokban —
Jövel Jézus Krisztus, vigy be minket abban.
- Reménységünk nekünk legyen az Istenben,
Folyamjunk ű hozzá minden szükségünkben, 30
Aldjuk, magasztaljuk teljes életünkben,
Jövel Jézus Krisztus, bátoríts hitünkben.
- Látjuk itt ez földön nincsen maradásunk
Hirtelen változik minden nyájasságunk
Siralomra fordul minden vigasságunk — 35
Jövel Jézus Krisztus, mert csak téged várunk.
- Senki ez világhoz bár ne ragaszkodjék,
Vigyázzon mindenkor és jól elmélködjék,
Utolsó napjáról el ne feledközzék —
Jövel Jézus Krisztus, légy nekünk segítség ! 40
- A mi atyánkfia, kit szömünkkel látunk,
Az földnek gyomrában, melyet bétakarunk,
Nagy példa minékünk, hogy mind meg kell halnunk,
Jövel Jézus Krisztus, mert tégedet várunk.
- Kegyelem, kedvezés nincsen a halálban, 45
Nem esik meg szive, ifjakon, vénökön,
Nem könyörül semmit gyöngé virágokon,
Jövel Jézus Krisztus, ne hagyj végóránkon.
- Az halál az bűnnek jól tudjuk jutalma,
Hogyha egészségünk vagyon minékünk ma, 50
Talán holnap szállunk le az föld gyomrában,
Jövel Jézus Krisztus, lelkünk vedd markodban.
- Istennek országa teljes fényességgel,
Szüntelen énöklő angyali sereggel,
Számptalan sok régi, idvözült szentökkel, 55
Jövel Jézus Krisztus, idvözíts ezökkal.

Jövel Jézus Krisztus, halld meg kérésünket,
 Jövel, ne nézd a mi számtalan bűnünket,
 Tekintsd meg kiomlott szép piros vérödet —
 Jövel Jézus Krisztus, vedd hozzád lelkünket.

60

Engedd, színről színre, hogy téged láthassunk,
 Te szent angyaliddal örökre áldhassunk,
 És a Szent Lélekkel felmagasztalhassunk,
 Jövel Jézus Krisztus, adj örökké látunk.

ERDÉLYI PÁL.

NOMINATIVUS CUM INFINITIVO ÉS ACCUSATIVUS C. INF. THUKYDIDESNÉL.

(Folytatás.)

I. R É S Z.

A nom. c. inf. és acc. c. inf. alaktana.

A perfectum jelöli a befejezett cselekvést, melynek hatása, eredménye a jelenben megvan. Az inf. perfectuma különösen nem a már megtörtént dolgot, hanem a cselekvés hatását fejezi ki, attól kezdve, hogy a cselekvés végrehajtatott; így tehát mintegy a praesens helyét tölti be. Ἐστῆκα = megállottam, tehát állok. Némelykor folyamatosságot is fejez ki a perfectum s így használtatik a jövő befejezettségéről (Szamosi, 205. l.).

A futurum jelöli általában a beálló cselekvést, és mint ilyen használtatik jövőben történő és történendő dolgok kifejezésére. Egy másik cselekvényhez viszonyítva befejezettséget is jelölhet, mint futurum exactum, midőn azt fejezi ki, hogy egy cselekvés a jövőben be lesz már akkor fejezve, mikor egy másik folyamatba jön. (Ezen futurum használatában a latin nyelv sokkal nagyobb praecisítást és szigorúbb következetességet mutat mint a magyar és görög is). — Már hogy Thukydides az acc. (nom.) c. inf. egyes mondattani viszonyaiban miként alkalmazza az időket, arról részben eddig is szövegtünk, de ezután is meg fogunk emlékezni.

II. RÉSZ.

A nom. c. inf. és acc. c. inf. mondattana.

I. Szakasz. Nominativus cum infinitivo.

I. FEJEZET.

1. §. Névelővel ellátott nominativus cum infinitivo.

1. Mint alany.

VI, 1, 2: Σικελία . . . ἐν εἴκοσι σταδίων μάλιστα μέτρῳ διείργεται τὸ μὴ ἤπειρος εἶναι. Az állítmánynyal kérdezzünk; τί διείργεται? felelet: τὸ (μὴ ἤπ.) εἶναι. Tehát a névelős nom. c. inf. alany.

2. Mint tárgy.

II, 42, 4: τὸ ἀμύνεσθαι καὶ παθεῖν μᾶλλον (ἡγήσαντο) ἢ τὸ ἐνδόντες σώζεσθαι. Így adják a kéziratok; Dobree μᾶλλον helyett κάλλιον-t teszen, mivel μᾶλλον-t érthetetlennek tartja. Ezt a conjecturát elfogadja Classen is. A hely különben egyéb tekintetben is kétes, de itt csupán az a kérdés, elfogadjuk-e a conjecturát, vagy megmaradjunk a kéziratok olvasása mellett. Bizonyos, hogy μᾶλλον-nak nincsen teljes értelme és csak akkor maradhatna még is meg, ha classicus példákkal lehetne bebizonyítani, hogy μᾶλλον ἡγήσασθαι épen úgy fordul elő, mint a latinban potius puto. A míg ez bebizonyítva nincs, addig fogadjuk el a conjecturát. — II, 87, 5.

3. Mint határozó.

a) Okhatározó.

I, 84, 1: σπεύδοντές τε γὰρ σχολαίτερον ἂν παύσαισθε διὰ τὸ ἀπαράσκευοι ἐγχειρεῖν. Oda értendő (ἀπ.) εἶναι. — I, 141, 3. II, 51, 6. 65, 8. 89, 2. — III, 82, 6. — IV, 18, 4. 106, 1. — VI, 2, 2. 96, 2. — VIII, 2, 2.

b) Módhatározó.

VII, 28, 1: ἀντὶ τοῦ πόλις εἶναι φρούριον κατέστη. — I, 69, 5. (ἀντί).

c) Célhatározó.

Ἐπὶ dativussal: I, 34, 1. 38, 2. 71, 1: ἐπὶ τῷ μὴ λυπεῖν τε ἄλλους καὶ αὐτοὶ ἀμυνόμενοι μὴ βλάπτεσθαι. — I, 121, 5. — VIII, 14, 1: πλείοντες ὄσοις τε ἐπιτύχοιεν ξυνελάμβανον τοῦ μὴ ἐξάγγελτο γενέσθαι (gen. fin.).

d) Eszközhatározó.

II, 65, 10; II, 89, 3: εὐψυχία γε οὐδὲν προφέρουσι, τῷ δὲ ἐκάτεροι ἐμπειρότεροι εἶναι θρασύτεροί ἐσμεν. Ide számítható még I, 138, 2: (Θεμιστοκλῆς) γίνεται μέγας . . . ἀπὸ τοῦ πείραν διδοῦς ξυνετὸς φαίνεσθαι. Itt két mondat függ a præpositiótól πείραν διδοῦς = πείραν δίδοναι és ennek tárgyi mellékmondata nom. c. inf.-val kifejezve ξυνετὸς φαίνεσθαι.

e) Eredethatározó.

VII, 56, 2: οὐ γὰρ περὶ τοῦ αὐτοῖ σωθῆναι μόνον, ἔτι τὴν ἐπιμέλειαν ἐποιοῦντο, ἀλλὰ stb.

II. FEJEZET.

Nominativus cum infinitivo a viszony szerint jellemzetes mondatokban.

Ilyenek az alanyi, tárgyi, jelzői, értelmezői és határozói mondatok. Minthogy ezeknél a kimondás minősége (az állítás- és tagadástól eltekintve) többnyire — éppen a nom. c. inf. constructio miatt — jelentő, nem fogjuk a kimondás minősége szerint tárgyalni az egyes mondatokat, csupán azt jegyezzük meg, melynél eltérés van.

2. §. Alanyi mellékmondatokban.

a) Igék mellett: δοκέω személyesen használva a következő helyeken fordul elő: I, 9, 2. 36, 1. 44, 2. 77, 5. 79, 2. 87, 2. 118, 2. 128, 7. 132, 3. 141, 1. 143, 3. II, 8, 4. 11, 3. 17, 2. 18, 3. 18, 4. 20, 4. 21, 5. 35, 1. 34, 6. 43, 1. 62, 1: ὁ μοι δοκεῖτε οὔτε αὐτοὶ πώποτε ἐνθυμηθῆναι . . . οὐτ' ἐγὼ ἐν τοῖς πρὶν λόγοις. 79, 2. 85, 2. 102, 5. — III, 9, 2. 12, 2. 13, 5. 35, 1. 36, 2. 38, 6. 42, 3. 56, 4. 66, 2. 92, 4. 95, 1. 95, 3. — IV, 3, 3. 10, 1. 23, 1. 27, 4. 74, 3. 81, 1. 81, 3. 118, 9. — V, 12, 1. 14, 1. 15, 1. 40, 3. 41, 3. 44, 3. 47, 12. 50, 4. 59, 4. 83, 2. 112, 3. — VI, 11, 2. 13, 1. 17, 1. 18. 4. 24, 2. 24, 4. 25, 2. 27, 3. 33, 1. 37, 2: μόλις ἄν μοι δοκοῦσιν . . . οὐκ ἂν παντάσῃ διαφθαρήναι (állítási mód feltételező). 60, 1. 61, 1. 68, 1. 76, 2. 89, 6. 92, 2 (kétszer). 100, 1. — VII, 5, 2. 11, 4. 12, 3. 34, 4. 43, 2. 51, 2. 56, 2. 56, 3. 60, 3. 66, 1. 73, 2. 77, 2. — VIII, 4. 27, 5. 36, 2. 40, 2. 51, 3. 54, 2. 56. 3 (kétszer). 70, 2. 73, 4. 86, 4. 82, 3. 87, 4. 89, 4. 92, 10. 96, 1. — δοκεῖ személytelenül: I, 3, 2. 9, 1. 9, 3. 10, 1. 22, 1. 44, 1. 75, 4. 78, 5. 87, 4. 102, 3.

116, 3. 122, 3. 138, 5. — II, 28: μόνον δοκεῖ εἶναι γίνεσθαι δυνατόν. 63, 3. 81, 8. 83, 10, 2, 1. — IV, 14, 2. — V, 46, 4. 60, 3. 81, 4. — VI, 99, 2. — VII, 56, 3. — VIII, 1, 3. — Figyelemre méltó hely II, 11, 3., hol a személyes és személytelen használat keresztezi egymást: οὐκ οὖν χρή, εἰ τῷ καὶ δοκοῦμεν πλήθει ἐπιέναι καὶ ἀσφάλεια πολλῇ εἶναι μὴ ἂν ἐλθεῖν τοὺς ἐναντίους ἡμῖν διὰ μάχης τοῦτον ἕνεκα ἀμελέστερόν τι παρασκευασμένους χωρεῖν. (A kimondás minősége feltételező.) — ξυμμετρομαί: II, 44, 1: . . . ἐνευδαιμονῆσαι τε ὁ βίος ὁμοίως καὶ ἐντελευτῆσαι ξυμμετρομήθη. — λέγεσθαι: I, 13, 2: πρῶτοι δὲ Κορίνθιοι λέγονται . . . μεταχειρίσαι. 69, 5. II, 93, 4. 98, 3. — III. 96, 1. 113, 6: ἄπιστον τὸ πλήθος λέγεται ἀπολέσθαι. — III, 116, 2. — IV, 24, 5. VI, 2, 1. — VII, 68, 1. — VIII, 78, 1. 87, 2. — φαίνεσθαι: I, 44, 3: καλῶς ἐφαίνετο αὐτοῖς ἡ νῆσος ἐν παράπλῳ κεῖσθαι. — IV, 57, 2: κίνδυνος ἐφαίνετο ἐς τὸ τεῖχος κατακλῆσθαι. VII, 4, 4: ῥᾶον αὐτῷ ἐφαίνετο ἡ ἐσκομιδῇ ἔσεσθαι. — ἄρχομαί: II, 68, 3. 47, 3. ἀγγέλλεσθαι: VIII, 94, 1. — κινδυνεύω: III, 74, 2: ἡ πόλις ἐκινδύνευσε πᾶσα διαφθαρεῖναι. — μνημονεύεσθαι: II, 47, 3. — ἐπικηρυκεύεσθαι: VII, 83, 2. VIII, 80, 2: τὸ Βυζάντιον ἐπεκηρυκεύετο ἀποστῆναι. — ξονηνέχθη: I, 23, 1: παθήματά τε ξονηνέχθη γενέσθαι.

b) Melléknevek után: δίκαιος III, 30, 3. IV, 17, 5. III, 67, 4. δικαίως . . . τὰ ἐναντία ἐπίχαρτοι εἶναι. — ἐτοῖμος VIII, 5, 4. — πρόθυμος VIII, 99, 1.

c) Ezen kifejezés után παράδειγμά ἐστιν I, 2, 6.

3. §. Tárgyi mellékmondatokban.

a)

Λέγω. I, 28, 5. 67, 2. II, 77, 6. III. 25, 1 (oratio obliqua). IV, 78, 4. VI, 64, 3. VII, 3, 1. ἀντιλέγω I, 28, 5. — φημί I, 28, 3. 72, 2. 73, 4. 74, 3. 81, 1. 91, 5. 138, 4. II, 5, 5. 54, 4. III, 27, 3. 60. 62, 1. IV, 28, 2. 87, 2. 98, 1. V, 30, 3. 45, 4. VI, 87, 2 (or. obl.). VIII, 27, 1. 96, 2. — νομίζω I, 64, 1. 70, 1. 76, 2. 105, 2. II, 100, 6: οὐ νομίζοντες ἱκανοὶ εἶναι πρὸς τὸ πλεόν κινδυνεύειν. III, 68, 1: νομίζοντες τὸ ἐπερώτημα σφίσιν ὀρθῶς ἔξιεν. IV, 57, 3. 18, 1: κυριώτεροι νομίζοντες εἶναι. 129, 1; 127, 1: νομίσαντες φεύγειν τε αὐτὸν καὶ καταλαβόντες διαφθεῖρειν. V, 16, 1. 17, 1. 21, 2. 39, 2. 60, 2. VI, 14. 16, 1. 28, 2. 34, 2: νομίσαντες, εἰ τὰδε προήσονται κἂν σφεῖς ἐν πόνῳ εἶναι, (ἐθέλουσιν) ἡμῖν . . . ἀμῶναι. Megjegyzendő,

hogy itt ἄν nem megengedő, hanem feltételező szócska, tehát az a jelentése: talán, valószínűleg. A syrakusai Hermokrates tanácsolja a népgyűlésben, midőn az athenæiek közeledésének híre jött, hogy Karthagoba is küldjenek követeket segélykérés végett; ugyanis a karthagoiak örökös felelemben vannak amiatt, hogy az athenæiek egykor az ő városukra szintén támadást intéznek. Ennélfogva, *meggondolva, hogy ha (Siciliát az athenæiek) martalékává engedik, majd nekik is meggyűlhet velük a bajuk*, hajlandók lesznek nekünk segíteni. Tehát ἄν tulajdonképen nem και-hoz tartozik, hanem εἶναι-hoz, miáltal a mondat állítási módja feltételező lesz. VI, 48, 1. 102, 4. VII, 34, 7. 36, 4. 36, 5. 68, 1. 80, 5. VIII, 79, 2. 80, 1: οὐκ ἀξιόμαχοι νομίσαντες εἶναι. — δύναμαι III, 38, 6: μάλιστα μὲν αὐτὸς εἰπεῖν ἕκαστος βουλόμενος δύνασθαι. I, 84, 2. VII, 58, 3: δύναται δὲ τὸ νεοδαμῶδες ἐλεύθερον ἤδη εἶναι. — ἄρχω VIII, 105, 2: ἤρξαντο μέρει τινὶ σφῶν ἀτακτότεροι γενέσθαι. — μέλλω II, 72, 3: μέλλη ἱκανῆ ἔσσεσθαι. IV, 32, 4. 68, 5: αὐτοὶ δὲ διάδηλοι ἐμελλον ἔσσεσθαι — τυγχάνω III, 3, 2: (αἰ νῆες) ἔτοχον περὶ Πελοπόννησον παρασκευασμέναι πλεῖν. — γνῶμην ἔχω II, 86, 5. IV, 125, 3: γνῶμην εἶχεν ὑποχωρῶν τοῖς τῶν ἐναντίων πρῶτοις προσκεισομένοις ἀνθιστάμενος ἀμόνεσθαι. — προκαλέω V, 112, 3: προκαλούμεθα ὑμᾶς φίλοι μὲν εἶναι πολέμιοι δὲ μηδετέροις. — ἐπιείχομαι VII, 70, 3: αὐτὸς ἕκαστος ἠπειγέτο πρῶτος φαίνεσθαι. VIII, 104, 4. — ἀναγκάζομαι IV, 27, 4. — ἀποσημαίνω IV, 27, 5. (or. obliqua). — ἀγωνίζομαι IV, 87, 6: ἀγωνίσασθε τοῖς τε Ἑλλήσιν ἄρξαι πρῶτοι ἐλευθερίας. VIII, 89, 4. — ἐλπίζω II, 53, 4. V, 40, 2: ἐλπίζοντες . . . ξύμμαχοι ἔσσεσθαι V, 39, 2. 41, 2. VI, 15, 2. — βούλομαι I, 131, 2. 132, 2. 133, 1. 137, 4. II, 95, 1. III, 37, 3. 37, 4. 38, 6. IV, 22, 2. 41, 1. 41, 3. V, 16, 1. VI, 36, 1. 85, 3. VII, 48, 4. 84, 3. VIII, 5, 2. 30, 1. 46, 2. 59. 82, 3. 88, 1. 91, 3. — εἰώθα III, 38, 4: εἰώθατε θεαταὶ μὲν τῶν λόγων γίνεσθαι. V, 9, 1: εἰώθατε κρείσσους εἶναι. — ἀξιώω II, 81, 4. III, 40, 5. 55, 1. IV, 86, 2. 87, 2. 72, 3. 80, 3. VII, 5, 4. VIII, 89, 3. — ἀπολείπω, βραχὺ γὰρ ἀπέλιπον ξυναμφοτέραι (αἰ νῆες) διακόσια γενέσθαι. — ἐθέλω II, 89, 11: οὐκ ἐθέλουσιν αἰ γνῶμαι . . . ὁμοῖαι εἶναι. — γιγνώσκω III, 28, 1. — ὁμολογέω V, 45, 2: ἦν μὴ ὁμολογήσωσιν ἐν τῷ δήμῳ αὐτοκράτορες ἦκειν. — πειράω VI, 89, 5: ἐπειρώμεθα μετριώτεροι ἐς τὰ πολιτικά εἶναι. — οἶομαι II, 35, 2. 60, 5. 89, 2. VI, 36, 1. VII, 42, 3. — βουλεύω. VII, 60, 2. — φηφίζω III, 70, 2. VIII, 6, 4. — ἡγέομαι I, 70, 7.

III, 68, 1. IV, 56, 1. 84, 1. VI, 53, 2. VII, 77, 5. VIII, 44, 1. — ὀρκόω VIII, 75, 2. — διανοοῦμαι I, 52, 2. VI, 93, 1. VIII, 74, 3. — ὠρμημαι V, 29, 5: ὠρμηγτο πρὸς τοὺς Ἀργείους καὶ αὐτοὶ ἔκαστοι ξυμμαχίαν ποιεῖσθαι. — διαλογίζομαι VIII, 2, 4. — ἔχω VIII, 66, 3: οὐκ εἶχον αὐτοὶ ἐξουρεῖν. — ξυμβαίνω I, 56, 1. 117, 3. — ξυγχαρῆω III, 52, 2. — ἀποκρίνομαι I, 145 (oratio obliqua). — λαγχάνω V, 21, 1. 35, 3. — ὁμολογίᾳ προσχωρῆω I, 117, 3.

b)

Nominativus cum infinitivo viszony szerint tárgyi mellékmondatot fejez ki olyan mondatokban, melyek következtető állítási móddal vannak kifejezve.

II, 40, 3: Διαφερόντως γὰρ δὴ καὶ τότε ἔχομεν, ὥστε τολμᾶν τε οἱ αὐτοὶ μάλιστα καὶ περὶ ὧν ἐπιχειρήσομεν ἐκλογίζεσθαι. Ha tekintetbe veszszük, hogy a főmondatban τότε áll, a ὥστε-vel bevezetett mondatot appositionalisnak kell tekintenünk.

4. §. Magyarázó mondatokban.

Ide számítjuk azon eseteket, a hol a nom. c. inf. oratio obliquaban fordul elő. Ezen mondatok csak közvetve függenek össze a főmondattal; közvetlenül lehetnek mellérendelt mondatok is és ekkor legtöbbször magyarázó γάρ-ral csatlakoznak az előző mondathoz. A közvetlen összetartozás szerint tehát magyarázatosan mellérendelt mondatok. Pl. I, 36, 4. IV, 8, 8. 27, 5. 46, 5. 98, 4. 114, 5. V, 45, 2. 56, 2. 61, 2. VI, 64, 1. VII, 36, 4. 5, 6. 48, 4. VIII, 76, 4. 48, 7. 76, 6. 88, 4. — Különösen figyelemre méltó egy pár hely, melyen annyira független a nom. cum inf., hogy alig gondolható hozzá az oratio obliquát bevezető ige. Pl. VIII, 12, 1: πιστότερος γὰρ ἄλλων φανείσθαι, ez magyarázó mellékmondat. Alkibiades azt állítja (ez a vezérige), hogy ha ő Joniában megjelenik, könnyű szerrel rá fogja vehetni az ottani városokat az elpártolásra, ha előadja nekik az atheneiek erőtlenségét és a lacedæmoniak buzgóságát, mivel ebben több hitelt fognak adni neki, mint másnak. — VIII, 86, 4: Alkibiades nagy szolgálatot tett az államnak, ὠρμημένων γὰρ τῶν ἐν Σάμῳ Ἀθηναίων πλεῖν ἐπὶ σφᾶς αὐτοὺς, ἐν ᾧ σαφέστατα Ἴωνίαν καὶ Ἑλλάσποντον εἰθὺς εἶχον οἱ πολέμιοι, κωλυτῆς γενέσθαι, szintén magyarázó mondat. — VI, 49, 2: πλεῖστα γὰρ ἂν νῦν φανῆναι feltételező magyarázó mondat. Szintén

ilyenek VIII, 48, 6. V, 55, 1. 63, 4. VII, 48, 1. III, 38, 6. Érdekes hely még II, 88, 2: *καὶ οἱ στρατιῶται . . . τὴν ἀξίωσιν ταύτην εἰλήφεσαν μηδένα ἄλλον Ἀθηναῖοι ὄντες Πελοποννησίων νεῶν ὑποχωρεῖν*; az acc. cum infinitivohoz nominativusban álló appositio tartozik. — Magyarázatos mondatok vannak még III, 59, 4. V, 40, 1. VI, 33, 1. VII, 3, 1.

Ide soroljuk továbbá még az úgynevezett függetlenül álló nominativus cum infinitivokat, melyekben a nominativus subjectum praedicativum gyanánt áll. Ezek: *ἐκὼν εἶναι* a következő helyeken II, 89, 8. VI, 14 és *ἐκόντες εἶναι* IV, 98, 9. Ezen nom. cum inf. eredetének és használatának magyarázatát adni többen megkísérették (Pl. Delbrück: De inf. Græco. Diss. inaug. Halae S. 1863). Delbrück az úgynevezett accusativus græcusból magyarázza, mások ellenben úgy vélik, hogy ezen kapcsolatban az inf. locativusi ereje érvényesül. A kérdés még eldöntetlen (Michaelis 4. l.).

Végre itt említendő egy pár hely, melyen a nom. c. inf. úgy áll magyarázó mondatban, mintha névelővel volna ellátva: I, 132, 5: *χρῶμενοι τῷ τρόπῳ, ὅπερ εἰώθεσαν ἐς σφᾶς αὐτοὺς, μὴ ταχεῖς εἶναι*. — Épígy IV, 85, 1.

5. §. Időhatározó mellékmondatokban.

Πρὶν után egy helyen áll Thukydidesnél nom. c. inf., mint a kimondás minősége szerint jelentő időhatározó mellékmondat (Πρότερον ἢ, ὕστερον ἢ, πρότερον πρὶν után nem használ nom. c. inf.-ot).

VIII, 42, 1: *Ἐπέπλει οὖν ὁ Ἀστόχος πρὶν ἔκπυστος γενέσθαι, εἴ πως περιλάβοι που μετεώρους τὰς ναῦς*.

6. §. Módhatározó mellékmondatokban.

Azok a mellékmondatok, melyek ὥστε-vel vannak bevezetve, mint az első részben kifejtettük, többnyire módhatározó, vagy módhatározót értelmező mondatok. Az állítási mód következtető s a mellékmondat a következmény fogalmát is kifejezi, mert a főmondat cselekvényével szorosan összefügg és ahhoz közvetlenül csatlakozik, midőn az abban kifejezett cselekvés módját, mikéntjét, néha a kísérő, vagy azután következő mellékkörülményeket, sőt néha az egyenes következményt, mely mint a főmondat cselekvényének okozata szoros kapcsolatban van okával, — fejezi ki.

Ezen mondatokban azonban csak akkor kereshetnénk célhatározást, ha ὡστε nem hasonlító, hanem célhatározó jelentésű volna.

I, 91, 4: ἡ μὲν πόλις τετελείχισται ἤδη ὡστε ἱκανὴ εἶναι σώζειν τοὺς ἐνοικοῦντας: a város már *úgy* körül volt véve fallal, *hogy* alkalmas volt a benne lakók biztosítására. — IV, 64, 1. 65, 1. V, 61, 5. 74, 3. 70, 1. VII, 6, 4. 34, 1. 76, 5.

7. §. Célhatározó mellékmondatokban.

Célhatározást fejez ki a nominativus cum infinitivo olyan mondatokban, melyek jelentő állítási móddal vannak kifejezve, a következő helyeken:

I, 17, 1: οὕτω πανταχόθεν ἡ Ἑλλάς ἐπὶ πολὺν χρόνον κατεῖχετο μήτε κοινῇ φανερόν μηδὲν κατεργάζεσθαι κατὰ πόλεις τε ἀτολμότερα εἶναι.

III, 13, 1: . . . μὴ αὐτοὶ διαφθαρήναι.

Mindkét esetben tagadó mondatban áll a célhatározás.

8. §. Jelzői mondatokban.

Nominativus cum infinitivo állhat jelzői (relatív) mondatokban is, azokban tudniillik, melyek következtető állítási módúak, mikor is a következtető adverbium helyet ὅσος, οἷος relativum pronomen áll (e pronomenek illetően használatáról bővebben a 2. szakaszban, 2. fejt. 6. §.). Ilyen nom. c. infinitivoval kifejezett következtető jelzői mondat egy helyen áll:

I, 2, 2. ὅσον ἀποζην (t. i. ἑκατέροι). A görögök kezdetben nem foglalkoztak kereskedéssel, nem érintkeztek egymással, hanem mindenik (törzs) művelte a maga földjét, *mely elég volt arra, hogy életét biztosítsa.*

III. FEJEZET.

Nominativus cum infinitivo az állítási mód szempontjából jellemzőes mellékmondatokban.

Jellemző állítási módja csak a kívánó és következtető mondatoknak van. A kívánó mondatok (nom. c. infinitivoval kifejezve) lehető vagy lehetetlen kívánságot (állító kimondási minőség mellett) és elkívánást (tagadó kimondási minőség mellett) fejeznek ki, a viszony szerint pedig alanyi vagy tárgyi mellékmondatok (Pecz 105—106. l.).

A következtető mondatok a viszony szerint, mint láttuk lehetnek alanyi, tárgyi és módhatározói mondatok. Az állítás módja szerint mind csak pusztán következtetők (tagadó VII, 6, 4. a többi állító).

Miután úgy a kívánó mondatokat, mint a következtetőket a viszony szerint csoportosítva (alanyi, tárgyi, módhatározói) már letárgyaltuk, itt semmi mondani valónk róluk nincs.

II. Szakasz. Accusativus cum infinitivo.

Az accusativus cum infinitivo, valamint a nom. c. inf. is, mint mondat, az alárendelésnek lévén kifejezője, mindig mellékmondatokban áll. Azonban néha előfordul mellérendelt mondatokban is; így az oratio obliqua jelentő állító mondatai közvetve mellékmondatok, a mennyiben egy verbum dicenditől függenek, de közvetlenül lehetnek egy másik mondat mellé rendelve kapcsolólag, vagy elválasztólag, magyarázólag, értelmezőleg, okadatolólag. Azonkívül előfordul Thukydidesnél egészen önállóan az acc. c. inf., s pedig nemcsak az ilyen kifejezésekben ὡς ἔπος εἰπεῖν, ὡς μικρὸν μεγάλῳ εἰκᾶσαι, hanem szabadon, mint időhatározó és feltételes módhatározó mondat. Az acc. c. inf. ezen használata az inf. historicus alapján magyarázható.

Itt is, mint a nom. c. infinitivonál, azt az eljárást követjük, hogy felsoroljuk először a névelős acc. c. infinitivokat és csak azután térünk át a mondatokra.

I. FEJEZET.

1. §. Névelővel ellátott accusativus cum infinitivo.

1. Mint alany. *)

I, 42, 4: Τὸ . . . μὴ ἀδικεῖν τοὺς ὁμοίους ἐχυρωτέρα δύναμις, ἢ τῷ αὐτίκα φανερωῖ ἐπαρθέντας διὰ κινδύνων τὸ πλεον ἔχειν. Itt az a kérdés merül fel, vajjon a πλεον-hoz tartozik-e τό, vagy az ἔχειν-hez. Poppo úgy véli, hogy az előbbi helyes, és ha πλεον-hoz számítjuk, akkor τὸ πλεον jobb helyet, állást jelent, «potior locus, melior conditio». Krüger hasonlólag nyilatkozik. Classen

*) Michaelis (id. mű 98. l.) csak két esetet említ, hol a főnevesített acc. c. inf. gyanánt áll: I, 124, 1. és VII, 68, 3.

(das Uebergewicht erlangen) a πλέον-hoz számítandónak véli; de tovább azt mondja, hogy ha τὸ πλέον nem állhat meg ἔχειν előtt, akkor conjecturával τι-re lehet változtatni. Conjecturára azonban nincsen szükség, mert a hely úgy is teljes értelmet ad. Ugyanis τὸ πλέον ἔχειν nem abban az értelemben veendő: πλεονεκεῖν, hanem értendő alatta az a magasabb hely és kedvezőbb állás, melyet az athenæiek a corcyraiakkal együtt elfoglaltak. Gyakran fordul elő az az eset, hogy ha két névelővel ellátott infinitivus áll egymással kapcsolatban (τὸ μὴ ἀδικεῖν és τὸ ἔχειν), a második mellől elmarad a névelő, úgy itt is a második névelőt bátran vehetjük a πλέον-hoz.

V, 9, 1: τὴν δὲ ἐπιχειρήσιν ᾧ τρόπῳ διανοοῦμαι ποιῆσθαι, διδάξω, ἵνα μὴ τῷ τὸ κατ' ὀλίγον καὶ μὴ ἅπαντας κινδυνεύειν ἐνδεῆς φαινόμενον ἀτολμίαν παράσχη. Ez a hely is vitás. A kodexek úgy adják ἵνα μὴ τῷ τε, de látható, hogy a szöveg így nem ad jó összefüggést. Ennélfogva Bekker, Krüger, Poppo így változtatták meg a szöveget: ἵνα μὴ τῷ τε, Classen is megtartja a τῷ-t ékezet nélkül — a pron. indefin. dativusa — de τε helyett az articulus semleges nominativusát írja ἵνα μὴ τῷ τὸ. Ez sokkal helyesebb, mint a Poppoék conjecturája, mert nemcsak teljes értelmet és jó összefüggést ad, de a mondatkapcsolat is éppen ezt teszi szükségessé. Az is könnyen érthető, miként írt a másoló τῷ τὸ helyett τῷ τε-t.

VI, 14: σὺ ᾧ πρῶτανι . . . ἐπιψηφίσεις, νομίσας, εἰ ὀρωδεῖς τὸ ἀναψηφίσαι, τὸ μὲν λύειν τοὺς νόμους μὴ μετὰ τῶνδ' ἂν μαρτύρων αἰτίαν σχεῖν, τῆς δὲ πόλεως βουλευσαμένης ἰατρὸς ἂν γενέσθαι. Ezt a helyet azért soroztuk ide, mert a névelős infinitivushoz, mely alany gyanánt áll, accusativusban álló subjectum prædicativum járult, mely maga, valamint a névelős infinitivus is a főmondatban levő νομίσας igétől függ. A névelő egészen elmaradhatna az inf. mellől; hogy mégis ki van téve, annak egyedüli oka jelen esetben az, hogy hangsúlyozva kellett kiemelni az infinitivust és a hozzá tartozó tárgyat: a törvények áthágása nem lesz bűn.

VII, 28, 3: μάλιστα δ' αὐτοὺς ἐπίεξεν, ὅτι δύο πολέμους ἅμα εἶχον καὶ ἐς φιλονικίαν καθίστασαν τοιαύτην ἣν πρὶν γενέσθαι ἠπίστησεν ἂν τις ἀκούσας· τὸ γὰρ αὐτοὺς πολιορκουμένους ἐπιτειχισμῷ ὑπὸ Πελοποννησίων μὴδ' ὡς ἀποστῆναι ἐκ Σικελίας ἀλλὰ ἐκεῖ Συρακοῦσας τῷ αὐτῷ τρόπῳ ἀντιπολιορκεῖν . . . καὶ τὸν παράλογον τοσοῦτον ποιῆσαι τοῖς Ἑλλήσι τῆς δυνάμεως καὶ τόλμης. A kiadók többféleképpen értelmezik. A kodexek így adják. De Poppo ezt

nem tartván elfogadhatónak, τὸ παρ' αὐτοῖς-t ír és ezen esetben «per appositos infinitivos ἀποστήναι, ἀντιπολιορκεῖν, ποιῆσαι pronomen ἢ ad φιλονικίαν relatum explicatur». Pluygers a szórendet változtatja meg, úgy, hogy a τὸν παράλογον előtt levő και-t elhagyja és ποιῆσαι helyett (a mondat végére) ezt írja ἐποίησε. Mindezek azonban, úgy látszik, hiábavaló kísérletek; bizonyos, hogy itt anakoluthia van és a τὸ γὰρ αὐτούς stb. grammatikai helyzetét conjecturákkal nem lehet tisztázni. — A névelős acc. c. inf. alany gyanánt áll még a következő helyeken: I, 124, 1. 142, 6. II, 64, 5. VI, 34, 9. VII, 14, 2. 81, 3.

2. Mint appositio.

A névelős accusativus cum inf. mint appositio járul az alanyhoz a következő helyeken: VII, 67, 1: τῆς δοκίσεως προσγεγενημένης αὐτῷ τὸ κρατίστους εἶναι εἰ τοὺς κρατίστους ἐνίκησαμεν. Kritikus hely. Poppo szerint vagy elhagyjuk τό-t, vagy pedig τοῦ-t írunk. Classen meghagyja τό-t, analog eseteket hozván fel (II, 81, 4. VII, 33, 4), ahol épen így használtatik. — I. 41, 2. VI, 80, 1. — Ide számíthatók még azon esetek, midőn az acc. c. inf. nem áll ugyan névelővel, hanem valamely igétől függ, mindazonáltal appositivonalis vagy epexegetikus szerepe van. Pl. I, 2, 6. 33, 3. III, 44, 3. 56, 2: κατὰ τὸν νόμον πᾶσι καθεστῶτα τὸν ἐπιόντα πολέμιον ὄσιον εἶναι ἀμύνεσθαι. IV, 61, 6. 105, 2. VIII, 24, 5.

3. Mint jelző.

IV, 120, 3: (σημεῖον δέ ἐστι ταῦτα) τοῦ και ἄλλο τι ἢ αὐτοῦς τῶν μεγίστων ἀνδρείως ὑπομῆναι. Τοῦ ὑπομῆναι birtokos jelzője a σημείον-nak. Továbbá I, 87, 6. III, 28, 1. 82, 3. VI, 41, 3.

4. Mint tárgy.

III, 1: και τὸν πλείστον ὄμιλον τῶν φιλῶν εἶργον τὸ μὴ προεξιόντας τῶν ὄπλων τὰ ἐγγὺς τῆς πόλεως κακουργεῖν. Itt, valamint a VIII, 82, 2-ben világosan érezhető, hogy a névelő csupán nyomaték kedvéért van kitéve. — Érdekes hely még VII, 53, 4: (οἱ Ἀθηναῖοι) ἀντεμηχανήσαντό τε σβεστήρια κωλύματα και παύσαντες τὴν ὀλκάδα τοῦ κινδύνου ἀπηλλάγησαν. — IV, 73, 2. VII, 68, 3. VIII, 92, 11.

5. Mint határozó.

a) Időhatározó.

II, 53, 4: . . . τῶν δὲ ἀμαρτημάτων οὐδεὶς (ἤλπιζε) μέχρι τοῦ δίκην γενέσθαι βιουὸς ἂν τὴν τιμωρίαν ἀντιδοῦναι. Figyelemre méltó eset, mely Thukydidesnél többször nem fordul elő, de általában sem tartozik a legközönségesebb constructiók közé.

b) Módhatározó.

VII, 75, 7: ἀντὶ μὲν τοῦ ἄλλους δουλωσομένων ἦκειν αὐτοὺς ξυνέβη ἀπιέναι: a helyett, hogy a többiek leigázására jöttek volna, úgy történt, hogy ők távoztak.

(Folyt. köv.)

INCZE BÉNI.

Ó-SKÓT BALLADA-TÖREDÉKEK.

Köztudomású, hogy Skócia csaknem a jelen század kezdetéig voltaképi hazája, asyluma volt a régi ballada-költészetnek. Az angol «minstrel»-ek története ugyanis Erzsébet uralkodása alatt éri végét: hirnevők ekkortájt már annyira süllyedt, szereplésök oly gyanussá, gyarlóvá és elavult voltánál fogva oly nevetségessé is vált, akár csak a rabló és kóbor lovagoké. A kegyelemdőfést azonban lézengésüknek nem egy Cervantes-féle lángeszű irodalmi támadás, hanem törvényes parlamenti határozat adta meg.

Ennek értelmében e kóbor és kunczogó «hegedősök» — a regényes középkor epigon dalnokai — az «uton-utfélen csavargók, földönfutók, meg a tolakodó koldusok közé*) számítandók és az ilyenekre kiszabott büntetések reájok nézve teljes szigorral alkalmazandók.» Különbön is aligha voltak már egyebek *éjszaki*, skót kollegáik karrikatúrájánál; míg ellenben ezek a nép közt szájrul-szájra szállongó hagyományt *czéhbőlileg*, hivatott művészettel feldolgozva egész Sir Walter Scott idejéig virágnak. Innen a népszerű felfogás, hogy a minstrelék *egyáltalán* éjszaka tájáról («of the North Countrie») valók, a mi magától értetődő, ha tekintetbe vesszük, hogy Skócia megközelíthetetlen ha-

*) Minstrels wandering abroad», — were included among «rogues vagabonds and sturdy beggars» (Percy-féle gyűjt.: *An essay on the ancient English Minstrels*).

vasai közepett az ilyenmő költészet mennyire óva volt a *délről* hovatova jobban utat törő civilisatio áramlatai ellen.

A mit mi magyarok kicsinyben birunk és élvezünk Kriza «Vad rózsáiban», az ezerszerre dúsbabb választékban s a középkori lovag-világ megóvott háttérével, azonfelül a néphit, babona, pogány s keresztyén eszmék minden sajátos járulékaival elénkbe tárul Sir Walter Scott: «Minstrelsy of the Border» című két kötetes, megbecsülhetetlen értékű gyűjteményében. Ezt is csak mint a hasonló című és tárgyú kiadások legnépszerűbbjét emlitem.

Előszavában — eltekintve újabb szerzők utánzataitól, tehát a «műballadától» — két csoportba osztja az igazi *minstrel költészet* maradványait, u. m.: I. Történeti, II. Romantikus balladákra.

Az alább fordításban bemutatandó első érdekes és nagybecsű töredék, mely egy — nyilván hosszabb — elbeszélés *befejező* részlete, amaz előbbi kategóriába tartozik.

A történeti ballada, vagy tényleg megtörtént eseményt vagy pedig történeti alappal bíró hagyományt dolgoz fel; míg ellenben a romantikus tisztán csak szabad képzelem csapongása. A különbség tehát analog azzal, a mi egyáltalán *monda* és *rege* között vonható. Az ilyen történeti balladákról és énekes históriákról való legrégebb megemlékezés gyanánt Scott Barbournak szavait idézi:

— «Whasa liks, thai may her
Young wemen, whan thai will play,
Syng it among thaim ilk day.»

Korunk és ezen régesrég letűnt dalos nemzedék közt áthidalhatlan ür tátong! A költői hagyomány e kincseit nem is írásbeli emlékek, hanem a skót «Végek» (Borders) azon sajátos dudásai («pipers») tartották fenn, kik még a «nagy névtelen» ifjúságakor városról-városra, faluról-falura, tanyáról-tanyára vándorolva illetén ósdi balladák eléneklésével keresték meg betevő falatukat. Igen érdekes ezen skót *doctócs*-oknak s ezek utolsó képviselőjének, Robin Hastie, Jedburgh községi dudásának leírása Scottnál. Aratáskor egy-egy asztag rozs, néhol egy-egy holdacska örökbe adott szántóföld jutalmazta meg primitív művészetüket.

Mi sem természetesebb, mint hogy, a hol memoriája cserben hagyta, a skót dudás egy perczig sem habozott a hézagot más balladából átkölesőzött s úgy a hogy odaillő részlettel kitölteni, vagy a hiányt a maga emberségéből kipótolni. Akár csak a Homeridák eljárását látnók magunk előtt; a homéri epikus kincs összekuszálódását a panathenæi rögtönzések alkalmával. Ezenkívül kiváló emlékező tehetséggel megáldott dajkáknak, meg a rokkánál mesélgető nagyanyáknak is temérdek becses maradvány fennmaradását köszönhetjük.

Scott maga pedig a szöveg megállapításánál, a változatokkal, a szóbeli hagyomány elferdítéseivel szemben egyes értelmetlen helyek kijavításánál szigorú, módszeres kritikai eljárást követett.

Fordításban bemutatandó balladáink elseje egy Barthram (Bertrám) nevezetű lovag gyászos haláláról szólhatott. Tudjuk, hogy már a rómaiak alatt a «Végeken» se vége, se hossza nem volt a piktek és bretonok közötti dulongásoknak. A Severus építette «római sáncz» sem volt képes gátat vetni Caledonia harci tüzének. Ezen hagyományos gyűlölködés folytatódott egészen a Stuartok koráig, számtalan áldozatot követelvén innen is, túlnan is.

Költeményünk érdekét fokozzák a benne előforduló helyi vonatkozások. Olyasmi mint a «Csonka Kereszt», még máiglan is található számos kimagasló, hegyfokon, emlékeül valamely álnokul meggyilkolt, vagy nyílt küzdelemben vitézül elesett bajnoknak. Sőt egy klastromi stipulatióra is akadtak, a mely a Szürke barátoknak állandó kötelességeül hagyja gyászdalok zengését ép egy ilyen véres emlékezetű keresztnél.

Barthram temetése.*)

.
 «Kilencz Bércznél» agyon lövék,
 «Csonkult kereszt» fokán;
 S vérben fetrengve ott hagyák
 Zöld zsombokon s mohán.

Ravatalul lön pusztá galy,
 Nyár- s rezgő nyírfaág;
 S a «Hölgytemplom»-hoz elvivék
 S virrasztva síraták.

Szép úri hölgy im ott terem
 Ruháit tépve el,
 S szagatva dús hajfürteit
 Barthramhoz térdepelt.

Kimosva «Hölgy Patak»-ban oszt
 Sebből a szennyes vért,
 Mellére font egy koszorút,
 S fejére más füzért.

Liljom gyolcsal takarta bé
 Sírhintot hányva rá,

*) Az eredetiben a cím: Barthram's dirge. *Dirge*, a latin «dirige gressus» kezdetű egyházi gyászdalnak köszöni etymonját s temetési énekfélélt jelent. Igen régi szó.

Mondván halotta üdveért
Misét a Szürke barát.

Éjjel temették el, mikor
Hideg harmat csepeg,
A rezgő nyárlevél pihen,
S köd-lepve völgy s hegyek . .

De sírja nincs egy lábnyi mély
«Kilencz Bércz»-nek tövén.
Vad giz-gaz lón rajt' szemfedő
Páfrány s mohbul szövéen.

S Szürke barát még énekel,
Hol a bús jel mered.
Gyászdalt zeng Barthram lelkeért,
Míg áll a «Csonka kereszt».

Mint minden egyéb népköltési gyűjtemény, úgy a «Border Minstrelsy» s annak különböző terjedelmű és értékű kiadványai is gyakran számos variációt hordják össze egyes megkapó s a népies hagyományban mélységesen gyökerező ó ballada-themáknak. Szájrul szájra jártak e változatok («from mouth to mouth») a regélő nép ajkán. Tartalmilag hézagosak, töredékesek, nem is annyira a traditio mostoha sorsa miatt, minthogy tervszerű műegészet sosem is képeztek.

Skóthon lángeszű *műköltői* — élükön Sir Walter Scottal — különös buzgalommal és páratlan sikerrel üzték az ilyes ballada-elemeknek *egységbe* való foglalását, hogy úgy mondjam költői restaurációját. A vad csemetét beoltották, s termett szebbnél szebb gyümölcsöt; az útszéli paréjból kellő ápolással és odaadó műgonddal szingazdag, pompázó kerti növényt varázsoltak elő. Bárcsak a mi Aranyunk és Vörösmartynk is a népköltészet hasonló gazdag talaját lelték volna maguk alatt: bizonyára a mi balladaköltészetünk tárgyi gazdagság dolgában is vetélkedhetnék a skóttal!

Szolgáljon — a sok közül — a «The bonnie bairns» című példaul, a mely voltaképp Allan Cunningham műballadája. («Songs of Scotland, Ancient and Modern» cz. gyűjteményében jelent meg legelőször).

Midőn első szerzeményei — melyeket ő maga sem akart kicsiszolt, kiegészített népballadáknál többnek tekintetni — Cromek «Remains of Nithsdale and Galloway song»-jában napvilágot láttak, azonnal elbájoszták egész Nagy-Britanniának a hagyományos romantika iránt lelkesülő közönségét. Maga a tudákos Dr. Percy is, noha tudvalevőleg a népköltészet keresetlen, egyszerű szépségeiről nem nagy véleménynyel volt, sietett kijelenteni Cunninghamról, hogy balladái *tulságosan jók*

semhogy az ó népies költészethez sorozhatnók («too good to be old»). Sir Walter Scott is a legelismerőbben nyilatkozott róluk, egy rangba helyezve őket Burns költeményeivel.

A «The bonnie bairns» tárgya páratlanul elterjedt az összes germán hagyományban: részlete a Gretchen-tragédiának. Nem egyéb mint hogy az elcsábított szerencsétlen hajadon gyermeket — a skót variációkban gyermekeket — szül, azokat megöli s vétkeért bünhődik.

Mellőzve a számos foszlányszerű töredéket, legnevezetesebbnek a «Minstrelsy of the Scottish Border» «Lady Anne» című darabját kell tekintenünk. Kilencz stanzája maradt fenn. Bevezetésül maga Sir Walter Scott fölemlít egy hasonló tárgyú régi dalt, a mely még gyermek éveitől fogva fülében cseng:

She set her back against a thorn
And there she has her young son born:
«O smile nae sae, my bonny babe!
An ye smile sae sweet, ye'll smile me dead'».

.
An' when that lady went to church,
She spied a naked boy in the porch.
«O bonny boy an ye were mine,
I'd clead ye in the silks sae fine». —
,O mother dear, when I was thine,
To me ye were na half sae kind'.

Már Motherwell-nek sikerült a «Minstrelsy Ancient and Modern»-ben, egy barátja fáradozása segítségével, teljesebb alakban nyújthatni balladánkat, a mely a «Three, three and three by three» s hasonló refrainjei elhagyásával így hangzik:

«She leaned her back unto a thorn,
And theré she had her two babes born.
She took frae' bout her ribbon-belt,
And there she bound them hand and foot.
She has ta'en out her wee pen-knife
And there she ended baith their life.
She has howked a hole baith deep and wide
She has put them in baith side by side.
She has cover'd them o'er wi'a marble stone,
Thinking she would gang maiden hame.
As she was walking by her father's castle'wa.
She saw two pretty babes playing at the ba'.
«O bonny bairns, gin ye were mine,
I would dress you up in satin fine!

O I would dress you in the silk,
And wash you ay in morning milk!»

«O cruel mother! we were thine,
And thou made us to wear the twine.»

«O cursed mother! heaven is high,
And that's where thou'll ne'er win nigh.

«O cursed mother! hell is deep,
And there thou'll enter step by step.»

Látható, hogy e balladában az ártatlanul kivégzett gyermekek elátkozzák s a pokol kínszenvedéseivel fenyegetik bűnös anyjukat. Már maga balladánknak kiinduló pontja, t. i. hogy a lelkiismerete Erinnyseitől zaklatott anyának kísértő gyermekei *szellem*-ajkairól átkok hullanak fejére: a mily mystikus, ép oly megrendítő!

Mr. Buchan «The Minister's Daughter of New-York» czímű mutatványában szintén meggyilkolt magzatai szellemével találkozik az anya. Kérdi őket, mily szörnyű halállal kell kimulnia vétke engeszteléseül, mire gyermekei leplezetlen iszonynyal és undorral a tévedttel szemben azt felelik: «hét évig bolyongsz örültként a rengetegben, hét évig léssz hal a habokban, hét evig harang a toronyban s hét évig kapusa a pokloknak». — Ilyféle metempsychosis különben gyakori.

Goethe Faustjának végjelenetében az örült Gretchennek úgy emlélik, mintha valamennyi gyermekgyilkosságról szóló ó-dal megannyi czélzás volna rá. Sőt maga is egy effélet dalol. («Meine Mutter, die Hur, die mich umgebracht hat» stb.) Érdekes, hogy Goethét már 1771-ben foglalkoztatta az a jogi kérdés, vajjon a gyermekgyilkosság halálos bűn-e? Doctori vitatkozásának egyik tétele volt: «An fœmina partum recenter editum trucidans capite plectenda sit?»

Allan Cunningham átdolgozásában nem követte a népballadák sötét, könyörtelen felfogását. Nála a két szép kised (bonny bairns) saját ártatlanságát vetve latba, édes anyjuk számára bocsánatért könyörög a menny kapuja előtt. Kezökben rózsza és lilomággal képviselik a *keresztyn hit kiengesztelési eszméjét* szemben a hajthatatlan végzet mystikus pogány tanával. Különben nyelvre és rhythmusra teljesen ó-skót jellegű; népies annyiban is, hogy nem akar adni és nem is ad tartalmilag kerek egészet; szakasztottt úgy mint a minstrelek ránk maradt dirib-darabjai többet sejtet, mint elbeszél. Mindenek fölött pedig dallamos! Fordításomban így hangzik:

Vad rengetegben járt egy hölgy,
Vén árnyas tölgy alatt;
S hogy hátra pillant: im felé
Két szép kised szaladt.

Az egyik vérrózsát szakaszt —
 Bársony puha kezű —
 Másik meg hószin liljomot —
 Keze téjjel mérköző.

„Vérrózsát mért szakasztotok,
 S liljomt, oly hófehért?”
 «Ezzel könyörgünk mennybe’ fent,
 Majd lelked üdveért.»

„No jertek vélem, szép fiúk!
 Borítson dús palást,
 S vad erdei bogyók helyett,
 Lesz bőven bor s kalács!”

§ egy hang, halk csendes hang felelt:
 «Eredj, anyánk, odább!»
 S ő tétovázva sápítóz:
 „Megyek, csak csókot adj!”

S a rózsás arcz fölé borul,
 Hő csókkal illeti.
 «Ártatlan gyermekem kezéd
 Nem fog, ha véres is!»

A mennybolt lánggal ég vala,
 Hullván sok csillagok,
 S a hölgy szép kisdedi nyomán
 Órákon át futott.

„Hol van hazátok kedvesim,
 Bús szívem sajgva fáj!”
 «Honunk nem ismer bút, se bajt;
 Ember nem lakta táj!»

S mint szép szivárvány oly alak
 Előttük megjelen;
 Szót szólnak bár a kisdedek,
 Nem használ védelem.

«Jaj, jaj! — így szól az ifiabb —
 Ereszd be jó anyám» —
 «Jaj, jaj! — így szólt az öregebb —
 Csak megbocsátsz talán?»

«Jaj, jaj! — így szólt az ifiabb —
 Térdin nevelkedém!»
 «Jaj, jaj! — így szólt az öregebb —
 Anyánk biz ő, szegény!» *)

Ifj. REMÉNYI EDE.

*) Kinek nem jutna e balladának, kivált pedig eredeti, népies variátióinak olvasásakor a Kriza-féle «Budai Ilona» eszébe: gyermekek, a kik

HAZAI IRODALOM.

Latin nyelvtan. Gymnasiumok számára szerkesztette *Pirchala Imre*, gymn. igazgató. Pozsony, 1892, Stampfel K. 160 lap: ára 80 kr.

Középiszkolai oktatásunk mai viszonyai közt, mikor annyi a tantárgy és oly sok az, a mit mindegyikből végezni kell, a tanárok igaz hálájára érdemesek a rövidített iskolai könyvek szerzői; de meg a tanítás sikerét is jobban biztosítja az oly könyv, melyből ki van küszöbölve mindaz, a mi a változott viszonyokat s a tanítás mai céljait tekintve már teljesen feleslegessé vált. Az ily könyvet főleg a latin nyelv tanárai üdvözölhetik őszinte örömmel, mert ezeknek életét keserítik meg leginkább azok a vaskos grammatikák, melyek egyúttal a tanulók munkakedvének is megölői. Ezen a bajon akart segíteni Pirchala, mikor oly latin nyelvtant készített, «melyben a tanuló lehetőleg rövid fogalmazásban és jól áttekinthető alakban együtt találja mindazt, a mire az egész gymnasiumi tanfolyamban a latin oktatás mai céljaihoz képest szüksége van.»

A könyvnek alapos átnézése után konstatálhatom, hogy a mit a szerző a rövideg és áttekinthetőséget illetőleg ígért, azt be is váltotta; készségesen elismerem azt is, hogy a felveendő anyag megválasztásában meglátszik a praktikus tanfőnök keze, az évek hosszú során át szerzett routine; de másrészt meggyőződtem arról is, hogy a szerző rövidegre való törekvésében gyakran kelleténél tovább ment s nem egyszer lépte át azt a határt, melyen túlmenni nem szabad, ha csak a világosságot és biztosságot kockáztatni nem akarjuk. Hiába! *Brevis esse laboro, obscurus fio.* Innen ered a könyvnek legtöbb hiánya, a mennyiben néha olyasmi is el van hagyva, a minek meg kell lenni, máskor pedig a meglévő homályos, vagy nem egészen pontos.

De ez még hagyján! Ily mélyreható újításoknál ritkán találja el az ember mindjárt előszörre a helyes utat; különben is a hiányokat lehet pótolni, bár nem tagadható, hogy az ily pótlás a tanár munkáját megnehezíti, a haladást pedig, kivált a tanítás alsóbb fokán, gátolja. Sokkal inkább sajnálom azt, hogy a szerző, a ki egy tekintetben újítóként lépett fel, más tekintetben oly szívósan ragaszkodott az «*omnis mutatio periculosa*» elvhez. Értem a methodikát. Nem tudom ugyanis másnak tulajdonítani, mint elítéletnek, hogy a szerző annyira irtózott az újabb irány vívmányait, kétségtelenül bebizonyított előnyeit könyvében is érvényesíteni,

szívtelen anyjukat megtagadják, az anya késő bánata stb.?! Bár Budai Ilona gyermekgyilkossága *kincszonjával* van motiválva — a mi, *anyáról* lévén szó, oly abnormitás, hogy költői feldolgozásra igen hálátlan anyag — az egészen átvonuló hangulat s mindenek fölött az *ethikai* felfogás rokonok.

jobban mondom, értékesíteni. Nagy tévedés azt hinni, hogy az újabb módszer megnehezíti a tanítást és tanulást. Ellenkezőleg, nemcsak könnyebbséget nyújt a tanárnak, hanem, a mi fő, öntudatosá teszi a tanulóknak tudását s kiválóan fejleszti értelmét. Ezt tapasztalásból mondhatom. Csak egy példát hozok fel. A nyelvtannak egyik sarkpontja az ige-tan. Milyen non sens az a *hat* idő, mikor csak *három* gondolható! Mennyivel átlátszóbb az időképzés, mikor úgy tanítja az ember, hogy az imperfecta actionak tempusai az imperfect (præsens) többől, a perfecta actio tempusai pedig a perfect-többől képezetnek. Mennyi könnyebbség az idők használatában s főkép a consecutio temporum tanában! Avagy az eddigi módnál nem egyszerűbb-e azt mondani, hogy præsensre præsens, præteritumra præteritum következik? Így előadva nem hiszem, hogy magán a szerzőn is megeshetett volna az a lapsus, a mely most ott éktelenkedik a 290. §-ban, hogy t. i. a præsens stb. után megelőző cselekvésnél a conj. *imperfectuma*, viszont imperfectum stb. után a conj. *perfectuma* következik. Így van az, mikor a tempus és actio össze van zavarva! Ez az egy példa minden szónál ékebben bizonyítja a régi methodus komplikáltságát. Igaz, hogy minden út Rómába vezet, utóvégre is egyéni dolog, ki melyiket tartja jobbnak, de azt hiszem, mégis csak tanácsosabb a rövidebbet, biztosabbat választani. Hogy ezt a szerző nem tette, azt annyival inkább is sajnálom, mert könyve, mely egyéb jó tulajdonainál fogva nagy elterjedésre számíthat, nem csekély mértékben járulhatott volna az újabb, helyesebb methodus terjesztéséhez.

Mielőtt a részletekre térnék, még van egy általános megjegyzésem. Hogy a szerző maga sem tartja helyesnek a latin szóknak illetén kiejtését: bönus, päter, gēnus, mīnus, vagy: clāmāre, clāmāverunt stb. azt onnan következtetem, hogy többször megjelöli az ntolsó előtti szótagnak időmennyiségét; csakhogy, fájdalom, e részben sem következetességet, sem pontosságot nem találtam. A quantitas jelölése sokszor hiányzik, igen sokszor pedig hibás, úgy hogy a könyv használatánál ez irányban a legnagyobb óvatosság szükséges. A szerzőnek pedig azt ajánlom, hogy könyvének újabb kiadásánál necsak a már megjelölt szótagokat vegye pontos revisio alá, hanem általában mindenütt jelölje meg a hangzó időmennyiségét, még ott is, a hol több mássalhangzó előtt áll, minthogy nem mindegy: *esse* és *esse*, vagy *pāssus* és *pāssus* stb. Így a tanuló a szóval együtt annak helyes kiejtését is elsajátítja és nemcsak a sok egyformán hangzó alakot fogja helyesen megkülönböztetni, hanem a prosodia külön tanulása is ilyformán teljesen fölöslegessé válik, a mi nem csekély időmegtakarítás.

Attérek már most a részletekre. A könyv tartalma következőleg oszlik meg: Írásjelek és kiejtés 1—2. lap; alaktan 32—73. 1.; szóképzés

74—77. l.; a szótagok mennyiségéről 78—79. l.; mondattan 80—149. lap; függelékek a) a latin versmértékek 150—154. lap; b) a római naptár 155—156. lap; tartalom-jegyzék 4 lap. Midőn a következőkben megteszem észrevételeimet, megjegyzem, hogy csakis a lényegesebb hiányok felemlítésére szorítkozom, hogy ismertetésem túlságos hosszúra ne terjedjen.

A hangtanban nézetem szerint kívánatos volna a mássalhangzók táblázatos áttekintése; a név- és igeragozásban szükség van rá. — A 6. §-ban megemlítendő az ilyenek hangsúlya is: *ténebrae, íntegra* stb. A jegyzetben itáque, deníque hangsúlya hibás; v. ö. Kühner, *Ausführl. Gramm.* 51. §. 2. a.

Az alaktanban a főnevek neménél a *communia, mobilia, epicœna* egy szóval sincsenek említve; ez nem volna fölösleges. — A declinációk paradigmáiban pedig jobbnak tartom az accusativust mindjárt a nominativus után tenni, nemcsak praktikus szempontból, hanem mert ez a természetes rend: alany, tárgy. — Az o-declinációnál jobb volna azt mondani, hogy a nominativus -us végződése -er után elmarad; csak: *herus, humerus, numerus, uterus*. Azt sem ártana megjegyezni, hogy *vir* és *satur* az egyedüli -ir -ur végűek. — Az alakok keletkezését csak nagyrítkán magyarázza a szerző, de akkor sem mindig helyesen. Így a 19. §-ban azt mondja: «A többeli o-val a plur. acc.-ban az -es rag -os-szá olvadt össze.» Miféle -es rag? Hisz a plur. acc. = sing. acc. +s; tehát: *equom-s = *equon-s = equōs. V. ö. Kühner 61. §. 11., vagy: Iw. Müller, *Handbuch* II. köt. 82. §. E szerint javítandó 155. §. 2. is.

A 3. declinatio egyik legkevésbé sikerült része a könyvnek; ez különben is nehéz, hát még így összezsúfolva! Az összes mássalhangzó tövek két lapon vannak tárgyalva. Hogy itt világosságról, érthetőségről szó sem lehet, az természetes. Nem szólok arról, hogy nincs megmagyarázva a végzések keletkezése a kötőhangzóból és ragból, noha itt kiváló alkalom nyílnék erre, de még ilyen gyakori szók, mint: *mel, caro, robur, (femur), cinis, pulvis, ōs (ossis), vas (vasis)* stb. sincsenek felemlítve; a tanuló tehát a paradigma szerint így fogja képezni az eseteket: *melis* (mint *consul-is*), *carinis* (mint *homin-is*), *varis* (mint *mor-is*) stb. Ezek közül néhánynak töve csak a 34. s köv. §§-ban van megmondva, a nemi szabályoknál: már ez csak nem oda való. A -ter végű synkopált nevekre közölve van ugyan a *pater* példa, de egy szó magyarázat sincs hozzá adva. *Nix* és *vis* töve is csak úgy per tangentem van említve a 32. §-ban, a többes genitívusnál. Ez a rész tehát gyökeresen átdolgozandó s a mi fő, részletesebben, magyarázatokkal ellátva tárgyalandó, mert így nem vehetni hasznát.

A 34—36. §. a 3. decl. neveinek nemét tárgyalja, a szabályok külső alakjából következtetve, versben. Nagyobb baj ennél, hogy a sza-

bályok nem megbízhatók; ezek szerint pl. *anguis*, *unguis* nőneműek, mert hát nem mássalhangzós, hanem *i*-tövék; *tellus* pedig semleges, mert a szabály szerint csak a «*t*, *d*-töví us végűek mindannyian nőneműek;» mel, fel neme pedig meg sem határozható, mert a szabály csak az -al végzetre szól. Továbbá a főszabályokat itt kellene példákkal illusztrálni, nem pedig az olvasókönyben; most csak a kivételek vannak felsorolva, mely sorozatban hibás: *pugio kapa* (e h. tör); a hiba onnan eredt, hogy kimaradt *ligo*, a mint hogy fölösleges is; hiba továbbá: merges *buvár* (e h. kéve; *buvár* = *mergus*); különben ez is bátran elmaradhat.

A 37. §-ban az -er, -is, -e végű melléneveket jó volna mind felsorolni, hiszen csak egynéhány; különben örökös baj van velük. — A 47. §-ban a többesben más értelmű szók közé okvetetlenül felveendő a gyakori: *copia*, *finis*, *auxilia*, *ædes*. — A 70. köv. §§-ban a névmások használatát illetőleg sokkal több magyarázat kell, vagy pedig, a mi helyesebb volna, a *syntaxis*-ban is kellene a névmásokat tárgyalni, a hol most említve sincsenek. — A 85. §-ban nem: *primum*, *alterum*, *tertium*, hanem: *primum*, *iterum*. — Az igetanban (88. köv. §§.) igen sokat czélszerűbben lehetne és kellene előadni; erről különben már szólottam. Azután az igék «*a verbo*»-jában a ritkább *supinum* helyett jobb volna a *part. perf.*-ot alkalmazni; hiszen jobbára úgyis csak ennek képzése végett tanítatjuk a *supinum*-ot. — A *possum* ige (97. §.) nincs táblázatban bemutatva, sem a *deponens verbum* paradigmája; ezt pedig úgy az áttekinthetőség, mint a biztosság okvetlenül megkívánja, melynek rovására sohasem szabad a helylyel gazdálkodni. — A 123. §-ban *verro perf. verri*, nem *versi*. — U. o. *nuo* összetételeivel együtt hiányzik; inkább *coniveo*, *pecto* maradhatott volna el. — A *queo*, *nequeo*-ról (137. §.) mindössze csak annyit mond, hogy «*é* úgy ragoztatik, mint *eo*, de nem minden alakja használatos.» Ez iskolai könyvben mégis csak kevés.

A szóképzéstan világos és szépen áttekinthető, de néhány fontosabb képző, mint: -etum, -ile, -ura, -aris nincs megemlítve.

A szótagok mennyiségéről szóló részben is egyet-mást pontosabban lehetne fogalmazni; így pl. az -as, -es, -is, -os, -us végződésék *quantitását* az egyes *nom.*-ban legegyszerűbben valamely függő esetből lehet meghatározni; tehát: *sacerdōs* (mert-ötis), de *compōs* (-ötis; megjegyzem, hogy ez és *impōs* nincs felemlítve); *pietās* (-ätis, de *anās* (-ätis); *mercēs* (-ädis), de *segēs* (-ätis) stb. Így nagyon egyszerű a szabály, a kivétel is igen kevés. Továbbá «*az e* hosszú az *e*-vel képzett (!) igehatározókban» nem pontos, mert csak az *o*-töví mellénevekre áll, melyeknek *ablativusában* — lévén az *adverbium* tulajdonképen *abl. modi* — a hosszú *o* végződés *ē*-re változott; az ilyenekben pedig: *facilē*, *sæpē* stb. az *e* rövid, mert ezek semleges *accusativusok*, a mi persze a 63. §-ban

nines megmondva. Az utolsó kivétel pedig: incūs, -ūdis hiba, mert incūdis. V. ö. pl. Verg. Aen. VIII. 419.

Áttérek immár a mondattanra, melyben új szempontokkal nem igen találkozunk, minthogy a szerző itt is járt úton halad. Főérdeme ennek is a rövidség, sokszor persze a világosságnak és pontosságnak rovására. Így a 200. §-ban azt mondja, hogy *similis, dissimilis* genitivussal is állhatnak; de a két szerkesztés közötti különbségről nem szól. — 214. §. c) pontja hiányos, mert *aliquid veri* ugyan, de *aliquid dulce*. — Hiányos a 216. §. is, mert nem mondhatni: *mei est stb.*, hanem *meum, vestrum est*. — A 231. §-ban az *ablativus* mint *locativus* van tárgyalva; de hogy ilyen esete is volna a latinoknak, azt csak most hallja a tanuló. Megmagyarázva azonban itt sincs, hanem csak az van mondva, hogy a *locativus* nyoma megmaradt e szókban: *domi, humi, domi militiæque*. Miben lássa már most a tanuló ezt a nyomot, mikor azt se hallja, hogy mi volt a *locativus* ragja? — A 276. §-ban: «*Naturam expellas furca . . . furkósbot*tal. *Furca!* — A 282. §-ban: *nullo labore* mellett megemlítendő: *sine ullo labore*.

A mellékmondatok csoportosításában (293. köv. §§.) a szerző némi újítást kísérel meg, a mennyiben az első csoportban a *főnévi* mellékmondatokról szól, értvén ezeken azokat, «a melyek a magyarban *hogy* kötőszóval kapcsolva vmely főnevet (alanyt, tárgyat, főnévi határozót) helyettesítenek.» E csoportosítással nem érthetnek egyet; egyrészt azért, mert visszás dolognak tartom a *latin* mellékmondatokat a *magyar* felfogás szerint csoportosítani; másrészt pedig, mert e révén egészen más kategóriákba tartozó mondatok kerülnek együvé, a mint hogy pl. a 301. §-ban említett mondatok következményesek, a 303. §. 1. alattiak pedig okhatározók. Egyébiránt már a szerkesztés különfelesége (*acc. c. inf.*, *ut v. ne* és *conj.*, *quod* és *ind. v. conj.*) sem teszi ajánlatossá ezt a csoportosítást; itt tehát tüzetesebb osztályozás szükséges. — Jelző mondatoknak (307. §.) én csakis a relativummal kapcsoltakat mondanám; az ilyenek: *Nuntium allatum est* (helyesen: *nuntius*; l. Krebs *Antibarbarus* s. v.) *hostes venire* teljesen a 294. §. 1. alá tartoznak: *fama est stb.* — A *postquam* melletti *plusquamperfectum*nak (321. §.) már hogyan lehetne az az oka, hogy *abl. mensuræ* előzi meg? V. ö. Gossrau, *Lat. Sprachlehre* 464. §. 4. — A feltételes mondatoknál (322. §.) egy lényeges pont hiányzik; az ilyenek: *Si fractus illabatur orbis . . . ferient* (*conj. pot.* — *indic.*) nincsenek említve. — A 328. §-ban szólani kellene a relativumnak egyezéséről ilyen mondatokban: *Thebæ, quod caput est Bœotiae*. Továbbá a *sunt qui stb.* után gyakran *indicativus* is áll; v. ö. Gossrau 418. §. b.).

A római naptárról szóló függelék szintén több pótlásra szorul; megmondandó, hogy a főnapokban a hónap neve melléknévileg járul,

és hogy az ilyen egyszerű datálási mód is dívott: Sexto Calendas Maias. — Végre a tartalom-jegyzék helyett czélszerűbbnek tartanék egy kimerítő betűrendes tárgymutatót.

Végig tekintve a mondottakon, látni való, hogy észrevételeim csaknem mind nem hibákra, hanem hiányokra vonatkoznak; ezek a hiányok pedig — a mit a méltányos kritikának konstatálni kell — nagyrészt a rövidsége való törekvésből erednek, részben pedig a régi módszer rovására irandók. Magában véve a szerző törekvése és szándéka elismerésre méltó. Ha pedig egy újabb kiadásban az érintett hiányokat pótolja s az előadásban szakítva a régi tradícióval, a helyesebb methodust követi, könyve nagyban meg fogja könnyíteni úgy a tanárnak, mint a tanulónak munkáját. Egyébiránt mostani alakjában is használható, inkább, mint némely vaskos nyelvtan, melyben a sok aprólékos megjegyzés, számtalan kivétel és toldalék között elvész a lényeg.

Ki kell még emelnem a könyv csinos kiállítását, az ügyes technikai berendezést, mely a lényegesnek feltüntetésével s az összetartozók átnézetes csoportosításával szemléleti módon is elősegíti a tanulást; egy okkal több, a miért Pirchala könyve a latin nyelv tanárainak figyelmére méltó.

Dr. MAYWALD JÓZSEF.

Latin olvasó és gyakorlókönyv a gymnasiumok alsóbb osztályai számára; írta *Pirchala Imre*, gymn. igazgató. Pozsony 1892. Kiadja Stampfel Károly. 166 lap; ára 1 frt.

A tapasztalt pædagogus egyébkor is, de főképen a tanítás legalsóbb fokán mindig szem előtt tartja Horatiusnak ama mondását, mely szerint «*pueris dant crustula blandi doctores, elementa velint ut discere prima*». A sikeres tanításnak első feltétele az érdekkeltés, melynek a nyelvtanításnál a czélszerűen és ügyesen szerkesztett olvasókönyv a leg-hathatósb segédeszköze. Az olyan olvasókönyvvel, mely mindig csak üres, ízléstelen, nem ritkán badar mondatkákkal, nyakatekert magyarsággal kínozza azt a szájalomra méltó kis tanulót, a tárgy iránt érdeklődést kelteni, vagy azt a gyermekkel megkedveltetni nem lehet; és ennek a körülménynek nézetem szerint nagy része van a latin tanításnak annyiszor hangoztatott eredménytelenségében. Az ilyen olvasókönyvvel szemben — mert fájdalom van ilyen is — Pirchala könyve nagy haladást mutat, a mennyiben az 1. és 2. osztály nyelvtani anyagának begyakorlására eleitől végig csupa összefüggő olvasmányt tartalmaz. Teljesen helyeslem a szerzőnek azt az eljárását, hogy nem csak egy eszmekörből vette tárgyát, nem csupán csak egy nagyobb, egységes olvasmányt nyújt, hanem a kis tanulónak inkább való, felfogásuknak jobban megfelelő rövid meséket, beszélgetéseket, tanulságos tartalmú elbeszéléseket

vagy leírásokat vett fel, fokozatos haladásban a könnyebbről a nehezebbre, a nélkül azonban, hogy a jó, középszerű tanulónak tehetségét meghaladná. A nagyobb szabású olvasmány azonban nincs teljesen mellőzve; a 2. osztályra szánt részben 12 darab Odysseus viszontagságaival, 10 darab pedig a rómaiak történetével foglalkozik Livius első két könyve nyomán.

Az olvasmányokat tárgyi és tartalmi tekintetben az iskola céljainak teljesen megfelelőknek találtam; csak egy darab van, melyet én legalább fel nem vettem volna, t. i. az «Ekkehardi de Hungarorum incursione narratio» címűt. Ennek oktató és mulatságos voltát a szerző a könyv előszavában még külön hangsúlyozza, én kétszer is átolvastam, de sajnálatomra az említett jó tulajdonságokat nem tudtam benne fölfedezni, mert hát a templom bemocskolását, az éktelen káromkodást, a vad duhajkodást sem oktatónak, sem mulatságosnak nem tartom. A könyv használatánál különben ezt a fejezetet, mely amúgy is csak ismétlésül szolgál, egyszerűen el lehet mellőzni.

Az olvasmányok latinsága általában helyes; mindazonáltal találtam néhány hibát vagy nem latinus kifejezést; ilyenek: *Sonitus cornuum signum pugnae erant* (7. l.) — *vero hilaris sum* (8. l. = *verē*) — *sub montibus secundum ripam vergentibus* (10. l.); *vergo* jelentése nem «vonulni»; aztán csak *in v. ad aliquid vergere*; — *venti iam fugiunt nubes* (14. l. = *fugant*) — *audies nuntia* (16. l. = *nuntios*; l. Krebs) — Achilles *Hectorem gladio transfigit* és: *corpus in litore abiecit* (17. l.), nem felel meg a hagyománynak; — *ad currum vincit* (u. o.) nem latinus; *ligare, alligare* kell; — nem *extractus exercitus* (20. l.), hanem *instructus*; — a *nemine* (26. l.) helyett a *nullo* a helyes; — nem *rates, -is*, hanem *ratis* (28. l.), így javítandó a megfelelő szócsoportban és a magyar szótárban is; — *juvenes deligamus, qui comitarentur* (29. l.), hát nem *comitentur*? — *postquam bibisset* (32. l.), *ubi audivisset* és *ubi intueretur* (45. l.) ellenmond annak, a mit a szerző nyelvtanában az időhatározó mondatokról tanít; — *patriam appropinquare* (33. l.) szokatlan, inkább *dat. v. ad*; — *qui rege patre genitos essent* (38. l. = *geniti*); — nem: *Scævola nomen inditum* (43. l.), hanem *Scævola*; *carnem semicrudum* (47. l. = *-am*); — *largiebant* (48. l.) noha *largior*; így javítandó a latin szótárban is.

Az olvasmányokhoz a 48—50. lapon néhány közmondás, mértékes *sententia* csatlakozik, részben a megfelelő fordítással, vagy magyar közmondással, de hibás: *Lassan menj*, tovább érsz, e h. *lassan járj*. Hát a «*similis simili gaudet*» miért nincs lefordítva? A 28. *sententiában multa* helyett *multo* olvasandó.

Az időmennyiség jelölése itt is következetlen és igen sok helyen

hibás; a mit tehát a nyelvtannál erre vonatkozólag mondtam, az az olvasókönyvre is szól.

A latin szöveg után az 52—93. lapon magyar fordítási gyakorlatok következnek, a retroversio számára. Ezek igen tapintatosan és ügyesen vannak szerkesztve: csaknem mindenütt a megfelelő latin olvasmányokra támaszkodnak s azoknak szókészletével le is fordíthatók; esetleg ismeretlen szók pedig, melyek a legjobb akarat mellett sem kerülhetők el mindig, rekeszjelben vannak közölve. A nyelvezet magyaros, a passiv szerkezet, a mennyire láttam, mindenütt el van kerülve és csak keresztel jelölve. A könyv eme részének főleg a recapitulatiónál lehet majd kitünő hasznát venni.

A fordítási gyakorlatokat a 94—131. lapon *præparatio* czímen szócsoportok követik az egyes fejezetekben. Az egyes csoportokon belül a szók ily rendben vannak közölve: főnév, melléknév, ige, határozó; ezekhez sokszor még phrasisek is csatlakoznak. Nézetem szerint, ha már a szók úgy sincsenek abban a rendben felsorolva, a mint az olvasmányban egymás után következnek, helyesebb lett volna azokat a szókat tenni az első helyre, a melyeknek gyakorlására az illető olvasmány szolgál. Továbbá ezeket a csoportokat, minthogy megtanulásra vannak szánva, a lehető legnagyobb gonddal, hibátlanul kellett volna összeállítani; most azonban ilyen botlások is találkoznak: *sonus*, *ūs* (102. l. és a szótárban is); — *puer*, *a*, *um* (128. l.). — *ferio*-hoz pedig *perfectumot* is képez (130. l.). A magyar jelentés sem mindig kifogástalan; így: *inclino meghal* (123. l.). — *stringo* ránt (118. l.) így nem helyes; csak *ensem v. gladium stringere*; — *instinguo* (128. l.) nem *eltölt*, hanem: *ingerel*, *bujtogat*; — *excipio* kihallgat (130. l.) nem igen érhető. Tollhiba: *Janiculus* halom *Róma* jobb partján (127. l.) A szócsoportok alatt itt-ott mondattani szabályok vannak közölve, a fordításban előforduló szerkesztések magyarázatára. Egészen helyes, sőt ezeket a szabályokat még szaporítani kellene. Mindjárt az első gyakorlatokban olvassuk: *Cretā in tabulā scribimus*; de az *abl. inst.* sehol sincs megmagyarázva. A 108. lapon levő szabály nem pontos, mert az *abl. comp.* nem állhat bármikor a *quam-os* mondat helyett.

A könyvet kettős, latin és magyar szótár rekeszti be. Átnéztem ezt is s úgy tapasztaltam, hogy a szerző a vége felé már nagyon belefáradhatott munkájába vagy pedig kifogyott az időből, úgy hogy könyvének ezt a részét már nem nézhette át a kellő gonddal. Csak így tudom magamnak megmagyarázni, hogy a főnevek mellől gyakran hiányzik a nemnek megjelölése, az igéknél pedig nem ritkán a *perf.* és *sup.*, más-máskor meg olyan *supinumot* is közöl, melyről a nyelvtanban azt tanítja, hogy nincs (*pl. urgeo*), sőt még hibás *perf.* és *sup.* is előfordúl; így *defigo*, *defictum*; *respondeo* (kétszer is!) és *despondeo perf. si*; a

magyar szótárban (159. l.) még video-nak perfectuma is *vise*. — Teljeség tekintetében sem mondható a szótár kifogástalannak; én legalább azon szók közül, melyeket próbaképen kerestem, többet nem találtam meg; mint: ferio, pubes, ratis, thesaurarium (?) stb.

Külső kiállítására nézve a könyv méltán sorakozhatik szerzőnek latin nyelvtana mellé.

Mindent összefoglalva, én a könyvnek imént említett hibáit korántsem akarom csekélységeknek minősíteni; de viszont nem habozom azt is kijelenteni, hogy a sok jó tulajdonnal szemben jóformán tekintetbe sem jöhetnek. Egészben véve Pirchala latin olvasókönyvét úgy tervezetre, mint kivitelre nézve igen sikerült munkának s tankönyvirodalmunkra nyereségnek tartom.

Dr. MAYWALD JÓZSEF.

Angol nyelvtan és olvasókönyv. Iskolai és magánhasználatra írták *Patterson J. Arthur* és *dr. Balassa József*. Budapest, 1892. Eggenberger. 8-r. VIII, 190 l. Ára füzve 1 frt 20 kr.!

Az angol, francia és német² főiskolákon és a külföldi könyv- meg folyóirat-irodalomban az utolsó 10—15 év alatt az élő idegen nyelvek tanítása terén pezsgő, friss áramlat indult meg, a mely, igaz, sokszor rombolt is, de szerencsére nem egy grammatikai lomtárba is behatolt és ott üdvös tisztogatást vitt végbe. Nálunk e mozgalomról még mindig csak kevés szakembernek van fogalma. Hányan tanítanak németet, francziát, a kik az összefüggő szöveg alapján való nyelvtanításról, a phonetika jelentőségéről, Sweet, Passy, Vietor, Franke s a többi nevérről vajmi keveset tudnak! Az, a mi pædagogiai és nyelvészeti folyóiratainkban s programm-értekezéseinkben megjelenik, annyira ki van téve az elkallódásnak, hogy alig hagy nyomot maga után és nyelvtanításunk módszerének vezérfonala még mindig megírásra vár.

Ily körülmények között sokat tehet egy jó tankönyv is. Mert ez maga az elmélet és ennek megvalósítása.

Ilyen mű az, melynek címét fennebb közöltem s melyet részemről őszinte örömmel üdvözlök. Minden izében modern és a rationalisabb nyelvtanításnak első és máris csaknem tökéletes hirnöke. Igazat kell adnunk a kiadói értesítésnek, hogy «ez az első könyv irodalmunkban, mely egyes idegen nyelv tanításában az inductiv, az idegen nyelv kiejtésében pedig a phonetikus módszert teljes következetességgel és mindvégig alkalmazza».

Az utóbbi mondásnál megállok, hogy mindjárt itt előadjam legnagyobb és egyetlen lényeges kifogásomat a Patterson és Balassa könyve ellen. A *phonetikus átíráshoz* fűződik ez. Igen alapos kétségeim vannak használhatóságát és keresztülvihetőségét illetőleg.

Lássuk közelebbről e kérdést. A könyv *iskolai és magánhasználatra* készült. Tudomásom szerint az angolt manapság nálunk csak kivételesen tanítják másutt mint kereskedelmi iskoláinkban. Ámde mit akarunk ez intézetek növendékeivel a — rendszeren két évre terjedő — angol nyelvi cursus alatt elérni? Alig többet, mint hogy könnyebb angol szöveget, különösen üzleti levelet megértsenek és rá a választ megfogalmazni tudják. Már pedig erre való tekintettel sokkal többet ér az orthographiának kezdettől fogva tartó gyakorlása — szükség van rá! — mint a phonetikus szövegbe való beleélés, a mi végre is meghasonlásra vezet a conventionalis helyesírás alkalmazásában. De gymnasiumainkban sem részesíthetjük az angolt jelen viszonyaink közt abban a gondos és alapos ápolásban, hogy megszerzéséhez a phonetikus átírás kerülőjén jussanak tanítványaink, és félek — Németországban is így van —, hogy épen ez intézetek még sokáig előnyt fognak adni a formának a tartalom, az írott betűnek az élő hang felett. Szívós és végletekbe menő itt az ellentét.

De a gyakorlati, azaz az élőbeszéd talaján álló nyelvtanításnál sem látom be a phonetikus átírás hasznát; hiszen megint csak *betűt* nyújt *hang* helyett, és mondhatom, hogy ez a betű az előttünk fekvő könyvben nincs is mindig szerencsésen megválasztva. A magyar fiút megtanítjuk, hogy az *i* kiejtése nyílt szótagban *ai*; felidézi-e, kérdem, ez a két magánhangzó benne a jelezte angol hangot? Az *oi*-ra nézve ugyanez áll. A *s* jelet *sz*-re,*) a *ž* jelet *zs*-re szintén nem tartom szerencsésnek; ha transscribálunk, válaszszunk olyan jeleket, melyek a magyar *fiu* szemének első látásra ismerősök, mert hiszen a míg bele a fennebbiek értésébe és használatába, a conventionalis szöveget is el tudja olvasni. Complicált a mássalhangzók kapcsolatának jelölése is; magyar betűinkkel itt is egyszerűbben czélt értek volna a szerzők. Általában eljárásuk e részében bizonyos függést vélek észrevenni a német phonetikusoktól; ha a reform terére léptek, radikálisabbak lehetek volna, s első sorban, Sweet példáját követve, a phonetikus képekben át kellett volna törniök a szó határát; csakis a régi deductiv eljárás hatásának tudhatjuk be, hogy nem vonták mindenütt az összetartozó szókat *egyetlen* alakba.

Magánhasználatra, olyan értelemben, hogy a mű a tanítót feleslegessé tenné, e művet ép oly kevéssé tartjuk alkalmasnak mint bármely más *könyvet*. Az élő nyelvet *hallásból* kell tanulnunk és a nyelv szóbeli gyakorlatával *megtanulnunk*. Ehhez lankadatlan buzgalom kell a mester és megfeszített figyelem a tanuló részéről. Hogy az előbbi mennyire veszígyénybe a hangphysiológiát, azaz mennyiben magyarázza

*) Ez utóbbit használja pedig pl. Koch is (Elementarbuch, 5. l.).

meg, hogy ez vagy az a hang *miként* jön létre, az a viszonyoktól s a tanítandó nyelvtől függ; azt hiszem, az angolnál elég gyakran lesz rá alkalom. A tanár élőszavát semmiféle könyv nem pótolhatja: ezt épen nekünk, az új iskola híveinek kell szüntelenül hangoztatnunk. Sok nyomtatott szabálynál többet ér a gondos *előmondás*. Hogy ez minél kifogástalanabb legyen, *arra* szolgál a hangírás. Németországban tényleg alig lép a dobogóra modern nyelvi tanár, a nélkül, hogy el nem készítette vagy készítette volna magának a tárgyalandó idegen szöveg pontos transscriptióját. Előolvasni, karban, majd egyenkint olvastatni, a hibákat törhetetlen türelemmel kijavítani: ez a helyes kiejtés elsajátításának a titka. Negyven fiú közül így harmincz megtanul tisztességesen olvasni; tíz mindig van, a kivel semmiféle eljárással sem sajátítatjuk el az idegen kiejtést, — ámbár nincs kizárva, hogy a *nyelvet* — gymnasialis szempontból — talán a legjobban bírják.

A methodusra nézve azt ajánlanám, hogy míg a kiejtés első nehézségein a tanuló át nem esett, egyáltalában ne használjunk könyvet, vagy legalább ne nyitassuk fel; a szóban forgó könyvre nézve ezt a határt odáig vonnám, a míg a phonetikus szöveg áll előtérben, tehát a 11. leczkéig. A fiúk hallása és emlékezete 13—14 éves korukban még elég megbízható arra nézve, hogy az addig átveendő anyagot a betű közvetítése nélkül is megtartsak. Mikor a hangokat a tanuló *hallásból* elsajátította, biztosabban térhetünk át a betűre, ekkor már némileg abban a helyzetben lesz mint a gyermek, mikor anyanyelve olvasásának tanulásaiba fog. Fáradságosnak tetszik ez eljárás, de biztosabban vezet célhoz mint az eddigiek; absolut eredményről a nyelvtanítás terén le kell mondanunk *iskoláinkban*.

A magánhasználatnál, hogy erre térjünk vissza, vajmi keveset érnek az ilyen szabályok: «Ezekon kívül még egy orrhangot ismer az angol kiejtés, melyet ott képezünk, a hol a *k*, *g*-t, ez az *ŋ*» (5. l.) «A *h*-t az angolok kissé gyöngébben ejtik mint mi». (4. l.)

Vannak megjelölések a könyvben, melyeknek értelmét a magántanuló hasztalan keresi; a *nyílt* és *zárt* szótag például magyarban nem olyan általánosan ismert dolog, hogy magyarázatra ne szorulna. A *ke-mény* és *lány* mássalhangzó helyett is jobban szerettünk volna más megjelölést látni. A typographiai kiállítás sem mindig kifogástalan. A 2. és 3. lapon például a hangok egyik része vastagabb, a másik cursiv typosokkal van jelölve (*f*é *s*-nél a 2. lapon hiányzik a *kis i*).

Még egy újításra találunk e könyvben, melyről a módszer jellemzéseül meg kell emlékeznünk. Nem ad magyar szöveget angolra fordításul. A tanítás kezdő fokán, mert ezt tartja szem előtt könyvünk, kész örömet osztozunk a szerzők véleményében, mely a gyakorlat e nemét nélkülözhetőnek tartja. (Ámbár pl. a Foelsing-Koch könyvei igen ügyesen

tudják ezt is érvényesíteni a kiinduló pontúl vett idegen szöveg alaposabb feldolgozására.) Helyesnek tartjuk azt az elvet, hogy első legyen a szemlélet, ezt kövesse az utánzás, — a mi vagy a tanultak elmondásában, vagy az idegen nyelven adott kérdésekre való feleletekben állhat; a dictando írás, mint a szerzők előszavukban kiemelik, szintén igen üdvös gyakorlat lesz. A mikor azonban a tanuló az idegen nyelv conversationalis használatában már bizonyos gyakorlatra tett szert, nem lesznek mellőzhetőek, azt hiszem, a fordítási gyakorlatok sem; ezek valódi próbakövei úgy az idegen mint az anyanyelv alapos ismeretének. Nélkülök misem köti az idegen nyelvet egy változatlanul szilárd, erősen álló ismerethez: anyanyelvünk ismeretéhez, s vajmi könnyen elvész a mit belőle tanultunk, ha gyakorlásáról csak rövid ideig is le kell tennünk. Ismételjük, a *felsőbb* fokon a magyarról az idegen nyelvre való fordítást hasznosnak, sőt mellőzhetetlennek tartjuk.

A könyv, mint említettük, az analitikus módszert követi. A szerzők összefüggő szövegből indulnak ki, melyet a 10. leczkéig előbb phonetikus átírásban nyújtanak; a rendes írás csak a leczke végén talál helyet. A 11-dik gyakorlattól kezdve a transscriptiót a sorok közt találjuk, míg a 19-diktől csak a még elő nem fordult szavaknak kapjuk interlinearisan kiejtésöket. A rövid olvasmányokat szójegyzék s a grammatika legszükségesebb pontjai követik; mindez már előfordult példákhoz csatlakozik és rájuk vonatkozik. A *gyakorlókönyv*nek 33 leczkáját megelőzi egy *bevezetés* az angol nyelv kiejtéséről és helyesírásáról és követi egy *nyelvtan*, mely rendszerbe foglalja azt, a mit a tanuló előbb a gyakorlatokban elszórva kapott. Részemről e bevezetést és nyelvtant nem szakítottam volna ketté; mindkettő a tanultak összefoglalására szolgál s együtt a helyök. Nem gondolnám ugyanis, hogy a tanár a kiejtés szabályainak magyarázatásával kezdi a tanítást; ez egyenes megtagadása volna a szerzők követte módszernek.

A könyvet kiegészíti egy *Olvasókönyv* (80—144. l.) és egy *Szótár* (145—190. l.). Az előbbinek, mely alkalmas szöveget tartalmaz (a 13-ik kivételével, melynek nyelve kissé elavult), nagy előnye, hogy az olvasásra szánt anyagot kérdésekben is feldolgozza, az utóbbi — a mennyire néhány próbából meggyőződtem — gondos és megbízható. Az egész műnek kétségtelen előnye, hogy nem ad többet, mint a mennyit egy, kisebb óraszám mellett két év alatt kényelmesen el lehet végezni.

Melegen ajánljuk e jeles művet kartársaink figyelmébe s szeretnők folytatását mielőbb egy hasonló gonddal megszerkesztett *olvasókönyv*-ben látni.

Dr. SCHACK BÉLA.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1891/1892.

5. Dr. Tóth Lőrincz : Szabó István. (A rozsnyói kath. főgymnasium értesítője). — Dr. Tóth Lőrincz, a rozsnyói kath. főgymnasium igazgatója ez értekezésében a kegyelet adóját akarta leróni tavaly elhunyt jelesünk, Szabó István iránt, a ki könyvtárát ez intézetre hagyta, hol 1813-tól 1819-ig tanult. Tóth e czélból igen pontosan összeállította Szabó életrajzának legfőbb adatait s közli irodalmi munkálatainak oly teljes lajstromát, a minőt eddig sehol sem olvashattunk. Látjuk ebből, hogy az érdemes veterán egészen haláláig a legnagyobb szorgalommal dolgozott, de sajnos, éppen újabb időben vett erőt rajta a görög-magyar ósrokonság szerencsétlen rögeszméje annyira, hogy az utóbbi években kiadott értekezései csaknem kivétel nélkül ennek a bizonyítgatásával foglalkoznak. Különbben mi nem csodálkozunk azon, hogy ez a nagy munkaerő ilyen irányba tévedt, ha meggondoljuk, hogy egy félre eső faluban, szűk viszonyok közt, a tudományos és irodalmi köröktől elszigetelten kellett eltöltenie életét annak a férfinak, a ki nekünk teljes magyar Homerost adott, még pedig oly fordításban, a melynél tökéletesebbet a maga idejében senki sem nyujthatott. Keserűség fog el, ha arra gondolunk, mennyivel több és becsesebb munkával ajándékozhatta volna meg irodalmunkat ily kiváló tehetség, ha egyéb jutalomban is részesült volna némi erkölcsi elismerésnél, a mire vele, a katolikus pappal szemben lett volna elég alkalom. Némi vigasztalásunkra szolgál azonban, ha élete folyásával kissé közelebről megismerkedünk : látjuk, hogy az ő arany szívéhez nem fért a keserűség, nyugodt lélekkel viselte sorsát, egész odaadással teljesítette papi hivatását, tiszta és derült kedélyű maradt haláláig. Megindító szerénység nyilvánul abban a maga fogalmazta síriratban is, mely a kazári temetőben porló csontjait fogja jelölni s a melyet e helyen Tóth értekezése után közlünk :

Itt fekszik Rozsnyó egyházmegye Nestora, hajdan
 A nógrádi Kazár együgyü papja, Szabó.
 Élete messzefutó pályáján nem vala semmi,
 Mint akadémikus és szépirodalmi tag is
 Hogy magyarítani merte Homér deli hőseit, oh azt
 Meg se bocsátja talán drága hazája neki.
 Hát de te üdvöz légy s öregebb is nála, ha nem szánsz
 Gyarló lelkétől egy miatyánkot, utas!

Egyébiránt sajnáljuk, hogy az értekező megelégedett Szabó irodalmi működésének száraz lajstromozásával s nem igyekezett leg-

alább a főbb munkákat behatóbban jellemezni és méltatni. Pedig van mit tanulnunk tőle, különösen Homerosából, mert fordítóink közül senki annyira el nem mélyedt a görög epikai nyelv finomságaiba és senki azok hí megmagyarosítására nagyobb gondot nem fordított, mint ő. Igazán érdemes feladat volna az ő fordítását kellő átdolgozással újra közrebocsátani; hiszen arra úgy sincs kilátásunk, hogy valaki egyhamar egy új, teljes Homerosszal álljon elő. Munkáját, megvallom, ma is szívesebben adnám az ifjuság kezébe bárminő «modern követelményeknek megfelelő» prózai fordításnál.

DR. NÉMETHY GÉZA.

6. Szölgvény Ferencz: C. Velleius Patereculus és M. Vinicius consulhoz Róma történetéről írt két könyve. (A miskolci kir. kath. gymn. értesítője.) — Az értekezés tulajdonképen csak bevezetésül akar szolgálni Velleius Patereculusnak magyar fordításához, melyből Szölgvény úr mutatóványokat közöl. A legjobb források alapján röviden és értelmesen szól a szerző életéről, a *Historiæ Romanæ* tartalmáról és lézagairól, végre a mű hitelességének kényes kérdéséről, melynek tárgyalásában a kellő középúton halad Velleius túlbuzgó védői és igazságtalan ócsárlói közt. «Velleius — úgymond — korán Tiberius táborába jutván, nemcsak tetteinek volt tanúja és részese, de egyúttal kegyeinek s pártfogásának éldelője is; iránta érzett méltó hálája a jó tulajdonokat fényesebbekké, a hibákat menthetőbbekké tette szeme előtt. Az udvar körében élt, a császári ház barátja volt, annak szája íze szerint írta meg művét s valószínűnek tetszik, hogy megbízhatatlanoknak látszó adataiban a hivatalos nyilatkozatokat követte, esetleg a császári napi értesítőből merítette azokat, s történetírói igazság dolgában úgy vélt magán könnyíthetni, hogy hiteleseknak fogadta el a hivatalos lap bizonyára czélzatos, a valót leplezgető vagy egyoldalúan visszatükröző közleményeit.» E szavakban igen helyesen van kiemelve Velleius jelentősége; őt nem azért kell tanulmányoznunk, hogy Tiberius koráról helyes fogalmat alkossunk magunknak, hanem, mivel számunkra félig meddig pótolja az *Acta diurna*-t s megismertet a korabeli események hivatalos felfogásával. Könyve nem mint a szó valódi értelmében vett történelmi mű, hanem mint egy pártember politikai röpirata érdemel figyelmet s mint ilyen igen érdekes adalékul szolgál a maga korának ismeretéhez.

A fordításmutatóványok tíz kisebb részletre terjednek: I. Az erkölcsök hanyatlása (II. 1.); II. M. Livius Drusus (II. 13. 14.); III. Sulla és Marius (II. 18. 19.); IV. Pompeius és Lucullus (II. 33.); V. Az irodalom (II. 36.); VI. Pharsalus, Pompeius halála (II. 52. 53.); VII. Cicero halála (II. 66.); VIII. Philippi (II. 70—72.); IX. Tiberius örökbe fogadtatása (II. 103); X. Varus veresége Germaniában (II. 117—119). Szölgvény úr mindenütt híven ragaszkodik az eredeti szöveghez, félreérté-

sekbe nem esik, általában véve jó iskolai fordítást ad, de hogy irodalmi színvonalon álló műfordítással léphessen fel, ahhoz még hosszabb gyakorlatra és nagyobb stilisztikai gondosságra lesz szüksége, mint a következő példák mutatják: «E város sohasem fegyverzett fel férfiaból tízezernél többet s mégis *akár az ész vadsága*, akár vezéreink ügyetlensége, akár végre a sors különös rendelése folytán valamint más vezéreket, úgy a *nagynevű Pompeiust* is . . . a legocsmányabb szövetségre vette rá (11. l.). Mithridates . . . ki *megfontolásra nézve* vezérnek, *karra nézve* közkatonának született, a rómaiak elleni gyűlöletére nézve pedig Hannibal volt (12. l.). Pompeiusnak mást tanácsoltak hivei, mint a mit ő cselekedett; a legtöbben arra buzdították őt, hogy keljen át Italiába (s valóban pártjának mi sem lett volna *kedvezőbb*;) mások, hogy halogassa a háborút, a mi a párt tekintélye miatt napról-napra *kedvezőbb* lett volna nekik; de ő *saját bensejére* hallgatva, inkább ellenségét vette üzöbe (14. l.). Nem volt háború ennél vérengzőbb *jeles férfiak elestére nézve* (16. l.).»

Különbön minden esetre hasznos és hézagot pótló munkát végezne Szölgvényúr, ha az egész művet lefordítaná s e közben soha sem feledné el, hogy a ki klasszikus latin prózát akar magyarra áttenni, ha még oly gyakorlott műfordító is, annak időt és fáradságot kimélni nem szabad. *Opus multi sudoris.* Dr. NÉMETHY GÉZA.

7. Danielovics Kálmán: Homeros és Vergilius alvilága (A munkácsi állami gymnasium értesítője). — Danielovics már *Homeros világa két éposza alapján* című programértékezésében, melyet e folyóirat 1887. évi kötetében (624—625. l.) ismertettem, megmutatta, hogy a tanulók számára igen ügyesen és tapintatosan tudja feldolgozni a klasszikus irodalmak köréből vett tárgyakat. A mit idézett művéről annak idején elmondottunk, ugyanaz áll erről a munkájáról is: jó források alapján gondosan van összeállítva s a tanulók Vergilius olvasásánál haszonnal forgathatják. Röviden tárgyalja a görög és a római vallás fejlődését, ismerteti Homeros alvilágát, prózában lefordítva közli az Aeneis egész hatodik könyvét s végül összehasonlítja a két költő leírását. Az utolsó fejezet egy pontját azonban, a Sisyphusra és Tantalusra vonatkozót, nem hagyhatom szó nélkül.

«Vergilius — így ír a 42. Japón Danielovics — Sisyphus és Tantalus büntetését némi módosítással a lapitha Ixionra és Pirithousra alkalmazza: fölöttük már-már lezuhanással fenyegető és leesőhöz nagyon hasonló sötét szikla csüng; ragyognak a pompás kereveteken az aranytámasztékok és szemek előtt a királyi fényvel készült lakoma; a leghatalmasabb Furia fekszik mellettök és megakadályozza, hogy kezeikkel érintsék az asztalt, felugrik, fáklyáját eléjük tartja s rájuk

dörög szavával.» Ezt bizonyára nem írta volna, ha ismerné az én Aeneis-kiadásomat, melyben a VI. éneknek itt szóban levő, a legújabb időkig megmagyarázhatatlan helye (601—607 vs.) *Havet*-nak a *Revue de Philologie* XII. köt. 145—162. lapjain megjelent értekezése alapján javított alakban olvasható. A hely a hagyomány szerint így hangzik:

601 Quid memorem Lapithas Ixiona Pirithoumque?
 Quos super atra silex iam iam lapsura cadentique
 imminet adsimilis; lucent genialibus altis
 aurea fulcra toris, epulæque ante ora paratæ
 regifico luxu; furiarum maxima iuxta
 accubat et manibus prohibet contingere mensas
 607 exurgitque facem attollens atque intonat ore.

A nehézség itt abban áll, hogy a 602—607. versben leírt büntetés nem vonatkozhatik se Ixionra se Pirithousra, mert a monda szerint tudvalevőleg az első keréken forgott, a második egy sziklához volt hozzánóve; ezeket a meséket pedig a költő a hagyomány ellenére nem változtathatta meg. Ezért Ribbeck a 601. és 602. vers közt hézagot gyanított és a büntetést Tantalusra vonatkoztatta, a mi azonban szintén lehetetlen, mert a leírás erre sem illik; Tantalus büntetéséről ugyanis már Homerostól (Odyss. XI.) kezdve azt regélték, hogy a szerencsétlen állig vízben áll és feje fölé gyümölcsessel megrakott faágak hajlanak: midőn azonban inni akar, a víz egyszerre kiapad, ha pedig a gyümölcs után nyúl, az ágak rögtön felhuzódnak a magasba.

Ha az alvilági büntetésekről szóló helyet tovább olvassuk, újabb nehézségre találunk a 618—620. versben:

Phlegyasque miserrimus omnes
 Admonet et magna testatur voce per umbras:
 «Discite iustitiam moniti et non temnere divos»

a hol nincs megemlítve az, hogy minő büntetést szenvedett Phlegyas. Helyes nyomra vezet azonban *Servius*-nak a 618. vershez írt jegyzete, melyben elmondja, hogy Phlegyasnak, Ixion atyjának, volt egy Koronis nevű leánya, kit Apollo megfosztott szüzességétől s tőle született Asklepios. Apollo ezen tettét annyira zokon vette Phlegyas, hogy bosszúból felgyújtotta az isten templomát, mire Apollo a szentségtörőt lenyilazta s az alvilágban örök büntetésre kárhoztatta. *Servius* egyszerűen *Statius Thebaisa* I. könyvének 712—715. versére utal, a hol le van írva Phlegyas büntetése és pedig oly szavakkal, melyek az Aeneis VI. k. 602—607. versének határozott utánzását mutatják: Phlegyas egy odvas szikla alatt ül s mellette a furia, ki nem engedi, hogy a terített asztalon készen álló ételekhez hozzá nyúljon. Világos ebből, hogy

Statius az Aeneis kérdéses helyét még ép állapotban olvasta s a 602—607. versben leírt büntetést Phlegyasra vonatkoztatta. Minden nehézség el van hárítva tehát, ha a 616—620. verset a 601. és 602. közé helyezük, mely esetben az egész leírás így fog hangzani :

601 Quid memorem Lapithas Ixiona Pirithoumque ?

616 Saxum ingens volvunt alii radiisque rotarum

 Districti pendent, sedet æternumque sedebit

 Infelix Theseus, Phlegyasque miserrimus omnes

 Admonet et magna testatur voce per umbras :

620 «Discite iustitiam moniti et non temnere divos.»

602 *Quo super* atra silex iam iam lapsura cadentique

 Imminet adsimilis; lucent genialibus altis

 Aurea fulcra toris epulæque ante ora paratæ

605 Regifico luxu; furiarum maxima iuxta

 Accubat et manibus prohibet contingere mensas,

 Exurgitque facem attollens atque intonat ore.

Megjegyzem még, hogy a 602. versben a *quos super* helyett a szövegbe felvett *quo super* olvasás nem coniectura, hanem egyik legrégebb kéziratnak, a codex Romanusnak a lectiója. E gyönyörű transpositiót, melyet az Aeneis szövegébe én vettem fel először, azóta az összes magyarázók elfogadták, a *kérdéses helyet tehát*, ha nem akarjuk az ifjúságot hamis magyarázattal félrevezetni, *hagyományos alakjában az iskolában sem szabad többé olvasatnunk.*

Ajánlom e sorokat t. kartársaink szíves figyelmébe.

Dr. NÉMETHY GÉZA.

8. Tell Anasztáz: A műballada a magyar költészetben.
(A pannonhalmi sz.-Benedek-rend győri főgymn.) — A 89 lapra terjedő értekezés az előszó szerint azzal a czéllal készült, hogy a kérdéses költői műfaj történetének kidolgozásával szolgálatot tegyen a magyar irodalomtörténetnek, de főkép a tanuló ifjúságnak, mely ez úton több oly költeménnyel megismerkedhetik mind tartalmilag, mind æsthetikailag, melyet nincs sem ideje sem alkalmá elolvasni és elméletileg méltatni. Maga a szerző nem biztatja ugyan magát azzal, hogy a nemes czélt elérte, szerinte főleg azért, mert a legújabb ballada-írókat csak igen vázlatosan ismertette, de megnyugvására szolgál egyrészt, hogy úgysem akart tisztán tudományos és eredeti munkával fellépni, másrészt az a terve, hogy a többi műfajok történetét is kidolgozza majd, talán sokkal jobban és alaposabban mint ezen első munkáját. Nagyon óhajtható — főleg a szerző fejlődése érdekében —, hogy föltett czélja megvalósításához kedve ne hiányozzék s irodalmi törekvéseiben illetékes részről kellő ösztönzést találjon; ez első dolgozata komoly biztosíték arra, hogy tőle e téren hasznos munkát várhatni.

Az értekezés egy Bevezetéssel kezdődik, mely a ballada műfaji sajátosságait beszéli meg s irodalmi művelésének előzményeit ismerteti, mielőtt e műfaj a magyar költészetben megjelent; a vitás kérdésekre nézve az illető legújabban nyilvánított véleményekhez, tehát Greguss elméletéhez, illetőleg Gyulainak és Beöthynek megigazító és kiegészítő nézeteihez tartja magát. A voltaképi történeti tárgyalás két részre szakad: Műballadák Arany előtt, és: Arany János balladáit; amaz két kisebb fejezetre oszlik: Idegenszerű balladák (Kölcsey, Kisfaludy K.), és: Hazafias balladák (Vörösmarty, Czuczor, Garay, Pap Endre, Nagy Imre, Tárkányi, Petőfi, Tompa); míg Aranynál a címek: Balladáinak forrása és tárgya, A balladák tartalma, Arany balladái erkölcsi és lélektani alapja (az önállóbb fejezetek egyike), Arany balladáinak szerkezete és külsőalakja; befejezésül szolgál az Újabb balladaírók cz. vázlatos áttekintés, melyet a szerző idő híján nem dolgozhatott ki eléggé. E felosztás alapja és az egész tanulmány eredménye az az összefoglaló ítélet, melyben a szerző a magyar ballada főbb fejlődési mozzanatait következőleg tünteti fel: «Első balladáink nagy része tartalmi és alaki tekintetben idegen befolyás alatt áll; majd tárgyban és szellemben a hazafias irány emelkedik túlsúlyra, főleg a harminczas és negyvenes években, de műfaji tökéletesedés nélkül; végül Arany János a hazafias irányt összeolvasztja a ballada műfaji sajátosságaival s a népballadák alapján megalapítja a magyar műballadát. Arany után a ballada-írók figyelme az alsóbb néposztály felé fordul s a hazafias irány csak ritkán nyilatkozik meg. Arany befolyása leginkább érezhető a balladái stílusban és nyelvben». A jellemzés utolsó pontjaira lehetne észrevételeket tenni, mert hisz Arany hatása a tárgyválasztásban s a tragikai felfogásban is érezhető, de a fokozatok ama meghatározása mégis a legönállóbb és elméleti szempontból is körülbelül legértékesebb az egész dolgozatban. Mert egyetértünk ugyan a szerzővel abban, hogy a műfajok monographiája mind az irodalomtörténetnek, mind a tanuló ifjúságnak sok szolgálatot tehetne, de ki kell emelnünk, hogy értekezése úgy a hogy van, kevesebb összhangban áll az irodalomtörténetnek ama hangoztatott érdekeivel, mint a szerző ama vallomásaival, hogy nem akart tisztán tudományos és eredeti munkával fellépni. Valóban az irodalomtörténet aránylag kevés tanulságot fog e dolgozathoz méríteni, — nem az újabb balladaírók ismertetésének hézagai miatt, hanem mert a dolgozat első sorban pusztán népszerűsítése s illusztrálása annak, a mit e kérdésről a magyar poétikai irodalom megvitatott, s különösen a mit a balladára nézve Greguss, Dömötör, Gyulai, Beöthy, Heinrich Gusztáv, és Aranya nézve részben más ismert kutatók megállapítottak. E tételek egyes költeményekre való alkalmazásokkal és számos megfigyeléssel ki vannak ugyan bővítve, de új szempontokat, eredeti vizsgálódást inkább csak a

részletekben tartalmaz a tanulmány. Távol van tőlünk, hogy ezt megrováskép hangoztassuk; a tisztázott eredmények népszerűsítése nagyon méltó s egy iskolai program keretébe illőbb feladat is, mint tudományos kérdéseknek egészen új álláspontról való vitatása, s a dolgozat érdemes rá, hogy az ifjúság olvassa, a mivel nem mondunk keveset. De e pontnál is rá kell mutatnunk a szerző egy ferde megokolására. Az ily értekezés haszna nem az, hogy az ifjúság megismerkedjék belőle a tárgyalt költeményekkel. Egészséges viszonyok közt az ifjunak kedve is, ideje is, alkalmá is van elolvasni a szebb költeményeket, és szívesebben olvassa el a költemények kedvéért az értekezést, hogy az olvasottakról lelkében képződött æsthetikai véleményt ellenőrizze, mint megfordítva. Idő sem kell ahhoz sok. Azt a 40—50 balladát, a miről ez értekezésben szó van, a legtöbb ifju hamarabb elolvassa, mint az értekezést, csak hozzáférhessen. S a hol van rendes ifjusági könyvtár, a hol a magánolvasatás szervezve van s az iskolai tanítást esetleg egy jól vezetett szavaló- (vagy önképző-)kör is támogatja: a figyelemre méltó magyar balladákat, úgy szólván, mind meg lehet ismertetni, sőt szépen előadva bemutatni s mintegy feldolgozni a felső osztályok négy éve alatt. El kell különben ismernünk, hogy a balladák tartalmi ismertetésére gondot fordít a szerző s ezt meg is kívánja nem épen az a szempont, melyet ő említ, hogy a csupa æsthetikai fejtegetés által szárazzá és unalmassá ne legyen tanítványai előtt, hanem a tárgy és a tárgyalás érdeke. Ennél nem is kívánhattunk kevesebbet, sőt inkább az a kifogásunk e kivonatok ellen, hogy az illető balladák tartalmát gyakran nagyon lesoványítják, egy-egy fontos motívumát vagy jellemző vonását elejtik, szervezetét nem egész épségében tükrözik s épen e miatt az æsthetikai magyarázat is néha sekélyes, egy-egy bonyolult esettel nagyon röviden végez. Egyébként számos ily kivonat fejlett æsthetikai érzékről, helyes ítéletről tanúskodik.

A részletekben a dolgozat sok állítása kihívja ugyan a kritikát, de rövidség kedvéért csak néhány észrevételt teszek. A szerző a ballada «kellékei» közt egy kissé könnyedén erőszakolja első helyre a tragikus tárgyat; szerinte a lényeges műfaji különbséget a ballada és a gyászos tartalmú rövidebb elbeszélő költemények közt semmi másban nem kereshetjük, mint első sorban a tárgyban, mert — teszi hozzá föltétlen kicsinyléssel — az előadásmód csak külső valami, a mely alapul nem szolgálhat a költemények osztályozásánál (11. l.); feledi, hogy a műformák lényeges jegyei nem azonosak a költői művek tárgyával, s magával is ellentétbe jó, mert később, Aranynál is, foglalkozik ú. n. hősi, azaz tragikum nélküli balladákkal. Sok helyt csak a kifejezés pontatlansága teszi hibássá a szerző állításait, pl. a 11. l. «Csak az nyújt esztétikai élvezetet, a mit el tudunk hinni, a mi az emberi természettel nem ellenkezik»;

pedig az æsthetikai élvezetben nem a hit, hanem az illusio szerepel lényeges föltétel gyanánt. S hogy külsőségeket is említsünk, egy szakmonographiában nem engedhető meg a korszakos munkák olyan körülbelül való emlegetése mint a 13. l.: «Midőn Percy Tamásnak híres angol-skót népballada-gyűjteménye a mult század közepe táján megjelent . . . Herder egy nagyfontosságú tanulmányt bocsátott közzé» (jobban: közre) . . . Hogy hívták a Percy gyűjteményét? hogy a Herder tanulmányát? mikor jelent meg mindegyik?

Azonban a hibák lajstromát nem folytatjuk. A szerző tud gondolkozni saját fejével és sok hibát alkalmasint maga is észrevesz; másfelől bizonynyal többet is gondol, mint a mit most elmondani mert. Ép azért kívánatos, hogy izlését fejlesztve, æsthetikai készülségét gyarapítva, stílusát csiszolva, hasonló feladatokkal mielőbb és mentül többször foglalkozzék, a mint ígérte is.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

9. Dr. Hornyánszky Gyula: Thukydides és a sophistika. (Szabadka szab. kir. város községi főgymnasiuma. 3—21. l.) — E dolgozat a Thukydides és a sophistika közt létező érintkező pontokat akarja kimutatni s bennök «még az ellentétek között is fennálló harmoniát» kívánja feltüntetni.

E czél kitűzése után, az érintett szemponthoz képest, a rövid, különösen tárgyához képest rövid dolgozat, a mint többszöri figyelmes átolvasás után megállapíthattam, két pont körül forog, nevezetesen a sophistika és Thukydides *skepsise*, s a sophistika és Thukydides *subjectivismusa* körül.

Tehát sophistika és Thukydides! Skepsis és subjectivismus amott, skepsis és subjectivismus emitt! Így, miután az «idő- és hely-egység» is mellette szól, hamarjában mi sem könnyebb, mint őket összehozni, úgy szólván, egy kalap alá keríteni. Azonban e kérdés tárgyalásánál első rendű, elengedhetetlen kötelesség, hogy azon subjectivismus és skepsis mivoltát, lényegét, sajátosságát vegyük szemügyre, a mely akkor a szellemeket, még pedig épen a legkiválóbb szellemeket hatalmába kerítette. S ez annyival szükségesebb, mivel volt igen fontos, sőt lényeges különbség épen a Thukydides korában subjectivismus és subjectivismus, skepsis és skepsis között.

Kisértsük meg a különbséget röviden kifejtteni.

A tudás után vágyakozó élénk görög szellem korán szükségét érezte annak, hogy a látható tünemények sokféleségében bizonyos rendet, törvényszerűséget keressen, hogy a folyton változó dolgokban az ezeknek alapul szolgáló lényegyet kutassa s hogy minden tüneményt, minden dolgot, a mit csak tapasztal és lát, egy végső okra vigyen vissza. E végből mindenek előtt a külső világhoz fordult s itt kereste az élet

legmélyebb problémáinak megnyilatkozását. Sok drága kincs jutott e törekvések folytán a művelődő emberiség birtokába; de a mi a legfőbb, a végső ok megállapítása, — ebben a tekintetben a kutatás nemcsak hogy teljesen sikertelen lett, hanem még ezen felül egy lehangoló meggyőződést is eredményezett. Ugyanis ha sikerült volna a külső világ tüneményeiből s tárgyaiból ama legfontosabb kérdés tekintetében valami pozitív, határozott dolgot kimagyarázni, akkor ez mindenütt s mindenkinél csak *egy* lett volna; de az volt épen a baj, hogy a hányan csak a külvilághoz fordultak, mindannyian más-más, olykor ellentétes eredményre jutottak.

Ez tehát a határozott eredmény után sovárgó görög szellemet meggyőzte az eddigi kutatások sikertelenségéről, valamint arról, hogy azt, a mit eddig a külvilág tüneményeinek s tárgyainak kutatásától várt, hasztalan várta s hasztalan várja ezután is. Mert látta, hogy azok a rendszerek, a melyek eddig megszülettek, épen oly sokfélék, épen oly változatosak és mulandók, mint azok a tünemények és dolgok, a melyeket kutatása tárgyaiul választott.

A korábbi kutatások ezen meddő, sikertelen volta és kilátással nem is biztató eredménye feletti kétségbeesés szülte azt a sajátos szellemi irányt vagy szellemi áramlatot, a melyet közös néven *sophistikának* neveznek. Ez a kétségbeesés adja ez irány egyik legkiválóbb képviselőjének ajkára azt a nyilatkozatot, hogy «nincs bizonyos ismeret».

Nem szándékozom én itt a *sophistika* feletti vitába elegyedni. Ám mondják némelyek, hogy ezek a felvilágosodás terjesztésén fáradoztak, mások pedig azt, hogy az erkölcsi és társadalmi bomlás előidézői voltak! — Én itt czéломhoz képest csak annyit kívánok megállapítani, hogy a *sophistika* *skepsise*, a mely az említett nyilatkozatban nyert éles, határozott kifejezést, egy lépéssel sem haladt tovább, megfeneklett; mert bizonyára épen nem is biztathatta a szellemet haladásra s nem képesítette valami pozitív, határozott eredmény elérésére az, hogy felállította azt a tételt, hogy «az ember minden dolognak a mértéke» — az ember, a ki, hogy *Horatius* kifejezéseit használjam, *mutatur in horas és diruit, ædificat, mutat quadrata rotundis*.

Állt azonban elő szerencsére másnemű *skepsis* és más *subjectiv* irányzat is, még pedig amazzal egyidejűleg, — az, a melynek előállítása s a melynek minden nemesebb eredménye a *Sokrates* nevéhez fűződik.

Sokrates annak az eredménytelenségnek a láttára, a mely a külső világ kutatását a főczélt illetőleg kísérte, — okulva a tapasztalaton, a külső világtól szintén elfordul s az «ismerd meg magadat» régtől fogva ismert s régóta hangoztatott elv alapján az embert teszi vizsgálódása tárgyává. Megszületik ekkép a sokratesi *subjectivismus*, a mely a külső világ helyett a belső világra fordítja kutató, fürkésző tekintetét. Mivel

azonban az az említett elv, az «ismerd meg magadat», az emberi szellemnek a külső világ tárgyain való meddő, sikertelen kalandozása miatt csak épen hogy ismerve, de kellőleg átértve s egész fontosságához képest alkalmazva még nem volt, a legelső, a mire ébred, ez: «tudom, hogy semmit sem tudok». Ő azonban nem állapodik meg annál, hogy nem csak hogy semmi bizonyos ismerete nincs, de sőt *semmit sem tud*, hanem miután az első lépés által a vizsgálódáshoz szükséges s egyszerűs mind minden igazi ismerethez való jutásnak legelső, leglényegesebb feltételét, az elfogulatlanságot megszerezte s kutató szelleme a traditio nyügeből kiszabadult, felfedezi az emberben az embert, mind azt, a mi az embert igazán emberré teszi, s arra az eredményre jut, hogy igenis, van bizonyos ismeret, vannak általános, mindent egyiránt kötelező törvények, a melyek nélkül az ember a pillanatnyi szeszély rabja s a vak véletlennek örökös szélsőségek, végletek közt hánykódó labdája volna.

Ez a sokratesi subjectivismus és skepsis, a mely, különösen az utóbbi, főkép első nyilatkozásában talán még erősebb, mint a másik, első pillanatra könnyen összetéveszthető a sophistikaéval, a mint hogy a Sokrates kortársai közül igen sokan el is követték ezt, sőt elkövette Aristophanes is, midőn Sokratest, mint a sophistika képviselőjét a szinpadra vitté. Lényegét tekintve azonban igen nagy a különbség a kettő között, sőt mélyebb pillantás után az ellentét közöttük teljes.

Ezeket ily hosszadalmasan csak azért mondtam el itt, hogy mintegy szembeszökövé tehessem azon állításom igazságát, hogy miután a Thukydides korában ugyanazon nevek alatt szereplő, de lényegileg mégis ellentétes irányzatok hatottak a szellemekre, ha valaki arról akar szólni, hogy minő hatást gyakorolt Thukydidesre műveinek megalkotása közben az ő korában uralkodó subjectiv irányzat és skepsis, mindenekelött szigorúan és pontosan meg kell vonni a határvonalat s csak azután kell választani e kettő: a sophistikus és sokratesi irányzat között.

A kezünk alatt levő dolgozatban, sajnos, ez nincs meg. Ennek a következése aztán az, hogy midőn Thukydides és a sophistika közötti kapcsolatokat igyekszik feltüntetni, a másik, ott nyiltan nem szereplő, de ott lappangó irányzat a valódi eredménynek, a világosan kifejezett, szabatosan formulázott tanulságoknak felmutatását lehetetlenné teszi s az utolsó lapon kénytelen azt nyilatkoztatni ki, hogy «Thukydides közelebb áll a sokratismushoz, a subjectiv gondolkozás e második termékéhez».

Bár e dolgozatot az itt feltüntetett alap-hiba mételyezi, s bár én e nehéz problema fejtegetését programm-értekezésbe valónak nem tartom: mind a mellett lehetetlen azt a legnagyobb elismerés kifejezése

nélkül letennünk azért, hogy nem rettenve vissza a feladat nehézségeitől, ezt a mély és sokoldalú szellemű író egy nagyon érdekes oldalról akarta megvilágítani előttünk. In magnis et voluisse sat est.

ZSOLDOS BENŐ.

10. Kőrösi Sándor: A magyar nyelvbeli olasz elemek. (Fiumei áll. főgymnasium. 38 l.) — A szerző már másodszer foglalkozik e tárggyal. Először a Magyar Nyelvőr XIII—XVI. évfolyamaiban közölte a magyar nyelvbe került olasz szavakat; most újra átrostálva az akkori eredményt, az idegen elemekről, főleg a magyar nyelv idegen elemeiről szóló értekezés keretében közli újra a magyar nyelv olasz szavait.

A bevezető értekezést Kőrösi magyar és olasz nyelven közli, de meglátszik rajta, hogy főleg a fiumei közönséget tartotta szembe előtt. Ezért szól bővebben az olasz nyelv idegen elemeiről, főleg arról a néhány szóról, melyek a magyarból jutottak az olaszba. Ezek *palascio*, *paloscio* m. pallos, *ussero* m. huszár és *cocchio* m. kocsi. A bevezetés II. részében arról szól a szerző, hogy honnan és mily úton jutottak az olasz elemek a magyarba, azt a feleletet adva e kérdésre, hogy «a magyar nyelvbe az olasz elemek többnyire olasz bevándorlottaknak és telepítvényeseknek a magyarságba való olvadása útján jutottak».

Bennünket legjobban maga a szójegyzék érdekel, melyben Kőrösi összeállítja a magyar nyelv olasz elemeit. Nem fejtegeti részletesebben az egyes összevetéseket, mint annak idején a Nyelvőrben tette, hanem csak egymás mellé állítja a megfelelő adatokat, mi által az egyes cikkek áttekinthetőbbek és világosabbak lettek; a ki pedig részletesen akar az egyes szavakkal foglalkozni, úgy is fel fogja keresni a Nyelvőr illető cikkeit. Helyeselnünk kell Kőrösinek azt az eljárását is, hogy megjelöli az elavult és tájszókat, valamint azokat is, melyek esetleg valamely más nyelv útján juthattak a magyarba.

Maga a szójegyzék, mely e dolgozatban előttünk áll, nagyban különbözik attól a gyűjteménytől, melyet Kőrösi a Nyelvőrben közölt, a mi azt mutatja, hogy e dolgozat nem egyszerű átírása a régibb munkának, hanem lelkiismeretesen megrostálva s a hol szükséges, bővítve nyújtja az olasz elemeknek lehetőleg teljes jegyzékét. A régibb összevetések közül a következőket hagyta el Kőrösi: *baba*, *báb*, *bábú* (Nyőr, XIII: 414), *berbécs* (u. o. XV: 257), *buzerál* (u. o. XV: 258), *czitrom* (u. o. XIII: 453), *csőrege* (XV: 408), *csutora* (XIII: 453), *kaka* (XIII: 501), *káplár* (XIII: 502), *kappan* (XV: 452), *karabély* (XV: 452), *kámza* (XV: 452), *kéve* (XV: 453), *koleda* (XV: 549), *kristély* (XV: 549), *kulacs* (XV: 549), *malom*, *molnár* (XIII: 546), *marczipán* (XIII: 546), *maródi* (XIII: 546), *mondúr* (XV: 551), *mustra* (XV: 551), *orja* (XV: 551), *ostya* (XV: 552), *pástétom* (XIV: 65), *pisál* (XIV: 66), *skatula*,

iskátula (XIV: 68), *stilet* (XIV: 68), *szigony* (XVI: 61), *tarsoly* (XVI: 61), *trappa* (XVI: 63), *vályu* (XVI: 63). Ezek közül egy-kettő talán csak azért maradt ki, mert a dolgozat iskolai értesítőben jelent meg.

Viszont elég sok új összevetéssel gyarapítja e dolgozat a magyar nyelvbeli olasz elemek számát. Ezek a következők: *ákovita*, *árietta*, *ármádia*, *bakacsin* (v. ö. Simonyi, Magy. ny. I, 117), *ballerina*, *basszista*, *basszus*, *bástya*, *bokál*, *bombárda*, *bonaburuttya*, *bóra*, *bozza*, *bodza*, *bruttó*, *czo*, *czoczó*, *czokó*, *csikész*, *csimarin*, *dákos*, *damasz*, *dárda*, *dékán*, *dézsma*, *dukát*, *dupla*, *endívia*, *etyepetye*, *falkony*, *fasina*, *filigrán*, *fóra*, *fraszka*, *furfant*, *galand*, *galanga*, *galantéria*, *galéria*, *gálya* (v. ö. Ny. XVIII: 389), *garabonczás* (v. ö. Ny. VI: 97, 365), *gárgya*, *golyhó*, *grotta*, *gúny*, *guri-guri*, *gyenerál*, *gyesztál*, *influenzia*, *intró*, *jubilál*, *kanavász*, *kandia*, *kara fina*, *kárpit*, *kártabiánka*, *kártya*, *kátrány*, *kazamáta*, *kocsonya*, *kordovány*, *kornéta*, *kortina*, *kvintin*, *lánczéta*, *lándsza*, *lármonya*, *lárva* (így is: *lárfa*), *lázsíás*, *lénző*, *libéria*, *limány*, *linkábás*, *lombik*, *lyiút*, *majolika*, *makaróni*, *mama*, *marczona*, *markotányos*, *marmota*, *matász*, *mátra*, *mazolány*, *mezzanin*, *mína*, *móka*, *múmia*, *muskotály*, *muta*, *múzsza*, *muzsika*, *olíva*, *óperment*, *ostábla*, *paizs*, *pakéta*, *palizáta*, *pamaranes*, *parádé*, *párt*, *pástély*, *patkó* (pénznem), *péra*, *piánó*, *pinnáta*, *pinty*, *piom*, *pirula*, *piskóta*, *pocséta*, *politika*, *pomagránát*, *pomáta*, *porcellán*, *porcs-fű*, *pöcze*, *prepost*, *rása*, *ribillió*, *rozmarin*, *sája*, *sajéta*, *sajka*, *saramonta*, *skarablya*, *skarapna*, *skárlát*, *sólya*, *somma*, *spádé*, *spárga*, *spinác*, *strúcz*, *szablya*, *szaladia*, *szardella*, *szármenta*, *szerecseny*, *szimpla*, *szóda*, *szófa*, *szóló*, *szoprán*, *tácza*, *tafota*, *tarántula*, *terczenella*, *tortáta*, *tuczin*, *váza*, *velenze*, *veranda*, *zéró*. És a kétesnek vallott egybevetések közül: *ázsió*, *berzsény*, *buta*, *cserebogár*, *fáklya*, *karmazsin*, *kommenczió*, *lámpa*, *oltár*, *pelikán*, *polenta*, *rózsa*, *serte*, *tenór*.

Van ez újabb egybevetések között több olyan is, melyet nem fogadhatunk el minden kétség nélkül, s a melyek elé legalább is oda lehetett volna tenni a kétes egybevetések jelét. Ilyenek: *ármádia*, *ármáda*, v. ö. ószl. *armata*, újszl. *armada*; — *dékán* valószínűleg a németből való: *der decan*; — *dézsma*, a magyar szónak jobban megfelel az újszl., szerb, tót *dežma*, mint az olasz *decima*, *descima*; — *jubilál* egyenesen a latin *jubilare* megfelelője; — *kártya*, valószínű a német eredet; — *kátrány* semmi esetre sem lett az ol. *catrame*-ből, hanem török eredetű, s esetleg szláv közvetítéssel jutott a magyarba, v. ö. tör. *katran*, bolg. szerb. *katran*; — *mama* és *tata* a gyermeknyelvnek legegyszerűbb szavai s aligha kölcsönvételek; — *parádé* a német *parade*-nak felel meg; — *pöcze* szlávból való, s az a magyarázat erőltetett, hogy az olasz *pozso* a *gödör* mellett (*pöcze-gödör*) vált magashangúvá, az ily magyarázat csak akkor állhatna meg, ha a mélyhangú alakot is ki lehetne mu-

tatni; — *rása*, valószínűbb a szláv eredet; — *sajka* valószínűleg a törökből, talán szláv úton jutott a magyarba; — *skárlát* szintén török szó, melyet a szláv nyelvek adtak át a magyarnak, v. ö. ószl. *skr̥lato*; — *szablya* szláv eredetű, v. ö. Mikl. Slav. El. 719. sz.; — *szerecsen* valószínűbb a szláv eredetű (v. ö. u. o. 776); — *serte* kihagyandó a kétes egybevetések közül is, mivel kétségtelenül török eredetű (v. ö. Phil. Közl. XVI. 760.).

Kőrösi mostani egybeállítása szerint a magyar nyelvbeli olasz szók száma 322, melyek közül 24-ről maga mondja; hogy valamely más nyelv útján is kerülhettek a magyarba, s a fentebbi sorok szerint még 15-öt kell ezek közé sorozni, úgy hogy a tényleg olasz eredetű szavak száma 283. «E szók nagy része — mondja Kőrösi a dolgozat befejező soraiban — rövid élet multán elavult ugyan, másik része csak egyes nyelvjárásokban vagy csak a mindennapi, közönséges beszédben dívik, úgy hogy még a meg nem jelölt szók közül is csak kevés használatos az irodalomban: de épen ez a leghathatósabb bizonyítéka annak, hogy e szók legnagyobb része nem szükségből és nem az irodalom útján, hanem olasz kereskedők és elmagyarosodott telepítvényesek és bevándorlottak révén, a nép ajkáról jutott a magyar nép nyelvébe».

BALASSA JÓZSEF.

11. Vende N. Ernő: A beteg Henrik. (Pozsony-Sz.-György algymn. értesítője 1—64. l.) — Voltakép nem «philologiai program-értekezés» az, a mit ez értesítő nyújt, hanem a középkori német költői irodalom egy kedves termékének, Hartmann von Aue *Der arme Heinrich* cz. költői elbeszélésének eléggé sikerült műfordítása. Irodalmunk épen nem gazdag az efféle művekben, — Szász Károly Nibelung-fordítása nem egy tekintetben magában álló jelensége e nemű irodalmunknak — s így örömmel kell üdvözölnünk minden kísérletet, mely alkalmas rá, hogy amaz örökbecsű költészet szépségeit, melyek a mi századunkban is többször termékenyítő hatással voltak a külföld költőire, a magyar olvasóközönség előtt is feltárja. Látszik, hogy a fordító is nagyobb közönséget vagy akár a nagy közönséget tartotta szemé előtt s nem annyira tökéletesen pontos és hű, mint inkább folyékony, olvasható fordítást akart nyújtani. Munkája ellen nem is lehet a «szolgai fordítás» vádját emelni: a fordító helyyel-közzel tán kelleténél szabadabban is járt el az eredeti kfn. szöveggel szemben. Egyes verssorokat elhagyogat, pl. a 142—144. verseket (ed. Heinrich); elmaradt a 395—406. versekben kifejezett gondolat, el a 414—417-ben foglalt kép, el az 1206. v.: *si schamte sich nicht hâres grôz*, — a mi pedig mintegy felelet az 1096—1098. versekben mondott intésre, — stb. Máskor nem egész hiven adja vissza az eredeti értelmét: a költő pl. gyémánthoz hasonlítja a lovag

hűségét (*stæter triuwe ein adamas*, 62), a fordítás szerint: «Hűsége oly szilárd vala, mint sziklabércznek ő s fala» (5. l.); az eredetiben a lovag a montpellier-i orvosok tanácsát kéri (*nâch der arzâte râte*, (74. v.), a fordításban csak egy orvosról van szó («hog y orvosát kérdezze meg» és «attól oly választ kapott, 8. l.); helytelenül van közölve a 422—427. sorok értelme, túlozva az 1324—1326. verseké, stb. A középkori felfogást és kifejezsmódot olykor modernnel cseréli fel s ekkor a pontatlanság stilszerütlenséggé válik; pl. ez egyszerű gondolat: *dîne triuwe die sint ze gröz an disen dingen* (574. 575), a fordításban így hangzik: «A képzeleted van talán ma felízgatva oly nagyon, hogy ilyen szándékosd vagon» (19. l.); vagy e nem kevésbé egyszerű kifejezés: *daz silber, daz wil ich iu geben* (1289), némileg a kereskedői stílusra emlékeztető fordulattal: «A pénzt, mit ígértem neked, azonnal fel is veheted» (40. l.) Máskor felforgatja a sorok és gondolatok egymásutánját (64—71. v.); majd ismét megtoldja az eredetit, többnyire csak egy-egy jelzővel, pl. mindjárt az elején: *dienstman was er ze Ouwe* (5.), — «É s a dicső Aue család derék vazallusa vala» (3. l.), de fontosabb motivumokkal is: «De így, bármint szeresselek, rajtad még sem segíthetek» (9. l.), — az eredetiben nincsen és nem is lehet szó az idegen orvosnak Henrik iránt való ily szeretétééről. Egyébiránt nem volna méltányos, ha egész aprólékos pontosságot követelnénk ily fordítástól: kétségkívül nem könnyű feladat Hartmann prägnans stílusát, melynek ugyancsak jellemző vonása a középkori *mâze*, ép oly egyszerű és mégis költői formában visszaadni. S ha a hűség szempontjából lehet is kifogást emelni a fordítás részletei ellen, egészben véve mégis ügyes, izléses munka az, mely elismerést érdemel.

Vende a fordításhoz egy kis irodalomtörténeti fejtegetést is csatolt (49—64. l.). Első fejezetében bővebben szól Hartmannról és szóban levő verses novellájáról, részletesebben kifejti a leány áldozatának motivumait s czéloz arra, hogy a szerelemnek is lehetett része ama «bámulatos elhatározás»-ban. Azt hiszem, hogy e magyarázat, melynek már Vende előtt is voltak tekintélyes szószólói, kissé nagyon is modern felfogást visz be a középkori költő művébe. (Paul H. egyetemi előadásában egyenesen «egoistikusnak» mondta a leány motivumát, minthogy voltaképp a mennybeli jobb sors reménye bírja őt rá, hogy az élettől megválják.) Vende figyelmeztet egy magyar népmesére is («Egy esztendő s fiuról». *Nyelvőr* X. 474.), melyben az *Armer Heinrich* meséjére emlékeztető vonások lelhetők fel. — A második fejezet a tárgy újabb feldolgozásait, Chamisso *Der arme Heinrich* cz. költeményét, Longfellow *Arany legendá*-ját és Weilen *Heinrich von der Aue* cz. színművét ismerteti, nagyobbára szépen és helyesen. Csak a Chamisso költeményének meg- és részben elítélésére nézve nem érthetek egészen

egyét szerzőnkkel. Ő e költeménynek főleg motivációját találja több pontban kifogásosnak. «Hogy *miért* érte Henriket e baj, úgymond, ez a műben még csak jelezve sincs», — de hogy is adja modern költő a belpoklosságnak költői motivációját, ha már orvosi aetiologiáját nem adhatja? A költő nem tüntethette fel ama bajt isteni büntetésképen, Henrik rá sem szolgált az ily büntetésre: «*weltselig*» voltán kívül (34. v.) a költő csak magasztalni tudja (25—32. v.), — mint a hogy voltaképp Hartmann is alig tud rosszat mondani az ő hősről. A motivatio azért Chamissonál se hiányzik teljességgel, csakhogy a betegség itt nem büntetés, hanem *próba*: «*der nach seiner Lieb' und Macht die beiden schwer versuchte, schied von ihrem Elend die bewährten*» (376—378. v.) Ép azért, mivel nincs szó Henrik igazi «bűnei»-ről, nincs is szó arról a «megtérés»-ről, melyet Vende szintén «teljesen indokolatlan»-nak és meglepőnek talál (56. l.). Chamissonak mint modern költőnek más szellemben és más felfogással kellett ez anyagot tárgyalnia, — ugyanez a körülmény benső oka az ő és a Longfellow feldolgozása közötti hasonlóságoknak is, melyekre Vende helyesen figyelmet. Én részéről épen sok lélektani valószínűséget találok Chamisso feldolgozásában. Abban az élethez és élvezethez szokott lovagban, a kit betegsége mindentől megfosztott, mikor új reménye van annak visszanyerésére a mit már örökre elveszettnek hitt, az élet hatalmas képzele szinte elnyom minden más gondolatot. Önkénytelenül meg akarattal is elhallgattatja lelkiismeretének hangját s a szánalom minden érzését, egész küzdelem támad lelkében, — végre imádsággal akarja elfojtani a szemrehányás fel-feltámadó gondolatait. De mikor az isten színe elé lép, szíve és ajka ép ellenkező értelemben szólal meg, a tiszta erkölcsi érzés diadalmaskodik s most megakadályozza a borzalmas tettet.

Örvendenék, ha Vende a jövőben is, lehetőleg még több gondal, folytatná fordító munkásságát s ha másrészt közönségünk a középkori költő szép elbeszélésének eme sima, gördülékeny nyelvezetű fordítása révén (mely külön kiadásban is megjelent) kedvét lelné Hartmann költemészetében s idővel ama korszak költői irodalmának egyéb értékes termékeiben is.

PETZ GEDRON.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1893 január 18-án *felolvasó ülést* tartott, melyen P. Thewrewk Emil elnökölt és Fináczy Ernő volt a jegyző. Ez ülés tárgyai voltak:

1. *Brassai Sámuel*: Plutarchos Egészségi cikkeit illető nyelvészeti észrevételek.

2. *Nemethy Géza*: Cicero De finibus-a magyarul.

3. *Erdélyi Pál*: Adalékok a régi magyar irodalom történetéhez.

A felolvasó ülést *választmányi ülés* követte. Elnök: P. Thewrewk Emil; jegyző: Petz Gedeon m.-titkár. Jelen voltak: Heinrich Gusztáv alelnök, Fináczy Ernő első titkár, Bayer József, Hegedüs István, Némethy Géza, Reményi Ede és Vári Rezső választm. tagok.

1. Az 1892. decz. 26-iki választmányi ülés jegyzőkönyve felolvasatik és hitelesítettik.

2. Fináczy Ernő első titkár jelenti, hogy Társaságunk hírneves tiszteleti tagja, *Müller Miksa* megválasztása alkalmából megküldötte a Társaságnak 'Die Wissenschaft der Sprache' cz. a. németre fordított műve legújabb kiadását a következő ajánlással: *To the Philological Society of Buda-Pest with many thanks for the honour conferred in him and with best wishes for the future. Oxford Dec. 23. 1892. F. Max Müller.* — A választmány köszönettel veszi a becses ajándékot.

3. Új *rendes* tagokul választatnak: *Kossuba* Domokos cziszt. r. főgymn. tanár és az egi főgymnasium h. igazgatója (aj. Káposztássy Jusztinián); *Uldár Pál*, a kolozsvári unit. főgymnasium igazgató-tanára és *Gál Kelemen* kolozsvári unit. főgymn. r. tanár (aj. Kanyaró Ferencz); *Kuczmán Fülöp* közzei benzés-tanár (aj. Bódiss, Jusztin); *renklivüli* tagnak: *Wellmann* Rezső (aj. Fináczy Ernő). — A Társaság tagjainak és a Közlöny előfizetőinek létszáma: 588.

4. A pénztárnok jelentése szerint az 1892. dec. 21—1893. jan. 11.-ig terjedő időközben a Társaság bevételei 748 frt 68 krt, kiadásai pedig 631 frt és 7 krt tettek.

5. A választmány felhatalmazza a pénztárnokot, hogy január végén újból szétküldhesse a postai megbízásokat.

P.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1893 február 8-án *felolvasó* ülést tartott, melyen P. Thewrewk Emil elnökölt és Petz Gedeon volt a jegyző.

A napirend előtt az elnök tudomására juttatta a tagtársaknak, hogy a jelen évi XLII. philologus-congressus Bécsben fog megtartatni a pünkösdi hét alatt (máj. 24—27.), s hogy e congressusra a Budapesti Philologiai Társaság tagjai s egyáltalában Magyarország összes philologusai vendégekül meg vannak híva. Kívánatosnak és szépnek találná, ha e meghívásnak a tagtársak közül minél többen megfelelénének.*)

A felolvasó ülés tárgyai voltak:

*) A meghívás a jelentkezésre (melynek *márczius végéig* kell megtörténnie) vonatkozólag azt mondja: »Anmeldungen zur Theilnahme an der Versammlung wollen unter Einsendung des statutenmässigen Beitrages von 10 Mark (5-80 fl.) an die Buchhandlung Gerold & Comp., Wien, I. Stefansplatz 8, gerichtet werden. Zugleich mit der Anmeldung möge auch Mittheilung darüber erfolgen, ob die Wohnung vorausbestellt werden soll; ebenso wird Ausserung über die Theilnahme am Festmahl und Einsendung des Betrages (3 fl.) erbeten. Das Programm der Versammlung wird Ende März veröffentlicht werden.»

1. *Vásárhelyi Zsigmond*: Homeros Iliasa I. én. fordítása (bemutatta Hegedüs István).

2. *Sebestyén Gyula*: Simony Imre Ilias-fordításának első fele. A felolvasó egyúttal a fordítás e részének már-már elveszettnek hitt kéziratát *Fülöp József* körmendi ev. ref. lelkész nevében a Társaságnak ajándékkül adta át. Az ülés meleg köszönetet szavazott az adományozónak, valamint Sebestyén Gyula tagtársnak is ez ügyben kifejtett buzgó fáradozásáért.

A felolvasó ülést *választmányi ülés* követte. Elnök: P. Thewrewk Emil; jegyző: Petz Gedeon. Jelen voltak: Heinrich Gusztáv alelnök, Badics Ferencz, Bayer József, Bermüller Ferencz, Csengeri János, Fröhlich Róbert, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Maywald József, Némethy Géza, Pozder Károly, Reményi Ede és Vári Rezső választm. tagok.

1. A f. é. jan. 18-án tartott választmányi ülés jegyzőkönyve felolvasatik és hitelesítettik.

2. Az elnök bemutatja Brassai Sámuel tiszteleti tagnak és Bódiss Jusztin választm. tagnak megválasztásuk alkalmából a Társasághoz intézett köszönő levelét.

3. A Társaság rendes tagjává választatik *Lajka* Miklós Budapesten (aj. Reményi Ede).

4. A pénztárnok jelentése szerint a Társaság bevételei f. é. febr. 4-ig 937 frt 78 krt, kiadásai 763 frt 39 krt tettek.

Végül néhány folyó ügy nyert elintézészt.

P.

— Némethy Géza «*Dicta Catonis*» című kritikai kiadásáról (Budapest, Wodianer, 1892) újabb, igen elismerő bírálatot olvasunk a *Berliner Philologische Wochenschrift* 1893. évi folyamán 12—17. lapján a híres pétervári tanár, Mueller Lucian tollából. A részletekre nézve ugyan több kifogást tesz és nincs ingyére az egész munkát jellemző kritikai conservatismus sem, ítéletét mindazáltal a következőkben foglalja össze: «Die Arbeit Némethys zeugt von guter Schulung, ernstem Streben und tüchtigen Kenntnissen. Mit Recht hat er seine kritische Thätigkeit auf das beschränkt, was die Hss der Disticha des Cato bieten, ohne die in anderweitiger Überlieferung erhaltenen Monosticha sowie die gleichfalls einzeiligen Sentenzen, die unter Columbanus Namen gehen, heranzuziehen, ausser, wo sie für den Text der Distichen in Betracht kommen Wir müssen anerkennen, dass sich N. manche Verdienste um den Text erworben hat, theils durch richtige Zurückführung handschriftlicher Lesarten, theils durch Konjekturen Noch sonst bietet die Kritik Némethys manches Beachtenswerthe, und wir fordern ihn auf, dem Cato treu zu bleiben.

— Dr. Giesswein Sándornak «*Az összehasonlító nyelvészet fő problémái*» című munkája, a melyet e Közlönyben (XIV., 832—7.) ismertettem németül is megjelent: *Die Hauptprobleme der Sprachwissenschaft in ihren Beziehungen zur Theologie, Philosophie und Anthropologie* cím alatt (Freiburg, Herder, 1892.). Összehasonlítottam a magyar eredetit a német átdolgozott kiadással és örömmel tapasztaltam, hogy az eredetinek legtöbb tárgyi hibája, melyet megróttam, a német fordításból eltűnt; mivel pedig a szerző az

én bírálatomat sehol sem említi a német kiadásban, előszavában sem, abból azt következtetem, hogy megjegyzéseim csudálatosan egybevágnak olyan kútfők és tekintélyek adataival, a melyekből minden hibáit német fordításában kijavította. Így kijavította azon állítását, hogy az arab ige VII. alakja infixumos (magy. kiad. 15. l., német kiad. 17. l.); kijavította (német. 25. és 101.) az igenevek és infinitivusok helytelenül használt műszavát és az assimilatio meghatározását; azonban meghagyta a participium perfecti és (német. 16.) imperfectum helytelen műszavát; kijavította a *lacryma* szót (98. 122.); azt, hogy Troia volt Ilionnak latin neve (115.); azt, hogy isten ó-perzsául *bay* (230); kihagyta az *évláxa* szó összehasonlítását (230); közölte a hangrendi párhuzamnak azt a magyarázatát, melyre figyelmeztettem (46.) és azzal simította el a «Geiger, Lazar»-féle nagy botlást, hogy Geigeren kívül a németben Lazarust is szerepelteti. Munkája II. részében, a melyben a nyelv eredetét fejtegeti és különféle erre vonatkozó elméleteket bírál, nem változtatott annyit, mint az első részben és ez ennek következtében épen oly elhibázott, mint a magyar eredetiben. A könyvnek német kiadásában újonnan feltűnő apróbb hibáiból csak két elhibázott számra figyelmeztetem az olvasót: a könyv a német átdolgozásban *nem* nőtt meg «majdnem két akkora» mint az eredeti, mivel 216 lapból csak 245 lett (előszó, V. l.) és a toursi concilium *nem* volt 1813-ban. (81.)

POZDER KÁROLY.

— A ‚Klage‘, melyet általában a Nibelungének folytatásának szokás tekinteni, csak ritkán foglalkoztatja a kutatókat, úgy hogy nem lesz érdektelen egy legújabb tanulmányra figyelmeztetnem, mely e költemény keletkezését tárgyalja. Bieger J. (Zeitschr. f. deutsche Philologie, XXV, 1892, p. 145) két részből állónak tekinti a Klagét: az első (1—1269. v.) a Nibelungéposztól teljesen független; tárgya: a Nibelungok veszte és eltakarítása; a második fél (az 1270. verstől végig) amaz első résznek és egyúttal a Nibelungéneknek is folytatása; tárgya: az életben maradottaknak további sorsa. Az első résznek forrása az a X. századi latin munka, mely Pilgerim passauai püspök udvarán keletkezett; a második részt a XII. század végén csatolta az eredeti ‚Klage‘-hez egy udvari költő, a ki e művével úgy a Klagéhez magához mint a Nibelungokról szóló eposzhoz folytatást és befejezést akart csatolni. A X. századi latin munka egyáltalában nem kétséges; Pilgerim már az 1730—39. versekben elhatározza e mű kidolgozását és a 2050. s kk. versek újra czéloznak reá. Hogy e latin munka versben vagy prózában volt-e írva, ezt szerzünk nem dönti el; én ma is az utóbbit tartom valószínűnek, a mire szabad következtetnünk e kifejezésből is: ‚daz mæd dō briefern began ein schrifer, meister Kuonrât‘, melyhez a Klage szerzője ellentétképen nyomban hozzá teszi: ‚getihtet man es sît hat dicke in tiuscher zungen‘. Feltűnő, hogy a szerző a második részben soha sem hivatkozik forrásra (az utolsó hivatkozás egész általánosságban az egész történetre megy), mint ezt az első részben igen sokszor teszi. Csak ily, két eredetileg egymástól független résznek föltételezéséből érthető Bieger szerint az a többszörös ellenmondás, mely a ‚Klage‘ első és második fele közt oly felöltő; szerzünk szerint leginkább a 85. v. (melyben azt mondja a költő,

hogy nem tudja, hogy a burgundok hogyan jutottak Húnországba) és az 1745. v. közt (melyben a követek ugyanazon az úton mennek a Rajnához, melyen a burgundok Etselhez jutottak volt). — Bieger ez elméleténél csak az nem világos, hogy mit tartalmazott a X. századi latin munka, ha a „Klage“ első felének szerzője nem meríthette belőle a burgundok útját Húnországba? és a Nibelungének (ill. a megfelelő dal vagy részlet) költője honnan vette ez út leírását? Az ellentét 85 és 1745 közt nem is olyan nagy, csak hogy a 85. v. talán nem vehető szó szerint: a költő nem akarja azt a hosszadalmas utat leírni és azzal hártja el e földadatot, hogy tájékozatlanságot, nem-tudást színlel (a mi a középkori udvari epikában elég gyakori fogás vagy kifogás).

Megjegyzem még, hogy az ófelnémet irodalomnak legújabb története, Kelle János, *Geschichte der deutschen Literatur bis zur Mitte des XI. Jhdts.* (Berlin, 1892, ára 8 mk.) cz. kitűnő könyvében (p. 200), kétségbe vonhatatlannak tekinti a Klagének egy X. századi latin nibelung-munkára vonatkozó adatát, mely Pilgrim püspökhöz ma már bajosan földeríthető viszonyban állott. A Klage szerzője talán félreértette a latin munkának a szerzősre vonatkozó passusát. E latin munkának létét és Pilgrimhez való viszonyát bizonyítja maga a Nibelung-eposz is, melynek Pilgrim-epizódja e föltevés nélkül teljesen megfoghatatlan volna. Hasonló véleményben van Wolfg. Golther, *Gesch. d. deutsch. Literatur* I. (Stuttgart 1892, ára 2 mk. 50) p. 45. Ez utóbbi, igen ajánlható munkára különösen fölhívom olvasóink figyelmét. Szerző sok kellően meg nem fontolt állítást vett föl könyvébe (főleg igen kétes értékű mind az, a mi mythologiai kérdésekkel többé-kevésbé kapcsolatos); de van munkájának egy egészen sajátos, igen érdemes oldala, melylyel lényegesen különbözik a többi német irodalom-történetektől. Ismeretes tény ugyanis, hogy a középkori német epikai és lyrai műköltészet rendkívüli függésben van a korabeli francia költészettől, melynek ismeretét a német irodalomtörténetek vagy egyszerűen föltételezik vagy (mint én is tettem) esetről esetre röviden beleszövik a szükséges adatokat tárgyalásukba. Golther ellenben teljes összefüggésben adja a középkori francia költészetnek egész történetét (p. 110—199), a mi, bár e könyvbe valósággal nem való, mégis annál érdekesebb, mivel e tárgynak a tudomány jelen színvonalán álló ily áttekinthető és helyesen tájékoztató tárgyalása eddig nem állott a közönség rendelkezésére.

h.

— Régi emlékkönyvet, mely a XVI. század végéről való s jelenleg Rómában (Codex Vatic. lat. 9385) van, ismertet Baumgarten (*Zeitschr. f. vergl. Litteraturgesch.* V, 1892, 88. l.). Birtokosa Segetus Tamás skót ember, kinek ez emlékkönyvébe korának sok kiváló férfja jegyezte be nevét, néha valamelyes mondás kíséretében. A kézirat első lapján olvasható: *Thome Segeti Scoti collectio plurimum erga ipsam amicitie monumentorum a viris Illust. scripta.* A bejegyzők közt van két magyar ember is (a 38. és 91., Baumgarten számolása szerint):

(38)

Seneca.

Nulla est maior victoria, quam vitia domuisse. Innumerabiles sunt qui urbes, qui populos habuere in potestate, paucissimi qui se.

Stephanus Teökeli Baro in Reismark, Vngarus scribebat 8. decembr. Anno 1600.

(Így közli Baumgarten. Magától értetődik, hogy *Teökeli* és *Keismark* olvasandó).

(91) *Joan. Cegletius Vngarus. Venetiis 1600.*

(Baumgarten megjegyzi, hogy e hazánkfia zsidó betűkkel írt mondást jegyezt az emlékkönyvbe, melyet nem tudott megfejteni). h.

— Faust és Jutta asszony. Schröder Edvárd a *Vierteljahrsschr. f. Litteraturgeschichte* utolsó kötetében (IV, 336) rámutat arra, hogy Goethe *Faust*-ja több részben egyezést tüntet fel a *Jutta asszonyról* szóló híres középkori drámával (l. erről Heinrich G. irod. tört. II, 223). Mephisto és a tanuló jelenetére emlékeztet e drámában az a jelenet, midőn Jutta tanuló úruhájában a párisi egyetem egy magisterének szobájába lép, elbámúl könyvei sokaságán, tanácsot kér tanulmányai rendjére nézve s a mestertől a hét szabad művészet értékéről nyer felvilágosítást. Ezt megelőzi egy jelenet: *Jutta und die Teufel Spiegelglantz u. Sathanas*, a hol az ördöggel kötött szerződésről van szó: tehát a tanuló-jelenet és a szerződés itt is közvetlen közelségben! Gretchen alakjának egyes vonásaira is rá lehet ismerni: Jutta szegyenbe esik, de Szűz Mária kérelmére kegyelmet nyer s az Üdvözítő maga fogadja őt be vigasztaló szavaival: «Bis wilkomen, du liebste tochter mein! Du solt mit mir fröhlich sein In meinem himelreiche!» — Nem fog nagyon kalandosnak tetszeni az a hypothesis, hogy a Jutta-dráma hatással lehetett a *Faust* alakulására, ha meggondoljuk hogy ama darabnak ép akkor jelent meg új kiadása, mikor a fiatal Goethe Lipszébe érkezett (1765 őszén) s aztán gyakran megfordult a Breitkopf-féle könyvkereskedésben. Mindenesetre kíváncsatos, hogy az irodalomtörténeti kutatás tovább is fűrkészse azokat a forrásokat, melyekből Goethe a XVI. század viszonyainak ismeretét merithette.

P.

— A cseh Faust-dráma megjelent német fordításban: *Das böhmische Puppenspiel vom Doctor Faust. Abhandlung und Übersetzung von Ernst Kraus.* (Breslau, 1891, 169 l.) Mint e kötet címlapja is mondja, bábjátékról, illetőleg két változatban fönmaradt bábjátékról van szó, melyeket Kraus németre fordított és párhuzamos nyomtatásban közzétett. E bábjátékok első pillanatra is német bábjátékok átdolgozásainak tünnek föl. Ugy a komoly fő-, mint a komikus mellékeselekvény teljesen azonos; még a párbeszédeknek cseh szövege maga is sok helyütt megközelíti a fordítás hűségét. Csekélyebb eltérések nem sokat változtatnak e tényen. Így pl. Faust a cseh változatok szerint Mailandban született, a mi talán tudatos módosítás (hogy a hős német származású ne legyen), de eshetőleg nem szándékolt rontás Mainz- vagy Anhaltból; hasonló módosítás, hogy Faust a cseh játékokban nem a paduai herceg udvarában szerepel, hanem az egyikben a portugalli, a másikban a perzsa király udvarában. A játékok (ill. fönmaradt alakjuknak) kora legfeljebb a XVIII. század; de ez nem zárja ki, hogy a német Faust-dráma már előbb is ismeretes volt Csehországban. A legrégebb német Faust-könyv (a Spiess-féle 1587.), úgy látszik, már 1611-ben jelent meg cseh

fordításban, de e mű elveszett; cseh bábjátékokról (de nem Faust-darabokról) 1598-ban történik először említés. Faustot magát a csehek nemzeti alaknak igyekeztek föltüntetni, még pedig a következő furcsa okoskodással. Ismeretes dolog, hogy a német hagyomány már korán azonosította a bűvészt Fusttal, a könyvnyomtatásnak egyik föltalálójával. Ez utóbbit már most azonosították a csehek Gutenberggel, kiről ismét azt állították, hogy Kutenberg cseh helységből való volt! De világos, hogy ez az egész okoskodás tudós tákolmány, melynek sohasem lehetett alapja a nép hagyományában. Kraus hosszasan fejtegeti a cseh hagyomány és dráma eredetét, de nézetem szerint minden igazi alap és cél nélkül, azonfelül sok tarthatatlan nézet (pl. a cseh Faust-dalról) kapcsán. Nézetem szerint a dolog nagyon egyszerű: német színeszek előadták Prágában a Faust-dramát, ill. bábjátékot, és a csehek földolgozták azt ő közönségek számára. E cseh átdolgozás (majdnem fordítás) reánk maradt két XVIII. századi változatban, melyeket Kraus most (igen helyesen) németre fordított.

h.

— Katharina von Georgien, Gryphius András ismeretes tragédiája, tudvalevőleg történeti tárgyat tartalmaz: Ketavaue georgiai fejedelemmő kivégzését (1624) Abbas perzsa sah († 1629) által. Gryphius forrásának eddig Jean Chardin indiai és perzsiai útleírását tekintették; de tévesen, hiszen Chardin csak 1643-ban született, Gryphius pedig már 1650-ben kezdte darabját írni. Pariser Lajos (u. o. 207. l.) szerint Gryphius fő forrása Pietro della Valle műve: „Delle conditioni di Abbas Re di Persia” (Velence 1628), eshetőleg ugyanazon szerzőnek „Informatione della Georgia” cz. könyve is. (Della Valle 1614-ben utazott a keletre, hol 11 évig tartózkodott; † 1652. Rómában). Gryphius valószínűen 1646-ban, midőn Rómában tartózkodott, ismerkedett meg e munkákkal és azoknak szerzőjével, a ki élete utolsó éveit Rómában töltötte. Abbas jellemére, mely a német darab legsikerültebb részlete, kétségtelenül befolyással volt Attila alakja Jost van den Vondel holland költőnek „Maagden” cz. színművében. (Erre már R. A. Kollewijn is figyelmeztetett).

h.

— Lessing fordításait Nagy Frigyes és Voltaire műveiből kiadta Schmidt Erik, berlini egyetemi tanár, Lessing legjelesebb életrírója (Berlin, 1892. 273 l. Ára 4 mk.). E fordításokat Wagner B. A. fedezte föl és ismertette 1881-ben (l. «Lessing-Forschungen» cz. könyvéről írt ismertetésemet e Közönlönyben V, 1881. 413. l.), de eddig Lessing munkáinak egyetlen kiadásába sem vették föl, pedig nemcsak stíl szempontjából fontosak, hanem mint Lessing akkori és későbbi műveltségének tanulságos forrásai is. Voltaire kisebb munkáit 1752-ben, Nagy Frigyes három «Levelét a közönséghez» 1753-ban fordította Lessing németre. Már Wagner fölvetette azt a kérdést, hogy vajjon Lessing saját elhatározásából vagy Voltaire megbízásából fordította-e le ez utóbbiak kisebb dolgozatait, de nem merte e kérdést eldönteni. Schmidt sem talált erre vonatkozólag tárgyi bizonyítékot, de helyesen az utóbbi föltevést tartja valószínűnek, mert Lessing, ha saját elhatározásából végezte volna a fordítást, valószínűleg nem ép ezeket a dolgozatokat válogatta volna össze, melyek közt van legalább kettő (a «Henriade» tör-

téneti alapjáról és Páris városa szépítéséről), melyek a német közönséget nem igen érdekelhették és német fordítót alig vonzhattak. Egyebekről utalok 1881-iki észrevételeimre.

h.

— Goethe viszonyát a Grimm-testvérekhez tárgyalja Reinhold «Goethe und die Brüder Grimm» cz. könyvében (Berlin, 1891. Ára 5 mk), mely érdekes adalék Goethe jellemzéséhez és a századunk elején nagy virágzásnak indult germanistika történetéhez. Goethe igen nagyra becsülte és készséggel pártolta a Grimm testvéreket, kiknek fontos munkásságát mindig méltányolta; de a többi korabeli germanisták tanulmányai és törekvései iránt nem viselkedett mindig elismerő rokonszenvvel. Ismeretes dolog, hogy az ó-német tanulmányok századunk elején benső kapcsolatba kerültek a romantikával, melynek némely főképviselői reactionarius és katholizáló törekvéseikben a német középkorból és az erre vonatkozó kutatásokból kovácsolták leghatásosabb fegyvereiket. Ez irányt Goethe sohasem kedvelte és azért ismételve kedvezőtlenül ítélte germanistikai dolgokról is, a hol azokat politikai vagy felekezeti irányzatúaknak kellett tekintenie. A Grimm testvérek tudvalevőleg e törekvésektől mindig távol maradtak és így Goethének nem is volt soha oka arra, hogy az ő munkásságukkal szemben ellenszenves állást foglaljon el. Ellenkezően, mindig a legőszintébb jóakarattal viselkedett velők szemben és különösen valódi lelkesedéssel fogadta Grimm Jakabnak a népköltészetre és idegen népek irodalmára vonatkozó dolgozatait, melyek őt magát is hasonló irányú munkásságra (pl. a szláv költészet tanulmányozására és ismertetésére) serkentették. A Grimm testvérek nemcsak a nagy költőt bámulták Goethében, hanem különösen még a német nyelvnek korszakalkotó, minden tekintetben döntő mesterét is, a ki azért az ő nagy szótárukban mindig és mindenütt a legkiválóbb helyet foglalja el.

h.

— Heine szerelmei. Ismeretes, hogy Heine lyrai költeményeinek nagy része ama szerelemnek köszöni létét, mely őt unokatestvéréhez, Heine Amáliához fűzte. A költő csalódott szerelmében: Amália, a ki úgy látszik mindig hideg maradt a költő iránt, 1821-ben férjhez ment s ettől fogva sokáig csak panasz, fájdalom meg gyűlölet töltik el Heine költeményeit. Egyszerre azonban új szerelmi boldogság fénye ömlik el rajtuk: «dass ich noch einmal würde lieben, ich hätt' es nimmermehr gedacht.» A költő e második szerelmére nézve *Elster* Ernő a *Buch der Lieder* új kiadásában (1887), majd Heine összes műveinek jeles kiadásához (7 köt., 1890) írt bevezetésében (I, 40), legujabban pedig egy hosszabb cikkben (*Heines Liebe zu Therese*, Vierteljahrschr. f. Litteraturgesch. IV. 474 s k. l.) azt a hypothesisit állította fel, hogy ez új szenvedély tárgya a költőnek egy másik unokatestvére, Amália húga, *Heine Teréz* volt (szül. 1807, † 1880). Az 1823. év nyarán ébredezhetett a költő szívében a 16 éves lány iránti szerelem: szerelmi vágya fejlődését leveleiből, de még inkább költeményeiből olvashatjuk ki; ide vonatkoztathatjuk a *Heimkehr* 6. 30—33. 46—50. 52—57. 59—63. sz. verseit, — Terézre vonatkozik köztük a *Du bist wie eine Blume* kezdetű örök szépségű költemény is. A nagyobb művek között e szerelemre való vonatkozásokat találunk a *Nordsee* II. és III. részében is, a *Buch le Grand* cz. sa-

játszás művet pedig Elster egyenesen Teréznek szentelt hódoló iratnak tartja. A *Neuer Frühling* 26—28. sz. darabjait (1827) mások is (Hessel) Terézre magyarázták. E helyekből úgy látszik, hogy a költő megnyerte a szeretett leány szívét, a család befolyása azonban meghiusította reményei teljesültét: 1828 elején, Münchenben tartózkodása közben, megtudja, hogy Teréz jegyet váltott dr. Halle Adolffal. Ismét gúny és fájdalom szólal meg szerelmi lyráján (*Zum Polterabend*, ed. Elster II, 18., *Bertha*, u. o. 24. l., stb.) Szerelmét azonban nem bírja elfojtani Párisban sem, csak midőn 1843-ban viszontlátja, kezd meghidegülni kedvese iránt, a kit most már «alte Rose»-nak nevez (I, 414). De még a költő fájdalmas kórágán is megújúlnak e szerelem gyötrő emlékei s kifejezést nyernek *Böses Geträume* (I, 428) és *Affrontenburg* (II, 105) cz. költeményeiben. P.

— Ludwig Ottó összes munkái jelentek meg hat kötetben (Leipzig, 1892, ára 28 mk.). A kiadást Stern Adolf, a ki terjedelmes életrajzot (319 l.) is írt az első kötethez, és Schmidt Erik rendezték sajtó alá. Ludwig (1813—65) a jelen századi német irodalomnak egyik legkiválóbb, legeredetibb alakja, ki úgy a dráma („Der Erbförster“ és „Die Makkabäer“), mint a regény („Zwischen Himmel und Erde“ és „Die Heiterthei“) és az aesthetika („Shakespeare-tanulmányok“) terén első rangú, részben korszakos műveket teremtett. A drámában ő a modern (de művészi, költői) realizmus megalapítója, melynek jogosultságát és törvényeit Shakespeare munkáinak a legapróbb részletekre kiterjedő tanulmányozásával és fejtegetésével törekedett megállapítani. Ez új kiadás még kiválóbbnak tünteti föl a nagy költőt és gondolkodót, mert számos munkáját csak most juttatja végre nyilvánosságra. Két egész kötet részben vagy teljesen elkészült dráma, egy egész másik kötet eddig ismeretlen novella még mélyebbnek s izmosabbnak mutatja a szerencsétlen költő erejét, kit évekig tartó súlyos betegség minden összefüggő, huzamosabb munkára teljesen képtelenné tett. De legfontosabb e kiadásban, hogy a „Shakespeare-, Schiller- és regény-tanulmányokat“ sokkal teljesebben és mindenkép jobb szövegben tartalmazza, mint a milyenben eddig (Heydrich Mórícz kiadásában, 1874) ismertük. E tanulmányok sokszor egyoldalúak, sokszor túlzók; Ludwig Shakespeare kedvéért igazságtalan a világ összes drámaköltői, első sorban Schiller iránt; de sohasem irányzatos: mindig csak az igazságot keresi és oly komolyan veszi a művészet szentségét és a művésznek nagy föladatát, hogy ott sem nehezeltünk reá, a hol nem csatlakozhatunk véleményéhez. Kevés ember szenvedett annyit, mint Ludwig, ki előbb tehetségével, utóbb szegénységével, végre gyilkos betegségével folytatott megindító küzdelmet. E küzdelem sokszor feszélyezte költői alkotó erejét és megtörte sanyargatott testét; de nagy szellemére és jellemére nem volt hatással. „Már fiatal éveimben“, mondja Lewinsky József, a nagy színész, a boldogtalan költőnek egyik legjobb barátja, „mély vágyam volt, hogy egyszer életemben oly emberrel találkozzam, kit a szó igazi értelmében megillet a „nagy“ elnevezése. A régi és új idők nagy emberei, a kikről olvastam, oly távolaknak, oly regeszzerűeknek tetszettek nekem. Ludwig Ottóval való érintkezésemben e vágyam beteljesedett: ő a szónak legteljesebb értelmében nagy ember volt.“ Pedig egyéni-

ségét és költői jellemét csak most fogjuk kellőképp méltányolhatni, midőn munkásságának összes nyilvánosságra hozható gyümölcsei hozzáférhetők.

h.

— A Magyar Tudományos Akadémia tájékozni akarván magát a nyomtatandó példányok száma felől, a következő három munkára *aláírást* nyit:

I. A régi magyar nyelv emlékeit a mohácsi rész előtti korból teljesen hű photographiai másolatokkal, mutatványokkal, nyelvi és történeti magyarázatokkal bocsátja közre. Alkalmat ad ezzel arra, hogy a nagyobb közönség is megismerkedhessék nyelvünk régi állapotával: miként beszéltek és írtak eleink az Árpádi és vegyes házakbeli királyok korában; s másfelől módot nyújt, hogy az iskolák és tanulók az eredetivel teljesen megegyező hasonmásokat a magyar nyelv és irodalom tanításában és tanulásában fölhasználhassák. Mintegy húsz régi nyelvemléket vesz föl e kiadásba, elkezdve az 1225. év táján írt Halotti Beszéd s végezve az 1530-ból származó Katalin-legendán. A rövidebbek (Halotti Beszéd, Königsbergi töredék, Szabács viadala, Sajószentpéteri végzés s néhány érdekesebb magánlevél) teljes szövegéről, a nagyobb terjedelműeknek egyes érdekesebb részleteiről készített photographiai másolatot; adni fogja mindenkinek palaeographiai olvasását s mindeniket föl fogja világosítani nyelvi és történeti magyarázatokkal. E kiadás gondozását a Nyelvtudományi bizottság felügyelete mellett és megbizottjának közreműködésével a M. Tud. Akadémia főtítkári hivatala fogja intézni. Egy-egy bekötött példány aláírási ára 4 ft; iskoláknak, legalább 10 példány együttes megrendelésénél, és a Könyvkiadó Vállalat pártolói részére 3 ft. Az összeg a jelen év szeptember havában, a példány átvételekor lesz fizetendő.

II. Az 1569-ik évi debreczeni Énekes könyvet, melynek egyetlen példányát Hellebrant Árpád alkönyvtárnok a mult nyáron fedezte föl a boroszlói könyvtárban, az eredetinek lehető hű előállításával fogja újra lenyomatni. Ha Debreczen érthető lelkesedéssel fogadhatja régi egyházi életének eme dícsőségére váló maradványát, nem lehet csekélyebb azok érdeklődése sem, a kik a nemzeti irodalom ügyét általánosabb szempontból tekintik s az iránt, a mit a magyar szellem majd negyedfélszáz évvel ezelőtt, a zsol-tárok s himnuszok magyar versekbe foglalása s eredetiek szerzésére irányzott törekvése által, az egyházi költészet mezején felmutathatott, vonzalommal s figyelemmel viseltetnek. E kiadás gondozását, Szilády Áron rt. felügyelete mellett és Hellebrant Árpád közreműködésével, szintén a főtítkári hivatal intézi. Egy példány aláírási ára 2 ft; a Könyvkiadó Vállalat pártolói részére 1 ft 50 kr., az aláírási összeg szept. havában, a példány átvételekor lesz fizetendő.

III. Werbőczy Hármaskönyvét nyelvünk mai állapotának megfelelő fordításban ismét közre fogja bocsátani. A fordítás ellenőrzését s a kiadás gondozását Hajnik Imre, Pauler Gyula, P. Thewrewk Emil, Vajtkay Károly akad. tagok és a főtítkár fogják intézni, s ajánlatukra Csiky Kálmán úr biztatott meg a fordítással. Egy példány aláírási ára 4 ft; a Könyvkiadó Vállalat pártolói részére 3 ft. — Az aláírások a M. Tud. Akadémia főtít-

kári hivatalához czímezve, f. évi márczius hó végeig küldendők be. A fennmaradó példányok bolti ára magasabb lesz.

SZILY KÁLMÁN, főtítkár.

— Cserép József Cicero-kiadásának múlt havi füzetünkben (138. s k. l.) megjelent bírálatára vonatkozólag a bíráló úr annak pótló közlésére kér bennünket, hogy ama kiadás szövege nem egészen teljes, hanem *castigált*.

KÖNYVÉSZET.

Alexi György, dr. Román nyelvtan. Budapest, 1892. Lampel R. 8-r. 175 l.

Ballagi Mór. Magyar-német kézi szótár. (8-r. 648 l.) Budapest, 1893. Franklin-társ. 2 frt 50 kr.

Bugnariu Jul. Musa Someșana. Poesii populare române din jurul Năseudului. Adunate și aranjate de —. Partea I. Balade, Gherla, A. Todoran. 1892. (8-r. 95 l.)

Castelar Emil. A római műveltség és a klasszikus művészet. Spanyol eredetiből fordította Szathmáry György. (8-r. 148 l.) Budapest, 1893. Lampel Róbert. 1 frt 60 kr.

Csemez József és Németh Antal. Német-magyar és magyar-német zsebszótár. I. Német-magyar rész. Második javított és bővített kiadás. (16-r. 336 lap.) Győr, 1892. Grosz Gusztáv. 60 kr.

Dávid István. Latin olvasókönyv Livius, Ovidius, Phædrus műveiből és más költők gnómáiból a gymnasiumok III. és IV. oszt. számára, valamint a reál- és polg. isk. használatára. Negyedik kiadás. (8-r. 186 lap.) Budapest, 1893. Lampel R. 1 frt.

Deme Károly. Rendszeres magyar nyelvtan és a hangsúlyos verselés. A polgári és középiskola III. osztálya számára. Második javított kiadás. (8-r. 92 lap.) Budapest, 1893. Lampel R. 50 kr.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. Kiadja a magyar tud. Akadémia. Az I. osztály rendeletéből szerkeszti Gyulai Pál. XV. köt. XI. és XII. sz., XVI. köt. I. sz. (8-r.) Budapest, 1892, Akadémia.

XV. köt. XI. sz. *Kégl Sándor, dr.* Tanulmányok az újabbkori persa irodalom történetéből. (188 l.) 1 frt 50 kr.

XV. kör. XII. sz. *Kuun Géza gróf.* Újabb adatok a kun Petrarca-Codexhez (16 l.) 15 kr.

XVI. köt. I. sz. *Findly Henrik.* A besztercei szöszedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérte és teljes számúmutatókat készített hozzá. (A nyelvemlék hasonmásával.) (92 lap.) 2 frt.

Egyetemes könyvtár. Szerkeszti Ferenczi József. 31—56. füzet. (16-r.) Győr, 1892. Grosz Gusztáv. Füzetje 10 kr.

31. füzet. *Boros Gábor.* Euripides. (97 lap.)

32. » *Népdalok.* A magyar nép ajkán élő dalok gyűjteménye. (80 lap.)

38. » *Berzsenyi Dániel* költeményei. (164 lap.)

39. » *Macaulay, Dante.* Ford Szulik József. (32 lap.)

42. » *Kölcsey Ferencz.* Beszédék. (66 lap.)

43. » *Beöthy László.* Báró Eötvös József, mint regényíró. (52 lap.)

45. » *Kisfaludy Károly.* Irene. Szomorújáték öt felvonásban. (100 lap.)

48. » *Kölcsey Ferencz* versei. I. füzet. (80 lap.)

49. » *Kölcsey Ferencz* versei. II. füzet. (175 lap.)

Gyulay Béla, dr. Magyar olvasókönyv nyelv- és irálytani feladványokkal. Első rész. A polgári és felső népiskolák I. oszt. sz. Atdolgozott 6. kiadás. (8-r. 159 l.) Budapest, 1893. Lampel R. 70 kr.

— Ugyanaz. *Második* rész. A polgári és felső népiskolák II. oszt. számára. 4. kiadás. (8-r. 170 l.) Budapest, 1893. U. o. 70 kr.

Halmy Gyula. Versegi Ferencz élete és munkái. (8-r. 102 l.) Budapest, 1891. Révai Leo bizománya. 60 kr.

Hecht Irén, Cserhalmi. A magyar drámairodalom történetéből. A francia romanticismus korszaka. (8-r. 526 l.) Budapest, 1893. Ifj. Nagel O. 5 frt.

Heine. Dalos könyve. Fordította és jellemző bevezetéssel ellátta Endrődi Sándor, Thumann Pál rajzaival. (K. 4-r, 189 l.) Budapest, 1892. Athenæum. Diszköt. 6 frt.

Hoffmann Mór. A magyar helyesírás 73 gyakorlati leczkében. Segédkönyv a helyesírás tanításához és tanulásához. A magyar tudományos akadémia által kiadott: «A magyar helyesírás elvei és szabályai» figyelembe vételével iskolai és magánhasználatra készítve. (8-r. 43 lap.) Budapest 1893. Lampel Róbert. 20 kr.

Kazinczy Ferencz levelezése. A m. tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága megbízásából közzéteszi Váczy János dr. *Harmadik* kötet. 1803—1805. (N. 8-r. XVIII, 572 lap.) Budapest, 1893. Akadémia 5 frt.

Lackner, Philipp. Deutsches Lesebuch für die evangelischen Volksschulen in Ungarn. Im Auftrage des Bács-Syrmier evang. Seniorates A. C. 2. umgearbeitete u. verbesserte Auflage. Budapest, 1893. V. Hornyánszky. (8-r. VIII, 360 l.)

Mártonfy Márton és *Gokler Antal*. Magyar nyelvgyakorló és olvasókönyv a németajkú elemi népiskolák számára. Második évfolyam. (8-r. 88 l.) Budapest, 1893. Lampel R. Kötve 30 kr.

Nestorŭ S. si Fopescŭ N. Manualŭ de gramatică germână pentru gimnasiŭ, scŭle reale, preparandiŭ si particulari. Editiunea 2-a. revedută și amplificată. Blașŭ, 1893. tipogr. Seminar. (8-r. 173 l.) 1 frt.

Obert Franz. Neues Deutsches Lesebuch. Mit Rücksicht auf die «Vollzugsvorschrift» etc. III. Theil. Für das 5. und 6. Schuljahr. 5. mit Bildern versehene Auflage. Kronstadt, 1893. H. Zeidner. (8-r. 2.)

Petiscus. Az Olympus. Görög-római mythologia. Függelekül: A german népek istentana. Serdültebb fiúk és leányok számára. Atdolgozta Geréb József dr., 53 képpel. (8-r. VII, 344 l.) Budapest, 1893. Athenæum. Diszkötésben 3 frt.

Római remektrók magyar fordításban. 13. 28. köt. (16-r.) Budapest, 1893. Lampel R. Kötetje 30 kr.

13. köt. *Sallustius* művei. II. füz. Jugurtha 85 végeig és Catilina összeesküvése. Ford. Vajdafi József. (Negyedik kiadás. 113—232. lap.)

28. köt. *Livius* Titus ab urbe condita XXI. könyve 1. füz. (1—53. §.)

Ford. Vajdafi Géza. Harmadik kiadás (1—80. l.)

Rosenbaum Lajos. Az énekek éneke Salamontól. Magyarra fordította, bevezetéssel, itészeti s nyelvtani jegyzetekkel és tárgyi magyarázatokkal ellátta. — Gyöngyös Kohn S. 1892. (8-r. 36 l.)

Spicer Mór. Magyar-horvát és horvát-magyar szótár. Közhasználatra. I. rész: Magyar-horvát. (K. 8-r. 397 l. Budapest, 1893. Franklin-társ. 2 frt.

Viszota Gyula. Széchy Mária a drámai költészetben. Bölcsészettudori értekezés. Budapest. Heisler I. 1892. (8-r. 32 l.)

DIDEROT ÉS A POLGÁRI DRÁMA.

Annak a mozgalomnak, mely a mult század elején Franciaországban a drámának nevezett közép faj megteremtésére vezetett, összes sugarai Diderotban, mint góczpontban gyűlnek össze. A mit előzői, Marivaux, Destouches, Nivelle de la Chaussée félénken megkezdték, azt ő bátran bevégezte. Ő korszakot alkot a polgári dráma történetében az által, hogy erős lendülettel elvi álláspontra helyezkedve, tudatosá tette a végbement átalakulást és ez által be is zárta, legalább kora számára, mely ő rajta túl nem ment. Az eddigi tapogatózások és kísérletezések után, melyek a korszellem törekvéseit több-kevesebb szerencsével megvalósítva, majd a forma határait tágitják, majd a tárgyi kört bővítik, ő elvileg állapítja meg az új műfaj lényegét s jogosultságát. Tisztán átlátva a mult hibáit s a jövő teendőit, ő lesz — a minék Lachaussée képzelte magát — az igazi reformátorra, a ki nem elégszik meg azzal, hogy az új formát a régiek mellett elismerik, hanem büszkén «leghasznosabb s legjelesebb» műfajnak proclamálja.

Polgárinak nevezik azt a műfajt, melyet Diderot így a többiek fölé helyez. A longres-i kesés fia méltó arra, hogy ez az elnevezés ő hozzá fűződjék. Ő az első valódi polgár, a nagy középosztály első igazi képviselője a mult századi irodalomban. Polgári a származása; polgári szülőházának szelleme is; polgári az ő modora szinte plebeikus fesztelenségével, mely sohasem szeretett alkalmazkodni az előkelő társaság etiquettejéhez; polgáriak családias hajlamai, munkakedve s munkabírása, fellobbanó lelkesedése s gondolkodásának józansága és végre az erkölcsösségnek mélyen gyökerező, megrendíthetetlen tisztelete, mely ugyan meg nem óvja botlásoktól s ballépésektől, sőt erkölcstelen tettektől sem, de igenis az aristokratikus könnyelműségtől, ledér frivolságtól s indifferentis-

mustól. A kellő ember ő, hogy érezze s hirdesse a polgár családias s munkás életének költészetét és alkalmas voltát a legkomolyabb költői — akár tragikai — alakítás anyagául. Mindazonáltal Diderot nem pártköltő; nem lép fel mint a polgárság követeléseinek szószólója a rendi ellentétek egyre élesebb összetűzésében. Önkéntelenül járul hozzá a valódi önérzetes polgári gondolkozás megerősítéséhez, afféle példák által, mint a minőt Clairville-je a *Fils Naturel*-ben (IV. felv. 5. j.) szolgáltat, midőn előkelő neve daczára örömetst kész kereskedővé lenni, hogy családot alapíthasson s fentarthasson *) — de azért nem vegyül directe a pártküzdelmekbe. Pedig a polgárság már-már támadó lesz. Sedaine (*Le Philosophe sans le savoir* 1765) egy kereskedő fiával párbajra szólíttat egy tisztet, mivel ez a kereskedők rendjéről fitymálva beszél, és alig húsz évvel később Beaumarchaisnél a harmadik rendet már valóságos lázadásban látjuk minden tekintély ellen. A polgári önérzet ébredésére igen jellemző az új műfaj *polgári*-nak való megjelölése. Diderot azonban oly kevésbé tendenciózus, hogy ez ellen protestál. Saurin-nek «Beverley» című tragédiájáról (1768) szólva, azt mondja: «Ha Beverley tragédia, miért polgári? Oly csapásokról van-e szó benne, a melyek csak polgárokat érhetnek? Vagy talán az, a mi tragikus a polgárookra nézve, az komikus a fejedelmekre nézve? Egészen egyszerűen azt kellett volna mondani: tragédia és a «polgári»-féle rossz jelzöt azoknak a nyárspolgári kritikusoknak engedni át, a kik a «comédie larmoyante»-féle kifejezést is feltalálták és egyikről is, másikról is nyomoruságos dolgokat összeírtak». Diderotnak igaza van annyiban, a menyiben a polgári költészetnek is czélpontja az örök emberi, az igazság; de mivel e czéljánál fogva is ellentétbe helyezkedett az élettől elidegenült rendi jellegű klasszikus költészettel, azért joggal mondta magát polgárinak, helyesen rámutatván a megújulás forrására, a mindennapi realis életre. Hisz azelőtt csakugyan azt hitték, hogy csupán *fejedelmi* tragédia van, azért nyomatékosan kellett vele szembe állítani a *polgári* tragédiát, hogy végre azt is elismerjék, hogy voltaképp nincs más mint (*emberi*) tragédia, melynek koronás fő és közember egyaránt lehetnek hősei.

*) Figyelemre méltó, hogy Destouches «*Philosophe marié*»-jében (1727) Lisimon, szegény nemes, azt a szemrehányást teszi gazag bátyjának, hogy *megfelekedezik származásáról*, mivel pénzügyi hivatalt vállalt s üzlete által vagyont szerzett maoáuak.

A minthogy a harmadik rend felülkerekedése idején be nem erte saját felszabadulásával, hanem az örök emberi jogokat proclamálta, ép úgy — Diderot szavaiból is látni — a polgári költészet ambíciója is több mint a rendi jellegű költészetnek egy újabb fajtát létesíteni: az általános emberit akarja érvényre emelni. De hogyan jusson érvényre az örök emberi egy romlott társadalomban s romlott, nem igaz költészetében? Helyre kell tehát állítani a jó erkölcsöt, igazzá kell tenni a költészetet és tisztázni az ízlést. E követelések szószólójává lesz Diderot és ezáltal ő lesz a mozgalom vezérférfia. Csakhogy az elv határozottságával, rendszere teljességével s termékenységgel, és mély belátásával éppen nem áll arányban alkotó tehetsége. A művészetben a kitűnő theoretikus rendszerint rossz praktikus. A drámaíró Diderot messze mögötte marad Diderotnak a dramaturgnak.

Azért itt főleg Diderot elméletével kell foglalkoznunk. Maradandó jelentősége ehhez fűződik. Diderot a drámáról való nézeteit tudvalevőleg kétszer fejtette ki bővebben: egyszer a *Fils Naturel*-hez csatolt *Entretiens*-ben, a melyekben éppen e darabja igazolására állítja fel drámai elméletét, és másodszor a rendszeresnek lenni akaró, de, Diderot módja szerint, mindig nagyon subjectiv, kiterésekkel telt, bár nagy érdekű és pezsgő életű *Discours de la poésie dramatique*-ban. Mielőtt ez elméletet vizsgálnók, emlékezzünk meg egy körülményről, melynek figyelembevételével Diderot theoriájában sok dolog megmagyarázhatatlan marad, t. i. arról, hogy ő egy túlélt múlttal szakít, hogy a klasszikus irány elleni reactio záró láncszeme. Diderot a klasszicizmust már egyik legelső művében (*Les bijoux indiscrets* 1748) támadta meg, már ott utalt arra, hogy a klasszikus tragédia mennyire ellenkezik a jó ízléssel, mennyire eltávozott a művészet igaz elvétől, mennyire lábbal tapos minden valószínűséget és természetességet. Több példát elemez, hogy kimutassa, mily conventionalis minden a jellemrajztól s szerkezettől kezdve egész a külső kifejezésig s a színészek taglejtéseig.

Diderot érzi, hogy a klasszicizmus fojtott légköréből a szabad levegőre, a természet keblére kell menekülni. A *természet* szó ez fogalom ez időtájt kezdi azt a varázsát, bűbájos hatalmát nyerni, melyet a múlt század második felében a kedélyekre gyakorolt, a midőn evangéliom lett, melynek leglelkesebb apostola Rousseau. Diderot a természet egyik felfedezője. Még Rousseau előtt is meg-

találja az elragadtatás hangját, a természetről szólva, éppen abban az Entretienben, a melyben a conventio ellen sikra szállva, a természetesség zászlaját lobogtatja. A hely megérdemli, hogy egész terjedelmében idézzem. A második beszélgetés kezdete s imígy hangzik:

«Másnap elmentem a domb aljához. A hely magányos és vad volt. Magam előtt láttam néhány falut, szétszórva a síkban; mögöttük a láthatárt részben körülzáró, egyenetlen és szakadozott hegyeknek láncolatát. Magas tölgyek árnyékot vetettek és egy földalatti víz, mely a körülfekvő vidéket átszelte, tompa morajt hallatott. Az évnék az a szaka volt, midőn a föld fődve van amajavakkal, a melyekkel az ember munkáját és verejtékét megjutalmazza. Dorval ott volt már. Közeledtem hozzá, a nélkül hogy észrevetv volna. Egészen belemerült a természet szemléletébe. Keble zihált. Hatalmasan lélegzett. Figyelmes szemét végig jártatta minden tárgyon. Megfigyeltem arczán a különböző benyomásokat, melyek rajta keletkeztek és kezdtem osztolni elragadtatásában, midőn szinte akaratom ellenére felkiáltottam: «El van bővölve!»

«Ő meghallotta és rekedt hangon válaszolt: «Igaz; itt, itt látható a természet. Itt van a lelkesedés szent hajléka. A kinek lánglelke van, az elhagyja a várost és lakóit. Örül, ha, a mint szíve indítja, majd a forrás kristályvizébe vegyítheti könnyűit, majd virágot vihet egy sírhoz, majd könnyű lépéssel letapossa a rétek puha fűvét, majd lassan átballag termékeny mezőkön, majd a földműves munkáját nézi, majd az erdők mélyébe menekül. Szereti titkos borzadályait. Tévelyeg. Barlangot keres, mely lelkesítse. Ki más mint ő hallatja hangját a hegyről szakadó folyam zúgásához? Ki más mint ő érzi a magány fenségességét? Ki más mint ő hallja magát a vadon csendjében? Senki csak ő! A mi költőnk egy tenger partján lakik. Tekintetét a víz felületén járhatja és lánglelke táguul. Ez az a hely, a hol megszállja őt a majd nyugodt, majd heves szellem, a mely lelkét önkény szerint hol felizgatja, hol megnyugtatja. — *Óh természet, minden a mi jó, a te öledbe van zárva! Te vagy minden igazságok gazdag forrása*» (82. l.).*»

Természet! Igazság! Ez Diderot jelszava. Ez az alapelv, melyből összes követelései származnak, még a drámának mint

*) Az eredeti nem lévén kezemnél, mindenütt Lessing fordítását idézem, a Hempel-féle kiadásban 11. k. II. r.

külön műfajnak való követelése is. Ez elv nyomatékos hangsúlyozása az ő eredetisége, ez teszi őt a haladás zászlóvivőjévé, mert ebben ad helyes kifejezést kora vágyának. De ez a bátor előharczos nem szabadul kora balfelfogásától, attól t. i. hogy a költészet főfeladata, végezzélja az erkölcsök javítása. Sőt Diderot, következettségében a végső határig menő elméjével, jobban túlozta ezt az irányt mint akárki. A mily termékeny és helyes az első elv, annyira idegen a művészettől a második; tönkretelheti az elsőnek üdvös hatását s tönkre is tette Diderotban a drámaíróit. Theoriájában is folyton belevegyül az elsőbe és néha annyira összefolynak, hogy nem tudni, Diderot azért pártolja-e a természetet, mert erkölcsösnek tartja, vagy az erkölcsöt azért, mert természetesnek találja; hisz Diderot szerint a természet mindenek előtt jó, az ember is természettől fogva jó, a jó ember pedig erkölcsösség nélkül el nem képzelhető. S ily módon lesz Diderot drámai elméletében természetesség és erkölcsösség egy. Nagyon jellemző, hogy e két szó: «erény és igazság» nála mindig együtt jár; a fent idézett helyet is így folytatja: «E pillanatban semmi más csak erény és igazság méltó, hogy engem foglalkoztasson».

Lássuk már most az ezen elveken épülő drámai elméletet. Messze vezetne azt egész terjedelmében fejtegetnem, csak a fővonásokra kell szorítkoznom, mellőzve a Diderot tárgyalásában oly vonzó és tanulságos detailkérdéseket.

Diderot felfogásának lényege az, hogy a költészetnek a *természetet*, a mesterkéletlen életet kell visszatükröztetnie.*) Éppen ez az, a mit a korabeli romlott színi költészetben és színpadon nem talál. Ott a vétekké fajult *conventio* uralkodik és élő emberek helyett mozgó bábok ügyetlenkednek. Vissza kell tehát híni a száműzött természetességet. De mi a természetes? Nem a véglet, nem a rendkívüli vagy kivételes, hanem a mi rendes, szokásos, közönséges, a mi minden emberben és mindenütt felfalálható. A természetet kereső költészet tehát ne a társadalom csúcsaival foglalkozzék, hanem mindenekelőtt a köznapi élet embereivel.

*) Azért nyilatkozik ismételten oly erélyesen a burleszk és a csodás ellen, pl.: «A burleszk és a csodás egyaránt kívül esik a természetben, és semmi sem származtatható belőlök, a mi egészséges volna.» «A burleszk műfajnak és a csodás műfajnak nincs költészettana és nem is lehet». «Ez (a kifejezés t. i.) burleszk, a burleszket pedig sehol sem szenvedhetem.»

Továbbá vajjon természetesek-e a tragédia és komédia szélsőségei? Hisz az ember nincs mindig a fájdalom vagy öröm végletes állapotában, hanem a tisztességes ember rendes lelki állapota a komolyság, mely komoly ügyeihez illik; az ezekre vonatkozó cselekvények az életben leggyakoribbak, és azért kell hogy ezekkel is foglalkozzék, ezeknek is megfelelően valamely műfaj és az a műfaj a leghasznosabb és legszélesebb hatású is lesz. Így leli a dráma *) alapvetését. Látnivaló, miként származik Diderotnak a természetesre irányult elméletéből a drámának mint középfajnak követelése. Azonban Diderot csak kerülő úton jut el fejtegetéseiben e következtetésekhez. A morál eszméje, mely szinte rögeszme gyanánt üldözi, itt is minduntalan feltolakodik és látszólag ez lesz kiinduló ponttá. Diderot itt sem engedi felednünk, hogy neki két szenvedélye van: a természet és a morál. Egyik ereje, a másik gyengeje. Ha az ember hallja, hogy szokott pathosával miként fakad ki a korabeli szini irodalom kicsinyessége ellen, midőn szembeállítja vele a polgári tragédiát, midőn az angolokra hivatkozik, az ókori egyszerűséget és nagyszerűséget apostrophálja és hogy törki belőle: «Szüntelenül azt fogom kiáltani a mi francziáinknak: Az igazság! a természet!», — akkor azt lehetne hinni, hogy művészeti kérdésekben a természet igazsága az ő egyetlen praëoccupatiója. De mintha nem érezné lába alatt elég erősnek a talajt, a morállal erősíti meg s erre építi rendszerét. Hisz az erény (= erkölcs) is természetes valami. Diderot szerint a rend kedveléséből származik, mely az emberrel veleszületett. Az erény természetes és állandó mint az igazság. «Minden elmulik, csak az erény és az igazság maradandó.» Minden erkölcsi tárgynak pedig «van két véglete és egy közepe. Úgy látszik tehát, mivelhogy minden drámai cselekvény erkölcsi tárgy, hogy itt is egy középfajnak és két végletnek kell lenni» (113. l.). Hasonlóan okoskodik a Discours de la poésie dramatique-ban, a hol a dráma tárgyi körét állapítja meg s afféle maximából indul ki: Az erényt és az erényes embereket kell mindig szem előtt tartanunk, ha írunk. Igazság és Erény oly fogalmak,

*) Diderot nagy gonddal fáradozik a dráma (s általában a drámai fajok) osztályozásán, határai s fajai megállapításán. E fejtegetéseire nem terjeszkedem ki, mivel dramaturgiája lényeges vívmányát, a középfaj elvét, nem azokból vonja le s különben sem marad következetes: majd három drámai fajt majd négyet különböztet meg. Állandó csak abban, hogy a tragédia s komédia között valami közepest követel.

melyek egymást földik. Két darab közül az lesz igazabb, tehát érdekesebb és vonzóbb is, a mely tisztességesebb (plus honnête). Az emberi természet tehát jó? veti közbe. «Igen, barátom, még pedig nagyon jó. A víz, a levegő, a föld, a tűz, minden a természetben jó; a szélvész, mely az ősz végén felkerekedik, az erdőket megrázza, fát fa ellen csap és ez által a holt ágakat letördeli és elválasztja; a vihar, mely a tenger vizeit felkavarja és tisztítja; az Aetna, mely nyílásából lángtengert és gőzt küld a légbe, mely ez által tisztul: minden jó. A nyomorult önkényes törvények, azok rontják meg az embert; ezeket kell vádolni és nem az emberi természetet. — — A szinpad az egyetlen hely, a hol az erényesnek és vétkesnek könnyei összevegyülnek. Itt a gonosz is fellázad oly igazságtalanságok ellen, a melyeket maga elkövetett volna; itt részvétet érez oly bajokkal, melyeket maga okozott volna; itt felbőszül oly személyek ellen, a kik ép olyan jelleműek, mint a milyen ő maga. De a benyomás megtörtént és megmarad, akarattunk ellenére is; a gonosz tehát, ha a színházból távozik, sokkal kevésbé hajlandó rosszat cselekedni, mint ha valamely komoly és szigorú szónok megkorholta volna» (243. l.). Oh, mily üdvös volna az emberekre nézve, ha az összes utánzó művészetek közös tárgyat választanának és egyszer meg egyeznének a törvényekkel az iránt, hogy nekünk az erényt szeretetreméltóvá és a vétket gyűlöletessé tennék» (244. l.). A dráma tehát egészen jól fogja az erkölcsiség legfontosabb kérdéseit tárgyalhatni, mindenek előtt azokat, a melyek a társadalmat, a családot vagy az egyént közelebbről érdeklik, pl. a párbaj, a becsület, a gyilkosság stb. kérdéseit.

Ezek után nem fogjuk csodálatosnak találni, hanem ellenkezőleg alapvetése természetes folyományának fogjuk tekinteni a Diderot-féle dramaturgia legalaposabb tévedését, t. i. annyi bírálatra alkalmat szolgáltatott ama követelését, hogy a költő ne *jellemeket*, hanem *«kondicziókat»*, azaz társadalmi vagy családi viszonyokat ábrázoljon, u. m. az apát, a fiút, a testvért vagy a katonát, kereskedőt, hivatalnokot, bírát, tudóst stb. Hisz nyilvánvaló, hogyha a dráma célja, nekünk [nekünk *polgároknak*, közönséges embereknek, ne feledjük!] okulást szereznünk a helyes élettről, teendőinkről s kötelességeinkről, úgy mi sem hatásosabb, hasznosabb mint a külföldi állásokat s foglalkozásokat eleven képekben elővezetni. Mert a polgári életben az ember mindenek előtt valamely kondiczió megvalósítója, ez a kondiczió határoz mind az ő, mind mások

magaviseletére. A drámai összeütközések itt főleg ezekből származnak. «Vagy talán a kondicziók kötelességei, előnyei, alkalmatlansága, veszélyei nem mutatják-e az embereket minden nap a legnagyobb zavarokban?» (128. l.) «Semmi sem kellene hogy jobban érdekeljen bennünket! Minden embernek megvan bizonyos kondicziója a polgári társaságban, mindenkinek különféle rendű emberekkel van dolga». (U. o.) Mennyivel hasznosabb tehát a kondicziókat ábrázolni mint a jellemeket! «Ha a jellem csak egy kissé túlzott volt, úgy a néző azt mondhatta magában: ez én nem vagyok. De azt lehetetlen tagadni, hogy az a kondiczió, melyet eljátszanak, az övé; a maga kötelességeit lehetetlen félreismernie. Azt a mit hall, szükségkép önmagára kell alkalmaznia» (128. l.).

Ily következtetéshez s követelésekhez jut el Diderot az oktatás tendenciájából kiindulva, látszólag egész természetesen a legegyszerűbb úton. De ha közelebb vizsgáljuk, tényleg a morál követeléseit juttatja-e érvényre? Hisz a morál vezérlő szempontja volt előzőinek is: miért nem állítottak fel azok ily követelést? Ám mélyebben kutatva látjuk, hogy a morál itt nem egyéb mint takaró, melyet a *természetesség* magára ölt, az ébredező természetesség, mely egyelőre mint az előbbi mesterkélttség elleni elevebb, fokozódó visszahatás jelentkezik. Egy szóval: visszahatás ez a klasszicizmus ellen, ép így visszahatás ez a jellemeknek azon sivár fel fogása ellen, mely emberek helyett szavaknak rendszeres analysisét adja, mint a hogy a lapos prózaiság dicsőítése visszahatás a klasszicizmus képzelt világa ellen. A klasszicizmus költői a jellemet egészen elvontan, kiragadva a valóságból, megfosztva a létezésnek látszatától is, mint merő fogalmat concipiálták. Hiú ember gyanánt pl. elővezettek egy alakot, a mely a hiúság észlelt vagy képzelt tulajdonságainak összetétele volt, a kinek aztán Dorante vagy Aristes vagy más, az életben nem használt, bátran el is hagyható nevet adtak, minthogy elegendő lenne őt «a hiúnak» jelölni. Diderot pedig jól látta, hogy az életben nem létezik olyan ember, a ki hiú és semmi egyéb, hanem hogy az a hiú ember egyszersmind tudós vagy katona vagy más valami és hogy ez a kondicziója veleszületett hiúságát mindenestre módosítja, s talán ugyanoly mértékben járul hozzá az ember physiognomiájának megalkotásához, sőt hogy ez adja meg a hiúságnak sajátos konkrét formáját. Diderot ezt helyesen érezte, de — ilyen a reactio törvénye — ellenzésében messze túllő a célon, az ellenkező végletbe esik.

Egyik abstractio helyett másik, született jellem helyett szoktatott jellem az, a mit követel. Mert a mily kevésbé csak hiúk, csak becs-vágyók stb. az emberek, ép oly kevésbé találni embert, a ki csupán csak bíró, tudós, katona stb. Sőt a kondicziókat még kevésbé lehet függetlenül, magukban véve rajzolni, mint a lélektani jellemeket. Mert kondiczió jellem nélkül még üresebb abstractio. Azért azonban Diderot theoriája kárt nem tett. Ellenkezőleg, termékeny volt, s nagy horderejű, mert az írókat kényszerítette az élethez közeledni s más szemmel vizsgálni mint eddig tették. Kiszélesítette a komédia medrét, kivezette a polgári társadalmi élet tág mezejére s egyszersmind új irányt adott neki. Az a dráma, melyet Diderot contemplál, nem a Destauches komoly vígjátéka többé, nem is a Lachaussee-féle fattyú tragédia; egy egészen új, önálló műfaj ez, saját ujjonnan felfedezett területtel, új határokkal, új tárgyakkal, új célokkal, új formával s új nyelvvel is. Az a meder, melyet Diderot ásott, egyelőre üresen marad, alighogy csurog benne, de készen áll, hogy befogadja a később, a jelen században szélesesen hömpölygő drámaárt. Felesleges talán megjegyeznünk, hogy ez a dráma aztán szükségkép polgári lesz. Mert a mikor Diderot az írókat az életre figyelni készíti, ugyanakkor az élet, a társadalom átalakul polgárivá s azért a dráma is kénytelen polgárivá válni. Azon a kapun, melyet Diderot a társadalomnak nyit, a polgárság vonul be a szinpadra.

Élethűség, lerázása mindazon százados lomnak, mely a természetet takarja s elnyomja, az a vörös fonál, mely Diderot fejtegetésein végig húzódik; ez ismerhető fel minden követelésében, vonatkozzék akár a dráma lényegére, szerkezetére, az alakok kiszínezésére s a nyelvezetre, tehát az író feladatára, — akár a szinpad berendezésére, a színi előadásra és színészekre, tehát a megjelenítés feladatára. Eszméi legnagyobb részt a mai æsthetikának közhelyei; akkor újak, eredetiek, részben merészek voltak. Akárhogy formulázza kívánalmait, mindig kihallatszik belőlük a természet utáni vágy. Ha pl. kimondja, hogy a dráma a festőnek szolgáltatson tárgyakat, hogy egyes jelenetei valósággal a festő által vászonra vehető kész képek legyenek, azzal tulajdonkép csak mozgalmat, elevenséget, változatosságot, szóval természetességet kíván, a francia szinpadnak szabályossága s akkor megszokott etiquette-szerű illendőség (bienséance) feszessége s egyhangúságá ellenében.

«Nem fogjuk-e már valahára érezni, hogy a szerencsétlenség

az embereket közelebb hozza egymáshoz és hogy különösen azokban a viharos pillanatokban, a midőn az indulatok a legmagasabb fokukra hágtak és a cselekvés leghevesebbé lesz, nevetséges dolog félkörbe sorakozni és bizonyos távolságban symmetrikus rend szerint állni egymástól?» (76. l.) A színpadon az élet igaz mását látatni: ez a vágy vezérli őt a színész teendőinek és játékának bő taglalásában; ez a vágy teszi őt a pantomimának meleg pártfogójává is. Óhajtja, hogy a drámairók jobban figyelembe vegyék a lelki állapotokat és cselekvéseket kísérő gesztusokat. Fejtegeti, hogy bizonyos jelenetekben mily természetes — és ennél fogva mily hatásos — a mimika, jól tudva, hogy egy mozdulat nem kevésbé megérteti a lelki állapotot, hogy az arczjáték nem kevésbé ékesen szól, mint a legszebb beszéd. Félre tehát a retorikával!

«A mi színműveinkben tulságosan sokat beszélünk és következőkép színészeink nem játszanak eleget.» (84. l.) Egészen e theoria értelmében jár el Diderot, midőn saját drámáiban folyton utasítást ad a színész számára, hol a legaprólékosabb részleteléssel jelezve a beszédet kísérő mimikát, hol — mintegy a dialog folytatásául és kiegészítő magyarázatául — csak a lelki állapotot vázolva, a külső megjelenítés módját s eszközeit egészen a színész választására bízva, mint pl. a Fils Naturel I. f. 3. j. «Constance belép reggeli öltözetben: *szenvedély kínozza, mely nem engedi nyugodni.*» Az efféle utasítások pedig (a minőkre a kortársaknál vajmi ritkán akadunk), ő nála lépten-nyomon lelhetők: «Dorval mélyen sóhajtva, fejét kezébe hajtja» (I. 2.), vagy «Dorval magában, ajkába harapva s mellét verdesve» (u. o.). A természetesség nevében még a Théâtre Italien rögtönzéseit is helyesli, mivel ezek szerinte mindig valamely adott helyzet legtermészetesebb kifolyása; a színészek, beleképzelvén magukat az illető helyzetbe, átengedve magukat naiv érzületüknek, úgy viselkednek s beszélnek, a mint a körülmények kívánják s nem szavalnak betanult dolgokat.

Diderot egyik legfontosabb, egyszersmind drámáinak legeredményesebb újítása az, hogy a *prózát teszi a vers helyébe*. Mindaddig a magasabb genre-nek a vers volt hivatalos formája, Lachaussee is még versben ír. Ez újítása nem csekély mértékben mozdította elő a sima, epigrammatikus jellegű, módoros drámai előadás eltűnését. Diderotra e tekintetben különösen angol mintái hatottak, a melyeknek még faragatlanságát is mint az élet jelét becsüli a francia megdermedt retorikához képest. Nem lehetünk

igazak, a míg versekben, tirádákban beszélünk. Adjunk prózát, ne verseket; ne tirádákat, hanem kellő arczjátékot, taglejtést, fel- és közbekiáltásokat. A próza csakugyan útját egyengette a szinpadra bevonuló élethűségnek, a mint azt Diderot remélte. «A művészetben azonban, úgy mint a természetben, minden összefügg; mihelyt egyik oldalról közeledünk az igazsághoz, egyúttal több más oldalról is közeledünk hozzá. Ekkor (t. i. ha a próza lesz a tragédia nyelve) a szinpadon számos természetes helyzetet fogunk látni, a melyeket a bienséance, a lángésznek és minden nagy hatásnak emez ellensége, onnan száműzött» (100. l.). Hogy a szinpadí alakok igazak legyenek, kell hogy fellépésük, külső megjelenésük, a milieu, mely környezi, élethívek legyenek. Azon kezdjük tehát, a mi legkönnyebb is, hogy a hamis, szegényes decoratiót, a ruházatban való oktalan fénytűzést a valóságnak megfelelő, jellemzetes színhelyvel s ruházattal felcseréljük.

Mivel Diderot mind e dolgoknak beható fejtegetést szentel, azt vetették szemére, hogy egész dramaturgiája külsőségekkel foglalkozik. Ez a vád alaptalan. Ő kénytelen volt e külsőségeket nyomatékosan kiemelni, mert a kor ezeket elhanyagolta s ez irányban vétett legszembetűnőbbben és mert ő szerinte a külsőségeken kezdve, a materialis igazság megtartására szoktatva, legjobban lehet a kort a benső igazsághoz is visszavezetni.*) De nem igaz e vád azért sem, mert Diderot figyelme mindenre kiterjed s gondosan vizsgál meg mindent, a mi a drámával összefügg. Lényeges dolgokat illet fejtegetéseinek java része s ezekben is egyszerűséget s valószínűséget követel a divatos regényesség helyett; drámaiságot, oly cselekvényt, mely a jellemekből eredjen s természetes, lélektanilag motivált, benső kifejlődésben haladjon. A dráma érdeke benső legyen, ne a kíváncsiság csiklandozása: a költő hatását ne a néző meglepetése által óhajtja elérni (Lachaussée állandó fogása!), a néző előtt semmi se legyen titok, még az se, a mi a szereplők előtt az.

Akármily hibái és hiányai legyenek is Diderot elméletének, akármily jogos kifogásokat tehesünk ellene — és tehetünk is, pl. hogy helytelenül osztályozza a drámai fajokat, hogy a természet

*) «Hogyha a természet és igazság a mi szinpadainkon csak egyszer a legcsekélyebb dologban felülkerekednének, úgy nemsokára képtelenné és undorítóvá lenne minden, a mi velük ellenkezik.» (308. l.)

szolgai utánzásával kaput nyit a lapos, felszínes költőietlenségnek, hogy erkölcsi szándékossága egyoldaluvá teszi stb., — érdeme, hogy elvi, philosophiai (habár nem mély) alapvetést adott a drámának. Az az egy pedig tagadhatatlan, hogy még tulzásaival is jótékonyan kellett hatnia a fennálló elavult s azért hamis rendszer kinövései ellenében. De gyümölcsei csak később érlelődnek teljesen; hogy miért nem az ő korában, azt több körülmény okozta, melyek közül itt csak egy főokot akarok kiemelni, hogy t. i. Diderot nem tudta elméletét meggyőző példákkal támogatni, a miért is inkább elmélete negatív részének, az uralkodó felfogás bírálatának volt hatása, mintsem a pozitívnek: reformjavaslatainak.

Mivé is lesznek Diderot kitűnő elvei, a mikor a gyakorlatba viszi át őket! Nem elég, hogy sokszor éppen nem követi, de ha alkalmazza is, mintha azt akarná feltüntetni, a mi bennök fogyatékos. Ő, a ki a szolgákat a komédiából számkiveti, darabjaiban meglehetősen nagy tért enged nekik; kikel a tirádák ellen: pedig kell-e több declamatio, mint a mennyit ő nála találni? Lelkükre köti a szerzőknek, hogy az erkölcsi tételt a cselekvényből eredtessék természetyszerűleg, ne a darabba tömött maximákban juttassák kifejezésre: pedig hol hallani sententiosusabb, kenetteljesebb beszélgetést, mint az ő laikus prédikációkban bővelkedő dialogusában? Elvei közül egyedül a moralizálás az, melyet mindig hűségesen követ. Kárhóztatja a regényes elemet, de mi regényesebb, mint az ő Dorválja (a *Fils Naturel*-ben), a legerkölcösebb atyának e törvénytelen fia, a ki harmincz éves koráig távol él a világtól, a kívül szerető apja időnkinti találkozásaikban nem közli, hogy nőtestvére is van, a mely tudatlanság majdnem egy borzasztó katasztrópha előidézője? Mi regényesebb, mint szerelem egymást nem ismerő testvérek között? stb. A példákat szaporítani lehetne. Gyűlöli a szini fogásokat (coups), de párbaj, egy az asztalon feledett levél által származó veszedelmes félreértés, megszőkötetés, mi egyéb ez? Hibái sokkal érezhetőbbek a *Fils Naturel*-ben, a melynek gyengéit Lessing is találóan jellemzi a *Hamburgische Dramaturgie*-ban (85. Stück), midőn kiemeli a jellemek egyformaságát, regényességét és — a mi minden drámaiság zátonya — alakjainak tökéletességét, a feszes dialogust és az új divatu philosophiai sententiák pedans csilingelését. Nem bocsátkozhatván a két darab bővebb elemzésébe, néhány szembeötlő vonást fogok csak jelezni.

A *Fils Naturel*-ben első sorban nincs elég cselekvény. Diderot

ugyan jól szemelte ki tárgyát, expositiója egy tisztán pszichológiai motívumokból származó hatalmas drámát sejtet. Dorval megszereti kebelbarátjának Clairville-nek kedvesét, Rozáliát, ez meg szenvedélyes viszonzszerelemre gyulad. E tragikus kifejlésre kinálkozó, szinte sóvárgó magból Diderot keze alatt nem fakad semminemű drámai cselekvés; csak érzelmek ébredésére ad alkalmat, melyek beszédekben s gesztusokban, de nem tettekben nyilvánulnak. De honnan is eredne a drámai összeütközés, ha a személyek egytől egyig, de kiváltkép Dorval, erényesnél erényesebbek? Hisz ha Diderot megelégednék azzal, hogy drámát írjon! De őt mindenek fölött a próbát megálló *erény* érdekli, azt tüzi ki problémául. És Dorval csakugyan fényesen megállja a próbát, mert mihelyt tisztába jön helyzetével, erénye azonnal diadalmaskodik szenvedélyén és hogy a kísértést kerülje, rögtön elhagyni készül a házat (barátja házát, a kinél tartózkodik). Pedig a megtántoríthatlan erény e mintaképet nem kellene féltetni, ha ott is marad (a mint a darab további fejlődése igazolja is). A véletlen megakadályozván rögtöni távozását, ő abba az érdekes drámai helyzetbe jön, hogy barátja Clairville, tapasztalva Rozália elhidegülését, őt kéri fel, hogy beszéljen érdekében Rozáliával. Ez azonban megvallja a közbenjárónak, hogy nem szereti többé Clairville-t, hanem őt, Dorvalt. A további complicatio most abból származik, hogy Dorval búcsúlevelet ír Rozáliának, ez a levél pedig bevezetetlenül Constancenak, Clairville nővérének kezébe kerül, a ki azt olvassa ki belőle, hogy Dorval ő érte eped, a mit azután a többiekkel is elhíhet. És e félreértésből táplálkozik az utolsó három felvonás, mindaddig, míg végre, éppen a midőn Dorval erénytől áthatott rábeszélésének sikerül Rozáliát visszahódítani Clairville számára, meg nem érkezik Lysimond, Rozália atyja, és ki nem derül, hogy Dorval és Rozália testvérek. A csomó így természetesen megvan oldva: Rozália Clairville lesz, Constance Dorvalé. Ám Dorval, e megtestesült erény, a kit mindnyájan felsőbb lény gyanánt tisztelnek, a kit erényei miatt Constance megszeretett, még mielőtt ismerte, Dorval csak nézte a zavart, nézte azoknak, a kiket szeret, kínos vergődését és ki nem ejtette a megváltó szót, jóllehet ismételten alkalma lett volna. A helyett folyton deklamál erényről, szerencsétlenségről és lemondásról. Mindvégig erényes, nagylelkű, önfeláldozásra kész, de nincs bátorsága egy nyílt szóra. Mintha félne lezuhanni abból az ideális magasságból, a melybe környezetének tisztelete helyezte. Clairville

pl. (III. 1.) miután elbeszélte, hogy azért verekedett, mivel ellenei azt állították, hogy Dorval szerelmes Rozáliába, ilyen frázissal vágja Dorval készülő magyarázó nyilatkozatát: «Azt hiszem, hogy ön árulásra képtelen. Még sohasem lopózkodt Dorval lelkébe aljas gondolkodás, sem pedig Clairville lelkébe gyalázatos gyanú!» S ezután Dorval hallgat: csakugyan nem meri egyenesen kimondani az igazat, mely persze barátja hizelgő feltevését semmivé tenné.

A főhős tehát nem drámai, nem küzd, mert lemondással lép a küzdőterre; nem is jellem, alig egyéb valami abstractionál, a mint-hogy ilyenek a többi személyek is. Diderot sokkal subjectivebb is, sem hogy jellemeket alkothatna. Alakjai mind egyformák, mind-egyik mögött ott lappang a szerző maga. Mindig önmagát rajzolja, beleképzelvén magát az illető személy helyzetébe, magát úgy, a mint van, sajátos eszméivel érzés- és gondolkodás módjával, melyet le nem tud rázni magáról. Azért mindnyájan, Rozália és Constance, Dorval, Clairville és Lysimond oly érzékenyek s egyúttal oly elmékedők, mint ő, a ki mindig philosophus marad, a kiben soha érzés fel nem villan a nélkül, hogy ne füzne hozzá bölcselkedést, s a ki viszont soha sem elmékedhetik a nélkül, hogy az eszme lelkét meg ne ragadná s lángoló érzésig ne hevítené. Azért nem is cselekesznek, hanem érzelegve értekeznek s okoskodva érzelegnek. Constance, hogy Rozáliát a hallott rossz hírek miatt vigasztalja (IV. 2.) a szerencsétlenségről értekezik; Dorval, hogy Rozáliát visszahódítsa Clairville számára (V. 3.) az erényről és a gonoszról az emberekre gyakorolt hatásáról; midőn azt várnók, hogy Dorval, czéljának s kötelességének megfelelően, Constance tévedését el fogja oszlatni, (IV. 3.) akkor egymással értekeznek, majd arról, hogy a bölcs a balsorsban is állhatatos, majd a század felvilágosodásáról és — Dorval leendő gyermekeiről. A nem akart komikum hatásával van, midőn Constance, a ki minduntalan feleségeül kínálkozik, így biztatja a várható gyermekeinek romlotttsága miatt aggódó Dorvalt: «Dorval, az ön leányai erényesek és jóviseletűek lesznek, fiai nemesek és nagylelkűek, gyermekei mind szeretetreméltók lesznek.» S később újabb biztatásul: «Nem félek attól, hogy az én szivem alatt és az ön véréből kegyetlen lélek teremjen.» Jegyezzük meg, hogy Dorval ekkor távolról sem gondol arra, hogy Constantet nőül vegye. E kevésé delicat tárgyalás eszünkbe juttatja a *Père de famille* amaz elég ízléstelen helyét, midőn (II. 2.) D'Orbesson

lebeszéli leányát, Cæciliát arról, hogy kolostorba menjen, a többi közt azt mondván: «És ki népesítené be (a világot t. i.) erényes polgárokkal, ha azok a nők, kik legméltóbbak arra, hogy családanyák legyenek, attól vonakodnak?... Cæcilia, a természetnek megvannak a maga szándékai, és ha figyelsz, azt fogod találni, hogy megboszulja magát mindazokon, kik e szándékait meghíúsítják: a férfiakat a nem házias állapot miatt a véték által sujtja, a nőket megvetés és gond által.» Nem kell-e ebben Diderotra gondolnunk, a mint kiházasítandó leányát jövőre feleségi és anyai életére előkészíti és az elcsábíttatás veszélyeire figyelmezteti: «Én... elhatároztam», írja Volland Zsófiának 1768. nov. 22-én, «hogy feltárok előtte mindent, a mi a nő állapotára vonatkozik, kezdvén ezzel a kérdéssel: ismered a két nem különbségét?... Megmutattam neki, mi a szemérmesség igaz alapja, eltakarni testének azon részeit, melyeknek látása vétékre csal. Semmit sem hallgattam el előtte, a mit neki tisztességgel megmondhattam».

A személyek tehát mind olyanok, mint Diderot: érzelegnek és okoskodnak, vagy jobban mondva, Diderot érzeleg és okoskodik helyettük. Mert az affectus állapotában is — a mi csaknem rendes állapotuk — mintha bizonyos szabályok szerint viselkednének; ismerik lelki állapotukat és tudva azt, hogy a lélektan szabályai szerint így vagy amúgy szoktak vagy kell viselkedni, úgy is tesznek, néha szinte gyermekies naivitással. Clairville az utolsó jelenetben még mindig félve attól, hogy Rozália őt nem szereti, «nem mer közelebb jönni, hanem a *vágy és szerelem minden mozdulatával kinyújtja karjait Rozália felé*». Ugyancsak Clairville, beszélve azokról, a kikkel megverekeedett, mivel Dorvalt Rozália szeretőjének állították, azt mondja: «Szórtam is rájuk bosszús és megvető pillantásokat.» Érdekes a szerzőnek hozzátett jegyzete: «Clairville ugyanilyen pillantásokkal néz Dorvalra és Dorval ki nem állhatja. Elfordítja fejét és kezeivel eltakarja arcát.» (III. 1.) Minden lelki állapotnak megvan a maga stereotyp megjelenési formája. A ki szomorú, az lehorgasztja fejét és sem nem lát, sem nem hall; a kit gondok gyötörnek, az nem felel, ha hozzá szólnak; a kétségbeesett örülten rohan stb. Sójajok és könnyek pedig mindenütt, és mindenütt az — Erény.*)

*) Rosenkraaz, *Diderot's Leben und Werke*, I. köt. (277. l.) találóan így jellemzi: «Die ganze Atmosphäre des Stückes ist tugendkrank.»

Ugyane kifogásokat emelhetjük legnagyobbbrészt a *Pere de famille* ellen is. Itt is, sőt még nagyobb számban, szini fogások, mesterkélt, csinált akadályok és csupa valószínűtlenségen épült cselekvény. Ugyanaz a Diderot, a ki a *Fils naturel*-hez csatolt beszélgetésekben e darab ellen emelt legtöbb kifogást azzal üti el, hogy ez a valóságban így történt (fictiója ugyanis az, hogy ez való történet, nem költemény) a *Père de famille*-ben olyan is vél elhitethetni, mint pl. hogy Zsófia nem tudja a *Commandeur*-ről, saját nagybátyjáról, a kit ismer s többször fel is keresett, hogy az *D'Orbesson* sógora, pedig sógora házában lakik. E valószínűtlen tudatlanság a darab egyik fontos motivuma. Az életben ez nem szokott így lenni. S az életben meg szokott-e történni, hogy egy tisztességes leány egyszerűen eltűri, hogy egy fiatal ember az egész éjjelt nála töltsen? (Igaz, hogy sírással töltik). De nem szaporítom e példákat.

A főalak itt is elhibázott. Elképzelhető-e egy olyan atya, a minő *D'Orbesson*, ez a kiállhatatlan siránkozó bácsi, a ki az apa szerepét émelygős sentimentalismussal játszsza, a ki csupa szeretet s gyöngédség — legalább szóval — a ki kinokat szenved, ha csak egy perczig nem tudja, hogy fia hol van, a ki kétségbeesik és a legboldogtalanabb embernek mondja magát, mivel — úgy véli — fia és leánya nem viselkednek iránta elég bizalommal, vagy a ki azért, hogy fájdalmába elmerült fia nem felel neki, jajgatózik, hogy «hangja már nem hatol fia szívéhez» (IV. 4.) és a ki mindamellert makaesul ellenzi fia boldogságát; megtiltja, hogy a szegény, ismeretlen származású (bár szép és erényes) Zsófiát elvegye, mert ez a házasság nem volna rangjához méltó s bizonyos anyagi hátrányokkal járna, sőt meg nem indulva fia elfojthatatlan szenvedélyén s kínos szenvedésén, sarnokoskodik, átkával fenyegeti stb. Ha valaki annyira szereti gyermekeit, hogy nélkülök nem élhet és egyébiránt is jólelkű és felvilágosodott ember, hihetetlen, hogy kedvükért fel ne áldozná előítéletét.

Mindezen és még egyéb fogyatkozások mellett ennek a darabnak az előbbivel szemben az az előnye, hogy sokkal elevenebb. Van benne drámaiság, igaz, hogy leginkább külső eszközökkel, főleg a *commandeur* ármányai által elérve, de ez a *commandeur* a maga túlzott nyersségével és tevékeny álnokságával, úgy mint *Cæcilia* vidorsága az ellentét által bizonyos változatosságot hoz a többi erényes és sentimentális alakok egyhanguságába. Van mozgalmas élet, nevezetesen a harmadik felvonásban, vannak

egyedül határos jelenetek. Dialogusa is, habár távol áll a modernektől megkívánt drámai feszültségtől s ügyes szövéstől, élénk s — a mit nem szabad felednünk — az akkor még domináló tragédia monoton szabályosságához hasonlítva, a természet közvetlenségével hat.

Egészben véve azonban mind a két dráma művészi értéke csekély. Nem költő kezéből kerültek ki. Jelentőségük az, hogy úttörők, vagy inkább az, hogy egy úttörő elmélet kísérői. Mint a 18. század működésében általában, úgy itt is látjuk, hogy az eredmény nem tart lépést a szándékkal. Féleredmény minden tekintetben. A régi omladék egy részének eltávolításával tért nyertek, de azt be nem töltötték. Szakítanak a typos költészetével, de még nem egyéniek. Ellenhatások a rendi szellem ellen, de nem igazán polgáriak. A költőietlenség s mesterkéltég ellen reagálnak, de azért hogy más úton haladnak, szintén a költőietlenség s mesterkéltég sivatagába jutnak, érzelműsek s pedánsak. Mint a morális felvilágosodás termékei, Diderot gyér követőinek művei sem emelkednek fel az igaz költészet tisztult légkörébe.

Franciaországban egyelőre nem is sikerül e műfajt igazán honossá, nem hogy uralkodóvá tenni, — nem is tudja a klasszikus tragédiát leszorítani. Elég szerény helye jut a drámának a Du Belloy, La Harpe, Lemierre, Ducis, J. de Chénier stb. tragédiáirók hosszú sora mellett. Csak miután a romantícizmus megölte előbb a klasszicizmust, azután önmagát, csak azután veszi át a dráma a francia színpad kormánypálcáját. Franciaországban, a hol a pelda, a minta többet hat, mint a theoria, csak ily későn hódítja meg Diderot szelleme a színpadot. Ellenben Németországban, a hol a theoria annyiszor megelőzte a productiót, kedvezőbb talajra talált Diderot: ott elmélete révén mindjárt hatott mintáival is, s legerősebb fegyvertársa lőn Lessingnek, a reformatornak.

GÄRTNER HENRIK.

NOMINATIVUS CUM INFINITIVO ÉS ACCUSATIVUS C. INF. THUKYDIDESNÉL.

(Vége.)

A nom. c. inf. és acc. c. inf. mondattana.

c) Okhatározó.

Okhatározót fejez ki az acc. cum. inf. *διά* praepositióval és főnevesítő névelővel a következő helyeken: IV, 17, 4. II, 11, 4. 37, 1. 81, 7. 81, 8. VI, 10, 3. 55, 3. IV, 55, 4. V, 11, 2, V, 71, 1. VI, 56, 1. 87, 4. VIII, 36, 3. 44, 5. 70, 4. 81, 4: *ὁ Δημοσθένης ἐτόγγχανε ἐν πόνῳ ὢν διὰ τὸ ὑστέρῳ ἀναχωροῦντι αὐτῷ πρώτῳ ἐπιχειῖσθαι τοὺς πολεμίους.* I, 37, 2: *διὰ τὸ ἤμισα ἐπὶ τοὺς πέλας ἐκπλέοντας μάλιστα τοὺς ἄλλους ἀνάγκη καταίροντας δέχεσθαι.* — II, 14, 2. *διὰ τὸ εἰωθέναι τοὺς πόλους.* 52, 4. IV, 88, 1. VI, 10, 3. 18, 3. 49, 3. 84, 1. VII, 12, 4.

d) Czelhatározó.

Czelhatározót fejez ki a főnevesített acc. c. inf.:

α) puszta genitivussal, mint genitivus finalis I, 4: *τὸ ληστῖκὸν... καθήρει ἐκ τῆς θαλάσσης ἐφ' ὅσον ἠδύνατο τοῦ τὰς προσόδους μᾶλλον ἰέναι αὐτῷ.* I, 23, 5: *τὰς αἰτίας προσέγραψα... καὶ τὰς διαφορὰς τοῦ μὴ τινα ζητῆσαι ποτὲ ἐξ ὅτου τοσοῦτος πόλεμος... κατέστη.* Τονάββα II, 22, 1. (kétszer), 32. 75, 1. (kétszer). V, 72, 4.

β) *ἐκ* praepositióval és genitivussal: V, 53. VI, 38, 5: *ὁ νόμος ἐκ τοῦ μὴ δύνασθαι ὑμᾶς μᾶλλον ἢ δυναμένους ἐτέθη ἀτιμάζειν.*

γ) *ἐπὶ* praepositióval és dativussal I, 70, 9: *ἐπὶ τῷ μήτε αὐτοὺς ἔχειν ἡσυχίαν, μήτε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἔαν.*

δ) *πρὸς* praepositióval és accusativussal VIII, 41, 1: *πρὸς τὸ... τοὺς Λακεδαιμονίους ἀσφαλῶς περαιωθῆναι.*

e) Véghatározó.

Ἐς praepositióval accusativussal VI, 60, 2: *καθ' ἡμέραν ἐπεδίδοσαν μᾶλλον ἐς τὸ ἀγριώτερον (ide értendő εἶναι).* — VIII, 63, 3: *ἔς τε τὸ φοβερὸν τοῖς ὑπηκόοις (tudniillik εἶναι) καὶ τὸ μὴ ἀδικεῖσθαι πολὺ πλείον μετείχετε.*

Κατὰ praepositióval és accusativussal II, 72, 2: *κατὰ τὸ ἀμφοτέρους δέχεσθαι.*

f) Eredethatározó.

Eredethatározót fejez ki a főnevesített acc. cum. inf. περί- és genitivussal: II, 55, 2. V, 46, 1. VI, 34, 4: οὐδὲν περὶ τῆς Σικελίας πρότερον ἔσται ὁ ἀγὼν ἢ τοῦ ἐκείνους περαιωθῆναι τὸν Ἴόνιον. Figyelemre méltó περί-nek a constructiója; a szétválasztott fogalmak egyike tulajdon főnév, a másik pedig, mely ezzel állítólag van szembeállítva, igei főnév, tehát cselekvést jelentő névszó. A szöveg különben kétes. Némelyek πρότερον ἢ-től függő időhatározó mellékmondatot akarnak felvenni, de ez lehetetlen. Mások a kodexek eredeti szövegét akarják visszaállítani: οὐδὲν περὶ τῆς Σικελίας πρότερον ὁ ἀγὼν ἔσται ἢ τοῦ ἐκείνους περαιωθῆναι, de ennek nincsen értelme. (V. ö. Wagner 21. l.) Leghelyesebb, ha elfogadjuk Dobree conjecturáját περὶ τῆς Σικελίας, melyet Classen is helyesnek tart és elfogad; szintúgy Poppo, bizonyítékul hozva fel, hogy Thukydidesnél μάχεσθαι, πολεμεῖν, ἀγωνίζεσθαι, ἀγῶνα εἶναι mindig így kapcsolattik περὶ τινος és nem περὶ τινι. — A genitivust teszi szükségessé a τοῦ ἐκείνους περαιωθῆναι is, melyre, mint mondók, szintén vonatkozik a præpositio, περί. — VIII, 53, 1: τὸν τοῦ Ἀλκιβιάδου λόγον πρότερον εἰρημένον περὶ τοῦ ἐλευθεροῦν τοὺς Λακεδαιμονίους (alany) τὰς ἀπάσας πόλεις (tárgy) ἐπηλήθευσεν ὁ Λίχας.

g) Eszközhatározó.

III, 22, 1: τὴν τάφρον διεβήσαν... λαθόντες τοὺς φύλακας... φόφω... τῷ ἐκ τοῦ προσιέναι αὐτοὺς ἀντιπαταγοῦντος τοῦ ἀνέμου οὐ κατακουσάντων (t. i. τῶν φυλάκων).

II. FEJEZET.

Accusativus cum infinitivo a viszony szerint jellemzetes mondatokban.

2. §. Alanyi mellékmondatokban.

α) Igék után. δικάζομαι: I, 28, 2: ὀποτέρων δ' ἂν δικασθῆ εἶναι τὴν ἀποικίαν. — ξυμβαίνει. I, 29, 5: αὐτοῖς ἐνέβη καὶ τοὺς τὴν Ἐπίδαμον πολιορκοῦντας παραστήσασθαι. I, 95, 4. 100, 2. II, 8, 3. 54, 3. 61, 2. 77, 6. 87, 2. IV, 62. — V, 10, 7. 14, 4. 37, 4. 72, 1. 73, 2. 75, 4. VI, 31, 4. 70, 1. 88, 10. — VII, 11, 4. 57, 9. 86, 3. 87, 5. — VIII, 25, 5. 64, 4. 73, 1. III, 89, 5. IV, 59, 2. 96, 5. 99. — δοκεῖ: I, 10, 3. 22, 4. 125, 2. 139, 3. II, 83, 2. 93, 2. I, 72, 1. 91, 5. 91, 6. 95, 5.

III, 28, 1. 35, 1. 63, 3. — VI. 104, 3. VII, 73, 1. VIII, 8, 3. 11, 2. 93, 2. VI, 9, 1. 22, 1. VII, 47, 3. VI, 29, 3. III, 30, 1. IV, 15, 1. 118, 1. 118, 4. V, 38, 1. 77, 2. 79. VIII, 26, 1. V, 28, 1. 109. IV, 61, 2. — *χρή.* I, 39, 3. 80, 3. 82, 4. II, 43, 1. 44, 3. 51, 2. 11, 3. 11, 5. 60, 4. III, 13, 2. 37, 5. 39, 5. 42, 5. 43, 4. 46, 1. 46, 6. 56, 7. 63, 2. 67, 2. IV, 21, 3. 27, 4. 34, 3. 38, 2. 61, 1. 61, 2. 62, 2. (kétszer). 92, 1. 92, 7. V, 35, 3. VI, 8, 3. 11, 6. 12, 1. 48, 1. 49, 4. 68, 2. VII, 63, 1. 67, 2. VIII, 32, 3. I, 120, 1. 120, 2. 123, 1. 139, 4. 143, 5. 144, 2. 144, 4. 41, 1. II, 13, 5. 61, 4. IV, 66, 2. V, 46, 1. 55, 1. VI, 60, 3. VII, 48, 6. 49, 2. I, 77, 3. 91, 7. II, 35, 3. 43, 1. V, 27, 2. 49, 4. VI, 10, 5. 22, 1. 57, 1. 77, 1. VIII, 84, 5. — *Δεῖ.* I, 74, 3. II, 45, 2. 5, 1. 76, 3. 83, 1. 84, 5. 95, 3. III, 2, 1. 12, 3. 25, 1. 29, 1. 43, 2. 46, 4. 83, 4. 95, 3. 97, 2. IV, 10, 4 (kétszer). 89, 1. V, 15, 2. 42, 1. 60, 1. VI, 56, 2. VII, 14, 4. 26, 1. 27, 1. VIII, 98, 3. I, 39, 1. 96, 1. 120, 3. IV, 76, 4. V, 26, 4. VI, (21, 2.) 23, 3. 37, 1. 72, 5. 85, 1. VII, 8, 3. 24, 1. 43, 2. (VI, 21, 2: αὐτόθεν δὲ παρασκευῇ ἀξιοχρέω ἐπιέναι γόντας ὅτι πολὺ τε ἀπὸ τῆς ἡμετέρας αὐτῶν μέλλομεν πλεῖν. Ide értendő az előző mondatból δεῖ). — *ἔξεστι.* III, 39, 6. IV, 20, 3. ἔξεστιν ὑμῖν φίλους γενέσθαι. V, 18, 4. 18, 5. 47, 2, VIII, 67, 2. — *ἀγγέλλεσθαι.* III, 110, 1: τῷ δὲ Δημοσθένει ἀγγέλλεται τοὺς Ἀμπρακιώτας ἐπιβοηθεῖν VIII, 26, 1. III, 3, 3 (ἐσηγγέλλθη). — *γράφεσθαι* V, 29, 2. ἐγγραπτο εὐορκον εἶναι προσθεῖναι. — *παρίσθημι.* VI, 78, 1: εἴ τῳ παρέστηκε τὸν μὲν Συρακόσιον ἑαυτὸν δ' οὐ πολέμιον εἶναι τῷ Ἀθηναίῳ. VI, 34, 9. — *διαγιγνώσκειται.* I, 118, 3: διέγνωστο λελυθῆναι τε τὰς σπονδὰς καὶ τοὺς Ἀθηναίους ἀδικεῖ V. — *ἐνδέχεται* I, 124, 1. 140, 1, 142, 9. ἔστιν VI, 92, 1. — *ἐυχεῖται* IV, 68, 5. — *εἴρητο* V, 31, 5: εἴρητο ταῦτα ἔχοντας καὶ ἐξελεθεῖν. I, 139, 1. VIII, 39, 2. 69, 2: εἴρητο... λαβόντας τὰ ὄπλα μὴ ἐπιτρέπειν. I, 140, 2 (εἰρημένον). V, 30, 1 (εἰρημένον). — *λέγεσθαι:* I, 134, 1: λέγεται δ' αὐτὸν μέλλοντα ἐκλληφθήσεσθαι... προκαταφυγεῖν. II, 102, 4. 20, 1. 57, 1. IV, 104, 2. VIII, 67, 3. — *προσῆκει.* I, 68, 2. VI, 82, 3. — *πρέπει.* I, 86, 4: ἡμᾶς βουλευέσθαι. VI, 23, 2. VII, 68, 3: μὴ μαλακισθῆναι τινα πρέπει. — *περιγίγνεσθαι.* II, 39, 4: περιγίγνεται ἡμῖν... μὴ ἀτολμοτέρους τῶν ἀεὶ μοχθούτων φαίνεσθαι... καὶ τὴν πόλιν ἄξιαν εἶναι θαυμάζεσθαι. — *ξυνηνέχθη.* VIII, 83, 2. — *ξυμπίπτει* IV, 68, 3: ξυνέπεσε γὰρ τὸν κήρυκα... κηρύξαι. — *ξυντυγχάνει* VII, 70, 6. — *καθίσταται.* I, 76, 3. III, 43, 2. *φαίνεσθαι* I, 132, 3. II, 3, 3: ἕκαστον ἐφαίνετο πρὸς τὰ παρόντα

ξύμφορον ἔσεσθαι. II, 27, 1. IV, 108, 4. VII, 62, 4. — δοκιμά-
ζεσθαι II, 35, 3. ἐδοκιμάσθη ταῦτα καλῶς ἔχειν. — προσγί-
νεσθαι I, 142, 6. — ἐπάγομα. V, 41, 2.

b) Melléknevek után. δίκαιον. I, 32, 1. 34, 1. 35, 4. II, 11,
2. 59, 3. IV, 114, 3. V, 29, 3. VI, 38, 5. — ἕδικον VI, 16, 4.
ἄξιον. I, 42, 2. — ἀγαθόν. I, 91, 6. (ἄμεινον) τὴν ἑαυτῶν πόλιν
τεῖχος ἔχειν. II, 99, 2. III, 71, 1. (βέλτιστον) IV, 19, 1. — διάφορον.
IV, 3, 3. ἐπιχώριον IV, 17, 2. — ἀνεκτόν VII, 5, 2. — ἀπρο-
σδόκητον. VII, 29, 3. — ῥάδιον I, 82, 26: πόλεμον δὲ ξύμπαντας
ἀραμένους οὐ ῥάδιον εἰδπρεπῶς θέσθαι. IV, 27, 5: ῥάδιον εἶναι πλεούσαν-
τας λαβεῖν. VI, 21, 2: ἄγγελον ῥάδιον ἐλθεῖν. — χρήσιμον VI, 12,
1, 53, 2 (χρησιμώτερον) V, 90: χρήσιμον... μὴ καταλύειν ὑμᾶς τὸ
κοινὸν ἀγαθόν. — αἰσχρόν I, 122, 3. II, 62, 2: αἴσχιον δὲ ἔχοντας
ἀφαιρεθῆναι ἢ κτωμένους ἀνωχῆσαι. II, 97, 4. IV, 64, 3. VI, 21, 2:
βιασθέντας ἀπελθεῖν. VIII, 27, 3. — ἀδύνατον III, 43, 3: εἰ
ποιῆσαι μὴ ἐξαπατήσαντα ἀδύνατον. VII, 43, 2: ἀδύνατα ἐδόκει εἶναι
λαθεῖν προσελθόντας. VIII, 66, 4. — ἀναγκαῖον I, 37, 1. II, 61, 1:
ἀναγκαῖον ἦν ἢ εἰζάντας εὐθὺς τοῖς πέλας ὑπακοῦσαι, ἢ κινδυνεύσαντας
περιγενέσθαι. — ξύμφορον II, 36, 4: πάντα ὄμιλον ξύμφορον εἶναι
αὐτῶν ὑπακοῦσαι. III, 47, 5. — ὠφέλιμον VII, 47, 4. — σπάνιον
III, 56, 5: σπάνιον ἦν τῶν Ἑλλήνων τινὰ ἀντιτάξασθαι. — ἀνεπίφθο-
νον I, 82, 1. — ἀσφαλές I, 75, 4: οὐκ ἀσφαλές ἔτι ἐδόκει εἶναι
ἀπηχθημένους καὶ... ἀνέντας κινδυνεύειν II, 27, 1. (ἀσφαλέστερον)
III, 53, 3. II, 11, 9: κάλλιστον γὰρ τότε καὶ ἀσφαλέστατον πόλλους
δοντας ἐν κόσμῳ χρωμένους φαίνεσθαι. — δίκαιον καὶ πρέπον.
II, 36, 1. ἀπρεπές V, 111, 3. — σῖόν τε II, 44, 3 (az accusa-
tivusban álló alany odagondolandó) VI, 78, 3. VII, 1, 1. 60, 2. —
σῶφρον VI, 41, 2: Διαβολὰς μὲν οὐ σῶφρον οὔτε λέγειν τινὰς ἐς
ἀλλήλους οὔτε τοὺς ἀκούοντας ἀποδέχεσθαι. — ὑποπτον VI, 56, 2:
οὐχ ὑποπτον ἐγένετο τοὺς πέμψοντας ἀδρόους γενέσθαι. — σαφές
VIII, 87, 4 (az accusativusban álló alany oda gondolandó). —
ἀδεής II, 20, 4 (alany oda gondolandó). — δύνατον III, 86, 4:
δυνατὰ εἶη τὰ... πράγματα ὑποχείρια γενέσθαι. IV, 11, 4 (figyelemre
mélto hely). — δεινόν. III, 57, 2: δεινὸν δὲ δόξει εἶναι Πλάταιαν
Λακεδαιμονίους πορθῆσαι. — καλόν II, 35, 1. II, 11, 9 (lásd ἀσφα-
λές) VII, 70, 7., VIII, 12, 2. VI, 80, 2 κάλλιον. — αἴτιον III,
89, 5. — ἀξιοχρεῶν IV, 30, 3: ἀξιοχρεῶν τοὺς Ἀθηναίους μᾶλλον
σπουδῆν ποιεῖσθαι. — ἐπιχώριον IV, 17, 2. — ἀνεπιστόν
III, 30, 2. VI, 33, 6.

c) Főnevek után: πρόφασις I, 23, 6. — γνώμη I, 62, 3. VI, 47, 1. ξυγγνώμη IV, 61, 5: καὶ τοὺς μὲν Ἀθηναίους ταῦτα πλεονεκτεῖν τε καὶ προνοεῖσθαι πολλή ξυγγνώμη. εἰκὸς καὶ ξυγγνώμη: V, 88. νόμος. IV, 98, 2. VI, 38, 5. — ἀνανδρία. I, 83, 1. — καιρός. VII, 11, 4: νῦν δὲ καιρὸς οὐχ ἦσσαν μαθόντας ὑμᾶς βουλευσασθαι. — ἀσφάλεια I, 137, 2. II, 11, 3: ἀσφάλεια πολλή εἶναι μὴ ἂν ἐλθεῖν τοὺς ἐναντίους ἡμῖν διὰ μάχης (állitási mód feltételezδ). — ἀνάγκη I, 40, 3. II, 89, 8: ἀνάγκη ἂν εἴη τὴν ναυμαχίαν πεζομαχίαν καθίστασθαι IV, 20, 1. V, 17, 1. VII, 14, 2. — ἐλπεις II, 102, 1. III, 3, 3. V, 9, 8. — ἀγώνισμα VII, 59, 1.

d) A következő kifejezések után: καλῶς ἔχει I, 28, 4. — ἐκ τοῦ ὁμοίου ἐστίν: I, 143, 4. — περὶ πλείονος ἐστίν: III, 82, 7: ἀντιμωρήσασθαι τέ τινα περὶ πλείονος ἦν, ἢ αὐτὸν μὴ προπαθεῖν. — πρὸς τῆς δόξης ἐστίν III, 59, 1. — ἔρις ἐγένετο II, 54, 3: μὴ λοιμὸν ἄνομάσθαι, ἀλλὰ λιμὸν. — μαρτυρίῳ χρωμαί III, 11, 3. — ἀναλογισμός ἐστίν III, 36, 4. — ὄρκοι εἰσίν. V, 42, 1: μηδετέρους οἰκεῖν τὸ χωρίον, ἀλλὰ κοινῆ. νέμειν (t. i. ἑκατέρους). — παραίνεσις γίγνεται V, 69, 1.

e) Az accusativus cum infinitivo viszony szerint alanyi mellékmondatot fejez ki olyan mondatokban, melyek következtető állítási móddal vannak kifejezve. Így:

V, 14, 1: ξυνέβη... ὥστε πολέμου μὲν μηδὲν ἔτι ἄψασθαι μηδετέρους. — V, 17, 2: ἀλλήλοισι ξυνεχωρεῖτο, ὥστε ἂ ἑκάτεροι πολέμου ἔσχον ἀποδόντας τὴν εἰρήνην ποιεῖσθαι, Νίσαιαν δ' ἔχειν Ἀθηναίους. Továbbá VII, 14, 3. 82, 2.

3. §. Tárgyi mellékmondatokban.

a) Mondást, vélekedést (igérést, fenyegetést, esküvést, reménylést) jelentő igék után.

ἐλπίζω I, 1, 1. 11, 1: ὅσον (στρατὸν) ἤλπιζον αὐτόθεν πολεμοῦντα βιοτεόσειν. II, 11, 6: ἐλπίζειν διὰ μάχης ἵεναι αὐτούς. II, 75, 1. 84, 2. IV, 43, 5. 71, 2. III, 76, 5. IV, 105, 1. V, 7, 3. VI, 20, 3. 56, 3. 71, 2. VII, 38, 2. 80, 5. VIII, 23, 4. II, 20, 2. III, 30, 3. VII, 61, 3. VIII, 71, 1. I, 127, 2: οὐ μέντοι τοσοῦτον ἤλπιζον παθεῖν ἂν αὐτὸν τοῦτο ὅσον διαβολὴν οἴσειν αὐτῷ πρὸς τὴν πόλιν. (Állítási mód feltételezδ). IV, 24, 4. VII, 73, 2. IV, 13, 1. IV, 8, 8. VI, 99, 3. VII, 36, 4. 36, 5. 36, 6. 42, 4. — Megjegyzendő, hogy ἐλπίζω után rendszeren futurum áll, a mint ez magából a cselekvés termé-

szetéből, melyet kifejez, következik. E tekintetben nemcsak a görög, latin és magyar, de valamennyi nyelv egyezik, azonban a futurum helyett más idők is állhatnak. Thukydidesnél 17 helyen áll futurum, 4 helyen aoristus, 4 helyen praesens. A praesent némelek kétségbe akarják vonni s futurumot tesznek helyébe; de eljárásukat semmi elfogadható okkal nem lehet igazolni. A kodexek 3 helyen kétségbevonhatatlanul futurumot adnak, csak egy hely kétes (II, 84, 2. IV, 24, 4. VII, 73, 2. kétes IV, 13, 2.). A praesens, mint olyan, jelöli nemcsak a folyamatos, hanem a beálló cselekvést is, így tehát a jövő szerepkörébe vág. Tehát ha három helyen a kodexek által is támogatva el kell fogadnunk a futurumot, a negyediken is elfogadhatjuk. (Michaelis 67. l.) — νομίζω I, 10, 3. 25, 3. 42, 1. 52, 3. 59, 2. 69, 6. 72, 1. 84, 3. 4. 91, 7. 93, 3. 6. 105, 3. 123, 2. 124, 2. 126, 5. 127, 1. 128, 1. 145, 1. II, 2, 4. 3, 1. 35, 2. 36, 4. 48, 3. 77, 1. 80, 7. 81, 4. 84, 2. 86, 5. 87, 3. 90, 2. 94, 1. III, 22, 8. 24, 1. 30, 4. 42, 1. 44, 3. 68, 1. 68, 4. 111, 3. IV, 19, 2. 21, 1, 2. 27, 2. 29, 3. 31, 2. 44, 5. 61, 1. 63, 1. 68, 2. 68, 3. 69, 1, 3. 73, 2. 79, 2. 87, 3. 91, 1. 96, 5. 99. 108, 1. 115, 3. 116, 2. 117, 1. 125, 1, 127, 1. 128, 2. V, 9, 9. 11, 1. 13, 1. 16, 1. 17, 1. 22, 2. 29, 1, 2. 31, 5. 6. 44, 1. 49, 4. 57, 1. 60, 5. 71, 1 (kétszer). — VI, 8, 4. 9, 2. 12, 2. 14. 16, 2. 18, 6. 22, 2. 61, 5. 86, 5. 87, 3. 91, 4, 5, 7. — VII, 6, 1. 8, 1, 2. 18, 2, 3. 28, 3, 4. 36, 3. 40, 2. 42, 3. 48, 1. 56, 2. 59, 2. 68, 1. 69, 2, 3. 73, 1. 74, 1. 79, 3. 86, 2 (kétszer). VIII, 1, 2. 2, 1. 15, 1. 25, 5. 41, 2. 42, 4. 47, 1. 48, 6. 68, 3. 71, 1. 75, 3. 94, 1. 96, 3. 100, 2. 106, 5. — λέγω I, 9, 2: λέγουσι δὲ Πέλοπα... σχεῖν... ἔτι μείζω ξυνενεχθῆναι... Ἄτρεα παραλαβεῖν... τοὺς Πελοπίδας μείζους καταστήναι. I, 138, 4. II, 13, 2. 41, 1. III, 32, 2. IV, 22, 2. V, 46, 1. 49, 2. 61, 2. VI, 6, 2. 29, 3. 52, 1. 64, 3. 79, 1. 80, 3. VII, 21, 3. VIII, 12, 2. 70, 2. 93, 2. — προλέγω I, 139, 1. ἀντιλέγω III, 41. V, 49, 2.

ἀπιστώ I, 10, 1: ἀπιστοῖη μὴ γενέσθαι τὸν στόλον τοσοῦτον. II, 101, 1. IV, 40, 2. VI, 49, 3. — κινδυνεύω IV, 15, 2. οἶσμαι I, 10, 2. 20, 2. 20, 3. 33, 3. 71, 1. 76, 4. 77, 3. 141, 7. II, 4, 5. 21, 3. 81, 7. 83, 3. 85, 2. 94, 1. III, 39, 7. 46, 2, 5. 53, 3. 113, 3. IV, 18, 3. 28, 2, 3. 32, 1. 48, 1. 73, 1. 114, 2. 115, 2. 130, 5. — V, 38, 3. 40, 2. 107. VI, 10, 2. 36, 4. 58, 2. 69, 1. 77, 2. 88, 1. VII, 37, 3. 84, 2. VIII, 66, 5. 92, 7. 95, 4. 103, 2. — ἠγέσμαι I, 23, 6: τοὺς Ἀθηναίους ἠγοῦμαι μεγάλους γυγνομένους καὶ φόβον παρέχοντας τοῖς Λακεδαιμονίοις ἀναγκάσαι ἐς τὸ πολεμῆν. 39, 2, 124,

3. II, 44, 4. 60, 2, 7. 81, 5. 89, 5. III, 3, 1. 42, 2. 53, 1. 112, 7. 115, 4. IV, 9, 2. 80, 3. 106, 4. 117, 1. 121, 2. 130, 7. V, 1, 1. 36, 1. 91. 98. 105, 2. 108. VI, 11, 6. 14. 34, 6. 37, 1. 37, 2. 53, 2. VII, 18, 2. VIII, 66, 3. 92, 11. — κηρύσσω I, 27, 1: ἀποικίαν ἐς τὴν Ἐπίδαμνον ἐκίρυσσον ἐπὶ τῇ Ἴσῃ καὶ ὁμοίᾳ τὸν βουλόμενον ἔσσει. ἐλπίδα ἔχω II, 21, 1. III, 32, 3. — ἐπικαλέω II, 27, 1. — δικαιοῶ I, 140, 1: τοὺς ἀναπειθομένους ὁμῶν δικαιοῶ τοῖς κοινῇ δόξασιν, ἢ ἄρα τι καὶ σφαλλόμεθα, βοηθεῖν ἢ μὴδὲ κατορθοῦντας τῆς ξυνέσεως μεταποιεῖσθαι. IV, 64, 2. Δικαιοῶ eredetileg verbum dicendi, a mennyiben δίκαιος-ból származván, azt jelenti: jogosnak tartok, igaznak vélek; később azonban ezen jelentéstől, átvitt értelemben használtatva, eltért és önálló verbum voluntatis lett. (Magyarban is ép úgy változott, bár nem fedi teljesen a görögöt: igaznak tart és igazol); ἀξιώω hasonlólag változott, alapjelentése méltónak tart, azután mint verbum voluntatis méltat. — διδασκαλίαν ποιεῖν II, 41, 1. — προσεῖπον I, 26, 5. 43, 1. III, 66, 1. IV, 26, 5. ἀντεῖπον I, 40, 5. ὑπεῖπον II, 102, 5. εἶπον IV, 2, 3. — ὑποτοπέω I, 51, 1: ταύτας ὑποτοπίσαντες ἀπ' Ἀθηνῶν εἶναι. II, 5, 5. III, 24, 1. — ὑποπτέω III, 43, 1. 53, 1. IV, 126, 1. V, 14, 4. 35, 4. — ἀγγέλλω I, 91, 3. VI, 56, 1 (ἐπαγγέλλω). — τὴν γνώμην προσέχω II, 11, 2: προσέχει τὴν γνώμην... πράξει ἡμᾶς ἃ ἐπινοοῦμεν. — κρίνω II, 53, 4. — ὀρκόω VII, 75, 2. — μέτεμι VIII, 73, 5. — διδάσκω IV, 83, 2. VIII, 54, 1: διδασκόμενος... μὴ εἶναι ἄλλην σωτηρίαν. — ἐπατιτέωμαι V, 16, 2. — γιγνώσκω I, 43, 2: γρόντες τοῦτον ἐκείνον εἶναι τὸν καιρόν. II, 62, 3. III, 48, I. VI, 18, 7. προγιγνώσκω II, 65, 13. καταγιγνώσκω III, 45, 2. προκαταγιγνώσκω III, 53, 4. 56, 5. — φημί I, 41, 1. 70, 9. εἴ τις αὐτοὺς ξυνελὼν φαίη πεφυκέναι. I, 90, 2, 5. 91, 7. 138, 6. II, 5, 6. 13, 5. 54, 2. III, 62, 1. 66, 3. IV, 3, 3. 27, 3. 28, 2. 36, 1. 68, 4. 6. 87, 2. 120, 1. 122, 3, 4. V, 27, 2. 30, 1. 46, 1. 48, 2. 49, 3. 55, 1. VI, 10, 1. 17, 7. 25, 1. 39, 1 (kétszer) 48. 49, 1, 4. 72, 4. 82, 3. 84, 3. VII, 5, 3. 21, 2, 4. 47, 4. 48, 4, 5, 6. 49, 2, 3. VIII, 40, 3. 43, 3. 45, 5. 46, 3. 78, 2. 84, 5. 87, 5. 91, 2. 92, 3. 92, 10.

αἰσθάνομαι I, 107, 3: ἡσθάνοντο αὐτοὺς μέλλοντας καὶ ταύτη κωλύσειν VI, 59, 3: αὐτοὺς μέγα δόνασθαι. — ἐπυθάνομαι I, 132, 4: ἐπυθάνοντο πράσσειν αὐτούς. III, 70, 6. IV, 24, 3. 29, 2. 105, 1. V, 55, 4. VI, 75, 3. VII, 1, 2. 25, 2. — πιστεύω IV, 108, 5: ἐπίστευον μὴδένα ἂν ἐπὶ σφᾶς βοηθήσαι (állitási mód feltételező). V, 104. 105, 3. VIII, 71, 1. — φάσκω II, 54, 2. III, 111, 3. IV,

120, 3. V, 43, 3. 49, 1. VIII, 46, 5. 52. 54, 3. 93, 1. — γνώμην εἶπον VIII, 67, 1. — εἴρηκα I, 9, 4. — ἀποκρίνομαι IV, 40, 2. V, 32, 6. IV, 99. VI, 88, 2. — προέχομαι I, 140, 4: προύχονται γίνεσθαι τὸν πόλεμον. — ὑποδέχομαι (igérek) II, 29, 5. VIII, 81, 3. — διαμάχομαι (törekszem) III, 40, 2: διαμάχομαι μὴ μεταγῶναι ἡμᾶς μηδὲ ἀμαρτάνειν. 42, 2. — κήρυγμα ποιουῦμαι IV, 114, 1: τὸν βουλούμενον ἐξελεθόντα κινδυνεύειν. — ἐπιβοάω VII, 70, 7: καλὸν εἶναι. — προδείκνυμι III, 47, 3. — ἐπιτιμᾶω IV, 27, 5: ῥάδιον εἶναι. — πιστώω IV, 88, 1: πιστώσαντες αὐτὸν ἢ μὴν ἔσεσθαι ἐυμάχους αὐτονόμους. — ὄρκοις καταλαμβάνω IV, 86, 1. — δικάζω V, 31, 4: ἐδίκασαν αὐτονόμους εἶναι Λεπρέατας καὶ ἀδικεῖν Ἡλείους. — ἐσφέρω (javasolok) VIII, 67, 2. — ὑπονοεῶ I, 132, 5. — λαμβάνω (vélek) IV, 106, 1. ὑπολαμβάνω V, 49, 4. — γνώμη φέρει I, 79, 2. — εἰκάζω (gyanítok) II, 54, 5. V, 9, 3. — λογιζομαι IV, 73, 4: μὴ ἀντίπαλον σφίσι εἶναι τὸν κίνδυνον. — ἐνθυμοῦμαι VI, 78, 1. — ἐλπιδος τι παρέχω VII, 48, 2. — εὔνοιαν ἔχω II, 11, 2. — ὀράω I, 140, 1. — προσδέχομαι I, 120, 2: προσδέχεσθαι καὶ ἄν μέχρι σφῶν τὸ δεινὸν προσελθεῖν (Állítási mód feltételező). II, 18, 5. IV, 9, 2. V, 6, 3. 58, 3. VIII, 9, 3. 28, 2. 79, 3. — μέμφομαι III, 42, 1: οὕτε τοὺς μεμφομένους μὴ πολλάκις περὶ τῶν μεγίστων βουλεύεσθαι ἐπεινώ. Állítmány βουλεύεσθαι, az alany ἡμᾶς odagondolandó. — ἐπισκήπτω III, 59, 4 (ἐπισκήπτομεν) γενέσθαι (tudniillik ἡμᾶς) σωτήρας ἡμῶν καὶ μὴ τοὺς ἄλλους Ἑλληνας ἐλευθεροῦντας ἡμᾶς διολέσαι. — ἀναμένω IV, 120, 3: οὐκ ἀνέμεναν ἀτολμῆα ἀνάγκην σφίσι προσγενέσθαι. IV, 135, 1. ἐπιμένω III, 2, 2. περιμένω VII, 20, 3.

Igen sokszor megtörténik, hogy az accusativus cum infinitivo-hoz tartozó vezérgé hiányzik, sőt még az a fogalom is, melyet az ilyen mellékmondat szükségképen feltételez, jó messze előre esik. Ez az eset majdnem valamennyi oratio obliquában előfordul (ezeket lásd I. k. 6. §.). De vannak továbbá olyan helyek, hol semmi vezérgondolat sincs tisztán kifejezve, és így tetszés szerint alkothatunk ilyet az acc. cum. inf. elébe, tetszésünk szerint egészíthetjük ki a gondolatot, de természetesen az összefüggés alapján. Ilyen helyeken áll az acc. c. inf. függetlenül. Mielőtt azonban ezeket tárgyalnók, felemlítünk egy pár helyet, hol a vezérgé az előzményekből pótolandó.

I, 27, 1: πενήκοντα δραχμὰς καταθέντα Κορινθίαις μένειν. (Itt

mind a vezérigé, mind az acc. c. inf. alanya el van hallgatva.) — IV, 114, 3: οὐδὲ γὰρ ἐπὶ δουλείᾳ οὐδὲ χρήμασι πεισθέντας δρᾶσαι τοῦτο. V, 16, 3. 49, 4. VI, 72, 3: οὐ μέντοι τοσοῦτόν γε λειψθῆναι (t. i. τοὺς Συρακοσίους). VII, 81, 3: πιστεῦσαι δ' ἂν μόνως Ἀθηναίους (t. i. τὸν Τισσαφέρην; (állítási mód feltételező) VIII, 91, 2. — δοκέω ige eredeti jelentéséből oda fejlődött, hogy egyszerű vélekedést, azután elhatározást is jelentett, így IV, 62, 2; ide sorolandó még VIII, 60, 3: ἑώρων οὐκέτι... οἶόν τε εἶναι (Classen szerint — igen helyesen — ὀράω itt annyit jelent νομίζω, γινώσκω.)

Gyakran elmarad az acc. cum inf. alanya, különösen ha névmás, pl. I, 1, 2. 21, 2. III, 4, 5; de főképen akkor, ha az állítmány εἶναι vagy γίνεσθαι és ehhez proleptikus alany (subjectum prædicativum) tartozik, pl. II, 65, 4. I, 69, 3. 107, 6. II, 89, 2. III, 9, 1. IV, 82. V, 21, 2. VIII, 54, 3. V, 8, 2. (figyelemreméltó hely). V, 106. III, 93, 1. 112, 3. 113, 2. IV, 51, 1. V, 82, 5. IV, 120, 2. Más esetekben legfellebb azért marad el az alany néha, hogy ne ismételtessék és ilyenkor az összefüggés mindig világosan kijelöli, hogy melyik szót kell oda kiegészíteni. I, 1, 1: ἐλπίσας μέγαν τε ἕσεσθαι καὶ ἀξιολογώτατον προγεγενημένων (kiegészítendő az alany τὸν πόλεμον) I, 90, 5. IV, 55, 1.

V, 22, 2: πρὸς γὰρ ἂν τοὺς Ἀθηναίους εἰ ἐξίγῃ, χωρεῖν (állítási mód feltételező) kiegészítendő αὐτὴν ἐνόμισαν, tehát hiányzik úgy az alany, mint a vezérigé. Ilyenek azon mondatok, melyek közbeszúrások, parenthesis gyanánt szerepelnek. Az oratio obliquában minden parenthesis, hacsak külön alanya és állítmánya nincs, ilyen hiányos. — A mondás vélekedés fogalma gondolandó az acc. c. infinitivohoz a következő oratio obliquában levő mondatoknál II, 20, 4: τοὺς γὰρ Ἀχαρνέας ἐστερημένους τῶν σφετέρων οὐχ ὁμοίως προθύμους ἕσεσθαι. Továbbá II, 53, 4. IV, 9, 3. 27, 1. 29, 3. 4. 73, 2, 3. V, 36, 1. 42, 1. 63, 1. VI, 64, 1. 96, 1. VII, 4, 4. 18, 2. 56, 2. 73, 2. 63, 2. — IV, 8, 8: οὕτω γὰρ τὴν τε νῆσον πολεμίαν ἕσεσθαι oda értendő a reménylés fogalma. VI, 99, 3. VII, 36, 4, 5, 6. VII, 42, 4.

b) *Cselekvést, kieszközlést, megtörténést jelentő igék után.*

Περὶ οράω I, 36, 3: εἰ περιόψεσθε τὰ δύο ἐς ταῦτόν ἐλθεῖν. II, 20, 2. IV, 48, 1. V, 29, 1. VI, 38, 4. 86, 1. VII, 73, 1. — ἔάω I, 35, 5: μηδένα ἔαν κεκτῆσθαι ναῦς. I, 36, 2. 52, 3. 67, 5. 69, 1. 82, 1. 86, 5. 122, 3. 144, 2. II, 69, 1. III, 48, 1. 59, 3. 77, 1. V,

56, 2. VI, 41, 1. 80, 2. 86, 5. VIII, 46, 1. 56, 4. 69, 2. — ποιέω II, 5, 2: τὸ ὕδωρ τὸ γενόμενον τῆς νυκτὸς ἐποίησε βραδύτερον αὐτοὺς ἐλθεῖν. VI, 2, 5. — ξυμβαίνω II, 70, 3: ἐπὶ τοῖς δὲ σὺν ξυνέβησαν, ἐξελθεῖν αὐτοὺς καὶ παῖδας. IV, 66, 4. 69, 3. — παρέχω I, 37, 3. φυλάσσω III, 23, 1. VII, 27, 1. φυλακὴν ἔχω II, 69, 1: φυλακὴν εἶχε μήτ' ἐκπλεῖν... μηδένα μήτ' ἐσπλεῖν. — τιμῶμαι I, 33, 2. VI, 10, 4. — ἀποστερίσκω VII, 6, 4. — ἔχω I, 74, 4. 144, 1. — ἀναιρέω I. 118, 3. II, 54, 4: νίκην ἔσεσθαι. — καθίστημι II, 84, 3: κατέστασαν ἐς ἀλλήν μὲν μηδένα τρέπεσθαι VI, 16, 6. — ὁμολογέω IV, 118, 2. 118, 13, 14. — ἐπικρατέω V, 46, 4: ἐπικρατούντων τῶν περὶ τὸν Ξενάρη ταῦτα γίνεσθαι. — ἐπιμέλωμαι VI, 54, 6: αἰεὶ τινα ἐπεμέλοντο σφῶν αὐτῶν ἐν ταῖς ἀρχαῖς εἶναι. — κινδυνεύω IV, 15, 2. — ξυγχωρέω III, 7, 5, 1. V, 41, 2. — ξυμφέρομαι III, 65, 1.

A vezérfogalom oda értendő I, 82, 2: ὁποτέρων δ' ἂν δικασθῆ εἶναι τὴν ἀποικίαν τούτους κρατεῖν. Ἐρ ἰγύ III, 28, 1.

c) *Akaratnyilvánítást (kívánást, kérést, parancsolást, tanácsolást, rábeszélést, kényszerítést) jelentő igék után.*

Πείθω I, 14, 2: Ἀθηναίους Θεμιστοκλῆς ἔπεισε τὰς ναῦς ποιήσασθαι I, 58, 2. 111, 1. II, 29, 5. 33, 1. 59, 2. 67, 1, 2. 80, 1. 85, 5. III, 3, 1, 4, 4. 71, 2. 75, 2. 80, 1. 81, 2. 86, 3. 101, 2. 102, 3. 115, 3. IV, 91, 1. V, 4, 5. 52, 2. 76, 3. 98. VI, 73, 2. 88, 7. VII, 1, 3. 13, 2. 33, 5. 33, 6. 39, 2. 86, 3. VIII, 12, 1. 28, 2. 44, 2. 45, 3. 53, 2. ἀναπειθῶ V, 80, 2. VI, 88, 8. — κελεύω I, 26, 3: τοὺς τε φεύγοντας ἐκέλευον κατ' ἐπήρειαν δέχεσθαι αὐτοὺς I, 26, 1: οἰκήτορα τὸν βουλόμενον ἰέναι κελεύοντες. I, 28, 1. 56, 2. 82, 1. 91, 2. 126, 2. 128, 2. 129, 1. 143, 5. II, 12, 2. III, 27, 2. 81, 2. 92, 5. IV, 3, 1. 11, 4. 30, 4. 38, 3. 48, 1. 114, 5. 130, 7. V, 21, 1. 22, 1. 30, 5. 32, 5. 32, 6. 41, 3. 46, 2. 61, 1. VI, 51, 1. 58, 1. 93, 2. 93, 3. 101, 3. 102, 2. VII, 1, 3. 5, 4. 31, 4, 5. 35, 1. 50, 4. 83, 1. 85, 1. VIII, 7, 1. 31, 2. 35, 2. 38, 4. 45, 2. 79, 1. 86, 6. 87, 1. ἀντικελεύω I, 128, 1. A parancsolás fogalma odagondolandó a következő helyeken: I, 90, 3: τερχίσειν δὲ πάντας πανδημί. V, 63, 3: ἢ τότε ποιεῖν αὐτοὺς ὅτι βούλονται. VI, 50, 4. VIII, 48, 6. Az accusativusban álló alany hiányzik. VI, 93, 3: ὁ δὲ ἐκέλευεν... ὅταν καιρὸς ᾗ, ἐτοίμας εἶναι πλεῖν, a hajók legyenek készen, hogy mikor elérkezik az ideje, elvitorlázhassanak.

ἔθειλω VIII, 92, 11: καὶ οἱ τετρακόσιοι οὐκ ᾔθελον τοὺς πεντα-

κισγιλίους οὔτε εἶναι, οὔτε μὴ ὄντας δῆλους εἶναι. — ἀναγκάζω I, 107, 2. Φωκέας ἀναγκάσαντες ἀποδοῦναι. II, 15, 2 (καταναγκάζω). IV, 12, 1. 74, 3. 125, 1. VI, 92, 3. VII, 38, 2. 39, 2. 51, 1. VIII, 76, 1, 4. 90, 5. 95, 4 (ἐξαναγκάζω). 96, 4. — βουλεύομαι II, 74, 1. IV, 57, 4. — ἰκέται γιγνώμεθα III, 59, 2. (Odagondolandó az accusativusban álló alany.) — εἶργω I, 62, 4. III, 1, 1. (névelősitett acc. cum. inf.) — III, 6, 2: τῆς μὲν θαλάσσης εἶργον μὴ χρῆσθαι τοὺς Μυτιληναίους. — προδείκνυμι III, 47, 3: προδειξάντων ὁμῶν τὴν αὐτὴν ζημίαν τοῖς τε ἀδικοῦσιν ὁμοίως κείσθαι καὶ τοῖς μὴ. — κωλύω I, 53, 2: κωλύειν ἡμᾶς πλεῖν. 142, 4. VI, 18, 1. 80, 2. 98, 3. VII, 17, 3. 42, 4. 70, 7. VIII, 86, 6. 88. κωλύω καὶ ἀνέγω VI, 86, 4: κωλύοντας καὶ ἀνέχοντας τὴν Σικελίαν μέχρι τοῦδε μὴ ὅπ' αὐτοὺς εἶναι... προτροπέω V, 16, 3 (oratio obliqua). — ψηφίζομαι I, 88: ἐψηφίσαντο δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι τὰς σπονδὰς λελύσθαι καὶ πολεμητέα εἶναι. V, 34, 1. 47, 5. VI, 13, 1. 26, 1. 27, 2. VIII, 15, 1. 54, 2. 97, 3. — βούλομαι, ἐβούλετο γὰρ ἀφιστάναι... τοὺς δ' ἄλλους ἐς τὰς ναῦς ἐσβήσεσθαι. I, 139, 3. II, 5, 4. 29, 1, 4. III, 36, 5. 51, 2. 65, 3. 78, 3. 86, 4. IV, 47, 2. 132, 2. V, 7, 2. 91, 2. VI, 9, 2. 29, 3. 36, 1. 61, 5. 78, 2. VII, 48, 1. 51, 1. 53, 1. VIII, 22, 1. 92, 11 (kétszer). 102, 1. Figyelemreméltó hely a következő: VII, 49, 1: ἦν αὐτόθι πολὺ τὸ βουλόμενον τοῖς Ἀθηναίοις γίγνεσθαι τὰ πράγματα. Ép ily nevezetes, egyike a legritkább eseteknek VII, 35, 2: εἶπον οὐκ ἂν σφίσι βουλομένοις εἶναι διὰ τῆς γῆς σφῶν τὸν στρατὸν ἴναί. Ez a mondat szerkezet, melyben a kötőige a személy dativusában álló participiummal van összekötve, áll akkor, ha azt fejezi ki a mondat, minő érzelmek illetnek valakit, valamely szándék vagy tett végrehajtása után. Így állanak ezen fogalom kifejezésére az attikai íróknál ἡδομένῳ, ἀχθομένῳ, βουλομένῳ. Thukydidesnél a fennebbi helyen kívül II, 3, 2. IV, 80, 2. 85, 4-ben áll βουλόμενος ilyen mondat szerkezetben, de pusztá infinitivussal. (Michaelis, 17. l.)

δέχομαι V, 94. ἀποδέχομαι III, 57, 1. — δεόμεαι V, 32, 5: γίγνεσθαι ξυμμάχος. VI, 6, 2: ἐδέοντο σφίσι ναῦς πέμψαντας ἐπαμύναι. I, 72, 2. — παραινέω III, 77, 1. V, 38, 2: παρήγουν γενέσθαι ὄρκους. II, 13, 2. 27, 1. III, 59, 4. 31, 1: ἐλπίδα δ' εἶναι' οὐδένι γὰρ ἀκουσίως ἀφίχθαι, parenthetikus mondat, melyben az előbb mondottakból oda gondolandó παρήγουν. A lesbosi hajósok *biztatták* Alkidást, a peloponnesosi flotta vezérét, hogy vagy az ioniai városok közül foglalja el valamelyiket, vagy az aeoliai Kymét, hogy innen aztán Ioniát rávegyék az elpártolásra. Érdekes ennek a mondatnak a

helyzete. A főmondat után, melynek állitmánya *παρήγουν*, következik az acc. c. infinitívós mellékmondat, azután egy célhatározó mellékmondat *ὅπως*- és conjunctivussal, mely az előbbinek mellékmondata; most következik *ἐλπίδα δ' εἶναι* és vonatkozik az előbbi célhatározásra: van reménység arra, hogy Ioniát az elpártolásra rávehetik. — *προτάσσω* VI, 100, 1. *ἐποτρύνω* VII, 25, 1: *ὅπως τὸν ἐκεῖ πόλεμον ἔτι μᾶλλον ἐποτρύνωσι γίνεσθαι*. — *ἐπιθυμέω* V, 36, 1: *τὸ γὰρ Ἄργος ἐπιθυμῶντας καλῶς σφίσι φίλιον γενέσθαι*. — *θεραπεύω* VII, 70, 3. — *σκέπτομαι* VIII, 63, 4.

d) *Accusativus cum infinitivo a viszony szerint tárgyi mellékmondatot fejez ki olyan mondatokban, melyek következtető állítási móddal vannak kifejezve.*

I, 80, 1: *ὁρῶ, ὥστε μήτε ἀπειρία ἐπιθυμησαί τινα τοῦ ἔργου... μήτε ἀγαθὸν καὶ ἀσφαλὲς νομίσαντα*. Figyelmet érdemel ez a hely azért, mert egy *verbum sentiendi* és pedig érzéki észrevevést jelentő ige után áll következő tárgyi mellékmondat. — IV. 130, 6. V, 94. VIII, 45, 3. — Ide kell soroznunk még egy helyet: IV, 97, 4: (*ὁ κήρυξ ἔλεγε*) *πᾶσιν εἶναι καθεστηκὸς ἰόντας ἐπὶ τὴν ἀλλήλων ἰερῶν τῶν ἐνότων ἀπέχεσθαι*. . . ὥστε ὑπὲρ τι τοῦ θεοῦ καὶ ἑαυτῶν Βοιωτοῦς . . . προαγορεύειν αὐτοῦς (mellékmondat alanya, értendők az athenæiek) *ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἀπιόντας ἀποφέρεισθαι τὰ σφέτερα αὐτῶν* (stb. oratio obliqua); a hirnök kihirdeti, hogy minő szövetség áll fenn, s hogy ennek alapján a boiotok felszólítják az athenæiket távozásra, tehát a *ὥστε* . . . *προαγορεύειν* egyenesen az *ἔλεγε*-től függ s így tárgyi mondatot fejez ki.

Ugynevezett független acc. c. inf. csak egy helyen fordul elő VII, 81, 3: *ἐκόντας εἶναι*. (Lásd ehez a II. r. I. szakasz, 2. fejez. 4. §-t.)

4. §. Időhatározó mellékmondatokban.

1. Függetlenül. Van egy pár eset, hol az acc. c. inf. függetlenül áll időhatározó mellékmondat gyanánt és pedig oratio obliquában, határozott módu ige helyett, kötőszó után.

II, 102, 4: *λέγεται δὲ καὶ Ἀλκμαίωνι τῷ Ἀμφιάρῳ ὅτε δὴ ἀλάσθαι αὐτὸν, μετὰ τὸν φόνον τῆς μητρὸς, τὸν Ἀπόλλω ταυτὴν τὴν γῆν χρῆσαι οἰκεῖν*. — Tulajdonkép nem független az acc. cum. inf., mert a vezérige és az attól függő tárgyi mellékmondat meg van; és az időhatározó *ὅτε* stb.-ben is a főmondatbeli *λέγεται* ereje kellett,

hogy érvényesüljön: mondják azt is, hogy ő anyja megöletése után idestova bolygott. Tehát az attractionnak egy neme van itt, illetőleg kiegyenlítődés, ilyen formán: λέγεται τὸν Ἀ. χρ. ὅτε λέγ. αὐτὸν ἄλ. (= ὅτε αὐτὸς ἤλατο.) Így azután mindkét mondat megtartotta állítási módját is, s a viszonyt is, melyben a főmondathoz volt, csak a vezérigé mondatott egyszer. — Ilyen esetek még II, 93, 3. VIII, 87, 4.

2. Mint az általános részben kifejtettük, acc. cum inf. állhat mint időhatározó mellékmondat *πρὶν* után. Ezek az acc. c. infinitivok kezdetben nem képeztek külön mondatot, hanem csupán mint határozók járultak a főmondat mellé. Thukydidesnél is igen gyakran, különösen a puszta infinitivust *πρὶν* után, de az acc. c. infinitivot is fordíthatjuk egyszerű időhatározóval (névutós főnévvel); némelykor azonban kénytelenek vagyunk mellékmondatot alkotni.

II, 82. 93, 1. III, 30, 1: ἐμοὶ δοκεῖ πλεῖν ἡμᾶς ἐπὶ Μυτιλήνῃν, πρὶν ἐκπύστους γενέσθαι. Δοκεῖ értelme = decerno. (A *πρὶν* ἐκπ. γεν.-ra vonatkozólag lásd még IV, 70, 2. és VIII, 42, 1.) IV, 2, 1. 20, 1. 67, 3. 69, 1. 70, 2. 72, 1. 79, 1: Βρασιδᾶς Θεσσαλίαν φθάσας διέδραμε πρὶν τινα κωλύειν παρασκευάσασθαι. *Πρὶν* vonatkozik *παρασκευάσασθαι*-ra és ennek tárgya *κωλύειν* inf.: mielőtt valaki felkészülhetett volna, hogy megakadályozza. — IV, 101, 4. 125, 1. 125, 4. 128, 1. V, 8, 4. 9, 6: ἐν τῷ ἀνειμένῳ αὐτῶν τῆς γνώμης καὶ πρὶν ξυνταθῆναι μᾶλλον τὴν δόξαν, ἐγὼ μὲν ἔχων τοὺς μετ' ἐμαυτοῦ καὶ φθάσας προσπεσοῦμαι κατὰ μέσον τὸ στρατεύμα, kritikus hely. Poppo Stahllal és Krügerrel a kodexekben olvasható *ξυνταθῆναι* helyett *ξυνταθῆναι*-t veszzen, mert amaz sem a *δόξαν* stb.-vel nem egyeztethető, sem a *τῷ ἀνειμένῳ*-hoz nem képez ellentétet, míg a conjecturával így jön ki a hely: «priusquam consilium eorum magis intentum vel confirmatum fuerit.» — Ezt a nézetet fogadja el Classen is. V, 10. 3: οὐκ ἐβούλετο μάχη διαγωνίσασθαι πρὶν οἱ καὶ τοὺς βοηθοὺς ἴκσιν. Itt tagadó főmondat után áll a *πρὶν*-es acc. c. inf.

Az általános nyelvhasználat szerint indicativusnak kellene állania. Thukydidesnél még csak egy pár ilyen eset van (acc. c. inf. tagadó főmondat után VI, 4, 2.). — V, 38, 2. VI, 2, 5. 97, 2. VII, 28, 3. 36, 1. VIII, 12, 1. 45, 1. — II, 53, 4: ἦν πρὶν ἐμπεσεῖν εἰκὸς εἶναι τοῦ βίου τι ἀπολαῦσαι. Érdekes esete az attractionnak; a pronomen relativum vonatkozik a fennebbieken említett *τιμωρία*-ra. A kifejezés lehetett volna egyszerűbb és akkor így hangzik:

πρὶν ταυτὴν ἐμπνεῖσιν. Ilyen eset még VII, 28, 3. — III, 69, 2. IV, 78, 5.

3. Épen úgy mint πρὶν, πρότερον ἢ (ἕστερον ἤ) is összeköthető infinitívussal, illetőleg (nom.) acc. c. inf.-val. Thukydidesnél két helyen áll πρότερον ἢ után inf. és pedig egy helyen tagadó főmondat után (II, 40, 2); két helyen acc. cum inf. és egy helyen ἕστερον ἢ után acc. c. inf. — Πρότερον ἢ és πρὶν között lényegileg semmi különbség sincsen (Wagner 20. l.). Mindkettő egyformán áll infinitívussal és ugyanazon időviszonyt fejezi ki. Azonban πρότερον ἢ constructiója sokkal későbbben fejlődött ki, midőn már az infinitívus régi jelentése egészen elavult volt. Πρότερον-ban az összehasonlítás fogalma sokkal erősebb, mint a πρὶν-ben (v. ö. Preibisch. 57—64. l.) s ép ezért ἢ nélkül nem állhatott meg (csupán ha ἢ helyett πρὶν áll); ellenben πρὶν nagyon ritkán használtatik ἢ-vel.

I, 69, 5. VI, 58, 1: . . . πρότερον ἢ αἰσθῆσθαι αὐτοῦς, ἅποθεν ὄντας, εὐθὺς ἐχώρησε.

VI, 4, 2: ἔτεσιν ἕστερον ἑκατὸν ἢ αὐτοῦς οἰκῆσαι, Πάμιλλον πέμπφαντες Σελινοῦντα κτίζουσι.

Πρότερον πρὶν egy helyen áll acc. c. infinitívoval:

VIII, 45, 1: ἐν δὲ τούτῳ καὶ ἔτι πρότερον πρὶν ἐς τὴν Ῥόδον αὐτοῦς ἀναστῆναι, τάδε ἐπράσσετο.

5. §. Módhatározó mondatokban.

Módhatározó mellékmondatot fejez ki az acc. cum infinitivo a következő mondatokban (ὥστε után). A módhatározó keretén belül főleg hasonlító mondatokat kell keresnünk, a mi különben könnyen érthető, ha meggondoljuk, hogy a kötőszó ὥστε eredetileg hasonlító abverbium volt.

I, 12, 1: ἡ Ἑλλάς ἔτι μετανίστατό τε καὶ κατωκίετο ὥστε μὴ ἡσυχάσασαν ἀξέθηῖναι. Ὡστε = ita ut, úgy hogy, annyira hogy. — I, 130, 2. II, 40, 4. II, 75, 3. 75, 5: (τὸ οἰκοδόμημα) προκαλύμματα εἶχε δέρρεις καὶ διφθῆρας ὥστε τοὺς ἐργαζομένους καὶ τὰ ξύλα μῆτε πρὸφόροις οἰστοῖς βάλλεσθαι ἐν ἀσφαλείᾳ τε εἶναι. Figyelemre méltó a szétválasztott és ellentétesen szembeállított két mondat: védőtakarókul (t. i. a falra) nyers és kidolgozott bőrök voltak akasztva, hogy a munkálkodókat és a faanyagot gyűjtő nyilak ne érhessék és biztonságban legyenek. A különösség abban van, hogy az ellentétesen szétválasztott két tag közül csak az első tartotta meg a kö-

töszót, μήτε, a második pedig kötőszó nélkül áll s nem is ellentét, illetőleg nem szétválasztott ellentét az elsőhöz képest. A szétválasztás akkor lett volna teljes, ha így áll: τοὺς ἐργ. μήτε βάλλ. μήτε ἐν κινδύνῳ εἶναι: a dolgozók se az égő nyilak által ne talál-tassanak, se veszélyben ne legyenek; de ha már veszélyben nem lenni majdnem = biztonságban lenni és emezzel helyettesítjük amazt, akkor nem maradhat meg előtte a szétválasztó kötőszó, s így lett τοὺς ἐργ. μήτε βάλλ. ἐν ἀσφαλείᾳ τε εἶναι. Különös még az ἐργαζομένους καὶ τὰ ξύλα constructiója; mindkettő az első mondat-ban, illetőleg a szétválasztás első tagjában a βάλλῃσθαι igének tár-gya, a másodikban pedig alanyokúl gondolandók az εἶναι állít-mányhoz (constructio ἀπὸ κοινοῦ). (Lásd még III, 108, 1.)

III, 21, 3. 43, 2. 92, 4 (oratio obliqua). 114, 3 (oratio obli-qua). IV, 12, 3. V, 34, 2. VI, 77, 2. VII, 77, 5. VIII, 45, 2. VIII, 76, 6 (oratio obliqua). I, 54, 2. II, 58, 2. 76, 2. III, 108, 1 (ehhez lásd a II, 75, 5-öt.). VIII, 104, 5. IV, 36, 2. 47, 2. 100. 4, VII, 83, 2. VIII, 14, 2. 56, 2. IV, 29, 3. I, 29, 3. II, 4, 3. IV, 132, 3. VI, 7, 1. 90, 4. I, 28, 5. 141, 7. III, 21, 2. VII, 75, 4. IV, 79, 3. VIII, 56, 4. V, 114, 3. IV, 46, 2. VII, 34, 1.

A következő mondatokban állhat ὡςτε helyett ὡς infiniti-vussal vagy acc. c. inf.-val, így:

VII, 34, 6: ναυμαχῆσαντες δὲ ἀντίπαλα μὲν καὶ ὡς αὐτοὺς ἐκατέρως ἀξιοῦν νικᾶν . . . διεκρίθησαν ἐπ' ἀλλήλων. Móðhatározó mellékmondat: elváltak anélkül, hogy egyik fél a másik felett valami sikert vívott volna ki, *úgyhogy mindenik egyformán magáé-nak vallhatta a győzelmet.* Továbbá I, 21, 1.

6. §. Jelzői mellékmondatokban.

Ha a főmondatban a mutató τοσοῦτος és τοιοῦτος áll, akkor a relativ mondat, mely következtető állítási móddal van kifejezve, vagy ὡςτε és infinitivus által fejeztetik ki, mikor is ὡςτε a τοσοῦτος, τοι.-ban rejlő ὅπως adverbiumnak felel meg, vagy pedig gyakran assimilatio vagy attractio közvetítése által, melyet ὅσος, οἷος esz-közöl. Ez utóbbi csak akkor használtatik, ha οἷος az előbbi mon-datban levő vagy odagondolandó τοιοῦτος-sal egy esetben áll. Οἷος, ὅσος ilyen szerkezetben nem fordul elő az Iliásban, az Odysseá-ban csak kevés helyen, Hesiodusnál ismét nem. Ὅσον, ὅσα és ὅτε is használtatik adverbialis jelentésben és pedig leggyakrabban kor-látozó, megszorító értelemben. (Kühner II². 1002. 1.)

Ilyen következtető relativ mondatok Thukydidesnél: II, 94, 1: οἱ δ' ἐν Πειραιεῖ τὴν τε Σαλαμίνα ἡρῆσθαι ἐνόμιζον καὶ παρὰ σφᾶς ὅσον οὐκ ἐσπλεῖν αὐτούς = a Piræusban levők azt gondolták, hogy (az ellenség) Salamist elfoglalta s úgy a nyakukon van, hogy nem tudnak bemenni.

III, 94, 4: (Az egyik hajó a másikat) ἐφθασε τοσοῦτον, ὅσον Πάχητα ἀνεγνωκέναι τὸ ψήφισμα καὶ μέλλειν δράσειν (érdekes a három cselekvés finom megkülömböztetése, amint idői egymásutánban következnek, ἀνεγνωκέναι, μέλλειν, δράσειν.). — VI, 12, 2 (οἶον). — Ilyenek továbbá V, 46, 3. VI, 24, 3. VIII, 48, 5. 48, 6. 72, 1 (mindannyi oratio obliquában). — Végre II, 13, 5. V, 63, 4.

III. FEJEZET.

Accusativus cum infinitivo a kimondás minősége szerint jellemzetes mondatokban.

Ilyenek, mint már a nom. c. inf.-nál láttuk, a kívánó és következtető mondatok. A kívánókról nincs semmi mondani valónk. A következtetőkről összegezősképen megjegyezhetjük, hogy 4 helyen (V, 17, 2. 14, 1. VII, 14, 3. 82, 2.) alanyi, 4 helyen (I, 80, 1. IV, 130, 6. V. 94. VIII, 45, 3.) tárgyi mondatot fejeznek ki; a kimondás minőségénél fogva is (az infinitivus miatt) valamennyi pusztán csak következtető. A többi esetekben módhatározó gyanánt állanak.

* * *

B e f e j e z é s.

Befejezésül foglaljuk össze már most, a mit a nom. c. inf. és acc. c. inf. előfordulásáról és használatáról Thukydidesnél mondtunk, hogy kitűnjék, jellemző-e ezen mondatszerkezetek használata Thukydides irányára és a többi írókkal szemben mennyire jellemző.

Egy francia irodalomtörténetíró, Nisard szerint minden irodalom történetében három korszakot lehet megkülömböztetni naiv költészet (Homeros, Shakespeare), műköltészet (Horatius, Arany) és a csiszolt versfaragás korszaka. A naiv költő maga teremti a nyelvet, az eszmének, mely elméjében megfogamzott és gondolattestet öltött, kifejezésére, mint a festő választja a színeket és a szobrász alkotja a szobrot. Így tesz Homeros. A műköltészet korának költője és írója már teljesen kifejlődött nyelv birtokában van,

mely mind a fogalmak erős és élénk megkülömböztetésére, mind pedig a gondolategész egységes kifejezésében szabatosagra, elegantiára alkalmas. Ilyen a Thukydides nyelve (és a bevezetésben vázolt főbb vonások, melyek azt jellemzik, mind ebből magyarázhatók). — Ebből magyarázható a nom. c. inf. és acc. c. inf. gyakori használata is. — A nyelv, fejlődésének első korszakaiban, inkább hajlik a parataxis, mint a hypotaxis felé. Az egyszerű és a műveltségnek nem is magas fokán álló ember nem is tudja gondolatait bonyolódott és szigorú következetességgel egymásból folyó, egymásnak alárendelt mondatokban kifejezni, inkább használja a parataxist. Ez is egyik oka annak, hogy pl. Homeros az alárendelés par excellence kifejezőjét, az infinitivusos mondat szerkezetet nem használja olyan gyakran, mint Thukydides. Nála ezen mondat szerkezeteket inkább csak fejlődésüknek első kezdetein látjuk, midőn még teljesen körülírva és a nyelv változhatatlan törvényei által úgyszólván jegecedve nincsenek. Az állítás alanyát, vagy tárgyát inkább egyszerű fogalommal, legyen az névszó, vagy igei főnév (infinitivus), fejezi ki, mint infinitivusos mondattal. Innen van az, hogy az egyszerű alanyi és tárgyi mondatokat is nom. c. infinitívóval, vagy acc. c. inf.-val csak a szokottabb és a nyelv fejlődésének megfelelőleg gyakoribb kifejezések után használja; ellenben Thukydides rengeteg változatosságot mutat ebben is, főleg azért, mert nincs oly szűk korlátok közé szorítva a nyelv szokás által, mint Homeros. Így igen sok ige, kifejezés, mely Thukydidesnél nom. (acc.) c. inf.-val áll, nem található Homerosnál (és szintén megfordítva is). Hasonló eltérés mutatkozik ezen mondat szerkezetek használatánál az időhatározó és módhatározó mondatokban is. Míg Homeros ὡστε után egyszer sem és πρὶν után csak egy pár esetben alkalmaz nom. c. inf.-t és acc. c. inf.-t, addig Thukydidesnél ezen mondat szerkezetet már teljesen kifejlődve látjuk, mely a gondolat választékosabb és szabatosabb kifejezését segíti elő. Azt a tökéletességet pedig, mely Thukydidesnél a főnevesített nom. (acc.) c. inf. használatában mutatkozik, Homerosnál egyáltalában nem találjuk. Ez bizonyos művészi, magasabb foka a nyelv fejlődésének, mely a naiv költőnek nem volt birtokában; a római irodalomban is először Horatiusnál találjuk a római költői nyelv valamennyi művészi és utánzóhatatlan fogását. De Homeros nem érte el még azt a kort, nyelve nem azt a szabatoságot, melynél fogva egy egész mondatot, mely nom. (acc.) c. infinitívóval van kifejezve, a névelő által

főnevesíthetne; később karakterizálódott a görög nyelv ezen jellemző sajátossága, melyet egy nyelv sem tud utánozni. A mi végre az oratio obliquát illeti, arról már az általános részben megjegyeztük volt, hogy a görög nyelv nem szereti használni, sokkal természetesebbnek tartja a beszédeket a szónok saját szavaival idézni. Ebben Thukydides nyelve annyi eltérést mutat Homerosztól, a mennyit a szép próza mindig megengedhet magának a kötött beszéddel szemben. — Legközelebb áll Thukydides a nom. (acc.) c. inf. használatában a bölcsészekhez; eltérés csak az, ami a történeti és bölcsészeti irány között levő különbségből fejlődhetik. Plato, de különösen Aristoteles stilusa általában elvont jellegű. A philosophiai okoskodás a gondolatok logikai egymásutánjának feltüntetésénél kiváló erős támpontot talál az acc. c. inf.-ban. A mellérendelés által keletkezett mondatocskákra osztás következtében a gondolat úgyszólván feldaraboltatik, míg az alárendelés a maga valójában tünteti fel a szakadatlan lánczolatot, mely egy gondolat-complexumot alkot. Innen van, hogy ezen philosophusok nyelve a a nom. (acc.) c. inf. használatában ha feltűnő specialis sajátosságokat nem, de mindenesetre több szabadságot mutat, mint Thukydidesé; számtalan oly kifejezés található náluk, melyet Thukydides köt össze nom. (acc.) c. infinitivoval. — Ugyanez az eltérés mutatkozik a történetírókkal szemben is. Herodotos már a dialektus adta különbségnél fogva is számtalan igét, személytelen kifejezést, főnevet köt össze acc. c. infinitivoval, mely Thukydidesnél ilyen szerkezetben nem található. (Példákat láss bőven: Michaelis: De inf. usu Thuc.) — A tragikusok és komikusok nyelve különösen a főnevesített infinitivus használatában mutat nagy rokonságot Thukydides-sel. Az a kiváló erő és szabadoság, mely Aiskhylos és Sophokles fenségét jellemzi, kis részben legalább a névelős infinitivusnak is eredménye. E tekintetben hátrább állanak a melikus költők. Az a precizitás, melyet az acc. cum inf. művészi alkalmazása nyújt, nem alkalmas sem lyrai ömlengésekre, sem elegikus búsongásra, de igenis a tragikus pathos kifejezésében a szigorúan distinguáló megjelölésre és Pindaros ódáiban a fenség lendületes kifejezésére. Az elegikusok különben a fennebbiekből eltekintve általában az ionokat utánozták és ennél fogva nyelvezetük, nyelvhasználatuk hasonlít a Homeroséhoz.

Ezekből látható, hogy a főkülömbőség, mely a nominativus cum infinitio és accusativus cum infinitivo használatában Thuky-

didest a többi írótól megkülömbözteti, első sorban a nyelv természetes fejlődési fokozataiból, másod sorban pedig az egyes irodalmi műfajok nyelvezete között létező eltérésekből magyarázható.

INCZE BÉNI.

SIMAI KRISTÓF «GYAPAI MÁRTON»-JÁNAK EREDETIJE.

A múlt század végén oly hatalmas lendületet vett játékszíni irodalmunknak egyik valóban becses terméke az a darab, mely a következő feliratú címlappal jelent meg: «*Gyapai Márton, feleség-féltő gyáva lélek*. Mulatságos játék három felvonásban. *Simai Kristóf* K. O. P. által. Budán, nyomtatott Landerer Katalin Özvegy' és Örökösi költségével, s betűivel, 1792.»

Forrását tudtommal eddig senkisé meg. Gyulai Pál a magyar drámairodalom történetéről tartott s könyomatban napvilágot látott egyetemi előadásában azon véleményen van, hogy e darab teljesen sajátja Simainak. Bayer József «A nemzeti játékszín története» cz. nagyszabású munkájában nem nyilatkozik határozottan. A 316. lapon azt írja Simairól: «Váratlan vendége, mely a *Mostellaria*, és *Igazházija*, mely a *Bürgermeister* után készült, azt sejtetik velünk, hogy Gyapai Márton sem eredeti termék.» De már a 318. lapon meg olyanformán ír, mintha eredetinek tartaná: «Ha Simai *netán* idegen forrásból merített is, becsületére válik, hogy ez nem érzik meg ezen munkáján.» Háhn Adolf (Egyet. Phil. Közlöny XIV. 10.) és Lázár Béla (u. o.) idegen eredetűnek tartják ugyan, de az eredetire nem tudnak rámutatni.

Az egykorú irodalomban sem találunk oly feljegyzést, mely útbaigazítana. Sőt a *Hadi Történetek* IV. kötetében (1791) ilyen tudósítást olvashatunk Simairól: «... Két új darabok vagynak közelebb nálla kézírásban. Az egyik, Gyapai Márton; a második pedig, Zsugori, telhetetlen fősvény ember nevezetű. Az első *eredeti* munka; a másik, ama híres Frantzia költő (Poëta) Molière után készült» stb.

Ezek alapján tavaly megjelent értekezésemben *) én is eredetinek állítottam e művet, támaszkodva különösen a tiszta, magyaros előadásra s az idézett hírlapi közleményre. Csalódtam. A Gyapai Márton sem eredeti, hanem magyarosított kiadása Molière «*Sgana-*

*) A n. becskerekai főgymn. Értesítője. 1892.

relle ou le cocu imaginaire» című s 1660-ban írt egyfelvonásos vígjátékának.*)

Simai szokása szerint magyar neveket adott a szereplőknek:

Gorgibus, bourgeois.	Hédervári, nemes ember.
Célie, fille de Gorgibus.	Rosina, ennek leánya.
Lélie, amant de Célie.	Szemerei, nemes ifjú, Rosinának kedvese.
Gros-René, valet de Lélie.	Bendik, Szemerei szolgája.
Sganarelle, bourgeois, et cocu imaginaire.	Gyapai Márton, feleségét féltő személy.
La femme de Sganarelle.	Gyapai Mártonné.
Villebrequin, père de Valère. (Valère).	Kompódi, gazdag nemes ember.
La suivante de Célie.	Getzi, ennek fia, szóvalán személy.
Un parent de la femme de Sganarelle.	Magda, Rosinának gondviselő asszonya.
	Beregi, Gyapai Mártonnének Atyja.

Magának a cselekvénynek menete annyira meg van tartva, hogy két helyet leszámítva jelenetről-jelenetre ugyanaz. Simai a legelső jelenetet maga toldotta ugyan a darabhoz, de a francia eredetiben levő 7. és 8. jelenetet a magyar kiadásban egygyé forrasztotta s így a jelenetek száma nála sem több. Molière-nél van 24 jelenet; Simai az egyfelvonásos vígjátékot három felvonásra osztotta fel: I. felv. 7. jel., II. felv. 10. jel., III. felv. 7. jel., összesen tehát szintén huszonnég jelenettel.

A két darab közös tartalma a jelenetek jelzésével a következő:

I. felv. Az első jelenetben Magda meggyőződik arról, hogy Rosina szerelmes Szemereibe. Rosina panaszkodik, hogy atyja már ismét más, gazdagabb vőlegénynek szánta. (Molièrenél e jelenet hiányzik, mert később úgy is megérthet a néző mindent; de Simai — úgy látszik — mindjárt a darab elején meg akarta az egész helyzetet világitani.) — Jön Hédervári s Rosinát ijeszttéssel akarja rávenni, hogy kezét a gazdag Kompódi fiának adja (Simainál 2., Molièrenél 1. jelenet). — Magda vigasztalja Rosinát, ki Szemerei képét szemlélvén elájul s a képet a földre ejti (S. 3., M. 2. jel.). — Magda kiáltozására odajön Gyapai Márton (S. 4., M. 3. jel.); de alighogy Magda elfutott még valakit hívni segítségül, Gyapainé kinéz házuk ablakán s férje karjában látván Rosinát, féltékenyen feljűk tart (S. 5., M. 4. jel.); mire azonban leér, Gyapai elviszi Rosinát. Gyapainé megtalálja a leejtett képet (S. 6., M. 5. jel.) s épen szemlélteti, magasztalja, mikor férje visszajön. Gyapait is

*) A Kisfaludy-társaság Molière-kiadásának V. kötetében Szász Károly ily címmel fordította le: «*Sganarelle vagy Azt hiszi hogy meg van csalva.*»

megszállja a féltékenység, elragadja a képet nejétől, ki azonban visszakereszi s szitkozódva elszalad vele (S. 7., M. 6. jel.).

II. felv. Szemerei és Bendik jönnek (M. 7. jel.). — Szemerei Rosinára gondol (Simainál ez az előbbi jelenettel együtt alkotja a II. felv. 1. jelenetét, Molière-nél különálló, 8. jel.). — Gyapai a feleségétől ismét elvett képet nézegeti, gyalázza, leköpi. Szemerei a képre tekintvén, felismeri, majd megtudja, hogy Gyapai a nejétől kapta; ebből azt következteti, hogy Rosina Gyapai felesége lett (S. 2., M. 9. j.). — Szemerei kesereg kedvese hűtlensége miatt (S. 3., M. 10. j.). — Megjelenik Gyapainé s az ájuló Szemereit lakásukba kíséri be (S. 4., M. 11. jel.). — Gyapai előadja a felesége miatt bekövetkezett gyalázatot apósának, ki figyelmezteti a féltékeny férjet, hogy könnyelműen ne ítéljen (S. 5., M. 12. jel.). — Gyapai el is határozza, hogy mindent tisztába hoz (S. 6., M. 13. jel.). — Hogy hazaér, házukból Szemereit kíséri ki felesége (S. 7., M. 14. jel.). — Gyapai várja, hogy mentegeti majd magát Szemerei. Ez elmentében dicséri neki neje szépségét (S. 8., M. 15. jel.). — Rosina lép a színtérre s nyugtalankodik, hogy a távozó Szemerei felé sem nézett. Megszólítja a még mindig bámészkodó Gyapait, ki azt mondja neki, hogy Szemerei elcsábította az ő feleségét. Rosina átkozza a hűtlennek vélt ifjút; Gyapai azt hiszi, hogy a rajta elkövetett gyalázat miatt háborodott fel Rosina s kéri, hogy ne induljon fel annyira (S. 9., M. 16. jel.). — Gyapai magában tanakodik. Szeretne bosszút állni, de félti a bőrét. Végre mégis felbiztatja önmagát, hiszen «többször is látott már karó hegyén tar varjat, még sem ijedt meg tőle» (S. 10., M. 17. jel.).

III. felv. Rosina, hogy Szemereinek hűtlenségét visszafizesse, atyja előtt Kompódi fiának igéri kezét (S. 1., M. 18. jel.). — Magda csodálkozva kérdezi tőle a gyors elhatározás okát (S. 2., M. 19. jel.). — Jön Szemerei s gúnyolva emlegeti Rosina erkölceit. Rosina hasonlóképen válaszol; szitkozódva, köpködve visszaadják az egymásnak ajándékozott tárgyakat s kölcsönösen szemrehányásokat tesznek (S. 3., M. 20. jel.). — Megérkezik a felfegyverezett Gyapai is, de nem mer belekötni Szemereibe (S. 4., M. 21. jel.). — Majd Gyapainé is odajön s Rosinát vádolja férje elcsábításával. Az általános zavarban Magda megkérdezi Szemereitől, kit tart Rosina férjének. Ez Gyapaira mutat. Kiderülvén, hogy Gyapai a feleségétől kapta ugyan a képet, de nem Rosinától, kölcsönös magyarázatok után a szerelmesek kibékülnek. Rosinát csak a megfontolatlan ígéret bántja, melyet haragjában atyjának tett (S. 5., M. 22. jel.). — Megjelenik Hédervári s Rosina kezét megtagadja Szemereitől (S. 6., M. 23. jel.); — de midőn Kompódi megjelenti, hogy fia már olyan csomót kötött Kikirits Pál uram leányával, melyet sem ő, sem Hédervári fel nem bonthatnak: Hédervári örömmel fogadja Szemereit vejenek. Gyapai pedig erős fogadást tesz: «Vakuljak meg holtom után,

ha hitelt adok többé, ha mint (így!) keresztül esek is rajtok.» (S. 7., M. 24. jel.).

A mint látjuk, magához a cselekvényhez — az első jelenetet leszámítva — Simai semmit sem adott, sem el nem hagyott belőle. Sőt néhol annyira ragaszkodik a francia darabhoz, hogy még a zárjelbe tett magyarázó észrevételeket is lefordítja. Pl. a XVI. jelenetben: *Regardant le côté par où Lélie est sorti, — Simainál: Szemerei után nézdegél; Célie, à part, en entrant, — Simainál: Rosina magában, hogy a játékhelyre jön; Sganarelle, sans voir Célie, — Simainál: Gyapai, észre nem vévén Rosinát.*

De nem mindig követi ily híven Molièret. A francia darab alexandrinjait nem tartván meg, prózában könnyű szerrel alkalmazhatta a közmondásoknak, népies szólásoknak egész raját. Ezek s a saját elméjében szülemlett tréfák nem ritkán hosszadalmassá teszik a beszédekét, néha pedig ellaposítják a csattanós kifejezéseket. Sokszor azonban sikeresen alkalmazza a maga tősgyökeres mondásait, ha némileg bőbeszédűvé válik is. Pl. a hol a francia darab Gorgibusa egyszerűen kijelenti lánya előtt, hogy mondjon le régi jegyeséről, mert gazdagabb érkezett: Hédervári kissé körülményesebben adja ugyan elő parancsát, de kitünő, zamatos magyarsággal s a helyzethez és célhoz kiválóan illő nyelven fejezi be: «Ne is köszöröld reá a fogadat, mert nem vásik benne, ha mint (így!) a fejedre ágaskodsz is.» (I. 2.) Nem egyszer megváltoztatja a mondatok értelmét is, a mi itt-ott szintén előnyére szolgál; pl. Molièrenél az 1. jelenetben, mikor Célie felkiált: «hélas!» atyja dühösen rá förmed s vadul fenyegetőzik, míg Simainál (I. felv. 2. jel.) Hédervári egész hidegen gúnyolja a felkiáltó Rosinát: «Úgy, úgy édes leányom, csak áhítozz, mert lovad veszett.» Valljuk meg, hogy az apai hatalmában teljesen elbizakodott, szívtelenül számító ember jelleméhez jobban is illenek e szavak.

Simai megteszi azt is, hogy egyes szavakat saját honának és korának viszonyaihoz képest más értelemmel ad vissza; így pl. Gorgibus a *romans* = regények olvasását hányja szemökre a lányoknak, Hédervári a románczokét (= *romances*). Ez különben egyszerű tévedés is lehet.

Többnyire Simaitól származó betoldások azok a gyalázó címek is, melyekkel a szereplők oly bőségesen illetik egymást: te ország bitangja, konyhavakarék, konyha moslékja, csúf kutya stb., hasonlóképen a két jelenetben is előforduló köpködés, mi különösen a két ifjú szerelmeshez sehogysem illik. Mindezek azonban, ha nem válnak is a darab előnyére, nem is ejtenek csorbát Simai írói hírnevére, mert korának izlése elég mentség számára.

Hogy a magyar színpadon ő mutatta be Molièret s mindjárt két

darabjában, az kétségtelenül nagy érdeme; de hogy egyik magyarosított darabját oly sokáig eredetinek tartottuk, ez elvitázhatatlanul — dicsősége.

ERNYEI ISTVÁN.

AZ EMBER JELENTŐSÉGE A TERMÉSZETES VALLÁS FEJLŐDÉSÉBEN.

Mihelyt az ember észrevette, megnevezte és megismerte a világ mozgását és változását, a melynek közepette élt, azonnal sejtette, hogy van valami azon kívül, a mit lát, hogy kell minden cselekvés számára cselekvőnek, minden mozgásban mozgatónak lennie. Az ősi állapotban levő ember nem úgy gondolkozott és beszélt, a hogy például az indokelta népek nyelvöknek tökéletesebb kifejlődésekor: a helyett, hogy *eső, mennydörgés, hold*, azt mondta, hogy *esőt adó, mennydörgést csináló, mérő*. A helyett, hogy azt mondta és gondolta, a mit az indokelta ember ilyféleképen mond és gondol: *es regnet, es donnert*, így szólt: *er regnet, er donnert*, a nélkül, hogy egyelőre törődött volna azzal, ki az a cselekvő, a ki az esőt a földre hullatja és a mennydörgést okozza. Némely nyelvben kifejezésre is jutott az ember arra vonatkozó kutatásának eredménye, hogy ki a természeti tüneményekben rejő cselekvő; a görög így szólt: *Zeüs űei*, a magyar ma is így szól: a *menny* dörög, azaz a magasságban levő, az örökkévaló dörög (Vámbéry, A magyarok eredete 345. 349. l. és A török-tatár nyelvek etymologiai szótára 219. l.). Az ősi állapotában levő ember nem tehetett arról, hogy a természeti tüneményekben személyes cselekvőt keresett. Nyelvével vagyis gondolkodásával járó kényszerűségből következőleg beszélt ekként. E kényszerűség azon tényből származott, hogy az ember legelső fogalmai saját ismételt cselekedeteiről való tudatából állottak és hogy a rendelkezésére levő fogalmi beszédnek egyedüli elemei, az úgynevezett szógyökök, mind vagy majdnem mind emberi cselekedetek kifejezői voltak. Ha igaz e még eddigelé senkitől számbavehetően meg nem czáfolt állítás, akkor világos, hogy az ember egy esőt adóról, egy mennydörgést okozóról, egy időméről beszélve öntudatlanul vagy legalább önkénytelenül azon módon gondolkozott és beszélt, a melyet Kant az *okság* kategóriájának nevezett. Az ember gondolkodásának e szükséges és elmaradhatatlan formája következtében mindent, a mit megfoghat, csupán mint okot és okozatot foghat meg, e kapcsolaton kívül semmit meg nem ismerhet, semmit meg nem tőr. Sőt ha az ember pusztja chaosban volna és nem olyan világban, a melyen az okság uralkodik, még akkor is élne lelkében az okságban való hit. A chaos neve maga bizonyítaná akkor az okságban való kiirt-

hatatlan hitünket, mert e név az okság tagadása és semmit sem tagadhatunk, mielőtt fogalmunk van róla.

A *természetes* úton támadt vallás azon fejlődési foka, a melyet Müller Miksa az ő felosztásában *physikus* vagyis *természeti* vallásnak nevez, igen egyszerűen magyarázható meg. Akármit kellett a természetben megnevezni, legelőször csak cselekvőnek lehetett elnevezni, mert a nyelv gyökei eredetileg csak cselekvést fejeztek ki. Miután a természet erőt cselekvőnek nevezték el az ősrégi emberek és más cselekvőket nem ismeretek mint emberi cselekvőket, a természetben sejtett cselekvőről is, bár nem szükségképen, de nagyon természetesen, úgy beszéltek, mint olyanokról, a melyek emberi cselekvőkhöz hasonlók, majd mint olyanokról, a melyek az emberi cselekvőknél különbek, végre mint emberfölötti cselekvőről. E soraimban a természetes vallás azon fejlődési fokát ismertetem, a melyet Müller Miksa *anthropologikus* vallásnak nevez; ismertetésem minden egyéb forrást kizárva csakis a következő-cízmű munkán alapszik: *Anthropological Religion, the Gifford lectures delivered before the University of Glasgow in 1891 by F. Max Müller* (London and New York, 1892).

Nem volt könnyű a természetes vallás ez ágának alkalmas nevet találni. A végtelennek felfedezése a természetben, támadtának első szegényes nyomaitól egészen tetőpontjáig, a természet összességében mutatkozó egy Istenben való hitig, csak egyetlen névvel nevezhető meg, tudniillik *physikus* azaz *természeti* vallásnak. Helyes magyarázat könnyen megkülönböztetheti e *természeti* vallást a *természetes* vallástól, a melynek amaz csupán egyik ága. Természetes vallás az, a melyre a nyelvvel és gondolkodással élő ember a természetet és önmagát, valamint viszonyát a természethez és embertársaihoz vizsgálva okvetetlenül jut. De milyen névvel jelölhető meg leghelyesebben a természetes vallás második ága, ama különböző kísérletek története, a melyekkel valami végtelent és istenit akartak az emberben vagy az emberiségben felfedezni és a melyek annak első sejtelmével kezdődnek, hogy van az emberben valami testétől különböző, és tetőpontjokat ama hitben érik el, hogy az ember Isten fia, a mi Krisztus vallásának igazi alaphangja? Legjobb neve talán az lett volna, hogy *anthropikus* vallás. Azonban szerzőnk nem szeret új szót képezni, ha elkerülhető; és minthogy a természetes vallás harmadik ágának, a mely a léleknek és magának az embernek igazi természetével foglalkozik, legkönnyebben érthető neve az, hogy *psychologikus* vallás, a második ágára alkalmazza az *anthropologikus* elnevezését. E vallásfajnak nincs több köze az anthropologia nevű tudományhoz, mint a vallás többi fájának.

Az Isten halhatatlan, az ember pedig halandó, és a természeti

vallás nem hidalhatta át azt a mélységet, a mely e kettőt egymástól elválasztotta. Azonban az igazi vallás többet kíván, mint az Istenben való hitet: az emberben való hitet is kíván, meg az Isten és ember közt levő benső egyesülésben való hitet, a mely legalább is egy jövő életben bekövetkezik. Az emberben továbblétezése iránt táplált elfojthatatlan vágy van. Életében abban nyilvánul, a mit önvédelemnek nevezhetünk; élete végén és halálának közeledtekor ama reményben, hogy halhatatlanságban részesül. A természetén kívül az embert leginkább megdöbbentő kérdés maga az ember volt, a mint e világra születik, rövid életét végig éli s aztán elköltözik. Midőn azt mondjuk: elköltözik, máris egy következtetést használunk, a mely ránk nézve nagyon természetes, de épen nem volt természetes a régi gondolkodókra nézve. Midőn az elköltözöttekről beszélünk, fölteszünk valamit, a mire nincs anyagi bizonyítékunk. A mit látni lehet, az csupán a halál, az élet és tevékenység megszűnése, a test borzasztó elváltozása és végre egy maroknyi por. Ha valami megrémíthette az embert, ha valami kényszeríthette, hogy elmélkedjék, az bizonyára a *halál* volt. A legkomolyabb leczkére a halál tanította az embert. A halálról elmélkedve azon meggyőződésre kellett az embernek jutnia, hogy valami, a mi által az ember érez, gondolkodik, beszél, a testből eltávozott. Ha meggondoljuk, a mi elvitathatatlan, hogy minden nyelvnek minden szava eredetileg anyagi-értelmű volt, akkor könnyen megérthetjük, hogy mért hívták azt, a mi az ember halálakor, mint nekik látszott, eltávozott és a mit mi minden dolog közül a legkevésbé anyaginak tartunk, eleinte valami anyaginak nevével, tudniillik a légius lélekzetnek, *léleknek*. Ez volt az első lépés az emberi psychológiában. A második lépés az volt, hogy e szót *lélek* nemcsak arra alkalmazták, a mi a testet elhagyta, hanem mindarra is, a mi előbb a lélekző testben mutatkozott, érzeteinek, észrevételeinek, fogalmainak és amaz egész csudálatos szövvénynek megjelölésére, a mely szellemi fonalakból alakulva olyanná tette az embert, a milyen volt életében. Mindez a lélekzettől, a lélektől függött. Látták, hogy mindez akkor mulik el, mikor a lélekzet. A harmadik lépés ép oly természetes volt, csak hogy nemsokára a képzelődés vadonjába vezetett. Ha a lélek mindenestül, a mi hozzá tartozott, eltávozott, akkor eltávozása után valahol kell léteznie, és ezt a valahol-t, bár teljesen ismeretlen és ismerhetetlen volt, csakhamar kifestették mindazon színekkel, a melyeket szeretet, félelem és remény nyujthatott. Különbözn ama kérdésnél, hogy a holtak lelke nyugat felé, vagy a föld alá, vagy a föld fölé száll-e, sokkal inkább érdekelt az embert az, vajjon hogyan létezik a lélek tovább. E kérdésre első sorban az *erkölcsi érzület* felelt. Tegyük fel, hogy egy bűn a bűnös halála után derült ki; hogyan fojthatta volna el az ember azt a gondolatot, hogy a bűnös a más világon fog meglakolni? És ha az emberek édes atyjok

vagy édes anyjok vagy jó barátjok ravatala körül álltak, a kinek jóságát ez életben nem hálálhatták meg eléggé, mi volt természetesebb ama reményöknél és hitöknél, hogy amazoknak jósága a más világon nyeri el jutalmát? És ez nem maradt meg édes reménynek. Nemsokára úgy tekintették, mint szükségességet és bizonyosságot, mert e nélkül nem volna a világon igazság, hogy pedig van igazság a világon, az az emberi szív kiirthatatlan hite. Itt ismét az okság törvénye érvényesül; a régi indiaiak törvényei közt van egy mondás, a mely erkölcsi cselekedeteinkre alkalmazva egyszerűen, de határozottan fejezi ki azt a meggyőződést, hogy az ember jó és rossz tettei okvetetlenül elveszik jutalmokat és büntetésöket: *Karma na kshiyate*, tett nemvész el. A lélek túlvilági életének módjáról támadt hitnek fejlődésében három fokozatot különböztethetünk meg. Némely nép, pl. a zsidó, és a görögök közül néhányan a halál után való tovább-élést alig tartották egyébnek pusztá létezésnél, öröm nélkül, de egyuttal szenvedés nélkül is, jutalom és büntetés nélkül. Mások, mint a véda-kori indiaiak, a halál után következő életet főleg boldog életnek, az istenek társaságában való élvezésfélének tartották. Később azokon kívül, a kik erényeik jutalmát vették a mennyben, olyanokat is képzeltek, a kik egy büntetési helyen bűneikért lakoltak. Ez következett be utóbb Indiában és Görögországban. Végre pedig egy inkább bölcselkedő elmélet diadalmaskodott, a mely szerint a lélek ujjá-születések sorozata által újra meg újra testet ölt és ez által alkalmat van mind magasabb tökéletességi fokra juthatnia, míg végre a legfőbb fokot éri el: közel jut az Istenhez, sőt hasonlóvá lesz hozzá vagy épen egyesül vele. Mind e gondolatokban, a melyeket nemcsak Indiában, Hellasban és Italiában, hanem az egész világon elszóródva lelünk, megkülönböztethetjük azt, a mi számunkra manapság ép oly igaz, a milyen igaz volt a föld legrégebb gondolkodói számára, a pusztá képzelettől, a mely gyakran egészen ártatlan, de a melyet joggal sem igaznak, sem tévesnek nem lehet mondanunk. Épen olyan igaz előttünk, a milyen igaz volt őseink előtt, hogy a lélek nem hal meg. Meghalni, az a testre illik; a lélekre alkalmazva semmi értelme sincs. A lélek nem született, a hogy a test született, nem is él úgy, mint a test; ennek következtében nem is halhat meg, mint a test. Nem mondjuk, hogy a lélek vak, ha a test szeme elpusztult, sem azt nem mondjuk, hogy a lélek süket, ha a fül dobhártyája átszakadt; sőt azt sem, hogy a lélek tébolyodott, minthogy a test középponti szerve, akár szívnek akár agyvelőnek nevezzük, megsérült. A lélek csupán tanuja, lehet, hogy a testtel együtt érző tanuja mindannak, a mi a testre hat. A mit a lélek észrevesz, azt mind szem és fül nélkül veszi észre, és még a tébolyodottság is csak olyan, mint a világozság elhomályosodása, mint a mély álom, a mely a testet meglepi és a mely le nem rázható. És a mi a testben levő lélekre illik, az a testen

kívül levőről is igaz, azaz a testi halál után is. Az, a mi az embernek valódi lényege, maga az ember, a szemlélő, a tanu az emberben, az, a mi mindenütt van a testben és mégsem érinthető sehol sem, az, a mi nem halhat meg vagy nem mulhatik el, mert sohasem lélekzett: az a *végtelen az emberben*, a mely után a bölcselkedők tapogatóztak, holott «egyiküinktől sincs messze» (Apost. cselek. 17, 27.). Ez az *isteni vagy istenhez hasonló az emberben*. Az embernek nagy megerőltetésébe került, talán a legnagyobbba, a melyre az emberi szellem képes, hogy az emberinek és isteninek fogalmát, a mely ideig-óráig egymással homlokegyenest ellenkezőnek látszott, egy gyújtópontban egyesítse. Ez erőlködés története és egyúttal ez erőlködés igazolása képezi a természetes vallásnak, sőt minden vallásnak második nagy szakaszát; mi volna ugyanis a vallás, ha az ember az első nagy hitvallási cikikely után: «Hiszek egy Istenben, mindenható atyában» nem vallhatná másodsorban a következőt: Hiszek enlelkemben és abban, hogy Istennek fia! Az ember a legtöbb vallásban úgy fohászzkodott Istenhez, mint atyjához, és úgy tekintette önmagát, mint Istennek fiát. Könnyen megérthető, hogy az igazi *fiúság* tisztán a megismeréstől, a tudástól függ. Valamely ember lehet király fia, de ha pásztor neveli fel saját gyermekeivel, akkor pásztorfiú és nem királyi herceg. De a mint felfedezi és megtudja, hogy a király az ő atyja és nem a pásztor, egyszeriben királyi herceggé változik, hercegnek érzi magát, valóban az. Ugyanígy kell az embernek is felfedeznie, hogy Isten az ő atyja, mielőtt ő maga Isten fiává lehet. Tudni ebben annyi mint lenni, lenni annyi mint tudni. Pusztá csuda nem változtatja át a pásztorfiút királyfiává; pusztá csuda nem teszi az embert Isten fiává. Azt a fiúságot egyedül az ismeret által lehet elnyerni, «Miután ismeritek az Istent, sőt ismerve vagytok az Istentől is» (Galat. 4, 9.); és a míg így meg nem nyeri az ember, nem létezik számára, ha tényleg meg is van. Magának Krisztusnak szavai világosak: «És senki nem tudja, ki a Fiú, hanem csak az Atya; és ki az Atya, hanem csak a Fiú és a kinek a Fiú ki akarja jelenteni» (Luk. 10, 22.).

A kő rohamosan gördül le a lejtőn, miután az első lökés érte. Ez az első lökés érdekli a psychologust és ezzel kell számot vetnünk, ha lehet. Az emberi lélek titkos forrásának első felbuzdulását felfedezni, midőn szemben találta önmagát a természetnek és saját létezésének megfejtetlen rejtvényeivel: ez volt a nagyhírű szerzőnek fő feladata immár két felolvasási sorozatában. Az efféle kérdésekre való megfelelésben néha csakis hosszán tartó és fárasztó kutatásokkal lehet a kitűzött célhoz jutni. De úgy látszik, hogy a vallás forrásait a legsötétebb hajdankorban felfedezni van olyan érdemes feladat, mint a Nilus forrásait felfedezni a legsötétebb Afrikában.

Dr. POZDER KÁROLY.

A NÉMET FORTUNATUS-DRÁMÁK.

Az «Ungarische Revue» tavalyi évfolyamában megjelent cikkemben megemlítettem volt, hogy dr. Harms a német Fortunatus-drámákról könyvet hirdetett. E könyv, mely főkép az angol komédiások drámájával és a kasszeli Fortunatus-drámával foglalkozik, immár megjelent a következő cím alatt: Dr. P. Harms: *Die deutschen Fortunatus-Dramen und ein Kasseler Dichter des 17. Jahrhunderts.* (Hamburg, Voss, 1892. 94 l.) Minthogy ugyanezen tárgyról e folyóirat hasábjain hosszas tanulmányt írtam (Pótköt. II. 1890), nagy érdeklődéssel fogtam a könyv olvasásához. Az «Ungarische Revue»-ben ép Harms könyvére való tekintettel közöltem tanulmányom kilencedik fejezetét, mely a kasszeli drámával foglalkozik.

Egy pontot kivéve, t. i. azt, hogy a kasszeli Fortunatus-dráma Hans Sachs drámájával közel rokon, Harms nem mond semmi tényleges újat, csakhogy hosszas mutatványok, próbák és ismétlések segítségével az általam tiz oldalon elmondott anyagot hetvennégy oldalon csépeli.

Az angol komédiások drámáját összeveti először is Decker drámájával. Azt a tételt bizonyítja, hogy az angol komédiások drámája Deckeren alapszik ugyan, de hogy az átdolgozó emlékezete alapján dolgozott. Azt, hogy a szerző tökéletesen Decker nyomán dolgozik, hogy jelenet jelenetre, felvonás felvonásra következik, hogy sokhelyt szószerint, bár rövidítve, vesz át részeket Deckerből, hogy személyei, gondolatvilága ugyanaz: mindezt úgy magyarázza, hogy — az átdolgozó egy Decker drámáját részletesen magyarázó tervvázlatot ismert! — Sokkal természetesebbnek látszik előttem az a felfogás, hogy az átdolgozó ismerte Decker drámáját, de az angol verseket német prózába átírja, rövidít rajtuk s csak a gondolatokat tartja meg, a minthogy tényleg úgy is van!

Bőven fejtegeti az angol komédiások drámájának a német népkönyvhöz való viszonyát, s kifejti, hogy az Decker tervén csak keveset változtatott a népkönyv alapján, de igen sok részletet vett belőle, s azokat Decker tervéhez alkalmazta. Ugyanezt fejtettem volt ki én is, csakhogy Harms több hasonló részletet idéz, a mi azonban nem nagy dolog, mert ha valaki neki látna, tallózhatna ő utánna is még két kötetre valót.

Roppant gúnynyal szól Harms arról a szegény ördögről, ki a XVI. század végén, kenyérkeresetből gyártva egy drámát, magas erkölcsi felfogást nem igen mutat. Jobb lett volna e helyett kiemelni, hogy az átdolgozó két helyen a maga lábán járt, s mindkettő igen hatásos hely,

az egyik a szultán elbeszélése a bűvös sapka erejéről, a másik Fortunatus beszéde halála előtt.

A kasszeli drámáról tényleg tud újat is mondani, s ez az, hogy a szerző Hans Sachs drámáját nagy mértékben felhasználta. Ezt a körülményt én nem vettem figyelembe, a mi természetes, mert én a kasszeli drámát csak igen rövid ideig használhattam. A 32—47. lapokon hosszasan, bő mutatóanyag kíséretében, bebizonyítja, hogy a szerző ismerte és felhasználta Hans Sachsot, de kitűnő drámaismerettel meg- rövidítette, szinpadképessé tette azt. Könyvének ez a pár lapja, bár unalmas olvasmány, értékes munkálat. Egy tény mutat ki, de a melynek alapján, sajnos, nem jut semmiféle eredményre.

Felötlik ugyan neki, hogy a kasszeli drámában sok az angol elem, amint odavetőleg meg is jegyzi, de könyve utolsó fejezetében a dráma szerzőjét kutatva, nem épít erre a jelenségre semmit. Azt bizonyítgatja, hogy e dráma abban az időben keletkezhetett, mikor nem voltak Kasszselban angol komédiások, bár bevallja, hogy «szerzője összeköttetésben volt az angol komédiásokkal» (90. l.); de hát minek dolgozták volna fel a drámát, főképp pedig Hans Sachs alapján, mikor az angoloknak volt egy kész Fortunatus-drámájuk?

Könyvének egy része (54—79. l.) egy másik kasszeli kézirattal foglalkozik, mely Ariosto eposának egy részletét dolgozza fel *Ariodante és Ginevra* címmel. Szerzője tudott olaszul. Ezt a tárgyat is ismerték az angol komédiások (1582-ben «A historie of Ariodante and Ginevora» című dráma jelent meg), minek dolgozták hát volna fel e drámát, és pedig az olasz eredeti alapján?

Harms ebből csak azt következteti, hogy e drámák szerzője az udvarhoz közel álló férfi lehetett, mert igen művelt, igen tehetséges és főképp igazi drámaíró tehetség.

Harms csak megerősít engem abban, hogy hypothesisem immár igazság, s hogy e szerint a kasszeli Fortunatus-drámát, most már az Ariodante és Ginevra-t is, maga Móricz kasszeli tartománygróf írta, még pedig akkor, mikor udvaránál nem voltak angol komédiások, s hogy ime ismerünk tőle tényleg két drámát, mert *Saul*, *Nabuchadonozor*, *Esther*, *Ritter Galmy* drámák címeit, melyeket a gróf írt légyen (Goedeke: Grundriss II. p. 522), már azelőtt is ismertünk.

Sajátságos, hogy Harms nem következtet semmit a kasszeli Fortunatus-drámának egészen angolos jellegéből, a mit én értekezésemben bőven és részletesen kifejtettem volt. Ez is Móricz gróf szerzősége mellett bizonyít, ki ismerte az angol drámát s tudott olaszul is s hön tisztelte Ariosto geniejét.

Ime mindaz, a mit Harms könyve alapján e kérdésről megjegyezhetek. Harms nem tárgyalja a német Fortunatus-drámákat, mint

czímében hirdeti, s úgy látszik, nem is fogja tanulmányait folytatni. Erre vonatkozólag legalább nem találtam könyvében semmiféle nyilatkozatot.

Értekezésem egy helyén megemlítettem, hogy a francziák is érdeklődtek a Fortunatus-mese iránt, de ezidétt nem juthattam semmiféle feldolgozáshoz. Itt Párisban ezzel a kérdéssel is foglalkozom s immár ismerek egy regényt, mely a népkönyv alapján dolgozik, s a népkönyv egy díszkiadását. Valószínű, hogy drámában is feldolgozták. Ezekről közelebb.

Páris.

Dr. LÁZÁR BÉLA.

HAZAI IRODALOM.

Herodotos történeti könyvei. Görögül és magyarul. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Geréb József*. Első kötet. I—III. könyv. Budapest. Franklin-társulat. 1892. Ára 2 frt 80 kr. (Görög és latin remekírók gyűjteménye; kiadja a M. Tud. Akadémiának classica-philologiai bizottsága). LX+492.

Herodot műzsái. I. Klio. Fordította *Hoffer Endre*. — A szegedi állami főreáliskola 1891/2-ik évi értesítőjének 3—28. lapjain.

Míg más nemzeteknek már a múlt században megvolt Herodotos-fordításuk, addig minálunk a 19. század utolsó tizedének kellett bekövetkeznie az első teljes fordítás kiadásáig.

Töredékek s egyes könyvek a Szabó István palócz nyelvű fordítása óta eddig is megjelentek ugyan, de a szöveg pontos ismeretén alapuló s helyes nyelvérzékkel készült teljes fordításunk mindeddig csak jámbor óhajtás maradt.

Már ez is megnehezítette a Geréb József munkáját. A francziáknak és a németeknek azért vannak oly kitünő fordításaik, mert ott nagyon korán kezdtek átültetni a klasszikus írókat, s minden későbbi fordító úgyszólván csak simítója, javítója volt elődjének. Így létesültek lassankint, közös munkával, fokozatos helyesbítésekkel, mind pontosabb értelmezések révén és a különböző fordítói ingeniumok egyéni stílusának hatása alatt azok a mintaszerű fordítások, melyekhez foghatók fiatal fordítási irodalmunkban nem igen találhatók. Gerébnek legtöbb helyütt úttörő munkát kellett végeznie, a mit fordítása megbíralásakor felednünk nem szabad. Eleve is el kell készülvén lennünk arra, hogy e fordítás nem lehet minden tekintetben kifogástalan, még ha ideje, tudása és ereje javát szentelte is neki a philologia terén előnyösen ismert fordító.

Herodotos azon görög írók közé tartozik, kiknek művét látszólag

könnyű lefordítani. Az író mondatfűzése fölötté egyszerű és laza; előadása ment minden mesterkéeltségtől, s egyrészt naiv, másrészt a tárgyhoz tapadó, reális. A kifejezések nála nem nehezen születnek meg: nincsen bennök semmi tömörség vagy abstractio, s elenyészően kevés a szókép. Minden úgy van megírva, hogy az olvasó vagy hallgató könnyen értse meg a történeteket és leírásokat. Ilyen egyszerű maga a szerkezet is, ha szabad erről beszélnünk. Hogy a szereplő egyének motivumait megértesse az író — a legegyszerűbbeket értem, mert mélyebbre nem hatol — valósággal gyermeki álláspontra helyezkedik. Az érzelmeknek is csak néhány elemi vonása, csak néhány alaphangja tűnik fel nála: a finomabb árnyalatokat, a bonyolult akarati elhatározásokat ritkán tárja elénk.

Mindez azonban csak színleg teszi könnyűvé a fordítást. Mert egyszerű syntaxisa és egyszerű értelmi világa mellett is, sőt épen ezek miatt van Herodotos stíljében valami, a minek megéreztetése a legnehezebb feladatok egyike. Ez az előadás hangulata. A hiszékeny, bonczolni nem szerető léleknek megható egyszerűsége és kedélyessége, — melyek Herodotos olvasását oly nagyon kellemessé teszik — a felfogás közvetlensége, az ítéletnek kedves egyoldalúsága, a kis dolgokon való kényelmes elidőzés, a fiatalos jellemzés, mindmeganoyi egyéni vonása stíljének. E hangulatot eitalálni nem minden fordítónak adatott.

Geréb fordítása — a mennyire az első három könyvből ítélhetünk — tisztességes munka. Se több, se kevesebb. Nem művészi, de nem is közönséges alkotás. Ha összehasonlítjuk az eredetivel, el kell ismernünk, hogy csekély kivétellel hű, hogy folyékonyra és magyarosságra törekszik, s azt se vonhatjuk kétségbe, hogy több helyütt szerencsésen adja vissza a görög szövegnek stilbeli színezetét is. Pontos és lelkiismeretes munka, anélkül, hogy a fordítás művészibb követelményeinek megfelelné. Hibája, hogy túlnyomólag erőtlén; hogy phraseológiája nem elég bő a görög stíl finomságainak kifejezésére. Látszik, hogy a fordító sok helyütt megelégszik azzal, amit a pillanat eszébe juttatott, s nem hánytavetette meg a görög eredetiben rejlő gondolatot annyiszor, a mennyiszer meg kellett volna hánynia, hogy egészen pontos és szép mását megtalálja. Szóval, a scrupulositás nagyobb fokára, nagyobb belemélyedésre lett volna szükség. A fordítónak egészen el kell telnie eredetijével, egészen azzá kell lennie, hogy művészileg tökéletest alkosson.

Nem kis zavarban vagyok, ha azt kívánja tőlem az olvasó, hogy ez állításomat igazoljam. Hangulatokról és színezetről, a fordítás erejéről és választékosságáról szóltam: ezeknek hiányát kimutatni alig lehetséges, ha csak lapokat nem akarok a fordításból idézni. Mert kiszakított mondatok, apróbb hibák és esetleges tévedések oly dolgokban, melyeket csak érezni lehet, nem bizonyítanak semmit sem. Mégis ide iktatok néhány helyet jel-

lemzésül: I, 11: «mert más alkalommal is meg szokott jelenni, ha a királyné hivatta» (Mert egyébként is járatos volt a királynénál, ha hivatta). — I, 24: «a szárazon *sírhelyet kapjon*» (sírhelyre tegyen szert). — I, 26: «a görögök közül *először az ephesosiakat* támadta meg» (először támadta meg az ephesosiakat). — I, 32: «hogyan az isteni *lény* irigy és állhatatlan» (hogyan az istenség irigy és állhatatlan). — I, 35: «*tisztulásban* (!) kívánt részesülni». — I, 38: «vagy más *valami kellemetlent vettem volna rajtad észre*». — I, 40: «*általad meggyőzve* mást gondolok». — I, 42: «Mert nem illik *oly csapástól sujtatthoz*». — I, 43: «*kutyákkal ellátva*». — I, 46: «mindenüvé másokat *küldvén*» (apodosisban). — I, 58: «A pelasgoktól külön még bizonyára gyenge volt» (Így érthetetlen). — I, 64: «sok *segédcsapata és pénzjövedelmei által*». — I, 85: «vész miatt *előtört a hangja*» (kitört belőle a hang). — I, 93: «*szajha-módra* élnek» (a magyar fordításba aligha illik az ily póriás beszéd). — I, 94: «Lydia *gabonahiányban szenvedett*» (szűkében volt a gabonának). — I, 112: «*rólunk nem lesz rosszul gondoskodva*». — I, 127: «Mikor a médek a perzsákat *megettámadva összezsaptak*» (passim). — II, 4: «hogyan erre a csillagokból *jöttek rá*» (sind darauf gekommen). — II, 18: «*nehézükre esett*». — II, 42: «mindnyájan mellüket verik *a kosért*». — II, 89: «*hullán*» (mindenütt *holttetem* helyett). — II, 91: «a görögök *által mesélt okból*» (pedig a görögben activum van: κατ' αἰτίην τὴν καὶ Ἑλλήνας λέγουσι). — II, 93: «*fejök balrészén látszanak feldörzsölve*». — II, 94: «*Ilyenek a körülmények a halakat illetőleg*». — II, 104: «utánozza az egyiptomiakat *nemző tagját illetőleg*». — II, 121: «és az *öröknek gyalázatul valamennyinek* lenyírta jobb arcját.» — II, 156: «E dolgot az egyiptomiak elbeszélve, azt mondják, hogy a sziget úszik, s hogy ezen, a régebben még nem úszó szigeten a nyolcz első istenséghez tartozó Leto, ki ama jóshely székhelyén, Buto városában lakott, Isistől megőrzés végett átvette Apollont s úgy mentette meg, hogy a most állítólag úszó szigeten elrejtette, mikor Typhon mindent átkutatva idejött, meg akarván találni Osiris fiát» (nehézkés és csín nélkül való stilizálás!). — III, 1: «E szavak és az *általuk előidézett ok*». — III, 2: «Azonban ők elferdítik a történetet és *úgy csinálják*, hogy Kyrosnak családjával rokonságba jőjjenek» (helyesen: «mert azt akarják magukról elhíttetni, hogy Kyros családjával rokonságban vannak»). — III, 23: «Mikor pedig a kémek az évek számát is megcsodálták, egy forráshoz vezette őket, melyben megmosakodva, fényesebbek lettek, mint ha az olaj lett volna, s olyan illatot árasztott (a király?), mint az ibolya» (ὄζειν δὲ ἀπ' αὐτῆς [sc. κρήνης] ὡς εἰ ἰών). — III, 31: «elhívta (Kambyzes) a *királyi tanácsosokat*» (inkább: tanácsadókat). — III, 52: «Mert ha csapás érte hazámat, a miért rám gyanakodol, az engem ért, és annál inkább fájdalom, mivel magam voltam az oka» (Hanyag szerkesztés!).

E példákat még másokkal is megtoldhatnám, de úgy hiszem, a felsoroltak is elégségesek. Lássunk már most néhány sikerült és szép fordítási példát: I, 3: «felhányták Medeia elrablását» (προφέρειν σφι). — I, 8—9: Gyges és Kandaules beszélgetése sikerült. — I, 11: «Ha már kelletlenül (ὄκ ἐθέλοντα) arra kényszerítesz, hogy uramat megöljem, mondd meg: miképen végezzünk vele» (ἐπιχειρήσομεν αὐτῷ). — I, 24: Arion kalandja általában szépen van fordítva. — I, 50: «Mikor így megáldozott». — I, 52: «az én időmig» (ἐς ἐμέ). — I, 193: «A gabonatermésben azonban oly kiváló, hogy általában kétszáz szemmel fizet, sőt ha bő termés van, háromszázzal is». — II, 106: «messze járnak az igazságtól». — II, 115: «Vendéglátó gazdádnak feleségéhez férkőztél». — II, 121: «A bőséges ital élvezetében az örök teljesen leitták magukat». — stb.

Olyan hely, ahol nem értette meg vagy rosszul fordította Geréb a görög szöveget, vagy lényeges szót kihagyott volna, az egész kötetben alig van egy-kettő. II, 140-ben a magyar fordításból hiányzik πεντήκοντα ἔτη; hasonlóképen II, 142-ben e szók οὐτε τὰ ἀμφὶ νοσοῦς nincsenek fordítva. II, 149: «Területének nagysága» nem helyes. Itt a *kerületről* (περίμετρος) van szó.

Hogy Geréb fordítását kellőképp megítélhessük, kiválasztok belőle egy részletet, s egybevetem *Hoffer Endrének* legújabbán közzétett fordításával («Klio». Megjelent a szegedi főreáliskola 1892. évi értesítőjében). Az I. könyv 34. szakasza *Gerebnél* így hangzik:

«Solonnak eltávozása után az isten nagy csapással sújtotta Kroisost; valószínűleg azon hite miatt, hogy valamennyi ember között ő a legboldogabb. Csakhamar megjelent előtte egy álmokép, mely a gyermekét fenyegető veszélyt valójában megmutatta. Kroisosnak két fia volt: ezek közül az egyik nyomorék, ugyanis siket volt, a másik kortársai között minden tekintetben az első. A neve Atys vala. Erre az Atysra vonatkozólag jelentette az álmokép Kroisosnak, hogy érczefgyver-ütötte seb fogja tőle megfosztani. Később felébredt, gondolkozott a dologról, s megijedve az álomlátástól, megházasította fiát, s őt, ki a lydiaiakat szokta vala vezetni a háborúba, nem bízta meg többé ily feladattal; dárdákat, lándzsákat s több effélét, miket az emberek háborúban használnak, a férfilekosztályból kiviteltén, termeiben gyűjtötte össze, nehogy valamely függő tárgy fiára essék.»

Hoffer e helyet így adja:

«Solon távozta után aztán nagy istencsapás érte Krósust, mint sejt-hető azért, hogy magát minden emberek között a legboldogabbnak hitte. Csakhamar ugyanis általában álmokép jelent meg neki, mely valóhíven megjelenté a fián történendő veszélyt. Volt ugyanis Krósusnak két fia, egyikőjük nyomorék, ugyanis siketnéma, a másik meg kortársai közt

mindenben kiváló, kinek neve Atys volt. Ezen Atysról jelenté Krószusnak az álom, hogy vaslándzsával átütötve fog elveszni. Midőn aztán felébredt és a fölött gondolkodott, álmán megrettenve, fiának nőt veszen, s őt, ki a lydokat vezérelni szokta, sehova többé olyas dologra nem ereszté, sőt a gerelyeket, dárdákat és minden olyast, mit az emberek a háborúban használnak, a férfitereimből kivitetvén, a hálókamrákba rakatta le, nehogy felfüggesztve fiára essenek.»

Ha már most e mutatványokat összehasonlíttjuk az eredetivel, könnyen meggyőződhetünk arról, hogy Hoffer fordítása pontosabb, de szolgálta is a Gerébénél. Emez modernebb, simább, de erőtlenebb. Amaz kissé nehézkes, de több benne a karakter. Kár, hogy nyelve sokszor nagyon latinos szerkesztésű és ósdi: mintha a fordítás 30 évvel ezelőtt készült volna, és azóta se foglalkozott volna vele többé a fordító.

Elismerés illeti meg Gerébet a fordítás elé tett, igen szépen megírt bevezetésért, mely Herodotos életéről, történeti művének tárgyáról, előadásáról, hatásáról és irodalmáról szól. Jó szolgálatot tesznek a könyv végéhez csatolt, különben kissé szűkszavú jegyzetek is. De kívánatos lett volna a földközi tenger keleti medenczejének, vagy legalább Egyiptomnak ókori térképét is mellékelni e kötethez.

Hátra van még, hogy Geréb fordításának görög szövegéről szóljak. Sajnosan kell konstatálnom, hogy e szöveg épen nem pontos. Sok benne a sajtóhiba, s azonfelül néhány szó és sor ki is esett. Ismerve nyomdai technikánknak a görög szedésben való tökéletlenségét, nem akarok e hiányokra bővebben kiterjeszkedni. De méltán felmerülhet a kérdés, hogy ha még technikailag pontos szöveget, a külföldieknek pontos másolatát se vagyunk képesek kiállítani, mire való általában görög szöveg? Önálló kritikai érdemök e szövegeknek úgy sem lehet; ha laikus olvassa Herodotost, a pusztá magyar szöveget veszi meg; nekünk philologusoknak meg a sokkal correctebb és olcsóbb németországi szövegek úgy is rendelkezésünkre állanak. Nézetem szerint ideje volna ez ügyet helyes mederbe terelni s az illetékes tényezőknél oda hatni, hogy a görög és latin szövegek kinyomatásának feltétlen kötelezettsége alól mentsek fel az akadémiát, mely az így felszabaduló összegekből sokkal gyorsabb egymásutánban tehetné közzé a klasszikusok magyar fordításait, mint eddig történt.

Dr. FINÁCZY ERNŐ.

Vajda Péter élete és művei. Irta *Széchy Károly*. Budapest, Eggenberger 1892. 343 l.

Mikor Vajda Péter férfikora delén s oly váratlanul elhunyt, Petőfi egy meleghangú elégiát írt emlékezetére. «A természet leghívebb fiának» nevezi benne Vajdát, ki annak ébredését, a tavaszt, «a csalogánynál szebben üdvözölte», ki «méltó rá, hogy a haza szívében hordja emléket», mert ő is «szívében hordozá a hazát»; de ő nem a természet fiát,

nem a dalnokot siratja benne, hanem «a függetlenség bajnok férfiát, nem tanult térdet hajtani» . . .

Petőfinek ezt a költeményét teszi Széchy az életrajz elé, mintegy előhangul, általános tájékoztatóul. Úgy tetszik ugyan, mintha csak a Petőfi subjectiv itélete hangzanék ki belőle, de kiérzik a kortársak igaz és mély rokonszenve is, melyet akkor senki sem fogalmazott meg találóbban. Mert ámbár Vajda másfél évtizedes irodalmi működése alatt sokat írt és fordított: tudományos munkát és költeményt, elbeszélést és drámát egyaránt, olyan nagyobb, maradandóbb alkotása egy sincs, mely nevét megőrizné; de azért működése még sem volt jelentéktelen. Egyike ő azoknak a kisebb csillagoknak, kik irodalmunk, politikai és társadalmi életünk akkori sötét éjszakáját csekélyebb fényükkel is jótékonyan világították, addig míg megvirradt a hajnal s ragyogó fényükkel feltűntek az igazi napok! Munkássága előkészítő, áthidaló; de írói egyénisége s magánjellege egyiké tiszteletre- s szeretetreméltó. Mindenesetre megérdemli, hogy megőrizzük emlékét.

És Széchy lelkes és lelkiismeretes munkája gondoskodott, hogy úgy őrizzük meg, a mint megérdemli, nem a természetvizsgáló nagyító üvegén, hanem a történetíró nyugodt tekintetével nézve s higgadságával ítélve meg az embert is, működését is.

A munka 12 fejezetre oszlik. Az első elvezet a költő szülőhelyére, a veszprémmegyei Vanyolára. Széchy maga is el van ragadtatva a hely festői szépségétől. Ez ébresztette fel Vajdában, a szegény jobbágyfiúban is a természet szeretetét. Soproni iskolázása alatt már megkezdődik az élettel való küzdelme. Kitűnő tanuló volt, de utóbb mégis távoznia kellett az iskolából — viselete miatt. Ennek nincs ugyan hivatalos nyoma, de az iskolai hagyomány s Vajdának egy-két későbbi czélzása megerősíti. Mint 18 éves ifjú a győri akadémiába megy; tanul szorgalmasan, dolgozik, hogy élhessen, s közben mulat — a természet ölen. A nagy szünetben, mint «úrfiak kísérelője» megjárja Tirolt és Felső-Olaszországot. 1828-ban kerül Pestre, hol orvosnövendék lesz, de már irogatni is kezd, s utóbb egészen az írói pályára szánja magát, mert egyik tanárának üldözése miatt nem fejezhette be orvosi tanulmányait. 1833 végén külföldi tanulmányútra indul, Lipcsében megindítja a «Garasos-tár» cz. ismeretterjesztő folyóiratot s mikor ez, pártolás hiányában, megszűnt, hazatér, nőül veszi régi menyasszonyát, a görög származású Pap Katit, s munkás egyszerűségben, boldogan él. Nagy buzgalommal fordít tudományos munkákat s ír eredeti, szépirodalmi műveket az egykorú lapokba; ezek révén előbb az akadémia, utóbb a Kisfaludy-társaság sorozza tagjai közé. A 40-es években megindul a protestáns unió vitája. A főiskolai szervezetre hirdetett pályázatban Vajda is részt vesz. Terve általánosságban marad ugyan, de eszméivel magára vonja a figyelmet s

1843-ban a szarvasi iskola tanári székkal kínálja meg. Vajda elmegy s lelkes munkájával rövid idő alatt nagy eredményeket ér el, magát megkedvelteti, az iskolát felvirágoztatja. Sőt belevonja munkakörébe a közönséget is, midőn a következő év telén hazafias s szabad szellemű erkölcsi beszédeket tart a templomban. De mikor ezeket ki akarja nyomtatni, a censor följelenti s vizsgálatot kér ellene. A hazafias érzelmű s autonómiáját féltő egyházi felügyelőség addig húzza-halasztja a vizsgálatot, míg tárgytalanná válik, mert Vajda 1846 elején lázas betegségbe esett s orvosai ügyetlensége miatt február 10-én már meghalt, épen 38 éves korában.

Im ezek Vajda életének főbb adatai, melyeket Széchy széleskörű levelezés, levéltári kutatás s az író munkáiban elszórt vonatkozások alapján állít össze, több, eddig tévesen terjesztett adatot helyreigazítva, a homályos helyeket lehetőleg megvilágítva, hősét saját korának történeti keretébe állítva, úgy hogy Vajdának élete, írói s egyéni jelleme, az eddigi hagyománytól sokban eltérőleg, de hívebben s igazabban domborodik elénk.

Mindemellett a tulajdonképeni életrajzot kell a munka gyengébb felének tartanunk. A szerzőnek mindenesetre mentségeül szolgál, hogy Vajda életére általában kevés biztos, gyermek- és ifjúkorára pedig jóformán semmi adat sem állt rendelkezésére. De annál óvatosabbnak kellett volna lennie a sok «szíves értesítés»-sel, melyeket Széchy az unalomig sűrűn idéz. (Néha ugyanazt a levelet vagy könyvet egy lapon 3—4-szer, teljes címök szerint, a szokásos: *u. o.* helyett!)

A költő gyermekkorát jóformán csak képzeletből kell megírnia, mert szüleinek anyagi viszonyai s későbbi műveinek vonatkozásai kevés támaszt nyújtanak; de ez a kép megfelel a valószínűségnek. Meg a soproni iskolázás is, bár az eldöntetlen marad, hogy tulajdonkép mért kellett távoznia, s miért nem veszik föl a pozsonyi lyceumba. Vitás kérdés az is, miért hagyta oda az orvosi pályát tanulmányainak végén? Az eddigi adatok szegénységet emlegettek. Széchy kimutatja, hogy nem ez volt az ok, mert Vajdának ekkor már volt anyija, hogy nemcsak megélhetésre, hanem utazásokra, rokonai fölsegélésére, sőt nagyobb kölcsönök adására is télt. Más volt az ok. Hanem ennek kimutatásában nem értünk egyet Széchyvel, ki az adatokat nem mérlegeli elég szigorúsággal.

Nézzük a kérdést közelebről. Vajda menyasszonya egyszer ruhát szab valami piros szövetből, s egy darabot bohóságból Vajda nyakára köt. Ez azontúl piros nyakkendő-t visel, a mi fehér ingével és sötétzöld kabátjával nemzeti színt képezett. Annyira feltűnő volt, hogy a rendőrség szeme is megakadt a tüntető színeken, de azért barátai utánózták. S ez lett Vajdának a végzete. Mikor kitört a nagy cholera, az egyetemet

bezárták; de ugyanakkor megszakították a hajóhídi közlekedést is, s a dunántúli ifjak Pesten rekedtek. Ingerült zavargás támadt, melyben lefegyverezték az őroket, lerombolták az őrházakat, s az arra vetődött egyetemi orvostanárt, a nagy hírű Stáhlyt fenyegetések közt kényszerítették, hogy a cholera megszüntét hirdesse ki. Erre aztán csakugyan áteresztették őket a hídon. Mivel az orvostanásra s a tekintélyét csorbító kényszer-hirdetésre egy piros nyakkendő s ifjú hangos szava figyelmeztette a tömeget, Stáhly Vajdát tartotta az izgatónak s ezért annyira meggyűlölte, hogy utóbb nem engedte szigorlatra menni.

Ez a tény, mely a végén két kérdést támaszt. Az egyik az, hogy Vajda csakugyan résztvette a mozgalomban? Szabó Dávid — Vajda pálya- és író társa — nem volt ugyan a történet szemtanúja, mert csak 1831 őszén (tehát pár hónappal később) került Pestre, de utóbb «Vajdával minden nap találkozott» s ő, a mint levele alapján Széchy írja, «egyenesen azt állítja, hogy a *lázongók főbjeinek egyik legfőbbike ő vala*, s ez természetes, szabad, bátor lelkületéből folyt». De Széchy nem hiszi, mert Karacs Teréz azt írja neki, hogy Vajda jelen sem volt a zavargásban, mely vasárnap történt, a mikor ő a budai hegyek közt szokott lenni, s ezúttal «többek tanúságaként már szombaton kiment oda». Ez ugyan határozott beszéd, de sok kétség fér hozzá. Karacs szintén csak hallomásból tudja az esetet, tanúi pedig valószínűleg a Pap-család tagjai, kiknek *Vajda sohasem beszélt az el*. Miért nem? «Vajda egyenes lelke — így érvel Széchy Karacs után — jegyese és kis köre előtt bizonyosan nem csinál vala titkot szerepléséből, ha csakugyan része van a mozgalomban». De hátha épen gyöngéd kíméletből hallgatta el! Mert ne feledjük, hogy menyasszonyától kapta azt a veszedelmes piros nyakkendőt, mely ilyen bajba, mondjuk — gyanúba keverte. De a mit nem mondott el a nők között, azt elmondás nélkül is tudhatták barátai s társai. Szabó Dávid hallomása tehát nyomatékosabb. Aztán más helyt (43. l.) Széchy maga is azt mondja: «Stáhly *előbb nagyrabecsülte*, később engesztelhetetlenül gyűlölte Vajdát». E szerint már a zavargás előtt *személyesen kellett ismernie*. Viszont Vajda mint orvosnövendék sokaknál jobban s már messziről felismerhette tanárát, tehát figyelmeztethette társait. Az is megerősíti Szabó Dávid szavait, hogy Vajda csakugyan szabadszellemű s bátor ember volt, ki alkalomadtán szeretett és tudott beszélni, szónokolni! Végül a részvétel mellett bizonyít Vajda későbbi viselkedése is.

A második kérdés ugyanis az, mért nem igazolta magát Vajda, mikor a szigorlatra-jelentkezéskor «*mindannyiszor* azt követelték tőle, hogy előbb tisztázza magát a gyanú és vád alól». Széchy a költő büszkeségét és önértetét hozza fel okúl s felfogását a soproni esetben meg az akadémiával szemben tanúsított magatartásával bizonyítja. De elfelejti,

hogy a soproni esetet (az elbocsátás okát) csak hozzávetőleg, a valószínűség bizonyította be a költőnek egy későbbi homályos czélzásával; az akadémiától szabott föltételt pedig — hogy megválasztatása előtt tegye le a szigorlatot — a vádra való felelés nélkül is önérzetesen utasíthatta vissza, mert nem szigorlata s így orvosi diplomája, hanem irodalmi munkássága alapján jelölték, a minthogy utóbb meg is választották. Aztán ha a büszkeséget és önérzetet veszszük okúl, ezek azt is tilthatták volna, hogy Vajda az egyetem első elutasítása után ismét jelentkezék szigorlatra; pedig Széchy azt mondja, hogy «többször» is jelentkezett. Mi volt hát az ok? Ha leteszi a szigorlatot, biztosítva van jövője, különben czéltalan összes eddigi tanulmánya. A biztos jövőre annál nagyobb szüksége volt, mert házasodni akart, az irodalmi foglalkozás pedig akkor legnagyobb íróinknak is vajmi keveset jövedelmezett; bár igaz másrészt, hogy Vajda — legalább egyedül — könnyen tűrte a szegénységet. Hogy Stáhly előtt nem akart alázkodni a bocsánatkéréssel, ezt még megmagyarázza büszkesége; de hogy az egyetem előtt sem igazolta magát, mikor jóformán életkérdés volt ránézve a diploma megnyerése, ezt az adott körülmények közt nem fejt meg csupán a büszkeségnek oda állítása. Ha csakugyan nem vett részt a mozgalomban s ő maga még sem akarta volna védeni magát az alaptalan gyanúsítás ellen: volt annyi igaz barátja, hogy ezek az ő fölkérése, sőt tudta nélkül is hitelesen kimenthették volna. De nem tehették, mert ők — mint Szabó Dávid — ép az ellenkezőt tudták, azt, hogy Vajda egyike volt a főfő igazgatóknak. Ők tehát, ha rájuk hivatkozik is, csak terhelőleg vallhattak volna; hogy pedig hamis tanúskodásra bírja őket, azt csakugyan tiltotta önérzete. Az egyszerű tagadás meg semmit sem használt volna, s ha valóban vétkes volt, a hazudást «egyeneselelküsü» sem engedte meg. Az eddigi adatokból tehát valószínűbbnek látszik, hogy Vajda inkább akart a bebizonyítatlan gyanú terhe alatt maradni, mint — bár sokkép menthető lázítással — megbélyegzetten lépni menyasszonya elé, s egyszersmind kitenni magát a további zaklatásoknak. (Az idétt voltak napirenden a Wesselényi, Lovassy s utóbb Kossuth üldözései is.) A rendőrség figyelmét így sem kerülte el, s midőn külföldre készült, útlevelet sem kapott, hanem egy könyvkötő-legény vándorlókönyvével kellett utaznia.

Hosszabban foglalkoztam e kérdéssel, mert Vajda életének ez a fordulópontja s akkori közviszonyainkra is jellemző. De ép ezért Széchynek is nagyobb óvatossággal kellett volna az ellentmondó adatokat mérlegelnie. Ha a kérdés egyszersmind irodalmi érdekű, nem is sajnálja a fáradságot, s tisztelettel félretévén a «szíves értesítések»-et, maga kutat bizonyosabb adatok után. Karacséktól csak annyit tudott meg, hogy Vajda már a 20-as évek végén irogatott a lapokba. Széchy sze-

rencés inventióval csoportosítván Vajda későbbi műveiből az egyező adatokat, kihüvelyezi, hogy ekkor Uzdi Gyula álnév alatt írt Vajda. Még érdekesebb Vajda irodalmi pörének tárgyalása. Bár Karacs Teréz és Pól Dani (szarvasi főjegyző) egykép arról értesítik, hogy a szarvasi hazafiatlan s befolyását féltő papság adta fel Vajdát a szabadszellemű erkölcsi beszédekért: Széchy az országos levéltár hiteles adatai alapján kimutatja, hogy nem tőlük, hanem a censortól eredt a följelentés. E résznek a tárgyalása nemcsak Vajda életére vet egészen új világot, hanem mint az akkori társadalmi s irodalmi viszonyokat jellemző korrajz is érdekes.

Az ilyeneknek megfestése az előbbi fejezetekben is sikerült. A 20-as évekbeli Pest képe s az akkori irodalmi köröknek szerepe eléggé ismert ugyan, de Széchy mindegyiket meg tudja toldani egy-egy jellemző új adattal. Érdekes a régi orvosi egyetemről s a szarvasi iskoláról adott rajz is stb. Ezek keretébe állítva Vajda élete, működése, egyénisége mindenestre érthetőbb; csak hogy korántsem teljes! Az életrajz folyamán megismerjük a hős egész élete folyását, sőt irodalmi működését is, a mennyiben Széchy a tudományos tárgyú munkákat egészen, a költőieket részben már megismertette, s ekkor aztán, a VIII. fejezet végén, eltemeti, elsiratja hőjét. A IX-ben pedig újra feltámasztja, s még négy fejezeten át, több mint 100 lapon (tehát a munka jó harmadrésében!) külön foglalkozik Vajda szépirodalmi munkásságával. Így tett Széchy első nagyobb irodalomtörténeti munkájában, a Bessenyei életrajzában is. De a szerkesztésnek ez a módja, legalább az én nézetem szerint, az író jellemképe megalkotásának s a munka kerektségének rovására esik. Megvan ugyan az a kényelme, hogy az író munkásságát együtt és egyszerre tárgyalva, erről áttekinthetőbb képet adhat; de ez külön kép, melyet Széchy mintegy emlékszborként állít hőse sírjára. Az életírónak az élő, a mozgó embert, működése közben kell rajzolnia, tehát így kell benne az író is méltatnia. Igaz, hogy e kitérés miatt meg kell állítani kissé az életrajz folyamát; de hiszen a korrajzok, s a hős politikai vagy társadalmi tényeinek méltatásánál szintén megállítjuk, sőt csak így érthetjük meg teljesen a működést. Aztán az írói tehetség szintűgy fejlődik, mint a többi, s e fejlődést csakis így lehet feltüntetni, s nem az egyszerre, műfajok szerint való tárgyalásban. S végül az életrajz természetete is azt kívánja, hogy a hőst ne a munka derekán tegyük sírba, hanem a végén.

Hanem e szerkezeti különlegességen belül Vajda szépirodalmi munkássága nagyon lelkiismeretesen van méltatva Minden soron meglátszik, hogy Széchy teljesen s jól ismeri Vajda műveit, nemcsak ismeri, szereti is; de e szeretet azért épen nem teszi elfogulttá.

Legmaradandóbb műveknek tartja a *prózában írt költeményeket*,

melyekben legeredetibben nyilatkozik Vajdának sajátos egyénisége. Széchy kimutatja, mily viszonyban áll a biblia, különösen a koronás lantos zsoltáraihoz, a német romantikusokhoz s alkalmazza reá is Brandesnak ez utóbbiakra írt megjegyzését, hogy «költészetükben és tudományukban összevétik a művet a műszerrel». — *Lyrái versei* (számra 180 darab) még tehetségre sem vallanak. Sikerültebbek *satirái*, melyekkel a Kisfaludy-társaság pályázatán jutalmat és dicséretet nyert. — *Drámdái* (Joguz, Buda halála) az irodalmi divat, de nem hivatás szülöttei. Legkevesebbet érnek kéziratban maradt *vígjátékai*, melyeknek méltatásában Széchy tárgyilagossága a gúnyolódásig fokozódik (289—293. l.), a mire bizonyynyal nem volt szükség. — Az utolsó fejezetben Vajda *keleties elbeszéléseit* tárgyalja, melyekben legjobban érvényesül a költő képzeletének színező ereje, gazdagsága, lendületes előadása, s a melyekkel, míg a keleties különczködés modorossá nem vált, legtöbb dicsőséget szerzett. Ezt az elbeszélések iránya és hangja is okozta: a jog, szabadság és igazság hirdetése hangzik valamennyiből. Vajda képzelete bekalandozza s benépesíti az egész kelet roppant birodalmait; csakhogy — nem támogatván őt a saját tapasztalás (mint Chateaubriand az Atalában) — képei merőben képzeltek, jellemei az egyénítésig ki nem domborodó általánosságok. «*Tárcsai Bende*» cz. 3 kötetes regénye (1837) magyar történeti tárgyú, de minden történeti érzék nélkül írva — «merő következtelenség és valószínűtlenség, teli történeti ráfogással és botlással». (326. l.) Széchy kimutatja, hogy miért és miként hatottak a kortársakra a tárgy újsága, a képzelet merészsége, a hang sajátossága. Azt is elfogadjuk, hogy minden műszerkezeti hibáik mellett «az igazi költészet fuvallata, ereje és melege érinti lelkünket bennök»; de azt mindemellett sem hibetjük, a mit Széchy következtetésül mond, hogy «ez elbeszélések még mai nap is élvezetet és gyönyörűséget adnak», s hogy — mint végső sorában mondja — «még sokáig hatni fognak». Azt a keleti színpompát, a képzeletnek szertelen alkotásait, azt az áradozó nyelvet szerették a 30-as évek romantikus írói és olvasói, hatásuk felismerhető még a 40-es években is, de Vajda művei ma már csak irodalmi érdekfűk; fejlettebb műérzékű s realis rajzokhoz szokott közönségünk ma a Turgenyeff utasításával is — hogy prózai költeményeit ne egyszerre, hanem egyenkint olvassák — legfeljebb a természet bájairól szóló himnusait és rhapsodiáit tudná élvezni.

Széchyre azonban kétségkívül mély hatással volt Vajda. Előadásán, stylusán ennek költői melege árad el. Néha több ugyan rajt a szín mint benne az erő, de mindig lendületes, helyenkint magával ragadó. Csakhogy mint a jellemzésben néha többet mond a szükségesnél (pl. a vígjátéknál vagy mikor Vitkovics példájával megleckézteti a mostani nemzetiségi izgatokat, 27. l.), stílusában is akad egy-egy érthetlenségig

lajos hely (pl. Vajda «nem volt szálas és tagbaszakadt, inkább alacsony és csontos, de minden tagja aczélos és bírós», 15. l.) néhány közkeletű germanismus (pl. a falu úgy *néz ki*, 4. l. *pajtásnéi* 9. l.) s egy csomó sajtóhiba (uni-versíráás, 30. l. *előre-gedett*, 38. l. (6) kézikönyvet *dolgoznék ki*, *peæperendia*, 124. l. *szerző* 155 l. stb.) De mindez csekélység. A munka egészében tárgyyszerű alapossággal, vonzóan van írva, s mindenesetre olyan, melyet irodalomtörténeti monographiáink javához kell számítanunk.

Dr. BADICS FERENCZ.

Latin nyelvtan. II. rész. Gymnasiumok II. osztálya számára. Készítette *Békési Gyula*. Átdolgozták *Békési Gyula* és *Máthé György*. Harmadik, átdolgozott kiadás. Budapest, Franklin-társulat, 1892. 8-r. 171 lap; ára 1 frt.

Latin nyelvtan. III. rész. (Mondattan.) Gymnasiumok III. osztálya számára. Készítették *Békési Gyula* és *Máthé György*. Budapest, Franklin-társulat, 1892. 8-r. 124 lap; ára 80 kr.

E két könyvre szándékozom a következőben észrevételeimet megtenni, a melyek különösen tárgyi tekintetben feltűnően nagyszámuak, úgy, hogy legczélszerűbbnek tartom megjegyzéseimet lapról-lapra haladva elmondani. A II. rész 1. lapján nem kimerítő a latin szótó felismerhetésére vonatkozó jegyzet: a többes genitivusból ismerhető fel, ha az *um* vagy *rum* ragot elhagyjuk; ehhez még hozzá kell tennünk: és a rag előtt álló *ā* v. *ō* hangzót megrövidítjük. Így kell módosítanunk a 2. l. levő példát: *jabulā-*. Az esetragok táblázatában helytelen a sing. abl. *-e* ragja; az eset ragja *-d*; a némely névszónál mutatkozó *-e* csak kötőhangzó. 3. l. Tartózkodni kell efféle tanítástól: Az *-ius* nominativusú tulajdonnevek genitivusában a két *i* helyet csak *i* hangzik, *Gai*; ki tudja, hogy mely korban hogyan hangzott az ilyen és még egyéb magán- és mássalhangzó? Az iskola czéljainak inkább megfelelő, ha a két *i*-t iratjuk és ejtetjük; legalább tüzetesen meg fogja a kezdő *e* szók gen. és voc. esetét egymástól különböztetni. 3. l. Plur. dat. abl. régiebb *-ubus* vagy *-ibus* rag nincsen, az *u* tövégző hang, az *i* kötőhangzó. A mássalhangzós-töviék ragozásának mintájában a gen. és acc. magyarázata bajos: *hostiūs, hostim*; az *-iūs* végződésből nehéz a rövid *-is*-t megmagyarázni, az *-im* e névszónál nincs helyén. 4. l. Hiányos e szabály: A semleges szók egyes ablativusa az *i* töviéknél *ī*; egyébnemű névszóknál is így van, pl. *puppī, dulcī*. Semmit sem mond a II. szabály: *i*-töviék az *-al, -ar* nominativusu semleges szók közül azok, melyeknek genitivusa *-alis, -aris*; hiszen ilyen nominativusu szóból más genitivus nem is lehet. 3. l. *Darīus, Darēus*, 5. l. *cyclops* elmaradhat; *pecus* a. m. egyes darab marha, főképen juh; *coniux* a. m. hitvestárs. 7. l. A parisyllabum műszót így fordítja könyvünk: egyenlőtagú, és utána zárjel között kérdő-

jelet ír ; a szabály különben is helytelenül van fogalmazva, l. Schultz, Lateinische Sprachlehre zunächst für Gymnasien (9. kiad. Paderborn, 1881.) 51. l. 37. §. *Vim* kimaradt ; *navis* pedig azok közt van, a melyek közönségesen *i*-vel végződnek a sing. abl.-ban, holott az 57. l. olvasmányában *ex nave* van. 7. l. *Quatuor* a ragozhatatlan főnevek közé van sorozva. 8. l. *bos* plur. dat. helyesen *bōbus* ; *Jupiter* helyesen *Juppiter*, mint az 56. l. A szótágok időmértékének megjelölése következetlen : 10. l. *requies, quiēs*. Az *-us* végű, mássalhangzós-tövé nőnemű szók közé *pecus* csak akkor tartozik, ha genitivusa *pecudis*. A középfokot nem rag, hanem képző alkotja. 11. l. A *dicens, ficens* és *volens* alakokról meg kellett volna mondani, hogy melléknévi igenevek. A szerzők eljárása sok tekintetben következetlen ; pl. holott a névszókat rendszeren tövük vége szerint különböztetik meg, a 8. lapon a «rendhagyók» a genitívussal vannak meghatározva ; rendszeren lefordítják a közölt példákat és mintákat, azonban pl. a 12. l. egész sor lefordíthatlan. Olyan nyelvtanban, a mely a nyelvtudomány újabb eredményein alapszik, elvből nem volna szabad rendhagyóságról beszélni. Az igeragozás alakjainak lefordításában a szerzők nemcsak a magyarral annyira ellenkező szenvedőalakot használják, hanem a latin formák túlságosan hű utánzásakép mindenféle conjunctivusi alakokat is csinálnak, a miből ilyen szörnyek származnak ; dicsértetni fogtam, dicsértettem legyen ; a magyar dicsérendek alakot pedig a latin futurum exactummal teszik egyenlővé, holott értelme csak a. m. *laudabo*. (14. 68. l.) A 68. l. levő felosztás helyes, de a táblázat latin műszavai megint helytelenek. A 3. conjugatióra nem illik az *ē*-tövének neve ; a *ī*-tövékre nincsen a könyvben minta (22. l. 27. l. 2.). 25. l. az 1. pontot az igealakok rövidüléseiről következőleg kellene megszerkeszteni : Az *-āvi, -ēvi, -ōvi* szótagokkal végződő perfectumokban, ha a személyrag *s* vagy *r* betűvel kezdődik, a *vi* és *ve* kimaradhat ; az *-īvi* szótagokkal végződő perfectumokban a *v* mindenütt elhagyható és a két egymás mellé kerülő *i* hangzó *s*-szel kezdődő személyrag előtt összeolvad ; az *-īve-* szótagokból mindig elmaradhat a *v*. Ezzel elmaradhatva a 2. jegyz. 1. része. 26. l. Az I. fordítási gyakorlatban minden ok nélkül van egy költői sor megváltoztatva, egy másik pedig elrontva : *Naturam furca expellas, tamen usque recurrit*, holott Horat. Epist. I, 10, 24. így van : *Naturam expellas furca* ; a másik : *Nescio, qua natale solum dulcedine cunctos trahit*, holott Ovid. Pont. 1, 3, 35. így van : *Nescio qua natale solum dulcedine cunctos ducit* ; *trahit* a mérték ellenére van. 27. l. a II. gyakorlatban (magyarból latinra) a játszanak alaknak megfelelő igeidőt a tanuló nem fog az igeragozás mintáiban találni. 28. l. *pūpugi* helyesen *pūpugi*. 29. l. Az *E)* pontban levő igék a multat összevont reduplicatióval képezik ; e pont tehát az előbbi lap *C)* pontjához való. 30. l. Helytelen a mindkét kötetben többször előforduló *sangvine* ;

gu-val kell írni (107. l.). A latin helyesírás általában nem következetes; 32. l. ugyanazon olvasmányban *nuntium* és *nunciata*; a 94. l. *nuncios* és *nuntiantent*; a 95. l. *nuntium* és *nuncius*. 32. és 33. l. *sepulchrum*, helyesen *c*-vel. 33. l. *video* és *venio* szintén összevont reduplicatióval képezi múltját; nem helyes, hogy itt újra van tárgyalva. 34. és 35. l. *coelo* és *coelum* helytelen; *ae*-vel kell írni mint a 63. l. 35. l. *Hectōre*, *sātum*, *insītum* megjelölt magánhangzói rövidek. 36. l. *rātus a*-ja szintén rövid; *Architas* nevét *y*-nal kell írni. 37. l. hiányos az első jegyzet *c*) pontja; valahány perfectum van, mindegyikben elmaradt a *fu*- más-salhangzója. 40. l. *fero* igéből az imp. fut. 3. személyei is vannak képezve, az igeragozási mintákban pedig csak a 2. személyek. 41. l. *duo si faciunt idem, non est idem* az illető olvasmányhoz nem találó czim. 44. l. két nagy hiba is van egy mondatban: *Ob eam rem noluerunt plebem Romam relinquere, et Menenium Agrippam ad plebem miserunt, ut eum reconciliaret. A relinquere* igét a 47. l. is álszenvedőnek tartják: *Si deo confiditis et viam virtutis relinquere non vultis*. Ugyane mondatban *meus* plur. voc. így van: *mi*. 51. l. *inquiabat* helyesen *inquirebat*. 57. l. *genus humanum diluvione perdere*; helyesen *diluvio*. 58. l. *noctu* és *quotannis* nem loc., hanem ablat. alakok. Helytelen az a szabály, hogy az *o*-tővű melléknevekben a *tő* véghangzója változik *e*-vé és hogy *bene* meg *male* ettől eltér. *Rectō* abl. modi, a melyből támadt *rectē*; *benē* és *malē* pedig ez elváltozott abl. végződést megrövidítette. 60. l. *aliquotiens* nem a. m. valahányszor, hanem: néhányszor, akárhányszor. 61. l. jegyzetben meg kellett volna mondani, hogy a névmási határozók között a kérdők és vonatkozók ugyanazok, a magyarban pedig csak a névelő által különböznek egymástól. 61. l. Az abl. kívánó prae-*pos.* közül elmaradt *coram* is, pedig a 94. lapon előfordul: *coram rege*; a 99. l. pedig: *coram his*. 62. l. Az acc. kívánó prae-*pos.* közül elmaradt: *penes*, pedig a 92. l. van *penes reges*. 62. l. A prae-*positi*ók összetételekben czímű pont ismétlődik a 85. l. *C*) pontjának 2. jegyzetében; az egyik tehát fölösleges. 63. l. A 12—15. számú verspárokban az ékezet nem jeleli meg következetesen a versláb thesisét. 64. l. *cum* minthogy. 65. l. *quum* holott és midőn, 86. l. *quum*, 88. l. *cum*, 90. l. *cum*, 91. l. *quum*. Tovább is ily következetlenül. 70. l. a szerzők újabb latin szót is használnak: *cassita*. Az acc. c. inf., az ige-névi jelző és az abl. abs. nem választható el vesszővel a mondat többi részétől; az első ugyanis tárgy, a második jelző és a harmadik határozó, már pedig e mondatrészeket a mondat többi szavától nem szoktuk vesszővel elválasztani. A szerzők ebben is következetlenül járnak el: 73. l. 38. gyakorlat 1. mondatában van vessző az acc. c. inf. előtt, a 2. mondatban nincs; 76. l. 6. mondatában van *ve*-szó a part. előtt és után; a 77. l. a 44. gyakorlat 1. mondatában nincs vessző az abl. abs. és a mon-

dat többi szava között, a 3. mondatban van. Ugyane következtelenség többször ismétlődik. Pedig iskolai könyvben az írásjelek szabatos használata szükséges. 74. l. *deis* helyett jobb *diis*. 76. l. a például felvett abl. abs. e mondatban: *oriente sole stellae evanescent* így nem fordítható: *habár* a nap felkel (*megengedő* mm.). 77. l. az 1. jegyzet *a*) pontja értelmetlen; csakis a *b*) pont és az ez után következő hiányos példa segítségével lehet megmagyarázni. Helytelen a 2. jegyzet magyarázata, hogy *Hannibale duce* a. m. *Hannibale ducto*, *Caesare imperatore* a. m. *Caesare imperato*. 78. l. a nyelvtani egyeztetés ellen vét a következő mondat: *Capta Carthagine ille terrarum tractus in provinciæ formam redactus et Africa propria dicta est*. Ilyen hibás és még egyébkép is a 79. l.: *Si vero sepulchrum parentum nostrorum diutius vexabitis, eorum conservandorum causa artem belli gerendam Scytharum videbitis*. Ugyanott e kifejezésben: *aut in aquam immerseritis*, az ige pass. alakja kell, vagy a szem. névmás megfelelő acc.-a. A szóképzésben (81. l.) nem kell az *-ion-* és *-tion-*, meg a *-tura-* és *-sura-* főnévképzőt egymástól elválasztani: *-ion-* és *-ura-* a képző, a mi ez előtt van, az a sup. képzőjéhez tartozik. 82. l. *ager-ulus—agellus* magyarázata mellett kell *puer-ula—puella* is. A patronymicumokat mint tisztán görög képződések a II. osztálynak szánt nyelvtanból ki kell hagyni; az *Epicureus-*, *Socraticus*-féléket szintén (83. l.). Minthogy az sem be nem bizonyítható nyelvtudományilag, sem II. oszt. tanulónak meg nem magyarázható, hogy az *in*-privativum az *in* præpositióval azonos, azért isk. könyvben nem is használható (85. l.) *Iter continuare* katonai műszó, tehát nem mondható Phrixus mondájában (85. l.); *expeditio* is az (86. l.). A 87. l. *paena* helyett kell *poena*. 90. l. A köv. mondatban: *Tunc hæc mala abducere iussit Eurystheus*, pass. inf. kellene és az ige különben sem ide való. 91. l. Az 5. olvasmány első sorából okvetetlenül ki kellett volna ezt hagyni: *coniugis adulterum*. Különben az egész olvasmány szörnyű tartalma miatt elmaradhatna. Általában az olvasmányok megválasztásában, tartalmukat és nyelvüket illetőleg egyaránt, nem jártak el a szerzők helyesen. A II. kötet olvasmánya állatmese, tehát kosmopolitikus-színezetű bölcsesség, csupán Menenius Agrippa meséje lett különösen *római* nemzeti mesévé; aztán van ott *egy római* adoma: *Corvus sutoris, néhány római* költőtől származó verssor (55., 62., 63., 66. l.); a többi mind *görög* monda vagy még távolabb eső *keleti* történet, és végül van két *hún-magyar* mondaköri olvasmány. A III. kötetben szintén nincs *római nemzeti* tartalom az olvasmányokban: Cornelius Nepos néhány életrajza és Phædrus 16 meséje. Csupán *Hannibal* élete függ össze a római történettel. Pedig kétségtelen, hogy valamely népnek nyelvét és szellemi életét csak akkor értheti meg a tanuló, ha e nép igazi klasszikus íróinak saját nemzetükre vonatkozó műveit olvashatja. Nepos, Justinus

(a III. köt. 92. l. 1. olvasmánya Just. I, 1. és 2.), Phædrus és a mi krónikáink latinsága nyelvíleg sem mintaszerű. Az olvasmányok felosztása sem kelyes: a II. kötet 1—25. l., az előbbi év tananyagának ismétlése közben nincs olvasmány; tehát az ismétlés ideje alatt ne olvassanak a tanulók semmit? A 85—112. l. viszont csupa olvasmány. A magyarból latinra való fordítás gyakorlatai nagyobb-részt egyes, egymással össze nem függő mondatok, a melyek a III. kötetben Neposból vannak véve, azonban úgy, hogy zárójel közt oda van írva, hogy honnan származnak. A pontos utasítás nyomán aztán a munkakerülő tanuló szépen kiírja Neposból latin fordításukat. 94. l. Disztelen a következő: *vidit in somnis ex ventre filiae* vitem enatam. 99. l. *coena*, 108. l. *cenam*. 104. l. A következő mondatban: *hoc loco miles ille viderat aliquem Lydorum descendere*, érthetetlen az *ille*. 109. l. *ferrum exstans offenderet* helyett kell *ad ferrum*. 105. l. Függő kérdés a következő: *narravit, ut res erat*, tehát a mellékmondatban conj. kellene. 109. l. Hibás a köv.: *lati cum pectore fuerunt humeri*; a *cum pectore* helytelen összekapcsolás és a leírás igeideje kellene. 111. l. Germanismus is akad: *si communem rem adversus Romanos facere vellent*. 112. l. *adsultum* új-latin szó a fordítási gyakorlatokhoz való szótárban így van írva: *assultus* (135. l.). E szótár a melléknévi ige neveket is úgy jelöli meg, mint a melléknéveket: mn. 123. l. *mentum* nem a. m. ajak, hanem: áll. 127. l. *oblitus*, 133. l. pedig *oblitus*, a mi a szerzők eljárása szerint rövid *i-t* jelent. 130. l. IV, 6. hiányzik e kifejezés fordítása: *palis suspendere*. 136. l. *pontifex maximus* itt nem a. m. főpap, hanem pápa. Az igék perfectumának és supinumának képzését rendszeresen tárgyalják a szerzők a 26—50. l.; ugyanez van, csakhogy bővebben, a 137—161. l. Az efféle elrendezés kis fiúk kezébe adott iskolai könyvben helytelen, kivált ha a szómutató rossz, mint e könyvben. A 162. l. ugyanis e címmel: A függelék 1—5. §§.-ban felsorolt igék betűrendben, szómutató kezdődik, a melynek adatai egytől-egyig tévesek, mivel magában a függelékben az első §. nincs megszámozva, úgy, hogy öt §. helyett csak 4 van. Ezen kívül még roppant nehézkes az index használata, pl. *pango-t* így kell keresni: 1. §. A. I. b. 3. *Nanciscor* pl. az index szerint a következőleg megjelölt helyen van: 2. §. A. I. b. 2., valósággal pedig: 1. §. A. 3. A ki *renitor-t* keresi, az csakugyan rátalál — *pasco-ra*; *renitor* valóban van: 1. §. C. I. 1. Magában a függelékben is van javítani való. 137. l. *lego* összetételei közé kakukfi tévedt: *allego* magánügyben elküldök; ez nem *legere*, hanem *legare* összetétele. Az összevont reduplicatióval való multakról csak a 144. l. jegyzetében van szó; pedig már a 137. és 138. l. is volna rá szükség. A *pango* ige alakjait a 138., 139., 141. és 152. lapról kell összeszedni. 138. l. *figo*-nak és összetételeinek *i*-je hosszú. 140. l. *mer-s-i* helyesen van alkotó részeire bontva,

de már *ters-i* és még tizenkét ige múltja nincs. 142. l. *veho* és 152. l. *vehor* alakjait nem kell egymástól elválasztani. 142. l. *fluo* sup. nem *fluctum*, hanem *fluxum*; *confluo* és *praeterfluo* sup. hiányzik. *Capio* és *rumpo* szintén összevont reduplicatióval képezi múltját. 143. l. *discribo* fordítása ismét germanismus: beosztok; *dis*, a m. szét. 148. l. *venio* multjában szintén van összevont reduplicatio. A *reppuli* alakot a könyv ebből magyarázza: *repepuli*, pedig ebből lett: *red-puli*; hogy pedig ebben és *repperi*-ben nyomós, hosszú *p* van, holott a *praesens*-ben nincs, annak oka a hangsúly, a mely a rövid *e*-re szállt (harmadéles) és azt nyomatékosabbá, hosszabbá kívánja tenni. 149. l. szerint *excello* perf. és sup. hiányzik; a III. rész 8., 33. és 35. l. pedig előfordul *excelluit*. A 151. l. a) pontjában ismét egész sor olyan ige van, a melynek multja összevont reduplicatióval képződik. 157. l. *venumdo* értelme nemcsak az, hogy rabszolgát eladok, a mit a könyv szavaiból gondolhat a tanuló. 158. l. *notus* szegletes zárójel között van, a mi a szerzők eljárása szerint azt jelenti, hogy a tő sup. hiányzik ugyan, de az összetételekben megvan (137. l. jegyz.). Ez helytelen; *notum* előfordul. A könyv szerint *notus* a. m. ismeretes, *ignotus* ismeretlen; hogyan fogja *e* szerint a tanuló Phædrus köv. sorát fordítani: *Ignotos fallit, notis est derisui?* (III. köt. 118. l.) E példából egyszersmind világosan látható, hogy miért nem tanácsos a participiumokat a melléknevekkel összekeverni: e sorban mind a két igenév relativ mellékmondattá fejlődik, tehát feléled igei természetök.

Áttérek a III. rész ismertetésére, a melyet ugyanolyan rendben és körülbelül ugyanazzal az eredménnyel fogok elvégezni, mint a II. részét. 1. l. *Poetae a se gentibus benefactores habiti sunt*; N. Sándor a magyar mondat alanya, tehát *a se* h. *ab eo* kell, mint ugyane mondatban a 4. lapon. 3. l. Az általános alany legfőbb és egyúttal a magyartól leginkább eltérő kifejezője a lat. pass. szerkezet és a conj. sing. 2. pers., melyet a szerzők szabályuknak 2. és 4. pontjába foglaltak. E szabály 1. és 3. pontja bátran elmaradhat. 4. l. A szerzők szavaiból azt gondolhatni, hogy nemcsak *esse*, hanem *manere*, *apparere*, *videri* és *fieri* is segédige. A 7. lapon ellenkezés van a II. rész 1. lapjával: itt már *-d* az abl. eredeti ragja. Azonban holott a 68. l. helyesen van a loc. közölve: *domoi*, *Corinthoi*, a 7. l. ebben van hiba: *domei*, *hortei*. Az instrumentalisnak csak többese van közölve, pedig ép annyi okunk van pl. *mensa-a* azaz *mensā* sing. instr. esetképzést feltenni, valami ősi indogermán közös *-a* raggal; szóval: sem sing. sem plur. instr. a latinban ki nem mutatható. 8. l. Nepos szövegébe egy kis tévedést csúsztattak be: az a *Chersonesus*, a melyről ott szó van, nem sziget, hanem a mai Dardanel-lák vagy Gallipoli félszigete. 9. l. Nem mintaszerű latinság ez: *cum resistere non multum prodesse viderent*; az acc. c. inf. vagyis ez esetben

inf. c. inf. nehézkességén feltételes mellékmondattal kellett volna könynyíteni. 9. l. A külső és belső tárgy megkülönböztetése, kivált ily rövid mondatban, teljesen fölösleges; kimaradhatna tehát a 10., 11. és 12. §. A 16. §. lényegében röviden ugyanaz, a mi a 29. §.; az előbbi tehát elmaradhatna. Itt általában meg kell jegyezni, hogy az összes esetek tárgyalása kettős, és pedig pl. az acc. «A) Az accusativus jelentései általában», és «B) Az accusativus sajátos használatai». E felosztás szerint ugyanazon szabályt kétszer, röviden és bőven, lehet megtalálni. Azonban itt sincs következetesség: az 56. §.-ban nem nagyon bőséges az abl. materiæ tárgyalása (az abl. általános részében) és a 73. §. mégis egyszerűen utal (az abl. sajátos használatában) e néhány sorra, holott a többi abl.-faj itt is újra van tárgyalva. 11. l. *Datem* helyesen: *Datim*. 12. l. *ab oppido*; hogyan tudhatja a tanuló, hogy ez itt Athenæ városát jelenti? E részben ugyanis nincs szójegyzék a fordítási gyakorlatokhoz; csupán a lapok alján vannak sovány jegyzetek, a melyek a fordításhoz elégtelenek; néha pedig a szövegben van zárójel közt néhány magyar szóból álló fordítás, pl. a 8. l. Nagyon feltűnő, hogy a szerzők a 14., 22. és 86. lapon azt, hogy: Folytatás, e hallatlan igével mondják ki: *Continuitur*. 15. 16. l. *Pudet me dictu* csakis Tac. Agric. 32. fordul elő és épen nem követésre méltó. 15. l. *Quo factum est, ut* fordulatában két igét is használnak indicativusban: *desiit, rediit*. Rossz a következő is: *mortem miserrimam mortuus est*. 17. l. hibás: *iurissimum*; érthetetlen: *dulce videt* stb. 18. l. hibás: *ad classem prior aedificatam h. prius*. 19. l. Nem utánzásra való: *Artemisium relinquere flagitabat Eurybiadem; circumsedere* a mozgást jelentő igék közé került. 22. l. Miután Eurybiadesről, a spártai királyról szó volt, nyomban e mondat következik jegyzet nélkül: *Quem cum nihil moveret, noctu de servis suis, quem habuit fidelissimum, ad regem misit, ut ei nuntiaret suis verbis*; a legjobb tanuló sem tudhatja, hogy itt már másról, a perzsa királyról van szó. V. ö. 40. l. 10. s. Jegyzet nélkül a *suis verbis*-t sem értheti a tanuló. 23. l. *Iter reficio* nem helyes latin kifejezés. A Chersonesus mint sziget itt is előfordul. A 25. §. a) pontja fölösleges, mert nemcsak az ott felsorolt igék mellett áll az *in præp. accusativussal*, hanem bármely ige mellett e kérdésre: hova? 28. 30. l. *Lysander famam non solum virtute paravit, sed magis fortuna sibi favit*; helyesen: *ei*. 29. l. *eidem* plur. nom. helyesebb: *iidem*. 30. l. *Qui Lysandrum accusarent, quod sacerdotes corrumpere conatus est*, helyesen: *esset*. Helytelen az az okoskodás, hogy *committo* átvitt értelmű lett összetétele folytán s így dat. áll mellette; *mitto* maga is már dat.-t kíván. 31. l. A 29. lapon levő szövegből ezt a pár szót szakítják ki a szerzők: *sibi esse belli*, és így fordítják le: háborújok van. 34. l. *Hoc cum appareret* hiányos értelmű. Egyeztetési hiba: *ipse multa reputans de civium licentia, utilissimum sibi videbatur evitare tempestatem*.

A 39. l. e szó: folytatás, ezzel van lefordítva: *prolabitur*, a mi nem helyes. Tapintatlanság Alcibiades halálának leírásában ez (44.): *at mulier, quae cum eo vivere consuemat*. 46. l. Homályos e szabály: *praecedere* csak acc.-szal, *excellere* csak plur. dat.-szal áll; pedig ilyen is van: *excellere inter ceteros*. Ez idézetben nem igen fog a tanuló arra gondolni, hogy a hangsúly a pluralis szón van. 47. l. *Samiai Juno*, helyesen: *samosi*. Helytelen e kifejezés: *in matrimonium inire*. 48. l. Nagy hiba van a következőben: *lintri travectus servo fidelissimo*; az abl. határozottan *lintre*, a *servo fidelissimo* pedig csak *cum* praepp.-val állhat meg. És ez a két hiba következetesen ismétlődik a 49., 50., 51. és 52. l. Az 51. l. az abl. sociat. ugyane rossz példán van megmagyarázva. 53. l. *gortyniaiak* helytelen; e helynév: *Gortys*, *Gortyn*, *Gortyna*. 54. 55. l. *arcessuit* nagy hiba; helyesen: *arcessivit*; *ex tyrannidi* szintén rossz; h. *tyrannide*. 59. l. *in Corinthum*. 62. l. *triremis* a. m. háromevezős hajó; ez a tanulóknak téves fogalmat ad. Igen sok hibát úgy ebben a részben, mint a II.-ban, sajtóhibának tartok; azonban lehet-e a szegény szedőnek felelőnk, ha *premiis* a 61., 63. és 65. lapon következetesen hibás? 64. l. következetlenség a műszók használatában: 3. személyi — személytelen — szószervezet; aztán néhány sorral lejjebb: személytelen, és ismét odább: 3. sz. szerkezet. 66. l. A 76. §. szabálya nem helyes: abl.-ban áll, mint a társ-határozó, a társaságot, kíséretet stb. kifejező szó, főleg hadi kifejezésekben. Ez utóbbiakban is csak *Cæs.* és *Liv.* használja praeppos. nélkül, az sem mindig. (V. ö. Schultz 373. l.) Maguk a szerzők is rögtön módosítják e szabályt, a 91. l. 114. §. 2. pontjában pedig megváltoztatják. Az sem áll, hogy az abl. modi praeppositiótlan, ha jelzője van; lehet *cum* is előtte. A *b*) pont (77. §.) kifejezései közül elmaradt a legfontosabb: *modo*. 72., 74. és 75. l. *Phaerae*, helyesen: *Pherae*; *Pharnabasus* következetesen így van írva; 74. l. *Tiribasus* is. 73. l. Hibás ez: *Lacedaemonii impulsu Tissapherne*, itt *a* praeppos. kell. Még történelmi botlás is akad: 73. és 75. l. II. Darius nem volt II. Xerxesnek, hanem Artaxerxes Longimanusnak fia. 74. és 78. l. *trák* (v. ö. a II. részben: *Tracia*). A 30. sz. magyar fordítási gyakorlat 8. mondata majdnem szóról szóra megegyezik a 34. sz. magyar gyak. 1. mondatával. 78. 83. l. *Polymnis*, helyesen: *Polymnidis*. 87. l. *ausus sit* helyett kell *ausus fuit*. 90. l. A határozók felosztásában semmi megkönnyítő rendszer nincs; v. ö. Simonyi Zs., A magyar nyelv, II, 301. s. köv. l. A *clam* és *penes* praeppos. itt a 91. l. megvan, a II. rész 61. 62. l. nincs meg. 93. l. *tenus*, bár a II. rész 61. l. hiányzik, szintén ott van az abl.-t kívánó praeppos. között, pedig tulajdonkép nem is praeppos. 96. l. *venio adiuvare* szerkezet csak költőknél fordul elő (Schultz 566. l.). Az infinitivusról azt mondják a szerzők, hogy eredetileg elvont igei főnév dativusa; ez semmivel sem bizonyítható be; végződése nem a dat. ragja és az acc. c. inf. érthetetlené

válík, ha az inf.-t azonosnak vesszük a dat.-szal. A 129. §. 2. jegyz. úgy kell módosítani, hogy praepositiós inf. a prózában csak *interest inter* szerkezetével lehetséges; az idézett hely a köv.: Cic. fin. II, 13, 43. (Schultz 499. l.) A 100. §. 2. pontját úgy kell megváltoztatni, hogy a gerund. acc. mondat tárgya nem lehet, csak *ad, in, ob* praepos. határozó. 97. l. jegyz. *hostes in spe potiundorum castrorum venerant*, Cæs. b. G. III, 6. helyesen: *in spem*. 99. l. *sed enim* helyett kell: *sed etiam*; *in quam erat scriptum* helyesen *in qua*. 100. l. Nepos épen nem utánozni való, ritka szerkezetet használ: *Dicitur eo tempore matrem Pausaniae vixisse*; ezt kellett volna rendesre változtatni, ha már annyit változtattak a szerzők az olvasmányokon. *Quo qui ad supplicium* stb.; itt *quo* és *qui* közé *eos* kell. 101. l. *cum Demade urbe tradenda* és *ab eodem iudiciis* olyan szép két példája a hemigraphiának, hogy akármelyik régi codex megirigyelhetné: *Demade de* és *in iudiciis* (az utóbbiban még egy kis értelemzavaró sajtóhiba is van). 102. l. *Is cum lacrimis dixisset* helytelen; *lacrimans* kellene. 103. l. jegyz. *Caius* helyett *Gaius* kell. 104. l. jegyz. helyesen így kellene: *Hippo Diarrhytus*, ma Bizerta. 105. l. *si mei fidem* stb. helyesen: *mih* 111. l. 14. fejezet: *anno tertio* helyett kell: *quarto*. 112. l. Itt *T. Quintius Flaminius*ről van szó. 116. l. A helyes *lagoena* v. *lagona*; helytelen: *lagena*. 120. l. Miért maradt el a 13. mese tanulsága? 49. l. az van, hogy a használat az instrumentalist a locativuséhoz hasonló ragja miatt egy esetben olvasztotta, a 7. l. szerint pedig hasonló ragjok épen nincs ez eseteknek.

A latin helyesírás és különösen az írásjelek használata igen gyarló. Kettőspont után idézés alkalmával kicsiny kezdőbetű következik (2. l.); az *st, sc* betűk el vannak egymástól választva a sor végén (5. l. *epis-tolam*, 11. *potes-tatem*, *hos-tem*, 17. *extimes-cebant*; viszont 81. *ab-stinentia*); orat. obl. alkalmával a kettőspont után nagy kezdőbetű van (98. *Suo ductu*). A sajtóhiba hemzseg e könyvben; pl. a 79. lapon 12 van; a 114. lapon a 3. mesében (19 sorban) 13 található. A szerzők az abl. abs. és acc. c. inf. szavait a mondat többi szavától rendesen elválasztják vesszővel, de ebben nem következetesek; pl. a 39. l. a 15—16. és 20—21. sorban e mondatösszevonások vessző nélkül sorakoznak a mondat egyéb részeihez.

A két könyv tehát, mint ebből látszik, csak folytonos javítgatás mellett volna tanításra használható és eddigelé megjelent egyéb latin nyelvtanainkkal szemben épen nem mutat haladást.

Dr. POZDER KÁROLY.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1891/1892.

12. Takács Menyhért: A római nevelés. (Kassai prémontrei főgymn. 67 l.) — A római neveléssel nálunk eddigelé kevesen foglalkodtak behatóan. Szabó Szilveszternek (a győri főgymn. régebbi értesítőjében) és Latkóczynak (soproni Lähne-intézeti progr.) ide vágó értekezésein és néhány rövidebb cikkelyen, valamint a neveléstörténeti kézikönyvek megfelelő §-ain kívül tudtommal nem is jelent meg több adalék a rómaiak e nemű tevékenységéről. Pedig nagyon érdemes dolog a rómaiak nevelésrendszerével foglalkodni, már csak azon szempontból is, hogy a rómaiaknak az újkori népekre, főleg a francziákra és angolokra, sőt reánk való hatását is egész tisztán lássuk magunk előtt, a mint Browning Oszkár az ő magyarban is olvasható, neveléstörténeti könyvében figyelmünkbe ajánlja. Takács úr elég tüzetesen tárgyalja a szóban levő dolgot, bár a korunkkal összekötő kapcsokat sehol sem nyomozza értekezése fonalán. Érdemes dolgozatának tartalma a következő.

Az *első fejezetben* szó van a 'római nevelés általános jelleméről, mely eme szavakba foglalható: patriotismus és realismus. *Eleinte* a feleség végzi a nevelés összes teendőit (családi v. házi nevelés), mert a férjnek törvényre kell járnia. A nők műveltsége kezdetben ugyan kevés, de a köztársaság vége felé emelkedik, s a császárok korában már versíró és szónokló hölgyeket is emlegetnek. Az ifjak lelkében otthon a valóság, az ősök tisztelete, — künn apjuk oldalán az erős jogérzet ver gyökeret, A *tiro* még a háborúba is követi apját. A temetések is hatalmas nevelő erővel voltak a fiatalságra. Ám az irodalmi foglalkodás náluk ismeretlen, görögöknek való otium; mert megvetik az olyan tanulmányt, melynek gyakorlati haszna nincs. Nekik nem kell philosophia, mint a görögöknek, s Kr. e. 92-ben a censorok még helytelenítik a «*rhetores Latini*» iskoláit. A régebb szellemi nevelés a 12 tábla-törvény s egyes dalok tudásából áll. Ily rendszer adott Rómának edzett harczosokat, de nem humanus gondolkozású fiakat. A nevelésbeli ridegség annyira fokozódott, hogy a gyerekkítétel spartai szokása is dívott, sőt a császárok korában is előfordult, mintha csak egy író megjegyzése szerint Romulus és Remus kitételét helyeselték volna. — A *pün háborúk után* már a szellemi nevelésről is gondoskodtak az által, hogy a gyermekek mellé a *magister litterarum*-ot (eleinte rabszolga, később szabados volt; nevei: *custos, comes, servus, pedisequus, dulos*, később *paedagogus, grammaticus, litterator*) rendelték, a ki az elemekre oktatta növendékeit. — A *köztársaság vége felé* görög mintára létesülnek a litteratus-iskolák (a mi humanus középiskoláink előképei), az eloquentiának

præparatoriumai, melyekben a grammaticusok v. litteratusok (később professorok) működnek. Végül kifejlődtek a görögös (philosophiai) műveltségű, eleinte nem igen kedvelt rhetor-iskolák, melyek a római, ú. n. *homo elegans* nevelését betetőzték. Tudjuk, ez a fejlődés kapcsolatban van az elgörögösödés korszakával, melyet Polybios és az ezer görög, Krates Mallotes, Karneades, Diogenes Babylonios, Kritolaos stb. nevei jeleznek; vele jár a szigorú nemzeti erkölcsök hanyatlása. — *A császárok korában* a nyilvános könyvtárak, újságok és felolvasások nagyban terjesztik a műveltséget, s a polymathia divattá lesz. A császárok fokozatosan emelték a közoktatás-ügyet, s e tekintetben Vespasianus, a ki Quintilianust megtette eloquentiæ professornak s állami díjazásban részesíté; Gratianus, a ki a grammaticusok élelmezéséről és fizetéséről gondoskodott; Hadrianus, a ki az Athenæumot alapítá, Antoninus Pius stb., de még inkább a keresztény császárok érdemelnek említést. Tudjuk, hogy a római iskolák a hét szabad művészet tanításával foglalkoztak, megfelelőleg a görög encyclopædiának s a középkorbeli trivium- és quadri-viumnak.

A II. fejezet a római nevelés és tanítás irodalmi képviselőiről szól. Önálló nevelési, jobban mondva philosophiai elméletek nem volt a rómaiaknak, de volt gyakorlati pædagogia-irodalmuk. E tekintetben első helyen említendő az írók között idősb *Cato*, ki fia számára írt egy nevelés-tani kézikönyvet, de ez elveszett; munkájába ismeretes elveit rakta le. — Második író: *M. Terentius Varro* Reatinus, polyhistor és polygraphus, a ki egyes műveiben (*Antiquitates rerum hum. et. divin.*, ll. XVI; *Disciplinarum* ll. IX.—tudományos encyclopædia, *Imaginum sen Hebdomadum* ll. XV., *De lingua Latina* ad Cic. ll. XXV. *De iure civili*, *De re rustica* ll. III.) szétszórtan életszabályokat nyújt ugyan, de különösebben «*Cato, vel de liberis educandis*» cz. művében szólt a nevelésről; fájdalom, ebből is csak töredékek maradtak fenn Nonius grammaticusnál, a melyekből kitetszik az ő természetes gondolkozása s mindenre kiterjedő figyelme. Az első római író, ki bölcséleti iskolázottsággal tárgyalta a nevelés kérdéseit, *M. T. Cicero* volt, a kinek bölcséleti eclecticismusa s hatalmas talentuma alkalmas volt arra, hogy a görög és római szellemet összegyeztesse. Cic. szerint az élet fő célja ama tökéletesség, melyet az észnek (*mens*), a beszélő tehetségnek (*loquela*), a tanulsvágynak (*studium*), s a szépérzetnek (*decorum*) — eme természetes tehetségeknek lehető kiművelése által érünk el. Mindazonáltal rajta is erőt vesz a praktikus római természet, s a római élet fő jellemvonására, a szónoki kiképzésre fordít műveiben legtöbb gondot. — A császári korszaknak kiváló pædagogusai voltak: *Lucius Annaeus Seneca*, *M. A. Seneca* cordubai rhetor-nak stoikus fia, és *M. Fabius Quintilianus* rhetor. Amannak élete Caligula kegyetlenkedéseivel függ össze, s a történelemből eléggé ismeretes.

Elvei szórványosan egyes műveiben (De providentia, De tranquillitate animi, De constantia sapientis, De brevitate vitæ, De vita beata, De otio, Epistolæ morales ad Lucilium 20 könyvben, De clementia ad Nerone 2 k., De ira 3 k., De beneficiis 7 k., Consolationes 3 k., Ludus de morte Claudii, Quæstionum naturalium 7 k., mely utóbbi a középkorban physikai kézikönyvül szolgált) olvashatók, melyek a kereszténység terjedő eszméinek, a pantheismusnak, a stoicismus- és epicureismusnak sajátos vegyületét mutatják. Ebből folynak aztán nevelési elvei is. Sürgeti a természetes nevelést, bár komoly gondot kíván fordítani az okszerű fegyelmzésre is, a gyermek hibáinak megtörése végett. Egyéb gyakorlati útmutatásai józan pszichologiai és physiologiai megfigyeléséről és érzé-
kéről tanuskodnak. A figyelemkeltés eszközeit, a türelmet, a pihenő-tartást s a szabad ég alatti oktatást nagyon ajánlja a tanítónak s *az inductiót tartja majdnem egyedül célravezető tanításmódnak. A tudományok között az elsőséget a bölcséleti erkölcsstannak adja, utána pedig a természet-tudományokat tartja legszükségesebbeknek*, mert általok szokja meg az ember a természetes életet. De nem kevésbé szükségesek szívképzés szempontjából: a költészet, zene és történelem.

Miután szerzőnk a fönnebbieken bemutatta a római nevelés elméletét, a III. fejezetben részletesen elmondja a nevelés gyakorlati alakját és módozatait a velök kapcsolatos régiségstani adatokkal egyetemben. Érdekes és tanulságos elbeszélését azonban nem tartjuk szükségesnek bemutatni, mivelhogy mindazon dolgok főbb vonalaikban még kisebb régiségstanoiban is fel vannak dolgozva.

Elmondjam-e ezek után, mik a részletes kifogásaim e könnyen folyó értekezés ellen? — Legfőbb kifogásom az, hogy én ebben az alakjában, melyben szerzőnk fölvevett tárgyáról cseveg, már igen megszoktam a római nevelés előadását. Szerintem tehát az a philologus mívelne igazán érdemes dolgot, a ki egy újabb pædagogia rendszere fonalán számolna be a rómaiak neveléstani gondolataival és tetteivel: hadd látnók, mennyi új van az egyes fejezetekben a régiek tanításához viszonyítva. — Másik kifogásom az, hogy szerzőnk Cicerónak nevelésbe vágó műveit nem csoportosítja s egy pontba foglalva nem számlálja elő, mint a többi írónál tette. — Az sem volna megvetendő dolog, ha a római és középkori nevelés között alkalmas áthidalást szerkesztett volna a modern tudományosság méretei szerint. Ajánlhatnék továbbá néki újabb, még pedig elmemozdító gondolatokkal telített munkákat, melyek tárgyára vonatkoznak. Így pl. Fleischmann, Englert, Havestadt, Kramer, Otto, Ussing, főleg pedig Willmann, prágai egyetemi professzor, korunk egyik legkitünőbb pædagogusa s egyúttal írója, — e téren oly nevek, hogy a többi, Takács úrtól is felhasználott források mellett aligha mellőzhetjük őket munkánknak teljessé tétele érdekében. —

Hiánya a munkának, hogy nem szól oly fontos személyekről, a minők: Cæsar (De analogia 2. k.), Dionysius Thrax grammaticus (v. ö. Müller Miksa, Felolv.), L. Aelius Præconinus Stilo tudós grammaticus és Cic., Varro, meg Lucilius tanítója, Q. Remmius Palæmon, Cornelius Celsus, Apuleius = az afrikai latinság megalapítója, Marcianus Capella (encyclopædiája a középkor tankönyve), Szt. Ágoston és Jeromos, öregebb Plinius, Gellius, Petronius, Iuvenalis, sőt Plutarchos. Ugyanitt említtem föl azt is, hogy Varróról meg kell jegyezni, hogy ő vitte a római irodalomba az encyclikus (*artes liberales*) rendszert, csak hogy megtoldotta a hetes számot még kettővel, t. i. a medicina- és architecturával. — Hiba, hogy szerzőnk nem veszi tárgyát bonczoló kés alá magasabb szempontokból, philosophiai elmeéllel; akkor aztán a rómaiak tanításának eredményeit, műveltségök készletét és irányát, a tanított tárgyak eszmei összefüggését, szóval sajátos ethosát is csinos keretbe foglalva adhatta volna elő tárgyába való kellő elmélyedés után, főképp ha olvassa vala a Willmann munkáit. — Hiába keressük nála a *humanitas* szó fogalmát is, melyről Gellius szól; pedig ennek segélyével bizonyára nem tűnnék föl a római nevelés iránya oly realizztikusnak, — vagy plane materialisztikusnak. — Megemlékezhetett volna a szerző a provinciák egyes városairól is, melyek közül nem egy, mint: Utica, Karthago, Madaura s egyáltalában Gallia meg Hispania városai a császárok korában valódi irodalmi középpontokká lőnek, a mint Thierrynél és Boissiernál olvasható. — Orbiliusnak plagiosusságához (49. l.) sok szó fér (V. ö. a Thewrewk egyet. előadásait). — 10. l.: Atticus könyvtára hol maradt? — 11. l.: a litteratus iskolák nem voltak philosophicusok; — *astronomia* csak későbbi íróknál fordul elő (l. Meissner, Phras. 89. l.). — 34. l.: a helyett, hogy Dionysius Halicarnaseus nevét és művét teljesen idézné, csak így szól a szerző: «Dionysiusnál (4, 15.) olvassuk.» — A 36. lapon azt bizonyítja Livius és az imént említett író nyomán, hogy már Kr. e. 449-ben volt Rómában iskola, még pedig a forumon, a kereskedők bódéi mellett; egy lappal utóbb mégis megtagadja önmagát és Plutarchosból fölhozza, hogy a litteratori iskolát csak Sp. Carvilius létesíté Kr. e. 231-ben, míg annak előtte csakis a szülői háznál tanultak a gyermekek. — Az 57. lapon így ír: «Igen kivételes esetek voltak azok, hogy némely szorgalmas ifjak, az irodalmi önképzés céljából rhetorikai tanulmányokat tettek Rómában, vagy Görögországba mentek magasabb műveltséget keresni. Ily esetek csak a Kr. előtti első évszázadban fordultak elő szórványosan»; — a 63. lapon már így: «különösen Athenæbe s a kis-ázsiai városokba való utazgatást kapták fel. A legjelesebb latin írók Görögországban fejezték be tanulmányaikat. A legmagasabb körökből származó fiatalság rendszeren fölkereste a görög fővárost», a mint hogy igaz is, s még a kisdud Willkins-Keleti régiségtanában is («Egyetemi képzés»)

olvasható. — Nem Herculanium városa, hanem v. Herculaneum v. Herculanium. — A szerző egy ízben Horatiust Csalomjai gyarló fordításában szólaltatja meg, egy helyen (56. l.) pedig *Valerius Flaccus* philológusról tesz említést, holott a világ *Verrius Flaccus*t ismer.

Rövidre vont ítéletem a czímbelei értekezéséről imígy szól: Elismerés illeti a szerzőt folyékony stílusáért, tárgya iránti meleg vonzalmáért, valamint tételének sikerült színezéseért. Jelen munkálata általában határozott haladást mutat mind alakilag, mind tartalmilag néhány évvel ezelőtt közzétett «Eleusisi mysteriumok» cz. dolgozatához (kassai prém. ért.) képest, mely utóbbi a Wargha Samu hasonló czímű tanulmányának jóval mögötte maradt.

BÓDISS JUSZTIN.

13. Czapáry László: Mysterium- és iskola-dráma. (A cisterci rend egri kath. főgymnasiuma 18—72 l.) — Czapáry Lászlóval, mint programmbeli értekezések írójával folyóiratunk ezen rovata ezuttal nem első ízben foglalkozik. Első értekezése, mely az 1887/88-iki iskolai év végén jelent meg Szekér Joakim Alajosról, és a második (Makáry György emlékezete) az 1889/90-ik végéről, kellő méltatásban részesültek annak idején. Legújabb értekezése, mely mint az előző kettő, egy-egy évi pihenés után látott napvilágot, jele annak, hogy műveit nem szereti elharmarkodni s inkább ritkábban, de jót, mint sokat és selejttest óhajt írni.

Előttünk fekvő értekezéséről elmondhatjuk, hogy szerzője a tárgyhöz tartozó szakirodalmat — egy-két munka híjával — behatóan tanulmányozta; nem elégszik meg a pusztá kivonatozással, de szeret és tud újat is mondani és ezen utóbbi törekvéséből folyólag eddig nem ismert s így föl sem dolgozott anyagot olvaszt a meglévő keretbe, a mi által dolgozatának irodalmi becsét is szerez. Értekezésének első fele (18—35. l.) szorgalmas összefoglalása a mysteriumról, moralitásról irodalmunkban eddig elmondott (bár több részletében ma már teljesen meg nem álló) véleményeknek. Újat nem mond — de legalább nem hamisítja meg a véleményeket, a mi ugyan csak negatív érdem, de mégis érdem nálunk, hol az értekezések írói még a dolgozataikba vágó hazai szakirodalmat sem szokták komolyan áttanulmányozni. A másik fele (35—66. lap) ezen értekezésnek azonban már határozottan irodalmi értékkel bír s a magyar iskolai dráma történetének becses adalékát képezi. Az előbbi lapokon (26—28.) bő kivonatokban ismertet egy német nyelvű misé-dráma-gyűjteményt, mely az egri érsekmegyei könyvtár tulajdona. Magyar irodalmi szempontból ez nem oly fontos, mint azon kivonatok, melyeket a zirci könyvtárban meglévő kézirati iskolai-dráma-gyűjteményből készített. Számra nézve 14, egy kivételével mind latin szövegű darab tartalmával és drámai szerkezetével ismertet meg. Ezek közül kettő magyar tárgyú (*Salamon* és *Sigismundus Erdődyus*); kettő az

osztrák történetből (*Austria cum Uhlefeld* és *Ferdinandus II. Rex Imperator*); egy a mexicói történetből (*Ferdinandus Cortesius in Mexico*); egy érdekes töredék a Mária-cultushoz képez adalékot; egy chinai tárgyú (*Heros Sinensis*, ez az egyetlen magyar szövegű), a többi a görög és római történetből vétetett. E 14 iskolai dráma valóban alkalmas arra, hogy tárgy, szerkezet, meg a földolgozás külsőségei tekintetéből tanulságos képet adjanak a magyarországi iskolai dráma jelentőségéről, értékéről. Czapáry nem elégszik meg a tartalom pusztá elmondásával, de tanulságos megjegyzéseket fűz azoknak drámai (többnyire csekély) értékéhez is. Midőn végül összehasonlítja e 14 darabot egymással és egyéb ismertebb iskolai drámáinkkal, értekezése, talpraesett megjegyzéseivel, ügyes megfigyeléseivel valóban élvezetes olvasmányt nyújt.

Kár, hogy ezen értekezésnek még egy harmadik fele is van. A bekezdő rész, mint mondtuk, ismert dolgok csoportosítása. Ha elmarad, nem válik ártalmára az értekezésnek; de hogy a befejező rész el nem maradt, igazán sajnáljuk. Olyan hatást tett reánk, mintha a feldolgozó még egy toldalékot azért írt, mert — tellett a rendelkezésére álló helyből. Elhamarkodja dolgát, nagyol, összehányja az adatokat, pedig tudni látszik, hogy ha kerek egészsze akarja tenni a címnek megfelelő módon dolgozatát, akkor befejezést is kell írnia a kerekdedség érdekében. De ez nem sikerül neki. Arról az átmeneti korról, a midőn az iskolai színjátékból világi színjáték lesz, csupán ismert dolgokat mond el s azt sem a leghelyesebb csoportosításban. Simairól, Dugonicsról, Endrődyről, Boerről, Barcsayról, Egerváryról ismert dolgokat hallunk, a helyett, hogy azt kutatná, hogyan és miért kezd az iskolai dráma a világhoz mindjobban közelíteni annyira, hogy az iskolák műsorából nem egy darab kerül a magyar színpadra s viszont az irodalmi dráma mind nagyobb tért hódít az iskolák színpadjain.

Dolgozatának irodalmi értékét azzal is növelte volna, ha két idevágó munkát nem hagy figyelmen kívül, az egyik dr. Nagy Sándor értekezése a Nemzeti Múzeumban található iskolai drámákról, a másik a katolikus iskolaügy egyik legbecsesebb gyűjteményes munkája: *Litteræ authenticæ, exhibentes origines scholarum Hungariæ* (*Fasciculus tertius, pars prima*). Csodálatosnak tartom, hogy erről a nagybecsű munkáról épen katolikus iskoláink tanárai nem vettek eddig tudomást.

Mindezek dacára Czapáry dolgozatának kiemelt részét különös figyelmébe ajánlom azon szerzetesrendi író társainknak, kik gazdag levéltárunk közvetlen közelében rendszeren megfedelkeznek arról, hogy mily értékes irodalmi szolgálatot tehetnének, ha meglevő iskolai drámákat oly alaposan, oly szakavatottan dolgoznák föl, mint azt Czapáry tette dolgozatának irodalmi értékű felében.

BAYER JÓZSEF.

14. Karsay János: *Ingadozások a magyar írásban.* (Váczi főgymnasium, 3—61. l.) — Helyesírásunk nemhogy kibontakoznék zűrzavaros állapotából, hanem napról-napra jobban belekeveredik. A mióta Simonyi Zsigmond avval az indítvánnyal lépett az akadémia elé, hogy változtasson egy keveset a magyar helyesírás szabályain, nem az elveket, hanem csak az elvek alkalmazását illetőleg, s felszólította az akadémiát, hogy tegye meg ő is azt a lépést, a mit az író — s egyúttal gondolkodó — közönség már rég megtett: azóta a helyzet nem javult, hanem csak rosszabbodott. A napilapok és a folyóiratok, a melyek nem kénytelenek az akadémiai helyesírás nyúge alá hajolni, követik az észszerű újítást, de nem egyformán; mindegyik csak annyit fogad el belőle, a mennyi neki tetszik. Az egyik inkább ragaszkodik a kiejtéshez, s a meg nem honosított idegen szavakat is magyarosan írja, a másik meg az etymologiai helyesírást követi úgy, a hogy tudja. Mindkét irány követői sokban ingadoznak és sokban tévednek. A kiejtéshez ragaszkodók gyakran nem tudják, milyen a helyes kiejtés s úgy írják a szót, a mint ők hiszik, hogy ejteni kell; így pl. a Fővárosi Lapok egy idő óta folyton *szki sportról* ír, pedig a *ski* szót a svédek és norvégek *sí*-nek ejtik. Az etymologikus írás követői még gyakrabban tévednek, midőn tudja isten mi okból *igtat*, *podgyász* kerül ki a tolluk alól. Hát még a latin és görög szavak írásában hányszor tévednek! Karsay e dolgozatában különböző, s ma használatban levő iskolakönyvekből a *ritmus* szónak csak négyféle írásmódját idézi: *rhythmus*, *rhytmus*, *rythmus* és *ritmus*; ugyanő egy és ugyanazon értesítőben ezt a háromféle írásmódot találta: *classikus*, *klasszikus*, *classicus*. E mellett az egyes lapok s az egyes írók a legszeszéyesebb változatban fogadták el az indítványozott újításokat; az egyik *c-t* ír, de nem egyszerűsíti a kétjegyű mássalhangzókat, a másik meg ellenkezőleg teszi, a harmadik egybeírja az *a ki*, *a mely* szókat, de a *c* nem elég neki, — és így tovább. Ha tekintetbe vesszük az egyes szavak (*könny* v. *köny*; *utca*, *uccza* vagy *ucca* stb.) írásmódját is, elmondhatjuk, hogy nincs két magyarul író ember, a kinek helyesírása egészen egyforma volna.

Karsay tanulságos, de egyúttal megdöbbentő képét rajzolja a mai állapotnak: az ingadozás sokkal nagyobb, mint a hogy az ember hinné. Ugyanazok az írók, s ugyanazok a lapok másképp és másképp írnak nemcsak különböző helyen és alkalommal, hanem gyakran ugyanabban a munkában s ugyanabban a számban is. Karsay sorba veszi helyesírásunknak fontosabb kérdéseit s megmutatja, milyen ingadozók mindegyiknek követésében iskolakönyveink, iskolai értesítőink és napi lapjaink. Ő maga mindegyik kérdésben az újítók pártjára áll s mindig az egyszerűsítés mellett szól. A *c* és *cz* harcában a *c* használata mellett tör lándsát, hisz «a *cz*-nek *c*-re egyszerűsítése a mily észszerű, ép oly célzerű, mert természetes, könnyű és kényelmes, s a nyelv szelleme sze-

reti a kényelmet is! A *z* elhagyásával ugyanis a *c* nem ütközik össze más betűvel s így époly saját jegye marad a *c* hangnak, mintha *cz*-vel volna írva.»

A második kérdés az *ly* írása. Karsay sem akarja az *ly*-t elhagyni, de néhány esetben *l*-t írna helyette (*kíral*, *Károl*, *Mihál*); a Dunától keletre eső vidékek azonban ez esetekben is inkább a *j* használatát kívánják. Az ingadozás több szóban is gyakori: *taval* és *tavaly*, *korhel* és *korhely*, *lány* és *lyány* stb. Az *ly* használatát a közszokás tekintetbe vételével, de mégis némi önkényszerűséggel kellene minden egyes szóra nézve megállapítani; mert hisz az élő nyelv három különböző hangot ejt ezekben a szavakban (*l*, *j*, *ly*), s mindegyik vidék a maga kiejtése szerint hajlandó írni. Legjobban láthatjuk ezt az iskolai dolgozatokban. Míg a túladunai fiú *illen*-t, *kíral*-t, *Mihál*-t ír, addig a tiszavidéki a *talyiga*, *pályinka*-féle írásmód felé vonzódik.

A kettőzött kétjegyű mássalhangzókat is egyszerűsítve írja Karsay, s ebben a tekintetben is rámutat arra a nagy ingadozásra, mely iskolakönyveinkben és napi lapjainkban uralkodik. Az idegen szavak írásában a figyelmetlenség okozta ingadozáshoz járul még a tudatlanság is. Nagyon sokan görögösen akarják írni a görög szavakat, de nem tudják, hogy kell. Így kerülhetnek egymás mellé egy és ugyanazon műben: *defniczió* és *functio*, *concrétebb* és *konkrét*, *epos* és *eposz*; vagy pedig ugyanazon lapban: *praefectus* és *prefectus*; *interpelláció* és *delegatio* stb. — Az *a ki*, *a mi* szócskákat szintén egybe szeretné írni Karsay.

Helyesírásunk egyéb ingadozásai közül a következőket tárgyalja még a szerző: 1. A sorszámok rövidítése ennyiféleképp használatos: *dec. I-én*, *márc. I-sején* vagy: *szept. 29-én*, v. *29-kén* v. *29-dikén*. — 2. A *hisz* ige felszólító módját így írják: *hüggen*, *hüggyen*, *hüggyen*. — 3. Folytonos az ingadozás az *ép*, *épen*, *képen* és *épp*, *éppen*, *képpen* írásmód között. — 4. Époly ingadozó a *különben* (*külömben*) szó írása; s hozzá tehetjük, hogy ugyanolyan ingadozást látunk az *ellenben*, *azonban* szavak írásában. 5. Ingadozó a következő szavak írásmódja: *köny* v. *könny*; *honn*, *itthon* v. *hon*, *itthon*; *kevésbé* v. *kevésbbé*; *viszhang* v. *visszhang*; *öszhang* v. *összhang*; *ben*, *kün*, *fön*, *len* v. *benn*, *fönn*, *künn*, *lenn*. E szavak számát még jó sokkal szaporíthatjuk; pl. *igtat* v. *iltat*; *utca*, *utca*, *uccza* v. *ucca*; *iteze* v. *icceze*; *padlás* v. *pallás*; *podgyász* v. *poggyász*; *valjon* v. *vajjon* stb. — 6. Nagy az ingadozás az összetett szavak egybeírásában is. — 7. Az *ít* képzőt majd rövid, majd hosszú magánhangzóval írják; sőt — hozzátehetjük — gyakran írják két *t*-vel is, főleg a Dunán túl: *épitő*. Megemlíthetjük itt ezt a kétféle írásmódot is: *bocsát* és *bocsájt*. — 8. Végül igen nagy az ingadozás az írásjelek és a nagy kezdőbetűk használatában.

Karsay egész értekezésén végighúzódik az a törekvés, hogy

megvédje az iskolát Simonyi vádja ellen, hogy «a kik még ma is az ósdiás cz-hez ragaszkodnak, azok pusztán a megszokásnak vagy iskola kényszerének engednek» (Magy. nyelv, II. 63.). Simonyi megmagyarázta már a Nyelvőrben (XXII. k. 15. l.), hogy Karsay félreértette e szavait, s ép ezért nem is kell róla bővebben szólanom, csak igazolni akarom Simonyi állítását. Egy miniszteri rendelet kötelezővé tette az iskolákra az akadémia helyesírását, s ez a kényszer akadályozza legjobban helyesírásunk fejlődését. Mi tanárok két helyesírást tartozunk követni: az iskolában a ránk parancsolt hivatalos helyesírást, máskor pedig azt, a mely a mi meggyőződésünknek megfelel. Ha tehát szorosan ragaszkodni akarok a ránk kényszerített szabályokhoz, az iskolában gyakran hibának kell tekintenem az olyan írásmódot, a melyet mint nyelvész helyesnek vallok, s a mely mellett esetleg a nyilvánosság előtt is küzdök. Nem tagadom, hogy az iskolában egységes írásmódra kell törekedni, de nem szabad csalhatatlannak jelenteni ki az akadémiát ép akkor, midőn másfél évtizeddel ezelőtt megállapított szabályait semmi áron sem akarja a nyelvészek és az író közönség egyetértő követelményei szerint módosítani. Az akadémia helyesírási szabályai mai alakjukban oly határozatlanok, hogy igen sok esetben útba sem igazíthatják azt, a ki felvilágosításért hozzájuk fordul. Joggal kívánjuk tehát, hogy az akadémia vegye revízió alá a magyar helyesírás szabályait, de ne elégedjék meg az egyes szabályok megállapításával, hanem függeszsen hozzájuk egy oly szójegyzéket, mely minden kétes esetben biztos útmutatóul szolgáljon.

Karsay nagyon jó szolgálatot tett a haladás barátainak avval, hogy megrajzolta a mai zűrzavaros állapotnak ez ijesztő képét. S ha az akadémia még most sem akar a haladás útjára lépni, ha még most sem akar véget vetni a helyesírás terén elhatalmasodó anarchiának (vagy *anarkia*, *anarhia*?), St. John Oliver szavaival vigasztalhatjuk csak magunkat: «Még rosszabbra kell a dolgoknak fordulniok, hogy jobb időket éljünk.»

BALASSA JÓZSEF.

15. Kara Győző: Fábíán Gábor műfordításai. (Aradi kir. főgymnasium). — Ez értekezés tárgya voltaképen Fábíán Gábor lankadatlan, hosszú évtizedeken át tartott műfordítói működésének csupán legkésőbbi termékeit megbeszélni. A kérdést azonban oly alaposan világítja meg, hogy az olvasó egyúttal eleven képet nyer Fábíán írói jelleméről. — Különösen a munkálkodását annyira jellemző lelkiismeretességéről s a mindennapi vásári munkák közepette annyira kirívó szakavatottságáról, irodalmi aspirációjáról s azon élénk eszmecszeréről, a mely a kortársai-val folytatott levelezésének irodalomtörténeti becsét kölcsönöz. — Szerző alaposan kiaknáztta a rendelkezésére állott kézirati hagyatékat, holott is

Baksay Sándor, Imre Sándor, Gyulai Pál, Haynald Lajos, Toldy Ferencz és egyéb irodalmi nevezetességekkel folytatott levelezésre bukkanván, valóságos irodalmi korszékot igyekezett összeállítani. Különös gondot fordított azon indokok földerítésére, a melyek Fábiánt Lucretius Carus «De rerum natura», Valerius Flaccus «Argonauticon»; Rutilius Claudius «Itinerarium» című művének fordítására ösztönözték.

Mi sem természetesen, minthogy mindenik sorát bizonyos «Local-patriotismus» szelleme lengi át. Az aradi ifjúságnak, Arad város érdemes és érdemekben megőszült fiáról akarván mindenáron dicséneket zengeni, kelleténél nagyobb hévvel veszi oltalmába Fábián műfordításainak becsét azon támadásokkal szemben, a melyek pd. Jancsó Benedek «Fábián Gábor élete» című monographiájában foglalják. Ebbeli tűzétől elragadva, nem átalja késpénz gyanánt venni pd. Zichy Antalnak — nézetünk szerint mód nélkül túlzott dicséretét: «Versben, prózában egyaránt terjesztette, sőt végleges győzelemre segítette ezt az eljárást!» Toldy leveleiből a következő passzust: «Argonauticonodra csak azt mondhatom, hogy a magyar (azaz magyarrá lenni kívánó) Virgil irigyletéd tőle», kétszer is, a «magyarul» és «magyarán» való írás közti szórászhasonlatot — Fábián ezen speczialis érdemét unos-untalan feszegeti.

Másrészt azonban abban teljes igazsága van, midőn figyelmezteti a magyar tud. Academia phil. bizottságát, hogy méltassa kellő figyelemre Fábián több mint félszázados — jobbadán sikeres működését és vegye fel kiadványai sorába azt, a mi művei közt végleges, abszolút értékkel bír. Különösen tehát Lucretius «De rerum naturá»-ját.

Tibullus I. könyve 10. elegiájának fordítását, melyet az aggasztán író 78 éves korában készített, összehasonlítja többek közt Csengeri Jánoséval. Az ilyesmibe könnyen beleveszi magát a szubjektivitás: hiszen Csengeri rímes magyar alexandrinban ültetvén át a mondott elegiát, tövekvése nem annyira a gondolatanyagnak, mint inkább a hangulatnak visszaadására (Nachdichtung) irányult. Egy lyrikus költő műveit, melyekben jobbadán internationalis érzelmek és eszmék foglaltatvák, minden irodalom átültetheti a maga szája íze szerint. Egészen másképp áll a dolog az epikus és drámai műveknél, melyek stilizáltak és a nemzeti szellemnek nagy keretben való összefoglalásai. Ezeknél a formához való ragaszkodás kelléke a műfordításnak. — A szerzőnek Fábián szemben tanusított pietása egyébként elismerésre méltó.

Kár, hogy az átlag ékesen és tárgyához méltó nyelven írt értekezést helylyel-közzel bombasztok, sőt nyelvtani botlások éktelenítik el. Ilyenek például:

4. l. «Hazánk legkiválóbbik (!) szaktudósai.»

7. l. «A mesternek (!) Sallustius fordításának híres előszavához.»
A birtokos jelző birtokos jelzője helyes magyarság szerint ragtalan.

9. l. «És ha tanuló ifjúságunk e művek olvasásához *csak felényi oly kedvvel* fog látni, mint a milyen lelkesedéssel az agg író ezek fordításához fogott, akkor, *de csak akkor* rótták majd le Fábián iránti kegyeletes hálájuk adóját stb.» — Ebből azt is következtethetné az olvasó, hogy amely tanulóban *épen akkora* kedv támadna az olvasáshoz, mint Fábiánban volt a fordításhoz, az már *nem* róná le iránta a háládatosság adóját. Kissé furcsa!

12. l. «Mommsen, a kinek ítélete *e dologban is* számottevő.» — Nézetünk szerint ezt *Mommsenről* egészen *fölösleges* konstatálni.

17. l. «Igaz, hogy e vers csak *ifjúkorú* kísérlete Petőfinek.» Helyesebb volna: ifjúkori.

Az ilyen látszólagos kicsinységek is nagy hiba számba jönnek oly műben, mely az *ifjúság* kezébe van szánva. Hisz az ifjúság jót-rozsztat egyaránt hiszékeny lélekkel fogad el tőlünk. Magna sit puerorum reverentia — minden tekintetben. Ifj. REMÉNYI EDE.

V E G Y E S E K.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. é. márczius hó 1-én *felolvasó ülést* tartott, melyen Heinrich Gusztáv elnökölt és Fináczy Ernő volt a jegyző. Az ülés tárgyai voltak:

1. *Brassai Sámuel*: Az elisio mythosa (bemutatta Hegedűs István).
2. *Gärtner Henrik*: Diderot és a polgári dráma (bemutatta Petz Gedeon).
3. *Ernyei István*: Simai Kristóf «Gyapai Márton»-jának eredetije (bemutatta Petz Gedeon).

A felolvasó ülést *választmányi ülés* követte. Elnök: Heinrich Gusztáv, jegyző: Petz Gedeon. Jelen voltak: Bayer József, Bermüller Ferencz, Fináczy Ernő, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Némethy Géza, Pozder Károly és Vári Rezső választm. tagok.

A februári ülés jegyzőkönyve felolvastatván, ennek kapcsán szóba került a május hó 24—27. napjain Bécsben tartandó philologus-congressuson való részvétel módja. A választmány kívánatosnak tartja, hogy azok a tagtársak, a kik a congressuban résztvenni szándékoznak, — e szándékuknak Bécsben való bejelentésén kívül — *Társaságunk elnökségénél is jelentkezzenek*, hogy a congressuson lehetőleg együttesen jelenjenek meg mint a Társaság képviselői. Eddig P. Thewrewk Emil elnök, Heinrich Gusztáv alelnök, Hegedűs István, Némethy Géza és Vári Rezső választm. tagok jelentették be a congressuban való részvételük szándékát.

Ezután néhány folyó ügy nyert elintézészt.

P.

— Patterson J. Arthur és Balassa József. *Angol nyelvtan és olvasókönyvről*, a melyet előző füzetünkben² (211. s. k. l.) ismertettünk, az *Academy* cz. angol folyóirat 1893. febr. 4. számában hosszabb ismertetést olyasunk, melynek egy-két pontját magyar fordításban közöljük: «Magyarországban mindig megbecsülték Angolország intézményeit és nyelvét; szívesen üdvözljük tehát egy új angol nyelvtan és olvasókönyv megjelenését, melyet a szerzők, mint a címmlap mondja, iskolai és magánhasználatra szántak. A könyv az angol kiejtésre vonatkozó néhány általános megjegyzéssel kezdődik; a fonetikai rész nagy gonddal készült, s a kiejtés feltüntetésére fonetikus írást használnak, melyben görög betűk pótolják írásmódunk tökéletlenségét. Ebben a részben nagy hatását látjuk dr. Sweet műveinek; s ő ezen a téren a legnagyobb tekintély... A műnek nyelvtani részét különösen világosnak tartjuk. A lehető legrövidebb terjedelemlre van összevonva, a tárgyalás e mellett mégis egészen a tanulóhoz illő. Érdekes ránk, angolokra nézve látni, hogyan tanítják nyelvünket egy ugor nyelv közvetítésével... A szótár elég bőnek és pontosnak látszik.»

— Sesenheimi Friderikáról, Goethe ifjúkori szerelméről új könyvet írt Froitzheim J. (Gotha, 1892, ára 1 mk. 80.), ki már ismételve igen kétes értékű fölfedezésekkel lepte meg a világot. E legújabb fölfedezése még meglepőbb és még kétesebb értékű, mint eddigi dolgozatai. Ismeretes dolog, hogy Goethe mint straszburgi diák megismerkedett Sesenheimban az ottani evang. lelkésznek szép és művelt leányával, Friderikával, kit megszeretett és gyönyörű dalokban dicsőített. A leány szenvedélyes vonzalommal viselkedett az ifjú költő iránt és soha sem ment férjhez, miután Goethe tőle nem függő kényszerítő körülmények miatt tiszta viszonyukat fölbontotta. E viszony leírása „Dichtung und Wahrheit“-ban tudvalevőleg e gyönyörű könyvnek leggyönyörűbb részlete. Goethe ellenfelei régóta megtámadták a nagy költőt e viszonya miatt, melyben lelketlenül és kegyetlenül egész életére megtört volna egy nemes, érte lángoló női szívet. Goethe védelmezői természetesen lehetőleg kimentették a költőt, de a vita mindig a költő magatartása körül forgott és forog részben még ma is. Az előttünk fekvő könyv most a leány személyével foglalkozik és semmit sem bizonyító, teljesen a légből kapott mende-mondák alapján előadja, hogy Friderikának Goethe távozta után a sesenheimi katolikus paptól gyermeke volt, sőt eshetőleg (de ezt a szerző maga sem hiszi) már előbb magától Goethetől is. A kérdésnek magának nem volna semmi jelentősége, — mert végre is kit érdekel az, hogy Friderika tisztességes leány maradt-e élete végéig — ha nem fordúlna ez a „kutatás“ is végső élével Goethe ellen, a ki természetesen hűtlenségével maga taszította volna a szeretett, de általa boldogtalanná tett leányt az erkölesi nyomor lejtőjére. Froitzheim egész okoskodása oly gyerekes, hogy következtetései még a leghalványabb valószínűség hatását sem teszik a tárgyilagos olvasóra, a ki könyvét megbotránkozással kénytelen félredobni.

h.

— Válasz Vári Rezső bírálatára (L. 47. l.). Bíráta elején Vári azt állítja, hogy én Christ görög irodalomtörténetét kivonatoltam, excerpáltam. Hasonlítsa össze bárki az én könyvemet a Christ-ével: mindössze

azt fogja találni, hogy Christ könyvét számos helyen felhasználtam. De ez csak nem hiba? Ellenkezőleg nagy mulasztást követtem volna el, ha Christ alapos összegezéseit nem értékesítettem volna tankönyvemben. Sőt tovább megyek és azt állítom, hogy ha az én könyvem Christ szolgálai excerpálása, akkor azt is lehetne mondani, hogy Bernhardy-t excerpáltam, mert számos helyen bizony Bernhardy-ból is merítettem. Vagy talán azt is Christ-től kölcsönöztem, hogy könyvemben minden darabnak a tartalmát hol rövidebb, hol bővebb kivonásban adom vagy tartalmát legalább jelzem?

A tévedések, melyeket Vári állítása szerint elkövettem, a következők:

1. Az Orpheusz neve alatt létező költemények (Argonautika; a kövek bővös erejéről; himnuszok) valószínűleg a Kr. előtti VI. században fejlődött misztikus istentisztelet valamely hívétől erednek. — Vári szarvashibát imputál nekem, mintha bizony én azt állítottam volna, hogy a nevezett munkák a misztikus istentiszteletnek valamely hívétől erednek, ki a VI. században élt. Én csak azt mondom (Zeller, Bernhardy és Christ nyomán), hogy e misztikus iskola a VI. században keletkezett. Nagyobb világosság kedvéért hozzátehettem volna: «valamely későbbi hívétől», a mint tényleg a Kr. utáni első századokban újból föléledtek az orphikus misztériumok. Egyébiránt könyvem 175. lapján olvasható, hogy «az Orpheusznek tulajdonított költemények nem keletkeztek a Kr. utáni első század előtt».

2. A Homerosznak tulajdonított költemények főleg a következők. — Először Várinak nem tetszik e szó: *főleg*; pedig a régi biographusok most már nyomtalanul elveszett költeményeket is tulajdonítanak Homerosznak. Másodszer Vári kifogást emel az ellen, hogy az egyik helyen fölemlítem az epigrammokat, a másik helyen pedig nem. Ennek pedig az a magyarázata, hogy amott általánosan sorolom fel Homerosz munkáit, emitt pedig részletezem azokat. Ámde a részletezésnél nagyobb figyelemben részesítendő a Margitesz, mint a 16 epigramma; mert a Margitesz a kisebb költemények közül a leghíresebb.

3. «Homerosz költeményei jón dialektusban vannak írva», mi nem áll meg. A homeroszi nyelv az aol és jón dialektusnak keveréke. — Erre megjegyzem, hogy ezt Hoffmann idézett munkája előtt is tudta a világ, de azt is, hogy — mint Bernhardy (I. k. 10. §.) mondja — «der jonische Ton überwiegt und mindert die fremden Elemente».

4. Vári azt mondja, hogy semmi okunk sincsen Prokloszt épen a Kr. utáni 140. évre tenni. Pedig én is valószínűnek tartom, hogy Proklosz alatt a numidiai Siccából származó Eutykhiosz Prokloszt kell érteni, ki Marcus Aurelius császár tanítója volt.

5. Hogy honnan származik a «*Kypria*» czíme, bizonytalan. Némelyek e czímet onnan magyarázzák, mert a költeményben Aphrodite, a Kyprosi istennő játsza a főszerepet, míg mások azt hiszik, hogy a név onnan ered, mert a költemény Kyproszban keletkezett és a szerző ugyanitt született. A Vári által idézett adat úgy sem megbízható, mert Proklosz okoskodása és következtetése a «*Kypria*» szónak harmadéles vagy másodéles voltából elég gyarló. Lásd egyébiránt Bernhardyt 95. §.

6. Arra nézve, hogy az «*Aithiopisz*» csakugyan Ajasz öngyilkosságá-

val végződött, ajánlom Vári figyelmébe Bernhardyt és Müller-Donaldson idevágó jegyzetét.

7. Vári azt mondja: «A Hesiodos-féle Munkák és Napok nem 826, hanem 828 versorból állanak.» — Noha védekezhetném Bernhardyval (96. §.) mégis beismerem, hogy a könyvemben álló szám sajtóhiba.

8. Vári Suidas-ból idézi, hogy a nők lajstroma öt könyvből állott. Én ezt az adatot már Hesychiusból ismertem, és mégis Bernhardyt követtem (96. §.). Én részemről csak így javítanám a helyet könyvemben: «a negyedik (*utolsó*) könyvnek kiadási címe volt.»

9. «A Pseudophocylidea-versek nem 130, hanem 217 sorból állanak.» — Én sem 130-at sem 217-et nem akartam írni, hanem 230-at. Tehát csak sajtóhiba!

10. «Antisthenesz 404 körül Athénben született.» Én (Zeller nyomán) 440-et írtam. Megint csak sajtóhiba!

11. «Nem Platon ment Mitylenébe, hanem Aristoteles.» — Nyilvánvaló sajtóhiba; Vári mégis tévedésemnek tudja be, holott az egész összefüggésből kitetszik, hogy Aristotelesről van szó.

12. «Aratosz Soloiból 270 körül született.» — Ez sajtóhiba «virágzott» helyett. E szerint Aratosz a sztoikus Zenonnak volt a barátja.

SCHILL SALAMON.

KÖNYVÉSZET.

Baritu Oktáv. Magyar-román zsebszótár. Tanodai és magánhasználatra. Második, javított és bővített kiadás. (8-r. 210 lap.) Kolozsvár, 1893. Stein János.

Bozóky Alajos dr. A szépirodalom a római császárság fénykorában. Friedländer nyomán. (8-r. 124 lap.) Nagyvárad, 1892. Szerző sajátja. (Bozóky Alajos jogakadémiai igazgató.) 1 frt.

Hellen remekírók magyar fordításban. 12. kötet. *Homér* Iliása. Görögül fordította Télfy Iván. V. füzet. Második kiadás (397—492 lap, 16-r.) Budapest, 1893. Lampel Róbert. 30 kr.

Római remekírók magyar fordításban. 40. kötet. M. Tullius *Cicero* a legfőbb jóról és a legfőbb rosszról. (De finibus bonorum et malorum.) Latinból fordította folyó beszédben Szerelemhegyi Tivadar. 1. füzet. (1—96 lap.) (16-r.) Budapest, 1893. Lampel Róbert. Kötetje 30 kr.

Herodotos történeti könyvei. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Geréb József. *Második* kötet. IV—VI. könyv. (8-r. 216 lap.) Budapest, 1892. Franklin-Társulat. 1 frt 20 kr.

— Ugyanaz. Görögül és magyarul. *Második* kötet. IV—VI. (8-r. 376 l.) Budapest, 1893. Franklin-Társulat. 2 frt. 40 kr.

Jeles írók iskolai tára. XLII. kötet. *Pázmány* Kalauzának I. és II. könyve. Bevezetéssel, magyarázatokkal és szótárral. Szerkesztette Bellaagh Aladár. (8-r. 172 lap.) Budapest, 1893. Franklin-Társulat. 60 kr.

Latin Praeparációk. XVI. füzet. *Dóczi* Imre Praeparatio Vingilius Aeneisének I. és II. énekéhez. Második füzet. (49—96 lap.) (8-r.) Budapest, 1893. Singer és Wolfner. XVI. Füzet.

PLUTARCHOS EGÉSZSEGÜGYI CZIKKET*)

s egy pár mást illető nyelvészeti észrevételek.

A czimzett cikk fordítása alkalmával az eredeti szöveg egyes búzájából néhány szem konkolyt szedtem ki, melyeket részint a leírók, részint meg még a kritikusok is hullattak belé, vagy emezek hagytak benne. Szemelvénnyemet ezennel bátor vagyok a t. Társaság elé terjeszteni.

A lapszámok a H. Stephanus kiadásáéi; azokat minden újabb kiadás melléklí.

p. 123. C. — Καὶ κατὰ μέρος ὡς ἕκαστα περρωμένῳ χρήσιμὸν ἔστι.

Ezt a mondatot a ὡς protasissá teszi, de apodosisa nincs. A fordítások ignorálják: «hoc utile est etiam in singulis vitæ partibus conari» (Xylander) — «ce qui à l'espreuve se trouvera utile en toutes choses» (Amyot). A francia fordító «ce qui»-je nem felel meg a ὡς rendes jelentéseinek.

Wytttenbach εἰς ἕκαστα-t javasol ὡς ἕκαστα helyett, tán nem rosszul, de mivel περρωμένῳ-t εἰς-szel construálva nem lelem, és másfelől ὡς-nak πρὸς jelentése is van, a melyet dativussal is szoktak construálni, szükségtelennek látom az emendálást. Csupán fordításomnak «tapasztalásból tudhatni, hogy az mindenre hasznos» — igazolása végett írást jegyzésemet.

p. 124. B. ἀγροίκου τινος ὡς ἀληθῶς ἔστι καὶ νοῶν οὐκ ἔχοντος οὐδὲ λόγον ἄνευ κῶλικος καὶ κνίσσης ἀνθρώποις ἐπιστάμενον ὁμιλεῖν. — Conjunctio conjungit similes casus. Világos tehát, hogy οὐδὲ oly rendű szóra vonatkozik, a milyre οὐκ. E mellett

*) Ὑγιεινὰ παραγγέλματα (De tuenda sanitate præcepta). Op. Mor. Tom. I. P. II. Wyt. — Alkalom szerint megjegyzem, hogy a szövegnek csak két kiadása van kezemnél. A fordítások közül is kettő u. m. a (Wytttenbach javította) Xylanderé és az Amyot-é.

genitivus van, és így az οὐδὲ mellett is annak kell lenni, de a vulg. l. szerint nincs úgy; ἐπιστάμενον helyett hát ἐπισταμένον-*t* kell olvasni, a mely nem ὀμιλεῖν-re, hanem λόγον-ra vonatkozik. Xylander versioja: «agrestis et vecordis hominis est, qui rationem cum hominibus citra pocula et nidorem versandi ignoret», hibás és nem felel meg a szerző gondolatának, a melyet javításom tolmácsol.

p. 124. F. — χίων-*t* a szótárok csakis hónak fordítják. De a havat, mint ilyet, tudtomra nem lehet hosszú útra vinni.

Az «egyptomi» ember annálfogva csak jéggel hűtheti a vizét vagy borát és én széltiben «jég»-nek fordítom, mikor a contextus úgy kívánja; ἡ χίων ὕδωρ ἐστὶ πεπηγός, azt mondja Anaxagoras Sextus Empiricusnál.

p. 125. B. — «πλειονος πωλεῖν» = drágábban adja el; kérdés, minél? Ezt nem mondja meg sem a szöveg, sem fordítói. Nem hiszem, hogy Plutarchos sem írta volna meg, bárha könnyű is kipótolni, a mit tettem is fordításomban.

p. 129. F. — ἀκρίτη a lexiconok szerint = telhetetlenség. Insatiabilitas. Desiderium insatiabile (Thes. gr. l.). — Unersättlichkeit (Rost). De világos, hogy ezt a mondatot: τρώφης ἀκρίτην . . . ὄγεινόντατα εἶναι, azok szerint fordítani nem lehet, mert az, hogy «a telhetetlenség egészséges», non sens. H. Stephanus úgy akar segíteni a dolgon, hogy arra mondatot idézve így fordítja: cum quis citra satietatem comedit, a mi helyes, csak hogy azt lehetne neki mondani, a mit valaki Lucretiáról monda: «ante se percussisse debeat».

p. 130. A. — ὡσπερ ὁ φήσας μηδὲν γράφειν παραθαλασσίους περὶ ὀδόντων, — «sicut is, qui se nihil scribere juxta mare habitantibus de curatione dentium aiebat» (Xyl.). A legnagyobb sületlenségek egyike, a melyet Plutarchosnál fel sem tehetni, mégis a kritikusok egész a legújabb ideig szó nélkül hagyták. Csak a legújabb kiadó, Bernardakis írja tartózkodva jegyzésben: «περὶ τριόδοντων?» de a szövegbe iktatni nem meri. Pedig kár, mert az ád egyedül értelmet a mondatnak.

«Τριόδους, Tridens . . . fuscina piscantium» (Thes.). Hány van ennél sokkal merészebb emendálás minden kérdőjel ellérére is! Hercher (1872.) λουτρῶν-*t* javít.

p. 130. B. — ἰσχύειν διδωσι τὸ πνεῦμα. Meziriacus ἰσχύειν helyett ἰσχόν-*t* javaslott, a mit Wytttenbach jegyzésében elfogadott (requiritur ἰσχόν), Bernardakis pedig a szövegbe is iktatta, codd.

ellenére. Én a változtatást hibának tartom, mert *δίδωμι* nem egyszerű párosul infinitívussal; sőt a dolgot jól megfontolva természetesebbnek vélem az *ἰσχύειν*-t: — Ibid. «(Τὸς ἀθλητὰς κελερόντες) παρεγκόπτειν . . .» A neveltségig vesződnek az utóbbi szóval a kritikusok, s mindenféle javítást megkísértenek — ingyen. «*παρὰ κάπτειν*» Wytt. — «*παρακαλόπτειν*» Turneb. — Hereher meghagyja a *παραγκόπτειν*-t. — *παραγκάπτειν* (Madvig) stb. A baj oka az, hogy az igét a *ταῖς τρίψεσι*-re vonatkoztatják, holott Plut. a lélekzetről (*πνεῦμα*) beszél s a küzdő mester azt parancsolja az athletáknak, hogy tartsák vissza lehelletüket, hogy az által izmaikat megfeszítvén, testök megmarkolt részei inkább bírjanak ellent állani a nyomásnak. No már akár magára is tehesse a *παραγκόπτειν* a lélekzet visszatartását, akár szükségtelennek tartsa Plut. a közelebről említett *πνεῦμα* ismétlését, mindenesetre jól ki lehet venni belőle a hely értelmét. A fordítók . . . bogár után indultak.

p. 131. E. — *ἐνδόσιμα τῇ πέψει καὶ μαλακὰ παρέχουσα* (ἢ *θερμομορυσία*). — Xylander fordítása Wytttenbach helybenhagyásával ez: «*exordia concoctioni præbet eaque lenia*». Ezt értse a ki tudja. Talán Horatius verse: «*tu (testa) lene tormentum ingenis admoves*» jutott eszébe. Csakhogy ebben minden szó érthető, világos és appropriált, de hogy az «*exordia*» és plane a «*lenia exordia*» *mi* és *miképp adhat* a meleg fürdő a gyomornak akármit, bajos megfogni. E még nem elég, hanem lám «*ἐνδόσιμα*» névmellék, valamint a «*μαλακὰ*» is, s egyikhez sincs főnév, a transitívum *παρέχουσα* követelte accusativus. S ezt kívánta, a mint gyanítom, kiteremteni Xylander az «*exordia*»-val elég szerencsétlenül. A Thesaurus új kiadói az egész helyet idézvén, *οἷα*-val kísértették meg a kipótlást, a mit aligha kihagyott volna Plut., valamint az Amyot pótlékát: «*les humeurs*» sem. De nincs is szükség itt semmi pótlásra, mert szerzőnk maga gondoskodott róla midőn, meggyőződés szerint «*ἐδώδιμα*»-t s nem *ἐνδόσιμα*-t írt. Ἐδώδιμος igaz hogy maga is névmellék, de főnévnek is, a lehető legconcretebb értelemben, gyakran használja a görög szintűgy mint a latin az «*esculentus*»-t és a magyar az «*ennivaló*»-t; confer *lexica*.*) Persze

*) Egy pár példa: «*Ὅσα τις ἔχει ἐδώδιμα*» (Thuc. VII. 78.). — *Esculenta utrum ea quæ esse, an et ea per quæ esse solemus, legaverit?* (Ulpian. Pand. XXXIII. 9. 3. §. 5.) — *Poenus est, quod esculentum aut poculentum est.* Scæv. ap. *Gell.* 4, 1, 17. — Csaknem mindenütt faluk van-

hogy így javítva a *καὶ* is, melyet az ἐνδόσιμος csúsztatott bé, kimarad, s a *παρέχω*-t nem fordítjuk Xylanderrel «*praebeo*»-nak, hanem *efficio*-nak vagy *reddo*-nak. Tehát ἐδώδιμα μαλακὰ παρέχουσα (θερμολουσία) = az eledeleket puhító (meleg fürdő). Denique, ennél sok nevetségesebb és okadatatlanabb emendatio van elfogadva.

p. 132. B. — ἄν τύχη τῆς πρὸς τὸν καιρὸν εὐκρασίας μάλλον ἢ τῆς πρὸς τὸ ὕδωρ. — Én ezt, megvallom, nem értem, és Xylander fordításából: «ei occasione magis etiam quam aqua sit probe temperatum» (vinum), úgy látszik, hogy ő sem értette, hanem értelmetlenül fordítá szóról-szóra. Mert hogy miképp lehessen a bort «alkalommal» akár mérsékelni, akár vegyíteni, bajos képzelni. Én csak annyit bírtam megérteni az eredeti mondatból, hogy (a bort) nemcsak vegyíteni kell vízzel, hanem (ivására is) «bizonyos időt szabni», akár «alkalmat várni», a mint azt a következőkben részletezi is Plut. Azt hiszem, hogy Amyot is: «qu'il sait bien trempé et meslé (.) avec temps opportun», olyformán fogta fel.

p. 133. C. — ἄν δ' ἡμᾶς μὴ ἄλλο τι ζητεῖν ἢ φιλοσοφεῖν ἢ ἀναγιγνώσκειν παρὰ δεῖπνον ἐῶσι τῶν ἐν τῷ καλῷ γλυκὸ μῦθον ἐχόντων. — Itt az ἐῶσι-nak nincs alanya, s fordítói sem tartották szükségesnek kipótolni. Nem tudom, lacuna-t gyanítsak vagy hogy feltette olvasóiról Plut., hogy nem felednék el az az előtt 7—8 sorral emlegetett ἀλειπτῶν-t és παιδοτριβῶν-t. A commentatorok nem szólnak hozzá.

p. 135. D. — ἐκεῖνος (Πλάτων) . . . λέγειν ἐκ τῆς διατριβῆς ἀπαλλαγτόμενος εἰώθει «ἄγε, ὅπως εἰς καλὸν τι καταθήσεσθε τὴν σχολήν, ὦ παῖδες». — Ezt persze Platon irataiban nem olvashatni s a commentatorok nem gondolván meg, hogy Plutarchosnak szóhagyomány vagy ma már elveszett iratok állhattak rendelkezésére, azon török a fejöket, hogy Platonnak melyik művéből vehetett amaz adomára anyagot? Megis lelik de legibus p. 643. B. Wytttenbach és Bernardakis, mondhatnám a «szarva közt a tőgyit». Tessék itélni! Az idézték hely ez: «φημι τὸν ὀτιοῦν ἀγαθὸν μέλλοντα ἄνδρα ἕσεσθαι τοῦτο αὐτὸ ἐκ παίδων εὐθὺς μελετᾶν δεῖν παίζοντά τε καὶ σπουδάζοντα ἐν τοῖς τοῦ πράγματος ἐκάστοις προσήκουσι — itt egy hosszú hasonlítás a földművesekhez és a mesteremberekhez — καὶ πειρᾶσθαι

nak, a hol enni valót lehetett találni (Mik. K. 1794. kiad. 351. l.). — És a közbeszédben.

διὰ τῶν παιδιῶν ἐκείσε τρέπειν τὰς ἡδονὰς καὶ ἐπιθυμίας τῶν παιδῶν, οἳ ἀφικουμένους αὐτοὺς δεῖ τέλος ἔχειν. —» — Erre csak nem mondhatott «τοὐναντιον»-t, a mit Plut. tesz a vitatott helyen?

p. 136. A. — Ἄθηλος ἔπρω πῶλος ὥς ἅμα τρέχη. — Ἄθηλος, Uberum insuetus, qui non suxit lac. Qui mammis labra non admovit: ut Hesych. quoque ἄθηλος exp. μὴ τεθηλακός» (H. Steph. in Thes.). — Ἄθηλος, ohne Mutterbrust, ungesäugt (Rost.). Xylander pedig így fordítja: *lactens*, és *Amyot: qui totte*. Világos ellenmondás, melyet ugyancsak H. Steph. így próbál kiegyenlíteni: «Explicatur etiam uberum appetens et cupiens sugere in h. l. Simonidis = Ἄθηλος etc. quam expos. sequendo α hic fuerit epitaticon» (Thes.). De ezt egyikünk se helyesli; én különösen nem azért, mivel sem a tőgyet, sem a «szopás»-t intensivummá tenni nem lehet. Aztán az epitaticumról helyesen itéli a Thesaurus új kiadója: «Doctrina illa quam a vett. grammaticis acceptam nimis benigne recentiores quidam propagaverunt, primum Valckenarii acutis dubitationibus labefactata hodie tanquam grammaticorum inventum jure prorsus videtur rejici» (Fix. in. Thes.). E szerint ki van rántva a vizes lepedő az idézett fordítók alól és csudálom, hogy Wyttenbach, a ki gyakran javít Xylander fordításán, ezúttal egy szót sem szól hozzá.

p. 315. B. — Περὶ παραλλήλων ἑλληνικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν című adomagyújteményében Fabius Fabricianus feleségét «Fabia»-nak nevezi a szerző, a mi már magában gyanut kelt. De a történet további folytatása világosan mondja, hogy a *Fabia* név a Fabius leányáé volt, mint a ki csecsemő testvérét a gonosz anya gyilkos keze közzül kimentette. A hibát kijavítani persze nem lehet, de megjegyezni lehetett volna, a mit sem kiadói, sem fordítói nem tettek.

p. 320. C. — (Περὶ ῥωμαίων τύχης). «ἄχθη λειμῶν προσκλύζουσα» hogy mit tegyen, nem bírom felfogni. H. Steph. Thesaurusa új kiadói egészen nyugodtan idézik a «προσκλύζω, alluo, inundo» czikk alatt. Bernardakis sem lát hibát a szólam értelmében, hanem eben gubát cserél s a *προσκλύζουσα* helyett a vele egy jelentésű *προσβλύζουσα*-t javasolja. S ezt a szót is koholta, mert a Lexiconok nem ismerik; csak *βλύζω*-t (alias *βλύω*) magyarázzák: «scateo, mano; effundo» (Thes.). — «Sprudeln, überfliesen, sich ergiessen; ausgiessen» (Rost.). Látni való, hogy egyik sem illik: «a part», hogy «moshassa» a rétet? Amyotnak jobb eredetije lehetne, mert: «bord de riviere *joignant* à une prairie»-nek fordítja a hibáztattam szó-

lamot. Ebből indulva προσκλίνουσα lett volna a legtermészetesebb emendatio.

p. 358. E. — (Περὶ Ἴσιδος καὶ Ὀσίριδος.) A főlebb szellőztetett «Fabia»-nál még szembetűnőbb szócsere van ebben: «τὸν Ὀρου διαμελισμὸν καὶ τὸν Ἴσιδος ἀποκεφαλισμὸν.» — A címzett értekezésben el van beszélve és másutt is nem egyszer emlegetve a történet, mely szerint Horust sem föl nem darabolták, sem ő nem darabolt fel senkit, hanem Osirist vagdalta fel Typhon tizen-négy darabra, és áldozata csak új életre jötte után tudósította a fiát, Horust a gonosz tettről és tanította bosszúállásra. E szerint világos, hogy «τὸν Ὀσίριδος διαμελισμὸν»-t kell olvasni. Bámulatos hogy a hibát H. Stephanustól fogva (inclusive) Bernardakisig egy kiadó, valamint Xylander és Amyot fordítók sem vették vagy nem akarták venni észre. Sőt a Thesaurus új kiadói is javítatlan idézik a helyett, holott más esetekben ki szokták igazítani a falsa lectiokat.

Még van egy más hiba is ezen helyen. Az ἀποκεφαλισμός-t mind Xylander («capite truncata»), mind Amyot («Recapitation») hibásan fordították. Az idézett szó ugyan széltiben jelöl fővételt is és a lexiconok is így értelmezik (Enthauptung: Rost.). De van nyoma más jelentésének is. Itt semmi esetre azt nem teheti; mert Plutarchos az előbbieken részletesen elbeszélve az Osiris-Isis mythost, egy betűt sem szól arról, hogy Isisnek fejét vették volna. De igenis írja azt, hogy mikor Horus Typhont legyőzte, az anyja nem csak nem hagyta hogy megölje, hanem szabadon bocsáttatta vele, a miért megharagudott Horus, «ὡς ἐμβαλόντα τῇ μητρὶ τὰς χεῖρας ἀποσπάσαι τῆς κεφαλῆς τὸ βασίλειον». Világos hát, hogy ezt nevezi Plut. néhány sorral alább «ἀποκεφαλισμός»-nak. Azt is számba kell vennünk, hogy a lerántott és hihetőleg eldobott vagy összeroncsolt βασίλειον helyett Hermes βούκρανον κράνος-t tett az Isis fejére. «Fejére» mondom, mert a sisakot nem szokták a csonka nyakra tenni.

p. 382. C. οὐ χεῖρον ἐν τούτοις εἰκάζεται τὸ θεῖον χαλκαίσις καὶ λιθίνις δημιουργήμασιν, ἃ φθορὰς μὲν ὁμοίως δέχεται καὶ ἐπιχρώσεις, αἰσθησεως δὲ πάσης φύσει καὶ συνείσεως ἐστέρηται. A μὲν és δὲ itt ellentétet jelölnek. De van-e abban ellentét, hogy a bálványok egy felől «romlandók», más felől «érzéketlenek»? Erre azonban sem kiadók, sem fordítók nem hajtottak, hanem azzal vesződtek, hogy az ἐπιχρωσις bármi jelentésében sem illik a φθορὰς mellé

s hol javítani akartak rajta, mint Emperius, a ki *πηρώσεις*-t javasolt helyette, hol különbözőleg értették és Xylander «*mutatio*»-nak, Amyot «*alteration*»-nak fordították; a Thesaurus pedig így tolmácsolja: «*ἐπιχρώσις, dicitur macula vel labes superficiei adhærens*». — A dolog valósága az, hogy mindnyájok itt is «a szarva közt keresték a tögyét»; mert nem ott van a főhiba, hanem a *φθοράς*-ban, a melyet valószínűen *μορφάς*-nak kell olvasni és a melynek a vulg. edd.-beli *ἐπιχρώσεις* azaz: színezés, festék (Anfärbung: Rost.), azután megfelel. Plut. gondolatja t. i. ez: «bronzképek alakjukban és színezetökben hasonlíthatnak az istenihez, de érzést és értelmet nélkülöznek.» Így aztán világos az ellentét, a melyet néhány sorral előbb így fejez ki szerzőnk: «*οὐκ ἐν χροιαῖς γὰρ οὐδ' ἐν σχήμασιν . . . ἐγγίγνεται τὸ θεῖον, ἀλλὰ ἀτιμωτέραν ἔχει νεκρῶν μοῖραν.*»

p. 400. D. — «*Ἐγώ γε*» εἶπεν. Az utóbbi szó helyett εἶπον kell, mert hiszen az elbeszélő Philinos felel Serapisonnak arra a kérdésére: «*Σὺ γὰρ (εἶπεν) οὐχ οὕτω νομίζεις; ἀλλὰ οἷε τὸν ἥλιον διαφέρειν τοῦ Απόλλωνος;*» Ezt a hibát egy kiadó sem javította ki, csak is Xylander fordította helyesen «*inquam*»-mal.

p. 413. C. — «*περίοδος*» helyett Bernardakis kiadásában «*περίοδος*» áll, azt vélem, nyomdai hiba.

p. 416. C. — A kérdés az, hogy miképp származik ez a szám: 9720, u. m. a *dæmonok* életévei száma? Kleombrotos azt állítja, hogy mások rosszul származtatják, hanem helyesen *συνθέσει ἐκ τῶν ἀπὸ μονάδος τεττάρων ἐφεξῆς τετράκις γενομένων τεττάρων, τετταράκοντα γὰρ ἑκατέρως γίγνεται ταῦτα δὲ πεντάκις τριγωνισθέντα ἐκκείμενον ἀριθμὸν παρέσχεν*. No már ebben az «*ἑκατέρως*» nincs mire vonatkozzék, a miért Meziriac a *γενομένων* után «*ἢ δεκάκις*»-t igtatott be.

Ezzel teljes az értelme, t. i. $(1+2+3+4) \times 4 = 10 \times 4$. De most jön már a hadd el hadd. A nem matematikus kiadók és fordítók a *τριγωνισθεῖς* alatt u. n. *triangularis* számot ($n^2 + n$) értettek. «*Τριγωνίζω, in triangulum formo s. triangularem formam Numerus trianguli in morem assumtus*» (Thes.). — «Zur Trigonalzahl erheben» (Rost.). Ámde a háromszegű számok sorában a 15-ik tag $(15^2 + 15) = 240$, a 16-ik 252; a 40-t az elsővel szorozva 9600, a másodikkal: 10880 jö ki s egyik sem a kívánt szám. De ha úgy értjük Kl. szavait, hogy 3-mal folyvást szorozzuk $(3 \times 3 \times 3 \times 3 \times 3 = 3^5)$, azaz 243-szor vegyük a 40-t, akkor pontosan kijő a 9720. Q. e. d.

ARANY JÁNOS MINT NYELVÉSZ.

A magyar költői nyelv mestere időnként egyes nyelvészeti kérdésekkel is foglalkozott. Ösztönt erre első sorban szerkesztői elfoglaltsága adott neki. Már a *Szépirodalmi Figyelő*ben, 1861-ben, cikksorozatot kezdett *Visszatekintés* czímen, melyben a nyelvhelyességnek legfontosabb kérdéseit tárgyalja; majd 1862-ben az *egy* névelő használatáról szól (*Kis polémia*). Folytatta ezt a munkásságát a *Koszorú*ban is, melynek 1863 és 1865-iki évfolyamaiban több kis cikke jelent meg a helyesírás és a helyes magyarság egyes kérdéseit fejtegetve. Miután 1865-ben a *Koszorú* megszűnt, egy időre az ő nyelvészeti munkássága is véget ért s csak később, 1871 után, kezd ismét nyelvészeti kérdésekkel foglalkozni, mire leginkább a *Nyelvőr* olvasása s az akadémiában megindult orthologus harcz adott alkalmat. Már a *Nyelvőr* II. kötetében megjelent egy érdekes dolgozata a *Szórendről*, melynek folytatását is megkezdette ugyan, de csak kéziratban hagyta hátra. «A *Nyelvőrt* keletkezése óta a legélénkebb figyelemmel kísérte; gyakran helyeselte fejtegetéseit, olykor boszankodott reá, kivált az olyan cikkekért, melyek a nyelv költői használatát túlságosan meg akarták «rendszerbehozni», és az olyan szószármaztatásokért, melyek talán igen is nagy készséggel igyekeztek valamely magyar szót német, szláv vagy latin eredetűnek bizonyítani; de ha boszankodott is, füzeteit olvasta szorgalmasan és tele írta szeljegyzetekkel» (Hátrahagyott Iratai, II. köt. Előszó). E jegyzetek közül *Szalontai* álnévvel közölt egy gyűjteményt a *Nyelvőr* VII. kötetében és több apróságot a VIII. és IX. kötetben. Legtöbb ilyen jegyzetét s kisebb nyelvészeti fejtegetéseit, valamint tréfás és szatirikus apróságait nem a nyilvánosságra szánta, hanem csak a maga számára jegyeztette fel. Mindezeket kéziratban hagyta hátra s ezek összegyűjtve Hátrahagyott Iratainak II. kötetében jelentek meg. E kisebb-nagyobb dolgozatokból megítélhetjük Aranyt, a nyelvészt.

Nyelvészeti foglalatosságának főtárgya a nyelvhelyesség kérdése volt; e mellett azonban megragadta figyelmét néhány más kérdés is, mint pl. a neologusok és orthologusok küzdelme, az idegen eredetű szók kérdése stb., s az akadémia ülésein vagy olvasás közben egy-egy szatirikus ötlettel csipkedte meg a «nyelvész urakat».

Gúnyja leginkább azok ellen fordult, a kik etymologiai magyarázataikban a magyar szavakat idegen eredetűeknek bizonyították. Aranynak fájt látni, hogyan bizonyul a magyar szókincsnek egy tetemes része idegen eredetűnek; mint mutatják ki a Nyelvőr s a köréje csoportosult ifjabb nyelvészek, hogy nem mind eredeti szó az, a mit Czuczor-Fogarassy szótára a magyar nyelv elemeiből fejtett még. A gúnyban némi keserűség is van, midőn azok ellen fordul, a kik

Kisütik, hogy a magyar nyelv
Nincs, nem is lesz, nem is volt;
A mi új van benne, mind rossz,
A mi régi, az meg tót.

(Az orthologusokra. Hátr. Ir. I. 422. 1.)

Ma már nem tarthatjuk szégyennek, hogy szavainknak egy jelentékeny része idegen eredetű; hisz mit von le pl. az angol nyelv nagyságából, hogy szókincsének majdnem fele román eredetű, vagy restelhetik-e a németek, hogy szavaiknak egy nagy része francziából vagy latinból került? A nyelvtudomány nem tekintheti feladatának a nemzeti hiúság legyezgetését, hanem csakis az igazság kiderítését.

Aranynek néhány tréfás szófejtése (*A nyelv-vész*, Hátr. Ir. II. 405. 1.; *Új nyelvészet*, U. o. 416. 1.) az etymologikus csűrös-csavarást gúnyolja, mely gyakran kellő és elfogadható bizonyítás nélkül vall egyes szavakat idegen eredetűnek. Gúnyolja azokat, a kik mindenféle hangváltozást könnyűnek és lehetségesnek tartanak, kik a jelentés különbségével mit sem törődnek; egyikben pedig Budenz ugor szófejtegetéseit tréfálja meg, képzelt ugor gyökökből alkotva meg a *hunczut* szót. E mellett a Nyelvőr olvasása közben maga is megpróbálkozott egy-egy szómagyarázattal; így azt, hogy a szláv *szomak* szóból a magyarban *zömök* lett, népetymologikus hatásnak tekinti (Hátr. Ir. II. 398.). A *szerelem* szó segítségével kifejti a *szere*t ige *szer-* gyökét (u. o. 400. 1.); végül azt is tárgyalja, hogy a *-cza*, *-cze* kicsinyítő képző megvan néhány magyar szóban (u. o. 402. 1.).

Egy másik tréfája (*A szöveg-moly*, Hátr. Ir. II. 404. 1.) a szövegvizsgálók szörszálhasogatása ellen fordul. Alapul veszi Kisfaludy *Mohács*-ából e sort: *Ősi szabadságért harczolt bár férfi karokkal*. «Ebben a közönséges józan ész semmin fel nem akad, de

a tudós commentator csomót keres a kákán s beléköt», s ötfélekép is változtat rajt, hogy kimutassa e sor mély értelmét.

Mint szerkesztő kénytelen volt a helyesírás egyes kérdéseivel is foglalkozni. A *Koszorúban* felszólalt az *a ki* egybeírása ellen és pedig főleg azért, mert az ő kiejtésében kettősen hangzott a *k*, s e pattantó erőt — a mint ő nevezi — a külön írás mintegy megjelöli. «Ha még régi alakjában *az ki*, *az mi* élne: semmi szónk nem volna összeírásuk ellen: miért? hisz ezeket is kapcsoljuk: *mindenki*, *senki*, *semmi*. De az *aki* írás által oly kiejtés kap lábra, mely ellen minden igaz magyar nyelvérzék tiltakozik. Mi legalább... kimondjuk: hogy a legszüzibb ajkú magyar nép kiejtésén táplált provinciális lelkiösmeretünk mind halálig borzadni fog *aki*-nak írni oly szót, melyet így volnánk kénytelenek olvasni: *akki*» (Hátr. Ir. II. 350. l.). Arany téved annyiban, hogy ez az ejtés: *akki*, nem használatos az egész magyarság területén, sőt még a nagyobb rész nyelvében sem, hanem majdnem csakis a tiszántúli vidék nyelvére szorítkozik (V. ö. *Nyelvőr* XX. 305. l.).

A *Koszorúban* felszólalt a *vajon* írásmód mellett is (Hátr. Ir. II. 351.). S midőn az akadémia 1878-ban, a helyesírás szabályait újra átvizsgálva, az ilyen írásmódot tette kötelezővé: *aludtam*, *aludni*, *aludjál*, *feküdni* stb., ez is ellenkezett Arany meggyőződésével, de nem lépett fel nyilvánosan, hanem csak a maga számára jegyezte fel tiltakozását (*Egy helyesírási kérdés*, u. o. 392. l.). Révai és a Magyar nyelv rendszerének tanúságával bizonyítja, hogy ez igéket a kiejtés szerint kell írni. «Ime — mondja — a mit Révai és utána maga az Akadémia *egyedül* helyesnek tartott, az I. osztály közelebbi ülése nem okokkal, hanem szavazat többséggel, a *permissiv* használatból is kirekeszté! S én, ki 30 éves irói pályámon az Akadémia helyesírását követtem, most kénytelen vagyok *alugyál*, *alunni*-féle helyesírásomat összes munkáimban, arczpirulva, kijavítgatni!» Az akadémia újabb helyesírási szabályaiban félig visszatért a helyes útra s most megengedi mindkét féle írásmódot: *aludtam* és *aluttam*, *feküdni* és *fekünni*.

Arany kitünő ismerője volt a nép nyelvének s ezt az ismeretét alkalmilag fel is használta, hogy a *Nyelvőr* egyes állításait czáfolja vagy igazolja, adatait pótolja. Így jelent meg a *Nyelvőr* VII. kötetében «*Észrevételek a Nyelvőr VII. kötet, hatodik füzetére*», majd pedig több helyreigazítása, szómagyarázata a VIII. és IX. kötetben, melyeknek legnagyobb része egy-egy népnyelvi ada-

tot közöl vagy a nép nyelvének egyes sajátságait magyarázza. Hogy mily finom érzékkel tudta Arany a nyelvjárási sajátságok fontosságát felismerni, mutatja az a dolgozata, mely «*Az é-t í-re váltó tájszólásról*» szól (Hátr. Ir. II. 313. l.). Ebben a felső tiszai nyelvjárásnak azt a sajátságát fejtegeti, hogy némely szóban a köznyelv *é*-je helyett *í*-t ejt, míg máskor megmarad az *é*; mind az *é*, mind az *í* használata állandó az egyes tőszókban, valamint a ragokban és a képzőkben. Összeállítja azután mindazokat az eseteket, melyekben a köznyelvi *é* megmarad és azokat, melyekben *í*-re változik. Nem magyarázza meg nyelvjárásának e jellemző sajátságát, hanem csak rámutat a két hang következetes használatára. Azóta tudjuk, hogy itt valóban két külön hanggal van dolgunk, melyet megkülönböztet több nyelvemlékünk s melyet a legtöbb nyelvjárás kétféleképp ejt, csak az irodalmi nyelv tette őket egyformává. E dolgozatában Arany rámutat arra is, hogy ugyanez a nyelvjárás *ó* helyett *ű*-t *ő* helyett *ü*-t ejt bizonyos esetekben, s ezt a jelenséget meg is magyarázza az illető szavaknak eredeti teljesebb alakjából: az *ó*, *ő* ebből lett *av*, *ev* (*jó*: *java*; *szó*: *szava*; *hő*: *heve*), míg a felső tiszai *ú*, *ű* eredetibb *ou*, *öu*-re mutat (*lú*: *lova*; *ű*: *övé*; *csű*: *csöve*). A mai irodalmi nyelv *ó*, *ő*-je valóban két külön diphthongusból fejlődött, s a mit Arany csak sejtett, azt — e még akkor kéziratban levő dolgozatáról természetesen mit sem tudva — a régi nyelv és a nyelvjárások segítségével mutattam ki és magyaráztam meg a Nyelvőr 1884. évfolyamában (Valami az *ó*, *ő* és *ú*, *ű* hangokról; v. ö. még: Szóvégző önhangzók a magyarban, Nyelvtud. Közl. XIX. k.).

Arany nyelvészeti dolgozatainak leggyakoribb tárgya a *nyelv-helyesség* kérdése. Aggódva és félve nézte azt a rombolást, melyet egyes írók s velük együtt a nagy közönség, a magyar nyelv szerkezetén elkövettek. Nem annyira az egyes szavak használatával törődött, mint inkább a szókötés magyaros fordulatait feltette s a hol csak lehetett, felemelte tiltó szavát a mindinkább terjedő nyelvrontás ellen. Rá is mutat arra a forrásra, a honnan az íróknak meríteniök kell, ha azt akarják, hogy nyelvük szép és magyaros legyen; e forrás: a nép nyelve. A gondos író «meg fogja hallgatni — nem is mondom már: a népet, a szegény parasztot, mert félek a vádtól, hogy e mi dicsőséges stílusunkat el akarom póriasítani, — hanem meg fogja hallgatni azt a kisasszonyt, kinek nyelvérzéke öt-hat sprachmeister, s divatlapjaink által még nincs

tönkrejutva, azon atillás öreg urakat, kik a leendő termés felől beszélgetnek, vagy *önmagát*, tulajdon primitív kifejezés módját; appellálni fog rosszul értesített, azaz 20-30 évi zagyva táp által megrontott nyelvérzékítől, saját jobban értesült, azaz még minden idegen befolyástól ment szűz nyelvéréhez» (Összes munkái, V. 420.). Azonban jól tudja Arany azt is, hogy az egyoldalú nyelvérzék nem elég biztos útmutató; a mi az egyik vidéken helyes és megszokott szólás, ugyanaz más helyen szokatlan és különös lehet. «Csak arra kívánjuk figyelmeztetni — mondja Brassaihoz szólva a *Visszatekintésben* — hogy az ép nyelvérzékre hivatkozás sem mindenkor biztos, ha az illető a népnyelvet minden, vagy minél több szójárásban nem ösmeri; egy-két vidék tájszólamának ismerete megcsalhatja. Igaz ugyan, hogy a tájbeszédnek különbsége leginkább egyes szavakban, s azok kiejtésében nyilatkozik; a szókötés jobbadán országszerte ugyanaz: de én mégis úgy tapasztalom, vannak a syntaxisban is a tájak szerint némi árnyalatok, melyeket nem szabad kifelejtenünk a számításból, midőn a nép nyelvére hivatkozunk» (u. o. 386. s köv. l.).

Arany nem a nyelvész szemével nézi a nyelvhelyesség kérdéseit; belőle ekkor is a költő szól, a ki a nép között növekedve s folyton közte élve, épen tudta megőrizni magyaros nyelvérzékét. Az «*Aisthesis (Megérzés)*» című költeményében szembe is állítja a maga öntudatlan nyelvérzékét a nyelvészek tudományával, midőn ahhoz a tudós borértőhöz hasonlítja őket, a ki nagy szakismeretével csak annyit tud elérni, hogy «midőn begyül hozzá néhány czimbora: ihatatlan a bora!» A maga öntudatlan nyelvéréke pedig olyan mint a borkupez *borpróbája*: «nem oly tudákos eszköz az, csak nyelve, inye, szája.»

A nyelvnek is törvényeit
Széppé, jóvá mi teszi:
Nyelvész urak jobban «tudják»,
A költő jobban «érzi».

Csakhogy Arany nyelvéréke különb volt, mint a kupez *borpróbája*; ő öntudatosan fejlesztette azt a nép és a régi írók nyelvének megfigyelésével, tanulmányozásával. Ő nem volt nyelvész, a ki a nyelv fejlődésének törvényeit kutatja s e törvényekhez méri a mai nyelvhasználatot; stilista volt, a ki előtt első sorban a nyelv szépsége, kifejező ereje állott. Így jutott néha az ő felfogása a nyelvészekével ellentétbe.

A nyelvhelyesség kérdése szorosan véve nem is nyelvészeti, hanem stilisztikai kérdés. A nyelvész nem azt kutatja, hogyan *kell* beszelnünk, az ő feladata megállapítani, hogyan beszélünk, s hogyan beszéltek azok, a kik előttünk ugyan ezt a nyelvet használták. A nyelvész a nyelv tényeinek megfigyelője és magyarázója, ennél tovább azonban az ő feladata nem terjed. A nyelvtudománynak arra kell törekednie, hogy megismerje az illető nyelv egész fejlődését, vissza kísérje legrégebbi múltjába; keresse, ha képes rá, az illető nyelv eredetét, tárja fel előttünk — a rokon nyelvek és a nyelvtörténet segítségével — fejlődésének egész menetét, igyekezzék felkutatni és megmagyarázni minden tényezőt, mely az illető nyelv fejlődésére hatással volt, állapítsa meg mai használatának egész terjedelmét, sőt még a jövőbe is vethet egy pillantást: eddigi tapasztalatainak segítségével megjósolhatja, hogyan fog az illető nyelv az eddig ismeretes tényezők hatása alatt valószínűleg fejlődni. De mihelyt arról van szó, hogyan *kell* az illető nyelvet használni, hogyan *változtassunk mi* a nyelven, hogy a kölcsönös érintkezésre alkalmasabb, vagy hogy szebb legyen, ekkor a nyelvtudomány feladata véget ért, itt már a stilstaé a döntő szó. A stilsta előtt a nyelv nem egyéb, mint az emberek szellemi érintkezésének legalkalmasabb eszköze, melyet mi megfelelő módon e célra minél alkalmasabbá tehetünk.

Arany is ebben látja a nyelvész feladatát; a *Visszatekintésben* így szól: «a nyelvész kötelessége nem „a priori” szabályok felállításában, vagy részletes igazságnak egyetemes törvénynyé emelésében, hanem abban áll, hogy legkisebb árnyalatig kinyomozza a nyelv szellemének *élő* nyilatkozásait s a mult irodalmi hagyományát csakis az élő szellem kritikája mellett fogadja el» (Össz. munk. V. 420. 1.).

Ép ezért a nyelvészt érdekelni fogja a nyelvnek minden változása, akár természetes fejlődés, akár erőszakos változtatás volt a szülő oka. Sőt egyes kivételes változások még jobban fel is hívják a figyelmét s kutatni fogja e változásoknak sajátos okát. A nyelvkeveredés kérdése pl. újabban nagyon gyakran foglalkoztatja a nyelvészeket. S az olyan rendkívüli változás, mint a milyen a magyar nyelvvel a nyelvújítás idejében történt, lebilincseli a nyelvész figyelmét; neki rá kell mutatnia arra a rendkívüli szellemi forradalomra, mely ebben az időben az egész társadalmi és politikai életet felrázta nyugalmából, s mely ott hagyta nyomát

társadalmi és politikai intézményeinken épúgy, mint az irodalom és a nyelv életében. S habár a nyelvek fejlődésének vizsgálata azt mutatja, hogy a nyelv rendesen természetes úton és öntudatlanul fejlődik, a mi nyelvújításunk a mellett tesz tanúságot, hogy rendkívüli időkben a nyelv fejlődése is rendkívüli utakon haladhat. A nyelvész figyelmét magukra vonják a nyelvhasználat öntudatlan tévedései is, akár a nép ajkán, akár a gyermek nyelvében, akár pedig az új nyelvet tanuló idegen beszédében jelentkeznek. E tévedések szintén jelentékeny tényezők lehetnek a nyelv fejlődésében.

A stilista mindezen nyilvánulásokkal szemben egész más álláspontot foglal el. Neki irodalmi nyelvet kell alkotnia s arra kell törekednie, hogy szavát mindenütt megértsék, a hol az illető nyelvet beszélik; ezért a különböző vidékek nyelvéből alkotja meg a maga nyelvét. Az irodalmi nyelv mindig mintegy kerékkötője a nyelv természetes fejlődésének; az élő nyelv sokféle, az irodalmi nyelv csak egy lehet. Az író előtt nemcsak az az irányadó, a mi van, hanem kiválogatja az élő nyelvhasználatból, néha még az elmúlt korok nyelvéből is azt, a mi szép és jó s a mi az ő czéljainak legjobban megfelel, s útját állja minden olyan változásnak, a mi megrontja a nyelv szerkezetének szabályosságát, szépségét.

Azonban a nyelvész és stilista feladatát nem szabad egész mereven szembeállítani. A nyelvész felhasználhatja mindazt az ismeretet, melyet a nyelv fejlődésének vizsgálata közben szerzett s megállapíthatja a nyelv helyes használatának szabályait; viszont a stilista is minden kétes kérdésben a nyelvtudomány tanítását fogja segítségül hívni, bár gyakran támaszkodhatik ép és romlatlan nyelvérzékére is. Aranyt is ez a romlatlan nyelvérzék vezette, midőn szembe szállott az ötvenes és hatvanas évek gyakori nyelvrontásával. Szerkesztői munkássága közben volt legtöbb alkalma egy-egy divatos magyartalanságot korholni, üldözni.

A *Szépirodalmi Figyelő* 1861. évfolyamában jelent meg a *Visszatekintés*, melyben Brassainak egy dolgozatát — *A fordításról* — kíséri megjegyzésekkel. Kikel «a magyar nyelvet éktelenítő s megrontó germanismusok s mindenféle *ismusok*» ellen. Elismeri, hogy a régibb írók is, mint Kazinczy, vettek át egy-egy szólást németből, francziából; «mindazáltal a mi régebben történt, legalább volt benne cél, s első tekintetre szükségesnek mutatkozott, így némileg menthető is; de a mi most csupa lustaságból, hebehurgyaságból s a magyar nyelvérzék ide s tova tökéletes kihalásából tör-

ténik: rettenetes. Nincs is már magyar syntaxis» (Össz. munk. V. 386. l.). Sorra veszi a legcsunyább botlásokat, melyek divatos íróinknál lépten nyomon elének akadnak, s melyek az ő révükön az olvasó közönség körében is elterjedtek. Szembe állítja az *elolvas, elnéz, ellát* igék helyes használatát az *el* igekötőnek németes használatával; így pl. a legújabb divat szerint *elosztani* annyit jelent, mint *rosszúl osztani*; vagy *elismerni* annyi, mint *félre ismerni*. A *kinéz* is ocsmány szó; «a magyar *kinéz* az ablakon, *kinéz* valakit a templomból, azaz elvárja, míg kijő, de nem *néz ki* halványan s nem *néz ki* (üz ki, nézéssel) a társaságból valakit, mint ez legközelebb szintén lábra kapott» (u. o. 389. l.). A *bír* igét is többféle értelemben lehet igazán magyarosan használni, s ép e magyaros használata mindjobban kimegy a divatból, ellenben a németes *Péter sok pénzt bír, vagy ő jó erkölcsökkel bír*, gyakori és közönséges.

A második cikk a szenvedő alak használatáról, a felesleges *hogy* elhagyásáról s az igekötők helyes rendjéről szól. A szenvedő alakot nem szabad teljesen száműznünk a nyelvből; használta a régi nyelv, s a nép ajkáról is hallható néha még ma is. Arany különösen arra fordítja a figyelmet, hogy a szenvedő alak kifejezésére nem szükséges mindig az *-at, -et* képző, gyakran maga az *-ik* rag is szenvedővé változtatja az igét (*hall—hallik*). — A *hogy* használatáról szólva épúgy hibáztatja e kötőszó elhagyását akkor, a midőn szükséges, mint felesleges ismételtetését vagy pedig azt a ma is közönséges rossz szokást, hogy lépten-nyomon a *mikép, miként, miszerint* áll helyette. — Az igekötők helyes használata egyik legkényesebb kérdése szórendünknek; egész más az értelme a mondatnak, ha az igekötőt az ige elé téve kiemeljük, mint ha magára az igére helyezzük a nyomatéket s az igekötőt utána vetjük. Védekezni kell a magyar syntaxist fenyegető mindezen veszedelem ellen. «Egyes szavak csupán levelei, vékony ágai a nyelv törzsökének, azok rombolása könnyebben pótolható: de a szókötési formák azon nemesb ereket, csatornákat képezik, melyeken a fa éltető nedve kereng: dúljuk fel, — és a fa nem lesz többé» (i. h. 400. l.).

Harmadik cikkében a szóösszetételről szól s Brassaival polemizál, a ki néhány merev szabályal akarta a magyar szóalkotást korlátozni. Arany különösen három szabály ellen tiltakozik. Első, hogy «a magyar nyelvben határozatlan és így értetlen gyökökből nem lehet componálni.» E szabály alapján itéli el Brassai a *távír, visszhang, összhang* összetételeket. Arany evvel szemben a

tébolyog szóra hivatkozik. Lehetett volna még több példát is említenie, melyekben az egyes részek mai nyelvérzékünk előtt értelmetlenek; de nem voltak értelmetlenek akkor, midőn az illető összetétel megalakult. Igaza van Brassainak, hogy a nyelv nem alkot új összetételeket értelmetlen alapból, legfőlegb egyes tréfás szójátékokban. — Brassainak másik két szabálya már valóban nagyon is merev. Szerinte «a magyarban szerkesztett (componált) igetörzsök egyáltalán és teljességgel nem léteznek»; és «szerkesztett névben csak oly viszonyban ragaszthatjuk össze a két nevet, a milyenben mint különálló név is értelmes.» Az előbbi szabály ellen Arany az ily népies szavakra hivatkozik: *oldalfelez, küllőfelez, köntőrfarol*, továbbá *eleblábol, rugkapál*. A második szabály ellen már nemcsak nyelvtani, hanem æsthetikai szempontból is tiltakozik; hisz ha e szabály állana, nem szabadna ezt írni *hatytyúnyak, zsebóra*, sőt kifogásolnia kellene Brassainak ez igazán népies összetételeket is: *kökényszem, bogárszem, darázsderék*.

Következő cikkében is evvel a kérdéssel foglalkozik, azután áttér a *de* és *hanem*, majd pedig az *ő* és *az* használatára. Ez utóbbi tárgy foglalja el az ötödik cikket is, s főleg azt bizonyítja, hogy nem áll az a szabály, mintha *ő* csak személyre, *az* csak dologra vonatkoznék. Finom nyelvérzékkel tárgyalja ezt a kérdést, melyet nyelvtanaink ritkán oldanak meg helyesen. Az eredmény, melyre jut, a következő: «Ha csupán a harmadik személyi viszonyt akarjuk kifejezni, személynél dolognál egyaránt használjuk az ige harmadik személyét, vagy a ragos nevet, névutót, szintén harmadik személyben, *ő* vagy *az* kitétele nélkül. Ha e harmadik személyi viszonyt még erősebben akarjuk árnyalni, a tárgyhöz mintegy közelebb vinni, akkor személynél *mindig*, dolognál is *gyakran*, kiteszszük az *ő*-t; az *az*-t ily esetben soha. Például: Hova lettek a lovaid? — Eladtam. — Hova lettek a lovaid? — Eladtam őket, az istenadtákat. — *Azokat* nem jó ide. Ha célunk nem csupán e harmadik személyi viszony — tágabb vagy szorosabb — kijelölése, hanem azon árnyalat érezhetővé tétele is, hogy a tárgyat magunktól némi távolságban gondoljuk, vagy rámutatunk, vagy kiemeljük, akkor van helye az *az* kitevésének» (i. h. 424. l.).

Utolsó cikke az igeidők használatával foglalkozik. A magyarban különösen a mult idő használata okoz nehézséget, nem a józan és egészséges nyelvérzékű írónak, hanem annak, a ki a különböző mult idők használatát szoros szabályok Prokrustes ágyára

akarja húzni. A *volt* és *vala* segédigével bővült mult ma alig hallható, különben is alkalmatlan, csúnya. Az *írek* alakot a magyarságnak csak egy része használja s a legtöbb író csak könyvből ismeri. Nyelvtanaink elbeszélő multnak nevezik, pedig a hol a nép használja ezt az alakot, épen nem szolgál tartós cselekvés kifejezésére. Nagyon helyesen mutat rá Arany, hogy «a nép e formával oly multat fejez ki, mely csak az imént ment véghez, de ezenkívül más árnyalat is van benne. Van afféle, mint az aoristusé, mely pillanatnyi cselekvésre, állapotra vonatkozik; de van, és ez legjellemzőbb, a mi a cselekvés váratlanságát is magában foglalja» (i. h. 436. l.). Erdélyben és a székelyek közt csakis ilyen használata hallható az *írek* alaknak; az irodalmi nyelv azonban egyformán használja a *t* ragos multtal. E vegyes használat mellett szól Arany is; «egyéb törvény nem létében a mult idő kifejezése körül legalább a jóhangzást, változatosságot követjük, ha megsokalltuk a nép *t* ragos perfectumait» (u. o. 440. l.).

A *Szépirodalmi Figyelő*ben jelent meg a *Kis polémia* (Hátr. Ir. II. 325. l.), melyben a *Kritikai Lapok*kal vitatkozva az *egy* névelő használatáról szól. A német nyelv hatása alatt az *egy* névelőt nagyon gyakran kezdték használni s használják még ma is ott, a hol semmi szükség sincs rá. Ezzel szemben egyesek, köztük a *Kritikai Lapok* is, mindig hibáztatják az *egy* használatát, valahányszor nem számnév. Arany kimutatja, hogy az *egy* használata gyakran germanismus ugyan, de nem mindig, s hogy ő helyesen járt el, midőn a következő könyvczímbe beletoldotta az *egy*-et: «A mezei gazdaság jelen állapota. Kifejtve (*egy*) beszédben, melyet mondott Liebig.»

A *Koszorú* első számában (*Nő-e, vagy né*; Hátr. Ir. II. 330. l.) megtámadja asszonyainknak azt a nevetséges szokását, hogy így írják nevüket: Jámbor Tamásnő, Tóth Péternő stb. «Már az Athenæum korában eldöntött dolog — írja —, hogy színésznő az, a ki maga színész is, nő is (a férje lehet akár prókátor is), ellenben színészné annyi mint a színész felesége, ha sohasem esett is keresztül a lámpalázon.» E szabály nem áll ugyan ily határozottan, mert néha a *né* is jelent valami mesterséggel foglalkozó asszonyt, pl. *varróné, mosóné*; a feleséget azonban csakis a *né* szóval jelölhetjük: Jámbor Tamásné. Idegen divat az is, hogy az asszonyok ilyen formán írják nevüket: Nagy Julia, szül. Szabó, vagy: Nagy szül. Szabó Julia, — vagy: Nagy Szabó Julia, — vagy csak: Nagy

Julia. A magyar nő megtartja leánykori nevét s nem hagyja el egészen férjhez menetele alkalmával. «Bizony ma sem tudnók annyi derék magyar asszony nevét, ha eleitől fogva divatban lett volna így rejtegetni. *Szilágyi Erzsébet* például, hogy esik, ha így teszünk vele *Hunyadi Erzsébet szül. Szilágyi*, vagy: *Hunyadi-Szilágyi Erzsébet*, vagy: *Hunyadi Erzsébet*. Valóban se magát, se dicső férjét nem kisebbítette, ha így írta: *Szilágyi Erzsébet, Hunyadi Jánosné*. Mivel szebb, ha mi német és francia szabású divatot kezdünk és folytatunk?»

A *Divattudósításban* (Hátr. Ir. II. 334. l.) szintén két divatos magyartalanságot ostoroz. Egyik «kedves ocsmányság a *-bani*, *-hozi*, *-náli*, *-róli*, *-veli*, *-rai* stb. efféle szócsintani kacscintás.» Ezekkel a *való* szó használatát akarják elkerülni, pedig a magyarban ragozott szóhoz nem járul képző s a felesleges *való*-t is el lehet hagyni. Például idézi ezt a régi verset: «Meguntam gyöngyörű Györnek gyöngyvárában laktomat.» — Divat az is, hogy az ember azt se tudja, mikor *jő*, mikor *megy*. Ha valakinek azt mondják: *jőjj el hozzám!* — így felel: *eljövök* (e h. *elmegyek*). Gondatlan írók folyton a *jő* igét használják, ha kell, ha nem. «A gondolat eszembe *jő* (jut), a vér a fejembe *jő* (tolul), bátyám Hamburgba *jő* (megy) a kiállításra, a conferentia Varsóban *jő* össze (gyűl), ha ugyan Napoleon oda *jő* (megy), s ott sok minden szőnyegre *jő* (kerül), így a lengyel ügy szerencsés megoldásra *jő* (jut).» «Pedig oly egyszerűen, oly logice meghatározza nyelvünk e két szó közötti különbséget. A mi az író vagy beszélő felé közeledik, az *jő*, a mi távozik tőle az *megy*.»

Később, 1877-ben, ismét feljegyzett néhány apróságot, ezek azonban már fiókjában maradtak. Szól ezekben arról, hogy *ki* és *mely* nem parallel névmások (Hátr. Ir. II. 395. l.); helyteleníti ezt *manap*, e. h. *mai nap*, *mái nap* (u. o. 401. l.); az *úgy* feltételes mondatok utórészében németes, de bizonyos esetekben, ha nyomatéku vagy ha módhatározó képen áll, helyes és magyaros (u. o. 412. l.). Szól a fosztó képzőről is (u. o. 414. l.), s elismeri, hogy a nyelv legtöbb esetben a teljes alakot használja ugyan (*hasonlíthatatlanúl*), de a költő és stilista számára megengedhetőnek tartja, hogy az ily nehézkes szavakon egy kissé rövidítsen (*hasonlíthatlanúl*). Védi az *el lett fogva*-féle alakok használatát bizonyos esetekben (u. o. 415. l.). Ezek az alakok «nem csupán azt fejezik ki, hogy valami történik, vagy történt szenvedőleg; hanem a történőnek teljes bevégzését is, folyamára való tekintettel. . . . De minden

perfectumot, derüre borúra, lesz segédigével csinálni, teljes barbarismus.» A magyar részesülő (melléknévi igenév) tág körű használatát a következő példával világítja meg: «A *mosó* asszony *mos* a *mosó*-konyhában, *mosó* kefével, *mosó* vízben, *mosó* ruhákat» (u. o. 418. l.).

Néhány tréfás közleménnyel meg is akarta mutatni, hogy mivé teszik a mindinkább elterjedő germanismusok a magyar nyelvet. A *Koszorúban* egy kis elbeszélést közölt (A jövő stílusa, u. o. 340. l.), melyben bemutatja az akkori írók minden «diszfordulatát és kedves germanismusát». Néhány népdalt is átírt ilyen új magyar nyelvre (Hátr. Ir. I. 426. l.).

Foglalkozott Arany a magyaros szórend kérdésével is, s már a *Nyelvőr* II. kötetében (1873) közölt egy cikket *A szórendről*; később két ízben is foglalkozott a felvetett kérdés további tárgyalásával, de csak megkezdette e dolgozatait, be nem fejezte őket (*Még egyszer a szórend*, H. I. II. 363. l. és *A magyar jelentő mondatról*, u. o. 407. l.). E dolgozataiban főleg az igekötő helyével foglalkozik. Négy esetet különböztet meg: az ige vagy pusztán áll, vagy pedig segédige van mellette, továbbá a mondat lehet állító vagy tagadó. Az igekötő nem válik el igéjétől az állító mondatban, ha nincs segédigéje (*leírom*), és a tagadóban, ha van segédigéje (*nem fogom leírni*); elválik ellenben az igekötő az állító mondatban, ha van segédigéje (*le fogom írni*), a tagadóban pedig akkor, ha nincs segédigéje (*nem írom le*). Ha valamely határozót ki akarunk emelni, megváltozik a szórend, pl. *akkor írta le*; *mikor fogom ezt leírni?* stb. Rámutat végre szórendünknek arra a figyelemre méltó sajátosságára, «hogy az állító mondatok rendszerét követi minden olyan mondat, mely pozitív, a tagadókéét, mely negatív jelleműnek mondható, úgy hogy e részben ellentétesek: *sokszor—ritkán*; *leginkább—legkevésbé*; *is—sem*; *jobban—nemannyira*; *könnyen—nehezen*; *nagyon—kissé*; *bőven—szűken* stb.» Például: *Sokszor megszólította*, de: *ritkán szólította meg*; — *azt is elhoztam*, de: *azt se hoztam el*. Végül szól arról is, hogy a magyarban az igekötő kiemelésével nagyobb nyomatékot adhatunk a mondatnak: *megállj*; *elvidd azt az ostort*; *el ne vidd* stb. A későbbi két töredékben az állító és tagadó, a pozitív és negatív jellemű mondatok szórendjének sajátosságát akarta részletesebben kifejteni.

Az itt tárgyalt nyelvészeti kérdésekkel foglalkozott időnként Arany. Legtöbbször szerkesztői foglalatossága kényszerítette e mun-

kára, bár a nyelv helyességének kérdéseivel különben is kedvvel foglalkozott. Józan és öntudatos nyelvérzéke megbotránkozott azon, hogy írók és nem írók mily kiméletlenül bánnak a magyar nyelvvel s fájdalommal látta, hogy a helyett, hogy íróink a nép nyelvére támaszkodva alkotnák meg a magyar *ornata syntaxis*, idegen szólásokat csempésznek nyelvünkbe s tönkre teszik velük a nyelv eredetiségét és szépségét. Rá is mutat az útra, melyen az igazi nagy stilstának haladni kell: «Kilesni, híven följegyezni s megőrizni az élő nyelv azon ritkább, nyomatékosb szókötési fordulatait, melyek úgyszólván csak ünnepnapon, azaz a lélek magasztosabb perceiben hallhatók: ily úton óhajtom én a magyar «ornata syntaxis» létrejöttét; nem pedig, hogy íróinkból latinos, németes stb. kitételeket szedjünk össze, vagy épen a latin «ékes szókötés» szabályaira erőltessünk magyar példákat» (Össz. munk. V. 402. l.). Az a feladat, melyet Arany e sorokban legjobb íróink elé tűz, még ma is megoldásra vár.

BALASSA JÓZSEF.

AD LUCANI CODICES ESTENSES.

Continuo seriem collationum ad Lucani Pharsaliam spectantium nuper a codice Ravennate 138. III. D² inceptam *) et codicibus Estensibus breviter descriptis illius, qui bibliothecæ Mutinensis præstantissimus unus est, libri manuscripti lectiones etsi festinantius excussas en, lector, benevole tibi, afferro.

1. Lucani cod. Estensis, sæc. XIV., sign. XII. I. 4. membranaceus, cum scholiis marginalibus et interlinearibus, formæ 4°, foliis numeratis 126, liber elegans. In calce libri index nominum geographicorum atque priorum extat (fol. 126—128). Complectitur præter Pharsaliam Lucani epitaphium versuum quattuor. Mihi potius sæc. XV. exaratus esse videbatur.

2. Idem, sæc. XIV., sign. IV. A, 20, membranaceus, 8°, cum scholiis tantummodo ad libros II. et V. uberioribus, foliis non numeratis (sunt eorum 88). Unoquoque folio 45 versus extant, titulo necnon epitaphio codex caret.

3. Idem, sæc. XV. sign. V. E. 25, chartaceus in folio, cum scholiis

*) «Die Lesarten des Ravennas 138, III. D² des Lucanus.» Ungarische Revue XI. (1891) pp. 618—627.

marginalibus et interlinearibus, foliis (quorum sunt 132) non numeratis. Habet epitaphium et in calce libri subscriptionem: Expliċ. lib' Lucani dei gratias amen.

4. Idem, sæc. XV, sign. XI. F. 4, chartaceus in folio, cum scholiis marginalibus et interlinearibus quam paucissimis, foliis (quorum habet 119) non numeratis. Finitur verbis: «Lucani cordubensis liber decimus et ultimus feliciter explicit, scriptus per me Joannem baptistam de ameliano, publicum ciuem et Imperiali auctoritate notarium Vincentinum die primo septembris Indictione XIII M° CCCC° LXVI», Laus deo etc.» — Sequitur epitaphium.

5. Idem, sæc. XII vel XIII, sign. XII. E. 15, a variis manibus exaratus, membranaceus in 4°, foliorum 109 non numeratorum. Scholiis vel glossis omnino caret. Alias 48, alias circiter 32 versus extant uno et altero folio. Contuli codicem anno 1889 cum editione Tauchnitiana. En tibi lectiones:

I. 13. potuit terræ. — 18. scithicum glaciali. — 22. uerteris. — 26. tenetur. — 27. antiquus. — 31. erat. — 50. iuvat. — 51. iurisque tui. — 54. aduersi. — 64. Accipiam. — 76. nollet. — 86. turba. — 90. noluunt. — 108. O arsaide. — 110. possidet. — 115. furentem. — 118. soceris medie. — 120. Permissum est. — 136. sublimis quercus. — 139. [est]. — 147. [et]. — 148. Successusque. — 154. perstringens. — 160. nimias mundo. — 169. curionum. — 173. que. — 181. tempore. — 189. affata *correctum ex astare*. — 193. gressumque. — 194. in] et. — 195. prospicis menia. — 209. et uasto. — 210. tota. — 213. paruis. — 221. rupit. — 230. parthi missa. — 231. et ignes. — 233. belli primos. — 235. Impulerat. — 239. populi est. — 240. Diripuit. — 243. scrabros. — 244. fluxere. — 246. gelidos. — 247. taciti. — 252. sede. — 260. iacet. — 262. mentes. — 277. bello leges. — 281. nocuit semper. — 287. haud. — 297. tumultu. — 299. [o]. — 301. Hic. — 304. transcenderet. — 310. agat rebus. — 315. saciabunt. — 326. scelerum. — 334. iam te. — 335. scilla. — 341. cum. — 349. desunt a *manu secunda in deerunt correctum*. — 354. animos mentesque, *sed a m² ordo verborum corrigitur*. — 359. Scilicet. — 367. Scopulos *corrigitur a manu prima in populos*. — 368. patientis *ante manus secundae* sicientis. — 380. castrensis miscebit. — 382. Audax hesperios, *sed a m² ordo restituitur*. — 389. nubifere. — 394. rure *fuit ante m² correcturam rura*. — 396. lemanno. — 397. ripam. — 398. lingones. — 403. non gaudet ferre, *sed ordo corrigitur a m¹*. — 404. milite *ante correcturam manus primae*. — 405. nomine. — 408. mōneti (*correxit m²*). — 409. iacet. — 411. se *inseruit m²*. — 414. Thethios. — 416. Erigit. — tollat. — 417. quos mundi labor agitatur, *ordinem correxit m²*. — 419. lates. — mēnetis. — 420. satyri. — 421. tarbellicus. — 423. bituri/// (*rasura unius*

litterae). — sassones. — 424. remisque. — 425. frenis
 flexis, *sed corr. a m²*. — 426. monstrati. — 427. Aluernique. — 429.
 sanguine a m¹, *sed induxit m² et suprascriptis federe*. — [436—440]. —
 442. decore. — 446. tanaris. — 451. driade. — 453. datum est. — 463.
 crinigeros. — 465. ripam. — 469. Vanaque *ante manus secundae* Vana-
 quo. — 475. in labitur (in a m²). — 481. Tunc. — alpemque. — 487.
 Percussum. — 488. exiliere (*corr. m²*). — 491. urget. — 494. ſqua-
 tiente. — 502. [et]. — 509. inreucabile. — 521. malorum paucorum
 (*sed malorum punctis delevit m²*). — 529. mutantem. — 531. denso. —
 541. ardentis. — 545. mulcifer. — 554. thetyos. — 559. Accepimus. —
 567. Sanguinei. — 568. gemuerunt plene (*corr. ut videtur a m¹*). — 579.
 auris umbris (*sed auris punctis delevit m²*). — 580. Condidit *corrigitur*
a m² in Edidit. — 584. tuscos placuit (*corr. m²*). — 588. errantis. —
 aera (*corr. m²*). — 589. que nullo. — 596. ritu sequitur (*corr. m²*). —
 600. cibelem. — 604. Attollens. — 607. mesto terre (*corr. m²*). — 608.
 Dat nomenque locis (*corr. m²*). — 614. laxo. — 615. est inseruit m². —
 631. mouetis. — 632. nec. — 603. pectore. — 641. numeris. — 642.
 cum] sine. — 649—II 541 *desunt*.

Folio 9 incipiunt libri II vs. 542 et sqq., sed altera manu exa-
rati. Cum prius unoquoque folio 43 versus extarent, hic 31 versus le-
guntur. — 553. uictor crassus. — 554. quas parthicus. — 557. circa. —
 558. discent ad bella non esse fugaces. — 570. quos. — 579. Angu-
 stamque. — 580. [ego]. — 583. Pars mihi nulla uacat mundi. — 586.
 calidus (*corr. m²*). — 588. timet. — 588. thetinque. — [609. Brun-
 disii!] — 610. quondam, *quod induxit m² et suprascriptis olim*. — 611.
 certa profugos (*m² certa in creta correxit*). — 613. Hinc. — 618. la-
 xasque. — 631. e. — 633. Eufraten. — 641. meotia. — 642. Et. — 645.
 latio. — 647. macedumque. — 650. sequis. — 653. tot primo. — 677.
 differret. — 700. saltim. — 710. calchida. — 715. pegasea. — 722.
 plias. — 726. equore. — 727. maris. — 728. Desiuit. — 734. et.

Explicit liber primus : Incipit II.

III. 18. cuncte. — 23. Innupsit. — pelix. — 29. Inmemorem. —
 33. [frustra]. — 41. dimerserat. — *Versus 43 extat in margine inferiori*
ab altera manu. — 50. nec. — 62. ingens illic. — 71. ductor. — 81.
 nec. — 84. auxiris. — 85. dabat, *quod m⁵ corrigit in pomptinas*. — 88.
 conspicit. — 90. Miratur que. — 94. incumbit. — 90. fatur. — 101.
 quodcumque. — 102. Nec fietas. — 113. possint. — 120. et. — 124. nul-
 las. — nostro. — 137. honor. — 148. hec est. — 150. auertet. — 156. non
 tactus. — 172. scupulosaque. — 174. Boeti. — 178. oten. — 183. uera. —

188. Dispersis. — 189. Enchiliæ. — 191. [Et]. — 203. Mesiaque.
 — 204. arispe. — 207. rectis ripis. — 210. Pactalon. — 221. sig-
 nare. — 244. Aegae] eie. — 231. Hostia. — 232. attollit. — 233. peleus. —
 244. non. — 249. orestas. — 250. iam flexus. — 259. sparses. — 269. mo-
 tis frenis. — 270. adfinis. — 276. hunc. — illunc. — 277. meo-
 tidas. — 278. herculeas. — 280. et sydonie. — 290. missure. — 293.
 marmaricas. — 299. superauerat (^ucorr. m²). — *Post versum 301 folio*
14 legimus libri V. versus 476 et sequentes, quorum scriptura est similis
ei foliorum 1—8.

V. 479. leucanda. — u^oidet (^ocorr. m²). — 500. latebras. — 505.
 Parua. — 529. deo. — 531. recluso. — 534. cancta (*sic!*). — 535. ma-
 nibusque. — dixise. — 545. Spectantesque. — 553. [siccum]. — uolare
 est. — 569. zephiros ne intendat anaustros. — 572. choei ueniant. —
 573. hesperiam. — 576. nec. — 586. est hec. — 593. Quod. — 597.
 concita. — 598. athalanto. — 599. ferebat. — 602. cui concidat. —
 608. atris. — 612. Non] nam. — 616. pressum. — 617. ullo. — 623.
 cum uoluit. — thetis. — 625. Tunc. — 632. tremunt. — 638. Quan-
 tum. — 640. a. — 642. et] a. — 644. cumulos. — 648. fluctum. — 665.
 Nesciat. — 668. Priuatu. — 670. desunt. — robusque. — 671. exspe-
 ctar. — 676. Inposuit. — 679. Qua. — 680. gemitusque. — 682. dure
iteratur. — 684. Inuictis tua membra dabas spargenda. — 693. sors. —
 696. ad fatum belli fauor. — 701. fessum. — 705. borean. — 706.
 docteq. — 708. cogit. — 714. densas. — 719. littora. — 722. conla-
 tis. — 725. remota. — 726. assueni. — 728. 'trepidum 'dubiumque. —
 733. [et]. — 739. non uita mihi nunc. — 751. quatiunt miserum. —
 755. positaque. — 757. Inpulerunt. — nostri] magni. — 758. pre-
 ment. — 760. cesserunt pectore. — 763. rumpet. — 764. sed] si. —
 774. sequor. — [779]. — 782. bella. — 787. reliquent. — 801. inlata. —
 811. quamvis flamma tactas.

VI. 17. epireaque. — 24. Undique illis scopulis remonentibus
 equor. — 29. Hic. — 35. domus. — 36. inpellere. — 40. recessu. —
 42. uastaque. — 51. Et. — 55. aut iungere. — 67. thetis. — rutipina-
 que. — 70. Ipsa. — 73. agri] aer. — 76. Romae] terre. — delapsus. —
 80. [duces]. — 81. gramina. — 82. Quas. — 88. tum. — degerit. — 89.
 fluide (*sic!*). — 90. nesis. — 95. rupit. — 104. pulsus. — 112. Et
 spoliare nemus morsu letumque. — 118. licuit. — castris. — 121. rap-
 tim. — 123. in pulso. — 126. Qua minici. — uacant. — 127. hic. —
 128. in. — 132. uirtus ualuit. — 135. inmisit lampadis. — 137. in-
 pacti. — uomit. — 140. Que. — 142. que seque. — 145. sanguine. —

146. uitam^e (*corr. m²*). — 147. in. — 148. crimen uirtus. — [152]. — 154. caduera. — 155. saltim. — 160. confrigit. — 181. Admouere. — 183. phardum. — 187. fragit. — 189. premit. — 201. Promoueat. — 212. facta] fixa. — 219. ferrumque. — 224. Prodiderat. — *Versu 226 finitur fol. 22; fol. 23. incipiunt versus libri IV 568 et sqq., qui paullo recentiori aetate, circiter saec. XIII. ineunte sunt exarati.*

IV. 568. Infundere. — 570. starge. — 582. armis. — 586. Et clipeam. — 590. quas. — 591. nescere. — 596. ticios. — coloque. — 604. Adsuerant. — resumsit. — 606. libie. — perierunt. — 607. Auxiliumque. — diu] illi. — 610. terramque. — 623. fesso gelidus. — 639. cum. — 649. sustulit. — 651. permittere. — 652. pectore. — 662. facta. — 664. Inclusit. — 669. libie. — 670. illi. — 672. uicinis. — 673. a] et. — 674. mundi^{regni} (*corr. m²*). — 675. Destinet. — 677. Autolopes. — 679. nazamon. — parato. — 681. marax. — 686. aperire. — 687. parabant. — 693. retenti esse. — 698. dubiisque. — 699. signi. — 703. miles campum. — 705. uoluptas. — 706. [et]. — 708. favet] cadit. — 712. decepit. — 717. seruatis. — 718. permissa. — 719. incauto. — 740. milite. — 742. paupum. — 743. Reffusam. — 744. Ecce m¹, *punctis deleuit et Ille suprascripsit m²*. — 745. mersos. — deiecit. — 746. Ut. — 750. ibi. — 752. tenens. — 755. Quaque. — 759. neque] namque. — 760. Nam. — 762. [enim]. — 763. hostem. — 771. steterant. — 775. nec] in. — 779. inpugne. — 781. constringit. — 782. tenentur. — 785. fuluos. — 786. lapsus. — [et]. — 799. sibi *correxit m² in tibi*. — 800. Inde. — 804. Spectandusque *correxit m² in Spectandumque*. — 806. Ferre. — 807. ciues. — 810. contentus. — 821. nostri. — ensis.

V. 2. miscent. — 10. proceres cepit. — 11. extremis. — 16. ecelsa. — uoce. — 18. numquam. — 19. terris. — 20. uere m² *correxit in ueste*. — 27. tarpea. — 28. faucibus (*corr. m²*). — 29. nam. — 34. quisque. — 52. Tageti. — 54. sadalam. — 55. rascinpolin. — 56. Conlaudant. — actore. — 58. Et. — 59. tholomee. — 65. populisque. — 73. carmine. — 74. triatherica. — 76. potoque. — 79. partus] matris. — 80. Partus. — phitona. — 85. Incubuit. — 86. etherique (*corr. m²*). — 91. hominis. — 93. re gerendis. — 98. sonat *inseruit m²*. — 100. uaporet *ante corr. a m² factam*. — 101. in armes. — 103. humani *inseruit m²*. — 107. sedes. — 109. salminiacum. — 110. mostro (*corr. m²*). — 111. ulla^o (*corr. m²*). — 117. pean^{na} (*corr. m²*). — inmatra (*corr. a m²*). — 121. Immitos (*corr. m²*). — 124. dei (*m²*). — 126. Phomnoen. — 127. erumpere. — 130. spes *inser. m²*. — 131. romana. — 132. extat in margine a m². — 133. nudique. — 138. Carmina loegue. — 139. solitis. — 151. Hau. — equidem (*corr. m²*). — 152. -que *inser. m²*. — 155. Exc. l. i. c. lauri templi (lauri *induxit m²*). — 157. Prodi-

derant fecit m^2 ex Prodiderat. — sensit. — 162. aducta. — 163. cepit (corr. m^2). — 173. extuat corrigit m^2 in exestuat. — igne. — 175. stimulos. — flammās. — 177. una. — 178. Congerie. — 180. Utitur m^1 , inducit et corrigit in Nititur m^2 . — 195. [o]. — 206. furorum. — 208. peragat. — 210. locuta est. — 218. multa. — mentem uatem (mentem punctis deleuit et induxit m^2). — 219. Dumque luce sacra, sed m^2 facit lucem sacram. — 222. Que. — 224. Vix. — 225. sordibus corrigit m^2 in sortibus. — 227. Calchidos. — 231. euboicę (m^2). — memorande. — 233. ramnos. — 236. ad iniquam extat in spatio a m^1 relicto. — 237. ab horis hiberis (ab horis induxit et punctis deleuit m^2). — Post versum 237 legitur 242, quod ipsa m^1 litteris a et b signat, versum tamen posterium laudatus post 243 vult inserere. — 248. ensis. — [252]. — 255. nec] set. — 257. quique (m^2). — 259. exoluerit (m^2). — 262. terreque, sed corr. m^2 . — 263. Verbum ferrum et littera i verbi iugulis in rasura extant a m^2 . — 279. galeam. — 280. in morte oculos. — 281. inlabi. — 284. Haud. — paramur. — 285. soli inseruit m^2 . — 287. set diurno comparat istas sunt scripta a m^2 , sed non in rasura. — 296. deponere (m^2). — uultum. — 304. tē proputat (te est ab ipsa m^1 punctis deletum, proputat contra a m^2 inductum et in mg. emendatum). — fauores corr. m^2 in furores. — 308. pati. — 310. Pro placere extat a m^1 τμεποδσε, quod induxit m^2 et in placere correxit. — 311. suis. — 315. Siue, sed correxit in Saeue m^2 . — Post 321 legitur versus: Si non feminei uultus, lingueque tumultus. — 322. inbelles animas. — usa (corr. m^2 in ausa). — 328. sequentur. — Ad versum 329 addit m^1 : non dabit, et his quoque uerbis incipit 330, quod continuat m^2 ceteris versibus: impulsu t. q. pr. b. — 331. nostri. — 334. ples. — 336. cucta. — 338. decreuerit. — 341. Sic. — 348. mihi] nunc. — 349. relinquens. — 350. Non. — tradet. — 359. actoribus. — 360. terra. — 364. [saeva]. — 368. dextreque. — 372. iam. — 377. salpina. — 383. Silicet. — summo. — honori. — 384. Attigit. — se fecit. — 387. abesset] hereret. — 388. Ausoniis. — 391. pharsalius. — 392. campis. — 394. unda. — 397. quodam. — 398. tantum careat. — Versu 400, folio 30 incipit altera quaedam scriptura, cuius ductus modo minor modo maior, clarior vel nigrior est. — 406. Transcurrunt. — curuumque. — 407. burdisii. — 410. Insignes. — portumque. — 411. Dum. — 426. tososque. — 427. curru. — 434. ligata. — 435. inmotis. — 436. bosphoros. — 438. Inmensumque. — 453. stannis. — 455. Naufrangi. — 456. diem. — 458. classe. — 461. ducis iunctis uidit. — 462. haspus. — 463. haspo. — 464. qua. — 465. genesum. — solute. — 469 in margine a m^1 , ut videtur. — 470. direptos. — 474. infausti sobolem. — nepotis. — Post ver-

sum 475, folio 31 altera scriptura, scripturae manus foliorum I—8 similis; sequuntur libri I 649 et sqq.

I. 655. nemeum. — 672. iam *inser.* m^2 . — 681. quo] quae. — 689. aeriam, *quod* m^2 *in aerie emendat.* — 693. litora cernere.

Explic. lib. II Incipit lib' III.

II. 2. leges. — 8. Materiamque. — 9. Fixit. — 12. sors. — 13. habent. — 14. Sed *corrigit* m^2 *in* Sit. — quocumque (m^2). — 17. orbem. — 21. Errauit. — 26. minaces. — 46. treuieque. — 48. exite (m^2). — 49. achamenis (m^2). — 50. alligat. — 57. ignes. — 58. terras. — decidit. — 63. talis. — 64. Egerat. — 71. auidi. — 79. Inmensam. . . . lucem. — 80. deos. — 91. peno (m^2). — 92. bibit, *delevit* m^2 *et supra-scripsit* tulit. — 96. Uxerere. — 102. [est]. — 106. Præcepisse. — 130. hæc. seq.] insequitur. — 133. hominis. — 134. quod. — 135. quod. — 141. putrida. — 156. Desiluit. — 162. latet. — 185. effudit. — 192. scille. — 194. receptos. — 200. terreque celique. — 202. inmissa. — 213. a que. — 216. in. — 217. [iam]. — 218. redduntque. — 225. agitant. — 245. certe. — 257. immunem. — corruptis. — 258. longe solum. — 260. [o.] — 263. incassum. — 264. nolit. — 267. agas. — 273. magna. — 280. liber] solus. — 281. Liber. — 289. uelit. — 304. inmites. — 313. perdere. — 317. malorum. — 321. ius] nos. — 323. Nec. — 328. irrum-pit. — 335. contusaque. — 344. ne. — 345. Mutari. — 348. relinquir. — 350. Hec. — 356. acclinis. — 359. uetat. — 365. Sicut. — servuans. — uultus. — 367. funereis. — lanis. — 368. Nec. — 372. horifica (m^2). — 375. rigida (m^2). — 376. mestaque (m^2). — barba. — 377. studiis. — 380. dura. — catoni. — 381. tueri. — 387. hic. — 394. belli sedes placuit. — 397. nulloque a. — 399. prorigit. — 406. iuncto. — 409. rap-tas. — 425. Festinis. — 426. Tecta. — 427. procurrit. — 429. deuehas. — 441. inrumpat. — 443. intrasse. — 446. cuiusque. — 457. inmittit. — 466. anximon. — 470. anime. — 472. nudatam commisse. — 481. campis. — 494. muris. — 506. suppressit. — 517. quantum. — 519. cui fit] cui. — signa. — 527. in mixto. — 541. [est]. — *Post versum 541, folio 39, ab alia manu versus 302 et sqq. libri III. leguntur.*

III. 303. In. — 305. Pacifero. — 308. testantur. — 309. Cum-prehensa. — 316. terrigine. — 328. cummittis. — 341. [in]. — 347. cernis. — 348. corpora. — 350. quod gessit. — 362. robora. — 363. Occurrent (m^2). — 364. paret. — 366. rebellant. — 382. uastos. — 383. orbem. — 384. produxit. — 398. Arcet. — 407. metuent. — 413. Arce. — 415. fuguris. — 427. priori. — 433. pipennim. — 435. Et fatur. — 441. -que a m^2 *scriptum est.* — 447. pataret. — 455.

Jussi (^t*m*²). — ager. — 464. nec. — 476. extensus. — 478. gurgis (*e* gragis fecit *m*¹). — 479. Hau. — 484. aut. — 485. defoso. — 489. et euertere. — 492. impositis (^{us}*m*¹, ut videtur). — 526. pupes. — 527. gemuere. — 533. classe. — 537. ramis. — 538. ferat medii maris. — 539. possit. — tonsis] remis. — 540. equore. — 549. estus. — eurisque. — 550. fluctus habeunt. — 552. Quo. — illa *inser. m*². — retulit. — 560. pelagi certas. — 564. percussaue [et]. — 575. iugi. — 586. catus. — amplustre. — 600. erumpere. — 606. agnouerunt. — 607. causa. — 609. pectore. — 610. ausu. — 611. manus. — 612. penderat. — 613. Diriguitque. — 616. equore. — 618. conditus. — 619. fraterna. — 620. prefixus. — prestat. — 623. lapso. — 624. tot quecumque manebant. — 625. neruis. — 629. Ad. — 634. ille. — 642. E. — 658. sanguine sanguis. — 659. remo. — 660. Disiectum. — 665. Nataretque. — 668. In. — 670. omnis. — 672. hic. — amplustre. — 673. expusso (*sic*!) — 677. traxise. — 687. flammas] fauces. — 692. iactu. — 699. affexos. — 703. credit dum] decreuit. — 707. uulnera. — 710. excusse. — 712. expulsis. — 713. procurrunt. — 718. Erige. — 721. ferire. — 722. misit. — 723. gerosi. — 725. pectore. — 737. lambens. — labentia. — 740. cludenda. — 744. Perfodiam. — 747. Semianimisque. — 749. Polluerit. — super. — 753. maxime.

IV. 10. certe. — 11. leuique. — 14. amnis. — 20. cohercet. — 22. suo. — 23. affert. — 28. cum. — 29. circumdidit. — 38. auersoque. — 50. siccisque. — 57. dilapse. — 61. in. — 67. Impulerat. — 73. discurrere. — 81. fuletus. — 82. fusum de celo reddit. — 83. perinee. — 84. nubes. — 87. campo] ponto. — 89. altoque. — 90. facilis. — 100. Absorbit. — 102. equos. — 104. subsecta. — 110. forte. — 113. miseris. — 128. stagnas. — 131. robore. — 133. superemicat. — 137. traiecta. — 140. ripis medios ponte. — 143. post qua. — 158. caue. — 171. Hic. — [suos]. — 177. propinqui. — 187. ferat. — Erinnyis] herilis. — 188. Concidit. — 192. perive. — 199. Graminei luxere foci. — 201. primo. — 232. Funera. — fatarum. — 237. cluso. — 244. [in]. — 246. compexu. — [251]. — 274. non ullo] nullo. — 284. fugit. — 290. animam. — 291. regens. — 293. fulmina. — 297. iam *pro primo* tam. — 298. assirici. — 299. tecti. — 301. neque. — 302. glaria uilla. — 315. Sordidus. — exasto (^h*m*¹). — 317. Distringunt. — et. — 318. sucos. — medulle. — 325. sica. — 327. Herens. — augustet. — 328. Præcisoque. — 329. tamen] siti. — 334. set. — 335. siarim. — 345. capiendo. — 346. causa . . . sola. — 351. morantur. — 359. nec. — 364. usus. — 371. *Pro* egens iam *inser. m*²: cum iam. — 372. cepit. — 380. murraue. — 387. uibrasse. — 388. secundos. — 397. diductos. — 399. pauor. — 404. adriacis. — 405. iander. — 406. cumetum. — 425.

prebeat. — 427. cum. — 431. turres. — 436. [æquor]. — 438. penne. — 441. ulli. — 450. collo. — 451. laxe. — 452. Puppis. — nec. — 456. siluas. — 458. cesisque. — abscondet. — 461. Taurominitanam. — 462. opiterigenis. — 464. Circueunt. — 466. Duxerat. — 472. umbra. — 482. laus] satis. — 483. extremum. — 486. ciues iugulis. — 490. conserta] cum freta. — 495. [e.] — 496. quid. — 497. quacumque. — 504. non] nunc. — 518. leti. — 520. extulit. — 524. Inde. — 528. cum. — 540. fr̄uor (*m^l*). — 542. Et quis. — 544. locutus. — 546. Conladat. — 549. chatmi. — 553. Terrigine. — 554. tantos] tepidos. — implerunt. — 555. fecera. — 557. miuuntque in morte timores. — 558. cadunt. — 561. [est]. — 562. cum] sic. — 563. incurrunt. — *Versu 567 et folio 54 finitur scriptura. Folio 55 incipit altera scriptura recentior et versus libri VI. 227.*

VI. 231. nil sunt mea. — 234. relictı ruenti (relictı *deletum est a manu quadam altera*). — 244. signemque. — 246. affatur. — 252. gaudent. — 253. uelut. — 256. nudo. — 263. Non. — reuulsit. — 264. pier. — 271. Mutandoque. — 274. tumulumque. — 275. cum. — 281. et. — 285. trementi. — 287. subducit circee. — 291. agmen] arma. — 301. regum. — 303. scilla. — 309. marmoricas. — 312. iste. — 314. auerso. — 321. redeunte. — 328. nequid bello. — 330. conduxit. — 337. Ac. — rapidique. — 351. rœtheia. — 354. sagittis. — 356. agros. — 361. occosus. — 365. meleagrea. — nissi. — 366. Euheniis. — 370. inauros. — 372. et. — 374. melaxque. — 376. superni. — 382. brebicio. — 383. discessit. — 385. magnetes. — 389. eoo. — 399. laphite. — 400. pegaseo. — 402. ionos. — 408. discessit. — autra. — 409. thessalicem. — 410. admisit alous. — 411. tunc. — 421. exu. — 427. sonat. — 429. assaria. — 431. Detestando. — 436. Eumenidum. — 437. Transierat. — 445. etherios. — 448. et infandum. — 451. aligenis. — 454. Inlicitis. — 464. et. — impulsus. — 471. Continuit. — 479. thetim. — 481. sideris. — 482. urbem. — 486. arces. — 489. distentitur. — 495. Adiuvat. — 496. potuere. — 497. soperos. — 505. tantos. — depressa. — 520. fumina. — 524. litantes. — 541. Immergitque. — 545. Abrassitque. — 553. effaucibus. — 554. accede. — 556. fusum. — 558. si. — 559. auris. — 565. fingens. — 568. infundit. — 581. uenefica. — 591. deuertere. — 592. Deprecor. — 596. percussa. — 601. mihi. — 604. letatur uulgate. — 606. Pronumerat. — 613. estu. — 622. ne in. — 632. pedentia nulla. — 638. incerto. — 640. erecto. — 645. siphecœbo. — taxos. — 650. nostro. — 652. uatis. — traxerat. — 653. ad umbras. — 662. stigiasque. — 667. feruentes. — 672. dure. — 673. paste. — medulle. — 675. ethinus. — 680. eoo. — 681. et. — numina. — 683. hos. — 686. confundit. — 688. gemitusque. — 689. trepetus. — stix. — 690. strident. — ullantque. —

694. demonio. — 696. confudere. — 697. reector. — 700. Persiphone. — Hecates] eracte. — 701. commestia. — 704. tu qui flagrantis. — 709. calido lauit. — [714]. — 730. Tesiphone (m^1). — 740. ethnea (m^1). — 742. parens] ceres. — 753. subrepsit. — 757. semel. — 765. Astibus. — 766. exurat. — 778. Aspexi. — ab *iteratur*. — 779. functis. — 781. eternam. — 782. Aeliseas. — aliis. — 787. scillam. — 794. cethei. — 796. alisosque. — 797. Eterni. — chalibis. — 802. fer. — 806. omnis. — 809. Qui. — 816. 815. *sed ordo corrigitur a m¹*. — 819. nil. — 826. liquit. — 828. Et.

Expliċ. lib' III. Incip. lib. IIII.

VII. 3. cursumque. — 67. Acedit. — 72. Humani. — generis. — 88. nil] non. — 100. mortemque. — 105. fortissimus. — 122. fert sors. — 129. ore est. — 130. Et mors uentura est. — 133. qui. — 136. defecto. — *Post versum* 136 *legimus*: Simus [m^2 *facit*: Hanc Sœmus] uirtutis stimulis ireque calore. — 146. incodibus. — [147. 148.]. — 149. gorgoneas. — 154. flumina. — 156. phithonas. — 157. fulgure. — 158. Excusit. — caleis. — 159. erectaque. — 160. Etherioque. — 164. thesalidam. — 172. nimioque. — 178. occumbere. — 186. trepidare. — *Post versum* 187. *extant vss.* 147. 148., *quos ante legitur a b*. — 188. araxin. — 191. nescius aruis. — 210. Numinibus. — 212. uelutique. — 227. Tretrarche. — 228. omnes. — *seruit corrigit m³ in seruunt propter* omnes. — 230. itereis (et a m^2). — 244. Casuram fatis. — 252. arces-site. — [257. 258.]. — 260. [est]. — 252. patria (m a m^2). — que *inser.* m^2 . — 268. nichil. — 272. et] aut. — 282. nimio. — 283. hespiriis. — 285. si. — 289. fallor. — 294. nutantes. — 295. furentes. — 297. duturos. — 310. uictum. — hostem. — 313. distringere. — 324. uiolarit. — sanguine. — 325. imputet. — 326. fossosque. — 331. Sumpta ceresque uiris capiunt. — 333. permittuntque. — 335. locasset. — 344. effudite. — 350. rigent. — 351. uolunt. — 358. reducesue. — 359. deciosue. — 363. est limite. — 367. ac. — 370. 371. 369. — 369. summis e. — 371. eate. — 375. afferte. — 383. romana iuuentus. — 385. procurrunt. — 389. iacet. — 396. senatus. — 398. destituet. — 404. In millos. — 406. corpore. — 407. possit. — 408. cedant. — 411. quo. — 413. famam. — 415. flexit. — 419. quam] que. — 422. orbem. — 427. ac. — 433. tigrin. — 434. uacatur. — 435. scithicamque. — 437. fonda-ta. — 445. nobis *iteratur*. — 446. secula] numina. — 450. minantes. — 451. Casus. — feriat. — 452. Intulit. — 463. 462. — 462. manum. — tempus quo noscere possent. — 475. illa. — 477. tundit. — 482. panaceaue. — 483. Oetheque. — 484. suas. — 486. fingere. — 489. cladis] gladiis. — 500 Hic. — 501. ferat. — 503. Cæsare] san-

guine. — 504. Hec. — 507. [per.] — 514. tyrrei. — solutēⁱ (*m*¹). — 538. Hinc. — 544. It *corrigit m*² in Et. — 548. Non illic. — 549. ferrique. — 552. partem belli. — 555. A. — pereat. — 559. ignes animis. — 560. Conspicit. — cladios. — madent. — 561. uitiant. — 563. furenti. — 567. uagatus. — 569. Bostonas. — 571. *pro prius* et] est. — 574. subigit. — 575. confudere. — 579. quis. — 582. uenerandoque. — 594. columen. — 599. emicuit. — 603. in uulnera *iteratur*. — 605. uoluentem. — 614. grauis. — 621. demissum. — ensem. — 623. telo. — 624. affixerat. — 625. ammissus. — 634. quid. — 637. Roinonus. — 641. seruiat. — 643. pauide. — 644. Obruet. — 676. Causa] causa. — probatum est] negatum. — 685. [tres]. — 695. bellis. — 696. ut. — 715. promittunt. — 721. præstare. — 728. arma. — 730. peritura. — 732. reuoces. — noctura. — 733. uullo (*sic*). — 734. nec. — 746. Nec plura locutus] sic milite iusso. — 751. volant] ruunt, *et non ruunt*. — 755. fudit. — expulit. — 756. Quodque. — 757. putabant. — 758. desponderet. — 761. stratumque. — 768. putem. — 771. meritis. — 774. figurans. — 778. pelopeus. — 784. Et. — misero pene. — 785. corpora. — 791. depressos] si dentis. — 795. latentes. — 798. miseros. — 809. ac. — tabes. — 816. sunt. — 818. fortuna. — 828. urse. — 830. sentit. — 840. passis. — 846. reuolutam. — 847. que. — milite. — 849. scelerum quam fatis. — 856. tumulos *emendatum in* cumulos. — 870. absolutis. — 871. bachini.

Explic
Incipit liber V lib¹ IIII.

VIII. 7. redit. — 20. totas. — urbes. — 21. penas longi. — 27. pudet. — 33. peneus. — 36 uadi se uexit. — 39. rector. — 41. iubet. — 46. currens. — 48. uidet. — 49. audet. — 60. dureque. — 62. listrat. — 63. propius famule. — 64. fatum. — 66. Semianimam. — 70. subcumbere. — 108. thessalie. — confudit. — 109. iam pleno. — 114. reuisent. — 119. egit. — 120. reparandum. — fatum. — [124.]. — 133. pupem. — 137. Materiam. — 148. patrieque. — 149. dendantur. — 153. quamuis. — 155. Non. — 157. terre. — 159. dimissus. — 161. [in]. — 174. num. — 178. Bosforum. — 179. descendit. — 184. tangit. — sirtim. — 187. ab. — 195. Qua saline *emend. m*² in Quas asine. — 204. ab. — 210. Deiotaurum. — 216. domos. — 220. astricta. — 222. regna. — 224. decurrere. — 226. regi. — 227. hiaspes. — 229. propter. — uinces. — 230. Sustinuis. — nos. — 231. Solus et] Solusque. — 239. positis. — 240. inductus. — 243. littore. — 248. themesidos. — 249. in *posterius insertum a m*¹. — pelagi. — paphisia. — 251. phaselis. — 254. hic. — 255. Iam taurum *corr. m*² in In tigrim. — dipsanta. — 258. sequitur paruique synedris. — 260. Quo. — selynis. — 265. Consultem *corr. m*² in Consul ite. — 266. Ingentis. — 270. et plenis. — 271. pulsuum. — 277. libiam. — 279. proceres] uobis. — 292. noctes. — 294. uoluptas. —

pharetras. — 309. Effundo. — 315. [hæc]. — cruentum. — 320. Quam. — 324. ieris. — 326. Concurrent. — 327. au grasos. — sensit. — 333. cruentis. — 334. relinquit. — 335. qui. — 336. totos. — 337. Auersosque. — 338. deos] focos. — 339. famulos. — 346. roma. — 353. latentis. — 355. Perdidit. — 360. lacesscit. — 368. media. — 372. conscendit. — 374. uerticis. — 375. totum. — 376. Exiet. — 377. illi. — 378. Aut. — 382. usquam. — 387. uacuaque. — pharetra. — 390. missise. — pudendum est. — 393. Incubat. — et. — 395. melior. — 397. nobis. — 401. uiros. — 404. nox una] tota. — 405. fratrum] regum. — — matres. — 413. stimulata. — 414. que, *sed e a m²*. — 426. ducum. — iaceret. — 428. thessalia. — 429. uincat. — 431. primum gelidum. — 436. trunca. — 447. solo. — 448. tholomeus. — dedita. — 449. qui. — 460. totus. — 479. uexerat. — 483. dampnare. — photinus. — 484. ptolomee. — 488. et. — 502. fuerit. — 505. armis. — 508. una. — 512. magni. — tholomee. — 514. maculasque. — 516. pharsalia. — 520. Tunc. — 524. que te nostri. — 526. rufugo. — 528. tholomee. — 531. arcessimus. — 539. casus. — 559. tenens. — 561. patebant. — 562. que. — 564. celsa. — 567. adpellere. — 575. cessit. — 579. remanes. — 582. si surcia uexant. — 583. Pendebat. — 585. *Loco verborum* Numquam omine læto *extat spatium*. — 587. fugeris. — 589. fluctu. — 610. ueniet. — 614. incognitus heret. — 615. præbere. — 617. Uellet. — 618. — Sed. — 620. Respexitque. — 623. speculator. — 627. scires. — 629. lacerantque. — 642. cuius. — 645. sunt. — 651. meruit. — 655. tortos. — 659. Uiuat. — etiam. — 660. accessere. — 675. satellas. — 678. proj o. — 679. noscet. — 681. compressa. — 684. Subfixum. — rubente. — 690. Ad siccata. — 692. stirps. — 693. sorores. — 695. et structo. — 696. ptolomeorum. — 697. cludant. — 701. Ac. — 702. ac. — 704. immunis. — 716. icario. — cyrinee. — litora. — 720. in. — 734. tristi cantu. — ignes. — 739. nec. — 741. funere. — 744. sui. — 745. semustaque. — 746. Subduxit. — 748. conspectum. — 757. struge. — 767. succensa. — 768. quiescunt. — 770. transfundat. — 777. magnus destillat. — 779. promissa. — 780. qurit (*sic!*). — 786. semusta. — 792. semusto. — 799. tumuli est. — 801. brumio. — 802. est magni. — 808. lepidi^{que} (*m¹*). — 809. sertorii. — 815. multos patrie. — 821. Inpressum. — 827. precor. — 831. romanam. — isim. — 832. Semideosque canes. — 842. utinam nobis. — 847. ferialibus astris. — 851. Nam. — 852. pljade. — 862. in. — 864. tusco. — uenerantur. — flumen *emendatur in* fulmen. — 865. sepulcri] futuris. — 872. tomulo.

Explicit lib' V. Incipit lib' VI.

IX. 1. Et. — 3. semustaque. — 6. Quodque. — 12. miratus. — 13. nube. — 19. pendebat. — 20. dominum mundi. — 23. postquam. — 25. Excipit et. — trepidacia. — refouet. — 26. proiecto. — 27. gessit

regnum capiens. — 29. sue. — 39. præducere. — 40. ruinas. — 41. dilabitur. — 42. enim in. — 45. Cum. — ex tanto. — 48. [in]. — 52. [tenuit]. — 53. equore. — 54. usti. — 56. gelidos. — 57. rogo (m^1). — 70. in pectore. — 71. Inpia. — 74. limite. — [83.]. — 104. potui. — funera. — 105. contusa. — 111. alte. — 116. morte. — 117. cyprus. — 121. a. — 122. in. — 125. frater fatur. — 126. sors. — 130. regna. — 131. Hospitiis. — 142. frutius. — 149. erumpunt. — 150. nusquam. — 151. inhumanos. — 157. dant. — 160. 159. — 159. sparga. — 160. cinires. — 161. Subpositique dii. — 162. linguam. — 163. [erit]. — 164. genitor populis. — sugatis. — 171. solutis. — 177. uelamino. — 183. paras. — 190. multum. — 192. nulla. — 197. recentis. — 198. Intuli. — 200. summissa. — 207. inperii. — 209. uarium. — 210. superi. — potuisses. — 213. Factalem. — 217. fremit. — 219. tarchon motus. — 222. placate. — 223. Vadis. — 228. fauori. — 241. coget. — 243. nec. — 246. toto. — 250. sequeris patriam. — sequamur. — 259. niuis quod iam tibi uiuere tutum est. — [260.]. — 261. uacanti. — 263. potuit uestro. — 269. putat. — 272. mernisti. — 277. coniuix magni. — 280. sciat. — 282. cum cæde] de mercede. — 288. Dedidiosa. — 290. Florifere. — 299. Renaque. — deuictis. — catonem. — 300. libicis. — mauri. — 301. uetebat. — 307. sub. — 309. littore. — 310. mare. — 312. fortis. — 323. inlato. — 328. antempne. — 332. effudere fremen- tem. — 333. liber uentis. — 334. detrusit. — 338. breuius. — sævit] sepe. — 347. inlesa. — 349. profiantem. — littora. — 355. Quem. — 358. spoliatis. — 359. fama. — 361. grauis. — 365. nemorisque. — 374. Hoc. — 379. signa. — 382. exusta. — 383. errare. — 387. *extat in ng. infer.* — 396. etherius. — 401. sub crimine. — 406. calentes. — 407. Incedit. — 408. Inreducemque. — cepit. — 414. Qua. — 417. adit. — 418. Effundant. — 419. discessit. — 420. libice. — [est.] — 421. non] in. — 426. maurisia. — 430. petemus. — ab orbe. — 431. complecti- tur] compleuerat. — 432. proiecta. — 444. ac. — 447. Equoreas. — 449. illum] ortum. — 451. se. — 454. harenis. — 462. tantum. — 463. niolentior. — 464. nullisque. — 470. Numquam. — 473. cadit. — 474. extrema. — 477. dimissa. — 478. mune. — 482. timuitque. — 485. ingentis. — 490. tulitus. — [penitus]. — 493. iterum ne. — 494. ethe- ree. — 495. uiam. — tota. — 510. suffecit. — 512. corniger illic. — 516. altaria. — 525. abstulit. — 531. tunc. — 536. carchinus. — 538. direpta. — 545. patebant. — 547. ut exploret. — 549. hortatu. — 553. bellisque. — 568. et] sed. — 572. hoc. — 574. facimus. — 576. neque. — 578. ubi] nisi. — ether. — 581. Sortilogis. — egeam dubii (m^1). — 584. profatus. — 592. conatur] rogat. — latices. — 595. illo. — 599. currum. — 604. Nunc. — 605. quam. — 614. [est]. — 615. [et] fatum- que. — uidente. — 619. exudet. — 620. nocendi. — 625. calente. —

631. Stridola. — 632. Femineo cui. — solute. — 643. liniuit. — 644. uincerit. — 646. Phorcis. — 648. terra. — 652. uisum. — 653. uittabant. — 658. e medio. — 659. dane sed. — 660. parrasie. — 663. rubente. — 664. A. — fuluo. — 673. pretecti. — 676. Perseas. — 677. coluferi. — 679. spirare. — 682. auersi. — 686. Aera. — 689. respicerent. — 695. nothum. — 703. coactum] ueneni. — 704. Ipa. — 706. [nobis]. — 713. tingitur. — 717. scitalis. — 719. amphisibena. — 722. fumancia. — 729. Letiferos. — 732. elephans. — 748. quin] ne. — 753. fatigue. — 757. sibi] et. — 762. illo. — 763. in crure] cruore. — 768. rupta. — 769. est nondum. — 772. Liquit. — destillant. — 775. terram. — 777. et laterum contexta] laterum textura. — 778. abtrusum. — 781. calidus. — 783. perustum est. — 791. robur. — era. — 792. Succedit. — 795. tollente. — 798. exultat. — 809. circyici. — 817. Testatur. — 818. socias. — 820. sabeas. — 823. emesit. — 826. rotat. — 829. Transacti. — 837. salpugna. — 839. Sed. — 840. [est]. — 841. Nam neque] Namque. — struxerunt. — 847. norunt. — 855. fortuna. — 865. ferit. — 870. hec. — 876. et uolumur. — 878. fatis. — 880. suo. — questu. — 888. in pectore. — 896. mixtis. — 901. Letifica. — 903. ad. — 905. usususu. — 914. Expurgant. — 916. peregrina. — 917. tamaris. — custos. — 921. Habrotonum. — 928. dat. — 929. nimium. — taceri. — 935. petens. — 936. superauerat. — 938. tandem leuior. — 942. illic. — 943. redire. — 944. [procul]. — 945. nunc uisa. — 949. hiemon. — 956. pelagi. — 959. astriferam. — 961. Segeasque. — miratur. — 963. Rœrion. — debentis. — 967. Assarici. — 970. siluaque patentes. — 973. cœnce. — 980. fata. — 984. zmirrei. — 986. Uiuuit. — 991. Aeeneque. — 992. lares] parens. — 994. obstruso. — 996. priore. *Post versum* 997. extat versus: Constitutam sparsas arces, replebo ruinas. — 998. Constitutam. — 1006. nocturna. — 1016. terræ] belli. — 1019. querens magnus. — 1023. *Pro secundo accipe]* accipit. — 1036. uultu. — 1050. amantis. — 1053. alii. — 1054. e. — 1058. Hec ubi. — 1061. magni misereri perfide. — 1076. ptolomee. — 1081. uosmet. — 1083. hospitium est. — 1087. ptolomeus. — 1090. solum. — 1094. ferentes. — 1096. Cum. — 1100. ate. — 1101. tua. — 1105. Inferit. — 1106. abscondunt.

Explicit lib' VI Incip̄. lib' VII.

X. [8.]. — 10. secuta. — 14. pauorem. — 23. peregit. — 27. tot terras. — 39. occasum. — senectus. — 40. nilumque. — 42. Tunc. — 50. ortu. — 56. cleoplatra. — 67. A monodum. — 69. ptolomaida. — 74. thessalice. — 76. Inlicitosque. — 79. calescere. — 84. Que. — capillis. — 87. externum. — 88. sedituit. — 89. Clonplector. — 95. photini. — 103. photini. — 106. cesare. — 112. Extruet. — 120. suffecta. — *Post versum* 122. legitur: Hic torus assirio cuius pars maxima fuco. —

123. Strata micant tiro q. p. m. lentum. — 124. uariis. — 125. *Pro secundo* pars] par. — 126. licea. — 130. dicat rheni se dicat. — 134. exuta. — 136. illic] thoris. — 137. fuscata. — 154. Optabat. — 156. in auro. — 161. Accepere. — mariotidos. — 167. externe. — non. — 175. Lanigerum. — aquorea. — 189. malle. — 190. latentis. — 192. relinquo. — 193. aquoreus. — 197. celicolas. — 199. Sideribusque. — 201. eui. — 209. [est]. — 210. leoni. — 211. rapidos. — 217. actusque. — 219. quod. — 221. sibi. — 225. labe. — 234. siene. — 236. aptumpnum. — 238. decurrere. — 239. [est]. — 240. ascripsit. — aquas. — 241. ære. — 242. depellunt [tot]. — 244. rumpentes. — 247. campo. — 248. putant. — 249. Commoueat penitus. — 251. perustam. — 252. ducit. — 258. polosque. — 268. cupido est. — 277. cursus. — 284. nili. — 285. In. — 289. is r.] directus. — 290. ocase. — 292. primis. — 298. tuos] magis. — 300. afferre. — 301. est per. — 303. meroes. — 307. phebe. — 309. uires unum. — 312. populos. — 314. rubri. — ponti. — 316. totas. — 317. obrupta. — 321. tremunt. — [multo]. — 322. inuitis. — 323. Hic. — 324. percussa. — 329. In. — tam mollibus. — 331. ripis. — 333. photini. — 334. sacra iam. — 338. Pharias] uiles. — 348. iuberes. — 350. At. — 353. tunc. — 361. puerum. — 368. ut] et. — 369. e. — crede. — 373. nocturnas. — 383. et [ac. — 384. At. — ingentis. — fati. — 392. dabis. — 398. lentus. — 403. cum. — 406. Quis. — 408. *Pro primo ubi* ibi. — 410. proxima. — *Pro secundo non*] nunc. — 413. qui plus te. — 416. findere. — 417. est non. — 421. Eucent. — 422. districta. — 427. ptolomee. — 430. Ullam. — 432. iunxitque. — photoni. — 434. produxit. — 437. sed] præ. — 438. sponte. — 448. mulcifer. — 451. sperare uetantem. — 458. in bellis. — 463. sunt. — 464. ptolomee. — 471. ualuit mundi. — neque. — 472. et rator. — 475. Fastaque. — 477. ausus est. — 483. diuisa. — 485. uice. — 488. Ambiciosa. — 489. aditus. — 490. fiducia. — 491. tictas. — 492. cunctis. — 493. perstuperat. — 496. semiste. — equora. — 497. Inque. — 498. Excumbit. — 502. ærio. — decurrere. — 504. paulum clausa. — 514. Cesar et. — aditus ac] ut uidit. — 515. Ostia non fatum meriti penasque photini. — 517. auido. — 518. gladio ceruix. — 521. arseno quoque c. — 526. Uindinctam (n alia manu insertum est) — 532. nullo. — 533. una. — [534]. — 535. transire. — *Post versum* 537. extat 534 hoc modo: Mollis in exiguo etc. — 540. aceruus. — 544. nomine.

RUDOLFUS VÁRI dr. phil.

ÚJABB NÉMET IRODALOMTÖRTÉNET.

Az újabb német irodalomnak philologiai feldolgozása és valóban tudományos történeti tárgyalása nem régi keletű. Paul Hermann a germán philologia történetének vázlatában (*Grundriss*-je I. köt. 94. s köv. lapjain) helyesen rámutat, mennyire elhanyagolták a régebbi germanisták az újabb német irodalom termékeit úgy a tudományos irodalom, mint az egyetemi oktatás terén s hogy így annál több alkalma nyílt a dilettantismusnak arra, hogy e szakot «művelje». Még a klasszikus korszak irodalmával szemben is csak lassan-lassan kezdett a kutatás igazi történeti álláspontra helyezkedni; eladdig itt is æsthetikai elméledések, legjobb esetben népszerű biographikus tárgyalásmód uralkodtak. Végre azonban ezen a téren is fellép a módszeres, philologiai tanulmányozás: Lachmann Lessing-kiadása és Goedeke Schiller-kiadása biztos alapot vetnek, a hetvenes évektől kezdve pedig gyors és nagy lendületet vesz e kutatás. Főleg Scherer nevéhez fűződik ez újabb mozgalom; mellette, nagyobbrészt az ő hatása alatt, új meg új munkásai támadnak az addig elhanyagolt tudományozásnak: Schmidt Erik, Seuffert, Minor, Sauer, Muncker és mások. Lessingen és Schilleren kívül a többi klasszikusok műveit is hozzájuk méltó kiadásokban kezdik közre bocsátani: 1877-ben Suphan megkezdi Herder kiadását s 1887-ben megindul a weimari Goethe-kiadás (v. ö. *Közl.* XII, 225., XIV, 445.). Az újkori német irodalom egyéb termékei külön kritikai kiadásokban és gyűjteményekben látnak újra napvilágot, az utóbbiak közül a stuttgarti *Litterarischer Verein* vállalata mellett kiemeljük Braune gyűjteményét: *Neudrucke deutscher Literaturwerke des XVI. u. XVII. Jahrhunderts* (1876 óta, I. *Közl.* VIII, 215.) és a Seuffert-ét (újabbán Sauer szerkesztésében): *Deutsche Litteraturdenkmale des XVIII. Jahrhunderts* (1881 óta, *Közl.* VIII, 115.).

A szövegek kritikai kiadása mellett, jórészt velök együtt s ezek alapján ez irodalomnak tudományos történeti tárgyalása is mind élénkebb lendületet nyer. A folyóiratok is nagyobb meg nagyobb tért engednek az e nemű munkásságnak: Haupt folyóirata XIX. kötetétől fogva *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literaturgeschichte* címet vesz fel és az újabb német irodalmat is bevonja kutatásai körébe, e mellett a *Zeitschrift für deutsche Philologie*, a Schnorr-féle *Archiv für Literaturgeschichte* (—1877) s e helyett újabbán a *Vierteljahrsschrift für Literaturgeschichte* váltak az e nemű munkálkodásnak főbb organumaivá. S e munkásság idővel oly nagy arányokat öltött, a munkafelosztás elvének mind következetesebb érvényesülésével annyira

felé elágazott, hogy az egyesre nézve mind nehezebbé válik a részletes munkálkodás figyelemmel kísérése s az egésznek áttekintése.

Ily körülmények között valóban hézagot pótol az a vállalat, a mely az újabb német irodalomtörténet terén érvényesülő ama tevékeny munkásságnak összefoglaló képét kívánja adni, a mely mindazt ki akarja emelni s meg akarja állapítani, a mi könyvek, dolgozatok és kritikák keretében állandó becsre számot tarthat. E vállalatnak — mely ránk nézve annyival fontosabb, minthogy német irodalmi oktatásunk első sorban ugyancsak az *újabbkori német irodalom* termékeihez fordul — nem rég jelent meg első kötete e cím alatt: *Jahresberichte für neuere deutsche Litteraturgeschichte*, herausgegeben von Julius Elias, Max Herrmann, Siegfried Szamatólski. I. Band (Jahr 1890). Stuttgart, Göschen 1892. (136+196 l.; ára 10 mk.). E munka részletezett és mégis jól áttekinthető képét rajzolja az e szakbeli tudományos munkásságnak, úgy azonban, hogy — az előző szavaival élve — e tudományágnak nemcsak receptív organumául tűnik fel, hanem kétségtelenül productívna is fog érvényesülni mint a jövőbeli új kutatás kiinduló pontja. Hisz a hol — hogy a vállalatnak csak egy pár dolgozótársát említsük — a XVI. századi eposzról Strauch, a drámáról Bolte, Lutherről Kawerau, Klopstockról Muncker, Lessingről Schmidt, Goethe életéről Geiger írnak, ott már alig lehet szó «referatum»-okról, hanem amaz irodalomnak valóban önálló beccsel bíró kritikai feldolgozásáról. Legyen szabad az ott rajzolt képet e helyen legalább körvonalalaiban, vázlatosan, itt-ott egy-két vonással kiegészítve, visszaadnunk, hogy Közlönyünkben, mely a tér szűkénél fogva jelenleg úgy sem terjeszkedhetik ki a külföldi irodalom egyes termékeinek bővebb megbeszélésére, legalább ily összefoglaló módon ismertessük a nevezetesebb mozgalmakat és jelenségeket.

Az egész irodalomtörténeti anyag az újabb német irodalom három nagy korszakának megfelelőleg három főrészbbe van beosztva: I. A XV. század közepétől a XVII. század elejéig. II. A XVII. sz. elejétől a XVIII. sz. közepéig. III. A XVIII. sz. közepétől a jelenkorig. E főcsoportokon belül azután külön fejezetekben tárgyalják hivatott szakemberek az egyes műfajokra, valamint egyes kiváló írókra vonatkozó irodalmat. Mindezt megelőzi egy általánosabb rész, mely az irodalomtörténet módszerére, segédtudományaira és némely szomszédos tudományágra vonatkozó kutatásokat foglalja össze.

Az első fejezetben Herrmann és Szamatólski *az irodalomtörténeti kutatás elveire és módszerére* vonatkozó irodalomról adnak számot. Részletesen ismertetik Wolff J. munkáját (*Das Wesen wissenschaftlicher Litteraturbetrachtung*), a mely szerint az irodalomtörténetírónak hármas feladata van: a philologiai (szöveg- és forráskritika a

mű eredeti alakjára, a kortársak ítéletének megbízhatóságára irányuló kutatás), a *historiai* (az egyes irodalmi mű keletkezésének ki-derítése; a források, az irodalmi hagyomány, a korszellem és az összes kulturállapot hatásának kimutatása, másrészt ama momentumok ki-emelése, a miket az író sajátjából adott, a mű oka és célja, s a műnek a kritikára, közönségre és irodalomra való hatása) és az *aesthetikai* feladat. — Megemlítendő itt továbbá Pniower tanulmánya, mely megkülönbözteti a 'régi' és az 'új' irodalomtörténetet, az előbbi az irodalmi művek szellemi tartalmának, a költő erkölcsi intenciójának, a mű eszméjének megállapítására törekedett s e mellett elhanyagolta a történeti vonatkozásokat, főleg a más művekkel való összefüggést; az «új» irodalomtörténet fellendülése a classica-philologia (Lachmann) és a természettudományok hatásának köszönhető: az egyiktől a vizsgálódás tárgyainak sokoldalú megvilágítására, a methodus finomulására vett ösztönzést az új irány, míg a természettudomány eljárása az írói művek keletkezésének kifürkészésére, analysisre adott példát. Ez új irány mestereiül Goedekét, Scherert és Schmidt Eriket nevezi meg. — A többi e rovatban felsorolt tanulmányok közül figyelemre méltók még Wetz fejtegetései. Wetz, a kinek másnemű irodalomtörténeti munkásságáról volt már szó e Közlönyben (XIV, 120.), ezúttal az *összehasonlító irodalomtörténet* fogalmáról értekezik (*Über Begriff u. Wesen der vergleichenden Litteraturgeschichte*, Shakespeare-ról szóló nagyobb munkája I. kötetének bevezetéseképen). E fogalmat ő szűkebben határolja meg, mint a hogyan az rendesen szokás: a nemzetközi irodalomtörténeti kutatás kizárásával csak azokban a vizsgálatokban lát összehasonlító irodalomtörténetet, a melyek összehasonlítás alapján egész korszakok és irodalmak, valamint ezek főképviseleinek jellemét igyekeznek megállapítani, és azokban, a melyek különféle költőktől feldolgozott tárgyakra vonatkoznak. Az összehasonlító irodalomtörténet W. szerint Herder és Schiller vállain nyugszik, az utolsó évtizedek legkiválóbb irodalomtörténetírója pedig Taine, a ki legjobban értett annak kifejtéséhez, a mi egy irodalomnak legsajátosabb lényege és a mi rá nézve más irodalmakkal szemben jellemzetes. Megemlíthetjük még, hogy Wetz szigorúan el akarja egymástól különíteni a *nyelvtörténetet*, mely a nyelvi jelenségeket történetileg magyarázza, a *philológiát*, mely az emlékek szavainak és mondatainak formáját s értelmét és az egésznek tartalmát állapítja meg, és az *irodalomtörténetet*, mely az irodalmi fejlődés menetét és az irodalmi jelenségek mivoltát állapítja meg. Nyelvtörténet és irodalomtörténet csak a kutatás nyers anyagát (még csak nem is tárgyát) bírják közösen és egymással annyira sem rokonok, mint az irodalomtörténet a politikai történettel vagy a vallástörténettel; a nyelvészeknek és irodalomtörténetírónak feladatai merőben különbözők s megoldásukra

egész különböző módszerre van szükség. Az irodalomtörténetre nézve az ethnographia is hasznosabb, mint nyelvtörténet és philologia s az irodalomtörténetíró útjának tán nem a philologiai seminariumon, hanem a pszichiater klinikáján kellene átvezetnie, a hol a beteg lelkiállapotok mellett mélyebben bepillantathatna a normális lelki életbe is. — Kétségkívül sok igazat mond W. ama disciplinák különbségeit illetőleg, de hogy azok mindamellett is szorosan összefüggnek egymással, azt úgy hiszszük egész meggyőzősen fejtette ki újabban — ama tudományágak fogalmából kiindulva és a történeti fejlődés tanulságaira rámutatva — Paul Hermann (*Grundriss d. germ. Philol.* I, 3. 151. l.). Paul ugyanott szépen és alaposan kifejtette az irodalomtörténet fogalmát, feladatait s módszerét is (215—237. l.) s csodálkozunk, hogy a szóban levő *Jahresbericht* nem említi meg ezt az 1889-ben megjelent fejtegetést. Ugyane tárgyról érdekesen nyilatkozott az azóta elhunyt *ten Brink* is 1890. máj. 1-én Strassburgban tartott rektori székfoglalójában (*Über die Aufgabe der Literaturgeschichte*); ezt is hiába kerestük a szóban levő jelentésben.

Az általános részből kiemeljük továbbá a *poetikáról* szóló fejezetet. Werner R. M., a ki e téren maga is feltűnést keltve lépett fel, ismerteti e tudomány újabb jelenségeit. Felsorolja az aethetika és poetika történetével foglalkozó munkákat, majd a régibb irányú, deductiv poetika újabban megjelent termékeit s azután részletesebben jellemzi az inductiv poetika terén való mozgalmakat. Ezen a téren működik maga Werner is, Lipps-szel együtt *Beiträge zur Aesthetik* (Hamburg), cím alatt egy gyűjteményt indított meg, melynek első köteteként *Lyrik und Lyriker* cz. fontos tanulmánya jelent meg. Werner e munkában a lyrai költemény keletkezésének feltételeit és módját, fejlődésének formáit adja elő; kimutatja, hogy dolgozza fel s alakítja át a költő a külső benyomásokat költői művé s példák segítségével kifejti, mily utat tesz meg a lyrai költemény az első indításoktól kezdve végleges alakulásáig. Megemlítendő még, hogy Werner a lyrára nézve elvetendőnek tartja a *népköltészet* és *műköltészet* szerinti megkülönböztetést, mivelhogy, úgymond, minden lyrai költemény egyéni érzelmeket, ez érzelmeknek egyéni kifejezését s ennél fogva *egy* költőt is tételéz fel. — A poetika fejezetében érdekesen összefoglalja Werner a modern aethetikának a költészettant szorosabban érdeklő eredményeit; kiemeli Lippsnek idevágó összefoglaló cikkeit (a *Philos. Monatshefte* 26. s k. kötetében), megemlíti Alberti-nek a Lombroso-éval ellentétes felfogását, hogy a genie épen nem beteges állapota az agynak, hanem ellenkezőleg, az agy legtökéletesebb épségének állapota; ismerteti a költői tevékenységre, a költői teremtésre vonatkozó kutatásokat (Biese, Bruchmann). Ezt a tevékenységet akarják megvilágítani pl. Biese, midőn a csillagos égnak hatását keresi a régi és új költészet tükrében, vagy Werner, midőn a hó-

esést fejtegeti mint a költő élményét (példákkal); Plaumann, midőn a «hársfaköltészet»-et, Fuchs, midőn a tenger poezisét tárgyalja. Szó van egyes æsthetikai fogalmakat tárgyaló munkákról (Valentin fejtegetései az ízlésről; Lasson a stilszerúségről; Grottewitz az „általános emberi“-ről, melyet mint üres phrasist visszautasít; Valentin a tragikumról, Ernst O. az irányzatosról stb.). Végül a naturalismusra vonatkozó æsthetikai és történeti irodalmat jellemzi a referens, Volkelt, Jerusalem, Carrière stb. fejtegetéseit, s megemlíti az új irány jövődébéli fejlődésére vonatkozó nézeteket, pl. a Neumann-Hofer-ét, a ki azt várja, hogy a XX. században a tudomány fog a képzeletnek új anyagot szolgáltatni s ezzel megtermékenyíti majd a művészetet.

Mellőzve a *Jahresbericht* általános részének egyéb fejezeit (Schönbach: *Geschichte d. deutschen Philologie*; Kochendörffer: *Schrift- und Buchwesen*; Meyer: *Kulturgeschichte*; Kehrbach: *Geschichte des Unterrichtswesens*), még csak az utolsót említjük meg, mely *Die Litteratur in der Schule* cz. a. a német irodalomnak az iskolai oktatás körében való helyzetével foglalkozik. E tárgyról Lehmann értekezik, a kinek *Der deutsche Unterricht* (Berlin, 1890.) cz. könyvéről, mely Hiecke és Laas ismeretes munkáihoz csatlakozik, alkalmilag megemlékeztünk már e Közlönyben is (XVI, 73.). E könyv maga is tekintélyes helyet foglal el az e fejezetben tárgyalt irodalom termékei között. Lehmann szerint az oktatás középpontja csakis a nemzeti irodalom lehet. Az irodalmi mű megértésének három fokát különbözteti meg: a közvetlen vagy szemléletes (anschaulich), a történeti és a kritikai felfogást. A gymnasiumi oktatás tulajdonképi célját, Lehmann a történeti megértés előkészítésében látja, a gymnasium alsó fokán a szemléletes felfogásnak van helye. Ezek a szempontok érvényesülnek azután a német olvasmányban is úgy cél, mint módszer tekintetében. A német irodalom tárgyalásának ideális eredménye Lehmann szerint a következőkben foglalható össze: «Egy kultúrnép nemzeti ereje nem abban a hajlamban mutatkozik, hogy idegen befolyásokat elutasít, hanem abban a képességben, hogy azokat assimilálja, szükségleteihez és tehetségeihez képest önállóan s erős akarattal alkalmazza. Ez igazságot a német költészet két nagy korszaka bizonyítja. S ezek másodikának főleg az a gondolat a sajátja, hogy az egyesnek s a népnek boldogsága nem külső körülményekben, hanem a szellemi életben keresendő s található meg». (Előszó, IV. l.) — Ugyancsak a német, tehát a nemzeti nyelvnek és irodalomnak az oktatás középpontjába való helyezését kívánja Grimm Hermann egyik újabb essay-jében, különösen «Goethének s az övéinek» nagyobb térfoglalását óhajtva. Hasonló szellemben nyilatkoztak újabban Ernst O. és Hildebrand R. is. — Az irodalmi oktatás egyes ágait tárgyaló munkák között a referens kiemeli Goldscheider szellemes tanulmányát: *Die*

Erklärung deutscher Schriftwerke in den oberen Klassen höherer Lehranstalten (v. ö. Közl. XVI, 74), a módszeres magyarázó művek közt méltán első helyre teszi Frick *Wegweiser durch die klassischen Schuldramen* cz. munkáját (1. Közl. XVI, 700). — A program-értekezések közül Lehmann kiemeli a Meyer A. G.-ét (*Deutsche Prosalektüre in d. Mittelklassen höh. Lehranst.*); a szerző itt már a középső osztályok számára összefüggő prózai olvasmányt kíván (az olvasókönyv helyett) s Kleist, Kohlhaas'-a kapcsán útmutatást ad ily olvasmány tárgyalására.

Az eddigiekben ismertetett általános részre a tulajdonképi irodalomtörténeti munkásság megbeszélése következik. E tárgyalás első főrésze (*Von der Mitte des XV. bis zum Anfang des XVII. Jahrhunderts*, 78—136. l.) főleg a *reformatio századának irodalmával* foglalkozik. A vallásos lyráról és a mesterdalosok költészetéről a referens, Ellinger Gy., nem említ nagyobb fontosságú munkálatot, a népdalra vonatkozólag két összefoglaló dolgozatot emel ki: Wackernell *Das deutsche Volkslied* és Hauffen *Leben u. Fühlen im deutschen Volksliede* cz. értekezéseit, mindkettő a német népdalnak és fejlődésének általános jellemzésére törekszik. E tárgyról különben újabban maga Ellinger is értekezett *Über die Entstehung des neueren deutschen Volksliedes* cz. alatt. Bolte J. könyve: *Der Bauer im deutschen Liede* a parasztéletet tárgyaló 32 dalt tartalmaz. — E kor epikájának főalakjáról, Fischartról, egy francia ember, Besson, írt terjedelmesebb tanulmányt, melyről e Közlönyben is volt szó (XVI, 315); e könyvhöz fűződik néhány, német folyóiratokban megjelent ismertetés, melyek közül, Strauch szerint, a Martin-é tartalmaz Fischart élettörténetére vonatkozó újabb adatokat. Fischart egyes munkáival Hauffen és Englert foglalkoztak. — A népkönyvekre vonatkozó irodalomból kiemelendők Jeep-nek a schildaiaikról szóló könyvvel és Szamatólskinak az 1589-iki Faust-könyvvel foglalkozó tanulmányai. — A XV—XVI. századi drámát Bolte cikke tárgyalja, az általánosabb irányú dolgozatok közül kiemeli a Liliencron-ét: *Das deutsche Drama im XVI. Jh. u. Prinz Hamlet aus Dänemark* (*Deutsche Rundschau* XVII.). Majd Spenglernek a ,tékozló fiú' drámai feldolgozásairól írt munkájáról emlékezik meg s megemlíti azt az ismertetést is, melyet e munkáról e Közlönyben (XIV, 55—59) közzétettem. A XVI. századi svájci színműveknek Bächtold által megindított gyűjteményes kiadásáról volt már szó e Közlönyben (XIV, 729), szintűgy Schweitzernek Hans Sachsról írt (francia nyelvű) monographiájáról (*Közl.* XVI, 313), melyről Bolte is nagy dicsérettel emlékszik meg. — A szatirikus költészet művelői közül természetesen Murner Tamással foglalkozott leginkább a kutatás (Lauchert, Riess, Kawerau, Matthias).

Tekintélyes helyet foglal el a *Luther-irodalom*. Kawerau cikkéből megemlíjtük, hogy Luther műveinek még folyamatban levő weimari

és erlangeni nagy kiadásai mellett egy amerikai kiadás is indult meg, mely egyes részeiben önálló tudományos értékű. Luther iratainak iskolai kiadásai közül K. nagy dicsérettel emeli ki a Neubauer szemelvényeit (a Bötticher-Kinzel-féle *Denkmäler d. älteren deutschen Litt.* cz. gyűjteményben, Halle). Lutherrel mint bibliafordítóval foglalkozott Walther, azt a kérdést tárgyalva, mily viszonyban van a Luther műve az előző középkori bibliafordítással (v. ö. Heinrich G. *Német Irod. tört.* II, 250 és *Közl.* XIV, 731). Újabban ugyanis találkoztak, a kik Luther korszakalkotó munkáját is a plágium divatos vádjával illették. Ezzel szemben Walther *Luthers Bibelübersetzung kein Plagiat* cz. dolgozatában bebizonyítja Luther önállóságát, kimutatja, hogy «egyezések» a szövegnek csak könnyű helyeinél fordulnak elő, nehézségek beálltával azonban eltűnnek, Luther tehát ép a könnyű helyeknél élt volna amaz idegen segítséggel? Főleg a nyelvezet összehasonlítása most is megerősíti azt a régibb felfogást, melyet pl. Heinrich így fejezett ki irodalomtörténetében (1889): «Luther ismerte s fölhasználta e régibb fordítást, de nagy hasznát nem vehette», — körülbelül így ír Kawerau 1892-ben a legújabb kutatások után is: «dass Luther mit jener Vorgängerin, selbst wenn sie ihm zur Hand war, nur ausserordentlich wenig hätte anfangen können» (I, 111. l.). — Luthernek a humanistákhoz, főleg Huttenhez való viszonyáról Reindell értekezett (*Luther, Crotus und Hutten* cz. a.). Sok port vert fel 1890-ben a Luther öngyilkosságáról szóló hazug mesének fölelevenítése és megvitatása.

A XVII. század és a XVIII. első felének termékeire vonatkozó irodalomtörténeti munkásság, melyet Reifferscheid, Waldberg, Elias és Creizenach ismertetnek, aránylag; nem nagy tért foglal el. E korszakra vonatkozó általánosabb irányú művek közül nagyfontosságú a Reifferscheid vállalata: *Quellen zur Geschichte des geistigen Lebens in Deutschland während des XVII. Jhs.* (Heilbronn, 1889 ó.), a mely (több kötetre terjedve) eddig kiadatlan kézirati feljegyzéseket, leveleket stb. közöl és fog közölni, de csak a mennyiben ezek ama század általános szellemi életére nézve is jellemzők. — A XVII. századbeli német nőknek jellemzését adta Steinhausen (*Die deutschen Frauen im XVII. Jahrhundert*), a következő századbeli női életet tárgyalta Schultz A. (*Alltagsleben einer deutschen Frau des 18. Jahrh.*) főleg az Amaranthes (Corvinus)-féle «Frauenzimmerlexikon» alapján. — Az e korszak költői stílusára vonatkozó tanulmányokat Landau-nak a marinismust tárgyaló dolgozatai (*Zur Geschichte des Barockstils in der Litt.*) képviselik. — E kor lyrai költészetével ezúttal nem foglalkoznak nagyobb szabású munkálatok; az epikus irodalomra vonatkozó dolgozatok közül kiemelhetők a Gessner-é: *Das Vorbild des Don Quijote*, mely az Amadis-irodalomhoz nyújt adalékokat, és Fischer-é: *Die Sage von Romeo*

u. *Julia in deutschen Prosadarstellungen des XVII. Jhs.*; a drámát illetőleg az angol komédiások történetére vet világot egy-két dolgozat (Sittard; Pinloche, v. ö. *Közl.* XVI, 317), Opitz drámáiról működésére két értekezés (Taubert, Heuwes); a Faustról szóló népdramát — két jelenettel bővítve — újból lenyomatta Engel; nagyobb tért foglal el 1890-ben az oberammergau-i passió-játékokra vonatkozó irodalom, e játékok történetére azonban e munkáknak aránylag csak csekély száma terjeszkedik ki. E kor tanító irányú irodalmával foglalkozó munkák közül a nyelvművelő társaságok történetéhez, főleg Zesen Fülöp életéhez közöl új adatokat Dissel (*Philipp v. Zesen u. die Deutschgesinnte Genossenschaft*); e szerint a költő családnéve eredetileg *Caesius* volt. E korszak nagy szatirikusának Moscherosch-nak nevével foglalkozott Elias, szerinte a családnak (mely aragoniai eredetű volt, l. Heinrich *Irod. tört.* II, 423) neve a *Mosen* (= Monsenor, uram) és *rosch* (= ruix, a Rodrigo név rövidítése) szóból van összetéve s a név jelentése «Rodrigo ár».

A német irodalom legújabb korszakával (a XVIII. század közepétől a jelenkorig), e korszak egyes íróival és irodalmi termékeivel bőven foglalkozott az irodalomtörténeti munkásság. Az általános művek közül Roethe első helyen említi meg Schmidt Julián *Geschichte der deutschen Litt. v. Leibniz bis auf unsere Zeit* cz. nagy munkájának újabban megjelent negyedik kötetét, mely az 1797-től 1814-ig terjedő időszakot tárgyalja (tartalmilag e rész megfelel Schmidt régibb műve, a «Geschichte der deutschen Litteratur seit Lessings Tod» I. köt. 2. felének). Tudományos szempontból nagyon kifogásosnak mondja R. Heinze- és Goettenek az újabbnémet irodalmat tárgyaló munkáját (*Gesch. d. deutschen Litt. v. Goethes Tode bis zur Gegenwart*), míg Lindemann irodalomtörténetének utolsó, a XIX. századot tárgyaló részében, melyet Seeber dolgozott át (1889), a szigorú katolikus álláspont gyakran helytelen ítéleteknek az oka. Mesterinek mondja R. az 1830—1840. közti művészeti és irodalmi életnek azt a rajzát, melyet a politikai történetírás nagy művelője, Treitschke, adott *Deutsche Geschichte im 19. Jahrh.* cz. munkájának 4. részében. Századunk szellemi áramlataival foglalkozik még Schmidt-Weissenfels munkája: *Das XIX. Jahrhundert, — Geschichte seiner ideellen, nationalen u. Kulturentwicklung*.

A XVIII—XIX. sz. *lyrájára* vonatkozó irodalmat Werner R. M. dolgozta fel. Általánosabb munkául említi a Witkowski-ét: *Die Vorläufer der anakreontischen Richtung in Deutschland*. — Uz költői műveit Sauer adta ki értékes bevezetéssel. Ewald Ján. Joakim költeményeinek új lenyomatát Ellinger rendezte sajtó alá. Claudius emlékét a költő születésének 150. évfordulója alkalmával több népszerű írat ünnepelte; Bürgerről Pröhle értekezett; Bürgert és Schillert Grimm Herm. állította

szembe. Schubart életéhez Kürschner szolgáltatott érdekes, de nem egész kétségtelen adatot. Körner Tivadar műveit Stern Adolf adta ki (bevezetéssel); *Zrínyi* dramatikus magvát a kiadó ebben találja: «Aufeinanderprallen einer glänzenden, weterobernden, bis hieher immer glücklichen Kriegsmacht und des schlichten, von vaterländischem Gefühl und ernstem Pflichtpathos getragenen Heldenthums.» Sokat írtak Rückert-ről Schweinfurtban felállított emlékének leleplezése alkalmából. Lénauról Wechsler írt egy rövid irodalmi tanulmányt; egyes költeményeinek mintáit Pröhle igyekezett kimutatni (e szerint a «Heideschenke»-ben Claudius «Neujahrslied»-jét utánozta, a «Postillon»-ra Umland volt hatással), de, Werner szerint, nem meggyőzően.

A legújabb *epikára* vonatkozó irodalomnak, melyről Walzel ad számot, a német regényt tárgyaló két termékről (Mielke, *Der deutsche Roman des 19. Jahrh.* és Rehorn, *Der deutsche Roman*) volt már szó e Közlönyben (XIV, 728). Klinger János regényének forrásait a fiatalon elhunyt Pfeiffer mutatta ki, Bürger «Münchhausen»-ját Grisebach adta ki értékes bevezetéssel. Jean Paul jelentőségének fejtegetésére Nerrlich könyve (*Közl.* XV, 588) adott többfelé alkalmat; Pröhle annak okát, hogy Jean Paul ma már olvashatatlanra vált, abban találja, hogy a Goethe-féle szépségideál lett uralkodóvá. Kleist H. elbeszélő műveivel Werner, Schmidt Erik és Sprenger foglalkoztak, Hoffmann E. T. A.-nak Ellinger szentelt tanulmányt.

A XVIII. századi *dráma* történetével többen foglalkoztak. Ide tartoznak a Schlegel János Illésre, Lessing valóságos elődjére vonatkozó munkák, Wolff Jenő monographiáját Rentschnak egy tanulmánya követte, mely Sch.-t mint tragikust tárgyalja. A Gottsched korabeli hamburgi drámáirókkal Heitmüller foglalkozott. A polgári dráma történetéről, Diderotról és főleg Gemmingenről Flaischlen írt (*l. Közl.* XV, 206). Lenz drámáinak nyelvét Pfütze tette vizsgálata tárgyává. — Az újabb drámáirók közül Kleist Henrikkel foglalkozott több cikket; Immermann műveinek Koch által rendezett kiadásához is több kisebb dolgozat és adalék fűződött. Kotzebue-val, Weilen szerint, újabban a francziák foglalkoznak feltűnő módon. — Az osztrák drámáirókra vonatkozó munkákat nagyobb számmal találjuk felsorolva: Zeidler egy tanulmányban, mely a paródiának a Raimund és Nestroy korabeli színpadon való szerepét tárgyalja, a bécsi népies játékszín történetéhez szolgáltatott adalékokat. Schikanedernek Sauer írta meg életrajzát; Raimundot születésnapja 100. évfordulóján több cikkben tárgyalták; Nestroy-ra és Schreyvogel-re vonatkozó életrajzi adatok is láttak napvilágot. Nagy terjedelmű az újabb Grillparzer-irodalom; a reá vonatkozó kutatásnak középpontja akar lenni a nemrég Bécsben alakult Grillparzer-társaság. — A jelenkori drámáról szóló szakasz végén (94. l.) Weilen megemlékezik a magyar színművészet százéves jubileumáról is.

A Klopstockra és a Wielandra vonatkozó irodalomról Muncker ád számot. Mind a két téren nem sok a regisztrálni való. A Klopstockra vonatkozó újabb adalékok Muncker könyvének egyes részleteit egészítik ki; egyéb dolgozatok közül legértékesebbnek mondja Muncker Kollernek ama tanulmányait, melyek Klopstocknak a zenéhez való viszonyát tárgyalják. — Wieland tanulmányozását leginkább az a körülmény nehezíti meg, hogy még mindig híjával vagyunk művei egy valódi tudományos, kritikai kiadásának. Különben leginkább Seuffert foglalkozik a költő életével és műveivel. — A Lessing-irodalomról szóló szakasz, melynek kidolgozását Schmidt Erik vállalta volt el, a *Jahresberichte* idei évfolyamából egészen elmaradt. — A Herder-irodalomról Naumann ád számot, a költő életrajza újabban nem igen gazdagodott adatokban. H. humanitas-elvével Vesterling foglalkozott, H.-nek az iskolához való viszonyával Bøhme, azt a hatást, melyet Grimm Vilmos nyert Herder germanistikai tanulmányaiból, Steig mutatta ki.

Az 1890. év nagy terjedelmű *Goethe-irodalmát* Geiger, Pniower, Schmidt E. és Harnack dolgozták fel. Annak a helyzetnek, melyet Goethe az irodalomban elfoglal, úgymond Geiger, nincsen párja. A német irodalomnak szűkebb keretéből mindinkább kiemelkedik, hogy a megalapítandó világirodalomnak válják alakjává. Az irodalmi érdeklődés Németországon kívül is nagy mértékben feléje fordul: műveit lefordítják kelet, dél és nyugat nyelveire, Spanyol- és Olaszországban főleg a Fausttal kezdenek foglalkozni, Franciaországban egymásután jelennek meg műveinek német szövegű jegyzetes kiadásai s Angolországban, igaz csak rövid időre, külön *Goethe-Society* alakult. Annál állandóbbak a Németországban Goethe nevét viselő társulatok és intézetek, a *Goethe-Gesellschaft*, a *Goethe- und Schiller-Archiv*, a weimari *Goethe-National-Museum* stb. Itt említendő meg a frankfurti Goethe-ház is, a melynek helyiségeit mindinkább abban az állapotban igyekeznek helyreállítani, a melyben Goethe fiukorában voltak; atyja könyvtárát is eredeti terjedelmét megközelítve próbálják összegyűjteni. Szakadatlanul folyik az 1887-ben megkezdett nagy Goethe-kiadás is. A Geigertől kiadott *Goethe-Jahrbuch*nak 1890-ben XI. kötete jelent meg.

Goethenek valóban tudományos, kimerítő életrajzát, a mely a nemrég megjelent Klopstock-, Lessing- és Schiller-biographiáknak méltó párja lehetne — úgymond Geiger — még nem bírjuk: ennek megírása csak akkor kísérelhető meg, ha a weimari archivum kincsei nagyobb mennyiségben publikálva lesznek. (E feladattal a nemrég elhunyt Løpper volt megbízva; l. róla Schmidt E. nekrológiát *Deutsche Rundschau* XVIII, 303.) Ily körülmények közt e helyen első sorban Goethe ön-életrajzi művei említendőek. «Dichtung und Wahrheit» immár teljesen megjelent a weimari kiadásban (4 köt.). Az iskolai kiadások közül Geiger csakis dolgozótársunknak, Kont-nak francia kiadását emeli ki di-

csérő elismeréssel. Megemlíti azokat a kísérleteket, melyek ama klasszikus önéletrajz hitelességének csorbítására irányultak, mint a Düntzeré és Froitzheimé, — hogy mily szellemben dolgozik ez utóbbi, annak Közlönyünk csak a minap mutatta be ékes példáját (XVII, 318). Goethe naplójának kiadásáról volt már szó e folyóiratban (XIV, 445), hozzájuk sorakoznak a levelek, melyeknek kiadását a weimari editióban von der Hellen és Schmidt E. gondozzák. Geiger e fejezetben végül számos egyes adatnak, melyek Goethére magára, családjára és kartársaira vonatkoznak, közzétételéről ad számot.

A Goethe lyrájára vonatkozó irodalmi productio, melyről Pniower referál, aránylag nem nagyon élénk és jelentékeny. Új felfedezések közül legszebbnek mondja a referens a *Ghasel auf den Elfer* (Hempel IV, 178) régibb alakjának föllelését. Egyes költeményekkel természetesen sokan foglalkoztak, megemlítjük Hildebrandnak a *Heidenröslein*-re, az *An Schwager Kronos* cz. költeményre, a *Zueignung*-ra (erre nézve még biztosabban kimutatja Pyra «Tempel der wahren Dichtkunst»-jának hatását, melyre már Waniek utalt, l. *Közl.* X, 355) s a *Zwischen beiden Welten* cz. költeményre vonatkozó cikkeiket.

A Goethe epikus műveire vonatkozó irodalmat ismét Geiger állította össze. Az *Achilleis* töredékével Kern foglalkozott, kimutatva, hogy e költemény nem az Ilias folytatása, hanem, a mi a hős cselekvését és hangulatát illeti, önálló előadása Achilles Hektor halála utáni sorsának. *Hermann u. Dorothea*-ról néhány aprólékoskodó dolgozat jelent meg, Wasserzieher pl. annak kimutatásával bibelődik, hogy Hermann 19, Dorothea 23 s a pap 30 éves; Werther T. a költemény színhelyének az elzárt Buchsweiler helységet tartja stb. *Werther*-rel, illetőleg a fiatal Jerusalemmel foglalkozik Wolff J. dolgozata: *Die Leiden des jungen Werther in Leben u. Dichtung*. A *Wahlverwandschaften* nyelvét Sanders tárgyalta az ő iskolamesteri modorában.

A Goethe drámáira vonatkozó irodalomról Schmidt Erik értekezik. Megemlíti azokat az érdekes kísérleteket, melyeket a *Götz* színrehozatalával Münchenben tettek s megemlékezik az *Egmont*-nak a párisi Odéonban való színrekerüléséről és fogadtatásáról. Az *Iphigenie in Tauris*-ban teljesen keresztyén felfogást lát Hasenclever, ezt bizonyító momentumok szerinte: a bűnben leledző embernek megváltása, az istenséggel való kibékülése, a nőnek magasztos állása, egy másik tisztább személy által való megváltás stb. Halatschka nyelvi kommentárt irt az *Iphigeniához* «történeti alapon», ez azonban óvatossággal használandó. *Tasso* keletkezésének történetét, a dráma analysisét, a jellemeket stb. Fischer Kúnó munkája tárgyalja. A Faust irodalom ismét nagyban bővült. Kreyssig kommentárját újabban Kern F. dolgozta át. Egy Faust-methodológiára Louvier vállalkozott ily nagyhangú czimmel: *Die neue*

rationelle Methode der Faust-Forschung und der alte u. neue Mephisto, — e munka, Schmidt szerint, nem tudományos évi jelentésbe, hanem Bedlamba való. Az «Ős-Faust»-nak az 1790-iki fragmentumban való stilisztikai átalakításáról Raiz értekezett. A *Faust* részleteire vonatkozó magyarázatok közül Schmidt különösen kiemeli Bendának a Valentin-jelenetre vonatkozó felvilágosítását (egy XV. századbeli frankfurti rendőri szabályzatra való utalással, *Goethe-Jahrb.* XI.). — Megemlítjük végül, hogy Goethének a bibliához való viszonyáról (melyet régebben Hehn is tárgyalt: *G. u. die Sprache der Bibel* cz. a.) újabban Henckel értekezett (*Goethe u. die Bibel*; I. ehhez *Neue Jahrb. f. Philol. u. Päd.* 1890, 174.).

A Schiller-irodalmat (v. ö. *Közl.* XVI, 699–701.) Köster Albert dolgozta fel, a kinek *Schiller als Dramaturg* cz. munkájáról volt már szó e folyóiratban (XV, 215). Első sorban természetesen Minor munkájának első két kötetét tárgyalja, dicséri a szemlélet és megvilágítás sokoldalúságát, bár úgy látszik, hogy a szerző inkább elemében van az irodalomtörténeti, mint az életrajzi részletek tárgyalásánál. Egyéb újabban megjelent Schiller-életrajzok közül a Fischer Hermann-ét emeli ki, mely az *Allgem. Deutsche Biographie* 31. k.-ben jelent meg (Fischer dolgozta át újabban a Palleske-féle életrajzot is, I. *Közl.* XVI, 699). — A specialisabb kutatások közül dicsérettel kiemelendő Harnack dolgozata: *Körners kritische Mitarbeit an Schillers Werken*. — Schiller levelezésének kiadását Boxberger tervezte, de a halál megakadályozta a terv megvalósulását. — Schiller munkáinak teljes kiadásai közül a Boxberger és Birlinger-ét emeli ki Köster nagy dicsérettel (a Kürschner-féle *Deutsche Nationallitteratur* cz. vállalatban), szerinte némely részben a Gœdeke-félét is felülmúlja. Helyesli, hogy a költemények kiadásában a (Körnertől megállapított) chronologikus sorrendet elhagyva visszatértek a Schiller elrendezéséhez (az 1804–5. kiadásban). — Egyes költeményekről több dolgozat jelent meg, különösen fontosnak mondja K. Grosse tanulmányát a *Die Künstler* cz. költeményről. — A drámák közül a *Haramiak*-, *Fiesco*-, *Ármány és szerelem*- s a *Don Carlos*-ra vonatkozólag Minor fejtegetései érdemelnek kiváló figyelmet. Az *Orleansi szűz*-zel újabban sokat foglalkozott a történeti és irodalomtörténeti kutatás, Schiller drámájáról Franciaországban is többen írtak, így Puymaigre gróf állítólag nagy alaposággal mutatta ki Sch. drámájának a tárgy újabb francia feldolgozásaira való hatását. Az anyagnak összefoglalását adta Mahrenholz: *Jeanne Darc in Geschichte, Legende, Dichtung auf Grund neuerer Forschung dargestellt*. — Károly Ágostnak a *Martinuzzi-tragédia* ügyében Schillerhez intézett levelét Minor tette közzé; I. erről Heinrich Gusztávnak e folyóiratban megjelent közleményeit: *Közl.* IV, 639., X, 187. és XIV, 732. — A *Demetriusra* vonat-

kozó dolgozatok közt megemlíti a *Jahresbericht* Timár Pálnak e Közlönyben (XIV, 22) megjelent értekezését is.

A *romantikus költőkre* vonatkozó irodalom termékeit Walzel sorolja fel. Walzel újabban kiadta Schlegel Frigyesnek testvéréhez, Ágost Vilmoshoz intézett leveleit s a kutatás jó része már most, a mint a jelentés e fejezetéből is kilátszik, ehhez a kiadáshoz fűződik. Schlegel Á. V. életrajzát újabban Muncker írta meg (az *Allg. deutsche Biogr.*-ban), Schelling-ét (u. o.) Jodl, Schleiermacherét (u. o.) Dilthey. — Megemlíjtük még, a mire újabban figyelmeztettek, hogy a *romantic* szó már 1654-ben fordul elő John Evelyn-nél.

Az «*ifju Németország*»-ra vonatkozó legújabb irodalmat Elster ismerteti, Heine műveinek kiadója. E téren legfontosabb jelenségnek mondja Brandes *Die Litt. des 19. Jahrh. in ihren Hauptströmungen* cz. nagy művének 1890-ben megjelent befejező (VI.) kötetét: *Das junge Deutschland*. — Heinéről Berg írt egy kis irodalomtörténeti vázlatot, azok ellen fordulva, a kik a költő sajátosságát nem bírják felfogni és elítélik; szerinte Heine helyes megítélését a Goéthével való szokásos összehasonlítás hátráltatja. Heinének a valláshoz való viszonyát Kalischer tárgyalta, verselését Remer. Elster kiadását, mely 1890-ben fejeződött be, többször idéztük már e Közlönyben. — Börnéről és Gutzkowról kisebb közlemények láttak napvilágot; Dingelstedt életéről (egyebek közt Liszt Ferenczhez való viszonyáról is) a *Deutsche Rundschau*-ban (62. 63. 64. köt.) jelentek meg érdekes és fontos közlemények Rodenberg tollából.

PETZ GEDEON.

HAZAI IRODALOM.

Horatius és kora. Irta *Detto V. A.* Fordította *Dr. Horváth Balázs.* Budapest, 1893. Singer és Wolfner kiadása.

A német szerző «Horatius és korá»-nak nevezett nagy kalap alá olyan sok mindent összefoglalt, hogy munkájának inkább lehetett volna e czímet adni: «Római régiségtan, tekintettel Horatiusra.» Úgy látszik, a *bis repetita placent* elve alapján készült e könyvecske; mert hiszen tulajdonképen nem egyéb, mint Horatius életrajza és munkássága röviden + római régiségtan. Magával Horatiussal foglalkozó rész mindössze négy van e könyvben; mely részek czímei:

Horatius élete és művei. A politikai viszonyok. A költő kortársai. A műveltségről szóló fejezet philosophiai része, meg Horatius velős mondásai.

A többi hat fejezet csupa régiségtan, mint ezen czímekből is kitet-

szik: Az akkori Róma. Róma társadalmi viszonyai. Lakás, ruházat és mindennapi élet. Társas élet és vendégeskedés. Nyilvános élet és játékok. Vallás, erkölcs, műveltség.

A könyv egy részét tehát a VIII. osztályú tanuló — kinek számván van — az irodalomtörténetben, másik részét a régiségtanban tanulta; s ezért lényegileg csak ismétlő összefoglalása ez a tanuló ismereteinek. Azért mondtam, hogy szerző e könyvét a bis repetita placent elve alapján írhatta.

Horatiusról és koráról szóló munkában felesleges — úgyszólván — az egész római régiségtant adni, csupán arról kellett volna szólni, a mi mint korának sajátos tünete hatott Horatiusra és költészetére, és arról, a mi viszont az ő hatása alatt történt.

Hiszen Horatius költészetének megértésére kevesebb régiségtni, de több történeti és irodalmi ismeret kívánatos, mint a mennyivel e könyv igyekszik a Horatius olvasása közben szerzett ismeretekből egyéges képet varázsolni a tanuló elé.

Olyan eljárással, mint ez a könyv teszi, könnyen meg lehetne írni pl. «Ovidiust és korát»-t is, úgy, hogy a Horatius életrajza helyett Ovidius életrajzát a fentebb felsorolt régiségtni fejezetekkel kapcsoljuk össze: és akkor a Detto könyvéhez hasonló (detto) áll elő. Mert az a néhány idézet és költemény, melyeket szerző Horatius műveiből vesz és a régiségtni fejezetekbe illeszt, még korántsem hozza szervi összefüggésbe a kétféle anyagot, t. i. Horatius költészetét és a régiségtnant.

Szerző könyve hasonló eljárást enged meg ama bizonyos imperator szobrokhoz, melyeknek csak a fejét kellett lecsavarni és újabb fővel helyettesíteni; a törzshöz pompásul illett a fő, csakúgy, mint itt a régiségtni fejezetekhez más — azon korbéli költő méltatása illenék.

Azon költőről lehetne ily czímű munkát írni, a kinek kora olyan sajátos viszonyokat mutat fel, a minők más korszakban nem találhatók. Pl. ha a homerosi költemények alapján a Homeros korabeli Görögországról ír valaki, az már érdemes munkát végzett, a melyet Schœmannnt «Griechische Alterthümer» cz. műve I. kötetében olvashatunk «das homerische Griechenland» czíme alatt.

Vagy másik kitűnő például hozhatom fel a Ribbeck római költészet-történetében levő Horatius-feldolgozást. Itt Horatius korát a saját költészete alapján ismerjük meg. Ezt tehát inkább lehetne kiadni magán-olvasmányúl az ifjúságnak — természetesen a szerelmi költészetéről szóló résznek az ifjúsághoz alkalmazott átdolgozásával. És ebből sokkal jobban megismerné a tanuló a Horatius költészetét — hiszen ez a főczél, nem a régiségtnan, — mint a hogyan megismeri Detto könyvének Horatiusra vonatkozó részeiből.

Tagadhatatlan, hogy Detto egy-egy részletet sikeresen kidolgozott,

mint pl. a költő kortársairól szóló fejezetnek azt a részét, melyben az Augustus és Horatius közötti viszonyról szól. Ha szerző Horatiust egész korához való ilyen viszonyban mutatja be, munkája jobban sikerül.

A fordító ügyesen végezte munkáját, magyarosan fordít, felülőbb hibákat nem követ el. De abban az egyben hibázott, hogy ilyen munka fordítására vállalkozott. A francia és angol philologiai irodalomban praktikusabb és sikerültebb munkát találhatott volna olyat, mit érdemesebb magyarra fordítani. Talán «az avatott bírálat» tévesztette meg a fordítót, az a bírálat, «mely a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik a Detto művéről»; s ezért találta ezt a munkát legméltóbbnak arra, hogy magyarra fordítsa. Ideje már, hogy ne higgyünk vakon a német philologiai munkák tökéletességében sem, hanem a francia, angol munkákkal egybevetve válasszunk meg az igazán jót és fordításra érdemest.

Különben az ifjúság haszonnal olvashatja a Detto-Horváth könyvét; mert a mit mond, mind elfogadható, és könnyed stílusban van írva; a kiállítás pedig megfelel a pædagogiai követelményeknek.

MORAVSZKY FERENCZ.

Várkonyi báró Amade László versei. Összegyűjtötte, bevezette és jegyzetekkel kísérte *Négyesy László*. Budapest, 1892. (Olcso Könyvtár, 309. szám) 575 lap.

Amade László élete és költészete egyaránt ismeretlen volt egészen a legújabb időkig. Azok közé a költők közé tartozott, a kiknek munkássága nem igen érdekelte írónk figyelmét. Életének legfontosabb adatait nem ismerjük maig sem, s az a kevés, a mit róla mégis tudunk, távolról sem elég arra nézve, hogy Amadénak mint embernek és költőnek jellemvonásait tisztábban földerítsük. Négyesy a kiadás előtti bevezetésben felsorolja életének kevés ismert adatát s jellemének egy pár vonását igyekszik megállapítani három leveléből; e mellett költői sajátságait is fejtegeti a tartalom és költői stíl szempontjából; e töredékes adatok azonban, mint maga Négyesy is megvallja, még koránsem elégségesek arra nézve, hogy Amadénak változatos élményeit, katonai és polgári pályáját világosan lássuk, lelki életének küzdelmeit, szívének convulsióit csak annyira is megismerjük, a mennyire költészetének alapos átértése azt megkíváná. Nem éreketlen egy pillantást vetnünk arra az okra, a mely, véleményünk szerint, mintegy útjában állott az Amade alakjával való behatóbb foglalkozásnak a mult század második felétől egészen 1825-ig, mikor az irodalomtörténeti érzék is ébredezni kezdett s az irodalmi élet föllendült.

Irodalmunk körülbelül Vörösmarty föllépteig a mult század második felében megindult különféle idegen irányok hatása alatt állott.

A klasszikai és nyugat-európai formák és költői stíl elnyomták a bágyadt nemzeti irányt, a nemzeti életből sarjadzó költészetet, mely, úgy látszott, önjerejéből képtelen a megújulásra. Ez a fölfogás Kazinczy törekvései következtében mind mélyebben meggyökerezett, úgy hogy valóságos úr volt észrevehető a régi magyar költői formák, tárgy, fölfogás, kidolgozás és az idegen eszmék s alakok hatása alatt megindult új költészet között. A klasszikai formák meghonosítói és művelői dicséretre méltó buzgalommal kutatták elődjeiket Sylvestertől kezdve Molnár Jánosig: de a régi magyar, az igazán nemzeti költészet művelőivel mit sem törődtek. Abban az irodalmi forrongásban, midőn a rímes verselésben nem láttak mást, mint a tanulatlan nép képzeletének játékát s még Gyöngyösi tiszta rhythmusai sem juthattak igazi méltánylatra: nincs mit csodálnunk, hogy Amadének sokszor a költészettől majdnem üres rimjátékai, a melyek, ha össze voltak is gyűjtve kéziratban, akkor már közkézen alig forogtak, nem nyerhették meg az idegen izléshez szokott írónk javalását. S midőn a nyugat-európai formák meghonosultak s a rím a mértékkel összepárosult: Amade iránya és költészete újra távol esett az írói világ egész körétől és sehogy sem lehetett beilleszteni az új izlés, az új költői stíl, az általános emberi érzés sugalta költői fölfogás keretébe oly költészetet, a mely egy forrongó lélek egyéni érzelmeinek a klasszikai nyugodt szemlélődéstől, philosophiai fölemelkedéstől, a német költészet meghonosította sentimentalismustól oly távol eső hangjait tolmácsolta. Még a ki Amade költői irányának mintegy folytatójául látszik is, Horváth Ádám, jóllehet barátságban élt az új irány művelőivel, még ő sem juthatott érdemlett méltánylatához épen a régihez szító, de többé-kevésbé elszigetelt iránya miatt. Sőt a Csokonai izmos tehetsége is csak később érvényesült, s jó ideig épen magyaros conceptióit csak gáncsokkal illették. Mikorra aztán a tiszta nemzeti irány erősödni kezd s némi figyelem fordul a régi magyar költők felé: Zrínyin, Gyöngyösin és Faludin kívül sivatagnak tekintik a magyar költészet birodalmát egészen Bessenyeiig.

Ime az Amade költészeti irányának elszigeteltsége s az ok, hogy költői munkásságának termékeit mintegy készakarva feledésbe hagyták sülyedni. Ez aztán természetesen megmagyarázza azt is, hogy életével sem sokat törődtek, s alakja hova-tovább egészen elhalványult. Pedig épen Négyesy pontos jegyzeteiből látjuk, hogy Amade költeményei többféle másolatban forogtak közkézen egészen a jelen század elejéig s mégis, midőn az Amade-család egyik tagja, gróf Amade Taddé 1836-ban kiadja a költő verseit, már születése helyét sem tudja s életéről sem fenmaradt adatok, sem családi hagyomány után nem tud bővebben; mindössze annyit mond, hogy Amade László kamarai tanácsos vala, az előtt pedig a Mária Terézia trónját megmentő insurrectióban mint

ezredes kapitány szolgált s nagy részt Pozsonyban és Budán lakott. Mindenesetre nagyon sovány adatok egy előkelő főnemesi család tagjáról, a kit, ha mint irodalmi alakot nem tartottak volna is nagyra, legalább mint magasrangú tisztviselőt becsülhettek volna annyira, hogy életének fontosabb adatait megmentsék az utókor számára. Nagyon valószínűnek látjuk, hogy Amadének nemcsak költészete volt elszigetelt a később megerősödött új iránytól, hanem élete is a családtól. Talán heves véralkata, lobbanékony, türelmetlen természete nemcsak családi életét, nevével való viszonyát rontotta meg, hanem az Amade-családdal is összeütközésbe sodorta. Különben alig volna érthető, hogy róla, halála után alig félszázad mulva, maga a család is oly keveset tudjon. Fiatal korában, alig mult huszonhat esztendő (1722), már összezőrdül atyjával, nem tudni, mi okból és — mint Négyesy véli — a hercegprimáshoz fordul egy levélben, kéri annak pártfogását s régi jó indulatát. Lehet, hogy ez az összezőrdülés máskor is előfordult, a mire az ifjú Amadének talán családi élete is adhatott okot. Mindezekről csak hozzávetőlegesen szólhatunk, biztos adataink hiányzanak. Annyi nagyon valószínűnek látszik, hogy első feleségével nem élt békességben, de másodszori házassága is aligha volt szerencsés.

Nem akarunk ugyan abba a hibába esni, a miért Négyesy méltán rója meg Bodnárt, hogy Amadének *A házasság által elveszett szabadság megsiratása* című gúnyos költeményéből alkossuk meg a költő családi életének képét: de annyit talán megállapíthatunk e műből, hogy Amade az előbbi gondtalan, szabad életének elvesztét nem tudta feledni és ennek a motívumait saját családi élményeiből vette. Hogy ő volt-e a hibás, vagy neje: természetesen mind erről sejtelmünk is alig lehet. De talán nem tudta volna oly könnyedén a nőtlen és házasság élet örömeit és kárba vesztett reményeit leírni, ha magának is nem lettek volna a milyen olyan tapasztalatai. Nem vesszük ez ironikus hangokat való adatoknak, jöllehet a mű utolsóelőtti versszakában azt mondja Amade, hogy «mások példájára», vagyis okulására írta le sorait, hogy «kiki vigyázzon jövendő sorsára» s ne legyen kénytelen a maga kárán tanulni: mégis kétségtelennek látszik, hogy Amade házasságlete, már akár első, akár második házasságára vonatkoztatjuk a költeményt, nem volt nyugodt, békés, nem volt szerencsés. Amade könnyen hevülő, a pillanat hatása alatt változó, sokszor könnyelmű, élvezet hajhászó, hiú s állhatatlan jellemű ember lehetett s így nem csodálhatni, hogy családi életében boldogtalan volt. Titkos szerelme, mely sokszor új lángra gyúlt, nem kedvezhetett a családi egyetértésnek. Az a gúnyirat, a melynek az élete vége felé közeledő Amadéra vonatkozó két versszakát idézi Négyesy, szintén úgy mutatja be a hanyatló férfit, mint a kit épen titkos vonzalmi kevertek adósságokba s a régi világfi kopott parádjában jele-

nik meg az országgyűlésen. Nem szükség e sorokat sem való adatokul fogadnunk: de látszik, hogy a közvélemény ítélőszéke előtt Amade magánélete sok gyanúsításra adott okot.

De ha magán- és családi életét sokszor megkeserítette a költő lobbanékony, ingadozó természete: nagyon kedvezett az költészetének. Nincs magyar költő, a ki, mondhatni, oly kizárólag a szerelem gyakori fellángolását, epedését s még inkább csalárd szeszélyeit dalolja, mint Amade. Ha a katonai életről írt ismeretes sorait és istenes énekeit nem számítjuk: egész költészete a szerelem boldogsága, öröme és keserve, édessége és átka, virága és tövise. Hogy az egyforma hangulatú költeményei közül melyek tartoznak együvé: azt manapság már eldönteni nem lehet. Amadét költői fejlődésében feltüntetni akarni: valószínűleg teljesen hiú kísérlet. Legfőlebb az érzelem nyilatkozataira nézve tehetünk némi osztályozást.

Amade a szerelem édességének és gyötrelmeinek költője. Gyorsan lángra gyúl, mihelyt szépre tekint s hamar kijózanul, ha szerelme nem viszonzoztatik. Jellemzőleg mondja magáról, hogy «mindjárt szeretett, mihelyest csak született». Érzelme hamar megárad, de epedése nem tart sokáig. Jóllehet sokszor, ha szerelme nem talál viszonzást, keserű átkokat szór kedvesére, a ki hitegette és megcsalta, vagy meg nem hallgatta: lobbanékony heve hamar talál más tárgyat. Érzékenysége örökös izgatottságban tartja, de szíve alig mehetett át oly convulsiókon, a melyek hosszabb ideig táplálták volna költészetét. A könnyen lángra hevülő lélek nem sokáig szokta megtartani lángját. Ilyen volt Amade is.

Amade költészetének aránylag csak kevés részét teszik azok a dalok, a melyekben epedő, esengő szíve szólal meg, de talán ezek a legszebbek. Például a VIII. számú, a melyet Négyesy is fölemlít, kétség kívül egyik legsikerültebb darabja az egész kötetnek. Csak kedveseért akar élni, — ha reményt nem nyer: inkább lemond az életről. Hűségét s állhatatosságát ím e versszakban mily szépen fejti ki:

Mindent immár, többet ne várj,
Érted elkövettem,
Én szívemet szerelemnek
Koczkájára tettem;
Megesküdtem az egekre,
Tudod, az nagy istenekre,
Kész is vagyok mindenekre,
Hódoj már ezekre.

A XVII. számú, melynek utolsó versszakában eseng szerelemért, szintén ide tartozik. A XXI. számúban csordultig van szíve szerelemmel, hogy kedvese meghallgatta esdeklését. Meg is fogadja, hogy még

hamvában és porában is szeretni fogja kedvesét. A LXX. számúban, jól-lehet betölt reménye, újabb jelét várja a viszonzott szerelemnek: nézen reá kedvese «azon két szemekkel, kik bajt vának és küszködnek az égi tüzekkel». A XCIV-ik az epedésnek inkább szeszélyes hangja és játéka, de a CXIX-ikben mélyebben meg van indulva; sokáig titkolta szerelmét, most megvallja, mert kedvesének csak egy pillantására is egész valójában megváltozik; határozott választ kér, hogy hiába ne gyötrődjék.

Néha kedve telik Amadének, ha sokáig kell szerelemért vívódnia, ha a virág nem hull mintegy önmagától ölébe. Ilyen a II. és IV. számú darab, a melyekben tudja, hogy szenvedniök kell, de az időtől enyhülést vár. A XXXIX. számúban elfojtott szerelmét a kaczérság ellen is állandóan megőrzi s még ha mást szeret is kedvese, nem mond le a reményről, hogy lassankint hozzá simúl. Sokszor nagyon el van a költő keseredve (VII. sz.), bánja, hogy szeretett: de azért, mintha a szerelem önkénytelenül rabjává tenné, meghajlik szenvedélye hatalma alatt, azt vélve, hogy maga ez a szenvedély is «enyhíti sebeiben, harmatot hint tüzeiben». (X. sz.) Igen sikerült a XXII. sz. darab, a melyben reménytelenségét kedvesének kétséges állhatatlansága motiválja: kitartó szerelmének díjául csak egy boldogító szót kér:

Adj még egyszer annak élni,
Ki holt érted ezerszer;
Kétség nélkül még remélni
Ha nem többször, csak egyszer!

Bár aczélkeménységű a szív, melyet ostromol, hiszi, hogy a szerelem tüze azt is megolvasztja. Néha, mint ebben a darabban is, hűséget ígér, ha biztató szót nem hall is, máskor meg könnyed föl sem vevéssel enyhít magán (LXXXV., CI., CXX. sz.). Majd ismét ellágyul, midőn kedvesétől búcsút vesz és azt fogadja, hogy még a sirban is megőrzi hűségét (LXXXII. sz.).

Amade költeményeinek azonban legnagyobb része kiábrándulást, keserűséget lehel. Némely ily hangulatú darabjában látni véljük szíve zajlását, átok fakad ajakán, hogy tudott oly csapodárért hevülni, hitszegőért lángolni. Tudja, hogy Isten is megveri a hűtleneket. Szemrehányásaiban sokszor egészen népdalszerű hang csendül meg; pl:

Oh, mért nem mondtad,
Hogy ha nem szeretted?
Ha nem szenvedhetél,
Minek késérgettél?

Van az ily nemű költeményeiben sok tréfa, ötlet, rímjáték: de van igaz hang, keserű fájdalom, mély fölindulás is. Kedvese elpártol tőle, a mi többször közel viszi őt a kétségbeeséshez; megesik, hogy ő maga szakít

csupa dacból, mikor már megunta a szenvedést (IX. XIII. XVI. LIII. LVIII. XCVIII. CVII. CXXXIII. sz.). E mellett sok baja van irigyeivel, kik miatt titkon kell szenvednie. E titkolódzás nagyon nehezebbre esik, meg is fogadja, hogy többet nem «lesz ködben»; máskor titkos reménye kitartásra s állandó szerelemre ösztönzi (LXXVI. sz.).

Ime néhány ama motívumok közül, a melyek Amade költeményeiben újra visszhangzanak. Hangja ehhez képest eléggé változatos: az enyelgéstől, szeszélytől az ódai hevülésig nagy tért fog be lyrája. Ide járul reflexiója s elmélkedése, de ez elemek költői érzékítésében nem valami szerencsés. Költői természete leginkább a dalos formában érvényesül. A könnyedség, a pillanat hatása alatti ötletesség, a mely természetesen következik hamar lángra gyúló véralkatából, ép oly jellemző tulajdonságai dalszerű költeményeinek, a melyeknek benső conceptiója és külső formája egyaránt reformot mutat a XVIII. század világi költészetében. Jól jegyzi meg Négyesy, hogy legszebb soraiban a dialognak rá eső részét mondja el, mint Petőfi, s nem monologizál, mint Kisfaludy Sándor. De egyéniségét leghívebben visszatükröztető műveiben sokkal szenvedélyesebb, semhogy a dal formájában megférhetne.

Amade a vers technikájában igen leleményes. Költői módja emlékeztet amaz időkre, mikor a lyrai vers együtt született a dallammal. Istenes énekeinek fenn is maradtak dallamai, világi költésze is együtt fakadt az énekszóval. Talán ez az oka, hogy a verselésben annyira változatos. Ebben — mint Négyesy írja — «megújította a hazai elemeket, a mennyiben egykorú népdal-rhythmusokat alkalmazott, vagy a rhythmusok stíljében új szerkezeteket alkotott; gazdagította újabb idegen elemekkel is, mert énekei nagy részét az akkori külföldi dalok rhythmusaira szerzette». Ebbeli változatossága s könnyűsége sokszor a rhythmus túlságos széttagoltságára s elaprózására csábította, a hol már inkább csak játszik a rhythmussal, mint költői formában zeng.

Ki volt Amadéra hatással: bajos eldönteni. De bizonyosnak tartjuk, hogy Balassa Bálint és Rimai kétségtelenül hatottak reá. Amaz költői motívumaival (például Amade XX. sz. darabja egészen Balassaias motívumú) és külformáival, emez csak az utóbbiakkal. Ez utóbbi hatást a rímhajhászatban látni, mire Négyesy példákat is sorol föl. Balassának méltó utódja Amade a dal hangjának sokszor őszinte, közvetlen nyilatkozataiban s határozott egyéniségével, a mely tulajdonságait Négyesy helyesen jellemzi. Általában Négyesy tanulmánya bizonyosan a legjobb és legkimerítőbb azok közt, a melyeket eddig Amadéről írtak. Csak a végén a különböző, jobbára semmit mondó véleményeket hagyhatta volna el, a melyekről maga sem tart sokat. Természetesen ezt nem értjük sem a Beóthyére, sem a Ferenczyére, a kiknek véleményével maga a tanulmány írója is egyet ért.

A kiadás általában igen gondos. A kiadó dicséretes szorgalommal állapítja meg a különböző források variánsait s kiváló érzékkel választja ki az újabban közzétett költeményekből azokat, a melyek bízvást Amadéinak tarthatók. A Somogyvármegyéről szóló idyllt helyesen tette a jegyzetek közé, mert ezt aligha írta Amade. Ama források beható vizsgálata, a melyek Amade műveit föntartották, becsületére válik Négyesynek. Különösen, hogy a főcodexben Amade saját kezeírását fölismerte mintegy sejtelemszerűleg akkor, a midőn erre nem voltak kétségtelen adatai, mit később a kezéhez jutott adatok teljesen igazoltak. Erre a költővel való huzamos foglalkozás képesíthette csak. Sajnos, hogy a Véghelyinél levő magánlevelek nem jutottak kezéhez, ezek nagyban emelhetnék volna e második és ez idő szerint teljesen mondható kiadás értékét. Azonban az egész kötet így is nagyon megérdemli irodalommal foglalkozó közönségünk figyelmét.

Dr. VÁCZY JÁNOS.

Latin Synonymika. Iskolai használatra írta *Burián János*, állami főgymn. tanár. Budapest, Franklin-társulat. 1892. Ára 80 kr.

Burián úrnak munkálkodása latin tanításunk megkönnyítése és gyümölcsözőbbé tétele érdekében szükségképen elismerésre talál a latin nyelvnek minden igaz barátja előtt. Két évvel ezelőtt Meissnernek méltán magasztalt phraseológiáját ültette át nyelvünkre, nem rég pedig a legjobb kútfők nyomán szerkesztett, fönt czimzett könyvét adta ki, — és nem ok nélkül. A felsőbb osztályok tanulói ugyanis már régóta híjjával voltak oly könyvnek, mely könnyed tárgyalásban s kellő mennyiségben tárta volna eléjük a leggyakrabban előforduló rokonértelmű szokat. Tudom ugyan, hogy a latin nyelv tanítóinak lelkesebb fele eddig is elég szorgalommal igyekezett az egyes szavak valódi értelmét megállapítani s tanítványai előtt érthetővé tenni; mindazáltal mélyre ható s biztos alapon nyugvó tanulást ők e téren csak akkor remélhetnek vala, ha egy, igazán szívők szerint való könyvet használhattak volna tanításuk vezérfonalául. Édes-kevés az idő arra, hogy mindezt előadjuk vagy épen tollba mondjuk az iskolában (az utóbbit nem is szabad cselekednünk), s ez is egygyel több ok arra, hogy megbízható könyvet juttassunk a tanuló ifjuság kezébe. Ime ezentúl megtörténhetik. Azért eleve is fokozott elismerésemet fejezem ki a szerzőnek szorgalmáért, melylyel e hiányon segíteni iparkodott.

De nemcsak a mondott alapon üdvözlöm a szerző könyvének megjelentét, hanem tanárjelöltjeink szempontjából is; minthogy minden ily munka, mint a szóban forgó és a Meissner-féle phraseologia, igen hasznos és közeleső segédkönyv arra, hogy a latin nyelvnek leendő tanítói a latin stilizálásban is kiképezzék magokat. Ismeretes ugyanis a panasz, melyet nem rég Spitzkö Lajos hangoztatott egyik tanárgyűlésen, hogy

fiatal philologusaink a latin gyakorlatok javításában a lehető legnagyobb lanyhasággal s mondjuk csak ki: tudatlansággal járnak el. Vajjon mi ennek az oka? Bizvást kijelenthetjük, hogy ennek az egyszerű oka tanárjelöltjeinknek ez irányu hiányos tanultságában rejlik; mert míg a philologiai tudományszakoknak majdnem minden részletébe beavatják őket: egyedül a philológiának nyelvi oldalát nem részesítik a megérdemelt figyelemben, bár a leendő gymnasiumi tanítás munkája épen ezen a téren próbálja meg elsőben is a kikerülő tanító vállait. Nem mondom, hogy ezen irányban is nem kapnak útmutatást és rendszeres lecke-kéket; de nem annyit, hogy kellő nyelvbeli és írásbeli ügyességet szerezhetnének, úgyhogy valamely hittudományi intézetnek bármily konyhaszagú latin előadásai eredményesebbek lehetnek egy leendő gymnasiumi tanítóra, mint ama néhány óra, melyeket jelöltjeink a latin stílus elsajátítására csak úgy melleleg fordítanak. Őszintén és célzás nélkül tesszem szóvá tanárképzésünknek eme nyílt sebét, melyről, török-szakad, gondoskodnunk kell; mert különben latin nyelvi tanításunknak is bizonyára ez lesz majdan az az Achilles-sarka, mely nem régiben a görög nyelv ellenségeinek is oly hathatós fegyvert szolgáltatott kezébe. Aligha erre a bajra nem célzott Némethy Géza is Muretusról szóló, ismeretes ünnepi beszédében, midőn kijelenté, hogy ép az volt a régieknek erős vára, a mi nekünk gyöngénk: a latin stílus kezelése. Fő-fő ideje immár, hogy talpra álljunk, míg nem késő. Szomorú lenne, ha akkor is úgy kardoskodnánk a latin nyelv megtartása mellett, hogy szemünkbe vághatnák, hogy hisz a latin nyelv se beszédben, se írásban nincs már birtokunkban. Ennek a veszélynek tehát minden áron útját kell állanunk, s úgy látom, Burián úr is ez igaz ügy komoly harczosául kívánt föllépni. Mindkét említett könyve valódi tárháza a szemem szedett latinosságoknak, úgy hogy alapos grammatikai készűltséggel felruházott növendék eme két könyv megtanulása és rendszeren kiszabott fordítgatás után alig fog okot szolgáltatni olynemű vádakra, amilyenek mostanában fiatal philologusaink ellen úton-útfélen elhangzanak; sőt latinból magyarra való fordítás közben is hathatós segédeszközöknek bizonyulhatnak a szerző munkálatai.

A rokonértelmű szavak gyűjtése már régi eredetű. Foglalkodtak vele a görögök is, rómaiak is, bár tisztán e nemben igen kevés munkát hagytak magok után. Mivel ugyanis a synonymák jelentésbeli árnyéklatainak kinyomozása jórészt az etymologia segítségével történhetik, azért ők már jó korán inkább a szófejtés művelésére adták magokat, úgyhogy e nemben már sokkal több adalék jutott el tőlök korunkig (L. Egger-Bartal, Bevezetés, XX. és XXI. fejr. s jegyz.). — Ám az etymologia elvei, módszere s eredményei, tudjuk, mily selejtések voltak az összehasonlító nyelvészet megállapítása előtt, s így a szavak értelmé-

nek árnyéklatai is csak olyanok lehettek, főképp az alap-jelentmények magyarázgatása körül. Elég legyen állításom igazolása végett Habicht, Smalfeld, Ramshorn, Ernesti stb., de főleg a jó Döderlein szófejtéseire hivatkoznom, a kinek kalandos magyarázgatásait a szótáriradalom is soká sínlette (v. ö. nálunk a Horváth Istvánnak, v. az akadémia nagy szótárának iskoláját; l. az Elischer-Fröhlich-féle Homérosz-szótár előszavát), bár különben meg kell vallani, hogy «a derék-tudósnak, a kitűnő tanítónak és ritka egyénnek» érdemei a synonymologia terén elévülhetetlenek, a mint ezt az erlangeni egyetemen jelenlegi hálás utóda, Müller Iván, elődje születésének százados évfordulója alkalmával kifejtette (L. I. M. Zum hundertjährigen Geburtstag Ludwigs von Döderlein, Festrede, am 19. December 1891. in der Aula der Universität gehalten. Erlangen.). Tudnivaló ugyanis, hogy a rokonértelmű szók tárgyalásában mennyit véthetünk az által, ha pusztán a szófejtés alapjára helyezkedünk, minthogy a szók idővel eredeti jelentésöktől egész a fölismerhetetlenségig eltérhetnek. S ebben vétettek Döderleinék. Azért e művelésben is a nyelvészet szokott eszközeivel és módszerével kell eljárni, úgymond Simonyi Zs.; inductiv úton kell a nyelv szokásból, a nyelvtények pontos megfigyelésével elvonni a szabályokat (Magyar nyelv, II. k. 172. l.). Pedig ebben az irányban már ismerjük Döderleinnek a héber mazorétákra emlékeztető classicus ismereteit. A mi tehát a class. nyelvhasználatot illeti, e tekintetben bátran fordúlhatunk felvilágosításért még ma is a régebbi iskolához. — De nem így az etymologia terén! Itt már Curtius és az újgrammatikus iskola vívmányai az egyedül irányadók, mert bennök találjuk fel a szigorú nyelvhasonlítás és psychologia alapján való józan szófejtéseket. — Szerzőnk ez irányban is törekedett a keze ügyébe eső újabb eredményeket felhasználni, s csakis néhol tudnék egyes magyarázatai helyébe másokat ajánlani épen az említett eredmények alapján, vagy esetleg egyszerű magyar eszem és gondolkozásom segítségével. Így pl. a *populor* értelmére vonatkozólag (62. l.), melynek «néptelenné tenni» értelmezése szerintem alig állhat meg, hacsak nem állunk még ma is a «*lucus a non lucendo*», «*Parca a non parcendo*», vagy a még czifrább «*cadaver caro data vermibus*»-féle magyarázatok alapján. Corssen (Voc. u. Bet. 1, 524.) ugyan a *skar* gyökre vezet vissza és *σκαλον*, *σκαλλω*, *spoliare*, *pilare*, *spalten* szókkal hozza rokonságba; de talán helyesebb a *par* v. *pal* (V. ö. Curtius, Grundz. 260.; Corssen, Voc. u. Bet. 1, 368, 442.) gyökérre vinni vissza s a *populor*-ban az «*omnia auferre*» fogalmát sejtteni. Épp így nem ártott volna, ha szerzőnk *uro-*, *altus-* és hasonló szóknál megéri a *enantiosemeion* nevezetű jelenséget, a mint Thewrewk E. egyik elnöki beszédében olvasható. — Hadd említsem föl még ugyanezen pontnál, hogy nálunk is soká kísértett a Döderleinnek szó-eredeztetése, miként szótáraink, továbbá egyes gram-

matikáink, pl. a Grigely-féle 48 előtti latin nyelvtan 4. r., vagy Deák István czisztrecitának latin nytana 4. r. és Vass József piaristának a maga korában híres latin ékes szókötése bizonyíthatják. Ezt különben csak azért hoztam fel, hogy régi iskoláinknak synonyma-tanítására világot vessek s a mult hagyományain okulva átlássuk, hogy a semasiologia eme fontos részét nekünk sem szabad parlagon hevertetnünk. — Mert mi is történt nálunk a külföldhöz képest az újabb korban? Míg ott a synonymika a grammatikáknak úgyszólván szükséges kiegészítő része; úgyhogy vagy magában a nytanban (v. ö. a Schultz-Wetzel könyvét) v. melléje külön járuléék gyanánt szerepel, bár a nagyobb műveknek is bővében vannak, addig nálunk az összes termelés három könyvre rúg, a szóban forgót is beleszámítva. Eddigelé ugyanis a Schultznak bő, rop-pant körülíró s majdnem philologiai értelmezésekkel telített (v. ö. a Malmosinak bírálataát az egykori Magyar Tanügyben) könyvét fordították le nyelvünkre s Dávid István szerkesztett egy kis füzetet. Ha még ideveszszük a Bartal-Malmosieék mondattani vázlatához kapcsolt gyakorló könyvnek értelmezés nélküli, synonymikus szócsoportjait, továbbá a Pirchala-féle V. o. stilusgyakorlatok végén levő néhány lapnyi synonymikát és a Vagács-Schiebingerék irályképzőjének jegyzeteiben elhintett anyagot, végre a Szilasi-féle præparatio-vállalatnak hasznos függelékeit: azt hiszem, be is számoltunk a magyar class. philologusoknak erre az ügyre fordított gondosságával. És ha másért nem, csupán azért, hogy a mondott térnek megművelését tűzte ki feladatátúl a szerző, a latin nyelv tanítóinak már ezért is osztatlan hálájára érdemes.

Csinos kiállítású könyvének berendezése ez: a magyarból kiindulva s az abc rendjén haladva a leggyakoribb latin rokonértelmű szavakat könnyen megjegyezhető nyelven tárgyalja, azután több tulajdonnévből származott más-más értelmű melléknevet hoz fel s egynehány tulajdonnévnek különösebb declinatióját ajánlja figyelembe, végül két hosszú indexszel számol be a szótároknak tett szolgálatairól. Igaz ugyan, hogy ez a beosztás nem rendszeres; de azért a tárgyalás jósága és a meglehetős teljesség feledtetik velünk a Schultz és mások műveinek rendszerességét.

Mondjam-e ezek után, hogy minden jóindulatom ellenére is tömérdek, részletekre vonatkozó megjegyzésem és javításom volna a szerzőnek egyébként jóra való könyvével szemben? Legalább ötször át-átolvastam munkáját, tekintélyes szerzők műveivel is egybevettem, s mondhatom, a szépszámú buzaszem között szerfölött sok konkolylyal is találkoztam. Mindenről itt nem is számolhatnék be, főképp nem a pótlandó dolgokról; mert ha csak egy közepes terjedelmű synonymikából (pl. a Mengeéből) vett, fontosabb pótlásaimmal (pl. politika, elméleti, gyakorlati, meggyőződés, öngyilkosság, rom stb.) hozakodnám is elő,

vége-hossza nem lenne adataim halmazának. Nem szólok tősgyökeres magyarosság elleni vétségekről, mert szerzőnk nyelvezete általában megüti a kellő mértéket. Nem említem a latin helyesírásba vágó fogyatkozásokat sem, melyek egy, korral haladó philologus munkájában szintén megrovás alá esnek, ha nagy számban (itt 30-nál többször) fordulnak elő. Néhány quantitást illető hibáját sem olvastam szívesen, főképp az ilyeneket: *vectigal*, *stipendium*, *lēgere*, *religiōsus*, *mōs*, *scēlus*, bár ezeket hajlandó vagyok sajtóhibáknak tekinteni s a többi sajtóhiba rovatába iktatni. — Mindezek helyett tehát másnemű megjegyzéseimet sorolom fel.

7. szám alatt: *utilis*-ről az van mondva, hogy kiegészítő nélkül áll, holott Cic. is mondja: *Multas ad res perutiles sunt Xenophontis libri, quos legite, quaeso, studioso*. 16: az «értekezés» latinja tisztázandó Krebs nyomán. 21: *securus*-nak gen.-szal való szerkesztése költ. és új. — 30: *salūber* értelme nagyon kirekesztő s épen nem fordítható «egészséghezó»-val pl. ebben: *saluberrime institutum est a Romanis*. — 48: *senecta* (költ.) nem helyeselhető a közönséges *senectus* helyett. — 58: *motus terrae* nem jó szórend. — 61: a ritka *ditior* és *ditissimus*-nál jobb a teljes *divitior*- és *divitissimus*, úgyhogy Landgraf a másikat nem is említi nyelvtanában. — Igen sokszor úgy vagyunk a szerző adataival, mintha egyedül a tőle felhozott kifejezések volnának a helyesek; pedig más szólások is ép oly jók, pl. a *testis locuples*-nél, hazaáruló-nál stb. — A *contio*-nál nem szabad elhagyni, hogy a comitiát megelőző vitatkozó gyűlésnek is a neve volt. L. Bartal-Malm., (Livius, III. o., 84. l.). — 70: *audire* mellé okvetetlenül kiteendő, hogy meghallgatni (*preces*), hogy valaki az *exaudio*-val föl ne cserélje, melynek jelentése: tisztán hallani (a távolból). — 74: *usura* és *faenus* mindenesetre elkülönítendő, hogy valaki uzsorá-*val* ne fordítsa az első szót, mint a szerző is 174. sz. 94: *vir bonus*-ra nézve l. Pirchala Stil. 21. §. — 96: A *calamitas* szó értelmét ki kell tudni magyarázni a *calamus* gabnaszárból (l. már Vassnál), s u. o. a *casus* (baleset, nagy csapás) fölveendő. — 98: Jó volna, ha a «kell» értelmi árnyéklatainak magyarázatául olvashatnók a megfelelő görög kitételeket: *debeo*=*δενείλω*, *oportet*=*δεῖ*, *opus est*=*γρή*, *nesesse est*=*ἀνάγκη ἐστί*, *ndus* 3=*τέος* 3. v. néha *μελλω* infin., gen. propriet. u. a. — Többször nem találni a szerzőnél egyes fontos kifejezéseknek (*quaestiones perpetuae* stb.) s mondatoknak (*Non feram, non sinam, non patiar*) fordítását; pedig mennyit tett e téren Szarvas Gábor! — Azt is szívesen vettem volna, ha azokat a sokszor idézett latin versikéket olvashatnám; mert ilyen csak egyetlen-egy van e könyvben (81. l.). — 185: a *principia* szó tisztázandó Krebs nyomán; u. o. a «bevezetés» kitételei felhozandók (l. a Berger és Menge stilistikai könyveiben). — 115: egyazon pontban olvasható egyszer: *ceteris rebus*, máskor: *in c. r.*, cete-

rum, ceteroqui, alioqui pedig hiányzanak. — 118: *habito* nemcsak passivumban használatos! — 124: litteras dare alicui és ad aliquem között különbség van. — 130: A *hála* görög kitételei jobban megvilágíthatják a megfelelő latin szólásokat, ime: γάρην ἔχειν=gratiam habere, γ. ὁμολογεῖν=gratias agere, γ. φέρειν=grates agere, γ. ἀποδιδόναι: v. ἀπονέμειν=gratiam referre. — 133: *trucidō* nem truncus-szal, hanem trux-szal függ össze, a mint értelme is mutatja: vad kegyetlenséggel megölik. — 144: *exempli gratia* használatához sok szó fér (l. Krebsnél). — 146: *ut ait* csak oratio recta-val jár. — 155: *mihī nomen est Pauli*: törlendő, mint kevésbé class. — 170: *Gyula* névnek a *gyújt* igével való rokonságát Arany maga is kétesnek tartotta (l. Visszatekintését, Próz. Dolg. 336. l.); a *pontifex* szó mélyebb etymonjára nézve pedig v. ö. Horváth Gellértnek ily czimű értekezését: «A pontifexek testülete» (Szombathelyi főgymn. értesítője). — 173: hogy lehetett elhagyni *partes* mellől a «sereg» értelmet? — 215: *historicus* jelent történetírót is, a mint kimutatható. — 217: «acc. c. infinitivo» szerkezetet ismerünk, nem infinitivus-t. — 233: Nem tudom, hogy lehet *végre* szóval fordítani a *tandem*-et még a híres *quousque tandem*-ban? U. o. hogy mer a szerző *ac oppida*-t írni? Hát a *demum*-nak «csakugyan, elvégre» jelentése hol maradt? — 237: *Korszellem* (Zeitgeist)=ingenium sæculi, natura sæculi v. csupán sæculum, Cic. Verr. 5, 69, 177: temporis (temporum) ratio atque inclinatio; hi mores=der gegenwärtige Zeitgeist. — 251: *Spartanus*-t nem szabad a jó latinságban túrni (l. Krebs); míg a *bellum Troianum*-tól nem kell annyira félni, mikor Horatius is oly jól zengi: *Troiani belli scriptorem*. . . — *Aevum*-ra se mondható, hogy tisztán költői szó, mert Sallustius is használja; *Athos*-nak pedig van ilyen gen.-a is: *Athois*.

De nem folytatom. Én, a ki már több év óta tanítgatom a latin stílistikát és vele együtt a synonymikát s igen jó könyvekből szedegetem tudásomat, a mint meg tudom becsülni másoknak ez irányú fáradozásait, ép oly könnyen megérezem munkálkodásuk gyöngéit is. Így vagyok a szerző könyvével is. A fönnbbiekhez hasonló porszemek bizony elég nagy számban fordulnak elő nála, de szorgalommal mindezt le is törülheti szerzeményéről s remélhetőleg egy új kiadásban már fogyatkozásuktól menten bocsátja különben hasznos könyvét a tanuló ifjuság kezébe.

BÓDISS JUSZTIN.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1891/1892.

16. Hoffer Endre: Herodot múzsái. I. Klio. (Szegei állami főreáliskola, 3—28. l.) V. ö. 287. l. — Reáliskolai értesítőben Herodotos fordításának közlése bizonyára meglepő. Sajátos tanügyi viszonyaink között szinte azt reméltem, hogy a jövő egységes középiskola új szelleme nyilatkozik meg. Modern szempontot jelzett már a cím is, legalább abban, hogy a történetírás atyjának nevét megkur-títja, no meg abban is, hogy kevesebbet ad, mint a mennyit ígér. Mert nem az egész könyvet közli (pedig *Klio* az első könyv összes 216 fejeze-tére utal), csupán az első 91 fejezetet s ebből a részletből is kimaradt a 61—66. fejezet. Abban sem ütköztem volna meg, hogy a fordítás a feje-zetek számát nem jelzi; csak csökönyös philologus veszi ezt rossz néven. Nemsokára az átalakuló reáliskolában is fogják tanítani (habár csak facultative) a görög nyelvet; örüljünk, hogy a görög szellem új tért fog hódítani hazánkban.

Ámde már az első mondatnál megakadtam: «Íme halikarnassi Herodot történetének közzététele». Eltekintve attól, hogy magyar ember a halikarnassosi Herodotosról beszél, ez az állítás nem is igaz. Mert nem Herodotosról szólnak a múzsák, és *historia* a görögben történeti kutatást jelent.

Átnéztem az egész fordítást, de szomorúan csalódtam. Modern ízű átültetés helyett azt a gyér görög tudományt és fordítási irányt lát-tam megnyilatkozni, a minő hazánkban a század elején uralkodott. Mintha nem is ma élő tanügyi ember, hanem valamely 90 év előtt dilet-tánskodónak a munkáját forgattam volna. A göröcsös ragaszkodás az eredeti szövegnek szórendjében, fordulataihoz, mondatszerkezetéhez nem engedte meg, hogy a görög folyékony stilusnak megfelelő magyar, könnyen olvasható fordítás feleljen meg. Teljesen elrontja azonban a fordítást, hogy a görög viszonyokat, az úgynevezett reáliákat nem ismeri s folyton lapszusokat követ el.

Nem idézhetem e kemény ítéletet provokáló számtalan hibát, mert a fordítás minden lapja hemzseg a hibás mondatoktól. A szigorú kritika igazolására azonban legyen szabad egynéhány illusztráló példát bemutatnom.

Mindjárt az első lapon elbeszélvén, hogy a «*phönikek*» Iót elrabol-ták, így folytatja:

«Majd ezután meg, — azt mondják — hogy némely hellenek, mert nem tudják névszerint megnevezni, *érkezőn phöniciái Tyrusba* rabol-

ták el a király leányát Európát. Ezek azonban *krétek* lehettek; megkülönböztetésül is csak kölcsönbe esett.»

«De majd hellenek lőnek *második sérelem* okozói. Hosszú hajón ugyanis a Phasis folyó *melletti kolchisi Aeaba alá* hajózáván, *onnan egyebeknek is, miként odamentek, végbevitale után*, elragadták, a király leányát, Medeát.»

Midőn Kandaules nejét meztelen állapotban mutatja meg Gygesnek, a nő titkos bosszújáról a fordítás így szól (p. 5.):

«*Ekkor azonban tehát eképen semmit el nem árulva csendesen maradt; de mihelyt nappalodott, cselédei közül a kiket leghívebbeknek látott magához, készen tartva, hivatá Gygest. Ez azon hitben, hogy az semmit sem tudna a dologról, a hívásra ment . . .*»

Arion megható történetében ilyen passus is olvasható (p. 8—9):

«Hogy aztán fenyegették Ariont, végszükségében azt kérte, hogy *ha úgy tetszenék nekik, hagyják őt teljes készülékében (!) a padra állva énekelni, s ha énekelt, — ígérte, — hogy magát kivégzi.*» — «Ez pedig felöltvén *egész készülékét, s felvevén cziteráját, hogy a padon állva egy magas ütemen dicszáladjon, miután elvégezte az ütemet, leveté magát a tengerbe, úgy mint volt egész készülékéstől.*»

Solon és Kroisos híres párbeszédéből íme néhány idézet:

P. 10. «Ezt azon reményben, *hogy ő volna legboldogabb ember*, kérdé ő. Solon azonban semmit sem bókolva, hanem *a mint valósággal van, monda: «Király! athénei Tellos.»* — «Hogy Tellusról *e sok boldogságot mondaná* Solon, Krözust csak arra ösztönte, hogy kérdezze: «Kiesoda aztán tudtával a *második?*» azon hiszemben, hogy legalább *a másodíkságot* mindenestre elnyeri.»

P. 11. Kleobisról és Bitonról: «S az argosiak az *ők, mint igen derék emberek* képszoibrait elkészítettvén, *Delphibe szentelményezték.* Solon hát ezeknek tulajdonította a *boldogságban a másodíkságot.*»

Nincs terem idézni a gazdagság hátrányairól és a szegénység előnyeiről szóló klasszikus részt (p. 11.); szebb hatása van annak, hogy mikép félti Kroisos idősebb fiát (p. 13.): «Azonban a lyd fiatalságot és az egész *peczérseget* veletek küldendem és *elmentőkben megrendelem*, hogy rajta legyenek, hogy a vadat *veletek egyetemben* országotokból kipusztítsák.»

P. 14. Kroisos több jóshelyet kerestet föl követeivel: «Ezen gondolata után azonnal, hogy kipróbálja mind a hellen, mind a libyai jósdákat, küldé némelyeket Delphibe, másokat phokisi Abaebe, másokat ismét Dodonába, némelyeket meg *Amphiareushoz és Trophonionhoz (!)*, másokat ismét *Milesiába (!) a braghidákhoz (!)*, *mindenikhez más-másokat küldvén, hogy menjenek.*»

P. 16. «Azon lydoknak pedig, kik ezen ajándékokat a templo-

mokba viendők valának, meghagyta Krösus, hogy kérdezzék meg e jósdákat: «ha hadakozzék-e a persákkal? és *ha mi sereggel kössön szövetséget?*» A mint aztán a lydok a hova küldettek, megérkeztek, feltétérn az ajándékot, így szólván, jósoltattak a jósdákkal... — «S megajándékozván Krösus a delpheket, jósoltatott harmadszor is. Mert hogy a jósdát igazságban érte, rajta hajtott.»

P. 17. A lakedaimoniokról és athéniokról szól: «Mert már hajdanta meg valának ezek különböztetve mint pelasz és hellen nép. Amaz ugyanis soha *ki nem mozdult*, emez pedig igen sokat költözött. Mert ugyanis Deukalion király alatt Phthiotis földén, Doros, a Hellén fia alatt pedig Ossa és Olympos vidékén az úgynevezett *Histieétisban (!)* lakott, a mint pedig Histieétisből a *kadmeiaiak (!?)* által kiűzetett, *makedn (?)* név alatt Pindosban lakott.» Ugyan ki érti ezt?

P. 20. Orestes csontjait hiába keresték a spártaiak, még a jóslat után sem tudtak ráakadni: «Ennek (t. i. a jóslatnak) hallása után is azonban a *lakedemoniak (!)* minden kutatásuk mellett is *semmivel sem állottak közelebb a feltaláláshoz*, miglen aztán Likhes, a *spártaiaknál úgymezett bajnokok közül reábukkant.*» Majd alább: «Ezen férfiak közül találta aztán *azt* fel Likhes Tegeában, *úgy vaktörténet, mint esze után.*» — «Mindezeket aztán hogy megérté Krösus, követeket küldött Spártába, kik ajándékokat riven, *öket szövetségre kérjék, meghagyván, mit kelljen mondaniok.*»

Idézek még két példát abból a részletből, mely Kroisos máglyája és csodálatos megmenekülése után előadja, hogy Kroisos szemére hányja Apollonnak esalfa jóslatait:

P. 28. «Nem szégyenli-e, hogy jóslatával, *miszerint Kyros hatalmát megszüntetné, ráevé Krösust a perzsák elleni hadjáratra, melyből, neki előmutatván a bilincseket, — ily zsengesei lőnek?! s azt is kérdezeti, hogy a hellen isteneknek hálátlanoknak is lenni szokásuk-e?*» — Majd alább Apollon feleletéből: «*ha jól akart volna tanácsoltatni, küldeni kellett volna megkérdeni, ha vajjon az ő vagy Kyros birodalmáról van-e szó? ... Mert ugyanis Kyros az öszvér, mivel nem egy nemzetből (!), s előkelőbb anyától s alacsonyabb apától származott.*»

Azt hiszem, a közölt szemelvények eléggé bizonyítják, hogy a fordításban *nemzeti* jelleget, a magyar gondolkozásmódot hiába keressük. Itt-ott kitűnt az is, hogy az eredeti szöveget nem helyesen, sőt teljesen elferdítve adja vissza. Pótlólag még a következő furcsa népneveket állítom egybe: *phönikek, krétek, kolchok* (= kolchisiak), *erythreiaiak, athéneiek, lakedemoniak, mysok, delphek* (= delphoibeliek), *kadmeiaiak* (Kadmos ivadékai), *makedn* (= makedoniai), *attok* (= attikaiak), *plakeiaiak*. Hasonlókép fűszerei a fordításnak a következő lapsusok: *Erythré tenger* (Vörös tenger, Herodotosnál a perzsa öböl), *Gygadas* (14. fej. =

Gyges kincse), Tainaros, *braghidák* (= a branchida papok), *Milesia* (= Miletos), Trophonion, *Histieétis*, *Olympia* (p. 17. = olympiai játékok), *Paianieis* (p. 18. = paianiai község, városrész), *Alea Athené*, *Thornaxban* (p. 21. nem tudván, hogy Thornax hegynek a neve), *Samia* (= Samos).

GERÉB JÓZSEF.

17. Dr. Bauer Simon: A szólásmód. (Lőcsei m. kir. állami főreáliskola, 1—26. l.). — Ez értekezés célja megállapítani a különbséget a frázis, szólásmód, hasonlat és közmondás között. Valóban szükséges is, hogy valaki véget vessen az örökös ingadozásnak, mely két legújabb közmondás-gyűjteményünkben is ugyancsak letükröződött. A tudománynak érdekében áll, hogy e fogalomzavar megszűnjék; mert ha egyszer a közmondás-gyűjteményekből kiválogatva külön csoportosítják a példabeszédeket és szólásmódokat, legalább a nyelvtudomány számára hasznavehető anyagot nyerünk.

A szerző nagy körültekintéssel, de nem elegendő sikerrel tárgyalja a kérdést. A beszéd jelentéséből indulva ki, megkülönböztet A) valódi és B) átvitt értelmet; ez utóbbiban 1. elhomályosult és 2. tudatos (nyilvánvaló) képet. Az A) csoportbeli nyelvi sajátságokat *vonzat*nak nevezi, melyhez — valamint az elhomályosult képhez — a szólásmódnak semmi köze sincs. A vonzat és az állandó kapcsolatú, de elhomályosult képek teszik a frázist, míg a szólásmód szerinte tudatos kép. Pl. *vonzat*: *vmít tesz*; *frázis*: *számot tesz* (e kettőt együtt helytelenül a frázis közös neve alá foglalja); *szólásmód*: *rossz fát tesz a tűzre*. Már itt kitűnik, hogy a szerző rokon dolgokat állít ellentétbe s egymástól messze levőket erőltet egy csoportba. Ennek elég alapot vetett abból a téves véleményéből, hogy a szólásmód tudatos kép. Részemről szólásmód tekintetében semmi különbséget se látok ezek közt: *szégyent vall*, *kudarczot vall*, *bakot ló*, *törököt fog*; a szerző elmélete szerint pedig a két első csak frázis, az utóbbiak már szólásmódok volnának, mert amazokban nagyon homályos a kép, míg emezekben tudatos, nyilvánvaló. De hátha oly szólásmódokra is akadnánk, melyekben hírehamva sincs a képnek, a melyek pusztán a rideg valót fejezik ki? Pl. *egymásnak adják a kilincset*; vagy más nyelvekből: *comparare labella cum labellis*; *passer au fil de l'épée*; *fare altrui le fiche*; *einander in die Haare gerathen*. Ezekből is világos, hogy a szólásmód nem egyéb, mint népies körülírás. Ha azt mondom: *számot tesz* (egymaga sokkal fölér, derék), *lobbot vet* (meggyúl), *hátra köti a sarkát* (megbünteti), *foly a nyála utána* (vágjakozik) stb., minden tropus nélkül csak eszközzel való kapcsolatban szemléltetem az állapotot (érzést, tulajdonságot, cselekvést), úgy hogy a tulajdonságnak csak egy, de jelentős nyilvánulását, az érzésnek egy tünetét, a cselekvésnek is csak egy mozzanatát, rende-

sen kezdetét vagy végét jelzem. Nem szükséges tehát, hogy a szólásmódban okvetetlen kép legyen, de igen, hogy körülírás.

Azonban hiába czáfolgatja a szerző, nem lehet tagadni, hogy sok szólásmódnak adomaíze van, a mit Riedl Frigyes czélzásnak, rejtett vonatkozásnak mond. Ilyenek: *megiszsza a levét — bakot lő — falra festi az ördögöt — szép czégér alatt bűdös bort árul — elfogyott a puska-pora* stb. Szinte hajlandók vagyunk utánuk elmondani vagy hallani az illető adomát. Semmi különös nyelvi sajátságot se találunk bennük; egész jelentőségük egy bizonyos esetre való vonatkozásukban rejlik s e miatt nem is mindenki érti mindegyiket. De a mint a vonatkozást már akármilyen uton megismerjük, azonnal tisztán áll előttünk, hogy ezek az adomavázak is csak körülírások; keletkeztek pedig a történetkéhez tartozó mellékkörülmények elhanyagolása folytán.

Nézetem szerint tehát eredetüket tekintve a szólásmódok részint nyelvsajátságokon alapulnak, részint esetleges külső vonatkozásokon, de valamennyi állandó kapcsolatú népies körülírás. Hogy aztán a körülírásban mint beszédalakban minő szóképek fordulnak elő, az e kérdésben épen nem fontos.

Szerzőnk nagy ellenmondásba keveredik, hogy a frázist, idiotismust mint állandó kapcsolatú homályos képet a szólásmódtól minden áron külön akarja választani. Így szól egy helyt: «a szólásmód a nyelvnek nemzetek szerint változó és épen ezért e nemzetek szellemi *egyéniségét legjobban jellemző sajátos dísze*» (IX. l.). Utóbb pedig egy sereg oly szólásmódot idézván, melyeket hasonló szerkezettel a németben is megtalálunk, így nyilatkozik: «Ebben áll (a fordíthatóságban) egyszersmind az a közel rokonság szólásmód és közmondás között, hogy mind a kettő bizonyos mértékben *nem kizáró nemzeti tulajdon*, hanem a népek közkincsét képezik» (XIII. l.). Ha jobban szemügyre vette volna a dolgot, észrevehette volna, hogy a miket homályos képeknek nevez, azok a körülírások idegen nyelvekben is *általános cselekvést jelentő igékkel* alakultak, minők: tesz, vesz, vet, esik stb. Ez azonban nem elegendő ok a különválasztásra, mikor tudjuk, hogy a *functio* ugyanaz.

Megértjük tévedését, ha olvassuk e további magyarázatot: «A szólásmód sohasem teljes mondat» (XXIII. l.). Kiszakítja tehát e beszédalakat rendes keretéből, a mondatot megcsonkítja s ennek következtében okvetetlen meg kellett születnie a külön frázisnak, idiotismusnak, külön szólásmódnak. De ha *sámat tesz, szerét ejti* (szerzőnél: teszi), *szert tesz* frázisok, akkor *immel-ámmal, ideig-óráig, kivilágos kivirradtig, nyakszakadva* (talán: lélekszakadva?) mi jögon kerültek a szólásmódok közé? Azt mondja továbbá, hogy «a szólásmód mondat ugyan, de a melynek egyik része hiányzik és okvetetlenül kiegészítendő, hogy teljes legyen az értelme.» És ha a frázist kiegészítjük, annak is teljes lesz az értelme;

pl. *Kádár István számot tett a vitézek közt; K. I. ember volt a gáton.* A kettő majdnem egy értelmű, jóllehet a szerző szerint az előbbiben csak frázis van, míg az utóbbiban már szólásmód. Mi a különbség közöttük? Az, hogy amott a körülírás az állítmányból és tárgyból áll, emitt pedig az állítmányból és határozóból. Ez — úgy hiszem — a dolog velejét nem érinti.

Az szólásmódnak a hasonlattól (inkább példabeszédnek mondanám) és közmondástól való megkülönböztetésében, részint régibb értekezések után, már biztos nyomon jár, de megemlíthette volna, hogy sok szólásmód nem egyéb összevont példabeszédeknel; sok ilyen van azok közt, melyek külső vonatkozásokon alapulnak. Ezt annál könnyebben megtehető volna, mivel ki is mutatta, hogyan alakulhat példabeszédből, sőt közmondásból is szólásmód. Itt említem meg, hogy e példabeszédet: *Kapkod, mint Bernát a mennykőhöz*, a szerző ily alakban veszi értekezésébe: *Kapaszkodik, mint B. a mennykőbe.*

Végül a mondatrészek szerint való méltatás nem felel meg e beszédalak természetének, mert a névszó-párokból álló szólásmódoknál tapasztaljuk, hogy a kapcsolat ugyan állandó, de a vonzat nem. Ugyanazért gyűjtemények rendezésében se helyeselhetném, hogy mondatbeli szerepük szerint csoportosítsák őket, még kevésbé, hogy a tropusok szerint: mind a két esetben csak a mai zavar fokozódnék. Legtermészetesebb és legtanulságosabb az eredetük szerint való csoportosítás.

Bauer Simon itt felsorolt tévedései daczára is derék munkát végzett. Sok szólásmódot szedett össze s a példabeszédektől s közmondásoktól helyesen különböztette meg. De legvégül is figyelmébe ajánlom, hogy a szólásmód fő ismertető jegye a körülírás. A metaphorák és metonymiák itt kétes értékűek és útvesztőbe vezetnek.

KULCSÁR ENDRE.

18. Szinger Kornél: A Toldi-kérdés és Arany János Toldi-trilógiája. (Szegedi kegyes-tanítórendi főgymn., 3—96. l.) — E terjedelmes, kiváló szorgalommal és nagy gondnal készült dolgozat, mint már címe is mutatja, két részből áll: az első (a 30. lapig) pontosan és helyesen ismerteti a Toldi-monda eredetére és elemeire vonatkozó régibb és újabb véleményeket és föltevéseket; a másik (30—96. l.) a rendelkezésre álló irodalom fölhasználásával behatóan tárgyalja Arany János remekének keletkezését, fogadtatását, tartalmát, nyelvét stb. A dolgozat összefoglaló természeténél fogva kiválóan alkalmas arra, hogy a Toldi-mondára és Arany Toldijára vonatkozó minden kérdésben tájékoztatóul szolgáljon, és e célját szerző annál jobban érte el, minél pontosabban szedte össze a szétszórt anyagot és minél nagyobb gondot fordított arra, hogy az ismertetett vélekedéseket megbízható kivonatban

adja elő és tárgyilagosan bírálja. Talán nem csalódom, ha a dolgozat első felét sikerültebbnek tartom, mint a másodikat, melyben sok a szó, főleg az ismeretes æsthetikai jargon köréből származó ködös természetű szó és szólam.

Midőn a mondottak alapján e dolgozatot, mint érdemes irodalomtörténeti tanulmányt, olvasóink figyelmébe ajánlom, ezúttal a kérdésnek csak egyetlen egy pontját emelem ki, mely majdnem minden hasonló tárgyú dolgozatban található, még pedig igen sokszor egészen téves fölfogással. Még oly kiváló szakférfiú, mint Lehr Albert, is azt mondja pl. kitűnő Toldi-magyarázatahoz írt jeles bevezetésében (VIII. l.): «Szilády fölfedezése folytán (hogy t. i. Toldi Miklós történeti okiratokban kimutatható) a Toldi-mondát, Toldi Miklós személyét és korát illető eddigi vélekedések és hagyományok magukban összeomlanak, nevezetesen: hogy a Toldi-monda a magyar őskorból vagy éppen eleink mythológiájából fenmaradt töredék», . . . «hogy a Toldi-monda nem is magyar, hanem francia vagy német eredetű; hogy Toldi Miklós nem Nagy Lajos, hanem Mátyás király idejében élt volna» stb. Ezen «vélekedések» közül csupán egyetlenegy omlik össze önmagában, hogy t. i. Toldi Miklós Mátyás király korában élt volna, mert ezt történeti bizonyítékok világosan megczáfolják, no meg természetesen Toldy Ferencz föltevése, hogy Toldi Miklós soha sem létezett. A többiből «Szilády fölfedezése folytán» nem omlik össze semmi (még a mythikus elem föltevése sem), a mi egyéb okokból nem kénytelen összeomlani. Más szóval: Szilády kimutatta, hogy Toldi Miklós történeti egyéniség, — de a Toldi-mondát se nem dobta ki a világból, se meg nem magyarázta, a mit ő maga legjobban tud és világosan ki is fejezett. Már 1883-ban, midőn Szilády alapos kutatásainak fontos eredményeit ismertettem (e *Közönyben*, VII, 603. l.), e pontra nézve kifejtettem, hogy a Toldi-monda kérdése e nagybecsű eredmények után is csak úgy áll, «mint évek előtt, mint eddigelé. Van egy, most már kétségbe vonhatatlan történeti alakunk, — az ország kiváló tisztviselője, királyának bizalmas embere, korának egyik jelessége, — és ez alakról oly mondánk, mely csak az utolsó rész általános vonásaiban egyeztethető a történeti alakkal. Hogyan keletkezett ez a monda? egészen szervesen, nemzeti alapon fejlődött az? vagy kapcsolattak a népszerű nemzeti alakhoz idegen mondai elemek is? E kérdésekre eddigelé biztos feleletet nem adhatunk; éppen azért világos, hogy a különböző föltevések, melyek a monda keletkezését magyarázni töreksenek, ma sem alaptalanok». Én is azt hiszem és készséggel beismerem, hogy az eddigi hypothesisok, mint a monda magyarázatai, tarthatatlanok, — de nem azért, mert most már tudjuk, hogy Toldi Miklós történeti alak, hanem egyszerűen azért, mert egyáltalában nem mondhatók meggyőzőknek. Lehr Albert állítása olyanforma, mintha

valaki azt mondaná, hogy Nagy Károlyról vagy Attiláról be lévén bizonyítva, hogy történeti alakok, a karoling- és hün-mondára vonatkozó minden kutatás vagy vélekedés «önmagában összeomlik». Szilády fölfedezése óta csak annyit tudunk, hogy a Toldi Miklósról vonatkozó hagyományok összessége *monda*, — mert ha a hős nem történeti alak, helyesen nem is szólhatunk az ő mondájáról, mivel monda történeti elem nélkül nem képzelhető, — de nem tudjuk ma sem, hogy e monda miképpen keletkezett, hogyan fejlődött, mikor nyerte reánk maradt alakját, melyek az elemei stb.

Már tíz évvel ezelőtt (I. fent) megmondtam, hogy monda miképpen jöhet létre: vagy szervesen, kizárólag nemzeti alapon, vagy idegen (nem épen külföldi) elemek hozzájárulásával. A nép t. i. vagy saját eleven képzeletéből merített történetekkel magyarázza meg a hősnek valamely tettét (így került pl. Barbarossa a Kyffhäuser kegyébe) vagy idegen történeteket kapcsol (igen különböző momentumok alapján) hősenek alakjához (így jutott pl. Attila a nibelung-mondába). Eddigél nem tudjuk még, hogy a Toldi-mondánál mi történt; de minthogy a nép egy kétségbevonhatatlan történeti egyéniségről oly dolgokat mesél, melyek nem tekinthetők történetieknek, azaz: e történeti egyéniséget egy monda hősévé avatta, kétségtelen, hogy itt is ugyanaz történt, mint minden monda keletkezésénél: a nép vagy szabadon tovább fejlesztette, indokolta, kiszínezte hősenek pályáját, vagy idegen történeteket kapcsol alakjához, eshetőleg megtette egy és ugyanazon alakkal szemben mind a kettőt. A Toldi-mondára vonatkozó kutatásoknak ma már az volna a feladatuk, hogy *ezen* kérdésre feleljenek, — mert az eddigi tanulmányokat, vélekedéseket stb., azt hiszem, már eleget ismételtük.

Szinger Kornél, az előtünk fekvő dolgozat szerzője, nem esik abba a hibába, hogy a Toldi-mondát a Toldi történeti voltának kimutatásával elintézettnek tekintse. Szerinte a nemzet magából Toldi egyéniségéből fejtette ki a mondát. Ha a mondát összehasonlítjuk a történeti adatokkal, Szinger szerint azt találjuk, hogy e kettő «meglehetősen (?) összeegyeztethető». A mondai Toldi «pályájának első fele iakább mondaszerű, mivel (?) ezt alakította legjobban át a népköltészet. Pályájának második fele azonban egyezik (?) ezen adatokkal. Ebből következtethetjük, hogy a szájhagyomány eredetileg valószínűleg csak a hős életének második felét őrizte meg». Nem szólva arról, hogy itt «szájhagyomány» és «monda» sajátoszerű ellentétek gyanánt vannak föltüntetve, az idézetből világos, hogy szerzőnk szerint a nép minden idegen befolyás nélkül maga alkotta át Toldi történetét mondává. Ez az ő nézete, mely lehet helyes, — bár én nem osztozom benne, de tény, hogy ez a nézet sem megmagyarázva, sem bebizonyítvánincsen.

Ellenben bebizonyítani törekszik szerzőnk, hogy «miért nem lehet

a Toldi-monda idegen származású.» (19. l.). Szinger szerint «a mi mondánk idegen mondával közös forrásból nem származhatik, mert azon tényezők, melyek valamely monda terjedésének kedvezni szoktak, vagy a szereplő hős nagysága vagy a mesék érdekessége és szépsége. (Az elsőre példa: Attila, a másokra: Salamon és Markalf, Griseldis stb.) Ezen kellékek egyike sincs meg sem a Gamelyn-, sem a Kurzbold-mondában. A Toldi-monda is csak száraz, nyers anyag, s a hősnek sincsenek oly különös fontosságú tettei, hogy történeti nevezetességnek kelene tartanunk.» E fejtegetések nem épen világosak és nem is nyugszanak valami biztos alapon. Hogy a hős nagysága vagy a mesék érdekessége és szépsége «kedvezni szoktak» valamely monda terjedésének, ezt bátran aláírhatni, — csak az a kérdés, hogy mit tekintünk nagynek vagy érdekesnek! Az irodalomtörténeti kutatások ép az utolsó tizedekben számos meglepő példán kimutatták, hogy számtalan oly alak és mese lett ismertté egész Európában, melyeket (hősüket tekintve) sem nagyoknak, sem valami érdekeseknek nem tarthatunk. (A Gamelyn-monda ellenben valóban igen érdekes történet.) Az sem mond semmit, hogy a Toldi-monda «csak száraz, nyers anyag», a mi nem is igaz, mert az igazság csak az, hogy Ilosvai rossz poéta. Végre mit bizonyít az, hogy a történeti Toldinak nincsenek «különös fontosságú tettei», mikor látjuk, hogy a nemzet őt egyik legkedveltebb mondájának hőségé tette? Szerzőnk abban is téved vagy legalább egyoldalúan jár el, midőn egyszerűen csak a Toldi-monda «idegen származásáról» szól. Én részemről sohasem tekintetem és ma sem tekintem a Toldi-mondát idegen származásúnak. Nézetem szerint Toldi Miklós történeti alak (a mit most már biztosan tudunk), a ki eddig ki nem derített némely tetteivel vagy sorsának eddigelé ismeretlen valamely mozzanatával megragadta a nép érdeklődését és foglalkoztatta képzeletét. Ez alak és az ő tettei bizonyos elemekben hasonlóak vagy rokonok lehettek valamely más (akár hazai akár külföldi) alakhoz és ennek tetteihez, a mi azután a különböző alakok és tettek összekapcsolását, összeolvadását közvetítette.*) A legtöbb monda keletkezett így módon, — nézetem szerint a Toldi-monda is. De ezzel e monda még nem lesz idegen származásúvá. Hogy idegen elemek mily könnyen fűződnek valamely történeti vagy mondai hősnek alakjához, mutatja az a nógrádi Toldi-monda (melyről e *Közlönyben* VII, 602 elmondtam a véleményemet), mely egy Európászerte ismeretes

*) Különösen nagy számúak a világirodalomban az oly hagyományok, melyek alacsony sorsból nagy hatalomra s dicsőségre jutott hősről, és az oly mondák, melyek rendkívüli testi erővel felruházott leventékről szólnak.

mesemotivumot kapcsol (meggyőződéseim szerint persze minden elfogadható alap nélkül) Toldi alakjához.

A mondottakat összefoglalva, van Toldi-mondánk, a mely igazi monda, mert hőse történeti alak. A történeti és a mondai Toldi Miklós azonosságában nincs okunk kételkedni, azaz: kétségtelennek vehetjük, hogy az a Nagy Lajos korabeli Toldi Miklós, kit Szilády Áron okiratokból kimutatott, lett a monda hősévé. *De ez a monda a mai napig megmagyarázva nincsen*; más szóval: nem sikerült még kimutatnunk, hogy a történeti Toldi Miklós miért és hogyan lett a monda hősévé? miért, mely alapon, mily czélből meséli róla a monda azokat a (részben nem épen vonzó) történeteket, melyeket Ilosvai följegyzett? Azt sem tudjuk még, hogy a nép e történeteket az életből vagy más hagyományokból vagy egyenesen alkotó képzetéből vette? Szóval, *semmit sem tudunk*. — Szinger értekezése igen jó és igen hasznos dolgozat, melyet ismételten ajánlok olvasóink figyelmébe; de most már talán eleget irtuk volna át Szilády alapos és előadás tekintetében is kitünő dolgozatát! Azt hiszem, elérkezett az idő, hogy most már egy lépéssel tovább menjünk és a monda eredetét, elemeit, fejlődését megmagyarázni iparkodjunk.

HEINRICH GUSZTÁV.

19. Baligó János dr.: A római nyelv hanyatlásának okai Augustus halála után. (Nagy-Károlyi kath. főgymn. 16. l.) — A szerző — megengedem, hogy jó szándékkal — oly dolgozatot bocsátott közzé, a mely szerintem teljesen téves alapon nyugszik. Czélul tűzte ki maga elé, hogy a latin nyelv hanyatlásának okait vázolja, s valósággal nem a nyelvet mutatja be romlatag képében, hanem magát a római birodalmat, a melynél tudvalevőleg jóval tovább élt a latin nyelv. Egész értekezése nem egyéb, mint annak hirdetése, Samassának egy bombasztikus nyilatkozatával fűszerezve egy igen egyszerű igazságról, hogy a mely birodalom valamikor megbukott, az már virágzása korában is telides-tele volt, vagy legalább készült megtelni oly férgekkel, a melyek csak siettették elenyésétét. Ismeretes a történelmi kézikönyvekből ama lamentáló hang, mely szerint Görögország Fülöp és N. Sándor fölléptével rokonérzést már nem is ébreszthet,*) s hogy pláne Róma már a pün háborúk után lejtőre jutott úgy, hogy a császárok koráért nem is érde-

*) Ebben a felfogásban osztozik Fyffének angolból fordított görög történelme is, a melyben N. Sándor egy keleti despota képében van bemutatva. Mily elfogulatlanul irt munka az ilyenekhez képest Jäger Oszkárknak legújabb könyve: «Alexander der Grosse», Gütersloh, 1892. Bertelsmann. — A római történelmet tárgyaló kézikönyvek — akár egy-egy Gibbon, oly kárhóztatólag szólnak a római birodalom viszonyairól.

mes lelkesülni s kár érte az időt pazarolni; hisz' ott már csak a szolgáltság, hizelés,¹⁾ durva élet, rendezetlen viszonyok, erkölestelenség, örökös forrongás és jogtalanság, barbár nyelv, irodalmi meddőség vagy legföllebb értéketlen termelés és hasonló kárhozatos állapotok dísztettek, a melyek alkalmas tényezők voltak arra, hogy az államot akár néhány évtized leforgása alatt is a bukás örvényébe juttassák. Szakasztott így járt el Baligó úr is ama kor jellemzése közben; mert előtte a köztársaság bukásu után jó dolog úgyszólván nem is teremhetett, — hisz minden tényező oda működött, hogy a római birodalom hatalmas épületének előbb-utóbb össze kellett dőlnie. Van ugyan valami a dologban, s úgy távolról tán egyet is érthetünk a szerzővel; de hogy az a hosszú császári korszak s a benne uralkodó tényezők, még a stoikusok szigorú erkölcei is,²⁾ mind olyan végzetrejtők voltak, hogy jó nem is fakadhatott belőlök, s hogy jó hatásu irodalmat, erkölcsösséget és művelődést arról a korról szinte képtelenség elgondolni: ilyen és hasonló frázisok csak nálunk tenyészhetnek tovább, mert bizonyos erkölcsös irányt szolgálván, nehéz róluk lemondania annak, a ki a köztársaság idejét mindig csak verő fényben tudja látni, míg a monarchia időszakát csupa sötétségben szereti láttatni. Ez a téves irány régi dolog már; de ideje volna, ha végre tisztábban és tárgyilagosabban vennők szemügyre a római császárság korát: talán mégis lesznek ott sem azelőtt, sem azután nem tapasztalt, rendezett állapotok! Hogy is ne? Hisz' még a legkorhadtabb társadalomban is szoktak lenni fényárasztó csillagok a sötét árnyéklatok mellett. Kérdezze csak meg B. úr Bozókytól vagy másoktól, a kik ismerősek a tárggyal, — mily sok szép és vigasztaló dolgot szemlélhetni a monarchia viszonyai közepett; vagy olvassa az újabb kutatásokat s a művelődésnek ama korbéli hű képeit francia (Thierry, Villemain, Boissier) íróknál: bizonyára meg fog róla győződni, hogy nem a történelmi kézikönyvek szerkesztői látnak tisztán, midőn az ó-kornak eme fontos részét a középkorhoz való áthidalásul egyszerűen és röviden odabigyesztik a középkort tárgyaló iskolai könyvek elejére, hanem azok, a kik beható kutatás tárgyává tették a császárok korszakát.

Nyelvészeti oldalát illetőleg emez értekezés a változó alakokat az újabb fogalmaknak ciceróiatlan megnevezését, a bővültebb vagy meg-

¹⁾ Megjegyzem, hogy Tiberiusról is túlságos szigoruan ítél a szerző; pedig ebben a kérdésben már Ribáry (Tiberius kora, Budapest, 1876) v. Petrovich (Annales-kiad. XXVII. s köv. l.) is útba igazíthatták volna.

²⁾ Érdekes, mint ír róluk a szerző. «E görög bölcsészet etikai alap-tételei — úgymond — egy részben megegyeztek a kereszténységgel: de másfelől annál rombolóbb volt a rómaiságra, mely végkép elveszté isteneiben, hitében bizalmát s csak babonára aljasodott». (11. l.)

másult szerkezeteket (igaz, hogy édes-keveset hoz fel belőlök, azokat is igen önkényesen, az írók megnevezése nélkül) stb. mint a hanyatlás tüneteinek s merő barbarismusnak bélyegzi; mintha nem tudná, hogy Cicerón kívül egyéb író magának Cicerónak korában sem írt oly rigorositással, mint ő. Cicero műveit a tiszta latinság kánonául felállítani helyes dolog lehet ugyan; de a nyelvfejlődés hanyatlására következtetni abból, hogy a latinság törvényei az ő kora után hovahamarább többé-kevésbé lazábbak lettek, holott igen szabályos nyelvezetű írókat ismerünk ő utána is: bizonyára túlzás. Vagy nem hatolt-e el a latin nyelv és műveltség a császárság alatt Afrikába s a többi provinciákba? Nem terjedt-e el a latin nyelv keleten és nyugaton épen úgy, mint a görög N. Sándor kora után? Ez is decadentia? — Hát az ezüst- és vaskor a római irodalomtörténetekben semmi? A szent atyák írói működése megvetendő valami? — Változott, mert élt, a latin nyelv koronként; de Cicero nyelve unicum, s a nép, sőt az írók nyelve is mindég különbözött az övétől. Tudjuk, hogy már Ennius és Plautus (l. Fr. Skutsch grammatikai kutatásaiból: 1. köt. Plautinisches und Romanisches. Leipzig. 1892.) nyelvében is vannak oly jelenségek, a melyek a későbbi román nyelvek sajátosságaira emlékeztetnek (v. ö. Goetz, Corpus glossariorum Latinorum, most már a 3. kötet jelent meg Teubnernél; vagy l. a Vollmüller és Otto-féle román philológiát tárgyazó folyóirat megfelelő részét); hát még a császárkori íróknál mennyit találni! — Egyáltalán alig lehet hálásabb tér egy philologusra, hanem ha az általános mondasok zaja helyett elmerül az egyes írók nyelvezetének kutatásába s belőle szerkeszti meg a nyelv állapotának ama korbéli képét, — s ha így tesz: majd meglátja, mennyi vigasztaló, sőt gyönyörködtető hely van a gyanús szemmel nézett lepel alatt! Igenis, megvan minden korszakban a népnek s az ő nyelvének sajátos jelleme; ámde azt nem messziről s gyanakvólag, hanem szemtől-szembe s elfogultság nélkül kell megtekinteni. Ott van akár az egyház nyelve szertartásos könyveiben: mennyi tanulságos nyelvi adat olvasható belőlök! Népies és csunya, az igaz. Ciceróból ítélve: de talán még sem tekinthető korcsulóttnek; hisz hajdanában virágzott s a műveltségnek fő-fő eszköze vala, s elvégre már a régi Rómában is a nép nyelve győzött az elszigetelt classicitas felett. Olvassa csak el a szerző a Bonnetnak toursi Gergely nyelvéről szóló gyönyörű művét (Le Latin de Grégoire de Tours, Paris, 1890.): bizonyára okulni fog belőle arra nézve, mikép folytassa ezután hasonló irányú működését.

De mit is beszélnek ily kopott témákról? Hogy' adhatok én tanácsokat másoknak az eredményyel kecsegtető munka ügyében? Megteték azt már többen: Heinrich, Keleti, Némethy stb. akárhányszor. Hogy még sem tartom fölöslegesnek a közbeszólást, ennek egyik oka az,

hogy fáj látnom, mikor némely tudós és hivatott elme százszor-ezerszer eldarált mondásokat ismétél a helyett, hogy érdemesebb tárgyba mélyedne. Másik oka, hogy az ilyen dolgozatok sajnálatos bizonyítványt állítanak ki a nyelvészet rengeteg irodalmában való tájékozottságunkról. A Reisig, Brugmann, Delbrück, Stolz, Schmalz, Wölfflin, Wieland, Jung, Weise (Charakteristik der lat. Sprache, Leipzig, Teubner, 1891.) stb., vagy az általános nyelvészetből: a Hildebrandt, Whitney, Müller Miksa, Schleicher s különösen a Gabelentz György összefoglaló művének (A nyelvtudomány, feladatai, módszerei s eddigi eredményei. Lipcse, 1891, Weigel. XX, 502 l., 14 m.), vagy nálunk is: a Simonyi, Imre S. és Thewrewk műveinek, valamint az ide vágó folyóiratoknak olvasgatása mégis csak más hangon beszéltetne bennünket a nyelvbeli tényekről, mint eddigelé tevők. Így aztán nem történhetnék meg, hogy a tanárjelöltség éve alatt, a vezető professorok felügyelete mellett összepörlyözött munkálatok sokkal nagyobb avatottságot tanúsítanak a tudomány kérdéseiben, mint a későbbi, megülledett és kiforrott korban összerótt czikkelyek.

Egyébként szerzőnk saját vallomása szerint igen nemes ok birta dolgozatának megírására, t. i. hogy tanítványai elé tárván a római birodalom és classicitas hanyatlásának képét, a magyar faj és haza, valamint nyelvünk ügyének buzgó felkarolására s védelmére lelkesítse őket. Ebbeli célját bizonyára el is éri, mert nemes felfogása, erkölcsös heve és szónokias, bár épen nem törzsökös magyarságú előadása s hangja elég alkalmas, hogy a fiatal szíveket a nevezett ügy számára megnyerje.

Végül még csak annyit, hogy az értekezés a 14. és 15. lapon egyrészt az Attila catalauni csatájáról, másrészt románjaink eredetéről hamiskás adatokat közöl; amabban bármely történelmi kézikönyv, ebben pedig a Hunfalvy P. és Réthy (ez utóbbi nem régiben is a Századokban), vagy ha az említett magyar szerzők ki nem elégítenék, a német Roesler (Romänische Studien, Leipzig, 1871.) munkái igazíthatják a helyes útra.

BÓDISS JUSZTIN.

20. Veress Ignác: Ugy. Tanulóknak. (Nagyszebeni áll. főgymnasium. 2—16. l.) — A tanulóknak szánt e rövid nyelvészeti értekezésében Veress I. az *ügy* szócska használatát világítja meg Arany és Petőfi műveiből vett példák segítségével. Végig kíséri az *ügy* használatát különböző névmásokkal és kötőszókkal kapcsolatban (*ügy, hogy, a hogy, mint, a mint, ha; — ám bizony, hát* stb.) s tárgyalja az önálló *ügy* különböző jelentését. Fejtegetései kimerítőek és tanulságosak; s a gondolkodó tanuló haszonnal olvashatja. Csupán két megjegyzésre szorítokozom. Értekezése elején könnyedén végez az *ügy* eredetével: «Hol e szónak ősi hazája, nem tudni, s félő hogy kutatás közben a finnség

vagy törökség országába tévednénk». Nem tudom tréfának vegyem-e ezt a félelmet, mert komoly állításnak nagyon is nevetséges volna. Azt hiszem a szerző egyszerűen ki akart térni a felelet elől; pedig Budenz szótára rámutat (761. l.), hogy az *ügy* ugyanazon *ta* ugor névmás tőnek a hajtása, melyből az *az ott, oda* stb. mutató névmások valók.

Másik megjegyzésem az *ügy* szócskának a *ha* kötőszóval kapcsolatos használatára vonatkozik: «*Ha* szereted társaidat, *ügy* kiméld meg őket boszantásaidtól». Az *ügy*-nak ilyen használata nagyon is németes, s ha tanulókhhoz szólunk, figyelmeztetni kellene őket, hogy kerüljék ilyenkor az *ügy*-ot, a mennyire csak lehet. Veress itt is kitér a kérdés tüzetes tárgyalása elől: «Az *ügy* feltételre vonatkozó használata összeesik a német *so*-éval; vajjon utánzása-e, meg nem mondanám. Külömben ellehet a magyar feltételes mondat utórésze *ügy* nélkül is». Nem elég ez a határozatlan figyelmeztetés, hanem egyenesen rá kellett volna mutatni arra, hogy a *ha* — *ügy* a német nyelv hatása alatt terjedt el annyira újabb irodalmi nyelvünkben; pedig ilyenkor az *ügy* sem jó, sem szép, sem szükséges.

BALASSA JÓZSEF.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. é. április hó 12-én *felolvasó ülést* tartott, melyen P. Thewrewk Emil elnökölt és Fináczy Ernő volt a jegyző. Az ülés tárgyai voltak:

1. Némethy Géza: Euhemerismus a Sibylla-féle jóslatokban.
2. Balassa József: Arany János mint nyelvész (bemutatta Petz Gedeon).

A felolvasó ülést *választmányi ülés* követte. Elnök: P. Thewrewk Emil, jegyző: Petz Gedeon. Jelen voltak: Bayer József, Bermüller Ferencz, Cserhalmi Samu, Fináczy Ernő, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Maywald József, Némethy Géza és Vári Rezső választm. tagok. Az ülés lefolyása a következő volt:

1. A márcz. 1-én tartott ülés jegyzőkönyve felolvasatik.
2. Új *rendes* tagoktól választatnak: Krauze Ervin kassai kath. főgymn. tanár (aj. dr. Takács Menyhért); Soós József kecskeméti főgymn. tanár, eddig rk. tag (aj. Vári Rezső); *rendkívüli* tagoknak: Haraszi Sándor, Lakatos Vincze, Orbán Lajos prémontr. r. tanárjelöltek Csornán (aj. dr. Rupp Kornél), és Kardos Gyula tanárjelölt Mramorákon (aj. Cserhalmi Samu). — A tagok létszáma: tiszteletbeli 10, rendes 362, rendkívüli 61; előfizető 158; összesen 591.

3. A pénztárnok jelentése szerint az 1892 decz. 15—1893 ápr. 12-ig

terjedő időközben a Társaság bevételei 1794 frt 69 krt, kiadásai 1592 frt 10 krt tettek; a pénztári készlet 202 frt 59 kr.

4. A választmány elhatározza, hogy megújítja azt a kérvényét, melyet a múlt évben a nagymélt. vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz állandó évi államsegélyért benyújtott.

Végül néhány folyó ügy nyert elintézését.

P.

— Illustrált magyar irodalomtörténet. Márczius közepén egy nagyszabású magyar irodalomtörténet indult meg füzetekben. A címlap jelzése szerint «képes díszmunka» lesz, melyet «a művelt közönség számára» *Beöthy Zsolt* szerkeszt. E munka mind kiállítása, mind célja és szerkesztésmódjánál fogva egykép kiváló figyelemre tarthat számot. A magyar irodalomtörténet körébe vágó eddigi munkák ugyanis, ha kisebb tárgykört öleltek föl, legnagyobb részben a szakközönség, ha rendszeresek, az iskolák számára készültek. Olyan nagyobb munka, mely irodalmunk fejlődését egész rendszerében a nyelvtudomány alaposságával s összes eredményeinek felhasználásával mellett az előadásban «nemesebb értelmű népszerűséggel» tárgyalja, úgy hogy a műveltebb közönség is élvezettel olvashassa: eddig hiányzott irodalmunkban, s ennyiben az új munka mindenesetre régen érzett hiányt fog pótolni. Növeli érdekességét, hogy illusztrálva jelenik meg; ránk mint szakközönségre ezenfelül azért is érdekes, hogy «társaságban» készül, a mennyiben a hazai történet és irodalomtörténet kiválóbb munkásai írják az egyes cikkeket, mindegyikök olyan tárgyról, mely «sajátlagos tanulmányai körébe esik». A munka ilyenén készült «megbízhatóság és alaposság tekintetében» — mint a tervrajz is mondja — kétségkívül «a legnagyobb biztosságot nyújtja»; de másrészt az is bizonyos, hogy a siker attól függ, mennyire tudja a szerkesztőség a részletekben a különvélemények ellentéteit összeegyeztetni. Ha ez sikerül, a nélkül hogy egyszersmind az írói egyéniség bélyegét letörüljék, akkor a munka nemcsak mint millenaris emlékkönyv válhatik díszére irodalmunknak, hanem rendkívül becses emlékalbuma lesz most élő szakíróinknak is. A munkatársaknak az a névsora, melyet a tervrajz közöl, ép oly díszes, mint tapintatos az összeválogatás. *Beöthy Zsolt* mint szerkesztő s *Balics Ferencz* mint segédszerkesztő mellett ott találjuk: Alexander Bernát, Angyal Dávid, Ballagi Géza, Bayer József, Bánóczy József, Erdélyi Pál, Fraknói Vilmos, Gyulai Pál, Háhn Adolf, Harasztí Gyula, Hegedüs István, Horváth Cyrill, Imre Sándor, Jancsó Benedek, Kardos Albert, Kelemen Béla, Láncoz Gyula, Marczali Henrik, Négyesy László, Péterfy Jenő, Pulszky Ferencz, Radó Antal, Rákosi Jenő, Réthy László, Riedl Frigyes, Sebestyén Gyula (a történetíró), Sebestyén Gyula (múzeumi tiszviselő), Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Széchy Károly, Szilády Áron, Szilágyi Sándor, Szily Kálmán, id. Szinnyei József, Szinnyei József (egyetemi tanár), Takáts Sándor, Vadnai Károly, Váczy János és Zichy Antal neveit. E nevek mindenesetre kezességét nyújtanak a cikkeknek tartalmi jóságára nézve. — Illusztrációkat a tervrajz részint külön színes képeket, részint a szövegbe nyomott rajzokat ígér: miniaturákat, codexlapokat, címrajzokat, régi nyomtatványok, kéziratok és aláírások másait, arcképeket s irodalomtörténeti tekintetben emlékeztető tájak és épületek rajzait. A munka részletes méltatására alkalmilag visszatérünk; ezúttal az előttünk fekvő *három*

füzetnek csupán tartalmi ismertetésére szorítkozunk. Az *I. füzet* bevezetésül Beöthy Zsolt cikkét közli: «Irodalmunk és irodalomtörténetünk» cz. alatt; utána az 1. sz. cikk «A magyar nemzet őskora» Réthy Lászlótól, a 2. sz. «A magyar nyelv eredete» Simonyi Zsigmondtól, a 3. sz. «A pogánykori költészet emlékei» Erdélyi Páltól; ennek folytatása átnyúlik a *II. füzetbe*, melynek további részét Láncoz Gyula czikke foglalja el 4. sz. «A magyarság az Árpádok korában» cz. alatt; a *III. füzetben* van: 5. sz. «A királymondák és az énekmondók» dr. Sebestyén Gyulától; 6. sz. «Legrégibb nyelvemlékeink» (Oklevelek magyar szavai, Halotti beszéd, Königsbergi töredék) Simonyi Zsigmondtól; 7. sz. «A csúcsíves stíl kora és a renaissance» Pulszky Ferencztől; 8. szám «Janus Pannonius és a humanisták» Hegedűs Istvántól. — Szövegillusztrációkul van az *I. füzetben* egy szépen sikerült színes initiale (középkori könyvíró barát) s még 11 kép, a *II.-ban* 13, a *III.-ban* ismét 11, melyek a tartalmat valóban fényesen illusztrálják, s nyomdai kivitelük is sikerült. Mindegyik füzetben van továbbá 2—2 melléklet: egy színes és egy fekete nyomású: az *I. füzet*hez a «Halotti beszéd», melynél hívebb másolat még nem készült e nyelvemlékünkről, s Czwittinger «Specimen»-jének címlapja; a *II.-ikhoz*: egy Corvin-kötés színes mása s a Thuróczy-krónikának egyik címképe, a *III.-ikhoz* Anonymus első s a «Budai krónika» utolsó lapja. Még csak azzal egészítjük ki előleges jelentésünket, hogy a vállalatot az Athenæum-társulat adja ki; az egész munka 18—20 füzetre van tervezve, s egy-egy füzet 40 krba kerül. f.

— Polyeuct, Corneille tragédiája, a XVII. században igen népszerű volt Németországban. Eddig is tudtuk, hogy e darabot Fleischer Tóbiás híven lefordította németre (*Erstlinge von Tragödien, Helden-Reimen und anderen Tichtereyen*, 1666) és hogy Kormart Kristóf szabadon átdolgozta (*Polyeuctus oder Christlicher Märtyrer*, 1669). Legújabbán figyelmeztet Ellinger György (*Zeitschr. f. deutsche Philologie* XXV, 1893, 515. l.) Köber gerai rektorának egy reánk nem maradt drámájára, melynek tartalmát és scenariumát azonban nyomtatott programjából ismerjük. Címe: *Der Christen Marter-Krohn und Ehren-Thron*; a gerai ifjúság 1669-ben adta elő a városházán. E darab szintén Corneille tragédiájának átdolgozása, még pedig a Kormart művének felhasználásával, de sokban önálló, sajátos vonásokkal. Mind a két földolgozásnak félreismerhetetlen célja, a darabot tartalomban, cselekvényben, látványosságban gazdagabbá tenni, a mi valószínűen az angol komédiások hatására vezethető vissza. Innen van, hogy sok részletet, melyet Corneille csupán elmeséltet, színre hoznak, de azért megtartják a megfelelő elbeszéléseket is! Köber azon felül fölvett komikus jeleneteket is és, a mi különösen érdekes, kedvező befejezést adott a darabnak. Polyeuct elleni elfogadják a keresztyén vallást, elkergetik a pogány papokat, és a vértanuság elmarad. Kormart átdolgozása iszonyú izléstelen és dagályos; nem tudjuk, hogy Köberé milyen lehetett. De az a tény, hogy a XVII. század második felében hárman is foglalkoztak e tragédia átültetésével, maga is elég érdekes. h.

— Mitternacht Seb. János XVII. századi német költőt tárgyalja Ellinger György a *Zeitschr. f. deutsche Philologie* egyik újabb (XXV, 4.) füze-

tében. E költőről, ill. ritka munkáiról eddig jóformán semmit sem tudunk, pedig nem érdektelen alak. Mitternacht 1613 július 24. született Hardeleben thüringiai faluban, 1646 óta volt rektor Gerában, 1667 óta superintendens Zeitzben, hol 1679 febr. 25. meghalt. Először egy lyrai kötettel lépett föl (*Feuer-heisse Liebes-flammen einer in Jesu verliebten und in der Welt betrübten Seelen*, 1653), melynek darabjai, mint már a gyűjtemény címe is sejteti, a protestáns egyházi dalban ugyanazt a mystikusan édeskés irányt juttatják érvényre, melynek a katolikusok közt Spe és Scheffler a leghíresebb képviselői. A lélek a szerelmes menyasszony, a ki szenvedélyes hévvel kíván egyesülni vőlegényével, Jézussal. Az egyházi dal valószínűleg szerelmi dallá lesz és nem tartózkodik a világi, sőt az érzéki vonásoktól sem, melyekkel ismét mystikus képzetek sajátosan vegyülnek. Érdekes és fontos azonban az, hogy Mitternacht nem Spe tanítványa vagy utánczója, mert ennek költeményei (*Trutznachtigall*) csak 1649-ben jelentek meg, a Mitternachtéi pedig 1640-ben készültek. Mind a két költőnél az új irány forrása ugyanaz: a népdal, melytől formákat és képeket, stílt és hangot átvesznek. — Még érdekesebbek Mitternacht drámái, melyek közül többen kivonatoló programokban, kettő teljesen reánk maradt. A gerai ifjúság számára írta, mely e darabokat a városházán előadta. Jellemző főnnem maradt darabjaira, melyek többnyire biblikus tárgyak, hogy valószínűságot nyelvbábelt tüntetnek föl, a mennyiben a szereplő zsidók héberül, a görögök és rómaiak görögül s latinul, és a nép képviselői németül beszéltek. Ellenben teljesen fönmaradt drámái egészen németül vannak írva, pedig ezeket is tanítványai számára írta. Ezek: 1. *Der unglückselige Soldat und der vorwitzige Barbier*, 1662 (nem 1670, mint Gottsched állította). Musoplutus trienti kereskedő gondosan neveltette fiát, Ariophilust, a ki azonban csak a háborúért lelkesedik és atyja tanácsai s kérései ellenére katoná lesz. Társai elveszik a pénzét, kifosztják, megcsalják, elverik. Ariophilus végig szenved a katonai élet minden nyomorúságát, végre megszökik s Paduában egy híres orvos (borbély) szolgálatába szegődik. Az orvos örömmel fogadja, mert alkalmasnak találja egy régi borzasztó tervének keresztülvitelére, t. i. ki akarja neki vágni a szívet, melynek mozgását az eleven emberi testben csak így véli megérthetni. A kormány megtagadta kérését, midőn e célra egy halálra ítélt gyilkosnak átszolgáltatásáért folyamodott. Most ez ismeretlen szökevény ép jókor jön. Az orvos végrehajtja borzasztó tervét s Ariophilus iszonyú halált hal a színen. De segédjei elárulják az orvost, ki halállal bünhődik. A darab, sajtáságos cselekvénye daczára, igazi iskolai dráma; tendenciája világos: egyfelől dicsőíti a negyedik parancsolatot (és ennyiben közel áll oly darabokhoz, melyek a tékozló fiú történetét tartalmazzák), másfelől izgat a katonai szolgálat és élet ellen, a mihez a harminczéves háború befejezte után nem kellett külön indok. Mitternacht leginkább jellemzésre törekszik. A darabhoz írt előszóban hangsúlyozza, hogy minden ember beszéljen korának, állásának és jellemének megfelelően. Ez előszóban szidja az angol komédiákat, de ő maga azért sokat tanult tőlök, mit főleg bohóczai bizonyítanak. Az ő hatásukra valának a színre hozott véres jelenetek is, melyeket lehető rítkító realizmus-

sal fest. Jellemzés tekintetében különösen sikerültek az V. fölvonásnak azon jelenetei, melyekben az orvos neje és három gyermeke kegyelmet kérnek az elítélt számára s végül elbucszúznak tőle. A század izlését főleg az allegorikai alakok (kilencz van ilyen) és a darab stilje mutatják. A Faust-drámára emlékeztető motívum (mit Ellinger észre nem vett), hogy az orvost Ambitio sarkallja tervének keresztülvitelére, Conscientia pedig lebeszéli a véres tettről, míg végül az előbbi győz. — A másik dráma: *Politica Dramatica* 1667. Alap gondolata, hogy a zsarnokság forradalmat és általános jogtalanságot szül, melynek csak bölcsen mérsékelt kormányzás vethet véget. Tárgya drámai földolgozásra nem alkalmas s így a darab egészében kevésbé sikerült is, de első három fölvonása jobb, mint a szerző első drámája. A darab első felében megismerkedünk az egyes társadalmi osztályok (nemesek, lovagok, polgárok, parasztok) állapotával: mind elégedetlenek (főleg az adók miatt) s föllázadnak, végül elfogják a királyt, törvényt tartanak fölötte s kivégzik. Most általános jogtalanság áll be és még az előbbinél is általánosabb elégedetlenség. Végre megjelen Juppiter parancsára *Politica*, hogy rendet csináljon. A legjobb kormányforma lép életbe: a bölcs tanácsosok közreműködése által korlátolt monarchia. Ily értelemben választanak új királyt s az egész ország boldog. Az első három fölvonás elevenisége és élethűsége jó részben a szerző saját élményein nyugszik, a ki a harminczéves háború alatt sokat és súlyosat szenvedett. A rossz király is jól van jellemezve, talán I. Károly mintájára. De a IV. és V. fölvonás gyengék: csupa elvont fejtegetés, bár egyes sikerült mozzanatokkal is. A darab művelődéstörténeti szempontból igen fontos: szabad politikai szellem, józan világnézet, a szabadság eszméjének helyes fölfogása jellemzik. A szerző fejedelmének ajánlotta, tehát 'fejedelmek tükre' akart lenni. Politikai álláspontjának főforrása Prætorius Márton könyve *Opusculum de administrando principatu, cum praeceptis politicis* (Strassburg 1594), melyre a szerző hivatkozik is. — Mitternacht két darabja a XVII. század német termékei közt úgy tárgy, mint földolgozás és irány tekintetében kiváló helyet foglal el, de az igazi színpadra nem jutottak és egyébként sem hatottak a német drámaírókra.

— Mátyás király neve Luther irataiban. A nyelv életében gyakran föltetsző ama jelenségnek, hogy tulajdonnevek metaphora útján — az által, hogy az egyén megjelölése a faj megjelölésévé lesz — valóságos appellativumokká válnak (v. ö. Paul, *Principien d. Sprachgesch.*² 80; Wegener, *Grundfragen des Sprachlebens* 58; Behaghel, *Die deutsche Sprache* 103. l.), érdekes példáját találjuk Luther iratainak több helyén, — ránk nézve annál érdekesebbet, minthogy Mátyás királyunk nevérol van szó. A 101. zsolttár magyarázatában így szól Luther: «Gott gebe dem Herrn einen gefurchten, ersten, gestrengen Muth eines Helden, der schier halb müsse *Matthiasch* oder tyrannisch sein, und gar Niemand nichts vertraue» (Erlangeni kiad., 39, 297.). Ugyanott (298. l.) elmondja, hogy III. Frigyes császár nem volt híjjával a bölcsességnek, éssznek és hatalomnak, «aber der Muth und Gedanken, die es thun sollten, waren ihm von Gott nicht gegeben. Wäre er ein *Matthiaske* gewesen, der hätte Brüheschenken mit Frühe- und Abendschenken

auf einen Haufen gestossen, und wäre ihm dennoch hinausgegangen.» Majd asztali beszélgetéseiben: «Es ist wahr, wenn ein rechter Häuptmann da ist, dass man *einen Matiaschken* hat, da findet man wohl Leute, die da williglich Tribut geben, auf dass ein Landfriede erhalten werde». (*Tischreden*, erlangeni kiad. 61, 326). — Újabban Klaiber figyelmeztetett rá (*Lutherana*, Zeitschrift f. deutsche Philol. 1893. XXVI, 48), hogy a *Matthiasch* vagy *Matthiaske* szó, mely itt világosan a. m. «erőskezű, erősyes, kényúr» voltaképp Corvin Mátyás magyar király neve; Luther alkalmilag róla magáról is megemlékezik («*Ungaria regio fertilissima et ditissima auri, dedit regi Matiesco* quotannis 60 thonnen goldes», *Colloquia lat.* ed. Bindseil I, 379; és: «*Matiesko* fuit optimus imperator, der druckt hernach mit kopfabhauen», u. o. II. 137.). A *Matthiasch*-féle írásmód a magyar ejtésre emlékeztet és, úgy hiszem, azt is bizonyítja — a mi különben úgy sem szorúl bizonyosságra, — hogy a nagy király híre-neve nemcsak iratok és nyomtatványok, hanem az élő szóbeszéd útján is messzire elterjedt. Luther azonkívül nagyszámú magyar tanítványai révén is ismerkedhetett meg a névnek magyaros ejtésével.

P.

KÖNYVÉSZET.

Bodnár Zsigmond. A magyar irodalom története. II. köt. (8-r. 516 l.) Budapest, 1893. Singer és Wolfner. 4 frt.

Bodnár Zsigmond. Példák. I. füzet. Modern æsthetika. — Az akadémiából. — Az irodalmi téboly. — Minő törvényjavaslatok mehetnek keresztül? — Péchy Tamás beszéde. — Kik látták be először a törvényt? — Az idők árjának képe. (8-r. 50 lap.) Budapest, 1893. Singer és Wolfner. 30 kr.

Emlékbeszédek a Magyar Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött. Szerkeszti a főtítkár. VII. kötet. 7. szim. *Imre Sándor*. Emlékbeszéd Ballagi Mór rendes tagról. (59 lap.) 50 kr. (8-r.) Budapest, 1893.

Enyedí Mátyás, dr. A Talmud. Vázlat, szemelvényekkel. Kolozsvárt, Lehmann V. S. 1893. (8 r. 58 l.) 1 korona.

Frdélyi Muzzeum. Szerk. *Szinyeyi József*. Kolozsvár, 1893. X. kötet. I. füzet: *Márki Sándor*, Egy magyar humanista (Maximilianus Transylvanus). — *Enyedí Mátyás*, Szemelvények a talmudból. — Irodalmi Szemle. — II. füzet: *Kanyaró Ferencz*, Régi magyar virágénekek. — *Enyedí Mátyás*, Szemelvények a talmudból. — Irodalmi Szemle. — Különlék.

Értekezések, a Kisfaludy társaság. Új folyam. Huszonhatodik kötet. 1891—92. (8-r. IV, 223 lap.) Budapest, 1893. Franklin-Társulat. Kötve 1 frt 50 kr.

Hellen remekírók magyar fordításban. 13. kötet. *Homer* Iliása. Görög-ből fordította folyó beszédben Télfy Iván. VI. füzet. Második kiadás. (493—624 lap. 16-r.) Budapest, 1893. Lampel Róbert. Kötetje 30 kr.

Homer Odysseájja. Az eredeti versmértékben fordította *Kempff József*. (8-r. XXXII. 270 lap.) Budapest, 1893. Grill Károly. 1 frt 80 kr.

— Ugyanaz. Iskolai kiadás. (8-r. XXXII. 270 lap.) Budapest, 1893. U. o. Vászonba kötve 1 frt 60 kr.

Kabnár Elek. Iskolai magyar nyelvtan elemzés alapján. A középiskolák alsó osztályai számára. *Első* rész. Az első osztály számára. (VII, 112 lap.) Budapest, 1893. Franklin-Társulat. 80 kr.

Kisfaludy Károly minden munkái. Hetedik bővített kiadás. Sajtó alá

rendezte Bánóczy József. Hat kötet. (8 r. 421, 439, 434, 413, 414, 484 lap.) Budapest, 1893. Franklin-Társulat. A 6 kötet ára 8 frt.

Kudora Károly. Könyvtáran. A szövegbe nyomott 3 ábrával és egy címképpel. (K. 8-r. XIX. 208 lap.) Budapest, 1893. Dobrowsky és Franke. Vászomban kötve 2 frt.

Lykurgos beszéde Leokrates ellen. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Finácsy Ernő. (8-r. 84 lap.) Budapest, 1893. Franklin-Társulat. 50 kr.

— Ugyanaz, Görögül és magyarul. (8-r. 120 lap.) Budapest, 1893. U. o. 70 kr.

Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkesztették Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond. *Harmadik* kötet. Sz.—Zs. Szómutató. (N. 8-r. 1315, 290 l.) Budapest, 1893. Hornyánszky Viktor. Félbőrbe kötve 13 frt.

Nyelvtudományi közlemények. Szerkeszti Simonyi Zsigmond. XXIII. köt. 1. füz. Budapest, 1893. Akadémia (128 l.). Tartalom: *Simonyi Zsigmond*, A Nyelvtud. Közlemények a múltban s a jövőben. — *Halász Ignác*, Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése. I. — *Zolnai Gyula*, Mondattani búvárlatok. I. — *Balassa József*, A gyermek nyelvének fejlődése. I. — *Petz Gedeon*, Az indogermán hangtan mai állásáról. I. — *Munkácsi Bernát*, Adalékok az ugor-szamojéd nyelvhasználatához. — Ismertetések. — Kisebb közlések.

Petőfi-Muzeum. Szerkeszti *Ferencki Zoltán*. Kolozsvár, 1893. VI. évfolyam. 1. szám: *Ferencki Z.*, Évfordulón. — *Endrédi Sándor*, Petőfi születésének 70. évfordulója alkalmából. — *Csernátoni Gyula*, Petőfi és az 50-es évek költői. I. — *Vajda J.*, Költemény Petőfihez. — *Ferencki Z.*, Versek, I. 1844. — Repertorium.

Petőfi Sándor összes költeményei. Végleges, teljes kiadás. Életrajzi bevezetéssel ellátta Jókai Mór. Eredeti kéziratok és kiadások alapján rendezte, jegyzetekkel és variánsokkal kísérte Havas Adolf. *Második* kötet. Ujabb költemények. 1842—1846. Petőfi Sándorné, Szendrey Julia rézfénynyomatú arczképével. (8-r. 576 lap.) Budapest, 1893. Athenaeum. 3 frt.

Ráth Mór iskolai kiadásai. I. *Arany János*, A magyar nemzeti vereségről. (K. 8-r. 64 l.) Budapest, 1893. Ráth Mór. 30 kr.

Radó Antal. Idegen költők albuma. Műfordítások a XIX. század lyrájából. Manheimer Gusztáv, Cserépy Árpád és mások eredeti rajzaival. (N. 8-r. XI, 367 lap.) Budapest, 1893. Lampel Róbert. 3 frt 60 kr. Díszkötésben 5 frt.

Strausz Adolf és Dugovich Imre. Bolgár nyelvtan. Iskolai és magánhasználatra. A legújabb bolgár nyelvtanok alapján. (8-r. VIII, 161 l.) Budapest, 1893. Athenaeum. 1 frt 40 kr.

Szántó Kálmán. Stilisztika. A magyar írásmód törvényeinek ismertetése középiskolák számára. (8-r. 235 lap.) Budapest, 1893. Franklin-Társulat. 1 frt 20 kr.

Tipray János. Gyakorlati francia nyelvtan. Utmutatás a francia nyelvnek gyors, könnyű és alapos megtanulására. Átnézte Varga Bálint dr. Első és második tanfolyam. Harmadik javított kiadás. (8-r. 140, 143 lap.) Budapest, 1893. Franklin-Társulat. Vászomban kötve 1 frt. 40 kr.

Vogul népköltési gyűjtemény. III. kötet. *Medveénekek*. Első füzet. Vogul szövegek és fordítások. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján közlésezi *Munkácsi Bernát*. (N. 8-r. 589 lap.) Budapest. 1893. Akadémia. 5 frt.

LUCANUS ÉS VERGILIUS.

I.

Midőn Vergilius és Lucanus nevét összehasonlítás végett egymás mellé teszszük, mi is, elcserélve a neveket, fölvehetjük a kérdést, — mint Arany teszi, midőn Zrínyi és Tasso egymáshoz való viszonyáról szól: — «Nem vakmerő, kegyetlen dolog-e Tassóval Zrínyit párhuzamba tenni? Amaz világhírű jelesség, ez inkább nevérol, mint művéről ismeretes» (Próz. dolg. 80. l.).

Fölvehetjük e kérdést, de kegyetlenséget elkövetni nem fogunk, mert az összehasonlítás természetesen sokkal inkább Vergilius javára fog eldőlni, hogysem nimbusát ezzel megtépnők. Sőt ha érdem, a mint valóban érdem az, ha egy nagynak ismert költő lángszellemének terméke évtizedek, századok multán is utánzott remekpéldányul szolgált az epikusoknak, s a követés kimutatása ezen érdemet csak fokozza: akkor meg az igazság is követeli, hogy az egybevetést nemcsak vakmerőnek ne, hanem szükségesnek tartsuk a befolyás fokának megállapítása végett.

Szükséges pedig ezen megállapítás különösen azért, mivel e két költő egymáshoz való viszonyáról valóban a legellentétebb vélemények uralkodnak az irodalomtörténetben. Ilyen különbözők a nézetek egyrészt a befolyás megítélésében, hatott-e egyáltalán vagy mennyire hatott Lucanusra Vergilius, sőt régebben még arról is vitatkoztak, melyik közülök a nagyobb költő, melyiknek költeménye nagyobbszerű?

Némelyik semmi befolyást sem tulajdonít Vergiliusnak Lucanusra (mint Dean Merivale, Voltaire s többen), a másik keveset (pl. Ribbeck O.). Voltak, a kik Lucanust Vergilius fölé vagy mellé emelték, s a kik még költő számba se veszik vagy vették.*) — Az

*) Lucanus mellett szól, a Pharsalia IX. 984. versébe foglalt öndicséretet nem említve, Papin. Statius (Præf. ad Silvas 1. II, és Genethliac

ujabb irodalomban már jobban tisztázódtak a nézetek a régebbi vélekedések megrostálása, kritizálása folytán.

Azért, hogy konstatáljuk, hogy a *Pharsalia* egyes részei, hasonlatai, beszédei, leírásai magukban véve igen szépek és sikerültek, nem kell szükségkép azt állítanunk, hogy az egész, mint éposz is sikerült, sőt szebb, mint az *Aeneis*. Valamint abból, hogy Lucanus egyes frázisok, allúziók, metafórák, hasonlatok, leírások s egyéb részleteknél más nagy költőket tartott szem előtt, sőt követett; hogy az említett szempontból találunk nála reminiscenciákat Horatiusra, Ovidiusra, Liviusra, Cicerora, Senecara, Grattiusra és különösen Vergiliusra, illetőleg Homerosra: épen nem következik, hogy jogosan s alaposan megtagadhatjuk tőle a költő nevet, a tehetséget és bizonyos önállóságot. De azért nem írnök alá teljesen Voltaire*) s ez után Laky Demeter (*Phars.* ford. 4. l.) állítását sem, a ki Lucanus iránti túlságos lelkesültségében mondhatta csak, hogy: «Luc. eredeti lángész s új utat tárt föl. Ő mitsem utánzott, tehát sem szépségeit, sem hiányait nem köszönheti másnak».

Ma már általánosan elfogadott tény, — mit régi írókra ép úgy alkalmazhatni, mint az újakra, — hogy másnak utánzása mellett is lehet valaki jó író s költő, valamint az elszigetelt önállóság még nem egyedüli döntő bizonyítéka a nagyságnak. A ki egyegy nagy költőnek követője, utánzója, még nem egyúttal plagiátor. Hogy pedig egy-egy nagy szellem más nagy vagy kisebb szellemre hathat, azt, ha nem bizonyítaná más téren szerezhető tapasztalás

Luc. *carm.* 7.: «*ipsa te Aeneis venerabitur canentem*»), Martialis (*Epigr.* I. I. 62, VII. 21—3, X. 64, XIV. 194.), Sulpit. Verulanus (*Epist. ad Antonium Pallavicinum*). — Védelmezi őt még Bersmann Gergely (*Epist. ad Carolum Baronem*), Barth (*Adversaria.* I. LIII. c. 6.), Oudendorp (*Præf. ad Lucanum*).

Lucanus ellen v. ö. Quintil. *Instit. or.* X. 1. 90, Serviust (ad *Aeneid.* I. 382, IV. 386), Petronius Arbitert (118.; cf. Voss «*De historicis lat.* I. c. 26), Greg. Gyraldust (*De poetis. dialog.* 4. «*De Lucano sic statuatis, velim, ut eum non modo cum Vergilio non conferatis ut Statius fecit et Martialis, sed eum neque secundum neque tertium dicatis.*»), Jos. Scaligert (*Hypercriticus* c. 6. «*Lucanum etiam Maroni parem facere ausi sunt, qui non tam illius magnitudinem, quam suam insolentiam iis ineptiis prodidere*»), Burmann Pétert (*Præf. ad Luc.*), Marmontelt (*Préface de sa traduction*), Villemaint (*Biogr. universelle*).

*) *Essai sur la poésie épique*; c. 4.

is természetesnek, olyannak erősítené a különböző népek száz meg száz éves irodalmának tanúsága.

Utánzónak lenni, eszméket, gondolatokat, kifejezéseket úgy kölcsönözni, hogy azok önálló felfogással, ügyes, szellemes, sajátos alkalmazással új szint öltsenek és így mintegy sajátta menjenek át, jogos vád nélkül szabad volt mindenkor és szabad is lesz. De ebben az esetben a kutatásnak s a kritikának már újabb feladata is van: kimutatni, nemcsak mily mértékben, hanem mily ügyességgel is alkalmazta az utánzó a kölcsönzést? Minél észrevehetőlenebbül, minél szellemesebben olvastja az utánzó a kölcsönzést a magáéba, annál kevésbé éri őt megrovás az utánzás nagyobb mértékeért.

Ismeretes, mily sokban, majdnem mindenben utánozta Vergilius Homerost; de azért Vergiliust a felfogás és alkalmazás eredetisége eredeti és nagy epikussá tette. Valamint az idegen szó, — mint a kavics gömbölytűvé csiszolódik a patak görgetésétől — addig formálódik a hosszas és gyakori használat folytán, mígnem egészen meghonosul: így válik egy-egy kölcsönzött hely is csiszolás folytán más költő, író sajátjává. De így válnak egyszersmind közössé az ú. n. közhelyek is.

Ezek után előre is jelezhetjük, hogy Lucanusra kétségkívül hatott Vergilius, hogy van náluk sok érintkező pont, számos szembeötlő hasonlóság, de van köztük azért nem kevés lényeges különbség is. Vergilius ugyan nemcsak egy művével, vagy ennek egy részével gyakorolt hatást Lucanusra, hanem egy vagy más szempontból összes költeményeivel. Jelen alkalommal azonban csak Verg. Aeneisnek utolsó hat énekével hasonlítjuk össze Luc. Pharsaliáját.

Hogy az Aeneisnek csak utolsó hat énekével vessük össze, azt főleg belső okok ajánlják. Ezen okok legfontosabbika a két éposz szerkezetében s tárgyában rejlik. — Szándékunk összehasonlítani a Pharsaliát az Aeneis utolsó hat énekével (VII—XII.) a szerkezet, hasonlatok és leírások tekintetéből. Az utóbbi két szempontból ugyan kimutatható volna némely hasonlatosság az Aeneis első hat énekével is, de a szerkezet és tárgy szempontjából nem.

Az Aeneis utolsó hat éneke tudvalevőleg Aeneasnak Latium-ért, Lavinia kezéért s a latin uralomért vívott küzdelmeit tárgyalja a latinokkal, jobban mondva Turnussal és a rutulokkal, megfelelőleg az Iliasnak, melyben a görögök Agamemnon fővezérlete alatt Tróját vívják meg, hogy megboszulják Helena elrablását. Ellenben

az Aeneis első fele, több nagy, de szép epizóddal fűszerezve, Aeneasnak Trójából való menekülését s utazásait tárja elénk, miként az Odyssea a maga Ulixeséit. — A Pharsalia tárgya pedig — szorosan véve — annak eldöntése, kié legyen a főhatalom Rómában. A görögöknek s az Iliasnak főhőse Achilles, a trójaiaké Hektor. Az Aeneis második részében e két hősnek Aeneas és Turnus felelnek meg s viszont ennek a kettőnek a Pharsaliában Julius Cæsar és Pompeius.

Se tárgy, se szerkezet szempontjából nincs tehát egyezés az Aeneis első része s a Pharsalia között; de Pompeiusnak megfelelő személyt se találunk amott. Nem akarjuk ugyan némelyekkel azt állítani, hogy az Aeneis második fele egészen különálló, független egészlet tevő éposz. Mert bár Aeneas bolyongásai, mint előzmények, szerves összefüggésben állanak a második részben történőkkel; s bár invokációt nemcsak a 2. rész elején (VII. 37—41.) alkalmaz a költő, hanem közben is egy-egy nagyobb tény előadása előtt, — mi különben is inkább csak az olvasó figyelmének fölhívására szolgál, s legkevésbé se külön éposz jele: az a két elvitázhatlan tény, hogy Vergilius teljesen az Iliast követi, s hogy miként Homeros amabban, ő is a 2. részben «maiores rerum ordinem, maius opus» — mely ép annyira különböző is az első részbelitől — akar énekelni, ez a két tény, ha nem is teljes függetlenségre, de kétségkívül bizonyos önállóságra mutat az Aeneis 2. felében.

Wolf szerint (Prolegomena) Homeros mindkét munkája művészi egész. Akár szubjektive, akár objektive vesszük, hasonlóan mondhatni az Aeneis két részéről is. Mert miért ne lehetne szervesen összefüggő események láncolatából két, tárgyilag s egy főhőséről rokon, de szerkezetileg bizonyos önállóságot mutató époszt alkotni, midőn hozzá még a 2. részben teljesen új ellen-főhős, Turnus lép föl? s miért szolgálna a 2. rész «diversa rerum generum»-ja pusztán «ad varietatis ac copiae laudem?»*)

Bizonyos önállóság tehát tagadhatatlan, s a tárgyi rokonság mellett a szerkezeti is ajánlja az egybehasonlítást.

Mielőtt azonban áttérnénk a két éposz részletes összehasonlítására, érintenünk kell még a klasszikus epikusok némely jellemző közös vonását, melyeket megtalálhatni Vergiliusnál is, mint Home-

*) Lemmaire Verg. kiad. III. 225. l. — E miatt s a rövidség kedvéért ezentúl az Aen. utolsó 6 énekét egyszerűen csak 'éposz'-nak nevezem.

ros követőjénél, s meg Vergilius minden ó- és uj-kori epigonjánál. Ezek a közös vonások a legtöbb esetben nem kölcsönvételek ; más szóval : az utánczók és követők a szerkezet, cselekvény-részletek, egyes jellemzések, stílbeli fordulatok gyakran feltűnő utánczását nem annyira utánczásnak, mint inkább az époszi kezelés, megalkotás természetes, szabályszerű folyamányának tartották. Vergilius éposza volt poetikájuk s egyszersmind stilisztikájuk és retorikájuk. S ha egy ily mintabeli sajátyságot elhagynak, azt hitték, az éposz szabálya ellen vétének. De természetes, hogy némelyik inkább, másik kevésbbé szabta magát ezen kellékekhez. — Ezek a közös tulajdonságok, technikai fogások — a mint Arany felsorolja őket Zrínyi és Tasso egybevetésénél — a következők : *propositio*, vagyis az éposz tárgyának rövid megjelölése ; *invocatio*, azaz a múzsa segítségének kikérése rendszeren a *propositio* után, az *enumeratio* előtt, s máskor is, ha a költő fontosabb esemény előadásához fog ; az *enumeratio*, a csapatok, hősök leíró s jellemző felsorolása ; az *in medias res* esés ; rendszeren a *deus ex machina* s olykor az *anticipatio*. Ha tehát ezen fogásokat egy-egy epigonnál szintén megtaláljuk, bizonyos általános hasonlóságot mindig észlelhetünk rajtuk ; s ekkor nincs más feladatunk, mint megállapítani, ragaszkodott-e minden egyes ilyen közös vonásban mintájához ? Egyébként pedig csak a pontos tartalmi s nyelvi egyezés bizonyíthat a szorosabb követés, hogy úgy szóljak, másolás mellett.

Térjünk ezek után át a részletes tárgyalásra. Mint említettük, össze fogjuk hasonlítani a két éposz szerkezetét, hasonlatát s leírásait. A szerkezetnél utalunk mindkettőnél egyrészt az említett közös vonásokra, másrészt az époszi szerkezet sajátos kellékeinek a két époszban észlelhető egyezéseire vagy eltéréseire. A hasonlatoknál pedig szemmel kísérjük a két költő egyéni eljárását, a tartalmi s nyelvi egyezést, jelezvén egyúttal a teljesség kedvéért a többi nem egyező hasonlatokat is. Végül általánosságban szólunk a két költő leírásairól s egymáshoz való viszonyukról.

II.

Mindjárt az exordiumnál fölmerülhet a kérdés, Vergilius melyik propozíciójával vessük össze Lucanusét? Azzal-e, a melyik az Aeneis elején található (I. 1—7. v.) s az egész époszra vonatkozik, avagy azzal-e, a mely a VII. ének 37—58. verseiben a második fél tárgyát jelöli meg? Bármelyikkel lehet; mert a mit a költő

legelül az 1. rész tárgyával együtt s ép azért rövidebben érint, ugyanazt jelenti ki emitt is, de külön s kissé bővebben. — Valamint Vergiliusnál, ép úgy Lucanusnál is kettős exordium van. Sok magyarázó tartotta már elég fontosnak a tárgyat, hogy vitatkozzék róla, hogy e kettős exordiumok maguktól a költőktől-e, vagy pedig egy-egy közülök másoktól származnak-e? A legjelesebb írók s különösen Weber¹⁾ véleményére támaszkodva, de meg a költeménynek Lucanus politikai nézetváltozásával való összevetése alapján is, bátran-biztosan mondhatjuk, hogy a Pharsaliának mindkét exordiuma Lucanustól való, bár nem egy időből. Ellenben Vergiliustól a legnagyobb valószínűség szerint csak az egyik származik.²⁾ E kérdés eldöntése — ámbátor az utóbbira vonatkozólag ez bizonyos alig lesz valaha is — más szempontból látszik szükségesnek Vergiliusnál s másból Lucanusnál. Vergiliusnak «*arma virumque cano . . .*» féle bekezdésében sokan azt hibáztatják, hogy ez nagyon «telt szájjal», «*in medias res*» hatoló kezdet volna. Ez azonban nem elegendő érv. Mert hiszen «*in medias res*» hatolni mindjárt a bevezetésben s a szükséges tudni valókat azután előadni, epikus vonás. Így van ez Verg. példaképénél, Homerosnál, így követőinél, jelesen Lucanusnál.

De Lucanus kettős bekezdése már nemcsak a költeménynek, hanem magának a költőnek jellemét s természetét is közelről érinti. Ismeretes, hogy Lucanus époszának 3 első énekét azzal a hosszabb exordiummal adta ki, mely az I. ének 8—66. terjed, és pedig azon időben, midőn Nerot még barátjaként tisztelte, a midőn még költeménye a «*Bellum civile*» nevet viselte. Midőn azonban baráti tisztelete gúnyoló ellenségeskedéssé fajult, s miután összeküvése börtönre juttatta, egy rövidebb s Nero ellen irányuló bevezetést (1—7. v.) írt s kiküldé a börtönből atyjának, Annaeus Melanak, hogy azt a régebbi, hosszabb s Neronak hízelgő exordium helyébe iktassa.³⁾ Ez azonban a régi elébe illesztette s a régit is meghagyta. Így aztán a már magában is hosszú prozopozíció még hosszabbá s önnönmagával ellenmondóvá lett.

¹⁾ «*De dupplici exordio Phars.*» Marburgii 1860. p. 22.

²⁾ Cf. Lenormaire-féle Verg. kiadás IV. k. 461. l.

³⁾ V. ö. «*Vita Lucani*» Suetonius munkái közt: «*Impetrato mortis arbitrio libero, codicillos ad patrem de corrigendis quibusdam versibus suis exaravit.*»

Vergiliusnak mindegyik propozíciója tömöttebb s megfelelőbb. E részben tehát aligha Vergiliust tartotta szem előtt a Pharsalia költője, annál kevésbé pedig a segélykérésben. Lucanus ugyanis, nem mint a költők általában szokták, a múzsához intézi kérését (v. ö. pl. Verg. első invokációját: «Musa mihi causas memora . . .», s máskor is ilyképen), hanem szerfölött hizelegve Neronak, az ő szellemének ereje mellett («si te pectore vates accipio» I. 63.) az isteneket fölöslegeseknek itéli. S csakis ezen egy, föltűnően szokatlan — a mint szokatlan jelenség ő maga s egész költeménye — segélykérést találjuk nála, míg Vergilius jóleső bizalommal fordul minden fontosabb esemény előtt az ő kedves és kegyes múzsájához. Mindezt ugyan époszi közhelynek kell vennünk, de azért nem ritkán világot vetnek a költő lelkületére is.

Megemlíteni való még, hogy mindkét költeményben találunk seregszámlát.*) De mily nagy a különbség a kettő között! Lucanus e tekintetben kétségkívül követte Vergiliust; de emez az egyeseknek elragadó szépségű, művészi változatosságú rajzaival végtelenül megelőzi követőjét, ámbátor egyes részeinek nagyhangúságával szinte Verg. elé törekszik. Olvasnunk kell őket a maguk teljességében, hogy fogalmat alkothassunk a kettő közti különbségről.

Áttérve a költemények egyéb fontosabb részeire, a tartalom mutatja, de már föntebb is érintettük egy-két szóval, mik a tárgyai e két éposznak? Aeneas isteni elhatározás szerint Trója helyett Latiumban akarja penateseit megtelepíteni. Latinus nem csak ezt engedi meg kész örömmel, hanem régibb s újabb jóslatokra hajtva Turnusszal jegyben járó lányát, Laviniát, trónjának örökösét is neki igéri. S ez szüli az összeütközést a két hős, Aeneas és Turnus között. Aeneas küzd Turnusszal székhelyéért, Laviniáért s egyszersmind a főhatalomért.

A Pharsaliában nem különben van a dolog. Cæsar és Pompeius elhatározó, utolsó csatája Pharsalusnál (48. Kr. e.) ezen éposz magva, legalább abban az alakban, a melyben ránk maradt. Itt is egy bizonyos hely, — Róma, — s az ezen helyhez kötött főhatalom a küzdő felek motivuma. A cselekvénybe itt is belenyúl egy nő, Julia, Cæsar leánya, de korántsem oly elhatározólag, mint amott Lavinia. Juliának csupán annyi szerep jut, hogy halálával végkép felbomlik az első triumviratus köteléke, mely Crassus eles-

*) Aen. VII. 647—817; Phars. III. 169—297.

tével már amúgy is meglazult. Pompeiust eddig csak a szoros vérkötélékre való tekintet tartotta vissza a Cæsar iránt hatalmi vágyból érzett irigység vészes lángralobbanásától. Julia fenyegető megjelenése Pompeius álmában a III. ének elején nem válik fontos motívummá. Julia figyelmeztetése *) fölingerli ugyan Pompeiust, de csak pillanatra, hogy aztán a költő Pompeius szájába adhassa saját stoikus nézetét a halálról. — Nő tehát Lucanusnál nem játszik irányító szerepet; mert Cornelia jelenléte is csak szép epizódokra s leírásokra nyújt alkalmat, egyébire nem. Hogy később Pompeius hamvaival s gyászat panaszló szavaival nem okozott volna-e nagyobb következményeket, — mint elszánt boszuló lelkesedésre tudta izgatni Catot s a sereg töredékeit (IX. 49—293.), — a költeménynek befejezetlensége miatt eldönteni nem, csak sejteni lehet. Ez esetben némileg az aeneisi Amata szerepébe lépett volna, a ki Turnus érdekében ingerli férjét és az összegyűlt népet. Így azonban, a mint van a Pharsalia, hiányzik belőle az intrikus Amata, a szende, szemérmes Lavinia, kinek kezéért két hős verseng, s ki mint trónutód négy hősi nép elkeseredett harcának egyik, közvetett oka.

De szinte érezzük hiányát a küzdelemnek érdekességet adó hős amazonnak, Camillának, az Aeneast biztató s az Aeneas ellen harcba elegyedő nimfáknak (Iturna). — Az összes női szerepeket, melyekkel Vergilius kedvességet s egyszersmind nagyszerűséget és fenséget is adott époszának, Lucanusnál a hű s férjének nemcsak örömeiben, hanem bánatában s hadi fáradalmaiban is résztvevő hitves, Cornelia pótolja.

De nemcsak földi nők nincsenek a Pharsaliában. Hiába keresnők az istennők közvetlen beavatkozását és a valódi csodás elemet is. Aeneas maga is istennőnek, Venusnak fia, ki a monda szerint az egész földkerekség fölötti uralomra volt hivatva, s épen e nagyszerű hivatás vontta maga után az égi hatalmak személyes beavatkozását. Juno, a féltékeny és félelmes, haragvó mennyei királyné, a gyűlölet minden csalárd és önkényes eszközét felhasználja, hogy Aeneas terveit megghiúsítsa. A szerető isteni anya, Venus, nem cselszövással, hanem egyenes úton tanácssal és biztatással erősíti fiát; segítséget kér számára atyjától, az Olympus urától, fegyverzetet férjétől Vulcanustól. Juppiter, a földi ural-

*) «Nunquam tibi, Magne, per umbras perque meos manes generum non esse licebit.» III. 31—2.

kodók mintaképe, sem lánya, sem felesége javára nem részrehajló. Venusnak föltárja a jövőt, vigasztal és békít, de egyszersmind arra is ügyel, hogy a megmásíthatatlan végzetnek útját ne állják s Aeneas hivatását betölthesse. Ezeken kívül még más égi lények is belenyúlnak az események fejlesztésébe.

A mit ezek helyett Lucanusnál látunk, azt lehet mondani, nem is csodásság. Az a néhány prodigium és vaticinium (különösen I. 523—695.) csak gyarló, hiányos töredéke a valódi divina machinationak, úgy szólván értéktelen romja a tökéletes époszok fenséges csodásságának.

A csodásság ezen különböző mértékének megítélésében szem előtt kell tartani azon korokat, melyekben a két költő élt s a melyekből tárgyukat veszik.

Mindkét szerző az istentelenség terjedését nagyban előmozdító császárság felvilágosult költője. De különbség van egyéniségük s koruk közt is. Vergiliusban sokkal több volt felvilágosodottsága mellett is nemcsak a római gravitusból, hanem a pietasból is, hogysen illőnek tartotta volna az isteneket — mint mozgató erőket — oly nagy eseményeknél mellőzni. De költeményének czélzata — melyről még alább szó lesz — se engedte ezt neki.

Lucanus ellenben egészen elfajult korának gyermeke volt. Kezdetben Neronak buzgó híve. Ismeretes Neronak vadsága, kinek se az istenekre, se az emberekre, csak önmagára, saját hiú büszkeségére volt gondja. Vajjon mily vallásos buzgóság lett volna ilyen ember jó barátjában? — De ha ezen összeköttetésből nem is lehetne következtetni, lehet Luc. tetteiből. Midőn Nero megsérti őt, galád tetteivel a legféktelenebb lázadó jellemnek mutatja magát. Egyénisége minden másra mutat inkább, csak a vallással való törődésre nem. — De ki is keresne egy Nero korában a pogánysághoz ragaszkodók közt valódi vallásos jellemet? Ragaszkodtak a pogány istenekhez, de csak annyiban, a mennyiben ezeknek tisztelete érzékiségüknek, vad szenvedélyeiknek büntetlenül szabad gyakorlatot engedett. Az a meggyőződésből eredt naiv vallásosság, mely Homerosnál oly kedvesen hat, a mely egyedül alkalmas talaj az igazi époszi, nem mesterkél, magához vonzó csodásság megteremtésére, Lucanus korában már régen megszűnt. A kereszténység e gyermekkorában a legnagyobb vallástalanság virágzott.

Igaz, hogy Verg. korában sem volt már meg az említettem tiszta vallásos felfogás. Augustus alatt se állott már az erkölcs

valósággal jó lábón; de legalább a külszint iparkodott megtartani, sőt épen úgy befolyásolta az Aeneis költőjét, hogy költeményének egyik vonásával a régi vallásos buzgóságot is emelje. S épen azért szokták Verg. csodás elemeit csupán művészi eszköznek, divina machinationak nevezni, mint a mely nem meggyőződésből ered; jóllehet magából a költeményből nem lehet a vallásos meggyőződés teljes hiányára következtetni.

Föltéve azonban, de meg nem engedve, hogy egyiknek sem folyik egyéniségéből a csodásság alkalmazása, illetőleg elhagyása, azon korok, melyekből tárgyukat merítették, egyrészt magukban véve, másrészt a költőknek korához viszonyítva, eléggé megmagyarázzák a kérdést.

Trója megdőlését, Aeneas menekülését, kikötését Latium partján, a nagy római birodalom alapjának megvetését, a vallásos hagyományból táplálkozó erős hit isteni, tehát csodás beavatkozáshoz kötötte minden időben. Ez a hagyományos hit pedig Augustusnak egyébként zilált erkölcsű korában nemcsak nem csökkent, hanem folyton élt; sőt Augustus, hogy magát s családját isteni eredetűnek bizonyítsa, a hitet inkább éleszteni törekedett.*) Ha tehát az idillek érzelmes költőjét nehezen föltehetőleg saját vallásos meggyőződése nem ösztönözte volna is a csodás elem alkalmazására, nem hagyhatta volna el ezt a nélkül, hogy helytelenül meg ne másítsa az epikus kor misztikus nézetvilágát s hogy összeütközésbe ne jöjjön saját kora hagyományos hitével. Vétett volna a közmeggyőződés ellen s a római népnél is meglevő azon népies sajátság ellen, mely szereti a régmúltban történt s nagyszerű tetteket a csodásság titokzatos homályába burkolni.

A Pharsaliánál a viszonyok épen ellenkezők. Alig egy százzal előbb történeteket énekel meg. Oly korból veszi tárgyát, melyben az istenekbe vetett egykor szilárd és őszinte hit kétségkívül nagyon megingott már; másrészt pedig korának leplezetlenül hitetlen s erkölcstelen viszonyai, mivel a közelmúlt események élénk emlékezetben voltak, semmikép sem ajánlották a csodás elem bevitelét.

Az eseményeknek ezen közelmultsága azonban nemcsak a

*) Vergilius hőse, Aeneas, ösátyja annak, a kitől Cæsar, Lucanus hőse, és Augustus származtatják magukat («Julius a magno demissum nomen Iulo.» Aen. I. 288.).

miszticizmust gátolta, hanem a költő fantáziájára is akadályozólag hatott a tárgy kidolgozásában. Azért mondja Lucanusra vonatkoztatva Burmann P. is: «Non . . . , si recentis memoriae historiam carmine epico enarrare velit, ordinem rerum gestarum invertere, nec per ambages et deorum ministeria, et fabulosum sententiarum tormentum præcipitare liberum spiritum poterit, cum intra certos fines et historiae leges continere se cogatur».*) Mert tudvalevő, hogy minél régebbi hősök viselt dolgait éneкли meg az epikus, annál szabadabban támaszkodhatik a maga képzeletére. Lehetséges, hogy e nagy messzeség folytán homályossá, fogyatékosná lett hagyomány az eposz conceptiojánál, elrendezésénél nehézségeket okoz a költőnek. De éppen ez a homályossá vált köztudat hasznos a költőre, mert a részleteknél, epizódoknál cseppet sem gátolja az alkotó, rendező és színező fantázia szabad röpködését az élénk tárgyi emlékezet.

Ez a haszonnal járó nehézség megvolt Vergiliusnál és nem volt kárára, hiányzott Lucanusnál s műve mint eposz kárát valotta az esemény fiatalságának. S méltán rója meg őt Burmann P. éppen azért, a mit Bersmann Gergely mintegy dicséretére hoz fel azok ellen, a kik pusztá valót előadó történelmet látnak a Pharsaliában. Bersmann u. i. Lucanus költőiségének érdeméül említi, hogy Lucanus a polgárháborúról énekelvén «non modo vera narrat, quod historici proprium esse censetur, sed et ficta interserit nonnulla ac fabulosa». (Epistula ad D. Carolum.) Burmann ellenben — előre bocsátván, hogy a költő «in primis epicus ipse facere et fingere debet materiam et si verisimilia, et quæ contingere possunt, dicat, de certa tamen facti veritate laborare non debet», — Luc. nagy hibájának tartja méltán azt, hogy egy minden részében még ismeretes eseményt «poeticis ornamentis et commentis et fictis adtributis augere et exaggerare, aut impudenter res, ut vere gestas, lectoribus obtrudere audeat, cum ex publicis monumentis et patrum, qui interfuerunt, memoria et traditione, falsi convinci possit». (Præfatio.)

Valóban Lucanus érezte tárgyának nehézségeit. S a szárazság elkerülése végett egy más hibába keveredett, midőn oda nem illő epizódokba tévedt. S igaza lett Horatiusnak: «Purpureus, late qui splendeat, unus et alter assuitur pannus». (A. P. 15.) E hibá-

*) Præfatio ad Phars. edit.

nak alapja magában a tárgyban van. De akkor miért választotta, ha föltehetőleg látta a fenyegető s előre észrevehető veszélyeket?

Midőn költői ihlettséggel s fiatalságának hevével megfelelő alkalmas tárgyat keresett a megéneklésre, mivel e tárgy szenvedélyes természetének annyira megfelelt, egész önkénytelenül is szemébe tűnhetett Cæsar és Pompeius birodalomrázó vétkes pártviszálya. Előtte volt másrészt Verg. Aeneise. Mert hogy Vergilius szeme előtt lebegett a tárgyválasztásnál is, könnyen lehet következtetni Verg. rendkívüli hatásából s abból, hogy — mint sokszor mondogatott szavai («quantum mihi restat ad Culicem?») mutatják, — Vergilius koszorúja után törekedett. Különbözik tárgyukban van is valami hasonlatosság. Vergilius költeményének küzdelmei vetik meg első alapjait a nagy római birodalomnak s az első római kormányformának. Lucanusnál is új kormányforma keletkezik, a császárság; de nála előbb az erkölceiben megromlott nép szabadságának s egy igen régi kormányformának, a köztársaságnak kellett polgárvérbe fuladnia. A hős Turnus vérevel áztatott földön állítható csak föl Aeneas az új hazát adó királyságot, csak Pomp. holttestén át léphetett Cæsar az egyeduralkodó fényes trónjára.

Mindkét tárgyban tehát kétségkívül megvan az epikai nagyszerűség; mindkettőnek világtörténelmi s első sorban nagy nemzeti fontossága van. Mégis nagyon találóan mondhatjuk Lucanusról Oudendorppal: «Negari nequit, ab ipso electum esse argumentum epico carmine vix dignum; in quo, licet omnia debeant esse ficta (?), unde poetæ est nomen, et heroico spiritu animata, nihil tamen debet inveniri, quod ostendi possit plane esse falsum et veritati, non modo, sed etiam *verisimilitudini contrarium*. Id vero in sua Pharsalia sæpius commisit Lucanus». ¹⁾

A tárgy hasonlósága mellett azonban egyszerre szembeszökő az alapeszméknek, a czélatoknak különbözősége, sőt egyenes ellenkezése.

Nem lehet itt célunk sem Vergilius, sem Lucanus tendenciáinak részletes fejtegetése, sem pedig az ezekre vonatkozó nézetek bírálata. Csak utalunk Némethy Géza kitünő tanulmányára, ²⁾ s röviden fölemlítjük, hogy az Aeneisnek eddigelé háromféle irányzatosságot tulajdonítottak. Mindenik irány védői, bár

¹⁾ Præf. ad edit. Luc. Phars.

²⁾ Barna-féle Aeneis kiadás bevez. XXXII—XLI. 1

kézzelfoghatólag túlzásba estek, a maguk véleményét tartották *kizárólag* helyesnek. Az írók egy tekintélyes csoportja Servius megjegyzéséből*) indulva ki, az Aeneisben csakis dinasztikus irányt lát; mintha az egész költemény Augusztusnak és uralkodásának allegóriába burkolt hizelgő dicséreténél semmi egyéb nem volna. A másik csoport (Forbiger, Gossrau, Georgii stb.) a nemzeti irány híve. Ezek szerint Vergilius «Aeneasban a római hősiség eszményét akarta föltüntetni, mely nem egyéb, mint jámborsággal párosult vitézség». Végül a harmadik csoport (Klausen, Fustel de Coulanges, Boissier) szerint az Aeneis valódi vallásrégiségtan, tisztán vallásos éposz.

Egyik nézet sem találó *kizárólag*, hanem mind a három együttesen. Némethy igen szellemesen *iparkodik* említett értekezésében (XLI. l.) ezen ellentétes nézeteket kiegyenlíteni. S valóban elfogulatlan vizsgálat mellett nem is nehéz az összeegyeztetés. Bebizonyítani egyik fél sem tudja föltétlenül, hogy Verg. pusztán ezt vagy azt a czélt tartotta szem előtt. Míg ellenkezőleg mivel se lehet megczáfolni, hogy Vergiliust mind a három szándék vezethette s a mint látszik, vezette is.

Nyugodtan mondhatjuk róla Sainte-Beuve-vel, hogy igen erős benne a nemzeti öntudat, a legegikusabb hangulat; de nem *kizárólagos*, hanem igen fogékony az egész emberiség érdekei s a tisztán emberi szépség iránt is. Kiváló szeretettel foglalkozik a vallással; műve *első sorban* vallásos éposz, s kitünő alapeszméje épen az, hogy Aeneas népét a Trójából kibujdosott istenek tartják fenn s védelmezik.

De igaza van Némethynek is, midőn kijelenti, hogy Vergilius «az ős Róma hagyományait, az itáliai erényeket s a világbirodalom hivatását énekli meg», hogy tehát a költő az idegen eredet miatt is gáncsolt «monda keretében nemcsak népe multjának ideális képét rajzolta le, hanem össze tudta vele kapcsolni a jelennek nagy érdekeit és a jövő magasztos hivatását is». (I. ért. LXXXIV—V. l.).

Áttérve Lucanus költeményének irányzatára, figyelembe kell venni azon fontos körülményt, hogy Lucanus egészen más érzelmek hatása alatt írta az első három éneket s ismét mások alatt a többi hetet. Eleinte barátja Neronak, mint Verg. volt Augustusnak. Ezen barátságból kifolyólag az első három énekből dicsőíti császárt-

*) «A költő czélja Homerost utánozni és Augustust dicsőíteni őseiben.»

barátját, miként Verg. is tette. Szándéka volt megénekelni a polgárháborút, hogy — mint Friedrich R. mondja ¹⁾ — «regno Romanorum animos conciliaret et Neronem potissimum, qui id temporis cum optima optimi cuiusque spe et exspectatione regnabat, commendaret populo Romano». Megénekelte a polgárháborút, és pedig eleinte azon szándékkal, hogy azt a római államra nézve üdvösnek bizonyítsa azon okból, mert belőle emelkedett Neronak eladdig szerencsés és tetszetős kormánya, mint egyenértékű, méltó pótlás a kiontott sok polgárvérért. Preime Á.²⁾ véleménye szerint Luc. «sine ira et studio in neutram partem inclinans» iparkodik ezen szándékát megvalósítani. Elég azonban egy-két pillantást vetnünk a Pharsaliába, hogy meggyőződjünk ezen állítás tévességéről. Könnyedén odavetett mondás ez csak még akkor is, ha csak az átnézett s újra átdolgozott 3 első énekre értjük. Mert mi mást, ha nem léha dicséretet, nem czéltalan magasztalást, hogy ne mondjam, hízeltet mutatnak Nero iránt pl. az I. 33—66. versei? Hiszen fiatalon — 22 éves korában, midőn a 3 első éneket befejezte — s rövid idő alatt quaestorrá és augurrá tette őt császári barátja, s természetes, hogy ezzel még nem töltötte be ifjai nagyratörő vágyait, s a hízeltet — költőtársai példáján buzdulva — olesó eszköznek látszott neki is. S aztán az a sok dicséret,³⁾ mivel a 3 első s még a 4. vége felé is Cæsart elhalmozza, közvetve mind Cæsar császár-utódjára, Nerora háramlik. Ez tehát mind «sine ira et studio et in neutram partem inclinans» történnék? Igaz is, Vergilius lehetett pártatlan, mert emlékezet előtti kort énekel, de nem Luc., kinek szükségkép nyilatkoznia kellett, — a mennyire az éposz természetete engedi, sőt ő messzire is ment abban, — mi a nézete, melyik hősét pártolja, s e szerint hogy mint itél az új kormányformáról, a császárok uralmáról, szóval a polgárháború következményeiről. S így Preime azon határozott állítása is (id. ért. 8, 90.), hogy Luc. ritkán nyilvánítja költeményében a saját nézeteit, magától megdől.

De a pártatlanság a következőkben még kevésbé van meg. Erre nézve már Preime is másképp itél, midőn az mondja: «Opere

¹⁾ De Luc. Phars. dissertatio. 27. l. (Bautzeni gymn. programmért. 1875.)

²⁾ De L. Phars. 28. l. (Kasseli progr. ért. 1859.)

³⁾ I. 145, 149, 201, 225, 385, 850. II. 394, 446. III. 81, 439. IV. 230, 346, 363, 500, 512, 590.

crescente sæpius sententias suas in medium profert ira contra dominationem Cæsarum et amore libertatis exardescente et ad Pompeii partes aperte animo inclinato». ¹⁾ A meghasonlás után (IV. é. 805. v.) Luc. merőben ellenkező érzelmekkel s indító okokból folytatja költeményét. A IV. ének végétől kezdve Pompeius híve, s a dicséretnek, miket előbb Neronak egyenesen s Cæsar személyében oly bőven osztogatott, most ezeknek gyalázásává (v. ö. IX. 1035. skv.) s Pompeius magasztalásával ²⁾ az ő kisebbitéseikké válnak. Megváltozik Lucanus lelkülete, meg irányja is. S mondhatjuk Friedrich szavaival: «aut duos in Pharsalia pangenda operam collocasse poetas, aut illi uni Lucano aliam in libris I—IV, præter finem, aliam sub finem libri IV. et in reliquis libris scribendis mentem fuisse». ³⁾ Az utóbbi kétségtelen. Ezentul a császár és a császárság ellen fordul. Szándéka: ezeknek, mint a szabadság eltipróinak, gyűlöltté tétele s megdöntése még összeesküvéssel is. Pompeiust pedig s a köztársasági pártiakat mint a szabadság hőseit magasztalja. Minél közelebb jut a pharsalus ütközet tárgyalásához (v. ö. VII. 30—44.), annál erősebb rokon érzelmet mutat Pompeius ügyei iránt.

Lucanus irányát szabatosan csakis ily megkülönböztetéssel, életviszonyai megváltozásának szemmeltartásával lehet meghatározni. Ezen lényeges fordulat mellőzése szülte azt a sok egyoldalú hibás nézetet, melyekkel a magyarázók egymással merőben ellenkező irányokat tulajdonítottak Lucanusnak. Így a scholiastes Berolinensis, Sulpitius, Dusch, Marmontel, Oudendorp, Clercq, Meusel, Scheffler, Merian, Leloup, Kæstner stb. ⁴⁾

Mellőzve ezeknek részletezését, csak Webernek, Luc. egyik legkitünőbb magyarázójának véleményét idézzük. Lucanus czélzata, úgymond «non alius mihi esse videtur, quam certamen inter libertatem atque dominationem, ita ut illa pereat; certamen inter rempublicam atque imperium unius inter cives futurumque imperatorem». ⁵⁾ Tehát Weber is azt a hibát követi el, a mit a fön-

¹⁾ Id. ért. 19. l. — V. ö. Weber alább id. ért. 4—5. l. s 22. l. 10. jegyz.

²⁾ V. ö. IV. 237, V. 49 — egész a VIII. ének végeig, különösen VIII. 869—72.

³⁾ Id. ért. 19. l.

⁴⁾ V. ö. Preime id. ért. 6 skv. l. s Weber F. C. «De duplici exordio Phars.» 4—5. l. (Marburgi progr. ért. 1860.)

⁵⁾ Phars kiadása III. k. 575. l. s ismétli mások ellen f. id. ért. 5. l.

tebbiek, midőn minden megkülönböztetés nélkül úgy állítja ezt, mintha az egész költeményre állna, jóllehet maga is említi (i. h. 585. l.) a két rész között levő ellentétet. Fentebb láttuk már, melyik részre illik Weber ezen véleménye.

A két epikusnak ezen egymás mellé állított irányzatából immár eldönthetjük, melyik milyen jellegű műeposz? Az Aeneis vallásos-nemzeti hősköltemény, melynek célja nem csupán Augustus és családjának allegorikus dicsőítése, hanem a kegyelettel kapcsolt vitézség magasztalása a végett, hogy a föltárt vallási és hősi tettek a római népnek a jelen és a jövő vallásosság, vitézség és nemzeti nagyság megszerzésére és megszilárdítására követendő példaként szolgáljanak. Az alapja monda. — Luc. munkája pedig történelmi-politikai eposz. Alapja való történet.*) A közelmúlt kor történelmi eseményeivel kapcsolatban azon kor nemzedékének és politikai nagy férfainak messzevágó politikai eszméit merészli fiatalságának csapongó hevével tárgyalni oly időben, midőn az uralkodó férfi zsarnoki hajlamai a gyakorlati politika tevékenysége elé veszély nélkül el nem hárítható akadályokat gördítettek, vagyis a midőn az előbbeni kor gyakorlati politikája már csak jámbor óhajítás volt. Eleinte úgy látszik, mintha pártatlanul ítélné a személyekről és eseményekről; midőn az I. ének elején Cäsart és Pompeiust jellemzi, jó tulajdonságaik mellett érinti árnyoldalaikat is. De már itt sem tudja, nem is akarja titkolni politikai nézeteit, melyek akkor még Nero iránt kedvezők voltak; a 4. énektől kezdve pedig egészen a maga megváltozott, radikális politikájának hordozójaként festi Pompeiust. Azt lehet tehát következtetnünk, hogy a pártatlanság előbb említett látszata is csak onnét van, mert általában elismertek voltak még Cäsar és Pompeius vonásai s törekvései.

Részint a tárgy fiatalságából s ismeretességéből, részint a költő pártfogalásából, vagy jobban mondva ennek megváltoztatásából folynak Luc. jelentékeny hibái.

Az a kényszerült hűség, melylyel a történelemhez volt kénytelen ragaszkodni, megbénította — mint már említettük — fantáziájának szabadságát az inventióban, elrendezésben, jellemfestés-

*) Lucanus történelmi forrásul nem Cäsart, hanem Livius használta, legalább a 7 utolsó énekben, mivel Livius is Pompeius pártján áll. V. ö. Baier A. «De Livio Lucani in carm. de bello civ. auctore.»

ben. Inventióról s különösen mesés inventióról alig lehet nála szó, hacsak nem keressük ezt egyes erőltetve — s az ismert történelmi igazsággal ellentétben — közbeszúrt kitéreseiben. Kénytelen volt személyeit ép úgy, mint az eseményeket természet után festeni. Az eszményítés magaslatára nem engedte őt a reális valóság bémítító súlya, a történet.

(Folyt. köv.)

BÁRDOS REMIG.

A MAGYARORSZÁGI LATINSÁG SZÓTÁRA.

A M. T. Akadémia classica-philologiai bizottsága tudvalevőleg tervebe vette a magyarországi latinság szótárának összeállítását is és a nagy munka szerkesztésével Bartal Antalt bízta meg. Bartal a nevezett bizottságnak f. évi április 29-én tartott ülésében bemutatta a szótár előleges tervét, melyhez a bizottság minden pontban hozzájárult. Szükségesnek látjuk e memorandumot folyóiratunkban egész terjedelmében közölni, hogy azok, a kik az óriási vállalatban részt venni kívánnak, tájékozva legyenek a teendőkre nézve addig is, míg a szerkesztő összeállítja a dolgozótársak névsorát és a munka felosztásáról gondoskodik, a mi legközelebb meg fog történni. Egyébiránt a szerkesztő szívesen veszi, ha azok, a kik a magyarországi latinsággal már eddig is foglalkoztak, egyenesen hozzá fordulnak (Haraszti, Pest m.) a szótár ügyében.

A szerkesztő programja a következő:

Tisztelt Szakosztály !

Dr. Thewrewk tagtársam f. é. nov. 2. hozzám intézett leveléből értesültem, hogy a Tisztelt Szakosztály a közép és újkori latinság anyagát magában foglaló szótár létrehozatalát helyesli és engem e szótár szerkesztésével megbízni kegyeskedik, de egyúttal kívánja, hogy a legközelebbi ülésig tervet készítssek, mely mutassa, hogyan és micsoda kútforrások alapján lenne e szótár szerkesztendő.

Midőn a belém helyezett bizalmat megköszönöm, nem mulaszthatom el kiemelni, hogy az ilyen szótár összeállításához sok időt és munkaterőt igénylő elmunkálatok kívántatnak meg, mivel az, a mi eddig történt, eltörpül az előtt a rengeteg anyag előtt, mely feldolgozásra vár.

Mi nem vagyunk abban a szerencsés helyzetben mint a Du-Cange-féle szótárnak a szerkesztői, a kik már nagyobb szabású elmunkálatokhoz folyamodhattak.

A specialis magyarországi okmányok nem részesültek eddig ilyen célú feldolgozásban; a multnak mulasztásait tehát magunknak kell pótolnunk, ha nem akarjuk, hogy az összehalmozódott kincs gyümölcsetelenül heverjen a könyvtárakban.

Szerves és tervszerű munkálat e szerint nem igen áll rendelkezésünkre; a mi kevés van, a következő munkákra szorítkozik:

1. *Formulae solennes styli in cancellaria curiaque Regum foris minoribus ac locis credibilibus authenticisque Regni Hungariae olim usitati*, quas in subsidium diplomaticae ac veteris iuris prudentiae Hungariae potissimum practicae ante-Verbóczyanae coevis codicibus manuscriptis collectas edidit Mart. Georg. Kovachich, Pesthini MDCCXCIX.

2. *Magyarázattya azon szóknak*, mellyek a magyarországi Polgári és Törvénykezési dolgokban előfordulnak stb. Megmagyarázta Szirmai Szirmay Antal. Cassoviae 1806.

3. *Hivatalos Műszótár*, kiadta a Bécsi Cancellaria. Bécs 1845.

4. *Bartal*. «Diplomatorium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae.» Megj. Egyet. Phil. Közl. XII. 380—391. l.

5. *Bartal*. «Magyar jogtörténeti emlékek.» Egyetemes Phil. Közl. XIV. 394.

6. *Uhlarik János*. «Anonymus latinsága» Nagyszomb. Érs. főgymn. Értesítője 1887/8.

7. *Negovetich Arthur*. De Marci Latinitate. Egyetemes Phil. Közöny. 1890.

8. *Vietórisz József*. De Bruti Latinitate. Egyet. Phil. Közl. 1890.

9. *Holosnyay Irén*. De Latinitate Codicis Diplomatici Andegavensis. Budapestini 1892. Füzetben (Vol. V.) a tanárvizsgáló elnökség irattárában.

10. *Incze József*. De Latinitate Codicis Diplomatici Arpadiani continuati (Vol. V.) 1891. U. o.

11. *Jakoblovits Lajos*. De Latinitate Codicis Diplomatici Hungarici Andegavensis (Vol. I. és II.) 1892. U. o.

12. *De Latinitate Codicis Diplomatici Hungarici Arpadiani* (Vol. III.) Irta Janicsek József 1892. U. o.

13. *Kurtz Sándor*. De Latinitati Chronici Dubnicensis. 1892. U. o.

14. *Láng Nándor*. De Latinitate Codicis Diplomatici Arpadiani continuati (Vol. II.) 1892. U. o.

15. *Loosz István*. De Latinitate Codicis diplomatici Arpadiani Continuati (Vol. I.) 1892. U. o.

16. *Mráz Elek*. De Latinitate tomi V. codicum diplomat. patriorum Hung. (A tanárvizsg. bizottságnál).

17. *Teltsch Gusztáv*. De latinitate codicis dipl. patrii Hungarici, tomus VII. (U. o.).

Ezt előre kellett bocsátanom, hogy a Tisztelt Szakosztálynak arra a kérdésére, hogy micsoda kútfők alapján lenne e szótár szerkesztendő, felelhessek.

Ezt úgy vélem leghelyesebben cselekedni, ha azokat a kútfőket elősorolom, melyek e czélra okvetlen feldolgozandók és pedig azokat, melyek a hazai jogi, politikai, egyházi, katonai, culturalis etc. intézményekre vonatkoznak.

Első sorban tehát jönnek tekintetbe :

1. A Monumenta Historiæ Hungarica (Hatvani M. Wenzel G. Simonyi E. Szilágyi S. Frankl-Fraknoi V. Nagy I. Thaly K. Gergely S. Óvári L. Ipolyi A. szerkesztésében.)

2. Scriptores (Wenzel G. Szalay L. Hidvégi Mikó Fer. Kazinczy G. Toldy F. Torma K. Thaly K. Szabó K. Szilágyi Ist. szerkesztésében.)

3. A Monumenta Comititalia Regni Hung. 10. kötetben és Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae 14. kötetben.

4. A Corpus Scriptorum Ecclesiæ Hungaricorum. (Ipolyi A. stb.) A felsorolt kútfők már meghaladnak 100 kötetet. Ehhez csatolandó még Fejér Györgynek nagy munkája, melynek czíme :

«Codex Diplomaticus Hungariæ Ecclesiasticus ac Civilis» és Roskovány Á. híres műve :

Supplementa ad collectiones Monumentorum et Literaturæ de matrimonio in ecclesia catholica potestati ecclesiasticæ subiecto.» Ezen kívül nem mellőzhető Theiner Ág.-nak e czímű könyve :

«Vetera monumenta Historiæ Hung. sacra illustr. (2 köt. Róma 1860.) valamint Bod Péternek «Historia Hungarorum Ecclesiastica.» Egyházi ügyekben Temesvári Pelbártnak művei sem mellőzhetők. Mindezen itt felsorolt műveken kívül figyelembe veendőek :

a) 1. A budai, 2. a dubnici, 3. Túróczi krónikája.

b) Bonfininak Regum Hung. decadesei.

c) Bél András és Mátyás munkái.

4. Sambucusnak munkái.

5. Istvánfi Miklós munkái.

6. Pannonius János munkái.

7. Pray munkái.

Körülbelül ezek a kútfők volnának áttanulmányozandók.

Ez magában véve szerfelett nagy és terhes munka; növeli e munka nehézségeit az a körülmény, hogy e kútfők tanulmányozásánál rendkívül nagy óvatossággal kell eljárni annak, a ki velök foglalkozik, mert, sajnos, egyes szerkesztők, a mint azt az *Egyet. Phil. Közl.* XII. köt. 380. XIV. köt. 394. lapjain kimutattam, nem jártak el a kellő akribiával e munkák kiadásánál. Ennélfogva a rendszeres munka mellett még más

még pedig igen fontos feladat vár a tanulmányozóra t. i. a textuskritika és ennek alapján a helytelen kifejezéseknek kiigazítása.

Bizonyosan találkozom a Tisztelt Szakosztály helyeslésével, midőn annak a követelésnek adok kifejezést, hogy ezen mediæ et infimæ latininitatis thesaurus pontosságra és megbízhatóságra nézve ne hagyjon fenn semmi kívánnivalót.

Egészen másképen áll a kérdés a teljességet illetőleg. E tekintetben Du Cange szavaival kell majd magunkat vigasztalnunk, a ki nagy szótárának előszava 36. lapján ezt írja:

«Nec dubitamus multa esse, quæ et nos præterierint. Quis enim scire omnia, aut reminisci potest? Quis libros omnes se legisse, inferioris ætatis dico, audeat profiteri?»

Sokat elmélkedtem a felett is, vajjon a leendő szótárba csakis azokat a sajtáságos szokat kell-e felvenni, melyek Du Cange-nál vagy nincsenek meg, vagy megvannak ugyan, de más értelemben fordulnak elő? Vagyis más szóval: legyen-e ez a szótár Du-Cange-nak kiegészítő része? Ez ugyan megjárna, ha Du-Cange közkézen forogna, de hány ember van, ki annak birtokával dicsekedhetnék?

Ha tehát azt akarjuk, hogy szótárunk polgári, jogi, egyházi etc. dolgainkban felvilágosítással szolgáljon, akkor Du-Cange szótárából azokat a szokat is fel kell vennünk, melyek okmányainkban mint különlegesek és jellemzetesek fordulnak elő.

Azon ténynek megvilágítása céljából, vajjon mennyire használta Du-Cange hazai okmányainkat, azt a fáradságot vettem magamnak, hogy e roppant terjedelmű művet áttanulmányoztam. Ez alkalommal arról győződtem meg, hogy figyelme legtöbb esetben Thwroczi-ra és a Decreta Regum-ra, igen ritkán Bonfini és Sambucus-ra terjeszkedik.

Ebből láthatni, hogy okmányaink nagy számához képest mennyire csekély az idézett kútforrások mennyisége és okadatolja az általam contemplált terjedelmes szótár szükséges voltát.

Különben e tekintetben csakis a Tisztelt Szakosztály illetékes határozni; azért is e kérdést minél előbb szíveskedjék eldönteni, mivel ettől függ a megkezdendő munkához való utasítások minémisége.

És most a Tisztelt Szakosztály második kérdésére: hogy miképen lenne szerkesztendő e szótár? van szerencsém a következőket válaszolni:

1. Olyan szók veendőek fel, melyek a nagy Finály-féle szótárban nem fordulnak elő.

2. Olyan szók is, melyek e szótárban előfordulnak ugyan, de hazai okmányainkban más, eltérő jelentésben használtak.

3. Minden felveendő szó mellé magyar, német v. francia jelentését kellene csatolni.

4. A felveendő szó megvilágítására azt a jellemző mondatot kellene idézni, melynek keretében az a szó áll. Ha többször és más-más kútfőben fordulna elő, azt csak az illető kútfő rövidített megnevezésével és vagy fejezetének vagy lapszámának kitüntetésével kellene jelölni.

5. Sajátságos szólásmódok is, melyek az egyik vagy másik szó jellemzésére fontosak, fel volnának veendőek.

A mi most a munka kivitelét illeti, mindenekelőtt szükséges, hogy a Tisztelt Szakosztály saját kebeléből egy bizottságot nevezzen ki, melynek feladata lenne:

1. Szakértő munkásokról gondoskodni.

2. Minden egyes munkás számára a feldolgozandó kútfőt kijelölni és azt evidentiában tartani.

4. Az illető munkásokat a búvárlathoz szükséges utasítással és eszközökkel ellátni. Legezészerűbb lenne ezt a munkát csak a fővárosban tartózkodó munkásokra bízni, kikkel időközönként értekezni és a munka menetét könnyebben ellenőrizni lehetne.

Ezt tartottam szükségesnek a Tisztelt Szakosztálylyal közölni.

Ha javaslatomon, tervemen valami igazítani, pótolni való volna, kérem azt becses és legjobb belátása szerint kiemelni és azt annak idején velem közölni, ki kiváló tisztelettel maradtam

Haraszti, 1892. nov. 18.

BARTAL ANTAL.

BIBLIOTHECA ZRINYIANA.*)

A költő Zrínyi Miklósnak híres könyvtára a XVII. század végén Csáktornyaról Morvaországba, a Daun grófok vöttei várkastélyába került. A magyar közönség 1880-ban Szluka és Toldy László útján értesült e könyvtár fenmaradásáról. A történelmi társulat 1881-ben tett némi lépéseket, hogy e nevezetes művelődéstörténeti emlék a tudományos vizsgálódás számára megnyitható legyen; de kezdeményezése a tulajdonosok szűkkeblűsége folytán meghiusult.

Tíz év múlva egyszerre csak hirtelen futott, hogy a vöttei kastély ura elhalt és minden ingósága áruba bocsáttatik. A nemzeti múzeum igazgatósága Majláth Bélát küldte a hely színére, hogy a Zrínyi Miklósról vonatkozó tárgyakat a könyvtárral együtt megvásárolja. Majláth,

*) *Bibliotheca Zrinyiana.* — *Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrinyi.* Ein Beitrag zur Zrinyi-Literatur. Mit literar-historischer Einleitung. Mit dem Portrait des Dichters nach E. Widemann, einem Facsimile und einer Stammtafel. Wien. 1893. Verlag von S. Kende, IV., Heumühlgasse 3. XIX és 88 l. 8-r

bár eléggé sietett, már elkésett. Néhány fegyveren kívül csak a költőnek halálos ágyán fölvelt eredeti olajfestésű mellképét sikerült a múzeumnak megszereznie.

A könyvtár már ekkor a Wiedenen, bécsi antiquariusok kezén volt. Majláth biztosította mindenekelőtt az üzlettulajdonosnál a könyvek együtthagyasát. Azután a könyvek átvizsgálásához kezdett. Megbízható eredményhez nehezen juthatott, mert az óvatos antiquarius üzleti szempontból nem engedte meg a tüzetesebb tanulmányozást. Majláth Béla 1891. ápr. 6-án terjesztette a M. Tud. Akadémia elé három napi kutatása eredményét. (*Akadémiai Értesítő.* 1891. 400—416.) Mindaz, a mit a Zrínyi-könyvtárból nemzetünk számára megmenthettünk, e tizenhetedfél lapra terjedő akadémiai értekezés. Mert Zrínyi könyveit és kézíratait, a legnemesebb élet e megbecsülhetetlen ereklyéit, a primæ occupationis jogán horvát testvéreinknek kellett átengednünk. Ott őrzik ma a zágrábi egyetemi könyvtárban a nagy magyar-horvát főúr több más nagybecsű emlékével együtt.

Kende S., a Zrínyi-könyvtár szerencsés kezű elhelyezője, nemcsak hogy könyveit a legjobb gazdához juttatta, hanem a bennök rejlő tudományos kincset is igyekezett a maga számára értékesíteni. Ezért látjuk azt, hogy mihelyt a közérdeklődés napirendre tért a Zrínyi-könyvtár sorsa fölött, Bécsből egy külön brochure-t küldözgetnek szét, mely aprólékos részletekben ismerteti meg a külfölddel is azt a páratlan kincset, melytől a mostoha sors megfosztotta nemzeti gyűjteményeinket.

A brochure összeállítója mindjárt legelől egy bevezető értekezést közöl, mely igen sok megjegyzést, észrevételt, sőt felfedezést Majláth Béla cikkéből vesz át. Alkalmasint azért maradt el az ismeretlen szerző neve.

Egy futó pillantás után a magyar közállapotokra, Zrínyi életének főbb eseményeit vázolja egy-két vonásban meglehetősen tájékozottsággal. Az ugyan nem áll, hogy 1616-ban született volna Miklósunk, mikor atyja még nőtelen ifjú volt. Az is üres frázis, hogy élte vége felé a harcstéren történetektől elkedvetlenítve, csáktornyai kastélyába vonult és ott egyedül csak az ő múzsájának élt. — Ha tudná, hogy mily kurucz eszméket sugdosott fülebe akkor ez az ő múzsája, aligha zengene most dicshimnuszokat emlékének a loyális bécsi író.

Névtelen szerzőnk ezután Tollius útleírásának Csáktornyára vonatkozó részét közli, ugyanazt, melyet Pulszky Ferencz valamivel előbb bemutatott a magyar közönségnek. (*Életképek*, 1845.) Nyomban reá a Zrínyi-könyvtár külföldre kerülését beszéli el Majláth nyomán. A könyvtárt magát szintén Majláth szerint ismerteti, a nélkül azonban, hogy a tartalommal együtt a magyar tudós sajtóhibáit is átvénné: Montuk,

Maffei, Bartesini stb. füzetünkben pontosan : Montluc, Mattei, Barberrini-re van javítva.

Ily aprólékos bibliographiai pontosság jellemzi az egész művet, mely tudományos készültségével a laikus olvasót teljes előismerésre bírná. Mihelyt azonban a követett vezércsillag, a mi Majláthunk, süpedékbe tér a bibliographia jól ismert ösvényéről, az ösmeretlen epigon oda is hűségesen utána megy és egyetlen merészebb állítását, következtetését sem hagyná bemutatlan a német olvasó közönség előtt.

Így tudják meg aztán amott a Lajthán túl, hogy Zrínyi egy féltucatnál több nyelvet beszélt. Jól látja ugyan ismeretlen írónk, hogy Tulliusnál a magyar, horvát, latin, olasz, német és török van úgy felsorolva, mint a melyekhez Zrínyi értett; de azért mégis hozzá teszi a spanyolt és francziát is, mert Majláthnál alább nem adhatja. Az igaz, hogy utolsó discursusában (*Nemzeti könyvtár : Zrínyi munkái.* 218.) használ Zrínyi II. Fülöpről spanyol közmondást; de ezt ép úgy tanulhatta a táborban megfordult spanyol tisztektől, mint a könyvtára II. 26. számú, ma már elveszett, spanyol könyvéből. Francia könyve szintén csak elvétve volt Zrínyinek. A francia állapotokról olasz és latin művekből szokott értesülni. Törökül pedig csak a mindennapi életre valót ha értette, mit a csáktornyai foglyoktól tanulhatott. Az az egy-két török szólásmód, mit műveiben alkalmaz, a XVII. századbeli magyar katonai nyelv közkincese lehetett. Legalább is semmi komolyabb okunk nincs föltenni, hogy Zrínyi az irodalmi török, arab vagy perzsa nyelvet ösmerte volna. Az a két, különben jeles elmével készült értekezés, mely Zrínyi hadi és költői műveiről a török behatást kimutatni akarja, merőben téves alapon épült. Lám Zrínyinek török könyvei is voltak, miket beütései alkalmával szivesen zsákmányolt; de csak curiosumképen tartotta magánál ezeket s egyet sem vett föl belőlük könyvtára lajstromába.

Az értekezés többi része beszámol az érdekesebb följegyzésekkel, miket Zrínyi kezétől a megmaradt könyvekben találhatunk. Érdekes és becses észrevételek ezek. Csak azt tudjuk sajnálni, hogy a könyvek felsorolásánál több helyt ilyen megjegyzésen akad meg szemünk: itt egy sor, amott két sor olvasható Zrínyi vonásaival. Csupán az vigasztal, hogy ha fontosaknak találta volna e jegyzeteket is, az élelmes kiadó bizonyára nem maradt volna adós közzetevésükkel.

A legfontosabb s mindeddig ismeretlen följegyzések a Zrínyiaszra vonatkoznak. Megtudjuk belőlük, hogy a költő mégis csak némi műgonddal dolgozta ki e munkáját, bárha azt is «igazsággal mondja, hogy soha meg nem corrigálta, mert ideje nem volt hozzá és első szülése elméjének». Érdekes, hogy maga Zrínyi is meggyőződött, hogy tulságos hosszú az éposz II. énekében Palota megszállásának epizódja és az ere-

deti fogalmazásból 3 strophát kihagyott. Még érdekesebb az, hogy a XIV. énekben az ő legjobb barátai közt Lippay érseket is apostrophálni akarta. Költői és személyes okok birták rá a már kész két strophának kihagyására.

Hogy Zrínyi kritikai érzékkel írta műveit, arra nézve jellemző adalékul látjuk «Orpheus és a szép Euridice» ez. költeményére tett saját megjegyzését: «Istud opus sine studio feci, nec dignum apparatus». Csak-hogy már most az olvasó nehogy utána lásson e költeménynek Zrínyi kiadott művei közt, mert sehogy sem akad reá. Nem tudjuk, hogy a fennebb közölt czím alatt egészen új költemény lappang-e, vagy pedig az, a mit névtelenünk hátrább a Zrínyi-féle kéziratnál «*Orpheus fájdalma*», (Nemzeti könyvtárban: «*Orpheus keserve*») czímmel említ. Zrínyi megjegyzése e versre is talál; de még inkább a következő költeményre, (czíme mindkét helyen: «*Orpheus Plutónál*»), melyet a költő 1651-ben befejezés nélkül félben hagyott.

Ezek után névtelen tudósunk a Chariclia kéziratát fedezi föl és kivonatolva Majláth értekezését, kimondja a nagybecsű eredményt, melyre e mű megvizsgálásánál jutott. Hogy t. i. e verses regény Zrínyi fiatalkori műve volna — höchst wahrscheinlich eine Jugendarbeit Zrínyi's — és hogy Gyöngyössi az ő «*Új életre hozott Charicliá*»-jában a Zrínyi könyvtár eredeti kéziratát plagizálta.

Majláth Béla mondta ki két évvel ezelőtt e figyelemreméltó véleményt. De mi úgy tudjuk, hogy ha Kende úr megengedte volna neki a Chariclia «eredeti» kéziratának tüzetesebb átnézését, minden esetre tartózkodott volna ez alap nélküli föltevéstől. Mi nem láttuk a Zrínyikönyvtár állítólagos eredetijét, de több nevezetes okot tekintve, szives készséggel mentjük föl Gyöngyösit a meg nem érdemelt plagiatorság vádja alól.

Mindenek előtt maga Gyöngyösi művének mind címlapján, mind előbeszédében több ízben egész határozottan kimondja, hogy a Charicliát holmi régi versek rongyaiból vette. Az ő érdeme csak annyi, hogy jobb rendbe hozta és kiegészítette. Ezek után hogy hogyan lehet mégis plagiummal vádolni, annak Majláth úr a megmondhatója.

Másodszor Zrínyinek egész életirányától elüt az az erotikus hang, mely Heliodorus művében megcsendül s mely a Murányi Venus költőjét még öregségében is elragadhatta. Olvasson el bárki csak bár egy oldalt figyelmesen Zrínyi verseiből és a Charicliából és azonnal megítélheti, vajjon a Charicliát ő írta, avagy pedig ő fordította.

Hogy nem ő fordította, már csak onnan is kitetszik, hogy Zrínyi nem tudott görögül. Azzal pedig, hogy ekkor Heliodorust mily nyelven érthette meg, Majláth úr ék elfelejtenek számot vetni.

Azok a külső okok, a miket felhoznak még e feltűnő vád támoga-

tására, nem érdemelnek komoly említést. Nem Zrínyi volt az, ki 1646 okt. 13-án indult meg Felső-Magyarország és a külföld látogatására, mert ő egy egész évi útjából már tiz évvel előbb (1637 febr.) visszatért hazájába. Zrínyi nem beszélt így: *paradiesomból, mivoltáról, folyásáról*, mert e ragokat dunántuliasan ejtette. — Mindezek után csaknem fölösleges arra is utalnom, hogy az a kézirat, mely mindjárt a második sorban «*Aegeum-tengert*» emleget «*Aegyptum-tenger*» helyett s három leirt részen kívül mind csupa üres lapokat tartalmaz, valamivel csekélyebb értékű másolat, mint a Gyöngyösi kezéhez került másik elrongyolt, de teljes példány, melyben a Chariclia históriája, habár rendetlenül és csekély gondú verselésben, mégis egészen megvolt, úgy hogy Gyöngyösi átöltöztető tolla alatt 13 hosszú részre telt ki.

Vagy talán elhithetőnek tartjuk azt, hogy míg a beszédes öreg híven beszámol «*mások leleményéről*», elhallgatta volna olvasói előtt, hogy három részen kívül a többi mind az ő műzsájának terméke?

Majláth és epigonja jobb ügyszó méltó fáradsággal kutatja, hogy az állítólagos Zrínyi-féle variáns mikor és hogyan kerülhetett Gyöngyösihez. Sokkal szivesebben vennék, ha azt mutatnák ki hitelesen, hogy ha már egyszer e kézirat a Gyöngyösi kezén volt s a tág lelkiismeretű öreg «*meg nem engedett módon eltulajdonított abból egész versszakokat*»: hogyan került mégis épen és sértetlenül vissza a Zrínyikönyvtárba.

Valóban Majláth méltán megérdemelte, hogy akadémiai értekezését, melyben oly szégyenítő súlyos vádakat emel a tisztes gömöri alispán ellen, a Wieden ódon tudósai szintén oly «*meg nem engedett módon*» lefordítgassák.

Sokkal becsesebb e Zrínyinek tulajdonított névtelen múnél a könyvtár «*legszebb gyöngye*», mely nem más, mint egy a legújabb időkig ismeretlen maradt elegia kétségtelenül a Zrínyi költői tollából.

A Kende úr brochure-je szerint bizonyos Roth Albert fedezte volna fel e költeményt a könyvtár átvételekor. Feledi azt, hogy pár lappal előbb elősmerte Majláth után, hogy a Zrínyi-könyvtárt Szluha László fedezte föl már évekkel ezelőtt s ugyancsak Majláth értesítése szerint e költeményt Szluha még 1875-ben lemásolta (*Akad. Értesítő*. 1891. 414.). Roth úr tehát legfeljebb csak megtalálta, a mit Szluha fölfedezett.

Ez elegia szembeötlőn magán hordja Zrínyi lelkének bélyegét. Voltakép három lazán összefüggő költeményből áll. Épen úgy kesergő meg bennök első fiának kora ellunyatát, mint két «*Orpheus*» című költeményében ifjú szép első nejét. Ép oly töredékesek itt is a sietve papírra vetett gondolatok. Csakhogy szépségre és műgondra nézve az apa verse a férjének sokban felette áll.

Mivel mind Majlátnak Szluha hagyatékából nyert közlése, mind most a Kendéé közvetlen (?) az eredetiből a kiejtés átírása és az olvasás sok nehézségei miatt nem egy ponton alapos kifogás alá eshetnek: megkísértem a részek elválasztása és az írásjelek gondos felrakása által a XVII. század legkitünőbb magyar elégiáját nagyobb olvasó közönségnek is élvezhetővé tenni.

A bemutatandó költemény keletkezésére nézve tudnunk kell, hogy Zrínyinek első nejétől nem maradtak gyermekei. Második nejétől 1656 aug. 2-án «virradóra leánya lett. Örömebb láttunk volna fiat — jegyzi meg a derék Vitnyédy — de ez is jó, csak éljen. Isten fiat is adhat ó Ngának!» (Vitnyédy levelei. *M. Tört. Társ.* XV. 29. 30.) Második gyermeke, a várva-várt fiú, 1657 második felében, vagy 1658 elején született.

1658 aug. havában meghalt a két éves leány s ugyanakkor a fiúcska is veszélyes betegségben synylódott. «A legegyszerűbb cserében — így panaszol barátjának, a zágrábi alispánnak Zrínyi — keservesen csalt meg a szerencse engem. Diadalt engedett a törökön, de elvitte szeretett leányomat. (Dilectissimam puellam.) Fiam iránt is várom e csapást, mert már végtelenül gyengül. De ha ezt oly szándékkal cselekszik az istenek, hogy a hiányzó utódokat a dicsőség örökkévalóságával kipótolják, nem fogok szomorkodni, mert egyfelől szabadabb leszek, másrészt pedig magamat egészen az Isten és a haza szolgálatjára szentelhetem.» (Csáktornya, 1658 aug. 24. *Győri tört. és rég. füzetek.* II. 1863. 203. l.)

Csaknem hidegen hangzik e nyilatkozat, hihetőleg azért, mert a hivatalos állás különbsége nem olvadt fel egészen a baráti bizalomban. Sokkal jobban bevilágít a költő gondolkozásába egy keserű kifakadása, mely közömbös dolog felett pár hónap múlva ily jellemző szavakban tört ki lelkéből: «*Elismerem, hogy ez az Isten fenyítő vesszeje, melylyel bűneimért sújt. Mint ilyet tisztelem és csókolom. Ez kínozza bensőmet féregként. Edződöm általa, mert megpróbáltatom, mily erőm és béketűrésem vagyon.*» (1658 decz. eleje. U. o. 211. l.)

E szavak adják meg a nézőpontot az elégiában festett lelki állapot, a költőt oly szépen jellemző vallásos megnyugvás helyes felfogásához is. Elsősülött fia, úgy látszik, hosszas gyöngékedés után csak 1659 tavaszán mult ki. 1659 tavaszán írta Zrínyi fiát elsirató költeményét.

Zrínyi keserve fia halálán.

I.

1. Elég vala Istennél Ábrahám jó kedve,
Fíának halála mert meg¹⁾ volt engedve :
Másképen vagyok én Istentül büntetve,
Avagy talán (inkáb) Istentül szeretve.
2. Meglátá kis Izsákot és megszereté,
Karangyalok²⁾ köziben el is viteté.
Ezt³⁾ az áldozatot mennyben helyhezteté;
Paradicsom kertében ötet⁴⁾ ülteté.
3. Tudom, miért kellett most szintén az Úrnak
Paradicsom kertiben kis virág Izsák :
Tavaszzal ugyanis virágot plántálják :
Ötet is most⁵⁾ ültetik kisedd angyalok.
4. Virágjában megmarad mindenkor ottan ;
Itt pedig az földön lett volna hervadtan.
Ottan örök öröme néki az Úrban ;
Itt búbánat ötet verné világban.⁶⁾

II.

1. Ebben csak egy ok van,
Az kit én szívem bán :
Hogy nem értem gyümölcsét.
Úrának, hazának
És nagy Jehovának
Hadd talált volna kedvet !
Mint pálmafa termett,
Úgy ő⁷⁾ néki kellett
Felszentelni jövését.⁸⁾

¹⁾ Azaz: *el* volt engedve. Ábrahám áldozatára czéloz, mikor fiát kellett volna az úrnak feláldoznia. (1. Móz. XXII. r.)

²⁾ E szót a Nyelvtört. Szótárban hiában keressük. Pedig ott áll a példák közt felsorolva. Minden karbeli szent angyalok. Thewr. Cod. 22. — Az mennyei *karangyalok*. Peer Cod. 157. — Első rendbeli *karangyalok*. Debr. Cod. 52. 200. l. stb.

³⁾ Mindkét helyen, Majlátnál is, Kendénél is: *ast*. Zrínyinél gyakran áll a távoli mutató a közeli helyett. Pl. En az ki *azelőtt* stb. (Zrínyiasz. I. én. 1. vsz.)

⁴⁾ Mindkét helyen így. Zrínyinél kétségen kívül: *ütet*.

⁵⁾ Mindkét helyen így. Zr.-nél: *mast*. V. ö. Ki *mast* is él. (II. én. 71. vsz. — I. 74. stb.)

⁶⁾ V. ö. Mert az nagy *bánat vér*. (Tityr. és Viola. 1. vsz.) — Mert több *bü* engem *vér*. (A vadász. 11.)

⁷⁾ Zrínyinél: *ü*.

⁸⁾ Majláth az utolsó sort megfejtetlen hagyja. Kendénél: Felszentelni *menését*. Hihetőleg *üivését* áll az eredeti kéziratban. (*Első jövés*; zsenge.) A 3. Móz. XXIII. részében emlegetett felszentelő áldozatról lesz talán itt szó. A pálmafa is említve van ugyanazon fejezetben.

2. De hiába ¹⁾ sirok,	3. Így akarta ⁴⁾ Isten!
Utánna óhajtok:	Az ember mit tegyen?
Fátum irigy énnékem.	Véle nem pörölhetni.
Hogyha emberkorba'	Az mi dolgunk nem más, ⁵⁾
Ő jöhetett ²⁾ volna,	Csak mind ⁶⁾ pironkodás:
Azt bizonynyal elhittem:	Mindent el kell szenvedni.
Ő Zrínyi ³⁾ jó névvel,	Mind ⁷⁾ jóért, gonoszért,
Vitéz magyar kézzel	És bal szerencséért
Kedvet tett volna nékem.	Az Istent kell áldani!

III.

1. Im' most ifiadik⁸⁾ megvénuilt esztendő,⁹⁾
Tavasza fordul a téli kemény idő.
Újul föld, frissül víz, vigaszik¹⁰⁾ az erdő,
Teli szép madarakkal magas levegő.
2. Az szép fülemüle sirással, úgy tetszik,
Régi bánatjáért hogy panaszkodik;
De nem, hanem még inkább ő vigadozik;
Hálát Istennek ád: néz fel, imádkozik.
3. Ah! az én tavaszomat irigy elrontá,
Szerencse,¹¹⁾ sőt még inkább télre fordítá;
Derült szemeimet essőnek¹²⁾ bocsátá;
Jéggel én szívemet s búval béborítá.¹³⁾

¹⁾ Mindkét helyen így. Zrínyinél: *hedba', hedban és héában* szokott állani.

²⁾ Zrínyinél: *jün, jüjj, jütt, jüvés* stb.

³⁾ Mindkét helyen így. V. ö. Elfogyjon *Zríni* név. (V. én. 90.) — Vitézség próbálja igaz *Zríni* fiát. (XIV. 5.)

⁴⁾ Mindkét helyen: okozta. Kétségtelen a hibás olvasás.

⁵⁾ V. ö. *Az te dolgod nem más, csak . . .* panaszkodjál. (A vadász. 69.)

⁶⁾ Mindkét helyen: mint. Szemmel látható a rossz olvasás.

⁷⁾ Itt már állhatna: *mint*.

⁸⁾ Majláthnál: ifjodik. «Bibliotheca Zrinyiana»: ifjodik. V. ö. *Ü megifiadik*, mikor jün kedvében, Elveti vén bőrét s *megifjul* testében. (VII. 41.)

⁹⁾ V. ö. Vagy volt az *esztendő ifjú*, avagy *vén . . .* (A vadász. 5.)

¹⁰⁾ Mindkét helyen: *vigadik*. V. ö. Mast *vigaszik* minden, az kikeleti nép. . . (A vadász. 7.) — Oh, ne légyen néked soha kikelet! Semmitül ne vehess *vigasztaló* kedvet. (Tityr. és Viola. 5.)

¹¹⁾ T. i. irigy szerencse. Az ily latinus *inversio* nem szokatlan Zrínyinél. V. ö. Erős *emberölő* van *dárda* kezében. (VII. 52.) — Okoskodni akarván beszélt ez *mellyet*. (VIII. 46.) — Ama *különb szörü*, szép mint egy szívárvány, *Vad tigris* társához mint együgyü bárány. (Oly szelid. A vadász. 28.)

¹²⁾ V. ö. Az lágy folyhók . . . csak immár *essőben* állanak. (III. 22.) *Szemem essőének* nem szakadhat vég. (A vadász. 9.) — Ha *derült* egeket az ő szeme látja. (XII. 11.)

¹³⁾ V. ö. *Küvel burították*. (Ariánna sirása. 35.) Bánatimmal *elburítanak* tégedet. (U. o. 37.)

4. Gyönyörű madárkám, picziny fülemlém,
Ah,¹⁾ igen hirtelen elröpüle tőlem!
Az énnékem vala minden reménységem²⁾;
De mint könnyű árnyék,³⁾ elkele előlem.
12. Igy számlálom vala az én jövendőmet,
Hogy sok idő⁴⁾ múlván, ez megvált engemet:
Hogy követi, meg is haladja versemet
És szegény hazánkért igyekezetemet.⁵⁾
13. Zengőbb trombitával magyar vitézségét
Fogja énekelni, erős kar erejét;⁶⁾
És hogy ő is aztán érdemeljen ilyet:
Kinek énekelhessék cselekedetét.⁷⁾
14. Az szép fülemlét az irigy halál⁸⁾
Lecsapá keblemben szörnyű kaszával:
Izsákot, melly vala mint egy szép virágszál,⁹⁾
Kertek szépségére melly olly gyönyörűn áll.¹⁰⁾

KANYARÓ FERENCZ.

¹⁾ Mindkét helyen: az. V. ö. De tük ennyi jókért, ah, nehéz mondanani! Ah, háládatlanok . . . (I. 18.)

²⁾ Zrínyinél: *reménységem*.

³⁾ V. ö. Mint te énelöttem, *mint árnyék* nap előtt . . . (A vad. 62. — Violához. 13.) — Kegyetlen, hová futsz? te, *árnyéknál könnyebb*. (Violához. I. IX. 95. stb.)

⁴⁾ Zrínyinél: *üdő*.

⁵⁾ Értsd: Zrínyi úgy számított a jövendőre, hogy idő multán fia felváltja őt, követi, sőt felülhaladja mind a költői, mind a honfűti pályán. V. ö. Kövessed, mikor kell, te is nagy próbámat . . . (VI. 96.)

⁶⁾ V. ö. a következő kifejezéssel: Valamerre mégyen, az basa veszését, Ezer trombitával hirdeté elvesztét. (IV. 53.)

⁷⁾ V. ö. De az te fiad, György, támasztja nevedet,
Felserkenti fényvel tündöklő nevedet;
Mint phoenix hamúból költi nemzetségét:
Úgy okossággal ez megtartja híredet. (II. 86.)

⁸⁾ V. ö. Nézd *szép fülemlét* . . . (A vad. 24. — VII. 1. stb.)

⁹⁾ V. ö. Eurydice *olly volt, mint egy szép virágszál* . . .
Ezt elvitte az *irigy s kegyetlen halál*. (Orpheus keserve. 3.)

¹⁰⁾ Élénken emlékeztet a befejezés Zrínyi következő verseire:

Kegyetlen szablyával *mellyét ketté vágá* . . .
Ő meghalaványodék, *mint szép viola*. (VII. 69.)

Leesik Juranics, *mint egy szép virágszál*,
Kit kegyetlen munkás *nagy vassal lekasztá*;
Avagy ha tövéből kidúl liliumszál,
Melly szép növéseben tavaszi mezőn áll. (IX. 73. — V. ö. V. 93. — XIV. 98.)

SHAKESPEARE MINT LYRIKUS.

A mi a mai kor műélvezője álláspontját egy korábbi álláspont csiszolatlanabb aesthesisétől lényegileg megkülönbözteti, az kiváltkép hajlamai s érdeklődése körének az előzőhöz képest jelentékeny kitágulása, mely a szellemi tehetségek egyetemes és arányos fejlődésével tart lépést. Nem a részletekben való kitűnés, de az egésznek, az általánosnak összhangzatosabb felfogása jellemzi a haladó polgárosulást. Egy kezdetlegesebb állapotban leledző elme mindig hajlandó egyoldalúbban itélmi s ez egyoldalúságot, minden fényoldaluk daczára, megtaláljuk a civilizatio eddig elért minden nagy történelmi szakában, még a görög-római klasszikus műveltséget sem véve ki. A modern törekvések bírálójának már most igaza lehet abban, ha részlegességekben hanyatlást, vagy helybenmaradást mutat ki, de nem tagadhatja az emberi szellem extensiv fejlődésének tényét. Nemcsak az erkölcsi és anyagi szűkeágletek fokozott összehalmozódása, a társadalmi élet kényelmességi igényeihez mérten, de az ugyanegy célra szolgáló eszközök csoportosítása, okszerű felhasználása is ilyennek mutatja a jelzett irány képét.

Hol vannak megadva ez álláspont szembeszökő tulajdonságai az újabb aesthetikai felfogás keretében? A felelet igen egyszerű. A rokon benyomások egymásra hatásának mechanikája, az egymást kiegészítök és föltételezök érzeki hullámzatoknak physikai kapcsolata áttörök az emberi szellem elé a művészeti fajok egyoldalúságaiban vont határokat s az egy és általános eszmének megfelelőleg érvényre emelik az egy és általános formát is. Rafael «Madonna delle Fragore»-ját nem nézhetem a nélkül hogy Pergolese vagy Palæstrina álmatag zenéje ne csendüljön füleimbe. Hamlet tépelődök, sarkastikus egyéniségét nem képzelhetem a dán égalj halványfakök tónusa nélkül. Schubert naiv hangfűzése a természetes német paraszt kedélyes mulatozásait juttatják eszembe, míg egy holdfényes táj, csöndes fuvalomban ringva, tánczolök sylphidek nesztelen suhanását, karcu villik dévaj szeretkezéseit varázsolják éleim. Világos, hogy a képzelem nem áll meg ott, hol az elmélet «ne tovább»-ot mond terjeszkedéseinek, de nem kevésbbé természetes, hogy bevégzett művészet csak az lehet, mely a lelket egyszerre tölti be, s bevágja útját az iránytalan csapongások elé. Az a romantikus inger, mely többet gondoltat, mint a mennyit gondol, többet sejtet és éreztet, mint a mennyit maga tud és érez, oly pénzmeivelethez hasonlít, hol a kibocsátott forgalmi eszközök nem állanak arányban a tényleges fedezettel s kalandos vállalatokra nyitnak tág kaput.

Van egy más alakja is az itt fölmerült kíváncsalom, mondjuk: a

complementair érzéki behatások összhangzatba hozása iránti kíváncsi hibás fölfogásának. A Wagneri zenedrámák nagy törekvése ugyanis, a zenei, szövegi és decoratív elemek formai összeegyeztetésére, abban szenved hajótörést, hogy eljárásánál nem ez alkatrészek benső sajátosságait, csak külső alkalmazhatóságát veszi mértékül, nem minőlegesen olvaszt egybe, csak amalgamizál. Nem látja az eszmei kifejezés különböző árnyalatainak szellemi viszonyosságát, melynek irányában innen és onnan vennie kell. Hasonlít azon modern festőkhöz, kik a régi mesterek áttetsző aranyos lazurját akarják feltámasztani, de színeik fedik egymást s hamis modorukból piszkos, foltos máz támad.

A szokás, szélhíven ismert vagy kevésbé elterjedt, átvett vagy egészen eredeti, de mindenesetre helyzet- és hangulat-festő dalokat egy drámai helyzet és cselekvés magvával venni föl, a fönt fejtegetett mozzanatokból veszi eredetét. Ha csak annyit mondunk, hogy egy népsziummű például változatoság vagy sallangozás kedvéért kívánja meg a nagy tömeg szórakoztatására a dalokat, úgy azzal még igen felületes ítéletet mondunk egy rendkívüli fontosságú jelenség fölött. Én ennek alapját mélyebben rejlő okokban, tudniillik a modern æsthetikai álláspontnak lényegesen egyetemesítő hajlamaiban keresem s épen azért nem fogadhatom el ama kritikuskok véleményét, kik annak idején az úgynevezett népdramában, mint daltól s zenétől mentesített válfajban előrelépést jeleztek az elavult vaudeville-lel szemben. Ellenkezőleg: hisz még a magasabb fajú drámáknál is, különösen a divatos francia iskolában, mind határozottabb alakot ölt az az áramlat, mely a zenei érdek felköltésével akarja biztosítani vagy legalább is támogatni a széptani eredményt. A «Felhívás keringőre» Weber ihletteljes zenekölteményének szellemes drámai paraphrasisa. Feuillet «Delilá»-ján mint sötét alaphang rezg végig Boabdil király fájó románcza. Raimund egész virtuozitással alkalmazza a «Tékozló»-ban a szellem refrainszerű magándalát. Sok társalgási darab írójára nézve meg épen nélkülözhetlen szalon-butorzati darab a zongora, melyet minduntalan megpengettet egy-egy henye szereplője által, hogy a csappanó érdeklődést új lánggra szítsa.

Shakespeare lángelméje mintaszerűen eltalálta azt az utat, melyen a dal, az erőltettség legkisebb színe nélkül szólhat be a drámai indokoknak egymást föltételező láncolatába, s melyen egy lyrai mozzanat a leghathatósabbán izmosítja és támogatja a drámai szemléletet. Mily természetesen és erőltetés nélkül finomítja a cselekvény szárait odáig, hol a plastikai hangulat, úgyszólván, zenévé olvad át, s az erkölcsi élet tárgyias viszonyaiból fokozatosan kiemelkedett néző önkénytelenül valami transcendensebbet érez és sejt. Elég egy tekintetet vetni azon jelenetre, hol Desdemona «A sycamor árnyában» kezdetű dalába kezd. Ime az előzmények: a féltékenység és gyanu által kínzott Othello szóval és

tettel bántalmazza nejét, — Desdemona, ártatlan lelke gyökeréig sértődve, szobájába vonul. Nem vádolja a mórt; hitvesi odaadása talán még az eltiportatásban is kéjt talál, de kimagyarázhatatlan magaviselete gyermekteleg szívét töprengő sejtelmekre hangolja. Leszállt az éj, szellő susog a lombok közt, — egyike azon cyprusi éjeknek, melyek szerelemre hívnak. . . A zárt szobában, bizalmas komornája segítségével vetkező Desdemona «vére felgyul», Lodovicora gondol, ki «szép és deli férfi». Komornáját, ki szerelmi történeteket pletykál neki, elküldi, mert férjét ágyába várja. Gyermeki babonák jutnak eszébe; szeme viszket, sírni fog; végre feltűnik előtte ábrándjai közepett anyja szolgálójának, a szegény Borisnak emléke, ki egy sorsához találó bús dalt tudott, s azzal halt meg. . . Felcsigázott képzelme azonosítja magát a szerencsétlen leány helyzetével, stb.

Valóban ritka következetességgel készíti elő a költő a lyrai hangulatot, staffage-ából nem feledi ki a legapróbb részletet sem, az ember érezi, hogy a kedélyi élet ily mélységeinek felfogására s visszatükrözésére többé nem elég a szó, a kép: a művészi forma legsubjectivebb eszközének, a zenének kell átvennie a szerepet.

Alig is szenved kétséget, hogy ama hatvan-hetven dalnak, mely a shakespeare-i művek lyrai elemét képezi, túlnyomó része határozottan éneklésre volt szánva. Az énekelhetőség bélyege félreismerhetlenül nyilatkozik a külalakban egészen a soroknak az éneklés követelményeihez mért időnkénti megnyujtásáig és ismétléséig. Talán ez az oka annak is, hogy e dalok nagy részét nem Shakespeare költötte, hanem nagybárára változatlanul vagy csekély módosítással vette át ismert és ismeretlen szerzőktől, a mint azok már jó idő óta a nép ajkán forogtak. Az «old merry England», tudjuk, ez időben egyik végétől a másikkig daltól visszhangzott. A csapszék, az erdő, a templom, az uteza, a bordély, a boudoir, hemzsegett a pamphlettektől, szerelmi, vallási, erkölcsi, temetési, sikamlós, vadász- és bordaloktól. Mi sem volt könnyebb és természetesebb mint a divat kínálkozó tárházából meríteni a költőnek segély-eszközöket eszméi megfogantására. Tudva van az is, hogy Shakespeare nem riadt vissza ily eszközöktől; előtte nem saját egyénisége volt a természetszerű határ, mely a költői munkásságot megszabja, mint kora legnagyobb eklektikusa, érdem szerint tudta méltányolni a legaprólékosabb dolgokat is, s midőn a rajta kívül álló tények becsét belátta, saját becsét kétszeresen emelte.

Innen van az, hogy a míg más emberi nagysággal szemben bizonyos féltékenységet sohasem palástolhatunk el egészen, addig Shakespeare-rel szemben nincs ily érzésnek helye; érezzük, hogy az ő fényéből mi ránk is háramlik valami. Amazok saját különleges tulajdonaik által lettek nagyokká, emez pedig általunk, kik sirunk, nevetünk, átkozó-

dunk, vágyakodunk, szeretünk és lemondunk, mint Hamlet, Falstaff, Lear, Macbeth, Romeo és III. Richard.

White, Lodge, Marlowe és mások szolgáltatnak legtöbb anyagot a shakespeare-i dalokhoz. Angol tudósok fíradásainak köszönhető, hogy ma már ezek egyrészenek zenéje¹⁾ is föl lett fedezve. Így a «Windsori víg nők»-beli «*Hol kis patak hulláminál*» kezdetű madrigálnak, a «Vízkereszt»-ből való «*Fogd be a szád te gaz kölyök*»-nek, a «Vihar» «*Atyád pihen száz öltre lenn*» versének stb. — Percy méltó munkát végzett akkor, mikor a drámákban szétszórt ó-balladai töredékek összeállítását s magyarázatát kísérlette meg, népköltészeti emlékek alapján. Vannak ezek közt felettébb érdekesek; a «Vízkereszt»-ben említett «*Babylonban lakik egy ifjú*» a «*Susanna balladája*»²⁾ néven volt ismeretes. Ugyanott a «*Peg a ramsey*» című hirhedt ocsmény dalra van célzás; a «*Három czigány legény hegedül*» pedig (volta-képen «három víg ficzko vagyunk») használatos refrain a «*Robin-Hood*» mondakörben,³⁾ a «*Ram-alley*», «*Bloody brother*», «*The Knight of the burning pestle*», stb. néphagyományokban. Anglia vidéki városaiban nem egy helyt ma is szerepel e motto korcsma-cég gyanánt. A «*Volt egykor egy szürke barát*» (Makranczos hölgy) eredete épen a bárdok idejére vihető vissza, míg a «Lear»-ben előforduló töredék: «*Ha sem bakancsom sem sarum*», «*Háromszor szent Vida*», «*Jer Böske, jer által*»⁴⁾ «*Ökörsem a kakukfiút*» stb. mélyen a népies szólásmódok,

¹⁾ E körülmény megérdemelné Shakespeare magyar scenirozóinak komoly figyelmét. Tagadhatatlan, hogy a drámák illető dalainak elénekeltetése, és pedig az eredeti dallam szerinti elénekeltetése kapcsolatban az újabb angol shakespearei dramaturgiának reform-elveivel nagyban emelné Shakespeare-előadásaink még eddig nélkülözött stilszerűségét.

²⁾ «Of the godly constant wife Susanna». Ime belőle a Percy (Reliques, Book the second, Nr. 10.) által közlött töredék:

There dwelt a man in Babylon
Of reputation, great by fame,
He took to wife a fair woman
Susanna she was called by name,
A woman fair and virtuous.
Lady, lady;
Why should we not of her learn thus
To live godly.

Megemlítem még hogy ugyane dalra tesz célzást Mercutio a dajkával való jelenetben (Rom. Jul. II. 4. 150.).

³⁾ Közelebről épen a «Robin Hood, and the Pindar of Wakefield» című ballada, melyről IV. Henrik, II. rész V, 3, 107 is szó van. A három víg ficzko: Robin Hood, Peaplit és John.

⁴⁾ Böske (Bessy) = Erzsébet királynő; az egész politikai célzatu dal volt, e cízzel: «Song between the Queens Majesty and England».

tréfaszók és játékversek hagyományaiban gyökereznek, s nyelvtörténeti fejtegetések messze vezetne. De nem is vág e keretbe. Shakespeare a töredékeket nem drámai eszközül, de drámai *anyagul* használja. Hatásuk nem a közönségre közvetlenül, hanem a szereplő alakokra irányul, azokat jellemzi, segíti ki és támogatja.

Szükségesnek vélem itt az e két fogalom közti határt élesebben megvonni. A dal, mint drámai eszköz meghatározásáról e cikk elején bővebben szoltam; a mennyiben ehhez képest a zenei érdek felköltésével kíván hatni, eszközül szolgál a kedélyi hangulat előidézésére. Ily czélzatuak Shakespearenél a gyászdalok: «Éjkirálynő oh bocsánat!» (Sok hűhó) és «Ne féld már a nap hevét» (Cymb.); továbbá a pásztor-dialógok, minők «Pusztúl, nekem menni kell» (Téli r.), «A szerelmet mi okozza»¹⁾ (Velencei kalmár) és «Ha tarka boncs, kék ibolya»²⁾ (Felsült szer.) meg a szerelmi, bor- és vadászdalok egész serege. Mint drámai anyag, a dal, a költő alanyától függetlenül símul azon esetleges mozzanatokhoz, melyeket a drámai fejlődés fölvet, most a helyzet visszatükrözésére, majd az egyén közelebbi jellemzésére, de mindig a kimért tárgyiaság keretén belől. Ez esetben úgy tapasztalni, hogy Shakespeare mindig a népgéniuszhoz fordul, Ophelia örvjögésében úgy, mint Lear bohócának bölcs elménczkedéseiben, holott ama dalai, melyek voltaképen éneklésre vannak szánva, inkább műdarabok s divatos marinismustól s euphemismustól hemzsegek.

Macbeth zord légköre nem tűri meg a dalt; a király-drámák harci zaja s halálhörgése nem alkalmas talaj a gyöngéd érzések tolmácsolására. — A *Szentivánéji álom* maga egy egész dal (masque) Shakespeare klasszikus műveltsége még a római s görög tárgyú drámákban sem követi el azt az időtévesztést, hogy dalokat adjon szereplőinek szájába, minőkkel azok nem birhattak. Lantosai itt csupán ódaszerű föllendülésekben nyilatkoznak meg. És így a shakespeare-i dalok súlypontja természetesen a polgári drámákra és vígjátékokra esik.³⁾ A már említettük népi vagy idegen eredetűek közt egy meglehetősen biztos fogan-

¹⁾ E dalra nézve véleményemben *Capell* is megerősít, ki azt két hang között megosztott kettősnek tartja.

²⁾ *Uhland* szerint Beda, Alcuin vagy Milo egy latin hexameterere, másodsorban Virgil 3-ik ecclógája s harmadsorban Theocrit idyllje (8 és 5) képezik forrását.

³⁾ Ime a verses sorok százalék-aránya a rímetlen (blank verse) sorokhoz: *Szentiv. álom* 42 százalék; *Felsült szer.* 35¹/₂%; *Tév. vigj.* 21% *Rom. Jul.* 19%; *Minden jó ha jó a vege* 300: 2965; *Vizk.* 200: 2627, *Makr. hölgy* 150: 2595, s megközelítőleg ugyanannyi a *Két veronai* (2289) a *Vel. kalmár* (2692) s az *A hogy tetszik* (2783) soraira.

tyút látok azon dalok megjelölésére, melyek idegen behatásoktól menten egyenesen Shakespeaere geniuszától vették eredetüket.

E fogantyú az ily daloknak kiválóan erkölcsi jellege, gnómatikus tartalma. Dalaiban Shakespeare mindig moralizál, nem szárazon mint iskolamester, de meggyőzőleg, mint egy hajdani vates. Vagy egy-egy arany életigazságnak ad kifejezést, vagy pedig mély lélepszemléletének buvárharangján a szív fenekére száll le s megkapó lélektani helyzeteket fed föl. — A «Ki feküdni kíván»,¹⁾ «Fújj, fújj te téli szél» kezdetű dalok (*A hogy tetszik*); az «Oh kedvesem hol s merre» (*Vizk.*) «Atyád pihen száz öltre lenn» (*Vihar*) «Szégyen büntelt képzelet» (*Winds. víg nők*) «Jöszte hát, jöszte hát halál»²⁾ (*Vizk.*) «Lányok ne sírjatok, hiszen» (*Sok hühö semmiért*) és még több más, e nembe sorolandó. Oly mély kérdések vannak bennök taglalva, mint az emberi háládatlanság, a halál utáni élet, a jelen pillanat megragadásának bölcselme, a tisztátlan szenvedélyek ostromozása, a szerelem állhatatlansága. Szóval mindig valami általánosabb. Ha e körülmény csaknem kifogásolhatlanul Shakespeare mellett bizonyít, még szilárdabb támaszt nyújt a shakespeare-i dalok hitelessége megbirálásánál a gondolatmenet rokonsága, a forma, a képek, a hasonlatok viszonyossága egy-egy sonett s a megfelelő dal között. — Félreismerhetlen az alapeszme rokonsága a «*Felsült szerelmesek*»: «Szerelem hó, május hó» kezdetű dala (eredetije «Szerelmes vándor» 15) és az «A hogy tetszik» egy kis dalának refrainje között: «Tavaszi időben, párosuló időben»³⁾ stb. Mindkettő a tavasznak oly felfogásából indul ki, mint a mely a szerelemnek «par excellence» szaka — máskülönb is igen kedvencz shakespeare-i eszme. A vegyes költeményekben lelni meg a «Szeget szeggel»: «Félre ajk ah édesem» kezdetű dalának második stropháját («Szerelmes vándor» 20) s ugyanitt a «Felsült szerelmesek» Bironjának egész oldalnyi reflexiója a tudomány és szerelem közti párhuzam felett a 3-ik költeménydarabban dióhéjba szorítva lép elénk. A «Nem-e beszédes mennyei szemed» (Felsült

¹⁾ Herder e vers fordításához következő glossát csatol: «mint hogyha madár dalolna zöld lombok alatt»; tehát e finom kritikai érzékű költőtudós is gyanított valami kivételest, a mi e megjelölt darabokat a többiek színvonalán felül emeli.

²⁾ «Nem volna barátom, jegyzi meg ugyancsak Herder, ki ez oly igénytelen, oly semmitmondó dallal együtt nem érezne.» Herder két rendbeli nyilatkozata, valamint a nyelvezetnek, a hangulatnak, s általában az egész gondolatmenetnek rokonsága a sonettekével még jelentékenyebb valószínűséget kölcsönöz azon feltevésnek, hogy itt eredeti shakespeare-i termékkel állunk szemközt.

³⁾ Zenéje és kézirati másolata, a folioban széthányt szakaszok eredeti sorrendjével, az edinburgi könyvtárban lelhető fel.

szer.) e gyűjtemény első darabját kezezi. — A 16-ik darab: «*Nyj nem legel — juh nem nevel, kos nem szökell, minden oda,*» s a *Szentiván-éji álombeli* «*Alszol tubám? Mit? halva tán? Pyramus kelj na fel*» monolog közt a forma hasonlatossága lép meg.

Steuerwald, kinek a shakespeare-i művek lyrai eleméről szóló tanulmánya *) alaposan belemélyed tárgyába, nem egy figyelemre méltó megjegyzést tesz e nagy szellem izlésének és subjectiv benyomásai világának fokozatos fejlődésére nézve. Kiindulási pontja azonban annyiban hibás, hogy midőn a költő alanyiségének körét egész terjedelmében felölelni igyekszik, s e buzgalmában addig megy, hogy még a dialogokat is lyrai alkotászeire bontja föl, mindinkább szem elől téveszti a tulajdonképeni célt, mely itt voltaképen nem a dráma szemléleti énjének, hanem az élet érző és gondolkozó egyéniségének a maga bensőségében való megismerésére irányul. Innen van az, hogy *Steuerwald* nem igen szigoruan bánik a lyrai költés fogalmával, mint azt maga is bevallja, s bő szemelvényeiben ép úgy helyet ad a hangulatszerűnek, a természeti leírásoknak, mint a lélekállapotok szorosabban vett festésének. Ily felfogás mellett természetesen kevésbé kockáztatottnak tünik fel azon nézete, melyre különben még lesz alkalmam rátérni, hogy t. i. Shakespeare drámaírói lángelméje egyenesen a lyrikus nagyságán alapszik. S bár az irodalom-buvárok nagy részével *Steuerwald* is megegyezik abban, hogy a drámákban szétszórt töredékeknek — jóllehet csak igen kevésről tudjuk biztosan, hogy nem Shakespeare-éi — a kellőnél kevesebb fontosságot tulajdonít, mindamellett elismeri Shakespeare nagy törekvését, melylyel, kortársaival szemben, a lyrában is a természetességnek s a józan egyszerűségnek követel érvényt a romantikusok unalmas dísze és kongó eleganciája felett. (Lásd a 76-ik sonettet.)

A magyarázók díszes sora, kik a shakespeare-i művek legjelentéktelenebb oldalait is beható tanulmány tárgyaivá tették, ismétlem, általában vagy keveset törődik e dalokkal, vagy pedig önkényes ítéletével a felületes hozzávetések oly lánczolatát indítja meg, melyből nehéz a kibontakozás. *Steevens*nél, e máskülönbén sok érdemű kutatónál, alig több mint merő szeszély: hogy a «*Vizkereszt*»-beli bohóc zárdalára («*Mikor én még kicsiny voltam*»), kimondja, mikép e dal «szembeötlő tartalmatlanságánál fogva» nem méltó Shakespearehez, s így valószínűleg későbbi toldalék, holott főkép versalak tekintetében egyike a legérdekesebb példányoknak.

Ugyanez eset áll a «*Hol kis patak hulláminál*» kezdetű dalnál, melyet a «*Windsori víg nők*»-ben *Evans* énekel. — Négy versszaka ennek a «*Szerelmes vándor*» régebb kiadásáiban is föltalálható (lásd 18 sz.),

*) Wilh. *Steuerwald*, *Lyrisches im Shakespeare*. München 1881.

míg egy pásztordialoggá átalakított s antistrophával kibővített alakja «The passionate shepherd to his love»; czim alatt maradt fenn.*) Az a körülmény, hogy e költemény egy sora *Marlowe* valamelyik darabjában közhely gyanánt előfordul, alkalmat adott arra, hogy az egésznek szerzőségét *Marlowe*nak tulajdonítsák. Valószínűbb azonban, miután semmi sem szól ellene, hogy az említett két versszak, melyben a férfi kedvesét veleélésre hívja föl, magától Shakespeare-től való s a pásztornő felelete *Sir Walter Raleigh*nak egy későbbi toldaléka.

Magyar fordítóink kiadványaiban nem látok szabatosan visszaadva egy megjelölést, melyre, Shakespeare dalairól szólva, rendkívüli súlyt kell fektetnünk. Értem az úgynevezett «catch»-eket, melyekre, mint az akkori angol népköltés legnépszerűbb és legsajátosabb formáira, az egyszerű dal elnevezés épen nem elegendő. Mi volt tehát a «catch», és miben állott a többi dal-fajoktól oly-annyira eltérő jellege? Shakespeare ez elnevezést kétszer használja, egyszer a «*Vihar*»-ban, s egyszer a «*Vízkereszt*» ben. Különös értelme azonban csakis ez utóbbi esetben van, miért is az első itt figyelmen kívül hagyható. A «catch», mint kördal, melyet hárman vagy többen énekeltek, egy neme volt a 17-ik század egyházi énekművészetében annyira honos *canon*-nak s nem is valószínűtlen, hogy annak hatása alatt kelt életre. Azonban Shakespeare ez elmés zenei alakzatnak szövevényességét arra használta, hogy burleszkszerű fordulattal nevetségessé tegye, s kedélyes tréfa árját ontsa belőle. Midőn ugyanazon szólamot egyik a más után különböző időben kezdte, a hangoknak a canonnal megkívántató harmonikus simulása helyett zagyva összevisszaság támadt, mely épen ezért komikusan hatott! — A mi «*Toloncz*»-unkban az ismeretes zsidókánon, hol a kar egyik fele egy ütemmel kezdi és végzi később a melódiát, ügyes felujtása a már kevésbé ismert zenei fogásnak. Bár tény az, hogy Shakespeare korában s még azelőtt ily canonszerű ötletek széltiben énekeltek, mindamelllett, tekintve kissé mesterkéltszerű szerkezetét, s némileg tudományos — zeneelméleti — fogalmakhoz kötött voltát, alig hihető, hogy a «catch», legalább ez alakjában, tisztán népi eredettel dicsekedhessék. Közelebb áll az a feltevés, hogy mint több más hasonló tréfa, ez is oly félművelt körökből indult ki, melyek némi zenei képzettséggel is bírtak, mint papok, kántorok, népzeneészek, diákok, vándorszínészek.

Tetőpontját a *canon*-forma a tulajdonképeni «catch»-ben éri el, a minőről Shakespeare-nél is szó van. Itt már nem elég, hogy a különböző időpontban megkezdett szólamok zavart tömkelegben kuszálódjának szét, hanem egy bizonyos «point»-ban kell hogy újra találkozzanak, mely a dalnak valódi sarkpontját, epigrammatikus élet képezi. — A «*Víz*»

*) England's Helicon (1600.).

kereszt-beli «Fogd be a szád, te gaz kölyök» kezdetű «catch»-nél az illető sorban kénytelen minden egyes éneklőt gazkölyöknek (Knavé) nevezni. Ez a legegyszerűbb válfaj, mely egyszersmind határozottan emlékeztet a magyar ember «Bujdosó pohará»-ban az «issza már» és «is szá-már» hasonló értelmén alapuló szójátéokra. — Bonyolódottabb s végtelenül elmésőbb ama régi angol, pápista-ellenes kördal, melyben a különböző időben elkezdett szöveg bizonyos szavai úgy vágnak egybe, hogy a míg az egyik éneklő a vers első sorát «*mítől féltünk a pápát?*» szavakkal végzi, a következő pauzát a másik, ki előbb kezdte, a második sor első szavaival tölti be.

Mint már a szó etymológiája is magával hozza (*catch* = megfogni, átölelni), a közönséges canonból úgy fejlődik ki a voltaképeni «catch», ha az esetlegesen összekerült szavak egymásnak értelmileg is megfelelnek s élczes point-et hoznak létre. Nincs tudomásom róla, ha más népek költészete ismer-e hasonló tréfaszókat, a magyar népköltés azonban, jobban mondva iskolai költés, bizonyos játékszavaknál olyan formát sejtet, hogy csak az «En vagyok te, te vagy én» kezdetű kedélyes tréfaszót, vagy az «Egyedem-begyedem kis kendőben» értelmetlen formuláját idézzem, melylyel a gyermekek játék előtt sorsot vetnek, hogy felesszám esetén a közrejátszókat s a játékból kimaradókat megállapítsák. A körszerűség, a megfeleléség rhythmikája ezekben is a «catch» jellemzetes tulajdonságára vall.

Keleti s nyugati népek ősköltészetében dalforma tekintetében egy lényeges eltérés észlelhető. Ugy a gondolatmenet, mint a külalak rhythmusában amott a kettős, itt a hármas szám az uralkodó motívum. E sajátság annyira következetes marad magához, hogy a mi népdalaink közt például kevés található, mely a sorok páros rímelésének s a kettős szám progressiv arányában váltakozó mennyiségének határait túllépje. Mondhatnók talán, épen ezért a magyar népköltés geniusa a refrain-t sem tűri meg. Biztos egyensúly, masszív szoborszerűség, arányos architectonika, terpeszkedő szögletesség képezi a keleti dalforma jellegét. Talán semmi sem is alkalmazkodik oly nagyon valamely nép elvont építészeti stíljához, mint ugyanazon nép dala. Valamint ebben az egyén vérmérséklete, vágyai, hajlamai, eszményei jutnak kifejezésre, úgy abban a nemzettest, mint az egyének összfogalma emeli érvényre általános gondolkodás-módját és történeti típusát. Az önmagába mindegyre visszatérő eszmelánczolat, a refrainben, hasonlít a gót építészet komoly ívezeteihez s csakugyan mindkettő ugyanegy szemléleti módnak visszatükrözője. Vajjon a latin és germán szellem ölekezéséből életre kelt dialektikai mélységnek, vagy a keresztény mysteriumok hagyományos kabbalistikájának tulajdonítandó-e, nem döntöm el, de annyi bizonyos, hogy a nyugati civilisato dalköltési idomaiban nem nehéz kimutatni a hármas szám

alaprhythmusát. E rhythmusnak egyik változata a keresztrím, az olasz, spanyol, ó-német és francia versalakok csaknem kizárólagos rímelési módja, melyhez a *terzinák*-ban s *ritornellek*-ben már a soroknak is hármankénti csoportosítása járul. A *sestina*-ban már nemcsak a verssorok, de versszakok is a kétszer-három arányában rendezvék: hat sor, hat stropha. További összetétel a nyolcsoros *stanza* hármas rímcsoportja, egyikében az 1., 3., 5., másikon a 2., 4., 6., s harmadikban a 7. és 8. sorok összehangzásával. Legérdekesebbé e sajátság ott válik, hol a vers tartalmilag is beosztást szenved s ezáltal az eszmemenet bizonyos logikai rhythmust nyer. A spanyol *cancion*-ban a lyrai gondolat három különálló részben tárgyalatik, bevezetve, fejtegetve és megoldva. Szintúgy az olasz *canzone*-ban, hol a megelőző két *piedet* (láb), a *coda* (fark) váltja fel. Ilyes függeléke végül az *estribillo* a *seguidilla*-nak.

Ime azok a motívumok, melyekből Shakespeare a dalköltés nyugati szelleméhez híven, formai változatosságának egész tárházát kifejté. — Dalainak több mint fele alakilag teljesen elüt egymástól s ez plasztikai érzékének nem kis dicsőségére szolgál. Nyomról-nyomra figyelemmel kísérhetni, miként frissíti fel a mesterkéltésökben nem ritkán pedáns idomokat a szabadabb népies elemek éltető fuvalmával, s hogyan tör ez uton a modern dalforma megteremtésére. Leleménye e tekintetben meglep és bámulatbaejt. A Steevens által kifogásolt bohócdal a «*Vízkereszt*» végén:

Mikor én még kicsiny voltam
(Szél meg eső, hajajahaj!)
Bolondságért majd meghaltam,
(Mindig esett, hajajahaj!) stb.,

a refrain sajátságos közbeszúrásával a második és negyedik sorban igazi remek ötlet. Páratlan Shakespeare még a tréfás indulatszók alkalmazásában is, melyek iránt különös előszeretettel viseltetik. Nem riad vissza azoknak alkalmazásától még a renaissance sallangos formái dagályának legtulzóbb hajhászatában sem. Mintegy ebben véli megpillantani az áthidaló kapcsot, a merev udvari disz — a *conceitti* modor — és a frissen lüktető népies szellem közt. E kettőnek egyesülése nyomja rá költeményeire az irányt alkotó jelleget; ez avatja fel Shakespearet a *modern dalforma megteremtőjévé*.

Azonban midőn Shakespearet a modern dalforma megteremtőjének nevezem, önként föltolul a kérdés, mért nem érvényesíté ebbeli törekvéseit önálló költeményeiben, mint a melyekben több tér nyílik vala úttörő alkotásaira, s a melyek ennek daczára csak azon idők divatos széptani elveinek konvencionális korlátai között mozognak. Nem lehet merőben véletlen körülménynak tudni be azt, hogy Shakespeare lyrai egyéniségének regeneráló oldala éppen drámai alkotásainak életnedvéből

szívott magának tápot az izmosodásra, habár viszont azon nézetnek is szívesen megadom a magáét, melyet Steuerwald képvisel fentebb idézett munkájában, ki megfordítva a lyrikusból igyekszik kimagyarázni a drámaíró jelentőségét. Igaz, nekünk is volt egy jelentékeny tehetségünk, *Tóth Ede*, kiből tán sohasem vált volna oly kimagasló drámaírói alak, ha nem fordul épen lyrai egyéniségéhez támogatásért. De ez még csak azt bizonyítja, hogy a géniusz életében nagyobb az okok és feltételek összejátszásának szerves kényszerűsége, mélyebb és erősebb az intuíció végzetessége. Ők a természet, nem pedig a társadalmi formák gyermekei. S végre is ha áll az, hogy Shakespearenek lyraisága sugallta drámaírói, nem kevésbé áll, hogy lyrájára viszont drámai érzéke gyakorolt befolyást, miután drámai ép úgy valódi drámák, mint — tegyük fel — versei valódi versek. Mindezt nem nehéz belátni. Hiszen ugyanazon mozzanatok, melyek a dráma fejlődésében a keresztény erkölcsi világnézetet megállapították s a felsőbb «divina machinatio»-kat az akaró és cselekvő egyénnel helyettesítették, hatottak közre arra is, hogy a modern lyrát az egyén pszichologiai rajzává emeljék s általános érzések helyett a személyes benyomások különféleégeit tegyék érzékítése tárgyainvá. — Az ily dalok Shakespearenél bizonyos drámaiságot sajátítanak el már környezetüktől. — Nem is említve rhythmusaiknak életteljesebb, kifejezőbb, jellemzőbb voltát, már a nyelvezet is hajlékonyabbá válik bennök a szenvedély befogadására, s az érzelmi árnyalatok hű visszatükrözésére. Természetes, hogy ezáltal a lendület, a zománcz kénytelen vesztetni valamit; a shakespeare-i drámák dalainak nyelvezete kissé csupas, hogy ne mondjam, rideg; inkább világos logikával tör célja felé, mintsem zengzetes kifejezések útvesztőjébe csalja az érzéseket: de az eszmék visszaadása plasztikus, a kedélyi folyamat feltüntetése tömören indokolt s a reflexió sohasem hamisítja meg benne a szív sugalmát. Ha még hozzá teszem a modern kritika által elfogadott ama nagy elvet, hogy kiváló lyrikusok gyűjteményes kiadása olykép rendeztessék, hogy mintegy az író egyéniségének fokozatos fejlődése domborodjék ki belőle, bensője és a külvilág közötti kölcsönhatásában, erkölcsileg érdekes és lélektanilag indokolt átmeneteiben: úgy Shakespeare lyrai nagyságát két oldalról látom igazolva az utókor előtt; a dalforma gyökeres újjátemtésében egyfelől, a népies elemek befogadása által, s a tartalom drámaiabbá tételében másfelől, az egyszerűség, igazság, őszinteség és jellemzettség igényeinek fölkarolása útján.

VÁRNAI SÁNDOR.

Meghívó.

Budapesten, 1904
május hó 14-én.

A „Magyar Néprajzi Társaság“ f. hó
18-án szerdán, d. u. 5 órakor a Magyar Tud.
Akadémia I-ső em. üléstermében tartandó

Nyilvános felolvasó-ülésére.

Tárgyai: *Fenyő Lajos*: Tót kuruczdalok.
Dr. Sebestyén Gyula: Telegdi János Rudi-
mentájának giesseni kéziratja. *Kovách Aladár*:
Az istenfárról.

A felolvasó ülést választ-
mányi ülés követi. _____

Az elnökség.

Hornvánszky V., Budapest.

279
178
30

HAZAI IRODALOM.

Lykurgos beszéde Leokrates ellen. Görögül és magyarul. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Findóczy Ernő* (*Görög és latin Remek-írók* vállalatában). Budapest, Franklin-t. 1893. 1—120. l.

Legelső szó, melyet a haza iránti kötelességek apotheosisát örök igaz vonásokkal rajzoló e beszéd fordítójához intézhetek, a forró köszönet szózata. Volt alkalmam e beszéd olvasása közben lelkesedni, magyarázata közben lelkesíteni és most, hogy ismét tüzetesen foglalkoztam azzal: újabb élvezeteket nyújtott nekem. És ezzel kifejeztem véleményemet is Lykurgos beszédének fordításáról. Valóságos élvezet volt végig olvasnom, részletekbe menő összehasonlítások útján meggyőződnöm szerző kiváló philologiai képzettsége mellett műfordítói tehetségéről, finom ízléséről, magyaros zamatú nyelvezetéről.

Ki az eredetit nem ismeri: önálló, független szónoki ihlet művének tartaná.

Sehol a nyelv nehézségeivel való birkózás veritékes munkája, sehol az ihlet nélküli száraz értelmezés, sehol felszínen csillogás. A görög nyelv finom árnyalatait itt-ott elmés leleménnyel adta vissza.

Hogy veszett el belőle: az bizonyos. De a szerző kárpótól azal, hogy a görög szófűzés sajátosságainak helyes fölismerése mellett, újabb mondatalkotások útján, bizonyos lüktetést adott a nyelvnek, mely által e különben is szenves hévvel duzzadó beszéd nyert. A görög *«edle Zurückgezogenheit»* mint Kazinczy jellemzi a klasszicizmust, egy kissé kilép nyugalmából; de hadd lelkesítsen a hazaszere tet dicsői példáival. Alkalmazkodik a magyar szív hevéhez, nagyobb tüzéhez.

A másfél ívnyi bevezetés a görög szónoklat képviselői közül *Antiphont, Demosthenest, Isokratest és Lykurgost* jellemzi egy pár találó vonással, megvilágítja a beszéd tárgyát, Leokrates honárulásának jellemét.

Magának a beszédnek beosztását, technikai berendezését, vonatkozásait, a fordító eljárásának magyarázatát, az általa követett szöveg igazolását a *Függelék* tartalmazza (98—130 l.) a szöveg vázlatos története kíséretében.

De megenged szerző és megengedi a tisztelt szerkesztő, hogy mikor szakavatott philologussal, a klasszikus irodalom hivatott művelőjével van dolgom, világítsam meg az *oratio Leocratea*-t tudományos szempontból és a műfordítás egyes helyeire tegyek egy pár észrevételt. Sok, de sok mondani valóm volna, de ismerem a szűk határokat, melyek közt szabad mozognom.

Először a *Bevezetésben* óhajtottam volna, hogy Isokrates hatását behatóbban fesse. Önként kínálkozott a párhuzam a *de corona* és a Leokrates elleni beszéd közt. Mert nem jellemző-e, hogy Demosthenes koszorúját, melyet a haza iránt szerzett kiváló érdemei jutalmául nyert volna, megtépi a makedon párt és másfelől a honszeretet oly ideges, izgatott vádaskodásokban keres nyilvánulást és keres áldozatot, milyen Leokrates vétke, ki a khaironeai csata után oly tilalom ellenére hagyta el hazáját, melyről esetleg nem is tudott, legalább a merény elkövetésének pillanatában? Nyolcz év mulva élesztenek föl egy gazdag kalmárral szemben egy vádat. Miért? Meg kellett volna világítani bővebben Lykurgos életének behatóbb ismertetése alapján a fenkölt lelkű idealistát, ki kérlelhetetlen volt a haza iránti *közöny* üldözésében, ki kedvező alkalmat kapott ép a legválságosabb pillanatokban egy közvetlen esetet megragadni, hogy a hazaszeretet dicső példáinak, a költők fenséges passzusainak, esküminták, néphatározatok, legendák bőséges idézetével megtelítse a jelentéktelen tárgyat és gazdag forrássá varázsolja.

E tekintetben jó hasznát vette volna Rehdantz bevezetésén kívül *Nissen: De Lycurgi oratoris vita et rebus gestis* (Kiel, 1833.) című kitünő művének, mely kivált a Lykurgos előterjesztette törvényjavaslatok által világítja meg ez önzetlen hazafi nemes eszményiességét, minden közöny, hidegség ellen föllázadó cselekvő honszerelmét.

Isokrates más irányban hatott, de már bevitte a rhetoricába a declamatiót, bevitte a jelen sivár világát szembeállítva a mult dicsőségével. Innét a pompázó idézetek halmaza, mely sem Demosthenesnél sem Aiskhinesnél fordul elő.

Az élet közvetlen hatása helyett bizonyos romantikus sóvárgás tölté be a lelkeket.

Lykurgos beszéde ép azért marad örök időkre a hazaszeretet igaz apotheosisa, mert az atheni sajátlagos viszonyok köréből bizonyos eszményi körbe emelkedik. A *Függelék* jegyzeteiben jobban kidomborítottam volna azokat a sophismákat, melyek útján bele tudta játszani az emelkedett eszméket, a nagyszerű háttér fényes képeit egy aránylag nehezen megállapítható vétséggel szemben. Kár volt a *hypothesis*-t le nem fordítani és annak következő helyét: ἡ δὲ στάσις ὄρος ἀνομομάζων ὁμολογεῖ γὰρ καὶ Λεωκράτης ἀπολιπεῖν τὴν πόλιν, οὐ μέντοι προδιδόναι, mely megadja a kulcsot, melylyel megoldhatni e beszéd voltaképi keretét.

A mi szerző hermeneutikai és kritikai eljárását illeti: dicsérettel kell kiemelnem helyes tapintatát, melylyel a *Thalheim* szövege mellett reflektált Rehdantzra. Blume 1828 iki tulszárnyaltnak hitt kiadásának *Commentarius*a nagyon sok helyes szempontot tartalmaz.

Nem bírálati viszketegből, mert az sohase bántott és azt legtöbb

esetben szerencsétlen, meddő foglalkozásnak tartom, de ép a kitűnő fordítás hézagainak pótlásául teszem meg a következő észrevételeket. Az idézeteket szakaszonként veszem.

2. szakasz végén : ám mentsetek ki a veszedelemből, *de a felelősség az isteneken és rajtuk nyugszik*, az eredetiben a felelősségről szó sincs (σωθῆναι αὐτὸν ἐκ τοῦ κινδύνου καὶ ὑπὸ τῶν θεῶν καὶ ὑφ' ὕμῶν τῶν δικαστῶν). Itt az ellentétes szó szerkezet nem indokolt. Lykurgos csak annyit mond, hogy ha nem bírja bebizonyítani Leokrates hazaárulását, hát hadd mentsek meg őt az istenek és a bírák, de maga ugyan meg nem mentené.

4. sz. *Három sarkalatos dolog őrzi meg — a népuraságot*: a jegyzetből látom, hogy szerző azt hiszi, hogy e *három* dolog az államélet alkotó elemeire vonatkozik, mert megjegyzi «látni való, hogy a végrehajtó hatalom nem szerepel a demokratia alapfeltételei közt», holott itt μέριστα van. Itt egyszerűen három igen fontos dologról van szó.

7. sz. második mondata jelen alakjában érthetetlen: Mert ha törvénybe ütköző indítvány megtorlásáról ítétek, épen csak a fenforgó egy esetet igazítjátok el és csupán azt a cselekvényt *szakasztjátok igyekezeten* (?), a melynél (καθ' ἑσόν?) a nép határozatából netalán az államnak esnék kára.

13. sz. Α συκοφαντεῖν-t ráfogásokkal élni-vel fordítja, holott X, 31. ugyane jellemző és az atheni közélettel szorosan összefüggő fogalmat *perpatvarkodó*-val fejezte ki, alkalmazván a magyar jogi életnek e kitűnő kifejezését. Dicséretesnek tartom fordító e törekvését, hogy a magyar közélet használható kifejezéseit értékesíti. Így az εἰς αγγελία-ra a *hütlenség*-et (5. sz.-ban), így a *népfelség csorbitói* (δῆμον καταλύοντες 124. sz.-ban, habár alább a 126.-ban már változtatja ugyan e kifejezést = *népuraság felforgatásáról* beszél) kifejezéssel is helyesen és hatályosan él.

Ugyane szakasz utolsó mondatában helyesen tér vissza Thalheim-től a vulgatóhoz, de a λόγος nem «vita», hanem e helyen *megokolás* = Demosthenes Leochar. 1089, 28: ὁ μὲν τοῖνον τοῦ πράγματος λόγος.

A 14. és 15. szakaszokban a mondatok egymásutánjára nézve Thalheim és Scheibe helyesen jártak el, mert előbb azt kell igazolni, hogy miért fog elterjedni a Leokrates tetteinek hire egész Hellas-ban. Ha nem járt-kelt volna annyi felé, hogy vettek volna róla tudomást. Blumenál is e helyes egymásután van. Fordítónál ugrás van a gondolatmenetben.

31. sz. végén: τοὺς ἐνόχους ταῖς ἀραῖς = *megátalkodott gonosztevőkre* (t. i. rámutatnak), itt az *átok alá esők* festői kifejezését miért nem adta vissza?

32. sz.-ban a kínvallatás útján kicsikart igazságról mondja, hogy

κατὰ φύσιν τοίνυν βασανίζόμενος κτλ., fordító a maga *rendén*-nel fordítja, holott itt a tévútra vezethető *elmével* a természeti kényszer hatása alatti *őszinteség* van szembeállítva. Az antik jogi élet és igazságnyomozás állandó hamis lélektanára vet e passzus világot, fordítónál ezt nem érezzük ki.

39. sz. elején: ἐν τοῖς ἔμπροσθεν χρόνοις = *korábban* és nem mint fordítónál találjuk: *a régi időben*.

40. sz. elején: ἀναξίως αὐτῶν = ford. *a maguk becsülete ellen*, holott *önmagukhoz nem méltó módon*.

41. sz.-ba tévedés csúszott be: τοὺς δ' ἀτίμους ἐπιτίμους = *a becs nélkül valókat becsület* (illesse meg), holott itt igaza van Rehdantznak, hogy azokról van szó, kik *capitis diminutió*t szenvedtek (diejenigen, welchen die bürgerlichen Ehrenrechte *gerichtlich* abgesprochen waren.)

45. sz. utolsó szavául, e különben gyönyörűen fordított helyen, miért nem tartja meg az eredeti *προσαγορεύει*-t = *üdvözölni*?

46. sz. elején az ἀγῶν-nak Thalheim szerinti értelme van, tehát felesleges a λόγους («szavaimnak») pótlása, holott a szöveg-hagyomány ellene mond. Rehdantz helyesen fordítja: *dass fremdartig sind derartige Processreden bei Staatsprocessen*. Épen ily értelemben fordul elő Isokrates IV, 11. πρὸς τοὺς ἀγῶνας τοὺς περὶ τῶν ἰδίων συμβολαίων σκοποῦσι, hol világosan magánjogi beszédet tesz az ἀγῶν (Rehd. Kr. Ant. p. 109.).

64. sz. egy mondatánál lehet, hogy magamra állok, de e passust: ὅταν οὖν ταύτην (δ. μοῖραν) ἐφ' ἐνόσ τις παρίδη, λέληθεν ἑαυτὸν ἐφ' ἀπάντων τοῦτο πεποιηκώς, nem az egyes kötelmek elmulasztására vonatkoztatom, mint a fordítók és magyarázók általában (észre se veszi, hogy minden tekintetben is ugyan ilyen mulasztást követett el), hanem arra, hogy nem csak a maga *kötelmét* mulasztá el, de az összes polgárookra terjeszté ki vétkét.

71. sz. első mondatának végén a szövegben pont van, a fordításban fölkiáltó jellel megerősített kérdőjel.

80. sz. utolsóelőtti mondatában συχῶς-t fogad el az eredeti ἰσχυῶς helyett ajánlott javítások közül. Ha már a szöveg-hagyomány meg nem állhat, miért ne fogadnók el Rehdantz kitűnő vélelmét, ki ἔχνος-t ajánl, Isokr. X, 37. alapján, hol az ἔχνος szórul-szóra ily értelemben fordul elő = wie ein Schattenriss: árnyéka. Szembetűnő a vétség, de az ἔχνος szövegtörténetileg is megállhat, mert a *σ ligaturájául* vehették a χ egy begömbülését.

92. sz. végén idézett versben mért nem marad a cselekvő szerkezet mellett, mely költőibb és hatásosabb?

123. sz.-ban a következő mondat: «S ha őseitek ilyképen büntet-

ték azokat, kik a nép oltalmát elfogadni vonakodtak, mit kell tennetek azzal, a ki magának a népnek üdvét árulta el» — homályos. Már Reiske hézagot látott e mondatban és az ἀποστρεφειν-t kiegészíté εἰς αὐτοῦς-szal. Legtermészetesebbnek tartom a *Rehdantz* kísérletét: τοὺς ἄλλοις Ἑλληνας egészítné ki helyesen és domborítná ki az ellentétet. Tehát: «Nem hogy az atheni nép védelmében részesítette volna az összes helleket, hanem magának a népnek üdvét árulta el.»

132. szakasz végén a τινες fordításában *valamelyik*-kel bizonyosan czélzatos a többes szám helyett az egyes, miután csak egy idézet maradt meg a szövegben.

Egy helyet kell még felhoznom, melyet határozottan *tévesen* fogott föl.

A 137. szakasz utolsó mondatának vége így hangzik:

ἀλλ' οὐχ ἡγοούμεν δεῖν περὶ προδοσίας τοῦτον κρίνω ὄνομα Διὸς σωτῆρος ἐπιγράψαι πρὸς τὴν εἰσαγγελίαν, Fináczy nál:

«Nem tartottam méltó dolognak árulással vádolni őt és még keresetlevelébe Zeusnak a nevét is beleírni,» holott nyilván: «nem tartám szükségesnek az ő honárulására vonatkozó vádlevelébe a Megtartó Zeus nevét is belefoglalni.»

138. sz.-ban δεῖνός szóonoki tehetségre vonatkozik, az «*ügyeskedés*» igen langyos kifejezés.

149. sz.-ban miért használja a *szóvedret* a mindenki előtt ismeretes *szavazó urna* helyett?

Gyönyörűséggel olvastam végig Fináczy szép és derék fordítását. A fentebbi észrevételeket is abban a reményben teszem, hogy mint szakavatott philologus föl fogja ismerni, mily ügyeszeretettel és iránta érzett meleg rokonszenvvel tettem. Végül felhívom az intéző körök figyelmét e jeles műre, mely a görög-pótló tanfolyam számára is kiváló jó anyagot szolgáltat.

HEGEDŰS ISTVÁN.

Magyar Nyelvtörténeti Szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig. A Magy. Tud. Akadémia megbizásából szerkesztették *Szarvas Gábor* és *Simonyi Zsigmond*. Első kötet: A—I. Második kötet: J—S. Harmadik kötet: Sz—Zs és Szómutató. Budapest. Kiadja Hornyánszky Viktor akadémiai könyvkereskedése. 1890, 1891, 1893.

A nyelvbuvárlás történeti módszere megköveteli, hogy a vizsgálandó nyelvet egész történetében, fönmaradt legrégebb emlékeitől kezdve jelen életének minden megnyilatkozásáig pontosan ismerjük. E követelmény fontosságát nyelvészetünk régóta fölismerete s nyelvünk régi em-

lékeinek gyűjtésével és magyarázatával a nyelvélet egyik nevezetes részének, múltjának minél teljesebb ismeretére már a nagy Révai óta buzgón törekedik. A hatvanas évekbeli nyelvészeti újjászületés azonban oly munka létesítésének eszméjét is fölvetette, a mely régi nyelvünk szókincsének pontos összegyűjtésével a buvárkodás számára biztos nyelvtörténeti alapot teremthessen.

Mátyás Flórián volt az első, ki e nehéz föladat végrehajtását «*Nyelvtörténeti Szótár-kísérlet*» című munkájával (1868—1871.) megkísérelte. E befejezetlen, de elismerésre méltán jogot tartó kísérlet után a hetvenes évek elején két korszakos nyelvbúvárunk vette az ügyet kezébe: *Budenz József* és *Szarvas Gábor*, kik néhány ügybarátukkal — köztük Gregussal és Gyulaival — a Nyelvőr 1873. évi júliusi számában (335. l.) fölhívtat bocsátottak ki, melyben segédkezet kérnek a munkálat keresztülviteléhez s mely csakhamar számos vállalkozó munkásban keltett viszhangot. — Így indult meg, buzgó magánvállalkozásként, a Nyelvtörténeti Szótár ügye; így kezdték meg írott és fontosabb nyomtatott nyelvemlékeinket a szótár számára földolgozni, midőn az Akadémia a nagy fontosságú vállalatot pártfogásába vette s létesítésére Szarvas Gábor, Budenz József és Szilády Áron személyében szerkesztőséget, illetőleg felügyelő bizottságot nevezett ki.

Az anyaggyűjtés tulajdonkép csak 1878-ig tartott, a midőn a két évig (1879—1880) tartó rendezés munkája következett. Azonban a szerkesztők, mint a mű bevezetésében maguk elmondják, még a szerkesztés munkája közben is folytatták a gyűjtést, földolgozván vagy földolgoztatván több még kiaknázatlan fontos művet, s újra átdolgoztatván olyan forrásokat, melyekből az első kijegyzés szerfölött hiányosnak mutatkozott.

A gyűjtés és rendezés munkájának befejezése után az akadémia Volf Györggyel, a Nyelvemléktár nagyérdemű kiadójával — ki kezdetben szintén részt vett a szerkesztésben — kidolgoztatta az Utasításokat, melyek a szerkesztés irányát megszabták s szerkesztőkül Szarvas Gábot és Simonyi Zsigmondot jelölte ki.

A mű első füzeté 1888 nyarán hagyta el a sajtót s csak ötödfél év alatt, ez év elején juthatott teljes befejezéshez.

Hogy ez izmos három kötetnyi munka voltaképen mit foglal magában, azt magyar czíme talán eléggé meg nem mondja. Érthetőbben szól latin fölírása: *Lexicon Linguae Hungaricae Aevi Antiquioris*. A régi magyar nyelv szótára tehát e mű, a mint eredetileg nevezni is akarták, a mely czímnél azonban idézésre kétségtelenül alkalmasabbnak mutatkozott a Mátyás Flórián munkája óta folyton így emlegetett *Nyelvtörténeti Szótár* elnevezés. Azonban, mint a bővebb magyar czím figyelmeztet, a régi nyelvet csak a *nyelvjárási* öleli fel Nyelvtörténeti

Szótárunk. E megszorítás, míg egyrészt a nyelvújítás mivoltában önmagától teljes megokolást talál, másrészt tetemesen megkönnyítette a munka létesítését. A nyelvújítás maga oly gazdag szótári anyagot nyújt, hogy összegyűjtése s történeti földolgozása éveket követelne. Csupán Kazinczy műveinek átbúvárlása, szavainak s kifejezésbeli újításainak összegyűjtése és földolgozása is — a mihez Simonyi fáradhatatlan keze már hozzálátott — rengetegül megszaporitotta volna a Nyelvtörténeti Szótárnak így is két évtizedbe került munkáját. Még kevésbé terjeszkehetett ki a Szótár a történet előtti időkre, vagyis szavaink őseredetét; egyrészt mert a kutatás e téren nem jutott még az elérhető biztonság fokáig, másrészt mert e föladatot egy külön *etymologiai szótár*, illetőleg a majdan megalkotandó *teljes magyar szótár* alkalmasabban fogja teljesíthetni.

Azonban a nyelvújításig terjedő régi irodalom sem volt egész teljességében földolgozható. Bevallják ezt maguk a szerkesztők is, de észrevehető már a forrásjegyzékből is, mely mindössze mintegy 400 munkáról ad számot, holott csupán 1711-ig és csupán nyomtatott művet mintegy 1300-at számít elő Szabó Károlynak *Régi Magyar Könyvtára*. Nagy a hézag szótárunkban — mint szintén kiemelik szerkesztőink — az *okiratokbeli magyar szók* tekintetében is. Mind e hiányok főképp az idő rövidségében, de egyrészt a vállalkozók hiányában is elég magyarázatot lelnek. Az Akadémia 1888-ban már nem tartotta tovább halaszthatónak a mű megjelenését, hogy a várva-várt Nyelvtörténeti Szótár nyelvünk buvárainak mennél hamarább kezükbe juthasson. Ha még hozzávesszük, hogy maga a földolgozás is egyik-másik műre nézve mennyire hiányosnak derült ki, elmondhatjuk, hogy a nagy fontosságú szótár, Szarvasnak és Simonyinak e nagy érdemű munkája, legkevésbé sem tekinthető a nyelvújításig terjedő régi magyar nyelv szókincsének teljes és végleges gyűjteményéül. A jövő feladata e hiányok folytonos pótlása s előre láthatjuk, hogy a majdan megjelenő második Nyelvtörténeti Szótár tartalmában, terjedelemben mennyire messze fogja maga mögött hagyni a nekünk így is megbecsülhetetlen első szógyűjteményt.

A szótár a maga elveiről, eljárásáról bőven számot ad bevezetésében, mindamelllett tisztünkhez képest röviden e részről is be kell számolnunk e Közlöny olvasóinak.

Szótárunk céljához és tehetségéhez képest a nyelvújításig terjedő régi magyar irodalomnak *összes szavait*, minden *alakváltozataikkal, jelentésükkel és szólétsaikkal* összegyűjteni igyekezett, s az eme szempontok szerint összegyűjtött anyagot akként adja elénk, hogy a szók a közös származás vagyis az etymologia tekintetbe vételével szoros betűrendben következnek egymás után. Tehát az összetételek s a félreismerhetetlen eredetű származékszók a szoros betűrend ellenére alapszavuknál vannak föl-

sorolva, még pedig úgy, hogy minden alapszót előbb összetételei s aztán származékai követnek betűrendben. A hol valamely összetételnek vagy származékának magának is külön hajtásai támadtak, ezek természetesen az etymologiai rend alapján az összetételek és származékszók szoros betűrendjétől eltérőleg egyenesen közvetlen alapszavuk, vagyis az illető összetett vagy származékszó után foglalnak helyet. Bár a szók elhelyezésének e módja a teljes betűrendes felsorolásnál némileg nehezebbé teszi a keresést, mégis alig fog bárkinek is nagyobb zavart okozni. A haszon pedig, melylyel e családósító csoportosítás jár, sokszorosan kipótolja a keresésben kevésbé jártasak csekély időáldozatát. Más kérdés, helyesen jártak-e el a szerkesztők akkor, midőn — mint mondják — a nyelv vallomásai alapján sok oly szót családósítottak, a melyeket a nyelvérzék nem ismer el egybetartozóknak. Például hogy helyes volt-e a *balgatag*, *bolyó*, *balyók*, *bolyog*, *bolyong* szókat mind egy közös alapszó alá csoportosítani. Azt mondják eljárásuk igazolásában, hogy «a *nyelvtények* rá erőszakolják a nyelvérzékre a közös eredetről való meggyőződést». Csakhogy e *nyelvtények a priori* a szókereső előtt nem lehetnek ismeretesek; a családósítást igazoló emez adatokat épen a szótárból fogja csak az olvasó megtanulhatni. Szerencse, s talán épen az etymologiai rend e messzemenő követésének jóvátétele az, hogy a mű végén az eredeti tervtől eltérőleg az összes szók és alakok betűrendes szómutatót kaptak, miáltal a kevésbé tájékozott kereső is megtalálhatja nyelvünk minden régi szavát s nem lesz kénytelen előbb etymologiai tanulmányokat vagy találgató szóelemzéseket tenni, hogy a mit keres, föllelhesse.

Minden alapszónál röviden és betűrendben az *alakváltozatokat* is felsorolja szótárunk, pl. az *ad* igénél: *aad*, *ádd*, *odutta* stb. E változatokból a szók anyagának történetét olvashatjuk le, bár a felsorolás, mint látjuk, nem terjed ki a szó egész alakrendszerére s jóformán csak a tőszótagbeli fejlődésről nyújthat képet. Ugy tudjuk, hogy Simonyi — kinek a szerkesztés munkájában hosszabb ideig e sorok írója is segítségére volt — eredetileg gazdagabban óhajtotta a szóalakokat a szótárban összeállítani. Azonban, talán a gyűjtés ebbeli hiányossága miatt, letettek a szerkesztők e nagy haszonnal kecsegtető szándékukról. Meg kell vallanunk, hogy ezzel nem csekély veszteség érte a szótárnak czíme szerinti *nyelvtörténeti* jellegét. Követendő példát idézhetünk e tekintetben Georges jeles munkájában: *Lexicon der lateinischen Wortformen* (Leipzig, Hahn'sche Verlagsbuchhandlung, 1890), melynek egyedüli célja a latin szóalakoknak lehető legteljesebb felsorolása.

Az alakok elősorolása után a *jelentést* állapítja meg szótárunk latin és német æquivalensekkel, még pedig lehetőleg a régi szótárak magyarázataival. A hol ily magyarázat nem állt a szerkesztőknek rendel-

kezésükre, maguk választották ki az említett két nyelvből a megfelelő szót vagy kifejezést. Azonban némely eredeti származékszavainknak sem a latin, sem a német nyelvben nem lévén pontosan megfelelő másaik, magyarázat nélkül is kellett több szót hagyniuk, a mit nagy bajnak nem tarthatunk, mert az idézett példák a jelentésre nézve elég fölvilágosítással szolgálnak. Egyazon szónak különböző jelentéseit akként csoportosították, hogy az a jelentés jusson előbbre, a mely régiebbnek tartható. Végül a *szólások* állítja össze a szótár könnyen áttekinthető módon, előbb a ragos, aztán a névutós kifejezéseket sorolván elő betűrendben. Minden adat — akár alakra, akár jelentésre, akár szólásra vonatkozzék — a forrás pontos megjelölésével és lehetőleg kellő idézettel van támogatva.

A Bevezetésben ígért Függeléknek az alakok teljes lajstromán kívül az eredeti terv szerint a keresztnéveket és népnéveket is össze kellett volna külön állítnia. Ez utóbbi feladatot azonban a szerkesztők úgy látszik meg nem oldhatták.

E hiánya s minden egyéb hiányai, sőt hibái ellenére is — hisz van-e emberi mű hiba nélkül? — megbecsülhetetlen forrásművet nyert a tudomány a Nyelvtörténeti Szótárban, s az Akadémia alig koszorúzott még érdemesebb nyelvtudományi munkát, mint idei nagygyűlésén, midőn nagy jutalmát a szótár jeles szerkesztőinek ítélte oda. Oly művet nyert e szótárban a tudomány, mely biztos nyelvtörténeti alapot szolgáltat a magyar nyelv buvárának, nemcsak a szónyomozás terén, hanem a kutatás számos egyéb kérdésében; a melynek fölhasználása, figyelembe vétele nélkül nyelvünk történetére nézve egyetlen nézetet sem kockáztathatunk, egyetlen igazságot sem mondhatunk ki. Azonban nemcsak a nyelvész, a műveltségtörténet bújára is forrást nyer szótárunkban s eljárhat e forráshoz költő és szépirodás is, a ki nyelvünk régi erejét és szépségeit ismerni és utánozni óhajtja.

A szótár hiányait pótolni, hibáit kimutatni s helyreigazítani, első feladata nyelvészetünknek. S épen philologusainktól várhatni e téren legjobb, legmegbízhatóbb segédkezet, azoktól t. i., kik régi irodalmunk egyik-másik ágával, egyik-másik írójával behatóbban foglalkoznak. Azon reményben fejezzük be ez ismertető sorokat, hogy régi irodalmunk buvárai, a mint az első létesítéshez is tetemes segítséggel hozzájárultak, buzgalommal fogják a tökéletesebbé teendő második kiadáshoz is az anyaggyűjtés munkáját időről időre elősegíteni.

Dr. ZOLNAI GYULA.

Görög elemi olvasókönyv Curtius görög nyelvtanához. Szerkesztette dr. *Schenkl* Károly. A tizenharmadik eredeti kiadást fordította dr. *Ábel* Jenő. Harmadik kiadás, rendezte dr. *Fozder* Károly. Ára 1 frt 40 kr. Budapest, 1892., Lampel Róbert (Wodiáner F. és fiai) cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadása.

Régóta használatban lévő iskolai könyvnek újabb kiadásáról lévén szó, főképen csak azt veszem szemügyre, miben különbözik az új, harmadik kiadás a második kiadástól, mely csak néhány évvel ezelőtt (1889) jelent még.

Általában véve az egész könyvön igen kevés a változás; mindössze annyi, hogy 1. a második kiadás végén lévő etymologiai szójegyzék az új kiadásban elmaradt; 2. a fordításra való magyar mondatok nyelvén itt ott stiláris változtatás történt; 3. a nyomdai kiállítás a második kiadásénál egészen véve megfelelőbb.

A mi az első helyen történt változtatást illeti, ezt a kiadó azzal okolja meg, hogy ilyenféle etymologiai szójegyzék használata a középiskolai tanításban nem szükséges. A gymnasiumi Utasítások azonban, úgy tudom, másképp nyilatkoznak, s ilyen etymologiai szócsoportok alakítását korántsem tartják fölöslegesnek, mert — kivált ha olvasmányul kapcsolatban állanak — a szótanulásnak épen ez a leghelyesebb és legcélravezetőbb módja; de különösen nem lett volna fölösleges ez a rész épen ebben a könyvben, melyben a szavak tárgyi szempontból sincsenek sehol csoportosítva, mert az összefüggéstelen mondatokra vonatkozó, úgynevezett «szócsoportok» csak beszédrészek szerint, vagy éppenséggel csupán abc rendben vannak összeállítva, s így a methodikus tanítás követelményeinek meg nem felelnek. Ilyenféle ú. n. szócsoportoknak (külön szakaszban összeállítva) azután valósággal nincs értelmük, mert megtanulásra nem valók, hanem csak szótárt pótolnak és csupán arra jók, hogy a tanuló az illető görög vagy magyar mondatkakat mennél könnyebben és gyorsabban lefordíthassa; a fordítás megtörténtével aztán jobbára ismét feledésbe mennek. Ez azonban a szóban lévő olvasókönyv régibb kiadásaiban is meglévő hiba s így tüzetesebb megbeszélése nem tartozik a tárgyhoz. Mind a mellett kapcsolatban vele meg kell említenem a könyv másik örökölt hibáját is; azt, hogy jöllehet már a 17. számtól kezdve ad itt-ott összefüggőbb fordítási gyakorlatokat is, alapjában véve mégsem olvasmányon alapuló józan nyelvtanításra, hanem csupán arra van szánva, hogy a tanulók a descriptív grammatika egy-egy szabályát (illetőleg bizonyos kategóriákhoz tartozó alakot) szándékosan e célra præparált szöveg fordításán begyakorolják. A nyelvi biztosság elérésére a fordítás kétségkívül kitünő eszköz, de csak akkor van értelme, ha mint összefüggő olvasmányon alapuló methodikus nyelvtanítás betetőzése szerepel, s mai napság már

egyedüli eszköznek semmi esetre sem válhatik be. Nem válhatik be annyival kevésbé, mert *tartalmi* szempontból sem nyújt a tanulóknak semmi fejlődési fokukhoz mért okulást, a mennyiben a kezdő tanításhoz való gyakorlatok legnagyobb része mégis csak összefüggéstelen mondatokból áll. Haladás, és pedig nagy haladás kétségkívül mutatkozik e tekintetben a Schenkl-féle görög olvasókönyv egymást követő kiadásai-ban is. De általában véve mégis megmaradt a baj, s meg is kellett maradnia, mert először: a fordításra való mondatok semmi előzetes összefüggő olvasmányval kapcsolatban nem állanak, s másodsor: ha egy kategóriához tartozó alakok begyakorlása a főcél, akkor ugyanazon *alakoknak összehalmozása* lévén szükséges, a *tartalmi* egység minden-esetre csorbát szenved.

Sokkal ismeretesebb methodikus követelményről van szó, sem-hogy szükségesnek látnám e kérdést bővebben fejtegetni: egészen mel-lőzőn azonban ezúttal is lehetetlen volt, mert bizony-bizony egy 16 kiadásban megjelent gyarlókönyvben nem szívesen látja az ember a tanulókorában is mosolygással fogadott tarkabarkaságot. Erkölcsei mon-dásokat, elvont igazságokat tartalmazó mondatkákat minduntalan derültséget keltő naivitások vagy együgyűségek váltanak fel, melyek egyáltalán nem valók már serdülő korban levő tanulóknak. Ilyen mon-datpárok pl. a következők: 24. 2.*): «Ó gyermek! engedelmeskedjél az öregnek!» 3.: «A ló patájával rúg, a vadkan agyarával döf». — Vagy: 68. 2.: «A műveltségnél nincs szebb birtoka az embernek!» 3.: «India igen sok és igen nagy elefántot táplál». — Vagy 11. 2.: «Ne beszédből ítélj meg a tettet, hanem a tetteből a beszédet». 3.: «A krokodilusnak lúdtójáshoz hasonló a tojása». — Vagy: 69. 1.: «A krokodilus igen kicsinyből igen nagyra nő». 2.: «Nincs a világon jobb, mint a megfontoltság». 57. 3.: «A krokodilusnak nagy fogai vannak» stb. 4.: «A műveltség úgy megterem minden jót, mint a jó föld» stb. stb. A krokodi-lus különösen legalább 20 mondatban szerepel; — ha az ember *össze-gyűjtené* valamennyit, nem lehetetlen, hogy jóra való tárgyi eredmény sülné ki belőlök.

A mi a második változtatást illeti, el kell ismerni, hogy az új kiadó fordított bizonyos gondot a mondatkák magyarságára, mert tudja (l. az előszót), hogy tökéletesen fonák és haszontalan dolog a magyar mondatokat a görög fordítás érdekében görög kaptafára verni. A máso-dik kiadással összehasonlítva, a javulás e tekintetben kétségtelen, de korántsem tökéletes, s egy újabb kiadás esetén a megmaradt tömérdek idegenszerűségeken okvetlenül segíteni kell. I. A görögös kifejezőmóddhoz való szándékos alkalmazkodás okozhatta a hibát a következő esetekben:

*) Az első szám az illető *gyakorlat* sorszámát, a második a *mondat* számát jelenti.

2. 2.: «A békében a művészetek és a tudományok virágoznak». 20. 7.: «A közmondás azt tartja: «A tücsök a tücsöknek, a hangya a hangyának kedves». 66. 6.: «A legédesebb, úgy mondják, a méz; a legkeserűbb az epe». (Főlöszleges névelők.) 8. 1.: «Ó ifjú, nem csodálad Pheidias művészetét?» Sőt 210.: «Ó holló, hisz neked mindened van:...» (A magyar nem óbégat; sajnos lenne, ha V. osztályos tanuló csak így ismerné meg, hol kell a görögben vocativus. A könyv számtalanszor használja ezen indulatszót.) 76. 4.: «A méhek gyakran hevesen harcolnak egymás ellen és megölik egymást fullánkaikkal». (Három hiba; 1. görögös többes, mint máshol is számtalanszor. 2. nincs birtokosrag. 3. fulánk egy l-lel irandó.) — Idegenszerű szókötések, a fordítás könnyítése céljából: 14. 5.: «A bölcsök beszédeit arany gyümölcshöz hasonlítják ezüst tálakban». 20. 5.: «A baglyok Athenének szentek». 60.: «Sicilia szigete Demeternek és Korének szent». 36. 9.: «A két fejedelemnek... czivakodása az achaioknak nagy szerencsétlenség oka volt». 220. 3.: «... mindenkinek gúny tárgyává lesz». A futurumokhoz (imperf. és exactum) való magyar gyakorlatokban mindig ki van téve a «fog» ige illető alakja, melyet a magyar csak bizonyos, igen ritka esetekben használ: persze megint csak azért, hogy a tanuló valahogy praesenssel ne fordítsa a magyar alakot, ... azaz, hogy mentül kevesebbet kelljen gondolkodnia. Különösen bántó ez a fut. exactumnál; pl. 148. 1.: ... «lesznek díszítve», 3.: «meg lesz téve», 5.: «Szépen lesztek nevelve», stb. De sokszor az imperfectumnál is, mert ez is magyartalan; pl.: 118. 4.: «(Az idő) most is meg fog gyógyítani» (e h. majd meggyógyít!) stb. Hasonlóképen a praeteritum perfectum szükségességére is «valá»-s vagy «volt»-os befejezett cselekvésű alakok figyelmeztetik a tanulót. Az «által» határozó igen gyakran magyartalanul van használva (különösen elvont szavak mellett), csak azért, hogy a görög ὅτι vagy διὰ szükségességét jelezze. Nemkülönb. ben magyar tárgyias igealak mellett a személy tárgyismerete is ki van téve, nehogy a görögben kifelejtse a tanuló. (Pl. 172. 7.: nem *fognak téged* mint kishitűt kinevetni) stb.) Általában a mutató névmások görög (vagy tán inkább német) észjárással szükségtelenül is sűrűn előfordulnak. Görögös szó és mondatkötésre példák még 34. 7.: «A szükség még a lassút is megtanítja gyorsá lenni». 62.: «A halottak lelkeit Hermes kíséri le; fölöttük pedig bírák Minos, Rh, A.» (persze, mert: τούτων δὲ). 168.: «Egy legénynél annyival kevesebbet kibírni, hogyan látszik az neked tanult emberhez illőnek?» 4. 7.: «A művészetek, mondják, az országoknak a jóllét forrásai». (Birtokviszony helyett, mint fennebb is néhány példában.) A magyaros szórend ellen is elég gyakran vét még a könyv. Az ige rendesen a mondat legvégén áll, példa a sok közül: 110. 1.: «Spartában a bideek (?) szolgálkat tartottak ...

kik az ifjakat, ha szófogadatlanok voltak, megkorbácsolták». Ilyen mondatot aztán persze nem mesterség görögre vagy latinra fordítani. — II. Az eddigi példákban, úgy látszik, szándékosan vét a könyv a magyarosság ellen; de van ám nem egy olyan vétség is, mely ilyenféle (jóllehet fonák) okkal sem igazolható. Így pl. igazán bosszantó dolog, hogy az «*is*» néha ebben a könyvben is hibásan van használva. Pl. 48. 6.: «A teve térde igen erős; mert még ha *hosszú utat is jár*, még sem fárad el egykönnyen». Helyesen: mert egykönnyen el nem fárad, még ha *hosszú utat járt is be*. (Figyeljünk egyúttal a tartalom silányságára is!) 198. 1.: «Még ha *nem is veszel meg*.» — Hibásan kiemelt határozó szó (pedig ez is úton-útfélen megrótt hiba!) a következő: 214.: «*minden* lehető nyalánkságot *fogsz* megizlelhetni». Ehhez hasonló szórendi hiba pl.: 70. 7.: «A *legtöbb ember* hajhászsa a dicsőséget, de a legkevesebb törődik az erénnyel». Olyasmit sem mondunk magyarul, hogy (214.): «Te szegény, úgy élsz mint egy hangya; míg *nekem megvan* az Amaltheia szarúja», vagy (206.): «Fel foglak akasztani!» (E h. akasztatni.) Vagy (174. 6.): «A balsorsnak szállj bátran *szemébe*» (e h. szállj szembe a balsorssal, vagy nézz a szemébe). Vagy (168.): «Sokrates kérdezé, vajjon a mellett terhet is vitt». Vagy (84.): «... a Nilus *állatokat* táplál, *melyeket* bizonyos hasonlatosság miatt vízilovaknak nevezünk.» Vagy (u. o.): «vannak ... *farkuk és hangjuk, mely mind* meglehetősen hasonló a lóéhoz». (Egyszóval: a demonstrativum magyaros használatának szükségét nem igen érzí a kiadó. Figyeljünk a forma mellett a tartalomra is. A vízilovaknak «farkuk és hangjuk van!») 64. «Pusztá alsóruhában kell beszállniok és *mind a többit hátra* hagyniok». (E h. a többit mind otthagyniok.) 78. 4.: «*Ne akard* ezen adományokat ... tönkre tenni». (Ez már csak nem magyaros, hanem nem is görögös, sőt még csak nem is latinos, mert abban nincs igaza a könyvnek (86. l. 1.), hogy a görög $\mu\eta\lambda\omicron\varsigma$ latinul csak *noli solvere*-vel lenne körülírható. Terentius és Cicero a bizonyságom reá.)

E helyen kell még szóba hoznom az idegen szók átírását és ragozását is, miben a könyv nem mindig következetes. Thebæ (2. 4.) Sicilia (l. f.) stb. stb. egyrészt, Tauros (6. 6.), Kilikia (u. o.) stb. stb., sőt Egiptom (a második kiadásban lévő Egiptom helyett: 18., 43. és többször) másrészt, szépen megférnek egymással. Hol *syracusai-t* (e h. syrakusaii, v. *syracusaei* 108. 5.), hol *syrakusabeli-t*, hol *thebai-t* (186. 3.), *egiptomi-t* (186. 4.), hol *tegeabelieket* (186. 4.), *lakedaimonbelieket* (200. 9.), viszont máshol *lakedaimoniakat* olvasunk. Nagyobb hiba, hogy az idegen neveket (különösen személynveket) németesen, a tőből ragozza a kiadó, nem magyarosan a nominativusból. Pl. 64: Chalybok, 100. 7.: taurok, 110. 1.: bideek, sőt: (I.): a *susiak* (die Susier) királya. Hibásan van

ragozva: 124. 2.: *prytanisei* (a magyarban alhangú!), 128. 6.: a *médok* (ez meg fölhangú!) stb.

A jegyzetek futólagos átnézetekor feltűnt, hogy a *prædicatumot* hol állítmánynak, hol mondománynak nevezi az olvasókönyv.

Dr. GYOMLAY GYULA.

Dictionnaire de la conversation et de la lecture. A francia irodalmi és köznyelv kézikönyve. A legjelesebb francia szótárak nyomán kidolgozta *Spanraft Alajos*. Szerző sajátja. Győr, 1889. nagy 8-rét. 1117 l. 4 frt 50 kr. (Megjelent füzetekben 1889—1893-ig.)

Hatalmas, vaskos, 70 ívből álló mű, mely a szerző előszava szerint a francia nyelv idiotismusaira nézve kimerítő tájékozást kíván nyújtani s e czélból a francia irodalmi és köznyelvben előforduló nyelv-sajátságokat szótár alakjában összeállítja. Szerző a francia nyelvnek bizonyos fokú ismeretét feltételezi, de művét úgy rendezte be, hogy kezdőknek is tehessen szolgálatokat.

Spanraft könyve elejétől végig oly műnek bizonyul, mely gondos és lelkiismeretes munkának eredménye, alapos készütségre vall és a mely a magyar részben adott fordításaival kitűnő szolgálatot fog tenni mindazoknak, kik a francia nyelv-sajátságokba nemcsak mélyebben behatolni, azokat megérteni kívánnak, hanem kiknek a francia kifejezéseknek megfelelő magyar fordulataira is szükségük van és fordításait is ismerni óhajtják.

Mint a szerző a címlapon mondja, műve «a legjelesebb francia szótárak nyomán» készült s így az abban összehalmozott anyag nem az ő saját önálló olvasmányain alapuló és az újabb írók műveiből vagy a napi sajtóból vett példákkal lett kiegészítve, bővítve, — hanem szerzőnek munkája abban állott, hogy a francia nyelven írt szótárakban előtalált anyagból a czéljának megfelelőt kiszemelte, rendezte és magyar közönsége számára lefordította.

Úgy látszik, *Spanraft* a francia szótárakból csak azokat a szövegeket vette át kézikönyvébe, melyek több rendbeli francia idiotismusban szerepelnek, vagy a melyekre nyelvünk meglepő és találó fordítást nyújt.

Mint hogy a szerző művébe nem vette fel a francia szókinészet *teljességében*, de a nyújtott anyagot mégis betűrendes egymásutánban adta, habozhatott a cím, a mű helyes címe választásában. Míg a címlap francia részében művét «*dictionnaire*»-nek nevezi, addig a magyar szövegben azt csak «*kézikönyvnek*» kívánja tekinteni. És tényleg *Spanraft* műve más francia-magyar szótárt pótolni, ezt fölöslegessé tenni nem képes, mert ő átlagosan csak minden ötödik szót vett fel szótárába.

Úgy vettem észre, hogy *Spanraft* leginkább a francia akadémia szótára alapján dolgozott, de nem a legújabb 1877-iki kiadás alapján,

hanem az 1835-ben megjelent 6-ik kiadás nyomán. Ezt látom abból, hogy a szerző még az 1835-iki helyeírást követi, mely azóta több tekintetben lényeges változást ért. S habár ezen körülmény szakemberek és jártasabbak előtt a mű értékéből máskülönben mit sem von le, mégis kívánatos lett volna, hogy a szerző a jelenleg divó és előírt orthographiát kövesse. Zavarólag hathat ezen körülmény főleg akkor, ha valaki tényleg, úgy mint a szerző azt kívánja, «kézikönyv» gyanánt akarná használni művét. A kevésbbé jártasoknál a helytelen orthographia könnyen rossz megszokást eredményezhet.

A következőkben adom azon eltéréseket, melyek a francia akadémia legújabb szótárának kötelező helyesírása és Spanraft orthographiája között észlelhetők:

p. 13. abrège (abrège helyett),	p. 279. protégé (protège h.)
« 40. allégresse (alégresse helyett) 3-szor,	« 298. 299. dérèglement (dérèglement h.) 4-szer,
« 49. très-bien (très bien h.),	« 378. entrefaites f. pl. (a 6-odik kiadás pluralia-tantumnak mondja, de az akadémia 7-ik kiadása már «sf. et sing»; Spanraftnál is plur. tantum, de azért egyes számban is alkalmazza «dans l'entrefaite»),
« 180. très-chanceuse,	
« 985. très-seuls, ¹⁾	
« 84. altermoientement (így vagy: ... oim ...),	« 486. gaine f. (gaine h.) 3-szor.
« 90. piège (piège h.) és még p. 328, p. 783 (4-szer), 902, 917, 977.,	« 593. siège (siège h.) és 594. 986. (11-szer), 1003.,
« 105. les ayants-cause (kötőjel nélk. h.),	« 628. manège (... ége) 3-szor,
« « les ayants-droit (kötőjel nélk. h.),	« 680. la morte saison (morte-saison h.),
« 137. «boite, a bor ihatósága» (az új kiadásban egészen elmaradt),	« « une eau morte (eau-morte h.), s. v. ²⁾ Mourir az akadémia 6-ik kiadása kötőjel nélkül használja e két szót; s. v. Morte-saison, Morte-eau a 6-ik kiadás kötőjellel. Ezen ellenmondás a 7-ik kiadásban megszűnt, mindkét helyen és esetben <i>kötőjel</i> áll.
« 141. collége (... ége h.), p. 261, 281. stb.,	« 709. le saint office (saint-office h.) — A ⁶ *) s. v. Office kötőjel nélkül, s. v. Saint, <i>kötőjellel</i> írta ezen szót. Ezen ellenmondás A ⁷ -ben meg-
« 202. clair-semés (- nélküi),	
« « clair-semés (clairsemés h.),	
« 203. les clefs de St. Pierre (a 6-ik kiad.: «... de Saint Pierre»; 7-ik kiad. pedig «... de saint Pierre»),	
« 231. conte de peau d'âne (... Peau-d'âne),	
« 235. contre-poids, m. } most már	
« « contre-sens, m. } kötőjel	
« « contre-temps, m. } nélkül,	

¹⁾ Csak két szót használ az akadémia 7-ik kiadása *très* után kötőjellel: le très-fonds és le Très-Haut. — ²⁾ s. v. = sub voce.

*) A⁶ = az akadémia szótárának 6-ik. kiad., A⁷ = az akadémia szótárának 7. kiadása.

szünet, mindkét helyen kötő- jel áll,	p. 949	roide ou raide (most már csak raide irandó) A ⁷ azt
p. 746. passe-port m. (passeport h.)		mondja: «dans ce mot et
4-szer,		ses composés, on écrivait et
« 769—770. pepie f. (pépie helyett)		on prononçait ancienne-
6-szor,		ment <i>Roide.</i> »

Egyebekben Spanraft is az új helyesírást adja, néha az akadémia 6. kiadásától eltérőleg a 7-iket követve, például p. 985. helyesen *sève* (szemben az A⁶ *sève*-jével), vagy p. 172. un *en-cas*, kötőjellel.

A jelzett és felsorolt helyesírási eltérések némelyike lényeges különbséget mutat, azért czélszerűnek találnám, ha a szerző ezen helyesírási eltéréseket táblázatba foglalva külön lapon kinyomatná és ezt a még el nem adott példányokba a hibaigazítások módjára beillesztetné.

Ezek után áttérhetek azon kérdésre, vajjon Spanraft műve könnyen kezelhető-e, azaz, megtaláljuk-e benne minden hosszas keresgélés nélkül a szükséges felvilágosításokat? E tekintetben útbaigazítanak minket a szerzőnek ezen szavai (p. 4.): «A könnyű tájékozás szempontjából szabályul tekintendő, hogy minden kifejezés rendszerint azon szó alá van besorozva, mely az illető kifejezésben ábc-rendben az első, így például ez: *Le bien cherche le bien* nem a *chercher* ige alatt, hol azt a szótárak rendszeren közlik, hanem a betűrendben előbbre való «*bien*» főnév alatt található.»

Ha szerző ezen szabályt következetesen keresztülviszi, az útbaigazítása nem rossz, mert a könyvét igénybe vevő olvasó azonnal tisztában van, hogy a kérdéses fordulatot mely helyen, mely vezérszó alatt keresse. Csak az a baj, hogy ezen szabályt elejétől végig következetesen keresztül vinni nem lehetett, még ott sem, a hol csak két szóból állott a francia fordulat, például:

P. 251. *Couper la barbe* (couper alatt áll), p. 422. *Faire la barbe à qn.* (faire alatt), p. 1049. *Faire tort à qn.* (tort alatt), p. 572. *Les jours de barbe* (jour alatt), p. 421. *Faire assaut* (faire alatt), pedig a *faire assaut* (rohamot intézni)-féle francia idiotismus máskülönben is inkább *assaut* alá való mint *faire* alá. — Hasonlóképen inkább illik értelem tekintetében épen úgy mint a szerző útbaigazítása értelmében, p. 379. *Entrer en colère* (megharagudni), a *colère* szó alá mint az *entrer* alá; — így: p. 750. *Passer son chagrin* (gondját elűzni), p. 751. *Cette couleur se passe bientôt* (fakul), p. 751. *Le chemin passant* (országút) stb., a *chagrin*, *couleur*, *chemin* alatt lettek volna fölsorolandók.

Elvértve egyes kifejezések és fordulatok oly vezérszó alatt soroltatnak föl, mely alá nem valók: p. 297. *Plus n'en sait le déposant*, p. 300. *A la dérobee*, a *déposer* és *dérober* igék alatt találhatók. Úgy látszik, a szerző nem tartotta érdemesnek ezen magukban álló kifejezések kedvéért külön vezérszót nyitni.

Látjuk tehát, hogy, az előszóban adott útbaigazítás daczára, egyes esetekben mégis csak két vagy talán több helyen is kell utána néznünk, hogy az illető kifejezésre ráakadjunk. De ez egy oly csekélyebb jelentőségű hátrány, melyet, tekintve a könyv egyéb kitünő tulajdonságait, elhallgathattunk volna, ha az a szándék nem vezérelne minket, hogy Spanraft művének 2-ik kiadása — melyet a magyar közönség érdekében is szívből kívánhatunk — minél tökéletesebb legyen.

Más szótárakban egy- és ugyanazon fordulat és kifejezés több vezérszó alatt is található, hogy az ember minél könnyebben és minél kevesebb utánlapozgatással ráakadjon a szükséges felvilágosításra. S minthogy Spanraft *szótárak* alapján állította össze művét, nála is, daczára az előbb említett útbaigazításnak, ilyen ismétlések előfordulnak. Ez ismétléseket feleslegeseknek tartom, mert szükségtelenül vastagítják a művet s mert azzal sem indokolhatók, hogy őket Spanraft művének a szótárakkal némileg ellentétben álló «kézikönyvi» jellege vagy módszere (?) teszti szükségessékké.

Különösen szembeötlő az ismétlések sokasága ott, hol *egy* vezérszó alá nagyon sok kifejezés van sorozva, melyek azután más vezérszó alatt mégegyszer előfordulnak. Így például a *faire* ige alatt, mely alá a 420. lap második felétől a 427. lap második feléig a kifejezések és idiotismusok nagy sokasága lett sorozva, *egy* oldálnak megfelelő téren a következő ismétlések fordulnak elő:

P. 420. *Faire des enfants*, p. 365. *Faire un enfant*. — p. 420. *Cet enfant fait ses dents*. Ennek a gyermeknek foga jön, fogzik. p. 293. *Il fait ses dents*. Fogai nőnek, fogzik. — p. 420. *Il fait la pluie et le beau temps*. Nagyon befolyásos ember. p. 806. *Il fait la pluie et le beau temps*. Nagy befolyása van, mindent akarata szerint intéz. — p. 420. *Faire grâce à qn*. Valakinek megkegyelmezni, megbocsátani. p. 505. *Faire grâce à qn*. Valaki iránt kegyelmet gyakorolni, megkegyelmezni. — p. 421. *Vous me faites peur*. Ön megijeszt. p. 780. *Vous me faites peur*. Ön megijeszt, ön megrémít. — p. 421. *Faire éclat*. Feltűnést kelteni. p. 345. *Faire éclat*. Zajt ütni. — p. 421. *Faire feu*. Tüzelni, löni. p. 440. *Faire feu*. Szikrákat szórní; löni, a fegyvert elsütni. — p. 421. *Faire merveille*. Csodákat mívelni, magát igen vitézül viselni. p. 654. *Il croit avoir fait merveilles*. Azt hiszi, hogy valami nagy csodát mívelt. — p. 421. *Faire voile pour les Indes*. Indiába vitorlázni, hajózni. p. 1105. *Faire voile pour l'Amérique*. Amerikába vitorlázni. — p. 421. *Faire fond sur qn*. Vlkiben bízní. p. 457. *Faire fond sur qn. ou qch*. Vlkire vagy vmire építeni, számítani, benne bízní. — p. 421. *Faire figure*. Szerepet játszani (a társaságban). p. 443. *Faire figure*. Szerepelni, szerepet játszani. — p. 421. *Il fit mine (semblant) de partir*. Úgy tett, mintha el akarna menni. p. 976. *Faire semblant de ...* Vmit színlelni, úgy tenni,

mintha . . . — p. 421. *Il ne fait semblant de rien*. Ugy tesz, mintha semmit sem tudna . . . p. 976. *Il ne fait semblant de rien*. Ugy tesz, mintha semmit se tudna vagy látna.

Mennyi ismétlés csak ezen az egy lapon! Szerző műve sokban rövidült volna, ha az előszóban kifejezett elv alapján jár el és az illető kifejezéseket csak egyszer, az ábéczérendben előbbre való vezérszó alatt említi.

Hasonlóképen feleslegeseznek tartom azon kifejezéseknek idézését és fordítását, melyek sem francia idiotismust nem képeznek, sem más-különbben fordítás szempontjából nehézséget nem nyújtanak, mint pl. : p. 238. *Il mérite la corde*, kötelet, akasztófát érdemel. p. 92. *Voici les journaux d'aujourd'hui*.

Végül elmaradhattak volna azok a kifejezések is, melyeket a francia akadémia már 1835-ben mint *elavultakat* idéz és melyeket Spanraft is néha olyanoknak jelez. Például :

p. 137. *Ce vin n'est past encore en boite*. (Ez a bor még nem iható). A⁷ már nem is említi.

Viszont nem találtam egyes a közönséges életben sűrűn előforduló kifejezéseket vagy sajtáságos fordulatokat; pl. p. 108. *fond de bain, bain de sable, bain-marie*. p. 467. *fouetter les œufs*. p. 259. *couvrir les frais, couvrir la voix*, vagy «*Nous ne nous sentons pas en faute*» (bűnösnek tart), «*Un verre blanc*» tiszta pohár. «*Bois blanc*» puha fa. «*A moins d'événements imprévus*» hacsak vmi közbe nem jő, stb.

Van tehát még sok oly idiotismus, melyekről Spanraft műve felvilágosítást nem nyújt, mind a mellett az a magyar szótár-irodalom terén határozott haladást mutat és azzal a mit nyújtott, a többiek fölé is emelkedik; a francia nyelv idiotismusai, finomságai kifogástalan jó magyarsággal és találóan vannak fordítva. Csak egy-két példában mutatom be Spanraft sikerültebb fordításait: (s. v. apprendre) «*On lui apprend à vivre*», mily nehézkes és hosszú Pokorny*) fordítása: «majd megtanítjuk őt, hogy kell az emberekkel bántani», Sp. fordítása: «majd megtanítom becsületre» (p. 65.). — (s. v. bois) «*Il n'est pas général, mais il est du bois dont on les fait.*» P.: «Nem tábornok, de megvan hozzá az anyag (h. azzá legyen)». Sp. «*Il est du bois dont on fait les généraux*» «Hadvezérnek termett.» — (u. o.) «*Avoir l'œil au bois*». P. «Gyanakodónak lenni, mindenre ügyelni.» «*Il a l'œil au bois*» Sp. (p. 136.) «Résen tartja magát.» — (s. v. dérober) «*Dérober quelques moments à ses affaires*». P. «Pár pillanatot elvonni dolgaitól.» — *Dérober quelques*

*) Francia-magyar szótár stb. . . , Pokorny . . . kiadja, Bpest, 1885. Pallas részvénytársaság.

moments à vos affaires. Sp. «Szakaszszon egy kis időt. — (s. v. cape). «*Rire sous cape*» «titkosan». Sp. «markába v. szűr alatt nevetni».

Egyes esetekben kívánatos volna, hogy Spanraft szótárában a francia szöveg bővítettnek vagy kiegészítettnek. Például (s. v. Cadet). Sp. »Je suis son cadet, fiatalabb vagyok, mint ő.» Pokornynál bővebben: «... *de quatre ans.*»

A magyar szöveget is néha nagyobb pontossággal lehetett volna szerkeszteni és a mű nyerne, ha a szerző egyes szavakat vagy fordulatokat egy-két magyarzó szóval ellátta. Például:

p. 165. «*Camouflet* m. füstfelhő (melyet vkinek pajkosságból orra alá fújnak). (A «... *au nez de qn. avec un cornet de papier allumé.*) — p. 19. *Acquéreur*, m. Vevő. (A. «*il ne se dit guère que de celui qui acquiert des biens immeubles.*») — p. 239. *Cordon*, m. ... záróvonal. Nehezen érthető példa nélkül. Az akad. szótár: «... *en terme de guerre, Cordon de trcupes, ou simplement Cordon, suite de postes...*» és «...*on établit un cordon, un cordon sanitaire, pour empêcher les communications.*».

Tényleges hibákat és helytelen, a francia eredetinek meg nem felelő fordítást nem vettem észre, felemlítem azonban, hogy Sp. kézikönyve a «*caractère romain, italique*»-t (p. 168.) «római, olasz írás»-sal fordítja, helyesebben mondja Pokorny «*antiqua és kurziv betű*»-nek.

Vannak azonban Spanraft művében az akadémiai szótár szövegétől való oly eltérések, melyek néha a Sp.-féle francia szöveg követendő voltában vagy helyességében kételkedni megengednek. Így pl.:

p. 37. «*L'aire du vent*. Szélirány». Az akadémia, Littré és Gazier szótárai mind csak «*l'aire de vent*»-t ismernek. — p. 241. «*Tomber sur le corps de qn*». Az akadémia szótárában: «*à qn*».

Ha a szerző művét nemcsak a haladottabbak számára írta, hanem «kezdőkre nézve is használhatóvá» akarta tenni, úgy annak előnyére vált volna, ha egyes szavaknál a kiejtést is jelöli; hisz maga az akadémiai szótár s a született francziák számára írt más szó táruk sem tartják a kiejtés jelölését fölöslegesnek. A szerző is tehetné ezt egyebek között ezeknél:

p. 33. *aguade* f. (hol az *u* néma). — p. 49. *amen*. — p. 58. *août*. — p. 78. *as*. — p. 78. *aspect*. — p. 131. *bis*. — p. 203. *clef*. — p. 166. *cap*. — p. 271. *cul*. — p. 708. *œuf*, *les œufs*. — p. 830. *le pouls* stb. stb.

A mi a sajtóhibákat illeti, úgy ezeknek sorozatát a könyv utolsó lapjai adják. Tekintve a könyv vastagságát, nem nagy számuak, de sürgetnem kell azoknak kiigazítását még a könyv használata előtt. A szerző által felsorolt sajtóhibákon kívül találtam még olyanokat a 45. 117. 130. 177. 203. 238. 257. 268. 279. 288. 307. 368. 388. 517. 573. 611. 709. 747. 750. 954. 956. stb. lapokon.

És ezzel a könyv ismertetését befejezhetném, ha épen *iskolai használhatósága szempontjából*, egy dologra a kartársak figyelmét külön felhívnom nem kellene. — Minthogy a szerző az ő művét a francia oktatásnak már első fokán is segédkönyvül használatba vétetni óhajtja, nem hallgathatom el, hogy a Spanraft-féle szótár sok oly szót és kifejezést, idiotismust tartalmaz, melyeket tanulóknak szánt könyvekben kerülni szoktak. Így pl. Gaziernek Nouveau dictionnaire classique illustré (Paris, 5-e édit. 1888.) című iskolai szótárában nem fogjuk találni az ilyen szókat mint: cul, merde, pet, péter stb. Ha ezek a köznapi bizalmasabb (?!) beszédből nincsenek is teljesen kiküszöbölve, az illetet szem előtt tartó művelt társaságban azokat nem mondják. Szerző sem említette mindenütt, a hol reá alkalom nyílott volna és magyar fordításai is sok esetben az eredeti fordulat nyersségét és aljas voltát leplezik, enyhítik. Az 1117 oldalnyi vastagságú könyvben elszórtan található eme kifejezéseket (mintegy harminczat) együvé gyűjtöttem; igaz, hogy ezen szóvirágokból nem épen a legillatosabb csokrot köthetjük, de szemelvényül belőlük néhányat ide iktatok:

p. 271. Il a donné du pied au cul à son valet (seggbe rugta a szolgáját). — u. o. Péter plus haut que son cul (erején felül vállalkozni). — p. 137. Cette femme fait porter du bois à son mari (ez a nő megcsalja férjét). — p. 653. Il veut apprendre à sa mère à faire des enfans. — p. 701. Nu comme il est sorti du ventre de sa mère. (Anyaszült meztelen). p. 271. Il s'est levé le cul devant (seggel kelt fel). — p. 653. Plus on remue la merde, plus elle pue (minél jobban bizgatják a szart, annál bűdösebb lesz). — p. 777. Il vous pétera dans la main (cserben hagyja). — p. 778. On l' a chassé comme un péteur d'église (csúfosan elkergették). — p. 790. Il pissera sur votre fosse (ő túl fogja önt élni). — p. 790. C'est pisser contre le soleil (szél ellen nem lehet hügyozni).

Nem tagadhatom, hogy szívesebben látnám, ha ezen nem iskolai könyvbe való dolgok Spanraft művéből is elmaradtak volna; de másrészt midőn egy annyi tekintetben kitünő, nagy gonddal és fáradsággal megírt műről, *szótárról* van szó, melynek minden sorából a lelkiismeretességgel párosult szakképzettség látszik, melynek megírása nemcsak nagy fáradságba és sok időbe került, de a szerzőre nézve tekintélyes anyagi áldozatokkal is járt, azt hiszem nem volna helyes, ha más silány fércmunkák által ki lenne szorítva és a középiskolai segédkönyvek között helyet nem foglalhatna.

Az imént idézett idiotismusok erkölcsi szempontból rontó befolyást, mételyező hatást nem gyakorolhatnak, a bennük előforduló fogalmak manapság már minden 13 éves gyermeknél a beszéd tárgyát képeztek; másrészt a nemi életre vonatkozó kifejezések, még euphemistikus alakjukban is elmaradtak (például: coucher avec une fille), undorító és

visszataszító obscoenitások pedig egyáltalán nincsenek benne, miért is óhajtanám, hogy a tulsó lapon idézett idiotismusok a könyv használatba vételére komolyabb akadályul ne szolgáljanak.

Spanraft műve hézagpótló és tudományos szempontból is számot tevő jelenség, mely nemcsak hogy a magának kitűzött és az előszóban jelzett czélnak teljesen megfelel, hanem ezen kívül is még nagy szolgáltatokat tehet egy magyar-francia szótár szerkesztésénél. Magyarsága kifogástalan, ára olcsó, kiállítása pedig fényes, mondhatnám pazar, mert a szerző sem a betűk, sem helykimelés szempontjából a más szótáraknál követett és megszokott szemrontó tömörítést nem alkalmazta. A munkát melegen ajánlom a kartársak figyelmébe.

MATSKÁSSY JÓZSEF.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1891/1892.

21. Moravszky Ferencz: A tökéletes szónok Cicero szerint. (Nyiregyházai ág. hitv. ev. főgymn. 37 l.) — Ismeretes, hogy Cicero az ő mozgalmas életének utolsó évtizedében (55—44. Kr. e.), mintegy pihenőül a nemes küzdelmek után, erkölcs-bölcséleti, politikai és szónoklati művek írásával töltötte idejét. Az utóbbiak közé tartozik «*Ora-
tor ad M. Brutum, s. de optimo genere dicendi*» cz. könyve is, melyet Brutusnak, ki akkoriban Gallia Cisalpina helytartója volt, kérésére 46-ban v. 45-ben szerzett, s célja volt egy ideális szónoknak képét rajzolni benne. Az ily szónok szerinte mindenk előtt legyen képzett bölcselő; de egyúttal a szónoklatnak nemcsak egy fájában, hanem az ékes-szólásnak mind a három fő fajtájában (*genus dicendi grande, subtile, medium*) is valódi mesternek kell lennie (cap. I—XIII.); tudnia kell továbbá: miről, hol, mit és hogyan (*inventio, collocatio = dispositio, actio* és legbövebben az *elocutio*) beszéljen (cap. XIII—LXXI.). — Cic. megemlékezik e művében a híres görög szónokokról is, a kik utánzandó mintaképekül szolgáltak néki s szolgálhatnak minden következő szónokra nézve is, pl. Isokratesről, Demosthenesről és Periklesről, továbbá az attikai szónoklat egyszerű, de erővel teljes stilus-fajáról és a közepes stilus képviselőjéről: Demetriusról; úgy hogy könyvének egyúttal irodalomtörténeti bece is van. Legbövebben szól benne a stilus numerositásáról, melyet oly finomul felaprózva tárgyal, hogy az ember szinte kész elhinni, hogy a prózának is megvannak a maga metricus törvényei. (V. ö. F. Blass, Die attische Beredsamkeit. II. Abteilung: Isokrates u. Isaios. 1892. Leipzig; Friedrich Marx, De rhetorica ad Herennium,

Greifswalder Proömien. 1892. — Ugyancsak e stilusról: Müller-Donaldson ford. Récsi gör. irod., II. 146. l.) S csakugyan a szép stílus mesterei, kik a classicus írók példáin okultak (t. i. a francziák s nálunk Kölcsey, Deák, Gyulai, Beöthy stb.), nem is tántorodtak el a művészi numerus útjáról, valahányszor ihletett óráikban tollhoz nyultak (V. ö. Acsay Xav. Ferencz elemzéseit «Próza műfajok elmélete» cz. művében). Műveiket olvasva, mintha csak talpункban volna az a finom rhythmus, melyet a mondatok és szavak elhelyezésében és méreteiben talán öntudatlanul is érvényesíteni szoktak. A numerusról szóló, eme befejező rész a legsikerültebb Cic. művében; míg a többi fejezetnek olvasása a ragyogó dictio ellenére is némi elégedetlenséget szül lelkünkben, mint-hogy hiányát érezzük bennök a dolgok melyére ható elmeélnék. Úgy látszik, az utolsó részlet ragadhatta a «Végén csattan az ostor» elvénel fogva Quintilianust (1, 6, 18.) e műnek kissé túlzó magasztalására, valamint másokat is, a kik közül egyik barátjának elismerő soraira maga Cic. imígy válaszol (Ep. 6, 18, 4.): «Oratorem meum tanto opere a te probari vehementer gaudeo; mihi quidem sic persuadeo me, quidquid habuerim iudicii de dicendo, in illum librum contulisse: qui si est talis, qualem tibi videri scribis, ego quoque aliquid sum; sin aliter, non recuso, quin quantum de illo libro, tantundem de mei iudicii fama detrahatur.»

M. úr Cicerónak eme kedves szülöttével nem mívelt egyebet, mint egyszerűen lemorzsolta a könyvnek tartalmát gondolati áthidalások, az eszmei összefüggés nyilvántartása, tanulságok levonása és tapasztalati példák vagy esetleg irodalomba vágó megjegyzések nélkül. Az első fejezetben igen röviden elsorolja Cicerónak *néhány* szónoklati művét, az *orator* szónak Cicerónál való *prægnans* jelentése (= tökéletes szónok) kisérétében; a II. kissé bővebb fejezetben gyarló átnézetét adja a szónoki beszédre vonatkozó főbb tudnivalóknak, melyeket a Laky, Szvorényi, Verbőczy és Névy kézikönyvei, vagy még inkább a Sárffy Aladárnak «A classicusok rhetorikája» cz. műve bőven és értelmesen tárgyalnak; a 8. laptól végig pedig az «Orator» tartalmát nyújtja a főtebb jellemzőtem módon. Legvégül mégis ilyen forrásokra hivatkozik: Nisard: Oeuvres de Cicéron, Volkmann: Rhetorik d. Griechen u. Römer, Zeller: Grundriss der Geschichte der Griech. Philosophie; mintha bizony akárhol is szüksége lett volna rájuk, s csakugyan nem is akadtam az értekezés fonalán felhasználásuknak legkisebb nyomára sem.

Az értekezés, vagy inkább tartalmi kivonat nyelvezete sok helyütt magyartalan, előadása végtelen száraz és hideg, úgy hogy a tanulótság épen nem élvezheti, ha megolvassa; csakis a vége felé melegedik kissé neki, ott, hol a szerző a numerusról beszél. De erről a tárgyról is jó lett volna, főleg azért, hogy példákkal is megvilágtassa elvont állításait,

ha Müller Ernőnek jeles művét: «De numero Ciceronis» (Kieler Diss. 1886.) felhasználta volna. — Végül fölemlítem, hogy több sajtóhiba is benmaradt a szerző cikkelyében. BÓDISS JUSZTIN.

22. Dr. Berkeszi István: A magyar nyelv és szellem királyaink udvarában. *Emléklapok a koronázás huszonötödik évfordulójára.* (A temesvári főreáliskola 1891/2. évi értesítőjében, valamint külön kiadásban is. 79 lap.) — A magyar nyelv diplomatiái használatát a legrégibb időktől kezdve jóformán napjainkig kísérni egyaránt fontos a politikai és irodalomtörténet írójára nézve. Mind a kettőnek feladata. S mégis e feladat kidolgozása nem találta meg eddig hivatott munkását. Szórványos kísérletek vannak e téren is: de egyetlen valamire való sincs, a mely akár a szakemberek, akár az ifjúság kezébe volna adható. Berkeszi István dolgozata az egyetlen, a mely komolyabban figyelembe vehető, s a mely hazánk törvényeiből és más tetemes adatokból világos képét igyekszik adni a magyar nyelv diplomatiái használatának. S bár következtetéseivel nem mindig lehetünk egyértelemben: elismerjük, hogy e fontos kérdés keretét helyesen állapítja meg, nagy részt a részleteket is szakértően dolgozza ki.

Hogy a nemzeti nyelv használata királyaink udvarában minő tért foglalt el s uralkodóink egyéni érzése miként táplálkozott a magyar közszellemből s mikép hatott a kettő egymásra az Árpádházi királyok korától fogva napjainkig: e kérdés vizsgálata állami életünk emelkedésének vagy hanyatlásának történetében kiválóan fontos. Senki sem tagadhatja, mily jótékony hatása volt nemzeti királyainknak a magyar szellem fejlesztésére nézve, kevés kivétellel a mohácsi vészig s a jelen század harmadik évtizedétől kezdve, midőn József főherczeg nádor harmadik felesége magyarul kezdett beszélni az országgyűlési rendekkel, s V. Ferdinánd az utolsó rendi országgyűlésen magyarul üdvözölte az összesereglett rendeket, hogy előttük királyi akaratát nyilvánítsa. Az Árpádházi királyok korában nyelvünk használata általános volt. Törvényeinket magyarul alkották s csak azután fordították latinra. Keveset változott a helyzet vegyesházakbeli királyaink korában is. A latin nyelv használata terjedt ugyan, mert európai diplomatiái nyelv volt, de azért eleinte még a főbb hivatalnokok is csak gyengén értették e nyelvet. A vegyesházakbeli királyaink közül csak Albert és II. Ulászló nem tudott magyarul. I. Ferdinánd, midőn az ellenpárt érveit gyöngíteni akarja, nem tud másra hivatkozni, mint Albertre és II. Ulászlóra, pedig ha biztos tudomása lett volna másokról, kétség kívül azokat is fölemlítette volna a maga melegségére, hogy nem érti nemzeti nyelvünket. Venczelről és Ottóról mit sem tudunk e tekintetben. Berkeszinek az utóbbiról mondott véleménye, hogy «ha nem tudott volna magya-

rul, miként akart volna leendő jegyesével és nejével (Apor vajda leányával) társalogni: keveset nyom a latban. Mert ép úgy föltehető, hogy az erdélyi vajda leánya értett németül is. Mert azt csak nem gondolhatjuk, hogy legelőkelőbb családaink sem értettek volna a magyaron kívül más nyelvet. Szintoly kevés alapja van annak az okoskodásnak is, hogy Garai és Forgách nem kísérhették volna a királynékat Horvátországba, ha ezek nem értik a magyar nyelvet. A királynék bizonyosan értették, ezt bizonyítani fölösleges, s épen fölösleges olyan érvel, a melylyel Berkeszi bizonyítja.

Az azonban már biztosra vehető, hogy Róbert Károly udvara, legalább uralkodásának második felében, teljesen magyar volt, a nélkül természetesen, hogy a király nemzeti egyéniségét egészen levetkőzhette volna. Nagy Lajos már leendő vejeit is azért kívánta udvarában neveltetni, hogy nemzeti szokásainkat s nyelvünket elsajátítsák. Bármilyen szeszélyes természetű volt Zsigmond: a magyar nemzeti közvélemény követelményeit, hogy a király tudjon magyarul s körünkben lakjék, teljesíteni iparkodott. Vejét, Albertet is Magyarországon akarta neveltetni, a mi azonban aligha történt, mert ő volt első királyunk, a ki nem értette nyelvünket. Épen azért alatta kezdődik a magyar nemzet állásfoglalása idegen királyainkkal szemben. Nemzetünk észrevette, hogy a mint az uralkodó idegen nyelven érintkezik vele: szelleme is távol marad az övétől. Hangosan tiltakozik épen e szempontból II. Ulászló alatt 1498-ban s 1505-ben, mert az ország sülyedésének okát leginkább az idegen nyelvű királyok személyében s uralkodásában látta. Maga Ulászló is élénken érzi azt a nagy űrt, a mely az ő s a nemzet fölfogása közt tátong: meg is igéri, hogy gyermekeit magyar szellemben fogja neveltetni.

A mohácsi vész után szomorú állapotra jut nyelvünk s nemzeti-ségünk. Berkeszi az uralkodó és nemzet között sokszor az egész országot magával ragadó ellenségeskedés okát abban találja, hogy Habsburgházi királyaink nem törekedtek nyelvünket megtanulni, hogy közvetlen érintkezésbe léphettek volna nemzetünkkel. Ez mindenesetre fontos oka volt küzdelmeinknek; de másfelül azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a darabokra tördelt országnak csak kis része tartozván a Habsburg dinasztia hatalma alá, a nemzet aspiratióinak nem is lehetett olyan súlya a fejedelmek előtt, mintha egy egységes, erős nemzettel állanak szemben. Eleinte főuraink magyarul üdvözlik a fejedelmeket, a kik közül Miksa világosan megmondta, hogy azon nyelven szól a rendekhez, a melyet ő legjobban ért. Hogy azonban a XVI. s XVII. században oly gyöngye lábon állt volna a latin nyelv hazánkban, hogy a nemességnek csekély része tudta gondolatait azon, jobbára töredékesen, kifejezni: alig hihető. Megengedjük, hogy a megyei nemesség érzésben, gondolko-

zásban, nyelvben egyaránt magyar volt: de hogy latinul oly kevésbé értett volna, minden eddigi tudásunk ellene szól. Berkeszi ezt abból iparkodik megmagyarázni, hogy kancellári méltóságra még mindig papok jutottak. Ez azonban nem annak az oka, hogy főuraink közt nem akadt volna arra alkalmas egyéniség. Mert hiszen teljesen megfoghatatlan volna, hogy e korból annyi latin nyelvű emlékünknél maradt fenn s épen főuraink is vegyesen élnek a magyar és latin nyelvvel, ha ez utóbbi nyelvet oly kevésbé értik vala. Sőt az is megfoghatatlan, hogy oly nyelven szerkesztik törvényeinket, a melyet csak a papok értenek. Ez teljességgel lehetetlen. Az akkori nevelés módszere magával hozta a latin nyelv elsajátítását. Értette is azt minden valamire való nemes ember, ha nem használta is oly kizárólagosan, mint például a XVIII. században. Abban azonban tökéletesen igaza van Berkeszinek, hogy a nemzet sohasem mondott le abbéli követeléséről, hogy királyaink ha nem «teljesen» is, de lehetőleg magyarokká legyenek. A XVI. századtól kezdve országgyűléseinknek mintegy állandó visszhangjává válik a nemzet ama törekvése, hogy királyaink hazánkban lakjanak s értsék nyelvünket. Sajnos, e törekvés mindannyiszor meghiúsult s így az uralkodó és nemzet közti úr annál mélyebb s szélesebb lőn, minél hathatósabban ápolta e törekvést nemzetünk s minél merevebben szegültek ellene királyaink. S a mint Mária Terézia kissé engedékenyebbnek mutatkozott a nemzet aspiratióinak érvényesíthetése iránt, legalább gyermekeivel tanultatván meg nyelvünket: azonnal kezd a régi egyetértés szelleme visszatérni nemzetünk s királyaink közé, hogy aztán még legalább hatvan-hetven év küzdelme nyelvünk jogait egészen biztosítsa. E részben a múlt század kilenczvenes éveiben nagy fordulat áll ugyan be, de a Martinovics-féle mozgalom s az erre következő reactio minden fejlődő reményt csírájában elfojt. 1805-ben alkotnak ugyan törvényt a magyar nyelv kötelező tanítására iskoláinkban, de nyelvünk jogait azok a lenézett, sokszor megvetett, ábrándozóknak csúfolt írók segítik szinte láthatatlanul visszaszerezni, a kik Bessenyeitől kezdve a magyar nyelv kifejtésén fáradoznak. 1806-ban a bécsi egyetemre kinevezi Ferencz császár és király Márton Józsefet a magyar nyelv tanárává, a miért Kazinczy s köre nem győzi dicsérni az uralkodót. Ide járul, hogy Görög Demeter a koronaörökösnek nevelőjévé neveztetik ki 1803-ban: mi egy magában is szebb jövő derültét mutatja a magyarok előtt.

Mindezek azonban csak szórványos jelenségek. Széchenyi föllépte e tekintetben is korszakot alkot, de már akkor irodalmunk Kazinczy és köre folytonos működése következtében magasra fejlődvén: nyelvünk jogait visszaállítani az országgyűlés sem késlekedhetett. A föllandult irodalom hatását Berkeszi nem méltatja eléggé; pedig, véleményünk szerint, ez okozta nagy részben a magyar nyelv diplomatiái főlemelke-

dését. A mit azonban törvényeinkből s az országgyűlés tárgyalásaiból e részben felkutat: nagyon megérdemli figyelmünket. Berkeszi dolgozata apróbb tévedései mellett is sikerültnek mondható s dicséret illeti a szerzőt, hogy bő adatait rendszeresen feldolgozva, külön is közrebocsátotta.

Dr. Váczy János.

23. Palásthy Károly: Családi élet és nevelés az ókori görögöknél. (Kecskeméti államilag segélyezett polgári és elemi leányiskola 1—16. l.) — Rövid bevezetés után a görög nők társadalmi helyzetét, aztán a görög házat, a görög nők foglalkozását, az életrendet, temetést, végül pedig a nevelést írja le a szerző.

Tárgyi tekintetben sokféle kifogás tehető a rövid, csupán a legnagyobb általánosságokban mozgó értekezés ellen, leginkább pedig az, hogy a leírásnál nem egy meghatározott kort tart szem előtt, hanem a különböző intézményeknél különböző korokat kever össze. Így a mit a görög házról mond, az a hellenistikus időkre áll, a mikor a nők társadalmi helyzete korán sem volt oly rossz, mint a hogy az értekezésben találjuk, a mely leírás csupán a perzsa háboruktól a peloponnesusi háborúig terjedő időszakra illik. A házasságról, életrendről, temetésről, nevelésről mondottak nagyrészt ugyancsak a fentemlített időszakra vonatkoznak, keverve más időszakba tartozó részletekkel.

S e részletek nem mindig megbízhatók. Így határozott tulzás a 9. lapon olvasható azon állítás, hogy a görögöknél a kölesönös vonzalomnak semmi szerepe nem volt a házasságban. A villámsujtottról azt mondja, hogy nem temették el, pedig ez pusztán az esetek egy részére áll. A gymnastika célja Athénben nem csupán a testnek, mint aesthetikailag szépnek kiképzése volt.

Az értekezés tanulóknak lévén szánva, paedagogiai szempontból helytelennek tartom azt, hogy szerző a hetaerákról is megemlékezik, kiemelvén, hogy Perikles «Aszpázia nevű hetaerának mondhatni rabszolgája volt.» (13. l.) Épen nem tartom helyesnek a papucs-kormány emlegetését sem, kivált azzal az indokolással kapcsolatban, a melyet a 4—5. lapon olvasunk.

Dr. Tóth Kálmán.

24. Ernyei István: Simai Kristóf élete és munkái. (Nagybecsereki közs. főgymnasium, 1—48. l.) Azok közt, a kik a XVIII. századi magyar irodalom parlagon hagyott mezején, nem az elsővel egy sorban, de ugyszólván az elsőik mögött, azokénál nem kevésbé jelentékeny munkásságot fejtettek ki, Benyák mellett hűséges barátja, Simai Kristóf egyike a legérdekesebb alakoknak. Nem mintha bármely téren maradandót alkotott volna, nem mintha egy műfajra fordította volna összes alkotó erejét, mint inkább azért, mert ő is, miként barátja, nem annyira

írói külső hírnévért dolgozott, hanem, hogy a közvetlen szükségnek tegyen eleget. Az elsők közé tartozik, kik jobb minták után dolgozott iskolai drámáikkal a nyilvánosság elé is mernek lépni; az elsők közt van, kik a magyar színészet műsorát jó darabokkal akarják ellátni s rendtársai, mint Endrődy és Dugonics, nem kisebb buzdító hatást gyakorolnak reá mint Kazinczy, a kivel kassai tartózkodásakor lép közelebb ismeretségbe. Jellemző, hogy a színészet elhanyaglásával más térre lép s drámát többé nem ad ki, hanem ír szakácskönyvet (1795—1812), mely kéziratnak marad; majd «*Vég-Tagokra szedett szótár*»-át adja ki (I. 1809, II. 1810), aztán egy «*Gazdag szótár*»-t tervez (1814), melyet haláláig (1833) nem tudott az N betűnél tovább elkészíteni. Mint tanár rajzot tanít, s ezen a téren egyik életirója (Kapás A.) oly nagyra becsüli őt, hogy szerinte «mi türes-tagadás, *Simai épen nem volt írói tehetség, de annál jobb rajzoló.*» (!)

Régen vártuk, hogy a piarista rend tagjai az idézetnél nagyobb alaposággal foglalkozzanak Simaival. Örömmel olvastuk, hogy Erneyi terjedelmes dolgozata végén ama reményének ad kifejezést, «hogy sem fölösleges, sem czéltévesztett munkát nem végzett, midőn az elszórt adatokat egységes képbe foglalva s a saját kutatásai eredményével kibővítve nyújtotta azoknak, kik művét olvasni fogják.» Egy hiányát dolgozatának azonnal észrevettük: azt t. i., hogy nem sorolja föl a fölhasznált munkák közt a Simaira vonatkozólag megjelent összes dolgozatokat. Az aztán más kérdés, vajjon mit csinál a fölsorolt munkákkal. Ha jók, kell, hogy jóságukat elismerje, ha rosszak, kötelessége hibáikat, furcsaságaikat kellő világitásba helyezni. Három értekezést hagyott teljesen figyelmen kívül: 1. *Simai Kristóf élete és munkái*, mely egy nagyobb dolgozat önálló fejezete (Privigyei kir. algymn. 1887/88); 2. *Simai «Zsugori, telhetetlen fősvény ember» cz. drámájáról*, mely szintén egy «irodalomtörténeti nagyobb tanulmány» önálló részlete (Pozsony-Sztgyörgyi algymn. ért. 1888/89); 3. *Néhány szó Simai «Mesterséges Ravaszág» cz. vígjátékáról* (Sátoralja-ujhelyi főgymn. ért. 1889/90). Mind a három dolgozat *Kapás Aurél* tollából került ki. Nem vonom kétségbe, hogy Erneyi maga járt utána idézett adatainak, de miután többje azoknak *előbb* ezen értekezésekben idéztetett, meg kellett volna amaz értekezésekről emlékeznie, mert, hogy éppen nem ismerte volna, azt a legvalószínűtlenebbnek tartom. Lehet, hogy azért ignorálja, mert gyöngé dolgozatoknak tartja (én legalább ilyeneknek ismerem), de még akkor is mulasztást követ el, mert nem egy oly állítás van bennök, melyeket neki, mint az ismert adatok kritikus összefoglalójának egyáltalában nem szabad megczáfolatlanul hagyni.

Erneyi egyebekben ismeri a Simai-irodalmat s «életrajzi vázlata» mint ilyen, kerek egész. Tulzásoktól is ment. Nem tolja másodrangúnak

ismert főszemélyét erőszakkal az előtérbe, hogy az a közelség által nyerjen arányokban s a mesterséges megvilágítás tegye föltünővé, ő inkább vázlatot csinál és ezt sikerültnek mondhatjuk egészében, de kevésbbé egyes részleteiben. Így pl. a drámák cselekményeinek elmondásakor nagyon is részletes és nem bizonyul jó elbeszélőnek. Jelenetről-jelenetre halad, ami inkább kivonata a dráma cselekményének mint összefoglalása. A Mesterséges Ravaszság meséje 4 lapra kerül (15—20), az Igazházíé 3-ra (25—28), ami untató is, de az áttekintést sem segíti elő. Az ilyen eljárásnak csak az összehasonlításnál van helye.

Három részre osztott értekezésének I. része Simai életének külsőségeivel foglalkozik: tanulói éveivel, szerzetesi pályájával 1791-ig. Nincsenek azonban földerítve családi viszonyai, továbbá azon okok, hogy miért nem lépett a szerzetbe gymnasiumi tanfolyama bevégezése után. Benyák későbbi hatása pályája választására nem valószínűtlen, de hiteles adatokkal nem támogatja. A bécsi tanulmányi utról sem tudunk meg többet, mint a mennyit a Magyar Hirmondó 1781-ben tudott, valamint *egyik* találmányáról sem mást (a *másikat* nem ismeri Erneyei), mint a mit az idézett forrás 1782-ben említ magasztalólag. Miféle kellemetlenségek miatt kell elemi iskolai rajztanítói állását ott hagynia ép úgy földerítetlen marad, mint Kassáról Körmöczbányára történt áthelyeztetésének valódi oka. Látjuk, hogy a mi a személyes vonatkozású adatokat illeti, azok közül nem egy Erneyeinél sincs kellőleg tisztázva.

A II. rész Simai drámaírói pályájának van szentelve. Itt nem ártott volna a Kazinczy levelei I—II. kötetének áttekintése, melyekben egy pár apró adat őt is érdeklí megvilágítaná viszonyát a Kassai Társasághoz, meg Kazinczyhoz. A Mesterséges Ravaszság eredetének kérdését Erneyei sem hozza tisztába, bár egyes dolgokból ő is arra következtet, hogy nem tisztán eredeti dolgozat. Jobban cselekszik, ha a *Váratlan vendég* meséjének elmondása helyett is a Plautus darabjával való rokonságot és eltérést kutatja. A Regnard *Retour imprévu*-jével való lehetséges rokonságot igazán mi sem támogatja. Az igaz, hogy Révay azt írja Simairól, ki a latin, német és magyar nyelvet beszéli, hogy «intelligens est et Gallicae», de nem egészen helyes ezen a réven arra következtetni, hogy Simai Zsugoriját francia eredeti után fordította. Hosszas volna részletekbe bocsátkozom; de az én meggyőződésem az, hogy Zsugori nem az eredeti forrás után készült. Az az állítás pedig, hogy «Simai Zsugorija volt az utmutatás, hogy remek műveket kell átültetni irodalmunkba», teljességgel nem áll azon egy oknál fogva, mert Kazinczy adott erre példát Hamlet-fordításával Simai előtt.

A mi Gyapai Márton eredetiségét illeti, ezt Erneyei ez értekezésében minden kétségen felül állónak mondja. E *Közlöny* f. é. áprilisi füzetében (276. s k. l.) közölt dolgozatában azonban már azon meggyőződésének

ad kifejezést, hogy ez a darab nem más mint Molière *Sganarelle*-jének magyarosítása. Az egyik tuzásból a másikba esik. Simai Sganarellelől, mely *egy* felvonásos *verses* vígjáték, *három* felvonásos *prózai* színművet csinált: tehát mind a formát, mind a tartalmat ellaposította. Hogy Simai Molièreből vette tárgyát, rég tudtuk, de mivel azt hittük és hiszszük ma is, hogy valami idegen átdolgozás lehetett előtte, nem óhajtottuk a kérdést fölvetni, mielőtt a keresett forrást meg nem találtuk, vagy pedig kétségbe vonhatatlanul kijelenthetjük eredetiségét. Ernyei újabb czikkével a kérdést nem tartjuk végleg elintézettnak. Csupán egyre figyelmeztetem a lengyel nyelvet is értő piarista társakat, hogy a híres lengyel drámairól *Konarski* és a Molièreből is sokat fordított lengyel jezsuita *Bohomolec* művei közt kutassanak mind *Zsugorinak*, mind *Gyapai*, mind egyéb iskolai drámáinknak eredetije után.*) A lengyel- és magyarországi piaristák érintkezése oly élénk a XVIII. században, hogy lehetetlenség e viszonyt következmények nélkülök tartani az iskolai dráma és színműírás terén. Az sincs kizárva, hogy német átdolgozásokat használt Simai, de hogy ő Molièret közvetlenül francziából fordította volna, ennek ellentmond az a nagy szabadság, melylyel pl. a klasszikusnak ismert *L'avare*-t átalakítja; ellentmond, hogy egész irodalmi pályáján nincs nyoma (az említettekén kívül), hogy francziából valamit is fordított volna; ellentmond végre az, hogy Molière teljes megértéséhez alaposabb francia nyelvi tudás kell, mint a mennyit Révay idézett nyilatkozata föltételez. És ha olyan jeles francia, hogy Molièret is megérti, hihető-e, hogy ezt a nem megvetendő tudást értékesítetlenül fogja hagyni egész irodalmi pályáján — amint hogy ezt nem tette a latin és német nyelvivel? Senki nálamnál jobban nem örülne ha Simai érdemét emelnék azzal, hogy a francia nyelvet jól kellett ösmernie, de mind addig, míg e mellett kétségbe nem vonható adatok nem szólnak, legyen szabad — kételkednem.

Ernyei értekezésének III. része Simai nyelvészeti munkásságát tárgyalja részletesen, megemlékezik királyi s akadémiai kitüntetéséről — de a királyi kitüntetés okai körül csak ismert adatokat közöl. Akkoriban az ilyen ritkaság számba ment, előzményeit is ismernünk érdekes és értékes volna. Egyébként szerzónk azon nyilatkozatából, hogy csak «vázlatot» ad, azt következtetjük, hogy maga sem tekinti kutatásait befejezettnek s a *teljes*, a *kimerítő* életrajz ezután fog következni. Óhajtjuk, hogy a nyílt kérdéseket lehetőleg tisztázza. A nyitrai dráma-előadásokat részletesebben tárgyalja, mert olvasni is szeretnők, milyen tárgyú darabok voltak vagy lehettek hatással S.-ra. Figyelmeztetem, hogy a Magy. Hirmondó Simainak még egy levegőt tisztító találmányáról is megemléke-

*) A. Szczeplanski, Das Theater in Polen. Wien 1892. 32. 1.

zik (518. l., 1781.) Hibás idézet az, hogy a Nemz. játéksz. tört. (I. 310) tévesen teszi 1773-ra a M. Ravaszság megjelenését, mert az idézett helyen az áll, hogy Horányi teszi erre az évre a M. Ravaszság «létre jövetelét». Dugonics és Endrődy hatását szintén jobban szeretnők megvilágítva látni. Végre az is kívánatos, hogy a «kitüntetett» férfinak tanügyi érdemeiről se feledkezzék meg. A sok szorgalommal készült vázlat után remélni lehet, hogy a megirandó kimerítő életrajz által gazdagodni fog irodalomtörténetünk egy oly alakja teljes megismerésével, ki hazánk átalakulása korának legérdekesebb idejét élte át — 1742-től 1833-ig — a hanyatlás legszomorubb napjaitól az akadémia rég óhajtott megszűléseig. Ez a kor a legapróbb részletekig érdekes, harcosszáival egyetemben.

BAYER JÓZSEF.

25. Tóth Sándor dr.: Egy latin olvasó óra. (Pozsonyi kir. kath. főgymn., 11—16. l.) — Tóth úr munkára vállalkozott e dolgozatában, a mely lelkiismeretesen véve egyike a legszebbeknek, s legjutalmazóbbaknak. A hivatásának magaslatán álló tanító mindég is azon van, hogy óráról órára való készültében ne csak olvasgasson, hanem jegyezgesen is, úgy, hogy legalább vázlatban maga előtt lássa az iskolában előforduló dolgokat. Később ki is dolgozza az egyes leczkéket a végből, hogy évek multán valóságos anyakönyvvvel rendelkezessék megfigyeléseiről és sikeres vagy sikertelen alkotásairól. Emez, időt kívánó munkának kétségtelen a haszna tanítóra, tanítványra egyaránt, s csak az nem fogja fel a jó oldalát, a kinek kenyerere nem az iskola, hanem a korszerű, nagyhangú szereplés s a hivatással járó kicsinyes, de fáradságos munkának kevésbé vétele. Csak a deákjainkkal való szorgalmas együttélés, gondolatvilágunknak céltudatos ellesése és magunkévá tétele szerzi meg számunkra az érdemet, s ez biztosítja főkép a kezdő harczost ama pályadíj elnyeréséről, mely nem egyéb, mint a ránk bízott fontos munka jól végeztének tudata, mert kell, hogy tanítványaink szeretete és tisztünknek érzete a fárasztó, aprólékos munkában is fentartsa lelkünkben azon éltető kedvet, mely türelmetlenséget nem ismer és nyájassággal küzd le minden akadályt (Utasítások, 37. l.).

Tóth úr, kis dolgozatából ítélve, azon tanítók közé tartozik, a kik biztosítják magok számára a jobbak elismerését s tanítványaik háláját. Igazán örvendve olvastam komoly törekvésének s a tőle elért, rendkívül szép eredménynek rajzát, a mint fönt címzett munkálatában jelentkezik. Az ő bővebb tanítása irányáról, módszeréről stb. szóló bevezetését s egyéb megjegyzését e pár szóba foglalhatom: oktatásában minden jót és célravezetőt felhasznál, a mit csak ajánlanak Utasításaink; de megteszi azonfelül azt is, hogy magyarázataiban kirekesztőleg latin beszélgést alkalmaz. Szép dolog! ha megbírják a deákjai. És ha csakugyan

akkép foly alatta a tanulás, mint a szóban levő próbaleccke mutogatja, akkor ki kell jelentenem, hogy irigylendő a tapintata, nagy a szerencséje s osztályának színvonala tán egyedül áll széles e hazában; mert még a budapesti gyakorló gymnasiumban sem tudnak akkora eredményt felmutatni, a mint a tanulók ú. n. diariumaiból meggyőződtem, pedig ott válogatott deákanyaggal dolgoznak. — Ugyanis eddig úgy tudtam, hogy főképez alsó osztályú nyelvtanításban óránként aránylag édes-kevés anyagot lehet felölelni az iskolában; mert ha alaposan akarunk tanítani s mindent lehetőleg az egész osztálylyal megértetni: igazán szájbarágó módszerrel kell alkalmaznunk s csak lassan-lassan haladhatunk; az olvasott darabok betanulása pedig csakis a teljes magyarra vagy latinra fordítás után történhetik, a mint az Utasítások egész nyiltan ki is fejezik (55. l.). Az az eredmény tehát, hogy valamely tanító a II. osztályban febr. végére a Bartal-Malmosi olvasókönyvből 30 fejezetet és 4 mesét¹⁾ tudott végeztetni, még pedig folyton latin nyelven való kérdezgetés és feleltetés mellett, sőt a latin szövegnek előleges bemagolásával: megvallo, mindenha nagyon is eszményinek fog előttem feltűnni. Én is nagyon pártolom, hogy egyszerűbb kérdéseinket, mihelyt lehetséges, latinul formulázzuk; hogy a kellőleg feldolgozott olvasmányt betéve valósággal megkívánjuk lehetőleg az egész osztálytól, hogy könnyebb párbeszédeket latinul rögtönözzünk, vagy szerkesszünk és szerkesztessünk, ha nincsenek az olv. könyvben; hogy az előforduló szavakat egytől-egyig betanul-tassuk; végül hogy a nytan §-ait igazán csak összefoglalásképen tanít-tassuk meg. Ily eljárás mellett bizton remélhető, hogy a III. és IV. osztályban már elég gyorsan fordíttathatunk Livius-, Phædrus- és Ovidiusból való szemelvényeket, könnyen megértethetjük a mondattannak nehezebb tényeit is, s ekkép kellőleg képzett diák-anyagot fogunk a felsőbb osztályokra bocsátani. Ha aztán továbbad már a latin beszélgetésnek is tágabb teret nyitunk,²⁾ miként annak idején épen ebben a Közönyben

¹⁾ Úgy tudom, hogy Bartal-Malmosinak II. o. olv. könyvében mesék nincsenek is, hanem a III—IV. o. számára való olv.-könyvben vannak ilyenek; így az is, a melyet a szerző feldolgozott: «Rana rupta et bos». Hacsak Pozsonyban is úgy nem tesznek, mint a gyakorló gymn. kezdő osztályainak diariumai mutatják, hogy a professor szabad tetszése szerint diktál v. ír a táblára mondatokat vagy darabokat.

²⁾ Minket annak idején (1879) az 5. osztályban fogtak rá a könnyebb latin beszélgetésre, de már a 6-ikban félbenmaradt a buzgalom új professorunk alatt. Egyébként mi a régi Alvári-versek tanulásával már az I. osztálytól kezdve hozzászoktunk a latinul való beszélgetéshez. — Érdekes, hogy a németeknél újabban Krassnig erősen sürgeti már a 3. osztálytól kezdve az olvasmányoknak túlnyomólag latinul való feldolgozását. (L. Lehrproben und Lehrgänge, 1892. nov. füzet 87—111. ll.)

bold. Hunfalvy Pál is sürgette: akkor, hiszem, nem lesz okunk panaszra növendékeink 8 évi latin tanulásának eredménytelensége miatt.

Szerzőnk már előre hirdette a maga eljárását az Orsz. Középisk. Tanáregyesület Közlönyének tavalyi májusi számában (680. l.), a hol találó szavakban ecsetelte tanítása irányát, illetőleg a latinul beszéltes módszerének védelmét. Igérte, hogy hovatovább be is fogja mutatni meggyőző példával egy órai tanításának lefolyását, s íme meg is tette értesítőjünkben. Ebben az órában először fölmondták az említettem mesét, egyszerűbb, latinul fogalmazott (grammatikát puhatoló) kérdések kíséretében. Utána latin beszédgyakorlatul akkép tudták deákjai elemezni a fölvetett darabot, hogy becsületekre váltott volna IV. osztályból kikerült diákjainak is, végül a Pesti Gábornak hasonló tartalmu meséjét olvasták fel. A 3. szakaszban szépen levonták az erkölcsi tanulmányokat latinul, a 4-ikben pedig az olvasmányból összeszedték az előfordult anomálus igéket (velle, ire, esse), bár a grammatikai anyagnak rendszeres megbeszélése a szerző szerint is a nyelvtani óra feladata; foglalkodtak a mondatban előkerült jelenségeivel s készítették etymologikus és synonymikus szócsoportokat. Mindezt egyetlen órában! — Befejezésül a próbaleczke írója konstatálja, hogy mindössze 201 latin szóval éltek a lefolyt órában s bár új szó csak 15 volt köztük, de 100-at lehetne tenni egy ellen, hogy a szövegben előfordult 88, a kifejtésben alkalmazott 32 s a szócsoportokban felhozott 66 latin szó közül egy negyedrészt bizonyára ismeretlen volt, vagy legalább is nem öntudatos az osztály zöme előtt. Nem tehetek róla, de az igazságnak komoly érzete téteti velem ezt az akadémikuskodó megjegyzést a végzett munka eredményességére vonatkozólag. Hisz' rendesen úgy vagyunk az ily próbaleczkéekkel, hogy megolvasásuk után azonnal kész az ember fejét csóválni; mert voltaképp eszményi régiókban járkálnak s oly nagy mértékű követelések alig támaszthatók korunk fiatalságával szemben, vagy ha mégis megteszszük: akkor kész az agyonterhelésnek manap únos-úntalan hangoztatott vádja.

Eme kételkedő kifolyáson kívül egyetlen rosszaló szavam sincs a közlemény becességére nézve pædagogiai szempontból; legfőllebb annyit szeretnék, ha a tárgyalás befejezéseül — Utasításaink (54. l.) szellemében — az egész szakasznak egybefüggő helyes fordítását olvashattam volna. Másnemű megjegyzéseim pedig a következők.

A *Hungarus*-t (14. l.) nem használnám *proverbium* jelzőjéül, hanem mint egyéb tárgyi név mellett a *Hungaricus*-t, még pedig *Latinus*-szal együtt nagy kezdőbetűvel írva, mert ez a helyes; valamint az *intellego*-t sem helyeselhetem *i*-vel írva, annál kevésbé az ily írást (kétszer): *synonima*.

Továbbá könnyebb és szabályosabb is a *coniungo* igének cum +

abl.-szal való szerkesztése (egész magyarosan), nem pedig dat.-szal (12. l.); v. ö. Bartal-Malmosi, Mondattan 3. kiad. 98. l. — Nem szabad az adhibeo igét függetlenül használni a mire-használás kitétele nélkül; l. Berger-Ludwig, Lat. Stilitik, 5. l. — Szokásosabb a *mondat* műszó fordítására az enuntiatio (v. enuntiatum, mint Wetzel szokta használni a consec. temporumról szóló latin értekezésében) primaria, secundaria stb. elnevezés, a hogyan a régi latin grammatikusok ránk hagyták (l. Szepesi mondattanait, Thewrewk egyet. előadásait s Pirchala Stilit. 12. §.), nem pedig: *sententia princeps* stb.; egyáltalán a terminus technikusok bizvást tűrhetők bármily szigorú latinságu stilusban. — Meg kellett czuzáznom az első latin mondatot is, mert *inscribo* ige tudvalevőleg *címezés* jelentésben két acc. v. passivé két nom.-szal jár, és valamint nem helyes ez: *quomodo vocaris* (v. ö. a Krebs-Schmalz Antibarb., vagy a Deák Sándor-féle Latin mondattan Antibarbarusát), hanem: *qui vocaris* (= mi neved?): ép úgy itt sem helyes: *quomodo inscribitur fabula nostra?* a hol megjegyzem, hogy még a *nostra*-t sem ajánlatos használnunk, mert a jó latinság nem tűri (v. ö. Krebs-Schmalzban) *hic* 3. helyett. Azért hozom fel eme szigorúskodó adatokat, mivel a szerző szinte töprenkedőleg hajhászsa a szemenszedett latinosság phrasisait, mintha csak a Meissner könyve volt volna állandó ellenőre a deákjaival való latin társalgásban, már pedig akkor legyen minden kifejezésben válogató! Így a többi között nem meri használni sem az *etymologia*, sem a *synonyma* szót, hanem helyettök a *nominum interpretatio*, ill. *idem fere declarantia* cicerói szólásokkal tüntet classicitása mellett; *) noha tudvalevő, hogy mindkét említett görög szó szépen elfér a class. latinságban s a magam részéről nem is látok egyebet ama kitételekben, mint egyszerűen felvilágosító, latinosított kifejezéseket. Egyébiránt az *etymologia* szót olvassuk már Varrónál (De lingua Lat. VII. 4.); Cicero a *veriloquium* szóval fordítja egy helyt (Topica VII.), máshol (Top. VIII. 35.) pedig a *notatio* szóval: «Quam Graeci *ετυμολογίαν* vocant, id est verbum ex verbo *veriloquium*; nos autem novitatem verbi non satis apti fugientes genus hoc *notationem* appellamus, quia sunt verba rerum notae.» Az igen elterjedt *originatio* szó tudvalevőleg Quintilianus óta dívik. — Nem tudom azt sem, honnan vette T. úr *inops*-nak többes nom.-beli neutrumát (16. l.); holott minden jóra való grammatikában meg van mondva, hogy oly alak sohasem volt használatban (l. Wagener, Hauptschwierigkeiten der lat. Formenlehre, 79. l.). — Aztán hogy' mondhat ilyet: illi negarunt = acc. cum. inf.? Talán csak az utána

*) Mikor már a németek is következetesen mellőzik a cicerói latin-ságot; v. ö. Kobliński cikkét a Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik. 1893. I. Heft. 50. és köv. ll.

következő szerkezet lesz az? — Végül megjegyzem, hogy a magyar ige-név határozói alakjában kerülnünk kell az ily szenv. képzést: *ösztönötvetve*, mikor elég az *ösztönözve* is.

Ismélem: ilyen præperatiók készítése igen hasznos az iskolai tanítás terén s elismerést érdemel mindenkoron; de nebezen hihető, hogy ily alakban amaz előgyakorlatok a tanítás és tanulás képét igaz mivoltában tárnák elénk. Az iskola ugyanis alantabb szokott maradni, még a legtöbb osztályban is, a magas járatu próbaleczkék írásbeli rajzánál. Különböleg legyen szabad a szerzőnek és az érdekelteknek figyelmébe ajánlanom az alsófoku latin tanításra nézve Pfartschnak: «Zum lat. Unterricht in Sexta, Landberg, 1861.» cz. munkáját, mely az élénk és kedvet ébresztő oktatásnak maig is hasznavehető mintája.

BÓDISS JUSZTIN.

26. Dr. Major Károly: A költői képzelemről. (Hódmezővásárhelyi ev. ref. főgymnasium.) — Shakespeare-t idézve, a ki szerint ismeretlen dolgok vázait testesíti meg a képzelet, ez a képző, teremő erő, a lélek benső erélye, alakító ösztöne, tehetség, mely nem azonos az emlékező képességgel. «Ez a megszerzett képzeteket szemlélteti, nyitja fel; amaz önmaga teremti a képzetsorokat, eszmekeapcsolatokat.» A képzelemnek szabad munkája, átalakító művelete van, s nyilvánulásában nem a materialis igazság, hanem a gondolhatóság vezet. A közönséges ember egyszerre csak egy dolgot lát, a divinatorius szellemek (Shakespeare, Goethe, Petőfi) «éles, egyetlen látással egy pontba, egy megvilágító pontba, kifejező és érzékeltető képbe foglalnak össze mindent». Ez a kép metaphora, személyesítés stb. alakjában jelenik meg. De megjelenik bizarr kép, hyperbola, túlzás alakjában is. Hogyan? A kültermészetnek a képzelem *idomítására* elhatározó befolyása van. «A képek elevensége, a képzelem heve a behatások mértéke szerint fokozódik vagy száll alá.» Így keletkeznek a kedves képek, majd a túlzott képek, a víziók, örült képek, phantastikus képek, különösen a romantikus költészetben. (Romantikus költészet: művészi rendszertelenség, édes álmodozások költészete.) Mindent összefoglalva a képzelem világa, ez az andalító álm, nemesebb, jobb világ, mint a köznapi élet zürzavara!

Ime Major úr értekezésének gondolatmenete. Már most mit tanultunk mi ebből a dolgozattól? Mi tehát a képzelet? Mi a képzelet működési módja? Képzelettel pusztán csak *figurákat* lehet csinálni? Hát, teszem, alakokat megrajzolni nem képzelettel kell? Hogyan vonhatja egy kalap alá pl. Shakespeare és Petőfi képzeletét, az egyik par excellence egyént rajzoló phantasia, a másik sohasem tudott önmagától szabadulni?! Mik a képzelet elemei? mik a törvényei? . . . Minderről nem tud ez értekezés, mely Carrière avúlt felfogásában ömleng a képzelet

nagyszerűségén! De mit tanulnak ebből a tanulók? Azt, hogy a képzelet nagyszerű egy tehetség, s csak a költőknek van képzeletük, ezeknek a csodálatos, isteni, égi alakoknak, kikről csak ámulattal illik beszélni. . . . Ne bámész népet, hanem analysáló embereket neveljünk!

Dr. LÁZÁR BÉLA.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. é. május hó 3-án *felolvasó ülést* tartott, melyen P. Thewrewk Emil elnökölt és Fináczy Ernő volt a jegyző. Az ülés tárgyai voltak:

1. *Varjas István*: A Statius Thebaisához írt régi scholionokról (bemutatja Némethy Géza).

2. *Lázár Béla*: A Fortunatus-mese szerepéről a francia irodalomban.

A felolvasó ülést *választmányi ülés* követte. Elnök: P. Thewrewk Emil, jegyző: Petz Gedeon. Jelen voltak: Bayer József, Bermüller Ferencz, Cserhalmi Samu, Fináczy Ernő, Fröhlich Róbert, Maywald József, Némethy Géza és Vári Rezső választm. tagok. Az ülés lefolyása a következő volt:

1. Az ápr. 12-i ülés jegyzőkönyve felolvasatik.

2. A Társaság rendkívüli tagjává választatik *Huszár Vilmos* tanárjelölt Budapesten (aj. Vári Rezső).

3. A pénztárnok előterjesztett kimutatása szerint az 1892 decz. 21—1893 május 4-ig terjedő időközben a Társaság *bevételei* 1920 frt 83 krt, *kiadásai* 1847 frt 74 krt tettek; a pénztári készlet 73 frt 9 kr. Tudomásúl szolgál.

Végül néhány folyó ügy nyert elintézését.

— Gróf Kuun Géza, a m. t. Akadémia tiszt. tagja, tudományos érdemeit egy újabb, mondhatni actualis érdekű munka megírásával gyarapítja. A milleniumra szánt munkák sorában kiváló helyet fog kivívni magának gróf Kuun latin nyelvű könyve, melynek címe: *Relationum Hungarorum cum Oriente Gentibusque Orientalis Originis Historia Antiquissima*. Vol. I. (Claudiopoli, Kolozsvár in Transilvania. E. Typogr. Societ. «Közművelődés Irod. és műnyomd. Részvénytársaság» MDCCXCIII. 8° 233+1.) E mű őseinknek eredetét föl kutatva, nyomon kíséri őket az altai hegy aljától, hol nemzetünk bölcsője rengett, addig a pontig, midőn mint erőteljes ifjú a történelem szinpadára föllép. — Szerző roppant kiterjedésű tudományos apparatussal írta meg művét, melynek első kötete tíz fejezetben (233 l.) tárgyalja a hun-ugor nép őshazáját előbb az altai vidéken, majd Jugria belsejében, majd Baskiriában és a VIII. évszázad vége táján a Kuma partjain, hol a Madsar (Mogár) név először tűnik föl és maig is él e város és tó jelölésére; innét kíséri a szerző őseinket Lebediába, hová szerinte 836—837-ben költöztek. Itt a *hét törzs* szerinti nemzetségi szervezetet (a kun, székely

hagyományok megvilágításával) tárgyalja oly széles alapon, mely a nemes gróf nyelvészeti, földrajzi, ethnographiai gazdag ismerete mellett fényes tanubizonyosságot tesz és teljesség tekintetében ritkítja párját. A VIII. fejezetben a magyarok műveltségi állapotát, vallását, hadi szervezetét, a IX. fejezetben az Ateleközbe történt letelepedését írja le és e kötetet a fejedelmválasztásnak kritikai tisztázásával végzi. — A második kötetre maradt még két fejezet, melyek tárgyalni fogják a magyarok atelközi életét, Pannoniába és Moraviába intézett betöréseiket, a bolgár háborút, mely lökést adott a honfoglalásra. Az egész műnek eredményeit egy chronologiai táblázat fogja szemlélhető alakban összefoglalni. Homályba vesző több mint *félezer* év nyer új világot. Arab, görög (classikus és byzanti történetirók, geographusok), latin írók majdnem összes vonatkozásait, gazdag eredeti idézetekkel (így Konstantinusból, Bölc Leóból latin fordítás kíséretében) felhasználja, de kiegészíti a nyelvemlékekben fenmaradt nyomok föl kutatásával a művelődési szókban, vallási nézetekben a vogul-finn, irán, mongol, török hatások kimutatásával, az uralaltáji nyelvészet eredményének teljes felhasználása mellett sok helynév és vonatkozásának földterítésével vagy legalább egy alapos tudós komoly vélelmével. Mindez oly rendkívül gazdaggá és értékesé teszi gróf Kuun művét, hogy bizonyára nem egy kérdésre nézve forrásul tekinthető. — Érdeme az előkelő és választékos latin nyelv, az érdekes, mondhatni könnyed előadás, mely a rengeteg adathalmazt mégis kerek egészbe foglalja. — Philologiai értéke gróf Kuun művének kivált a széles nyelvismeretben, a sokoldalú megvilágításban rejlik, mely ugy az indo-európai mint a turani nyelvelemek, a történelmi barangolás alatt szerzett képzetek és benyomások emlékeit a mai szólásmódookban, helynevekben, közmondásokban, babonákban, népmesékben föltalálja vagy legalább kutatja. A magyar krónikákkal szemben nem romboló kritikát alkalmaz, hanem minden történelmi mozzanatra nézve az összes krónikákat mint a népies hagyomány hangját a tanubizonyosságok sorába veszi föl. Nem terjeszkedem tovább e derék munka ismertetésében. Nyelvészeti tekintetben fog bizonyára ellenvetést is fölidézni; de az összehordott anyag lefegyverzi még azt is, kinek a gróf philologiai fejtegetései fölül kételyei támadnának. Érdeklődéssel várjuk a *második* kötetet gazdag excursusaival. Ha a mű teljes leend: akkor lesz ideje a behatóbb méltatásnak. H. I.

KÖNYVÉSZET.

Az Athenaeum Kézi Lexikona. A tudományok enciklopédiája különös tekintettel Magyarországra. Szakfőrnek közreműködésével szerkeszti Acsády Ignác dr. *Második* kötet. *L—Z.* Negyvenkét térképpel és műn melléklettel. (N. 8-r. VIII, 1001—1904 lap.) Budapest, 1893. 6 frt. Félbörbe kötve 8 frt.

Beöthy Zsolt. Széchenyi és a magyar költészet. A M. Tud. Akadémia 1893. január 15-én tartott Széchenyi-ünnepére. (8-r. 107 l.) Budapest, 1891. Akadémia. 1 frt.

Bodnár Zsigmond. Példák. II. füzet. A Példák I. füzetéről. — «A nagy idők folyamit kiméri». — A társadalom és a természettudomány. — Mi a protekció? — Gróf Apponyi Albert. — Gróf Csáky Albin. — Az idők árjának képeről. (8-r. 51 l.) Budapest, 1893. Singer és Wolfner. 30 kr.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia. Az I. osztály rendeletéből szerkeszti Gyulai Pál. XVI. kötet. 2. sz. *Goldzther Ignác.* A pogány arabok költészetének hagyományai. Szék-foglaló értekezés. (8-r. 69 l.) 60 kr.

Filozófiai írók tára. A Magyar Tud. Akadémia támogatásával szerkesztik Alexander Bernát és Bánóczy József. X. kötet. *Platon* válogatott művei. I. kötet. Gorgias. Philebos. Görögből fordította s bevezetéssel ellátta Péterfy Jenő. (198 l., 8-r.) Budapest, 1893. Franklin-Társulat. 1 frt 40 kr.

Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. V. Népköltési gyűjtemény a pite-lappmark arjeplogui egyházkerületéből. Magyar fordítással és jegyzetekkel ellátva. (N. 8-r. VIII, 332 l.) Budapest, 1893. Akadémia. 3 frt.

Havas Sándor, Gömöri. Budapest régiségei. A főváros területén talált műemlékek és történelmi nevezetességű helyek leírása. A fővárosi közgyűlés határozata alapján szakférfiak közreműködésével. IV. kötet. Tartalom: I. Visszapillantás az 1889—1892. évek eseményeire. II. — A főváros budai részének topographiája. Irta Gömöri Havas Sándor. — Az eraviscus nép és emlékei. Irta Hampel József. — Az építkezés Aquincumban. Irta Kuzsinszky Bálint dr. — Aquincum római feliratai. II. Közli Fröhlich Róbert. (Számos illusztrációval.) (4-r. 156 lap.) Budapest, 1893. Ifj. Nagel Ottó bizománya. 1 frt 50 kr.

Kisfaludy Sándor. Minden munkái, Negyedik kiadás. Kiadta Angyal Dávid. 8 kötet. (8-r. XV, 494, 572, 474, 590, 615, 589, 592, 743 l.) Budapest, 1893. Franklin-társulat. A 8 kötet ára 12 frt.

Kobzy János. Zrinyász s a régi epikai költészet. (8-r. 104 l.) Nagyvárad, 1892. Pauker Dániel. 80 kr.

Kozáry József. Magyar nyelvtan katekizmus alakjában. Vagyis: a közép- és polg. isk. I. és II. osztályának magyar nyelvi tananyaga kérdések és feleletekben földolgozva, (K. 8-r. 86 l.) Nagy-Kanizsán, 1893. Fischel F. 36 kr.

Magyar Könyvszemle. Közrebocsátja a m. nemzeti muzeum könyvtára. Tizenharmadik évfolyam. 1891. (8-r. 336, 162 l.) Budapest, 1893. Hornyánszky Viktor. 4 frt.

Nagy Mór dr. Lenuából. (K. 8-r. 163 lap.) Kolozsvár, 1892. Lehmann V. Sándor bizománya. 1 frt.

Pintér Kálmán. Magyar stilisztika. II. Szerkesztéstan. Iskolai használatra és olvasókönyvvel ellátva. (8-r. 184 l.) Budapest, 1893. Hornyánszky Viktor. 1 frt 20 kr.

Pirchala Imre. Rerum romanarum liber. Latin olvasókönyv a gymn. III. és IV. oszt. számára. Régiségteni függelékkal és szótárral ellátva. (8-r. 139 l.) Pozsony-Budapest, 1893. Stampfel K. 80 kr.

— Latin gyakorlókönyv a gymn. III. és IV. oszt. számára. (8-r. 97 l.) Pozsony-Budapest, 1893. Stampfel K. 60 kr.

Ráth Mór iskolai kiadásai. I. (8-r.) Budapest, 1893. Ráth Mór. I. *Arany János.* A magyar verselésről. (64 lap.) 30 kr.

Rábbeck Ottó. A római költészet története. Harmadik kötet. A császárkor költészete. Ford. Katona Lajos. (8-r. 552 l.) Budapest, 1893. Hornyánszky Viktor. Vászombá kötve 3 frt.

Szinnyei József. Magyar írók élete és munkái. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából. II. kötet. Caban—Enei. (8-r. 1474 lap.) Budapest, 1893. Hornyánszky Viktor. Félbörbe kötve 6 frt.

Thaly Kálmán. Rákóczy-emlékek Törökországban és II. Rákóczy Ferenc fejedelem hamvainak feltalálása. Második, bővített és számos képpel illusztrált kiadás. (8-r. 235 lap.) Budapest, 1893. Athenaeum. 3 frt.

A MAGYAR PHILOLOGIAI IRODALOM 1892-BEN.

Az összegyűjtött anyag ez összeállításánál a következő rovatokba van osztva:

I. *Általános nyelvészet és ethnographia.*

II. *Aesthetika és műtörténet.* 1. Aesthetika. — 2. Képzőművészetek. — 3. Zene. — 4. Színészet.

III. *Philologiai paedagogia.* 1. Általános irányú czikkek (nyelvtanításról, olvasásról, írásról). — 2. Magyar nyelv s irodalom. — 3. Klasszikus nyelvek. — 4. Német. — 5. Francia. — 6. Írás-olvasás.

IV. *Ugor nyelvek.*

V. *Árja nyelvek* (a cigány nyelvvel).

VI. *Keleti nyelvek* (arab, héber, török stb.)

VII. *Magyar nyelv s irodalom.* 1. Bibliographia. — 2. Magyar irodalomtörténet. (Ebbe fölvetettek a szépirodalmi művek és a színművek bírálatai is. Ez utóbbiaknál azonban csak az első előadás napja van megjegyezve. Ez lehetővé teszi a különböző napilapokban megjelent ismertetések fölkeresését.) — 3. Egyes írókról. — 4. Magyar nyelvészet (a végén: egyes szókról és szólásokról). — 5. Iskolakönyvek.

VIII. *Klasszikus nyelvek s irodalmak:* 1. Görög történet s régészet. — 2. Görög irodalomtörténet s egyes görög írók. — 3. Görög nyelvtan s olvasókönyv. — 4. Latin történet s régészet. — 5. Latin irodalomtörténet s egyes latin írók. — 6. Latin nyelvtan s olvasókönyv. — 7. Magyarország ókori régészete.

IX. *Germán nyelvek.*

X. *Román nyelvek.*

XI. *Szláv nyelvek.*

XII. *Vegyes.*

I. Általános nyelvészet és ethnographia.

a) *Nyelvészet.*

1. *Binder Karl.* Mezzofanti. P. Lloyd. 120. sz.

2. *Bökényi Dániel.* Az olvasás hasznáról. Mármárosi Tanügy. 51—57. l.

3. *Giesswein Sándor.* Beszéd és gondolkozás. Különös tekintettel Müller Miksa nyelvbölcseletére. Győri Közl. 34. sz.

4. *Giesswein A.* Die Hauptprobleme der Sprachwissenschaft. Ism. Dr. Kereszty V. M. Sion. 869. l.

5. *Goldziher Ignác.* Jelentés az orientalisták IX. nemzetközi congressusáról. Akad. Értes. 632—659. l.

6. *Kenézy Csátár.* Az olvasás művészete. Komáromi Lap. 3. 5. 6. sz.

7. *Latkóczy M.* A humanizmus egy elfeledett nőalakja. Elisabetha Johanna Westonia. Ism. Némethy G. Phil. Közl. 766. l.
8. *Nemes Imre dr.* A nyelv. Ism. Petz Gedeon. U. o. 763—766. l.
9. Schliemann Henrik. *ik.* Bud. Hirl. 152. sz. — Hét. 21. sz.
10. *Schubert István.* Az írás történeti fejlődése és a meredek írás jelenlegi állása. Nyugatmagy. Híradó 28. sz.
11. *Scossa Dezső.* Titkos írás. Főv. Lap. 359. sz.
12. *Simonyi Elek.* Az emberi beszédről. (Dr. Ónodi A. tanár előadása nyomán). Főv. Lap. 48. sz.
13. *Takáts Sándor.* Benyák Bernát és a magyar oktatásügy. Ism. Bayer József. Phil. Közl. 777—780. l.
14. *Theisz Gyula dr.* Riemann Ottó. Phil. Közl. 93. l.
15. *P. Thewreack E.* Elnöki megnyitó beszéd. 1891. decz. 27. U. o. 167—174. l.

b) Ethnographia.

16. *Beledi P. Miksa.* Keleti motívumok egy nyugoti mesében. Ethnographia 326—335. l.
17. *Bergner R.* Zur Topographie und Ethnographie Siebenbürgens. Ausland 21. sz.
18. *Goldziher Ignác.* Az összehasonlító vallástudomány ethnographiai kapcsolata. Ethnographia 335—351. l.
19. *H. A.* Hazai népvizsgáló irodalom. Élet. 76—78. l.
20. *Herman Ottó.* A halászat mint ősfoglalkozás és viszonya a néprajzhoz. Ethnographia. 253—262. l.
21. *Herman Ottó.* Magyar pásztoremberek remeklése. U. o. 310—321. l.
22. *Istvánffy Gyula.* Adatok a palócz nép babonáihoz. U. o. 351—362. l.
23. *Jankó János.* Kalotaszeg magyar népe. Néprajzi tanulmány. Budapest, Athaeneum, 1892. (8-r. 223 l.) 2 frt. — Bírálja Hermann O. Bud. Szemle. 70. köt. 131—148. l. Dr. P. K. Nemzet. 55. sz. — H. A. Élet. 215. l. — Vámbéry Á. Ung. Revue. 294—296. l.
24. *Jankó János.* A kalotaszegi magyarságról. Erdély. 1—3. sz.
25. *Jankó János.* Közlemények a m. nemz. muzeum néprajzi tárából. Ethnographia 321—326. l.
26. *Katona Lajos.* «Folklórénk» és még valami. Nyelvőr. 534—537. l.
27. *Kőrösi Sándor.* Adalékok Fiume néprajzához. Ethnographia. 141—207. l.
28. *Kurz Sámuel.* Hiencz lakodalom. U. o. 19—24. l.
29. *Kuun Géza gr.* Néhány szó a Brodnikokról. Erdély. 1. füz.
30. *Lehoczky Tivadar.* Német telepek Beregmegyében. Ethnographia 1—17. l.
31. A néprajzi társaság reformja. U. o. 208—241. l.
32. *Pipai Károly.* A karancsalji palóczok. (Lakodalmi szokásaik.) Győri Közl. 3. sz.
33. *Petz Gedeon.* A magyar hun-hagyomány. Ungaria 6. 7. sz.
34. *Szilágyi Albert.* A bártfai Roland. Ethnographia 17. l.
35. *Török Aurél dr.* Az emberbúvárlat a néprajzban. Ethnographia 262—270. l. Nyugatmagy. Híradó 212. 213. sz.

36. Ű. Az aicsuthi cigánytelepítés. Vasárn. Ujs. 1. sz.
 37. *Versényi Sándor*. Babonás napok. Kőrmöcsbányai áll. főrealisk. 1891/2 értes. és P. Napló. 209. 210. 212—215. esti sz.
 38. *Vikár Béla*. Vadászati hagyományok a finneknél. Ethnographia 271—280. l.
 39. *Wislocki H.* Az erdélyi sátoros cigányok vándorjelei. Erdély. 1. füz.
 40. *Wislocki Henrik*. Erdélyi szász gyermekjátékok. Ethnographia 25—28. l.
 41. *Wislocki H.* Die Szekler und Ungarn in Siebenbürgen. Hamburg. Verlagsanstalt, 1892. (8-r.) 80 pf. — Ism. Lehmann P. Deutsch. Literat. Ztg. 44. sz.
 42. *Wislockiné F. E.* A kalotaszegi néphit köréből. Ethnographia 362—367. l.
 43. *Wislocki Henrikné*. Jóslo állatok a kalotaszegi néphitben. Nagyvár. Hirl. 88. 89. sz.
 44. *Xántus János*. A m. nemzeti muzeum ethnographiai osztályának története, s egy indítvány jövőjét illetőleg. Ethnographia 298—310. l.

II. Aesthetika s műtörténet.

1. Aesthetika.

45. *Alexander Bernát*. A művészi phantasiáról. Athenæum 104—125. l.
 46. *Bauer Simon*. A komikum. Szepesi Lapok. 11. 12. sz.
 47. *Belják B. Pál*. Szubjektívizmus a Zrinyiaszban. Magy. Szemle. 29. 30. sz.
 48. *Beöthy Zsolt*. A poetika útja és célja. Bud. Szemle. 71. köt. 161—173. l.
 49. *Beöthy Zsolt*. Képegyiség. Athenæum 39—48. l.
 50. *Bethlen Miklós*. A nemzeti vonás Duse művészetében. Egyetértés. 133. sz.
 51. *Bodnár Zsigmond*. Szellemi haladásunk törvénye. Budapest, Singer és Wolfner, 1892. (8-r. 97 l.) 70 kr. Phil. Közl. 402—406. l. Válasz Erdélyi ismertetésére, mely u. o. jelent meg (v. ö. 485. sz.). — Magy. Szemle. 24. szám.
 52. *Dengi János*. Értelmi elem a lirában. Magy. Szemle. 12. sz.
 53. *Esztegár László*. A magyar műballada kezdete. Budapest, 1892. (8-r. 71 l.) Ism. Sz. K. Armenia 217. l.
 54. *Gamauf Gy.* A komikum. Ism. Kelemen B. Phil. Közl. 781. l.
 55. *Gärtner Henrik*. A polgári dráma történetéből. Budapest, Robicsék Zs. 1892. (8-r. 33 l.) 40 kr. — Phil. Közl. 17. 115. l.
 56. *Gáspár Imre*. Ki az utánzó? Magy. Szemle. 42. sz.
 57. *Gáspár Imre*. Jeges, fagyos, havas poézis. U. o. 51. 52. sz.
 58. *Gáspár Imre*. A recitálás. P. Napló. 97. sz.
 59. *Godmann Karl*. Der Wahnsinn in der modernen Literatur. P. Lloyd 131. sz.
 60. *Herman Ferencz*. A magyar nép-humor. Kecskem. jogakad. olvasókör évkönyve. 1890/1. 135—148. l.
 61. *Hoffmann Sándor*. Realizmus a drámában és a színpadon. Magy. Szemle. 24. sz.

62. *Hoffmann Sándor*. Szezon végén. 1. Színirodalom. Magyar Szemle. 26. sz. — 2. Színház, közönség, színikritika. U. o. 27. sz.
63. A humorról. *Luczián*. U. o. 28—33. sz.
64. *Imre S.* A néphumor a magyar irodalomban. 1891. Ism. dr. Váczy János. Phil. Közl. 532—537. l.
65. Az írói egyéniségről. Pater Laurentius. Magy. Szemle. 11. sz.
66. *Káplány Antal*. Párhuzam a tragikum és komikum közt. (Szentesi közs. főgymn. 1891/2. értes.)
67. *Kirschmann A.* Die psychologisch-aesthetische Bedeutung des Licht- u. Farbencontrastes. Ism. Rosenberger Mór. Athenæum 261—272. lap.
68. *Kiss Ernő*. Verstechnikánk fejlődése a mult század végén. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, Buschmann F. 1892. (8-r. 32 l.)
69. A középkor humora. P. Napló 168. sz.
70. *Kudora János*. Az egyházi ékesszólástan elmélete. Hittudom. folyóirat. 133—176. 450—486. 730—782. l.
71. *Kúnos Ignác*. Türkischer Realismus. P. Lloyd 190. sz.
72. Látszat az irodalomban. r. s. Magy. Szemle 14. sz.
73. *Lehr Vilmos*. A leoninus. Tanulmány az irodalom és verstan történetéből. Budapest, Kilián Fr. 1892. (8-r. 82 l.) 50 kr.
74. *Maczki Valér*. A regény dialektikája. (Egri kathol. főgymn. 1891/2. értes.)
75. *Major Károly*. A költői képzelemről. (Hódmezővásárhelyi ref. főgymn. 1891/2. értes.)
76. *Moerichen O. v.* Über den Einfluss der Kunst auf das menschliche Gesicht. 1892. Ism. Nyitrai József. Nemzet 92. sz.
77. *Moscovitz Iván*. A regény hivatása. P. Napló 69. sz.
78. *Négyesy László*. A mértékes magyar verselés története. A klasszikai és nyugateurópai versformák irodalmunkban. A Kisfaludy-Társaság Lukács Krisztina díjával jutalmazott pályamű. Kiadja a Kisfaludy társaság. Budapest, Hornyánszky V. 1892. (8-r. 337 l.) 2 frt. — Ism. Kozma A. Nemzet 149. sz. — Élet 528. l.
79. *Négyesy László*. Nyugati formák a legújabb költőknél. Pesti Napló 166. sz.
80. *Obermayer György*. Epikus népköltés. (Esztergomi közs. alreálisk. 1891/2. értes.)
81. Problematikus költészet. *Tankréd*. Magy. Szemle 27. sz.
82. *Rakodczay Pál*. A dráma a vidéken. Föv. Lap. 355. sz.
83. *Rákosi Jenő*. A nemzeti génius. Magy. Salon XVI. kötet. 553—562. l.
84. *Rényi Rezső*. A humanismus jelleme. Irod. tört. Közl. 1—32. l.
85. A stílről. Pater Laurentius. Magyar Szemle 13. sz.
86. *Tell Anasztáz*. A műballada a magyar költészetben. (Győri benedekr. főgymn. 1891/2. értes.)
87. A világfájdalomról. Pater Laurentius. Magy. Szemle 22. sz.
88. *Vucskics Gyula dr.* Milyen legyen a kritikai ismertetés. Bölcs. folyóirat. 174—180. l.
89. *Wilczek János*. Miben nyilatkozik az aesth. műveltség? Magy. Állam. 167. sz.
90. *Wilczek János*. A költészet és az aesthetikai műveltség. (Ungvári kir. kath. főgymn. 1891/2. értes.)

91. *Zlinszky Aladár*. Lyrai szemelvények. (Zombori áll. főgymn. 1891/2. értés.)

92. *Zöldi Márton*. Művészek és kritikusok. Magyar Szemle. 37. sz.

2. Képzőművészetek.

93. *Badics Ferencz, dr.* Képzőművészetünk s a főváros. (1880—1890.) Főv. Lap. 35. 36. sz.

94. *Behányi Jenő*. Egy régi virágfestőről. (Komlóssy Ferencz.) U. o. 315. sz.

95. *Belják B. Pál*. A festett szobrokról. Magyar Szemle. 11. sz.

96. *Bodányi Odön*. Zichy Mihály albuma. Főv. Lap. 225. sz.

97. *Bodányi Odön*. Zichy Mihályról és műveiről. Aradi Közl. 283. sz. és Alföld 283. sz.

98. *Cornélius*. Az első műtárlat Pesten. Magy. Szemle 48. sz.

99. *Czobor Béla, dr.* Két régi ötvösmű az erdélyi egyház-megyéből. Arch. Ért. 326—330. l.

100. *Dadai Géza*. Magyar ornamentika. Magy. Nyomdászat 3. l.

101. *Diner József*. A magyar parasztmajolika. Művészi Ipar 31—50. l.

102. *Findura Imre*. Ferenczy István. Bud. Hir. 55. sz.

103. (*Forster Gyula, dr.*) Az ingó műemlékek. (8-r.) Ism. H. J. Arch. Ért. 357. l.

104. *Feszty Árpád*. A talpas tótok. Vasárn. Ujs. 11. sz.

105. *G. L., dr.* Reflexiók a műtárlatról. P. Napló 40. sz.

106. *Greguss János 1837—1892*. (Arczképpel.) Vasár. Ujs. 32. sz.

107. *Handbuch der Kunstpflege in Österreich*. Ism. Csizik Gyula. Művészi Ipar 51—52. l.

108. *H—i L.* Ein malender Sonderling. (K. W. Diefenbach.) P. Lloyd 51. sz.

109. *Hein A. R.* Die bildenden Künste bei den Dayaks auf Borneo. 1890. Ism. Jankó J. Ethnographia 367—371. l.

110. *Huszka József*. A mezőtelegdi ev. ref. templom falképei. Arch. Ért. 385—398. l.

111. *Illéssy János, dr.* Adatok a pozsonyi várkapolna festésének történetéhez 1563—1570. Arch. Ért. 330—335. l.

112. *Janitschek*. Geschichte der deutschen Malerei. Ism. Irmei Ferencz. U. o. 177—183 l.

113. *Kadocsa Elek*. Képzőművészet. Élet 786—789. 821—832. l.

114. *Keszler József*. Képzőművészeti kiállítás. Nemzet 328. 333. 337. sz.

115. *Keszler József*. Egy negyedszázad művészeti története. 1867—1892. Nemzet 161. sz.

116. *Kövér Béla*. A középkori sodronyománcz kérdéséhez. Arch. Ért. 18—33. l.

117. *K—r B—a*. Magyar díszöltönyök a Fraknoi kincstárból. U. o. 240—243. l.

118. *Kárász Leo*. Az aacheni magyar kápolna ötvösművei. Arch. Ért. 193—204. l. és Kath. Egyházi Közl. 13—16. sz.

119. *Kelemen Lajos*. Sajóssy Alajos oltárképei. Kath. Egyházi Közl. 19. sz.

120. A Kisfaludy-szobor leleplezése. Győr, október 2. Főv. Lap. 273. sz. — Lásd 164. sz. a. is.
121. *Kacziány Odön*. Képzőművészet. Élet 85. l.
122. *Keplevich István, gr.* A porcellán-gyártás felfedezése Európában. Magy. Salon XVI. köt. 378—382. l.
123. *Lázár Béla*. Magyar művészek a müncheni kiállításon. Magy. Géniusz 32. sz.
124. *Lázár Béla, dr.* Költők szobra. Főv. Lap. 335. sz. (Bande-laire és Banville-éről.)
125. *Lind Karl, dr.* Sammlung von Abbildungen mittelalterlicher Grabdenkmale. Ism. D—i. Arch. Ért. 437—440. l.
126. *Losonczi Lipót, dr.* Emlékszerőség a képzőművészetben. P. Napló 79. sz.
127. *Losonczi Lipót, dr.* Művészeink. 1. Benczur Gyula. 2. Ébner Lajos. Magy. Szemle 23. sz. — 3. Vastagh György. 4. Roskovics Ignác. U. o. 24. sz. — 5. Feszty Árpád. 6. Bihari Sándor. U. o. 25. sz. — 7. Basch Gyula. 8. Stetka Gyula. U. o. 26. sz. — 9. Tölgyessy Arthur. 10. Baditz Ottó. U. o. 27. sz. — 11. Margittay Tihamér. 12. Pálya Czelesztin. U. o. 28. sz. — 13. Nádler Róbert, 14. Telepy Károly. U. o. 29. sz. — 15. Than Mór. U. o. 30. sz. — 16. Bruck Miksa. 17. Jendrassik Jenő. U. o. 31. sz. — 18. Ujváry Ignác. 19. Mannheimer Gusztáv. U. o. 32. sz. — 20. Dudits Andor. 21. Köves Izsó. U. o. 33. sz. — 22. Bezerédi Gyula, 23. Szécsi Antal. U. o. 34. sz. — 24. Komlóssy Ede. 25. Stróbl Alajos. U. o. 35. sz. — 26. Zala György. 27. Róna József. U. o. 36. sz. és Magy. Salon. XVIII. köt.
128. *Losonczi Lipót*. Van-e nemzetiség a képzőművészetben? Magy. Salon. XVII. köt. 49—54. l.
129. *Losonczi Lipót, dr.* A művészet feladata 1892-ben. Magyar Szemle 2. sz.
130. *Losonczi Lipót, dr.* A mi gyűjteményeink. A magyar nemz. muzeum. U. o. 8. sz. — Az Esterházy-képtár. U. o. 9. sz. Az «O. M. K. T.» — U. o. 10. sz.
131. *Losonczi Lipót, dr.* A főváros monumentális épületei. U. o. 16. szám.
132. *Lützow, Carl v.* Geschichte des deutschen Kupferstiches und Holzschnittes. Ism. Irmei Ferencz. Arch. Ért. 270—274. l.
133. *Lyka Károly*. A modern művészet bölcselete. Athenæum 281—298. 447—466. l.
134. *Lyka Károly*. Egy festő-typus. P. Napló 105. sz.
135. *Lyka Károly*. A müncheni szalon. Hét 26. 27. sz.
136. *Lyka Károly*. Új magyar képek. (Téli műtárlat. 1891—92.) Élet 28—33. l.
137. *Lyka Károly*. Nemzeti képtár. U. o. 298—300. l.
138. *Lyka Károly*. Programmfestészet. U. o. 491—494. l.
139. *Marr K. Gerecze Péter*. Még egyszer a «Flagellánsok». U. o. 221—223. l.
140. *Gyürky Odön*. A flagellánsok. Marr K. festménye. M. Állam 54. szám.
141. *Kacziány Odön*. Marr Károly «A flagellánsok» című képe. Élet 164—167. l.
142. *Losonczi Lipót, dr.* A flagellánsok. P. Napló 61. sz. — Magy. Szemle 11. sz.

143. *Székely Béla*. A flagellánsok. (Marr Károly festménye.) Főv. Lap. 66. sz.
144. *Szmrecsányi Miklós, dr.* A flagellánsok. Marr Károly festménye a múcsarnokban. Magyar Salon XVII. köt. 13—16. l.
145. Miért pang a magyar történelmi festészet? P. Napló 27. sz.
146. *Moretti Rezső*. Modern olajfestmények konzerválása. Magy. Salon XVI. köt. 650—652. l.
147. *Muzslai*. Emlékszoobraink szaporításáról. Főv. Lap. 298. sz.
148. *Nagy Virgil*. A monumentalis fal-festés. Tanulmány. Budapest, Dobrowsky és Franke. 1892. (8-r. 54 l.) 1 frt 50 kr.
149. *Nyári Sándor, dr.* Műtörténeti képek. Orsz.-Világ 48. sz.
150. *Nyári Sándor*. Murillo. U. o. 52. sz.
151. *Nyitrai József*. Moerichen. Nemzet 108. sz.
152. *Nyitrai József*. A müncheni nemzetközi műkiállítás. U. o. 154. 179. 183. 190. sz.
153. *Pasteiner Gyula*. A képirás. Athenæum 67—91. l.
154. Petőfi Sándor szobrának története. Szerkesztette Amtmann Géza. Budapest, 1892. Ism. dr. Lázár Béla. Nemzet 285. sz.
155. *Piszer Imre, dr.* A modern művészetről. Kath. Szemle 16—52. l.
156. *Pór Antal*. Az aacheni magyar kápolna XIV. századi magyar ötvösműveiről. Arch. Ért. 432. l.
157. *Prém József*. Könyöki József. Főv. Lap. 52. sz.
158. *Pulszky Károly*. Az Akadémia szerepe a képzőművészetek fejlesztésében. Akad. Ért. 333—340. l.
159. *Radács Jenő*. A legyező. Művészi Ipar 13—30. l.
160. *Radványi Béla, dr.* A muzeumi képtár új rendezése. Magy. Szemle 22. sz.
161. *Radványi Béla, dr.* Művészi nevelés. U. o. 44. sz.
162. *Richter Aladár*. Munkácsy Mihály Neuilly-ben. Gömör-Kis-hont 25. sz. — Lásd 170. sz. a. is.
163. *Roche-grosse* képe «Babylon bukása». Főv. Lap. 318. sz.
164. *Rushek Antal*. Apróságok a Kisfaludy-szobor történetéhez. Győri Közl. 88. sz. — Lásd 120. sz. a. is.
165. *Ruskin J.* The Stones of Venice. 1890. Ism. T. N. Budapesti Szemle. 72. köt. 317—320. l.
166. *Schäfer G.* Der Dom zu Fünfkirchen und seine Restaurierung. Zeitschr. f. bildende Kunst. 1892. 1. füzet. Eleje megjelent 1891. 4. füzetben.
167. *Schliepmann Hans*. Betrachtungen über Baukunst. Ism. Batai Gábor. Műv. Ipar. 111. l.
168. Skutezky Döme. (Arczképpel.) A Hét 2. sz.
169. *Spitzer Mór*. Néhány adat Fölső-Magyarország régi agyagiparáról. Műv. Ipar 97—100. l.
170. *Szana Tamás*. Munkácsy Mihály. U. o. XVII. köt. 419—439. l. — Lásd 162. sz. a. is.
171. *Szana Tamás*. Képzőművészetünk huszonöt év óta. Magyar Salon XVIII. köt. 285—289. l.
172. *Szana Tamás*. Ébner Lajos. (Arczképpel.) Magyar Génius 18. szám.
173. *Székely Béla*. Művészek a művészetről. (Látogatás Keleti Gusztáv és Benczur Gyulánál.) Főv. Lap. 293. sz.

174. *Székely Samu*. A Champs Elysées «Salon»-ja. U. o. 130. sz. — A Mars-mezei «Salon». U. o. 151. sz.
175. *Szendrei János, dr.* Magyar viseletképek czímeres leveleinkben. Arch. Ért. 129—150. l.
176. Téli műkiállítás. *Losonczy Lipót*. A műcsarnok téli tárlata. Bud. Szemle 69. köt. 119—128. l. — Magy. Szemle 49—52. sz.
177. *Nyári Sándor, dr.* A téli kiállítás a műcsarnokban. P. Napló 328. 333. 346. sz.
178. *Péchy A.* Epilog. (A téli műkiállításához.) Főv. Lap. 31. sz.
179. *Székely Béla*. Téli kiállítás. Főv. Lap. 327. 337. 339. sz.
180. A téli kiállítás a műcsarnokban (képekkel). Magyar Salon. XVI. köt. 341—351. l.
181. *Tóth K. szobra*. *Losonczy Lipót*. A Tóth Kálmán-szobor pályázat. P. Napló 100. esti sz.
182. Tóth Kálmán szobra. *k—s*. Élet 219. l.

3. Színészet.

183. Ábrányiné-Wein Margit. (Arczképpel.) A Hét 1. sz.
184. Cs. Alszeghy Irma. U. o. 7. sz.
185. *Balog Artur*. A színházi kiállítás. (Bécsi Tárca.) Főv. Lap. 135. 145. sz.
186. *B. A.* A színművészeti kiállítás. U. o. 185. sz.
187. *Bayer József*. Hamlet-előadások a múlt században. Phil. Közl. 396—402. l.
188. *Duse E. Adorján Sándor*. Duse Eleonora. Nemzet 122. sz. 188a. *Dénes József*. Duse Eleonora és az új színművészet. Élet 345—347. l.
189. *Harmat Géza*. Duse Eleonora. Főv. Lap. 309. sz.
190. *Hoffmann Sándor*. Duse Eleonora. Magy. Szemle 21. sz.
191. *Jászai Mari* Duse Eleonoráról. Hét 19. sz.
192. *Keglevich István gr.* Duse Eleonora. (Képpel). Magy. Salon XVII. köt. 153—155. l.
193. *Lázár Béla*. Duse Eleonora. Vasárn. Ujs. 19. sz.
194. *Márkus Miksa*. Duse Eleonora. Orsz.-Világ 19. sz.
195. *Silberstein Adolf*. Eleonora Duse. P. Lloyd 102. 104. 106. 107. szám.
196. *Solymosi Elek*. A Duse-féle hatások titkai. Magyar Génusz 45. szám.
197. *Szana Tamás*. A Duse-láz. U. o. 19. sz.
198. Duse Eleonora. (Képpel.) Hét 18. sz.
199. Duse Eleonora. (Kaméliás hölgy.) *Csicseri Bors*. Főv. Lap. 118. sz. — (Fedora.) U. o. 120. sz. — (Nóra.) U. o. 123. sz. — (Fernande.) U. o. 124. sz. — (A Claudius felesége.) U. o. 126. sz.
200. Duse Eleonora «Kaméliás hölgy». Művésznők véleménye. Magy. Génusz 18. sz.
201. *X. Duse Eleonóra és a római társaság*. P. Napló 121. sz.
202. *Eibenschütz Ilona*. (Képpel.) Hét 45. sz.
203. Az erdélyi színészet százéves jubileuma. (Képekkel.) Vasárn. Ujs. 46. sz. — Nemzet 312. sz.
204. Az erdélyi nemzeti játszó társaság (1792.) Magy. Génusz 46. szám.

205. *Esztégár László*. Színészeink Bécsben. Főv. Lap. 279. sz.
 206. *Evva Lajos*. Judic. U. o. 2. sz. — Lásd a 215. sz. a. is.
 207. *F. Zs. dr.* Nemzetközi zene- és színművészeti kiállítás Bécsben. Grafikai Szemle 6. sz.
 208. *Feleký Miklós*. A magyar színészet epochája. Magy. Szemle. 23. sz.
 209. *Ferenczi Zoltán*. A kolozsvári magyar színészet történetének vázlatja 1821-ig. Erdélyi Híradó 257. sz.
 210. *Fodor György*. Szatmárnémeti színésze. 1790—1892. Nemzet 17. sz.
 211. *Fodor György*. Szatmár új színháza és régi színésze. (1790—1892.) Egyetértés 16. sz.
 212. *Gergely Dénes dr.* Az olaszok Oberammergau-ja. — A sordevoloi passziójáték. Magy. Szemle 50. sz.
 213. *Janovits Jenő*. Magyar színészet Bécsben. Magyar Génius 40. sz.
 214. *Janovits Jenő*. Sonnenthal a bécsi magyar előadásokról. Magy. Génius 41. sz.
 215. *Judicé. ll.* Bud. Hirl. 14. 16. sz. — Hét. 3. sz. — Főv. Lap. 16. sz. — Lásd 206. sz. a. is.
 216. A két Kean és Salvini. (Lewes «actors and on acting»-jából.) Főv. Lap. 13—15. sz.
 217. *Keglevich István, gróf*. Az ujkor legkiválóbb színészéi. Magy. Salon XVIII. köt. 82—91. l.
 218. *K. I. gróf*. A színpadi öltözék. U. o. XVI. köt. 439. l.
 219. A királygyilkos «Machbet»-ről, és Kazaliczkyról. Borsodm. Lapok 97. sz.
 220. *Klárné Angyal I.* Szép Darinka. Népszínmű. 3 felv. Első előadása a népszínházban, ápr. 23.
 221. *Rákosi Szidi*. Klárnéről. (Képpel.) Hét 37. sz.
 222. Klárné Angyal Ilka. Bud. Hirl. 254. sz. — Nemzet 254. sz.
 223. *Koltai Virgil dr.* A győri színház története. 1799—1892. Győri Közlöny 19. sz.
 224. Komáromi Mariska. (Arczképpel.) Hét 12. sz.
 225. *G. J. K.* Kopácsi Juliska. Torontál 226. sz.
 226. *Kovács Dénes*. Küri Klára. (Képpel.) Vasárn. Ujs. 47. sz.
 227. *Levinszky József* a nemzeti színházról. Nemzet 286. sz.
 228. *P. Márkus Emilia*. (Arczképpel.) Magyar Génius 16. sz.
 229. Nagy Ibolyka. (Képpel.) Hét 31. sz.
 230. *R. Réthy Laura*. *V. D.* Szolnok-Doboka 43. sz.
 231. *Rupp Kornél*. Elektra. Győri Közl. 104. sz.
 232. *Schmidt Attila dr.* Antik és modern színpad. Ism. Bódiss J. Phil. Közl. 773. l.
 233. *Schönthan Paul v.* Wiener Ausstellung für Musik und Theaterwesen. P. Lloyd 128. 142. sz.
 234. *Silberstein Adolf*. Vom Nationaltheater. P. Lloyd 177. sz.
 235. *Szász Béla*. A kolozsvári színházról. Főv. Lap. 78. sz.
 236. A szatmári új színház. Főv. Lap. 17. sz.
 237. *Szigeti József*. A táblabíró intendáns. Bud. Szemle. 70. köt. 306—315. l. (Simoncsics Jánosról.)
 238. Színházi levelek. Luczián. 1. Jászai Mari. Magy. Szemle. 5.

sz. — 2. P. Márkus Emilia. U. o. 7. sz. — 3. Szigeti József. U. o. 8. sz. — Mihályfi Károly. U. o. 9. sz. — Felekyné Flóra. U. o. 10. sz. — Náday Ferencz. U. o. 11. sz. — Helvey Laura. U. o. 14. sz. — Gyenes László U. o. 15. sz. — Odry Lehel. U. o. 17. sz.

239. Szükségtelen külföldi szereplés. Föv. Lap. 102. sz. (A nemzeti színház bécsi szerepléséről.)

240. Tamássy József. *Adorján Sándor*. Tamássy. Nemzet 249. sz.

241. *Gáspár Imre*. Emlékezés Tamásira. Magy. Szemle 38. sz.

242. *Solymossy Elek*. Tamássy József. Orsz.-Világ 38. sz.

243. Tamássy József. 1837—1892. P. Napló. 249. sz. — Budap. Hirl. 248. sz. — Vasárn. Ujs. 38. sz. (Arczképpel.) — Hét. 37. sz.

244. Tapoleczai Dezső. Aradi Közl. 57. sz.

245. *Váli Béla*. A legelső erdélyi színigazgató. (Felvinczi György.) Egyetértés 309. sz.

246. *Váli Béla*. Az erdélyi első magyar színtársulat alapvetése. (1792—1793.) U. o. 310. sz.

247. *Vidéki*. A vidéki színészetről és erre észrevételek. Föv. Lapok 338. sz.

248. Vizváriné-Szigeti Jolán. (Arczképpel.) Hét. 19. sz.

4. Zene.

249. *Ábrányi Kornél*, *id.* A magyar zenéről. Zenelap. 13. 14. sz.

250. *Ábrányi K.*, *id.* Zene. Egy évi visszapillantás. Magy. Salon. XVI. köt. 434—438. l.

251. *Ábrányi K.*, *id.* Művészet s művészek értéke. Magy. Génius 17. sz.

252. *Ábrányi K.*, *id.* Az orsz. magyar daláregyesület jubileumi ünnepsége. U. o. 33. sz.

253. *Ábrányi K.*, *id.* A régi Rákóczy-nóta és induló. Orsz. Világ. 48. sz.

254. *Ábrányi K.*, *id.* Királyi Pál és a hazai művészet. P. Napló 152. sz.

255. *A. K.* Zeneirodalmi Szemle. (Tóth Lajos: Gavotte; Ráder Irma: Valse brillante; Lányi Ernő: Bácskai lakodalom; Goll János: Ébresztő; Dankó Pista: A dorozsmai csárdában; Linka Kamilló: Sarolta keringő; Hilóczy Béla: Bordal; Major Gy. II-me Trio; Pap Zoltán: Nem járok én lányos házhoz; Heller W. Baross-induló zeneművek rövid ismertetése.) P. Napló. 118. sz. és 64. sz.

256. *Ambrozovics Dezső*. Horváth Attila. Orsz.-Világ. 22. sz.

257. Barbi Alice. (Arczképpel.) Vasárn. Ujs. 1. sz.

258. *Bartalus István*. A magyar palotás zene története. Századok 1—22. l.

259. *Bartalus István*. A zenetanárképzés kérdéséhez. Magyar Pædag. 242—245. Harrach J. válasza. U. o. 246. l. — L. 275. sz. a. is.

260. *Bátori Lajos*. Gyakorlati orgona-iskola. Ism. Sztankó Béla. Néptan. Lapja 11. 12. sz.

261. *Beer August*. Von der königlichen Oper. P. Lloyd 28. sz.

262. *Beliczay Gyula*. A zene elemei. Ism. k. Bud. Szemle 69. köt. 316—319. l.

263. *Bodányi Ödön*. A Wagner-előadások. (Bayreuth, aug. 21.) Föv. Lap. 233. 234. sz.

264. *Chován Kálmán*. A zongorajáték tanmódszere (methodikája), mint nevelési eszköz. Budapest, Deutsch Zs. és tsa. 1892. (8-r. 199 l.) 1 frt 20 kr.
265. *Cseh Lajos*. Énektanítás a javító intézetekben. Zenelap. 18. 19. sz.
266. Doppler Ferencz. *Z. Lucián*. Bud. Hirl. 359. sz.
267. Az elemi énekkoltatás elhanyagolása. Zenelap 17. 19. 23. sz.
268. Erkel Sándor. (Képpel.) Hét. 34. sz. — Bud. Hirl. 246. sz.
269. Erney József. (Arczképpel.). Zenelap 14. sz.
270. *Farkas Lajos*. A magyar ref. énekköltés s a francia dallamok. Sárosp. Lap. 26. 27. 29—31. sz.
271. Franz Robert levelei. (Halle, 1873. máj. 16. és 28. 1876. apr. 14.) Zenelap 21. sz.
272. Goll János. (Arczképpel.) U. o. 15. sz.
273. *Haberl Fer.* Magister choralis. Elméleti és gyakorlati útmutató a gregorián egyházi énekekre. A 9. jav. és bőv. kiadás után fordította a pécsi növendék papság Sz. Pál társulata. Ism. Jovánca Gyula. Magy. Állam 242. sz.
274. *Harrach József*. Magyar Arion. Ism. Weber I. Egyet. Közokt. Szemle 682. l. — Zenelap 18. sz.
275. *Harrach József*. A zenetanárképzés ügye hazánkban. Magy. Pædag. 23—28. l. — Lásd 259. sz. a. is.
276. *Helm Theodor dr.* Die polnische Oper in Wien. Pester Lloyd. 220. sz.
277. *Helm Theodor dr.* Die italienische Oper im wiener Ausstellungstheater. U. o. 231. sz.
278. Herold Alajos József Nándor. Zenelap 4. sz.
279. *Horváth Attila*. Zongoradarabok az ifjúság számára. Ism. Lelei Anna. Nemz. Növevelés XIX. köt. 93—99. l.
280. *Irsai Artúr*. Az énekhang élet- és egészségtanáról. Zenelap. 5—7. 9. sz.
281. *Ivánfi Jenő*. Mascagni. Föv. Lap. 263. sz.
282. Joachim. *G.* Bud. Hirl. 16. sz.
283. *Káldy Gyula*. Kurucz dalok a 17. és 18. századból. Ism. *K.* Föv. Lap. 333. sz. — P. Napló 345. sz.
284. *Káldy Gy.* A régi magyar zene gyöngyei. (A néprajzi társaság ülésében.) Föv. Lap. 88. sz.
285. *Káldy Julius*. Die volksthümliche Musik der Zeit Thököly's und Rákóczi's. Ung. Revue. 598—610. l.
286. Koessler János. (Arczképpel.) Zenelap 8. sz.
287. *Közeghy Géza*. Santa Lucia. (Emlékezés Voggenhuber Vilámára.) Föv. Lap. 134. sz.
288. *Közeghy Géza*. A «Bastien és Bastienne» költőjéről. U. o. 336. sz.
289. *Kürthy Emil*. Gerster Etelka. Ország-Világ. 1. sz.
290. *Kürthy Emil*. Bianchi Bianca. U. o. 18. sz.
291. Lányi Ernő. (Arczképpel.) Zenelap 16. sz.
292. *Lueddecke Gustav*. Robert Franz. P. Lloyd 260. sz.
293. A magyar géniusz a zenében. Egyetértés 90. sz.
294. *Márkus Miksa*. Hilgermann Laura. Ország-Világ. 7. sz.
295. *Mascagni*. Fritz barátunk. Lyrai opera 3 felvonásban, zenéjét szerző —, szövegét írta Sardou. Első előadása az operában jan. 23.

296. *Mascagni*. Paraszttbecsület. *Harmat G.* Az igazi Santuzza. (Bellincioni Gemma ábrázolásában.) Főv. Lap. 290. sz.
297. Massanet «Werther»-je. Főv. Lap. 51. sz.
298. *Mihalovich Odön*. Nemzeti opera- és zeneviszonyainkról. Nemzet 108. sz.
299. *Millöcker Károly*. A szerencsefia. Operette 3 felv. Első előadása a népszínházban szept. 20.
300. *Molnár Géza*. Ének a szalonban (A magyar műdal érdekében). Zenelap 21. sz.
301. Mozart. 1756—1791. (Képpel.) Vasárn. Ujs. 2. sz.
302. Ney Dávid. (Arczképpel.) Hét. 17. sz.
303. Pauli Rikhard. (Arczképpel.) Zenelap 12. sz.
304. *Podmaniczky Frigyes br.* Emlékezés Liszt Ferenczre. Magy. Szemle 28. sz.
305. *Podmaniczky Frigyes br.* Zene, színház, színművészet. — U. o. 30. sz.
306. *Rossini. Ábrányi K., id.* Rossini. P. Napló. 59. sz. — Vas. Ujs. 11. sz.
307. *Beer August*. Rossini. P. Lloyd 52. sz.
308. *Kőszeghy Géza*. Demetrio e Polittio. (Rossini első dalműve.) Főv. Lap. 60. sz.
309. *Molnár Géza*. Rossini. U. o. 59. sz.
310. Rossini. Zenelap 5. sz.
311. Rózsavölgyi Gyula. (Arczképpel.) U. o. 13. sz.
312. *Sebestyénne Stetina I.* A zenetanítónők helyzete. Nemzeti Nénevelés. XIX. köt. 327—332. l.
313. *Somogyi Ignác*. Dóczi L. és Strauss «Pázmán lovag»-járól. Főv. Lap. 6. sz.
314. *S. Ö. Scotta Frida*. (Arczképpel.) Vasárn. Ujs. 12. sz.
315. *Szabados K. Ábrányi K., id.* Emlékezés «Viora» szerzőjére. P. Napló 28. sz.
316. *Ambrozovics Dezső*. Szabados Károly. (1860—1892.) Egyetértés 28. sz.
317. *Szendrői Lajos*. Szabados János. 1860—1892. Magy. Szemle. 12. szám.
318. *Zöldi Márton*. Szabados Károly. Vasárn. Ujs. 10. sz.
319. *Sztankó Béla*. Káldy Gyula. (Arczképpel.) Vasárnapi Ujság. 50. sz.
320. *Sztojanovics Jenő*. A kis molnárné. Operette 3 felv. Scribe után írta Radó Antal. Első előadása a népszínházban jan. 29.
321. *Talián János*. Hogy lettem én opera-énekes. Magy. Szemle. 21. szám.
322. *Timár Szaniszló*. A tánczok metamorfozisa. Egyetértés 6. sz.
323. *Vajda Viktor*. Egy Marsellaise-vonósnégyes. Zenelap. 2. sz.
324. Vajda Emil dr. (Arczképpel.) U. o. 23. sz.
325. *Verő György*. A szultán. Operette 3 felv. Első előadása a népszínházban nov. 19-én.
326. *Wagner R.* Siegfried. Első előadása a m. kir. operában április 9.
327. *Wagner Rikhard*. Az istenek alkonya. Zenedráma. Első előadása a m. kir. operában decz. 10.
328. Zene-pædagogiai irodalmunk. Zenelap. 2. 5. 9. 15. sz.

III. Philologiai pædagogia.

1) Általános irányú czikkek.

329. *Bányai Jakab*. Az anyanyelv tanításának módszere. Pædag. Szemle 33—38. l.
330. *Bartos Fülöp*. A nyelvtanítás problémája. Ism. Dr. Balassa József. Phil. Közl. 273. l. — G. Magyar Pædag. 99. l.
331. *De Gerando Antonina*. A leányok irodalmi tanításáról. Magy. Pædag. 291—296. l.
332. *Istvánffyéné-Márki Gabriella*. A nyelvtanításról. Néptanítók Lapja 39. sz.
333. *Koltai Virgil*. A grammatikai tanítás az egységes középiskolában. Egyet. Közokt. Szemle 314—318. l.
334. *Málnai Mihály*. Irodalmi oktatás a népiskolákban. Magyar Pædag. 10—13. l.
335. *Marikovszky Menyhért*. Miként tanítsuk a szavalásra szánt költeményeket? (M.-Szigeti áll. felsőbb leányisk. 1891/2. értes.)
336. *Pap Mari*. Mondáink nevelő hatása. Nemz. Nőnevelés XIV. köt. 29—34. l.
337. *Petz Gedeon, dr.* Az idegen nyelvek tanításának módszeréről. (Budapesti ág. h. ev. főgymn. 1890/1. értes.) Ism. Dr. Balassa József. Phil. Közl. 355—359. l. — G. Magyar Pædag. 100. l.
338. *Schuber Mátyás*. A költészet szerepe a középiskolai nevelésben. (Rozsnyói ev. főgymn. 1891/2. értes.)
339. *Simsay Lajos, dr.* Mi sorvasztja középiskolai tanulóink kedv-érzetét, etc.? Ism. Bódiss Jusztin. Phil. Közl. 435—439. l.
340. *Theisz Gyula*. Az idegen nyelv tanításának módszeréről. Magy. Pædag. 274—291. l.

2. Magyar nyelv.

341. *Bökényi Dániel*. A magyar ABC- és olvasókönyvek történeti fejlődése a legrégibb időtől napjainkig. 1891. Ism. Sz. K. Magy. Pædag. 179—182. l. — Dr. Márki S. Nemz. Nőnevelés XIX. köt. 17—24. l.
342. *Bökényi Dániel*. A magyar ABC történetéhez. Nemz. Nőnevelés 141—144. l.
343. *Dvorzacsek János*. Néhány szó a magyar nyelv tantervéhez. Felső polg. isk. közl. 241. l. Erre felvilágosítások Dr. Baló Józseftől. U. o. 291. és 308—311. l.
344. *Gaál M. Tompa M.* «A gazdag» cz. költeményének tárgyalása az iskolában. Ism. dr. Kardos A. Phil. Közl. 685—687. l. — G. Magyar Pædag. 102. l.
345. *Mórocz Emilián*. A magyar és latin nyelv párhuzamos tanítása. (Pápai kath. gym. 1891/2. értes.) Ism. Bódiss J. Phil. Közl. 674—676. l.
346. *Roboz József*. A magyar nyelv a német tannyelvű iskolákban. (Záray Ö. «Magyar nyelv- és olvasókönyv»-e.) Néptanít. Lapja 49. szám.
347. *Somogyi Béla*. A magyar nyelv tanítása idegenajkú népiskoláinkban. Isk. Szemle (Csurgó) 201—204. l.
348. *Tolnay Lajos*. Költeményes gyűjtemény, mint segédkönyv,

a magyar irodalom tanításához. Budapest, Méhner V. Ism. Dr. Kerékgyártó Elek. Nemzet 254. esti sz.

3. Klasszikus nyelvek.

349. *Danielovics Kálmán*. Az V—VIII. oszt. görög és latin oktatás képe az 1890/91. évi értesítők alapján. Tanáregyl. Közlöny. XXV. 728—740. l.

350. *Dóczy Imre*. Irodalmi képzés a classica-philologiai oktatásban. Tiszántúli ref. tanáregyl. 1892/3. évkönyve 129—143. l. és Magy. Pædag. 456—468. l.

351. *Felméri Lajos*. A latin irodalom tanítása. Sárospataki Lap. 22. szám.

352. *Hegedűs István*. A görög nyelv és az egységes középiskola. Egyetértés 73. sz.

353. *Horváth Rezső*. Néhány szó a szülőkhöz a latin nyelv ügyében. Ism. Grósz Jakab. Phil. Közl. 273. l.

354. *Roseth Arnold*. Érettségi latin írásbeli dolgozataink. Tanáregyl. Közl. XXV. 204—207. l.

355. *Tóth Sándor*. Egy latin olvasó óra. (Pozsonyi kath. főgymn. 1891/2. értes.)

356. *Várkonyi Endre*. A görög nyelv protestáns iskoláinkban. — Az első görög nyelvtani óra az V. osztályban. (Sepsiszentgyörgyi ref. főgymn. 1891/2. értes.)

357. *Weber István*. Az alsófokú latin nyelvtanítás praxisából. — Az u-töví nevek ragozásának ismertetése. Egyet. közokt. Szemle 265—272. l.

4. Német nyelv.

358. *Dergách Sándor*. A német nyelv és irodalom tanítása gymnasiumainkban. (Nagybányai áll. főgymn. 1891/2. értes.)

5. Francia nyelv.

359. *Albrecht János*. A francia nyelv tanítása a gymnasiumban. Ism. Dr. Petz Gedeon. Phil. Közl. 162. l.

360. *Theisz Gyula*. A francia nyelv az egységes középiskolában. Tanáregyl. Közl. XXV. 669—674. l.

361. *Weber István*. A francia nyelv a gymnasiumban. Egyet. Közokt. Szemle 661—663. l.

6. Írás-olvasás.

362. *Böngérfi János* és *Kárpáti Béla*. Az álló írás. Fodor József dr. előszavával és dr. Schubert Pál e munka részére írt «Az írás és a szem» cz. tanulmányával. A szöveg közé nyomott számos ábrával, kézírásokkal, betűmintákkal és fénynyomatú képekkel. Melléklet: régi írásemlékek. Budapest, Lampel R. 1892. (8-r. XVI, 211 l.) 1 frt 50 kr. — Ism. Nagy Lajos. Prot. egyh. és isk. lap. 34. sz. — Gyürky Ö. Magy. Állam 127. szám.

363. *Böngérfi János*. Az írás-olvasás tanításának kérdéséhez. Prot. egyh. és isk. lap. 3. sz.
364. *Böngérfi-Kárpáti*. Dülő vagy álló írás? Magy. Pædag. 561—571. l.
365. *Böngérfi János*. Az álló írás. (Képekkal.) Vasárn. Ujs. 44. 45. sz. és Orsz.-Világ 44. sz.
366. *Buza János*. Az álló írás mint egészségi óvszer. Sárosp. Lap. 30. szám.
367. *Éberling József*. Néhány szó az írásbeli dolgozatokról. Tanáregyl. Közl. XXV. 674—677. l.
368. *Kárpáti Béla*. Reform a német írás-olvasás terén. Néptanít. Lapja 40. sz. és Pædag. Szemle 367—379. l.
369. *Kollmann Gyula*. Dülő vagy álló írás? Magy. Pædag. 351—375. l.
370. *Kruze Ernő*. Az álló írás, a jövő írása. Máramarosi Tanügy 224—229. l.
371. *Nagy Sándor*. Az álló betűk. Tanáregyl. Közl. XXV. 367—369. l.

IV. Ugor nyelvek.

372. *Eszt. Krohn K.* Die geographische Verbreitung estnischer Lieder. Ism. Katona Lajos Nyelvtud. Közl. XXII. 505—510. l.
373. *Finn. Genetz Arvid*. Némhöz. Finnból ford. Vikár Béla. Bud. Szemle 69. köt. 281. l.
374. *Kvacsala János*. A finn-magyar összehasonlítás első nyomai. Századok 79—80. l.
375. *Kvacsala Johann*. Die Anfänge der finnisch-ungarischen Sprachvergleichung. Ung. Rev. 123. l.
376. *Päivrinta Pietri*. Finn elbeszélések. Fordította Madzsar Gusztáv. Budapest, Lampel R. 1892. (16-r. 91 l.) 50 kr.
377. *Simonyi Zsigmond*. Az újabb finn nyelvészetről. Akad. Értes. 577—584. l.
378. *Lapp. Halász Ignác*. Harmadik lappföldi utam. Bud. Szemle 70. köt. 253—284. l.
379. *Mordvin. Steuer János*. A mordvin határozók, tekintettel a finn nyelvre. Nyelvtud. Közl. XXII. 441—475. l.
380. *Osztják. Simonyi Zs.* Egy osztják nyelvemlék. U. o. XXII. 408. l.
381. *Szamojed. Budenz József*. Jurák-szamojed szójegyzék. U. o. XXII. 321—376. l.
382. *Ugor. Budenz József*. Az ugor nyelvek összehasonlító alaktanához, — hagyatékából. U. o. 377—403; 417—440. l.
383. *Szabó Mihály*. A magyar-ugor összehasonlító nyelvészet célja. M. Állam 139. sz.
384. *Vogul. Budenz J.* Egy homályos vogul szó. Nyelvtud. Közl. XXII. 413—415. l.
385. *Munkácsi Bernát*. Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. I. f. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján. Budapest, 1892. Akadémia, (8-r. IV, 431 l.) 4 frt.
386. *Munkácsi Bernát*. Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet.

Regék és énekek a világ teremtéséről. I. füzet. Vogul szövegek és fordítások. Saját gyűjtése és Reguly A. hagyományai alapján közléteszi — Budapest, Akadémia, 1892. (8-r. 172 l.) 1 frt 50 kr.

387. *Vaszerő Rajmond*. 1. Van-e «senki» jelentésű középlozvai vogul khals? — 2. Kérdés a felsőlozvai vogul nyelvjárásra vonatkozólag. Nyelvtud. Közl. XXII. 415. l.

388. *Votják. Munkácsi Bernát*. *Votják* szótár. I. 1890. Ism. Szmirnov Iván (oroszból). U. o. 401—408. l.

389. *Munkácsi Bernát, dr.* A *votják* nyelv szótára. II. füz. Budapest, Akadémia, 1892. (8-r. 161—320. l.) 1 frt 50 kr.

V. Árja nyelvek (s a cigány nyelv).

390. *Czigány. Thewreuk István*. József főherceg és a cigányok. Vas. Ujság 52. sz.

391. *Örmény. Ághájancz Leo*. Gyermekekhangok. Ford. Simay Gergely. Arménia 263. l.

392. *Besiktháslián Eufémia*. («Jérk»-ből). Ford. Molnár Antal. U. o. 16. l.

393. *Besigtháslián*. Testvérek vagyunk. Ford. Simay Gergely. U. o. 212. l.

394. *Cselingárián Jakab*. Örmények a bécsi szini kiállításon. U. o. 178—180. l.

395. *Eginián*. Luszieneán Leo. Ford. Fehér Gerő. U. o. 202—204. l.

396. *Esztegar László*. Örmény dal és görög epigramma. U. o. 114. l.

397. *Esztegar László*. Újabb adatok a mai örmény líráról. U. o. 235—237. ; 295—298. ; 331—333. ; 368—370. l.

398. *Esztegar László*. Chorenei Mózes. Föv. Lap. 232. sz.

399. *Hovhánniszlián*. Ó lennék... Ford. Molnár Gergely. Arménia 356. l.

400. *Moszkofján Ádám* búja. Ford. Vikár Béla. U. o. 23. l.

401. *Papp Mózes*. Örmény régiségek Berlinben. U. o. 304—306. l.

402. *Pátkánián Rajael*. Mámigonián Vártán dala. Ford. Simay Gergely. U. o. 353. l.

403. *Patrubány Lukács*. Az örmény mint indogermán nyelv. U. o. 283—285. ; 306—309. l.

404. *Wislocki (Dr. Heinv. v.)*. Mærchen und Sagen der Bukovinaer und Siebenbürger Armenier. Hamburg, 1892. (8-r. 188 l.) — Ism. Literar. Centralblatt 38. sz. és Deutsche Litterat. Ztg. 27. sz. — Hermann A. Armenia 21. l.

VI. Keleti nyelvek s irodalmak.

405. *Héber. Bacher Vilmos*. Salamon Ibn Gabirol szentírás-magyarázata. Magyar Zsidó Szemle. 370—379. l.

406. *Bacher W., dr.* Die Agada. Ism. dr. Blau Lajos. U. o. 401—406. l.

407. *Bernstein B., dr.* Die Schrifteklärung des Bachja b. Ascher ibn Chaláva. etc. 1891. Ism. Migléczy Á. U. o. 209—212. l.

408. *Blau Lajos, dr.* A szentírás és a zsidó tudomány irodalma 1891-ben. U. o. 22—32. l.
409. *Blau Lajos, dr.* A semá eredetéről. U. o. 200—208. l.
410. *Blau Lajos, dr.* A tóra irányáról. U. o. 560—567. l.
411. *Blau Lajos, dr.* Az ujhéber szótárhoz. U. o. 709—714. l.
412. *Büchler Sándor.* Mendelssohn Mózesnek egy ifjúkori magyar barátja. U. o. 308—313. l.
413. *Feuerlicht Mór.* A grammatikai genus a héberben. Az analogia hatásának elmélete alapján. Nyelvpsychologiai értekezés. Budapest, Kunosy V. 1892. (8-r. 41 l.)
414. *Goldziher Ignác.* A szinai félsziget régiségeiről. Arch. Értes. 48—58. l.
415. *Júda Halévi.* Czijjon. Ford. Kecskeméti L. Magy. Zsidó Szemle. 603. l.
416. *Kecskeméti Lipót, dr.* A szerelem a zsidó vallási költészetben. U. o. 33—42. l.
417. *Kecskeméti Lipót, dr.* A muziv-stylus a spanyol-zsidó kor-szak költeményeiben. U. o. 191—199. l.
418. *Lenke Manó.* A fenecziai nyelv és emlékei. Bölcsészettudományi értekezés. Budapest, Propper L. 1892. (8-r. 49 l.)
419. *Lövy Ferencz.* R. Simon Ben Jochai élete és szentírásmagyarázata. Adalék a tanaiták történetéhez és szentírás magyarázatához. Bölcsészettudományi értekezés. Budapest, Márkus S. 1892. (8-r. 36 l.)
420. *Lövy Mór.* A paradicsom allegóriája Ibn Gabirolnál. Magy. Zsidó Szemle. 437—441. l.
421. *Lövy M.* Über das Buch Jóna. Exegetisch-kritischer Versuch. Ism. Schön Dávid. U. o. 469—471. l.
422. *Major J. Gyula.* Zsidó vallásos énekek. Ism. Herzog Margit. U. o. 271—273. l.
423. *Makai Emil.* Zsidó költők. Műfordítások Salomon Ibn Gabirol, Júda Halévi, Samuel Hánágid, Mózes Ibn Ezra, Ábrahám Ibn Ezra, Chárizi. Manello verseiből. XI—XIV. század. Budapest, Singer és Wolfner, 1892. (8-r. VIII, 256 l.) 2 frt. — Ism. D—d. Bud. Szemle 70. köt. 500—504. l. — Lederer Ign. Magy. Zsidó Szemle. 325—341. lap. — ik Bud. Hirl. 130. sz. — K. E. P. Napló 78. sz. — Egyetértés 52. sz. — Vas. Ujs. 10. sz. — Kath. Egyház. Közl. 7. sz.
424. *Makai Emil.* Énekek éneke. Ism. P. P. Hét 51. sz.
425. *Manuello.* Erdőben. Ford. Makai Emil. Magy. Zsidó Szemle 43. lap.
426. *Salamon ibn Gabirol.* Jekuthiel ibn Hasszán halálára. Ford. Kecskeméti Lipót. U. o. 542—547. l.
427. *Vajda Béla, dr.* A négybetűs istennév magyar fordításáról. U. o. 442—445. l.
428. *Perzsa. Hafiz.* Te vagy a hajnal... (Gázél). Ford. Fiók Károly. P. Napló 361. sz.
429. *Kégl Sándor, dr.* Tanulmányok az újabbkori persa irodalom történetéből. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XV. köt. 11. sz.) Budapest, Akadémia, 1892. (8-r. 188 l.) 1 frt 50 kr.
430. *Omer Chijam* költeményeiből. Ford. Feleki Sándor. Élet 322. l. és Székesfehérvár és vidéke 67. sz.
431. *Török. Halász Ignác.* Török dalok. Nyelvtud. Közl. XXII. 526—528. l.

432. *Kardos Arpád*. A török hirlapokról. Grafikai Szemle 9—11. szám.
 433. *Kúnos Ignác*. Egy ó-török nyelvemlék. Nyelvtud. Közl. XXII. 476—504. l.
 434. *Kúnos Ignác*. Türkische Volksromane in Klein-Asien. Ung. Rev. 201—211., 453—468. l.
 435. *Kúnos Ignác*. Collectio Szilágyiana. Akad. Értes. 20—27. l.
 436. *Kúnos Ignác*. Türkische Gedankenlieder aus Ada-Kaleh. Bosnische Post 6. sz.
 437. *Kuun Géza*, gr. Újabb adatok a kun Petrarca-codexhez. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XV. köt. 12. sz.) Budapest, Akadémia, 1892. (8-r. 16 l.) 15 kr.

VII. Magyar nyelv s irodalom.

1. Bibliographia.

438. *Ács Mihály*. Régi könyvnyomdászok bérvizonyairól. Grafikai Szemle 6—8. sz.
 439. *Aschenbrenner József*. A könyvek történetéről. Kath. Szemle 477—485. l.
 440. *Augenfeld Miksa*. A lipcei könyvipari muzeumból. Grafikai Szemle. 1. 8. sz.
 440a. *Ballagi Aladár*. Atilla bibliographiája. Irod. tört. Közl. 229—270., 410—430. l.
 441. *Eble G.* Egy magyar nyomda a XVIII. században. Ism. Prot. Szemle. 728. l.
 442. *Firtinger Károly*. Hazánk könyvnyomtatói Hunyadi Mátyás idejétől 1848—49-ig. Grafikai Szemle. 9—12. sz.
 443. *Firtinger Károly*. Két régebbi fővárosi nyomda. Grafikai Szemle 4. 5. sz.
 444. *Fritz S.* A bécsi cs. kir. udvari államnyomda új épületei és műszaki beosztásai Magy. Nyomdászat 85. 102. 134. 150. 173. 192. l.
 445. *Gáspár Imre*. Hirlapok és könyvek. Torontál 219. sz.
 446. *Hains* Repertorium bibliographicum. Register. Zusammen-gestellt v. K. Burger. 1891. Rövid ism. Századok 258. l.
 447. *Hellebrant Arpád*. A magyar philologiai irodalom 1891-ben. Phil. Közl. 544—624. l.
 448. Az idei dísznaptárak. Grafikai Szemle 3. sz.
 449. *Jakab Elek*. A m. t. Akadémia kézirat-tárának ismertetése. Budapest, Akadémia 1892. (8-r. 43 l.) 40 kr.
 450. *O. B.* Mikép készülnek a naptárak? Magy. Nyomdászat 106 120. 153. l.
 451. *Petrik Géza*. Magyarország bibliographiája. 1712—1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországbán és hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. IV. köt. 1. rész. Budapest, Dobrowsky és Franke. 1892. (N. 8-r. 1—224 l.) 3 frt 50 kr.
 452. *Schnorr v. Carolsfeld, Dr. Fr.* Katalog der Handschriften d. k. öffentl. Bibliothek Dresden. Ism. Crescens. Századok 851. l.
 453. *Sz. L.* A százsz egyetem levéltára. Századok 260. l.
 454. *Tschutschegg Vince*. Hirlapmunka husz év előtt és most.

Magy. Nyomdászat 39. l. — Hirlapmunka. U. o. 54. 73. 87. 103. 117. 136. 149. 169. l.

455. *V. S.* Könyvek, kéziratok, hirlapok. Magy. Szemle 22. sz.

456. *Volta Z.* Delle abbreviature nella paleographia latina. Milano 1892. Ism. Dr. Áldásy Antal. Századok 590. l.

457. *Zenker E. V.* Geschichte der Wiener Journalistik. 1892. Ism. d. Bud. Szemle 71. köt. 474—477. l. — Phil. Közl. 697. l.

2. Magyar irodalomtörténet.

458. *Ágai A.* Por és hamu. Ism. 1892. Kozma Andor. Nemzet 63. sz. — Gasparone. P. Napló 87. sz. — L. H—i. P. Lloyd 50. sz. — ik. Bud. Hirl. 61. sz. — Sz. Föv. Lap. 302. sz. — Gerő Odön. Élet 198—200. lap.

459. *Ágai.* Porzó. Igaz történetek. Ism. Ignotus. Hét 52. sz. — ik. Bud. Hirl. 358. sz.

460. *Almási Tihamér.* Spitzer Régi. Színmű 3 felv. Első előadása a népszínházban okt. 5.

461. *Almási Tihamér.* Az érdemkereszt. Dramolet 1 felv. Első előadása a nemzeti színházban okt. 28.

462. *Alpári Lajos.* Vadvirágok. Rövid ism. Föv. Lap. 9. sz.

463. *Alvinczy Bariss Sándor.* Álnevek az irodalomban. Györi Közl. 96. sz.

464. *Asbóth János.* Tanulmányok. Ism. Keszler J. Nemzet 108. sz.

465. *Ballagi A.* Ez világi hívságos gazdagság szereteti. Jezsuita iskolai dráma-tervezet. 1705-ből. Irod. tört. Közl. 108 l.

466. *Ballagi Aladár.* Sigvárd. Népmese. U. o. 120—128. l. — Phil. Közl. 445. l.

467. *Ballagi Géza.* A protestáns pátens és a sajtó Prot. Szemle. 1—52. 139—192. l. Önállóan is megjelent. Ism. Széchy Károly. Irod. tört. Közl. 373—379. l.

468. *Bánfi János.* Egyszer volt, hol nem volt. Ism. Albert János. Nyelvőr. 451—457. l.

469. *Der von Barcsa.* Ungarische Volksballade. Übers. v. Adolf Handmann. Ung. Rev. 223. l.

470. *Barna Izidor.* Buborékok. Költemények. Ism. K. E. P. Napló 109. esti sz. — Rózsa Károly. Székesfeh. és Vid. 55. sz. — Egyetértés 128. sz. — Rövid ism. Magy. Salon XVII. köt. 413. l. — Vasárn. Ujs. 20. szám.

471. *Bartók Lajos.* Erzsébet királyné. Tört. dráma 4 felv. Első előadása a nemzeti színházban márcz. 12.

472. *Békássy Helén.* Költemények. 1892. Ism. y. y. Föv. Lap. 190. sz. — E. P. Napló 180. sz. — Bud. Hirl. 279. sz. — Kozma A. Nemzet 204. sz.

473. *Benedek Elek.* Kis könyvtár. 1—6. sz. Máramaros-Sziget. Ism. Böngérfi I. Néptanítók Lapja 95. sz.

474. *Beniczkyné-Bajza L.* Tavasz és szerelem. Regény. Ism. Silberstein A. P. Lloyd 150. sz. — Élet 366. l.

475. *Beniczky-Bajza Lenke.* A vér. 1892. Ism. Ignotus. Hét 43. sz.

476. *Beöthy Zsolt.* Szent Katalin legendája. Nemzet 36. sz.

477. *Berczik Árpád.* A negyvenes évek magyar politikai és irányvígjátékairól. Bud. Szemle. 69. köt. 1—21. l.

478. *Berezik Árpád*. Jelentés az 1891. évi Teleki-pályázatról. Akad. Értes. 177—184. l.
479. *Berezik Árpád*. Atyám sírja. Ung 1. sz.
480. *Berezik Árpád*. Egy ábránd. Vigjáték 1 felv. Első előadása a nemzeti színházban okt. 28.
481. *Berkeszi István dr.* A magyar nyelv és szellem királyaink udvarában. Emléklapok a koronázás 25-dik évfordulójára. Temesvár, 1892. (8-r. 79 l.) — Rövid ism. Századok 694. l.
482. *Bessenyei Ferencz*. Irodalmi ereklyék. 1. Zilabi Károly levelei Tompa Mihályhoz. B.-Füred 1863. aug. 4; Pest 1863. szept. 25; 2. Ballagi Mór Tompához. Kecskemét 1865. jul. 2; Pest. 1867. mart. 28. Pest. 1867. ápr. 16; 3. Losonczy László Tompa M.-hoz, N.-Kőrös 1866. ápr. 26; 4. Medgyes Lajos Tompa M.-hoz. Deézs. 185(?). febr. 4.; 5. Vadnai Károly Tompa M.-hoz. 6. Könyves Tóth Mihály Tompához. Karczag, 1868. febr. 28. 7. Degré Alajos Tompához Svábhely 1862. jul. 16. 8. Bérczy Károly, Pest, 1863. szept. 25. Ország-Világ. 31. 32. sz.
483. *Binder Jenő*. Megjegyzések a «Gesta Romanorum hatása a magyar népköltészetre» című dolgozatra. Ethnographia 281—285. l.
484. *Bodnár Gáspár*. Elbeszélések. Szatmár 1892. Ism. Magyar Szemle 22. sz.
485. *Bodnár Zs.* A magyar irodalom története. I. köt. Ism. *U. Kath. Szemle* 336—345. l. — Ism. Dr. Váczy János, Századok 243—252. l. — Bodnár felelete U. o. 351—354. l. — Erdélyi P. Phil. Közl. 259—269. l. (V. ö. 51. sz.)
486. *Bognár Teofil*. Mátyás királyról szóló adomák olasz változatai. Phil. Közl. 739—744. l.
487. *Bognár Teofil*. A lovagregények. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 428—431. l.
488. *Bonitz Ferencz*. A katolikus sajtó előmozdítása. M. Állam 155. sz.
489. *Borovszky Samu*. Egy mult századi prédikáció. Prot. Szemle. 76—82. l. (Polgári Mihály mezőtúri prédikátoré 1752. jun. 11-ről.)
490. *Borsai Samu*. Erdélyi ev. ref. chorálkönyv, Nagy-Enyed, 1892. Baldi K. (2-r. 51 l.) 3 frt. Ism. Kálmán Farkas. Prot. egyh. és isk. lap 42. sz.
491. *Botond*. Tárcaírók. Magy. Szemle 26. sz.
492. *Botond*. Gavallérok az irodalomban. U. o. 33. sz. (gróf Zay Miklós, Justh Zsigm., gr. Vay Péterről.)
493. *Botond*. Irodalmi körök. U. o. 34. sz.
494. *Botond*. Éleztapok. U. o. 43. sz.
495. *Botond*. Irodalmi felolvasások. U. o. 48. sz.
496. *Böhm János dr.* A Káldi-Tárkányi-féle szentírási-fordítás második kiadása alkalmából. M. Állam 177. sz.
497. *Bródy Sándor*. Regénytárgyak. Budapest. Ism. Dr. Tóth Sándor Főv. Lap. 319. sz. — Ignotus. Hét 44. sz.
498. *B. Büttner Lina*. Irókról. (Kossuth, Schopenhauer, Goethe, Turgeneff, Dickens, Schiller-ről). Főv. Lap. 348. sz.
499. *Cosinus*. Költők versenye. — Margit-versek a «Magy. Salon»-ban. Magy. Szemle 41. sz.
500. *Csiky Gergely*. Két szerelem. Szomorújáték 3 felv. Első előadása a nemz. színházban nov. 18-án.

501. *Csipke-rózsák*. Tíz új magyar népdal. Ism. Műértő. M. Állam 251. sz.
502. *Csoór Gazsi*. Az én falum. Szeged, 1892. Ism. dr. Lázár Béla. Nemzet 139. sz. — Magy. Salon XVII. köt. 414. l.
503. *Czapáry László*. Mysterium és iskoladráma. (Egri kathol. főgymn. 1891/2. értes.)
504. *Czapáry László*. A liturgiai mysterium és a mysteriumdráma. Székesfehérv. és vidéke 1892. 155. 156. 1893. 1. 5. sz.
505. *Czirbusz Géza dr.* A kath. írók. Válaszul a Magy. Szemlének. — M. Állam 101. sz.
506. *Czóbel Minka*. Maya. Rövid ism. Föv. Lap. 355. sz. — ik. Bud. Hirl. 358. sz.
507. *Czóbel Minka*. Ujabb költemények. 1892. Ism. Vasárn. Ujs. 1. sz. — Hét 1. sz. — Bud. Hirl. 16. sz. — M. Salon XVIII. köt. 158. l.
508. *Dengi János*. Ujabb költemények. 1878—1892. (2. kiadás.) Budapest, 1892. Ism. Lévy Mihály. Magy. Szemle. 32. sz. — Dr. Sz. I. M. Állam 223. sz. — Tóth Sándor Föv. Lap. 221. sz. — ik. Bud. Hirl. 279. sz. — Élet 402. l. és D. I. u. o. 526—528. l. — Vasárn. Ujs. 39. sz.
509. *Dóczi Lajos*. Vera grófné. Színmű 3 felv. Első előadása a nemz. színházban nov. 11-én. — Lásd 313. 547. és 773. sz. a. is.
510. *Dura Máté*. Új élet. Ujabb költemények. Ism. dr. Lázár Béla. Nemzet 50. sz. — d. Élet. 501. l. — Magy. Szemle 1. sz. — Lásd 604. sz. a. is.
511. *Erődi Sámuel*. A pacsirtadaltól a szatiráig. 1892. Rövid ism. Vasárn. Ujs. 26. sz. — Föv. Lap. 160. sz. — ik. Bud. Hirl. 176. sz.
512. *Erdélyi Pál*. Atilla és a magyar hunmondák. Rövid ism. i. Phil. Közl. 276. l.
513. *Erdélyi Zoltán*. Május. Költemények. 1892. Ism. Pintér Kálmán. Magy. Szemle 40. sz. — ik. Bud. Hirl. 279. sz. Vasárn. Ujs. 44. sz. — Föv. Lap. 306. sz.
514. *Esztegar László*. Japáni rege a magyar műballadában. Föv. Lap. 110. sz.
515. *Eszterházy Pál* nádor versei. Közli dr. Merényi Lajos. Irod. tört. Közl. 129—146., 340—357. l.
516. *Etrepataky Nándor*. Karácsonyi könyvvásárlás. Magy. Szemle 51. szám.
517. *Falk Miksa*. Egy feledésbe ment ujságról. Szepesi Közl. 47. sz. (Magyar Sajtó-ról.)
518. *Faludi Ferencz*. Nemes urfi. Olaszból fordítva. Bevezetéssel, magyarázatokkal és szótárral. Szerkesztette Bellaagh Aladár. (Jeles írók iskolai tára 39.) Budapest, Franklin-társ. 1892. (8-r. 196 l.) 60 kr. — Ism. Takács György. Tanáregyl. Közl. XXV. 489. l. — e. Bud. Hirl. 49. szám.
519. *Farkas András*. Hódmezővásárhely pusztulásáról Kis Trója czim alatt irt művének költségeit kéri a város tanácsától: s értesíti ezt a személyén ejtett bánatolmrcól. Közli Szeremlei Samu. Irod. tört. közl. 398—400. l.
520. *Farkas Sándor*. Ifjú évek. 1892. Rövid ism. Vas. Ujs. 19. sz.
521. *Fejes István*. Előmunkálatok a magyarorsz. ref. egyház megújítandó énekes könyvéhez. Ism. Szuhay Benedek. Prot. egyházi és isk. lap. 21. 22. sz. — Mátrahegyi Sárosp. Lap. 16. 33. 54. la .

522. *Felszeghy Dezső*. Költemények. 1892. Rövid ism. Vasárnapi Ujs. 28. sz.
523. *Fischer-Colbrie Agost dr.* Katholikus tudományos társulatok. Kath. Szemle 626—633. l.
524. *Fülöp Árpád*. Csiksomlyói miszteriumok. (Csiksomlyói kath. főgymn. 1891/2. értes.)
525. *Gabányi Árpád*. A Kapivár. Vígjáték 3 felv. Első előadása a nemz. színházban decz. 2.
526. *Gabányi*. Kapivár. Magy. Génusz. 14. sz.
527. *Gelei József*. Tövises között. Tárczalevelek. Ism. Élet 559. l.
528. *Gerő Károly*. Kis madaram. Ered. népszínmű dalokkal 3 felv. Első előad. népszính. jan. 22.
529. *Gerő Károly*. A vadonban. Dráma 3 felv. Első előadása a nemz. színházban ápr. 8-án.
530. *Gonda Dezső*. Ujabb irodalmunk. Magy. Génusz 22. sz.
531. *Haksch Lajos*. Fotografiák. Pécs, 1892. Rövid ism. Magy. Szemle 14. sz.
532. *Heltai Jenő*. Modern dalok. Ism. Kozma Andor. Nemzet 149. sz. — ik. Bud. Hirl. 146. sz. — Élet 202. l. — Magy. Salon XVII. köt. 413. l. Lásd 604. sz. a. is.
533. *Hentaller Lajos*. A szabadságharc dalai. Magy. Salon XVII. köt. 125—136. l. — Nagyvárad Hirl. 90—93. sz.
534. *Herczeg Ferencz*. Mutamur. 1892. Ism. i. Bud. Szemle 71. köt. 315—320. l. — X. P. Napló 111. sz. — Kozma A. Nemzet 124. sz. — l. Néhány szó kritikánk egy sajtóságáról és Kozma válasza u. o. 128. sz. — Gonda Dezső Magy. Génusz 34. sz. — ó. Bud. Hirl. 141. sz. — Egyetértés 121. sz. — Főv. Lap. 101. sz. — th. Délmagyar. Közl. 90. sz.
535. *Herrmann A.* Szilágyi-Hajmási-ról. Ism. h. Phil. Közl. 445. l.
536. *Hevesi József*. Nászuton. Ism. dr. Lázár Béla. Nemzet 139. sz.
537. *Hevesi József*. A főthi dal jubileuma. Magy. Génusz 42. sz.
538. *Horváth Cyrill*. Codex-irodalmunk példái és a Példák könyve. (Bajai kath. főgymn. 1891/2 értes.)
539. *Horváth C.* Nemzeti irodalmunk a reformációig. Ism. Balassa Józ. Irod. tört. Közl. 80—83. l. — Magy. Szemle 2. sz. — Kath. Egyházi Közl. 8. sz.
540. *Horváth Elemér*. Az én világom. Ism. Soós Antal. Főv. Lap. 180. sz. — ik. Bud. Hirl. 176. sz. — Vasárn. Ujs. 34. sz. — Élet 557. l.
541. *Horváth (Horovitz) Lipót*. Pillanatfölvételek. Ism. Mező K. M. Állam 251. sz.
542. *Igmándi Mihály*. Magyar szellemi élet. Elbeszélések és rajzok a magyar írók és művészek életéből Budapest, ifj. Nagel O. 1892. (4-r. 212 l.) 3 frt 60 kr. — Ism. i. Bud. Szemle 69. köt. 156—158. l.
543. *Ignotus*. A szemil keservei. Ism. i. Budapesti Szemle 69. köt. 476—478. l. — Magy. Salon XVII. köt. 523. l.
544. *Inczédi László*. Versek. 1892. Ism. Sz. Főv. Lap. 239. sz. — il. Hét 33. sz. — Magy. Salon XVIII. köt. 77. l.
545. Irodalomtörténeti emlékek. II. kötet. Ism. Dr. Némethy Géza, Phil. Közl. 244—246. l.
546. Irodalmi kortesvilág. Severus. Magy. Szemle 7. sz.
547. Irodalmi levelek. Pater Profundus. 1. Dóczy Lajos. U. o. 4. sz. — 2. Csiky Gergely. U. o. 5. 6. sz.

548. *Jókai Mór*. Rákóczy fia. Regény. Ism. V—6. Élet 37. l.
549. *Jókai Mór*. Fekete vér. Regény. Ism. i. l. Élet 131. l.
550. *Justh Zsigmond*. Czóbel Minka. (Arczképpel.) A Hét 3. sz. — Lásd 492. sz. a. is.
551. *Kabos Ede*. Tantalusz. Színmű 4 felv. Ism. Á. E. P. Napló 98. sz. — r. Föv. Lap. 104. sz. — Magy. Génusz 14. sz. — Dénes I. Élet. 216 l. — Magy. Salon XVII. köt. 413. l.
552. *Kacziány G.* A nagy manöver és egyéb bakatörténetek. Ism. Élet 836. l.
553. *Kardos Albert*. A magyar szépirodalom története. A legrégibb időkől Kisfaludy Károlyig. (Athenæum kézikönyvtára I. kötet.) Budapest, 1892. Athenæum. (8-r. 203. l.) 1 frt 20 kr. — Ism. E. P. Századok 496—499. l. — Széchy Károly. Irod. tört. Közl. 180—193. l. — dr. Lázár B. Phil. Közl. 672—674. l. — b. f. Tanáregyl. Közl. 616—618. l. — ik. Bud. Hirl. 146. sz. — M. K. Föv. Lap. 86. sz. — i. r. Sárosp. Lap. 26. szám.
554. *Kardos Albert*. A tizenhatodik század hitvitázói. Föv. Lap. 300. sz.
555. A katolikus világi írók. Pater Laurentius. Magy. Szemle 17. sz. — Czirbusz Géza. Válasz erre Magyar Állam 101. sz. Felelet. Magyar Szemle 20. sz.
556. *Kiss Arisztid*. A karácsonyi misztériumok. Veszpr. Közlöny 52. szám.
557. *Kisteleki E.* — Lásd 604. sz. a.
558. *Koltai Virgil dr.* Hirlapirodalom Győrött. P. Napló 19. 20. sz.
559. *Koltai V.* Nemzeti irodalomtörténetünk korszakos felosztásáról. Ism. Góbi Imre. Phil. Közl. 769—773. l.
560. *Koltai Virgil*. A magyar nemzet loyaltitása költészetében. Nyugatmagy. Híradó. 132. 133. sz.
561. *Koncz Ákos*. Egri egyházmegyei papok az irodalmi téren. Eger, 1892. (8-r. XII, 262 l.) 2 frt. Ism. Magy. Szemle. 20. sz. — F. Sz. Magy. Sion 384. l.
562. *Kontúr B.* Morvaországból. Liljom hervadás. Budapest, 1891. Ism. Gyürky Ödön. M. Állam 18. sz.
563. *E. Kovács Gyula* költeményei. Budapest, 1892. Ism. Föv. Lap. 132. sz. — ik. Bud. Hirl. 146. sz. — Kovács Dezső. Erdélyi Híradó 121. sz. — Magy. Salon XVII. köt. 414. l. — Rövid ism. Vas. Újs. 22. sz.
564. *Kovács Pál*. A népdalok statisztikája. Kecskem. jogakad. olvasókör évkönyve 1890/1. 124—134. l.
565. *Kozma Andor*. Versek. Ism. Szántó Kálmán. Föv. Lapok. 340. sz. — Ignotus. Hét. 49. sz. — ik. Bud. Hirl. 339. sz. — Vasárnapi Ujs. 50. sz. — Giuseppe. Nyiregyházi Hirl. 37. sz.
566. *Kövér Ilma*. Damár Margit. Regény. Ism. E. P. Napló 180. sz. — Élet 468. l.
567. *Kurimszky János*. A kath. szerzők és a kath. olvasó-közön-ség. M. Állam 29. sz.
568. Szent László legendái. Erdélyi Híradó 144. sz.
569. *Laukó Albert*. Béla király névtelen jegyzője. Aradi Közlöny. 252. sz. (Anonymus hasonmás-kiadásáról.)
570. *Lázár Béla dr.* Tanulmányok a Jezsuita-drámák köréből. III. Illei János. Phil. Közl. 481—493. l. (Kezdetét lásd a Phil. Közlöny XV. köt.-ben.)

571. *Lázár Béla*. Das Casseler Fortunatus-Drama. Ung. Rev. 323—326. l.
572. *Lenkei H.* — Lásd 604. sz. a.
573. *Lipesei A.* — Lásd 604. sz. a.
574. *Loósz István*. Markalfról. Phil. Közl. 166. l.
575. *Malcomes Gizella brnő*. Mákvirágok. Ism. t. Élet 38. l.
576. *Margitay Dezső*. Asszony nem számít. Népszinmű. 3 felv. Első előadása a népszínházban febr. 20.
577. *Marikovszky Menyhért*. Széchy Mária. Máramarosi Lapok 46—48. sz.
578. *Markos Gyula*. Kath. Őrtüzek. III. kötet. Ism. Magy. Szemle 46. sz. — O—cs J—f. Magy. Állam 277. sz.
579. *Máthé Miklós*. Liliomok. Költeményfüzér. Ungvár, 1892. Ism. Magy. Szemle 29. sz. — ik. Bud. Hirl. 176. sz.
580. *Mátrahegyi*. Irodalmi divatok. Főv. Lap. 116. sz.
581. *Mátray Lajos*. A magyar dráma legrégibb nyomai. (Szatmári ref. főgymn. 1891/2. értes.)
582. *Mazuch Ede*. A közviszonyok és irodalmunk állapota 1711-től Ányos felléptéig. Ism. Szigetvári Iván. Phil. Közl. 683. l.
583. *Miért pang a kath. irodalom?* Kath. Egyházi Közl. 6. sz.
584. *Mihályfi Akos dr.* A sajtó és a katolikusok. Kath. Szemle 3—15. l.
585. *Mikszáth Kálmán*. Almanach az 1893. évre. Ism. Magyar Szemle 49. sz.
586. *Mikszáts K.* A galamb a kalitkában. 1892. Ism. i. Budapesti Szemle 71. köt. 478—480. l. — Kozma A. Nemzet 154. sz. — Hét 23. sz.
587. *Mitrovich Gyula ifj.* A vallásos költészet újabb mozgalmáról. (A reformatusoknál.) Főv. Lap. 12. sz.
588. *Mudrony Kornél*. Ildeiné leánya. Ism. Silberstein Adolf. P. Lloyd 47. sz.
589. *Munkácsy Kálmán*. Szürkület. Ism. P. P. Hét 51. sz.
590. *Műbarátok könyve*. Ism. dr. Lázár Béla. Nemzet 69. sz.
591. *Nagyszigethy K.* Helyreigazítás. Irod. tört. közlemények 179. (Bárczafalvi szójegyzékeről, ezáfolat Lázár Siegwart-értekezésére.)
592. *Néthy, Jean de*. Ballades et chansons populaires de la Hongrie. Ism. 6. Bud. Hirl. 332. sz.
593. *Neumayer Kornél*. Pontius Pilátus. Pécs. 1892. (8-r. 48 l.) Rövid ism. Magy. Szemle 40 sz.
594. *Palágyi L.* Magános uton. Ism. ik. Bud. Hirl. 358. sz.
595. *Palágyi Menyhért*. Irodalmi törekvések. Magy. Szemle 1. sz.
596. *Palágyi Menyhért*. A mai magyar irodalom. U. o. 16. sz.
597. *Palágyi Menyhért*. Pauer és Plagiosippus. U. o. 18. sz. — Pauer és Schopenhauer. U. o. 19. 20. sz.
598. *Páriz Pápai Ferencz* naplója 1649—1691. Közli Konecz József. Irod. tört. Közlem. 388—398. l.
599. *Pataj Sándor*. Egy kritikus dalai. Budapest, 1892. Ismerteti Muhoray A. Főv. Lap. 104. sz. — Vasárn. Ujs. 16. sz.
600. *Petheő József*. Költemények. Eger 1892. Rövid ism. Magy. Szemle 44. sz.
601. *Petri M.* Költemények. 1892. Ism. dr. Lázár B. Nemzet 50. sz.
602. *Pintér Kálmán*. Szent László király a magyar költészetben.

- Budapest, Hunyadi M. int. 1892. (8-r. 99 l.) Ism. Magy. Szemle. 28. sz. — Különlenyomat a budapesti kegy. r. gymn. 1891/2. ért.-ből.
603. Plágiumok. *Botond*. Magy. Szemle. 25. sz.
604. Poétácskák. *Constantinus*. 1. Lipcsey Ádám. Magy. Szemle 40. sz. 2. Kisteleki Ede. U. o. 41. sz. 3. Zempléni Árpád. U. o. 42. sz. 4. Dura Máté. U. o. 43. sz. 5. Lenkei Henrik. U. o. 44. sz. 6. Heltai Jenő. U. o. 45. sz.
605. *Pósa Lajos*. Zengő arany ABéczé. Ism. Zádorné Gáll A. Nemz. Nőnevelés XIX. köt. 401. l.
606. *Pruzsinszky Pál*. Szabadelvű röpiratok a forradalom előtt. (Karczagi ref. gymn. 1891/2. értes.)
607. *Rákosi Jenő*. Az 1892-diki Kóczán pályázat. Föv. Lap. 330. sz.
608. *Rákosi Jenő*. Jelentés az 1892-ki Kóczán-díjról. Akad. Értes. 685—692. l.
609. *Rákosy Viktor*. Rejtett fészkek. Ism. *ih*. Élet 78. l.
610. *Ráth György*. A felsőmagyarországi kryptokálvinisták hitvitázó irodalmáról. Irod. tört. Közl. 310—324. l.
611. *Récei Viktor*. Eredeti adat a hazai reformáció történetéhez. M. Állam 8. sz. (Summaia azon articulusoknak, kikről vetekedések támadtanak az august. tanétek között Keresztúr 1598 című unikumról.)
612. *h*. Régi újságok. Vasárn. Ujs. 6. sz.
613. *Reiner Bertalan*. Magyar kultúrképek. Ujabb sorozat. Ism. I. S. Föv. Lap. 326. sz.
614. *Révi Nándor*. Költemények. 1892. Rövid ism. Vas. Ujs. 43. sz.
615. *Rézbányai József*. Az irodalom jelentőségéről és feladatáról vallási és közművelődési tekintetben. M. Állam 248. sz.
616. *Róna Béla*. Tavasz. Ism. *ik*. Bud. Hirl. 279. sz. — Vasárn. Ujs. 29. sz. — Élet 558. l.
617. *Rosen Sándor*. A magyar drámairodalom és a bécsi színházak. Magy. Génusz 21. sz.
618. *Rupp Kornél, dr.* Némajáték 1695-ből. Irod. tört. Közl. 101—107. l.
619. *Sárffy Ignác*. Népmeséink néhány jellemző vonása. Ism. Dr. Katona L. Phil. Közl. 346—352. l. — V. Századok 438. l.
620. *Sárosi Árpád*. Ifjú évek. Rövid ism. Vasárn. Ujs. 5. sz. — Élet 333. l.
621. *Sattler Ernő*. Költészetünk helyzete a világirodalomban. Zala karácsonyi szám.
622. *Schwicker J. H., dr.* Die Sabbatharier in Siebenbürgen. Ung. Rev. 442—453. l.
623. *Sebesi Jób*. Költemények 1892. — Ism. *ik*. Bud. Hirl. 279. sz. Röv. ism. Vasárn. Ujs. 25. sz. — Föv. Lap. 160. sz.
624. *Silberstein Adolf, dr.* Ungarische Literatur. P. Lloyd 11. sz.
625. *Simay Odón*. Mécsvilágnál. Elbeszélések. 1892. Rövid ism. Magy. Szemle 50. sz. — Föv. Lap. 258. sz.
626. *Solymosy Sándor*. A főrévi mysteriumról. Vasárn. Ujs. 1. sz.
627. *Somogyi Béla*. Ifjusági irodalmunk. «Kis Könyvtár». Isk. Szemle (Csurgó). 341. l.
628. *Sóós Jenő*. Hajnal költemények. N.-Károly. 1892. Rövid ism. Magy. Szemle 19. sz. — Föv. Lap. 113. sz.
629. *Sölétormos György*. Beszélyek. Ism. Markos Gyula. Zalai Közl. 25. sz. — Magy. Szemle 18. sz.

630. Sz. K. A Teleki pályázat «szégyen-paragraphusa». Bud. Szemle 70. köt. 149—154. l.
631. Szabó Endre. Dalok. 1892. Ism. dr. Lázár Béla. Nemzet 50. sz. — Silberstein A. P. Lloyd 47. sz. — M. Salon XVI. köt. 654. l.
632. S. Szabó József. Az énekügyi elmunkálatok. Prot. Szemle 244—258. l.
633. S. Szabó József. A készülő új ref. énekes könyvről. Gömör-Kishont 14. sz.
634. Szabó Mihály. A magyar géniusz és nyelvbölelet. M. Allam 35. szám.
635. Szabolcska Mihály. Költemények. 1891. Ism. ó. s. Bud. Szemle 71. köt. 137—145. l. — Mátrahegyi. Sárosp. Lap. 128. 150. l. — Magy. Szemle 2. sz.
636. Szana Tamás. Örök emlékek. Ism. Lázár Béla. Nemzet 139. sz.
637. Szász Károly, legifj. A múzsa. Vígj. 1 felv. Első előadása a nemzeti színházban okt. 28. Homoki József. Indiscretio. Felelet Kessler kritikájára. Főv. Lap. 304. sz. Homoki. Válasz. U. o. 307. sz.
638. Szász Károly. Jelentés az 1891—92. évi gróf Karátsonyi-pályázatról. Akad. Értes. 185—193. l.
639. Szathmáry József. A ref. templomi énekes könyv története. Prot. Szemle 324—347., 446—488. l.
640. A magyar szatira-irodalom jelenéről. P. Napló. 260. sz.
641. Szávay Gyula. Költemények. 1892. Ism. Vas. Ujs. 2. sz. — Kozma A. Nemzet 149. sz. — Magy. Szemle 4. sz. — Élet 214. l. — K. Gy. Pécsi Figyelő 10. sz. — S—r. I—n. Veszpr. 4. sz.
- 641a. Széchy Károly. A Pannóniai ének. Irod. tört. Közl. 273—310. l.
642. Szécsen Antal gr. A történetírásról. Nemzet 136. sz.
643. Székely Béla. Divatos hazugság. Regény. Budapest. Rövid ism. Főv. Lap. 128. sz. — Ism. Sz. U. o. 146. sz. — Magy. Szemle 21. sz. — Élet 793. l.
644. Szépirodalmunk és a napisajtó. Tankréd Magy. Szemle 29. sz.
645. Szinnyei József. A magyar hirlapirodalom 1892-ben. Vasárn. Ujs. 6. sz.
646. Szinnyei József. Magyar írók élete és munkái. Ism. Sz. I. M. Állam 291. sz.
647. Szlávik Mátyás. Egyháztörténetünk művelése érdekében. Prot. egyh. és isk. lap 33. sz.
648. Szlávik Mátyás, dr. Az 1593. és 1647-iki bártfai énekeskönyv s a bártfai «Psalterium hungaricum». Prot. egyh. és isk. lap 38. sz.
649. Szomházy István. Versek. Nemzet 112. sz.
650. A «Szombati kör» és a m. tud. Akadémia 1849—50-ben. Akad. Értes. 563—577. l.
651. Szomorú Dezső. Elbukottak. Ism. Moscovitz Iván. P. Napló 116. sz. — Kozma A. Nemzet 149. sz. — ik. Bud. Hirl. 146. sz. — Élet 302. l. — Magy. Salon XVIII. köt. 157. l. — Silberstein A. P. Lloyd 98. szám.
652. Szöllőssy Károly. A Nagy-Várad egyházmegyei papság irodalmi működése. M. Sion 44—56., 139—145., 382—395. l.
653. Szöllőssy Károly. Pécs egyházmegyei papság irodalmi működése. U. o. 549—556., 619—630., 711—716. l.

654. *Szöllősy Károly*. A rozsnyói egyházmegyei papság irodalmi működése. U. o. 935—940. l.
655. *Szuhay Benedek*. Énekes könyvünk revisiojához. Prot. egyh. és isk. lap 4. sz.
656. *Szűry Dénes*. Rajzok. Ism. Jakab Ödön. Főv. Lap. 341. sz. — Y. Nemzet 360. sz.
657. *Tábori R.* Ungarische Literatur. Neue Arader Ztg. 123. sz. ismerteti Ábrányi Byron Don Juan fordítását, Szomory Dezső beszélyeit, Hevesi József beszélyeit, Gonda Dezső Ismerőseim, Herczeg F. Mutamur című munkáit.
658. *Takáts Sándor*. Irodalmi harcok. (1815 után.) Kath. Szemle 79—111. l.
659. *Tavaszi Antal*. Katonai dalok. Magy. Salon XVII. köt. 290—299. l.
660. *Tenus Tivadar*. Poros akták között. 1892. Rövid ism. Magy. Szemle 52. sz.
661. *Thewreuk Emil (P.)* Jelentés az 1891. évi Farkas-Baskó pályázatról. Akad. Értes. 193—195. l.
662. *Thury Zoltán*. Susanne. Drámai költemény. Ism. Élet 559. l.
663. *Tolnai Lajos, dr.* A magyar irodalom huszonöt éve. (1867—1892.) Magy. Szemle 23. sz.
664. *Tolnai Lajos*. Magyar költők. Költeményes gyűjtemény. Ism. n. P. Napló. 213. sz.
665. *Tolnai L.* Csak egy asszony. Ism. Élet 834. l.
666. *Tóth Béla*. Tárca-levelek. 1892. Ism. Sz. Főv. Lap. 239. sz. — Lévay Mih. M. Állam 205. sz. — A Hét 28. sz. — Gonda D. Magy. Géníusz 30. sz.
667. *Tóth József*. Unalom óráira. Ism. Eszenyi Sándor. Nagyvár. Hirl. 106. sz.
668. *Tóth Pál*. Költemények. 1892. Rövid ism. Vasárn. Ujs. 27. sz. — Főv. Lap. 153. sz.
669. *Urbán J.* Tréfa és valóság. Szabadka 1892. Rövid ism. Magy. Szemle 15. sz.
670. *Váczy János, dr.* Egy kecskeméti ház. Magy. Salon XVI. köt. 513—527. l.
671. *Vadnai Károly*. Éva leányai. Ism. P—i. L—s. P. Napló. 27. sz. — i. l. Élet 131. l. — Lázár B. Nemzet 139. sz.
672. *Vajda János*. Költemények. 1887—1893. Ism. Vasárn. Ujs. 52. sz. — ik. Bud. Hirl. 358. sz. — P. P. Hét 51. sz. — Főv. Lap 348. sz.
673. *Váradi Antal*. Elmúlt évekből. Ism. dr. Lázár Béla. Nemzet 139. sz. — Élet 167. l.
674. *Váradi Antal*. Festett világ. Regény a színész életből. Ism. Harmat Géza. Főv. Lap 207. sz. — X. P. Napló 190. sz.
675. *Váradi Ferencz*. Hulló levelek. Pécs. 1892. Rövid ism. Vas. Ujs. 40. sz.
676. *Varga Mihály*. Borus napok. Rövid ism. Kath. Egyh. Közl. 3. szám.
677. *Városey Gyula*. Derült ég. Vig elbeszélések. Lugos, 1892. Ism. Magy. Szemle 17. sz. — F. Sz. M. Sion 315. l. — Kath. Szemle 515. l.
678. *Városey Gyula*. Gyémánt a homokban. Regény. Budapest, 1891. Ism. i. Kath. Szemle 346. l.

679. *Vértesi Gyula*. Sebek. Elbeszélések. Debreczen, 1892. Ism. Dr. Tóth Sándor. Főv. Lap. 284. sz. — Magy. Szemle 41. sz. — R. A. Élet 752 l.

680. *Vidor Pál*. «Szökjünk!» Énekes szimfonia 3 felv. Első előadása a népszínházban márcz. 17-én.

681. *I. Virág Béla*. A rózsák betege. Ism. Lázár Béla. Nemzet 139. sz. — Élet 334. l.

682. *Zempléni Árpád* költeményei. 3. kiadás. Ism. Dr. Sz. J. M. Állam 269. sz. — Palágyi L. Orsz.-Világ 51. sz. — Vasárn. Ujs. 46. sz. — A. É. Élet 750—752. l. — Lakatos Sándor. Aradi Közlöny 259. sz. — Lásd 604. sz. a. is.

683. *Zichy Géza gr.* újabb költeményei. Ism. a. Nemzet 339. sz. — Dr. Sz. J. Magy. Állam 269. sz. — Vasárn. Ujs. 49. sz. — Főv. Lap. 324. sz.

684. *Zigány Árpád*. Letteratura ungherese. Milano, U. Hoepli, 1892. Ism. *dó.* Bud. Szemle 71. köt. 145—147. l. — Nemzet 105. sz. — Magy. Szemle 43. sz. — Élet 468. l.

685. *Zoltán Vilmos*. Az én dalaim. Költemények. Pécs. 1892. Ism. B. L. Magy. Szemle 13. sz. — Vasárn. Ujs. 15. sz. — Élet 333. l.

686. *Zocányi Jenő*. Egyháztörténetünk művelése érdekében. Prot. egyh. és isk. lap. 36. 37. sz.

3. Egyes írók.

687. Abonyi Árpád. A Hét 5. sz.

688. Amade. *Amade László (Várkonyi br.)* versei. Összegyűjtötte, bevezette s jegyzetekkel kísérte Négyesy László. (Olcso Könyvtár 309. sz.) (16-r. 575 l.) 1 frt 40 kr.

689. Ambrus Zoltán. A Hét 5. sz.

690. Apáczai Cseri J. *Bánóczi József*. Apáczai Cseri János. Athenæum 351—364. l.

691. *Gyalui Farkas*. Apáczai Cseri János életrajzához és műveinek bibliographiájához. Tanulmány. Kolozsvár, 1892. (8-r. 43 l.) — Rövid. ism. Sz. S. Századok 512. l.

692. *Neményi Imre*. Apáczai Csere János mint pädagogus. Ism. Dr. Baló József. Felső polg. isk. közl. 318—321. l. — Nemzet 277. sz. — Dáskál. Néptan. Lapja 89. sz.

693. Arany J. *Arany János*. Toldi. Költői elbeszélés. Magyarázta Lehr Albert. 8. bővített kiadás. (Jeles írók iskolai tára. IX.) Budapest, Franklin-t. 1892. (8-r. LXXII, 191 l.) 80 kr.

694. *Arany J.* Toldi. Magyarázta Lehr Albert. Ism. *r—n.* Bud. Szemle 72. köt. 301—304. l.

695. Arany János kiadatlan levelei. Közli Bessenyei Ferencz. Bud. Szemle 71. köt. 123—136. l.

696. *Arany János* egy kiadatlan verse. (Erdély I. II.) Főv. Lap. 211. szám.

697. *Csűrös Pál*. Arany leíró stíljának néhány vonása. (Szászvárosi ref. kun-kollégium 1891/2. értes.)

698. *Fülöp A.* Arany J. «Toldi»-ja a gymnasium IV. osztályában. Ism. Dr. Kardos A. Phil. Közl. 687—690. — G. Magy. Pädag. 102. l.

699. *Hoffmann Frigyes*. Toldi szerelme forrásai. Ism. Erdélyi Pál. Phil. Közl. 272. l.

700. *Hoffmann Mór*. Pædagogiai eszmék Arany János költeményeiben. Néptanít. Lapja 97—99. sz.
701. *Kara Győző*. Arany János összes műveiből kimaradt egyik verséről («Erdély»). Irod. tört. közl. 158—160. l.
702. *Kováts Antal*. A tragikum Arany János költészetében. (Kecskeméti kath. főgym. 1891/2 értes.)
703. *Kőrösi László*. Arany János emléke. Ország-Világ 44. sz.
704. *Kulcsár Endre*. Arany János elbeszélő irányáról. (Debreczeni ref. főgymn. 1891—2 értes.)
705. *Rupp Kornél dr.* Honnan ismerte Arany János Páris itéletét? Irod. tört. közl. 73. l.
706. *Szinger Kornel*. A Toldi-kérdés és Arany J. Toldi-trilógiája. (Szegei kath. főgymn. 1891/2 értes.) — Lásd 911. sz. a. is.
707. Bacányi. — Lásd a 838. sz. a.
708. *Balassa B. Zsolna dr.* Két nagy költőnk szerelme. Kath. Egyházi Közl. 23. 24. sz. (Balassa Bálint és Zrinyi M.-ről.)
709. *Balázs S. Abonyi Lajos*. Szegény Balázs Sándor ternója. P. Napló. 1. 3. sz.
710. *Balázs Alexander*. Heitere Lebensbilder. Übers. v. Dr. Ad. Kohut. Ism. ó—s. P. Napló 43. sz.
711. *Balla K. Porzó*. Egy magyar időjós. (Balla Károly 100-dik születésnapjához.) Főv. Lap. 92. sz.
712. *Bartók L. Thewreuk István*. Bartók Lajos. (Arczképpel). Magy. Génusz 11. sz.
713. *Bartók Lajos*, a kecskeméti kerület képviselője. Bud. Hirl. 91. sz.
714. *Bél M. N. Bél Mátyás* egy régi csonka kötete. (Gr. Zichy J. új kiadásában.) Főv. Lap. 331. sz.
715. *Bél Mátyás Hungaria nova V.* kötete. Századok. 854. l.
- 715a. *Benyák B.* — Lásd 13. sz.
716. *Bérczy K.* — Lásd 482. sz.
717. *Berki J.* Egy irodalmi ügy. Dömötör Pál és Teleki József levele. Vasárn. Ujs. 1. sz. (Berki József «Kéri pusztán» cz. költeményéről.)
718. Egy irodalmi ügy. Válasz a jánosházai kaszinónak. Berki József. U. o. 2. sz.
719. *Magyari (Kósa) Gusztáv*. Végző egy «irodalmi ügy»-ben. U. o. 11. sz.
720. *Bródy Sándor*. A Hét 6. sz.
721. *Buchholtz Gy. Weber Sámuel*. Id. Buchholtz György és kora. 1643—1724. Prot. Szemle 378—397. 546—576. l.
722. *Budenz J. F. I.* Budenz József. M. Salon XVII. k. 186. l.
723. *Heinrich Gustav dr.* Josef Budenz. P. Lloyd 93. sz.
724. *Simonji Zsigmond*. Budenz József. 1836—1892. Magyar Génusz 17. sz.
725. *Tolnai Vilmos*. Apróságok Budenz Józsefről. Aradi Közlöny 90. szám.
726. Budenz József. (Képpel.) Vasárn. Ujs. 17. sz. — Főv. Lap. 108. sz. — Bud. Hirl. 108. sz. — Szinnyei József. Phil. Közl. 441. l.
727. *Comenius Arányi Antal*. Emlékezés Comeniusról. Szepesi Lapok 17—18. sz.
728. *Bárány Gyula*. Comenius és a realizmus. Isk. Szemle (Csurgó). 100—103. l.

729. *Berecz Gyula*. Comenius Ámos János élete és működése. (1592—1671). Pædag. Szemle 39—47; 69—78; 100—106; 131—140; 173—177; 210—217. l.

730. *Bökényi Dániel*. Comenius Ámos János tanügyi működése. Máramarosi Tanügy 145—150. l.

731. *Deák Gyula*. Comenius emlékezete. Isk. Szemle (Csurgó.) 114—116. l.

732. *Dezső Lajos*. Comenius Amos János emlékezete. Magyar Pædag. 129—142. l.

733. *Dezső Lajos*. Comenius Schola Pansophicája és az egységes középiskola. U. o. 162—172. l.

734. *Dezső Lajos*. Comenius A. János. Bud. Szemle 70. köt. 1—30. lap.

735. *Farkas József*. Comenius János Amos. Bud. Hirl. 85. sz.

736. *Freund*. A Comenius ünnepélyhez. Isk. Szemle (Csurgó.) 108—110. l.

737. *Gyertyánffy István*. Miért ünnepeljük Comeniust? Néptanit. Lapja 26. sz.

738. *Gyürky Ödön*. Comenius. M. Állam 71. sz.

739. *Kiss Aron*. A magyar Comenius-irodalom. Néptanit. Lapja 10—12. sz.

740. *Kiss Aron*. A Comenius-kiállítás és a magyar Comenius-irodalom. U. o. 27. sz.

741. *Kvacsala János*. Szemle a legújabb Comenius-irodalom terén. Prot. Szemle 398—403. l.

742. *Kvacsala Johann dr.* Johann Amos Comenius. Sein Leben und seine Schriften. Leipzig u. Wien (8-r. VI, és 384 l.) — Ism. Mika Sándor. Századok 837—844. l. — Ism. Fabriczy János. Prot. egyh. és isk. lap 46. sz.

743. *Pethes János*. Comenius életéből. Isk. Szemle (Csurgó.) 110—114 lap.

744. *Radácsi Gy.* Comenius Ámos János. Sárosp. Lap. 253. l.

745. *Roboz József*. Comenius és a siketnémák oktatása. Alföld 60, 62. szám.

746. *Schmid Bertalan*. Comenius Amos János élete és működése. Máramarosi Tanügy. 171—177. 197—203. l.

747. *Schön József*. Comenius emlékezete. Nemz. Nőnevelés. XIX. köt. 166—175. l.

748. *Scossa Dezső*. Comenius Amos János. Nemzet 85. sz. — Főv. Lap. 87. sz.

749. *Simonyi Zsigmond*. Comenius és a magyar nyelvhasználtás. Élet 189. l.

750. *Szabó Aladár dr.* A Comenius-ünnepélyek jelentőségéről. Prot. egyh. és isk. lap 16. 17. sz.

751. *Szalay Károly*. Comenius Ámos János. Prot. Szemle. 215—234. l.

752. *Szinyei Gerzson*. Comenius Ámos János művei, melyek Sárospatakon készültek s részben itt ki is nyomattak. Sárosp. Lap. 386. l.

753. *Walter Gyula dr.* Comenius Ámos János. (1592—1671.) M. Sion. 201—212. l.

754. Comenius Sáros-Patakon. Egyetértés 85. sz.

755. Comenius Ámos János. (Képpel.) Vasárn. Ujs. 14. sz. — Kath. Egyházi Közl. 6. sz.
756. Cordatus K. *Pokoly József*. Cordatus Konrád. Prot. egyh. és isk. lap 56. sz.
757. Császár F. Egy kiadatlan költemény. (Császár Fer. A holdhoz.) Aradi Közl. 91. sz.
758. Cserei. *Ballaqi Aladár*. Cserei-e vagy Rozsnyai? Irod. tört. közl. 70. l.
759. Csiky G. *Engel Jakab*. Csiky Gergely. A vasember. Tragœdia. Zala. Karácsonyi szám.
760. *Esztegar László*. Csiky Gergely. Irodalmi vázlat. Arménia. 33—39. l.
761. *Györgyössy R.* Apróságok Csiky Gergelyről. Alföld. 137. sz.
762. *Parecz István*. Megnyitó beszéd a Csiky-ünnepélyen. Aradi Közl. 264. sz.
763. *Somogyi Gyula*. Emlékbeszéd Csiky Gergely fölött. Aradi Közl. 264. sz. és Alföld 264. sz.
764. *Theurewk István*. Csiky Gergelyhez az édes atyja. Alföld 1. sz.
765. *Törös Tivadár*. Csiky Gergelyről. Torontál 74. sz.
766. Csiky emlékezetére. Erdélyi Híradó 268—270. 272. 273. sz. — Lásd 500. és 547. sz. a. is.
767. *Csokonai Szinnyei József dr.* Csokonai és Lillája. Phil. Közl. 148—152. l.
768. *E. G.* Dalmady Győző. Magy. Szemle 47. sz.
769. *Dayka G. Kölln Gyula*. Ujhelyi Dayka Gábor jellemrajza és költészete. (Szilágysomlyói kath. gymn. 1891/2 értes.)
770. *Decsy S. Kempelen Béla*. Decsy. (Az 1790-diki «Pannoninai Féniksz» írója). Főv. Lap. 40. sz.
771. *Degré F.* — Lásd 482. sz. a.
772. *Dobsa L. Rényi Rezső*. Dobsa L. IV. László. Nyugatmagy. Híradó 39. sz.
773. *Dóczy Lajos*. (Arczképpel.) Magy. Génusz 9. sz. — Lásd 313. 509. 547. sz. a. is.
774. *Endrődi J. Duda János*. Endrődy Jánosról. Adalék piarista íróink méltatásához. Budapest, Pallas. 1892. (8-r. 69. l.)
775. *Eötvös J. Beöthy László*. Báró Eötvös mint regényíró. (Egyetemes könyvtár. 43. füz.) Győr, Grosz G. 1892. (16-r. 52 l.) 10 kr.
776. *Falk Miksa*. Báró Eötvös József és a kiegyezés. Magyar Salon XVII. köt. 234—251. l.
777. *Pethes János*. Eötvös és Széchenyi. Isk. Szemle (Csurgó). 352—357. l.
778. *Esterházy P. Ballagi A.* Esterházy Pál nádor litániai. Irod. tört. közl. 177. l. — Lásd 514a sz. a. is.
779. *Fabchich J. Takáts Sándor dr.* A zörgős lantu pap. Magy. Szemle 14. sz. (Kőszegi Fabchich József.)
780. *Fábián G. Kara Győző*. Fábián Gábor műfordításai. (Aradi kir. főgymn. 1891/2 értes.)
781. *Falk M. Vészi József*. Falk Miksa. Magy. Génusz 52. sz.
782. *A. K.* Falk Miksa. P. Napló 355. sz.
783. *Falk Miksa*. (Arczképpel.) Magy. Génusz 12. sz.
784. *Faludi F. Török K.* Faludi Ferencz. Ism. Kende E. Phil. Közl. 694. l. — V. Századok 437. l.

785. Fejér Gy. *Bellosics Balint*. Fejér György tanuló éveiből. Egyet. Közokt. Szemle 392—396. l.
786. *Gaal Gy.* — Lásd 848. sz. a.
787. Gönczy P. *Pethes János*. Gönczy Pál. Isk. Szemle (Csurgó.) 17—20. l.
788. Gönczy Pál. 1817—1892. (Arczképpel.) Vasárn. Ujs. 3. sz.
789. Gvadányi J. *Werner Adolf*. Gróf Gvadányi József. (Székes-
fehérv. kath. főgymn. 1891/2 értes.)
790. Gyöngyössi J. *Lehr Vilmos*. Gyöngyössi János. Phil. Közl. 204—214. l.
791. *Győry V.* — Lásd 926. sz. a.
792. Gyulai P. *Botond*. Gyulai Pál. Magy. Szemle 28. sz.
793. Gyulai Pál «politikai xéniái». P. Napló 244. sz.
794. Herczeg F. *Kóbor Tamás*. Herczeg Ferencz. Hét 9. sz.
795. Herczeg Ferencz. A Hét 5. sz.
796. Hunfalvy P. *Gerando, A. de*. Paul Hunfalvy. Nekrolog. Revue historique 49. köt. 230—235. l.
797. *Palóczy Lipót*. Ein ungarischer Ethnograph. Neue Fr. Presse. 1892. jan. 23.
798. *Riedl, Friedr. dr.* Paul Hunfalvy. Osterr.-Ungar Revue. XII. Bd. 323—331. l.
799. Hunfalvy Pál. Phil. Közl. 91. l.
800. Istvánffy M. *Kerekgyártó Árpád*. Istvánffy Miklós históriája ismertetése és bírálatáról. Irod. tört. közl. 324—340. l.
801. Jókai M. *Chalupka Rezső*. Jókai Mór a finn irodalomban. U. o. 160—164. l.
802. Justh Zs. *Bródy Sándor*. Justh Zsigmond. (Képpel). Hét 32. szám.
803. *Czobel István*. Reflexiók Justh Zsigmond «Pusztá könyvé»-ről. Nemzet 125. sz.
804. Justh Zs. — Lásd 492. sz. a.
805. Kabos E. *Constantinus*. Egy úgynevezett naturalista író. Magy. Szemle. 36. sz.
806. Káldi György. — Lásd 496. és 811. sz. a.
807. Karacs T. *Bárány Gyula*. Karacs Teréz. Iskolai Szemle (Csurgó). 291—293. l.
808. *Szigethy Karolina*. Karacs Teréz. Nemzeti Nőnevelés 338—343. lap.
809. *Szöts Farkas*. Karacs Teréz. 1808—1892. Prot. egyh. és isk. lap. 47. sz.
810. K. Karacs Teréz. Föv. Lap. 281. sz.
811. Károlyi G. *Rácz Kálmán*. A Károlyi Gáspár és Káldy György biblia-fordításai és a Károlyi-biblia védelme. Sárospatak, 1892. (8-r. 79 l.) 50 kr. Rövid ism. Századok 166. l. — Prot. Szemle 264. l. — Dr. Kereszty Victor. Magy. Sion 130—137. l.
812. *Rácz Kálmán*. Ballagi Mór a Károlyi-bibliáról. Sárosp. Lap. 27. lap.
813. Katona J. *Barabás Ábel, dr.* A Katona-ünnepélyhez. — I. Katona József kora. II. Katona J. irodalmi működése. Délmagyar Közl. 258. 259. sz.
814. *Breán K.* Katona József drámai működése. Ism. Bayer József Phil. Közl. 690—694. l.

815. *Csernátóni Gyula*. Katona József emlékezete. Erdélyi Híradó 257. sz.
816. *Cz. G., dr.* Katona-Madách. M. Állam 258. sz.
817. *Kempelen Géza*. Katona József emlékezete. Főv. Lap. 312. sz.
818. *Lothar Rudolf*. Eine nationale Tragödie. N. Fr. Presse október 4. sz.
819. *Pintér Kálmán*. Katona József. (1792—1892.) Magy. Szemle 45. szám.
820. *Rupp Kornél*. Melinda. Győri Közl. 19. sz.
821. *Silberstein A.* Josef Katona. P. Lloyd 269. sz.
822. *Dr. Szánthó Kálmán*. Katona József, az ember. Kecskemét. 47. sz. nov. 20.
823. *n—r.* A Bánk-bán kritikához. Magy. Szemle 45. sz.
824. A «Bánk-bán» költőjéről. Egyetértés 312. sz. — Kecskemét 46. szám.
825. Katona József. Győri Közl. 98. sz.
826. *Kazinczy F. Kazinczy Ferencz* három levele. 1. Szombathy Jánoshoz. Széphalom 1812. febr. 24. 2. Terhes Sámuelhez. Széphalom, 1816. márcz. 20; 3. Molnos Dávidhoz. 1826. márcz. 13. Közli Szinnyei Gerzson. Irod. tört. közl. 404—408. l.
827. Kazinczy Fer. tanfelügyelői körlevele. Szepesi Lap. 19. sz.
828. *Benő János*. Kazinczy F. A természet ekonomiaja. (Kisújszállási ref. gymn. 1891/2 értes.)
829. *Sámuel Aladár*. Egy nagy ember házasesete. (Saját levelei alapján.) Főv. Lap. 21. 22. sz.
830. *Sicard*. Kazinczy Ferencz mint szabadkőmives. Alföld 295. sz.
831. *Széchy K.* Kazinczy F. levelezése. 1891. Rövid ism. i. Phil. Közl. 274. l.
832. *Váczy János*. Kazinczy Ferencz mint epistolograph. Ism. Erdélyi Pál Phil. Közl. 90. l. — Lásd 985. sz. a. is.
833. Kenedi Géza. (Arczképpel.) A Hét 4. sz.
834. *Kemény Zs. Tutsek Anna*. Kemény Zsigmond mint regényíró. Élet 813—816. l.
835. *Királyi P. Falk M.* Paul Királyi. P. Lloyd 129. sz.
836. *Királyi Pál*. (1821—1892.) (Arczképpel.) Vasárn. Ujság 22. sz. — Lásd 254. sz. a. is.
837. *Kiss (Szegedi) I. Földváry László*. El lehet-e ejteni Szegedi Kiss István doctoratusát. Prot. egyh. és isk. lap 39. sz.
838. *Kiss Ján. Pap Ferencz*. Kiss János versei és Bacsányi. Phil. Közl. 651—658. l.
839. *Kiss J. Kiss József*. Madonna. Übers v. Lad. Neugebauer. Temesvár. Zeit. 89. sz.
840. *Kiss (Tóthfalusi) M. Tóthfalusi Kiss Miklós* siralmas panasza 1697. Kiadta Gyalui Farkas. Az eredeti kiadásról vett photo-einkographiai hasonmással, Kolozsvár, 1892. (8-r. 22 l.)
841. *Gyalui Farkas*. Tóthfalusi K. Miklós életrajzához. Grafikai Szemle 1. sz.
842. Tóthfalusi Kis Miklós síremléke. Századok 265. l.
843. Misztótfalusi Kis Miklós végrendelete. 1702. febr. Közli Barabás Samu. Irod. tört. közl. 109—111. l.
844. *Kisfaludy K. Kisfaludy Károly*. Sándor és Gunda. (K. K. ismeretlen novellája.) Közli Bánóczi József. Főv. Lap. 272. sz.

845. Kisfaludy Károly ismeretlen versei. Közli Bánóczi József. *Magy. Génusz* 40. sz.
846. *Télfy I.* Kisfaludy K. «Mohácsa» görögül. 1891. *Ism. Vári Rezső. Élet* 167—169. l.
847. *Bánóczi József.* Kritikai jegyzetek Kisfaludy Károly kiadatlan műveiből. *Vasárn. Ujs.* 40. sz.
848. *Bánóczi József.* Kisfaludy Károly. (K. K. levele Gaal Györgyhöz (1822. apr. 22.) *Hét* 40. sz.
849. *Lasz Samu.* Mi okozta Kisfaludy Károly halálát? *Nyugatm. Hiradó* 225. sz.
850. *Szigetvári Iván dr.* Kisfaludy Károly. *P. Napló* 272. sz.
851. Kisfaludy Károly. (Képpel). *Vasárn. Ujs.* 40. sz. — Lásd 120. 164. sz. a. is.
852. *Kocsi Csergő B. Kocsi Csergő Bálint* levele gályarabságából. Közli Mokos Gyula. *Irod. tört. közl.* 223—225. l.
853. *Mokos Gyula.* Adalékok Kocsi Csergő Bálint életéhez. *U. o.* 358—372. l.
854. Komócsy Lajos. (Nekr.) *M. Állam* 3. sz.
855. Kossuth L. *Baráth Ferencz.* Kossuth Lajos 90-dik születésnapja. *Vasárn. Ujs.* 38. sz.
856. *Hegyesi Márton.* Kossuth Lajos édes anyja. *Vas. Ujs.* 38. sz.
857. Kossuth Lajos, mint író. *Magy. Szemle.* 38. sz.
858. Kossuth Angliában. — K. születése. — Emlékezés Kossuthról. — K. dolgozószobája. — *Vasárn. Ujs.* 38. sz. — Lásd 498. sz. a. is.
859. *Kozma A. Kozma Andor.* (Képpel.) *Hét* 27. sz.
860. *Listi L. Listi László* munkái. Kiadta Komáromy A. 1891. *Ism. Heinrich G. Phil. Közl.* 49—53. l.
861. *Komáromy András.* Listi László. (Válasz Heinrich G. és dr. Váczy J. uraknak.) *Irod. tört. közl.* 88—95. l.
862. *Losonczy L.* — Lásd 482. sz. a.
863. *Madách I. Madách I.* Ember tragédiája. Ford. Dóczi L. *Ism. ad. Élet* 132. l.
864. *Dóczi Lajos.* Madách a német színpadon. *M. Génusz* 10. sz.
865. *Erdélyi Károly.* Az ember tragédiája. (Temesvári kath. főgymn. 1891/2 értes.)
- 865a. *Könyves Kálmán.* Madách Imre külföldön. *Délmagy. Közl.* 7. 9. 10. sz.
866. *Palágyi Lajos.* Madách kastélyában. *P. Napló* 213. sz.
867. *Rényi Rezső.* Madách I. Az ember tragédiája. *Nyugatmagy. Hiradó* 31. sz.
868. Az «Ember tragédiája» Bécsben. *Főv. Lap.* 170. sz. — Lásd 816. sz. a. is.
869. *Masnicus T. Krupecz István.* Masnicus Tóbiás fogsága és kiszabadulása. 1674—1676. *Prot. Szemle* 83—92. l.
870. *Mayer I. Mindszenti Oszkár.* István bácsi. *M. Szemle* 46. sz.
871. *Medgyes L.* — Lásd 482. sz.
- 871a. *Mélius. Fialowski L.* Mélius Juhász Péter herbáriumában levő növénynevek. *Term. tud. Közl.* 270. l.
872. *Mikszáth K. Botond.* Mikszáth Kálmán. *Magy. Szemle* 30. sz.
873. *Milotai Ny. I. Milotai Nyilas István* végrendelete. Közli dr. Illéssy János. *Irod. tört. közl.* 98—101. l.
874. *Bakóczy János.* Milotai Nyilas István. *U. o.* 176. l.

875. Mindszenty G. *Huttkay Lipót*. Mindszenty költészete. Kath. Szemle. 727—763. l.
876. *Violet Gyula*. Mindszenty Mária kultusza. M. Állam 74. sz.
877. *Mócs Zsigmond. G. G.* (Arczképpel.) Ország-Világ 43. sz.
878. Nagy Ig. Nagy Ignác önéletrajzi adatai. Közli Szily K. Irod. tört. közl. 227—229. l.
879. *Nogáll. Vucskics Gyula dr.* Ismét Nogáll Kempis fordításáról. M. Állam 66. sz.
880. *Nogáll J.* Kempis Tamás. Krisztus követése. Ism. Kisfaludy Á. Béla. Kath. Szemle 148—152. l. — Albert I. Nyelvőr 163—168. l.
881. *Pázmán. Szlávik Mátyás*. Pázmán és Bellarmin. Prot. egyh. és isk. lap 30. sz.
882. *Péczeli J. Péczeli József* két utlevele a külföldi akadémiákra. Közli Illésy János. Irod. tört. közl. 225—227. l.
883. *Pelbárt. Horváth Cyrill*. Pelbárt és a verses Katalin-legenda. U. o. 35—50. l.
884. *Petőfi. Petőfi A.* Der Apostel. Übers. v. Abai-Stein L. Ism. K. Gy. Pécsi figyelő. 10. sz.
885. *Petőfi*. 1. Trinklied; 2. Liebeslob. Übers v. Stefan Rónay. Ung. Rev. 662. l.
886. A «Nemzeti dal» egykorú német fordításokban. Közli F. Z. *Petőfi-Muz.* 36. 52. l.
887. *Petőfi* költeményei egykorú német fordításokban. Auf Rózsavölgyi's Tod. Közli Ferenczi Zoltán. U. o. 82. l.
888. *Petőfi* tábori levelei 1848—49-ből. Közli F. Z. U. o. 105—110., 125—130. l.
889. *Baróti Lajos*. *Petőfi* verseinek első kiadása. (A Nemzeti Kör jegyzőkönyvei alapján.) P. Napló 364. sz.
890. *Erdélyi Károly, dr.* Petoefiana. *Petőfi-Muz.* 70. l. (A felhők olasz fordítását Conte di Lara-ból közli.)
891. *Ferenczi Zoltán*. Adatok *Petőfi* pápai életéhez. U. o. 1—8. l.
892. *F. Z.* *Petőfi* és Horatius. U. o. 8—10. 37—40. 53—62. l.
893. *F. Z.* A «Tavaszi» zsebkönyvről. U. o. 10—13. l.
894. *F. Z.* *Petőfi* regényfordításai. U. o. 13. l.
895. *Ferenczi Z.* *Petőfi* hirlapi cikkei 1848-ból. U. o. 14—17. 30—35. 63—69. 84—91. l.
896. *F. Z.* *Petőfi* művei a folyóiratokban 1842—49. U. o. 17—18. l.
897. *F. Z.* Vonatkozások *Petőfi*re. (1847.) U. o. 21—23. 47—48; 98—99. 122—123. 148. l.
898. *Ferenczi Zoltán*. *Petőfi* és Szemere Miklós. U. o. 25—30. l.—Adatok *Petőfi* és Szemere viszonyához. U. o. 71—73. l.
899. *F. Z.* Egykorú megjegyzések *Petőfi* műveiről 1849-ben. U. o. 18. 94—96. 146—148. l.
900. *Ferenczi Zoltán*. *Petőfi* szülőháza. (Képpel.) U. o. 49—51. l.
901. *Ferenczi Zoltán*. «Az utósó alamizsna.» U. o. 77—82. l.
902. *F. Z.* Adatok a X-ek társulatához. U. o. 74. l.
903. *F. Z.* Adatok *Petőfi* műveinek megjelenéséhez. XIII. U. o. 75. l.
904. *F. Z.* Adatok *Petőfi* követjelöltségéhez. XV. U. o. 91—94. l.
- XVI. U. o. 114—117. l.
905. Bem hadi jelentése a «Honvéd»-ben. Közli Ferenczi Zoltán. U. o. 131—142. l.
906. *Hentaller Lajos*. A Klapka és *Petőfi*-ügy. Egyetértés 144. sz.

907. *Hevesi József*. Klapka und Petőfi. P. Lloyd 121. sz.
908. *Hory Béla*. Petőfi Sándor Kolozsvártt. Petőfi-Muz. 101—103. l. és Egyetértés 298. sz.
909. *Jókai Mór*. Petőfi élete és költeményei. Nemzet 45. sz.
910. *Klapka György*. Petőfi összekocczanása a hadügyminiszteriummal. Délmagyar. Közl. 115. sz.
911. *Kolosváry Aladár*. Petőfi és Arany Szalontán. Nagyvár. Hirl. 70. szám.
912. *Lenkei H.* Petőfi és a természet. Ism. fg. Bud. Szemle 69. köt. 458—461. l. — Badics Fer. Phil. Közl. 413—418. l. — Lázár B. Főv. Lap 28. sz. Irod. tört. közl. 83—87. l. — Gödrey Imre. Nemzet 93. sz. — vr. Tanáregyleti Közl. XXV. 491. l. — G. P. Élet 303. l.
913. *Schulpe György*. Petőfi Sándor lyrai költészete. Nyugatmagy. Hiradó 72. sz.
914. *Szinnyei József id.* Petőfi az «Ellenzéki kör» pénztárkönyvében. Petőfi-Muz. 41. l.
915. *Trencsény K.* Petőfi «Alkú» cz. költeményéhez. U. o. 114. l.
916. *Trencsény Károly*. Petőfi pessimizmusa. Magy. Salon XVII. köt. 61—63. l.
917. A kortársak bírálati Petőfi műveiről. Közli F. Z. Petőfi-Muz. 19—21., 41—47., 96., 117—122., 143—146. l.
918. Költemény Petőfi ellen. VIII. Petőfi. Csalomjaitól. U. o. 74. l.
919. Petrovits István szerződése Kis-Kőrössel. Közli Ferenczi Zoltán. U. o. 110—113. l.
920. Petőfi mint nyomdász. Petőfi-Muz. 100. l. — L. 154. sz. a. is.
921. *Szana Tamás*. Petőfi Zoltán. Magy. Salon XVI. köt. 576—581. l. — Magy. Géniusz 10. sz.
922. *Petőfiné, Szana Tamás*. Petőfiné Szendrey Julia. 1891. Ism. Dr. Váczy János. Phil. Közl. 154—161. l.
923. *Pósa L. Sebestyénné-Stetina I.* Pósa Lajos és a gyermekirodalom. (Arczképpel.) Nemz. Nénevelés XIX. köt. 176—184. l.
924. *Ráday G. Ráday Gedeon gr.* összes művei. Összegyűjtötte s bevezette Váczy János (Olcso könyvtár. 314. sz.) Budapest, Franklin t. 1892. (16-r. 86 l.) 40 kr. — Ism. l. Bud. Szemle 72. köt. 473—476. l.
925. *Révai. Kiss Sándor*. Révai Miklós. Torontál 96. sz.
926. *Reviczky Gy. Gáspár Imre*. Emlékek. (Győry Vilmos és Reviczky Gy. levele.) Győry levele Gáspár I.-hez Orosháza, 1874. szept. 16. Reviczky Gy. levele u. ahhoz. Garam-Ujfalu, 1873. decz. 18. Magy. Szemle 35. sz.
927. *Rónay J.* Rónay Jácint irodalmi hagyatéka. — Ráth Mór közleménye. — Főv. Lap. 99. sz.
928. *Rozsnyai*. — Lásd. 758. sz. a.
929. *Salamon. Heinrich G.* Franz Salamon. P. Lloyd. 243. sz.
930. *Marczali Henrik*. Salamon Ferencz. Hét 42. sz.
931. *Szász Károly*. Emlékezés Salamon Ferencz ifjúságára. Vas. Ujs. 42. sz.
932. *Váczy János, dr.* Salamon Ferencz. (1825—1892.) Vasárn. Ujs. 42. sz.
933. Salamon Ferencz. (1829—1892. Arczképpel.) Magy. Géniusz 42. sz. — Magy. Salon. XVIII. köt. 137—140. l. — Orsz.-Világ 42. sz. — ó. Bud. Hirl. 281. sz.

934. **Sárosi Gy.** *Sárosy Julius*. Die verlorene Rose. Übers. von Adolf Handmann. Ung. Rev. 136. l.
935. **Simai Kr.** *Ernyei István*. Simai Kristóf élete és munkái. Nagybecskerek. 1892. (8-r. 48 l.) Előbb a n.-beesker. főgymn. 1891/2. értes. jelent meg. Rövid ism. Magy. Szemle 32. sz.
936. **Sujánszky A.** *Spinoza*. Egy magyar főpap mint forradalmi költő. P. Hirl. márcz. 16. Sujánszky Antalról.
937. **Szabó (Baróti) D.** *Kovács L.* Baróti Szabó Dávid és nyelvjavító törekvései. Ism. Balassa I. Phil. Közl. 780. l.
938. **Szabó I.** *Csaplár Benedek*. Szabó István. 1801—1892. Phil. Közl. 449—455. 643—650. l.
939. **Tóth Lőrincz**. Szabó István. (Rozsnyói kath. főgymn. 1891/2 értes.)
940. Szabó István (1801—1892.) Nekrológ. Akad. Értes. 535—541. l. — Bud. Hirl. 89. sz. — Vasárn. Ujs. 14. sz. (Arcképpel.)
941. **Szabó K.** *Schilling Lajos*. Szabó Károly emlékezete. Felolvasta a m. k. Ferencz József tudom. egyetemnek 1891. decz. 14-én tartott emlékünnepeén. Kolozsvár. 1892. (8-r. 41 l.)
942. **Szabó (Szentjóni).** *Frank Zoltán*. Szentjóni Szabó László és költészete. (Csongrádi közs. polg. fiúiskola értes.)
943. *Szatsvay Sándor* aphorismái. Közli B. A. Irod. tört. Közl. 270. lap.
944. Szalay Fruzina. Dr. Türr. Nyugatmagy. Híradó 282. sz. — Hét 5. sz.
945. **Széchenyi I. Gróf Széchenyi István**. Máramarosi Tanügy 1—3. lap.
946. *Gyulai Pál*. Gróf Széchenyi István mint író. (Olesó könyvtár 322. sz.) Budapest, Franklin t. 1892. (16-r. 48. l.) 20 kr. Akad. Értes. 310—325. l. — Ism. Ignotus. Hét 45. sz.
947. *Majláth József gr.* Gróf Széchenyi István emlékezete. Bud. Szemle 69. köt. 293—300. l.
948. *Zichy Antal*. Gróf Széchenyi Istvánhoz intézett levelekről. Bud. Szemle 70. köt. 383—407. l.
949. Széchenyi emlékezete. Zala 8—14. sz. — Lásd 777. sz. a. is.
950. **Szemere M.** Szemere Miklós két levele Pajor Istvánhoz. 1. Apr. 29. 1868.; 2. nov. 7. 1873. Közli Szilágyi Sándor. Irod. tört. Közl. 117—120. l.
951. **Szemere M.** — Lásd 898. sz. a.
952. **Szék I.** *Békesi Emil*. Szék Imre kath. pap, író a XVI. század elejéről. Irod. tört. Közl. 32—34. l.
953. **Szerémi Gy.** *Erdélyi László*. Szerémi György és emlékiratai. Történelmi forrástanulmány. Budapest, 1892. Kókai L. (8-r. 135 l.) 1 frt 20 kr. Rövid ism. Sz. S. Századok 432. l.
954. *Szádeczky Lajos*. Szerémi György élete és emlékezete. (Értekezések a történelmi tudományok köréből, XV. köt. 7. sz.) Budapest, Akadémia, 1892. (8-r. 82 l.) 75 kr. — Ism. *J. R.* Századok 693. l.
955. *Szádeczky Lajos*. Szerémi emlékirata kiadásának hiányai. A bécsi codex alapján. (Értekezések a történelmi tudományok köréből, XV. köt. 8. sz.) Budapest, Akadémia, 1892. (8-r. 47 l.) 45 kr.
956. **Szigligeti.** *Gáspár J.* Szigligeti. Fenn az ernyő, nincsen kas. P. Napló 116. sz.

957. Szigligeti önéletrajzához. Közli Szily Kálmán. Irod. tört. Közl. 114—117. l.
958. Szulik J. *Gyürky Ödön*. Szulik József emléke. Magy. Allam 15. szám.
959. Szulik Emlék. Kath. Egyházi Közl. 2. sz.
960. Szvorényi. *Földes Géza*. Szvorényi József. Orsz.-Vil. 51. sz.
961. P. B. Szvorényi József. Bud. Hirl. 343. sz.
962. *Váczy János, dr.* Szvorényi József. (1816—1892.) Vas. Ujs. 51. szám.
963. Tábori Róbert. (Arczképpel.) Magy. Salon XVI. köt. 649. l.
964. Teleki L. K. J. A «Kezycenz». P. Napló. 49. sz.
965. Teleki S. G. J. Teleki Sándor és Debreczen. P. Napló 140. esti szám.
966. Gy. Gróf Teleki Sándor. (1821—1892.) Egyetértés 139. sz.
967. Teleki Sándor ezredes. Nemzet 139. sz. — Föv. Lap. 139. sz. — Bud. Hirl. 140. sz. — Vasárn. Ujs. 21. sz.
968. Tompa M. Tompa Mihály műveiből kimaradt forradalmi vers. Közli Kara Győző. Irod. tört. Közl. 430. l.
969. S. Szabó József. Egy költő magánéletéről. (Tompa Mihályról.) Föv. Lap. 294. sz. — Lásd 344. és 482. sz. a. is.
970. Tóth K. — Lásd 181. 182. sz. a. is.
971. Tóth L. *Rákóczy Géza*. Ungvárnémeti Tóth László élete és irodalmi munkássága. (Soproni Lähne-féle gymn. 1891/2. értes.)
972. Törs K. *Kazár Emil*. Törs Kálmán. Egyetértés 241. sz.
973. Szana Tamás. Törs Kálmán. 1843—1892. (Képpel.) Magy. Salon XVIII. köt. 69—70. l.
974. Törs Kálmán 1843—1892. (Arczképpel.) Vasárn. Ujs. 36. 37. szám.
975. Tsétsi J. *Király Pál*. Adalék ifj. Tsétsi János élete történetéhez. Irod. tört. Közl. 71. l.
976. Vadnai K. — Lásd 482. sz. a.
977. *Lasz Samu*. Vámbéry Ármin. Györi Közl. 12. sz.
978. Vajda P. *Széchy Károly*. Vajda Péter élete és művei. Budapest, Eggenberger, 1892. (8-r. IV, 343 l.) 2 frt. — Ism. Márki Sándor. Századok. 509. l. — Sz. Föv. Lap. 152. sz.
979. *Szász Béla*. Vajda Péter védelmére. Nemzet 180. sz.
980. Vajkay Károly. Föv. Lap. 237. sz.
981. Versegi. Versegi védekezése Szeitz és Alexovits ellen. Közli dr. Merényi Lajos. Irod. tört. Közl. 112—114. l.
982. Vörösmarty M. *Esztegár László*. Vörösmarty epikai dalairól. Föv. Lap. 187—189. sz.
983. *Loósz István*. Csongor és Tünde. Phil. Közl. 297—307., 384—396. l.
984. *Mátray Ernő dr.* A «fóthi dal» jubileuma. Vasárn. Ujs. 43. sz. — Föv. Lap. 289. sz. — Lásd 990. sz. a. is.
985. Wesselényi M. *Váczy János*. Báró Wesselényi Miklós látogatása Berzsényinél és Kazinczynál. Föv. Lap. 108. sz.
986. Zilahi Károly. — L. 482. sz. a.
987. Zrínyi M. *Greksa Kázmér*. A Zrínyiasz és viszonya Tasso-, Vergilius-, Homeros- és Istvánffyhoz. Eger, Bay J. bizom. 1892. (8-r. 158 l.) 1 frt.

988. *Kobzy János*. Zrínyiász s a régi epikai költészet. Nagyvárad, 1892. (8-r. 104 l.) 80 kr.
 989. *Loósz István*. Arianna sírása. Phil. Közl. 717—724. l.
 990. *Novák Sándor*. A Szigeti veszedelem és Zalán futása. (Buda-pesti VIII. ker. főreálisk. 1891/2. értes.)
 991. *Szántó Károly dr.* A Zrínyiász védelme után. Nemz. Nő-nevelés. XIX. köt. 13—16. l. — Lásd 708. sz. a. is.

4. Magyar nyelvészet.

992. *Albert János*. A relativum hangsúlya. Nyelvőr. 24—27. l.
 993. *Albert János*. A gyökélvonásról. U. o. 49—55. l.
 994. *Albert J.* Szóhangsúly, mondathangsúly. U. o. 118—123. l.
 995. *Albert János*. Erdélyiességek. U. o. 233. l.
 996. *Babik József*. Beszéljünk és írjunk magyarul. Hittudom. folyóirat 260—263. 528—538. l.
 997. *Balassa József*. Az a ki, a mi hangsúlya. Bud. Szemle. 69. köt. 129—131. l.
 998. *Balassa József*. Die Dialekte der ungarischen Sprache. Ung. Rev. 44—54. 113—122. l.
 999. *Balassa József*. A nyelvjárások összehasonlítása. Nyelvőr 21—24. l.
 1000. *Balassa József*. Székely *q* és nyugati *o*. U. o. 134. l.
 1001. *Balassa József*. A «lesz» mint időképző. U. o. 566. l.
 1002. *Barbarics Róbert*. A határozatlan és az általános alany. U. o. 250—255. l.
 1003. *Bárdos Remig*. Az idegen szók írása. U. o. 300—305. 348—353. l.
 1004. *Bartha József*. A palócz nyelvjárás. U. o. 168—176., 211—219., 306—314., 359—368., 416—424., 460—469., 502—511., 553—562. l.
 1005. *Bauer Simon*. A szólásmód. (Lőcsei főreálisk. 1891/2. ért.)
 1006. *Bódiss Jusztin*. Helyesírásunk iskolai szempontból. Nyelvőr 533. l.
 1007. *Brassai Sámuel*. A magyar szórend kérdéséhez. Phil. Közl. 238—243. l.
 1008. *Budenz József*. A magyar szókincs eredetéhez — szögyezési adatok. (Kutya; hodály.) Nyelvtud. Közl. XXII. 409—413. l.
 1009. *Domaniczky István*, *Buzna Alajos*, *Szécsi Mór* és *Horváth Sándor*. Katonai szótár, német-magyar rész. A honvédelmi miniszter úr megbiz. Budapest, Pallas, 1892. (8-r. 469 l.) 1 frt.
 1010. *Finály Henrik*. A beszterczei szöszedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérte teljes szömutatókat készített hozzá —. Hasonmással. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XVI. köt. 1. sz.) Budapest, Akadémia, 1892. (8-r. 92 l.) 2 frt. — L. 1040. sz. a. is.
 1010a. *Fischer K. A.* hun-magyar betűs felirások Velenczében. Népnev. lapja 9. szám. melléklet.
 1011. *Frisch Armin*. Nyelvtani szabályok és szójegyzék. (Schreiner M. «Bibliai szemelvények»-ről.) Magy.-Zsidó Szemle 735—737. l.
 1012. *Horváth Cyrill*. A bölcsélet magyar nyelve. — A magyar nyelvészeti irány. Bölcsel. folyóir. 332—336. l.

1013. Hunfalvy Pál a nagyszótárról. (Két levél Moenich Károlyhoz. Pest, 1866. febr. 4. és 8.) Közl. Róna Béla. Irod. tört. Közl. 408—410. l.
1014. *Imrefi Izso*. A magyar helyesírás szabályai. A kiejtés elvei szerint szerkesztve. Budapest, ifj. Nagel O. 1892. (8-r. 12 l.) 20 kr. — Ism. Balassa József. Nyelvőr 457—460. l.
1015. *J . . . y I . . . e*. A magyar nyelv története. M. Állam 183. l.
1016. *Kalmár Elek*. A «ch» hang. Nyelvőr 537—543. l.
1017. *Kalmár Elek*. A helyesírás harca. U. o. 58—65. 110—117. l.
1018. *Karsay János*. Ingadozások a magyar írásban. (Váczi kath. főgymn. 1891/2. értes.)
1019. *Kicska Emil*. Hangsúly és szórend. U. o. 385—395., 434—448., 486—497. l.
1020. *Kiss János*. A bölcelet magyar nyelve. — Lénytani műszók. Bölcesel. folyóirat 161—173. l. — Természetbölceleti műszók. U. o. 512—519. l.
1021. *Kőrösi Sándor*. A magyar nyelvbeli olasz elemek. Gli elementi italiani nella lingua ungherese. Fiume, 1892. (8-r. 38 l.) Különnyomat a fiumei áll. főgymn. 1891/2. ért.-ből.
1022. *Kőrösi Sándor*. A helyesírás kérdéséhez. Nyelvőr 471. l.
1023. *Kovács Lajos*. Latin elemek a magyar nyelvben. Budapest, Pallas, 1892. (8-r. 69 l.) 50 kr. — Ism. Balassa J. Phil. Közl. 757—762. l. — Kőrösi Sándor. 408—416. l. — K. D. Prot. Szemle 410. l. — Kalmár Elek. Nyelvtud. Közl. XXII. 510—523. l.
1024. *Kubinyi Ferencz*. A régi magyarok személynevei. Ism. Egyetértés 96. sz.
1025. *Kulesár Endre*. Új igeidők. Nyelvőr 499—501. l.
1026. *Lehr Vilmos*. Adalék a magyar természetrajzi nyelvhez. U. o. 220—229. l.
1027. *Lehr Vilmos*. A «nó» és «né» használatához. U. o. 295—300. l.
1028. *Munkácsi Bernát*. A magyar összehasonlító nyelvtudomány jövő feladatai. Bud. Szemle 71. köt. 27—41. l.
1029. *Nagyszigethi K.* A magyar nyelvtörténeti szótár. Bud. Szemle 73. köt. 110—126. l.
1030. *Nagyszigethi Kálmán*. Eb ura fakó! Nyelvőr 433. l.
1031. *Négyesy László*. Egy ismeretlen ige (*ség*). U. o. 230. l.
1032. *Parsetich Vincze*. Harcz az ikes igeért. Ism. Dr. Balassa József. Phil. Közl. 161. l.
1033. *Péchy Antal*. Magyar és német bányászati szótár. Bergmännisches Wörterbuch in ungarischer und deutscher Sprache. Selmezy, Joerges A. özv. 1892. (6-r. 378 l.) 5 frt.
1034. *Rs.* A Budapesti Szemle s a magyar nyelv. Nyelvőr 255—270. l.
1035. *Sándor József*. A bécsi és müncheni codex eredetéről. U. o. 124—126. l.
1036. *Sándor József*. Felső fok képző az Ormánságban. U. o. 234. l.
1037. *Simonyi Zsigmond*. A magyar nyelv. 1889. Ism. Zolnai Gy. Nyelvőr 126—133. l.

1038. *Simon József Sándor*. Mi hát a mondat? U. o. 153—160. l.
1039. *Simonyi Zsigmond*. Állapothatározók fölött névutóval. U. o. 199—207. l.
1040. *Simonyi Zs.* A besztercei szójegyzék. Nyelvtud. Közl. XXII. 523—526. l.
1041. *Simonyi Zs.* A kész Nyelvtörténeti Szótár. Bud. Hirl. 106. sz.
1042. *Somos Árpád*. Nyelvünk sajátságairól. Grafikai Szemle 6. szám.
1043. *Soós Mihály*. Egy vitás szó helyes kiejtése. (Keresztény.) M. Állam 275. sz.
1044. *Steuer János*. Erdélyiességek. Nyelvőr 183. l.
1045. *Szarvas Gábor*. A magyar nyelvtörténeti szótár. Bud. Szemle 72. köt. 406—433. l. Czáfolat Nagyszigethi bírálatára. Nagyszigethi K. válasza. U. o. 433. l. — Főv. Lap. 121. sz.
1046. *Szarvas G.* A «botrány» és elődei. Nyelvőr 1—6. l.
1047. *Szarvas Gábor*. A szűz magyar nyelv. U. o. 15—21. l.
1048. *Szarvas G.* A határozatlan névmások és határozók. U. o. 145—147. l.
1049. *Szarvas G.* Hallgat, mint pap a varsában. U. o. 151—153. l.
1050. *Szarvas Gábor*. Mikor használjuk *-et* helyett *-et* képzőt? Nyelvőr 323. l.
1051. *Szarvas Gábor*. Négy magyar tulajdonnév. (Pázmán, Simon, Kármán, Thurzó.) U. o. 293—295. l.
1052. *Szarvas Gábor*. Az egyetem magyarsága. U. o. 399—408. l. (Hajnik J. Egyet. európai jogtörténet című munkájának magyarságát bírálja.)
1053. *Szarvas Gábor*. Fordítóink magyarsága. U. o. 544—549. l. (Heyse P. «Két rab» magyar fordítását bírálja.)
1054. *Székhalmi*. A magyar nyelv becsülete. M. Állam 111. sz.
1055. *Szeremlei Samu*. A nyelvtörténeti szótárból kimaradt szavak. Irod. tört. Közl. 152—157. l.
1056. *Szigetvári Iván*. Az ikes iga. Nyelvőr 497—499. l.
1057. *Szilvek Lajos*. Nyelvbölcseleti kérdések. Bölcselet. folyóirat. 445—481. 610—630. l.
1058. *Szinnyei József*. A szenvedő igék képzése. Nyelvőr 102—105. l.
1059. *Szinnyei József*. A mondat meghatározása. U. o. 105—109. l.
1060. *Szinnyei József*. A Tájszótár helytelenségei. (Bukáta, Buzak, buzany.) U. o. 469. l.
1061. *Szinnyei József*. A zárt *ë*. U. o. 501. l.
1062. *Szinnyei József*. Az új tájszótár. U. o. 549—553. l.
1063. *Veress Ignác*. Ugy. Mondattani értekezés. (Nagyszebeni áll. főgymn. 1891/2. értes.)
1064. *Veress Ignác*. Az alanytalan mondatok a magyarban. Phil. Közl. 636—643. l.
1065. *Volf György*. Még egyszer az *a ki*, *a mi* hangsúlya. Bud. Szemle 69. köt. 131—143. l. — *Balassa J.* levele. U. o. 301—302. l. — *Volf Gy.* válasza. U. o. 302—308. l.
1066. *Volf György*. A magyar helyesírás alapja. (Kivonat.) Akad. Értes. 370—379. l.

1067. *Volf György*. A relativum hangsúlya. Nyelvőr 65—69. l.
 1068. *Zolnai Gyula*. Mátyusföld nyelvjárása. Budapest, Lampel R. 1892. (8-r. 116 l.) 90 kr.
 1069. *Zolnai Gyula*. Népnyelv és nyelvtörténet. Nyelvőr 6—12. l.
 1070. *Zolnai Gyula*. A székely és nyugati nyelvjárások különbözései. U. o. 69—72 l.
 1071. *Zolnai Gyula*. Az irodalomtörténeti közlemények pótlásai a nyelvtörténeti szótárhoz. U. o. 161. l.
 1072. *Zolnai Gyula*. Az egri nyelvsajátságokhoz. U. o. 177—179. l.
 1073. *Zolnai Gyula*. Sándor István új szavai. U. o. 209—211. l.
 1074. *Zolnai Gyula*. Bartzafalvi új szavai. U. o. 424. l.
 1075. *Zolnai Gyula*. Újabb pótlások (?) a Nyelvtörténeti Szótárhoz. U. o. 511. l.
 1076. *Zolnai Gyula*. Továbbképzett ragos alakok a palóczi nyelvjárásban. U. o. 512. l.

Egyes szók.

1077. *Akolbolít, kiakolbolít*. Nagyszigethi K. Nyelvőr 316. l. — Szarvas G. U. o. 316—318. l. — 519. l.
 1078. *Alatt*. Steuer János. U. o. 370. l.
 1079. *Angy*. U. o. 521. l.
 1080. *Alattomban*. Szilasi Móricz. U. o. 571. l.
 1081. *Atilla*. Kőrösi Sándor. U. o. 562—564. l.
 1082. *Azon v. az a?* U. o. 83. l.
 1083. *Bánt. Sért* (sérteget). Bélteky K. U. o. 208. l.
 1084. *Bárgyú*. Szarvas G. U. o. 237. l.
 1085. *Bászi*. Szarvas G. U. o. 327. l.
 1086. *Betéve* v. könyv nélkül. Szarvas G. U. o. 188. l.
 1087. *Bocsát*. Ereszt (ereget). Enged. Hagy. Bélteky Kálmán. U. o. 55—57. l.
 1088. *Cécó*. Szarvas G. U. o. 517. l.
 1089. *Csáklya*. Szinnyei József. U. o. 484—486. l.
 1090. *Csak úgy* és csakúgy. Kardos Albert. U. o. 426—428. l.
 1091. *Csóva, csóvál*. Szabó Imre. U. o. 370. l.
 1092. *Csizió*. Szarvas G. U. o. 187. l.
 1093. *Csurapé*. Szarvas G. U. o. 276—278. l.
 1094. *Csürcsavarintó*. Mórocz J., Kardos A., Keleti F., Juhász L. U. o. 96. l. — Baráth F. U. o. 141. l.
 1095. *Dug*. — L. rejt alatt.
 1096. *Dunántúli, túladunai*. Steuer János. Nyelvőr 27. l. és Phil. Közl. 165. l.
 1097. *Éhtyúk*. Szinnyei József. U. o. 513. l.
 1098. *Éjtszaka* v. éjszaka? Szarvas G. U. o. 238. l.
 1099. *Ekképpen* v. ekképen? U. o. 31. l.
 1100. *Előd* v. eldőd? U. o. 32. l.
 1101. *Enged*. — Lásd bocsát alatt.
 1102. *Ereszt*. — Lásd bocsát alatt.
 1103. *Erickél*. Zolnai Gyula. Nyelvőr 97. l.
 1104. *Falka*. Kardos Celesztin. U. o. 28. l. és Zolnai Gyula. U. o. 234. l.

1105. *Fegyver*. Kiss Ignác. U. o. 275. l.
 1106. *Fejni*. Halász Ignác. U. o. 529. l.
 1107. A *fél* és *meg* használata. Szarvas G. U. o. 188. l.
 1108. *Férfinak* vagy *férfinék*? Szarvas G. U. o. 576. l.
 1109. A «*fon*» szó családja. Albert János. U. o. 289—293. l.
 1110. *Fölültetés*. Legányi Gyula. U. o. 472. l.
 1111. *Fűtet* vagy *fűttet*? Szarvas G. U. o. 322. l.
 1112. *Fukar*. Szarvas G. U. o. 574. l.
 1113. *Fullajszit*. Sándor József. U. o. 136. l.
 1114. *Gabanica*. Baráth F. és Albert J. U. o. 139. l.
 1115. *Galacsin*. Baráth F. U. o. 139. l.
 1116. *Garatos*. Szilasi Móricz. U. o. 514. l.
 1117. *Gázol*. — Lásd *tapos* alatt.
 1118. *Gereben*, *gereblye*. Dvorzacsek János. Nyelvőr 183. l.
 1119. *Gönczöl-szekér*. Zolnai Gyula. U. o. 276. l.
 1120. *Gyanús*. Szarvas G. U. o. 575. l.
 1121. *Gyentel*. Paulovits K. U. o. 139. l.
 1122. *Habda*. Juhász L. U. o. 90. l. — Baráth F., Albert J.,
 Mészáros L. és Uray J. U. o. 140. l.
 1123. *Háborít*. — Lásd *zavar* alatt.
 1124. *Habuckol*. Szinnyei J. és Juhász L. Nyelvőr 90. l. — Albert
 J. U. o. 140. l.
 1125. *Hadarász*. Mórocz J. U. o. 90. l.
 1126. *Hadaz*. Szinnyei J. és Kardos A. U. o. 90. — Albert J.
 U. o. 140. l.
 1127. *Hagy*. — L. *bocsát* alatt.
 1128. *Hajda*. Szinnyei J., Mórocz J., Kardos A., Hal V. Nyelvőr
 91. lap.
 1129. *Halaburda*. Krizsán J. és Juhász L. U. o. 91. l.
 1130. *Hamarja*. Juhász L. U. o. 91. l. — Tolnai J. U. o. 141. l.
 1131. *Handáz*. Szinnyei J. és Juhász L. U. o. 92. l.
 1132. *Hara*. Szinnyei J., Keleti F. és Hal V. U. o. 92. l.
 1133. *Harap* = avar, elszáradt fű. Szinnyei J. U. o. 92. l.
 1134. *Haskó* = pókhasú. Szinnyei J., Mórocz J., Keleti F. és Ju-
 hász L. U. o. 93. l. Alb rt J. és Mészáros L. U. o. 141. l.
 1135. *Hátissó*. Zolnai Gyula. U. o. 564. l.
 1136. *Hébe-hóba*. Zolnai Gyula. U. o. 99—101. l.
 1137. *Hehög*. Juhász L. U. o. 93. l.
 1138. *Héhö*. Belányi Tiv. és Szarvas G. U. o. 470. l.
 1139. *Herjókázik* = bolondoz. Krizsán J. U. o. 93. l.
 1140. *Hinnyog* = nyihog. Szinnyei J., Keleti F. és Hal V. U. o.
 94. lap.
 1141. *Horh*. Szinnyei J., Bertha S., Hal V. U. o. 94. l.
 1142. *Horrás*. Szinnyei J. U. o. 95. l.
 1143. *Hunyatkozik*. Simonyi Zs. U. o. 232. l.
 1144. *Huppan*. U. o. 285. l.
 1145. *Huruba*. U. o. 285. l.
 1146. *Hülemedik*. Simonyi Zs. U. 275. l.
 1147. *Ibrik* és származékai. Kúnos Ignác. U. o. 530. l.
 1148. *Igtat* v. *iktat*? Szarvas G. U. o. 190. l.
 1149. Az «*ira*» alak Dunántúl. Zolnai Gy. U. o. 133. l.

1150. *Izé*. Dvorzacsek J. U. o. 184. l. — Négyesy L. U. o. 229. l.
 1151. *Izék*. Ligárt I. — Mittli K. — Raffay S. — Debreczenyi M. U. o. 332. l.
 1152. *Kakas-harang*. Mórocz I., Keleti F. és Hal V. U. o. 95. l. — Csapodi I. és Tolnai J. U. o. 141. l.
 1153. *Kaland*. Steuer János. U. o. 273. l. Szarvas G. U. o. 274. l.
 1154. *Kalóz*. Kőrösi Sándor. U. o. 371. l.
 1155. *-ként, -kint*. Szarvas G. U. o. 516. l.
 1156. *-képpen*. Szarvas G. U. o. 148—151. l. — L. 1099. sz. a. is.
 1157. *Kesztyű?* Szarvas G. U. o. 472. l.
 1158. *A képez ige használata*. Szarvas G. U. o. 86—88. l.
 1159. *Kikosarazni*. Szarvas G. U. o. 325. l.
 1160. *Konstancinápoly*. Bódiss Jusztin. U. o. 566. l.
 1161. *Kopik* (kopdogál). Vásik (vásódik). Bélteky Kálmán. U. o. 398. lap.
 1162. *Könyörgöm alássan*. Szilasi Móricz. U. o. 571. l.
 1163. *Közép kereskedelmi iskola* v. középkereskedelmi iskola? U. o. 84. l. — Balassa J. U. o. 135. l. — Szarvas G. U. o. 272. l.
 1164. *Közt v. között?* U. o. 36. l.
 1165. *Közvetlen*, köztelen. Szarvas G. U. o. 270—272. l. — Csapodi István. U. o. 567. l.
 1166. *Lamos*. Albert I. U. o. 275. l.
 1167. *Lányzó*. Szarvas G. U. o. 473. l.
 1168. *Léha*. Mórocz István. U. o. 137. l.
 1169. *Lélekidomár*. Szarvas G. U. o. 578. l.
 1170. *Lóding*. Szarvas G. U. o. 577. l.
 1171. *Máj*. Szarvas G. U. o. 473. l.
 1172. *Mari zsidó*. Szigetvári Iván. U. o. 182. l.
 1173. *Méh*. Halász Ignác. U. o. 481—484. l.
 1174. *Méz*. Halász I. U. o. 337—341. l.
 1175. *Mi közöm tőled?* Vasverő Rejmund. U. o. 179. l.
 1176. *Nagyobb nálamnál* v. nagyobb nálam? U. o. 34. l.
 1177. *Nál nagyobb, annál nagyobb*. Szarvas Gábor. U. o. 318. l.
 1178. *Naponta?* naponként. Szarvas G. U. o. 237. l.
 1179. *Nő, né*. Lehr V. U. o. 428. l.
 1180. *Nyalóka, nyalka?* U. o. 36. l.
 1181. *Nyaratszaka*. Szarvas G. U. o. 473. l.
 1182. *Óreg*. Jámbor Tamás. U. o. 572. l.
 1183. *Pap*. Szarvas G. U. o. 318. l.
 1184. *Pártarét*. Lakatos Vince. U. o. 572. l.
 1185. *Patkány*. Bartal Antal. U. o. 232. l.
 1186. *Pukhas*. Szinnyi József. U. o. 513. l.
 1187. *Rege, monda*. Sebestyén Károly. U. o. 343—348. l.
 1188. *Régen olvastam* v. régen nem olvastam? Szarvas G. U. o. 235—237. l.
 1189. *Rejt* (rejteget.) Dug (dugacsol, dugdos, dugicskál). Bélteky Kálmán. U. o. 13—15. 372—374. l. — Kőrösi Sándor. U. o. 180. l.
 1190. *Ripők*. Szarvas G. U. o. 198. l.
 1191. *Rovás*. Kalmár Elek. U. o. 514. l.
 1192. *Se vagy sem?* U. o. 81. l.
 1193. *Senki, semmi*. Zolnai Gyula. U. o. 315. l.

1194. *Sért.* Lásd bánt alatt.
 1195. *Sík-levegőcske.* Nagyszigethy K. Nyelvőr 568. l. és Szarvas G. U. o. 568—571. l.
 1196. *Skarablya.* Szarvas G. U. o. 326. l.
 1197. *Sujt* vagy *sulyt*? — Szarvas G. U. o. 474. l.
 1198. *Száz.* Halász Ignác. U. o. 241—249. l.
 1199. *Szebb.* Zolnai Gy. U. o. 101. l.
 1200. *Szók* v. *szavak*? U. o. 81. l.
 1201. *Szubasa,* harámbasa. Kúnos Ign. U. o. 531. l.
 1202. *Tagbaszakadt.* Szarvas G. U. o. 517. l. — Bódiss J. U. o. 566. lap.
 1203. *Tapos* (tapod, tipod, tipód, tipor, topod). *Gázol.* Bélteky Kálmán. U. o. 395—398. l.
 1204. *tardul*? U. o. 33. l.
 1205. *Tarisznya.* Szadilek János. U. o. 567. l.
 1206. *Taval,* vagy *tavaly.* Szarvas G. U. o. 515. l.
 1207. *temni*? U. o. 34. l.
 1208. A «*tíz*» és «*száz*» fogalma. Halász. I. U. o. 341. l.
 1209. *Tokány.* Kardos Albert. U. o. 567. l.
 1210. *Tövis.* Steuer János. U. o. 368—370. l.
 1211. *Tű.* Szarvas G. U. o. 193—197. l.
 1212. *Tűr, szenved.* Bélteky K. U. o. 207. l.
 1213. *Tudunk* vagy *tudjuk*? Szarvas G. U. o. 325. l.
 1214. *Tularéti.* Tulakörös. Vasverő Rejmund. U. o. 137—139. l.
 1215. *Tusa.* Csapodi István. U. o. 137. l.
 1216. *Váci-siketnéma intézet* v. siketnémák váci intézete. U. o. 85. l. — Dvorzacsek I. U. o. 135. l.
 1217. *Vácnál* tart. Szarvas G. U. o. 474. l.
 1218. *Vakszem.* Csapodi István. U. o. 184. l. Szarvas G. U. o. 185. l.
 186. l. Négyesy L. U. o. 230. l.
 1219. *Valami miatt* vádol? Szarvas G. U. o. 576. l.
 1220. *Varsa*? U. o. 33. l.
 1221. *Vásik.* — Lásd kopik alatt.
 1222. *Vellal.* Szarvas Gábor. U. o. 28—30. l.
 1223. *Vezet* (vezetget). Vezérel. Kalauzol. Bélteky Kálmán. U. o. 57—58. l.
 1224. *Zavar* (zabar, zabarít, zabargat, zavargat). Háborít (háborgat, háborítgat). Bélteky K. U. o. 12—13. ..
 1225. *Zsolozsma.* Szarvas G. U. o. 327, és 375—379. l. — Ásbóth O. U. o. 374. l. — Steuer J. U. o. 425. l.

5. Iskolakönyvek.

1226. *Badics Ferencz, dr.* Magyar irodalmi olvasókönyv. II. köt. Ism. B. Tanáregyl. Közl. XXV. 300. l.
 1227. *Badics Ferencz, dr.* Magyar irodalmi olvasókönyv. III. kötet. A gymnasium VII. osztálya számára. Budapest, Eggenberger, 1892. (8-r. 156 l.) 1 frt.
 1228. *Bodnár Zsigmond és Iványi István.* Magyar olvasókönyv a középiskolák I. és II. osztálya számára. 14. kiadás. Budapest, Eggenberger, 1892. (8-r. XII, 288 l.) 1 frt 40 kr.

1229. *Deme K.* Magyar nyelvtan. A polg. isk. és középisk. I. II. oszt. számára. 1891. Ism. Simonyi Zs. Tanárégyl. Közl. XXV. 611—615. lap.

1230. *Deme Károly.* Rendszeres magyar nyelvtan és a hangsúlyos verselés. A polgári és középiskolák III. osztálya számára. Budapest, 1892. Lampel R. (8-r. 92 l.) 50 kr.

1231. *Dengi János.* Rhetorika. A prózai műfajok elmélete. Olvasmányokkal és magyarázatával középiskolai használatra. Új kiadás. Budapest, Eggenberger, 1892. (8-r. 304 l.) 1 frt 60 kr.

1232. *Donáth Emerico.* Grammatica ungherese e libro di lettura. (Magyar nyelvtan olaszok számára.) Opera appoggiata da S. E. il. r. ung. Ministro del culto e dell' istruzione publica. Fiume, 1892. Budapest, Lampel R. (8-r. VI. 143 l.) 80 kr. — Ism. d. k. p. Néptan. Lap. 62. sz. — Szabó Samu Nyelvőr 354—358. l.

1233. *Góbi Imre.* A magyar nemzeti irodalom története. Középiskolák számára olvasókönyvvel ellátva. Budapest, Franklin t. 1892. (8-r. IV. 464 l.) 2 frt 40 kr. — Ism. Badics F. Phil. Közl. 342—346. l.

1234. *Gööz József.* Magyar irálytan. 2. kiad. Budapest, 1889. Bir. Dénes László. Nyelvőr 73—81. l.

1235. *Ihász G.* Magyar nyelvtana. 28. kiad. 1892. Ism. Ms. Sárosp. Lap. 32. sz.

1236. *Jancsó Benedek.* Magyar irodalmi olvasmányok. Ism. Tanárégyl. Közl. XXV. évf. 301. l.

1237. *Kőrösi Sándor.* Grammatica teorico practica della lingua ungherese. Scritta ad uso delle scuole e dello studio privato. Prima parte. La proposizione semplice. Budapest, Hornyánszky V. 1892. (8-r. 147 l.) 80 kr.

1238. *Lád Károly, Barna Jónás és Tolnai Lajos.* Magyar olvasókönyv a polgári fiúiskolák III. osztálya számára. Több tanférfi közreműködésével. Budapest, Singer és Wolfner 1892. (8-r. 220 l.) 80 kr.

1239. *Marosán Viktor.* Magyar-román nyelvtan. (Gyakorlati alapon.) Vezérkönyv a magyar nyelv elsajátításához. Elemi népiskolák s felnőttek számára. 2. változatlan kiadás. Budapest, Lauffer V. 1892. (8-r. 82 l.) 30 kr.

1240. *Nagy-Ollendorf.* Anleitung zur Erlernung der ungarischen Sprache für den Schul- und Privat-Unterricht. Budapest, ifj. Nagel O. 1892. (8-r. 272, 55 l.) 1 frt 80 kr.

— Schlüssel zu den Aufgaben in Nagy-Ollendorfs ungarischer Sprachlehre. Budapest, 1892. Nagel O. (8-r. 62 l.) 40 kr.

1241. *Névy László.* Poetika. A költői műfajok elmélete. Középiskolák használatára. 4. javított kiadás. Budapest, Eggenberger. 1892. (8-r. 137 l.) 1 frt.

1242. *Névy László.* Olvasmányok az írásművek elméletéhez alkalmazva. A középiskolák felsőbb osztályai számára. 6. kiadás. Budapest, Eggenberger, 1892. (8-r. 298 l.) 1 frt 80 kr.

1243. — Olvasmányok a rhetorikához. Középiskolák használatára. 3. kiadás. Budapest, Eggenberger, 1892. (8-r. 262 l.) 1 frt 40 kr.

1244. *Pintér Kálmán.* Magyar stilisztika. I. Irálytan. Iskolai használatra olvasókönyvvel ellátva. Budapest, Hornyánszky V. 1892. (8-r. 184 l.) 1 frt.

1245. *Sebestyénné-Stetina I.* Magyar olvasókönyv a polgári leány-

iskolák II. osztálya számára. Budapest, 1892. Méhner V. (8-r.) Ism. Nemz. Névelés. XIX. köt. 270. l.

1246. *Szántó Kálmán*. A magyar nemzeti irodalom története. Iskolai használatra. 3. javított kiadás. Budapest, Franklin t. 1892. (8-r. 140 l.) 80 kr. Ism. Bánóczy J. Tanáregyl. Közl. XXV. 740—745. l.

1247. *Szántó Kálmán dr.* Magyar irodalomtörténeti olvasmányok. 1890. Ism. Bánóczy J. Tanáregyl. Közl. XXV. 740—745. l.

VIII. Klasszikus nyelvek és irodalmak.

1. Görög történet s régiségek.

1248. *Cseri József*. Az ó-görög drámáról. Délmagy. Közl. 5. 6. sz.

1248a. *Engelsz János*. Az ujszövegség görög nyelve. Hittudom. folyóir. 200—219. 487—511. l. — Elejét lásd a mult évi könyvészetben.

1249. *Geréb József dr.* A görög vallás és művészet. Ism. x. y. Arch. Ért. 176. l.

1250. *Janicsk József*. A görög aiosposi mesék történeti fejlődése. Bölcsészettudori értekezés. Budapest. Hornyánszky V. 1892. (8-r. 50 l.)

1251. *Kontúr Béla dr.* A görög orvosok a IV. században. Kath. Egyházi Közl. 8. sz.

1252. *Mártonyi Lukács*. A görög színház. (Erzsébetvárosi áll. gymn. 1891/2 értes.)

1253. *Pásthly Károly*. Családi élet és nevelés az ókori görögöknél. (Kecskeméti polg. leányisk. 1891/2. értes.)

1254. *Schill Salamon*. Görög irodalomtörténet a gymnasium VII. és VIII. osztálya számára. Budapest, Franklin-társ. 1892. (8-r. VIII, 205 l.) 1 frt 40 kr. — Ism. Vári Rezső. Egyet. Közokt. Szemle. 563. l.

1255. *Schuchhardt Károly*. Schliemann ásatásai Trója, Tryus, Mikéne, Orchomenos és Ithakában. A mai tudomány világtításában előadva. Fordította dr. Öreg János. A fordítást az eredetivel összehasonlítottá Hampel József dr. Budapest, 1892. Akadémia. (8-r. VIII, 464 l.) — Ism. K. Bud. Szemle 71. köt. 308—310. l. — O. Főv. Lap. 114. sz. — Laukó Albert. Aradi Közl. 110. sz. — O—n. Egyetértés 108. sz.

1256. *Szerelemhegyi T.* Görög hitéleti és magánrégiségek. Ism. Dr. Reményi Ede. Tanáregyl. Közl. XXV. 490. l. — Pozder Kár. Phil. Közl. 527—531. l.

2. Görög irodalom.

1257. *Aiskhylos*. *Aiskhylos* «Perzsák» című tragédiájának bevezető karéneke. Ford. Borsos Istv. Ism. Kerekes János. Phil. Közl. 352—354. l. — Rövid ism. Tanáregyl. Közl. XXV. 375. l.

1258. *Anakreon*. *Anakreon*. Cupidó és a méhe. Ford. dr. Kontúr Béla. Kath. Egyházi Közl. 7. sz.

1259. *Anakreon*. 1. Halálsejtelem. 2. A fogoly Eros. Ford. ifj. Reményi Ede. Élet. 27. l. 3. A kor átka. 4. Jelentős álom. U. o. 245. l. 5. Életphilosophia. U. o. 549. l. 6. A szépség hatalma. U. o. 553. l. 7. Még nincs itt az igazi. U. o. 619. l. 8. Őszi napsugár. 660. l. 9. Harezra készen. U. o. 816. l.

1260. *Anakreon*. A rózsza eredete. Ford. Szent-Imrey Tamás. Máramaros 49. sz.

1261. **Aristophanes.** *Boros Gábor.* Az Exodos Aristophanes vígjátékaiban. Phil. Közl. 1—16. l.
1262. *Pecz V.* Aristophanes szóképei, összehasonlítva Aeschylus, Sophokles és Euripides szóképeivel. (Kivonat.) Akad. Értes. 500—506. l.
1263. **Aristoteles.** *E. U.* Aristoteles sírja. Vasárn. Ujs. 5. sz.
1264. **Euhemeros.** *Euhemeri reliquiæ.* Ed. G. Némethy. Ism. Deutsche Liter. Ztg. 1892. 12. sz.
1265. **Euripides.** *Euripidész.* Ifigeneja Auliszban. Fordít., bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Radó Antal. Budapest, 1892. Lampel R. (8-r. XXIV, 86 l.) 60 kr. — Ism. ifj. Reményi Ede. Phil. Közl. 670. l. és Élet 335. l.
1266. *Boros Gábor.* Euripides. (Egyetemes könyvtár. 31. füzet.) Győr, Grosz G. 1892. (16-r. 97 l.) 10 kr. — Lásd 1262 sz. a. is.
1267. **Herodotos.** *Herodotos* történeti könyvei. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Geréb József. I. kötet. I—III. könyv. Budapest, Franklin t. 1892. (8-r. LX, 278 l.) 1 frt 40 kr.
1268. — Ugyanaz. Görögül és magyarul. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Geréb József. I. kötet. I—III. könyv. Budapest, U. o. 1892. (8-r. LX, 492 l.) 2 frt 80 kr.
1269. *Fröhlich Róbert dr.* Herodotos keleti útja. Ism. Tóth Kálmán. Phil. Közl. 84—88. l.
1270. *Hoffer Endre.* Herodot múzsái. (Szegedi állami főgymn. 1891/2 értes.)
1271. **Homeros.** *Homér* Iliás VI. ének. Ford. Jánosi Boldizsár. Röv. ism. Tanáregyl. Közl. XXV. 372. l. — Bódiss J. Phil. Közl. 432—434. lap.
1272. *Homeros* Iliásának IV. éneke. Ford. Kempf József. Ism. Tanáregyl. Közl. XXV. 374. l. — Bódiss J. Phil. Közl. 434. l.
1273. *Homéros* Iliása. Ford. Kempf József. 1891. Ism. Pecz Vilmos. Phil. Közl. 665—668. l.
1274. *Csengeri János.* Homeros Iliása. 1891. Ism. Dóczy Imre. Phil. Közl. 60—66. l.
1275. *Homér* Iliása. Görögből fordította folyó beszédben Télfy Iván. II. füzet. 3. kiadás (Hellen remekírók magyar fordításban 6.) Budapest, Lampel R. 1892. (16-r. 101—200 l.) 30 kr.
1276. *Homér* Odysseája. Fordította Télfy Iván. I. füzet. I—IV. ének. 4. kiadás. (Hellen remekírók, 10.) Budapest, U. o. 1892. (16-r. XXXII. 1—72. l.) 30 kr.
1277. *Homeros* Odysseája az eredeti versmértékben. Fordította Kempf József. Budapest, Grill. 1892. (8-r.) 1 frt 40 kr.
1278. *Homeros* Odyssea II. énekének fordítása. Ford. Kempf József. (Budapesti VII. ker. áll. főgymn. 1891/2. értes.)
1279. *Homeros* Odysseája II. ének. Ford. Kutrucz R. Rövid ism. Tanáregyl. Közl. 373. l. — Phil. Közl. 431. l.
1280. *Gyomlay Gyula.* Homeros Odysseája. 1891. Ism. Dóczy Imre. Phil. Közl. 60—66. l.
1281. *Danielovics Kálmán.* Homeros és Vergilius alvilága. (Munkácsi áll. gymn. 1891/2. értes.)
1282. **Kallinos.** Kallinos harci dala. Ó-görögből ford. Cserei József. Délmagyar Közl. 296. sz.
1283. **Lukianos.** *Hittrich Ödön.* Lukianos két dialogusa. (Selmeczbányai ág. ev. főgymn. 1891/2. értes.)

1284. Nikandros. Scholia vetera in Nicandri Alexipharmaca. Ed. E. Ábel et R. Vári 1891. Ism. Némethy G. Phil. Közl. 669—670. l.
1285. Oppianus. *Vári Rezső*. Szövegjavítások kilikiai Oppianushoz. Phil. Közl. 455—464. l.
1286. Pausanias. *Kapossy E.* Pausanias és útleírása. Ism. Bódiss Jusztin, Phil. Közl. 676—683. l.
1287. Pindaros. *Hornyánszky Gy.* Pindaros. 1891. Ism. Dr. Némethy G. Phil. Közl. 341—342. l.
1288. Plato. *Pecz V. Krizizή παρατήρησις εις Πλάτωνος Κρατύλου* 385 B (*Κεφάλαιον* III.). Phil. Közl. 31. l.
1289. Plutarchos. *Plutarch* párhuzamos életrajzai. Ford. Dr. Kacs Kovics Kálmán. V. Solon. Somogy 48. sz.
1290. Sophokles. *Sophocles* Antigone, ed. G. Kassai. 1891. Ism. Dóczy Imre Phil. Közl. 537—540. l.
1291. *Cseréi József*. Sophokles Elektrája. Délmagyar. Közl. 1. sz. — Sophokles Elektrája a temesvári színpadon. U. o. 3. sz.
1292. *Kassai Gusztáv*. Coniecturák Sophokles Antigonéjához. Phil. Közl. 631—636. l. — Lásd 1262. sz. a. is.
1293. Thukydides. *Hegedűs István*. Összefüggő részek Thukydides műveiből. 1891. Ism. Bartal Antal. Phil. Közl. 406—413. l. — Hegedűs válasza u. o. 542. l.
1294. Szemelvények Thukydidesből, ford. Szilasi Móricz. 1891. Ism. Pecz Vilmos. Phil. Közl. 246—249. l. Ism. Pozder Károly U. o. 249—251. l.
1295. *Hornyánszky Gyula*. Thukydides és a sophistika. (Szabadkai közs. főgymn. 1891. 2. értes.)
1296. Longos. *Vajda Károly*. Daphnis és Chloë. (Fehértemplomi áll. főgymn. 1891/2 értes.)
1297. *Christopoulos*. Hymnus. (Eroshez.) Új-görögből ford. Pecz Vilmos. Bud. Szemle 69. köt. 442. l.
1298. *Pecz Vilmos*. Christopoulos élete és munkássága. (Kivonat.) Akad. Értes. 140. l.
1299. *Rangavis*. Kérések. Ford. Pecz Vilmos. Erdélyi Híradó 93. sz.
1300. *Balla Mihály*. Rhangabé R. Sándor. Vasárn. Ujs. 7. sz.
1301. *Szabó József S.* Epitaphiumok. Görögből és latinból fordítva, s bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva. Karczag, 1892. Szódi S. (8-r. 25 l.) 20 kr.

3. Görög nyelvtanok s olvasókönyvek.

1302. *Maywald József*. Görög nyelvtan. 2. kiadás. 1891. Ism. Várkonyi Endre. Prot. egyh. és isk. lap 7. sz. — Bódiss J. Phil. Közl. 54—60. l. és Tanáregyl. Közl. XXV. köt. 371. l.
1303. *Schenkl Károly, dr.* Görög elemi olvasókönyv Curtius görög nyelvtanához. A 13. eredeti kiadást fordította dr. Ábel Jenő. A szerzőtől, Schenkl Károlytól egyedül jogosított magyar kiadás, 3. kiadás. Rendezte dr. Pozder Károly. Budapest, Lampel R. 1892. (8-r. 183, XCIV l.) 1 frt 40 kr.

4. Római történet s régiségek.

1304. *Bozóky Alajos dr.* A művészetek a római császárság fénykorában. Friedländer, Jung s mások művei nyomán. Nagyvárad, 1892. (8-r. 188 l.) 1 frt 20 kr.

1305. *Bozóky Alajos, dr.* A szépirodalom a római császárság fénykorában. Friedländer nyomán. Nagyvárad, 1892. (8-r. 124 l.) 1 frt.

1306. *Jancsó G.* A római szónoklat története. Ism. Bódiss Juszt. Phil. Közl. 774—777. l.

1307. *Keil A. L., dr.* Róma törvényhozása a népgyűlések korában. Budapest, Franklin-t. 1892. (8-r. 410 l.) 4 frt. — Rövid ism. Századok 433. lap.

1308. *Magyary Géza.* A házasságkötés módjai a rómaiaknál. Kecskemét. 14—16. sz.

1309. *Nikolics Ignác.* Az amphitheatrum és az amphitheatralis játékok. Ism. Kuzsinszky Károly. Phil. Közl. 88. l.

1310. *R. E.* Tanulmányok a rómaiak erkölceiről, mindennapi foglalkozásai- és szokásairól. (Soproni kath. főgymn. 1891/2. értes.)

1311. *Ribbeck O.* A római költészet kézikönyve. Ford. Csiky G. Ism. s. n. Bud. Szemle 70. köt. 347. l. — Pozder Károly. Phil. Közl. 745—757. l.

1312. *Takács Menyhért.* A római nevelés. (Kassai kath. főgymn. 1891. 2 értes.)

6. Latin irodalom.

1313. *Cato. Catonis* Dicta quæ vulgo inscribuntur Catonis disticha de moribus. Editio critica ex annalibus gymnasii regii catholici V. Budapestinensis seorsim expressa. Budapest, Lampel R. 1892. (8-r. 51 l.) 30 kr.

1314. *Cato* bölcse mondásai. Latinul és magyarul. Dr. Némethy Gézától. 1891. Ism. ifj. Reményi Ede. Phil. Közl. 510—514. l. — Vári Rezső. Élet 79—80. l.

1315. *Cicero. Ciceronis (M. T.) pro P. Sestio oratio.* Magyarázta Cserép József dr. (Jeles írók iskolai tára. 41. kötet.) Budapest, Frankl.-t. 1892. (8-r. 130 l.) 40 kr.

1316. *Cserép J.* Cicero egy vitás helyéhez. Ism. Némethy G. Phil. Közl. 767. l.

1317. *Moravszky Ferencz.* A tökéletes szónok Cicero szerint. (Nyiregyházi ág. ev. főgymn. 1891/2. értes.)

1318. *Némethy Géza dr.* Cicero de finibus bonorum cz. munkája az iskolában. Ism. Cserép József. Phil. Közl. 269—272. l.

1319. *Festus. Festus* ed. Aem. Thewrewk. Ism. Liter. Centralbl. 1892. 530. l.

1320. *Horatius. Horatii (Qu. Fl.)* Carmina, ed. C. Pozder, 1891. Ism. Dr. Némethy Géza. Phil. Közl. 153—155. l.

1321. *Horatius.* Pyrrhushoz. Ford. Dr. Kontúr Béla. Kath. Egyh. Közl. 7. sz.

1322. *Horatius.* Lydiához. Ford. Zoltán Vilmos. Élet 689. l.

1323. *Detto V. A.* Horatius és kora. A szerző engedelmével magánolvasmányul a VIII. osztály számára fordította dr. Horváth Balázs. Budapest, Singer és Wolfner, 1892. (8-r. 184 l.) 80 kr.

1324. *Gulyás István.* A Pisói levél magyar fordításairól. Budapest, Kilián Fr. 1892. (8-r. 71 l.) 50 kr.

1325. *Popini Albert.* Néhány szó Horatiusról. Magyar-Óvár 1891. (8 r. 38 l.) Különnyomat a m.-óvári gymn. 1891/2. ért.-ből. Rövid ism. Magy. Szemle 29. sz. — Lásd 892. sz. a. is.

1326. *Juvenalis. Urbán J.* Juvenális. Pædagogiai értekezés. Szabadka, Miskolczy J. 1892. (8-r. 15 l.) 15 kr.
1327. *Lactantius. Kádár Ambrus.* Lactantius természetböleseleti nézetei. Bölcsel. folyóir. 106—113. l.
1328. *Livius. Livii (T.).* Ab urbe condita libri. Edidit Stephanus Dávid. Vol. II. Libros 26—30. continens. Budapest, 1892. Lampel R. (8-r. VI, 268 l.) 80 kr. — Ism. Némethy G. Phil. Közl. 668. l. — Bódiss J. Egyet. Közokt. Szemle 442. l.
1329. *Livii (T.).* Ab urbe condita libri. (Liber XXI. XXII.) Magyarázta dr. Fodor Gyula. 1. 2. füzet. Liber XXI. 1—42. c. (Latin iskolai classicusokhoz való præparatio. 4. 5. füz.) Budapest, Lampel R. 1892. (8-r. 96 l.) egy füzet 30 kr.
1330. *Ovidius. Némethy Géza.* Ovidius szerelmei. Phil. Közl. 625—631. 705—717. l. és Akad. Értes. 584—590. l.
1331. *Persius. Hegedűs István.* Persius. Phil. Közl. 281—297. 376—383. 465—481.
1332. *Petronius. Petronii Cena Trimalchionis.* Mit deutscher Uebersetzung v. L. Friedländer. 1891. Ism. s. Bud. Szemle 72. köt. 149—151. lap.
1333. *Phaedrus. Phaedri Augusti liberti fabularum Aespiarum libri V. cum triplici appendice fabularum novarum.* Független példák a szokottabb latin versnemekre. Iskolai használatra jegyzetekkel és szótárral ellátta Tüdös János. II. szótárral bővített kiadás. Debreczen, László A. 1892. (8-r. VI, 200 l.) 1 frt 20 kr.
1334. *Quintilianus. M. T. Quintiliani institutionis oratoriae lib. X.* Ed. W. Peterson. Oxford 1891. Ism. dr. Pozder K. Phil. Közl. 658—661. l.
1335. *Sallustius. Sallustii Crispi (C.) de coniuratione Catilinæ et de bello Jugurthino libri.* Magyarázta Holub Mátyás. I. r.: De coniuratione Catilinæ. Sajtó alá rendezte Kempf József. Budapest, Lampel R. 1892. (8-r. XXIII. 111 l.) 60 kr.
1336. *Cserép József.* Sallustius és a római köztársaság. Phil. Közl. 97—115; 185—204. l.
1337. *Telmányi Emil.* Præparatio Sallustius Jugurthájához. Budapest, Singer és Wolfner, 1892. (8-r. 205 l.) 80 kr. — Ism. Pozder K. Phil. Közl. 762. l.
1338. *Tacitus. Somogyi István.* Tacitus «Agricola» című művének czélja. (Lévai kath. főgymn. 1891/2. értes.)
1339. *Terentius. Thewreuk E. (P.)* Terentius vígjátékainak magyarra fordítása. Akad. Értes. 224. l.
1340. *Velleius. Szölgvény Ferencz.* C. Velleius Paternulus. (Miskolci kir. kath. főgymn. 1891/2. értes.)
1341. *Vergil.* — Lásd 1281. sz. a.
1342. *Hegedűs István.* Janus Pannonius elegiája anyja haláláról. Bud. Szemle 72. köt. 436—442. l.
1343. *Hegedűs István.* Janus Pannonius. Előhang. Bud. Hirl. 265. szám.
1344. *Leo XIII.* Fényképirás. Ford. Csicsáky Imre. M. Állam 96. szám.
1345. *Owen János.* Epigrammák. 1. Állhatatosság. 2. Halogatás. 3. Korán. 4. Példaadás. 5. A szerencse. Ford. Mérő Károly. Aradi Közl. 295. szám.

6. Latin nyelvtanok s olvasókönyvek.

1346. *Bartal Antal* és *Malmosi Károly*. Latin gyakorlókönyv a mondattanhoz. A mondattan vázlatával. A középiskolák III. és IV. osztálya számára. Budapest, Eggenberger, 1892. (8-r. 139 l.) 90 kr.

1347. *Békési Gyula*. Latin nyelvtan. II. rész. Gymnasiumok II. osztálya számára. Átdolgozta Békési Gyula és Máthe György. 3. átdolgozott kiadás. Budapest, Franklin-t. 1892. (8-r. 171 l.) 1 frt.

— III. rész. (Mondattan.) Gymnasiumok III. osztálya számára. Budapest. U. o. 1892. (8-r. 124 l.) 80 kr.

1348. *Burián János*. Latin synonymika. Iskolai használatra. Budapest. Franklin-t. 1892. (8-r. VIII, 128 l.) 80 kr.

1349. *Dávid István*. Latin olvasó- és gyakorlókönyv. 6. kiad. 1891. Ism. Bódiss Jusztin. Phil. Közl. 255—258. l.

1350. Latin nyelvtan dióhéjban. I. rész. Alaktan. II. rész. Mondattan. Veszprém, Kraus A. fia. 1892. (32-r. 40 és 64 l.) 40 kr.

1351. *Meissner Károly*. Latin phraseologia. Átdolgozta Burián J. 1891. Ism. Dr. Pozder Károly. Phil. Közl. 66—69. l.

1352. *Pirchala Imre*. Latin nyelvtan gymnasiumok számára. Pozsony és Budapest, Stampfel K. 1892. (8-r. 160 l.) 80 kr. — Ism. Bódiss J. Egyet. Közokt. Szemle 400—407. l.

1353. *Pirchala Imre*. Latin olvasó- és gyakorlókönyv a gymnasiumok alsóbb osztályai számára. Pozsony és Budapest, Stampfel K. 1892. (8-r. 166 l.) 1 frt. — Ism. Tóth Sándor. Tanáregyl. Közl. XXV. köt. 679—683. l. — Bódiss J. Egyet. Közokt. Szemle 400—407. l.

1354. *Plattner J.* Lateinische Schulsyntax. (Nagyszebeni ág. ev. főgymn. 1891/2. értes.)

1355. *Sinka Sándor*. Latin olvasókönyv Cornelius Nepos után a gimnázium III. osztálya számára. Készítette, praeparatióval és szótárral ellátta — Debreczen, 1892. Ism. Dóczi Imre. Prot. egyh. és isk. lap. 48. sz. — Öreg János. Egyet. Közokt. Szemle 801. l.

1356. *Telmányi Emil*. Szók és kifejezések. (Bartal-Malmosi latin olvasókönyvéhez.) A gymnasium III. osztálya számára. Arad, Révész N. 1892. (8-r. 83 l.) 70 kr.

1357. *Tóth György, dr.* Latin olvasókönyv a középiskolák III. és IV. osztálya számára. Budapest, 1892. Pallas. (8-r. VI, 153 l.) 70 kr.

Értekezések.

1358. *Baligó János*. A római nyelv hanyatlásának okai Augustus halála után. (Nagykárolyi kath. főgymn. 1891/2. értes.)

1359. *Bódiss Jusztin*. De forma et natura verborum deponentium. Ism. Pruzsinszky János. Phil. Közl. 418—421. l.

1360. *Holosnyay Irenaeus*. Analecta ad latinitatis Hungarorum dictionarium. De latinitate codicis diplomatici hungarici Andegavensis vol. V. Budapest, 1892. (8-r. 22 l.)

1361. *Jakoblovics Lajos*. Adalékok a magyarországi latinság szótárához. Phil. Közl. 724—739. l.

1362. *Kardos Albert*. A latin nyelv nemzeti hivatása. Magyar Pædag. 16—19. l.

1363. *Kurtz Alexander*. Analecta ad latinitatis Hungarorum dictionarium. De latinitate chronici Dubnicensis. Budapest, 1892. (8-r. 31 l.)

1364. *Láng Ferdinandus*. Analecta ad latinitatis Hungarorum dictionarium. De latinitate codicis diplomatici Arpadiani continuati Vol. II. Budapest, 1892. (8 r. 24 l.)

8. Magyarország ókori régészete.

1365. *Bálint Gábor*. Attila kincse. Erdélyi Híradó 249. sz.
 1366. *Bálint Gábor*. Attila kincse. A nagy-szentmiklósi lelet feliratainak megfejtése. P. Hir. nov. 20.
 1367. *Baye (le baron de)*. Le trésor de Szilágy-Somlyó. Paris, Nilsson, 1892. Ism. x. y. Arch. Ért. 356. l.
 1368. *Bella Lajos*. Újabb purgstalli leletek. (Soprony m.) U. o. 221—227. l.
 1369. *Bella Lajos*. A sopronmegyei régészeti társulat 1881. évi kutatásai. U. o. 280—284. l.
 1370. *B. L.* Soproni ásátások. U. o. 320—326. l.
 1371. *Bella Lajos*. Petőházi leletekről. (Soprony m.) U. o. 346. l.
 1372. *Bella*. Római sírkő. U. o. 445. l.
 1373. Budapest régiségei. Szerkeszti Havas Sándor. III. kötet. 1891. Ism. lf. U. o. 84. l.
 1374. *Cserni Béla, dr.* Látogatás Apulumban. Rövid ism. a. b. U. o. 440. l.
 1375. *Cserni Béla, dr.* Apulumi maradványok. III. (Alsófehérm. tört. rég. társ. V. évkönyve.)
 1376. *Décsényi Gyula*. A nagybányai Szent-István templom. Arch. Ért. 289—298., 390—402. l.
 1377. *Domaszewski dr.* Két kiadatlan római katonai elbocsájtó levél. U. o. 44—48. l.
 1378. *Dömötör László* a brádi bronzleletről. U. o. 70. l.
 1379. *Farkas Sándor* a szegvári kőkori leletekről. U. o. 69. l.
 1380. *Farkas Sándor*. Szentes- és csongrádvidéki leletekről. U. o. 244. l.
 1381. *Farkas Sándor és H. J.* Népvándorlaskori temető Mártélyon. U. o. 413—426. l.
 1382. *Fröhlich Róbert*. Acumincum vidéke és a régi római pannoniai limes. U. o. 34—44., 115—128. l.
 1383. *F. R.* Római feliratos téglá Szamos-Újvárból. U. o. 169. l.
 1384. *Fröhlich Róbert*. Pannonia elfoglalása. (Kivonat.) U. o. 693—698. l.
 1385. Glasnik I. Serajevo. 1891. Ism. Hodinka Antal, dr. U. o. 266—269., 361—367. l.
 1386. *Hampel József*. A bronzkor emlékei Magyarhonban. II. rész. A leletek statisztikája. Budapest, 1892. (8-r. 175 l.) Ism. F. L. U. o. 355. l.
 1387. *Hpl.* Castaldira vonatkozó emlékérem. U. o. 191. l.
 1388. *H.* A «hun sírok». U. o. 360. l.
 1389. *Jósa András, dr.* a karászi sírmezőről (Szabolcs m.). U. o. 171—173. l.
 1390. *Jósa András, dr.* Óskori telep. Rakamaz és Timár községek között. U. o. 205. l.

1391. *Jósa András, dr.* A piricsei (Szabolcs m.) bronzleletről. U. o. 352—354. l.
1392. *Király Pál.* Ulpia Trajana Augusta colonia Dacica Sarmiz egetusa metropolis. Ism. Fröhlich R. Phil. Közl. 318—331. l. — r. Bud. Szemle 70. köt. 348—352. l.
1393. *Király Pál.* Gyulafehérvár története. Ism. Fröhlich Róbert. Phil. Közl. 318—331. l. — K. B. Arch. Ért. 262—266. l.
1394. *Király Pál.* Micia (Veczel) ismertetése. Ism. Kuzsinszky Bálint. Phil. Közl. 89. l.
1395. A kozár kard. ng. Arch. Ért. 94. l.
1396. *Könyöki Alajos, dr.* Selypi leletek. (Nógrád m.) U. o. 227—235. l.
1397. *Kubinyi Miklós, ifj.* Krasznahorkai bronz-lelet. U. o. 151—161. l.
1398. *Kuzsinszky Valentin, dr.* Ausgrabungen zu Aquincum. (1879—1891.) Ung. Rev. 1—24., 94—112.; 433—441. 497—529. l.
1399. *Kuzsinszky Bálint.* Pannonia római jogú városai. Phil. Közl. 361—376. l.
1400. *Kuzsinszky Bálint, dr.* Archæologiai mozgalmak Rómában az utolsó tizenöt év (1876—1890) alatt. Arch. Ért. 1—18., 97—114. l.
1401. *Kuzsinszky Bálint, dr.* Az ormódi aranykincs érmei. U. o. 335—338. l.
1402. *Kuzsinszky Bálint.* Római kori temető Aquincumban. U. o. 446—448. l.
1403. *Lehóczky Tivadar* az ormódi aranykincsről. U. o. 75. l.
1404. *Lehóczky Tivadar.* Ungmegyei leletek. U. o. 245—252. l.
1405. *Lehóczky Tivadar.* A dankófalvai bronzleletről. U. o. 349—352. l.
1406. *Mihalik Józ. a besztercebányai ötvösök pecsétje 1598-ból.* U. o. 77. l.
1407. *M—k. J—f.* Az ürmezei urnatemető. U. o. 95. l.
1408. *Mihalik József.* A bujánházi «Bélavára» nevű őskori erőd. U. o. 316—320. l.
1409. *Mihalik József.* Hazai ötvösczéhek pecsétje a XVII. és XVIII. századból. U. o. 426—431. l.
1410. *Milleker Bódog.* Dél-Magyarország római régiségleletei. Temesvár, 1892. (8-r. 46 l.) Rövid ism. Századok 167. l.
1411. *Nagy Géza.* A magyar pogánykor emlékei Fejérmegyében. Arch. Ért. 299—315. l.
1412. Nagy-démi bronzlelet. U. o. 383. l.
1413. *Ornstein József.* Római telep Szamosújvár határán. Arménia 248—253. l.
1414. *Ornstein őrnagy* a szamosújvári Athene szobrocskáról. Arch. Ért. 348. l.
1415. Pannonia elfoglalása. M. Állam 293. sz.
1416. *r—l.* Az első magyar bracteát. Arch. Ért. 96. l.
1417. *Radimsky V.* Die prähistorischen Fundstätten, ihre Erforschung und Behandlung. Ism. ab. Arch. Ért. 183. l.
1418. *Récsey Viktor.* Zalavári emlékek. U. o. 58—68. l.
1419. *Récsey Viktor.* Óskori emlékek Esztergom vidékéről. U. o. 342—346. l.

1420. *Reizner János*. A szeged-röszkei sírleletek. U. o. 161—168. l.
 1421. *Reizner János*. Ásatások Csengelén (Csongrád m.) U. o. 235—240. l.
 1422. *Réthy László*. Adalékok a havaselvi vajdaság numismatikájához. U. o. 433—436. l.
 1423. *Sándorfi Nándor* a csejthei őstelepről. U. o. 245. l.
 1424. *Sötér Agost, dr.* Mosony-Szolnok és Mosony-jessehofi bronzkori leletek. U. o. 207—212. l.
 1425. *Téglás István*. A segesvári kincsről. U. o. 173. l.
 1426. *Téglás Gábor*. A történelem előtti Dáciáról. U. o. 403—410. l.
 1427. *Tröltzsch*. Der Goldfund von Szilágy-Somlyó. Denkmäler der Völkerwanderung. Prähistor. Blätter 2. Jahrg. 53. és 67. l.
 1428. *Vásárhelyi Géza* az Aquincumból Bregetióba vezető római út irányáról és fenmaradt nyomairól. Arch. Ért. 71—74. l.
 1429. *Vásárhelyi Géza* tinnyeie éremletről. U. o. 252. l.
 1430. *Wosinsky Mór*. Gerjeni ásatások 1891-ben. U. o. 212—220. l.
 1431. *Wosinsky Mór*. A harezi (Tolna m.) földvárrol. U. o. 339—341. l.
 1432. *Wosinsky Mór*. Az abaligeti cseppkőbarlang és a közelében lévő római kori sírhantok. U. o. 410—413. l.
 1433. *Wosinsky Maurus*. Die Beerdigungs-Methode in hockender Lage. Ung. Rev. 145—161., 225—245., 305—326. l.

IX. Germán nyelvek s irodalmak.

1. Német.

1434. *Ágh Norbert*. A XVIII. századbéli német mesék. (Szombathelyi kath. főgymn. 1891/2. ért.)
 1435. *Allmers*. Karácsony-éj. Ford. Bleyer Izidor. Délmagyar. Közl. 296. sz.
 1436. *Armstrong*. Esti csillag. Ford. Szalay Fruzina. Hét 11. sz.
 1437. *Baechtold J.* Geschichte der deutschen Literatur in der Schweiz. Ism. h. Phil. Közl. 789. l.
 1438. *Balla Mihály*. Költő és komédiás. Orsz.-Vil. 32. sz. (Vancano Emilről.)
 1439. *Balladenbuch*. Choix des ballades allemandes. Kont Ignácztól. Ism. Petz G. Phil. Közl. 541. l.
 1440. *Baróti Lajos*. Bánsági német népballadák. Ethnographia. 29—37. l.
 1441. *Baumbach*. Hét év után. Ford. Feleki Sándor. Magyar. Génius 18. sz.
 1442. *Baumbach Rudolf*. Zlatorog. Ford. Bellosics Bálint. Munk. köz. 52. sz.
 1443. *Baumbach*. Okos madarak. Ford. Gerő Lajos. Magyar. Szemle 18. szám.
 1444. *Beck*. Honvágy. Ford. Feleki Sándor. Élet 525. l.
 1445. *Beyer Hermann*. Egy pesszimistához. Ford. W. J. Borsodmegy. Lap. 43. sz.
 1446. *Bodenstedt*. 1. Kevés nagy mű marad fenn. 2. Mint madár-

nak nő a pelyhe. 3. Egy mullah, ki gonosz volt. 4. Óda hajol a szőlőtő. 5. Azt mondják, hogy vígan élek. 6. Bölcsőtől sírig visz. 7. Ha másról rosszat mond a hír. 8. Szív fő nélkül csak bajt okoz. 9. A derült nap világít. Ford. Fidelis. Székesfeh. és vid. 59. sz.

1447. *Bodenstedt*. Álom, való. Ford. Giuseppe. Nyiregyházi Hirl. 36. szám.

1448. *Bodenstedt*. Nap és csillagok. Ford. Vargha Gy. Vasárn. Ujs. 17. sz.

1449. *Mirza Saffy*. 1. A moschéet . . . 2. Nem akarlak összevetni. 3. A paradicsom kapuit felnyitják. Ford. Makai E. 4. A virágtól, melyet letépek. Ford. Szomaház I. Hét 17. sz.

1450. *Bodenstedt* Vilmos. (1819—1892.) (Arczképpel.) Vasárn. Ujs. 17. sz.

1451. *Mirza Schaffy* költője. Nyugatmagy. Hiradó 268. sz.

1452. *Braitmaier*. Goethekult und Goethephilologie. Ism. *h. g.* Bud. Szemle 72. köt. 313—317. l.

1453. *Chamisso*. Don Quijote. Ford. Nógrádi Pap Gyula. Föv. Lap. 186. sz.

1454. *Davidsohn R.* Az elhagyott leány. Ford. W. J. Borsodm. Lap. 94. sz.

1455. *Dranmor*. Alkonyóra. Ford. Endrédi Sándor. Magy. Szemle 38. szám.

1456. *Ebers G.* Die Geschichte meines Lebens. Ism. Silberstein A. P. Lloyd 289. sz.

1457. *Feichtersleben*. Isten végzése és a válás. Ford. W. J. Borsodmegy. Lap. 45. sz.

1458. *Freiligrath*. Szeress, míg szeretni tudsz. Ford. Feleki Sándor. Orsz.-Világ 35. sz.

1459. *Geibel*. Késő őszszel. Ford. Feleki Sándor. Orsz.-Vil. 44. sz.

1460. *Geibel*. Ha rád gondolok . . . Ford. Szalay Fruzina. Hét 20. szám.

1461. *Gellerts* Dichtungen. Herausgegeben v. A. Schullerus. Lpz. Wien. Rövid ism. P. Phil. Közl. 699. l.

1462. *Gilm, H. v.* Halottak napján. Ford. Ignotus. Hét 44. sz.

1463. *Goethe*. *Goethe*. Iphigenia Taurisban. Ford. Csengeri J. 1890. Ism. Dr. Petz Gedeon. Phil. Közl. 251—255. l.

1464. *Goethe*. Mignon. Ford. Gáspár Imre. Torontál 246. l.

1465. *Goethe*. Tengeri utazás. Ford. Vargha Gyula. Bud. Szemle 71. köt. 285—287. l.

1466. *Hildebrand R.* Zu Fausts Glaubensbekenntniss. Rövid ism. P. Phil. Közl. 278. l.

1461. *H—i L.* Goethe's Mutter. P. Lloyd 27. sz. — Lásd 498. 1452. sz. a. is.

1468. *Kontúr Béla, dr.* Kestnérné. Nemzet 250. sz.

1469. *Greif*. Zivatar után. Ford. Feleki Sándor. M. Géniusz. 32. sz.

1469a. *Grets Józs.* A Tell-monda. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 768. l.

1470. *Grillparzer*. Hero és Leander. Dráma 5 felv. Új betanulással adatott a nemz. színházban jan. 9.

1471. *Hamerling Róbert*. Ott a repkény-lombokon túl. Ford. Luby Sándor. Föv. Lap. 193. sz.

1472. *Hartmann von Aue*. A beteg Henrik. Költői elbeszélés a

- XIII. századból. Középfelnémetből ford. Vende N. Ernő. Budapest, Kilián Fr. 1892. (8-r. 64 l.) 50 kr. — *Ism. Magy. Szemle* 38. sz.
1473. *Heine. Heine.* Dalos könyve. Fordította és jellemző bevezetéssel ejlátta Endrődi Sándor. Thumann Pál rajzaival. Budapest, Athenæum. (4-r. 189 l.) 6 frt. — *Ism. Kozma Andor. Nemzet* 358. sz. — *ik. Bud. Hirl.* 339. sz. — *Ignotus. Hét* 50. sz.
1474. *Heine.* A két granátos. Ford. Endrődi Sándor. *Magy. Salon* XVIII. köt. 92. l.
1475. *Heine.* Olyan vagy . . . Ford. Patyi István. *Veszprém* 11. sz.
1476. *Heine.* Harfagar Harold. Ford. Vargha Gy. *Vas. Ujs.* 14. sz.
1477. *Heine.* Henrik. Ford. Vargha Gy. *Bud. Szemle* 70. k. 119. l.
1478. *Heine.* A walkürök. Ford. Vargha Gyula. *Bud. Szemle* 70. köt. 459. l.
1479. *Heine.* A lelki jegyesek. Ford. Vargha Gyula. *Bud. Szemle* 72. köt. 288. l.
1480. *Heine* kiadatlan levelei. *Bud. Hirl.* 324. sz. (Br. Embden L. H. H.'s «Familienleben» című munkájából.)
1481. *Embden Br. L. v. Heinrich Heine's Familienleben.* *Ism. Esztegar László. Föv. Lap.* 347. sz.
1482. *Közeghi Géza.* Heine és a zene. *Föv. Lap.* 122. sz.
1483. *Heinrich Gusztáv.* Körner Zrinyi-drámája. *Bud. Szemle* 71. köt. 321—344. l.
1484. *Heinrich G. Hofmanswaldau.* *Bud. Szemle* 69. köt. 444—448. l. Tanulmány Ettlinger J. Christian Hofman v. Hofmanswaldau című munkájáról.
1485. *Heinz Tovote.* Frühlingssturm. *Ism. n. Élet* 81. l.
1486. *Herder.* Epigrammák. 1. A lepke és a rózsa. 2. Megválaszszad embered. 3. Az ellen tanácsa. 4. Meddő tudomány. 5. Másokra fordított tudomány. Ford. Mérő Károly. *Aradi Közl.* 129. sz.
1487. *Holländer F. u. Land H.* Die heilige Ehe. Drama in 5 Aufz. *Ism. Silberstein A. P. Lloyd.* 258. sz.
1488. *Immermann.* Fenn. Ford. Szalay Fruzina. *Hét* 11. sz.
1489. *Ivanfi Jenő.* Grillparzer «Hero és Leander»-je. *Föv. Lap.* 10. szám.
1490. *h Kirchner Herm.* Coriolanus. 1599. *Phil. Közl.* 360. l.
1491. *Krausz Oszkár.* A «Meyeriász»-ból. Ford. Béri Kelemen. *Szarvasi Lapok* 52. sz.
1492. Paul de Lagarde. (Nekr.) *Siebenb. deutsch. Tageblatt.* 5572. sz.
1493. *Laistner L.* Germanische Völkernamen. *Ism. h. Phil. Közl.* 786. lap.
1494. *Laube H.* Letzte Erinnerungen. 1892. *Ism. Harmat Géza. Föv. Lap.* 197. sz.
1495. *Lázár Béla, dr.* Siegwart. Irod. tört. *Közl.* 50—70. l.
1496. *Lemmermayer Frigyes.* Kikericssek. Ford. dr. Kontúr Béla. *Kath. Egyházi Közl.* 13. sz.
1497. *Lenau. Lenau.* Nádzügás. 1—5. Ford. Endrődi Sándor. *Hét* 41. sz.
1498. *Lenau.* A tó dalaiból. Ford. Feleki Sándor. *Élet* 792. l.
1499. *Lenauból. I. Dr. Nagy Mór.* Kolozsvár 1892. (16-r. 163 l.) *Ism. Vojtkó Pál. Erdélyi Hiradó.* 276. sz.
1500. *Lenau.* Tői dalok. I—V. Ford. Szekula Gy. *Orsz.-Vil.* 43. sz.

1501. *Frankl L. A.* Lenau u. Sophie Löwenthal. Rövid ism. P. Phil. Közl. 166. l.
1502. *Heinrich Gusztáv.* Lenau végzete. Bud. Szemle 69. köt. 283—292. l.
1503. *H.* A nagyváradai parancsnok leányáról szóló német népdal. Phil. Közl. 696. l.
1504. *Lewin M.* Barkochba. Trauerspiel in 5 Aufz. Berlin. 1892. Ism. Dr. Kohlbach B. Magy.-Zsidó Szemle 271—280. l.
1505. *Lindau Paul.* Hängendes Moos. Roman. Ism. Silberstein A. P. Lloyd 282. sz.
1506. *Lingg.* Nimród. Ford. Prém József. Hét 52. sz.
1507. *Lingg.* Dal a szegényeknek. Ford. Prém József. Magyar Géniesz 13. sz.
1508. *Logau Frigyes.* Epigrammák. 1. A vakmerőség. 2. Május. 3. A tükör. 4. A főkötő. Ford. Mérő Károly. Aradi Közl. 84. sz.
1509. *Lorm.* Az ember és a sors. Ford. Feleki Sándor. A Hét 7. sz.
1510. *M. S.* Nyilt levél a szerkesztőhöz. Bud. Szemle 71. kötet 154—160. l. A cikkiró védi Meyer K. F. Jenatsch György regényének fordítását a Nyelvőrben megjelent bírálattal szemben.
1511. *Müller A. Zacharias Liebholdt.* Ism. h. Phil. Közl. 276—278. lap.
1512. *Münz S.* Ein Geschichtschreiber als Dichter. (Gregorovius). P. Lloyd 97. sz.
1513. *Nemecskay Irma.* Jean Paul nőnevelési eszméi a «Levana» ban. Nemz. Nőnevelés XIX. köt. 242—251. l.
1514. *Netoliczka O.* Zu Heines Balladen u. Romanzen. Ism. Petz G. Phil. Közl. 782—785. l.
1515. *Neufert H.* Der Weg der Nibelungen. Ism. h. Phil. Közl. 787. lap.
1516. *Ohorn. Ó,* ne kutass. Ford. Feleki Sándor. Magy. Géniesz 52. szám.
1517. *Ossip Schubin.* Asbein. Ism. Sz. I. Élet 304. l.
1518. *Perfall, Karl v.* Ein Verhältniss. Roman. Düsseldorf. Ism. Silberstein A. P. Lloyd 5. sz.
1519. *Rittershaus Emil.* Egy csókban. Ford. W. J. Borsodmegy. Lapok 42. sz.
1520. *Rosegger.* A szív. Ford. W. Szepesi Közl. 50. sz.
1521. *Scherer G.* Esti fény. Ford. Szalay Fruzina. Hét 48. sz.
1522. *Schiel Albert.* Konrad Ferdinand Meyer. Siebenb. deutsch. Tageblatt. 5772—78. sz.
1523. *Schiller. Schiller.* Die Jungfrau von Orleans. Magyarázta dr. Bauer Simon. (Német írók iskolai tára. IV.) Budapest, Lampel R. 1892. (8-r.) 50 kr. — Ism. Petz Gedeon. Phil. Közl. 70—76. l.
1524. *Schiller.* Az orleansi szűz. Regényes tragédia. 5 felv., előjátékkal. Ford. Borsody Béla. (Olcso könyvtár.) Budapest, Franklin t. 1892. (16-r. 260 l.) 50 kr.
1525. *H(einrich G.).* Wallenstein drámák Schiller előtt. Phil. Közl. 94. l.
1526. *Heinrich Gusztáv.* A messinai ara. Akad. Értes. 55—65. l.
1527. *P(etz G.).* Schiller-irodalom. Phil. Közl. 699—701. l. — Lásd 498. sz. a. is.

1528. *Schönthan, Paul v.* Deutsche Witzblätter. P. Lloyd 87. sz.
 1529. *Schrader O.* Victor Hehn. Berlin, 1891. Ism. h. g. Budap. Szemle 70. köt. 507—509. l.
1530. *Schullerus Adolf.* Die Merkwürdigkeiten Samuel Hirtendorns. (Ein sächsischer Roman aus dem 18. Jahrhundert.) Ung. Rev. 124—128. l.
1531. *Schwering Jul.* Franz Grillparzers hellenische Trauerspiele auf ihre literarischen Quellen und Vorbilder geprüft. 1891. Ism. h. g. Budap. Szemle 72. köt. 151—155. l.
1532. *Storm.* A nő keze. Ford. W. Szepesi Közl. 50. sz.
 1533. *Storm.* Memento mori. Ford. Békés Gyula. Hét 27. sz.
 1534. *Sudermann H.* Sodoma pusztulása. Színmű 5 felv. Első előadása a népszínházban ápr. 6-án.
 1535. *Lázár Béla, dr.* Sudermann. Nemzet 93. sz.
 1536. *Uhland.* Szokásból. Ford. Róna Béla. Győri Közl. 93. sz.
 1537. *Uhland.* Hans és Grete. Ford. B. B. Zala karácsonyi száma.
 1538. *Ullmann, Faul v.* Glück und Ende des Naturalismus. P. Lloyd 199. sz.
1539. A váltáság. Német népdalgyűjteményből ford. Szász Béla. Bud. Szemle 71. köt. 113. l.
1540. *Vende N. Ernő.* A beteg Henrik. (Pozsony-Szentgyörgyi kath. gymn. 1891/2. értés.)
 1541. *Wackernagel.* Tűzpróba. Ford. Feleký Sándor. A Hét 7. sz.
 1542. *Wagner H.* Das Schuldrama in Salzburg. Ism. h. g. Phil. Közl. 164. l.
 1543. *Walter von d. Vogelweide.* A hárs alatt. Ford. Heltai Jenő. A Hét 6. sz.
 1544. *Wilbrandt A.* Der Meister von Palmyra. Dramatisches Gedicht in 5 Akten. Ism. H—i L. P. Lloyd 259. sz.

2. Tankönyvek.

1545. *Albrecht János.* Német olvasókönyv az olvasmányok alapján készült fordítási gyakorlatokkal. Gymnasiumok V. osztálya számára. Budapest, Eggenberger. 1892. (8-r. 169 l.) 1 frt.
1546. *Csemez József és Németh Antal.* Német-magyar és magyar-német zsebszótár. I. Német-magyar rész. 2. javított és bővített kiadás. Győr, Grosz G. 1892. (16-r. 336 l.) 60 kr.
1547. *Deutsch J. és Garai E.* Német nyelvtan és olvasókönyv mindkét nembeli polgári iskolák III. osztálya számára. Budapest, Lampel R. 1892. (8-r. 185 l.) 1 frt.
1548. *Felsmann József.* Német grammatika. 7. kiadás. Budapest, Lauffer V. 1892. (8-r. 264 l.) 1 frt 40 kr.
1549. *Haraszi Gyula.* Kis német nyelvtan. Iskoláknak és magánhasználatra. Budapest, Lampel R. 1892. (16-r. 114 l.) 60 kr.
1550. *Katona Lajos, dr.* Német olvasókönyv a gymnasium IV. osztálya számára. Budapest, Lampel R. (8-r. 221 l.) 1 frt 20 kr.
1551. *Ney Ferencz.* Gyakorlati német nyelvtan Ollendorff H. G. módszere alapján, mely szerint német nyelven olvasni, írni és beszélni a legrövidebb idő alatt alaposan megtanulhatni. Iskolai és magánhasz-

nálatra. 17. teljesen átdolgozott kiadás. Budapest. Lampel R. 1892. (8-r. 249., V., III. l.) 1 frt 80 kr.

— II. rész. 4. teljesen átdolgozott kiadás. Budapest, u. o. 1892. (8-r. 192. III. l.) 90 kr.

1552. *Schack Béla dr.* Német olvasókönyv kereskedelmi középiskolák használatára. II. rész. A középső (II.) osztály számára. Pozsony és Budapest, Stampfel K. 1892. (8-r. 213 l.) 1 frt 40 kr.

1553. *Zimmermann Gyula.* Német nyelvtan középtanodák és házonszervezetű iskolák számára. Debreczen, Telegdi K. L. (8-r. XIV, 256 l.) 1 frt 60 kr.

1554. *Faith M.* A szórend fontossága a német nyelvben. Ism. Petz G. Phil. Közl. 438—440. l.

3. Svéd, norvég, dán.

1555. *Erdélyi Károly, dr.* Andersen. Magy. Szemle 49. 50. sz.

1556. *Ibsen Henrik.* Nóra színmű 3 felv. Ford. Reviczky Gyula. (Egyetemes könyvtár. 37. füz.) Győr, Grosz G. 1892. (16-r. 119 l.) 10 kr.

1557. *Ibsen.* 1. A dunnalúd; 2. Az élék. Ford. Feleki Sándor. Magy. Salon. XVIII. köt. 215. l.

1558. *Lázár Béla, dr.* Solnesz mester. (Ibsen drámája.) Föv. Lap. 357. szám.

1559. *Teqnér E.* XII. Károly. Ford. Kéler Gyula. Kecskem. Lap. 3. szám.

4. Angol.

1560. *Burns.* Burns költeményei. Ford. Lévai József. Ism. Föv. Lap. 90. sz. — 1—a. Bud. Szemle 70. köt. 163—166. l. — K. V. dr. Élet 261. l. — Rövid ism. Kath. Egyházi Közl. 3. sz. — Egyetértés 52. sz. — Hét 7. sz.

1561. *Burns.* Azért is! Ford. Ignotus. Hét 25. sz.

1562. *Burns.* Senki. Ford. Kozma Andor. U. o. 9. sz.

1563. *Carlyle.* Burns. Fordította Lévai József (Olesó könyvtár 312.) Budapest, Franklin t. 1892. (16-r. 93 l.) 20 kr.

1564. *Gyürky Ödön.* Burns Róbert. M. Állam 12. sz.

1565. *Byron.* *Byron, lord.* Don Juan. Verses regény. Fordította Ábrányi Emil. 2 rész. I—XII. ének. Budapest, 1892. Révai testv. (8-r. XVI, 352.; VII, 396 l.) 4 frt. — Ism. ifj. Reményi E. Élet 330—333. lap. — ik. Bud. Hirl. 106. sz. Gáspár I. P. Napló 101. sz. — dr. Lázár B. Nemzet 195. esti sz. — Endrődi S. Hét 14. sz. — Rövid ism. Kath. Egyházi Közl. 7. sz. — Magyar Szemle 16. sz.

1566. *Byron.* Kakukmadár. Ford. Igali József. Szarvasi Lap. 4. sz.

1567. *Byron lord.* A kalóz. Fordította Kacziány Géza. (Olesó könyvtár. 311. sz.) Budapest, Franklin t. 1892. (16-r. 74 l.) 20 kr.

1568. *Byron.* Az álom. Ford. Popini Albert. Magy. Szemle 15. sz.

1569. *B. E.* Byron. — Ábrányi. Ország-Világ 15. sz.

1570. *Rupp Kornél.* Maufred. Győri Közl. 8. sz.

1571. *Tóth Sándor.* Az asszony ideálja. (Adah, a Lord Byron alakja.) Föv. Lap. 107. sz.

1572. *Dickens.* — Lásd 498. sz. a.

1573. *Hood Th.* Emlékezem, emlékezem! Ford. Körösi Albin. Magy. Szemle 9. sz.
1574. *Hood Tamás.* Szeretlek. Ford. Tolnai Vilmos. Aradi Közl. 283. szám.
1575. *Körösi Albin.* Thomas Hood költészete. (1799—1845.) Magy. Szemle 8. sz.
1576. *Irving.* A könyvcsinálás művészete. Ford. Gurnesevich Lajos. Alföld 84. sz.
1577. *Longfellow.* Előhang. «Az éj szavai»-hoz. Ford. Szász Béla. Vasárn. Ujs. 27. sz.
1578. *Moore T.* A sivatag rózsája. Ford. Körösi Albin. Veszprémi Közl. 12. sz.
1579. *Poe Edgár.* Menyegzői ballada. Ford. Földi Vilmos. Főv. Lap. 240. sz.
1580. *Pope.* A magányhoz. Ford. W. Szepesi Közl. 50. sz.
1581. *Shakespeare. Shakespeare.* Macbeth. Tragédia. Fordította Szász Károly. Jegyzetekkel és magyarázatokkal ellátta Péterfy Jenő. (Jeles írók iskolai tára. 40.) Budapest, Franklin t. 1892. (8-r. 144 l.) 50 kr. Ism. Haraszi Gy. Phil. Közl. 514—527. l.
1582. *Shakespeare.* János király. Tört. dráma 5 felv. Ford. Arany J. Első előadása a nemz. színházban decz. 22-én.
1583. *Esterházy Sándor, dr.* Shakespeare és Hamlet. Főv. Lap. 58. szám.
1584. *H.* A Hamlet-mondáról. Phil. Közl. 698. l.
1585. *J. S.* Néhány könyv Shakspereről. Bud. Szemle 71. köt. 440—462. l. E tanulmányban szól Molnár Gy. Gyöngyök és homokszemek Shakspere Othello, Lear király tragédiájának előadásáról. Reich I. I. Shakspere és a kath. vallás, Campbell T. Shakspere életéről és drámáiról című munkákról.
1586. *Iványi Jenő.* Macbeth. (A «Burg» színházban.) Főv. Lap. 269. szám.
1587. *Kúnhegyi Márton.* A Vihar. Shakespeare utolsó műve. Szépirod. Kert. 35. sz.
1588. *Lázár Béla dr.* Hamlet. Nemzet 58. sz.
1589. *V. Szöcs Géza.* Shakespeare Coriolánja. Erdélyi Hiradó 67. 68. szám.
1590. *Trencsény Károly.* Cordelia. (Lear király.) Bácska 85. sz.
1591. *Tennyson. Tennyson.* Síri ének. Ford. Feleki Sándor. Magy. Génusz 42. sz.
1592. *Tennyson.* Rispah. Ford. Hegedűs István. Bud. Szemle 72. köt. 104—109. l.
1593. *Tennyson.* 1. Búcsu a pataktól. 2. A várakozó. (Maud költői beszélyből.) Ford. Szász K. Vasárn. Ujs. 43. sz.
1594. *Tennyson.* Mariana délen. Ford. Prém József. Ország-Világ 42. szám.
1595. *Tennyson.* Lady Clara Vere de Vere. Ford. Prém József. Főv. Lap. 282. sz.
1596. *Tennyson.* Mariana. Ford. Prém József. Hét 44. sz.
1597. *Tennyson.* A testvérek. Ford. Tolnai Lajos. Hét 41. sz.
1598. *Tennyson.* A patak. Ford. Zigány Á. Élet 606. l.
1599. *Endrődi Sándor.* Tennyson. (1802—1892.) Hét 41. sz.

1600. *Gyürky Ödön*. Tennyson. 1809—1892. Magy. Szemle 42. szám. — Magy. Állam 231. sz.
 1601. *Hajós Izidor*. Két halhatatlan halott. Tennyson, Renan. Nyiregyházi Hirlap 29. sz.
 1602. Tennyson Alfréd. (1809—1892.) (Képekkel.) Vasárn. Ujs. 43. sz. — Magy. Salon XVIII. köt. 140—144. l. — Egyetértés 277. sz.
 1603. *E.* A «poeta laureatus»-ról. (Tennyson.) Föv. Lap. 280. sz.
 1604. *h.* Artur halála. Phil. Közl. 788. l.

5. Nyelvtanok.

1605. *Patterson J. Artur és Balassa József*. Angol nyelvtan és olvasókönyv. Iskolai és magánhasználatra. Budapest, Eggenberger 1892. (8-r. VII, 190 l.) 1 frt 40 kr.
 1606. *Dallos Gyula*. Gyakorlati angol nyelvtan új tanmódszer alapján, mely szerint angol nyelven olvasni, írni és beszélni a legrövidebb idő alatt pontosan megtanulhatni. Tanodai és magánhasználatra. Sajtó alá rendezte Patterson Arthur. 5. javított kiadás. Budapest, Lampel R. 1892. (8-r. 261, III l.) 1 frt 50 kr.

X. Román irodalmak.

1. Francia.

1607. *B. P. Tiszbe*. Bud. Hirl. 5. sz. (Hugo V. Angelo-járól.)
 1608. *Ballestrem Eufemia gr.* Hattyudal. Ford. Telekes Béla. Hét 29. sz.
 1609. *Balog Arthur*. Lecouvreur Adrienne. (G. Monval: Lettres de Adrienne Lecouvreur.) Föv. Lap. 295. 296. sz.
 1610. *Béranger*. Betegen. Ford. Endrődi Sándor. Föv. Lap. 52. sz.
 1611. *Berge, Jules*. Voix nocturnes. Poèmes libres. Ism. Vészy József. P. Lloyd 55. sz.
 1612. *Bisson*. A Pont-Biquet család. Bohózat 3 felv. Első előadása a nemz. színházban máj 27-én.
 1613. *Boileau* epigrammáiból. I. Egy atheistára. II. A költő arcképe. Ford. W. Szepesi Közl. 50. sz.
 1614. *Bourget*. Nyugalom. Ford. Endrődi Sándor. Délmagyar. Közl. 89. sz.
 1615. *Bubicsné-Ipolyi G.* Chateaubriandról. M. Állam 156. sz.
 1616. *Clédat L.* Rutebeuf. Les grandes écrivains françaises. Ism. H. Gy. Bud. Szemle 69. köt. 461—467. l.
 1617. *Coppée*. Adagió. Ford. Váradi Antal. Máramarosi Lapok 23. szám.
 1618. *Coppée*. A bíró. Ford. Endrődi Sándor. Bud. Szemle 69. köt. 81—89. l.
 1619. *Coppée*. Kértem. Ford. L. Kecskemét 42. sz.
 1620. *Daudet Alfonz*. Az akadály. Színmű 4 felv. Első előadása a nemz. színházban. jan. 22.
 1621. *Daudet Alphonse*. A Hét 2. sz.
 1622. *Daudet A.* Rose et Ninette. Ism. D. J. Élet 303—304. l.
 1623. Az öreg Dumas és a fiú-Dumas. P. Napló 142. sz.

1624. *Haléai L.* Harikari. *Ism. Élet* 558. l.
1625. *Haraszi Gyula.* Újabb nézetek a francia irodalomról. *Bud. Szemle.* 69. köt. 90—110. l.
1626. *Haraszi Gyula.* Regényes lapok az életből. *U. o.* 69. köt. 321—343. l. 70. köt. 31—52. l. Staélné-ről szól.
1627. *Haraszi Gyula.* Bevezetés a francia tragédia történetéhez. *U. o.* 71. köt. 386—400. l.
1628. *Haraszi Gyula.* Egy Racine-monographia. *U. o.* 72. köt. 454—464. l.
1629. *H—i L.* Paul Bourget in Italien. (*Sensations d'Italie.*) *P. Lloyd* 67. sz.
1630. *Hugo V.* 1. A rózsza és a sír. 2. Mi a szerelem. Ford. Kőrösi Albin. *Veszpr. Közl.* 43. és 52. sz.
1631. *Kont Ignác.* A francia philologiai irodalom 1886—1891. *Phil. Közl.* 31—49. 133—147. 214—238. 308—318. 493—509. l.
1632. *Loti, Pierre.* Fantomes d'Orient. 1892. *Ism. Élet* 133. l.
1633. A «Marsellaise»-ről. (A szerzőség kérdése). *Föv. Lap.* 161. sz.
1634. *Maupassant.* *Domokos Illés.* Guy de Maupassant. *Élet* 60—63. lap.
1635. *Klein Hugo.* Guy de Maupassant. *Neue Arader Zeitg.* 8. sz.
1636. *Lázár Béla dr.* Guy de Maupassant. *Nemzet* 10. sz. — *Föv. Lap.* 65. sz. — *Magy. Géniusz* 4. sz.
1637. *Silberstein Adolf.* Genie und Wahnsinn. Zur Erkrankung Guy de Maupassant's. *P. Lloyd* 23. sz.
1638. *Szabó Endre.* Guy de Maupassant és a dekadensek. *Magyar Salon.* XVII. köt. 40—44. l.
- 1638a. *Murger.* Musette. *Hét* 32. sz.
1639. *Musset Alfréd.* Két szonett. 1. Soha. 2. Mari. Ford. Pekry Károly. *Föv. Lap.* 133. sz. — 3. Dal. *Aradi Közl.* 295. sz. — 4. Egy halottra. *Ország-Világ* 3. sz. és *Aradi Közl.* 19. sz. — 5. Pépához. — *Aradi Közl.* 29. sz.
1640. *Musset.* Lucia. *E. Kovács Gyula,* *Erdélyi Híradó* 95. sz.
1641. *Muzslai.* Dumas, a pesszimista. *Föv. Lap.* 285. sz.
1642. *Cs. Papp József.* Montaigne emlékezete. *Néptanít. Lapja* 74. 75. sz.
1643. *Raynouard.* A templomosok halála. Ford. dr. Kontúr Béla. *Kath. Egyházi Közl.* 10. sz.
1644. *Rollinat Maur.* Tavasz éjszaka. Ford. Heltai Jenő. *Hét* 21. szám.
1645. *Sardou Victor.* Thermidor. Dráma 4 felv. Első előadása a nemz. színházban márcz. 23-án.
1646. *Dóczi Lajos.* Thermidor. (Az előadás.) *Magy. Géniusz* 14. sz.
1647. *Palágyi Lajos.* Sardou. *Élet* 246—249. l.
1648. *Schönthan, Paul v.* Die «Comédie française» in Wien. *P. Lloyd* 130. sz.
1649. *Scossa Dezső.* Rousseau és a botanika. *Néptanítók Lapja* 51. 52. sz.
1650. *Sorséne, Henri.* Sápadt Virág. Ford. Szalay Frúzina. *Hét* 40. szám.
1651. *Sully Prudhomme.* 1. A keringő. Ford. Béri Gyula. *Magyar Salon* XVI. köt. 634. l. 2. April varázsa. *U. o.* XVII. köt. 183. l. — 3. A tenger. *Ország-Világ* 2. sz.

1652. *Sully Prudhomme*. Álom. Ford. Szalay Fruzina. A Hét 2. sz.
 1653. *Székely Samu*. La Carmagnole. Főv. Lap. 316. sz.
 1654. *Székely S. Pierre Loti és Emile Zola*. Bud. Hirl. 102. sz.
 1655. *Várnai Sándor*. Hugo Victor s a XIX. század pantheis-
 musa. Prot. Szemle 271—289. l.
 1656. *Zola E.* La débacle. 1892. Ism. *gh.* Bud. Szemle 72. köt.
 478—480. l. — P. Napló 176. sz. — Silberstein A. P. Lloyd 155. sz.

2. Tankönyvek.

1657. *Bartos Fülöp és Chovancsák István*. Francia nyelvtan (módszeres tanmenet) és olvasókönyv iskolai és magánhasználatra. I. rész. (Noel K. francia nyelvtan. I. rész.) 7. (az új átdolgozás 2-ik) kiadása. Budapest. Lampel R. 1892. (8-r. 206, XIII l.) 1 frt.
 1658. *Havaszi Gyula*. Kis francia nyelvtan. Iskoláknak és magánhasználatra. Budapest, Lampel R. 1892. (16-r. 132 l.) 60 kr.
 1659. *Könnye Nándor*. Dictionnaire manuel français-hongrois etc. 1891. Ism. Háhn Adolf. Phil. Közl. 421—427. l.
 1660. *Mendlik Alajos*. Francia olvasmányok kezdők számára. 2. kiadás. Budapest, Laufer V. 1892. (8-r. 118 l.) 60 kr.
 1661. *Újvári Albert*. Causeries françaises. Manuel de conversation française, contenant des dialogues et d'autres pièces propres à se former au ton de la conversation en français et un vocabulaire. A l'usage des écoles et de l'enseignement privé. Budapest, Dobrowsky és Franke 1892. (8-r. VIII, 156 l.) 1 frt. Ism. Háhn Adolf. Phil. Közl. 76—83. l. — Ellenbírálatainak rövid kivonata. U. o. 164. l. — Ism. Olaszi. Tanáregyleti Közl. XXV. köt. 748. l.
 1662. *Wollmann Elma*. Francia olvasókönyv felsőbb leányiskolák V. és VI. oszt. számára. Pozsony, 1891. Ism. Nemeckay Irma. Nemz. Nénevelés XIX. köt. 225—228. l.

3. Olasz, spanyol.

1663. *Acacio Caceres Prat*. A vén anyóka és a mécs. Spanyolból ford. Körösi Albin. Főv. Lap. 340. sz.
 1664. *Anicis Edm.* A fiúcskák. Ford. Szomorv Károly. Magyar Szemle 36. sz.
 1665. *Ballagi A.* Attila a kutya-fajzat. XVI. századi olasz költemény. Irod. tört. Közl. 204—223., 379—388. l.
 1665a. *Ariosto*. A hűség próbája. (Órjögő Rolandból.) Ford. Radó Antal. Élet 24—27. 64—65. l.
 1666. *Carcano Giulio*. A leány. Ford. Körösi Albin. Veszpr. Közl. 42. szám.
 1667. *Dante A.* A purgatorium. Ford. Szász K. Ism. h. b. Bud. Szemle 69. köt. 457. l.
 1668. Dante «Isteni színjátéká»-nak magyar fordításai. Magyar Szemle 1—3. sz.
 1669. Fiumei olasz népdal. Sforzina Máté feljegyzése nyomán közli H. A. Ethnographia 40. l.
 1670. *Goldoni Károly*. A jótékony zsémbes. Vígjáték. Fordította és Goldoniról szóló tanulmányával bevezette Radó Antal. (Olcsó könyvtár. 306. sz.) Budapest, Franklin t. 1892. (16-r. 206 l.) 40 kr.

1671. A hú leány. Spanyol néprománcz. Ford. Szalai Emil. Vas. Ujs. 49. sz.
 1672. *M. S. Italienische Lyrik.* P. Lloyd 156. sz. (Annie Vivanti-ról.)
 1673. *Madama Realeből.* Dal. Ford. Szalay Fruzina. Hét 52. sz.
 1674. *Mantegazza.* Virágregék. Ford. Warga Janka. Pécs, 1892. (8-r. 116 l.) Rövid ism. Magyar Szemle 27. sz.
 1675. *Radó Antal dr.* Goldoni és Alfieri. Két tanulmány. Budapest, Athenæum, 1892. (16-r. 143 l.) 1 frt. — Rövid ism. Magy. Szemle 47. szám.
 1676. *Radó Antal.* Annie Vivanti. Magyar Salon XVIII. kötet 227—232. l.
 1677. *Serao Matilde.* Leggende Napoletane. Modena. 1892. Ism. Dr. E. Magy. Szemle 44. sz.
 1678. *Ventura Ruiz Aquilera.* A Karácsony legendájából. Ford. Kőrösy Albin. Veszpr. Közl. 52. sz.
 1679. *Vivanti Annie.* 1. Találkozás. Ford. Radó A. Élet 657. l. 2. Úgy elfáradtam. Hét 42. sz. — 3. Aut-aut. Magyar Génusz 40. sz. — Ötven év múlva. Főv. Lap. 270. sz.
 1680. *Zigány A.* Torquato Tasso új kiadása. Bud. Szemle 72. köt. 127—134. l. Ism. Tasso, poemini minori, ed per A. Solerti című munkát.

4. Oláh.

1681. Barițiu Georg. (Arczképpel.) Rom. Revue 376—387. l.
 1682. *Boiu Z.* Tecste macedo-române. Transilvania 78—91. l.
 1683. *Boiu Z.* Aniversarea 80. a dluî Georgiu Barițiu. U. o. 161—164. l.
 1684. *Broștênă, P.* Rhæto-Romanii, originea și elementele limbei lorü. U. o. 1—4. 6. sz.
 1685. *Carmen S.* A szív. Ford. Feleki Sándor. Élet 612. l.
 1686. *Dengi János.* A románok legnagyobb költőjéről. Nemzet 152. sz. (Alexandri-ról.)
 1687. *Densușianu, Nic.* Die historische und philologische Literatur der Rumänen im Jahre 1890. Romän. Revue 251—260. l.
 1688. *Mariencescu, At., dr.* Numele familiare Românesce, Metiană, Pîso, Frugiași Ranta. Transilvania 283—292. l.
 1689. *Oprisa Pál.* Costin Miron. Tanulmány a román irodalom-történet köréből. Budapest, 1892. (8-r. 32 l.)
 1690. *Papp György.* Poterea părintescă la Români. Patria potestas apud Romanos. (Belényesi g. kath. főgymn. 1891/2. értes.)
 1691. *Putnoky Miklós.* Klasszikai elemek a rumén népköltészetben. Ungaria 7. sz.
 1692. *Rudow, Dr. W.* Ueber Bolinteneanu's «Traianida» nebst einigen auserwählten Balladen. Romän. Revue 626—639. l.
 1693. *Șăineț Lazar.* Istoria filologiei române. Ism. C. d. T. U. o. 607—618. l.

XI. Szláv nyelvek s irodalmak.

1694. A dombon állt . . . Tót népdal, ford. id. Görgei István. Bud. Szemle. 70. köt. 323. l.

1695. *Dömötör Pál*. Hős Prijezda és Jelika. (Szerb népköltemény.) Főv. Lap. 296. sz.
1696. *Erdődi Béla*. A Balkán-félszigeti népek költészetéből. Olcsó könyvtár 316. sz.) Budapest, Franklin-t. 1892. (16-r. 142 l.) 30 kr. — Ism. N—s. Élet 834. l.
1697. A hős leány. Tót néprománéz. Ford. Schöpflin Aladár. Vasárn. Ujs. 11. sz.
1698. *Jovanovics J.* Madár-szívvel. Ford. Faludy K. Magy. Szemle 46. sz. — Torontál 244. sz.
1699. *K. E.* Egy új szláv szemle. Bud. Szemle 70. köt. 155—162. l. Ismerteti a «Szlavjanszkoje obozrenie» czimű folyóiratot.
1700. *Kosztics Lázár*. Minadir. Ford. Dömötör Pál. Főv. Lap. 225. sz.
1701. *Lermontow*. A végrendelet. Ford. Fidelis. Székesfeh. és vid. 52. szám.
1702. *Mickievic Adám*. Szonettek. Ford. Béri Gyula. 1. A nagy tömeg nem ért. 2. (Danaidák.) Hová tűnt szépeim, a kor . . . 3. Meghitt körben szerelmet énekeltem. Főv. Lap. 202. sz. — 4. Reggel és este. Hét 31. sz.
1703. *Mickievics*. 1. Az akjermáni puszta. Ford. Béla Henrik. A Hét 7. sz. — 2. Úrfi és leányzó. Orsz.-Vil. 47. sz.
1704. *Mickievicz Adám*. Találkozás az atyával. Ford. Máthé Mikl. Nyirvidék 6. sz.
1705. Orosz költők. Fordította Szabó Endre. Ism. dr. Lázár Béla. Nemzet 33. sz.
1706. *Scossa Dezső*. A szerbek népköltészetéről. Orsz.-Vil. 35. sz.
1707. *Strausz Adolf*. Bolgár népköltési gyűjtemény. 1. 2. kötet. Ism. Ásbóth O. Bud. Szemle 70. köt. 53—82. l. és Phil. Közl. 331—341. l. — Dr. Sziklay János. Magy. Salon. XVII. köt. 184—186. l. — P. Napló 14. sz. — 6. Bud. Hirl. 92. sz. — r. Nemzet 12. sz. — Egyetértés 38. sz. — Vasárnapi Ujság 4. sz.
1708. *Szamota István*. Az első pánszláv apostol. (Egy horvát pap a XVII. században. Krizsanics György.) Egyetértés 87. sz.
1709. *Tagányi Károly*. Orosz történetírás 1891-ben. Századok 145—153., 237—243. l.
1710. *Tolsztoj Leo*. Eine Frau. Studie nach dem Leben. Von H. K. v. Heydenfeldt. Ism. Silberstein A. P. Lloyd 254. sz.
1711. *Loewenfeld Raphael*. Tolstoj und Turgenyew. Neue Arader Zeitung 105. sz.
1712. *Sármai József*. Tolstoj gróf hitvallása. Élet 768—780. l.
1713. *Tímár Szaniszló*. Egy modern flagelláns. (Tolstoj Leoról.) Egyetértés 80. sz. — Lásd 1716. sz. a. is.
1714. Tót népdalok, ford. Gáspár Imre. Magy. Salon XVII. köt. 31—32. l.
1715. *Turgenyeff*. A koldus. Ford. Ferber Albert. Gömör-Kishont. 7. szám.
1716. Két nagy orosz. (Turgenyev és Tolsztoj.) Egyetértés 124. sz. — Lásd 498. és 1711. sz. a. is.
1717. *Ürmössy Lajos*. A tót irodalom. Erdélyi Hiradó 90—92. sz.

XII. Vegyesek.

1718. Az Athenæum kézi lexikona. Szerkeszti dr. Acsádi Ignác.
1—6. füz. Ism. Kath. Szemle 160—162. l.
1719. *Ballagi Aladár*. Calanus és Aretinus Athilája. Irod. tört.
Közl. 146—152. l.
1720. *Ballagi Aladár*. Attila-e vagy Atilla? U. o. 165—175. l.
1721. *Barát Viktor*. A hirlapügy Japánban. Magyar Nyomdá-
szat 88. l.
1722. *Benes Sándor*. A gyorsírásatról. Magy. Nyomdász 76. l.
1723. *Duka Tivadar*. Emlékbeszéd Rádzsa Rádzsendralála Mitra
külső tagról. (Emlékbeszédek a m. t. Akadémia tagjairól. VII. köt.
5. sz.) Budapest, Akadémia, 1892. (8-r. 39 l.) 40 kr.
1724. *Heinrich Gusztáv*. «Attila-e vagy Atilla?» Phil. Közl.
444. és 661—665. l.
1725. *Hoernes*. Die Urgeschichte des Menschen. Ism. Hampel.
Arch. Ért. 79—84. l.
1726. *Kaindl Friedrich*. Zur Alterthumskunde der Bucovina.
Romän. Revue 261—271. l.
1727. Rembrandt als Erzieher. Ism. Silberstein A. Pester Lloyd
125. sz.
1728. *Tiessen E.* Aus der Lebensgeschichte des Plattensees. Pro-
metheus. 148. sz.
1729. *Tüdös Istrán*. Mirandulai Picus János élete és bölcsészete.
Kolozsvár, 1892. (8-r. 46 l.) Rövid ism. Sárosp. Lap. 27. sz.

Összeállította : HELLEBRANT ÁRPÁD.

AZ «ELISIO» MYTHOSA.

Legelsőben is bocsánatot kell kérnem, hogy értekezésemnek nagy feneket keríték. De lám erős várat szállok, oly rögzött előítéletet támadok meg, a melyet másfélezer esztendőttől fogva csaknem axiomának tart a nyelvészeti irodalom. Hogy hát ostromárkaimmal közeledhessem az erődítményhez, messziről kell kezdenem megásásukat. Tudóknak beszélek, midőn egy nyelvi oly jelenségre hívom föl figyelmöket, a melyet szóváltozásnak neveznek és a melynek négy faját számlálja elé Heyse:

1. A hangváltás (Lautwandel), u. m. a betűhangnak mássikkal való felcserélése, mind történelmileg: pl. *suti, sueze, süss*; mind tájszólásilag: pl. *Herz, Harz, Hart*; vagy csak írásmódban: pl. *Dacht* és *Docht*; *Athem* és *Odem*.

2. A betűhangok eldobása, megint mind a három esetben: történelmileg: pl. *Herze, Herz*; tájszólásilag: pl. *Pfeife, Feife*; írásmódban: *Quelle, Quell*; *Auge, Aug*'.

3. Betűhangszaporítás, pl. történelmileg: *snê, Schnee*; ófn. *armherzig*, úfn. *barmherzig*; tájszólásilag: *gehen, schreiben*, pl. Thüringenben: *gegehen, geschreiben*; írásmódban: *lind, gelind*; *breiten, spreiten*.

4. Betűk helycseréje, pl. történelmileg: ófn. *hros*, kfn. *ors* (ang. *horse*), úfn. *Ross*; tájszólásilag: *Warze, Wratze*; *Knospe, Knopse*; írásmódban: *Born, Bronn, Brunn*.

Heyse németeknek német nyelvtant irt és nem volt szüksége mind a négy változásra (μετάλλαξις, ἀποκοπή, πρόσθεσις, μετάθεσις) egy-egy negyedik esetet is számba venni, t. i. midőn bizonyos nyelv egy fajról a másikra megy által. Így pl. a szláv a muszkára, a bolgárra, a franczia az angolszászra, a latin az ismeretes nemzetekre.

Nekem pedig éppen az utóbbira van szükségem s ebben is csak kettőt veszek fel, u. m. azt, hogy miben különböznek a latin-

ból az olaszra és a francziára való átmenetek. Itt azt a fő és volta-képi különbséget észleljük, hogy az olasznál a *prosthesis*, a francziánál az *apokope* az uralkodó jelenség. Vegyük csak ezt az egy példát: *habitus*, olaszul: *abitudine*, francziául: *habit* (prononcez: «abi, le t ne se lie pas dans le parler ordinaire», Littré). — «Uralkodó», mondom, mert van nem egy eltérő eset; de nekem elég ama jelző is. Mert az megmagyarázza, hogy a francia fül nem botránkozott meg ebben: «monstr' orrend' inform' ingens, cui lumen adempt' est». De hogy Cicero, Horatius, Quintilianus fülének szenvedhetetlen volna, a következő okokból hiszem és vallom.

1. Nem valószínű, hogy a verseknek és a prózának fennszóval olvasása közt oly nagy különbség létezhetett volna. Mert ha okát a hiatus perhorrescálásában keressük, ennek szintúgy meg kellett lenni a szónoklatban s a közbeszédben is.

2. A közbeszédéről persze nem lehet semmit tudni, minthogy a phonograph Augustus korában még nem volt feltalálva. A mi a szónokokat illeti, a beszélt szó csonkítása nyomát akár Cicero Oratorában, akár Quintilianus Institutióiban nem hogy szem, de kopó-orr se fedezhetné fel. «Elisio» mindeniknek a glossariumában hiányzik.

3. Az «elisio» eszméjét legelsőben a grammaticusokban Quintilianus után 300 évvel leljük. A szót itt is csak Marius Victorinusnál. A többiek apocope és synalophe («synalepha, synalipha, synalifa») nevekkel jelölik. De 300 év alatt partról mosott sok iszap zavarta meg a Tiberis meg a Rajna vizét; sok idegen nyelvelem vesztegette meg a római eredeti pronuntiatot.

4. A hol vocalis vagy consonans kihagyását követelte a metrum, maga a versszerző hagyta ki az írásban. «Aspice, num m a g e s i t nostrum penetrabile telum» (Virg. Ae. X. 481.). — «Num fierent juvenes subito ex infantibus parvis» (Lucr. I. 187. [Bip.]). — «Adeon hominem invenustum esse» (Terent. Andr. I. 5, 11.). — «Justa autem petere ab iniustis insipientiast» (Plaut. I. Prot, 36.). — Ipse hanc acturust Juppiter Comcediam» (ibid. 88. Cf. «validus est». ib. 143.). — «Quid tibi est? (ib. I. 1. 194. Cf. tibi est. I. 1. 208.). — «Pergin argumentarier» (ib. 193.). — Tun' domo prohibere me postulas? (ib. 205.). — «Hæccine tu domust?» (ib. 206.). — «aliud nomen quaerendu est mihi (ib. 267.). — «nimis simil est mei» (ib. 286.). — Mercurius qui fit,

quando commodum st» (ib. III. 1, 2. Conf. «Postquam utrimque exitum est» (ib. I. 1, 64.) stb. stb.

E szerint hát csak egy érvök marad az elisionalistáknak : az hogy a *scansio* okvetetlenül megköveteli egy vagy több betű kihasználását. Különbö a spondeus, trochæus, iambus három taguak s a dactylus vagy anapæstus négy taguak lennének.

Ennek az érvnek csak úgy volna bizonyító ereje, ha nem lenne más módja ama verslábak szabályos alakja fenntartásának. Már pedig ilyenlél kinálkodik az olasz versificatio. Mert hiszen senki sem tagadhatja, hogy az olasz nyelv alakja közelebb áll a latinéhoz, mint a franczia, és föltehetni, hogy egy s más régi szokás megmaradt amabban, holott ebben elenyészett. No's hát az olasz a *hiatusból* egyszerűen *diphthongust* csinál. Ennyi az egész ! Szolgáljon például Metastasio epigrammája :

Jo perdei l'augusta figlia
A pagar mi ha condannato;
Ma se a vostra Maesta somiglia,
Tutto il mondo ha guadagnato.

Az olasz minden hangot kimond és kiénekel benne s a diphthongizálással az első és harmadik sor kilencz-, a második és negyedik nyolcz-taguak lesznek.

Nincs példa, a mely ellene mondana.

Tessék megpróbálni bármely latin verset így hangoztatni : «Conticuerē omnes intētiq̄ ora tenebant».

Két ellenvetést látok, hogy elém gördítenek. Egyik az, hogy az *am, em . . . um* végzeteket mikép lehet a következő hangzókkal diphthongusokká olvasztani? Rövid feleletem az, hogy hát biz' azt úgy, hogy az a hang, a mit *m* betűvel írnak, «*semivocalis*», a mikép minden grammatika nevezi. Csakhogy nem úgy kell érteni, mintha az *m* «félíg-meddig vocalis» volna, hanem úgy, hogy az *m* mint a szótag kezdőbetűje (Anlaut) *consonans*, mint végbetűje (Auslaut) *vocalis*, még pedig *nasalis vocalis*, a melyben az *m* *consonans* hangja, valamint szóló szervünk megfelelő működése, t. i. az ajak összehacsatolódása merőben el van enyészve. Ez a sajátság megvan számos, nem merem mondani minden, más nyelvekben, de nincs mindenikben az, a mi a latinban, t. i. hogy *nasalis* hangját még akkor is megtartja a végző *m*, ha *vocalis* kezdetű szó következik utána. Pl. «Idem orans mandata dabat» (Virg. Ae. VI. 116.) az

em o épen úgy alkot *eo* diphthongust, mint ebben: «ubi venere ad fauces grave olentis Averni» (Virg. Aen. VI. 201.).*)

Második nehézség az, hogy ha az így alakult diphthongus egy dactylus 2-ik vagy 3-ik tagjára esik, hosszú hangot csinál és megrontja a lábat. De ezen a bajon is segít a latin poétika, azzal a (Diomedes szerint) metaplasmussal, a melyet *systole*-nak nevez: «cum longa syllaba contra rationem corripitur cogente aliqua necessitate». Példák: *Fidenae* első tagja hosszú, de Vergilius rövidvé teszi (Ae. VI. 773.):

«Hi tibi Nomentum Gabios urbemque Fidenam».

Orion-nak szinte hosszú az első tagja, de rövidnek kell lenni ebben (Aen. IV. 52.):

«Dum pelago desævit hiemps et aquosus Orion».

Valamint ebben (Hor. Epod. XV. 8.):

«Dum pecori lupus et nautis infestus Orion»,

holott másutt mindig hosszú nála az *O*. Az is *in rem nostram con-*
ducit, hogy az «ia», mely rendszerint két-tagú, egy-tagú diphthon-

gussá és így hosszúvá válik, de Virg. corripialja ebben: «Italiam fata profugus Laviniæque venit Littora». Az sem jelentéktelen körülmény, hogy a rövid vocalist helyettesítő *systole* szembetűnőleg kevesebb mint a szabályszerű. Pl. Horatius ódái első könyvében a rövidített *systolék* száma a hosszúaknak egy harmada. Vergilius Georg. 1. könyvében egy hetede, Ovid. Metam. 1. könyvében egy negyede.

Azok után, a miket elmondtam, azt hiszem, az az állításom, mely szerint a szavaknak scansióbeli megcsontítása természetellenes és fülsértő, nem fog paradoxonnak tűnni fel. Valamint az az ohajtásom sem, hogy azt az inæstheticus, sőt csunya eljárást, melyet a IV-ik százévbéli grammatikusok tekintélyre vagy bármikép és mikor keletkezett szokásra hivatkozás nélkül mintegy ex tripode parancsoltak az iskolákra, innen küszöbölők ki valahára.

BRASSAI SÁMUEL.

*) Az *eo* azonagy szóban is teszen egy tagot. Pl. «Aduetæ ripis volucres et fluminis alveo» (Verg. Ae. VII. 33.). «Nilus et antiquo sua flumina reddidit alveo» (Ov. Met. 423.). «Rure levis verno flores apis ingerit alveo» (Tib. II. 1, 49.). Holott rendszeren dactylust alkot az «alveus». Pl. «Nunc medio alveo» (Horat. Od. III. 29, 34.). «Tusco denatat alveo» (Id. III. 7. 28.). «Atque illum in præceps prono rotat alveus amni» (Verg. Georg. I. 203.). «. . . erat alveus illic Fagineus» (Ov. Met. VIII, 653.). «Portabat sanctos alveus ille viros» (Prop. III. 5, 32.).

LUCANUS ÉS VERGILIUS.

(Folytatás.)

Lucanus az inventiót pótolni törekedett azzal, mi az eseményekkel kapcsolatban s kora viszonyaiból kifolyólag bőven állott rendelkezésére: nagy, merész eszmékkal, radikális politikai érzelmeikkel. De készakarva vagy természetéből kifolyólag, ezeket is gyakran nagyhangú, semmit mondó frázisokba burkolta.

Egyébként pedig minden úgy, azon sorban, azon körülmények közt folyik nála, úgyszólván minden változtatás, költői elrendezés nélkül, a mint megtörtént. Elrendezésében csak annyi a költőiség, a mennyi az események történeti egymásutájában magában megvolt.

Nem kell sokat hasonlítgatnunk, hogy egyszeriben kitűnjék Vergilius fensőbbisége. Vergilius leleményessége, melynek művészsége minden részletben feltűnik, festői érzéke, mely a legapróbb dolognak is megtalálja az alkalmas helyet, érzelmi gyöngédsége, mely a háborúk zajában is bájosan tündöklik s a nagy eseményeknek és tetteknek ép úgy, mint az apróbb epizódoknak nemcsak kedvességet, de művészi kapcsolatot is kölcsönöz: Lucanusnál a tények kényszerítő valóságában mind elmerülnek. Annál több nála a bölceleti eszme. A mit Vergilius a vallás varázsával vesz körül, ő stoikus bölcsészetével teszi szárazzá.

Ha tovább haladva vizsgáljuk mindkét költőnél az epikus szerkezet legfontosabb kellékeit, melyek az époszt valóban époszszá teszik: a hősnek és az eseménynek egységét, az utóbbinak teljességét és a jellemzést, a Pharsalia hibássága s viszont az Aeneis kitűnősége még jobban szembeötlik.

Vergiliusnál egy a főhős, a jámbor és vitéz Aeneas. Ő az éposz középpontja, mozgató lelke. Körülötte s közvetve vagy közvetlenül általa mozog, történik minden. Ő kezdi, ő végzi az eseményt. Jellemével, tetteivel az éposz valamennyi szereplője fölött kimagaslik; a költőnek Latinus rovására nagyot kell emelnie Turnuson, hogy a nagy Aeneas méltó ellenfele lehessen. S mégis mindig érezzük, mennyivel fölötte áll Aeneas. Annyira ő a főhős, hogy mihelyt nélküle történik valami a főeseményben — mint a IX. é. elején — nyomban észre vesszük, hogy a költő hibát kö-

vetett el. Pártjának vitéze mind az ő fenhatóságának hódol, mind ő érette küzd. Az ellenfél vitézei mind tőle rettegnek, s tisztesség, ha valaki az ő keze által esik el.

A Pharsaliának ellenben épen az a legnagyobb hibája, hogy hiányzik belőle a hős egysége. Nehéz volna eldönteni, ki a nagyobb a három hős közül. Mert háromról lehet szó, a mellett, hogy a törvények szerint intézkedő senatusnak is, Brutusnak is bizonyos vezérlő hősi szerep jut.

Ki tehát a főhős? Itt ismét zavarba ejti a bírálót Lucanus kettős ellentétes iránya. Mégis azt kell felelnünk, hogy a költő szándéka szerint a főhős Pompeius, azonban tényleg legtöbbször Cæsar, vagy mint Teuffel megjegyzi (Irod. tört. 600. l.) «ő az éposz negatív hőse»; a morális hős pedig az őszinte s a haza boldogságát mélyen szívébe hordozó szigorú Cato.*)

Az egység hiányának okát a költő irányzatáról, természetéről s élete körülményeiről mondottakból könnyű eltalálni.

Igaz, hogy így, a mint fönmaradt a költemény, csak két valóban kifejlesztett jellem van benne: Cæsar és Pompeius. De tárgyilagosan megítélni, melyik legalább ezek közül a nagyobb, melyik a főhős, nem lehet. Cæsar a győztes, Pompeius elveszti a csatát s később életét. De Cæsar se maradt volna meg a költeményben, mint végső győztes hős, ha Luc. folytathatta volna költeményét. Cato magában rejt egy népszerűségében növekvő s Pomp. halála után a költő köztársasági eszméit is képviselő hős jellemének csíráit. De a viszonyok menekvésre kényszerítik s végül maga ellen emeli a gyilkos aczélt (Utica 46. Kr. e.). Eszméit Brutus örökli, s ő emelkedett volna Cæsar meggyilkolása után, egyidőre győztesen, a Cæsar-pártiak fölé. — De ezzel már a főhős egységének hiányára jelentékenyen befolyó esemény-egységéhez, illetőleg hiányához értünk, s arról kell szólnunk.

Az Aeneisben, hacsak a 6 utolsó ének tekintjük is, keresebb, egységesebb epikai eseménynyel van dolgunk, mint a Pharsaliában. Megvan abban is a motívumait előzményeiben bíró kezdet, az összeütközés és drámaian epikus eredménye, a dülő, vérengző

*) C. E. Haskiens: *Lucani Pharsalia* (Edited with english notes by C. E. Haskins; with an introduction by W. E. Heitland. London. G. Bell and Sons 1887). Heitland kitünő bevezető tanulmányát ezen értekezés folyamán több helyütt felhasználtam.

csaták; befejezésük pedig a főhős győz s eléri, a miért állandó részvétünkötől kísérve küzdött. Kifejlik a bonyodalom, s a költő nem bocsátkozik a kifejlés részleteinek fejtegetésébe. Ugyis sejtjük, sőt tudjuk, mik a győzelem következményei.

A művészi szőtt főesemény mellett az Aeneisnek érzelmeikkel, idilli és költői szépségekkel telt előmozdító s gátló epizódjai is messzire elhagyják a Pharsalia kitéréseit, melyek legtöbbször szárazak, csak csillogó frázisokkal telvők s gyakran légből kapottak, nem az események keretébe, harmóniájába illők.¹⁾

Itt csupán az a kérdés merülhet még föl, — mi nagy vitákra adott alkalmat, — be van-e teljesen fejezve az Aeneis, vagy ki akarta-e még fejteni a költő a XII. énekben foglalt szerződés teljesedését, a XII. ének eseményeinek következményeit? A kérdés utóbbi részére Ribbeckkel tagadólag felelünk s az eposzt teljesen befejezettnek s így Mapheus Vegius XIII. énekét fölöslegesnek állítjuk. Hisz a költemény két részének szimmetrikus viszonya (VI—VI) is fölösnek bizonyítja a XIII. éneket s teljesnek a XII-iket. Lehet, hogy Turnus megöletése után még néhány sorral részletezni akarta a költő a végső kifejlést, de így is egészen kielégítő a befejezés s aztán nem is szokásos az époszokban a végső tusával járó állapotnak részletező leírása. Mert azt, a mi hiányzónak tűnik fel, a forma szerinti békekötést Latinusszal, az ős lakók kibékülését az ismeretlen új fejedelemmel és néppel, Lavinia nőül vételét s az új lakhely megalapítását, az említett szerződés (XII. 937.) a föltételek teljesítése után úgy is megtörténtnek sejteti.²⁾ «Cetera autem — mondja idevágóan Ruæus³⁾ — quæ ad pompam luctumque Rutulorum pertinent, frigida et puerilia, certe minime necessaria».

Tekintve az esemény egységét s kerekdedségét Lucanusnál, annyira nincs meg ez nála, hogy költeményét inkább lehetne a polgárháború beszédekkel, leírásokkal s bölcséleti eszmékkel vegyített aprólékos történetének, mint epikus alkotásnak nevezni. Híven, részletesen, történelmi sorrendben tárja föl az eseményeket; s épen azért történelemnek jó, de nem eposznak. S mielőtt ezt is

¹⁾ V. ö. különösen az egész IX. éneket elfoglaló hosszas epizódokat s X. 172—331.

²⁾ Ribbeck O.: A római költ. tört. II. k. Ford. Csiky Gergely. Akad. kiad. 1891. 84—85. l.

³⁾ Verg. munkái, Lemmaire kiadása IV. köt. 460. l.

befejezhette s egészen átsímíthatta volna, meg kellett halnia. Mert hogy a Pharsalia cselekménye csonka és befejezetlen, azt kétségen kívül állónak kell tartanunk.

Azon kevesek közt, a kik befejezettnek hiszik, van Friedrich R. Legfőbb érvét arra alapítja, mily szándékkal írta Lucanus a Pharsalia második részét? E szándék — mint már említettük — az volt, hogy a Nerótól rajta elkövetett sérelmet, miután Lucanus őt egy költői versenyen lefőzte, megboszúlja, hogy gyűlöletet szítson a császárok s Cæsar személyében Nero iránt, Pompeiust ellenben s az ő eszméit, halála után pedig Catot, az ő eszméinek örökösét, egekig magasztalja. «Quoniam autem — mondja Friedrich fejtegetésének végeredményeként — Pompeio occiso hæc laudatio finita erat, et Catone ad astra elato, alteri præconio nihil nisi nobile illud quidem, at tristissimum letum adici poterat, et — id quod vel maximum videtur — invidiæ, iræ, odii abunde in imperium imperatoremque conflatum videbatur quia satietas et ulciscendi et canendi eum cepit Lucanus finem carmini imposuit.»¹⁾ Ehhez járul még, hogy a költő, ki kezdetben költeményének a «Bellum civile» nevet adta, szándéka változtával Pharsaliának czímezte. Ezzel — következteti Friedrich — mintegy inteni akart bennünket, hogy szándéka megváltozása után csak a pharsalusi ütközetet akarta megénekelni.

Ezen érvek azonban, bár szellemesek, nem győzhetnek meg bennünket a befejezetlenség nyilvánvalósága ellenében. Mert hisz épen ezeket az érveket nagyon könnyen meg- s ellene lehet fordítani. Különben maga Friedrich is mindezt csak úgy odavetőleg említi, s egyébként Weber véleményéhez csatlakozik (Weber i. é. 25. l.). Minthogy azonban ezen s egyéb ellentmondó nézetek megczáfolása nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, a kérdést, mely biztos alap nélkül véleményeltérést enged, nyitlnak hagyjuk. Föltétlenül eldönteni senki sem fogja. Mellőzve tehát az I. ének végén levő jóslatot, mely az esemény fejlesztésének a philippii ütközetet sejteti; nem említve a X. ének 525—32. verseit, melyek még bővebb — de utóbb elmaradt — fejleményt jeleznek; mellőzve végre Príme Ágost véleményét,²⁾ ki hasonlókép a Cæsar s Nero elleni gyűlöltre támaszkodik s ép azért a Pharsalia legalkalmasabb befeje-

1) Id. é. 29. l. — 2) Id. é. 31—2. l.

zésének J. Caesar meggyilkolását tartja: részünről csatlakozunk — mint ezt utóbb Preime is tette — Weber nézetéhez,¹⁾ a ki a legelfogadhatóbban s leghatározottabban állítja minden más véleménynyel szemben, hogy Lucanus époszának eseményét az actiumi csatáig szándékozhatta fejleszteni, mint a mely befejezte a polgárháborúkat s megerősítette a császárok uralmát.

Mi tehát Lucanus költeményének befejezetlenségét egyszerűen jelezzük, s ennek hosszas vitatása helyett azon kérdésre iparkodunk — a mennyire következtetni lehet — megfelelni, milyen lett volna a Pharsalia, ha Lucanus tovább él s művét befejezheti s egészen átsimíthatja?

A költemény befejezetlensége mellett is elég dicséretre méltót tartalmaz. Nagyon tudatában volt ennek maga a költő is, azért írja:

Pharsalia nostra

Vivet et a nullo tenebris damnabimur aevo. IX. 985—6.

A fönmaradt s át nem javított részekben csak a fejlődő fiatal költő fel-felcsillanó szellemének ragyogásában gyönyörködünk, mely egyes részletekben mint ilyenekben elbájolja az olvasót. Ezek a magasztos szépségű részek védelmezik roppant hibái ellen. A későbbiekben nyilvánult volna csak a tapasztalat és tanulmányok folytán kifejlett költői tehetség teljes pompájában, s látókörének szélesbedése maga után vonta volna korábbi munkájának tökéletesítését, mint tette ezt neje, Polla Argentaria segítségével az első három énekben. Vannak elszórva költeményében sorok,²⁾ melyek oly természetes, tiszta, gyöngéd és megkapó rajzokat tartalmaznak, hogy azokat igazi költészet virágainak kell tartanunk. Ezek a későbbi fejlődés kedvező jeleiként mutatkoznak, s Vergilius érzelmi gyöngéségére s e mellett erőteljességére emlékeztetnek.

De vajjon Lucanus megszabadította volna-e művét azon részekről, melyek mérsékkel alkalmazva emelik az éposz becsét, de ily terjedelemben s ily módon beszöve különösen az egységnek válnak kárára? Alig hihető, hogy az ő korában igen nagy tetszésnek örvendő recitáló s leíró helyeken oly nagy változtatás lett

¹⁾ De dup. Phars. exordio. 5. l.

²⁾ Phars. III. 7, 635. skv., 736. IV. 129, 200, 472—3, V. 218, 407; 731—42; VI. 780—1; VII. 177—8, 766—7; VIII. 72—85, 766; IX. 99—100, 111—2.

volna, a milyen szükségeltetnék; hogy a köztetszés ellenére le tudott volna mondani művének épen legjellemzőbb sajátosságairól. Épen nem valószínű, hogy az a fiatal, nagyra törő költő, a ki a közönség dicsérete kedvéért kész volt hatalmas császár-barátjának haragjával is daczolni, többet adott volna az utókornak, mint saját korának dicséretére. A kompozíción pedig nem is változtathatott volna; annyit semmi esetre sem, a mennyit okvetetlen kellene, hogy jó legyen. Legföljebb szervezesebb összefüggést hozhatott volna az események láncolatába, minek hijával van.

De módjában lett volna javítani a jellemzésen. Mert valóban nagy hibák vannak jellemzéseiben, bár a jellemfestés kitünő vonásaival is találkozunk a fent idézett helyek között (pl. r. 731 skv., VIII. 72—85.). Rendszerint csak a fölszínen marad, a külsőt látja; a hős lelkébe behatolni mélyen, mint Vergilius teszi, neki nem szokása. Valóban «ardens et concitatus»*) és mint sokan mondták róla «ingeniosus, indomito equo similis, qui in medio prato aut campi spatio cursitat, acriter quidem et animose salit, sed inconcinne et incomposite.» Vergiliusnál mindig látjuk egy-egy vonással jelezve, ki mi okból és czélból tesz valamit. Lucanus nem keresi a lefestett véres harcok okát, hanem az események helyére, sorára, epizódszövevre annál több a gondja.

Nincs neki egyetlen alakja sem, mely a mellett, hogy hős, szelíd mérsékletet, megnyerő kedvességet mutatna, mint Vergiliusnál Ascanius, Pallas stb. Legtöbb alakja, ép úgy mint maga, vad, egyoldalú, túlzott. Róla mondja — jellemzéseire is lehet belőle következtetni — Jos. Scaliger: «Effrenis mens, sui inops, serva impetus, atque idecirco immodica, raptoque calore simul et colorem ipsum rapiens, hostem maximum eius temperamentum, quod in uno omnino Marone, et admirabile et divinum proinde; ut nimis fortasse libere dicam, interdum mihi latrare, non canere videtur.» (Hypercrit. cap. 6.)

Az utóbbi erős szavak gyakran ráillenek közbeszótt beszédeire. Tudta ő jól, hogy a nagy tettek mellett a beszéd egyik leglényegesebb eszköze a személyek jellemzésének, s alkalmazza is szép számmal. Az Aeneis utolsó hat énekében van 42, a Pharsaliában körülbelül 20 nagyobb díkezió. Azért már Quintilianus is azt tartotta, hogy «magis oratoribus, quam poetis adnumerandus». Van

*) Quintil. Inst. orat. X. 1. §. 90.

is nála szónoki erő s nagyszerűség. E tekintetben sokszor vetekszik Vergiliussal. Remek példája a jellemző dikciónak a IX. 206—34, mely Catot a maga egyszerű, őszinte, szigorú jellemében plasztikusan mutatja. Hibája a beszédeknél, mi Vergiliusnál hiányzik, hogy sokszor csak frázisokat ad, s nem a személyt jellemző, hanem nyilván a maga eszméit hirdeti bennök.

Lucanus eddig említett jó és rossz tulajdonságai mellé még négy jellemző hibát kell csatolnunk, melyek Augustus költőjében vagy egyáltalán hiányzanak, vagy csak kevés helyen és sokkal kisebb mértékben vannak meg nála. Ezen négy hibát röviden így lehet összefoglalni: *a)* Egy-egy rajznak, képnek, helyzetnek világgosságát elhomályosítja, hatását megrontja a részletek terjengősségével, túlságos materializálásával.¹⁾ — *b)* Ha egyszer elkezd valamiről szólni s különösen valamit leírni, végtelen felsorolásaiival, melyek magukban véve is igen fárasztók és unalmasak, megszagatja, közhelyekkel akadályozza az előadás folyását; valósággal elkoptatja a tárgyat fárasztó hosszadalmasságával.²⁾ — *c)* Vannak nála leíró s politikai moralizáló helyek, melyek az egészből kiszakítva igen szépek; de gyakran vagy nem illenek a költeménybe, szaggatottá teszik, szükségtelenek, vagy sokszor túlságos hosszúak, ha mindjárt jelentéktelen vagy fölös dologról szólnak is.³⁾ — *d)* Hibája végül, hogy Lucanus kicsinyt úgyszólván nem is tud állítani. Nála minden óriási vagy rendkívüli; örökös hyperbolákkal él. Arra törekszik u. i., — mint említettük, — hogy egyéb szükséges és természetes eszközök hiján túlságos részletező és hosszas leírás, óriási machinatio által keltse föl az olvasó érdeklődését s tüzelje föl képzeletét. Ennek a következménye aztán, — jól jegyzi meg Nisard⁴⁾ — hogy a szereplő személyek jelleme, egyénisége

¹⁾ V. ö. Phars. II. 166—7, 173—87, 350—71, 583—95; III. 342—55, 577, 657—58; IV. 48—87, 750—64; V. 430—55; VI. 627—8; VII. 145—50, 620, 638—40, 670—2, 682—3, 688—91, 760—83, 777—8; IX. 357—67, 767—81.

²⁾ V. ö. I. 392—465; II. 48—55, 101—220; III. 169—297, 372—762; IV. 593—653, 670—86; V. 71—224, 540—56, 593—653; VI. 333—412, 436—506, 507—69, 570—830; VIII. 167—84; IX. 619—99, 700—33, 734—838; X. 111—35.

³⁾ V. ö. I. 98—182, 412—9; II. 531—95; VI. 301—13; VII. 385—459, 617—46, 698—711, 765—824; IX. 411—71, 511—43, 950—79; X. 20—52, 194—331. — Heitland W. E. id. bevezetése 72. skv. 1.

⁴⁾ Tanulmányok II. k. 34. l.

meggyöngül, háttérbe szorúl s majdnem egészen elvész.¹⁾ — Az egyéniség, a különös emberi vonások rajzában hibát követ el Vergilius is, midőn nagyon is minta rómainak rajzolván Aeneast, az egyéni jelleget letörli róla, vagy legalább olykor elhomályosítja. — De azért Vergilius nagygyá tudta tenni Aeneast, mint Homeros Achillest, míg Lucanusnál Cæsar és Pompeius gyakran kicsinyek maradnak. Vergilius Aeneasát vádolják ugyan, hogy inkább csak jámborságával tűnik ki. De hogy ha oly nagynak rajzolta volna mint Achilles, akkor ugyanazon vádlók még jobban megrótták volna Vergiliust, mint megrójják most is alaptalanul Homeros szolgai utánzásáért. Másképen kellett s volt módjában megalkotni hősét Homerosnak, máskép Vergiliusnak.

Az előbb említett hosszas leírásokról alább még külön megemlékezünk. Mielőbb azonban leírásaival s megelőzőleg hasonlataival foglalkoznánk s Vergiliuséival összevetnők, legyen szabad még néhány észrevételt tennünk stilusukra, nyelvezetükre s metrikájukra.

Általában mindkét költőnél ragyogó szép alakba van öntve a tartalom. S ha méltán mondhatjuk — pedig mondhatjuk — Vergiliusról, hogy «mint az arany csendültek meg a dalnok húrjai»,²⁾ Lucanusról se szabad e tekintetben sokkal kevesebbet mondanunk. Mert bár igaz, hogy Luc. néha oly kifejezéseket, új és új jelentésű szókat és szóviszonyításokat használ, melyek az Augustus korabeli klasszikus költőnek grammatikai érzékét és finom izlését sértették volna, de máskülönben Verg. költői irányának nem egy szépségét megtaláljuk nála. Csakhogy Lucanusnál nincs meg annyira az a gondos választékosság, az a kellemes változatosság a költői kifejezésekben, a különféle eszmék és érzelmek rajzánál s az átmeneteknél, mik Vergiliusnál elragadnak, nála pedig az átsímítás hiányát éreztetik. Erőltetett ellentétei, némely határozatlan, zavaros, homályos kifejezései, szükségtelen szóismétlései mind abban s ifjú gondatlanságában lelik magyarázatukat.

Lucanus szereti ugyanazon eszmét — positiv és negativ alakba burkolva — más-más szavakkal ismételni. Mindent össze-

¹⁾ V. ö. I. 56—8; II. 201—6, 211—20; III. 444—5, 538—762; IV. 126—7, 309—10, 478, 787, 794—5; V. 454—5, 610—53; VI. 194—5, 250; VII. 477—9, 512—3; VIII. 104; IX. 32, 457, 465, 466—71, 734—838. 946—7; X. 33. — ²⁾ Ribbeck: A róm. költ. tört. II. 118. l.

halmoz, csakhogy valamit el ne hagyjon, s épen azért nem ritkán megrovandó sallangokkal czifrálkodik.¹⁾

Pátosza, mint képzelete, szilaj, s e miatt olykor erőltetett emphasisba esik. De mindezen foltokat egy-egy vonással kijavíthatta volna. Mert hogy a nyelv minden rejtett, hathatós eszközének birtokában volt, mutatják egyes szemképráztató ragyogó helyei, melyekkel az olvasót fel tudja emelni a fenség magaslatára s szinte harcziás kedvre bírja tüzelni. Birja Vergilius nyelvének magasztos emelkedettségét és hangzatosságát s jó részben férfias erejét is, de pátosza nem oly mérsékelt. Vergilius előkelő pompájába, finom harmonijába nála rendesen bizonyos sértő, féktelen hév vegyül. «Nem találjuk nála azt a hajlékonyságot, mi a stílus különböző alakzatait, a kifejezés hangzatos hullámzását s a tárgyak színeit oly kellemesen változtatja.»²⁾

Lucanus metrikai hibáit is az elsietett munkának kell felróni. Sokszor szemére vetik Lucanusnak, hogy verselésének legnagyobb hibája az egyhangúság, hogy hexameteréinél sok az egyformaság a pauzákban, metszetekben, a sorok végzeteiben, a szók elhelyezésében s általában a ritmusban, hogy ritkán használ eliziókat, ritkán alliterációkat, de annál gyakrabban megszaggatja sorait a sok vesszővel. «Moneo — mondja praefatiójában Burmann P. — in ipsa versuum structura magis pompæ, quam numerorum et modorum studiosum fuisse Lucanum: durissimum et obscurissimum sæpe in constructione verborum; epitheta longissime petiisse et sonantia verba propriis et rei congruis prætulisse, hemistichia, sensu iam perfecto, subobscura et prioribus non cohærentia, supplendo versui adsuisse».

Vergilius ellenben művészi finomsággal elrendezett daktilusaival és spondeuszaival, a kedvelt alliterációkkal leköti a figyelmet. Nála a «ritmus szeles teljes folyama majd zúgva, majd szeliden, sohasem egyhangúlag, mindig összhangzatos határok közt van tartva».³⁾ Mintaszerű hexameterai s egész verselésmódja valóban mintájává lett epigonjainak.

De azért Lucanus verselését sem lehet egyszerűen rossznak mondani. Söt Trampe Ernő Weber⁴⁾ azon véleményével szemben,

¹⁾ V. ö. IV. 77, 299, 760; V. 404, 435; VI. 187, 208, 554; IX. 632; X. 123, 127 stb. — ²⁾ La Harpe: Cours de Litterature. Part. I. c. 4. sect. 2. ³⁾ Ribbeck i. m. II. 119. — ⁴⁾ Phars. kiad. II. 642. l.

hogy Lucanus a verselésben hanyagabb volt Vergiliusnál s nem sok gondot fordított rá, egész határozottan s méltán állítja: «*Quo diutius Pharsaliam tractarem, eo minus neglegens poeta mihi videbatur: immo tantum aberat ut rationes artis metricæ minus diligenter tractatas reppererim, ut e contrario Lucanum esse ex diligentissimis versificatoribus intellexerim*». ¹⁾

De másrészt el kell ismernünk s könnyű róla meggyőződni, hogy Verg. versei hangzatosabbak s jobban epikus költeményhez illők, mint Lucanuséi, kinek ovidiusi könnyűséggel folyó, kevésbbé méltóságos hexameterai inkább elegiákra vagy eklogákra alkalmasak. Nem hihető ugyan, hogy Lucanus a verselésnél nem tartotta szem előtt a mindenkben mintául szolgáló Vergiliust, de e részben talán inkább eklogáit, mint époszát, s még inkább Ovidius elégiáit. Trampe azt hiszi, ²⁾ hogy Lucanushoz leghasonlóbb Grattius Rabirius, a kit «*Bellum Aegyptiacum*» című époszaért latin Homerosnak neveznek s a ki Lucanusnak legközelebbi költő elődje volt.

Eddigi fejtegetéseink eredményeül mondhatjuk, hogy bármily jól fel lehet is ismerni a Pharsalia egyes részleteiben Vergilius hatásának nyomait, mégis az egész költemény összbenyomása minden inkább, mint vergiliusi. Innét van, hogy sokan — mivel általános hasonlóság nincs köztük — semmi befolyást se akarnak észrevenni a részekben sem. S ha mi mégis egyéb dolgokban erősítjük, hogy hatott, nem állítjuk azt a ritmusról és dikcezióról, mely kettő pedig legkiválóbb jellemző vonásai közé tartozik a költeményeknek, jelesen az Aeneisnek és Pharsaliának. Sőt kénytelenek vagyunk Heitlanddal mi is állítani, hogy a «Pharsalia a régi és új Róma között áll, nemcsak tárgyában és szellemében, hanem ritmusában s dikceziójában is.» ³⁾

(Vége köv.)

BÁRDOS REMIG.

¹⁾ Trampe: De Luc. arte metrica. Berl. 1884. 4—5. l.

²⁾ Id. ért. 75. skv. l.

³⁾ Id. bevezetése 94. l.

KAZINCZY ÉS TOLDY.

Az Aurora-kör tagjai között egy sincs, a ki annyira hozzánőtt volna Kazinczy szívéhez, a kivel a szent öreg oly terjedelmes levelezést folytatott volna, mint Toldy Ferencz. Ő az öszekötő kapocs Kazinczy és az Aurora-kör között. Ha Kazinczynak valamelyik íróval baja támad, azonnal megjelen, csendesíteni igyekszik a kedélyeket s gyakran kemény hangot is használ Kazinczyval szemben, ha elvtársaival szemben akár recenziói, akár hallgatása vagy mellőzése által sérelmes. Ez az erős összeköttetés irodalomtörténetünk eme két nagy alakja között könnyen megmagyarázható. Toldy Ferencz nem volt költő. Közte és Kazinczy között a költői elvek nem voltak annyira élökre állíthatók, mint Kisfaludy Károlylyal vagy Vörösmartyval szemben; így köztük e téren surlódások nem keletkezettek.

A magyar nyelv tekintetében Toldy, mint az Aurora-kör többi tagja, neolog, s Kazinczyhoz való viszonya ez okból veszi kezdetét. Már tanuló korában megismerkedett Virág, Vitkovics, Dayka és Kazinczy műveivel s ezek elhatározó befolyást gyakoroltak reá. Midőn az erősen ortholog Czinke Ferencz egyetemi tanár többször kifakadt Kazinczy újításai ellen, sőt olykor-olykor gúnyos megjegyzéseket tett rájuk, nyíltan védelmére kelt nyelvünk újraalkotójának s tanára ellen egy kéziratoss ujságban pamphletteket tett közzé. A 16 éves ifjúnak tehát már határozott elve van s mintegy álláspontja megmutatása végett fordítja s adja ki glossákkal, mely utóbbiak egyenest Czinke ellen voltak irányozva, 1822-ben *Isokrates Erkölcsi Intéseit*. Czinke találva érezte magát s feleletül «Tréfás levélke egy ifjú módi Magyarhoz» cz. gúnyos hangú versezetet írt és adott ki az ifjú ellen.

Most mint támadó és megtámadott, ki egy szent ügy érdekében már fáradott, merte szive régi vágyát követni s a két említett irattal együtt kopogtat Kazinczynak minden irodalombarát előtt szívesen megnyíló ajtaján. Kazinczy szívesen fogadja a gyermek ifjú közeledését: hiszen az ő szíve mindenki előtt nyitva volt korkülömbőség nélkül; lelkesítő szavai, különösen kezdők számára, mindig készek, mindig melegen folytak le ajkairól. Különösen jó hatással volt rá Toldy közeledésében az, hogy ez nem csak a régi, akkortájt ismert nyelvemlékeket, hanem az idegen nyelveket is tanulmányozta. Kazinczy különösen nyelv-művész volt s még akkor is, midőn a nyelvviták helyet más: a költészet pezsgő élete s a politikai megújnodás kötötte le a lelkeket, még akkor is ez ügyben óhajt fáradni. Toldy kis munkája, különösen a glossák, nagyon megnyerték *javallását* s az új harczost, az ifjú neologust örömmel fogadja. Isokratest *Schiller Haramidája*

követte, melyen lelke sokáig fáradott. Most, hogy készen van, félelemmel nyújtja át annak, kit bírójának oly szívesen óhajt. Ezt megelőzte már *Floriánnak Myrtül és Chloe* cz. pásztori játéka historiai, prosodiai és nyelvi glossákkal. Ime, az ifjú már három fordítást közül Kazinczyval! Ha tudjuk, hogy a széphalmi mester a fordításokhoz mennyire vonzódott, hogy egy sikerült fordítás többet ért előtte száz versnél is, a mennyiben az által az *idegen nyelvek kényességét* saját nyelvünkbe könnyen át lehetett ültetni: beláthatjuk, miért szerette meg oly hirtelen Toldyt. Az ő nyomdokain járt, gondolkozása megegyezett az övével.

Van az ember életében egy időszak, midőn akár van hivatása akár nincs, költő. Ez a kor az élet tavaszára, a 18—21. év közé esik. Így volt ez Toldynál is. Ő maga is tartott valamit magáról s 1822. jun. 2-án egy csomó verset küld Kazinczyhoz, «azoknak kemény megrostáltatásokért esedezvéen.»¹⁾ Ezeket ugyane hónap 28-án egy újabb csomó követte. Kazinczy — eltérőleg régi szokásától, mely szerint egy ifjú költő olvasásakor fel-felsikolt örömeiben s sokszor érdemtelenül a dicséző nyilatkozatok egész özönével árasztja el — most komolyan, minden hizelés nélkül fog a költemények bírálatához. Elismeri, hogy van a legtöbb darabban tűz, de ez gyakran kelletlenül magasabban lobog; nagyon érezhető a verseken, hogy csak kísérletek. Különösen a nyelv nem nyeri meg tetszését, tele lévén az oly újítással, «minek szükségét nem látjuk» s oly szokatlan fordulatokkal, melyeket lehetetlen szeretni.²⁾ A prosodia törvényei ellen is sokat vét. Kazinczy bírálata nyilt és őszinte volt, a mi annyival inkább meglepte a fiatal szerzőt, mert e versek felől sokat tartott s Isokrates után rossz hírbe jött nevét akarta velök mintegy «helyrehozni».³⁾ Hibáit mind felsorolja s a mi különös, semmi biztatót nem mond neki, sőt le akarja beszélni, hogy azokat mind kiadja. «Nemzetünk két zsebkönyvvel dicsekszik, az Igazéval és Kisfaludyéval. Kérdjed magadtól, édes barátom, nem volna-e jobb ezekben jelenned meg elébb? Én azt tanácsolnám.»⁴⁾ Toldy enged bírálója szavának s állandó munkatársa lesz a Hébének.

Kazinczy kritikájának, különösen a Haramiák megjelenése után elejtett szavainak: «Kell-e ez a sok?»⁵⁾ megvolt a kívánt jó hatása. A lángoló ifjú, ki mohó gyorsasággal kezd mindenbe, Kazinczy éles megjegyzéseire mindinkább belenyugszik abba a gondolatba, hogy némely embernek életének ama szakában, melyet az élet költészetének nevezünk, jobb csak úgy éreznie! «Én — írja Kazinczynak — mosolyogva nézek most vissza azon időre, midőn még azt hittem, hogy vocatióm van a

¹⁾ Kazinczy F. levelezése Kisfaludy Károlylyal és ennek körével. Pest. 1860. 21. l.

²⁾ U. o. 22. l. — ³⁾ U. o. 21. l. — ⁴⁾ U. o. 22. l. — ⁵⁾ U. o. 27. l.

lyrára. Nem haladás-e már az is, ha átlátjuk, mire nem vagyunk hivatva?»¹⁾

Toldynak egészen más tέρre volt hivatása. Ezt Kazinczy is látta s e tekintetben is igyekszik rá hatni. Midőn Toldyt az eddig kiadott munkáit követő kedvezőtlen nézetek inkább, mint bírálatok annyira elkeserítették, hogy nevet változtat az irodalomban — a Schedel helyett Toldyt —, Kazinczy e szerencsés lépés felett siet örömet tolmácsolni, de a mellett biztatja, lelkesíti is. «A Te neved nem sülyedhet homályba. Válaszd meg a mezőt. Aderit vocatus Apollo.»²⁾ E nyilatkozot világosan mutatja, hogy Kazinczy Toldy eddigi szerepkörét nem tartotta helyesnek; de ismerve akaraterejét, tanulmányait, művelt lelkét, melyet a külföldi aesthetikai lapok olvasása társaié felett magasan kiemelt, látta már előre jövendő nagyságát s nem féltette, hogy neve nyomtalanul enyészik el. Csak a mezőt kell okosan megválasztani s aderit vocatus Apollo. De melyik lesz e mező, — hol találja meg a tért, melyen lelke erejét foglalkoztassa?

Figyelmes lelke csakhamar észrevette, mi hiányzik még a magyar irodalomban. Voltak már költőink, nyelvészeink, történetíróink; de oly ember, ki a magyar szellem fejlődése történetét könyvbe foglalta volna, még nem volt. S Toldyban megtaláltuk azt s Apolló megjelent.

1826-ban megfogon lelkében a *Handbuch der Ungarischen Poesie* eszméje s ezzel a tért, melyre hivatása volt, megválasztotta. Egy 21 éves ifjú ily vállalatot önerejéből nem hajthatott végre, főleg abban az időben, midőn különösen a régibb írókról oly kevés adat állott rendelkezésre. Lelke égett a vágytól, hogy a munka jól sikerüljön. Hadd lás-sák a köztünk élő németek is, hogy magyar irodalom van; hadd ismerje a külföld, hogy a műveltebb nemzeteket utólélni törekszünk. Mélyen érezte, hogy nagy dologra vállalkozik s most Kazinczy ismerete, szeretete áldás volt rá. Kazinczy működése lenyúlt a múltba; sok oly író ismert, még pedig nagyon jól, kiről Toldy nevéen kívül alig tudott egyebet. Kihez fordúlt volna támogatásért, mint ősz barátjához, a ki szerette s tanácsaival eddig is mindig örömet segített? Egész bizalommal fordul hát hozzá: «A te segítség nélkül hiányos lenne, mit adnék. Azért esdve kérlek, ne tagadd meg kérésemet. Tudom ugyan, hogy sok kézírásaid vannak, melyek literaturánk historiájára nézve kincsek, de Te azokat nem bízhatod reám, azért is nem értök esedezem; hanem egyes pontokra nézve kérem közléseidet. Ráday verseit, biographiai dátumokat Rádayról, Bessenyei Györgyről, Szentjóbíróról, Kis Jánosról, Berzsenyiről. De mi legfőbb! méltóztassál Magadról mindent megírni, mit közzé

¹⁾ Kazinczy F. levelezése Kisfaludy Károlylyal és ennek körével. Pest. 1860. 38. l. — ²⁾ U. o. 40. l.

tenni nem átallasz.»¹⁾ Kazinczy örömmel fogadja a vállalat eszméjét segítségét szívesen felajánlja. «Oly lelkű barátomnak, mint te, az én csomóim mindig nyitva állanak,»²⁾ s közléseit azonnal megkezdi Rádayról s önmagáról. Kevéssel ezután Toldy Stettner nyeri meg munkatársnak s vállalata ez által kissé könnyebb lesz. 1826 okt. 31-én az előfizetési felhívás a munka egész tervezetével megjelenik a Tudományos Gyűjteményben. A könyv három részletből s egy toldalékból fog állani. Minden magyar írónak életét, «munkájának kritikai általnézését, magukban s az egész poesisi literaturánkhoz való relatiojokban fogja tartalmazni». A harmadik könyv valami száz magyar remekművet közöl német fordításokban. A toldalékban pedig azon szavak lajstroma foglaltatik német tolmácssal, melyek részint szokásból már kimentek, részint csak némely vidékeken ismeretesek vagy újonnan származtatva vannak.³⁾

Kazinczy a vállalatot teljes erejéből segítette. 1827-ben megküldi önéletrajzát jókora terjedelemben. A könyv beosztását, főleg midőn értesült, hogy ő, mint az új-kori írók feje, a második kötetet fogja kezdeni, helyesli; majd Zrínyiről ad életrajzi adatokat, Bacsányiról, Baróthyról egész részletességgel, Szentjóbíró kritikai megjegyzésekkel. Toldynak e bő segítség nagyon hasznára volt. Hányszor felkiált Kazinczyhoz írt leveleiben az ifjú, kinek a tanórákra kellett járni, a ki vizsgára készült s nagy munkájára csak az éj csendjét használhatta: «Mit tennék én nélküled?»

1827 augusztusban a Handbuch első kötete megjelent. Toldy, bár egyes íveit már korábban bemutatta, azonnal siet megismertetni mesterével s elküldi Kazinczynak. «Ime, az egész kézikönyv első kötete. Fogadd nyájasan, kegyes Mesterem és Barátom! nem csak, de vedd egyszersmint pártfogásod alá is. Gyorsan készült munka ugyan, de sok esztendei studiumok gyümölcse. Félek, hogy folyóírásainkban ócsárolják s ez által megakasztják keletét. Méltóztassál tehát a Minervában másokat megelőzni és jelentsd ajánlva, habár csak tiz sorral is.»⁴⁾ A fiatal író fél, hogy valaki kritikája miatt, melyhez íróink még nem voltak szokva, megharagszik s művét recenseálva annak jövőjét tönkre teszi. Kazinczy szívesen teljesíti ifjú barátja kérelmét s míg a hibákra csak őt magát teszi figyelmessé, a Felső Magyar Országi Minerva augusztusi számában dicsérelőleg nyilatkozik «*Könyvbírálat*» czim alatt a Handbuch-ról. Rövid bevezetés után a könyv tartalmát ismerteti, olykor-olykor dicsérelő nyilatkozatokkal. Meleg szavakkal ajánlja a könyvet nemcsak az íróknak, hanem az egész nagy közönségnek. «Ha valaha jelent meg könyv közöttünk, melyen olvasóink, kiknek száma még mindig igen

¹⁾ U. o. 39. l. — ²⁾ U. o. 41. l.

³⁾ Tudományos Gyűjtemény 1826. X. 127. l.

⁴⁾ Kazinczy F. lev. Kisfaludy K. és ennek körével. 106. l.

kicsiny, kapva kaptak, úgy e szerencsét ennek óhajtjuk. Aesthetikai leczkézések még senkit sem tettek poetává, de jaj annak, a ki verseket e leczkézések értése s a legméltóbb példányok ismerete, gondos összehasonlítása nélkül irogat. S a munka nem egyedül azoknak kívánja részvéteket, a kik verseket írnak, hanem mindazokét, a kik látni akarják, mint emelkedék nálunk nyelv és mesterség az alsóbb polczokról a fentebbekre, hogy végre azon nemzetek sorában, melyeknek a környülállások korábban engedék meg a kifejlést, magához méltólag állhat meg s ez idegeneknek is magára vonhatja figyelmét.»¹⁾ Ime, Kazinczy nem csak segíti a könyvet: jó hírnevet is igyekszik neki szerezni a hazában. Sőt ezután is, midőn a második kötet készül, szívesen szolgál adatokkal, közleményeket küld Toldinak Buczy Emilről, maga szólítja fel Kis Jánost, hogy életrajzát küldje meg Toldynak; Ungvár-Németi Tóth László élete viszonyait közli vele, tanácsosal és jóakaratu figyelmeztetésekkel igyekszik segíteni, hogy a munka mennél tökéletesebb legyen. S midőn Kazinczy Pesten időzik, Toldy elválhatatlan tőle. Itt beszélgették meg a Kézikönyv további részleteit s ez ittléte alatt teljesen el is készült s Kazinczy ígéretet tett, hogy annak terjesztésére gondja lesz.

De nemcsak e mű szerkesztésekor, hanem Ányos verseinek kiadása alkalmával is sokat köszönhetett Toldy Kazinczynak.

Midőn e tekintetben a terv Toldynál megszületik (1824), azonnal siet levelében Kazinczy támogatását megnyerni. «Eszedzem — írja — hogy tiszta szándékomat segélleni méltóztassék, különösen biographiai jegyzésekkel, véleményekkel e költőnk felől, talán némely maradványai-
val, ha volnának a Tek. Úr kezeinél.»²⁾ Kazinczy, a mennyiben tehet-
te, siet vele közölni adatait. Felvilágosítást ad neki egyes versekről, közli a saját kritikáját, figyelmezteti azokra a sorokra, melyeket Bacányi az eredetit mellőzve megváltoztatott vagy a magáéval pótolta. S midőn a beosztást tekintve Toldy magában nem bízott s Kazinczyt kéri fel, hogy tolmácsolja őt: szívesen szolgál e tekintetben is felvilágosítással. A beosztást javálja s kéri Toldyt, hogy Ányos leveleit, a melyeknek tartalma a papi komolyságtól teljesen elüt, ne adja ki; felvilágosítást nyújt Ányos képére nézve, egyszóval teljesen vezeti a fiatal kiadót, minden legfőbb adatot a kezébe szolgáltatván.

A két férfit tehát a szeretet és hála kötötte össze egymással. S ez a szeretet engedte meg Toldynak, hogy mesterével szemben gyakran olyan hangot használjon, mely a felszínes vizsgáló előtt a szerénységet teljesen nélkülözi. De ha meggondoljuk, minő szerepe volt Toldynak Kazinczy és az Aurora-kör tagjaival szemben; ha meggondoljuk, hogy a nyílt

¹⁾ Felső Magyar Országi Minerva. 1827.

²⁾ Kazinczy lev. Kisfaludy K. és k. 27. l.

összeütközés a két irány között éppen az ő szerencsés, békítő szelleme miatt maradt el: e merész hangot sohasem tarthatjuk a szerénytelenség, hanem ellenkezőleg a szeretet kifolyásának. Azért ír erősen és nyomatékkal, hogy visszatartsa ősz barátját olyan lépésektől, melyek az Aurora-kör méltó neheztelését vonták vola maguk után. Ha végig tekintünk a közte és Kazinczy közt lefolyt levelezésen, ott fog kilátszani igazán a Toldy nemes békítő szeleme. Toldy Pesten közvetlen összekötetésben élt a fiatal írőkkel, kik Kazinczyval a levelezést ismeretségük pár éve után vagy teljesen vagy egyes időszakokban megszakították s Kazinczy könyvismertetései vagy bírálatai miatt gyakran sértve érezték magukat. Mint siet akkor Toldy leveleivel Kazinczyt fölkeresni, mint igyekszik a viszony összebonyolódott szálait kibontani! . . . Midőn Kisfaludy Károly haragszik, hogy Kazinczy őt Kovacsóczyval hasonlítgatja össze, azonnal valódi alakjában tünteti fel Kovacsóczyt, hogy mintegy megutáltassa e kétes hírű ember jellemét Kazinczyval s e levelében oly erős kifejezéseket használ, hogy Stettner és Vörösmarty tanácsa nélkül nem is merte azt elküldeni, félvén, hogy balnéven veszi azt.¹⁾ De éppen az mutatja Kazinczynak Toldy iránti nagy szeretetét, hogy e kemény levélre sem haragszik meg s mint írja, «neki semmi sem lehet kedvesebb, mint bizodalmas tartaléktalan bánás.»²⁾ Vagy midőn Vörösmartynak fáj a mellőzés, a melyben Kazinczy műveit részesítette, mennyi mindent elkövet, hogy Kazinczy válaszában Zalánról és Cserhalomról szóljon, hogy e nyilatkozatokkal a nagy költőt kiengesztelje s *Aesthetikai Levelek Vörösmarty M. epikus munkáiról* cz. művébe azokból valamit bevehessen. Vagy midőn Kazinczy Bajzáról a *Szentmiklóssy-pörben* nem a legkedvezőbbben nyilatkozik, mi Bajzát kedvetlenül érintette, Toldy kissé kemény hangot használ Kazinczyval szemben: «Sajnos volt látnom, hogy a vak imádó nagyobb becsben áll a Tek. Ur előtt, mint a nyilt ész.»³⁾ A kemény szavaknak meg volt hatásuk. Kazinczy következő levelében már tisztazza magát: «Én Bajzát úgy is mint író, úgy is mint embert nagyon szeretem s nem hiszem magam felől, hogy felőle kimélés nélkül szólhatnék, még ha ő ezt érdemlené is. Köszönöm, nagyon köszönöm, hogy a vádat vélem tudattad s kérlek méltóztassál őtet, ha meglátod vagy neki irsz, megnyugtatni.»⁴⁾ Ilyenfajta, mondhatni, csefogsokkal igyekezett Toldy úgy az egyik, mint a másik író iránt elismerő nyilatkozatokat kicsikarni Kazinczytól. E nyilatkozatokat aztán a megsértetteknek megmutatta s a békét biztosította. Mindenesetre jellemző ez Toldy és Kazinczy viszonyára: Kazinczyt tekintve azért, hogy mint hallgat az ifjú szavára s mennyit megenged neki; magát Toldyt, hogy mily ügyesen viseli magát Kazinczyval szemben, hogy

¹⁾ U. o. 44. l. — ²⁾ U. o. 45. l. — ³⁾ U. o. 164. l. — ⁴⁾ U. o. 165. l.

öt az Aurora-körrel békében tartsa. Sőt még többet is tett Toldy. Ismeretségük kezdete óta ritka levele, melyben ne írta Kazinczyra vonatkozólag hízéggel. Most azt írja, hogy *Kisfaludy Károly szereti*, majd Vörösmarty érzelmeit tolmácsolja, Bajza *tiszteletét küldi*. E nyilatkozatokra aztán Kazinczy tisztelettel felel; megírja, mily *kevélységre* neki Kisfaludy, mily *irigyléssel tekint* Vörösmartyra, *csodálva szemléli* Bajzát. E kifejezéseket aztán Toldy közli az érdekeltekkel, a kik természetesen tiszteletből viszonozzák őket; így az összeköttetés, mely különben az elvi ellentétek miatt nem sokáig állott volna fel, a megemlékezés által folytonosan megmarad.

Az 1827-ik év a két férfiú viszonyát egy kissé próbára tette. Ekor folyt le ugyanis az irodalomtörténetben u. n. *Iliázi per Kazinczy és Kölcsey között*. Nehéz, sőt talán lehetetlen is valamikor megállapítani, hogy e pernek az eredeti oka ki volt: Vályi-Nagy-e avagy Kazinczy? Igaz, hogy Vályi-Nagy is látta a Kölcsey fordítását, azt jobbnak tartotta a magáénál s midőn a magáéból részleteket olvasott, hallgatással tűrte el Kölcseynek kissé malitiosus megjegyzéseit s nem volna ép lehetetlen, hogy ő maga vette át az első ének egyes részleteit. De ha meggondoljuk, hogy egy szerző mily könnyen beláthatja azt, hogy, ha ő munkájának huszonnegyedrészt más gondolkozású embertől veszi át, ez átvett részletek, az övétől eltérő kifejezések, ez esetben különösen Kölcseynek *régiességet* hajhászó kitételei, mennyire különbözök, mennyire eltérők lesznek munkája többi részleteitől; ha meggondoljuk, hogy az Iliász említett fordítása csak kéziratban maradt fel, s hogy az utólagos javítások, még pedig csak az első éneken, nagyon is szembetűnők lettek volna a kiadó előtt: talán hajlandók leszünk Vályi-Nagyot a plagium bűnétől felmenteni s a hibát, a mely megtörtént, inkább Kazinczyban keresni. Tudjuk ugyanis hogy Kazinczy az általa kiadott művekkel *nagyon önkényesen bánt*. Ha Dayka műveibe önmagától toldott be egész sorokat, mért ne történhetett volna meg az, hogy kiadván Vályi Iliászát, annak hiányát a *kezénél másolatban levő* Kölcsey-féle fordításból pótolta? Továbbá, ha végignézzük a per egész lefolyását s látjuk ott azt a *habozást*, melyet Kazinczy elkövet, véleményünk még inkább erősödik. Vályi-Nagy nem kelhetett fel sírjából, nem nyilatkozhatott! . . A sorokból kell olvasnunk. Mig Kazinczy ez ügyben írott leveleiben kezdetben *elismeri a tolvajlást* s ezt Vályi-Nagy szépérzékének tulajdonítja s elismeri 1823-ban, hogy Vályi-Nagy «a mi jót Kölcseynél talált, átalvevé»¹⁾, 1826-ban a *Minervában* erről *tudni sem akar*, midőn így szól: «Ha szemeim meg nem csaltak, Vályi-Nagy az ő versei közül *egynél többet* által nem vett.»²⁾ Ez a nézet-

¹⁾ Élet és Literatura. 1826. 270. l.

²⁾ Felső Magyar Országú Minerva. 1826. 830. l.

változtatás s az a lázas sietség, a melylyel az ügyet elfojtani törekedett, az a nagy keserűség, mely különösen Guzmieshoz, Kis Jánoshoz és Toldyhoz írott ekkori levelein előmlik, a mely máskor nem volt sajátja s klasszikus nyugalmaival sehogy sem egyeztethető össze, még inkább megerősíti véleményünket: hogy itt *inkább volt érdekelve Kazinczy ön-maga előtt, mint Vályi-Nagy szelleme a nagy közönség előtt.*

Bármint van a dolog, Kölcsey, a mint Szemere kimutatta, meg volt lopva. Kazinczy és Kölcsey között a jó viszony megszűnt. Kazinczy bírónak hívta meg Toldyt, remélve, hogy eme keserű hang után, melylyel magán leveleinek kiadása s vett sérelmei felett panszkodik, Toldy az ő pártjára fog állani. De éppen az ellenkező történt. Toldy ártatlannak találja Kölcseyt. «E tárgyról — írja — soha örökké nem fogok szívesen szólni; de el nem hallgathatom, hogy Kölcsey nemesen viselte magát a legkellemetlenebb dologban s az én ítéletem szerint nem érdemelte azt a bánást, melylyel őtet a Minervában illetted. Ha valaha megérdemelte szeretetedet, most érdemelte meg.»¹⁾ E nyilatkozat, főkép az utóbbi, nem tetszett Kazinczynak, mert ez őt tünteti fel olyannak, mint a ki társát megbántotta; de nem-tetszésének nem ad még kifejezést s okokkal igyekszik Toldyt pártjára vonni. Különösen fájdalmasan említi folytonosan magánleveleinek kiadását. «Élő ember levelét kiadni, törlés nélkül kiadni, őtet barátja özvegyével s gyermekeivel összeakasztani, szavamam vagy akárkiét másét mosolyogni, szavaimra fejet csóválni, mindezt nem teszi jóvá a Tasszóság, mert én később vagyok magamat rosznak tekinteni, mint bolondnak.»²⁾ Még e fájdalmas hang sem tudja Toldyt pártjára vonni, mert ő nem tekinti e magánlevelek kiadását oly vétkeknek s oly meggyalázónak, mint Kazinczy; jól tudván azt, hogy ezeknek, mint őszinte vallomásoknak, kiadása Kölcseyéknak leghatalmasabb bizonyítéka. «Bátorkodom hinni, — írja — hogy competens bíró vagyok ez ügyben, de nem látom át, miért vonod el Kölcseytől régi szeretetedet.»³⁾ Sőt Toldy a maga szokásos, csendes érveléseivel annyira megy, hogy Kazinczyt teljesen kibékíti. A keserűség, mely előbbi leveleit jellemzi, mindinkább csökken, utoljára teljesen elmarad s ő maga is beismeri, hogy heve elragadta s némi tekintetben ő is vétkes. «Látom, írja Toldynak, hogy sok sorok egyeznek s szégyenlem, hogy sietségem és felhevült vérem velem a két fordítást több gonddal nem hasonlíttatá össze. . . . Valahol Kölcsey iránt tekintetet mutathatok, mindig fogok élni ez alkalommal.»³⁾ Hová lett az az elkeseredett hang, mely gyakran végletekig ragadta őt, hol az a harag, mely sohasem bocsát meg Kölcseynek? . . . Azonban ne gondoljuk, hogy Kazinczy nem vette rossz néven Toldy álláspontját. Lehet-e

¹⁾ Kazinczy lev. Kisfaludy K. és k. 66. l.

²⁾ U. o. 71. l. — ³⁾ U. o. 73. l.

fájdalmasabb valami, mint ha, különösen ily fajta ügyben, részünkön gondolunk valakit, sőt reá hivatkozunk, bírónak hívjuk meg s ez ekkor éppen az ellenkezőről tesz bizonytságot? Toldy pártállása Kazinczynak rosszul esett; annyival is inkább, mert ez ügyben nagyon is magára maradt s Toldyban mintegy közvetítőjét vesztette el. Fájdalmának kifejezést is ad: «Végig tekintetem veled pörömet, hogy légy bíró két barátod között. Én úgy hiszem, hogy ha Te tevél vala ilyet velem, én azt tekinteted jelensége gyanánt vehettem volna. S mily bírám levél? mi volt itéleted? Az, hogy Kölcsey szeretetet minden másoknál fellebb érdemel. . . . Valóban a mit ezen dologban elejétől fogva tevél a borzadásod ólta — borzasztó igazságtalanság.»¹⁾

De történt ez évben még más is, mi a két férfi viszonyát az Iliászi pernél is jobban fenyegette, a mi hosszas, elkeseredett levélváltásra adott okot s Kazinczynak nagy fájdalmat okozott.

Az egész bajt két kicsi szó okozta.

(Vége köv.)

SZATHMÁRY JÓZSEF.

MAÎTRE PATELIN

és XVI. századi német alakjai.

Köztudomású dolog, hogy a XVI. század német költői mily kevésbé értenek tárgyaik megválasztásához. Feldolgozzák azokat, bárholnan kapták is, s nem törődve avval, milyen természetűek és sajátosságuk, egész önkényesen, tetszésök szerint mesterdal, epikus elbeszélés, dráma alakjába öntik. Legszembetűnőbb ez az utóbbinál. Az egész kornak nincs legkisebb érzéke sem a dráma iránt, minden tárgy alkalmas arra, mindent drámává dolgoznak fel, s tragœdiának, comœdiának nevezik el, a nélkül, hogy tudnák miért s mi okból; s tényleg lehetetlen is megállapítani, mi e névbeli megkülönböztetés alapja. S a milyen a választott tárgy, olyan annak a feldolgozása is. Semmi más az, mint az anyag puszta dialogizálása, cselekménynek öntudatos vezetése és bonyolítása nélkül, legtöbb esetben annak híjával; jellemekről természetesen szó sem lehet. Ehhez járul még a felvonásokba való osztás, a mit a költők Terentius és Plautus darabjaiból ösmertek, s a mit azután saját műveikben minden értelem és tudás nélkül alkalmaznak, úgy, hogy lét, nyolcz felvonásos darabok nem is tartoznak ritkaságok közé. Épen ezért ez a felvonásokba való osztás csupán nyomtatásban, a szem számára létezik,

¹⁾ U. o. 78. l. — ²⁾ U. o. 81. l.

s a valódi jelenetezéshez semmi köze sincs, minthogy a dialogust gyakran ép közepén vágják ketté.

Ez természetesen csak olyan darabokra szól, melyek eredeti alkotások voltak, s melyeknek semmi előzetes drámai alapja nem volt, vagy csak a *puszta tárgyat* merítették idegen forrásokból. Egészen másként vagyunk az olyan darabokkal, a melyek tulajdonképen csak feldolgozásai, félig-meddig fordításai voltak más nyelven írottaknak, s melyek gyakran nem nagyon maradtak mögötte eredetijüknek, s föltéve hogy ez elég magas fokon állott, kiváltak a silány termékek nagy tömegéből.

Manapság sokkal kisebb jelentősége van az ilyen feldolgozásnak, átdolgozásnak vagy fordításnak, mint régente, kivált két-három századdal ezelőtt, mikor az átdolgozás és módosítás módja és alakja, az azonos és eltérő részek összehasonlítása sok érdekes megfigyelésre ad alkalmat.

Ilyenféle a XVI. század három darabja, melyek egy közös forrásra mennek vissza, a melyek úgy forrásukhoz, és egymáshoz való viszonyuk, valamint tárgyuk miatt többször adtak alkalmat irodalomtörténeti vizsgálatokhoz: *Hans Sachs* «*Henno*»-ja, *Gregor Wagner* «*Untreu schlächt seinen eigen Herrn*» című darabja, s az úgynevezett «*Luzerner Neujahrsspiel*».

Mint már említém tárgyuk idegen forrásból ered; ez a közös forrás *Reuchlin*-nek, a nagy humanistának «*Henno*»-ja. De ez sem eredeti alkotás, hanem fővonásaiban egy francia bohózatra utal, a híres «*Maître Pathelin*»-re. Ezért előbb nagy vonásokban az eredeti francia forrást, majd *Reuchlin* darabját, s e kettőnek viszonyát vázolom, s csak azután térek tulajdonképeni tárgyamra.

«*Maître Pathelin*» a XV. század végén keletkezett, s Párisban, 1470-ben került először színre. Eredetéről s szerzőjéről már nagyon sokat írtak, de eddig hypothesiseken kívül más kielégítő eredményre nem jutottak.

A cselekvény magva igen régi: a rászédett csaló, mely már a classikus ókorban is megvolt, és különféle adomában bizonyára a XV—XVI. században is közkeletű volt, de mint kerek, egész drámai alkotás csak a «*Maître Pathelin*»-ban jelenik meg, mint az igazi «*esprit gaulois*» eredeti és pompás terméke. S tényleg «*Maître Pathelin*» korának legkedveltebb bohózata volt, s népszerűségét négy századon át, napjainkig meg tudta őrizni. Eleven, tőrül metszett humora, jeleneteinek és helyzeteinek komikuma még ma is kacagtatólag hat olvasóra és nézőre.

Tartalma röviden a következő:

Pathelin ügyvédnek, kinek sem ügyfele sem jövedelme nincsen, szüksége van posztóra egy új ruhához. Felesége, *Guillemette*, szemrehányást tesz neki, hogy minden keresetétől elesett, minthogy csalásai és hazudozásai miatt már senki sem hisz neki, s nem meri rábízni perét.

Pathelin védekezik, megígéri, hogy egy garas pénz nélkül is mindkettejük számára posztót szerez, felesége azonban kétségbe vonja, hogy akadjon még valaki, ki néki hitelbe adjon.

A következő jelenetben Pathelin-t már Guillaume Joceaume posztókereskedő boltjában látjuk, hol hizelegve dicséri ennek becsületességét, megemlékezik atyjáról s annak jóra valóságáról, miközben majd az egyik, majd a másik posztót tapogatja s dicsérgeti, addig míg a beszédet erre ráviszi, s kívánságát emlegeti, hogy ebből vásárolni szeretne, mellékesen az a megjegyzést tévén, hogy néki van otthon egy-két megtakarított tallérja, melyeket bár másra szánt, de ennek a szép posztónak a kedvéért egyrészt ennek megvételére fordítja. Miután az árban megalkudtak, leméret magának hat röffel, s hogy Joceaume gyanúját már eleve is elhárítsa, meghívja őt egy pohár borra s frissen sült libára; a rászédett kereskedő, ki különben nagy fukari, nagyon megörül, hogy a vásáron felül még jó vacsorában is lehet része, s kis habozás után Pathelint a posztóval el hagyja menni.

A második felvonásban Pathelin utasítást ad feleségének, mit tegyen és mit mondjon, ha Joceaume majd jön s a pénzt és az ígért vacsorát követeli. A kereskedő csakugyan el is jön, de Guillemette még az ajtóban csendre inti, és sem pénzről, sem posztóról nem akar tudni, mint-hogy Pathelin állítólag már hetek óta betegen fekszik, s így lehetetlen, hogy a városban lett volna. Joceaume égre földre esküszik, hogy Pathelin néhány órával előbb nála volt, posztót vásárolt s még azonfelül meg is hívta egy kövér libapecsenyére. Ekkor Guillemette őt Pathelin ágyához vezeti, ki sóhajtozik és nyög. a kereskedőt orvosnak nézi és mindenféle zagyva dolgot beszél, úgyannyira, hogy Joceaume már maga sem tudván, hányadán van, elmegy. Miközben Pathelin és felesége örülnek, hogy a posztókereskedőt így rászédték, ez élve a gyanúperrel, visszajön; ekkor Pathelin ismét betegnek tettet magát, félrebeszél minden francia tájszólásban, latinul bevallja csalását, miből Joceaume természetesen egy szót sem ért, úgy hogy ez végül mégis avval a meggyőződéssel távozik, hogy tévedett.

A harmadik felvonásban Aignelet, Joceaume pásztora elpanaszolja urának a nagy veszteséget, mely a nyáját járvány következtében érte; de ura nem alaptalanul gyanakszik, hogy a «járvány»-ban a pásztornak is nagy része van, és bepereli őt. Aignelet Pathelintől kér tanácsot, mert urát csakugyan megcsalta, s az állítólag elhullott juhokat maga ette meg. Pathelin azt tanácsolja neki, miután néhány tallért tiszteletdíjjul kialkudott, hogy a törvényszék előtt semmi mást ne mondjon, mint folytonosan azt: bé! Ezután következik a bohózat legnevettebb része, a törvényszéki jelenet.

Joceaume bepanaszolja Aignelet-t a juhok miatt, de e közben Aig-

nelet ügyvédében felösmeri Pathelint, s ezt is vádolja; a bíró megint, hogy tisztán és érthetően beszéljen, de Joceaume a vádban juhót, pénzt és posztót, mindent összezavar, Aignelet pedig a bíró minden kérdésére bével felel, úgy hogy ez végre Joceaume-t elzavarja, minthogy először is hülyét perel, másodszer azt sem tudja, mit beszél, s a juhász derék ügyvédjét, Pathelint nyilvánosan sértegeti. Pathelint a bíró ezenfelül még vacsorára hívja meg magához. Legvégül Pathelin díját követeli a juhásztól, a ki azonban folytonos bével felel, és őt saját cselével főzi le. Pathelinnek tehát díjnélkül, a posztóval s a bíró vacsorájával kell megelégednie.

Maître Pathelin szerzőjét eddig még nem tudták megállapítani. Egy ideig a bohózat eredetét a XIII. században keresték, és a «Roman de la Rose» szerzőinek, *Guillaume de Lorris*nak (†1240) és *Jehan de Meung*nek tulajdonították. Később *François Villon*-t, majd *Pierre Gringoire*-t, sőt *Antoine de la Sale*-t is, a sikamlós «Cent nouvelles nouvelles» íróját is tartották szerzőjének. 1735-ben *Godard de Beauchamps* a figyelmet *Pierre Blanchet* ügyvédre irányította, kit a maga idejében Pathelin legjobb előadójának s a legélvezesebb szatirikusok egyikének tartottak. Ez a nézet a legújabb időkig uralkodott, *Jacob*, legutolsó kiadója, és *Geiger* is «Reuchlins Leben» című munkájában osztózik még e nézetben; de ez nem helyes, minthogy Pathelin 1470-ben került először színre, első kiadása 1474-ből való, Blanchet pedig 1459-ben született, tehát semmiképen nem írhatta 10—11 éves korban a bohózatot, a mit Jacob és Geiger, úgy látszik, nem vettek észre. Így hát szerzője eddig ismeretlen, s valószínűleg az is marad.

Grimm és *Parmentier* azt állítják, hogy «Pathelin» és Reuchlin «Henno»-ja, melyről későbbben lesz szó, egy közös olasz forrásból, egy «Commedie dell' arte»-ből származnak. Ez azonban nagyon kevésbé valószínű, mert bár *Pathelin*, a furfangos ügyvéd megfelel a ravasz «*Dot-tore di Bologna*»-nak, a rászedett kereskedő a velencei «*Pantalone*»-nak, s a csalfa pásztor a sunyi inasnak, «*Brighella di Bergamo*»-nak, mégsem lehet ebből döntő következtetést vonni, minthogy azokból a «Commedie dell' arte»-kből csak úgynevezett *canevas*-ok, vázlatok maradtak fenn, melyek egy-egy jelenetből csupán három-négy jelszót tartalmaznak, s annak kidolgozása egészen a színészre marad, úgy, hogy magukról a cselekvényekről semmiképen nem alkothatunk magunknak teljes képet.

Így csak az 1470-ben először színre került és 1474-ben először nyomtatott «*Maître Pathelin*» képezheti tudományos vizsgálat kiindulópontját.

Pathelin első idegen nyelvű átdolgozása *Reuchliné*, a ki «*Henno*» vagy «*Scaenica progymnasmata*» néven fordította, jobban mondva: átalakította latinra.

Henno és *Pathelin* viszonya vitás kérdés, minthogy azt kell eldönteni, hogy Reuchlin *Henno*-jának megírásához használta-e *Pathelin*-t, vagy csupán szájhagyományból vagy más úton jutott azokhoz az adatokhoz, melyek azt *Pathelin*-nal kapcsolatba hozzák.

Hugo Holstein azt írja *Reuchlin* Comœdiáiról írt munkájában, hogy Reuchlin franciaországi tartózkodása alkalmával megismerkedhetett *Pathelin*-nal, s valószínűleg színpadon is láthatta, de nyomtatásban nem olvasta. Bármilyen legyen is a tényállás, azt ma már eldönteni nem lehet. Azonban mégis nagyon valószínű, hogy Reuchlin könyvből is ösmerte *Pathelin*-t, minthogy többször huzamosb ideig tartózkodott Franciaországban (1473-ban Párisban, 1478-ban Orléans-ban, 1480—81-ben Poitiers-ben), s itt nemcsak színen láthatta gyakran, de elég alkalma volt, hogy maga is olvassa, minthogy az első megjelenése után 1474-ben, 1490-ig öt kiadást ért, a mi nagy népszerűségről s nem csekély kedveltségről tanúskodik.

De azoknak az irodalomtörténészeknek sincs igazuk, a kik Reuchlint egyszerűen *fordítónak* mondják. *Henno* egészben véve új darab, melyben *Pathelin*-nek csupán főmozzanatai vannak felhasználva. Hogy ezt jobban megértsük, álljon itt röviden tartalma.

Henno földműves eltulajdonítja felesége aranyait, miket az megtakarított, és Dromo szolgájának adja, hogy Danista posztókereskedőnél kelmét vásároljon. Feleségének azt mondja, hogy Dromot a végett küldte, hogy lányukat, Abrát, Danistának cselédül ajánlja, s tőle egyszersmind hitelbe kelmét is hozzon. A szolga kész a megbízást végrehajtani, de alattomban az a szándéka, hogy a pénzt megtartja magának s a kereskedőtől kicsalja a kelmét, hogy másutt ismét eladhassa. A következő jelenetben Elza felfedezi, hogy pénze eltűnt, és szomszédnőjétől Gretától azt a tanácsot kapja, hogy egy astrologustól, csillagjóstól kérjenek felvilágosítást.

A második felvonásban a két asszonyt már a csillagjósnál, Alcabitusnál találjuk, a kinek előadásából Elza férjét ösmeri fel pénze tolvajának. Eközben Dromo visszajön a városból, s azt állítja, hogy a posztókereskedő visszatartja a pénzt is meg a posztót is, de midőn Elza közeledik, ura parancsára hallgat a pénzről, s azt jelenti, hogy Danista szívesen fogadja leányukat, Abrát, cselédjének. Henno beleegyezik, de Elza habozik, minthogy ösmeri Dromo és Abra szerelmi viszonyát.

A harmadik felvonásban Henno és Dromo a városba mennek a posztókereskedőhöz. Itt kitűnik, hogy a szolga mindkettejüket rá-

szedte; ez azonban még sértve érzi magát, és törvény előtti elégtételt követel.

A negyedik felvonásban Petronius, Dromo ügyvédje, miután két arany forintot alkudott ki díjúl, azt tanácsolja Dromonak, hogy a bíró előtt minden kérdésre «blé»-vel feleljen. Ezután következik az ösmere-tes törvényszéki jelenet, és Danistának vissza kell vonnia panaszát.

Az ötödik felvonásban Dromo, egészen úgy mint *Pathelin*ben, ügyvédjét «blé»-vel fizeti ki. Elza, ki közben aggódik Dromo miatt, rábeszéli férjét, hogy szolgájának mindent bocsásson meg. Henno készségesen beleegyezik annak lányával való házasságába is, ha Dromo az egész csínyt bevallja és mindent elmond. Dromo ezt meg is teszi, Abrát feleségül veszi, s azonfelül a nyolcz forintot is megkapja a ke- lengye beszerzésére. Ő azt állítja, hogy egészen helyesen cselekedett, mivel Hennot azért csalta meg, mert ez feleségétől lopta a pénzt, a posztókereskedőt pedig azért, mert az zsugori uzsorás, az ügyvédet meg, mert az kötnivaló csaló. Így a darab általános meglelégedéssel véget ér.

Már a tartalom pusztá elmondásából is kitűnik, hogy Reuchlin nem egyszerűen fordítója *Pathelin*-nek. Abból darabjának csak alapját, fővonásait vette. Csak egyes mozzanatokot tart meg, a posztóvásárlást, a prókátorfogást, a törvényszéki jelenetet, s az ügyvéd rászedetését; a többi mind új, a cselekmény, a párbeszéddek, s nagyjában a személyek is.

A főszerep az ügyvédről a szolgára, Dromora megy át, a ki Aig- nelet pástor helyét foglalja el. A cselekvényt Henno, a földműves in- dítja meg a feleségén elkövetett lopással. E kettő mellett lányuk Abra is új személy, kikhez még Greta, a szomszédnő, és Alcabitius, a csillagjós, járulnak. A posztókereskedő az ügyvéddel együtt nagyon háttérbe ke- rül, azért is vész el a bolti s a betegjelenet; a törvényszéki jelenet is sokat veszít neveltető voltából, minthogy egyszerűen a szolgál «blé» felelete körül forog, míg evvel szemben «*Pathelin*»-ben a megzavarodott posztókereskedő, a furfangos ügyvéd mondásai, a bégető pástor s a dühös bíró a komikumot határtalanul emelik.

Új mozzanat Dromo és Abra szerelmi viszonya, mely azonban igen alárendelt szerepet foglal el s magára a cselekvény menetére kevés- sel folyik be — Abra, Henno lánya, az egész darabban csak ez egy sz ót: «placet» mondja — s így inkább csak a szolgál jutalmául van fentartva.

Teljesen új a csillagjósval való jelenet, melynek erős, gúnyos éle van, s mint szatira igen jól sikerült, különösen ott, hol Reuchlin ezen embernek kapzsíságát tünteti fel; egyébként semmi behatással nincs a cselekményre, csak episod-féle, mert a darab későbbi folyamán semmi olyan nem fordul elő, a minek ebben volna alapja s indító oka.

Ezeken kívül Reuchlin darabjában erkölcsi czélzat is van, a mit *Pathelin*-ről nem mondhatnánk; s ebben látom én okát annak, a miért

Beuchlin az eredeti anyagot, *Pathelin*-t oly teljesen átalakította. Neki már morális darabra volt szüksége. S valamint sok másnak, úgy neki sem tetszhetett akkor, hogy az *Pathelin*-ből csak a ravaszság és furfang győzelmét látjuk, hogy az alattomoság győz a megdőlт igazságon; ezt Reuchlin teljesen megváltoztatja, az ő darabja bűn és büntetés láncolata: Elza elveszti pénzét, mert titkon kuporgatta össze, férje tudtán kívül, Henno ellopja, de Dromo által el is veszti. A posztókereskedő uzsorás, azért csalja ki tőle a posztót, s az ügyvédet Dromo saját kelep-czéjében fogja meg. S mindez azért történik, hogy az igazságnak elég legyen téve, melynek közvetítője Dromo, kinek e cél miatt minden csalárdság meg van engedve, s a ki még azonfelül Abrát feleségül, a pénzt meg jutalmul kapja.

Terentius és Plautus classicus mintái szerint a cselekmény öt felvonásra, mindegyik két-két jelenettel, van beosztva. Az utolsó kivételével minden felvonás karénekkal végződik, mely a forgandó szerencséről, a tudatlanság káráról s az egyenetlenség átkáról szól, s a költészet dicséretét zengi.

Így bár Reuchlin comediója nem szűkölködik humor és élez nélkül, párbeszédei ügyesek és eléggé változatosak: drámai értékre nézve mégsem lehet *Pathelin* mellé állítani, melynek jellemei sokkal kielezettebbek, melyben a komikus elem, úgy jelenetekben mint helyzetekben sokkal nagyobb hatású.

Hogy Reuchlint az anyag átalakítására az ő renaissance-műveltsége indította, az kétségtelen. Innen van, a fennebb tárgyalt erkölcsi czélzaton kívül, a cselekvény kiszélesítése, hogy evvel teljes öt felvonást tölthessen be, innen Dromo és Abra viszonya, a furfangos szolga, mint az igazság képviselője s végül a kardalok, s a külső alak, a trimeter.

Reuchlin *Henno*-ja valamennyi német átdolgozás kiinduló pontja. Az első *Hans Sachs* «*Henno*»-ja, a melynek már címében is meg van nevezve forrása: «*Eine Comedi mit zehn Personen zu recitiren, Doctor Reuchlins in Latein gemacht, der Henno.*»

Itt az a kérdés merül fel, vajjon fordítás vagy átdolgozás-e ez a darab? A szöveg összehasonlításán kívül azt is figyelembe kell vennünk, tudott-e Sachs latinul, vagy nem. Határozott adataink erre nézve nincsenek, de Sachs élete körülményeiből következtethetünk. Sachs maga többször szól erről munkáiban, de majd azt állítja, hogy tud latinul, majd meg azt, hogy már elfelejtette. Az ő idejében nem volt ritkaság, hogy kézműves, s még hozzá oly vagyonos és tekintélyes mint ő, jártas volt a latinban; ő ugyan csak két latin osztályt végzett, de akkor már az alsó osztályokban is sokat gyakorolták e nyelvet. Hogy nem volt az classikus latinság, bizonyítja a sok hiba és botlás, miket tesz. Ennek ellenében azonban azt észlelhetjük, hogy gyakran nehéz és ritkább ki-

fejezéseket és szólásokat is helyesen fog fel és fordít, a mi csak a mellett bizonyít, hogy Sachs *Henno*-jának kidolgozásánál használta Reuchlin eredetijét, de e mellett igen pontos prózai fordítást is vett igénybe, melyet talán épen e czélból készítettett magának, vagy pedig olyan tanultabb ember segítségével élt, a ki jól tudott latinul, s a ki lefordította neki a nehezebb helyeket.

Ez a felfogás megadja a kulcsot sok különösségéhez és hibájához, mit különben alig lehetne elfogadhatóan megmagyarázni.

A mi most magát az átdolgozást illeti, pontos egybevetés után a következő eredményt nyerjük.

Sachs a cselekményen semmit sem változtat; a mi az eredetitől eltér, az csak a párbeszéd külső alakja. Megtartja ugyanazokat a személyeket, ugyanazon nevekkal. A felvonásokat is megtartja, csak a jelene-
teket hagyja el a beosztásban.

A két szöveg párhuzamos összehasonlítása a következő csekély eltéréseket mutatja.

Vannak először *nem fordított, kihagyott helyek*, összesen vagy tizenhárom; minthogy ezek csak egyes szavakra, itt-ott kifejezésre vonatkoznak, jelentéktelenek.

Másodszor: *betoldások*, összesen öt; ezek már inkább figyelembe veendőek. Az első a III. felvonás második jelenetében, hol Danista kifejezi kételkedését a fölött, hogy pénzt visszkapja-e vagy nem. Azután a IV. felvonás első jelenetében, hol Petrucius lép a színpadra, s a fölött gondolkodik, hogy talál-e ügyfelet, vagy sem; úgy hogy Sachsnál az a jelenet, melyben Dromo őt ügyvédjéül kéri, ezáltal élénkebbé, humorosabbá lesz:

«Man wird ietzt sitzen zu gericht,
Bin doch von niemand bestellt nicht,
Dem ich daran soll procuriern!
Will niemant heut mein hendt mir schmiern?»

A harmadik betoldásban (IV. felv. 2. jel.) a bíró megeskettet Dromot, hogy nem tett a becsület ellen.

A negyedik betoldás (V. felv. 1. jel.) Petrucius vallomását tartalmazza, hogy ő már annyi embert csalt meg, hogy nem is történik vele most igaztalanság, ha őt is megcsalja egyszer valaki.

Az ötödik betoldás jelentéktelen.

Harmadsorban vannak *megváltoztatott helyek*, melyek nagy részben csak bővítések, nem nagy jelentőséggel, minthogy csak a vers és rim miatt körülírt és hosszasabban kifejezett részletek. Fontosabb a személycsera a III. felvonás első jelenetében, hol Elza helyett Greta felel a csillagjós kérdésére, hogy a tanácskereső asszony földhöz ragadt szegény; továbbá Dromo szavai az V. felvonás második jelenetében, hogy ügyvédjét két forintért fogadta.

Sachs megtartja a prologust, kissé bővítve: «Von ein bauren»; elhagyja a karénekeket, s darabját a hirnök «Ehrenhold» beszédjével fejezi be, ki a «Comedi» tanuságát hosszan és kimerítően foglalja össze. Még az epilogus előtt Sachs a *Plautus*-féle: «iam plaudite» helyett, a paraszttal tánczra kéri a vendégeket.

Hogy Sachs darabja nyelvre és irányra nézve messze mögötte maradjon a Reuchlin-féle mögött, az könnyen gondolható; de e mellett meg van benne Sachs komediáinak minden jó oldala is; a kifejezésben egészséges humor, kissé durva, hanem őszinte; egyáltalán *Henno Sachs* legjobb darabjai közé sorozható.

Az összehasonlítás eredménye tehát következő: Sachs Reuchlin eredetijét vagy hű prózai fordítás vagy más latinul tudó segítségével dolgozta át. Szorosan az eredeti szöveghez ragaszkodik, úgy hogy eltérései csak részletes különbségek, melyek nem változtatják meg az egészséges jellegét. Talán csak az erkölcsi czélzat érezhető valamivel jobban mint Reuchlinnél.

(Vége köv.)

Dr. LEHR VILMOS.

HAZAI IRODALOM.

Latin nyelvtan középiskolák és magántanulók használatára. Irta *dr. Némethy Géza* és *dr. Pozder Károly*. Budapest, 1893. Lampel Róbert.

Némethy és Pozder középiskolák és magántanulók használatára szánt latin nyelvtana, mely az alaktanon és mondattonon kívül függelékben a latin verstant (prosodiát és metrikát), római naptárt, római súlyt, pénzt és mértéket, és a leggyakoribb rövidítéseket tárgyalja, legjobb iskolakönyveink közé tartozik. Legfőbb jó tulajdonsága, hogy — különösen a mondattonban — csak annyit ismertet a latin nyelv anyagából, a mennyinek ismeretére középiskolai tanulónak szüksége van, és hogy jó magyarsággal és szabatosan adja a latin nyelv szabályait, egybevetve azokat mindenütt a magyar nyelvvel. Tárgyi hibákat nem vettem észre, és a mi kifogásom van, az a főfogásra és tárgyalási módra vonatkozik.

Szerzők a *quantitas* megjelölésében úgy járnak el, hogy főleg a többtagú szók utolsóelőtti tagjának hosszúságát jelölik meg, mert a hangsúlyozásra nézve ez az irányadó (7. §.). Ezzel azonban csak azt érhetik el, hogy a tanuló hozzászokik a helyes hangsúlyozáshoz, de mivel köztudomásu dolog, hogy a latin nyelv kiejtésében nemcsak a hangnak erőbeli, hanem huzami tulajdonsága ellen is sokat vétenek, helyén való lett volna ez utóbbira is tekintettel lenni, és ehhez képest a

legútravezetőbb eljárást követve, az összes természetüknél fogva, hosszú hangzókat megjelölni, mi által a többi hangzók jelöletlenségük folytán vannak feltüntetve. Jó volna ezt az eljárást nemcsak latin nyelvtanokban és gyakorlókönyvekben, de iskolai szöveg-kiadásokban is követni.

Nem tudom megérteni, miért mutatják a *természetes* (értelmi, jelentésbeli) nemet e himneműek: *vultur* keselyű, *lepus* nyúl, *mus* egér (35. §.); hiszen a nőnem épen olyan természetes ezeknél, mint a hímnem.

Nem helyeselhetem, hogy az *ut, ut non* és *quin* következményes (vagy következtető) kötőszókat véghatározó kötőszóknak is nevezik (91. §). Ez utóbbi helytelen elnevezés abból származik, hogy szerzők nem tesznek különbséget a viszony és az állítás módja (*modus enunciationis*, vagy helyesebben: a kimondás minősége, *qualitas enunciationis*) szempontjából jellemzetes mondatok között. Nem lévén itt helye annak, hogy kifejtsem, mit értek ezen a két szempontból való megkülönböztetésen, csak egyszerűen utalok erre a dologra vonatkozólag Eggenbergernél megjelent *Görög Mondattanom* bevezetésére; de azt hangsúlyoznom kell, hogy a fentemlített két szempont megkülönböztetését — melyet különben nemcsak szerzők latin nyelvtanában, hanem áltanában véve a nyelvtanokban mellőzve vagy zavarosan és következetesség nélkül látok alkalmazva — fontosnak és szükségesnek tartom, mert nélküle a mondattani jelenségek tárgyalása több tekintetben téves és homályos, s mint ez itt-ott szerzők nyelvtanában is mutatkozik, pl. a visszamutató mellékmondatok tárgyalásánál (290—291. §§.). Itt ugyanis azt mondják, hogy a conjunctívusos visszamutató mellékmondatok csak alakjukra nézve, csak látszólagosan jelzői mellékmondatok, de tulajdonképen célhatározók, okhatározók stb. és hogy pl. a szerintük való célhatározó visszamutató mellékmondatban a *qui* annyi mint *ut ego, ut tu, ut is*. Nézetem szerint a *conjunctivus finalis*-szal ellátott relativ mondatok *kettős természetűek*: t. i. a főmondatukhoz való viszonyuk szempontjából (melyet a *pronomén relativum* fejez ki) *jelzői* mondatok, a *kimondás minősége* szempontjából (melyet a *conjunctivus finalis* jelez) *célzó* — vagy *célzatos*, de nem *célhatározó* — mondatok. Pl. ebben a mondatban: *Legatos miserunt, qui pacem peterent*, a mellékmondat a főmondatához való viszony szempontjából jelzői mellékmondat, mert arra kérdésre felel, hogy: minő követeket küldöttek? de a kimondás minőségére nézve célzó mondat. Ha már most azt mondom, hogy *Legatos miserunt, ut pacem peterent*, akkor a mellékmondat a főmondatához való viszony szempontjából *célhatározó* (mely tulajdonosságát az *ut finale* fejezi ki), mert arra a kérdésre felel, hogy: miért küldöttek követeket? és a kimondás minősége szerint *célzó* (mit a *conjunc-*

tivus finalis jelez). Tehát az említett két mondatban a *qui* nem annyi, mint *ut* (*ii*), mert a *qui* a mellékmondatnak jelzői, az *ut* annak célhatározói természetét fejezi ki, míg azt, a mi a két mellékmondatnak közös tulajdonsága, t. i. a kimondás minősége szerint való célzatosságot, a mindkét mellékmondatban egyaránt előforduló *conjunctivus finalis* jelezi; szóval: a *qui pacem peterent* célzó jelzői mellékmondat, az *ut pacem peterent* célzó célhatározó mellékmondat, a mint hogy a célhatározó mellékmondatok kimondási minőségükre nézve mindig célzók. De általában véve hangsúlyoznom kell azt is, hogy nézetem szerint a mondatfajokat csak úgy különböztethetjük meg kimerítően és világosan, ha azokat hatféle szempontból, t. i. a nem, nagyság, kimondási minőség, viszony, szerkezet és helyzet szempontjából tekintjük, mire nézve szabadon ismétlő Görög Mondattanom bevezetésére utalnom. Arra nézve, hogy ez az eljárás nem hogy nehezítené az olvasmány analysisét és a mondattan tanítását, de sőt annak előnyére válik, hivatkozhatom tizennégy évi gymnasiumi praxismra, melyben azt már a harmadik osztályban a magyar, német és latin nyelv tanításánál mindig teljes eredménynyel alkalmaztam. — Visszatérve tehát az *ut*, *ut non* és *quin*-nek véghatározói elnevezésére, megjegyzem, hogy az illető kötőszók a mondatot nem a viszony, hanem — épen úgy, mint a *conjunctivus consecutivus* — a kimondás minősége szempontjából jellemzik, tehát nem jelevén a viszony szempontjából határozó mondatot, nem is nevezhetőek véghatározóknak is, hanem csak következményeseknek vagy következtetőknak. Különben, a mint szintén Görög Mondattanom bevezetésében kifejtettem, állítmányi, hely-, eredet- és véghatározó mellékmondatok általában véve nincsenek. Ugyanott az állapothatározó mellékmondatot is a nem létezők közé sorolom, de most szívesen beismerem, hogy e tekintetben valószínűleg tévedtem, a mennyiben magam is hajlandóbb vagyok a föltételes és megengedő mellékmondatokat nem mód-, hanem állapothatározó mellékmondatoknak tekinteni a szerzők könyve 91-ik §-ában adottak alapján.

A 101—103. §§-ok kifejtik a cselekvés ideje (*tempus actionis*) és cselekvés minősége (*qualitas actionis*) közötti különbséget; de nem tudom, miért nincs említve az utóbbi kategóriában a befejezett és tartós cselekvés mellett a beálló, valamely dolognak pusztán megtörténtét jelentő cselekvés, a minő pl. a görög *acristussal* azonos latin *perfectum historicum*?

Jóllehet helyesebbnek tartom, hogy iskolai könyvben a mondattan a mondatbeli kategóriák alapján tárgyalassék, nincs kifogásom az ellen, hogy a szerzők a latin mondattant szokásos módon az alaki kategóriák fonalán adják; mert távol attól, hogy a kettő közül csak az egyiket tartsam egyedül üdvözítő módszernek, elismerem, hogy a szer-

zők által követett eljárásnak is van bizonyos előnye. Mert a mondatbeli kategóriákon alapuló mondatannak megvan ugyan az az előnye, hogy jobb segítségére válik az írók olvasása közben követendő analysisnek, de hátránya, hogy mivel a mondatbeli kategóriák — különösen a határozókéi — még nincsenek végleg megállapítva, nem nyújt mindenütt oly szilárd alapot a mondatbeli jelenségek fejtegetésére, mint az alaki kategóriák fonalán szerkesztett mondatann, mely utóbbi viszont kevésbé hathatósan támogatja az írók analysisét. Megjegyzem ugyanis, hogy az alaktan tanításánál az alakok sokféleségénél fogva egyszerűbbnek, rövidebbnek és célravezetőbbnek tartom a deductiv módszert, mely szerint az alakok megmagyarázása és betanítása után térünk rá a megfelelő olvasmányokra; de a mondatann logikai természeténél fogva helyesebbnek vélem, hogy ez utóbbinak tanításánál inductiv módon a szöveg analysiséből induljunk ki és annak tárgyalása alapján foglaljuk szabályba az egyes mondatbeli jelenségeket. De ha, mint mondtam, el is fogadom az alaki kategóriák alapján való tárgyalást, kevésbé helyeselhetem azt a módot, mely szerint szerzők a mondatanni szabályokat megfogalmazzák. Ők t. i. nem a latinuak magyarra, hanem a magyarnak latinra való fordítása szempontjából, azaz stilisztikai szempontból indulva ki adják az egyes szabályokat, holott nyilvánvaló, hogy miután a latin nyelv oktatásának főcélja az írók megértése, a latin mondatann szabályai is a latin szöveg analysise alapján fogalmazandók. Mert nem az a kérdés, mint a stilisztikában, hogy a magyar nyelvnek ezt vagy azt a sajátosságát miként fordítsuk latinra, hanem hogy melyek a latin mondat sajátosságai és miként viszonylanak azok a magyarhoz. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy szerzőknek a latin mondatann szabályainak fogalmazásában való eljárása egyáltalában helytelen, hanem hogy eljárásuk inkább a latin stilisztikában volna helyén, mint a latin mondatannban. Könyvük ebbeli részét tehát legjobban úgy jellemezhetem, hogy az latin stilisztikai mondatann, de nem olyan természetű, hogy latin mondatann és egyúttal latin stilisztika is lehessen. Hadd idézzem például a kettős accusativusnak meghatározását (218. §.): «Ha a magyar -nak, -nek, -vá, -vé, -ul, -ül raggal ellátott határozó a mondat tárgyára vonatkozik, a latinban jelzővé válik és ennek következtében accusativusba kerül; ez a tárgygyal együtt az úgynevezett kettős accusativus. Efféle mondatok állítmánya rendszeren a következő igék közül való» stb. A kettős accusativusnak ilyen módon való megmagyarázása akkor helyén való, ha arról van szó, hogy pl. ezt a magyar mondatot: «A perzsák Cyrust királyl'yá választották», helyesen latinra fordítsuk; de ha meg akarjuk magyarázni a következő latin mondatban: «*Persae Cyrum regem creaverunt*» mutatkozó mondatbeli sajátosságot és kiemelni annak a magyarhoz való viszonyát, akkor a szabályt helyesebben így

fogalmazzuk: Ha a latinban a mondat állítmánya egy ilyen és ilyen ige, akkor a tárgy mellett még egy jelző is szokott állani, és ezt a szerkezetet kettős *accusativus*-nak nevezzük; a magyarban az ilyen tárgyhoz tartozó jelzőnek rendszerint egy -nak, -nek, -vá, -vé, -ul, -ül raggal ellátott határozó felel meg.

Némely mondatbeli jelenséget talán valamivel mélyrehatóbban lehetett volna tárgyalni, mint pl. az *accusativus exclamacionist*, *genitivus pretiit* és *criminist*, melyeknek használata nézetem szerint leg-helyesebben kihagyásos szerkezet alapján magyarázható (utalok «Latin mondattani megjegyzések» című cikkemre, Erdélyi Múzeum, X. (1893.), 2-ik füzet).

Nem helyeselhetem az *interest* és *refert* igékkel járó szerkezetnek magyarázatát (239. §.). *Interest* constructióját *causa* határozó ablativus hiánya alapján magyarázzák szerzők, és *refert*-ről csak azt jegyzik meg, hogy ugyanolyan mondatszerkezettel bír, mint *interest*. A dolog megfordítva helyesebb, t. i. az *interest*-nél és *refert*-nél előforduló azonos szerkezet előbb *refert*-nél fejlődött ki (*refert* = *ex re fert*, tehát *tua refert* = a te ügyed szempontjából használ), melyet azután per analogiam átvett *interest* is, azzal a különbséggel, hogy már az aranykori latinságban kifejlődött mellette a genitivus (pl. *patris interest*, mely tekintetbe véve a *res* ablativusával összetett *refert* analogikus hatását talán = *inter res patris est*), mely használat ismét analogikus hatás folytán fejlesztette ki az ezüstkori latinságban *refert* mellett a genitivust (pl. *plurimum refert compositionis* = *e re compositionis plurimum fert*).

A *caesura* és *diaeresis* magyar elnevezései: sormetszet és szétválasztás (324. §.) egyszerű fordításai a latin elnevezésnek; e helyett jobb volna ezt a két metrikai jelenséget a szerint, a mint az előbbi a versláb beljében, az utóbbi annak végén fordul elő, lényegüknek megfelelőleg belmetszetnek és végmetszetnek nevezni, a mint én teszem Latin Verstanomban. A pentameter harmadik lábát szerzők nem úgy magyarázzák, hogy az azt képező hosszú szótag két morával meghosszabbul, hanem hogy a vele kapcsolatos diaeresis szünetet (pausát) idéz elő, mely a hiányzó két mora idejét kitölti (327. §.); de akkor oda kellene tenni a pentameter schemájába a harmadik láb hosszú szótaga és a diaeresis jegye közé a két morás pausa jegyét is.

Sajtóhibát alig vettem észre egy-kettőt, és közülök csak egy lényegesebbet jegyzek ide a 71-ik lapról, hol *acio* áll, e h. *acuo*. A könyv kiállítása tetszetős, ára nincs megadva.

Azt hiszem, hogy ha szerzők egy következő kiadás esetén tekintetbe vennék az ügy iránt való élénk érdeklődésből származó megjegyzéseimet, még jobba tehetnék latin nyelvtanukat, de mivel kifogásaim

nem olyan természetűek, hogy derék könyvük használhatóságát lényegesen érintenék, azt iskolai használatra bátran ajánlhatónak véleményezem.

PECZ VILMOS.

Magyar Olvasókönyv. A középiskolák alsó osztályai számára szerkesztette *Kalmár Elek*. I. kötet. Az első osztály számára. Budapest, 1893. Franklin-társulat. 175 l. Ára 1 frt.

Iskolai Magyar Nyelvtan elemzés alapján. A középiskolák alsó osztályai számára írta *Kalmár Elek*. I. rész. Az első osztály számára. Budapest, Franklin-társulat. 1893. 112 l. Ára 80 kr.

Nagy gonddal, kellő körültekintéssel készült mű mind a kettő. Nézzük őket egyenkint. Az *olvasókönyv* előszavában a szerkesztő így nyilatkozik: «Napjaink hangos kívánságát igyekeztem kielégíteni, hogy az olvasókönyv nemcsak nyelvben, de szellemben és tartalomban is, utolsó izéig magyar legyen». E célját a szerző teljesen el is érte, mert könyvében az Utasítások szemmel tartása mellett néhány, a földrajzzal kapcsolatos utazáson és a köteles görög mythoson kívül minden magyar tárgyú. A nép életét és elmetermékeit minél jobban kívánja megismertetni, annál fogva a népelet leírása és a népies elmeszülemények az olvasmányok legnagyobb részét teszik. I. fejezetében Benedek Elek három meséjét közli és az Arany Jánostól is kedvezően bírált Merényi-féle Népmesékből *A három kívánság*, *A mostoha és az édes gyermek*, *A cigány és az ördög* címűeket és egy verset is: Gyulai Pálnak régóta használt *Gonosz mostoháját*. Mindenik újabban fölvelt mese a gyermek szívilágának megfelelő s tanulságos. A II. fejezet tartalmaz népkölteményeket, melyek a következők: *Kerekes Izsák*, a zsenge korban mindig szívesen hallgatott egyszeri *Királyfi*, továbbá *Gergő Istvánné*, mindenik leginkább párhuzamosan haladó, gyermekkedvelte gondolatbeli rhythmusával. Végül az *Árva* négy változatban, melyből egyet a Pákh Albert-féle régi jó népies Vasárnapi Ujságból vett föl, nagyon helyesen. — A III. fejezetet a közmondásoknak szenteli. — A IV. fejezet Tompa Mihály három regéjét foglalja magában, ezek közül, nézetem szerint, *A jávorfáról* szóló — különösen 48 sornyi bevezetése miatt — nem első osztályba való; tapasztalásból mondhatom, még 3. osztálybeli jó tanulónak is nehézséget okoz a megértésben, mert a bevezetés nem elég naiv, bár a költemény többi része igen kedves, de még sem olyan gyermekhez leereszkedő az sem, minő például Petőfinek az *Anyám tyúkja* vagy Gyulainak, Pósnának és Hetyei Gábornak verses meséi. — Az V. fejezetben hat tanító mesét találunk. Az elbeszélések és költemények közt a VI. fejezetben Jókai Mórt három darabjával szépen mutatja be. Ezek a *Koldús gyermek*, *Melyiket a kilencz közül?*, *Az első nap az iskolában*. Petőfit *A három fiú*, *Füstbe ment terv*, *Fekete kenyér* címűekkel. Az

újabbak közül Bársony István is szerepel *Egy igazi hőstett* cz. jellemzetes és oktató s megható leírásával. Itt van még Kisfaludy K. szép kis dala: *Szülföldem szép határa* is. — A magyar föld és állatvilág (VII.) fejezete Petőfitől a *Kiskunságot*, az *Alföldet* s a *Gólyát*, Jókaitól a *Hortobágyot* több részletben, a *Balaton* útát, s a *Kárpátokat*, — Herman Ottótól az *Őzbak tragédiáját*, a Vasárnapi Ujság után a *Sün* eleven rajzát adja. Mindenik eleven, megkapó, a gyermeket közelről melegen érdekelni tudó rajz, telve magyaros népies kifejezéssel, s néhány helyen az első osztálynak megfelelő mondatszerkezetbeli könnyítéssel, — természetesen kivéve a verses alakban írottakat, melyeken változtatni szentségtörés volna. A VIII. fejezet is ügyesen s pædagogiai tapintattal állítja elő néhány népdalban, meg Petőfi, Mikszáth, Jókai, Herman Ottó műveiben a magyar nép életét. Ezek közül kiemelem a *Gulyáséneket*, melyben a kevéssel megelégedő gulyás boldogságát ösmeretlen népi szerző kellemesen, szinte a megkivánásig rajzolja. A hortobágyi pásztorélet ismertetése Jókai mesteri tollából kerül elő. A kukoricacsósz tréfás jellemzése a Vasárnapi Ujság nyomán, a magyar halászat két czikkben (*A kullogó* és *A cigányhalász*) fordul elő Olvasókönyvünkben. — A IX. fejezetben a húnok és magyarok történetéből szintén szemenszedett olvasmányokat válogatott ki a könyv összeállítója (*Arany Csodaszarvas regéjét* és *Isten kardját a Buda halálából*, Jókaitól *A katalauni tért* és *Csaba királyfit* stb.). — Berekeszti az olvasmányok X. fejezetét a Görög regékkel, a melyet megelőz a könyvszerkesztő néhány sornyai ide vonatkozó általános megjegyzése.

Az elsorolt s nagyobbára újonnan kiszemelt olvasmányok észszerű és épen nem kifogásolható megválasztásáért ezt a Kalmár-féle olvasókönyvet igen sikerült és czélszerűen használható könyvnek nyilvánítom és annyira kedvem szerint valónak tartom, hogy óhajtom óhajtom: bár csak minden osztályban ilyen megfelelő szerkesztésű könyvet kaphatnánk mielőbb. A tanárnak munkáját nagy mértékben elősegítik és még gyümölcsözőbbé teszik Kalmárnak azok a minden olvasmányhoz csatolt és számokkal utalt jegyzetei, melyek, főként, míg a Tájékoztár el nem készül, a tanárt is megkimélik a sok utánkereséstől. Nem hallgathatom el, hogy némely helyen a gyerekek épen nem való, a tanárt pedig kissé feszélyező jegyzetre bukkanunk, mint pl. a 29. lapon az első jegyzet a «felel» igéről. A gondosan megvilágított olvasmányokat a szerkesztő körültekintéssel át is alakította a nélkül, hogy az olvasmány íróját eredetiségéből kivetkeztette volna. Az iskola céljához alkalmazott s az I. osztályban tanulni szokott nyelvi anyaghoz tartozó kifejezéseket meghagyja, ellenben egy-két oda nem valót elmellőz s helyettök más odailló szót illeszt be. A neologia fattyúhajtásai közül például nagy kereséssel csak egy-két helyen leltem *láthatárt*, *szemhatár* v. *látóhatár*

helyett (Jókai közleményében 85. 86. l.), — no meg Herman Ottónál a hibásan alkotott «*felület*» szót a 127. lapon. Ezt részint azért említtem meg, hogy a szerkesztő lelkiismeretes gondját constatáljam és mert a gyermek az I. osztályban azt tanulja a szóképzésnél, hogy *-at, -et* csak igéből csinál főnevet s így a tankönyvében látott «*felület*» szóznál elemzéskor zavarba ne jöjjön, vagy a tanultakkal ellenkezőt ne tapasztaljon, — jobb lesz helyette a II. kiadásban «*felszin*»-t nyomtatni. No de ez csekélység.

Mindezek után a Kalmár Olvasókönyvét az első osztály számára szerkesztett hasonló könyvek között a legjobbnak, leghasználhatóbbnak vélem s mint illetet — *sine ira et studio* — szaktársaim szíves figyelmébe melegen ajánlom.

Térjünk át a *nyelvtan* ismertetésére. E rész készítésében is önállóságra törekedett a szerző, ki, mint előszavában maga is mondja, elfogadta ugyan az Utasítások elvi követelményeit, de szabadon mozgott azoknak gyakorlati alkalmazásában s keresztülvitelében. Ez pedig főképen abban áll, hogy a rendszeres nyelvphilosophiai hang-, alak- és mondattani kategóriák alapján való egymásutánt, minthogy vélekedése szerint a tanuló előtt még ismeretlen, a tanításban elveti s a helyett más rendet követ. Milyet? kitetszik könyve berendezéséből. Lássuk! Az «Első könyv»-ben *Nyelvtani előismeretek* cím alatt tárgyalja I. az írástanban A. a hangok írását a szótag, magán- s mássalhangzó ismertetésével és a szótagok, szók írásának példákkal előrebocsátott magyarázataival. (B.-ről később leszen szó!) Azután 1. *A mondat* fejezetben A) a mondat részei a) főrészek alatt a puszta és bővített állítmányt, alanyt, b) bővítő részek alatt a cselekvés tárgyát s már itt a (hely-, idő-, ok-, cél-, eszköz-, társ-, állapot-, eredmény-, részes) határozókat, (birtokos és közönséges [sic!]) jelzőket, a többi részek bővítését, a jelzett szót s a felkiáltást s hangutánzó felkiáltást ismerteti s többé ezekkel e könyvben nem foglalkozik, — még a határozókkal sem, mert a ragoknál nagyon kevés ideig törődik a határozókkal, a melyek tanítása pedig más nyelvten használata mellett többé-kevésbé hathéti időbe kerül. Ez a körülmény is érthetővé teszi, hogy különben szerszavas nyelvtena mindössze is 112 lapnyi, holott hijával van úgy a gyakorlatoknak, miket a Simonyi nyelvtenában szívesen veszünk, mint az olvasmányoknak, melyeket Szinnyei könyvében a nyelvtenai részek elé bocsát. — B) A mondat fajai a) *terjedelem* szerint: 1. a *mondatrészek száma* alapján beszél a puszta, bővített s csonka mondatról; 2. a *mondatok száma alapján* összetett egyszerű és összevont mondatokról; b) *helyzet* szerint fő- és alárendelt mondatról, azután az alanyi, tárgyi, határozói és jelzői mellékmondatokról; c) a *beszélő álláspontja* szerint: 1. a *beszélő előadása* alapján kijelentő, felszólító, óhajtó, feltételtől függő, feltételes mon-

datokról ; 2. *a cselekedet megtörténte vagy elmaradása* alapján állító és tagadó, sőt parancsoló és tiltó mondatról is ; 3. *a beszélő tudomása* alapján értesítő, kérdő, — 4. *a beszélő érzése* alapján felkiáltó mondatokról. Ez utóbbi csoporttal szemben a többit értelminek nevezi el. III. *Írástan*. B) Pontjelzés név alatt *a*) a mondatbeli, *b*) mondatvégi jelek ismertetése áll. IV. *Nyelvtan* 2. A szó fajai (beszédrészek), köztük a hangutánzó szók is. Ezek után következik a névszók összefoglalása, majd a viszonzyszóké (névutó-kötőszó, névelő) és a mondatzóké, melyekhez sorolja az igét, indulat- és hangutánzó szót. Eddig az első könyv. A második könyv : Fejezetek a nyelvtanból. Első szakasza a főnévről szól. A) Fajai: közfőnév, gyűjtőnév, anyagnév (együtt véve) önálló nevek), majd gondolati nevek és a tulajdonnév. B) A főnév alkotó részei: 1. A hangsúly. 2. Alapszó és járulékszó. E rovatban tárgyalja az összetett és egyszerű szót s az ikerszókat. 3. Tő és képző: *a*) Névszóból *b*) igéből képzett főnevek (első és második értelemben, pl. kerítés: 1. maga a cselekvés, 2. a cselekvés eredménye). C) A főnév használata: 1. A főnév mint mondatrész ; 2. A ragok. *a*) Alanyi ragok, többesjel, első, második, harmadik személy; birtokos személyrag, birtokos jelzői rag, alanyi birtokos rag. *b*) Tárgyrag. *c*) Helyhatározói ragok. *d*) Egyes határozói ragok. Van néhány szó a ragjavesztett határozókról is: minden áldott nap(on), akaratlan(úl). 3. Ragozási (sic) példák. Nem lehetett volna így: A ragozás példái? — Vizet prédikálunk s bort iszunk! I. Magánhangzós főnevek: *a*) mély-, *b*) magashangúak. II. Másalhangzós főnevek: *a*) mély-, *b*) magashangúak. D) A főnév hangjai cz. szakasz alatt tanítja 1. a magán- (mély, magas, éles, kötő-) és 2. a másalhangzókat (torok-, ajak-, fog-, inyhangok) s azok változásait a ragokban s tövekben. Megkülönböztet a változó tövek közt rövidülő végű, ó-változtató, v-változtató, u-vesztő, v-vesztő, hangzóvesztő, rövidülő hangú és kétmássalhangzós tövű szókat. — Most következik az ige a második szakaszban. A) Az ige fajai: cselekvő, műveltető, szenvedő, átható, át nem ható, magára ható; közvetlen cselekvésű, ható, egyszeri cselekvésű, gyakorító, huzamos, mozzanatos; beálló, folyamatos és befejezett cselekvésű igék fajtáival. B) Az ige alkotó részei. 1. Összetett igék (az ige-kötőkkel s ikerigével: jön-megy, dúl-fúl). 2. Igeképzés: *a*) Névszóból ige. *b*) Igéből ige: műveltető, kétszeres műveltető (áll: állít: állítat, ég: égettet, neveltet, süttet), szenvedő, magáraható, ható, gyakorító, huzamos cselekvésű, mozzanatos, befejezett és beálló cselekvésű igék képzői. C) Az ige használata. 1. Módo: jelentő, óhajtó, föltételes, felszólító mód. (Itt már elhagyta a parancsoló módot, pedig a mondatok felosztásánál volt parancsoló mondat!). Idők: jelen, múlt, jövő, történeti múlt, általános jelen, elbeszélő jelen. 3. A személyragozás: *a*) alanyi személyragok. 1. Ikések. 2. Iktelenek. *b*) Tárgyi személyragok. 1. Harmadik személyű tárggyal. 2. Második személyű tárggyal. 4. Ragozási (sic) példák.

Szánt-szándékkal soroltam el a könyv részletezett tartalmát, hogy meggyőzzem az ismertetés olvasóját a felől, mily nagy feneket kerít a szerző a dolognak, mily sok fölös felosztást használ s ez által mennyire nehezé teszi az első osztálybeli gyermekre nézve a nyelv törvényeinek megértését. Bizony sajnálatra méltó az a gyermek, a ki ily sokféle felosztást kénytelen tanulni. Szegény növendék, igazán illik az ilyenre az a mondás: nem látja a fától az erdőt. A helyett, hogy néhány jelentősebb törvényt látna maga előtt, rengeteg sok szabály útvesztőjében bandukol. A mit Szinnyei az első osztálynak 258, Simonyi a két elsőnek 295 szabályba tud összefoglalni, arra Kalmárnak 463 szabály kell! Mi szaporítja e számot oly sokra? Egyfelől a szabályok szétforgácsolt, terjengő, hébe-korba fölössé váló erdeje, másfelől az a körülmény, mely a sokszoros felosztásból állott elő, hogy t. i. némely anyagot több helyen is tárgyal. Harmadsorban, hogy a helyesírásra is több jó szabályt készített; negyedszer, hogy elsőbe nem való anyagot is fölvesz könyvébe. Szétforgácsolt, aprózó helyek pl. a 13., 14., 15., 17., 21. §§-ok. Terjengősek a mondat meghatározásai 25., 27. §§. A két szakasz rövidíthető. A *közönséges* jelző elnevezése, mely a beszédrészek (melléknevek) tárgyalása előtt jön szóba s így a felosztás miatt nem nevezheti meg a melléknévi jelzőt, szükségtelen (50. §.), hiszen a birtokos jelző is nagyon közönséges. Szintén fölöslegesnek tartom az 52—59. §§-okat, mint a melyek a többi mondatrész bővítéséről szólnak: az efféle kezdetben csak nehezíti, bonyolítja a tanuló helyzetét. Elmaradhatna a hangutánzó felkiáltás külön elnevezése is (63. §.). Ezekre a tanulás folyamában az elemzésnél úgy is önként rávezetheti a tanár tanítványát, s mivel úgy is sok az első osztály tanulni valója, káros ennek számát még ilyenekkel is szaporítani.

A mondat fajainak terjedelem, helyzet s a beszélő álláspontja szerint, továbbá a mondatrészek, a mondatok száma, aztán a beszélő előadása, a cselekedet megtörténte vagy elmaradása, a beszélő tudomása, érzése alapján való felosztása (65—93. §§.) a szerzőnek subtilis csoportosításra való törekvését mutatja, de nem azt, hogy a kis tanulón könnyítsen. Aztán mi szükség van arra, hogy e különben is már nagyon sok felosztást pótolja a szerző még azzal is, hogy a felszólító mondaton kívül (81. §.) külön szakaszban beszél az állító és tagadó megkülönböztetés után a parancsoló és tiltó mondatokról is? A szerzőnek ez is kevés. Jónak látja még értelmi és érzelmi mondatról is beszélni, ellentétben a felkiáltó mondattal (92. §.), — Kalmár úr a gyerek fejétán káptalannak gondolja?! Néhány rövid, jó eddigi nyelvtanunk után ezt a szabályhalmazt látva, az a közmondás jut eszembe, a melyet a tánczba induló legény mond az útjában állóknak: Félre bokor, jön az erdő!

De menjünk odább egy házzal. Ismét kísért az Irástan (94—120. §§.). Ezt is helytelennek vélem külön tárgyalni: volt ennek helye az egyes mondatfajok tárgyalásánál. Az első osztályban inkább az írásbeli dolgozat hibáinak megbeszélésénél alkalmaznám az írástan itt előforduló szabályait gyakorlatilag, de külön nem tanítanám! A szó fajainak, illetve a beszédrészeknek fejezete szintén bőszavú (121—135. §§.). A *haza* szóról (126. §.) mondottakat másképen formulálnám. «Most, majd: ezek is dolgot, és *pedig* időt jelentő szók», (28. l.) — helyesebben: *még pedig*. Alább is több helyen találkozunk vele, pl. 128. §. A jó magyarságot magyar nyelvtanítójánál nem engedem el, még ilyen csekélységnek látszó dologban sem. Megjegyzem egyébiránt, hogy e mű másutt mindig kifogástalan magyarságú. Külön magyarázza a beszédrészek közt a hangutánzó szókat is (134. §.).

A főnevek fajairól mondottak is kevesebb szabályra vonhatók össze s egyszerűsítendőék (137—149. §§.), valamint az alapszóról és járulékszóról valók is (151—162. §§.). Az összetételnél pedig az alany-, illetve tárgyirtokos elnevezése (vízmérés: vizet mérés, víznek merítése; borivó: bornak ivója, bort ivó) teljesen elhagyható (159. §.). A főnévképzés is szerszavas. Sokkal rövidebben tárgyalva, könnyebben felismerhetővé válnék. A szók első és második értelemben való használata is kevesebb szóval járhatott volna (163—182. §§.). A főnévnel, mint állítmánynál (184. §.) felhozott szabályhoz, a mint más helyen bőbeszédű volta miatt tette, megemlíthette volna a szerző, hogy e példákban: *Lelke* csöndes tó. Nagy potentát egy révbéri gulyás, — a *van* ige az állítmány, a mi kitűnik abból, ha mint megtörténtet, vagy ezután történet adjuk elő: *Lelke* csöndes tó volt (v. lesz). Nagy potentát volt (lesz) egy révbéri gulyás. Ha már olyan nagyon benne van a szerző a részletezésben, közölhette volna itt, a mint máshol tette, egyszersmindenkorra történő megismertetés végett azt a minden lépten-nyomon előforduló s a latinnál is unos-untalan használható szabályt, hogy a főnév mint állítmányi kiegészítő a magyarban csupán három ige (*van*, *lesz*, *marad*) mellett szokott lenni. A 210. §-ban érzékeltethette volna a szerző azt a szabályt is, hogy a tárgyrag csak akkor maradhat el a tárgytól, ha az egyes vagy többes első s második személyű irtokos ragú, pl. *kihajtom a libám'* (*libád'*, *libánk'*, *libátok'*) a rétre. *Hajunk' tépi, üti hátunk'*. (Gyulai: *Gonosz mostoha*.) De sohasem a harmadik személyben, tehát nem használhatjuk így: *kihajtom a libá'* (= *libáját*, *libájokat*) a rétre. A 219. §. után a -vel ragos határozónak azt a tulajdonságát, hogy másféle határozó is lehet, nemcsak társhatározó, szívesen láttam volna példákkal illusztrálva is: *őszszel*, *tavaszzsal*; *tűzzel-vassal*; két lépéssel hosszabb; egész erejével ment neki; valósággal (idő-, eszköz-, mérték-, módhatározás is.) Ez fontosabb több más közölt szabálynál.

A hangok változásai a tövekben (254. §.) feliratú cikkhez sok szavunk van. Mi szükség van a változó töveknél annyi újításra? Hát nem elég jó volt az, a mit erről oddig néhány jó könyvben találtunk? Vagy a szerző a gyermek rovására is, tehát minden áron eredetiségre akart törekedni? Ismétlem: szánandó a gyermek helyzete, főleg azé, a melyik körülményei miatt más-más intézetben kénytelen járni a három első osztályt. Ilyenkor méltán sóhajt fel a szaktanár: iskolai műszótár, jőjjön fel már valahára a te születésed napja! Ugyanilyen behatást gyakorolt reám a szerzőnek másnemű újítása is. Részemről örömmel hagyom el a megszokott kevésbé jót a jobbnál, de a conservativismustól még sem annyira idegenkedem, ha megokolhatatlan újítást tapasztalok. Ugyan mire való újítás már az is, hogy Kalmár úr *magára ható, közvetlen cselekvésű* igéket is nevez meg s akar taníttatni 10—12 éves gyerekekkel? Hiszen, ha a szórszálhasogatást tovább akarnánk vinni, pl. az alanyi ragozást sem kellene s nem lehetne valójában annak nevezni, hanem bizonytalan tárgyú ragozásnak, ellentétben a ma tárgyiasnak nevezett bizonyos tárgyú ragozással (olvasok könyvet, olvasom a könyvet)! — Kalmár úr kétszeres műveltető igét is ösmer. Helyes, más is ösmer, azonban tán ezt is mellőzhette volna? — A 319—325. §§. egybevonva könnyebb és világosabb lett volna. A miniszteri Utasítás az elsőben nem kíván oly sok képzőt felöleltetni, mint a mennyit a szerző felölel (328—342. §§.). — A többi részre megjegyzésem nincs. Legfőleg még azt kifogásolhatom, hogy a könyv írója a felosztás különössége miatt a képzés tárgyalását nagyon szétforgácsolta és hogy a *ság*-, *-ség* képzőről szükséges összes tudnivalókat, a mi ennél a képzőnél nagyon figyelemreméltó, nem foglalhatta össze, hogy t. i. a *-ság*-, *-ség* képez: 1. igéből (tanulás, vereség), 2. névszóból, még pedig a) főnévből: katonaság, népség; b) melléknévből: jóság, szépség; c) számnévből: háromság, egység; d) határozóból: távolság, biztonság, közelség. S e főnevek részint sokaságot, részint gondolati s gyűjtő főnevet jelentenek; van kettő, a mely megtisztelést fejez ki: uraság, asszonyság.

Elismerésül hozom föl végezetre, hogy szerzőnk a nyelv világos törvényeiből vonja le szabályait, az alaktant a mondattal egybekötésben tanítja, a magyar nyelvtudomány mai álláspontjára helyezkedett, hogy minden csoport szabály után táblás kimutatásban foglalja össze a letárgyalt anyagot és hogy szabályait, a kifogásolt helyeket kivéve, kellő szabatosággal és magyarsággal alkotta.

Ezek után kész szívvel állapítom meg, hogy Kalmár nyelvtanát körültekintő tanár — pár helyen rövidebbre vonva s mindent a maga helyén tanítva — szép eredménnyel használhatja.

VOZÁRI GYULA.

Mythologiai képgyűjtemény. Első sorozat (30 kép), szerkesztette *Hauptmann Gusztáv*, cs. és kir. nyug. százados.

Szövegkönyv a mythologiai képgyűjteményhez. Átnézte, átdolgozta és a hazai viszonyokhoz alkalmazta *Latkóczy Mihály*, kir. kath. főgymn. r. tanár. Eperjes, 1893. — 8. r. 2 sztan és 38 l.

A Divald Károly fiainak eperjesi mű-intézetében készült fénynyomatok nagysága az iskola követelményeinek sehogy sem felel meg: a tanuló számára s kézi használatban túlságosan nagyok és egyébiránt kitűnő kemény papírok miatt nehezen kezelhetők; egész osztály előtt való bemutatásra pedig, a tanár kezében, nagyon kicsinyek. Hiába, a kathedrálról való megmutatás végett a Launitz-féle képeknek nagyságára van szükségünk. A mi azonban a címűl írt képeket teljesen használhatatlanokká teszi, az elhibázott rajzuk. Nem tekintve azt, hogy a szerkesztő igen sok alakhoz épen nem a legjobb mintát választotta, a legjelesebb minták szerint közölt alakjait is hibásan rajzolta meg. Erről meggyőződhetik mindenki, a ki Hauptmann rajzait Laugl-nak Griechische Götter und Heldengestalten vagy Baumeister-nak Denkmäler des klassischen Alterthums cz. művében közölt képekkel összehasonlítja. Aránylag legjobban sikerült az albanoi oltáron levő faragvány képe: Kronos és Rhea (a 14. sz.); az a kevésbé árnyalt rajz sokkal jobb, mint a kereszteződő vonalakkal való árnyalás, a mely pl. a melosi Aphrodite rajzát visszataszítóvá teszi. Ez istennő rajzának, a melynek pedig kiválóan a szép hatását kell támasztania, még az is hibája, hogy balkarját is megrajzolta a szerkesztő, de csonkán. Majdnem minden alaknak keze és lába szára olyan, mintha valami póznát madzaggal jól össze-vissza kötőznének: csupa mély bevágódás és mellette vastag kidudorodás. Kezők feje sok helyen rossz, pl. kiválóan Euterpe bal keze; Melpomene jobb keze egész nyomorék. Az alakok arca alig fejezi ki egy-két képen az eredetinek nemzeti sajátosságát, ethikai jellemét és művészeti szépségét. Hová lett Hera érett női, még pedig királynői fensége, Aphrodite bűbája, Athene okos komolysága? A férfiak arca türethetőbb, kivált a melyik szakállas, bajszos. A legjobb női arcz Euterpeé.

Latkóczy a szövegkönyvben némi okát adja annak, hogy miért nem választotta a képek kiadója a legjellemzőbb mintákat: mellőzni akarta a meztelen alakokat. A szemérmességnek eleget tenni kétségen kívül helyes dolog; csak hogy vigyáznunk kell, hogy a kellő határon túl ne lépjünk és az álszemérmesség hibájába ne essünk. Maga a szövegkönyv nem tudja az istenek szerelmeiről való mythusokat minden tekintetben helyesen közölni: Zeusról azt mondja, hogy *számos felesége* volt (3. l.), I-öt *egyik nejének* nevezi (15.), ellenben Hermesről megmondja, hogy felesége nem volt, hanem *számos szeretője* (14.). Latkóczy is épen úgy,

mint a rajzoló, nem a legjobb forrásokból merít a mythusok különböző alakulatainak megválasztásában. Pl. a 3. lapon *Artemis* és az *Aloidák* történetében Apollodorust (1, 7, 4.) követi, holott a középiskolai tanuló olvasmányaihoz képest helyesebb lett volna Odüss. 11, 305. s köv. v. nyomán haladnia. Félreértés lehet a következő: *Arion*, az istenek csodás lova (8.). Apollo gulyájában nem ökrök, hanem bőven tejelő *tehenek* voltak (14.), Hibás e magyarázat is: (22.) az *Aegis* kecskepajzs; az *Aegis* a zivataros felhőt jelenti (Roscher, Ausführliches Lexikon der griech. u. röm. Mythologie). Orestes nem bátyja Iphigeniának, hanem *öcse* (26.). Venus Genetrix-nek helytelen fordítása ez: a *törzsökös* Venus (29.), Hades nem nevezi a görög *Hadoneus*-nak (32.); nyilván *Αιδωνεύς*-t akarta a szerző átírni. A görög neveknek latin betűvel való *átírása* e műnek is gyenge oldala; nem is lesz e tekintetben előbb rend és következetesség, míg az írók ismét el nem fogadják a régi rómaiak átírási rendszerét. E vékony füzetből is a hibák egész legióját jegyezhetném fel az átírás tekintetében; csak a legfőbbekre figyelmeztetem a szerzőt. *Phoebos* és *Phoebus*, *Herakles* és *Heraklész*, *Kyklopsok* *Cyklopok* és *cyklopsok*, *aegäi*, *Tänaron* és *Gäa*, *Isthmus* és *isthmosi*, *Musagétész*, *Egyptom*, *diktai* és *Amalthaea*; *Tethys* helyett a 7. lapon *Thetis* olvasható; helyesen van a 34. lapon. Sajtóhiba is elég fogja a tanulót olvasás közben megzavarni, pl. 15. *Herpe*, helyesen *harpe*, 21. *Isis*, h. *Iris*, 27. *Semele*, h. *Selene*, 33. *Phaëton*, h. *Phaëthon*, 35. *Epimethus*, h. *Epimetheus*, 38. *Thespis*, h. *Thespia*.

Valóban sajnálatos, hogy a remekírók műveihez való szemléltető eszközöket hazánkban nem bírjuk sikeresen előállítani.

DR. POZDER KÁROLY.

Magyar szöveg német fordításra. Összeállította, szógyűjteménnyel és phraseológiával ellátta dr. Schack Béla. Budapest, Franklin-Társulat. 1891. 208 l.

Német stílusgyakorlatok a középiskolák felső osztályai számára. Szerkesztette Endrei Ákos. Budapest, Lampel, 1892. 181 l.

Német nyelvet tanító tanáraink már régóta szükségét érezték, különösen a középiskolák felsőbb osztályaiban, egy oly könyvnek, mely német fordításra alkalmas magyar olvasmányokat tartalmazzon. Szemák, Hoffmann szerkesztettek ugyan oly olvasókönyveket, melyekben a német olvasmány mellett elég nagy számban található a magyar is, csak hogy ez olvasókönyvek felsőbb osztályokban való használhatóságának épen az állotta útját, hogy német olvasmányi szemelvények épen nem a felsőbb osztályoknak, legkevésbé a reáliskola felsőbb osztályainak valók voltak. Ily értelemben tehát igazán hézagpótló az a két magyar szemelvénygyűjtemény, melyeknek egyikét a Franklin-Társulat adta ki

és a mely dr. Schack Bélát vallja szerzőjéül, másikat Lampelék és szerzője Endrei Ákos. Mindkettőt engedélyezte már közokt. tanácsunk, sőt megjelenésük óta elegendő idő múlt is már el, hogy közelebbről megismerkedhessünk velök s az iskolában is használjuk őket. Ekkép tán annál behatóbb véleményt mondhatunk az egyikről meg a másikról és mindkettőről együttesen is.

I. Kezdjük Endrei könyvén. Címe helyes, s még helyesebb, ha a megszorítást, hogy a felsőbb osztályoknak való, elhagyja. A mi a képviselő-jelöltnek a program, az a tankönyvírónak az előszó. A Stílusgyakorlatok előszava szerint «fordítani való darabjaik egyrészt a középiskolai német tanítás köréből valók, másrészt pedig hazai tárgyú olvasmányok és hazai írók is kellő figyelemben részesülnek». A kettős cél csak helyesülhet. Az egyiknek megfelelőleg felvette a szerző könyvébe leghasználtabb német olvasókönyveink (Heinrich, Harrach, Hoffmann) egyes kiválóbb olvasmányainak nyelvileg teljesen átalakított vázlatait, a német irodalom remekműveinek tartalmi ismertetéseit. A német föld és nép s hazai német ajkú polgártársaink ismertetésére szolgáló földrajzi és történelmi tárgyú olvasmányokat kiváló magyar és német írók tollából közli. A másik célból (hazai írók bemutatása) felvett olvasmányokat az előbbeni gyakorlatokkal kapcsolatba igyekezett hozni és hozta is. A fordítás nehézségeinek elhárítása végett a nehezebb szólásmódokat a könyv végén betűrendben állította össze; a német nyelv eltérő mondat szerkezeti és stílári sajátságait pedig a Bevezetésben sorolta fel. Célja ezekkel nem a mintaszerű, hanem a helyes németségű fordítás elősegítése. A nyelv magyarosságára ügyelt.¹⁾ Az Előszó után következő Bevezetésben a szerző nagyon helyesen fejt ki könyve célját. «Mind anyanyelvünk, mind valamely idegen nyelv mondattani és egyéb sajátságainak megismerését leghathatósabbán a jobb írók figyelmes olvasása segítheti elő, de nem elég csak olvasnunk, hanem okvetlenül szükséges az olvasás közben megismert nyelvsajátságok önálló alkalmazásában is gyakorlatot szereznünk. Erre szolgálnak a stílus-gyakorlatok.»

A szerző felsorolja aztán a nyelvtani sorrendet követve 15 pontban (a. egyes beszédrészek használata: névelő, főnév, melléknév, számnév és névmás, ige, határozó szó, kötőszó; b. mondattagok alkalmazásai: alany, állítmány, jelző, tárgy, határozó; c. mondatok: szórend, összetett mondat; d. a beszéd különös fordulatai)²⁾ a német nyelvnek mindazon

¹⁾ Ez természetesen leginkább a magyarba átültetett szemelvényekre vonatkozik.

²⁾ Az elméleti anyagnak illetően fentjelzett beosztása épenséggel nem ártott volna, az áttekinthetőséget legalább mindenesetre elősegítette volna. A szerzőnek beosztás nélküli eljárása mellett még az úgyn. helykimelés szempontja sem szólhat.

főbb sajátosságait, melyekben a magyartól eltér, szóval a fordítás elméletét ha mindjárt in nuce is, igyekszik ezekben nyújtani. — Mielőtt ez elmélet egyes pontjaira teendő megjegyzéseimet felsorolnám, meg akarom még általánosságban említeni azt az alig megbocsátható mulasztást egyes német tankönyvíróink részéről, a melyet Endrei is elkövet, hogy a német főneveket névelők nélkül teszik ki. A német főnévnek pedig, még a felsőbb osztályoknak szánt kézikönyvekben sem szabadna azon pusztán magában állania, mert akkor hiába követeljük növendékeinktől a névelőknek amúgy is nehéz és szabályokba vajmi nehezen foglalható helyes használatát.

A névelőről szóló fejezetben a 3. pontot világosabban szeretném formuláztatni. A főnévről tudni valókat ügyesen csoportosítja a szerző, csak az 5. pontban, mint igen fontosban, nem szívesen nélkülözöm a kellő felvilágosító példákat (pl. *ein deutscher Gelehrter, ein wahrer Deutscher*). A 14. pontbeli közmondást én úgy tudom: *allzuviel ist ungesund*. A 15. és 36. pont szintén nem eléggé világos. A 20. pont is másképp fogalmazandó, mert így meg nem állhat, a mennyiben az «egy» után, — a mely tudvalevőleg szintén számnév, — sem pedig a *rend stb.* számnév után nem áll többes szám. A 23. pont is szabatosabban kifejezhető; a 29. pedig akkép módosítandó, hogy nemcsak a vonatkozó, de helyette sokszor a mutató névmást is sűrűn használja a német. A 30. pontban alkalmasint sajtóhibából eredő értelmetlenség van (az egyik névelő elhagyandó). Nem teljesekek a 62. pont meghatározásai s azért zavart okozók. A 63. pontot oda lehet csatolni a 60.-hoz vagy ezzel egybefoglalni illetékepen, hogy: a mértéket és időtartamot a német rendszerint pusztá *acc.*-sal fejezi ki. Szokatlan a 75. pont azon kifejezése, hogy «fordított idézet», inkább így mondjuk: nem egyenes vagy közvetett idézet.

A rövid elméleti rész után sorban következik helyes megválasztással 15 mese, rege, monda; köztük 6 magyar eredetű. Az erre következő, szintén ügyesen összeállított 18 «kisebb prózai elbeszélés» közt tán kelletnél is több (8), vagy inkább hosszú a magyar eredetű és tárgyú elbeszélés. Helyesen következik erre 14 (s e közt 3 magyar) kisebb költői elbeszélés (tulajdonképen pedig románéz és ballada) tartalmi összefoglalása; erre meg 11 (közte 2 magyar) nagyobb elbeszélő költemény tartalmi vázolata. Helyes gondolat volt itt: bemutatni a magyar növendéknek a Nibelung-ének Attilája után a magyar, az Arany-féle Attilát (Buda halála), Wieland Oberon-ja után pedig Petőfi János vitézét. De az már mi által sincs megokolva, hogy most 8 drámai (esupa német) mű tartalmi vázolata következik, holott a pädagogia szempontjából csak a leírások, életképek, földrajzi és történelmi szemelvények, levelek, beszélgetések után, az értekezés előtt vagy talán még az után is foglalhatnának

helyet. A IV. fejezettől kezdve tehát a sorrend teljesen megváltoztatandó. Az együvé tartozók összeválogatása mindenütt körültekintésre, tapintatra vall, csak a csoportok vagy az egyes szemelvények sorrendje ellen tehető kifogás. Csak helyeselni lehet, hogy a szerző a tanulságos leírásoknak (a természeti tünemények köréből, az ásvány-, növény- és állatvilágból, az emberről, lakóhelyéről és élete köréből, valamint a földrajz birodalmából) a költői darabok tartalmi vázlatainál nagyobb tért szentelt. A szintén elég bőven közölt történelmi és életrajzi szemelvények kapcsán megismerkedünk a német történelmi élet legkiválóbb phasisaival és legkitünőbb alakjaival. Kelléténel rövidebben bánt a szerző az értekezésekkel és szónoki művekkel, — talán csak nem tartott attól, hogy e valamicskét nehezebb szemelvényekkel megerőlteti a felsőbb osztálybelieket? Pedig az Utasítások különösen az értekezés-félék tüzetesebb tárgyalását kívánják a középiskolák felsőbb osztályaiban. Legkevesébb sikerült az utolsó csoport¹⁾ szemelvényeinek egybeállítása, mert a szerző találhatott volna a magyar, de kivált a német irodalomban a közlötteknel mindenképen tanulságosabb klasszikus példákat is.

A 160 lapnyi olvasókönyvet 180-ra egészíti ki egy 20 lapnyi szótár, phraseologia-féle, vagy a hogy a szerző mondja «a szövegben *-gal jelölt szólásmódoknak és nehezebben fordítható kifejezéseknek jegyzéke.» Sajnos, de könyve ez utolsó, befejező részéről legkevesebb jót mondhatok. Nem is tudom sietségnek, feledékenységnek vagy egyébnek tudjam-e be e résznek azt a nagy hibáját-hiányát, hogy igen számos *-gal jelölt szövegbeli helynek hiába keresné itt az ember a német megfelelőjét. Itt csak néhány példát akarok említeni a sok közül: 5. olvasmány «hangon», 7. olv. «értek», 13. olv. «járatta», «fiától fogad», «felidéz», «megjelent», 77. olv. «zálogúl», (és nem zálogul), 82. olv. «tekintetében», (és nem tekinteteben)²⁾ 85. olv. «hozzászokott», «felséges», 97. olv. «ébredtségben», «létére», 99. olv. «helyes», «leküzdhetjük», «óvakodjatok» stb. Úgy látszik, hogy a szerző az előző olvasmányokat gondosabban kísérté jegyzetekkel, mint az utóbb következőket, a melyekben a csillaggal való jelölés szinte azt jelenti, hogy ne keress sehol semmit, mert úgy sem találod.

A commentálás, a jelölés módját is meg akarom még említeni helyesbítés céljából. Nekem ugyanis czélszerűbbnek látszik, hogy csak

¹⁾ Levelek, beszélgetések, melyek szintén nem e helyre valók.

²⁾ Szóvá kell itt tenni a nem csekély számú és tankönyvbe épen nem való sajtóhibákat is. Ilyenek: «meg tudta tartani» helyett «megtudta t.» (amúgy is nagyon elterjedt helytelenség!), vagy «magunk elé» helyett «magunkelé» stb.

egy példát említsek, az ilyen jelölés: tüzet rakott *) (hadd keresse a növendék az értelmet adó szónál, a *rak*-nál a jelentést), mintsem szerzőnknek tüzet *) rakott-féle jelölése. Ilyenek továbbá: útjára *) ment¹⁾, eszébe *) jut, útnak *) indul, életet *) folytat, fejét *) törte stb. Az sem egészen korrekt, hogy «közt»-et csillagozzuk meg s azután «között»-et magyarazzuk, vagy: «birtokába *) (!) keríteni», helyett «birtokába venni»-t (7. olv.), «csudálkozva állott meg» helyett «megállott»-at, vagy még azt sem. (10. olv.) Hiba az is, hogy a szerző tévesen rakja a csillagokat; az olvasó ugyanis nem a csillaggal jelzett helyen, hanem másutt (ha ugyan) találja a szükséges felvilágosítást. Hibának tartom végül azt is, hogy a szerző a felsőbb osztályoknak szánt könyvében ily elemi dolgokat, mint: akkor, közt, elfogad, kérdez, magával, megáll, híres²⁾ stb. szótárilag magyaráz.

II. Schack szintén a rég érzett hiányon akart segíteni kézikönyvével, melyet ugyancsak a felsőbb osztályoknak szánt «szógyűjteménnyel és phraseológiával» látott el. Tisztán csak eredeti magyar szöveget nyújt, mert — a mint megértettem — azt kívánja vele elérni, hogy a növendék ahhoz szokjék, hogy «*magyaros* gondolkodásmódjának németül kifejeztelen kifejezést» adjon. Helyes, de azt hiszem, az sem bűn, ha valaki, mint Endrei is, eredeti magyar szöveget meg németből átfordított magyart nyújt, mert így a növendék a két nyelv közti különbség fontos, és magyarossága szempontjából még a magyar növendékre is tanulságos megfigyelését még könnyebben, eredményesebben végezheti. Talán ez a szempont sem megvetendő, legkevésbé pedig a német nyelvi oktatásban, hogy a növendék épen a német leczkéken ismerkedjék meg nemcsak a német nyelvvel mint ilyennel, hanem az azon a nyelven írt elmetermékekkel, az abban érvényesülő német szellemmel, gondolkodásmóddal, étellel, szóval a német jellemmel, műveltséggel a maga lehető egészében. Ez épúgy fejlesztheti (ha nem jobban) a magyaros gondolkodásmódot, a magunk értékének belátását és becsülését, mint akár csak a magunk egyoldalú kultusza.

Az anyag összeállításában a szerző fokozatosan halad könnyebbről nehezebbre. A szöveg *alatti* jegyzeteket helyes okból elhagyja, de csak mint ilyeneket, mert az összes megjegyezni valókat, mint más könyvekben is, a könyv végébe illeszthető külön füzetkébe, «szógyűjteménybe, phraseológiába», gyűjti össze. A phraseologia, látszik, a felsőbb osztálybelieknek van szánva, kik valamennyire máris járatosak a német nyelvben, mert épen csak a szükségesre szorítkozik s épen nem menti fel a tanulót a szótár forgatásától, — s ez helyesen van így. A fordítás elmé-

¹⁾ Csakhogy ennek hiába keressük a magyarázatát, mert sehol sincs!

²⁾ Ez sincs magyarázva, dacára a melléje tett csillagnak.

lete, a mit Endreinél találtunk, itt hiányzik, de a szerző egy külön munkában igéri. Bár megtenné mielőbb ugyanazzal a gonddal, pontossággal, mely egyébként egész munkáját s más munkáit is jellemzi. Mert mindaddig, míg a fordítás készülő elméletével várakoztat, teljesebb voltánál fogva Endrei könyvének kell az elsőbbséget adnunk iskolai használhatóság tekintetében. A megnőtt diáknak ugyanis époly állandó szüksége van a legfőbb grammatikai tudnivalókra — különösen a fordítás szempontjából tárgyaltván azokat —, mint a kezdő tanulónak.

Ha már most egyet tudunk érteni szerző azon nézetével, hogy csupa magyar eredetű szemelvényt nyújt fordításra, akkor magukról a szemelvényekről és megválogatásukról csak elismeréssel nyilatkozhatunk. Közül szemelvényeket majdnem egész irodalmunk javából, úgy, hogy e kézikönyv egyúttal a magyar irodalomtörténeti ismeretszerzésnek, vagy mint a szerző akarja is, «a nemzeti öntudatnak» alkalmas támogatója lehet. Az megint más kérdés, vajjon helyén való-e egy, a német nyelvet szolgáló s ismeretét terjesztő könyvben a magyaros szempontnak ily fokú érvényesülése. A magam részéről, most elvonatkozva minden egyedi célzattól, csak amúgy általánosságban, nem győzöm eléggé hangsúlyozni a nemzeti érdeklődés nevelésének fontosságát, kiszámíthatatlan állandó becsét. Kivált mai kosmopolita világunkban nem lehet eléggé — s épen nekünk nem — mivoltunkat hangoztatnunk s a magunk, fajunk szeretetét eléggé hathatósan hirdetni. Csakhogy eme czélok az egymás mellé-, vagy egymással szembe-állítás fentemlített módszerével is elérhetjük.

Schack többet közöl, mint Endrei; összesen 156 szemelvényt a következő felosztással: 55 adomát, rövid történetkét, tanító mesét, regét, népmesét, regénytöredéket és színműszemelvényt; 23 krónikatöredéket, történeti rajzot, történelmi szemelvényt; 37 leírást a földrajz, néprajz és természettudományok köréből; 11 erkölcsi tanítást és elmélkedést; 18 élet- és jellemrajz-szemelvényt, emlék- és más szónoki beszédtöredéket; 12 irodalomtörténeti, stílusbeli és költészeti szemelvényt. A mit a beosztás és sorrend ellen fel lehet hozni, mindössze annyi, hogy nem látni be kellő okát, miért választotta szét a szerző a különböző s mégis együvé tartozó rajzi vagy leíró szemelvényeket, ha csak azért nem, hogy a krónikai szemelvényektől kezdve egészen a szónoki beszédig nem a műfaji sajátságokat, hanem inkább a stílus különbözőségeit vette a felosztás alapjául.

A mi a két párhuzamba állított könyvnek csak futólagos áttekintésénél is szembetűnik, ez a Schack könyvének előnyére vall, t. i. a tetszetősség, gondosság a kiadásban. E tekintetben természetesen jó része van a jónevű kiadótársulatnak is. Endrei könyve jó és minden tekintetben hasznavehető könyv lesz, ha majd, talán egy újabb kiadás-

ban, nem csekély számú alaki hibáitól megtisztul; Schacké meg akkor, ha azt majd szerzője a fordítás ígért elméletével kibővíteni. De már így is derék munkát végeztek mindketten.

Megemlítem végezetül még azt az egyéni impressiómat, hogy nekem Schack könyve épen a fordítás elméletének hiányánál fogva jelenleg kevésbé alkalmasnak látszik iskolai használatra. Magyarabb vidéken ugyanis talán elengedhető «a nemzeti öntudat»-nak illetően fejlesztése, de semmikép sem a fordítás elmélete, mert az itt conditio sine qua non. Kevésbé magyar vidéken pedig talán czélszerű lett volna legalább kóstolónak a német tárgyú szemelvény; utóbbinak talán még a tisztán magyar ajkú növendék is látóköre szélesbítése tekintetében hasznát látta volna. Ez idő szerint tehát, úgy vélem, inkább hézagpótló a kevésbé gondosan készült, de teljesebb Endrei-féle könyv. De ez a nézetem csak arra ösztönözheti Schack urat, hogy jó gyakorlókönyvét igyekezzék mielőbb jó elméleti részszel kiegészíteni.

Dr. DEMEK Győző.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1891/1892.

27. Mőrocş Emilían: A magyar és latin nyelv párhuzamos tanítása a gymn. I. osztályában (Pápai kath. gymn. 49. l.). — E hozs-zúra nyújtott közlemény folytatása a tavalyinak, melyről Közölnyünk mult évi folyamában is megemlékeztünk (XVI, 674). Már az első mutat-ványnyal meggyőzte szerzőnk olvasóit arról, hogy tanítványait szerető s az iskola számára lelkiismeretesen készülő professzorként fogja föl hiva-tását. Jelen dolgozata szintén két részre oszlik: magyar és latin részre, amabban 15, ebben 9 lecke van módszeresen feldolgozva, jeléül, hogy a magyar ny. tanításközben elvetett magvak szükségtelessé teszik ugyan-azoknak a latin órákban való feldolgozását. Csakis ennyiből mondhatók e leckék párhuzamosaknak, vagyis hogy a tanító az egyik vagy másik nyelvben kínálózó s már megbeszélte anyagnak segítségére támaszkodik bennök (Utasítások, 18. l. 3. pont.); nem pedig olyképen, mintha a két nyelvbéli leckék szorosán egymásra utalnának s teljesen egymás mel-lett haladnának, úgy hogy a ki a két nyelvbéli parallél vonások lajstro-mát keresné bennök, nagyon tévedne. Így kell érteni az ide vágó 1887. évi jan. 21. kelt 20,606 sz. miniszteri rendeletnek (l. Egyet. Közokt. Szemle, 1892. 644—5. ll.) szavait is, a mint a német ú. n. Parallelgram-matik-ok szerzői (v. ö. a Hornemann-félének bő ismertetését dr. Schön-vitzky Bertalantól, Közokt. Szemle 1892.) sem fogták fel más értelem-ben a különböző nyelvbéli parallélismusok iskolai érvényesítését.

A magyar nyelvi részben bemutatott leczkék türelmes elemzések, nagyrészt kérdező alakban fogalmazva, az ige- és névragozás köréből, teljesen az Utasítások szellemében, melyek azt kívánják (40. l.), hogy a két legelső osztályban úgyszólván kézikönyv nélkül, szinte észrevétlenül tanítsuk meg mondattani alapon a magyar nyelvtannak megfelelő részleteit. E leczkékre először is az a megjegyzésem, hogy kissé aránytalanok s valószínűleg a kisvárosi sajtó-műhely gyarlósága miatt áttekinthetőség nélkül szükkölködnek. Míg ugyanis egyik-másik leczke valóságos hosszú értekezés, addig néhány közülök össze se mérhető az előbbiekkal. Másrészt még elolvastok után sem látja az ember, minő fő tárgy s miféle mellékdolgok fordultak elő bennök; azért is az eregetett betűkkel, vagy címzeli összefoglalásokkal, vagy akár könyvszéli jegyzetekkel jó lett volna az emlékezetnek alkalmas támasztékokat szolgáltatni, valamint az is elkelt volna, ha főkép a magyar részben befejező áttekintés cím alatt értesülnénk róla, meddig haladt a szerző a nyelvtanban s mennyi maradt belőle hátra. Arról nem is szólok, vajjon meg voltak-e tartva az olvasmányok tárgyi fejtegetései és tartalmi feldolgozásai (l. Utasítások, 38.—9. l.), már a mennyiben ezen a fokon szükségesek és lehetségesek; mert ha egyebet nem, azt bizonyára föl szabad tennem, hogy az ismétlésre szánt órák nem voltak újra csak élettelen és fárasztó elemzések. Végül még csak annyit jegyzek meg a szóban forgó tanításokról, hogy abban a tónusban szerkesztvék, a melyben a Szinnyei kis nyelvtanainak leczkéi, s mégis csodálatos, hogy az Ihász nyelvtanát használják a fent írt intézetben; pedig egyrészt a Szinnyei-féle könyvek föl is mentenék a tanítót a próbaleczkéik készítésének fáradságától, másrészt a Bartalnak latin nyelvtana mellett — nem tudom, hogy állhat meg egy egész más irányú magyar nyelvkönyv? Iskolakönyvek használatában mindenesetre rajta kell lenni, hogy ellentétes irányú könyvek egy cseppet se zavarhassák a tanulmányokban való könnyed haladást.

Míg azonban a magyar résznek kissé unalmas volta s több rendbeli tévedése kevésbé jutalmazza az olvasónak reá fordított fáradságát: addig a latin rész valóban örvendetes bizonyosságát nyújtja a szerző tanításbeli ügyességének. Hogyan lehet a Bartalék olvasókönyvével boldogulni; mikép kell inductive, igazi könnyűséggel uralkodni a fölvetett latin v. magyar olvasmányokon stb.: mindezt igen jól megtanulhatni a szóban forgó leczkékből. A nyelv tényeinek egyszerű magyarázata, a módszeres fogások (pl. a 37. l. a melléknév egyezése, v. a 44. l. az öszszevonás stb.), az egyes casusoknak mint mondatrészeknek mindkét számban való együttes tárgyalása a nélkül, hogy a merev declinatio-mintákról csak egy árva szót is hallanánk (l. Utasít. 57. l.) stb.: mindez arról tanuskodik, hogy a szerző nem maradi ember, hanem tud haladni a korrallal, ha egyes újítások józanságáról és czélszerűségéről meggyőződött.

Általában azt mondhatom, hogy szerzőnknek ez idei leczke-mutatványai sokkal erősebben kidomborítják tanítói egyéniségét, mint a múlt évek, és tanulságos példáját mutatják annak, a mit a német Schmalz és Landgraf latin nyelvkönyvükhöz külön írt Erläuterung-jokban nyilvánítanak: hogy bárki csak akkor fogja tisztán látni a tanítás anyagát összes nehézségeivel együtt, s csak akkor fog szaktárgya részleteivel tövéről-hegyére megismerkedni, ha akár egyes cikkek, akár könyv alakjában az egész anyagot feldolgozta. Mórocz úr rálépett e térre; csak aztán a munka egyhangúsága szárnyát ne szegje példás türelmének! Az egész közleményen átvonuló pädagogiai tapintat meggyőzhet bárkit is arról, hogy szerzője nem fogott készületlenül a munkához s mégis menten maradt a tudáskosság izetlenségeitől és naiv nagyképűsködéseitől. — Nem rég olvastam a «Lehrproben u. Lehrgänge» cz. pädagogiai folyóirat (1892. novemb. füzet.) főszerkesztőjének tollából egy hatalmas cikkelyt, a melynek nagybecsü könyvészeti tartalmán kívül a fiatal latin tanítók számára közölt jóakaró utasításai (rövid kivonatban l. a Magyar Pädagogia ez idei folyam 116. l.) mintha csak egy forrásból fakadtak volna szerzőnknek az iskolai tanításban érvényesített módszeres eljárásával. Jól esik nékem ezt a tényt konstatálnom, mert ebből látom, hogy nálunk is mind nagyobb tért hódítanak a józan pädagógiának elvei, s valahára mégis öntudatos szabályok szerint fogunk mindenben eljárni. Csakugyan szükségünk is volna már egyöntetűsége ily dologban, hogy legyen köztünk *in dubiis libertas, in necessariis autem unitas*.

De bár általánosságban méltánylom is a szerző szorgalmát, melyet közleményének megírásában tanúsított, — a részletek ellen, sajnos, több kifogást kell tennem, a melyek fönnnebbi helyeslő ítéletemet tetemesen alászállítják. A föbbek a következők.

Mindenekelőtt megjegyzem, hogy M. úr nem követ a helyesírásban tekintélyt s így nem is lehet következetes; példákat nem idézek sem erre, sem továbbá a sajtóhibákra, sem néhány felötlő magyartalanságra. Azt sem fessegetem, vajjon jogosult-e 6 mondatrésznek fölvétele, mert még olyan grammatikus is, mint Szinnyi, ennyit hoz fel (Rendszeres magyar nytan, 109. l., 2. kiad.); sem azt, hogy *többs* ragról szól a szerző, nem pedig *képzőről*, mert az utóbbiban az Iház nytanát követi. — Jó lett volna a szerzőnek a szenv. alakról (l. a 3. leczkét) megjegyeznie, hogy a magyaros nyelv nagy ritkán él vele; az ik-es ragozásról pedig, hogy sem az irodalmi, sem a köznyelv nem igazolja merev szabályokhoz kötött használatát. A *mondat* meghatározása (3. l.) fölötte kétes értékű, főkép a Theisz (l. a Tanári K.-ben) megindította viták után, úgy hogy maga Szinnyi is kénytelen volt újabb meghatározást adni (l. a Nyőr és Tanári K. ide vágó cikkelyeit). — Bántó dolog az is, hogy M. úr a «*van-vannak*» ki-nem-tételéből (3. l. és máshol is) szükségességére vagy

hiányára következtetvén, pl. az ilyen mondatot: «*A ló szép*» rövidített mondatnak nevezi s a 24. lapon pláne «*létezik*» szóval akarja kiegészíttetni; holott e dolgról csupán annyit szabad mondani,*) hogy a magyar más nyelvektől eltérőleg (hogy miért, ki tudná megmondani?) a copulát nem használja, kivéve ha quantumról van szó, mint Thewrewk E. tanítja (l. latin mondattani előadásaiában), vagy mint más grammatikusok kissé bizonytalanabb szabályba foglalják, ha az állítást v. tagadást nyomatékosan akarjuk kifejezni (l. Szinnyei, R. m. nytan, 118. l.). A *létezik* használata különben is sok esetben magyartalan s itt is bizonyára az *existieren, vorhanden sein* és *es gibt* hatása alatt áll. — A 10. l. «*A deák gyermekek szeretnek tanulni*» példában az állítmány-szónak *cselekvő* jelentését a deák alig fogja átlátni, míg a *tanulni*-ban ugyancsak érzi a *cselekvő* értelmet; ez a példa tehát nem találó. Vagy pedig meg kell mondani az ige-szónak teljes fogalmát, a mint az Ihász nyтана (94. §.) teszi, s akkor jó lesz minden. — Nem talpraesett példák még ezek: «*A leánykának szerencséje volt*» (21. l.) és «*Jönnek a tiszték, az érdemesek*» (23. l.). — Manap nem így beszélünk (12. l.): «*Az ikés igék személyragjaik*», a mint a Nyörnek 1891. évfolyamából bőven megtudhatni. — Az «*Isten*» tulajdonnévi vo táról (l. 17. l.) szabatosan csak annyit lehet mondani, a mennyit Szinnyei (R. m. nyt. 18. l.) mond; ugyancsak a 17. l. a concret főnevek értelmezését a Simonyi könyve alapján (R. m. nytan, 4, kiad. 34. l.) szépen el lehetett volna mondani; míg a 16. lapon erőltetett az elvont név magyarázata *álomképek (!)* segítségével (Király P. sokkal találobban beszél róla a maga kis nytanában), s a *csattanás* és *lövés* képze, a melyről a szerző szól, sokkal foghatóbb módon él bárkinék a lelkében is, semmint hogy álomképekhez hasonlítanók őket. — Megmagyarázhatlan tévedés ilyet állítani: «*Az állítmány mindig személyragozott v. egyes sz. harmadik személyben álló ige*» (23. l.); holott más helyt maga rontja le ezen kategorikus állítását, — ha csak a maga felhozta példákra nem vonatkoztatta eme hamis szabályát, mert azok némileg igazolhatnának felfogását. — Hibás állítás (24. l.) az ilyen is: «*Az alanynak ilyenkor (= subi. prædic. mellett) mindig van névelője; bátor tulajdonnévi alanynak («Mátyás igazságos volt») v. közmondásokban szereplő köznévi alanynak sokszor nincsen névelője.* — Hát még a következő állítást hova írjuk: «*A melléknévi jelzőnek és jelzett nevének, v. a melléknévvvel kimondott főnévnek nincsen értelme!*» (24. lap. L. a Theisz ismeretes cikkelyét a Tanári K.-ben.). — Szóvá kell tennem nyelvtörténelmi szempontból a Szvorényiéval egy hajtású grammatikákból átvett

*) V. ö. Egyet. Phil. Közl. Pótköt. II. 1890, 123. l. Ph. K. 1892. évf. 636. l. Hisz' már a német philologusok sem tartják a copulát a mondat szükségképeni részének, v. ö. Wundt, Logik. I. köt. 143. s k. ll.

amaz állítását is, mely szerint több birtokosnál csak az utolsóban teszszük ki a *nek* ragot (27. l.); pedig tudni való egyrészt, hogy a régiségben, mikor a *-nek* ragot használni kezdték, minden egyes név mellé kitették («Istennek-embernek keresztjének nehézségének fáradságos»); másrészt, ha már elfogadjuk a Brassainak ismert szabályát, ez esetben is tisztán a hangsúly határoz (l. Simonyi, Antibarb. 25. l.); bár Szarvas több szekérré menő példával illusztrálta a szóban levő szabályoknak ingatag voltát. — Szarvas hiba van a 28. l. is, a hol ezt olvassuk: «Az ige főnévi alakjánál *csaknem mindig* elmarad a tárgyrag.» Ugyan mikor teszszük ki, szeretném tudni! Eleinte arra gondoltam, hogy a népies «*háztűznézni, favágni, szénagyűjteni*» stb. szólásmódokra gondol a szerző, de az értekezésnek újólagos elolvasása után, más helyről (25. l.) megbizonyosodtam róla, hogy az egész szabály nem akar többet mondani, mint hogy: a főnévi igenévnek tárggyul használva sincs külön ragja, tehát hogy ott is csak ni-re végződik. — Nagy vigyázatlanság kell hozzá, hogy valaki azt írja, hogy a köv. mondatban: «*Szegény atyámnak küldöttem a pénzt*» (29. l.) az állítmány van a mondatnak utolsó helyén, s ua. lapon megint nem correct beszéd az, hogy a számnévi jelző megelőzi a melléknévit, noha hányszor mondjuk: «*Hej de szép két ló ment erre!*»

A latin részben helytelen állítás az (30. l.), hogy az *in* szócska azért *tartozik az Europa-hoz*, mert *előtte áll*; ebből korántsem következik, hogy hozzája tartozik! — Minő egyeztetés az ilyen: «*Ezen utóbbi két szó beszédrészi értékők szerint melléknévek*» (31. l.), hacsak nem akart erővel *σχημα κατὰ σύνεσιν*-t szerkeszteni. — A 33. lapon alul értelemzavaró és fölös az *inkább* szó. — A 40. lapon *cedit*-nek, mint intransitiv igének (= engedek, kitérek vki. v. mi elől, távozom vhonnan, nem: megengedek vmit!) magyar értelme nem lehet: *engedi*. — Banális mondás ez is: «Az ablat. régi *d* ragjának emlékezetére a *d* előtti magánhangzó hosszúvá lett»; pedig Büchelernek a latin declinációról írt híres művéből vagy Stolznak (Müller, Handbuch, II. köt. 330. l.) latin nyelvtanából meg lehet tanulni, hogy az *a* tőhangzó eredetileg is hosszú.

Mindent összevéve: készséggel elismerem a szerzőnek szorgalmát, melyet az iskola érdekében tanusít; de egyúttal figyelmeztetem, hogy felfogásában és állításaiban legyen óvatos és hajszálig pontos; mert ha valakihez, úgy bizonyára a grammatikushoz illik a töprengésséggel párosult szigorú pontosság. Kinek is szólának, ha nem neki, Cicerónak ama szavai: «A regula mihi non licet transversum, ut aiunt, digitum discedere» (Acad. 2, 18.)?

28. Novák Sándor: Szigeti veszedelem és Zalán futása. (Budapesti VIII. ker. községi főrealiskola. 3—14. l.) — Nem mondhatjuk sem terjedelmesnek, sem túlságos nagy gonddal készültnek e dolgozatot, mely «epikai költésünk két kimagasló ormát» rövid kétharmad íven tárgyalja. Az elsietés és vázlatosság jellemzik e munkát elejétől végig, bár a csinos, folyékony stílus s helyenként a találó észrevételek meggyőzőn bizonyítják, hogy írója koraszülött művét jobban is elkészíthette volna. A nonum prematur in annum elve az iskolai programmértekezésekre is reá illenek, ha az alkalmazást a legtöbbször el nem mulasztanák.

Egyébiránt maga a szerző nem lép fel nagyobb igényekkel. Mint legelől hűségesen felsorolja, Arany, Toldy, Salamon és Szász Károly ismeretes műveiből állítá össze a magáét. Egy helyen hivatkozik Varga Ottóra és Beöthy Zsoltra is —, bárha iskolai kézikönyveknek tekintélyképen idézése a dolgozat tudományos becsét nem valami kiválóan emeli.

Az értekezés ezéjja, a két époszt egymással összehasonlítva megvizsgálja, «mily sajátságok növelték egyikét és másikat oly nagygyá, hogy fogyatkozásaik daczára méltó tárgyai maradtak az utókor elismerésének».

Mindjárt legelől vázolja a török veszedelmet, mely már-már elnyeléssel fenyegette hazánkat. A vágy lerázhatni a nyakunkat fojtogató igát, szülte az «*Obsidio Szigetiana*»-t. Századunk elején csaknem hasonló viszonyok közé jutott Magyarország a másik szomszéd részéről. Harczra, ellenállásra akarta lelkesíteni Vörösmarty nemzetét s e czélt óhajtja elérni az ösök példájára való rámutatással. Mintha azt mondta volna: Öseitek hazát szereztek, ti pedig megvédeni sem tudjátok. Ily hangulatban született meg: *Zalán futása*.

Mindkét hősköltemény iránymű tehát. — S ez eredmény után Novák úr azt vizsgálja, melyiknek tárgya alkalmasabb époszi feldolgozásra. Kísérlete azonban, hihetőleg az eltérő források miatt, gyengén sikerül. A többszörös ellenmondást, melybe szerző esik, az *Irodalomtörténeti Közlemények* ez évi első füzete kimutatja. Kifogásolhatnók e mellett azt is, hogy Novák úr 20 évvel foglaltatja vissza Budát Zrínyi halála után és 85 évvel iratja meg a Zrínyiászt Szigetvár ostroma után. Ha nem csalódnunk, előbbinél 22, utóbbinál 82 év a helyesebb időpont.

A két éposz egybehasonlítása szintén kevéssé sikerült. Vörösmarty Árpádját szerzőnk szerint a hősiesség, vallásosság, méltóság és nagylelkűség nem teheti nemzeti hőssé; ellenben Ete, ki magát nemzeteért feláldozni kész: igazi pogány, magyar hős, ki vallásos lelkülete által is felkelti tiszteletünket s őt tarthatjuk a honfoglaló magyarság mintaképéül. Másfelől meg Zrínyi a XVI. század magyar hőseinek legkimagaslóbb alakja és példaképe a vallását és hazáját szerető lelkes magyar-

ságnak. Nem keres rokon vonásokat Novák úr a két kiemelkedő eposzalak között. De azt már határozottan hibáztatni lehet, hogy ki «a történelem, a monda és a hagyomány Árpádját» kritikai éllel vizsgálgatja, annak ne jusson eszébe az, hogy a történelem és a Zrínyiász Zrínyije a legtöbb vonásban különböznek egymástól, hogy a költő e kedves alakjában saját maga képét rajzolja és hogy mély értelmű czélzás rejlik a végharcz e bevezetésében :

Mi vitézül éltünk, vitézül meghaljunk,
Egész ez világnak evel példát hagyjunk.
Ma mi tisztességet nevünkre szállítunk:
Mai nap szépíti minden elvult dolgunk. XV. 6.

Ha Salamonnak «Első Zrínyiek» című művét is a források közé számlálta volna Novák úr, talán kikerüli e fogyatkozást. Azt sem helyeselhetjük, hogy a Zrínyiász mellékalakjainak felsorolásánál megelégszik Deli Vid, Radivoj és Juranics vajdák fölemlítésével s annyi másról, kik mind kiválóbb alakítások akár Radivojnál, akár Juranicsnál, egy árva szót se hallunk.

Tovább megtudjuk, hogy a Zrínyiász költőjét Istvánffy «krónikája» buzdította a Szigeti veszedelem megírására. Valami egyéb is járult hozzá Istvánffyn kívül e hatás elérésére. Egyébiránt megnyugszunk e mereven odaállított itéletben, ha azt is megtudjuk, hogy maga az értekezés írója nem olvasta Istvánffyt. (9. l.) Igy még azt sem fogjuk csodálni, hogy szerző költőnket mindenben következetesnek tartja. (10. l.) Az epizódok szerinte sehol sem akasztják meg a főcselekvény fejlődését és a részletek mindenütt okozati összefüggésben állanak. (6. l.) Különös ellentétben áll már most e kijelentéssel szemben az, hogy Zrínyi épen Istvánffyt követvén, a II. énekbe Palota megszállását haszontalanul toldja bé ; az elszabadult lovak epizódját szintén kellő ok nélkül állítja a IV. ének végére (81—103. vsz.). A vitéz pécsi Olajbéget is fellépteti a III. és IV. énekekben, nagy szerepet ígér neki s hátrább a fő eseménynél mégis sehol sem találkozunk vele. A szintén jeles vitéz Farkasics a III. énekben ugyancsak kitesz magáért, a IV. énekben már alig él, mert egy ép fejsontja sincs Rahmat buzogányától ; az V. énekben újra semmi baja, pár nap alatt kigyógyult sebéből és erősen készül védeni a várat ; a VII. énekben pedig ágyban hal meg, «régi betegségben.» Radován vajdának a IV. és V. ének feldicsérése után meglehetősen szegényes szerep jut, Bikát, Alapit s egyáltalában a magyar nevű hősöket nem is számítva, kikkel a horvát környezet közt élő költő mind feltűnő mostohán bánik el. Deli Vid és Demirhám végharcza ellen is több szempontból emelhetni alapos kifogást. Mindezek után Zrínyit nem lehet teljesen következetesnek mondanunk. A ki a főcselekvényt egy nagy költőhöz méltó következetességgel fejlesztette, talán igen is keveset ügyelt az apróbb részletek

okozati összefüggésére. A felsorolt hibák egy részét ugyan a mű célzatos voltából igen könnyen ki lehet magyaráznunk; de hát ahoz mit mondana Novák úr, hogy a júniusban kezdődő esemény a beszótt vonatkozások szerint mind közelebb ér a — tavaszhoz, úgy hogy a VIII. és XII. énekben már teljesen kitavaszdodik. (V. ö.: II. 19. és IV. 12. — VII. 1. — VIII. 1. és 3—4. vsz. — XII. 11—16. stb.) Míg Istvánffynál és másutt az események, úgy véljük, épen fordított sorrendben haladnak, vagyis a tavaszutó fordul mihamar nyárnak s a közelgő ősz már mindent elvégezve talál.

Ez utóbbi csudálatos következetességnek is megtalálhatnók, nyitját, ha vizsgálódnánk egy kissé a költemény keletkezte körül. De nem feladatunk ez mostan. Csupán a «részleteknek», Novák úr által kiemelt «okozati egybefüggésére» akartunk egy kissé rávilágítani. A fennen hirdetett következetességnek is különös példája ez:

Gyámer nagy csapással *levágja Sár fejét,*
Amaz jaggatással fújja porban lelkét. XI. 86.

Vagy ez:

Bátran reá vivé kétélű pallosát,
 Azt fejéhez üté, vágván patyolatját.
Két vállára esik két felől az feje;
 Nagy zörgéssel esék maga is az földre. VII. 60—61.

Természetesen csak Rónai Horváth Jenő őrnagy úr lehetne igaz szakértő ebben: lehetséges volt-e az ily nagy következetesség. De azt már Novák úr is egész bátran megítélheti, hogy mikor épen egy vitéz Novákról van szó, a kinek «kegyetlen sastoll van szegezve paizsán», miért teszi azt is mindjárt Zrínyi hozzá, hogy:

Haragos tigrisnek *vaqyon bőr az hátán.* V. 43.

«Ha azt mondják: sæpe et magnus dormitat Homerus, — bizony szégyen nélkül szemlélhetem csorbáimat!» Igy világosít fel maga a költő mindezeokról. «Igazsággal mondom, hogy soha meg nem korrigáltam munkámat, mert üdöm nem volt hozzá; hanem első szülése elmémnek». «Virgilius tiz esztendeig írta Aeneidost; énnékem pedig egy esztendőben, sőt egy télben történt véghez vinnem munkámat». Lám Zrínyi maga sem igényelte azt, hogy bár a legkiválóbb tehetségekkel és valóban fenséges czél érdekében, de mégis csak mellékesen, kellő gond nélkül alkotott művét, «a legnagyobbyszerű kompozíció»-nak hirdessük. És a kik mégis feltétlenül annak tekintik, egyszerűen csak azt árulják el ezzel, hogy adatukat másod- vagy harmadkézből veszik és nem foglalkoztak közvetlen költőjükkel.

Ez tetszik meg Novák úr értekezése további részén is. Mert bát-

ran kimondhatjuk, hogy a mint nem ismeri Zrínyi hibáit, épen úgy nem ismeri előnyeit sem. A Zrínyiasz nyelvének ismertetésekor pl. ilyen jelzőket rak olvasói elé: az erős, a nagy, a jó, a nagynevű Zrínyi, Deli Vid a törökök ostroma stb. Igaz, hogy az utolsó, egy helyet gondolom (V. 59), eléfordúl s az előbbiekre is elvértve talán reáakadhatunk. De hogy az ,epitheton ornans'-nak irodalmunkban meghonosítójáról csak ilyen példákat tudjunk felhozni, az igazán szólva, felületesség. Valamive találobban jellemeznék Zrínyi nyelvét az ily jelzők: *emberölő* szablya VI. 108., *erős emberölő* dárda VII. 52., *hadverő* isten XV. 42. *lány* folyók III. 22. *dicséretlen* ágy VÍI. 30., *szellős árnyék*, *harmatos hajnal*, *kegyetlen* Istenfia, *gyöngye szellő*, *lengedező* szellők, *csurgó patak*, *sűrű árnyékok* XII. 2—24. Puska mindeniknek *kártevő* kezében. VII. 19. és 85. Oh *forgó* szerencse, *átkozott*, *kegyetlen!* VII. 38. Lelked kibocsátja Ez az *rettenetes kezembeli* dárda. XIV. 87. Boreas haraggal *sugár szárnyára* kél. XIV. 71.

Azonban az *szép* nap ő *szép* harmatjával
 Vidámítá világot, *ékes* voltával.
 Az éjjelt elűzé *szép* pirosságával,
 Mindennek fényt ada *sok* *különb* látattal.
Sok *hangos* trombita akkor megrivada,
Sok *haragszavú* dob tombolva robbana.
 Kiki immár fölült *jó* *vitéz* lovára;
 Az gyalog rendben áll *vitézek* módjára.
 Fölült már Zríni is, áll az sereg előtt,
 Sisakján *szép* strucztooll vér *haragos* szellőt;
 Mellyét földözi vas és ad néki erőt,
 Kezében *nagy* dárda s így szól sereg előtt . . . IV. 12—14.

Az utolsót a szemléltető leírásra is felhozhatta volna Novák úr, ki megcsonkított példáját Salamontól, vagy Toldytól veszi. Azt sem kell talán mondanunk, hogy egynél többet lehetne találni Zrínyinél, ki egyikét vonással eleven képet tud rajzolni előnkbe. Novák úr szerint a Vörösmarty eposza gazdagabb a csaták változatos, festői leírásában. Nem mondunk ellene, mert lehet, hogy szerző jobban ismeri a «Zalán futása»-t, ha a Zrínyiaszt keveset is forgatta. Csupán abban nem adhatunk egészen igazat, hogy Zrínyi nem értene «a nagy tableauk kiszínezéséhez». Hát az enumeratio ott az I. énekben mit vétett, mely Aranynek is elismerését megnyerte? Az esküjelenet is ér valamit, nem különben a Halal követsége és a reá adott válasz a VI. énekben. A törökök sem valami mindennapi módon veszik körül a megszállott Szigetet:

Azért megindula Szulimán táborral,
 Ére Szigetvárhoz ugyanazon nappal. —

Szigetvár bástyáján Zríni szinte nézte . . .
 Iszonyú sűrű por megy égbe keverve,
 Ugyhogy eget, földet mind besötétítte.
 Megláták későre osztán sok törököt,
 Szintén mint levegőben az sötét folyhót.
 Beburétva vagyon sokaktól mert az föld,
 Mintha hegy mozdulna az sík mező fölött.
 Az seregek fölött magas por csavarog,
 Alattok rettenetességgel föld robog;
 Sok erős vörös zászló az széllal lobog;
 Gondolnád, tenger is most hogy reád forog.
 Megszállá vár körül világrontó tábor,
 Mint szintén a Dunán a jeges sűrű sor.
 Mindenütt fejezlík sok számtalan sátor;
 Senkitől ő nem fél, erejében bátor.
 Császáz köröskörül megnézé az várat;
 Azután maga is egy halmon túl szállott.
 Akkor egész tábor «Allahü» kiáltott
 Egymás után háromszor. Messzi megállott.
 Az egész jancsárság elrendőlt seregben,
 Puska mindeniknek kártévő kezekben;
 Ezt minnyáján kilövék az magas égben;
 Császáz jüvéséért vannak nagy örömben.
 De az ágyúkat is egyszersmind kiltüvék:
 Azt tudnád, leszakad reád az magas ég.
 Alól az föld ropog, repedez mint egy jég,
 Sziget bástyája is féltébül mozdul meg. VII. 13—20.

Szívesen elismerjük, hogy mindezeket Vörösmarty az ő pompás hexameteraival jobban és szebben adta volna elő. De ne feledjük, hogy Zrínyi harmadfél száz évvel ezelőtt költött és oly nehéz formában, melylyel maga Vörösmarty sem igen tudott babért aratni. Ám azért mi korántsem mernők azt állítani, hogy Zrínyi «nem tud bánni a nyelvvel». Úgy tetszik nekünk, hogy a magyar költői nyelv megalkotásában nemcsak egyedül Vörösmartynak volt része. Ha nem csalódunk, Lisztin, Gyöngyösin, Csokonain keresztül Zrínyi még legnagyobb epikusunkra, Aranyra is hatott. Sőt maga Vörösmarty is sokat tanult tőle. De természetesen gondos tanulmány kellene ennek kimutatásához, mihez az alapot már b. e. Toldynk igen jól megvetette.

Zrínyi nyelvének a szép jelzőkön kívül kitűnő tulajdona még a nem kevésbé szép és találó hasonlatok. Erre nézve némi csodálkozással olvassuk azt az «egy-kettőt», a miket Novák úr példaképen idéz, mert azok vagy meg vannak csonkítva, vagy csaknem semmit mondnók. Zrínyi nyelvét jellemzőbben világítják meg az ilyenféle hasonlatok:

Mindenképen próbál az isten bennünket,
 Valamint az ötvös tűzben aranyművet. XV. 3.

Hangos zöndülés lön az vitézek között,
Mint mikor kemény szél megfujja az erdőt. XV. 10.

Mint mikor az fölszél Késmárkbúl kiszakad,
Ama sűrű fenyves erdő közben akad,
Támaszt zugást nagyot, nem reked s nem lankad,
Hajol előtte lágy és kemény ág szakad :
Ilyen nagy zöndülés esék ő közikbe,
Mert fölforr az haragos vér mindenikbe. V. 37—38.

Mint fene oroszlány megölvén prédáját,
Kevélyen fölötte jártatja haragját,
Kegyetlen szemével nézi kínlódását,
Gyönyörködik, vérben usztatja nagy haját :
Igy szintén Deli Vid holt török fölött áll,
Dárdája kezében mint nagy sugár tölgyyszál,
Jól látszik messziről, mint egyenes kúfal;
Vigyáz, ellenséget hogy ha máshun talál. VI. 92—93.

Ily művészileg alkotott hasonlat bármely nagy költőnek sem válnék szégyenére. Jellemzi Zrínyi költői nyelvét az ily merészebb nagyítás és szemléllhető kép is :

Kifujja az lelkét sok sebein által. XIV. 81.

Nem enged egymásnak, szikráznak az kardok,
Magokon merő vas nagy messziről ragyog. VII. 94.

Holttestek között jár, mint kegyetlen halál;
Török vérben gázol, mint tengerben kűszál. XI. 97.

Meghajtá szívárvány aranyos keziját;
Erössen villámik, mintha lünné nyilát. XIV. 72.

Karabul, mint madár, nem nyom nyomot földön,
De mint süvöltő nyíl, megy olyan sebessen.
Ő futhatott volna által az tengeren
S nem esmerszett volna, hogy van víz az körmén. XIII. 28.

Egy nagy carbunculus az sisakján vala,
Ezen sötétben is megesmerik vala ;
De jobban az kinél fénylik ő szablyája :
Jobban szablyájánál az ő bátorsága. XIV. 84.

S nemcsak a szebbnél szebb képek, hanem a fölvelt hasonlatoknak művészi fokozása, a lendületes emelkedés, és dallamos ismétlése, fölreszelése, szemléltető elaprózása a mondani szándékoltnak és a már elmondottaknak is fokozatos újabb kifejtése mind jellemző sajátosságai Zrínyi nyelvének. Nagyon sok volna itt a tanulni és megfigyelni

való, a mivel Gyöngyösi, Csokonai, Vörösmarty és Arany kedvtelve és nem minden haszon nélkül foglalkoztak. Hogy Zrínyi, a ki korában, talán Pázmányt és Gyöngyösit kivéve, a legkitünőbbben tudott magyarul, miért vét mégis néha a magyarosság, s igen gyakran a jó verselés ellen, annak a mellékesen üzött költés mellett egy végzetes tévedés volt oka. Ennek kifejtése messze elvinne tárgyamtól. Csupán csak arra óhajtottam ezuttal rámutatni, hogy nagyon kívánatos volna, ha azok, a kik Zrínyiről írnak, másod- vagy harmadkézbeli adatok helyett magával a nagy költővel iparkodnának megismerkedni. A Zrínyi munkáival való foglalkozás szellemi haszonnal jár. Úgy tetszik nekem, hogy Magyarország egy-két nemzedéke még sokat tanulhatna a költő, a hadvezér és államférfi Zrínyi Miklóstól.

KANYARÓ FERENCZ.

29. Ágh Norbert: A XVIII. századbeli német mesék. (Szombathelyi kir. kath. főgymn., 3—81. l.). — A gymnasiumi német oktatásnak bizonyára nagy szüksége van arra, hogy a nyelvi és irodalmi képzést lehetőleg fokozzuk. Ez a mi viszonyainknál fogva annál nehezebb, mivel a tanulók már eleve némi idegenkedéssel fogadnak mindent, a mi német. Ezt az ellenszenvet lehetőleg a tárgyak érdekes voltával, a feldolgozás alaposágával és az előadás jelességeivel kell legyőznünk. Ágh úr jelen értekezését is bizonyára nagyobb érdeklődéssel és több haszonnal olvasnák tanítványai, ha nem sajnált volna tőle tartalmát illetőleg valamivel több gondot és formáját tekintve egy kis simítást.

A szerző, miután a bevezetésben röviden megemlékezett Aesopusról és Phædrusról (3—7. l.), a XVIII. század íróinak meseelméletével foglalkozik (8—14), — bár kétségkívül czélszerűbb lett volna, ha előre bocsátja a következő fejezetet: a mese történetét a XVI—XVII. században (14—21). Ezután egyenkint tárgyalja a XVIII. sz. következő meseíróit: Hagedorn (22—27), Gellert (36), Lichtwer (43), Michaelis (46), Gleim (52), Nicolay (56), Zachariae (60), Pfeffel (63), Lessing (75), Giseke, Moser, Willamov (77). E berendezésben nem helyeselhető, hogy a kevésbé jelentékeny íróknak aránylag igen tág tér jutott, a fontosabbakat meg nem lehetett kellőleg részletezni. Az egyes írók tárgyalásánál megint rövidebbre lehetett volna fogni az életrajzi részt, mely sokszor hosszabb, mint magoknak a meséknek a jellemzése.

Tárgyi oldalát tekintve a dolgozatnak, több kifogás emelhető ellene. Azt mondja a szerző a 13. lapon, hogy Tyrwhitt 1786 és Herder 1787 már ismertették Babrios meséit, holott csak 1843-ban fedezte fel Minas egy athoshegyi kolostorban a görög költő 123 verses meséjét. Annyi áll, hogy Tyrwhitt már 1776-ban felismerte Aesopus prózai meséiben a choliambus nyomait, s ebből ily verses mesék létezésére következtetett. Ágh szerint „Nicolay Strassburgban Lafontaine-nal benső barát-

ságba lépett» (53), holott La F. épen 40 esztendővel halt meg Nic. születése előtt. Hagedorn meséi nem 1738-ban, hanem 1729-ben jelentek meg először. Az sem helyeselhető, hogy a leggyengébbekről is, a milyenek pl. Michaelis és Nicolay, csak dicsérőt tud mondani. Ellenben a mit Gellertről mond, nem alkalmas arra, hogy az olvasó helyes képet alkosson magának e költő működéséről; a 33—35. lapon részletesen fejtegeti Gellert ifjúkori meséinek hiányait, de nem említi meg, hogy ezt a költő maga tette önbírálatában; másrészt meg szükségtelen is ez a hosszadalmasság, mert Gellert ez első meséit a későbbi kiadásokba nem vette fel vagy egészen átdolgozta őkei. Gáncsolólag említi azt is, hogy «Gellert némely meséi költői elbeszéléseknek is beillenének», Lafontaineéi pedig néha elbeszéléssé *fajulnak*; hát bizony azok is, még pedig ezek úgy Gellert mint La F. múzsájának legmaradandóbb termékei. A mesék formai oldaláról jóformán semmit sem mond. Sokszor az épen tárgyalásban levő költő iránti elfogultságból azt nagyon is magasztalja, még pedig, a mi rosszabb, igen általános szólásmódokban; így pl. majdnem mindegyikről azt olvassuk, hogy szerencsés volt a feltalálásban, és ügyes az előadásban; Lessingről bajosan áll az, hogy «oly könnyű feltalálóképességgel, kora írói közt, egyik sem dicsekedhetett, mint ő» (75). Ily semmitmondó frázis az is, hogy «Lessing kora legmíveltebb s leghíresebb írói közé tartozott, azok közé, kik lelkesültek a tudományok és irodalomért és a mellett folyton képezték magukat» (67); a 72. lapon majdnem szóról-szóra ugyanazt mondja. Hogy mondhatja a szerző, hogy Lessing értekezéseinek megjelenése után (1759) pangás állott be a meseirodalom terén, hiszen ő maga is hat későbbi keletű gyűjteményt sorol fel: Willamov 1765, Michaelis 1766, Schlegel J. A. 1769, Zachariae 1771, Nicolay 1778, Pfeffel 1783; hát még a miket fel nem sorol! Nem a legnagyobb következetességre vall az is, a mit Michaelisről mond: «Ő is ama meseköltők közé tartozik, kik Lessinggel ellentétben a kötött beszéd mellett a régi tónushoz hívek maradtak» (43); később (42) meg épen az ellenkezőjét állítja: «Meséiben Lessing követőjének vallja magát»; — bővebben egyik állítás sincs igazolva. Annyiban Lessing követőjének mondható Michaelis, a mennyiben ő is rövid és egyszerű előadást kívánt, de a verses formában ellentéte volt Lessingnek. Ily megokolatlan s egyuttal üres mondást többet is olvasunk: «Lafontaine meséi a francia kritikuskokra nézve majdnem oly kimeríthetetlen théma, mint a németeknek Goethe Faustja».

Rossz példát mutat a szerző tanítványainak azzal, hogy a poetikai műkifejezéseket nem használja mindig szabatosan. Mit gondoljon pl. egy poetikát végig tanult ifjú, mikor ezt olvassa: «A beteg oroszánról szóló *aesopi* mese először Indiából Görögországba jutott, innen Olaszországba és csak a VIII. században Németországba. A XII. században a *monda*

egy kis latin *eposzba* illesztetett, mely mint *párbola*, *állatmonda alakjában* egy barátnak a kolostorból való menekülését adja elő» (14—15); vagy ezt: «Az állateposz és a mese között mintegy középhelyet foglal el az allegorikus-szatirikus állatköltemény» (18).

Az értekezés stílusa a megfoghatatlanságig pongyola: a vonatkozó névmás használatával pl. a szerző sehogy sincs tisztában, ép oly kevéssé az igeidőkkel. Kifejezései néha olyanok, a melyenekért egy gymnasiumi tanuló is méltán meg lehetne rónni: «A théma szöveget ütött fejében» (9), «a szabadság, melyet oly nagyra becsült, szabad folyást nyertek nála itt is» (22); «a Fortuna szekerére felkapaszkodván, rohamosan haladt előre» (47); «a nyulat egyszer előfogta a nagyzás dühe» (50). — Mondatszerkezetbeli ügyességét csak egy példával akarom illusztrálni: «Der Affe und der Bär: a majom és a medve arra oktat bennünket, hogy ha valaki abban a szerencsében részesül, hogy öt barátai vagy rokonai magokhoz felemelvén s egyenrangunak ismerik el és később a tóra alkalmazott közmondás szerint, még felülkerekedve büszkén nézik le azokat, kik őket a porból kiemelték, az hasonló a majomhoz, a mely a medvét a magas bükkfáról borsó kicsiségűnek nézi, és leszállván onnan, porúl jár». És hogyan követelhet a szerző tanítványaitól következetes és kifogástalan orthographiát, mikor ő maga is ilyeneket ír: philozóphia, philosophia, philosophia: sveicziak, sweicziek, sweizi; De la Motte, La Motte, Lamotte; Hanz (!) Sachs stb. A rengeteg sajtóhiba pedig ugyancsak azt bizonyítja, hogy a szerző restelte a fáradságot, hogy a correcturát gondosan átnézzé; így az értekezés még e részben sem kifogástalan.

HOBVAY RÓBERT.

30. Kempf József: Homeros Odysseiája, II. ének, fordítás. (Budapesti VII. ker. állami gymn. 14—25. l.). Már tavaly méltányoltuk Kempf úrnak a műfordítás terén való buzgó munkásságát, s most, miután szerzőnk már az Ilias nagyobb részét lefordította, sőt az Odysseiából is meglehetősen tömeget bocsátott közre, még nagyobb mértékben nyilváníthatjuk iránta való őszinte elismerésünket.

Én a magam részéről, minthogy a jó fordítás nehézségeit szinte napenként átélem és érzem, megvallom, hogy a kötött formák avatottjai iránt különös tisztelettel viselkedem, s mondhatnám, a műfordítás korlátai között mozgó verselőket még fokozottabb hódolattal kísérem fáradságos munkájokban. Kempf úrnak művein pedig épenséggel azt tapasztalom, hogy nemcsak játszi könnyűséggel, hanem valódi fordítói bravúrral dicsekszenek s a nehézkességnek vagy bántó döcögősségnek legcsekélyebb nyomait sem mutatják. Sok formai szépség, a magyarosság és népiesség iránti fejlett érzék, folyamatosság és gördülékenység, tartalmi hűség s számtalan egyéb apró jóság és kedvesség tüntetik ki

jelen közleményét is, a melynek kisebb-nagyobb hibáit, nincs az a szigorú criticismus, mely a sok nagy érték olvasása között bizvást el ne számolhatná. — Annyival illetékesebben mondhatom ezt, mivel többszöri olvasgatás és a göröggel való szorgalmas egybevetés után érett meg bennem a szerző iránt való nagyfokú elismerésem: másrészt a szóban levő fordításnak iskolai bemutatása is eléggé meggyőzött szerény véleményem okadatoltságáról. Ugyanis szokásom és neves pädagogusok (Rollin, Bréal stb. v. ö. Középisk. Tanáregyesületi Közlöny, 1892. évf. 203. l.) kívánalma szerint minden nagyobb részlet után a kezemnél levő műfordításokat is felolvasom az iskolában, s a deákjaimmal való kölcsönös megbeszélés és észrevehető vagy nyilvánult hatás alapján merem állítani, hogy több közöl a Kempf úrnak fordítása nyerte el a pálmát. Konstatálhatom t. i., hogy a Kutrucz- és Szász-féle (l. «A világirodalom nagy eposai» cz. műben 1. k. v. Kempf. Odyss.-ford. 30—31. lap. Grillnél előleges kötetben) nemzeti versidomú fordítások prózaibb volta, vagy inkább méltóság nélkül való szűkölködése, de főkép az utóbbinak kántoros hangja, a Szabó István-félének pedig eredetieskedése, valamint egyes kirívó magyartalanságai és félreértései mellett szerzőnknek szóban forgó mutatványa mindnyájunkra a legjobb hatást tette s az utolsóhoz képest is szép haladást jelzőnek bizonyult előttünk. Kempf úrnak hexameterjeit olvasva igazat adunk másokkal egyetemben Négyessy Lászlónak, műfordításaink kiváló ismerőjének, midőn imígy nyilatkozik: «A klasszikai formáknak olyan múltjuk van költészetünkben, technikájuk oly bevett és begyakorolt költői jargon nálunk, hogy fordítóink legtöbbje méltán feljogosítva érzi magát e formák használatára, midőn a klasszikusokat alakilag is hiven akarják tolmácsolni; még bátran támaszkodhatnak arra, hogy a művelt magyar ember érti e versek zenéjét s az antik tartalmat antik formában is élvezni tudja.» (A mértékes magyar verselés története, kiadja a Kisfaludy-Társaság, 1892., 190. l.).

Ezek után immár elmondhatnám a szerző hexameterjeire s költői szabadságaira (pl. hanem, nehogy stb. l. Névy Poetikájának 20. lap 4. pontját) vonatkozó megjegyzéseimet (nb. a 215-ik vers nem hex-, hanem heptameter, alkalmasint szórakozottságból, a mint ez még Vörösmartyval is megeshetett, a kinél, mint Négyesy id. m. 118. l. bizonyítja, *A két szomszédvár* sorai közt három heptapodiává nőtt); szólhatnék magyaros nyelvezetéről, de egyúttal tiltott, bár igen elterjedt magyartalanságairól mintegy 15 esetben; bemutathatnám az eredetinek néhány alig észrevehető félreértését, szintűgy a fordításnak egyes szokatlan vagy pontatlan s alig helyeselhető kifejezéseit, nem különben egyes kihagyásait és különködéseit valami 30 helyen, továbbá az értelem modernizálásait s az eredetihez képest néhol föltűnőleg bővített kifejezéseit vagy 50 ízben, végre irás vagy tollhibáit 10 esetben. Megjegyzem, hogy az

összegeztem hibák lajstromát a szerző tőlem bármikor átveheti. — Hogy nem emlékezem meg rólok név szerint és egyenkint, szolgáljon méntségemre először az, hogy kicsinyes dolgokkal nem szeretném Kempf úr érdemeit leszállítani; másodsor az ily hibák a verses fordításnak jobbára csak kényszerű engedményei, a melyeket bizonyára maga a szerző érez leginkább; harmadszor fogyatkozásai nagyrészt ugyanoly természetesek, mint a tavalyiak, a melyeket e Közlönyben már úgysis szóvá tettem én, és szóvá tett Pecz Vilmos is, a ki a szerzőnek magyar Ilias-kiadását méltatta, s épen azért felsorolásukkal csak ismétlésekbe bocsátkoznám, végül fölment az az ok is, hogy Kempf úr a maga Iliásának bevezető soraiban igen tapintatosan teljesen érthetőkké tette öntudatosan alkalmazott szabadságait meg fogyatkozásait, s ugyancsak élet vette minden kicsinyeskedő megbotránkozásnak, mely esetleg fordításai ellen irányulna. Engem tehát teljesen megnyugtat az a tudat, hogy dicséretemet oly munkának juttattam, a mely valódi tehetségnek, kétségtelen költői vénának, szép ügyességnek és szerető gondosságnak szülötte.

BÓDISS JUSZTIN.

31. *Dicta Catonis quæ vulgo inscribuntur. Catonis Disticha de moribus.* Ed. *Geyza Némethy*, phil. dr. (A budapesti V. ker. kir. kath. gymnasium értesítője, nagy 8-r. 51. l.) — E kiadás, jóllehet különlenyomatban is megjelent, mégis jobb helyet érdemelt volna és jobb sorsot, mint azt, hogy egy iskolai értesítő laikus közönsége esetleges glosszálásának vettessék oda zsákmányképen. Midőn a M. Tud. Akadémia — úgy tudom — előttem megfoghatatlan okoknál fogva e kiadást az *Editiones Criticæ Scriptorum Græcorum et Romanorum* cz. vállalatába fölvenni vonakodott, bizonyára nem számolt azzal, hogy szövegkritikai munka kiadójának, ha csak művét nem akarja a németiség ægise alatt kiadni, a mi viszonyaink között a szerény értesítőnél egyéb helye alig-alig marad.

Emitt nem lehet feladatunk az, hogy a kiadásnak szövegkritikai értékét becsülgessük. Megtette azt, bár más helyütt, jóval avatottabb ember mint én,*) kinek azzal az itélettel szemben, mind pedig a viszonynál fogva, mely a kiadóhoz és e munkájához fűz, helyeslő vagy roszalló szavam úgy sem lehet. Itt tehát csak arra szorítkozom, hogy röviden megemlítssem az új kiadásnak a közvetlen régiebbtől való eltéréseit, mert nem nyugtázni e helyt a munka megjelentét, csak a szerkesztő önmaga iránt elkövetett méltánytalanságának jele volna.

*) *L. C. Weymann* (Woch. f. klass. Phil. 1892, p. 1169) és különösen *Luc. Mueller*, a híres pétervári tanár (Berl. phil. Woch. 1893. p. 12.) elismerő bírálatait.

Eltérő mindjárt a cím. Míg *Baehrens*-nél (a *Poetæ Lat. Minores* III. köt. 1881.) egyszerűen «*Catonis Disticha*», Némethynél «*Dicta Catonis*» áll a legjobb kézirat, a IX. századbeli 163. számú verónai codex alapján, melynek tőlem újra kijegyzett olvasásaira alapította egész kiadását szigorúabban mint *Baehrens*. Azaz ennyiben tér el a közvetlenül megelőzőtől: ante omnia multo sæpius faciliusque uti potuimus lectionibus libri Veronensis pulcherrimis; ea deinde, qua par erat, cura consuluimus duos illos Parisinos [t. i. a *Baehrenstől* elhanyagolt 2772. lat. és 8093. lat. számúakat]; tum cavimus, ne testimoniis Columbanii [melyre nézve v. ö. az Egy. Phil. K. I. pótköt. 129. s köv. l.] plus æquo tribueretur; iis denique locis, ubi sensimus editores codicum ope destitutos, modestiores esse tutioremque in emendando viam ingredi studuimus.

A mi a szöveget illeti, ez eltér a B.-féle kiadás szövegétől 72 helyen, mely eltéréseket a kiadó a 15 lapra terjedő «*Adnotationes Criticæ*» között okol meg rövidebben vagy hosszabban. A középkori másolók fércezményes verses toldalékai e kiadáshoz nincsenek mellékelve.

Megemlítetté végre, hogy először van ez ókori irathoz *index verborum* csatolva, minélfogva a vulgáris latinság lexicographusai kész anyagot kapnak vele és útmutatást a Ps.-Cató szókincsének egyéb latin írók szókincsével való egybevetésére.

Dr. VÁRI REZSŐ.

32. Fülöp Árpád: Csiksomlyói misztériumok. (Csiksomlyói róm. kath. főgymnasium, 3—25. l.) — E dolgozat igen érdekes adalék a magyar dráma és színügy történetéhez, — kár, hogy olyan szűkszavú! A cím egy kissé félrevezető, a mennyiben nem igazi (habár újabb keletű) misztériumokról, hanem iskolai drámákról van szó, melyekben a csiksomlyói gymnasium szerzetes tanárai legtöbbszörre a passió misztériumát feldolgozták és melyeket az intézet növendékei nagypénteken, rendszerint az iskola épületében előadtak.

A kéziratot kötetben, melyben e darabok fenmaradtak, s mely jelenleg a csiksomlyói szentferenczrendi zárda tulajdona, latin szövegű előszó után 48 szindarabot tartalmaz, melyek egy latin 'actio' kivételével mind magyar nyelvűek és négyes rímű Zrínyi-szakokban írvák. A darabok az 1721-től 1774-ig terjedő időből valók, legnagyobbbrészt nagypénteki misztériumok (csak néhány moralitás), mind előadásra készült és négy darab kivételével teljes művek.

Az egyes műveket 'prologus' előzi meg és 'epilogus' fejezi be. A prologusok, melyek Zrínyi-, néha Balassa-szakokban vagy prózában írvák, üdvözlik a közönséget, ismertetik az előadandó darab tárgyát és néha többé-kevésbbé érthető célzásokban világot vetnek az előadás külső körülményeire, valamint a korviszonyokra is.

Csik-Somlyó a reformáció óta a székely katholicizmusnak legklasszikusabb központja, melyet főleg a húsvéti héten távolabb vidékekről is nagy számmal fölkerestek. Nagypénteken a templomi ajtatoskodás után a közönség a gymnasiumba vonult, hogy ott végig szemléljék a tanuló ifjúság színjátékát, mely komoly, szent dolog, nem pedig tréfás, bohókás multság. Ezt több prologus hangsúlyozza, pl. az 1769-iki :

Ez tiszta helyiségben, *Mely az igaz hitben, Még eddig megmaradott,*
Hosszas böjtöléssel S testi szenvedéssel Urához folyamodott.
Istennek haragját S pokol örök kinját Kerülni szándékozott,
Azért mái napon Ide oly számosan Eljönni méltóztatott.
De meg nem foghatom, Jóllehet vizsgáljam, Mi legyen annak oka,
Hogy templomból ide, Tanulók helyére Van egyenes szándéka.
Talán multságnak S hallatlan dolognak Unszolja kívánsága.
Ah, megesalatozik, Reménysége bomlik Az ilyenek, megtudja!

A többi prologusok is nagyon kiemelik, hogy ,tréfás comédiát' ne várjon senki, hogy ,nevetésre méltó dolgot' itt nem látni, sem ,muzsikát és táncot', ellenben ,nagy trágyédián keseregni fognak'. Az iskolai dráma egyéb kedvelt tárgyairól sem lehet ,ma' szó:

Távol, távol innen poéták álmai,
Pallas, Junó, Venus hazug sigmentumi,
Herkules harczeit, Nagy Sándor harczeit,
Egy szóval világnak tetsző praktikái. (1746.)

E színjátékok egyedül a vallás szolgálatában állnak és főcéljuk a bűnbánatra gerjesztés, mit a prologusok s epilogusok ismételve, néha igen hosszadalmasan hangoztatnak s kifejtének.

A darabokat az ifjúság adta elő, néha nagy számmal; így pl. 1754-ben 56, 1731-ben 104 ifjú működött közre. A színhely legtöbbször az iskola nagy termében volt; de némelykor, ha nagypéntek kedvezőbb tavaszi időre esett, az ifjúság a város melletti ,szenthegyre' vonult és itt illusztrálta Krisztusnak golgothai útját a ,kereszt útja' alakjában. Ezt a ,kereszt útját' a ferenczrendi szerzetesek szervezték és kérelmekre XII. Kelemen pápa 1731. január 16. kelt bullájában ez új ajtatosági gyakorlat részére búcsúkat engedélyezett. A csik-somlyói gyűjteményben van pl. a pápai engedély utáni időből, 1739-ből, egy darab, mely a Megváltó golgothai útját 14 stációra tagoltan tárgyalja. Szóhagyomány szerint a nép egy ily előadás alkalmával annyira illuzióba jött, hogy a Krisztus kíznóit ábrázoló tanulókat megtámadta és bántalmazta.

Mínt hogy a kéziratos kötet miszteriumainak főcélja Krisztus szenvedéseit megjeleníteni, a darabok tárgy tekintetében nem igen változatosak. Némileg azonban csökkenteni a passiók egyhanguságát az oly jelenetek beszövése, ill. hozzáadása, melyeknek alapja valamely ó-szövet-

ségi történet vagy parabola. Így pl. az 1751-ik évi ‚actió‘ az Isten törvényeiről megfélelmedezett zsidó népnek bűnhődését és Zsidóországnak pusztulását veszi föl idegen elemül; az 1752-iki darab cselekvényét Adonias trónra törekvésének (Királyok III.) és a fák királyválasztásának (Birák IX.) beleszövése teszi változatossá. Ez utóbbi színműben a ‚praeambulum extra scenam‘ az angyalok és ördögök nagy küzdelmét tárja elénk, és az ördögök később is nagy szerepet visznek. Satanas pl. összehívja dæmonjait s ilykép adja ki a teendőket:

A kevélység menjen a böles emberekre,
 Az irigység lelke szálljon a szentekre,
 Papokra, vargákra s kiseded gyermekekre.
 Ezekre s többekre menjen egy mértékbe.
 A fősvénység legyen a dúsgazdagoké,
 A lopás, hazugság pedig a szabóké,
 A hergés és morgás a vén asszonyoké,
 Atta-teremtette paraszt embereké.
 A törvénytelenység a hatalmasoké,
 A húzás és vonás a kisebb rendeké,
 A gonosz akarat lehet akárkié,
 De a visszavonás az assessoroké.

Daemon: Hát a bujasággal kiket kisértethetünk?
Satanas: Azzal megpróbálni mindeneket szabad,
 Mert a szerelemtől senki el nem szalad;
 Még a vén ember is szereti a mézet,
 Az ifjú pedig issza mint a vizet.

De ez ‚actiók‘ főcélja Krisztus szenvedéseinek megszemléltetése; ugyanazért valamennyi darabnak magva a passió. E passiók részletek az összes művekben annyira hasonlóak, hogy egy régi minta változataiként tűnnek föl. A cselekvény menete mindnyájukban a következő pontok alá foglalható:

1. Luczifer és gonosz szellemei Krisztusban legnagyobb ellenséget ismerik föl, miért is azon tanácskoznak, miként szálljanak vele szembe.
2. Krisztus megjelenik, hangoztatja isteni küldetését, és bűnbánatra szólítja föl a népet. Némely darabban akkor tizenkét férfi kilép a népből s tanítványként követi a Megváltót.
3. A Jeruzsálemben diadalmasan bevonult Krisztust az irigy és féltékeny főpapok és farizeusok becsmérlik s ámitónak rágalmazzák.
4. A főpapok s a nép vénei tanácskozással gyűlnek össze és abban egyeznek meg, hogy Krisztust el kell tenni láb alól.
5. A sorsával elégedetlen Judást a dæmonok Krisztus elárulására ingerlik. Judás előbb ellenáll, de végre a kísértés rabja lesz. E jelenet

többnyire eleven és sokszor gazdag népies fordulatokban. Pl. az 1751-iki darabban így jajgat Judás:

Ah, én mire juték jó reménységemben!
Mint megcsalatkoztam, most juta eszemben.
Még egy poltura is nincsen erszényemben,
Nagy melankolia kóvályog fejemben.
Azt gondolom vala, hogy meggazdagulnék,
Midőn a Jézushoz szolgálni indúlnék;
Azt gondolám, jó bért ő tőle kaphatnék,
Hanem a ládámba sok kincset rakhatnék.
De ordásbélest is, látom, szűken kapok,
Szomjuságomat is enyhítik patakok,
Köntösömön pedig nem férnek a foltok,
A szegények közt is pirulva kullogok.
Soha madártejet én nála nem ettem,
A szász henklistől is nem röhögött bélem,
Csokoládé miatt nem vidámúlt vérem,
De a keszeg miatt meghámlott az inyem.

Az első dæmon hallotta jajgatását és kigúnyolja Judást:

Mit várhattál, kérelek, egy ácsnak fiától?
Nem tudod, hogy semmit nem vett az atyjától?
Miért nem irtóztál koldus iszákjától?
Vén bolond, hát nem félsz az ő igájától?

A második dæmon arra ösztönzi, hogy adja el mesterét jó pénzben, Judás azonban visszautasítja e tanácsot:

Távol járj, бүdös eb, eztet elő ne hozd!
Uramat eladni miérthogy javallod?

De a dæmonok nem tágítnak; az egyik így biztatja:

Látom, szükséged van egy pipa dohányra,
Semmi kedved nincsen boldog mennyországra.
Ha el akarsz élni, ne menj imádságra,
Soba sem lesz gondod osztán főfájásra.

Judás végre a főpapok gyűlésébe megy és elárulja Krisztust. A főpapok 30 ezüst pénzt adnak neki, mire Judás katonákat vesz magához és elfogja Krisztust. Nehány darabban Péter e jelenetben kardot ránt mestere védelmére.

6. Krisztust a katonák Annáshoz, majd Kaiphashoz hurezolják, ez pedig Pilátushoz küldi, a ki vallatja, de nem talál bűnt benne és megszánja:

Názaréthi Jézus, van e prókátorod,
A ki te melletted szóljon, vagy aktorod?

Mostani világban úgy folynak a pörök,
 Hogy mikor erszéyben a sárga pénz zörög:
 A bíró nem nézi, pokol-e vagy ördög,
 Az igazság ellen ő eleget dörög.

Látom, szegény Jézus, nincsen prókátorod,
 Azért igen félek, rosszul lesz a dolgod.
 Igen hamisak most, látom, a főpapok,
 Istentelenséggel teljes az ő utok.

Végül azonban mégis kihirdeti a halálos ítéletet.

7. Judás belátja bűnének szörnyűségét, visszaadja a papoknak a vérdíjat s kétségbeesésében felakasztja magát — az ördögök biztatására és nagy örömeére.

8. Krisztust a katonák a vesztőhelyre hurczolják. Útközben is, a vesztőhelyen is, folytonos gúnynyal illetik.

E vázlat általános képet nyújt e darabok anyagáról, részben a földolgozás módjáról is; de azért mégis igen kívánatos volna, ha ügybuzgó szerzőnk legalább egy-két teljes darabot lenyomatna és alaposabb tanulmányozás céljából hozzáférhetővé tenne. A színművek jellegéről, értékéről, eshetőleg forrásairól, idegen művekhez való viszonyáról előbb nem igen szólhatni. Különösen érdekeseznek ígérkeznek az egyes daraboknak népiesebb jellegű részletei (az ördögök és Judás jeleneteiben); azért első sorban az ily elemekben gazdagabb művek volnának közéteően dők. A darabok szerzőiről hallgat a kézirat; csak az 1773. április 3. előadott munka megnevezi szerzőjét, Fodor Patrik pátert; az 1745-iki színmű epilogusa után pedig e név áll: Crysogonius Csergő, a ki lehet e mű szerzője, de eshetőleg csak másolója.

Fülöp Árpád érdekes dolgozatát ajánljuk a magyar színügy történetével foglalkozók figyelmébe és reméljük, hogy nemsokára alkalmunk lesz, egy-két teljes csik-somlyói misztériumot olvashatni.

HEINRICH GUSZTÁV.

33. Dr. Hittrich Ödön: Lukianos két dialogusa. (Selmezbányai ág. hitv. ev. lyceum, 1—18. l.) — A hellenisticus korszak e kiváló írójának neve nem igen ismeretes nálunk. Tanterveink közül egyedül az ág. hitv. ev. egyház gymnasiumi tanterve veszi fel az olvasandó írók sorába. (L. az 1884-ik ág. hitv. ev. egyetemes egyházi gyűlés által megállapított Gymnasiumi Tanterv, 17. l.). Azt hiszem, hogy Hittrich érdekes dolgozata e rendelkezésnek köszöni eredetét.

Rövid bevezetés után, melyben a szerző nagy vonásokban előszámolja Lukianos kedvenc témáit s elmondja életrajzát, két dialogus tartalmát olvashatjuk, még pedig a Gallus s. Somniumét (Luciani Sam. Opera ex rec. C. Jacobitz. Teubner 1887. vol. II. 377) és a Cata-

plusét (vol. I. 274). Az ismertetés végét Lukianos írói egyéniségének rövidre fogott jellemzése képezi. Hittrich ismertetése a tanulóknak van szánva és e szempontból tekintve a rövidke dolgozat meg is állja a helyét. Én csupán két megjegyzésre szorítkozom. Lukianos jellemzésénél elfelejtette megírni, hogy ez írónak mily hatása volt vallásos tekintetben a maga korára; pedig e hatás igen jelentékeny, mert a keresztyénség győzelmét, bár nem tudatosan, Lukianos igen nagy mérvben segítette elő a régi hit ellen intézett kegyetlen támadásaival. Hittrich továbbá «az iskolában olvasottakhoz alkalmas *befejezésül*» szeretné írónkat olvasatni s e kívánságában egyezik Sommerbrodttal (Ausgewählte Schriften des Lucians. Erkl. v. Julius Sommerbrodt. Erstes Bändchen. Berlin, Weidmann 1888.), ki a harmadik kiadás előszavában azt mondja, hogy «eine nicht unerhebliche Zahl von Lucians Schriften zur Kenntniss jener Übergangszeit vom Heidenthum zum Christenthum für Primaner und Sekundaner. . . von Wichtigkeit, ja unentbehrlich sind». Ezzel ellentétben az ág. h. ev. gymn. tanterv a VI. osztályban kívánja az író olvastatását s én szintén azon a nézeten vagyok, hogy az ifjúság számára alkalmas darabokat bátran elő lehet venni a VI. osztály végén, egyrészt mert nyelvtani tekintetben nehézséget nem okoznak, másrészt, mert épen a kulturtörténeti szempontból legkiválóbb részek gymnasiumi tanuló kezébe egyáltalában nem valók s azért jobb ha elmaradnak. Különben nem lesz talán érdektelen felemlítenünk, hogy Lukianos 1887-ben az Index librorum prohibitorum-ba jutott a Peregrinus miatt (Jacobitz vol. III. 271.).

34. Várkonyi Endre: I. A görög nyelv protestáns középiskoláinkban. — II. Az első görög nyelvtani óra az V. osztályban. (Sepsiszentgyörgyi államilag segélyezett Székely-Mikó-kollegium, 1—21. és 22—29. l.). — Az első munka székfoglaló értekezés, melyben a szerző főképp a hazai protestáns iskolák szempontjából foglalkozik a görög nyelvvel, a másodikban pedig bemutatja, hogyan szokta ő a görög nyelv tanítását megkezdeni.

Az első értekezés rövid bevezetése a görög nyelv tanításáról szól Magyarországon, a mint azt a «Ratio Educationis»; az «Organisations-Entwurf», a Helytartótanács 1861-ki rendelete, s az 1868-ki ministerialis tanterv elrendelték. Szól még az 1871-ben beállott változásról, az 1883. XXX. törvénycikkéről s ennek a görög nyelvet illető 1890-ki módosításáról. Majd azt a kérdést veti föl a szerző, hogy miféle okok késztették a protestáns iskolákat már a protestantismus kezdetén arra, hogy a görög nyelvet tantárgyaik közé fölvegyék, s hogy miképpen tanították e nyelvet hazai protestáns középiskoláinkban a 18. s 19. században, végül pedig az 1890-ki módosítással szemben foglal állást.

Várkonyi nagy buzgalommal írta meg dolgozatát: látszik, hogy tárgyához meleg szeretettel ragaszkodik, de éppen e szeretete néha nagy mondásokra is ragadja s túlbuzgósága megbosszulja magát. Nagy mondatot találunk nemcsak egyet abban a részben, a melyben a görög s római vallást, a görög s római alkotmányt hasonlítja össze. Vallásos tekintetben a görög felvilágosult, a római igen korlátolt; a görög demokratiai állammal szemben a rómairól azt mondja, hogy ennek a népe «a köztársaság fenséges alkotását nem tudja megérteni, élvezni». A görög állam nem indult hódító hadjáratra, a római «mindenütt pusztítva haladt előre, leigázva a nemzeteket, eltörülve vallásaikat s csak a maga bálványait állítva fel». Annak a bebizonyítására szolgálna mindez, hogy a görögök nyelvét tovább is kell tanítani hazánk középiskolaiban, holott annak a bizonyítására ily összehasonlítások éppen nem szükségesek.

Sikerültebbek azok a részek, a hol tanügyünk bajairól beszél. Méltán ítéli el a nálunk dívó folytonos kísérletezést, a mely a tanár lábai alól elvonja a biztos talajt s a társadalom egy részének újabb ösztönzést ad, hogy az iskola munkáját kivált a classikus nyelveknél megnehezítse. Helyesen mondja a szerző azt is, hogy az iskolai munka sikerérénézve a tanár ügybuzgóságát semmiféle tanterv nem pótolhatja.

Várkonyi második dolgozatából szintén kilátszik az ügybuzgóság, a melyet előbb is felemlítettem. Szeretné, ha a tanárok előadásuk anyagát módszeresen feldolgoznák, egymás óráit kölcsönös okulás végett meglátogatnák s így együttes munkálkodással a kedvet s kitartást a tanulóknak fokoznák. — Azt a bevezetést azonban, a melyet itt nyújt, csak részben helyeselhetem. Helyesnek tartom azt, hogy megmondja a tanulóknak, miért tanulják a görög nyelvet; az is czélszerű, hogy a görög betűket a latin s német alphabetummal hasonlítja össze. Helyes ez utóbbi eljárás azért, mert a tanulók fogalmkörét tisztázza s ezzel együtt bővíti. De helytelennek tartom, hogy az összehasonlítás körébe a phoeniciai alphabetumot is belevonja, mert hiszen — ezt különben ő maga is bevallja — azt nem kívánhatja, hogy az osztály azt a mit az utóbbira nézve mond, tudja is. Már pedig olyasmit tanítani, a mit a tanár meg nem követelhet, egyrészt teljesen felesleges időpazarlás, másrészt azért is kerülendő, mert rossz példát ad.

35. Mártonyi Lukács: A görög színház. (A minorita-rend vezetése alatt álló kézdivásárhely-kantai róm. kath. gymn. 1—12.) — E tanulók számára irt rövid ismertetés meglehetősen jól foglalja össze azt, a mit a görög s római színházról szemben a modernnel gymnasiumi tanulóknak tudniuk kell. Elmondja, hogy miképen fejlődött a görög színház, miféle részekből állott. Befejezésül egyes színházak nagyságáról s az előadás eszközeiről igyekszik képet nyújtani.

Tévedések ritkák s azok sem jelentékenyek. Az orchestra talaja nem volt mindenütt szép símára kikövezve; a szinpad magassága nem csupán 10—12 láb között váltakozott. A szinpadnak tulsó (a nézők szempontjából) részén emelkedő magas fal nemcsak a szinpad architektónikus tökélyét, hanem az akustikát is előmozdította s azért emelték lehetőleg oly magasra, mint a milyen a nézőtérnek az orchestrától legtávolabb fekvő része volt. Az atheni szinházban nem fért el 30000 ember, hanem legfeljebb 27500 (Oemichen, Bühnenwesen der Gr. und R. 208. l.).

Ezek mind apróbb tévedések. Szerettük volna, ha a szinpad felszerelésénél még a függönyről is szólt volna s felemlíti a cothurnust is. Beszél ugyan arról, hogy a görög színész arra készült falábokon állva járt-kelt a szinpadon, de magát a cothurnus szót nem használja.

Mindent összefoglalva: újat nem találunk a kis ismertetésben, de a mit mond, eltekintve a fentebb említett apróbb tévedésektől, megállja helyét.

Dr. TÓTH KÁLMÁN.

V E G Y E S E K.

— A bécsi philologus-gyűlés germán philologiai szakosztályának f. é. máj. 24—27. tartott üléseiben kilencz értekezés került felolvasásra és megvitatásra. Elsőnek Kraus K. (Bécsből) értekezett a *XI. és XII. századi irodalom terén való kutatás feladatairól*, methodikus útmutatást adva az irodalmi emlékek kéziratának, forrásainak, nyelvi sajátságainak, rímelésének megvizsgálására vonatkozólag s fejtegetve az egyházi költészet céljainak és eredetének kérdéseit. — Schmidt Erik (Berlin) Lessingnek *Das Horoskop* cz. töredékéről szólott, főmotívuma szerinte a Hildebertus Turonensisnél előforduló Patricida-történetből van véve. Creizenach erre úgy Lessing, mint Hildebertus forrásául Quintilianus IV. declamatióját nevezte meg. — Sievers Ede (Lipce) *Zur Rhythmik und Melodik des neuhochdeutschen Sprechverses* cz. alatt tartott általánosabb érdekű előadást. A metrikus feladata, úgymond, annak a megállapítása, mi része van a költészet sajátosságos hatásában a kötött beszéd hangalakjának a kötetlennel szemben. Minden költészet eredetileg ének volt. *Rhythmus* és *dallam*, a mik minden zenedarab alkotó elemei, nemcsak az énekelt, hanem a szóval elmondott *verse* (Sprechvers) nézve is lényegesek, a különbség csak fokozati különbség. Az ereszkedő és emelkedő rhythmus váltakozása meg van úgy az énekbéli, mint a szóbeli versben. Tekintetbe veendő itt a csoportok belső tagolása: a podikus versben az egyes rhythmuscsoportok vagy lábak mellérendeltek, a dipodikusban az egyik a másiknak alá van rendelve, — az előbbi a műköltészet, az utóbbi a népköltészet verse. Dallam tekintetében a dipodikus versek egyhangúbbak, míg a podikus versek nagy változatosságot és sokféleséget

tüntetnek fel. — Jellinek M. H. (Bécs) a *kfn. irodalmi nyelvjáráások történetének* előmunkálatairól értekezett. Kétségtelennek tartja kfn. irodalmi nyelvnek vagy helyesebben irodalmi nyelveknek létezését oly értelemben, hogy voltak bizonyos szabályok és tradíciók, a melyek a kfn. költemények felfegyverzésére mérvadók voltak. Ez írásrendszerek pontos ismerete nagyfontosságú volna a történeti nyelvkutatás, a kfn. költemények szövegeinek megállapítása és az úfn. irodalmi nyelv történetének szempontjából. Javaslatot tesz az erre vonatkozó kutatás megindítása céljából. — Hauffen Adolf (Prága) *Über das deutsche Volkslied in Österreich-Ungarn* cím alatt értekezett az osztrák népdalt a németországi népdaltól megkülönböztető sajátosságokról, e népdal fajairól (Almlied, Schnadahüpfel stb.), a nyelvzigetek (Erdély, Gottschee stb.) dalairól s végül kifejtette, hogy a magyarok, szlovének és csehek népdala nemzeti sajátosságú és nem volt hatással a német népdalra. — Szamatólski Szigfrid (Berlin) a *Jahresberichte für neuere deutsche Literaturgeschichte* cz. vállalatáról értekezett (v. ö. *Közl.* XVII. 355 s k. l.). — Bötticher Gotthold (Berlin) a *gymnasium középfelelmet olvasmányáról* szólott (l. *Zeitschr. f. d. deutsch. Unterr.* VII, 583); a gyűlés elfogadta az elébe terjesztett thesiseket, a melyek hangsúlyozzák, hogy a tanulóknak okvetlenül kfn. szövegeket (nem fordításokat) kell kezökbé adni; olvasmányúl főleg a Nibelungének és Walther ajánlatosak. — Kelle János (Prága), a szakosztály elnöke, az *Ezodal* példáján mutatta ki, mily tévutakra vezethet az ófn. emlékek subjectív kritikája, ha nincsen tekintettel a latin forrásokra: Scherer és Wilmanns az Ezodal-t a compositio remekének tartották, holott az nem egyéb, mint Hrabanus Maurusból való szegényes compilatio. A dalnak, a mely a szent keresztéről szóló dicsőítő ének, nincsen semmi köze a kereszties hadjáratokhoz. — Végül Friedländer Miksa (Berlin) a XVIII. század néhány népszerű daláról értekezett; kimutatta egyebek közt, hogy Hauff *Morgenroth* cz. dalának régibb forrása Günther Ján. Ker. *Wie gedacht* cz. költeménye. — Mindez előadásokról és tárgyalásokról részleteseb, jelentés olvasható a *Zeitschrift für deutsche Philologie* legújabb füzetében (XXVI. 400 és köv. l.). —.

— Shakespeare Németországban címmel Hauffen Adolf csinos tanulmányt tett közzé (*Sammlung gemeinnütziger Vorträge*, 175. sz., Prága, 1893, 26 l.), melyben a legújabb kutatások eredményeit nagyon ügyesen foglalja össze. Shakespeare németországi hatásának három korszakát különbözteti meg. Az első, a XVII. század elejétől Goethe *Götz*-drámájáig, az angol mester felfedezésének kora. Elsőben csak darabjainak anyagával hatott. An angol komédiások (első csapatjuk 1586. játszik német földön) előadják Marlowe, Kyd, Dekker, Heywood drámái mellett az ő darabjait is, de iszonyú átdolgozásokban; 1604—50-ig biztosan szüire kerültek Németországban: *A velencei kalmár*, *A makranczos hölgy*, *Lear*, *Hamlet* (először 1625. Hamburgban), *Romeo és Julia*, *Szentivánéji álom*, *Titus Andronicus*, és nagyon valószínűen: *IV. Henrik*, *Julius Caesar*, *Othello*, *A tévedések vigjátéka*. E darabok hatása alatt írtak Ayreyer Jakab, Gryphius András és részben Weise Keresztély, a nélkül, hogy Shakespeare nagyságát felfogták, sőt nevét tudták volna. Nevét először Morhof Dániel említi 1682-ben, azzal a meg-

jegyzéssel, hogy nem ismer tőle semmit; újból említik, de csak említik 1708., 1715. és 1732; már nagy dicsérettel szól róla (Saspar nála a költő neve) 1740-ben Bodmer és 1741-ben jelenik meg egy darabja (*Julius Caesar*) hű fordításban Borek Gáspár Vilmostól, de alexandrinusokban. E fordítás révén még 1741-ben és ismételve, utoljára 1765-ben szenvedélyesen támadja Gottsched, a francia izlés fő képviselője német földön, míg Schlegel Illés már sejtí Shakespeare nagyságát és 1753-ben egy névtelen (nagyrészt Pope bizonyítékaival), 1755-ben pedig Nicolai védelmére kel az angol költőnek az elavúlt «szabályok» embereivel szemben. De érvényre csak Lessing juttatja Shakespeare költészetét. Először 1749-ben, másodszer 1758-ban említi mint nagy lángészt; de csak 1759-ben állítja oda Shakespearet mint Sophokles méltó társát és a modern dráma főmintáját. Lessing fordítást is sürget. Már 1756-ban jelentek meg egyes jelenetek *III. Rikárd*ból és 1758-ban az egész *Romeo és Júlia* névtelen műkedvelőktől; 1762—66-ig pedig Shakespeare 22 darabja Wielandnak prózai, rendkívül kifogásos, és mégis rendkívül érdemes fordításában (csak a *Szentivánéji álom* fordításában tartotta meg az eredetinek alakját is). Weisse Felix e fordítást rosszalja, mert attól tart, hogy Shakespearenek sok «nyomorult utánzója» lesz (ő volt az első egyike: *III. Rikárdja* 1759., *Romeo és Júliája* 1763. jelent meg); Gerstenberg kimutatja a Wieland-féle fordítás nagy hibáit és lelkesen dicsőíti a nagy brit mestert; végre Lessing (*Hamburgi Dramaturgia* 1766) méltányolja a fordítást és alaposan elemzi Shakespeare művészetét. Az ő nyomdokain halad Herder (1769), előbb egészen Lessing hatása alatt, utóbb (1773) önálló fölfogásra törekedve. Herder ismerteti meg 1770. Shakespearet az ifjú Goethevel is, kire az angol költő megragadó, maradandóan hatalmas hatással volt.

Ezzel kezdődik Shakespeare németországi befolyásának második korszaka: a brit költő most a költőkre lesz nagy hatással és megindítja a német költészet virágzása korszakát, melynek első termékei a *Götz* (1771) és *Egmont* (1775), első romboló nemzedéke a «Sturm und Drang» emberei, kik Shakespearet utánozzák, meglopják, túllicizitálják és még egy évtizeddel később, Schiller első darabjaiban (*Haramjék* 1781), Shakespeare ez-lemével és irányával újra izgalomba hozzák a német világot. Együttal lefordítja Eschenburg (Wieland fordításának fölhasználásával, de hibáinak kikerülésével) Shakespearenek összes drámáit (1775—77 prózában) és a színházak (először Bécsben) kezdik darabjait, egyelőre önkényes átdolgozásokban színre hozni. Korszakot alkot e tekintetben Schröder, a nagy színész, ki 1777—92 Shakespeare kilencz darabját adatja elő Hamburgban s kinek működése Goethére és Schillerre is döntő hatással volt. Shakespeare most Németország legnépszerűbb költője, művei a repertoírok legvonzóbb darabjai s a drámaköltők főmintái. Goethére azonban csak 1786-ig hatott Shakespeare; míg Schiller, a hivatottabb színi költő, élete végéig érezte és beismerte a brit mester hatását.

Shakespeare németországi hatásának harmadik korszaka Schlegel remek fordításával (1797—1810, 17 darab) kezdődik, melyet Tieck Dorottya és Baudissin Farkas gróf befejeztek. Maga Tieck Lajos számos tanulmányban tárgyalta Shakespeare előzőit, kortársait és műveit, és munkássága a legnagyobb befolyással volt a többi romantikusokra s az ifjabb nemzedék-

kekre. A Shakespeare-kultusz ekkor éri el legnagyobb fokát és fajúl valószínűs Shakespeare-mániává (Ludwig Otto), a mely ellen Ayrenhoff, Grabbe, Rümelin, Gutzkow, Benedix és mások nagyon eltérő hivatással és sikerrel síkra szálltak. A színpadok nem törődnek e harczzal, hanem mind nagyobb számmal hozzák színre Shakespeare drámáit, merész kísérletekkel is (így adatja elő Dingelstedt 1864-ben az összes történeti drámákat szoros egymásutánban, mit később többfelé ismételték). Még csak egy-két jellemző adat: 1891-ben Shakespearenek 24 darabja került színre Németországban 640 előadással; 1854—61 jelenik meg a drámák első kritikai kiadása Delius Miklóstól; 1864-ben alakult a német Shakespeare-társaság, melynek értékes Évkönyvei a Shakespeare-kultusz legjobb letéteményesei s egyúttal krónikái; a német Shakespeare-irodalom (kiadások, fordítások, magyarázatok, irodalomtörténeti és æsthetikai fejtegetések) pedig valósággal óriási mérvet öltött. Shakespeare Németországban oly népszerű, mint akár Goethe és Schiller, a színpadon pedig még ezeknél is sokkal otthonosabb.

A fõnt említett Julius Cæsar-fordítást (1741) önálló tanulmányban tárgyalja Paetow Walter, *Die erste metrische deutsche Shakespeare-Uebersetzung* (Rostock, 1892, 81 l.), a ki helyesen fejtegeti e munkának érdemes voltát s egyúttal egészen új, teljesen megbízható adatokat közöl szerzõjérõl. Borek Gáspár Vilmos báró 1704 auguszt. 30. született Gersdorffban régi tekintélyes családból, már 27 éves korában diplomatai küldetésben szerepelt Braunschweigban, 1736—38. porosz követ volt Londonban, 1738. fõlhatalmazott miniszter Bécsben, 1740-tõl haláláig Berlinben mûködött, hol 1744 az akadémiának egyik kurátora lett és ez intézet reformja körül nagy érdemeket szerzett. Meghalt 1747. márcz. 3. Mûveltség és jellem tekintetében kiténõ ember volt, kit Nagy Frigyes nagyra becsült és igen kedvelt. Az irodalom terén három fordítással lépett föl: 1741-ben Julius Cæsarral, melyet titkára, Lamprecht adott ki; 1743-ban lefordította Schönemann társasága számára Coffey ismeretes vígjátékát: *The devil to pay* e címmel: *Der Teufel ist los*, mely azonban soha sem jelent meg nyomtatásban és teljesen elveszett (csak egyetlen kis áriája maradt fõnn; késõbb Weisse Ker. Felix újra lefordította e kedvelt darabot); csak halála után, 1749-ben, adta ki testvére Lucanus-fordítását, melyet II. Frigyesnek ajánlott. Paetow érdekesen mutatja ki, hogy Borek úgy a költõi nyelvben és stílusban, mint a verselésben és rímelésben mennyivel több izléssel és ügyességgel járt el, mint kortársai, kik, még Gottsched föllépése után is, sokkal nagyobb mértékben állottak a Lohenstein-féle dagály és izléstelenség hatása alatt, mint rendszeren hiszik. Ezt nemcsak az eredeti mûvek bizonyítják, hanem pl. a Corneille vagy Voltaire darabjainak korabeli fordításai is, melyek mindenképen magukon hordják a második sziléziai iskola bélyegét. Borek munkája többnyire ment e kinövésektõl, sõt általában sikerültebb, mint Wieland és Eschenburg késõbbi Cæsar-fordításai.

h.

— Lenz viszonyát Shakespearehez tárgyalja Rauch Hermann egy terjedelmes és alapos tanulmányban (*Lenz und Shakespeare. Ein Beitrag zur Shakespearomanie der Sturm- und Drangperiode*, Berlin, 1892, 110 l.) mely méltó párja Jacobowski Lajos jeles dolgozatának: *Klinger und Shakes-*

peare (Dresden, 1801, 65 l.). Lenz Reinhold az első igazi Shakespeareomán Németországban, az első, a ki a nagy brit mestert minden tekintetben jelességeiben ép úgy mint a kor izlésében gyökerező gyengéiben is egyedül mérvadó mintának tekinti. És Lenz, kit még Herder és Wieland is Goethe mellé helyeztek, annyira nagyrabecsülték költői hivatottságát, — annál nagyobb hatással volt ez irányban kortársaira, mert nemcsak színműveiben fogatosítja e fölfogását, hanem elméletileg is fejtette ki új álláspontját, főleg *Bemerkungen über das Theater* cz. könyvében, melyet saját állítása szerint még Goethe Shakespeare-beszéde (1771) és a 'Götz' (1773) előtt, de tényleg 1774-ben írt. E mű a Sturm- és Drang-korszak dramaturgiája, mely a Lessing nyomdokain haladó, de egyúttal Lessingen tetemesen túlmenő új nemzedéknek a drámára vonatkozó forradalmi nézeteit és követeléseit részben összefoglalja, részben megállapítja. Az egész munka valóságos hymnus az egyedül üdvözítő Shakespeare-re és a legerélyesebben juttatja kifejezésre az originalgeniek dramaturgiai két főelvét: egyoldalról a francia színháznak és Aristoteles költészetének souverain megvetését, más oldalról Shakespeare lelkes dicsőítését és abszolút mintaszerűségének elismerését. A dráma föladata: embereket alkotni és rajzolni; tehát nem a cselekvény, hanem a jellem a főtényező. 'Charakterdrama, nicht Fabeldrama!' a jelszó. Csak egy egység indokolt: az érdeklődés egysége, és Aristoteles követelése: 'fabula est una, non ut aliqui putant, si circa unum sit', így módosítandó: 'fabula est una, si circa unum sit'. A dráma adjon egy főhőst, a ki az egész mű középpontja, és szerepeltessen embereket, ne pedig mint a görögök tettek, a megmásíthatatlan végzettől mozgatott bábukat. (Lenz egyike az elsőeknek, a kik az antik és modern dráma ellentétét fölismerték és megérteni törekedtek.) A tragédiában tehát fődolog a hős, a ki az egész cselekmény kulcsa; ő miatta van a cselekvény, nem megfordítva. Ellenben a vígjátékban fődolog a cselekvény, a személyek csak arra valók, hogy a cselekvényt lehetővé tegyék. A francia színház ellen folytatott harczában az új nemzedék erősen túlment Lessingen és nem kímélte Molièret sem, kit azzal vádolt, hogy jellemek helyett torzképeket és maszkokat hozott színre. Lenz tehát túlmege Lessingen, de világos, hogy lépése nem haladás, hanem visszaesés. Mintha ezt maga is észrevette volna, egy későbbi értekezésében (*Die Veränderung des Theaters im Shakespeare*) nem változtat ugyan lényegesen követelésein, de sokkal mérsékeltebben nyilatkozik és már megjegyzi, hogy nem kell a brit mesternek épen csak különösségeit (pl. a féktelen színváltozást) utánozni.

Saját drámáiban még is így tett Lenz, pl. a hely-egység tekintetében is. Ötfelvonásos drámáiban változik a szín: *Hofmeister* 30-szor, *Soldaten* 35-ször, *Neuer Menoza* 34-szer és csupán egyetlen komoly színművében (*Sicilianische Vesper*) nem változik a szín a fölvonások közben (de minden fölvonásnak más a színhelye). Lenz darabjai egyébként is elég egyebek, mint Shakespeare összes sajátosságainak többnyire izetlen túlzásai: Shakespeare szabadsága e művekben zabolátlansággá, realismusa naturalismussá és cynismussá, mély emberismerettel megalkotott jellemei megfoghatatlan különözökké lettek. E túlzást nemcsak a darabok technikája,

hanem nyelve, stilje, képei és fordulatai is mutatják. Lenz többször ki-
mondta, hogy a költőt a szépség szelleme kell, hogy áthassa; színművei-
ben ez elvet egyáltalában nem érvényesítette. Shakespeare-fordításai is
magukon hordják saját szellemének bélyegét. Lenz a *Love's Labour's Lost*
cz. vigjátékot fordította németre (1774) és részben *Coriolanust* (de ez nem
készült el s nem jelent meg nyomtatásban), mind a kettőt prózában. Ré-
szemről nem ítéltetek e fordításokról oly kedvezően, mint Rauch, bár
készséggel elismerem egy első fordítás nehézségeit (mert Wieland nem for-
dította le ezt a két darabot), valamint azt is, hogy Lenz egyes helyeken
meglepő érzékkel fogja föl és nem mindennapi ügyességgel adja vissza a
néha nagyon nehéz eredetét. De más oldalról oly önkényesen bánik el a
szöveggel, majd kihagyva vagy iszonyúan összevonva lényeges részleteket,
majd megtoldva az eredetét, annyira nem találja el (nem is törekszik)
Shakespeare stíljét és előadásának sajátos színét, hogy az egész átdolgozás
(mert nem fordítás) nem a brit mesternek, hanem folyton Lenznek emberi
és költői jellemét tükrözteti vissza. — Lenzre Shakespeare a legrosszabb be-
folyással volt: az elmélet terén oly téves irányba terelte őt, mely a Sturm-
és Drang-korszak drámaköltészetét ellentétbe hozta a színpaddal és élvez-
hetetlen művek alkotására csábította, a költői gyakorlat terén pedig, mond-
hatni, hogy teljesen tönkretette kiváló és legjelesebb kortársaitól is lelkesen
elismert tehetségét. h.

— A XIX. századi német irodalomnak jól tájékoztató áttekin-
tését adja Müller-Frauenstein György *Von Heinrich v. Kleist bis zur Gräfin
Marie Ebner-Eschenbach* (Hannover 1891, 382 l. Ára 4 mk. 50.) cz. könyvé-
ben, mely sokkal jobb, mint affektált címe sejteti. E könyv tiz népszerű
előadásból áll, melyek vonzóan vannak írva és általában helyes ítéletről
tanuskodnak. Az anyag megszerkesztése nem valami művészi ugyan, de itt
tekintetbe kell venni a rengeteg anyagot, melynek összefoglalása és helyes
csoportosítása ily szerény terjedelmű könyvben nagy nehézségekkel jár.
A munka első felében a történeti fejlődés menetét követi a szerző: I. A sza-
badságháború költői. II. A romantikusok. III. A sváb költők. IV. Osztrák
költők. V. Rückert, Platen és Heine. VI. Az ifjú Németország; de innen
túl a költői fajok szerint csoportosítja a század második felében szereplő
írókat: VII. A lyra. VIII. Az elbeszélés. IX. A dráma. X. A legújabb
regényírók. Úgy látszik, hogy a szerző aránylagos teljességre törekedett:
föl akart említeni minden költőt, a ki egyik vagy másik szempontból a
maga idejében figyelmet keltett, vagy kinek neve még ma is ismeretes.
Innen van, hogy az életrajzi anyagot vagy teljesen mellőzi vagy csak rövid-
den végez vele, s fősúlyt arra fekteti, hogy az írókat és műveiket néhány
mondatban, esetleg csupán egy pár jelzővel jellemezze. E jellemzésnél sok-
szor él az összehasonlítás ajánlatos eszközével, rendszerint helyes szem-
pontokból, de néha mégis erőszakosan, pl. midőn Rückertet, Platen és
Heinét, török-szakad, a legkülönbözőbb szempontokból párhuzamba állítja
egymással. Ítélete és jellemzése többnyire olyan, hogy nem igen tehetni
alapos kifogást ellene, csakhogy rendszerint, a rendelkezésére álló helynek
szűk volta miatt, nem ad teljes képet és nem is indokolhatja véleményét

behatóbban. Itt-ott bizony más nézetben is lesz a tájékozott olvasó. De azért e könyv mégis a legjobb és legajánlatosabb azon kisebb terjedelmű munkák közül, melyek ugyanezt az anyagot földolgozzák. h.

KÖNYVÉSZET.

Codex Festi Farnesianus XLII tabulis expressus. Consilio et impensis Academiae Litterarum Hungaricae edidit Aemilius *Thewreuk* de Ponor. Tabulas photographicas arte Justinè Lembo Neapolitani confectas photographice descripsit Georgius Klæsz. (Ivrét 52 tábla.) Budapest, 1893. Akadémia. 21 frt.

Dávid István. Latin olvasó- és gyakorlókönyv az I—IV. gymnasiumi osztály számára. Schultz-Dávid latin nyelvtanához. Hetedik lényegében változatlan kiadás. (N. 8-r. 318 l.) Budapest, 1894. Lampel R. 1 frt 20 kr.

— Betűsoros szórajstrom Dávid István I—IV. gymnasiumi osztály számára szerkesztett latin olvasó- és gyakorlókönyvéhez. Második, teljesen átdolgozott kiadás. (N. 8-r. 79 l.) Budapest, 1893. Lampel Róbert. 44 kr.

Erdelyi Múzeum. X. köt. (1893.) III. füz. *Bayer József*: Katona József írta-e a «Tündér Almá»-t? — *Imre Lajos*: A magyar Faust. — Irodalmi szemle. — Különfélék. — IV. füzet. *Szamosi János*: Egy régi görög álmoskönyvről. — *Imre Lajos*: A magyar Faust (befej.). — Irodalmi szemle. — Különfélék. — V. VI. füzet. *Hegedűs István*: Horatius Ars poëticája. — *Pecz Vilmos*: Az új-görög nyelv. — Irodalmi szemle. — Különfélék.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. Kiadja a M. T. Akadémia. Az I. osztály rendeletéből szerkeszti Gyulai Pál. XVI. köt. 3. szám. *Asbóth Oszkár dr.* A szláv szók a magyar nyelvben. (8-r. 53. l.) Budapest, 1893. Akadémia. 45 kr.

Évkönyve, a kecskeméti Katona József-kör. Az 1891—2-ik évről. Szerkesztette Kovács Pál dr. (N. 8-r. 109 l.) Kecskemét, 1893. Gallia. 1 frt.

Fleischhacker M. Fridolin és *Kárpáti Károly dr.* Német olvasókönyv szótárral, középiskolák számára. I. kötet. (N. 8-r. 171 l.) Budapest, 1893. Lauffer V. 1 frt 20 kr. — II. kötet. (N. 8-r. 188 l.) U. o. 1 frt 20 kr.

Góbi Imre. Szerkesztéstan. A stilisztika második része. A középiskolák V. osztálya számára. Második, javított kiadás. (8-r. VII, 168 l.) Budapest, 1893. Franklin-Társulat. 1 frt.

Goethe válogatott költeményei. Magyarázó jegyzetekkel ellátta *Szemédy István dr.* (K. 8-r. 166 l.) Budapest, 1893. Lauffer Vilmos. Kötve 1 frt.

Görög és latin remekírók gyűjteménye. Magyar jegyzetekkel iskolai használatra. 26. kötet. *Liviù T.* Ab urbe condita libri XXI—XXII. Magyarázták Iványi István és Wébel János. Második bővített és javított kiadás. (XVI. 215 lap.) (8-r.) Budapest, 1893. Lampel Róbert. 1 frt.

Heinrich Károly dr. Német olvasókönyv a kereskedelmi iskolák felsőbb osztályai számára. Második, átdolgozott kiadás. (8-r. 201 l.) Budapest, 1893. Kókai Lajos. 1 frt.

Horváth Cyrill dr. A magyar nemzeti irodalom története a középiskolák számára. (N. 8-r. 448, VIII lap.) Budapest, 1893. Singer és Wolfner. 2 frt 40 kr.

Jeles írók iskolai tára. XLIV. kötet. *Zlinszky Atadár dr.* Szemelvények a magyar nemzeti lyra köréből. (8-r. 304 l.) Budapest, 1893. Franklin-Társulat. 1 frt.

Kara B. Győző. Csiky Gergely tanuló korában. (N. 8-r. 33 l.) Arad, 1893. Ifj. Klein Mór. 30 kr.

Katinszky Geyza. A magyar nemzeti irodalomtörténet vázlata irodalomtörténeti szemelvényekkel. Tanítóképző-intézetek, felsőbb leányiskolák számára és magánhasználatra. Harmadik kiadás. A halotti beszéd másával. (N. 8-r. XII, 579 l.) Budapest, 1893. Lauffer V. 2 frt 80 kr.

Latin praeparatiók. 27. füzet. *Dóczi Imre.* Præparatio Virgilius Aeneidésnek I. és II. énekéhez. Harmadik füzet (97—144. l.) (K. 8-r.) Budapest, 1893. Singer és Wolfner. 30 kr.

Koltai Virgil dr. Szerkesztéstan. A legújabb miniszteri tanterv szerint középiskolák használatára. Második javított kiadás. (8-r. 259 lap.) Budapest 1893. Lampel Róbert. 1 frt 30 kr.

Mérei Kálmán. Teleki László gróf «Kegyenc»-e. (K. 8-r. 215 l.) Budapest, 1893. Ifj. Nagel Otto bizománya. 1 frt 50 kr.

Nein-magyar keresztnevek jegyzéke. (K. 8-r. 19 l.) Budapest, 1893. Akadémia. 20 kr.

Nyelvtudományi Közlemények. Kiadja a M. T. Akadémia nyelvtudományi bizottsága. Szerkeszti *Simonyi Zsigmond.* XXIII. köt. 2. füz. Budapest, 1893. Tartalom: *Balassa József.* A gyermek nyelvének fejlődése. II. — *Zolnai Gyula,* Mondattani bűvárlatok. III—V. — *Budenz József.* A mód- és időalakok (Az ugor nyelvek összehasonlító alaktanához). — *Petz Gedeon,* Az indogermán hangtan mai állásáról. II. — Ismertetések. — Kisebb közlések.

Platon válogatott művei. II. kötet. — *Euthyphron.* Sokrates védekezése. *Kriton.* *Phaidon.* Görögből fordította, bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátta *Gyomlay Gyula dr.* (Filozófiai írók tára. XI.) Budapest, Franklin-Társulat. 1 frt 20 kr.

Plotz Károly. Syllabaire français. A francia nyelvtanítás első foka, leányöndevendékek számára. Huszadik kiadás szerint magyar nyelvre átdolgozta *Nagy Lajos.* (8-r. 132 l.) Budapest, 1893. Ifj. Nagel O. Kötve 55 kr.

Futnoky Miklós. Román-magyar kézi szótár. Iskolai és magánhasználatra. (8-r. V, 296 l.) Budapest, 1893. Lauffer V. 1 frt 80 kr.

Ráth Mór iskolai kiadásai. II—IV. (K. 8-r.) Budapest, 1892. *Ráth Mór*

II. *Arany János.* *Zrínyi és Tasso.* (102 l.) 50 kr.

III. — — *Irói arcképek.* (84 l.) 40 kr.

IV. — — *Bírálatok.* (137 l.) 50 kr.

Schiller válogatott költeményei. Magyarázó jegyzetekkel ellátta *Sze-mák István dr.* I. rész. Elbeszélő költemények. (K. 8-r. 92 l.) Budapest, 1893. Lauffer V. Kötve 50 kr. — II. rész. *Lyrái költemények.* (K. 8-r. 134 l.) U. o. Kötve 50 kr.

Sinka Sándor. Latin olvasókönyv *Cornelius Nepos* után a gymnasium III. osztálya számára. Præparációval és szótárral ellátva. (8-r. V, 213 lap.) Debreczen, 1892. *László Albert.* 1 frt 50 kr.

Spicer Mór. Magyar-horvát és horvát-magyar szótár. Közhasználatra. II. rész. Horvát-magyar. (8-r. 411 l.) Budapest, 1893. Franklin-Társulat. 2 frt.

— Magyar-horvát és horvát-magyar szótár, Közhasználatra, (8-r. 397, 411 l.) Budapest, 1893. U. o. 4 frt. — Félbörbe kötve 5 frt.

Taciti Cornelii P. Ab excessu divi Augusti (Annalium) Libri I—VI. *Edidit Geyza Némethy.* (8-r. V, 198 lap.) Budapest, 1893. Lampel Róbert, 65 kr.

Theisz Gyula dr. A francia nyelv elemi tanfolyama. I. Olvasókönyv és nyelvtani táblázatok. Cours élémentaire de langue française. I. Premières lectures et tableaux de grammaire. (8-r. X, 160, 16 l.) Budapest 1893. *Eggenberger.* Vásznonba kötve 1 frt 20 kr.

Zolnai Gyula dr. Mondattani bűvárlatok. (8-r. 59 l.) Budapest, 1893. Lampel Róbert. 60 kr.

LUCANUS ÉS VERGILIUS.

(Vége.)

III.

Mindeddig szándékosan nem szóltunk a két éposz hasonlatairól. Nem, azért, hogy itt kissé bővebben tárgyalhassuk, mennyiben vonható ez irányban is párhuzam Lucanus és Vergilius között, mennyire tartotta szem előtt Lucanus a hasonlatokban az Aeneist, mily sajátyságaik vannak a hasonlatok alkalmazásánál?

A hosszasság elkerülése kedvéért nem idézzük mindkét költő összes hasonlatait, jóllehet ily módon lehetne legélesebben megvilágítani, mily mértékben, hol s mily fogalomkörből véve, használnál hasonlatokat egyik is, másik is.

Azon hasonlataikat idézzük tehát csak s állítjuk könnyebb összehasonlítás kedvéért egymás mellé, a melyek nyelvezet — egyes szók, kifejezések, sorok — vagy tárgy, tartalom tekintetében hasonlók, rokonok, vagy a melyeknél Lucanus egyenesen Vergilius, illetőleg Homeros utánczója s követőjeként mutatkozik.

a) Nyelvezet szempontjából rokonok a következők:

Phars. I. 135—43.

Stat magni (Pomp.) nominis
umbra :
Qualis frugifero quercus sublimis
in agro
Exuvias veteres populi sacrataque
gestans
Bona ducum : nec iam validis ra-
dicibus hærens
Pondera fixa suo est: nudosque
per aëra ramos
Effundens trunco non frondibus
efficit umbram.

Aen. IX. 677—82.

Ipsi (Pandarus et Bitias) intus dextra
ac læva pro turribus adstant
Armati ferro et cristis capita alta
corasci,
Quales aëriæ liquentia flumina
circum,
Sive Padi ripis Athesim seu pro-
pter amoenum,
Consurgunt geminæ quercus in-
tonsaque cælo
Attollunt capita et sublimi vertice
nutant. (Cf. XI. 5—7.)

Et quamvis primo nutet casura
 sub Euro,
 Tot circum silvæ firmo se robore
 tollant,
 Sola tamen colitur.

(Cf. VI. 201—2.)

205—212. (Cæsar) Sicut squa-
 lentibus arvis
 Aestiferæ Libyes viso leo commi-
 nus hoste
 Subsedit dubius, totam dum colli-
 git iram;
 Mox ubi se sævæ stimulavit ver-
 bere caudæ,
 Erexitque iubas, vasto et grave
 murmur hiatu
 Infremuit, tum torta levis si lan-
 cea Mauri
 Hæreat aut latum subeant vena-
 bula pectus,
 Per ferrum tanti securus vulneris
 exit.

327—31. Utque feræ tigres numquam
 posuere furorem,
 Quas nemore Hyrcano matrum
 dum lustra sequuntur
 Altus cæsorum pavit cruor armen-
 torum,
 Sic et Sullanum solito tibi lam-
 bere ferrum
 Durat, Magne, sitis.

II. 297—303.

Ceu morte parentem
 Natorum orbatum longum produ-
 cere funus
 Ad tumulum iubet ipse dolor:
 iuvat ignibus atris

IX. 551—4. Ut fera, quæ densa ve-
 nantium sæpta corona
 Contra tela furit seseque haud
 nescia morti
 Inicit et saltu supra venabula fer-
 tur:
 Haud aliter iuvenis (Helenor)
 medias moriturus in hostis
 Inruit

XII. 4—9. Pœnorum qualis in arvis
 Saucius ille gravi venantium vul-
 nere pectus,
 Tum demum movet arma leo gau-
 detque comantis
 Excitiens cervice toros fixumque
 latronis
 Inpavidus frangit telum et fremit
 ore cruento:
 Haud secus accenso gliscit vio-
 lentia Turno.

IX. 59—67. Ac veluti pleno lupus
 insidiatus ovili
 Cum fremit ad caulas ventos per-
 pessus et imbris
 Nocte super media; tuti sub ma-
 tribus agni
 Balatum exercent: ille asper et
 improbus ira
 Sævit in absentis; collecta fatigat
 edendi
 Ex longo rabies et sicca sanguine
 fauces:
 Haud aliter Rutulo muros et
 castra tuenti
 Ignescunt iræ

IX. 486—7.

nec te tua funera mater
 Produxi, pressive oculos

Inseruisse manus constructoque
 aggere busti
 Ipsum atras tenuisse faces: non
 ante revellar
 Exanimem quam te complectar,
 Roma, tuumque
 Nomen, Libertas, et inanem pro-
 sequar umbram.

II. 601—9. Pulsus ut armentis
 primo certamine taurus
 Silvarum secreta petit vacuosque
 per agros
 Exul in adversis explorat cornua
 truncis;
 Nec redit in pastus, nisi cum cer-
 vice recepta
 Excussi placuere tori: mox reddita
 victor
 Quoslibet in saltus comitantibus
 agmina tauris
 Invito pastore trahit: sic viribus
 impar
 Tradidit Hesperiam, profugusque
 per Apula rura
 Brundisii tutas conscendit Ma-
 gnus in arces.

663—8. omnia pontus
 Haurit saxa vorax montesque im-
 miscet harenis.
 Ut maris Aegæi medias si celsus
 in undas
 Depellatur Eryx, nullae tamen
 æquore rupes
 Emineant, vel si convulso vertice
 Gaurus
 Decidat in fundum penitus stag-
 nantis Averni.

III. 469—73. At saxum quotiens in-
 genti verberis actu (ballista)
 Excutitur, qualis rupes quam ver-
 tice montis
 Abscidit impulsu ventorum adiuta
 vetustas,
 Frangit cuncta ruens; nec tantum
 corpora pressa
 Exanimat: totos cum sanguine
 dissipat artus.

XII. 4—9. (Lásd fõnt!)

XII. 101—6. His agitur (Turnus) fu-
 riis, totoque ardentis ab ore
 Scintillæ absistunt; oculis micat
 acribus ignis:
 Mugitus veluti cum prima in
 proelia taurus
 Terrificos ciet atque irasci in cor-
 nua temptat
 Arboris obnixus trunco ventosque
 lacessit
 Ictibus aut sparsa ad pugnam
 proludit arena.

XII. 701—3. (pater Aeneas)
 Quantus Athos aut quantus Eryx
 aut ipse coruscis
 Cum fremit illicibus quantus gau-
 detque nivali
 Vertice se attollens pater Appen-
 ninus ad auras.

XII. 684—90. Ac veluti montis saxum
 de vertice præceps
 Cum ruit avulsum vento, seu tur-
 bidus imber
 Proluit aut annis solvit sublapsa
 vetustas;
 Fertur in abruptum magno mons
 improbus actu
 Exultatque solo, silvas armenta,
 virosque

737. caput labens et iam lan-
 guentia colla.
- V. 97—101. Hoc ubi virgineo con-
 ceptum est pectore numen
 Humanam feriens animam sonat
 oraque vatis
Solvit; ceu Siculus flammis urgen-
 tibus Aetnam
Undat apex: Campana fremens
 ceu saxa vaporat
Conditus Inarimes aeterna mole
 Typhoeus.
- 709—16. Sed nox saeva modum venti
 velique tenorem
Eripuit nautis excussitque ordine
 puppis.
Strymona sic gelidum bruma pel-
 lente relinquunt
Poturae te, Nile, grues, primoque
 volatu
Effingunt varias casu monstrante
 figuras.
Mox ubi percussit tensas Notus
 altior alas,
Confusos temere immixtae glome-
 rantur in orbes,
Et turbata perit dispersis littera
 pennis.
- VI. 64—8.
Prima quidem surgens operum
 structura fefellit
- Involvens secum: disiecta per ag-
 mina Turnus
Sic urbis ruit ad muros
- IX. 434—6. cervix collapsa
 recumbit,
Purpureus veluti cum flos
Languescit moriens lassove papa-
 vera collo
 (Cf. XI. 67—71.)
- IX. 708—16. conlapsa ruunt imma-
 nia membra (Bitiae)
Dat tellus gemitum et clipeum
 super intonat ingens:
Qualis in Euboico Baiarum li-
 tore quondam
Saxea pila cadit, magnis quam
 molibus ante
Constructam ponto iaciunt; sic
 illa ruinam
Prona trahit penitusque vadis in-
 lisa recumbit;
Miscent se maria et nigræ attol-
 luntur arenæ;
Tum sonitu Prochyta alta tremit
 durumque cubile
Inarime Iovis imperiis imposta
 Typhoeo.
- X. 262—6. Clamorem ad sidera
 tollunt
Dardanidæ e muris; spes addita
 suscitat iras;
Tela manu iaciunt: quales sub
 nubibus atris
Strymoniae dant signa grues atque
 aethera tranant
Cum sonitu fugiuntque notos cla-
 more secundo.
- VII. 585—90.
Certatim regis circumstant (Turnus
 et Latini) tecta Latini.

- Pompeium: veluti mediæ qui tu-
tus in arvis
Sicanie ravidum nescit latrare
Pelorum:
Aut vaga cum Tethys Rutupina-
que litora fervent,
Unda Caledonios fallit turbata
Britannos.
- VI. 88—92. Corpora dum solvit tabes
et digerit artus,
Traxit iners caelum fluidae conta-
gia pestis
Obscuram in nubem. Tali spira-
mine Nesis
Emittit Stygium nebulosis aëra
saxis,
Antraque letiferi rabiem Typhonis
anhelant.
- 181—3. non segnior extulit il-
lum (Scævam)
Saltus et in medias iecit super
arva catervas,
Quam per summa rapit celerem
venabula pardum.
- 205—13. tot vulnera belli
Solus obit densamque ferens in
pectore silvam
Iam gradibus fessis, in quem ca-
dat, eligit hostem (Scæva),
Sic Libycus densis elephas op-
pressus ab armis
Omne repercussum squalenti mis-
sile tergo
Frangit et hærentis mota cute
discutit hastas:
Viscera tuta latent penitus citra-
que cruorem
Confixæ stant tela feræ: tot facta
sagittis
Tot iaculis unam non explent vul-
nera mortem.
- Ille velut pelagi rupes immota
resistit,
Ut pelagi rupes magno veniente
fragore,
Quæ sese multis circum latranti-
bus undis
Mole tenet; scopuli nequiquam et
spumea circum
Saxa fremunt, laterisque inlisa re-
funditur alga.
- VII. 568. Hic specus horrendum et
sævi spiracula Ditis . . .
- IX. 551—4. (Lásd fönt!)
- X. 886—7. ter secum Troius heros
Immanem aerato circumfert teg-
mine silvam.
- X. 707—18. Ac velut ille canum
morsu de montibus altis
Actus aper, multos Vesulus quem
pinifer annos
Defendit multosque palus Lau-
rentia, silva
Pastus arundinea, postquam inter
retia ventum est,
Substitit infremuitque ferox et
inhorrui armos,
Nec cuiquam irasci propiusque
accedere virtus,
Sed iaculis tutisque procul clamo-
ribus instant:
Ille autem impavidus partis cunc-
tatur in omnis
Dentibus infrendens et tergo de-
cutit hastas:

Haud aliter iustæ quibus est
 Mezentius iræ,
 Non ulli est animus stricto con-
 currere ferro;
 Missilibus longe et vasto clamore
 lacessunt.

VII. 143—50.

Anget eques (Pompeius) stimulos
 frenorumque aptat habenas
 Si liceat superis hominum conferre
 labores,
 Non aliter Phlegra rabidos tol-
 lente Gigantes
 Martius incaluit Siculis incudibus
 ensis:
 Et rubuit flammis iterum Neptu-
 nia cuspis,
 Spiculaque extenso Pæan Pythone
 recoxit,
 Pallas Gorgoneos diffudit in ægida
 crines,
 Pallænæa Iovi mutavit fulmina
 Cyclops.

568—70.

Quacunque vagatur
 (Cæsar),
 Sanguineum veluti quatiens Bel-
 lona flagellum,
 Bistonas aut Mavors agitans, si
 verberare saevo
 Palladia stimulet turbatos ægide
 currus.

VII. 636— recoquant pa-
 trios fornacibus enses

VIII. 700—3. sævit medio in cer-
 tamine Mavors
 Cælatus ferro tristesque ex æthere
 Diræ,
 Et scissa gaudens vadit Discordia
 palla;
 Quam cum sanguineo sequitur
 Bellona flagello.

b) A hasonlatok tárgyára, tartalmára nézve rokonok:

Phars. I. 205—12. Cæsar csatára buz-
 dulása: az orozslán neki-
 dühödése. (L. fönt!)

Aen. IX. 59—67; 551—4. (L. fönt!)
 IX. 339—42. Inpastus ceu plena leo
 per ovilia turbans,
 Suadet enim vesana fames, man-
 ditque trahitque
 Molle pecus mutumque metu:
 fremit ore cruento.

Nec minor Euryali cædes
 X. 723—9. Inpastus stabula alta leo
 ceu sæpe peragrans
 (Suadet enim vesana fames), si
 forte fugacem
 Conspexit capream aut surgentem
 in cornua cervum,

I. 327—31. Pompeius harcztvágya:
tigrisek vérszomja. (L. fönt!)

I. 327—31. Pompeius harcztvágya:
tigrisek vérszomja. (L. fönt!)

674—6. Nam qualis vertice Pindi
Edonis Ogygio decurrit plena
Lyaeo
Talis et attonitam rapitur ma-
trona per urbem

II. 601—9. Pompeius bizalmatlan-
kodik seregében: a bika kipró-
bálja erejét a viadal előtt. (L. fent!)

III. 469—73. A ballista dobásának
ereje: a szélvész tombolása a szik-
lálkon.

482—4. Dum fuit armorum series,
ut grandine tecta
Innocua percussa sonant, sic
omnia tela
Respuit (testudo)

Gaudet hians immane comasque
arrexit et hæret

Visceribus super incumbens: lavit
improba tæter

Ora cruor:

Sic ruit in densos alacer Mezen-
tius hostes.

X. 707—18; XII. 4—9. (L. fönt!)

IX. 59—67; 339—42.

729—30. (Pandarus Turnum) inrum-
pentem ultroque incluserit urbi,
Immanem veluti pecora inter
inertia tigrim.

VII. 378—84. Ceu quondam torto vo-
litans sub verbere turbo,

Quem pueri magno in gyro vacua
atria circum

Intenti ludo exercent; ille actus
habena

Curvatis fertur spatii; stupet in-
scia supra

Inpubesque manus mirata volubile
buxum;

Dant animos plagæ: non cursu
segnior illo

Per medias urbes agitur (Amata)
populosque ferocis.

XII. 101—6. Turnus dúl-fúl: mint
az erejét próbálgató bika. (L. fönt!)

XII. 684—90. Turnus: a leszakadó
szikla rombolása.

IX. 666—71. Sternitur omne solum
telis; tum scuta cavaeque

Dant sonitum flictu galeæ; pugna
aspera surgit:

Quantus ab occasu veniens plu-
vialibus Haedis

Verberat imber humum, quam
multa grandine nimbi

In vada præcipitant, cum Juppiter
horridus austris

Torquet aquosam hiemem et celo
cava nubila rumpit.

X. 803—10. Ac velut, effusa si
quando grandine nimbi

- Præcipitant, omnis campis diffugit
arator
Omnis et agricola et tuta latet
arce viator
Aut amnis ripis aut alti fornice
saxi,
Dum pluit in terris, ut possint
sole reducto
Exercere diem: sic obrutus undi-
que telis
Aeneas nubem belli, dum detonet
omnis,
Sustinet
- 549—52. Ut quotiens æstus Zephyris
Eurisquo repugnat.
Huc abeunt fluctus illuc mare; sic
ubi puppes
Sulcato varios duxerunt gurgite
tractus,
Quod tulit illa ratis remis, hæc
reppulit æquor.
- IV. 237—43. Sic ubi desuetæ silvis
in carcere clauso
Mansuevere feræ et vultus posuere
minaces,
Atque hominem didicere pati: si
torrida parvus
Venit in ora cruor, redeunt ra-
biesque furorque
Admonitæque tument gustato san-
guine fauces:
Fervet et a trepido vix abstinet
ira magistro.
Itur in omne nefas
- 436—44. . . . temere ingressos (Cæ-
sarianos) repetendum invitat
(Octavius) ad æquor
Pace maris. Sic dum pavidos for-
midine cervos
Claudat odoratæ metuentis aëra
pinnæ
Aut dum dispositis attollat retia
varis
- XII. 356—61. Magno discordes
æthere venti
Proelia ceu tollunt animis et viri-
bus æquis;
Non ipsi inter se, non nubila,
non mare cedit;
Anceps pugna diu: stant obnixa
omnia contra:
Haud aliter Troianæ acies acies-
que Latinæ
Concurrunt; . . .
- IX. 651—4; X. 707—18.
- XII. 749—55. (Nec minus Aeneas
insequitur):
Inclusum veluti si quando flumine
nactus
Cervum aut puniceæ sæptum for-
midine pennæ
Venator cursu canis et latratibus
instat;

- Venator, tenet ora levis clamosa
Molossi,
Spartanos Cretasque ligat: nec
creditur ulli
Silva cani, nisi qui presso vestigia
nostro
Colligit et præda nescit latrare
reperta
Contentus tremulo monstrasse cu-
bilia loro.
- V. 97—101. Az inspiratio hatása
Pythiára: a lángokádó Aetna,
sziklahányó Inarime.
- 709—16. A hajóraj: s a darvak sere-
gének összezavarodása.
- VI. 64—8. Pompeius nem törődik
Cæsar építkezéseivel: mint a szi-
cíliai vagy britanniai ember a
zivatarral.
- 181—3. Scæva: s a párducz merész
fürgésege.
- 205—13. Scæva s az elefánt rettent-
hetetlen bátorsága.
- 220—3.
Pannonis haud aliter post ictum
sævior ursæ (Scæva)
Cum iaculum parva Libys amen-
tavit habena,
Se rotat in vulnus: telumque irata
receptum
Impetit et secum fugientem circuit
hastam.
- 263—7. Nec magis hæc Magnus ca-
strorum parte repulsus
Intra claustra piger dilato Marte
quievit,
Quam mare lassatur, cum se tol-
lentibus Euris
- Ille autem insidiis et ripa territus
alta
Mille fugit refugitque vias; et avi-
dus Umber
Hæret hians. Iam iamque tenet
similisque tenenti
Increpuit malis morsuque elusus
inani est.
- IX. 708—16. Bitias összeomlása: a
szikladarab tengerbe dobása.
- X. 262—6. A trójaiak: s a vándorló
darvak zaja.
- VII. 585—90. A szikla: s Latinus
állhatatossága.
- X. 303—10. Aeneas kitartó a nyíl-
zápor közepett: mint a földmives a
jégeső elvonulásának kivárásában.
- IX. 551—4. A vadászok közé rohanó
vad: a fegyverekbe szaladó He-
lenor.
- X. 454—6. utque leo, specula cum
vidit ab alta
Stare procul campis meditantem
in proelia taurum
Advolat: haud alia et Turni ve-
nientis imago.
- X. 707—18. Mezentius: s a feldühö-
dött vadkan.
- IX. 551—4; X. 707—18.
- XII. 4—9. Turnus s a sebzett orosz-
lán dühe.
(Cf. VII. 458—66, 520—30, 585—90.)
- XI. 623—30. fugiunt penitusque
datis referuntur habenis:
Qualis ubi alterno procurrrens gur-
gite pontus
Nunc ruit ad terram scopulosque
superiacit unda

Frangentem fluctus scopulum ferit,
aut latus alti
Montis adest seramque sibi parat
unda ruinam.

VII. 143—50. A pompeianusok ké-
szülődése: s az isteneké a giga-
sok ellen.

IX. 179—85. Accipit omnis

Exemplum pietas, et toto litore
busta

Surgunt Thessaliciis reddentia ma-
nibus ignem:

Sic ubi depastis submittere gra-
mina campis

Et renovare parans hibernas Apu-
lus herbas

Igne fovet terras, simul et Garga-
nus et arva

Vulturis et calidi lucent buceta
Matini.

795—800. late pollente veneno

Ipe latet penitus, congesto cor-
pore mersus:

Nec lorica tenet distenti corporis
auctum.

Spumeus accenso non sic exundat
aëno

Undarum cumulus: nec tantos
carbasa Cauro

Curvavere sinus.

X. 444—8. Et timet (Cæsar) incursus
indignaturque timere.

Sic fremit in parvis fera nobilis
abdita claustris,

Et frangit rabidos præmorso car-
cere dentes,

Nec secus in Siculis fureret tua
flamma cavernis,

Obstrueret summam si quis tibi
Mulciber, Aetnam.

Spumeus extremamque sinu per-
fundit arenam,

Nunc rapidus retro atque æstu
revoluta resorbens

Saxa fugit litusque vado labente
relinquit.

(Cf. VII. 458—66; 718—21.)

VII. 624—40. Harczi készültek.

X. 405—11. Ac velut optato ventis
aestate coortis

Dispersa immittit silvis incendia
pastor;

Correptis subito mediis extenditur
una

Horrida per latos acies Vulcania
campos;

Ille sedens victor flammas despec-
tat ovantis:

Non aliter socium virtus coit
omnis in unum

Teque iuvat, Pallas

VII. 461—6. Sævitur amor ferri et
scelerata insania belli,

Ira super (Turni): magno veluti
cum flamma sonore

Virgea suggeritur costis undantis
aëni

Exultantque æstu latices, furit
intus aquai

Fumidus atque alte spumis exu-
berat amnis;

Nec iam se capit unda; volat va-
por ater ad auras.

VII. 461—6.

IX. 59—67; 729—30. (L. fönt!)

Vergilius mint sok másban, a hasonlatoknál is híven megtartotta Horatius ajánlatát:

Vos exemplaria Græca
Nocturna versate manu, versate diurna;

s hasonlatainak nagyobb részét szóról-szóra vagy változtatva s egészen átdolgozva és kiművelve, Homerosból merítette.

Midőn tehát azt állítjuk, hogy Lucanus több hasonlatát Vergiliustól kölcsönözte, azt is mondhatnók, Homerosból vette. Tekintve azonban a főntebbi szó- és kifejezésbeli egyezéseket, melyek nem egy helyütt szembeötlők, tekintve továbbá Vergiliusnak utódjára gyakorolt ismeretes nagy hatását, természetesnek találjuk, hogy Lucanusnak a főntebb kimutatott egyező hasonlatoknál egyenesen, közvetlenül Vergilius lebegett szeme előtt. E kimutatás azonban csak az Aeneis hat utolsó énekére vonatkozik, de sokat vett Lucanus Vergiliusnak más műveiből is.

Az egyik forrása tehát a hasonlatok alkalmazásában Vergiliusnak s Lucanusnak is az utánczás. De Vergilius is nemcsak Homeros s Lucanus is nemcsak Vergiliust, hanem több más régi római költőt is utánoztak, hogy Enniuson s Næviuson, illetőleg Ovidiuson, Senecán, Juvenalison s Grattius Rabiriuson kívül másokat ne említsek.

De voltak mindkét költőnek egyéb forrásai is, honnét hasonlataikhoz tárgyat merítettek. Más fogalomkörök is szolgáltattak nekik eszméket, melyeknek kisebb-nagyobb egyezése a két költőnél utalhat általános szokásra, azon kor műveltebb embereinek közös ismeretvilágára, de a fentebbi okoknál fogva Lucanusnál kétségtelen utánczásra is.

Ily források Lucanusnál: *a*) az élet és tapasztalat (cirkusz és egyes véletlen jelenetek), ily tárgyú hasonlat azonban nem sok van nála; ¹⁾ *b*) a mitológia, történelem (hadakozás). földrajz; ²⁾ *c*) különféle alkalmakkor észlelhető természeti jelenségek (égi

¹⁾ *a*) I. 291—5, IV. 237—43, 708—10, VIII. 197—201. — *b*) II. 20—8, 187—90, 297—303, IV. 286—91.

²⁾ *a*) I. 70—80, 572—7, 674—6. II. 162—5, 633—8. IV. 548—57. V. 183—9, 216—8. VI. 648—51. VII. 143—50, 568—70, 776—80. X. 464—467. — *b*) I. 115—8, 303—305, 578—80. II. 672—8, 714—9. III. 284—90. V. 705—8. VI. 48—54, 165—6. IX. 471—9, 826—7. X. 60—2. — *c*) I. 100—6. V. 97—101, 434—41. VI. 88—92, 269—78, 293—6.

tünemények, tűz, víz, szél, vadászat, hajózás), természetrajz (állatvilág), fizika.¹⁾

Vergilius egyéb forrásai: a) a mitológia, földrajz, hadakozás, az élet; de ily fajtájú csak néhány.²⁾ Vergilius legtöbb hasonlatának forrása b) a természet s különösen az állat- és növényvilág.³⁾

Sokszor megrójják mindkét költőt, — Lucanust rendszer erősebben, Vergiliust kevésbé — hogy túlságos sok hasonlatot szőnek az esemény folyamába. Hasonlataik számarányának föltüntetésére álljon itt e kimutatás:

Phars. énekei	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	Összes.
Hasonl.	17	11	6	9	9	13	4	1	11	4	85
Aeneis énekei		VII	VIII	IX	X	XI	XII				Összesen
Hasonl.		8	8	13	16	11	17				73

Vergiliusnál tehát aránylag több a hasonlat. A megrovás jogosságát azonban átlátni nem lehet. Mert miért válnék az éposznak kárára a hasonlat, még ha kissé sok is, ha egyébként jól, találóan s a maga helyén van alkalmazva. Jól van pedig beszöve a hasonlat, ha nem a dolgok, viszonyok *pontos egyenlőségének*, mennyiségének, hanem csak kisebb-nagyobb *egyezésének*, minőségének

¹⁾ I. 135—43, 149—57, 205—12, 257—61, 327—31, 388—91, 493—6, 498—503, 542—4. II. 266—8, 416—8, 453—60, 601—9. III. 40—5, 361—5, 469—73, 482—4, 549—52. IV. 102—9, 132—6, 295—8, 436—44, 720—9. V. 335—9, 617—24, 638—40, 709—16. VI. 64—8, 181—3, 205—13, 220—3, 263—7, 285—7. VII. 124—7. IX. 179—85, 284—93, 458—62, 493—4 780—2, 795—800, 808—10, 819—21, 902—8. X. 444—8, 500—3.

²⁾ a) VII. 361—4, 672—7. VIII. 241—6. X. 565—70, 763—8. XI. 657—63. XII. 231—9, 701—3. — b) IX. 30—2. XII. 701—3. — c) X. 247—248. — XI. 615—7. XII. 855—9.

³⁾ a) VII. 520—30, 458—66, 585—90, 698—702, 718—21. VIII. 19—25, 86—9, 388—92, 524—7, 587—91, 621—3. IX. 666—71, 705—8, 708—16. X. 133—8, 270—5, 356—61, 405—11, 602—4, 693—6, 803—10. XI. 296—9, 623—30. XII. 365—8, 451—6, 523—6, 684—90, 908—14, 921—4. — b) IX. 59—67, 339—42, 551—4, 561—6, 729—30, 792—8. X. 96—9, 262—6, 454—6, 707—18, 723—9. XI. 454—8, 490—7, 720—4, 751—8, 809—15. XII. 4—9, 101—6, 473—8, 587—92, 715—24, 749—55. — c) IX. 434—7. 677—82. XI. 67—71. XII. 65—9, 206—11. — d) VIII. 378—84, VIII 411—5.

kifejezésére szolgál. Célja ennél fogva a minőség érdekes és határozó szemléltetése, szembeötlőbb kidomborítása, szóval két összehasonlítandó dolog közül az egyik minőségi s nem mennyiségi mértékének élesebb körvonalozása.

Vergiliusnál pedig e tekintetben — szinte föltétlenül mondhatjuk — nincs hiba. Hasonlatai mind olyanok, melyek a valódi czélt tartva szem előtt, hangulat keltésére, a kedély és képzelem felizgatására, fokozására, különösen pedig a leírt események tisztább megvilágítására, tehát nem csupán a mennyiség szaporítására valóók. Épen azért, ha le is ír előzőleg valamit, sohasem teszi azt hosszadalmasan, nem vág a leírással a hasonlat szerepébe, hanem erre bízva a képzelet megkönnyítését a tisztább fogalomalkotás munkájában. Vagy máskor a hosszabb leírás helyét egy-egy ügyes, találó hasonlattal pótolja. Így aztán hasonlata, ha kissé több is, sohasem fölösleges, sohasem untató és fárasztó.

Lucanus hasonlatainak ellenben éppen az az egyedüli hibájuk, hogy nem ritkán fölöslegessé teszi őket. Ő ugyanis vagy túlságos részletezéssel leírja előbb a dolgot, jelenetet, a mit hasonlattal akar megvilágítani, vagy pedig csupán leír valamit aprólékosan, a hol elég és jobb volna egy-egy odavágó hasonlat. S így, mivel a leírás már minden oldalról mutatja a tárgy milyenségét, a rákövetkező hasonlat vagy elveszti minden hatását, vagy pusztán mennyiségi hatást gyakorol; tehát mindkét esetben fölösleges. Hogy így van, meggyőződhetünk, ha egynémely hasonlatát¹⁾ az előttük levő leírásokkal együtt olvassuk. Általában rövidebben, csak főbb vonásokkal kellett volna leírnia s úgy kiegészíteni a képet, emelni a hatást a hasonlattal.

A mellett Lucanus, midőn valamely ismeretlen vagy olyanak vélt dolgot akar ismerthez hasonlítani, az ismeretlent előbb hosszan körülírja.²⁾ S ezzel hasonlata elveszti csattanóságát. Ilyenkor aztán maga a hasonlat is kivánni valót enged, nemcsak az alkalmazása. Nagyon érdekes akar lenni s unalmassá válik. Ez természetesen hiba; s mégis vannak, a kik Lucanusnak érdemül rójják föl, hogy míg Vergilius a rokon eszméket annyira, a mennyire a hasonlat lényege kívánja, csak érinti, Lucanus a hasonló-

¹⁾ Pl. II. 663—8, 672—8; V. 617—24, 638—40. stb.

²⁾ V. ö. Heitland i. bev. 89. l.

ság minden apró részletét kimeríti. Csakhogy ez nála a terjengősségre vezet.

Mindkét költő egyébként, s különösen Vergilius akkor nyúl hasonlatokhoz, midőn fontos és heves harci jelenetekről, egy-egy kitűnő hősről s szép vitézi tetteikről van szó. De Vergilius alkalmazásai sikerültebbek; jobban eléri velük azt, a mit akar; ő nemcsak megvilágítani tud velük, hanem érdekeltséget is kelteni. Lucanusnak ez nem sikerül úgy a leírásoknál, hanem inkább a hősoknél, ha harci tettekről szól. (V. ö. például VI. 165—6, 181—3, 205—13, 220—3).

Magukban tekintve Lucanus hasonlatait, kétségkívül sok szépséget rejtenek magukban. Mint hasonlatokból lereszelhetetvolna az átsimitásnál az itt-ott mutatkozó göröngyöket, habár a szerves összefüggésnél, a beillesztésnél talán nem is pótolhatta volna a hibákat.

Így külön valóban találóan lehet őket némi csiszolásra váró mozaikhoz hasonlítani.

*

Nem szándékunk a Pharsalia 124 s az Aeneis VII—XII. énekének 115 leírását egyenkint felsorolni, hanem még a kijelöléseket is mellőzve, csak néhány általános észrevételt akarunk rájuk tenni.

Mint e számok mutatják, Vergiliusnál aránylag jóval több leírás van mint a Pharsaliában. De Lucanus rajta volt, hogy a kisebb számot — éposza szerkezetének kárára — más úton pótolja. Mert Lucanus Pharsaliájában azért nem kisebb, hanem nagyobb tért foglal a leírás, mint az Aeneis hat utolsó énekében.

Ha átolvasunk csak egynéhány leírást a két költeményből, azonnal szemünkbe ötlük egy nagy különbség leírásaik közt, mely különbség egyszersmind feltűnteti az ellentétet a két költő költői egyénisége közt s költeményeiknek jelleme közt is. E nagy különbséget leírásaik terjedelme s minősége mutatja, s az a mód, melylyel azokat a költemények szerkezetébe illesztik.

Míg a régi költészetben, jelesen Homerosnál, az ember mint ilyen, az ő egyénisége, szokásai, jelleme s ennek folyománya a fő s a környezet, az ú. n. scena csak mellékes, másodrangú valami, s ép azért a költő minden figyelmét, alkotó erejét az emberre, a hősre, nem pedig környezetére fordítja: addig a későbbi költőknél e viszony mind jobban és jobban az ellenkezőre fordul.

Vergiliusnál még jelentékeny szerepük van az emberi tényezőknél, az istenek is még közel állanak hozzájuk, még barátokul tekintik őket, még közöttük járnak, velük harcolnak mint emberi alakot öltött égi lények; mert a hit melege még nem hült ki. De az emberi érdek, az egyéniség szerepeltetése mellett már nagy gondot fordít a környezet minőségére, alakulására is. Sőt azt lehet mondani, hogy, ha az utóbbi nem is fontosabb az előbbinél, legalább is oly fontosságú. Vergilius ugyanis ritkábban vagy sűrűbben, de észrevehető kedvteléssel bocsátkozik leíró részletekbe; de még mindig mértékkel, a helyzethez illően s megfelelő helyen. Az eruditióra gondot fordít, jellemző és lényeges vonása; de mindig természetes, sohasem túlzott.

Lucanusnál már egészen megfordul a viszony. Itt már a scena minden, kirívólag azon van a fősúly; az ember csak másodrangú tényező, s alig több mint egy mechanikusan mozgó fabáb, mely a maga vagy a költő nevében különösen deklamálni tud. Lucanus ugyan még a semminél valamivel több erőt veszteget a jellemalkotásra, kísérlete a többoldalú jellemzésre egy-egy helyén még föltűnik; de mivel figyelmét a környezet s a szoros értelemben vett leírások kötik le, csak elnagyolt jellemekek kerülnek ki fáradt keze alól. Minden erejét a környezet rajzába önti; azért az egyének megfestésére csak bágyadtságra valló halavány s a fáradtság közepette néha-néha erőszakosan összeszedett s nem fékezett erőre mutató durva színek jutnak. Vonásai köznapiak, nem kidomborítók, kúszáltak, nem művészi harmoniába olvadók.

A vallásnak csak jelentéktelen töredékeit mutatja s ezeket is csak akkor, ha leírásra nyújtanak alkalmat. Az isteneknek nincs rája hatásuk. Mi más marad tehát neki hátra, mint folyton leírni és leírni s a deklamálás mellett a dolgok materiális oldalát olykor, triviálisan, rendesen hajszálhasogatásig menve, s az eruditiót mindenfelé egész az unalomig fitogtatni! ¹⁾

A leírást vévén az érdekkeltés egyik fő eszközéül, túlságos hosszú leírásokba téved, — mint már föntebb (26. l. 2. és 3. jegyz.) láttuk — az élénkség rovására, azért, hogy mutogathassa fizikai, földrajzi stb. ismereteit.²⁾ «Semper fere magniloquentia, — mondja helyesen Burmann — exaggregatione et odiosa cumulatione rerum

¹⁾ V. ö. Heitland id. bev. 46. szám e) pontját.

²⁾ V. ö. különösen III. 457. skv. s az egész IX. éneket.

et verborum, obscuris loquendi modis, excursionibus nihil ad rem attinentibus, affectatione polymathiae, scholasticae sapientiae et Stoicorum dogmatum ostentatione laborat». A legapróbb részletekig leír mindent, még oly dolgokat is, melyeket legfőlebb érinteni kellene egy-két szóval. Mindez az époszon kívül talán szép és jó volna, de époszban sértő, unalmas s megrontja folyását.

Vergilius érzi, minek leírása szükséges. Főlösleges terjengőségbe sohasem téved; csak annyira írja le a dolgot és úgy, a mennyire s a mint a helyzet kívánja.

A plasztikusság mindkét költőnek kiváló érdeme.¹⁾ De Lucanusnál hiányzik Vergilius behizelgő szelíd művészete, józan higadtsága. Vergilius tollát nem vezeti a fékvesztett szenvedély, Lucanus nagyon is hajlik heves természetére, ingerült kedélye sugalmára. Olykor egész a nyers, undorító realizmusig megy,²⁾ máskor meghatóan festi a fájdalmat, a szenvedést s élénken a kétségbeeső félelmet. Szenvedélyessége ragadja őt a megkezdett úton. A kifárasztásnak nem tudja elejét venni idilli kedves képekkel, más közbeszúrt érdekes jelenetekkel, mihez Vergilius kitűnően ért.

Lucanus leírásai ragyogásukkal inkább a szemet kápráztatják; s ha mégis a kedélyre is hatnak, sohasem hangolják vidámságra, csöndes elmerengésre vagy megnyugvásra, hanem szomorúságra, borzalomra vagy éppen szenvedélyességre. Gyakori helyrajzai pedig ritkán mentek a szárazságtól. Színeit pazarul szórja, de csekély változatossággal s elbágyaszt. Elfáradunk a hosszas egyhangú kép szemléletében, szeretnénk már áttérni másra, de nem vezet. Egy helyben marad nagyon sokáig, türelmünket végkép kimeríti. Vergilius sokféle leírásai helyett nála majdnem kizárólagosak a vidékeké, harczoké s érzelmeké. — A leírásokban nem utánozza nagy elődjét. Csak némely helyütt tartja szem előtt az Aeneis első részét, különösen a szép VI. éneket.³⁾

Mindezen okokból Lucanus leírásait nemcsak nem lehet Vergiliuséi mellé helyezni, hanem sokat közülök még kiszakítva sem szabadna tárgyilagosan oly határtalan magasztalásokra érdeemesíteni, mint a milyeneket pazaroltak s pazarolnak kétségkívül elfogult bámulói Lucanusnak minden hasonlatára megkülönböztetés nélkül.

¹⁾ V. ö. Aen. VIII. 620—728; Phars. III. 399—425, X. 155—71.

²⁾ Pl. II. 173—87, IX. 700—838. stb.

³⁾ Pl. Phars. VI. 642. skv., Aen. VI. 237. skv.

Főntebb, hol Lucanus és Vergilius rokon hasonlatait összeállítottuk, már volt alkalmunk szemügyre venni a két költő néhány hasonló, kisebb-nagyobb utánzásra valló helyét. Hogy ezekben csakis Lucanus lehetett az utánzó s nem megfordítva, magától értetődik. E mellett Heitland¹⁾ és Ribbeck Waldemár²⁾ a Pharsaliából 116 helyet gyűjtöttek össze, a melyek az Aeneis VII—XII. énekének egyik vagy másik sorához, kifejezéseihez többé-kevésbé hasonló, sőt nem egygyel majdnem szóról-szóra egyenlők. Természetesen még több ily helyet lehetne összegyűjteni, ha az Aeneis első felét s Vergilius egyéb munkáit is szem előtt tartanók. Bátran mondhatjuk s Heitland kiváló gonddal készült összeállításából — bár még ez sem egészen teljes — meg is győződhetünk, hogy akkor a hasonló helyek legalább is megháromszorozódnának.

S azok ellen, a kiket ezen értekezés elején említettünk (Dean Merivale, Voltaire s többen), s kik szeretik azt állítani, hogy Vergiliusnak Lucanusra semmi vagy nagyon csekély hatása volt, ezek az egyező helyek nagyon csattanós bizonyítékul szolgálnak. E nyilvánvaló egyezések szinte arra készítetnek, hogy — midőn Merivale azt állítja Lucanusról, hogy «nem tanulmányozta, csaknem azt hinné az ember, nem is olvasta Vergiliust», — róla állítsunk hasonlót, hogy t. i. nem olvasta, vagy legalább nem jól olvasta Lucanust és Vergiliust.

Sokan túlságosan magasztalván Lucanust, oly eredeti lángésznek szeretik nevezni, a ki mindent csak magamagától teremtett; mintha ilyenmő kölcsönzések tehetsége ellen szólnának.

Az említett egyezések részint olyanok, hogy közös forrást használhattak mindketten a földrajzi s mitológiai ismereteknél, egyes tulajdonnevek használatában s más ilyenmő részletekben; részint pedig olyanok, a melyekben Lucanus vagy nyilván követendő mintául vette Vergiliust, vagy a melyekben a két költő egyes kifejezései, szerkezetei, sőt egész sorai is föltűnő hasonlóságot mutatnak.³⁾

A szók, kifejezések és szerkezetek egyezésére talán azt mondhatná valaki, hogy azok magukban véve jelentéktelenek,

¹⁾ Haskins kitűnő angol kiadásának — melyet Luc. legjobb kiadásának kell tekintetünk — bevezetése CX—CXXIV. l.

²⁾ Ribbeck Ottó Vergilius teljes kiadása III. k. 393—420. l. «Auctores et imitatores Verg.» — ³⁾ Heitland i. bev. 109. l.

tehát mitsem bizonyítanak az utánzás mellett, mert lehetnek esetleges, véletlen találkozások, illetőleg közhelyek. — De ebben az esetben figyelembe kell venni a hasonlóságok nagy számát, hogy tehát azok nem lehetnek mind közhelyek, sem pedig véletlen egyezések.

De van egy más körülmény is, mely feltevésen alapszik ugyan, de nagyon valószínű feltevésen, a melyet figyelembe véve, másképen kell ítélnünk. Ha ugyanis feltehető egy korábbi költőről, különösen ha oly nagy hatású, mint épen Vergilius, hogy egy későbbi költő ismerte őt, hogy tehát kifejezéseit utánozhatta, akkor az eset egészen más. Már pedig be van bizonyítva s Seneca és Lucanus saját szavaiból is tudjuk, hogy ismerte nemcsak Homeroszt, hanem Vergiliust is, a tüzetes egybevetés pedig világosan mutatja a hasonlóságot: tehát bátran következtethetjük, hogy *Lucanus nyelvében is utánozta, követte Vergiliust.*

Foglaljuk össze immár röviden és általánosságban a két költő egymáshoz való viszonyáról s egyéniségükről mondottakat. Vergilius a szerény és szelíd lelkületű idill-író, az egyszerű és csendes mezei élet őszinte magasztalója, mint elsőrendű epikus is tökéletes mester a tárgy, az eszmék és részek kapcsolatában, az anyag természetes és szabályszerű elrendezésében. Nagyszerűen, érdekesítően szövi a mese szálait, s megragadó művészettel vonja be megtisztult képzeletének harmóniájával a költői stílust és a csekély kivétellel zavartalan folyású ritmust. Épen úgy ért a remek s jellemző dikcióhoz, mint a művészi öntudattal s kiszabottsággal beszótt hasonlatokhoz és szabatos leírásokhoz. Nem ok nélkül s érdemtelenül lett hőskölteménye az époszok minden tekintetben követendő példaképe.

Lucanus ellenben fürge, fiatal világfi, nagyhangú és sokbeszédű; ki meri ugyan remélni, hogy Pharsaliája soha feledésbe nem megy (IX. 985—6), de azért inkább csak saját kora ízlésének kielégítésére, hallgatónak kétes értékű tapsára vágyódik. Az arányos és helyes elrendezés iránt érzéke nincs. Képzelete vagy egyáltalán nem nyilvánul, vagy féktelenül tör elő. Épen azért imaginatiója vagy semmi, vagy sértő; inventiója kevés, lekötött. Harmóniája nem ritkán zavart; átmenetei meglepően hirtelenek, a részek összefüggése laza. Az egészen ragyogó, de hideg pompa uralkodik, mit csak egyes, természetük szerint olyan részekben bír leküzdeni a vergiliusi gyöngéd érzelmi melegség. Olyan mint a téli

nap; a szikrázó hópelyheken megtörve kétszeresen ragyog, de nem melegít, a hideg derűben is nyomott kedélyt kevésbé hatja meg.

Az egyes kiváló részeknek költői hatását elnyomja az egésznek szónoki hatása. Leírásainak bámult plasztikusságát elhomályosítja a terjengősség. Találó, szép hasonlatait megrontja a kevésbé gondos alkalmazás. Nagy hibákkal nagy szépségek küzködnek nála az elsőségért.

Lucanus műve a szenvedélyes ifjú «erölködés elstetett eredménye», Vergiliusé «kedves munkálkodásnak érett gyümölcse».

BÁRDOS REMIG.

PETOFI JÁNOS VITÉZÉNEK NÉPIES ELEMEI.

Mikor mint gymnasista először olvastam Petőfi «legszebb költői beszélyét» és oda jutottam, hogy János vitéz a tengeri viharban egy hab tetejéről a rojtos felhőbe kapaszkodik, s úgy menekül szárazra, meglepve és csalódottan vettem félre a könyvet. — Hiszen ha ennyit törődöm a valószínűséggel, én is írok ilyen költeményt, százat is egy esztendőben! (Most már nem szükséges bevallanom, hogy biz én száz esztendő alatt sem írnék egyet is.) S mikor aztán — jó későre! — tovább olvasva a vitéz Jancsi történetét, láttam, hogy csupa fölkezt mesei hősök tusakodnak benne, szégyenkezve békültem ki a merész huszárvágással, melylyel Petőfi a nehéz helyzetből kivágta magát. — No igen, ha mese, ha mese.

Hát persze, hogy ezt kellett volna tudnom, már mikor az olvasáshoz fogtam. De épen ezen mű fölött ékeskedett a kiadás I. fejezetczíme, hogy «Elbeszélő költemények. 1844—1848.» S aztán maga a költemény is úgy kezdődik, mint egy mindennapi történet, egy közönséges költői elbeszélés. Igaz, hogy a költő fokozatosan mélyed a mesésbe, a mint Tatár-, Talján- és Lengyelországot, Indiát és Franciaországot egy zsinórra fűzi és Franciaország határhegyein a csillagok közt gázoltatja a paripákat. De arról megint nem tehettem, hogy épen egy évvel Petőfi előtt bizonyos Garay János bizonyos Obsitos cz. költeményt írt, melyet minden kis diák ismer, és mely után az ilyen katonai élményeket már nem tekintjük többé meséseknek, legföljebb csak «mesék»-nek.

Főképp ez a két körülmény okozta, hogy mikor békés illúzióban hirtelen azt a salto mortalé-t oly őszinte hangon olvastam, — én hanyag hangnak vettem — meglepettségem olyan teljes volt. De úgy látszik, mások is voltak, kiket többé-kevésbé félre vezetett egy s más dolog a költemény felfogásában. Toldy, Szvórényi, költői elbeszélésnek, illetve népies eposznak veszik a János vitézt, tehát szintén főképp a kezdet hatása alatt állanak. Névy és Beöthy költői mesének nevezik s azóta többnyire ez, vagy az egyszerű népmese név járja az irodalomtörténetekben (Salamon F. már 1860-ban tündérmesének mondja¹⁾ bár még 1893-ban is jelent meg olyan kézi könyv, mely «népies eposzt» emleget. Fischer S. nagy könyvében²⁾ úgy látszik változatosság kedvéért mesének, népies elbeszélő költeménynek, éposznak és népies éposznak nevezi a János vitézt s Badics F. is³⁾ bizonyára a hagyomány kényszere alatt első sorban «népies elbeszélő költeménynek» s csak másod sorban, «közelebből meghatározva» nevezi népmesének, «mely a hasonnevű népies alkotásoktól csak a tárgy művészebb feldolgozásában s a verses formában különbözik».

A mint látjuk, a címzés meglehetősen változatos és annyiféle alapot ad a felfogásra, hogy mindenik szerint nem lehet igazságos az ítélet. Változó a részletes felfogás is. Toldy szerint a népmesének csak «szellemében» van írva a János vitéz, Badics szerint (97. l.) a költemény «két elemből van szöve»: a katonáskodás népeleti eleméből, hol «a költő nem képzelete után indul, hanem magát az életet s azokat a viszonyokat, tájakat rajzolja, melyeket színről színre ismert»; másik eleme «tisztán képzeleti, illetve népmesei vonásokból» áll, «melyekben leleményes, új», mert «a mesei hagyomány ősi tökéjén» kívül «a saját képzeletére van utalva». (49. l.) Fischer szerint is «a mű két irányban halad, mely a népmonda és elbeszélés hangját, tulajdonait egyesíti;» és «Petőfi nagy érdeme abban áll, hogy a népies elbeszélés lényegét eltalálta úgy a conceptióban, mint a compositióban, úgy a színezésben, mint a hangban» (221. l. Lásd még 230. l.) Egyébként sajátnemű, őseredetinek tartja e népmeséjét is, mint minden művét Petőfinek. Az irodalomtörténetek főképpen két dologban egyeznek meg: abban,

¹⁾ Irod. Tanulmányok I. 251. — ²⁾ Petőfi élete és művei. Fordította Tolnai L. Budapest. 1890. — ³⁾ Petőfi Sándor válogatott költ. II. rész. Elbeszélő költ. Budapest, 1888. (Lásd 102. l.)

hogy a János vitéz remek az ő igazi népiességével és hogy laza, hiányos szerkezetű.

Ezen itéletek és czimzések egy része helyes, más része nem fér össze a helyesekkel, a felfogás tisztázása tehát ennyiért is jogsult volna, de fontosabb az a csodálatos körülmény, hogy Petőfi, ki annyszor próbálkozott sikertelenül elbeszéléssel, most az egyszer oly remeket alkotott, és ugyancsak ő, kinek különben a közfelfogás szerint a szerkesztés egyik legerősebb oldala, most épen a szerkesztésben tanusít felöttlő gyöngeséget. Nézetem szerint, ha e költeménynek a néptől merített, tehát positive népies elemeit részletezve megfontolás tárgyává teszszük, a költőnek úgy kivételes szerencséjét, mint gyöngeségét meg foghatjuk érteni.

A népies alatt itt főkép a népmeseit értem, s ilyen elemből főkép a személyek, szokások, események és a szerkezet vannak merítve.

A nyelv népies és hangjában mesei is, azonban szárnyalásában inkább Petőfies, minthogy a verses költemény nem szállhat az igazi mese lapályára. A nyelvi népies részleteket különben is csoportosította már Szarvas G.¹⁾; én csak egy adatra hívom fel még a figyelmet: a XII. én. 12.-ben előforduló «hej csinálom adta!» szólásra, mely merész és sikerült — euphemismus. Az euphemismus itt az igének *fel* igekötős alakjával könnyen kimutatható, s az ilyen euphemizálás ős népies volta — Szarvas G. cikkei után — nem szorul magyarázatra.

Hogy a személyek nemcsak népiesek, hanem a meséből vannak véve, azt nem szükséges mesék idézésével kimutatni. Mostoha leány, talált gyermek, gonosz mostoha, katona, tönkre vert király, elrabolt királyleány, grifmadár, óriások, boszorkány, kísértetek, fenevadak, sárkány, tündérek és a népelet személyei, mesteremberei annyi mesében sürgölődnek, hogy kívülök alig marad még néhány alak változatosság kedvéért. Ilyenek a helyek is. Előbb a falu, aztán az idegen: mély erdő, közepén világgal, hetedhét ország nemzeti névvel vagy a sötétség, halál s egyebek nevével, óperenciás tenger, Tündérország, élet és halál vize.

Viszont a szokások népiessége nem tenné mesévé a költeményt, mert egy költői elbeszéléssel is összeférne. De a népmesének is eltagadhatatlan tulajdona, hogy tündéri volta daczára is hű

¹⁾ Nyelvőr I. 20. l.

tükre a népeletnek, sőt néha még régi szokások, viszonyok, emlékét is őrzi. Így marad fenn a töltött szék feltalálása előtt divott vendégpárnák emléke abban a vonásban, hogy a megmentőként szereplő hazug alól kiugrik a 12 párna, mikor az igazi megmentő megérkezik.¹⁾ Ilyen az, mikor a távozó fiatal férj arany abroncsot rak békóul, hogy senkit meg ne ölelhessen, feleségének — karjaira,²⁾ ilyen, hogy közelebb álló példát vegyek, az, midőn az asztalnál a legkisebb rangúnak tisztelte a sült csirkét felvágni.³⁾ Ilyen régiség a János vitézben persze csak annyi fordul elő, a mennyi Petőfi ideje óta vált régiséggé, mert a mese a maga idejét rajzolja, csak azért hivatkozom rájuk, mert ki kellett mutatni, hogy a korrajz a mesének is tulajdona és a miatt még nem szükséges Petőfi költeményét az eposzok közé emelni. Már csak azért sem, mert az ő korrajza tovább terjeszkedik a falu határánál egész a háboruk és királyi udvarok képéig és ekkor is falusi kép marad, tehát mesét utánoz, nem eposzt. A harc úgy foly le, mint egy megbeszélte falusi verekedés: a huszárok «keresni indulnak»⁴⁾ a törököt, mint már a bibliai Ézsau, ki Jákobot halálra kereste. A király *egy* szakácsal főzet, s a huszárok *egy* szobában ülnek neki a lakomázásnak, stb.

Hogy ezt a katonai részt, tehát az egész első tagozatot is mesének, nem költői elbeszélésnek szánta Petőfi, több körülményből világos. Először világos onnan, hogy olyan humoros megjegyzésekkel él, melyek az ellenmondást rögtön felébresztik a naiv hallgatóban is, minőkkel a mesélő szokta feltüntetni, hogy most mesét beszél ám. Egészen a «tojáshejba kerekedett» hajózók⁵⁾ hatását teszi, midőn azt olvassuk, hogy a huszárok ha fáztak, hát a hátukra vették a lovukat, mint valami prémes bundát.⁶⁾ Másnemű népkölteményekben ilyen tréfálkozás nem fordul elő. Az ember hajlandó volna egyebet is tréfálkozásnak venni, India-Franciaország szomszédságát, a taljánországi hideget stb., de ezek naiv szájából hittől vannak mondva s naiv lélekben hitelre számítanak, tehát csak naivságok, mik azt bizonyítják, hogy Petőfi nemcsak népiest akart írni, hanem a népmesét a maga teljességében meg akarta

¹⁾ L. Kriza Vadr. 410. l. — ²⁾ Benedek Elek: Székely népmesék és balladák. Budapest, Pallas. 1885. (L. 153. l.) Hivatkozom erre a műre is, mert oly meséket találok benne, melyeket nagyrészt hallottam, s B. nem told beléjük újat, csak rövidít rajtuk. — ³⁾ U. o. 46. l. — ⁴⁾ XII. én. 6. vsz. — ⁵⁾ L. Kriza Vadr. 421. l. — ⁶⁾ IX. én. 3. vsz.

jeleníteni, nemcsak a népről s látszólag a népnek, hanem a nép nevében is beszél. És ez a főkülönbség Petőfi és Garay között, ki a népről szól, de a közönség álláspontjából és gúnyjával. Mégis legfő bizonyítéka annak, hogy Petőfi a katonáskodást is mesének tekintette, az a két dolog, hogy János vitéz a király leányát megmenti és a hagyományos felekiráltságot, illetőleg ő az egész országot elnyeri, és hogy a katonai pálya fellegbe kapaszkodással és grifmadáron való utazással végződik. Ha kiesünk abból az illuzióból, vagy mondjuk felfogásból, hogy mesét olvasunk, és csak költői elbeszélésféle vegyülékét látunk magunk előtt, akkor nem menti ki a csodálatos elemnek fokozatos emelkedése János vitéz felhőbeli kalandját. A katonai virtusoknak az Obsitosban is főtulajdonságuk, hogy a hős maga tesz, támad és ment, de nem mentetik, másik, hogy szerkezeti fordulatot nem okoznak és a hősön látható eredményük nem marad, pedig nem következik utánuk szerencsétlenség, a mi elmosná az eredményeket. Hisz a szerencsétlenség kisebbitené a hőst, ki ármádiákat tud szétverni egymaga. Szóval sokat elhisz a nép a katonának, de a hős személyére nézve döntő dologban csak a mesében ad a csodálatosnak helyet. S én azt hiszem, azok közül, a kik népies társadalmi történetnek gondolták a János vitézt sokan sajnálták a felhőjelenetnél illuziójuk és hitük elvesztét, míg mesekép természetesnek találták volna azt az életmentő léghajót.

Az események egy elbeszélő műben az inventio testté lett igéi. Ezeknek mesei volta teszi legigazábban mesévé költeményünket.

A cselekvény a természetes falusi életből indul ki, mint a mesében is majd mindig. Megragadó az egésznek drámaisága, mit hajlandók volnánk Petőfi drámai tanulmányainak tudni be, ha nem volna a népköltés, sőt a mese drámaisága általánosan ismert dolog. Az a motíválás, hogy egy árvagyereknek el kellett bujdosni és otthon hagyni szeretőjét (hisz kinek ne volna szeretője, mikor már bojtár!), de ő keserűségében is a becsület útján maradt, hát nem csapott fel zsványnak, mint annyi más, hanem katonának állott: gyönyörűbbnél gyönyörűbb jelenetekbe van öltöztetve, de velejében alig különbözik a mesétől. Az özvegyen maradt ember kenyeret akar sütni,*) de nincs tekenője, miben dagaszszon, átküldi hát leá-

*) Nyr. XII. 524. A bába és az öreg ember.

nyát a szomszédasszonyhoz, kérjen kölcsön. Ez ad is, de szintén özvegy lévén, megizeni a szomszéduramnak, hogy vegye el őt feleségül, majd lesz tekenője. Az ember aztán szénvonóval, majd szakajtóval, végre lapáttal szorul meg és a szomszédasszony ad mindent, de egyuttal mindenik alkalmat felhasználja, hogy egy-egy újabb öltéssel siessen a megszorult gazdának nyakába varrni magát. Ez sikerül is, és megvan a szegény szomszéd lányának az irigy mostohája. Annyi mese van, hol egyszerűen kész mostohával találkozunk, hogy ezt a bevezetést nem tekinthetjük egyébnek, mint motiválásnak. Csak a tárgy kisszerűbb, a művészet szerényebb, mint Petőfinél, de az eljárás egy, a világosság és drámaiság nem bágyadtabb.

Ezek a kezdő események a bujdosásig, úgy látszik, csak így általánosságban vallanak a mesére, sőt a bujdosásban is a pusztai út és vihar leírása annak drámai érzékeltetése, hogy mily messzement, s mily nehéz volt az útja a szerencsétlen Jancsinak. Annál kevésbé vagyok hajlandó a zsvány-kalandban epikus korképet látni a magyar alföld utazási viszonyairól.¹⁾ Sűrű erdő, melyben már oly sokáig bolyong a legény, nem lehet *alföldi* kép, inkább gondolna az ember, ha épen nevet akarna találni, a Bakonyra. Maga a zsványkaland úgy, hogy a hős túljár a rablók eszén, és mind elpusztítja őket, szemem szedett népmesei vonás. A Csodaerős királyfiban²⁾ s a Vadász királyfiakban³⁾ 12, illetőleg 24 rablónak fejét vágja le a hős. Hogy épen a ház felgyújtásával pusztitná el valaki az ellenségét, nem olvastam, de ez elégszer előforduló büntető eljárás a népnél.

Ép ilyen ismeretes jellemvonása a nép fiának, hogy rossz dolgában katonának csap fel. De nevezetes, hogy a mese ritkábban alkalmazza ezt az esetet, mint az élet, s inkább csak a kész katonáról, vagy az obsitosról tud mondani valót. Azért azonban idézhetek ilyen mesét is, pl. a Kis gyertya,⁴⁾ melyben az is előfordul, hogy a katona egy öreg koldussal titkon a király kincstárában jár, de a pénzből semmit sem enged elvenni.

Persze nagy útra viszik a katona Jancsit. Tatárország közepén, mint a tilosba merészkedett gulyás, találkozunk a veszedelmes gazdával, akárcsak két vásáros menet. A mesében is úgy találkozunk

¹⁾ L. Badics i. m. 98. l. — ²⁾ Nyr. IX. 232. l. — ³⁾ Kriza Vadr. 406. l. — ⁴⁾ Arany-Gyulai: Magy. népköltési gyűjtemény II. 460. l.

a seregek, hogy szépen elhaladhatnak egymás mellett, ha nincs számadásuk. Egy jó szóra itt is elférnek egymástól.

Magas hegyekre hág a had. Dædalus óta mindig forrón süt a nap a magasban. A Rudolf és Rudincza cz. mesében is¹⁾ oly magasra viszi Rudolfot a boszorkány-ló, hogy «még a ruhája is csaknem megpörkült» a naptól. S a milyen komoly hittel mondja ezt a mesélő, olyan komolysággal beszél Petőfi is a maga hősenek nagy melegéről. Egyéb, még mélyebb mesei vonás is van itt. A szegény katonák nem esznek mást, csak levegőt, és ez oly sűrű, hogy harapni lehet. Ezt a képet ismeri a játszadozó népképelet is ebben a szólásformában: «olyan sötét van, hogy vágni lehetne», vagy «olyan füst van, hogy megállna benne a bicska», s Petőfi a népmesék módjára oly esetet alkalmaz, mikor valóban úgy áll a dolog. Így látjuk Merényinél a Mészáros legényben valóban megtörténni azt a szólást, mit a gonosz nyelvűekre mondanak: hogy mikor meghalnak, a nyelvüket külön kell agyonütni. A mészáros legény megöli a boszorkányt, s megfőzi a saját kotyvalékos üstjében, de a boszorkány szőrös nyelve még az üstből is ki-kiüti magát és csúfolja a huszárt, míg ez ki nem kapja és egy kövön szét nem kalapálja. Így magyarázza Arany is Rózsa és Ibolyában ezeket a kifejezéseket: «szidja, mint a záporoső», «káromkodik, mint a jégeső»: «Lelkem, arra jég van . . . Ráhagyá Ibolya, nem tudván az árva, Hogy anyjának zúg ott iszonyatos átka».

A francia események mesei voltát már említettem, János vitéz nem fogadja el a megmentett királyleány kezét. Így tesz a mese hőse is, ha sok dologra van még fentartva. Így az Obsitos katonában²⁾, hol (bizonyára az észrevehetőleg hanyag elbeszélés miatt) nincs is megmagyarázva, miért nem kell a katonának a királyleány. A Beteg királyban³⁾ sem kívánja a hős a király leányát, mert nem is érte, hanem csak kíváncsiságból vállalkozott a kalandokra. Persze van olyan kegyes a mesélő, hogy a mással boldog hős mellett az árva leánynak is talál vőlegényt.

A tengeri vihar természetesen ritkább a magyar mesékben, de nem ismeretlen. Az Apollóniai királyfi meséjében⁴⁾ 7 napi tengeri utazás után nagy «égi háború» keletkezik és a hajót egy sziklához csapja úgy, hogy az diribról-darabra törik s csak a királyfi

¹⁾ Nyr. XVII. 427. 1. — ²⁾ Nyr. XVIII. 186. — ³⁾ Kálmány Lajos: Szeged népe. I. 131. — ⁴⁾ Nyr. XIX. 525.

menekül meg róla, a sziklára felkapaszkodva. Ez nem kapaszkodik előbb fellegbe, mint János vitéz, s valóban nem is olvastam (talán kevés a rendelkezésemre álló anyag), hogy a mese hőse, tehát emberi lény utazott volna felhőn. Arany J. meséjében és ennek eredetijében¹⁾ a vasorrú bába férje hasal a felhőn, azonkívül a garabonciás diáknak útja, de nem utiműve a felleg. Ez a felleg-országúton sárkányon vágtat végig²⁾ s csüngésről mindössze annyiban van szó, hogy a sárkány farka néha lecsüng a felhőből és csapkod s ekkor mélyen bevág a földbe. Beszéltem olyannal, kinek «az apja látta» ezt!

Mégis valószínűnek tartom, hogy van olyan mese, melyben emberi társadalomból származó hős kapaszkodik fellegbe s Petőfi hallotta azt és így ezt a jelenetet is a mese reális talajából fakasztotta, mely minden többinek is anyaföldje. Ekkor aztán nem is lesz az huszárvágás a nehéz helyzetből, hanem a helyzet maga is azzal a szándékkal van megválasztva, hogy alkalmat nyujtson ily szabadulásra. Mindenesetre szeretnék bizonyos lenni a felől, tud-e valaki oly mesét, melyben «két kezével» kap egy ember az életmentő fellegbe. Ismertebb alkalmatosság a táltost pótoló madár, többnyire grifmadár. Úgy veszik, hogy János vitéz fölpatanása a grifre szándékosan huszárosra változtatja³⁾ a mesét, de a mese is ilyenformán fogja fel a madaran való utazást. A Tündér Erzsébetben⁴⁾ mikor a harkály nem akarja tovább vinni a hőst, ez sarkantyuzni kezdi őt (464. l.), a Pásztorlegény botjában⁵⁾ «átalvetőt» is rak a pásztor sasára «elemózsiával» a szárnyas lónak, s mikor a cél előtt az kifogy, ő saját czombjából vág még húst. Ez utóbbi valószínűleg rövidítve van elmondva, én úgy hallotam, hogy előbb a talpaiból vág egy-egy nagyobb szeletet, aztán a bokája alól két-két kisebbet, s azóta van, hogy az ember nem lúdtalpu és olyan vékony az ina. Mindezt nem tehetné volna a legény, ha úgy «viszi» őt a sas, mint egy csirkét.

János vitéz haza érkezik és kedvesét, kit a kínzás és a bű megölt, sírban találja. Épen így jár a Vasfejű ember Pétere.⁶⁾ «Hát a feleségem hol van?» kérdi mikor bujdosztából haza érkezik. — Biz az édes fiam, mondja neki az édes apja, azután, hogy te elbuj-

¹⁾ Rudolf és Rudincza. Nyr. XVII. 427. — ²⁾ L. Nyr. XV. 40. —

³⁾ Badics i. m. 100. l. — ⁴⁾ Kriza Vadr. 454. — ⁵⁾ Benedek E. i. m. 199. l.

⁶⁾ Népkölt. gyűjt. II. 375. Csongrádi gyűjtés, tehát Petőfihez közel áll.

dostál, a nagy búsulásnak adta magát . . . a sok sírás-rívás, epekedés a földbe is vitte». Péter persze búsul, de mivel az üldözéseket kiállotta, nem maradhat szerencsétlen és meg is találja a boldogságot, de egy más leánnyal. — Gyulai és Arany J. költői meséi egy-egy önálló népmese feldolgozásai, a Petőfié a mesék kaleidoskópja, de belső formájában, mintha erre volna építve.

A rózsaszakításnak párját nem idézhetem, de ez úgy látszik csak véletlen, mert nagyon ismerős a vonás.¹⁾ A babona felfogása szerint elég bármi csekélység az óhajtott személytől, hogy az egész helyett szolgáljon. A kátyuban rekedt szekér gyakori alkalom, hogy a szegény lekötelezzen egy gazdagot, vagy hatalmasat. Így Merényinél a Három kívánságban. — Az első óriás úgy teritődik le, hogy behág János vitéznek hirtelen feltartott kardjába. Babszem Jankó történetében is hallottam, hogy Jankó egy lapu alá rejtözve csúfolta a csordást, s mikor ez a hang után kereste az apróságot, hogy nyers erejével álljon boszút rajta, ő feltartotta gombostű-dárdáját, s a csordás behágott. Az Elátkozott királyleányban²⁾ egy óriás felfalná a hőst, de ennek ruhája túból van és úgy összeszurkálja az óriást, hogy belehal. — Az óriáskirály agyoncsapása a kődarabbal Dávid óta szokásos módszer a góliátokkal szemben. — Az óriások mindenre alkalmas segítségét a maga tengeri szállíttatására használja, pl. a Csodálatos gyűrű hőse³⁾.

(Vége köv.)

KALMÁR ELEK.

KRITIKAI ADALÉKOK

a Statius Thebaisához írt scholionokhoz.

Alig találunk latin művet, a melylyel a tudósok oly keveset foglalkoztak volna, mint Statius scholiumaival. Az egyedüli teljes kiadás Lindenbrogtól 1600-ban jelent meg, s még maig sincs másik kiadásunk. Legújabbán Kohlmann kiadta ugyan Statiust, de a scholiumokat mellőzte. Barth Gáspár Adversaria-i, a melyekben óriási terjedelemben talán

¹⁾ Benedek E. i. m. 37. l. a leányt kútba taszítják, hol szép tulipánná válik, melyet vőlegénye mítsem sejtve leszakít s haza visz. Ebből változik aztán az vissza emberi alakjába. — ²⁾ Kálmány L. Szeged n. I. 137.

³⁾ Nyr. XV. 92.

soha sem létezett kéziratokból szövegjavítást akart készíteni a scholiumokhoz, alig vehető komoly tudományos kutatás számba. E munkát legújabbán egy német *) tudós lomtárnak (*Misthaufen*) nevezte, s erre az ítéletre bizonyosan Barthnak az a fenhéjázó és kérkedő modora vezette, a melylyel még nem megvetendő érdemeit is elhomályosítja. Hogy Barth igen sokoldalú és sokat olvasott tudós volt, az elvitathatlan, de munkái nem sokat érnek. Wölffin Eduárd tanár a Philol. VIII. 460. és 528. lapjain értekezik Barthnak az *Adversaria*iban Hyginus meséihez bizonyos (?) kéziratokban föltalált variánsairól, a melyekről belső kételyek és külső ellenmondások fölmerülése folytán kimutatja, hogy ezek csak légből szedett hamis állítások, mert az általa említett és átolvasott kéziratok soha sem léteztek. E kis értekezésemben megkísérlettem néhány scholiumnak a javítását, kezdve a VI. könyv 350. versétől, mert az első részt tudtommal már egy müncheni gymn. tanár földolgozta. E célra két kéziratot használtam: egy münchenit (cod. Monac. lat. 19482) nagy 4.º alakban, a mely csak a scholiumokat tartalmazza, és egy bambergit, a melyet Wölffin tanár volt szíves számomra meghoztatni (Cod. lat. Bamb. IV. II.) s a mely f.^o alakban a Thebaist és a scholiumokat foglalja magában. A többi Statius-kéziratokról Kohlmann értekezett a Philol. 33. száma 128. lapján. Ez utóbbiban az oldaljegyzetek félig s néhol majdnem teljesen el vannak mosódva, s így sok helyen egyáltalában olvashatatlan, a melyről már Prof. Ed. Wölffin is értekezett a Philol. 24. száma 156. lapján. Azonban ezen hátránya dacára is sok oly scholiumot tartalmaz, a melyek a müncheni kéziratban és a Lindenbrog-kiadásban hiányzanak, de e scholiumok korántsem újak, hanem más ismert írók munkáival szórul-szóra megegyeznek, eltekintve néhol egyes kisebb eltérésektől. Még azok a scholiumok is meg vannak benne, a melyeket Kohlmann néhány év előtt egy párisi kéziratból adott ki, sőt még nagyobb kiterjedésben. Így például VI, 576 ad voc. *Olivo*, az egész scholium szórul-szóra megegyez Isid. Etym. XVII, 7 egész . . . *volumen autem Gallica lingua bonum et magnum intelligunt*-ig. Úgy látszik, Kohlmann mindent újnak tartott, a mit Lindenbrognál nem talált meg, s nem vette észre, hogy az általa kiadott új scholium VI, 729 ad voc. *Infestos caestus* Serv. Aen. V, 69. verséhez írt jegyzetnek a másolata; továbbá VI, 69. ad voc. *Extemplo* megegyez Ser. Aen. I, 92 verséhez írt jegyzettel. A kisebb scholiumok többnyire a sorok között vannak, a melyeknél sokkal könnyebb a helyes értelmet kivenni, mint némely elmosódott oldaljegyzetekből, mert a legtöbb vagy legalább igen sok hiba onnan ered, hogy a másolók a sorok közt levő megjegyzéseket hibásan írták le vagy teljesen összezavarták, az egymás mellett álló

*) Bursian: Geschichte der Philologie.

szavakat minden összefüggés nélkül leírták a nélkül, hogy észrevették volna, hogy talán két vagy esetleg három különálló scholiummal van dolguk. Ily hibákkal van tele a müncheni kézirat is, a melyet én határozottan jobbnak tartok, s a melyet elővigyázattal használok a legnagyobb nehézségek megfejtésénél. Olvashatóan, szép nagy betűkkel van írva, és csak ritkán fordulnak elő benne elmosódott vagy olvashatatlan részletek. A másolók által elkövetett hibákhoz jönnek még azok, a melyek már Lindenbrog kiadásában a betűszedőknek tulajdoníthatók, a melyeknek a kijavítása természetesen nem nagy nehézségekkel jár. A javításnál előbb a lényegesebb részletekkel foglalkoztam, a melyeknek a kijavításánál első sorban magának Placidusnak a nyelvezetét, másodsorban pedig más írókból a hasonló helyeket kell tekintetbe vennünk, míg a kisebb hibákat, a melyek helyes szövege már a kéziratokban is meg van, vagy pedig egyes kevésbé lényeges eltéréseket csak minél rövidebben és minden fölösleges magyarázat nélkül soroltam föl, szem előtt tartván azt a német mottót, hogy: *wenig reden aber viel sagen*. A bambergi kéziratban előforduló új scholiumokat (körülbelül 30), a melyek már más auctoroknál előfordulnak, egyszerűen mellőztem. Érdekes volna azonban, hogy ezek az új scholiumok ugyanazon szerzőtől erednek-e, mint a már Lindenbrognál kiadottak, vagy nem. E kérdésre nemmel kell felelnünk. Ez kivüláglik a scholiumokban előforduló idézetekből, a melyek két csoportra oszlanak. Az első csoportban találunk idézeteket a legismertebb és legnevezetesebb görög és latin íróktól. Leggyakrabban van idézve Vergilius; azután Lucanus, a kitől az összes Thebais-scholiumokban körülbelül 120 idézetet találunk, továbbá Horatiustól 46-ot, Ovidiustól 25-öt, Terentiustól 19-et, Sallustiusztól 15-öt, Cicerótól 14-et, Juvenalístól 12-öt, Persiustól 6-ot, Lucretiustól 5-öt, Plautustól 5-öt, Varrótól 3-at, Martialistól 2-öt. Homér többször van megemlítve, de csak egyetlen egy idézet maradt fenn sértetlenül (p. 211), ezenkívül idéztetik még Ennius (p. 376), Tibullus (p. 193), Annæus Seneca (p. 145), Callimachus (p. 57, 120), Bacchylides (p. 254), Cratinus (p. 80), Petronius Arbiter és Mintanor Musicus (p. 144), Olympius (p. 180), Pomponius (p. 369). Természetesen nehezen hihető az, hogy Placidus mindezeket az írókat maga átolvasta, de hogy a legtöbbet jól ismerte, bizonyítják azok a találó szép hasonlatok, a melyekkel a saját állításait ismert írók idézeteivel megerősíteni igyekszik. Görög idézeteit a későbbi bárdolatlan és tudatlan másolók, a kik talán nem is ismerték a görög betűket, vagy egyszerűen elhagyták vagy igyekeztek latinra fordítani, vagy a görög szavakat egyszerűen latin szavaknak olvasták és így természetesen néhol mindenféle sületlenségeket sütöttek ki, a melyeknek a helyreállítása a mai szöveg-bírálatnak egyik legszebb diadala. Wölfflin a Philol. XXIV. száma 156. lapján néhány ilyen elrontott görög idézetet nagyszerűen

helyreállított, illetve kibetűzött. — Az idézetek második csoportjában későbbi írók fordulnak elő, pl. Sedulius (p. 286 Lind.), Boëtius (p. 124), és Martianus Capellától idézet az új scholiumban ad voc. *Semina mundi* (Theb. 8, 305), a melyet a dolgozat végén közlök. Hogy e második csoportba tartozó idézetek, a melyek szóról-szóra le vannak írva más íróktól, egy későbbi magyarázótól vagyis inkább compilatortól erednek, a ki legkorábban közvetlen Isidorus után élhetett, bizonyítja már az az egyszerű tény is, hogy ezeknek egyáltalában semmi önállóságuk és értékük nincs. Például csak két esetet említsünk meg, a melyek az író korának a meghatározásánál eddig mérvadók voltak: Lindenbrog-kiadás 286. lap: *Achaemenius, id est Chaldeus. Achaemenia ipsa est Chaldea, vocata ita a crudelissimo rege, de quo in Sedulio legitur*; ez már a második megjegyzés Achaemeniushoz és különben is nem valami lényeges; 124. lap: *unde in Boëtio legitur: «Copia pleno cornu»* ugyanaz, mint a Mythogr. Vat. II, 165 *unde dicitur: «pleno copia cornu»*, jöllehet a mythos elbeszélése nem egyezik meg teljesen szórul-szóra. A mi azokat a scholiumokat illeti, a melyeket Kohlmann adott ki újabban egy párisi kéziratból, lényegökben véve ezek sem újak. Már hármat említettem közülök, a melyek más írókkal szórul-szóra megegyeznek; a mi a többieket illeti, ezeknél is oly feltűnő a források használata, hogy az ilyen eljárást egyszerű irodalmi lopásnak nevezzük. Így pl. VI, 742. vershez ad voc. *Palaestras* az egész scholium azonos Isidorus Etym. 18, 24 megjegyzésével ad voc. *palaestra*; továbbá VIII, 617. vershez ad voc. *Pandionae volucres* a jegyzet hasonló Hyg. 45. meséjéhez, azaz ebből van nem egészen szószerint leírva. Egyszóval egyetlen egy új scholiumot sem találunk azon számtalan scholium között, a melyeket a bambergi kéziratban találunk, mert ezek csak későbbi toldalékok; sőt mi több, a Lindenbrog-kiadásban is vannak olyanok, a melyek nem az első magyarázótól erednek. E nézetet megerősíti az egyik legjobb kézirat, a müncheni, a melyben — a mennyire a második részből VI, 350—XII, az egészről itéletet lehet mondani — talán az összes későbbi toldalékok hiányzanak. Maga az a két végzetes hely is hiányzik, a melyek eddig a magyarázóknak oly nagy nehézségeket okoztak, a hol tudniillik Sedulius és Boëtius volt idézve. Legyen szabad még ezeken kívül néhány helyet felsorolnom, a melyek a cod. M.-ben hiányzanak, és a melyekről az első pillanatra észrevehető, hogy későbbi toldalékok. Ilyenek: VII, 184. vershez tartozó scholiumban hiányzanak e szavak: *Neptunus sc. equum, Minerva olivam*; VII, 267, *quam Hippomanes currendo superavit proiciendo tria poma aurea Veneris consilio*; VII, 331, *et in qua etiam colitur Minerva*; VIII, 298. vershez ad voc. *futile* hiányzik az egész scholium; VIII, 448 *per ignorantiam querebantur: quoniam et geminos esse se memineraunt*; VIII, 493, *et Apollo et Liber*; IX, 379 az egész schol. ad voc. *mitior heu*

miserō; VI, 362 az egész schol. ad voc. *quae via soles praecipitet noctem*; VI, 375: *Constet autem huius iniuriae hanc potissimum fuisse causam. Fulminato ab Jove Aesculapio, qui revocare ad vitam ausus esset Hippolytum, pater Apollo ubi se videt orbatum, sagittis Cyclopas occidit, qui Jovis fulmina fabricare consueverant: ob hoc mortalem indutus formam pecus Admeti iuxta fluvium pavit Amphrysum.* Ennyi azonban mutatónál elég.

Nincs tehát semmi okunk arra, hogy a scholiumok szerzőjének a korát későbbi írókból vett idézetek miatt az V-ik századba helyezzük, (V. ö. Herm. Schottky, de pretio Lactantiani comm. in St. Th. et de nomine, philosophia et ætate (sæc. V.) commentatoris, Breslau, 1846), ellenkezőleg a körülmények és a tények arra mutatnak, hogy az első magyarázó minden valószínűséggel a második század utolsó felében élt. Természetesen ezt egyedül tisztán nyelvészetileg lehetne leg-hitelesebben bebizonyítani, erre nézve ismernem kellene a scholiumok első és határozottan lényegesebb felét, a melyben bizonyára még sokkal több a későbbi toldalék, mint a második részben. A mennyire azonban a második félből következtetni lehet, ebben csak egy helyet találtam, a mely nyelvészeti szempontból későbbi időre vall, mint a második század, 241 l.: *laeditur adversum Phoebi iubar. Offuscatur Phoebi iubar, id est solis splendor laeditur, id est splendore ferri repercutitur.* Az első pillanatra látható, hogy itt két jegyzettel van tulajdonképen dolgunk: *laeditur. id est solis splendor laeditur*, ez az első magyarázónak a megjegyzése, és *laeditur: offuscatur, id est splendore ferri repercutitur*, ez későbbi toldalék. Az *offuscatur* kifejezés először Salvianusnál és Tertullianusnál fordul elő. A többi ritkábban előforduló szavak közül egy sem mutat későbbi időre a második századnál; 221. l. *obnubilat* (Gell., Apul.); 224. l. *calcabatur* (Liv.); 225. l. *lentescant* (Verg., Tac.); 227. l. *summitas* (Plin. m.); 248. l. *differre* «késlekedni» értelemben (Liv.); 266. l. *sericum* (Suet.); 300. l. *inexplebilis* (Sen., Plin. m.), 325. l. *caenosa* (Juv.); 328. l. *figmentum* (Gell.); 332. l. *exsecrabilis* (Liv.); 332. l. *praecipitium* (Suet., Sen. rhet.); 333. l. *contemptibilis* (Juriscons.); 350. l. *transadigit* (Verg., Apul.), és ezeken kívül még két költői kifejezés 254. l. *intabescere* (Ovid., Hor., Sen.), és 259. l. *munimina* (Ovid., Verg.); A «*causa certaminis*» (225. l.) szerkezet, a hol *causa* a genitivus előtt áll, már Cicerónál is előfordul, de am., 57: *causa amicorum*; azonkívül Liviusnál és Gelliusnál gyakran. A «*causa*» és «*gratia*» szócskákat Placidus fölváltva majd a genitivus előtt, majd után használja, a mely gyakrabban a *scriptores historiae augustae*-nél fordul elő először. S ezek volnának azok az eltérések, a melyek Cicero classicismusától részben elütnek, de a melyek korántsem vallanak az ötödik századra. A legkésőbbi írók, a kiktől a scholiumokban idézeteket találunk, Petronius Arbiter és

Pomponius, a kik a második század második felében éltek, és így Placidus kora is nagy valószínűséggel a második század végére vagy legkésőbb a harmadik század elejére helyezendő. — E néhány fölületes megjegyzéssel csak a figyelmet akarom fölkeltetni a későbbi kutatásokra, a mennyiben nagyon kívánatos volna, hogy valamelyik nyelvészünk venne magának annyi fáradságot, hogy a még csak föltételezett újabb scholiumokat a régiektől részletesebben, mint én most itt néhány példában megkísérlettem, különválasztaná, és körülményesebben bebizonyítaná, illetve meghatározná a scholiumok szerzőjének a személyiségét és korát.

* * *

A Statius Thebaisához írt scholiumok szerzője saját személyéről a következőképen nyilatkozik, VI, 364: *Sed de his rebus (Antipodibus) prout ingenio meo connectere (MB committere) potui, ex ineffabilis doctrinae Persei praeceptoris seorsum libellum composui Lactantius Placidus [Caelius Firmianus]*. E két utóbbi előnév jöllehet mindkét kéziratban (MB) s azonkívül Kohlmann szerint Philol. 33, 130, még más kéziratokban is előfordúl, valószínűleg csak valamelyik másolónak a javítása, a ki a scholiumok szerzőjét az ismert egyházatyával akarta azonosítani és ezért Lindenbrog kiadásában is hiányzik. Perseus mester személyét illetőleg a VI. 360. vershez írt scholiumot kell tekintetbe vennünk: *Huius secretae philosophiae magna laus Persis debetur, quod apud eam gentem (MB); [eamgentem L.; ea in gente Barth.] horum secretorum primum ratio habita est. Vel Perses scilicet ille magnus praeceptor huius philosophiae*. Ez a magyarázat mindenestre sokkal észszerűbb, mint Barth merész állítása, a ki Perses magust κατ' ἐξοχήν Zoroasterre akarja visszavezetni, vagy pedig a Minucius Felix Oct. 21., 2. és Cic. nat. deor. 1. 38 említett Persæus stoikus bölcsészre. VI. 362 *Quae via soles praecipitet. Lucretius «ergo utrum volvatur caelum» quod accidit, si media est terra; quod si in imo desinit, esse immobile*. Ez áll Lindenbrog kiadásában. Sokkal világosabb cod. M.: *quae si in imo desinit, caelum esse dicit immobile. Sed cum disputantium discordat opinio, verum nobis dicit, si quis [M; si qui L.] rite cognovit originum causas*.

VI. 367, *Limbo. Aliter limbus est fascia, quae ambit extremitatem vestium secundum antiquum ritum, ut victoris clamydem auratam habentem circum purpuram*. A hibás szöveg itt annyira szembetűnő, hogy kétségtelennek kell tartanunk, hogy ez csakis a betűszedők hibájából ered. A helyes szöveg: *ut Virgilius (Aen. 5, 250): victori clamydem auratam; [quam plurima circum purpura Maeandro duplici Meliboea cucurrit]*. Lehetséges, hogy a másoló kívülről tudta az Aeneist s az eredeti scholiumot ki akarta bővíteni és így kerülhetett ide a *habentem circum purpuram* bővítés.

VI. 369, *Certaminis instar. Speciem enim belli quadriiugum certamen adduxerat cupido vincendi.* A hadakozás módja tehát itt *quadriiugum certamen* volt; azonkívül volt még többféle hadakozási mód is, pl. kétkerekű kocsiharcz, párviadal gyalogos katonák között stb. Barth emendatiója «*in speciem belli*» nagyon kétértelmű s egyáltalában nem mond semmi újat. Azt hiszem, hogy itt inkább az egész scholiumnak az az értelme, hogy a csata képe *quadriiugum certamen*-né vált: *speciem belli in quadriiugum certamen adduxerat cupido vincendi.* Így Cicero Pis. 32: *adducere rem in certamen.* V. ö. Theb. VII. 171: *ut bellandi inter illos monstraret speciem.*

VI. 391, *Decora. Alias «decorique», ut propter metrum ea syllaba brevis accipiatur.* A helyes szöveget B-ben találjuk: *co syllaba*, mivel itt az író a kettős quantitusra, *decōri* és *decōri*, akar célozni.

VI. 404, *Tyrrhenum murmur. Tubam significat, quam Meleus, Tyrrhenorum imperator primus invenit.* A tuba feltalálóját Hom. II. 18, 219 scholiuma szerint Μάλεος-nak hívják; éppen így Mythogr. Vat. 2, 188. Ezenkívül Meleust már csak azért sem szabad mellékalaknak tekintenünk, a mely azonban Maleus-szal azonos volna, mivel magában a Thebaisban 4, 224. vershez a scholium így hangzik: *Maleus Tusculorum rex, qui primus tubam invenit*, és egy másik müncheni kéziratban (Cod. Mon. lat. 6396,) világosan Maleus olvasható.

VI. 413, le van írva egy kocsiverseny, a hol a porfellegekbe burkolt kocsisokról ez áll: *vix sese internoscunt clamore et nomine; aut enim confundit clamore sonum spectantium multitudo, aut frequenter increpitat cuius favor advenit (antevenit: Barth).* A scholium-író kétféle zajt különböztet meg: egyrészt a bámuló tömeg tetszésnyilvánítását, másrészt a megtapsolt kocsis lelkesedett kiabálását, a midőn folytonos ostorcsapásokkal és *gyi*-kiáltásokkal lovait még nagyobb erőmegfeszítésre biztatja. Tehát: *clamore sonum spectantium* és — *frequenter increpitat, cui favor obvenit.* [V. ö. 6, 463 *Ascheton increpitans*, 6, 224, *Increpitans scetum*, 6, 460 *nec iam sufficiunt stimuli, nec verbera, voce nominibusque cient.*]

VI. 423, *Oleniis. Dicit igitur verberum crebritatem assiduos imbres posse superare.* Úgy cod. B mint M es M^o: *verberum crebritate assiduos imbres posse superari* szöveget tartalmazznak, a mely jóllehet, hogy az előbbtől értelmileg nem különbözik, mégis, legalább nézetem szerint, helyesebbnek tűnik fel; s különben is mivel mindegyik kéziratban ugyanez áll, nincs semmi okunk arra, hogy Lindenbrog nem tudom honnan szedett szövegét tartsuk helyesnek.

VI. 463, *Euneon audit igneus Aechion. Iucunde Graeco nomine expositionem adiecit, quia Aechion dicitur de calore, unde et Hyperion, quamvis alii Potermenii accipiant: utrumque tamen recte.* Hogy Státius

Hektor lovának (Hom. II. 8, 185 Ἀΐθων) vagy pedig a Nap egyik lovának a nevét Aethionra változtatta, ezt egyszerűen a versmérték miatt tette és így Bæhrens és Kohlmann jogosan írtak mindenütt *Aethiont*. A scholium-író előtt sem volt ismeretlen az Aethon név, így pl. Theb. III. 413. verséhez ezt jegyzi meg: *equi Solis dicuntur Xanthus et Aethon*, és példakül hozza fel Ovid. met. 2, 153 és Martial. epigr. 8, 21, 7. Cod. B-nek a variansa *colore* abból magyarázható meg, hogy az előbbi mondatban Cygnus lóról volt szó, a melyről helyesen jegyzi Placidus: *de colore candenti nomen accepit*. Ennyi erről. Mit jelentsen azonban *Potermenii*? Ennek a megmagyarázása még eddig nem sikerült.

Mert ha tekintetbe vesszük Barth emendációját: *propter vim eundi*, erre csak azt a megjegyzést tehetjük, hogy ez még a mi scholium-íróinktól is igen rossz latinság lett volna; másrészt a futásnak a gyorsasága körülbelül ugyanazt fejezné ki lényegileg, mint a tűzzel való hasonlat, a mely a Nap lovának egyik jellemző sajátja. Értelmileg *propter colorem* felelne meg tökéletesen a magyarázatnak, mivel, mint tudjuk, a Mythogr. Vat. 1, 133, *Aethon Solis equus «splendens»*-nek van nevezve. Egy csekélyebb hitelességű scholium szerint (Serv. Aen. 11, 89.) Ἀΐθων = ἀεὶ θεῶν volna kimagyarázható, úgy hogy ennek a nyomán körülbelül *propter celeritatem* kifejezést kellene keresnünk; és csakugyan, ha a Mythogr. Vat. I. 199 hitelességét nem vonjuk kétségbe, ahol az említett Aethonnak a gazdája Euneus, mint bene navigans van etymologiaiilag megmagyarázva, akkor a legegyszerűbb palæographiai lehetőség volna a megromlott Potermenii helyett *pro Euneo*-t olvasni, a mi az előbbieket szerint *propter celeritatem*-mel azonos jelentésű. E nézetet megerősíti az Ilias VII. 467. verse: *νήες δ' ἔκ Ἀήμινοιο παρέστασαν οἶνον ἄγουσαι πολλὰ τὰς προέηκεν Ἰησονίδης Εὔνηος*, a hol Euneos egyszerűen a hajók gyorsaságát jelenti.

VI. 501, *Moderamine liber. Id est rectore, qui excussus curru volvatur in pulvere. M: a rectore*; mindkét szerkezet lehetséges.

VI. 508, *Thessalus axis. Sic Virgilius duces navium non suis nominibus sed intelligendos fecit dicendo: «Et nunc Pistris habet nec victum praeterit ingens Centaurus Sergestum»*. *Significare volens et Mnesteum*. A sorrend megváltoztatásával és helyes pontozással az egész így írandó: *Sic Virgilius duces non suis, sed navium nominibus intelligendos fecit dicendo: «Et nunc Pistris habet, nunc victam praeterit ingens Centaurus»*. *Sergestum significare volens et Mnesteum*. (Aen. 5, 156.)

VI. 509, *Lemnius. Unum de geminis Hipsipyles dicit, quorum alter Thoas iam ruerat, dum Admetum praeterire festinat*. A tudvalevőleg kevésbé megbízható Barth Gáspár azt állítja, hogy egy kéziratban *unum* helyett *Euneum*-ot olvasott; a kéziratot természetesen, mint mindenütt, itt sem nevezi meg. Föltéve azonban, hogy tényleg egy kézirat-

ban *Euneum* volna olvasható, az értelem és maga a nyelvezet ezáltal semmi változást sem szenvedne, sőt éppen ellenkezőleg, az *unum de geminis* kifejezés teljesen megegyez az V. 692. verséhez tartozó scholiummal: *Geminos. Quia unus erat in civitate, alter ubi Lycurgus est.* [V. ö. Aen. XI. 670.]

VI. 513, *Quis mortis Thebanae locus. Verba poetae cum exclamatione, quasi crudelitate futura ad parricidium servaretur* (*crud. fortunae* Barth). B. bővebb szöveget nyújt: *Verba poetae ad Polynicem. Apostropha cum ecfoneusin, id est cum exclamatione, quasi crudelitate funerea ad parricidium servaretur.* A *crud. funerea* czélzás a szövegben előforduló Tisiphonéra, a ki tudvalevőleg a gyilkosság furiája s az egésznek körülbelől ez az értelme: *Tisiphone Polynicem ad parricidium servare voluit*, és így nem áll Barthenak a javítása, jóllehet hogy ismét, mint rendesen, azzal akar állításának megdönthetlen hitelt szerezni, hogy: *in nonnullis membranis «fortunae crudelitate» legitur* megjegyzéssel minden szövegbirálatnak útját akarja vágni.

VI. 536, *Terribile. Declamatio a contrario propter emphasisin, quia aurum naturaliter delectare solet, ut ipse alibi: «armaque in auro tristia».* Hogy BM kéziratoknak az olvasásmódja: *e contrario* a helyesebb, bizonyítják a magánál a szerzőnél előforduló hasonló kifejezések: III. 551. vershez scholium: *auditque] declamatio e contrario; IV. 306. unde Virgilius e contrario; V. 134. nec imago quietis] quid e contrario natura sit . . . etc.*, míg az ellenkezőre egy példát sem találunk.

VI. 548, Has Adrastus opes dono victoribus ire
Imperat, at generum famula solatur Achæa.

Secutus Virgilium perditorum praemia poeta servavit; ad consolandum enim Polynicem ei Adrastus famulam dedit, sicut ille Sergesto servam. Valóban Vergil utánzása e helyen nagyon szembetűnő és hű; Aen. 5, 284, *olli serva datur* és 5, 365 s köv.

Sic ait et geminum pugnæ proponit honorem,
Victori velatum auro vittisque iuvenum,
Ensem atque insignem galeam solacia victo.

Csak az a kérdés most, hogy azokat, a kik a csatát elvesztik vagy, mint itt ez esetben, azokat, a kik párviadalban legyőzetnek, nevezhetjük-e «*perditi*»-knek? Barth e kifejezés helyett «*praeteriti*»-t akart olvasni. Az értelem szerint legegyszerűbb volna a «*victi*», a mit azonban az író valószínűleg a kétértelműség miatt került, mert *victorum* jelenthetné a győzöket és legyőzötteket is. Paläographiailag legegyszerűbb javítás volna *pervictorum*. *Pervincere* ugyanis annyit jelent, mint fölülmúlni, túlszárnyalni a szó szoros értelmében és nem pedig csak képletilag *persuadere* vagy *abducere* értelemben. Egy ily példát találunk Tac. Ann. 11, 10 *et huic contra itum ad amnem Erinden, in cuius transgressu*

multum certato pervicit Vardanes prosperisque praeliis medias nationes subegit. A perditorum kifejezés emlékeztet bennünket szent Ambrus egyházatya szegény bűnöseire, a kiket perdití-nek nevez (Psal. 65, 25 perditorum iudicia), és én legalább a római irodalomban egy példát sem találtam, a melyben a párviadalban vesztes felek perdití-nek lennének nevezve. Ezenkívül a B kéziratban még egy hosszabb szöveg is olvasható: generum etiam dicit Polynicem; dicitur autem gener quia ad augendum gentis adhibetur.

VI. 563, *Maenaliae*] Sed Arcada Parthenopæum
Appellant, densique cient vaga murmura Circi:
Nota parens cursu.

Ehhez a scholium-író a következőket jegyzi meg: *Atalantæ confundit historiam, hanc enim Atalantam Hippomenis uxorem diximus filiam Siconei* (helyesen *Schoenei*). *Hanc enim* itt a «*nota parens cursu*»-ra vonatkozik s e megjegyzéssel Placidus azt bizonyítja, hogy ő igenis észrevette azt a mythologiai hibát, a melyet Statius elkövetett; így világosan fejezi ki magát VII. 267: *duas Atalantes esse certissimum est, unam Arcadam, cuius Parthenopæus est filius, aliam de Scyro* (helyesen *Schoeneo*) *nobilem cursu, [quam Hippomenes currendo superavit]*. A további folytatás: *illam autem quæ cum proci cursu contendit Oenomai filiam, uxorem Pelopis* bizonyára egy későbbi járatlan és tudákos másolónak a megjegyzése, a ki a *hanc enim Atalantem* kifejezés alatt az arkadi Atalantát értette és tévedésből beleszótta a szövegbe Hippodamia történetét. Csak evvel a feltevással fogjuk Virgilnek egyik ehhez igen hasonló részletét megérteni, a melyet Placidus itt idéz: *sed parem historiam posuit Virgilius. Ille enim ait: «Et manibus Progne pectus signata cruentis», cum hoc constet Philomelam fecisse. Sed mutavit historiam.*

VI. 596, *Cydonum. Cretensium. Sive ad puritatem cervorum rettulit.* Helyes pontozással: *Cydonum. Cretensium. Sive putant. Ad puritatem* [B. L.; ad maturitatem M; ad pavorem Barth] *cervorum rettulit. Puritas* itt az özeknek tisztaságát és ártatlanságát akarja jelenteni, de itt arról van szó, hogy a félnék állatok minden legkisebb zörejtől megijednek, ha egy falevél megmozdul, azt gondolják, hogy vadász vagy farkas jön, s esztelenül futnak, a merre látnak. Itt tulajdonképen Barthnak a javítása *pavor* fejezné ki a helyes, értelmet, de e szó hiányzik a kéziratokban. A müncheni kézirat *maturitása* éppen az ellenkezőjét jelenti annak, a mi itt az értelemnek megfelelne. A legegyszerűbb paläographiai eljárással kijavíthatjuk a *maturitas* szót *immaturitas*-ra, a mi itt az özek gyors, időelőtti, meggondolatlan, éretlen elhamarkodottságát jelenti. Ily értelemben találjuk már Cicerónál is Quinct. 26, 82: *quid hæc amentia, quid hæc festinatio, quid hæc immaturitas tanta significat?*

VI. 679 *Sed caelum metitur dextra. Phlegyas iaculatus est discum tantummodo ostentationis gratia non causa certaminis: et latum voluit potius quam in altitudinem iaculari [M: in altum voluit].* Legegyszerűbb volna *altitudo*-t betűáttétellel *latitudo*vá változtatni, kérdés azonban, hogy *altus* és *latitudo* ily egymással ellentétes viszonyban megállhatnak-e egymás mellett. Cicerónak a kifejezése (nat. deor. 1, 20) *in hac immensitate latitudinum, longitudinum altitudinum* nem ad e kérdésre határozott és világos feleletet. Ha Placidusnak a nyelvezetét tekintjük, a mely e kérdésnél első sorban mérvadó, akkor azt látjuk, hogy ő ez esetben *longitudot* és *altitudot* használ, a midőn azt akarja kifejezni, hogy valaki a távolba vagy a magasba dobál. Theb. VI, 690. *maiore virtute opus esse in longitudinem quam in altitudinem iaculatio.* Éppen így Theb. VII. 440, és Eccl. Vulg. Interpr. Ps. 137, 6. *et alta a longe cognoscit.* E szerint a helyes szöveg: *et in altum voluit potius quam in longitudinem iaculari* azt fejezi ki, hogy Phlegyas, a két ellenséges tábor egymással szemközt állván, mutogatni akarta nagy erejét és a magasba dobálta dárdáját. A két ellentétes fogalom: *in altum iaculari ostentationis gratia* — és *in longitudinem iaculari certaminis causa* azt hiszem elég világos.

VI. 700, *Castigat pulvere lapsus. Corrigitur, hoc est aspersione pulveris, ne ei elaberetur efficit.* M kézirat *corrigit* s ez a helyes *castigat*nak megfelelőleg. A szenvedő alak *tur*, a mi kéziratban csak a *t* fölé tett vonás (*t*) által fejeztetik ki, a következő *elaberetur* miatt csúszott be. Éppen így fölösleges az *ei* is; egyszerűen *ne elaberetur* a helyes. V. ö. Schol. VII. 669. vershez: *asperum facit, ne dum iaceret, laberetur.*

VI. 758, Quem vinci haut quisquam saevo neque sanguine tingi
Malit, et erecto timeat spectaculo voto.

Quem vinci. Aliquem ipsorum: populus enim iunioribus solet faveve. Ordo ergo talis est: neque quisquam malit vinci aut tingui saevo sanguine [aliquem, ipsi parem . . . malit talem vinci: Barth]. Ennél a scholiumnál egyáltalában minden javítás fölösleges. Eredetileg a scholium a szövegben a sorok között volt s a másoló rosszul írta le, mert azt hitte, hogy az egész a sor első szavához tartozik. Helyesen leírva az egész így hangzik: *Quem. Aliquem. Quisquam. Ipsorum. Populus . . .* etc. Ezt bizonyítja az utolsó mondat legvilágosabban, a hol a *quem* helyett már magyarázója, *aliquem*, van e mondatba beszöve.

VI. 774, *Saepe etiam iniustis conlatum viribus hostem] Non aequis, quia Capaneus erat fortior. ergo frequenter quamvis enim pateretur [eum BM], tamen aliquando commotus attemptat [vim pateretur . . . commoditatem tentat: Barth].* Capaneus és Alcidas párviadalban küzdenek egymással. Capaneus időt enged ellenfelének, míg az kidühöngi

magát s a legvadabb vágásokat ügyes mozdulataival és kardforgatásával kikerüli, Alcidas ellenben vak dühvel és őrzöngő szenvedélylyel ront ellenfelére s meggondolatlanul vagdal ide-oda, míg Capaneus :

doctior hic differt animum metuensque futuri
cunctator vires dispensat: at ille nocendi
prodigus incautusque sui ruit omnis et ambas
consumit sine lege manus atque inrita frendit
insurgens seque ipse premit. Sed providus astu
et patria vigil arte Lacon hos reicit ictus.

Jóllehet igénybe vette erejét is, mégis többet észszel mint erővel, várt a kedvező alkalomra, a midőn ellenfelét csekély erőmegfeszítéssel minél biztosabban, egy csapásra tökéletesen megsemmisítheti: *quamvis frequenter vim pateretur tamen aliquando commodum tentat*. Az hiszem *commodum* inkább helyén van itt, mint Barthnak a javítása. Ily értelemben használja Cicero is Att. 12, 28 *velim aliquando cum erit tuum commodum Lentulum puerum visas*.

VI. 852, Iam tunc astu deducit in æquum
Callidus et celsum procurvat Agyllæ Tydeus]

Deflectit ut sibi aequet astu sperantis fiduciam. Így találjuk Lindembrognál. Hogy mit értett azonban e mondat alatt, azt nagyon nehéz volna kitalálni. E mondat először is két részből áll: *deducit, deflectit ut sibi aequet* és *astu, sperantis fiduciam*; ez utóbbi rész ismét érthetetlen marad. *Astu* itt ügyességet, cselet jelent és pedig ügyességet a palaestra versenyeken, s a mint a német kifejezi magát, az aztán «kunst» volt a régi népeknél, ha valaki a palaestra versenyeken kitett magáért, ezekben volt Capaneus ügyes és cseles (*callidus*) és értette ezt a «kunst»-ot [latinul *ars*; v. ö. VI. 830 *palaestras*] *huius artis ipse Mercurius inventor fuit*] ügyesen és fortélylyal alkalmazni; egyszóval biztos volt benne (*fiduciam habuit*). Kisebb lévén mint Tydeus, egyetlen menedéke a fortély volt (*astu*), a melyet azáltal ért el, hogy e művészetben, t. i. a palaestra viadalokban biztos és szakavatott volt, tehát *per artis fiduciam*. V. ö. Schol. 6, 593: *brevi fuga fiduciam velocitatis explorat*.

VI. 884. Ac penitus fractum obtritumque cadaver
Indignantem animam propriis non reddidit astris].

Ingens expositio est, quomodo vel quare animae ad astra redeant, postquam exutae fuerint nefando corpuscule, ut non solum bene meritum sed etiam sontium illuc ferantur, ut aut pro vitæ prætio optima mercede aeternae lucis donentur aut pro male commissis ab ipsis astris stellisque puniantur atque consumantur, non quidem ut pereant sed (ut MB) affligantur. A kicsinyítő *corpuscule*-nak itt semmi értelme sincs s ily kicsinyítő alak Placidusnál egyáltalában ismeretlen. B. kéziratban

corpore-t találunk. Azt hiszem, hogy *corpusculo* két szóból van össze-téve s az összevonás csak hangtani hibán alapul. Placidus legtöbb for-rásaiban találunk egy pár példát, a melyek e föltevést kétségtelenné teszik. Így Cic. Orat. 1, 52 *etiam si corpora capta sint armis aut constricta vinculis*, és Aen. 4, 518 *unum exuta pedem vinculis in veste recincta*. Helyesen tehát *exutae fuerint, nefando corporis vinculo*-t kell olvasnunk.

VI. 889, *Improbus, horrendum visu ac mirabile pondus sustulerat* / *Improbus. Magnus, quia cum esset parva statura magni ponderis alte sustulerat virum, sive quod se maiorem nexibus implicasset*. A jegyzet eredetileg a sor fölött volt s így választandó el: *Improbus. Magnus. Horrendum, quia* etc. A kis testalkatú Tydeus küzd rémületes nagyságú ellenfelével, a kit sehogy sem tud átkarolni. A néző közönség előtt ugyanis bámulatos volt, hogy a kis ember roppant súlyú ellenfelét magasán felemelte, hogy nagyobb erővel átkarolhassa: *quia cum esset parva statura, magni ponderis alte sustulerat virum, sc. quod se maiore vi nexibus implicasset*. V. ö. 6, 886 *firmitate nexu implicat*.

(Vége köv.)

VARJAS ISTVÁN.

KAZINCZY ÉS TOLDY.

(Vége.)

Az «*Élet és Literatura*» 1827. második kötetében «*Tudományos Gyűjtemény 1826. X. k.*» czímen Toldytól egy értekezés jelent meg, melyben egy félszázad irodalmi munkássága felett tekintett végig kritikailag. Arról értekezvén egy helyt, hogy mindeddig nem volt folyóiratunk, mely egyedül arra törekednék, hogy *theoria*, kritika és példák által terjeszse a jó ízlést, a többek között ezt is mondja: «Semmi nem kívánatosabb tehát, nem szükségesebb, mint egy olyan folyóírás vagy gyűjtemény támadása, mely a komolyabb tudományokat már fennálló társainak hagyván, czéljául tenné a Szépnek iskolája lenni. S hogy erre napról napra mindinkább szorúlunk, mutatják azon *paradoxonok*, a mikre most már olyan értők tévednek, mint Kazinczy s oly költők, mint Berzsenyi!»*) Ugyanitt egy másik helyen Kazinczynak érdemeiről szólva, így nyilatkozik: «Ref. el nem ballgathatja azt az ünnepi érzést, melyet benne az agg férfi gerjeszt, midőn az visszatekintve két generatióra, mely körülé támadott s előtte az emberiség magasabb lépcsőjére felvergődött (mert

*) *Élet és Literatura*. 1827. II. 16. l.

mik valánk mi Magyarok, midőn Kazinczy közénkbe jött s mik vagyunk most, midőn ő lassanként készül körünkből kiléphetni), végre önkeblébe tekint s magától kérdi, ha élt-e, hatott-e? S itt Ref. kiáltja a megbecsülhetlen férfinak: Ne állj meg s légy a régi!»¹⁾ A «paradoxon» s a «légy a régi» nagyon fájt Kazinczynak. Ily röviden és ily bántólag megbíráltatni attól, a kit szeretett, elhalmoztatni dicséretekkel s mindezeket egy pár szó által sárba taposni: neki, kinek szíve az előbbi per miatt még most is sajgott, neki, mint tudvalevőleg nagyon is érzékeny embernek, nagyon fájt. «Légy a régi!» oly homályos kifejezés, mely felett mindenki úgy gondolkozhatott, a hogy akart. Lehetett ezt dicséretnek, de lehetett gyalázásnak is venni. A «paradoxon» pedig — talán nem készakarva — nyílt gyalázat, hiszen ez olyan emberre illik, kit mint kábácskát a nagyobb műveltségű emberek megmosolyognak. Még talán ezeket is eltűrte volna Kazinczy nagy szeretete, ha kettőjük között történik, de nyilvánosan, egy folyóiratban így megbántatni, önérzete nem engedhette. S valóban mély fájdalommal szól levelében e sérelmekről. «Minek utánna leveleimet dicsérgetted te is, úgy kell hinnem, hogy ez a «légy a régi» nem azt fogja jelenteni: Maradj, a mi vagy, hanem azt, légy azzá, a mi hajdan valál. Igérem, hogy szoros vizsgálat alá fogom venni magamat s makacsságomat örömmel áldozom fel a jobb tanácsnak, de csak meggyőződésből, nem vak követésből.»²⁾ Maga Toldy is megjed e szavaktól s azon bánatos hangtól, mely levelein elömlik. «Oh, ne vond meg tőlem, s fogadj előbbi szeretetedbe!»³⁾ . . . Neked fáj, hogy a publicum előtt mondtam ki ama szavakat, magamnak nem kevésbé fáj, hogy tettem.»⁴⁾ Érzi, hogy mélyebben sértette meg jóltevőjét s engesztelni igyekszik őt, de folyvást kibúvó ajtót keres Kazinczy ama szavai elől, hogy e két kitétel magyarázza meg. S midőn a menekvés már lehetetlen, elég szerencsésen fejtegeti véletlenül elejtett szavait. Véletlenül, mert korábban a paradoxon szó értelme nem volt világos előtte, mint ezt levelének egy részlete bizonyítja. «A *παράδοξος* szóról azt olvasom Schreveliusban: quod est *παρα* *δοξαν*, præter opinionem, *παραδοξον*, inopinatum. Én csak ily értelmét tudtam a szónak, azért nincs magamat miért mentenem azon vád ellen, hogy nevetségessé tevélek általa.»⁵⁾ A paradoxon szóra oly magyarázatot ad, hogy azon észrevételeit értette alatta, melyekben Kovaóczyt s más e fajta kétes erkölcsű írókat részesítette, mely észrevételek által Kisfaludy Károlynak is majdnem magára vonta haragját. A «légy a régi» kifejezésnek azt az értelmet adja, hogy Kazinczy a múlt években, kivált a Minervában (vonatkozás az Aurora és Hébe recensiójára s az Iliászi-perre) oly ítéleteket tett közzé, «melyekért — írja

¹⁾ Élet és Literatura 1827. II. 21. l. — ²⁾ Kazinczy level. Kisf. K. és körével. 76. l. — ³⁾ U. o. 85. l. — ⁴⁾ U. o. 80. l. — ⁵⁾ U. o. 91. l.

Toldy — legjobb esetben korod vádoltatott; a mit pedig régóta állítottak, hogy minél érthetlenebb valami, annál jobb az új iskolának, azt ott mintegy példákkal látták bebizonyítva.»¹⁾ Toldynak saját szempontjából mindkét esetben teljesen igaza van. A Minervában megjelent Recensio s az Iliászi-perre vonatkozó jelentés csak kárára volt Kazinczynak. Amaz egy már letűnt irány vergődése; ez egy felhevült állapot igazságtalan, téves szüleménye. De Kazinczyval szemben, kiről éppen ez értékezésében mondá, hogy eltávozni készül már körükből, neki, ifjú embernek így beszélni, ha a hála szent érzelme nem élt volna is szívében, még akkor sem lett volna szabad. Kisfaludy Károly, Vörösmarty hányszor meg voltak sértve! De tisztelték benne az öreget s a jelen nagyság alapjának lerakóját.

Kazinczy e magyarázattal nem lehetett megelégedve. A «légy a régi» csakhamar feledve lett, de a paradoxon, a nevetségessé tétel, sehogysem akart kimenni fejéből. Szemeréhez írott leveleiben fájdalmasan panaszkodott erről s e leveleket Szemere megmutatta Toldynak. Kazinczy fájdalma mélyen megillette a heves fiatal embert s igazán megbánta hirtelenkedését. «Eleget szenvedtem a vigyázatlanul ejtett szavakért azon leveleid által, melyeket legközelebb Szemerének és magamnak írák. A legnagyobb szelidséggel összetapostál. Hat esztendeje, hogy bizalmaddal dicsekedhetem — e nélkül el nem lehetek többé.»²⁾ A szelid lelkű Kazinczy ezt is megbocsátotta ifjú barátjának. «Higgy szavamnak, a paradoxon szó felejtve van.»³⁾

Így aztán a jó viszony ismét helyre állott s az igazi szeretet, mely leveleiket jellemzi, 1831-ig tart, midőn Toldy Kazinczy verseit akarta kiadni. E tervnél újra összeütközésbe jő a két férfi. Toldy chronologiai rendben óhajtott volna azokat látni, mint a hogy a német írók teszik; Kazinczy pedig «szerette volna oly rendbe fűzni, mint a bokréta-kötő a maga virágait: oda mindeniket, a hova őket a hely kívánja.»⁴⁾ Előli állottak volna a dalok, ódák, ezek után az epigrammok, ritornellek, szonettek, a tájdarabok, vegyes költemények, végül az epistolák. S midőn Toldy engedni nem akar, beleegyeznek az ő tervébe, de megkívánja, mondassék el, hogy a rend, melyben a versek megjelennek, a kiadó és nem a költő által van megválasztva.

Mindezek számára a versek nem jelentek meg. Kazinczy hamarabb meghalt, de egy szerencsétlen per is hátráltatta kiadásukat.

Egy *szerencsétlen per*, mely következményeiben a legsúlyosabb volt; a legfájdalmasabb, a mi Kazinczyt félszázados irodalmi pályáján érte. Nyugodtan, a körülményekhez képest csendesén viselte, hogy az

¹⁾ Kazinczy level. Kisf. K. és ennek körével. 82. l. — ²⁾ U. o. 85. l. — ³⁾ U. o. 86. l. — ⁴⁾ U. o. 203. l.

ország előtt nevetségessé tették, számárhátra ültették. Ellenségei támadtak ellene s fegyverük durva, hozzájuk méltó volt. Sokat szenvedett, míg a nyelvújítás küzdelmei tartottak, de lelke a nagy ügyért eltűrte a csapásokat s vigaszt, enyhét nyert barátai részvételében s magában ügye nagy és nemes voltában. Akkor még életerős, most 72 éves aggastyán; akkor még tetterre kész, most fél lába a sírban. S a gyöngye, ősz férfi most attól nyer szívében egy erős csapást, kit gyermeksege óta keblén melengetett.

1827 óta folyvást levelezik Toldyval, hogy az általa gróf *Majláth János* után fordított *«Magyar regék és mesélések»*-et most bővítve adja ki újra. Toldy mindent megtesz ez ügyben, bár hasztalan. Egyik nyomdásztól a másikhoz viszi; most maga, majd ismét valamely könyvkereskedő költségén akarja kiadni, de a terv, a teljesítésére fordított nagy fáradság daczára is, nem sikerül. Időközben 1830-ban megjelenik Kazinczynak *«Szent Hajdan Gyöngyei. Felsőöri Pyrker J. László után»*¹⁾ cz. munkája, bő előszóval.

Alig hogy megjelent a mű, a *Kritikai Lapok* első füzetében éles bírálót jelenik meg Kazinczy és Pyrker ellen. Erősen kikél a bíráló, hogy egy magyar születésű, hazánkban élő főpap, kit a gondviselés oly kezekbe adott, mint Ányos és Virág, a kik égtek a nemzeti ügyért, megfélelkezve hazájáról, idegen nyelven szólal meg. Idegen nyelven aboan az időben, midőn minden magyar, a mint teheté, sietett legalább egy kövecskét vinni a magyar nyelv akkor épülni kezdő palotájához. Benne a nyelv, költészet egy elsőrangú bajnokot vesztett! Ez még megengedhető volna. Egygyel több vagy kevesebb! De szégyent hozott a hazára! «A külföldnek azt kellett látni, hogy egy magyar, kinek bölcsőjét Muza rengeté, szűkebbnek itéli nyelvét, mint hogy nagy szellemének benne hangokat találjon, silányabbnak, mint hogy teremtményei méltóságának megfeleljen». Bár rosszul esik a népnek, hogy egy tagja nemzetét így elhagyta, nincs mit irigyelni a költeményt más nemzettől, mit magunk tökéletesebben birhatnánk, ha birni akarnánk. Örökre háládatlan munka lesz ezen költeményeket magyarra fordítani.²⁾

¹⁾ Pyrker László balatonmelléki születésű, Ányos és Virág tanítványa, főpap, főispán, a ki utoljára Eger érseki székében ült. Előbb folytonosan idegen, német ajkú (lakosok közt teljesíté a papi tisztet. Előbb Lilienfeld, majd Szepes, végre Velenczében élt. Már korán foglalkozott költészettel. Három eposszal gazdagítá — fájdalom! — a német irodalmat. Ez eposzok czímei: *Tunisiás, Rudolph von Habsburg* és *Perlen der heiligen Vorzeit*. Ez utóbbit fordította le Kazinczy, mellőzve a hexameteres versformát, prózában. Előbb csak *Samuelt* s midőn azt Pyrker *remek fordításnak* nevezi, az egészet adta ki. (L. b. Musarion 1829. III. IV. IX—XI.)

²⁾ *Kritikai Lapok*. I. 1831. 15. l.

Ezután a fordító ellen kél ki a bíráló. Erős hangon itéli el, hogy a hexametereket prózában fordítá. Nem mentik őt ki e hiba alól saját szavai: «Ismerem erőm kevéségét, gondokkal terhelt öreg napjaim ennél egyebet nem engedtek, . . . majd egy boldogabb előáll s igyekezetemet elfelejteti».¹⁾ Kazinczy öreg napjaiban is erős, bizonyítja ezt a *Hárfa*, ki ezt így adhatá, annak lelke még ifjú, erős! «Kazinczy a Gyöngyök és Majláth regéi fordításáért soha a tudományos tribunal előtt magát nem igazolhatja! Mind a kettő koldulás, mely hozzá méltatlan s nekünk nem kell! Mit kínozzuk szeretetünkkel, kik nem tartották azt méltónak kivívni, megérdemelni?»²⁾ Majd példákkal igazolja, hogy mily szerencsétlen gondolat verset prózában fordítani. Az ilyenek felett mondhatni el méltán Horác szavait: quandoque bonus dormitat Homerus!

E bíralat szerzője: G., nem más, mint Toldy. Az az erős hang, mely e közleményen végig vonul, annál inkább keserítő lehetett Kazinczyra, midőn a szerző nevét megtudta, mert maga Toldy fáradozott vele a Regék kiadásában. Nemzetiségi és æsthetikai szempontból tekintve a dolgot, nagy igazság rejlik Toldy szavaiban. Így magunkévá tenni azt, mi eredetileg sajátunk lehetett volna, valóban koldulás. A ki nyelvében tagadja meg nemzetét, idegen népek bókol nyelvében, azt nem emelni, hanem örökre feledni kellene! Ki magyar kenyeret eszik, magyar levegőt szí s a lelke a németeknél mulat s ott rakja le szellemi kincseit: az ilyen ember megérdemli nem az örök feledést, hanem a kitagadást nemzetünkéből. De aztán az nem szerencsétlen gondolat-e, hogy verset prózában fordítsunk? Elég erősek-e Kazinczy mentetegető szavai? Ha erőt nem érzett magában, ne adja ki zsengeit?

Toldynak e tekintetben igaza volt.

De tekintsük csak másik oldaláról a dolgot. Toldy tudta, mit készülni Kazinczy, hiszen a Regéknek maga keresett kiadót; Szent Hajdan Gyöngyei felől is volt tudomása, mert hiszen a Musarion III. és IV. kötetei már mutatványt is hoztak a fordításból, — s mégis hallgatott. Az a férfi, a ki csak pár évvel ezelőtt is minden kicsiségekben tanácsot tudott adni öreg barátjának, meg tudta — mert akarta — tartóztatni olyan lépésektől, melyek reá veszélyesek voltak, fenn tudta tartani viszonyát Kisfaludyval, Vörösmartyval: most, midőn egy valóban hibás lépést szándékszik tenni, egy szavával sem ellenzi ezt, sőt még a kiadó keresésében segítségére van. S éppen ez fájt Kazinczynak legjobban.

Toldyt menteni akarom. A nagy igyekezet és szorgalom, melylyel a Regék kiadásában eljár, külföldi útja előtt történt. Ezután az igyeke-

¹⁾ A Szent Hajdan Gyöngyei . . . Buda. 1830. LVIII.

²⁾ Kritikai Lapok. I. 1831. 17. l.

zet meglankadt, sőt, ha ítéletem nem csal, teljesen elhidegül. Miért történt ez? Mert külföldi útjában tapasztalta, hol állanak a többi nemzetek irodalmuk tekintetében, s most ezen okulva, nem akarta, hogy ily denevér-természetű férfiak, a kik magyarok, grófok, érsekek és németül írnak, a magyar író-világban számot tegyenek.

De mégis épségben marad a vád, hogy öreg barátjával akkor ki-méletlenül bánt.

Kazinczynak az elkövetett sérelem nem csak azért fáj, mert ő is bántva volt, hanem azért is, hogy a kemény szavak Pyrkert is illették. Igyekszik ugyan csendes és nyugodt hangon válaszolni a Tudományos Gyűjteményben a vádakra; de a sorok között ott is olvasható a fájdalom. A nagy költőt, kinek oly mesteri alkotásai vannak, gáncsolni nem szabad. E pontra, Pyrkert illetőleg, többet nem is válaszol, s csak azon vádat igyekszik elhárítani magától, hogy rosszul tett, midőn a verset prózában adta ki. Igaz, hogy «olajfestést olajfestésben kell másolni, úgy marad meg a másolaton az eredeti mív bája. Azonban látjuk, hogy a Mesterség barátjai a rézmetszéseket is kedvelik, sőt még a nem rosz kézzel és nem gond nélkül dolgozott skizzeket sem tekintik figyelemre méltatlanoknak». ¹⁾ Több példát hoz föl, hogy mások is, ő is dolgozott már ezelőtt is verset prózában. A cél érdemelte, hogy e munkát tegye. «Midőn én itt a Pyrker eposzait, más helyt a gróf Majláth János regéit adtam a magyar olvasóknak, úgy hittem, hogy még hálát is érdemlek hazám fiaitól. Hosszabbra nyult életem, mint hogy azon álmélkodhatnám, hogy egyenlőleg mindnyájan nem gondolkozunk, igen azon, hogy tüzünk által *igazságtalanságig s tiszteletlenségig* engedjük magunkat elragadtatni. A dolognak több oldalai vagynak egynél s az igazságos bírálónak tiszte a megítélés alá vett dolgot mindenikéről tekinteni *s a szerény nem fogja felejtetni, kinek mivel tartozik.*» ²⁾

A per átment a Kritikai Lapok második füzetébe s beleszól a dogba Bajza is. Hihetőleg többen nyilatkoztak Kazinczy ellen, mert Bajzának a levelezést megnyitó szavaiban van egy részlet, mely erre enged következtetni. «Szent Hajdan Gyöngyei bírálata, részint Kazinczy észrevételei, részint néhány olyannak idétlen akadozásai miatt, kik képesek volnának a legszentebb igazságokat elversenyeni egy kis nagyúri mosolygásért, magára vonta a publikum figyelmét, hogy ne mondjam, zajt támasztott.» ³⁾ Ez a per végső jelenete már Kazinczy halála után tünik fel, hogy a közvélemény ítéljen Kazinczy és a bíráló felett. Kazinczynak Fenyéri s Bajzával váltott levelei vannak itt közölve. E levelekből kitéjük Kazinczy mély fájdalma. Ezekből tudjuk meg, hogy Toldy s

¹⁾ Tudományos Gyűjtemény. 1831. II. 125. l. — ²⁾ U. o. 126. l. —

³⁾ Kritikai Lapok. 1831. II. 43. l.

maga Bajza is a munkát már kéziratban látták s mégis hallgattak. «Gyönyörű virága az a szívnek — mond elkeseredéssel Kazinczy — midőn hallgatunk, ahol kár nélkül hallgathatunk s azért hallgatunk, mert szavunk kedvtelenséget, bajt, kárt tehetne azoknak, a kiket hozzánk szeretet kapcsolja.»¹⁾ Így kellett volna tennie Toldynak is, vagy pedig előre figyelmeztetnie őt hibáira. Neki nem fájt az, hogy fordítását gáncsolta, hiszen azt Kölcsey is megtette Pindárusi ódáját illetőleg, de az fájt, «hogy az urak azt bántották, a kit ő tisztel, csodál.»²⁾ Fáj neki, hogy a recenziót, mielőtt az megjelent, kéziratban meg nem mutatták; ő úgy tett még azokkal is, kiket nem szeretett. E levelet, mely Fenyérihez volt írva, elolvasta Bajza is és válaszol reá. Nem érti, miért kellene a szeretetnek az igazság szavát elnyomnia? Éles a Gyöngyök bírálata, de nem kegyetlen — szükséges és hasznos. A bírálatot azért nem közölte vele, «mert az ítéleteknek illetően közlése egy sereg jeremiádot szokott maga után vonni, mely a bírálót ellágyítja, könnyöretre bírja.»³⁾ Sajnálattal jelenti ki, hogy a Kazinczy ellenbírlata nagyon gyenge s az is a T. Gyűjteményben jelent meg s arra G.-nek nagyon könnyű lesz válaszolni. Fordítási theoria kellett volna! Kazinczy válaszol e levélre. Ő nem akar küzdeni, a hol a dolog nem kívánja. Kell theoria, de izlés is kell. Ő megvárta volna, hogy Bajza arra felel vala, hogy vétek-e fekete nyomtatványokban adni olajfestést? Azért ír szeliden és azért a T. Gyűjteményben, mert látatni akarja az ő megtámadottjával, hogy ő nem késett megtenni, a mivel tartozott s a közönséggel, hogy van szíve.⁴⁾

Toldy felelete Kazinczynak a T. Gyűjteményben megjelent ellenbírlatára már nélkülözi azt az erős, támadó hangot, mely bírlatát jellemzi. Mindenekelőtt visszautasítja azt a vádat, hogy ő Kazinczyról igazságtalanul és tiszteletlenül szolt s kinyilatkoztatja, hogy Kazinczy tündér nyelve fegyvereivel sem fogja bálványimádóvá tenni. Az igazságot bátran kimondja mindenkivel szemben. Majd Kazinczy érveit ügyesen visszafordítja ő reá. Miért nem írt hát ő is, hiszen tudott volna. németül akkor, midőn még szegény nyelvünkkel kellett bajlódnia? «Ne feledd el, nagy férfiú, ne feledd el magadat, hitedet, éjjeleid mindenkori gondját, tetteid egy czélját, ne feledd el érdemeid méltóságát, neved fényét annyira, hogy szennyéből tisztogasd azt, kit tisztítani nem lehet, hogy tetszeni ügyekezéll annak, kinek tetszeni nem nagy érdem.»⁵⁾ Majd ismét a fordításhoz szol s Kazinczyt saját nyilatkozataival igyekszik meggyőzni a felől, hogy verset prózában fordítani nem lehet. «Ki mondá ki közöttünk először azon nagy igazságot, hogy midőn művész munkáját fordítjuk, mindenben hű mását kell adnunk?»⁶⁾ Ezt Kazinczy tette

¹⁾ U. o. 46. l. — ²⁾ U. o. 46. l. — ³⁾ U. o. 54. l. — ⁴⁾ Kritikai Lapok. 1831. 58. l. — ⁵⁾ U. o. 68. l. — ⁶⁾ U. o. 69. l.

s most, bár hasztalan, maga akarja önmagát czáfolni. Így felel meg Kazinczynak mindenben saját állításaival s feleletét, mintegy önmegnyugtatásra röviden zárja be: *Dixi et salvavi animam meam!*

Elvi szempontból Toldynak igazat kell adnunk s a vitairatokból Kazinczy veresége nyilván látható. Igaza van Toldynak Pyrkert s a fordítást illetőleg; igaza, hogy amaz nem érdemli meg a védelmet, ez maga pedig helytelen s az ügy is megérdemlé azt a kemény hangot. De ha azt vesszük tekintetbe, hogy ő Kazinczy tervét tudta s nem figyelmeztette őt a bekövetkehető vereségre, sőt a kemény hangot illetőleg 9 évi ismeret-ségök után arról is lehetett s volt is tudomása, hogy mennyire hozzá volt szokva Kazinczy inkább a gyöngédebb figyelmeztetéshez, bókólához, mint a kemény kritikához: eljárása itéletet érdemel s a 72 éves ősz durva megtámadása sohasem fog dícséretére szolgálni. Szükség volt a kemény kritikára, kivált abban az időben. De e tekintetben bátran ki merem mondani, hogy ez alól is vannak kivételek. Mivé lenne társadalmunk, ha a közöttünk élő tisztas ősz emberek már hozzájuk forrott szokásait, tetteit, gondolkozását nem csak magunk között itélnők el, hanem durván nekik mennénk, sőt meghurcolnánk a közvélemény előtt? . . . Egy 50-nél több évig fáradhatatlanul működő férfinak lehetnek sajátos, a legújabb kor tulajdonaival meg nem egyező szokásai, tettei: de azokat azon fiataloska íróknak, kik az ő szárnya alatt nőttek fel, nevetségessé tenniök nem szabad. Az öreg embernek gondolkozásamódja is öreg már. Jól tudta ezt Toldy is, hiszen maga figyelmezteti őt arra; tapasztalhatta, hogy utolsó bírálati, felszólalásai nélkülözik azt az erőt, melylyel korábban ékeskedtek. Ezt tudva, hagyni kellett volna már a féllábbal úgy is sírba lépett aggastyánt tenni s nyugodtan meghalni.

Hogy mennyire fájlalta Kazinczy az egész dolgot, mutatják e kori levelei. Nyíltan megírja Guzmicsnak, hogy mit tart e férfiak barátságáról s színezésül oly hangot használ, minőt csak a *Conversations-Lexiconi* pör tárgyalása alkalmával találunk nála. «Engem barátjoknak nézhettek ezek és mégsem átallottak olyat tenni! . . . Becsületes ember dolga-e az ilyen? Azt mondják, hogy midőn vétket kell büntetni, nincs barát: én azt kérdem a nótelentől, hogyha neki leánya volna s infanticidiumot követett volna el s pöre törvényszék elé vitetnék; hiszi-e, hogy én, az ő barátja megjelennék a törvényszéken s kárhoztatnám barátom vétkes gyermekét? — De mi ezeknek a neki dühülteknek a barátság! . . . »*) Az a szép levelezés, mely Toldy és Kazinczy között oly régóta folyik, nem szakad ugyan meg teljesen, de hiányzik belőle ezután a melegség: mintha két, teljesen ismeretlen ember állana szemközt egymással. Fájdalmát

*) Kazinczy és Guzmics Izidor közti levelezés. 262. l.

Toldy előtt is kifejezi. Röviden, hogy annál többet értsen belőle. «A ki fordítá a Majláth regéit, a ki az én fordításomat kiadni akará, mint támadhat meg azért, hogy azokat fordítottam? *Én czimborák játéka lenni nem akarok.*»¹⁾ Toldy érzi vétke súlyát s védeni vele szemben magát nem tudja vagy talán nem is meri.

Kazinczy nagylelkű volt. Mintha érezte volna, haraggal távozni az életből nem akart s engesztelődésre nyújtja jobbját. «Én az urat szeretem minden társai közt leginkább s ezek a kedvtelenségek az úr egykori szeretetét velem feledtetni nem fogják.»²⁾ «Az Ur barátsága nekem igen becses örömeket adott s az Úr érdemeit senki inkább nem vallja, mint én.»³⁾

A kibékülés nem történt meg. Mielőtt a felmelegedett kedélyek lecsillapultak volna, a küzdelmekben elfáradt Kazinczy örök nyugalomra tért.

A halál kibékíti az elleneket. Toldy Kazinczy emlékének később legnagyobb tisztelője, bálványozója lón. Művei kiadásával békejobbot szorított a megsértett atyai barát szellemével.

Ime a viszony, mely a két férfiú közt volt. Szeretettel, bizalommal közeledik kora legnagyobb emberéhez a gyermek; erős ragaszkodással csüng rajta az ifjú s mikor megerősödik, tiszteli ugyan, de sérti is. Kazinczynak szüksége volt Toldyra s talán azért néz el neki sokat s talán ez az engedékenység is bátorítja fel ez utolsó lépésre az ifjút. Igaz ugyan, hogy Szemere, «az ő lelkének fele», Szemere is bőven ellátja hírekkel a pesti életről; de végre is Szemere nem tartozott a «szép-négyes», a «szent kis kör» tagjai közé s történhetek ott olyan dolgok, melyek előtte el voltak titkolva. Ez áll különösen az 1826-ik évtől fogva, midőn a két irány közt a különbség már tisztán kivehető volt s az Aurora-kör valamennyi tagja ösmerte Kazinczy hallgatásának vagy mellőzésének valódi okát. Szemere részint heves, részint változékony természeténél fogva a kör viszonyát Kazinczyval soha sem tudta volna fenntartani, sőt talán ő tette volna az első lépést annak megszakadására. E dologra Toldy volt legalkalmasabb. Az ő szerencsés békítő természete igen alkalmas volt arra, hogy ha a kör valamelyik tagja és Kazinczy között a viszály tüze már-már lángot kapott, gyors megjelenésével, higgadt, nyílt szavaival a tüzet, mielőtt rombolhatott volna, eloltsa. Szerencsétlen játéka a véletlennek, hogy végre maga tépte szét azt a már meggyengült köteléket, melyet folyvást kötözgetni próbált, s Kazinczy-nak méltó neheztelését vonta magára.

¹⁾ Kazinczy levelezése Kisfaludy K. és ennek körével. 205. l.

²⁾ U. o. 205. l. — ³⁾ U. o. 206. l.

Toldy nem volt költő s ime utoljára mégis meghasonlik Kazinczyval. Nem költői elv hozza létre a viszony elhidegülését, nem is a kör készítette őt — mint Kazinczy hitte — e lépésre, hanem kritikai ereje, mely mint jövőendő nagyságának alapja, már ekkor ki volt nála fejlődve.

SZATHMÁRY JÓZSEF.

ADDENDA LEXICIS GRAECIS ET LATINIS.

1. *μίλιον = μιλιάριον, vas altum, üst, Kessel.

Suidas s. v. *τρούβλιον* (II, 1229 Bernhardy): *τρούβλιον ὀξυβάριον, πινάκιον, ποτήριον, ὁ ῥ θ ο μίλιον τοῦτο μείζον τοῦ ὀξυβάριον ἐστὶ*; ubi Bernhardius annotat: *ὀρθομίλιον* nondum inveni, neque Photius agnoscit. — Habes vocabulum compositum, in quo altera pars novam λέξις occultat: *μίλιον* enim mutatam paullo formam vocis pervulgatae *μιλιάριον* praestat. Cave autem confundas vocem cum ea, quae a Stephano s. v. *μίλιον* (V, 1064 ed Paris.) sensu Romanorum *mille passus* profertur; hoc enim *μίλιον* vas altum et angustum significat, in quo aqua ad potandum calefit; vide Forcellinium s. v. *milliare* et Stephanum s. v. *μιλιάριον*. Sicuti vero sensu mille passuum in lingua Graeca duae formae: *μίλιον* et *μιλιάριον* in usu erant, ita etiam altero sensu eadem duae formae simul ut vigerint facile fieri potest.

Vocabulum *μίλιον* recte intuentibus apparebit etiam in inscriptione quadam ex Namara Bataniae orta et apud Waddington in libro qui inscribitur *Inscriptions grecques et latines de la Syrie* no. 2176 p. 508b prolata: . . . τῶν ποτε γεναμέν[ω]ν μίλιον . . . ἀνάθημ' ἀν[α]θέντων, ubi de sacrando vase *μίλιον* vocato agitur. Quomodo fieri possit, ut vir eruditissimus Waddington profiteri cogatur se vocabulum explicare non posse, valde miror simulque vitupero negligentiam lexicographorum, qui vocabulum tam lucidum lexicis suis nondum inseruerunt.

Plerique nostrae aetatis viri docti, qui in libris suis publici iuris factis magnam necessitudinem, quae inter linguam Graecorum Latino-rumque et inter linguam Judaeorum Syrorumque hinc illinc intercessit, nobis egregie explicaverunt, eo contenti fuisse videntur, ut demonstrarent, unum vel alterum vocabulum in libris semiticis inventum idem valere idemque sonare atque unum vel alterum vocabulum in lexicis Graecis Latinisque adductum. Itaque facere non possum, quin paucis exemplis, quae hoc loco pertractantur, exponam magnam amplificacionem, quam alterum genus linguarum, quas inter se conexas et aptas per longum tempus fuisse apud omnes constat, capere potest e studio librorum orientalium.

Vocabulum illud *μίλιον*, quod in fontibus Græcis inusitatum et fere incognitum esse vidimus, sæpe reperitur et pervulgatum est in libris Judaicis, vulgo Rabbinicis dictis. Habent Judæorum libri hoc vocabulum transscriptum forma מוּלִי sive מוּלָה sive מִילָא, et recte quidem, secundum morem Byzantinorum et Neo-Græcorum, qui talium vocabulorum ultimam syllabam abiciunt. Vocabulum illud rabbinicum occurrit locis, qui infra laudantur: Pesikta di Rabbi Kahana ed. Buber p. 162a; Talmud Hierosolymitan. tractat. Synhedrion sect. X, 2 folio 28c; Targum ad II. Chronicon XXXIII, 11; Midrasch Ruth rabba ad cap. II vers. 14; Midrasch Esther rabba cap. 9, 2; Midrasch Deuteronomium rabba cap. 2; Midrasch Abba Gorjon ad cap. V, 14 p. 36 ed. Buber; Jalkut ad II. Regum § 246. In Talmud Babylon. tractat. Synhedrion folio 101b et in Pirke di Rabbi Eliezer cap. 43 pro מוּלִי = *μίλιον* vox genuina מוּלִי et מוּלָה ponitur, unde concludi potest Judæos pro certo habuisse Græcorum *μίλιον* nihil aliud nisi vas altum et angustum significare. Itaque ex Judaicis scriptis supplere tibi licet, quod in Græcis fontibus incertum de vase *μίλιον* vocato relinquitur; hoc enim vas in illis libris omnibus ex partibus clare et distincte describitur. Denique vocabulum tam lucidum nullo lexico iam amplius deesse fas est.

2. *furna = furnus *kemencze*, *Ofen*.

Latinorum *furnus* prisca iam temporibus ad Græcos transit, (*φούρος*). Vox deinde ab orientalibus mutuata est, ex quibus Syri et qui pro sua parte illis eam debent, Arabes, principalem formam vocis retinebant, de qua Fraenkel agit in libro *Aramäische Fremdwörter im Arabischen* p. 24. Judæi autem vocis aliam formam cognovisse videntur; habent enim eorum libri transscriptionem huius vocabuli talem (פּוּרְנָה), quæ cum ab Syrorum et Arabum transscriptione longe discrepet, quam clarissime formam feminini generis *furna* elucere sinit. Re vera formam *furna* Palæstinæ propriam fuisse concludi potest vel ex eo, quod Hieronymus in Palæstina degens hac forma utitur in Daniele cap. III. vers. 19, teste Rönshio in *Itala et Vulgata*, ed. II. p. 269. Attamen formam *furna* ne in Forcellinii quidem lexico invenias.

3. *σπόδος = *veru*, *nyárs*, *Spiess*.

Vocabulum in libris Syriacis et Judaicis caret numero (שפוד). Significat veru, in quo caro super ignem assatur. Et recte quidem; citat enim Suidas II, 874 ex Arist. Av. 1013 *σποδεῖν ἅπαντας τοὺς ἀλαζόνας δοκεῖ* et explicat: *σποδεῖν τύπτειν*. Cf. etiam Hesychii IV, 67 (ed. Schmidt) explicationem: *σποδοῦμενος τυπτόμενος*, quæ non ad *σπόδος* = cinis, sed ad **σπόδος* = veru spectat; *σπόδιον* præterea Sophocles (Greek Lexicon of the roman and byzantine periods p. 1004) laudat ex Strab. 3, 4,

15 et Dioscor. 1. 136 p. 133 recte explicans: metallic dross; in eo tantum errat, quod *σπόδιον* a *σποδός* derivat et non a *σπόδος*, accentu paululum declinante, quod ei incognitum erat.

4. **συντηρήης* = *vigil*, *csősz*, *Wächter*.

Vocabulum pervulgatum in libris Judaicis (װאַכטער). Ponitur sensu Latinorum *vigilis*, hominem denotans, qui salutem oppidi eiusque incolarum vigilando prospicit, itaque magistratum inferioris ordinis. Formatio referenda est ad *ἀλλητής* ab *ἀλλέω*, *ποιητής* a *ποιέω* (Kühner, Gramm. Gr., II. ed., § 330, 1), ita **συντηρητής* a *συντηρέω*, ubi tamen syllaba *τη-* dissimilationis gratia tantum semel ponitur, ut corripitur *κέντωρ* pro *κεντήτωρ*, qua de re vide Brugmann, *Grundriss der vergl. Grammatik* I, 486. Pro forma **συντηρητής* igitur habes **συντηρήης*, quod vocabulum abiecta ultima syllaba postremum **συντηρή[ς]* apud Judæos sonat. Cf. etiam philosophorum terminum *συντήρησις*, proprie id quod *observatio*, deinde = *conscientia*, id est sui ipsius observatio, præcipue apud scriptores mediæ ætatis (*sinderesis*, *scinderesis*) usitatum, qua de re agit Windelband, *Geschichte der Philosophie* (Freiburg i. B. 1892) p. 263.

5. **δίβουλοι* = *duumviri*.

Hesychius I, 484: *διάβουλοι*· *διπλαῖ*· *δίβουλοι*; ubi editor annotat: *δίβουλοι* (l. *δίβολοι*) correctio est corrupti *διάβουλοι* *διπλαῖ* (l. *διπλαῖ*). Voluit igitur *δίβολοι*· *διπλαῖ*. — Ego contra puto; *διπλαῖ* et *δίβουλοι* recte, *διάβουλοι* corrupte, *δίβολοι* et *διπλαῖ* ab editore emendata plane false sunt. Qui enim sunt *δίβουλοι*? Apud Stephanum II, 1120 invenies: *διάβουλος*, *qui est duplicis consilii*. Sed singularis forma nusquam exstat; talem formam comminisci non licet. Immo id saepe, quod vocabulum tantum plurali forma nobis occurrit, primarii momenti est; id enim solum rectam viam nobis indicat.

Δίβουλοι nihil aliud, nisi Latinorum duumviros significat.

Græcos hunc magistratum vernaculo sermone non indicavisse ne cogitari quidem potest; qualis est ergo terminus, quo utebantur? Marquardtius in libro de constitutione imperii Romani scripto I, 521 docet duumvirorum magistratum apud Græcos diverse indicatum fuisse: *ἄρχοντες* (e. gr. in inscriptionibus Neapolitanis CIGr. 5836. 5838. 5843) et *στρατηγοί* (e. gr. Corinthi et Palmyræ; Waddington l. l. no. 2597. 2601. 2606a. 2607). Hæc affirmatio habet quantum scio consensum fere omnium auctorum, quamquam nemo ignorat Græcos ad designandos magistratus Latinos multo peculiariorem aliquem loquendi usum ha-

buisse (vide P. Viereck, *Sermo Græcus quo senatus populusque Romanus magistratusque populi Romani usque ad Tiberii Cæsaris ætatem in scriptis publicis usi sunt examinatur*, Göttingæ 1888). Re vera moneta quædam nuper in lucem prolata terminum portat multo aptiorem: Latinorum *duoviri* Græce *δύοανδρες* vocantur (Imhof-Blumer, *Monnaies grecques*, Amst. 1883, p. 460; L. Büchner, *Addenda lexicis linguae Graecae* in libro *Commentationes Woelflinianae*, Lipsiæ 1891, p. 355). Sed ne hic quidem terminus convenire mihi videtur, nego enim vocabulum *δύοανδρες* genuinæ originis speciem præ se ferre, nam Latinæ vocis barbaram tantum et servilem translationem præbet.

Nunc denique habes rectum terminum: *duumviri* = *δίβουλοι*. Vocem tantum intueri debes ut intelligas, hanc rem ita se habere ut modo dixi. Quod autem attinet ad formam *διπλοῖ*, vocabulum simpliciter pro *duo* ponitur; vide Stephanum s. v. *διπλοῖ* (II, 1553), ubi invenies: *διπλοῖ βασιλῆς*, *διπλοῖ στρατηλάται* etc.; tituli magistratum corripit enim atque contrahi solent; pro *duumviri* dicebant fortasse *duo*, pro *δίβουλοι* fortasse *διπλοῖ*.

Apud Judæos et *δίβουλοι* et *διπλοῖ* reperiuntur duumviroque significant. De duumviris in Palæstina vide Marquardtium l. I. I, II. ed., p. 429 adnot. 9 (*duovir* in oppido Gaza).

SAMUEL KRAUSZ, phil. dr.

HAZAI IRODALOM.

Platon válogatott művei. I. kötet. Gorgias. Philebos. Görögből fordította s bevezetéssel ellátta *Péterfy Jenő*. Budapest, Franklin-Társulat, 1893.

Valóban gratulálnunk kell a *Filozófiai írók tára* érdemes szerkesztőinek — mert e gyűjtemény 10. füzeté gyanánt jelent meg a jelzett könyv — hogy a művész filozofus, Plato fordítására oly előkelő szellemet sikerült megnyerniök, a minő Péterfy Jenő. Ugyanaz a finom ízlés, mely e kiváló író minden munkáját jellemzi, vezette őt Plato átültetésében is; a mint tőle joggal várhattuk, magas irodalmi színvonalon álló, igazán szép művel örvendeztette meg a görög tanulmányok barátait, a kik legszívesebben üdvözlik őt írói munkásságának ez új terén, a hol azonban már is otthon érzi magát.

A fordítást terjedelmes, 34 lapnyi, gyönyörű *bevezetés* előzi meg. Ennek első fejezete Plato helyzetéről szól a görög filozofiában, melyet mesteri tömörséggel a következőkben jellemez a fordító: «Az emberi ész a görög népből állott először saját lábaira, szakított a hagyományokkal s

kereste saját erejéből léte s hivatása törvényeit s aránylag rövid idő alatt fölvetette, néha gyermekes egyszerű alakban, de éles logikával mindazon problémákat, melyek az elmét most is foglalkoztatják. Ez az a tény, melyet Renan utolsó beszédében a világtörténet csodájának nevezett, mert mint mondja, csoda az, a mi csak egyszer fordul elő a világon. S csakugyan Görögországnak oly helyzete volt, melyhez a mai művelt népeké nem hasonlítható. Ma a műveltség fölépítése a nemzetek közös munkája; nincs nép, mely nyelvét, gondolkodását közvetlen az emberiséggel azonosítaná; mindegyik tudja, hogy műve részmunka s töredék s ha büszke nemzeti sajátságaira, tudja egyszersmind, hogy azok korlátok, melyeken túl ép oly jogosult idegen élet kezdődik. A görög szellem ezt a kölcsönösséget, ezt a korlátozást nem ismerte. Barbárnak látta a világot, maga alatt állónak; naivul azt hitte, hogy gondolkozni csak görögül lehet s hogy a — κατ' ἐξοχίην — ember csak a szabad görög. A maga faji határoltaságáról, nemzeti élete korlátairól nem is eszmélkedhetett, mert nem állott vele szemben egyenlő hatalmú műveltség. Így vetett fel naiv bizalommal oly problémákat, melyek még ma is érvényes problémák, de nem egy népé, hanem az egész emberiségé. A reflexiónak e fiatalos önbizalma, mely egy nagy tehetségű népegyéniség sajátágaiból, hajlamából, természetéből, politikai s erkölcsi ideáljaiból von le először általános törvényeket, mely a saját nyelvében közvetlenül az ész megnyilatkozását, a dolgok természetes kifejezését látja: ez az a szép csoda, mely többé nem ismétlődhetik. Ezért van a görög műveltségnek olyan egysége, művészi bevégzettsége is, mely egyetlené teszi. Egy népegyéniség keretében pillantjuk meg az egész emberiséget és pedig azt az emberiséget, mely a művészet s ész alapján akar emelkedni. Ennek a műveltségnek egyik legérdekesebb képviselője Platon, a ki a reflexio körébe, a gondolat rendszerébe emelte fel azt, mi a görög életben szép s maradó nyugodott. A világtörténet nagy kimeshalászóihoz tartozik, kik, mikor a valóság elmerülő félben van, megmentik belőle azt, a mi megmenthető: gondolati képét és eszményét.» Egész terjedelmében idéztük e klasszikus helyet, hogy némi fogalmat adjunk e fejtegetések magas színvonaláról s fölhívjuk rájuk mindazok figyelmét, a kik megbízható bevezetést kívánnak Plato olvasásához.

A bevezetés első fejezetéhez méltó folytatás a második és harmadik, mely a *Gorgias* és a *Philebos* remek analysisét adja s biztos vezérfonalul szolgál a Sokrates-féle dialektika útvesztőjében, úgy hogy az olvasó e nyomon haladva, akadálytalanul mehet keresztül a két dialoguson.

A fordításról maga Péterfy a 12. lapon így nyilatkozik: «A két dialogus fordítása nem törekedett szószerű hűsre; célja az, hogy

Lehetőleg minden idegenszerűség benyomása nélkül olvassa az, a kit a dolog érdekel.» A fordító ezt a czélt el is érte, s hogy ez mit jelent, az tudja legjobban, a ki eddigi Plato-fordításainkat ismerve, kénytelen volt sajnálattal konstatálni, hogy eddig még egy magyar átültető se tudott megküzdeni a dialogikus forma nehézségeivel. Péterfy nem törekedett mindenütt philologiai hűségre, nem ragaszkodott a szöveghez oly kínos pontossággal, mint Simon a Theaitetos fordításában, s az e fajta akribia barátai sok kifogást tehetnének a dialogusok egyes helyei ellen; mi azonban szivesen elengedjük ezt, mert teljesen kielégít bennünket a fordításnak feltétlenül megbízható gondolati hűsége, magyarossága, gördülékenysége, három oly tulajdonság, mely valahára lehetségessé teszi, hogy az is olvassa és megérthesse Platot, a ki nem tud görögül.

A könyv végén mindössze két lapnyi magyarázó jegyzet van. Ez bizony édes kevés. Nem tudjuk, hogy ez a szűkmarkuság a gyűjtemény tervéből folyik-e vagy maga a fordító látta jónak ennyire szorítkozni, de elég az hozzá, hogy, ha laikus közönségnek írunk, nem szabad ennyire fukarkodni a felvilágosítással. Mint követendő példát ajánljuk e tekintetben a szerkesztők figyelmébe a M. T. Akadémia classica-philologiai bizottságának kiadásában megjelenő *Görög és latin remekírók* című gyűjteményt.

NÉMETHY GÉZA.

Herder Cid-románcaizai. Kiadta és magyarázta *Heinrich Gusztáv*. Egy térképpel. Harmadik javított kiadás. Budapest, Franklin-társulat. 1893. (Jeles írók iskolai tára VIII.) 251 l.

Hogy a «Gil Blas» nem tanügyi folyóirat, azt még azok is tudják, a kiknek e ledér boulevard-lap nem tartozik a mindennapi szellemi táplálékuk, vagy legalább csemegéjük közé. Kivételesen azonban ennek a léha ficzkónak is akad egy-egy komolyabb napja, a mikor még egy-egy fontosabb iskola-ügyre is rákeríti a vezérocikkét. Így csak a minap is, alkalmyszerűen a *tankönyvek* nálunk is sokat szellőztetett s csak nem régiben is keményen kiporolt témáját vette a tolla hegyére.

És mondhatom, hogy nem egy okos és megfontolásra érdemes dolgot tudott róluk, a maga könnyed hangján, olvasói figyelmébe ajánlani. Egyebek közt a klasszikusok szövegeinek agyoncommentálása és valósággal a jegyzetekbe fojtása ellen kelt ki. Hát bizony őszintén szólva, magam sem vagyok nagy barátjuk az így tönkremagyarázott iskolai remekíróknak, a kiknek számokkal és csillagokkal megtüzdelt, szemrontó kiadásai talán szintén bűnrészesek abban, hogy a beléjük csömörlött tanuló, az életbe kilépven, soha feléjük sem néz többé, még ha tetzetösebb alakban és a commentatori túlbuzgóság rájuk rakott czókmókjától menten kerülnek is elébe.

Miért is nem fogadjuk el e részben legalább a francziák azon

nagyon követésre méltó eljárását, a melylyel a legtöbb tankönyvet kétféle kiadásban bocsátják közre? Egy vaskosabb, a többé-kevésbbé részletes módszertani vezérfonallal, vagy ha szövegről van szó, az egész szükséges kommentárral felszereltben a *tanár*, és egy másik, csak a szorosán megtanulandó anyagot, vagy csupán az olvasandó szöveget tartalmazóban a *tanuló* számára.

Ha azt vetné valaki ez ellen, hogy így megint csak tág kaput tárának fel a jegyeztetéssel való visszaélésnek: arra az a válaszom, hogy az *okkal-móddal* való jegyeztetés, bármennyire perhorrescálják is a jelenlegi középiskolai Utasítások, egyike a legüdvösebb képző és fejlesztő eszközöknek — természetesen mindig a vele csinján banni tudó tanár kezében. De az oly tanár, a ki e részben nem tudja megtalálni a helyes mértéket, a «granum salis»-t, és a kellő eljárást: az egyáltalában nem való tanárnak, és a commentált kiadások ma dívó használata mellett sem fog célt érni. Másrészt meg, ha őszinték akarunk lenni, be kell vallanunk, hogy mai jegyzetes kiadásainknak a tanuló kezébe adásával sem kíméljük meg sem magunkat, sem a növendéket az alkalmilag mégis csak elkerülhetetlen jegyeztetéstől. Ha másért nem, hát azért, hogy sokszor nagyon is bőbeszédű és minden ok és szükség nélkül is fontoskodó commentárunk fölösleges szószátyárkodását szabatosabb és könnyebben megtanulható, kivonatos összefoglalással pótoljuk.

Ennyit egész általánosságban egy oly kérdéshez, a melyet az irányadó körök (vagy talán csak a tankönyv-kiadók?) ellenkező nézete még korántsem tüntethet föl teljesen eldöntöttnek, nem legalább az önálló gondolkodású tanférfiú szemében.

Egy más szempont, a melyből talán az ily vaskosabb commentáru s minden elgondolható tárgyi- és szövegmagyarázattal fölszerelt kiadások nemcsak menthetőknak, de igazoltaknak és kívánatosaknak is tetszhetnek, az, a melyre a címbe idézett munka kiadója is helyezkedett, midőn könyve első kiadásának Előszavában, tizennégy évvel ezelőtt így írt:

«Ebben (t. i. a *Bevezetésben*), mint az egész könyvben, inkább többet kívántam adni, mint a mennyit a tulajdonképeni cél szorosán megkövetel; mert egyrészt helyesnek tartom, ha a tankönyv, főleg az ilyen segédkönyv, *magasabb igényeknek is megfelel*, — másrészt, tekintve saját szerű hazai viszonyainkat, meggyőződés szerint kívánatos, sőt némileg szükséges, hogy a *tankönyvirodalom pótolja* (a mennyire lehet) a nagy közönségnek szánt, vagy a hol a tárgy természete és az iskola érdekei ezt megengedik, a *tudományos irodalmat is*.»

Csakhogy ez meg nem egy *félreértésnek* válhatik szülőokává, a mint azt e könyv szerkesztője magán is tapasztalhatta. Én legalább, a ki optimistikusabb napjaimon a legméltatlanabb megtámadás mögött is

csupa ügybuzgalmat és becsületes meggyőződést vagyok hajlandó feltételezni, ilyenkor mindig azt hiszem, hogy a tankönyvírók ellen sehol oly gyakran, mint épen nálunk, felhangzó *plágium*-vád, a mennyiben nem pusztá rosszakarató rágalom és ráfogás, leginkább két okra vezethető vissza. Ezek egyike a legtöbb meddő és áldatlan vita mögött konkolyt hintő gonosz szellemként ott settenkedő *fogalomzavar* démona; a másika pedig ép annak a félreértése, a mit a Cid-románzcok kiadója is szükségesnek vélt Előszava fent idézett szavaiban annyira kiemelni.

Azt vettem ugyanis észre, hogy nálunk a legtöbben azok közül, a kik vajmi hamar készek a plágium megbélyegző vádját emelni egy-egy mű ellen, első sorban többnyire magának a plágiumnak *fogalmával*, a mely egyike a legrelativabbnak, nincsenek tisztában. A második hiba pedig, a mibe rendesen esnek, az, hogy félreértik a plágiummal vádolt író bevallott, vagy legalább művéből kitetsző intencióját.

Mind a két hibának lehet része abban, a szerény nézetem szerint egészen igazságtalan, bár meglehet, hogy jóhiszeműleg emelt vádban, a melylyel a Heinrich-féle Cid-kiadást két ízben is szükségesnek találta illetni egy tanférfiú, a kinek komolyságában és kizárólag az ügyet s nem a személyt tekintő pártatlanságában nekem semmi okom és jogom sincs kételkednem.

Ha mindazonáltal indítatva érzem magamat, Heinrichnek ép ezt a könyvét a plágium vádja ellen védelmembe venni: meg lehetnek róla győződve mindazok, a kik ismernek, hogy ezt teljesen «sine ira et studio» teszem, és hogy csakis a magyar tankönyvirodalom sokakkal közös érdeke, a mely kissé az enyém is, szólította sorompóba az én gyengeségemet, mikor elég hosszú várakozás után láttam, hogy az erre nálamnál okvetetlenül sokkal illetékesebbek közül többeket tartart, részben a megtámadott szerzőhöz való s általában ismertnek vélt baráti, vagy hálás tanítványi, avagy egyébként a függő helyzet gyanúját kelthető viszonyuk; részben talán ép magának a méltatlanul megvádoltnak ez esetben igazán dicséretes, sőt majdnem túlságosan gyöngéd tapintata.

Én, a ki az első gyanú, a függő helyzet odiuma ellen eléggé védettnek érzem magam úgy eddigi, talán nagyon is szókimondó s ezzel magamnak már eleget ártott csekély irodalmi működésemben, mint abban a nagy megnyugvásomra szolgáló öntudatban, hogy semmi olyat, a mire a magam ereje nem elég, elérni nem akarok; én, a kit másrészt a megtámadottól teljesen távol álló s vele szemben egészen közömbös helyzetemben az a tekintet sem készíthet tartózkodásra, a mely talán barátait és híveit hallgatásra kárhóztatja; én tisztán csak azért, mert magamat is compromittálva érzem e vád súlya alatt, bátran szót emelhetek és emelek is, mivel ha plágium a Heinrich könyve, akkor én is

orgazdának kell, hogy jelentsem magamat ez állítólag jogtalanul eltulajdonított szellemi vagyónra nézvést.

És *orgazdának*, kell, hogy jelentse magát velem együtt a hazai középiskolában a német nyelvet tanító tanárok egy jó része; t. i. mindazok, a kik idestova tizenhárom éve használják immár két, s veszik a kezükbe most a harmadik kiadását ennek a súlyos váddal illetett könyvnek, a nélkül, hogy e vád elég régen fölhangzott első veszkiáltása, avagy nem rég történt megisméltése jónak és hasznavehetőnek ismert tankönyvből való elpártolásra tudta volna őket bírni.

Már most vagy azt kell feltennem, hogy velem együtt mindazon kartársakban, a kik e könyvet ismételten használtuk és tovább is használni kívánjuk, nincs meg a kellő *iudicium*; vagy a mi még ennek a hijánál is rosszabb lenne, nincs meg a kellő *lelkiismeretesség* és *erkölcsi érzék*, a melynek mindenestre vajmi fogyatékos voltáról tanuskodnék az, ha egy merőben plágiumnak bizonyult könyv további föntartásához, sőt prosperálásához a tőlünk telhető módon hozzá tudnánk járulni.

Pedig ezt és semmivel sem kevesebbet tettük volna és tennők mindannyian, a kik e könyv alapján tanítottunk valaha és szándékozunk ezentúl is tanítani, — ha a Tiber-féle kis füzet vádjainak alaposságáról meg lennének győződve.

Csakhogy a dolog ép azon fordul meg, hogy e vád alaposságáról annak kibővített és kiélesített ismétlése sem tudott közülnk, úgy vélem, egyet sem meggyőzni. Magamról legalább ezt egészen határozottan állíthatom; sőt, mivel az ily állítás bizonyításra is szorúl, azzal is szívesen szolgálók.

Hogy ezt tehessem, mindenekelőtt tisztába kell jönnöm a szerző intenciójával és ehhez kell mérnem munkáját. Ez intenció eléggé kitűnik az I. kiadás Előszavának imént idézett helyéből, a melyben, hogy a félreértést okozható szavak annál szembeszökőbbek legyenek, ezeket ki is emeltem.

Heinrich két úrnak akar szolgálni, s nem mondom, hogy ez esetben e nehéz vállalat mindakettőnek kárával járt; e helyett azonban a szolgának okozott némi kellemetlenséget. Legalább is annyit, hogy némelyek félreértették és ez alapon nagyobbra csigázott követeléssel léptek elébe, mint a mekkorára ő fenti szavaiban bárkit is jogositani vélhetett. Mikor azt mondja, hogy helyesnek tartja, «ha a tankönyv, kivált az ily segédkönyv *magasabb igényeknek is megfelel*», ebbe a «*lapis offensio-nis*»-ba belebotlik, s azt magam is elismerem, hogy elég könnyen bele is botolhatik, a ki a kákán is csomót keres, és a szerzőre zúdítja mindjárt a kamatok kamatjával a «*magasabb igények*» sommás keresetét. Midőn pedig a szerző pár szóval odább, még hozzá «*sajátságos hazai viszonyainkat*» is említeni merve, az iméntieket azzal toldja meg, hogy szerinte

«kivánatos, sőt némileg szükséges, hogy a tankönyvirodalom pótolja . . . a nagy közönségnek szánt . . . vagy a tudományos irodalmat is», — azzal meg már épenséggel maga ellen uszítja mindazokat, a kik megtorlandó nagyzást gyanítanak e kijelentésben.

Én megvallom, hogy nem tudtam benne ilyent fölfedezni, de azért tankönyvhöz írt előszóban, a hol az ember soha sem lehet eléggé szerény és óvatos, talán mellőztem volna. De hát ha már megesett, még mindig nem olyan nagy vétség, hogy azonnal jóvá ne tenné a nyomban rá következő szerény nyilatkozat, a mely szerint a szerző teljesen beéri avval, ha tanártársai és olvasói elismerik, «*hogy a Cid-románczokra és különösen a Herder Cid-románczaira vonatkozó nagy és gazdag irodalmat helyesen fölhasználta.*»

Hogy pedig ezt lelkiismeretesen megtette, ahhoz szó sem fér. Hisz ezt a maga ferde helyzetű álláspontjáról vádlója is elismeri; csak-hogy épen azt veti a szerzőnek a szemére, a mivel ez szerintünk csak helyesen fölfogott kötelességét teljesítette. Mert mi is volt a kitűzött s az Utasításokban eléggé határozottan megszokott célhoz mérten a feladata? Lehetőleg az összes *tárgyi* és a lexikális segédeszközön is kifogó *nyelvi* nehézségek eltávolítása. Ha e célra minden rendelkezésére állott forrást felhasználta, csak azt tette, a mit tőle mindenki joggal megkövetelhet. Hogy e források teljesen és ez esetben elég gazdag lajstromát ismerte, mikor munkájához fogott, az csak érdeme. Még pedig oly érdeme, a mely mindenkinek, *még vádlójának is* jó szolgálatot tett, mikor legalább hűségesen nyomába vezette mindazoknak a szerinte galádul meglöpött íróknak, a kikből Heinrich a maga Cid-kiadását «*összetákolta*».

No már hogy nem *tákolatról*, hanem igenis egy önálló ítéletű, a maga feladatát és az ennek megoldására vezető segédeszközöket illetőleg jól tájékozott írónak a teljes elismerést érdemlő munkájáról van szó: arról velem együtt bárki is meggyőződhetik, ha nem sajnálja az időt és fáradságot, a melybe kerül, míg a Heinrich Cid-kiadásával az egész idevonatkozó irodalmat úgy szólván sorról-sorra haladva pontosan egybeveti.

A mi ez egybetevésből, ha azt Tiber vádpontjaira vonatkoztatjuk, első sorban kiténik, az e vádaknak részben már majdnem a rosszhiszeműség gyanúját kelteni alkalmas könnyelműséggel való odavetése; részben pedig egy a vádlóval elég gyakran megeső s a kérdésben való ítélkezésre jogosultságát elég súlyosan compromittáló baklövés. Amaz sehol sem nyilvánul bántóbban, mint mindjárt kis röpirata bevezető soraiban, a hol *kirívó következetlenséget* lobbant Heinrich szemére azért, mivel «a Cid-hez írt előszóban (I. kiad.) az idevágó irodalmat *nagy*-nak és *gazdag*-nak mondja, holott ugyanazt az irodalmat a Phil. Közlöny III. évfolya-

mának 7. és 8. füzetében igen *szegény*-nek, *silány*-nak, *szerény értékű*nek nevezi». Valóban «kirívó következetlenség» lenne, ha H. csakugyan azt mondaná, a mit Tiber itt ráfog. Csakhogy a Phil. Közl. idézett helyén Heinrich *nem* a Herder Cid-jének irodalmáról mondja az előszóbeli állítással igazán erőszakolt ellentétbe helyezett szavakat, hanem — hogy szórul-szóra kiírjam az illető helyet — így nyilatkozik: «*a németeknek saját költészetük classikus termékeit tárgyaló magyarázó irodalmuk nemcsak igen szegény, hanem egyszersmind (nagyon csekély kivételekkel) elég silány, szerény értékű is*». (Phil. Közl. III. 469. l.).

A ki nem vak, vagy nem fogja be erőnek erejével a szemét, az láthatja, hogy itt két egészen különböző dologról lévén szó, a kettőről való eltérő állításban nem kell épen ellenmondásnak lennie. A mint hogy nincs is. Mert kivált ha Heinrichhel együtt a németek nemzeti remekíróinak kommentáló irodalmát ugyancsak az ő görög és római írókat magyarázó szorgalmukkal vetjük egybe, akkor amazt emelhez képest bátran lehet szegénynek, sőt (kevés kivétellel!) silánynak és szerény értékűnek is mondani. A mi azonban megint korántsem zárja ki azt, hogy ennek az egészben, valamennyi német remekíró tekintve s még hozzá a görög-latin szerzőkre vonatkozó dúsgazdag irodalomhoz arányítva *szegény* és *szerény értékű* könyvtárnak a Herder Cid-jét illető része, a többihez képest legalább *gazdag* és *nagy* ne legyen. Kivált ha ebbe a gazdag és nagy irodalomba, a miről Tiber már megint megfélekedezik, az ide vonatkozó *nem német* művek is be vannak számítva!

A ki ily ingatag és könnyen megdönthető alapra tudja építeni egyik legsúlyosabb vádját, annak a továbbiakban is csak kötve szabad hinnünk. És ezt nagyon is jól tesszük, mert a laikus megtévesztésére vajmi alkalmas, de csak a kellő szigorún pontos idézés, meg e mellett még egy kis *iudicium* mellett bizonyító erejű párhuzamos szembeállítások sem mindig azt sebzik, a ki ellen élük irányítva van. Sőt a legtöbbször a vádló maga magát vágja meg velük. Így nem egy oly esetben, a hol Heinrich és állítólag kiírt forrása mindketten nyilván közös *harmadik* forrásból merítettek.

De meg aztán különben is mit sikerül e nagy garral bejelentett *tömeges* bizonyítékokkal Tibernek igazolnia? Azt, hogy Heinrich, ép úgy mint valamennyi elődje, a ki a Herder Cid-jének magyarázatával foglalkozott, lehetőleg mindent el igyekezett a szövegről és a szöveghez mondani, a mit annak teljes megértésére mindenikük szükségesnek vélt és előteremthetett. Szóval egyik a másiknak a vállán áll és az áll a leg-*gasabban*, a ki a legtöbb elődre hivatkozhatik. Avagy helyesebb lett volna nem használni föl az egész ide vonatkozó irodalmat és az *eredetiség*, meg *önállóság* ily esetben vajmi kétes értékű babérjáért oly állításokat kockáztatni, a minőket előző kutatások már rég meghaladott álláspontra helyeztek?

De meg aztán a legtöbbször nem is úgy áll a dolog, a mint T. feltüntetni törekszik, hogy t. i. Heinrich valamelyik előtte járt Cid-magyaró *szellemi tulajdonát* sajátítja el; hanem ő is, meg az előd is a köztudomásu, legalább az egy műveltségi színvonalon álló emberek előtt köztudomásu, illetőleg közösen hozzáférhető forrásokból merített tények előadásában találkoznak. Ilyen a mintegy *ezerre* rúgó tömérdek jegyzet másokkal közös csoportjának legnagyobb része kivált a sok földrajzi, történelmi, korrajzi stb., az általános műveltség köréhez tartozó magyarózat. Ezek mind ép oly feltétlenül szükségesek a középiskolai tanulóra nézve, a mily könnyen megkimélhette volna magát reájuk vonatkozólag a «plágium» vádjától a kiadó, ha egyszerűen a szorgalmasan készülő s minden kellő forrással rendelkező tanárra bízta volna fáradságos egybehordásukat, a helyett, hogy e hálátlan munkát magára vállalta.

A mi pedig a *Bevzetés* ellen emelt vádakát illeti, azok oly kicsinyesek és részben szintén az ily tárgy dolgozat célja és feladata iránti tájékozatlanságot árulnak el, hogy egyenkint való czáfolgatásukba bocsátkozni már csak azért sem érdemes, mert hisz abban, a mit csakugyan bebizonyítaniok is sikerül, épenséggel nem igazolnak egyebet annál, a mit Heinrich maga is készségesen elismert már annak idején, könyve I. kiadásának Előszavában, mikor nem vindikál magának e munkával egyéb érdemet annál, *hogy a Cid-románczokra és különösen a Herder Cid-románczaira vonatkozó nagy és gazdag irodalmat helyesen fölhasználta.*

Megtette ezt a jelen *harmadik* javított kiadásban az előzők becsét még fokozó mértékben, a mennyiben semmit sem mulasztott el arra nézve, hogy immár tizennégy évi használatban jönnek és célravezetőnek bizonyult könyvét újabb tapasztalatokon okulva, még használhatóbbá és még jobbá tegye. A nagy számú jegyzetek mind gondos simításon mentek át és itt-ott czélszerű rövidítéssel, vagy bővítéssel segítette a szerző egyes tán az eddigi kiadásokban még érezhető hiányaiakon. Magyarságuk is javult a legújabb kiadásban, s már e részben is alig hagy a könyv egy-két apró-cseprő kivánnivalót hátra.

Én tehát, mint már eddig ismételtelen használtam e Cid-kiadást mind a kétféle középiskolában, úgy ezentúl sem haboznám alkalomadtán ennek adni az elsőséget újabb versenytársa, fölött is; mert úgy ezekkel, mint — és ez még többet mond — *a németországi, vagy ausztriai hasonló czélú kiadásokkal egybevetve is azt láttam, hogy mindannyioknál többet nyújt és jobban megfelel kitűzött feladatának.* Egyesíti ugyanis magában mindazt a jót és hasznavehetőt, a mit a Herder-féle Cid-románczok minden oldalú megértetésére az összes eddigi kommentátorok egybehordtak, megtoldva a kiadó eredeti gondolkodása és tudása

tetemes járulékkal, a mely úgy a Bevezetés, mint a jegyzetek számos helyén, Tiber ellenkező állítása daczára is kitűnik, a mint erről e könyv bármely elfogulatlan bírálója könnyen meggyőződhetik.

KATONA LAJOS.

Homéros Odysseája. Az eredeti versmértékben fordította *Kempf József*. (Középiskolai könyvek tára. Szerkeszti Köpesdi Sándor. VII.) Budapest, Grill Károly, 1893. XXXII, 270 lap. Ára 1 frt 60 kr.

Kempf Odysseia-fordítása ugyanabból a czélből készült, mint 1891-ben megjelent Ilias fordítása, t. i. első sorban azon tanulók számára, kik a VI-ik oszt.-ban a görögptlő tárgyakat tanulják, s ehhez képest felöleli az Odysseiának a miniszteri utasításokban megjelölt részeit, míg a többiek prózai kivonatban ismertetvék a cselekvény összefüggésének megértetése czéljából, de terjedelmesebben vannak kivonatolva azok a le nem fordított részletek, melyek költői vagy régiségtni szempontból is a fontosabbak közé tartoznak. Le van fordítva az egésznek k. b. két harmada, az I., V., VI., VIII. és IX-ik ének egészen. A fordítást megelőzi egy terjedelmesebb bevezetés, mely adja az Odysseia meséjét, ismertetvén az egyes énekek tartalmát, azután tárgyalja a homerosi költemények régi történetét, Homeros hatását az ókori görögökre, Homeros előadási módját, hasonlatait, világát, a homerosi kérdést, összehasonlítja az Iliast és Odysseiát, szól Trójáról, Ithakáról, a Homerosnak tulajdonított egyéb költeményekről, a ciklikus költőkről, Homeros két eposának képleges magyarázatáról és a magyar verses Homeros-fordításokról. A fordításban az egyes énekekhez rövid magyarázó jegyzetek csatolva.

Mivel Kempf jelen fordításában jórészt ugyanazon elveket követi, mint általam megbírált Iliasában (l. Egy. Phil. Közl., 1892), és könyve nem csak ugyanazon előnyökkel dicsekedhetik, mint az Iliásról szóló, de ez utóbbihoz képest némi haladást is tanúsít: bírálatomat rövidebbre foghatom.

A bevezetés eléggé kimerítő és tájékoztató, és nagyon jól tette Kempf, hogy ezzel beváltotta az Ilias előszavában tett ígérését, mert ez utóbbinak bevezetésében nagyon is vázlatosan tárgyalja Homeros életét, születési idejét, költeményeit és az Iliás tartalmát. A két bevezetés tulajdonképen kiegészíti egymást, s így a görögptlő tanfolyam tanára, akár az Iliast, akár az Odysseiát ismerteti, kénytelen a két bevezetésben mondottakat összefoglalni, miből önkényt következik, hogy legjobb lett volna minden bevezetésbe tartozó dolgot az először megjelent Ilias elején adni, és az Odysseiában egyszerűen hivatkozni az Ilias előszavára vagy akár ismételni azt, kivéve a két költemény tartalmának részletes elmondását, melyek közül természetes, hogy az Ilias bővebb tartalmi részletezése csakis az Ilias-fordítás bevezetésébe, az Odysseiáé csakis az Ody-

seia-fordításába tartozik. Kivánatos tehát, hogy szerző egy új, következő kiadás esetén a bevezetéseken az említett módon javítson. A homerosi kérdésnél Wolf Ágost Frigyes teoriájáról szólván, utalnia kellett volna a Kalevalára, mert semmi se bizonyítja erősebben a híres német tudós elméletének helyességét, mint az említett finn népepos keletkezési módja.

Kempf nyelvezete nemcsak a fordított részletekben, de a bevezetésben, tartalmi kivonatokban és jegyzetekben is magyaros és könnyen érthető. A fordítás inkább szabad mint szószerinti, de elég hűen adja vissza az eredetinek hangját és tartalmát, és különös előnye, hogy igen könnyen — néha talán nagyon is könnyedén — folyó a rhythmusa, s így alkalmas arra, hogy Homeroszt szélesebb körökben is megismertesse és megkedveltesse. Reméljük, hogy a fordító nem fog késni Iliásának és Odysseiájának teljessé tételével. A fordítás szabadságát illetőleg néha kelleténél többet enged meg magának, az eredetiben elő nem forduló jelzőket használ, a mi nem helyeselhető azon fontosságnál és stereotyp jellegnél fogva, melylyel a jelzők Homerosnál bírnak, (maga a fordító is kiemeli ezt az előszóban Homeros előadási módjáról szóló táblában). Pl. I, 114: «Mert a *makacs* kérők közepett ült nagyszomorúan» (ἦστο γὰρ ἐν μνηστῆρσι φίλον τετιημένος ἦτορ), vagy I, 152: «tanakodtak a lakomák díszén: a dalon, *csábbal-teli* tánczon» (μολπή τ' ὀρχηστῆς τε τὰ γὰρ τ' ἀναθήματα δαιτός). Túlságosan modern kifejezésekkel se tudunk megbarátkozni, a minő pl. a «*batyúbál*» az ἔρανος fordítására (I, 226). De modernül hangzik az is, a mikor fordító a VIII-ik ének tartalmi kivonatában a 97-ik lapon azt mondja, hogy Odysseus, a mint Demodokos dalának «vége volt, letörölte könnyeit s italáldozattal tisztelte *istent*». Az eredetiben (VIII, 89) az áll, hogy italáldozatot mutatott be az *isteneknek* (σπείσασκε θεοῖσιν). Nem helyeselhetem, hogy a Posidon i-jét rövidnek veszi (pl, I, 20, 23, 74), valamint azt se, hogy I, 72-ben: «Tengerek *úrának*, Phorkysnak széphaju leánya», az «*urának*» ú-ját megnyújtja. Hibás I, 54-ben («Eggyik fél nyugaton lakozik, másik keleten él») és I, 219-ben («Hej bizony én attól születém, ki ezen a világon») a «keleten» és «ezen» szavak végszótagainak hosszúak gyanánt való szerepeltetése; de lehet, hogy csak tévedésből maradt el mind a kettőnél a vég n megkettőzése, mert fordító többször használja népiesen a mássalhangzó megkettőzését, és nem helytelenül, a mennyiben ezzel sikeresen utánozza a mássalhangzóknak ezen Homerosnál gyakrabban előforduló sajátosságát.

A jegyzetek kielégítők, és nagyon helyesen teszi fordító, hogy többször utal bennük Vergilius és Arany epikájára. A VII-ik ének 107-ik sorához: «Sűrű szövetjeiken hig olajesepek csepegének», ezt a megjegyzést fűzi: «Néhezen magyarázható sor; némelyek szerint oly sűrű

szöveget szőttek, hogy az olajcsepp sem hatolt rajt keresztül. Mások szerint oly sűrű volt a szövet, hogy szinte fénylett, mint a színolaj». Azt hiszem, e sor legvalószínűbb magyarázata az, hogy a fonalakat olajjal praparálták, hogy a szövetnek fénye legyen.

A görög tulajdonnevek orthographiájában nem látok következetességet. Különbben ezt nem valami fontos szemrehányásként említem, mert a görög tulajdonnevek orthographiájának bajos kérdése még ez idő szerint nincs megoldva miálunk. Az én meggyőződésem most is az, a mit Szilasi Thukydidesének bírálatában (l. Egy. Phil. Közl. 1892) röviden kifejtettem, hogy t. i. vagy írjuk a görög tulajdonneveket latinos orthographiával, tehát pl. Boeotia, Messene, Clazomenæ, vagy helyettesítsük a görög betűket megfelelő latin betűkkel, tehát pl. Boiotia, Messene, Klazomenai. Az előbb említett eljárás inkább népszerű, az utóbbi inkább tudományos munkákban volna ajánlatos. Sajtóhibát nem sokat vettem észre; ilyenek pl. 3. l. 14. sor: űzi e h. üzi; 10. l. 4. s.: víduló e h. viduló; 40. l. 3. s.: steneket e h. isteneket; 40. l. 14. s.: Aphitrité e h. Amphitrité; 44. l. 26. s.: nogy e h. hogy; 134. l. 29. s.: annak e h. vannak; 154. l. 12. s.: vott e h. ivott és Homérosi e h. Homéros; 183. l. 23. s.: ráselegnek e h. ráleselegnek; 199. l. 2. s.: Osi e h. ősi; 240. l. 7. s.: Hyppodamaeát e h. Hippodameiát.

Mindent összefoglalva, Kempf Odysseia-fordítása Ilias-fordításához képest némi haladást mutat, és a kiemelt hiányok daczára is legjobb tankönyveink közé tartozik, miért is iskolai használatra alkalmasnak tartom.

PECZ VILMOS.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1891/1892.

36. Rácz Endre: Tanulmányok a rómaiak erkölceiről, mindennapi foglalkozásai- és szokásairól. (Soproni kath. főgymn. 107 l.)— A szerzőnek ez immár harmadik értekezése azok közül, a melyekben hosszas tanítói tapasztalatairól akar beszámolni a világ előtt. Az 1883/4. évi programmban (59 l.) a görög-római remekírók műveinek olvasásáról mondta el és okadatolta nézeteit hosszadalmasan s egyházi állásából folyólag vallásos szellemben; az 1887/8. éviben pedig a fent címzett értekezésnek első részét (28 lap) tette közzé a rómaiaknak délelőtti foglalkozásairól, míg a mostaniban délutáni foglalatosságait tárgyalja. E két utóbbi dolgozatával az volt a célja, hogy ekkép az írók olvasása közben lépten-nyomon előforduló régiség-tani vonatkozások és műszavak teljesen fölfejtve, érdekesen kiszínezve s összefüggő képekben feltüntetve táruljanak tanítványai elé.

Szerzőnk a hazai tanárságnak ama tagjai közül való, a kik a régibb rendszerben nevelődtek s képződtek professorokká. Evvel meg is mondtam egész tudományos irányát, valamint tanításbeli módszerének s egyéb idevágó felfogásának színezetét. Nagy buzgósággal mélyed el a legaprólékosabb dolgokba is; egy-egy kifejezés formális oldala elfoglalkoztatja bármennyig, s kedve szerint való minden oly kitérés, melylyel nagy olvasottságát mutogathatja: kétségkívül tiszteletre méltó tulajdonságok mind, főleg ha valaki Utasításainkba lerakott (64. s köv. ll.) elvekkel házasítja őket össze! Mindamellett az olvasott művek tartalmi összefüggése az irodalmi és történelmi tanítással, más szóval értelmi és érzelmi oldaluknak kiaknázása, nem különben az ú. n. pædagogiai érdekkeltetés fajainak tanításunkba való belevonása és önként kínálkozó kidomborítása (az ily tanításnak érdekes példája: Thümennek: Ciceros Rede de imp. Gn. Pompei, Berlin, 1890. Gärtner): ezek lehetnek alkalomadtán azon czélok, a melyeket egy-egy író olvasása közben iskolai tanításunk elé tűzhetünk. Rendszeres régiségktan tanulásáról, innen-onnan kikapott classicus helyek agyonmagyarázásáról tehát szó sem lehet a mai gymnasiumban, hanem egyéb szükséges dolgok mellett legfőlebb nagyobb korszakok képének tartalmas és tanulságos jellemzéséről, illetőleg összefoglalásáról. «Nem tekinthető — mondják az Utasítások (64—5. ll.) — mindenek előtt a class. munka nyelvtani példatárnak, melynek tárgyalása főleg a grammatika ismétlésére s a stilisztika begyakorlására nyujtson alkalmat, mintha pusztán a latin nyelvtan megtanulása volna a fő, a tartalom és műalkat csak mellékes dolog. De nem vehető a class. irodalom régiségi adattárnak sem, melylyel polyhistoricus kedvtelésből foglalkodunk, nem a gondolatokat és kifejezéseket méltatva, hanem érdekes tényeket és adatokat gyűjtve, és a melyhez maga a tanár is, a hol csak alkalma nyílik, hozzáfűzhesse különféle, oda nem is tartozó ismereteit.» — Azonban korántsem akarom azt mondani, hogy a régiségeknek egyes jellemző czímek alatti magvas feldolgozása s kellemes olvasmányként való közrebocsátása ellenkeznék mai class. tanításunk céljaival. Sőt ellenkezőleg azt tartom, hogy nagyon is helyén való dolog, ha a tanító az egykori iskolai órákra való «*Memorabilia*» alakjában teszi megközelíthetővé az ő «*nagy tudományának*» tárházat (l. Utas. 70. l.); mert az ily összefoglalások ha másoknak nem is, saját tanítványainak bizonyosan mindenkor hasznára válnak teljes mértékben. Helyesen mondják Utasításaink (24. l.): «A felsőbb osztályokban a class. olvasmány valóban föl legyen használható arra, hogy belátást nyujtson egy-egy kornak mozgalmas életébe és megismertessen ez emberek gondolkozása módjával s érzelmeivel, céljaival és tetteivel.» Mert hogy is érnék el máskülönben ama célt, melyet Tantervünk (3. l.) a class. nyelvek tanítása elé másod sorban tűz: «A class. népek életének és világné-

zetének ismerete, a mennyiben a gymnásiumban tárgyalta irodalmi művek olvasásából meríthető.»

Ily értelemben üdvözlöm én a szerzőt, mint a latin tanításnak egyik tiszteletre méltó bajnokát, a ki nem rejti tudását véka alá, hanem tanítási pályájának közel negyedszázados évfordulóján értékesíti iskolai magyarázatait v. jegyzeteit s ott, a hol teheti, értesítőjökben ki is adja. Ama pontok alá foglalva, a melyek a rómaiak délutáni foglalkodásának címeiül tűzhetők, ú. m. játék, fürdőzés, étkezés, mulatozás (l. Wilkins, Római régiségek, 29—38. ll.), — megbeszél minden oly dolgot, a mely csak valamelyes összefüggésbe is hozható amazokkal. Kisebb régiség-tanainknak (Hindy, Cserép, Wilkins) megfelelő fejezeteit hatalmas tractatusok helyettesítik nála, s ha kissé rossz akaratulag jellemezném az ő tárgyalásának módját, úgy fejezhetném ki magamat: hogy beszél 107 nagy és sűrűn nyomott oldalon de rebus omnibus et quibusdam aliis. Előadását s a tőle fölélt anyagot bizvást egyenlőnek vehetjük a legnagyobb régiség-tanokban (ezek: Guhl- és Konernak eléggé ismeretes műve: *Das Leben der Griechen u. Römer*, már 6. kiad.; Beckernek *Charikles-e* és Gallus-a, továbbá Göllnek «*Kulturbilder aus dem Altertum*» cz., Marquardtnak pedig «*Privatleben der Römer*» cz. műve) található hasonló anyaggal, úgy hogy teljesség tekintetében az értekezés alig hagy fenn valami kívánni valót. Azon kívül a tudós szerző igazán kihálásza a class. helyeket, a melyekkel állításait támogathatja, s dicséretére legyen mondva, hogy a rendesen felhozni szokott helyeken kívül főleg a gymnásiumban használatos auctorokból szedi okadatait; úgy hogy igazán kiérezheti az ember ez értekezésből, hogy valódi tanférfiú iratával van dolga s méltán elmondhatja, hogy, a hol ennyire belemélyednek a classikusok magyarázatába, ott jó kezekbe van letéve azok tanítása. — Elbeszélésében azonban nem alkalmaz nyugvó pontokat, áthidalásokat s jellemzetes címeket sem felül, sem a lapok szélén, hanem észrevétlen siklik át egyik dologról a másikra, s legfőlebb olykor-olykor mondogatja, hogy talán nem lesz épen érdektelen mellesleg még erről vagy amarról a dologról is megemlékeznie. Elidőz lapokon át egy-egy téma mellett, főkép ha az autopsziából merített színeket is felhasználhatja céljaira, pl. ott, a hol (28. s köv. ll.) a fürdőkről beszél; de másrészt elég helytelenül ott is, a hol a rómaiak falánkságát rajzolgatja; bár megengedem, hogy a tárgy teljessége néha egyenesen megkívánja az ily dolgok részletezését, a mikor t. i. specialiter efféle dolgokról szóló munkát írunk (v. ö. pl.: *Petronii Cena Trimalchionis mit deutscher Übersetzung v. L. Friedländer*, 1891., ism. *Bpesti Szemle* 1892. 149—151. ll.); csak hogy ez a szerző helyzetében kevésbé mondható. Mondom, a terjengősség miatt az áttekinthetőség hiánya: ez az, a mi a szóban forgó értekezés szerkezetén csorbát ejt s fölötte megnehezíti könnyed megolvasását. Reám legalább ezt a hatást tette, pedig többször átolvastam.

Sajátságos továbbá e dolgozatban az is, hogy a hol csak alkalom nyílik rá, elkezd moralizálni s bibliai idézetek segítségével taníttatni. Mintha bizony abban állna az ú. n. pædagogiai érdekkeltés fajtái közül az erkölcsi motívumoknak érvényesítése, hogy a régi class. kiadások nyomán szentirási citatumokon s hozzájuk fűződő hermeneutikai v. exegetikai megjegyzéseken évődjünk; holott magoknak a classikusoknak nemes irányú előadása és felfogása sokkal közvetlenebb anyagul kínálkozik a nemes erkölcsű jellemesség fejlesztésére, mint a bárhonnan előrántott példázatoknak egyes emlegetése.*) Hiába, e tekintetben is áll ama régi közmondás: omne, quod est nimium, vertitum in vitium. Legyünk ugyan hívek elveinkhez írásainkban is, de a helyes mértéket iparkodjunk eltalálni a mit és hogyan viszonyát illetőleg. S ha valakinek dicsérhetem e nembeli eljárását, akkor leginkább a Fustel de Coulanges-nak nálunk is meglevő (Ókori község, ford. Bartal) művét, vagy Kriegnek, a freiburgi egyetem professorának «Grundriss der röm. Altertümer» (3. kiad., Freiburg in Breisgau, Herdernél) cz. munkáját ajánlhatnám szerzőnknek az érintett kérdésre nézve figyelmébe.

Könnyen észrevehető fogyatkozása még e munkálatnak, hogy az adatok feldolgozásában meglehetősen régi kiadású könyvekre (pl. egyre 1846-ból) hivatkozik, s nem úgy jár el, miként a modern íróknál szokásos (l. Zoellertől: Griech. u. Röm. Privataltertümer, Breslau, Köbner, vagy Voigtnek röm. magánrégiségeit a Müller Iván-féle Handbuchban), a kik az újabb kutatásokat és irodalmat is szemmel kísérik s a különböző adatok és vélemények megrostálása után sokszor jelentős eredményekre jutnak.

Azonban mindez és még sok egyéb lehetséges vád talán a kákán való csomó keresés színét viseli magán, s én egy derék pályatársammal szemben ama pontra jutottam, hogy a kíméletesség határait már is átléptem. De bár e vád jogosultságát el nem ismerhetem s tartózkodom is immár egyébnemű megrovások emlegetésétől: mindazonáltal nem tehetem, hogy végzetül még egy hiányra ne figyelmeztessen az érdemes szerzőt, a legnagyobbra, a melyet ellene felhozhatok, t. i. arra a latinus

*) E kegyes iránynak nálunk is több híve akad, s a régibb iskola (Szabó J., Fojtényi, Télyf stb., meg a protestánsok közül is többen) tagjain kívül Léway J. és Szerencse Menyhért a classikusok hatásáról és szükségességéről írt munkálataikban, Burány és mások mythologiai dolgozataikban, Ferenczy Lukács Gyula Homeros philosophiájáról szóló művében, Váry G. a görög műveltségtörténelembe vágó lelkes hangú könyveiben adták tanujelét eobeli felfogásuknak. Ez iránynak kezdői a jezsuiták voltak az ő castigált kiadásaikkal, a jelen században pedig egyházi részről főképp Dupanloup hangsúlyozta a mondott irányt; míg a középkorban, tudjuk, javában járták Plautus és Terentius.

és főképp németes gondolkodásról tanuskodó stilusra, melynél e részben jellemzetesebbet alig nyújthatott volna az ifjuság kezébe. Sajnos, nemcsak a szerző nyelvezete leledzik nálunk ilyenmő hibákban, hanem tanárainké tán feles számban, úgy hogy még soká várhatunk arra az időre, mikor a törzsökös magyarság kellekeit érvényesülve láthatjuk tanáraink dolgozataiban. Méltán mondhatta nem rég egyik jelesünk: általános az a baj, hogy nem tudunk magyarul írni. Azért is ajánlva ajánlom a tudós professor úrnak, hogy dolgozatát, ha esetleg deákjai számára igazán hasznossá akarja tenni külön kiadás alakjában: fésülje meg magyarosság és elegáns stilus dolgában is oly dicséretes szorgalommal, mint a milyennel fölvelt tárgyához az anyagot összehordta, hogy ekkép elmondhassuk értekezéséről: szolid tanárnak a kezéből minden tekintetben csak jó dolgozat kerülhet ki, s munkája nyelvezet dolgában is érdemes azon magasztaló elismerésre, a melyben a Századok (tavalyi évf.) kritikusa egyébként méltán részesítette.

BÓDISS JUSZTIN.

37. Vajda Károly dr.: Daphnis és Chloë, irta Longos. (Fehértemplomi állami főgymn. 5—62. ll.) Az 1891/2. isk. évnek programmcikkelyei közül méltán feltűnést és mondhatni, megbotránkozást keltett különböző köröknél a fehértemplomi értesítőben megjelent «Daphnis és Chloë» cz. görög regénynek fordítása, a mely, nem tudni, mi czélból láthatott napvilágot egy gymnasium értesítőjében. Ismerjük a Rendtartásnak (l. 17. lap) intézkedését a közlendő tudományos és pädagogiai vagy helyi érdekű dolgozatokra nézve; el is várjuk komolyan, hogy ha már megjelenik (parancsolva nincs!) valamely értesítői cikk, első sorban az ifjuságnak szellemi tovább fejlesztését, vagy erkölcsi és jellembeli képzését vegye czélba s lehetőleg a növendékek érzés- és gondolatvilágához álljon közelebbi viszonyban, a mint Heinrich G. e Közlönyben ama dolgokra annyiszor, a mennyiszor felhívta a figyelmet. Mindezt érzi és tudja minden tanári testület, s mégis megjelenhetik egy jó nevű gymnasium programjában olyan szerelmi történet, mely a fajfentartás mesterségét egész meztelenségében mutogatja s az érzékiségnek meg a kéjnek formáit teljességökben szemlélteti. Hogy az ily dolgozat a szülőikkel minő itéletet alkottat rólunk, nevelőkről; hogy az ártatlanabb ifjak benső nyugodalmát és békéjét mennyire próbára teszi és veszélyezteti s mily pusztítást mivelhet gyermekies lelkökben, mikor az erkölcsöket ugyis annyira megrontó regényolvasás mellé (l. e tárgyról Gaál Mózes cikkelyét az 1892/3. évi pozsonyi kir. gymn. programjában) ime még magunk adunk kezökbe hédonismusra tanító munkát: azt hiszem, nem szükséges e helyütt bővebben fejtegetnem. A magyar középiskolai tanítóságnak nem papi része, hanem talán sokkal nagyobb fokban világi csoportja érzi az ily olvasmányoknak észbontó hatását; mert az ő gya-

koribb, bár elszomorító tapasztalataik a nagy világban még élénkebbé tehetik bennök azt a vágyat: vajha a kezökből kikerülő újabb nemzedék minden tekintetben regenerált reménysége lehetne szeretett hazánknak! Nem a bold. Szvórényinak okos pædagogiai tanácsai, sem Lubrichnak a mindenkor föllelhető bajokat agyonszidalmazó fejezetei sarkalnak a kifakadásra, hanem a józan ész követelése adja szájamba a kárhóztató szót, melylyel a fönn jelzett fordításnak értesítőben való megjelentét illetem. Avagy talán azt hiszszük, hogy az ifjuság erkölcsiségét és műveltségét elősegítjük, vagy éppen hazai tudományos irodalmunkon lendítünk egy mákszemnyit is avval, ha olyan historiákat magyarul tolmácsolunk, a melyekben a pæderastia, sőt maga a nemzési actus és hasonló dolgok alkotják a darab cselekményét? ! Kimondott ítéletemet támogatom Szemák J. fölötte érdekes felolvasásbeli fejtegetéseivel (l. a mult isk. évi Tanári K. szept. füz.), a melyek az ifjusági olvasmányok kellékeit ószintén és egyenesen tárják elénk. Azt hiszem, nem kell azokhoz tennem semmit is; mert egyrészt örökérvényű igazságokat hangoztatnak, másrészt az osztatlan visszhang, melylyel éppen idevágó részleteit kísérte a magyar tanárság, meggyőzhet mindenkit arról, hogy nem elfogultság, nem is a tettett szeméremérvény az, a mi engem ítéletemben vezérel, hanem hazánk ifjuságának lelki tisztasága s nekünk, tanároknak, valamint intézeteinknek reputatiója. Még a liberalismusában oly messze menő (A neveléstudomány kézikönyve, 1890., 243. s. köv. ll.). Felméri sem hagyja szó nélkül a rossz irányu ifjusági iratokat, mikor káros hatásukról imigyen ír (527. l.): «Ki tudná megmondani, hogy életunt ifjuságunk minő nagy százalékát teszik azok, kiknek képzeletét a nem nekik való olvasmányok már gyermekkorukban túlságosan ingerelték s idegeit lázas izgalomba hozták? Ezen izgalomnak természetes következménye a szellem petyhüdtisége és a jellemet alkotó erők ideje korán való kimerülése. A szellemnek a férfiaságtól való eme korai megfosztását okozzák a nem nekik való olvasmányok».

Tudtommal nem is igen jelentek meg értesítőinkben ily irányu munkálatok, s mint analog esetet csakis Molnár István Lajosnak «Párhuzam Xenophon és Platon Symposionja közt» cz. ugyancsak (elég különös!) a fehértemplomi értesítőben megjelent doctori értekezését (v. ö. Phil. K. 3. évf. 503. s. köv. ll.) hozhatom fel. Annak idején az imént említett szerzőnek szemébe mondta e Közlönynek író és olvasó közönsége a kárhóztató ítéletet, s hiszem, most sem lehet más ugyanazoknak a szava még oly jelesen fordított regénynyel szemben sem, minő a Vajda uré.

A görög irodalomnak minden ismerője tudja, mit tartson a hanyatló korszakbeli (Kr. u.) *úgynevezett* regényekről, a melyek naiv történeteikkel nagyon emlékeztetnek a magyar irodalomnak a Gestákból vett historiáira s

egyéb nemzetek irodalmának (v. ö. Heinrich G. Német irodalomtört. IV. köt. 480. s. köv. ll.), különösen a francziákénak idyllicus elbeszéléseire. Sokáig nem tudtak fenmaradtukról, míg végre jelleméből folyólag a renaissance vette őket ápoló karjaira, s elég bizonyíték az akkori korhadtk erkölcsü viszonyokra, hogy a kolostorok könyvtáraiból kerültek napfényre, mint pl. a Longosnak pásztorregénye is Monte Cassinóból került Firenzébe. A szerelmi boldogságnak a szabad természet ölen való kifejlődése: ez körülbelül a tárgya a legtöbb u. n. görög regénynek. S ha valaki többet is akar rólok tudni, az forduljon a Beöthynek «Szépprózai elbeszélés» cz. ismeretes művéhez (1. köt.), vagy bővebb okulhatásért Ring Mihálynak a régibb görög regényről szóló értekezéséhez (Nyelvtud. közl. 12. köt.), vagy még inkább a német irodalomból Rohde Ervin nagy munkájához (Der griech. Roman u. seine Vorläufer, Leipzig, Breitkopf u. Härtel. 1876. 11. márka), melyet Ábel Jenő ismertetett e Közlönyben (1879. évf. 75. s. köv. ll.) a tőle megszoktuk alapossggal*); továbbá a Boros Gábornak a Phil. Társulat ülésén 1886. évi áprilisban felolvasott értekezése a Longos regényéről és hatásáról, nem különben a Keleti Vinczének doctori dissertatiója (Antonios Diogenes és Lukianos. Bpest. 1879.) egészíthetik ki az érdeklődőknek e nembeli ismereteit.

Maga a szóban forgó Daphnis és Chloë-féle pásztorregény (Görög neve Ποιμενικῶν τῶν κατὰ Δάφνην καὶ Χλόην λόγοι τέσσαρες, tehát nem 3 könyv, mint Köpesdi a maga gör. irod. történelmében, a 122. lapon állítja), melyet valószínűleg tévesen tulajdonítanak bizonyos Longos nevű neo-sophistának, a szabad természetben talált és nevelődött két pásztorgyermeknek sorsát és 15 éves koruk utáni lassankint észrevétlen fejlődött egymáshoz való vonzalmát, végül pedig többnemű akadály legyőzése után való boldog egybekelését tárgyazza, miután kitudódott, hogy mindakettőjüknek élnek e szülei, s ép ezeknek a jobbjai voltak Daphnisnak fölnevelői. Egyébként a Daphnis pásztor regéje már régés rég ismert volt a görög nép előtt, s tudvalehetőleg Stesichorostól (6. sz. Kr. e.) kezdve sokan (Theokritos, Bion, Moschos, Kallimachos, Hermesianax stb.) feldolgozták. — Már az I. könyvben (32 fejezet; a szerző elhagyta a fejezetekre való osztást) érzik a czímbebeli személyek az előttök érthetetlen testi vonzalom erejét, s már itt elcsattan ajkukon a csók; a II. könyvben (39 fej.) tudják is már a szeretkezésnek többféle módját, épen csak az utolsó actust nem, melyre a III. könyvben (34 fej.) egy

*) Egyébiránt Rohde még mindig foglalatatoskodik e tárgy körül, a mint a «Rheinisches Museum für Philologie»-ben (Neue Folge, 48, 1, 110. s. köv. ll.) olvasható dolgozata («Zum griech. Roman») bizonyítja. Érdekesnek találok még felemlíteni a Daphnis történetének Meyer-féle képét, mely az Über Land u. Meer 1893. évf. 14. füzetében látható.

asszony, a ki nem öreges férjébe, ha nem az ifju Dapnisba szerelmes, tanítja meg őket (l. 44—5. l.). A IV. könyvben (40. feje) a Daphnist kitett urasági szülőknék mezei jószágukra való kimenetele, fiokkal való megismerkedése, továbbá a fiatal párnak lakodalma s az ezen történt másik anagnorisis olvasható Chloë és szülei között. Vannak ez idyllicus elbeszélésben, mely körülbelül két év eseményeit öleli fel s mely irodalmilag véve kétségkívül a legszebb többi görög nyelvü regény-társai között, — gyönyörű leírások, heves szerelmi jelenetek, pikáns cselekedetek, csodás történetkék, nyílt hazudozások, sőt még a régiek undok bűnének, a pæderastiának (54. s k. ll.), meg a gyermekkítételnek is előfordul egy-egy példája. Nem akarok egész helyeket regisztrálni a Közlönyben, mert bizonyára minden olvasó pirulna s nem győzne csodálkozni rajta: hogy lehetett ily tartalmu dolgozatot deákok és szülők kezébe kerülő programmban közrebocsájtani?!

A szerző a Hirschignek Didotnál Párisban megjelent, latin oldalfordítással ellátott gyönyörű kiadását (az ő kiadása 1856-ból való, az enyém 1885-ből, ára 10 frt.) használta jelen fordításának alapjául. E kiadásban («*Erotici scriptores*», nagy 8-r.) Parthenius, Achilles Tatius, Longus, Xenophon Ephesius, Heliodorus, Chariton Aphrodisiensis, Antonius Diogenes, Jamblichus (Hirschig-tól), továbbá Eumathius (Le Bas-tól), Apollonius Tyrius (La Paume-tól) és Nicetas Eugenianus (Boissonade-tól) találhatók. Eléggè összehasonlítottam mind a görög, mind a latin szöveggel V. urnak fordítását, s mondhatom, valóban szép munkát olvastam tőle. Bravourral fordít, magyarosságtól duzzadó nyelven fejezi ki magát, egész regényes stílusban s könnyedén értelmezi a görög eredetit, a nélkül, hogy egy gondolatot is tolmácsolatlanul hagyna, legföllebb ha készakarva nem nyújtja magyarul az igazán fertelmes helyeket. Megróni valót alig is tudnék felhozni fordításából, mert mindvégig szép igyekezet, fáradhatatlan buzgalom és gondosság ömlik el munkálatán, s csak kicsinyes akadémikuskodás vehetne rajta észre itt-ott egy-egy porszemet; úgy hogy nem nagyítok, mikor azt mondom, hogy V. ur dolgozata bátran sorozható legjobb fordítóink (Thewrewk, Csengeri stb.), művei mellé, de legfőképp a Csengeri hatása érzik meg rajta. — A fordítás előtt 10 lapnyi bevezetés van, mely elég tanulságosan foglalja össze mindazt, a mit a görögöknek u. n. regényirodalmáról tudnunk lehet és kell. Az irodalmi repertorium is elég teljes (v. ö. még: Christ, *Geschichte der griech. Litteratur*, II. Auflage, 684—5. ll.), bár a magyar irodalomra több gond is elkelt volna (v. ö. a Beöthy művét.); szintúgy kár volt elhagyni azt, hogy a görögök közül Vendótisz (Βενδοττης) György adta ki 1792-ben Longos regényét (l. Télfy, *Encycl.* 160. l.), nem különben azt is, hogy Xenophonnak Kyrupaideia cz. művében Abradates assyriai herczeg története, kinek szép neje, Panthea, életét áldozta a lovgias Kyrosért, az

első prózában írt szerelmi történet az európai irodalomban (l. Jebb-Fináczy. Gör. irod. 109. l.).

Ismertetésemet azzal végzem, a mivel kezdtem, hogy nem lehet eléggé sajnálnunk azt a közömbösséget, melylyel a szerző oly kényes helyen, minő egy isk. programm, hozta nyilvánosságra különben nagy szergalomról s kitünő fordítói ügyességről tanuskodó dolgozatát. Még csak annyit, hogy ha e nemű tanulmányait és munkásságát folytatni akarja, a mint egy helyen (15. l.) igéri is, a maga jól felfogott érdekében fel ne használja reá értesítőjük lapjait!

BÓDISS JUSZTIN.

38. Schuber Mátyás: A költészet szerepe a középiskolai nevelésben. (Rozsnyói ág. h. ev. főgymnasium.)— Sejttem, mi lebeghetett e derék értekezés írójának szeméi előtt, midőn a címbe *középiskolai nevelést* írt, nem pedig középiskolai *oktatást*; sejttem, tán számot is tudnék róla adni, mennyiben jogosult középiskolában a nevelést szembe állítani az oktatással; mindazáltal épen ez értekezés elolvasásából merített új erőt azon meggyőződése, hogy a középiskolai nevelés és oktatás ellentétében több a látszat, mint az igazság, s hogy maga ez a dolgozat semmit sem veszített volna, ha *nevelés* helyett következetesen *oktatást* mondott volna. No de ez mostan nem fődolgoz. Fontosabb az, hogy az értekezés a költészet iskolai szerepéről általában készült beszélni, tehát a német, latin és görögéről csak úgy, mint a nemzeti nyelvünkön írottéről; valósággal pedig csak az utóbbiéről szól, a többiéről csak annyit, a mennyi elég arra, hogy a fejtegetést nagy általánosságokba téveszsze, de egyébire aztán nem is való! Formailag kerekébb, tartalmilag a konkrét tények bonczolásába mélyebben beható lett volna a fejtegetés, ha tisztán a nemzeti költészet szerepére szorítkozik.

Egyéni ízlésem szerint és a fejtegetések gyakorlati haszna tekintetéből az értekezés eleje felesleges. Egy az, hogy nagyon messziről kezd, más az, hogy minden második, harmadik mondatát meg lehet kérdőjelezni, vagy azért, mert túlságba csap, vagy azért, mert nem mondja szabatosan, a mit mond. «A legrégibb nyelv és a mai vadnépek nyelve képes beszéd, tehát költői felfogás terméke». Én úgy tudom, hogy a képes beszéd nem csupán ornamentikája a nyelvnek, hanem a nyelvkincsét szaporító funkciója; lehet költői felfogás terméke is, de sem eredetileg nem volt az, sem most nem kizárólag az. A költő phantasia és a nyelvalkotó phantasia munkája egyféle munka, de az alapvetés érdeme mégis csak az utóbbit illeti, az előbbi emennek örökébe lépett, a mint másutt ezt a gondolatot kifejezni próbáltam. «A költészet állította az együgyű nép elé a nagy emberek alakját követendő például.» Követendő például? az együgyűek elé? Bajos elhinni. «Az egyetemes tudás birtokában lévén, a költő épen annyi szolgálatot tesz a *testnek*.

mint a léleknek» stb. Szerintem nemcsak a fejtegetés, mely a költészetnek az őskori társadalomban való szerepéről, jelentőségéről szól, maradhatott volna el, hanem a folytatása is, mely azt akarja megismertetni, milyen szerepe volt a költészetnek a görög, római, középkori, újkori iskolai nevelésben. Az ilyen történeti visszpillantás egy rövid értekezés szűk keretében csupán vázlatos lehet s valósággal az is; senki sem tagadja, hogy a költészetnek nagy fontossága van a nevelés terén, a gyakorlat előkelő helyet biztosít neki a többi tárgyak sorában. Ha pedig tagadja valaki, s a helyfoglalást bitorlásnak tartja, azt a görög és római és középkori és újkori iskolák példájára való hivatkozás ugyan meg nem téríti.

A mi ezután következik, tehát az értekezésnek java része, eme két főkérdésre felel: 1. mi a szerepe, rendeltetése, célja a költészetnek a modern iskolai nevelésben? 2. milyen irányú, módszerű oktatás biztosítja ezt a célt, vagyis miképen válogassuk meg a tárgyalandó költeményeket s miképen tárgyaljuk, ha már kiválasztottuk? Az első kérdésre vonatkozólag ismerteti az értekező, mit várnak korunk pædagogusai a költészet hatásától az iskolában, s a közfelfogást, a mennyiben egyoldalú vagy helytelen, kiegészíti, kijavítja. A fejtegetés általános irányával szívesen egyetérték, különös örömmel fogok vele kezét mind abban, a mit középiskoláink túlságos æsthetizálása és kritizáló hajlandósága ellen felhoz. Magam is azt tartom, hogy a czifra, sallangos méltatásokat, kritikai ítéletmondásokat gyökerestől ki kell gyomlálni középiskoláinkból; a tanuló tanuljon a maga szemével látni, a maga eszével felfogni, szívével érezni; fogékonysága s a hatások közé ne álljon oda akadálynak a betanult kritikai phraseologia. Csodálom mégis, hogy az értekezőnek a középiskolai nevelés «*formalis*» és «*realis*» irányára, erre a még mindig divatos szörszálhasogató megkülönböztetésre, melynek logikai képtelenségénél fogva már régen a jámbor ócskaságok lomtárába kellett volna kerülnie, egyetlen szava, észrevétele sincs; feltűnőnek találok azt is, hogy míg a túlságos æsthetizálással szemben az erkölcsi momentum nagyobb érvényesítése mellett száll síkra, álláspontjának tekintetben való kifejtésével adós marad. Az értekező bizonyosan egyetért velem abban, hogy a moralizálás ép úgy túlságba csaphat, mint az æsthetizálás. Bizonyára a költészet termékeiből lehet okulni, lehet érzésben nemesedni; hanem azért a költészet sem nem tudomány, sem nem morál, hanem (mindnyájan tudjuk) művészet. A művészet morálja nem a pædagiáé, legalább nem mindig az, nem a katechismusé, nem a tisztas, illedelmes, jómagaviseletnek mindennapi használatra szánt morálja. Azt szerettem volna tehát megérteni, elég-e a szép műben természeténél fogva benne rejlő, élő erkölcs, vagy valamelyes heurisztikával különös, pædagogiai céloknek megfelelő morált süssünk ki belőle?

E kérdésemre a feleletet abban sem találom meg, a mit az értekező alább (14. l.) így fejez ki: «De különösen erkölcsi tekintetben van kitünő nevelő hatása (a költészetnek). Gyakorolja ezt a hatását az alapeszmével, a költői igazságszolgáltatással, vonzóan vagy visszataszítóan rajzolt jellemekkel és itt-ott elszórt reflexiókkal». Attól tartok, előre meg kell rendelni, mondva csináltatni az iskola számára a költeményeket, hogy legyen bennök erkölcsi alapeszme, költői igazságszolgáltatás, vonzóan vagy visszataszítóan rajzolt jellemek s elszórt reflexiók. Attól tartok, hogy a lyra majdnem egész birodalmát ki kell zárunk a középiskolából, mert nincs birtokában azon eszközöknek, melyekkel a költészet erkölcsi hatást gyakorol. Az «alapeszme», «költői igazságszolgáltatás», stb. egy bomladozó félben levő æsthetikai rendszer phraseológiája, melynek árfolyama erősen csökkenőben van. Mégsem az ellen van kifogásom, hogy még mindig beszélünk alapeszméről, költői igazságszolgáltatásról; tudom én, hogy nem az iskolatermek ajtai azok, melyeket az újítások előtt hamarosan meg kell nyitni; hanem az ellen van kifogásom, hogy *muszáj* megtalálni az alapeszmét, a költői igazságszolgáltatást, akár benne van a költeményben, akár nincs. Egy szóval az erkölcsi momentumot — helyesen — kiemeli, de nem tisztázza kellőképen az értekezés.

A költemények megválasztásáról, tárgyalásuk módjáról szóló rész fejtegetése általánosságokban mozog. Azt vártam, folytatni fogja kritikai szemlélését a tanterv és utasítások idevágó részei felett, véleményt mond arról, helyes-e a kitűzött költői olvasmány sora, rendje, minősége, s hogy talán fokozatosan, osztályok szerint, állítja össze az olvasandó költemények új, a célznak megfelelőbb sorozatát. De azok az általános megjegyzések is, melyek a választás elveit akarják tisztázni, több-kevesebb figyelemre, de mindig figyelemre méltók. A költői olvasmány könnyen érthető, s mégis érdekes legyen, ne legyen benne erkölcsitelenség (ez talán mondatlanul is szabályozó elv volt mindig, s az is marad); lehetőleg nemzeti szellemű, változatos tartalmú s költői tekintetben remek legyen: mind elfogadni s helyeselni való elvek.

Tökéletesen helyes, s az értekezésnek legsikerültebb része az utolsó, mely a költői olvasmány tárgyalásának módjáról szól. Igaz, hogy ez is általánosságokban mozog, igaz, hogy ezek az elvek: a tanár ne magyarázzon kelleténél sem többet, sem kevesebbet, bármely tantárgy előadására nézve érvényesek, de éppen azért érvényesek a költemények magyarázására nézve is. Egészen helyesen okoskodik ott, a hol azt fejtegeti, mit mikor kell magyarázni; tökéletesen fején találja a szöveget, s lelkemből veszi a szót, mikor azt állítja, hogy legkitünőbb magyarázója a költői műnek a lelkes, szép előadás.

Tárgya fontosságánál, számos helyes, találó észrevételénél fogva kartársaim figyelmébe ajánlom e gonddal, tudással készült értekezést.

GÓBI IMRE.

39. Dergách Sándor: A német nyelv és irodalom tanítása gymnasiumainkban. (Nagybányai áll. főgymnasium, 32 l.) — Gondolkodó és buzgó tanár dolgozata, mely, főleg első harmadában, sok figyelemreméltó megjegyzést tartalmaz, de egészben véve el nem fogadható álláspontot foglal el. Szerző az «Utasítások» alapján áll, melyeket behatóan tanulmányozott és teljesen fölfogott. A mit a német nyelv fontosságáról, tanításának céljáról és módjáról mond, az legnagyobb részt helyes és tanulságos. Azonban a dolgozatnak majdnem kétharmada az olvasmányokkal foglalkozik, és itt, én legalább semmikép sem tudom helyeselni szerző felfogását és követelményeit.

Az értekezésnek e főrésze — csak erre teszek néhány megjegyzést — általában a költői, szépirodalmi olvasmányoknak túltengése, vagy, mint szerző gondolja, egyedűrsága ellen irányul — a magyar oktatás körében is. «A magyar irodalmi tanítás is helyesen teszi (mondja szerzőnk 11. l.), ha a természettudományokra is ügyet vet olvasmányok és írásbeli dolgozatok által, mert a természettudományok nagyfokú föllendülése, az óriási vívmányok, melyek a társadalomra átalakítólag hatottak és hatnak, átalakítólag hatnak a nevelés menetére is. Hiszen az ifjút az életre neveljük; érezze már olvasmányaiban a kor mozgó eszméinek lüktetését; állítsuk a követelményeket közelebb az élethez, mert a gymnasiumnak nem æsthetikusokat, hanem művelt, minden jóra fogékony ifjakat kell nevelnie. Határozottan a sok versolvásásnak kinövése, hogy a gymnasiumi tanulók egy része kitartó, szorgalmas, tudományos munkásság helyett szépelgésre adja magát s azt hiszi, hogy hazája s önmaga iránt való kötelességét úgy fogja leghelyesebben leróhatni, ha verseket ír vagy egyáltalában arra törekszik, hogy olcsó módon népszerűséget hajhászva, a nagyság nymbusával legyezkedjék». Ime, a dolgozat alapgondolata, melyet a szerzőnek egy alábbi nyilatkozata kiegészít (12. l.): «Igazságtalanok vagyunk korunk haladásának kiváló tényezői iránt, midőn az irodalomtörténetben jóformán csak azoknak működését méltatjuk, kik a szépnem terén való jeles alkotásaikkal tűntek ki, s a tudományoknak gyakran korszakot alkotó nagy műveivel szemben tájékozatlanul hagyjuk az ifjúságot. Pedig a világot, a társadalmat igazságok igazgatják, alakítják, s az igazság nagy bajnokai nagyon megérdemlik, hogy az ifjú elöl már azért se legyenek elzárva, mert megfelelő mintaképek lehetnek; az iskola szempontján az ifjúság lelkével kell megítélnünk a helyzetet. Az ifjú a megtettesült törekvés, mely ideált keres, hogy ennek nyomában járjon; minthogy azonban látja, hogy csak az nagy, a ki író, a ki szónok vagy politikus, ő is szónok, politikus vagy író, mindenek fölött író akar lenni». Azért kívánja szerzőnk a költészet háttérbe szorítását. Előtérben az exact és a történeti tudományok álljanak a nyelvtanítás körében is és az olvasókönyvek ily értelemben alakítandók át.

Szerző kétségtelenül legjobb belátása szerint és igaz buzgalomból teszi e javaslatait; de, meggyőződésem szerint, nincsen igaza. Mindenek előtt feltűnő, hogy egész okoskodásában kartársainak milyen (bizonyára nem szándékolt) megvetése lappang. Tehát a történelem és földrajz, a természettudományok és matematika tanárai semmi, de semmi befolyással nincsenek az ifjúságra, hogy az ő teendőiket is a modern philologus kénytelen elvégezni? Én nemrég az érettségi vizsgálat elnöke voltam egy fővárosi főgymnasiumban, melynek érettségire jelentkező növendékei közül több mint a fele a műegyetemre ment — a physika tanárának hatása alatt. És ez másutt nem lehetne így és nincsen így? És milyen univerzál-genie legyen az a szegény modern philologus, a ki az összes tudományokban otthonos legyen, mert hiszen minden szakból kell olvasmányokat fejtegetnie, még pedig felnőtt ifjaknak, kik már sokfélét tudnak! És a szerző azt várja, hogy ezek a fejtegetések csudát műveljenek, holott az illető szaktanároknak hivatott működése eredménytelen marad! Sok az író és minden ember csak a szépirodalom iránt érdeklődik — ez a panasz alapja. Milyen féltreértése a tényleges viszonyoknak! Hisz köztudomású dolog, hogy nálunk nagyon kevés az író, a szépirodalommal pedig senki sem törődik. Szerzőnket tévedésbe ejtette az a kétségtelen tény, hogy sok fiatal ember versel — de hát ki verseljen, ha nem a fiatalok! — és hogy sok ifjú lesz újságíróvá. De ez ellen nem tehetni semmit és nem is kell semmit sem tenni. Az ifjak verselnek, míg be nem nő a fejük lágya, aztán abbahagyják (már a kik nem költőknek születtek); újságíró pedig az lesz, a kinek erre a pályára hajlama van és a ki itt kenyerét keresheti. Ez az egész világon így van és mindig így volt. Szerzőnk szerint azt hinné az ember, hogy az ifjuság iszonyú tömegekben tódul a bölcsészeti kar irodalmi s æsthetikai tanulmányaihoz; holott ismeretes dolog, hogy a modern philologusok száma elenyészően csekély a jogászok, technikusok és orvostanhallgatók mellett. Hogy az ifjuság nálunk nem igen lelkesedik a tudomány mint tudomány iránt, az tény; de ennek nem a gymnasiumi nyelvoktatás a bűnöse, hanem korunk uralkodó szelleme, mely a dolog legkönnyebb végét fogja és hivatalt keres, egyebet semmit. Az ifjuság iránya (persze általában, mert kivétel mindig akad) nálunk jelenleg nem idealistikus vagy épen rajongó, mint szerzőnk fejtegetései alapján hihetnők; hanem ellenkezően: brutálisan gyakorlati. Kenyeret akar, diplomát keres. Megtesz annyit, a mennyi a vizsgálati szabályzatok szerint okvetetlenül szükséges — és a világért sem többet! Ez szomorú tény, de tény, és tényeket tudvalevőleg sem eltagadni, sem megczáfolni nem lehet.

Megvallom, én a dolgokat épen megfordítva látom s úgy vagyok meggyőződve, hogy a középiskolai æsthetikai tanítást lehetőleg ápolnunk, sőt fokoznunk kell. Csak lelkesedjenek a fiúk a szépért és a költőkért, —

úgy sem tart sokáig, mert a mint szaktanulmányaikat megkezdik, vége nemcsak a «szépelgésnek», de a szép igaz kultuszának is s egyéb idealismusuk sem marad az élet kietlen harczi számára, mint a mennyit a középiskolai nyelv- s irodalomtanításban magukba szívtak. Ha a szerző a 12. l. azt mondja, hogy «oly képzeteket kell a tanulóban kelteni, melyek a *boldogulás* irányát biztosítják,» — részemről ezt az amerikanizmust a legnagyobb bűnnek tekinteném, melyet az ifjúság és közvetve a nemzet ellen elkövethetünk.

Mint hogy elvileg teljesen ellentétes álláspontot foglalok el a szerzővel szemben, czéltalan volna egyes állításaival foglalkoznom. Mégis, hogy felfogásának tarthatatlanságát egy-két speciális esetben is föltüntessem, közlöm még két saját szerű itéletét. Szerző helyteleníti, hogy az iskolában az argonauták és Herakles történeteit olvastatjuk. «Az argonauták kalandjai annyira mesések, hogy a 13—14 éves ifjú mosolyog rajtuk; Herakles dühöngései pedig valósággal kárhuzatos hajlamokat ébresztenek és tényleges akadályai a nevelésnek; igazság és képzőerő se egyikben se másikban; ezek helyett bőven van képtelenség, durvaság, embertelenség. Nem lehetetlen, hogy az ifjúság egy része Heraklest választotta eszményül, midőn olyat követett el, mi az iskola fegyelmével vagy az illendőség törvényeivel összeütközésbe jő» (16. l.). És ezt oly tanár írja, a ki Herbart pädagogiai nagyságát elismeri és hirdeti. De a Cid-románccok tárgyalását is ellenzi, még pedig kizárólag tartalmuk miatt. «Az ifjúságra határozottan rossz befolyással van, ha, mint itt, folytonos tettegességekről, párbajokról, egyéb harcokról, durva tréfákról, bosszúról és szerelemről hall . . . Az ifjában amúgy is jó adag középkor van, minek azt még erősíteni is . . . Szóval, ez olvasmányoknak nincs pädagogiai értéke» (23. l.). Ily meglepő nézeteket bajos, de nem is szükséges czáfolgatni; — a szerzőt alig lehetne meggyőzni, mások pedig úgy sem osztoznak nézetében.

A felsőbb osztályok költői olvasmánya ellen nincsen kifogása. Csak az volna szerinte meggondolásra méltó, «vajjon a gymnasiumi tanfolyamban két vagy három nagyobb német remekműnek tárgyalása helyett nem volna-e czélszerűbb, ha pl. a drámákból csupán a legszebb részek volnának közölve (?), a többi részek pedig csak kivonatos tartalommal szerepelnének. Így aztán a VII. osztályban három négy drámával is lehetne foglalkozni, a VIII-ikban is annyival» (28. l.). A tárgyalásnak e módja ellen nem lehet kifogás, de csak oly esetben, midőn a tanulók az elhagyott, ill. az iskolákban nem olvasott részeket otthon elolvassák. Törődékes szöveget adni a tanulók kezébe, a középiskola legfelsőbb osztályaiban, annyival kevésbé ajánlatos, mint hogy a teljes szövegek néhány krajczárért kaphatók. De a prózában itt is újra ellenzi az æsthetikai szempont érvényesülését. «Adjuk a tanulóknak a prózai

olvasmányban (a VII.—VIII. osztályban) azt, a minek újabkori haladásunkat köszönhetjük: fejlesztjük reális ismereteit» (29. l.). És ez a német nyelv tanárának volna feladata? Hát a többi tantárgyak és ezeknek tanárai mire valók? Nem tartunk tőle, hogy szerzőnk ideái akár a szakférfiak köreiben, akár ezeken túl, nagy tetszésben részesüljenek; mégis kötelességemnek tartom kijelenteni, hogy e dolgozat alap gondolata — valószínűleg a szerzőnek igaz intentiója ellenére — teljesen alkalmas arra, hogy középiskoláinkat téves irányba terelje és nemzeti műveltségünk fejlődését a legnagyobb mértékben veszélyeztesse.

HEINRICH GUSZTÁV.

40. Dr. Horváth Cyrill: Codex-irodalmunk példái és a Példák Könyve. (Bajai ciszterci-rendi főgymn.) — Szorgalmas tanulmány, eredetiség, biztosság, alaposág jellemzik ez értekezést, melynek szerzője a középkori irodalomnak tanulmányozása által egészen új dolgot ad.

Az iskolai használatra szánt irodalomtörténeti kézikönyvek a középkori codex-irodalomból igen keveset adnak, azt is hézagosan; így tehát a tanulók, kiknek értesítőjében az értekezés megjelent, ismereteiket kibővíthetik, az irodalom pedig sokat sérdekeset nyer általa. Az ifjúság legalább megismerte (ha olvasta) e dolgozattól a codex-irodalomnak egy kis részét. Láttá, hogy nemcsak nyelvészeti szárazság van ott, hanem más is.

De e példákat a közönséggel is megismertetni volt célja a szerzőnek, azon közönséggel, melynek a középkorról bizony édes kevés tudománya van. Szerzőnk sok codexből kiaknáta azok *lelőhelyeit* azok számára, kik e fajjal foglalkozni hajlandók. Bizony ez nem valami kellemes foglalkozás, hanem nagyon sanyarú, száraz munka. Sok lelkesedés, türelem, kitartás, szorgalom kell hozzá! Végre dr. Horváth Cyrill kimutatja a Példák Könyvének forrását.

Nagyon fontos dolog ez! Addig jóformán sohse bízhatunk meg a codexekből merített nyelvtörténeti adatokban, míg jelentésök nem biztos, — és ezt csakis *az eredeti felkutatásával lehet elérni*. Horváth Cyrill már a *Pelbárt* dolgozataiban is nagy súlyt helyezett erre, s meg vagyunk győződve, hogy a jövőben a munka hasznosnak bizonyul, még pedig *nem csupán nyelvészeti szempontból, hanem irodalomtörténetiből is*: mert csak úgy tudhatjuk, mi a magyar szellem műve, mi az idegené, s aztán: csakis ez alapon lehet reménységünk *a régi nyelv idiótismusainak megállapítására s végül a régi magyar stílusztika megalkotására*.

Nincs szüksége sem a szerzőnek, sem jelen értekezésének fellengős dicséretre, a munka maga dicséri önmagát és szerzőjét. Valóban nyereségnek tartjuk értekezését az irodalomtörténet számára, melynek Horváth Cyrill eddig is sok hasznos szolgálatot tett.

Dr. RUPP KORNÉL.

V E G Y E S E K.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. é. október 11-én *felolvasó ülést* tartott, melyen P. Thewrewk Emil elnökölt és Petz Gedeon m. titkár volt a jegyző. Az ülés tárgyai voltak:

1. *Dr. Lehr Vilmos*: Német Henno-drámák.

2. *Dr. Hornyánszky Gyula*: A sophistika és az athéni törvénykezési eljárás.

A felolvasó ülést *választmányi ülés* követte. Elnök: P. Thewrewk Emil; jegyző: Petz Gedeon. Jelen voltak: Bayer József, Cserhalmi Samu, Fröhlich Róbert, Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Maywald József, Némethy Géza, Reményi Ede, Vári Rezső választmányi tagok. Az ülés lefolyása a következő volt.

1. A f. é. máj. 3-án tartott választm. ülés jegyzőkönyve felolvastatik és hitelesítettik.

2. Az elnök jelenti, hogy a nagymélt. vallás- és közokt. miniszter úr 200 frtnyi segélyösszeget utalványozott a társaságnak. A választmány örvendetes tudomásul veszi a jelentést és az adományért hálás köszönetét fejezi ki.

3. *Rendes* tagul megválasztatik dr. *Lány Nándor* nagyszebeni áll. főgymn. tanár (aj. P. Thewrewk Emil). — A társaság tagjai közül elhunyt *Zsigmond József* trencsényi főgymn. tanár f. é. jún. 30-án. — A tagok létszáma: tiszteletbeli 11, alapító 6, rendes 355, rendkívüli 62, előfizető 155; összesen: 589.

4. A pénztárnok kimutatása szerint az 1892. decz. 21—1893. október 10-ig terjedő időközben a társaság *bevételei* 3410 frt 88 krt, *kiadásai* 2855 frt 47 krt tettek; a pénztárkészlet 555 frt 41 kr. Tudomásul szolgál. Végül még néhány folyó ügy intéztetett el.

— A codex Festi Farnesianus phototypikus másolatáról, melyet a M. T. Akadémia költségén *Fonori Thewrewk Emil* (Budapest, 1893.) adott ki, igen kedvező ismertetést olvasunk a *Berliner Philologische Wochenschrift* φ jegyű bírálójától a nevezett folyóirat 1893. évi folyamának 983—984. ll., a honnan idézzük a következőket: «In der Vorrede zu dem 1889. erschienenen, den Text des Festus und Paulus enthaltenden ersten Bande seiner Ausgabe p. VI. stellte Thewrewk das Erscheinen des für den kritischen Apparat bestimmten zweiten Bandes nach Jahresfrist in Aussicht und sprach die Hoffnung aus, appendicis loco dem ganzen Werke eine photographische Wiedergabe des cod. Farnesianus beifügen zu können. Während der damals in so nahe Aussicht gerückte zweite Band, der namentlich für die Überlieferung der Epitome des Paulus endlich sicheren Boden schaffen soll, bisher vergeblich auf sich hat warten lassen, hat, was nur als Hoffnung hingestellt war, in dem angezeigten Werke *eine glänzende Erfüllung gefunden* Die Nachbildung des wertvollen Kodex ist eine so vortreffliche, dass der Herausgeber das Werk, das in der That seinen Meister lobt, mit Fug und Recht in der Vorrede als *die sicherste Grundlage für*

die künftigen Festusstudien bezeichnet Wir schliessen mit *der vollsten Anerkennung des grossen Verdienstes, das sich die Ungarische Akademie und der Herausgeber durch diese wertvolle Veröffentlichung um die philologische Wissenschaft erworben haben.*»

— Némethy Géza Tacitus-kiadásáról (P. Cornelii Taciti ab excessu Divi Augusti libri I—VI., Budapest, Wodianer, 1893.) két bírálatot olvasunk Tacitus egyik legkitünőbb ismerőjének, Andresen Györgynek tollából; az egyik, egészen rövid ismertetés, a *Wochenschrift f. klass. Phil.*, 1893. évf. 712—713. ll., a másik, mely már beható és tanulságos kritika, a *Zeitschrift f. das Gymnasialwesen* 1893. évf. mellékleteként megjelenő *Jahresberichte d. philol. Vereins* 240—242. ll. található. A bíráló elismeri a rendelkezésre állott kritikai segédeszközök gondos felhasználását s bár kissé sokalja a kiadó conservativismusát, mégis igazat ad neki legtöbb helyen, a hol a hagyományt az újabb kritikusokkal szemben változtatlanul megtartotta. Több kifogása van azonban a Némethy saját változtatásai s egyéb, a szövegbe fölvetett conjecturák ellen, melyekkel szemben leginkább a Nipperdey-féle kiadások álláspontját védelmezi.

— Mucedorus XVI. századi angol drámát régebben sokan Shakespeare ifjúkori művének tekintették, így Tieck Lajos is, a ki e színművet le is fordította németre. De e fordítást csak most adta ki Bolte János a német költő berlini hagyatékából (Berlin 1893. XXXIX. és 67 l.). A darab a régi angol színháznak nem érdektelen, de minden tekintetben gyenge tennéke. Forrása Sidney Fülöp ismeretes pásztorregénye «Arcaëia» (1590), mely korának egyik legolvasottabb könyve volt. A dráma cselekvénye azonban egyszerűbb, mint a regénynek megfelelő epizódja, mely nagyon el van halmozva kalandos és csodálatos elemekkel. A darabban Mucedorus, a valenciai király fia, pászornak öltözve akarja megnyerni Amadinét, az aragoni király leányát, ki Segasto gazdag főúrnak arája. A hős megmenti a szép királyleányt előbb egy medvétől (a mely alkalommal Segasto gyáván megszökik), utóbb pedig egy vadembertől, a ki Amadinét kezdetben meg akarja enni, de később belészeret és nejevé kívánja tenni. Segasto ezalatt gyilkost bérel, a ki a veszedelmes vetélytársat útból eltegye, de Mucedorus megöli a gyilkost, a miért a király száműzi. Most kijelenti Amadine, hogy szereti és követni akarja a pásztort, a ki fölfedi nemes származását, mire Segasto nagylelkűleg lemond és az ép megérkezett valenciai király is örömmel összeadja a szerelmes párt. Nagy, de nem igen kellemes szerepe van a clownnak, kinek neve «Egér». E dráma, mely úgy szerkezet mint jellemzés tekintetében igen kezdetleges, egy 1593-iki, már «bővített» és egy 1609-iki, ismét «bővített» alakban maradt reánk. Tehát első eredeti alakjában nem ismerjük. Tiecknek «Dichterleben» (1831) cz. novellájában Shakespeare maga vallja be, hogy ő írta ez «egészen gyermekes, furcsa» darabot, és Tieck utóbb is úgy vélekedett, hogy «Mucedorus» a nagy költőnek ifjúkori kísérlete, míg az angol tudósok Peele, Greene van Lodge művét látták benne és legfeljebb az 1609-iki szöveg toldásait voltak hajlandók Shakesperenek tulajdonítani. (L. e régibb véleményeket Sachs R. összefoglaló cikkében

Jahrbuch der deutschen Shakespere-Gesellschaft XXVII. 1892.). A darab eredeti szövegének utolsó kiadója, Warnke K. és Pröschooldt (L. *The Comedy of Mucedorus*. Halle 1878.). hallani sem akarnak róla, hogy e darab Shakespaerrel bármi kapcsolatba hozassék, és Bolte is helyesen úgy nyilatkozik, hogy Tieck föltevése megczáfoltnak tekinthető. De részemről azt nem tartom kizártnak, hogy az 1609-iki szöveg átdolgozója egyet-mást átvett Shakespaere műveiből. Bolte figyelmeztet egyúttal Hooft Péter németalföldi költőnek egy 1605-ben írt, de csak 1615-ben megjelent darabjára («Granida»), mely szerinte a «Mucedorus» alapján készült. Minthogy e darabot nem smerem, nem mondhatok e föltevésről biztos ítéletet; de Bolte összevetése nem valami meggyőző. Hasonlókép nem épen meggyőző az a nézete, hogy az angol komédiásoktól Németországban ily címekkel: «Prinz Celadon von Valentia», «Vom Königreich Valentia» és «Von der Constantia Königs in Arragonien Tochter» előadott darabok alatt a «Mucedorus» értendő. Ellenben valószínű az a nézete, hogy e dráma a «Comoedia und Prob getreuer Lieb» (*Liebeskampf*, 1630) cz. darabnak egy részletére befolyással volt.

Függelékül összeállítja Bolte a régibb angol drámáknak (Shakespeare műveinek kizárásával) 1700 óta megjelent német fordításait, de sajnos, nem időrendben, mint Creizenach tette (*Die Schauspiele der englischen Comödianten*, 1889) a XVII. századi fordításokat illetőleg, hanem a darabok címeinek betűrendjében. Ez összeállítás azonban így is igen érdemes munka, de, úgy látszik, nem egészen teljes; pl. Milton drámáinál nincsen megemlítve Böttger Adolf fordítása.

h.

— A német császár-mondát, mely szerint valamely német császár nem halt meg, hanem valamely hegy mélyében tartózkodik és annak idején visszatér, hogy a hanyatlott birodalmat régi fényében visszaállítsa, igen alaposan tárgyalja Richard Schröder (*Die deutsche Kaisersage und die Wiedergeburt des deutschen Reiches*, Heidelberg, 1893, 63. l.), a ki egyúttal a kutatásnak eddigi eredményeit is összefoglalja. A monda alapja nem a germán mythos, mint Grimm Jakab óta rendesen hitték, hanem az első keresztyének képzetei a világ végéről és az Antikrisztusról. A kinyilatkoztatás szerint az Antikrisztus Nero császár, a ki nem halt meg, hanem vissza fog térni, hogy átkos uralmát megújítsa. Az egyházi atyák fölfogása szerint ez a római birodalom bukásakor fog történni. E képzeteket tovább fejlesztették az úgynevezett Methodius-féle jövendölések, melyek a byzanci birodalomban a VII. század vége felé jegyeztettek föl és már a VIII. században latin fordításban a nyugaton is ismertekké lettek, befejezett alakjukat pedig Adso moutier-en-deri apátnak (949—54) „De vita Antichristi” cz. könyvében nyerték. Adso szerint az Antikrisztus visszatérése csak a római birodalom felbomlása után várható, tehát csupán a távol jövőben. Mert a római birodalom igen zavaros állapotban van ugyan, de bukása mindaddig nem következik be, a meddig frank királyok lesznek. Ily frank király lesz majdan az egész római birodalom ura, ez lesz az utolsó király s az ő idejébe esik az ítélet napja. Ez a király fog a világ végén Jeruzsálembé zárandokolni és koronáját az olajfák hegyén (utóbb valamely száraz fán t. i. eredetileg a keresztfán) letenni. Ezzel be lesz fejezve a római-keresztyén világ-

birodalom története, mire nyomban az Antikrisztus föllépése következik. Adso kétségtelenül a Karolingok családjából származó valamely (francia) királyra gondolt; de már a kortársak kezdték e képzeteket Nagy Károly személyéhez kapcsolni, kinek helyébe a XIII. században a legnagyobb hohensauf fejedelem, II. Frigyes (+ 1250. decz. 13.) lépett, kinek harca a római pápával izgalomban tartotta az egész kort. Frigyes váratlan halála sehol Európában nem talált hitelre; történetírók és költők a legnagyobb határozottsággal hirdették, hogy a nagy császár még él és hogy vissza fog térni, hogy a papság ellen megindított harczát folytassa és befejezze. A monda további fejlődését nem vázolom lépésről-lépésre; csak azt jegyzem még meg, hogy az I. Frigyes császárról szóló népkönyv (1519) az első emlék, mely a mondát Barbarossa Frigyes személyéhez fűzi. A mondának e változata, melyet újabban Rückert Frigyes ismeretes költeménye (1817) tett népszerűvé, a thüringiai Kyffhäuser-hegyhez kapcsolja a hegybe tünt fejedelmet és Grauert (*Historisches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft*, 1892) kimutatta a hagyomány ezen részletének alapjait. Bátor Frigyes (Friedrich der Freidige, + 1324) thüringiai tartománygróf ugyanis II. Frigyes császár unokája volt; a hohensauf párt Konradin halála óta e fejedelmet tekintette a nagy császár jogainak és terveinek természetes örökösének. E Frigyes föl is vette a 'Jeruzsálem és Szicília királya' czímét; de egyébként nem tudta igényeit érvényesíteni. Ezt a Frigyest, kire a Hohenstaufok hívei a császármondát átruházták, helyezte el eredetileg a hagyomány a Kyffhäuserbe és utóbb összeolvadt vele II. Frigyes és végül I. Frigyes. II. Frigyes mellett megmaradt a monda hősenek, főleg az egyházi érzelmű körökben, Nagy Károly is, kivel utóbb IV. sőt V. Károly császárt is összezavarták. Már korán folytak össze e mondai képzetek germán-mythikus képzetekkel, hisz a régi német istenek, főleg Wodan főisten, szintén nem haltak meg, hanem a hegyek mélyében alszanak, — így a Kyffhäuserben is, melynek neve egy 1277-iki oklevél szerint eredetileg 'Wodansberg', tehát a főisten lakóhelye volt. Nagyon érdekes, hogy e mondai és mythikus elemek összefolyásának első nyomai egy magyarországi származású német költőnél találhatók, Oswald der Schreiber (1350—1400 körül) újbányai (königsbergi) írónál, ki II. Frigyest még János pappal is hozza kapcsolatba. Egy 1478-iki papir-kéziratban fönmaradt e költeményét, mely a császár-mondát tárgyalja, legjobban kiadta s magyarázta Zarncke, *Der Priester Johannes* I. 178. l.

h.

— A francia helyesírás reformja. Míg a mi akadémiaánk évek óta huzódozik [attól, hogy helyesírásunkat némileg javítsa, az alatt a francia akadémia — mint azt a *Die neueren Sprachen* cz. folyóirat legújabb számában olvassuk — döntött a helyesírás kérdésében s két szavazattöbbséggel a reform mellett foglalt állást. Ezentúl tehát így fogják írni *je veux* e h. *je veux, les voix* e h. *les voix, blasfème* e h. *blasphème*, stb. Mihelyt az új helyesírási szabályok meg fognak jelenni, részletesen fogjuk őket ismertetni, hogy a mi tanáraink se kínozzák tovább a tanulókat értelmetlen helyesírási szabályokkal.

b. j.

— Hibaigazítás. Az 587. lapon a 25. sorban «póznát» helyett olv. «párnát».

GÖRÖG KÖLTEMÉNY SZENT LÁSZLO LEÁNYÁRÓL.

A magyar tanárok görögországi útjában inkább régészeti, műtörténeti és æsthetikai, mint philologiai tanulmányok czéljából részt vevén, a véletlen mégis egy magyar vonatkozású görög nyelvemlék fellelésére vezetett.

Az athéni egyetemi épületben (panepistimion) elhelyezett nemzeti könyvtár igazgatója Dr. *Deffner Mihály* arra figyelmeztetett, hogy a kéziratár előbbi öre emlegetett Corvinákat, melyeket állítólag ott látott. Midőn ezek keresése végett a kéziratárt átböngésztem, *Kampuroglusz Dimitriosz* kéziratárnok tett figyelmessé a katalógus 551. és 562. számú foliánsaira, melyekben magyar vonatkozású régi görög kéziratok vannak.

Ezek közül az első a teljesebb és épebb, az utóbbi hiányosabb és nehezebb olvasású. Mindakettőt az ör maga fedezte fel s ezen lelet nyomára őt, mint egy athéni történeti munkájában mondja, a következő körülmények vezették.

Szugomalasz Theodoziosz azt írja *Krutiosz Marinoszhoz* intézett levelében, hogy ő valahol olvasott Athénről egy régi szép görög költeményt, melynek első sorait közli ugyan, de a többről nem tudja, mit tartalmaznak.

1772-ben Ignátz nazianzi püspök is írja, hogy tudomása van egy Athént dicsőítő régi költeményről, melynek csak elejét ismeri; de folytatását nem lehetett elolvasni.

Csakhogy ezek egyike sem mondja, hol olvasták ezt a történeti emléket.

Legújabbán *Szakkelion János* athéni kéziratárnok 1892-ben kiadta a görög nemzeti könyvtár kéziratainak jegyzékét,*) mely-

*) A munkának, melyet szívességből szintén ajándékba kaptam, teljes czíme: ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΥΠΟ ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΑΚΚΕΛΙΩΝΟΣ. — 1892 ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ. 337 lap. 8-r.

ben két szám *Kampuroglusz Demeter* segéd-örnek figyelmét különösen magára vonta.

És ez az 551-ik és 562-ik. Az 551-ikről ezeket mondja *Szakkelion*: «Τεῦχος ἐκ χάρτου βαμβανίου μήκ. 0, 30, πλ. 0, 21. κατὰ τὸ ςΩΛΓ (6893 θηπλ. 1385 μ. X.) ἔτος γεγραμμένον, ὡς σημειοῦται ἐν τῷ τέλει, ἐκ φύλλων δὲ 316 συγκείμενον. Ἔστι δὲ Μηναῖον περιέχον τοὺς μῆνας Μάιον, Ἰούνιον, Ἰούλιον καὶ Αὐγούστον, γραφὴν ὑπὸ τοῦ ταπεινοῦ μητροπολίτου Δράμας Ἰωάσαφ, τοῦ μετατεθέντος ἔπειτα εἰς Λάρισσαν, ἀφιερῶσαντος δ' αὐτὸ μετ' ἄλλων μειζόνων καὶ μικρῶν πεντεκαίδεκα βιβλίων εἰς τὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Μετεώρου, κατὰ τὴν ἐν τῷ τέλει φερομένην ἰδιόγραφον σημείωσιν.¹⁾

Az 562-ik számú kéziratról pedig ezeket olvassuk a jegyzékben: «Τεῦχος περιγραμμένον, μήκ. 0, 31, πλ. 0. 22, κατὰ τὴν ΙΔ' ἑκατονταετηρίδα γεγραμμένον, ἐκ φύλλων δὲ 117 συγκείμενον. Περιέχει τοὺς μῆνας Ἰούνιον καὶ Ἰούλιον, ἐκ δὲ τοῦ Αὐγούστου ἀπελείφθη μόνον ἢ δ' αὐτοῦ ἡμέρα, τὰ δὲ λοιπὰ πάντα ἐξεῤῥόθησαν. Αὐτόθι δὲ ἐν τῇ μναίᾳ τῶν ἐγκαινίων τοῦ περικαλλοῦς καὶ θείου ναοῦ τῆς αὐτοκρατορικῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος φέρεται Ἐκφρασις αὐτῆς ἐκ στίχων λαμβανῶν ρμζ!²⁾

Ezen régi évkönyvszerű görög kéziratokban vélte *Kampuroglusz* a keresett történeti költeményt feltalálhatni. És csakugyan meg is lelte és sok nehézséggel megfejtette a jó részben elmosódott kéziratot.

Az első, papirosra írt példány, mint a végén olvasható, 1385-ben készült és május, június, július és augusztus emlékezetes napjainak eseményeit tartalmazza. Ez más 15 könyvvel együtt egy görög monostorból került az athéni ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ-be.

A másik 562. számú kézirat pergamentre van írva és szintén a XIV. századból való. Ez csak június, július és augusztus hónapokat tartalmazza és az előbbinek másolata.

Augusztus 4-ére van téve a konstantinápolyi Pantokrator templomnak és monostornak ünnepe, melynek tiszteletére van megírva 145 jambikus verssorban a szóban levő dicsőítő költemény.

Ennek elején a költő az athéni díszes oszlopcsarnokból indul ki és evvel párhuzamba helyezi azt a nagy és pompás templomot,

¹⁾ Id. jegyzék 109. lapján. — ²⁾ U. o. 110. lapján.

melyet Byzanczban Komnen János császár nemeslelkű neje Irene építtetett. Magasztalja a nagylelkű császárnét, a művész építőmestert és fellengző stylusban hirdeti a fényes templom pompáját, a hozzáépített monostor nagyszerűségét, leírja dagályos áradozással az idegenek számára megépült szállókat, oszlopcsarnokaikkal, vízvezetékeikkel stb. Végre bibliaszerű nyelvezettel imádságba merül, melyben áldást esd a császárra és császárnéra.

És miért bir e középkori görög nyelven megírt költemény reánk, magyarokra nézve különös érdekekkel ?

Mert egy *magyar királyleánynak* a művészi alkotásáról van szó.

Sz. László magyar királynak tudvalevőleg nem volt fia, hanem csak leánya, a kit a weingarteni krónikás szerint ¹⁾, a görög császár vett el. László király ezen leányát Thuróczy ²⁾ *Piroskának*, Cinnamus ³⁾ byzancezi író pedig *Irénének*, midőn így szól: «János császár ugyanis nőül vette *Irénét*, László leányát, a kiválóan szerény és erényes nőt.» Komnen János byzancezi császár (1118—1143) és a magyar király leánya közt létrejött házasságról Zonaras is ⁴⁾ tudósít, midőn azt állítja, hogy a császár anyja magához akarta ragadni a kormány gyepölőt, de ezt a nagykorú és nős — elvevén t. i. a magyar fejedelem leányát — sőt már gyermekkel is megáldott császárnak nem volt szabad eltűrnie. E császárnénak, a kit a byzancezi írók erényei miatt annyira magasztalnak, fia volt Komnen Mánuel, a ki III. István idejében hazánknak annyi bajt okozott.⁵⁾

Ezen császárné építtette tehát a Mindenható (τοῦ Παντοκράτορος) tiszteletére azt gyönyörű templomot és kolostort, mely a középkori Byzancznak legszebb ékessége volt.

A XII. században épült bazilika Byzancznak az Aranyszarvra néző részén emelkedik ég felé. Belsejében gazdagon volt díszítve mozaik-képekkel és több ritkasággal tünt ki. Többi között Máriának Lukács evangelista által festett képe, mely most a konstantinápolyi San Petro templomában látható; továbbá azon vörös kő, melyen állítólag Krisztus testét a keresztről való levételése után lefektet-

¹⁾ De Guelfis principibus II. k. 2. r. 583, 584.

²⁾ Thuróczy II. r. 63. fej. 228. l.

³⁾ Tollio-Du Fresne latin fordításában, mely 1729-ben Velenczében látott napvilágot. I. k. 4. r. 4. l.

⁴⁾ Wolf-féle latin fordításban II. k. 1729. Velenczében.

⁵⁾ Horváth Bálint «Az Arpádház nemzetség fája». Esztergom. 1884.

ték — a templom látványosságaihoz tartozott. Ezt a követ I. Mánuel császár hozatta el Ephesosból. Ezen császár Heroon-ja a templom mellé lett építve. Ezen templom melletti kolostorba temetkeztek három Komnen: II. János, I. Mánuel és I. Andronikos nejei.

A frank uralom alatt római katolikus istentisztelet számára avatták fel a gyönyörű bazilikát; míg végre közvetlenül a török hódítás után mecsetté alakították át, mely mostani nevét, *Seirek-Klische-Dschami*, Seirek Mehemed nevű mollától vette, a ki abban először hirdette az izlámot.

Kampuroglusz úgy értesült, hogy a fennebb említett *Szugalmasz* és *Ignatiosz* püspök is ebben a bazilikában márványba vésvé olvasta *Iréne* császárnéről szóló költeményünknek első tíz sorát, a többi állítólag elmosódott. Egyik munkájában nevezett kutató továbbá azt mondja, hogy nem tudja, a költemény ezen nyomai meg vannak-e még a mecsetben.

Én nekem tehát Konstantinápolyban első teendőim egyike volt a Seirek-mecsetet felkeresni; *de ebben költeményünknek már nyomát sem találtam.*

Megtaláltam azonban *Iréne* császárné, a magyar király-leány síremlékét.

Ott áll a valamikori Pantokrator-bazilika előtt faléces kerítésen belül egy verde antico-ból faragott sarcophag (2 m. 54 cm. hosszú, 1.85 m. széles és a fedéllel 2.75 m. magas), mely most víztartóul szolgál. Felirata nincs, csak négy oldalán szépen megfaragott kereszttek jelzik, hogy keresztény emlékkal van dolgunk. Stambul történetírói ezt mondják a hagyományra támaszkodva a magyar királyleány síremlékének.

Jelenleg a valamikori Pantokrator-bazilika tulajdonképen három csarnokból áll. Ezek közül kettő középső kupolákkal, melyek 4—4 oszlopon nyugosznak, egy-egy külön-álló templomot képezhetne; narthex azonban csak a déli résznek van. A két templom között vonul el egy hoszúkás csarnok két kupolával és egy apsiszal. Ez volt Mánuel császárnak említett Heroon-ja. Niketas szerint ennek összekötése a bazilikával a templom oldalfalába áttört ívezetekkel lett eszközölve. A falak márvány burkolata, melyet *Iréne* bazilikájában *Gyllius* még látott, nem létezik többé. A régi márvány-padlat gyönyörű alkotásának egy része azonban a mecsetben is fentartotta magát.

A bazilika előtti teren, a főbejárattal szemben van a tala

egy mélyedésében a Tschukur Tschesme nevű víztartó, melynek teteje 36 oszlopon nyugszik és vizét a Pantokrator-kolostor cister-nájából nyeri. Ez azon vízvezeték, melyet régi költeményünk is dicsérve kiemel.

A bazilika tözsomszédságában pedig van egy kis nyolczszeg-letű épület byzantin stylusban (Scheich Suleiman Medschidi), mely Dr. Paspati műértelme szerint nem más mint *Iréné* császárnéknál által megépített kolostorunknak az alábbi költeményben is emli-tett könyvtára.

Mindezekre vonatkozó, XIV. századbéli költeményt *Kampu-roglusz* olvasása szerint az eredeti kézirat után másoltam le Athénben.

Másolatomat *Gergye Lénárd* kollegám és utitársam átnézte és az esetleges íráshibákat kijavította.

Feltűnik a 28-ik sorban *Beszélél* Nikefor műépítész neve, melynek végzete épen nem görög. Sőt ha a β-t v-nek vesszük, lehetett az esetleg *Veszély*, vagy *Veszely* nevű magyar ember, a kit a magyar királyleány magával vitt. Nikefor ép úgy lehetett más keresztnevből, mint Iréne *Piroskából* a görög ritus felvételénél.

Szóljon különben most már maga a költemény, melyet már középkori nyelvezete miatt kartársaim figyelmébe ajánlok:

Ἐτῶν¹⁾ πρὸ πολλῶν τῶν λόγων τὴν μητέρα
 Χρυσᾶς Ἀθήνας, τὴν περίφημον²⁾ πόλιν,
 Στόα τις εἶδει³⁾ ποικίλως κοσμομένη
 Γραφῶν ἐκαλλώπιζεν ἐξηρημένων
 5 Κεχρωσμένη χρώμασιν⁴⁾ ἐκπλήττουσά πως⁵⁾
 Τῇ στιλπνότητι, Ποικίλῃ καλουμένη.
 Ταύτην δέ, τὴν κρατοῦσαν πόλεσι πάσαις⁶⁾
 Ναῶν ἐγέρσει καὶ στοῶν⁷⁾ ἡνδισμένων
 Πολλοῖς σὸν⁸⁾ ἄλλοις κάλλεσι θεαμάτων
 10 Οἴκων ὑπερλάμπρων τε⁹⁾ τερπναῖς¹⁰⁾ ἰδέαις,

¹⁾ Az 551. sz. kéziratban: Ἐκ τῶν. — ²⁾ Más olvasás περίβλεπτον. —
³⁾ Az 551. sz. kéziratban: ἡδη. — ⁴⁾ Az 551. sz. kéziratban σώμασιν, Ignatios szerint κεχρωσμένη σώμασιν. — ⁵⁾ Az 551. sz. kéziratban ἐκπλήττουσι πως. —
⁶⁾ Az 551. sz. kéziratban: εἰς πάσας πόλιν (Konstantinápoly). —
⁷⁾ Az 562. sz. kéziratban: ναῶν. — ⁸⁾ Az 562. sz. kéziratban: καί. — ⁹⁾ Az
551. sz. kéziratban: οἶκον ὑπερλάμπρον τε. — ¹⁰⁾ Szugomalasnál: λαμπραῖς.

Πορφύραν ἄνθους καὶ πρὸ τοῦ στέφους, Ἄναξ,¹¹⁾
 Χεῖρι θεοῦ γὰρ καρδία βασιλεύς
 Ὁ φανότατος ἐν βασιλεῦσι λύχνος,
 Ὁ παμμέγιστος δεσπότης Ἰωάννης
 15 Σὺν βασιλίτση τῇ ποθεινῇ συζύγῳ
 Ὡς μὴ προσήκον ἐννοήσας εἰκότως
 Φέρειν τὸ φαιδρὸν ἐν παλαιοῖς καὶ μόνοις¹²⁾
 Καὶ κατάπληκτον, ὡς ψιγέντα τῷ χρόνῳ,
 Εἰ μὴ τι προσθῆ καὶ παρ' αὐτῶν τι μέγα
 20 Ὡς ἀντίδωρον λαμπρότητος¹³⁾ τοῦ στέφους,
 Βουλὴν ἐβουλεύσαντο καὶ τέλος πάνυ
 Θαυμαστὸν οἶον τῇ συμβουλῇ συντρέχει.¹⁴⁾
 Τὴν βασιλίσσαν ἀκρατῶς ὁ δεσπότης
 Ὡς πρὸς μονῆς σύστασιν ὀρμῶσαν¹⁵⁾ βλέπων
 25 Ῥοπήν¹⁶⁾ δίδωσι τῇ καλῇ συμβουλίᾳ
 Καὶ δεσπότην δείκνυσι καὶ συνεργάτην
 Καὶ προστατοῦντα πάντιμον Νικηφόρον
 Βεσελεήλ, φανέντα καὶ τούτου¹⁷⁾ πλέον.
 Αὐτίκα τᾶλλα μακρὰν ἀπωσαμένη
 30 Ὑψωσε ναοὺς εὐπρεπῶς εἰργασμένους,
 Ἐν οἷς τὰ χρυσόπαστα τῶν δομημάτων
 Ἐκ τῆς τέχνης ἔχουσι τὴν πάντερπνον θεάν.
 Τὰ δ' ἄλλα πάντα πῶς παραστήσῃ λόγος;
 35 Ἄφεις δε ταῦτα, μὴ σθένοντος τοῦ λόγου,
 Τό κάλλος ἐκτέθηκα τῆς τεχνουργίας,
 Καὶ πᾶς ὄρων γέγηθε δοξάζων ἅμα
 Τὸν (;) καινοποιὸν τῶν ξένων θεαμάτων,
 Ἐξ ὧν χάρις χρύσακτις ἐκπέμπουσα πῶς
 40 Κάλλει (;) θεωροὺς τοῖς¹⁸⁾ ἄνω κεγηνότας,
 Ὑψωσε τούτοις καὶ μοναστῶν οἰκίας.
 Κύκλῳ παραθήσασα (;) καὶ τούτων¹⁹⁾ μέσον,
 Χλοηφόρον καὶ πλήρες ἀνθῶν ποικίλων

¹¹⁾ Az 562. sz. kéziratban: καὶ πρὸ τοῦ στέφους. — ¹²⁾ Az 562. sz. kéziratban: νέοις. — ¹³⁾ Az 551. sz. kéziratban: λαμπρότατον. — ¹⁴⁾ Az 562. sz. kéziratban: «καὶ τὸ θαυμαστὸν τῆς συμβουλῆς συντρέχει.» — ¹⁵⁾ Az 562. sz. kéziratban: ὀρμώσας. — ¹⁶⁾ Az 562. sz. kéziratban: ῥοπή. — ¹⁷⁾ Az 562. sz. kéziratban: πλούτου. — ¹⁸⁾ Az 551. sz. kéziratban: τῆς. — ¹⁹⁾ Az 562. sz. kéziratban τούτο.

- * Ἐδαφος τερπνὸν οἶον ὕψεις ἠδύνον
 45 Ὑδασι κατάρρυστον, ἐκκρέουσι πως
 Πῆ μὲν κατ' ὕψιν, πῆ δ' ἐν ἀγγείοις, ἕδοις ²⁰⁾
 Κεχρωσμένον χρώμασι τερπνῶν ἠδέων,
 Ἐν κυπαρίσσοις (;) καὶ φιάλαις ἐντέχνοις,
 Ἀντιπνεόντων ἠδέως τῶν πνευμάτων
 50 Αὔραις πραύαις, καταθέλγον εἰς κόρον.
 Καὶ τῶν νοσοῦντων βωννόον τοὺς σπωμένους.
 Ὑψωσε τείχη ²¹⁾ συλλαβόντα ²²⁾ γυρῶθεν
 Ἐδαφος οὐκ εὔληπτον ὕψει δορκάδος.
 Καὶ θαλάμους ὕψωσεν εἰς δοχὴν ξένων,
 55 Κάλλει θέσει τε πάνυ παρηλλαγμένους,
 Ἄνδρῶν γυναικῶν, ἐκτρέποντας τὰς νόσους,
 Χύσεις ²³⁾ ἔχοντας ἀέρος τὰς ἐνκράτους
 Ἐξ ἀντιπνοίας τῶν ἐκεῖσε πνευμάτων ²⁴⁾
 Τοῖς σπωμένοις πρὸς βῶσιν, ἀνακτωμένοις. ²⁵⁾
 60 Ὑψωσε καὶ γέρουσι τὰς κατοικίας,
 Γῆρα βαθεῖ τε καὶ νόσῳ κεκμηκόσι,
 Τροφὰς χορηγήσασα τὰς κατὰ κόρον ²⁶⁾
 Καὶ τᾶλλα πάντα τοῦ σώματος ἄν δέη (!)
 Ὑψωσε τούτοις καὶ στοῶν ἀναστάσεις,
 65 Πανενσεβοῦς αἰτίας ἠγησαμένης,
 Καὶ τῇ πανάγῳ προσκυρωθείσης μόνη,
 Ἔργοις μὲν ἐκπλήττουσιν — ξηνοτρόποις,
 Μαθῶν ²⁷⁾ δέ τις (!) αἰτίαν, ἧς χάριν πάλιν
 Ὡς ²⁸⁾ πρὸς τοσοῦτον μῆκος ἢ τούτων στάσις,
 70 Ἐξίσταται θαύματι δόξαν προσμένων ²⁹⁾
 Ἐξεικονίζων τῶν κρατούντων τὸν πόθον ³⁰⁾
 Τῇ παραγωγῇ τῆς στοῶν ἐργασίας,
 Ὡς διὰ τῶν δὲ τὴν τρίβον τοῦ Σαββάτου ³¹⁾
 Οὕτω στεφθεύσαν ὥσπερ εἰ πάλαι ³²⁾

²⁰⁾ Az 562. sz.-ban εἶδει. — ²¹⁾ Az 562. sz.-ban τύχη. — ²²⁾ Az 562. sz.-ban συλλαβῶν τα. — ²³⁾ Az 551. sz.-ban φύσεις . . . τὰς ἀκράτους. — ²⁴⁾ Az 562. sz.-ban θεάν τις πνεύματος τῶν ἐκεῖσε πνευμάτων. — ²⁵⁾ Az 562. sz.-ban ἀναντωμένοις. — ²⁶⁾ Az 562. sz.-ban τροφήν . . . τὴν . . . — ²⁷⁾ Az 551. sz.-ban Πασῶν. — ²⁸⁾ Az 562. sz.-ban πῶς. — ²⁹⁾ Az 562. sz.-ban προσμένων. — ³⁰⁾ Az 562. sz.-ban πόλον. — ³¹⁾ Az 562. sz.-ban τῶν Σαββάτων. — ³²⁾ A má-sik kéziratban ὥσπερ οἱ.

- 75 Τοὺς ἐκ Βλαχερνῶν τυπικῶς ἀφιγμένους
 Ἰθυτενῶς ἄγουσαν ὕμνωδοὺς ἔχειν ³³⁾
 Πρὸς οὐρανίους τοὺς δὲ καὶ θείους δόμους.
 Ὡν τὴν κυρίως δεσπότιν ³⁴⁾ καὶ παρθένον
 Ὑπεξᾶραι θέλοντες ῥῥαῖς ἁσμάτων,
 80 Ὡς ἱκανὰ κρίναντες αὐτῇ ³⁵⁾ μηδόλωσ
 Τὰ προφθάσαντα (!) πάντα, εἰ μὴ σχῆ κράτος,
 Καὶ πλήρον οὕτω λαμπρὸν εὐφωνον πάνυ ³⁶⁾
 Προσῆξαν ὕμνοις ³⁷⁾ καὶ προσευχαῖς συντόνοις ³⁸⁾
 Αἰδοθαίρετοις λιταῖς τε καὶ παννουχίσι,
 85 Ἐκλιπαροῦντα πρὸς πᾶν αὐτοῖς συμφέρον
 Χωρεῖν τὰ βουλεύματα καὶ πρᾶξιν ἅμα
 Διευθετεῖσθαι πρὸς μεγίστων ἐμβάσεις
 Καὶ τῆς μονίμου τῆς ἄνω κληρουχίας
 Τυχεῖν ³⁹⁾ τε καὶ ζῆν εἰς χρόνους αἰωνίους.
 90 Οὕτω τὰ πάντα σκευάσαντες πανσόφως
 Ἔστησαν ὠράϊσμα τῇ βασιλίδι
 Τὸν τοῦ στέφους δοτῆρα τιμῶντες Λόγον,
 Ὡς τοῦτον εἶναι παντοκράτορα μόνον,
 Πάντων κρατοῦντα καὶ παλαιῶν καὶ νέων.
 95 Ὅν ⁴⁰⁾ δεξιούσθαι καὶ λόγοις ἐγκαινίων ⁴¹⁾
 Νόμος παλαιὸς ἐκ τύπου καλῶς ἔχων,
 Καθ' ἣν παριστᾶ (!) ⁴²⁾ τοῦ ναοῦ τὴν ἡμέραν,
 Τοῦθ' οὐδὲ τὸ κάλλος ἀμίμητον τυγχάνει,
 Πέρας ⁴³⁾ λαβόντος εἰς ἀπάρτησιν ⁴⁴⁾ ὄλην ⁴⁵⁾
 100 Ὑμνοὺς προσάγειν εὐχαριστίας, δέον,
 Καὶ παρακλήσεις ἐκ ζεούσης καρδίας
 Πρὸς συμπάθειαν αὐτόν — ἐκκαλουμένας
 Μέγα βοῶντας καὶ στένοντας ἐκ βάθους
 Παντοκράτορ, προφθάσας ⁴⁶⁾ οἴκτειρον, Λόγε.
 105 Λαὸς σὸς ⁴⁷⁾ ἐσμέν, κλῆρος ἐκλελεγμένος,

³³⁾ Az 562. sz.-ban ὕμνωδοῖς ἔχει. — ³⁴⁾ Az 562. sz.-ban δεσποτικῆν. —
³⁵⁾ Az 551. sz.-ban ἐμφωνον. — ³⁶⁾ Az 551. sz.-ban ἐμφωνον. — ³⁷⁾ Az 562.
sz.-ban ὕμν. — ³⁸⁾ Az 551. sz.-ban συντόνωσ. — ³⁹⁾ Az 562. sz.-ban αὐχεῖν. —
⁴⁰⁾ Az 551. sz.-ban ἄν. — ⁴¹⁾ Az 551. sz.-ban ἐγκομίων. — ⁴²⁾ A másik kéz-
iratban «καθ' ἣν παριστᾶν». — ⁴³⁾ Az 562. sz.-ban κόρας. — ⁴⁴⁾ Az 551. sz.-
ban ἀπάντησιν. — ⁴⁵⁾ Az 562. sz.-ban μόνην. — ⁴⁶⁾ Az 562. sz.-ban πρόφθα-
σον. — ⁴⁷⁾ Az 562. sz.-ban σου.

- Καὶ θραῦσον ἐχθροὺς ἀθέους σὴ δυνάμει
 Φονῶδες ἡμῖν ἐμπνέοντας δι' ὄλου
 Νίκας χορηγῶν βασιλεῖ, σοὶ καὶ μόνῳ
 Τὰς ἐλπίδας τρέφονται τῆς σωτηρίας.
- 110 Ὅρᾶς δεήσεις τὰς πρὸς ἡμῶν παννόχους⁴⁸⁾
 Οἴαι συνάξεις εἶεν (!) ἐκ μονοτρόπων,
 Οἴας (!) δὲ πάλιν ἐκ ναοῦ τῆς πανάγνου.
 Καὶ τᾶλλα πάντα οἶδας, οὐ χρῆ γὰρ λέγειν.
 Καὶ πρόσχες ἡμῖν νεύματί σου καὶ μόνῳ.
- 115 Ἐχθροὶ γὰρ εὐθὺς συσχεθήσονται φόβῳ
 Καὶ χεῖρες αὐτῶν συσταλλήσονται τρόμφ.
 Καὶ αὐτίκα⁴⁹⁾ γνώσονται⁵⁰⁾ σὺ θεὸς μόνος,
 Ἡμεῖς⁵¹⁾ δ' ἐπιτείνοντες εὐχαριστίας
 Ἐροῦμεν εὐφημοῦντες ὡσπερ ἐξ ἔθους,
- 120 Τῇ δεξιᾷ σου δόξα σὴ κράτει.
 Ἐθραυσας ἐχθροὺς καταβαλῶν εἰς τέλος.
 Γνώτωσαν οὗτοι σὺ θεὸς μόνος μέγας.
 Ὡ πῶς ἀπάσῃ φωνᾷς ἱκετηρίους
 Ἀναξίων, πάμπολλα προσκεκουκότων;
- 125 Αἰτεῖτε καὶ λήψεσθε, σῶτερ, σὸς λόγος,
 Δὸς τῷ βασιλεῖ δεξιάν σὴν πρὸς μάχας.
 Φέροις κατ' ἐχθρῶν ἄμαχον ταύτην ὄπλον
 Εἰς δόξαν ἄρα σῆς θεϊκῆς ἰσχύος.
 Ἴθυνον αὐτῷ καὶ θελημάτων πέρας
- 130 Καὶ πρόσθε, εὐόδωσον πρὸς τὸ⁵²⁾ συμφέρον
 Ἐπι δὲ τούτου μηκύνας εὐεξίαν
 Τοῖς ἐκρυσίσειν ἐξ Ἄγαρ ἦταν δίδου
 Πρὸς ἐκδίκησιν ὑπὲρ ὧν σὰρξ ὠράθης.
 Ἔργοις δὲ πάλιν οἷς ἔδειξε⁵³⁾ τὸν πόθον,
- 135 Ἐκεῖθεν αὐτὴν (!) τὴν ἀμοιβὴν ἀπόδος.
 Δομήτορα δὲ καὶ βασιλίτισαν ξένην,
 Ποθήσασαν ξένον σε⁵⁴⁾ καὶ ξένην, Λόγε,
 Κόσμου τε παντὸς καὶ πάσης φαντασίας
 Δειχθεῖσαν, ἦν περ καὶ μετέστησας⁵⁵⁾ πάλαι,

⁴⁸⁾ Az 562. sz.-ban πρὸς ἡμῶν παννοχίδας. — ⁴⁹⁾ Az 562. sz.-ban παραυτίκα. — ⁵⁰⁾ Az 551. sz.-ban γνώτουςι. — ⁵¹⁾ Az 562. sz.-ban ἡμᾶς — ⁵²⁾ Az 551. sz.-ban ὡς πρὸς. — ⁵³⁾ Az 562. sz.-ban εἰσδέδειξαι. — ⁵⁴⁾ Az 562. sz.-ban ξένησον. — ⁵⁵⁾ Az 562. sz.-ban μεταστήρας.

- 140 Συγκατάταξον τῷ χορῷ τῶν ἀγίων
 Ζωὴν παρασχὼν τὴν ἀγήρω καὶ τέλος
 Δοξάσασαν δόξασον. οὕτω γὰρ ἔφης.
 Ἡμᾶς δ' ἀχρείους ὥσπερ οἶδας ἰσχύσας
 Ὅρθῶς βαδίζειν ἐυόδωσον πρὸς τρίβους.
 145 Σὺν πατρὶ καὶ πνεύματι σοὶ δόξα πρέπει.

RÉCSBY VIKTOR.

PETOFI JANOS VITÉZÉNEK NÉPIES ELEMEI

(Vége.)

A boszorkánypusztítás a rablóöléssel egyenlő nemes feladat ameszei jötevőnek. Itt minden boszorkány halálával világosabb lesz a sötétség országa. Egy czímtelen mesében¹⁾ az elkárhozott városban nincs világosság, de a mint a hős, egy *talált gyermek*, a királyt és királynét megüti, «megvilágodik» a város. Erős Jánosban²⁾ egy *boszorkány* halálára megújul a boszorkány bitorolt vára. Rokon ez a jelenség azzal, hogy az átok alatt levő fokozatosan veszt el rémes burkát, s bizonyára a lassan világosodó reggel mythosi ábrázolása.

A halál országában kísértetek lengik körül vitézünket. A kísértetek különben a legnagyobb lélekjelenlét és hidegvér kimutatására szolgálnak, de a mi hőszünk nem tud róluk, mert alszik. Itt, úgy sejttem, azt a benyomást akarja ébresztetni a költő, hogy számos veszély fenyegette a vándort, melyek ellen bátorság, erő és leleményesség nem segítene. A szerencsétlenségek, betegségek véletlen esetei volnának ezek, de kísértetekkel vannak dramatizálva. A kísértetektől mindig csak a kakasszó ment meg, hőszünktől is az kergeti széjjel őket. A kakasszót a mytосmagyarázat a felkelő napnak tartja, de tán meghagyhatjuk a kakas szavának. A kakas átható hangja ugyanis oly erős, hogy mikor az ember még baromságával egy fedél alatt tanyázott, sokszor űzhette szét valóban is a nehéz álmot látó beteg rémképeit, kísérteteit. Egyébként nem szorítkoznék nap hatalma pusztán a szellem-alakokra.

A fontos helynek, tündérvárnak hármias védelme, vagy foko-

¹⁾ Nyr. XV. 92. — ²⁾ Nyr. X. 44.

zatos feladatok közönségesek a mesében, itt kivált a sárkány megölése tetszik találékonynak és eredetinek. De ez sem új a nap alatt. Nem hivatkozom Jónás prófétára, mert ő jámbor módon került a hal gyomrába, de gyilkos szándékkal is engedi magát a nép hőse elnyelni. A bethleni Bethlen grófok czimere egy kigyó, s erről a bethleni néphagyomány azt beszéli, hogy az ős úgy ölte meg, hogy elnyelette magát vele, s aztán kaczrával keresztül vágta a hasát és szerencsésen kijött belőle. Hogy *beugrott volna* a szájába, ebből az elbeszélésből nem tűnik ki, vagy most már nem emlékszem jól gyermekkori hallomásomra, de egy mesében¹⁾, mikor egy boszorkány el akar valakit nyelni, ez mintha megadná magát, azt mondja neki: Tátsd ki a szádat, majd beleugrok. Tehát a népképzelet is ugrást tart szükségesnek az elnyeletéshez, mit az magyaráz meg, hogy az illetőnek a fogak sövényén sértetlenül kell igyekeznie átjutni, ha a gyomorban még élni akar.

János vitéz «kaput nyit és látja szép Tündérországot». A mese is azt írja le, hogy mit lát ott a belépő. «Uramfia! ha látott valaha szépet, a volt a másik.»²⁾ Petőfi Tündérországanak örök tavasza és örök hajnala az antik alvilág félhomályára, illetőleg elysiumára emlékeztet, a halhatatlanság mesei felfogás (csak a gonoszok ölhetők meg), hogy nem esznek és nem isznak, az a keresztény vallási felfogásból származik, a honnan az előbb említett leírásba is bejött az, hogy a patakokban tej és méz folydogál. Az örömkönyekből gyémánt válik, a hogy a Badicstól ismertetett³⁾ mese szerint drága gyöngy hull a tündérek szeméből. Csak az a különbség, hogy azon mese szerint máskülönben is lehet gyöngy a világon (s az Igazság és Hamisság meséjét is ilyen vonással hallottam), míg Petőfi szerint onnan van a gyémánt, arany és szivárvány, hogy a tündérek sírják, készítik. S mindezen tündéri szépségeket, melyek úgy vannak előadva, mintha szebb dologra gondolni már nem volna lehetséges, népmesei szokás szerint⁴⁾ megtetézi költőnk azzal, hogy a tündérek még szebb világról álmodoznak. A leírás elején hajlandók volnánk Petőfi klasszikai képzettségét is játszadozni látni, ha a későbbi szorosabb egyezések a népmesével, főképp a dologszármaztatások azt nem sejtetnék, hogy Petőfi hallott olyan mesét

¹⁾ Kálmány L. Szeged n. I. 128. — ²⁾ Népkölt. gyűjt. II. 446. — ³⁾ I. m. 90. l. — ⁴⁾ V. ö. Mirkó királyfi említendő kalandjaival.

is, melynek leírásaihoz az ő előadása ép olyan közel áll, mint többi jelenetei a valóságos népmesei jelenetekhez.

János vitéz öngyilkos akar lenni, mit a mesebeli ember ép oly ritkán tesz, mint hogy katonának álljon. Meg is könyörül rajta a végzet, ekkor találkozik sorsa fordulásával. Itt arra kell az öngyilkos gondolat, hogy a rózsza az élet vizébe kerüljön, minek persze ezer módja lett volna, ha a választott jelenet idegen lenne a mesétől.

A porából nőtt fában, virágban tovább élő szerencsétlen Vergilius Polydorusa, sőt tán egyáltalában a lélekvándorlás eszméje óta ismeretes. Nálunk főképp a gonosz mostoha és a jávorfácska történetében szerepel.

A szerelmesek boldog egyesülése a mily költői és kimeríthetetlen kibékítés a sok csapás után, oly sűrű mese-vég. Ez után a királylány választás egyrészt mesei külsőség, másrészt belső vonása a mesének: a legszebbet, legnagyobbat, legboldogabbat még egyszer megtetézni.

Mint látjuk, alig van mozzanat az események közt, mely a mesében nem csak alapvonásaiban, «szellemében», de részleteiben is meg ne lenne. Petőfi ép oly biztos «tapasztalati» ismeretekre támaszkodott a második rész mesei világában, mint az első rész húsból és vérből fakadó falusi életében. Ifjúkori társasága és katonáskodása, midőn társai takarodó után népdalaikkal elhallgatva, meséléssel fűszereztek az estét, elég alkalmat nyújtott neki arra, hogy bár «kevés népmese volt még akkor ismeretes», a lángész és rokonszellem világosságával ép úgy kiismerje a mesét, mint mesterévé képezte magát a népdalnak, melyből pedig szintén kevés volt még akkor a tömeg előtt ismeretes. Innen a lyrai költő szerencséje az elbeszélésben, midőn nem a saját inventiójára szorul, hanem csak válogat a nép legkedveltebb történeteinek közt és kiszínezi, tételéhez alkalmazza és művészetéhez emeli azokat.

S a mily híven fordulgat a meséhez, hogy forrásából merítse anyagát, oly híven követi annak folyását, szerkezetét.

Már láttuk, hogy a mese is, költeményünk is a közönséges népeletből indul ki, s azután lesz csodálatossá a mese sokszor hirtelen, a János vitéz lassanként. De az így népiesen kezdett elbeszélés mintha később bonyolultabbá, művésziessé válnék az egyenes folyású mesénél. Ugyanis Jancsi a francia király asztalánál elbeszéli gyermekkori életét, s ezt a fejezetet (XIV.) úgy szokás fel-

fogni, mint az Odysseiából és Aeneisből vett utólagos, vagy közbeszúrt elbeszélést¹⁾. Én ebben a felfogásban nem osztozom. A mesében utólagos elbeszélés, mint szerkezeti fogás nem fordul elő, legfeljebb pár szóból álló pótlás, mintegy feledékenység következtében²⁾, tehát Petőfi is aligha szerkezeti bonyolításnak szánta ezt a fejezetet. Azonkívül nagy különbség is van Jancsi beszéde és az úgyn. közbeszúrt elbeszélések közt. — Az Odysseiában s az Aeneisben a nagyon általános expositio után mindjárt a történet közepét látjuk, az események emelkedésük derekán hullámszanak, s a kezdő események nem folytak le szemünk előtt: a János vitéz története szemünk előtt kezdődik és folyik, s épen nem éreztük a mű elején, mintha a költő még valamit «tartogatna» s mi «in medias res» ugrottunk volna. A közbeszúrt elbeszéléseknek a beszélő hős részéről nincs külön céljuk, csak az értesítés és a történet folyamát tulajdonképen megakasztják: Jancsinak határozott célja van, különben nem is szólna, mert nem kérdezték, s így az ő beszéde «a cselekvény szükséges fejlődése».³⁾ Végre azok a közbeszúrt elbeszélések nagyon terjedelmesek, mivel szerkezeti tényezőül vannak használva, az Odysseiában 4, az Aeneisben 2 éneken, azaz 24, ill. 12 éneknek egy hatodán át beszél a hős, míg a Jancsi előadása a történetnek csak egy tizenhatodát teszi ki. (Arany J. közbeszúrásait, Csodaszarvas, Zách Klára stb. nem vehetjük itt tekintetbe mert nem a főcselekvényt tartalmazzák.)

Nem szabad tehát János vitéz elbeszélésében eposzi vonást keresnünk: Petőfi nem szánhatta egyébnek, mint «nagy feneket kerítő» népies előadásnak, melyet az a körülmény tett szükségessé, mert hősenek, ha durva nem akar' lenni «jó okkal kellett magát igazolnia, hogy a királyleány kezét s a koronát visszautasíthassa.»⁴⁾

Ha nem követ is el Kukoricza Jancsi oly számos derék tettet, már csak azért is, hogy ellentállt annak a roppant kisértésnek, a mely annyi dicsőséggel csalogatta el szerelmesétől, minden kincs nélkül is érdemesnek tartottuk volna őt, hogy Iluskájával egyesüljön és szegény, de a tűzpróba fényében ragyogó boldogságot élvezzen. Azonban Jancsi most még messzebb esik ettől, mint volt valaha. Eltávozásával búba döntötte s védelem nélkül hagyta árva kedvesét, ki nem bírta el a rámaradt feladatot úgy, mint Jancsi

¹⁾ L. Badics i. m. 60. l. — ²⁾ Pl. Ny. XV. 41. A csodálatos gyűrű. —

³⁾ Ugyancsak Badics, 61. l. — ⁴⁾ Badics i. m. 61. l.

a magáét. Ez a művészet, hogy Jancsi mikor szerencséjét kereste, szerencsétlenségének is okozója lett, a műköltő gondjának tűnik fel, ámde nem tagadható meg teljesen az idézett mesétől sem,¹⁾ melyet a János vitéz szerkezeti példájának mondtam. (650—1. l.)

Iluska elvesztésével teljesen új és majdnem önálló történet kezdődik. Új, mert az addigi diadaloknak semmi következése át nem hat ide is, önálló, mert könnyen volna képzelhető oly expositio, hogy Jancsi csupán egyszer bujdosik el: galambjának elvesztése után s a miatt. Ilyen másodsor meginduló áradat rendkívül gyakori a mesében, sőt úgyszólván mindenikben megtalálható, a melyik a szokottnál hosszabbra terjed. Néha csak szomorú véggel nem tudja befejezni a nép történetét, néha a legcsodálatosabb hőstettek után is, «de még ez mind csak semmi», megtetézi szerkezetben is meséjét, s ez esetben a műköltés sokágu bonyolítását pótolja az egyágu, de megtoldott, fokozó bonyodalom. De van sokszor úgy is, hogy észrevehető fokozás nélkül, csak hogy hosszabb legyen a történet, több mese van összerakva egygyé.

Az æsthetikai elégedetlenségnek, fokozó toldásnak szép példája Krizánál Mirkó királyfi (436. l.). Mirkó királyfi, kinek apja fél szemével mindig sír, a másikkal mindig nevet, két bátyjának kísérlete és sok másféle nagy körülményességek után elindul, hogy apjának barátját, a Mezei vitézt felkeresse. Három hídon, az üveghegyen, az üveg sövényen és a sötétség országán keresztül halad, megtalálja a Mezei vitézt, küzd mellette, és ezzel épen olyan hősnek bizonyul, mint az apja volt. A megújuló harcban kiirtja a mindig újra termő ellenséget, ki a Mezei vitéznek 600 év óta annyi dolgot adott, hogy barátját nem ért rá meglátogatni, s ezzel már apjánál is nagyobb tettet visz végbe. Hazatér a felszabadult vitézzel, van nagy dáridó, és apjának most már mind a két szeme nevet. — Ez 8 és fél lapon van elbeszélve, kerek és emelkedő menetű; érdeklődésünk ki van elégítve, mert a fiú elhozta a barátot, kit apja nem hozhatott el magával: mégis egyszerre csak újra megindul a történet és még 4 lapot töltenek be a következő események. A fiú le akarja győzni a kutyafejű királyt, kit apja annak idején barátjával sem volt képes levetni. Meg is teszi és megszerzi ennek kincseit s leányát, s mi most értjük csak a második kiindulást: a történetben nem szerepelt leány, s a mese nem tudta nélkülül hagyni a

¹⁾ Népkölt. gyűjt. II. 375. A vasfejű ember.

fiatal hőst. Itt tehát a második rész, bár egészen új, szerves összefüggésben van az elsővel.

Az összerakott mesének igen érdekes példája a Bába és az öreg ember,¹⁾ mely három igen ismert meséből van összetéve. Az első a mostoha és az édes leány szolgálata, midőn a mostoha lány piszkos ládában kincseket hoz bérül, az édes pedig czifra ládában rondaságokat. Ehhez fűződik a Hamupipőke meséje, s miután a mostoha lány királyné lesz, harmadik részül az a történet következik, melyet Gyulai Pál Gonosz mostohájában oly gyönyörű versekbe foglalt. — Kétszer meginduló cselekvény van még ezekben: Az aranyszakállú ember,²⁾ A Vasfejű ember³⁾, A három szerencsepróbáló,⁴⁾ Rózsa vitéz,⁵⁾ A grifmadár (mely a Vasfejű ember változata)⁶⁾, A csodaerős királyfi,⁷⁾ Babszem Jankó (ebben az is nevezetes, hogy az első rész rövidebb, mint a második)⁸⁾ stb. stb.

A második vándorlásra úgy tetszik, mintha igen czéltalanul és találomra indulna el János vitéz, de tulajdonképen — az elsőre sem indult határozottabb czéllal és szándékkal. Kevés az oly mese, melyben előre kimondott czélja volna a hősnek (s ilyenkor rendszeren a hármas feladatok járnak), egyébként csak úgy «neki ered a világnak», mint még Mirkó királyfi is, ki nem tudja hová megy, csak útnak indul, a hová apja táltosa el fogja vinni. Legszembetűnőbb példái a tervtelen fölkerekedésnek és annak, hogy mennyire nem láthatni előre a mese fejleményeit, az Obsitos katona⁹⁾ és az Arany koporsó.¹⁰⁾

Ékes gyöngye a költeménynek a fazekas-jelenet, melyben oly ügyes drámaisággal ismertet meg a vitéz erejével, csak azért, hogy hitre találhasson a mindjárt következő diadal az óriáskirályon. De szükséges-e bizonyítani, hogy ez az eljárás a népnek legtulajdonabb tulajdona? Mikor a lágyszívű királyfi megkapta második szívét, nincs elmondva, hogy ő kegyetlen, csak félre rúgja a béna kutyát és elveri botjával a vak koldust, s mikor valami nehéz dolgot kell végbe vinni, nincsen sok felkiáltás, hogy milyen nehéz az, csak felsül mellette a — két bátya.

A fazekas-jelenet után több eset következik, melyek nem

¹⁾ Nyr. XII. 524. és 562. l. — ²⁾ Népkölt. gyűjt. I. 404. — ³⁾ U. o. II. 375. — ⁴⁾ U. o. III. 343. — ⁵⁾ Kriza Vadr. 418. — ⁶⁾ Kálmány: Koszoruk. II. 204. — ⁷⁾ Nyr. IX. 231. — ⁸⁾ Nyr. XV. 373. — ⁹⁾ Nyr. XVIII. 186. — ¹⁰⁾ Nyr. XVIII. 283.

folynak egymásból, bár az óriások újabb meg újabb megjelenése némiképp összefűzi őket. Ezeket én annak drámai érzékeltetéséül fogom fel, hogy az óperenciás tenger, melynél minden vándorlás végét kell hogy érje, nagyon messze van, s a mily tarkák és összefüggéstelenek egy hosszú út képei, olyanok ezek az események is. Főképp ez a rész az, mely annyira felöltövé teszi az összefüggéstelenséget, hogy mindenki megrója a szerkezet laza voltát, mely még akárhány kaland beillesztését megengedné. Itt én hivatkozhatnám arra, hogy némely történet már kiindulásánál fogva olyan, hogy gyöngysor válik belőle, nem karperecz, s ha a gyöngysoros szerkezet hiba, akkor Homeros Iliasa is nagyon hibás mű, mert ebben is úgy sorakoznak egymásután az események, hogy még akár mennyi elférne közéjük Hektor haláláig. De fontosabb, hogy a János vitéznek épen külön czéljánál fogva kellett ilyennek lennie, mert hisz a mese is épen ilyen, még pedig mindig. Arany Rózsa és Ibolyájában is lehetne közbe szűrni újabb kalandokat (a Kriza-féle változatban *) több is van, mint Aranynál és a Nyr. közlésében), s Gyulai Gonosz mostohájában akár tíz más átváltozást is szenvedhetnének az árvák, stb. Petőfinek csak az a szerencsétlensége, hogy nála minden nagyon világos, és ennél fogva mikor a mese lazább szerkezetét feltünteti, ez nagyon is felöltik s az elismert erős szerkezeti érzékű költő a szerkesztés dolgában gáncsot szerez magának. Így az az objectivitas, melylyel a mesét követi, egyrészt kiváló szerencséjének forrása lesz, másrészt szokott sikerétől fosztja meg őt.

Egybefoglalva eredményeinket, mindenképp tiszta mesének bizonyúl a János vitéz, oly műnek, melylyel Petőfi a magynar épmesét a maga mivoltában akarja bemutatni s az irodalomba bevezetni. Nem egy határozott mesét dolgozott ugyan fel, mint utána Arany és Gyulai, hanem a mesék kaleidoskópja az ő költeménye, de csak a meséknek képe, idegen elemek nélkül. Nem két elemből van szöve, mert mindkettő megtalálható a mesében is, nem epikus a korrajzban, mert ez a mesével is összefér, még kevésbé eposzi a közbeszűrt elbeszélésben, mert ebben az eposzhoz nem hasonló, a meséhez nem hasonlítana, végre nem foghatjuk fel alkotását úgy, mintha előbb azon népeletből merített volna, melyet színről színre ismert, később meg a mese ködösebb világában teremtenie kellett

*) Szép Palkó. Vadr. 395. l.

volna: mindkét helyt a népeletből merített, először a külsőből, másodsor a szellemiből, és mindakettőt színről színre ismerte. Úgy állapította meg az eredetiből a mese szabályait és alkatrészeit mint Vergilius a Homeros műveiből, vagy jobban mondva, mint Homeros a népköltésből az eposzét. Homerosról azt szokás hinni, hogy ő a népköltés naiv művésze. Akárhogy van is a dolog, akár oly naiv Homeros maga, mint költeményei, akár isteni tudással lehelte naiv anyagába azt a szikrát, melylyel nem csak lelket, de valóban halhatatlanságot lehel a népnek elzüllésre kárhoztatott énekeibe: Petőfiről is azt mondhatjuk, hogy ő a magyar népnek Homerosa, de kétségbe vonhatatlanul öntudatos Homerosa. És neki az a szerencséje is megvolt, hogy egy ezredév helyett egy rövid év múlva megszólaltatta a magyar Vergiliust, ki Homeros nélkül aligha adatott volna a világnak.

KALMÁR ELEK.

MAÎTRE PATELIN

és XVI. századi német alakjai.

(Vége.)

Ugyanezen tárgy legközelebbi átdolgozása *Reuchlin* nyomán a «Hübsche deutsche Comedi die da lert das Untrew seinen eigen Herrn schlecht», írta *Gregor Wagner*, a poesis, majd a theologia tanára Odera melletti Frankfurtban, később danzigi lelkész 1547-ben.

Wagner cselekményre nézve oly szorosan ragaszkodik *Reuchlin*-hez, hogy művét nyugodt lélekkel szabad fordításnak mondhatjuk. Megtartja továbbá a felvonásokat és jeleneteket is, melyeket ő «*Handlung*» és «*Unterscheid*» névvel jelez.

Az eltérések nagyon jelentéktelenek, s a dolog lényegét kevéssé érintik. Hogy a személyek neveit megmásítja, az nem változtat magán a darabon sokat. *Henno*-t *Heintz*-nak nevezi, a mi önkénytelenül *Heino* névre emlékeztet; *Dromo* neve *Rompelt*, *Abra*-é *Käthe*, *Danistá*-é, a ki zsidó, *Schalmach*, *Petrucius*-t röviden *Fürsprech*-nak, ügyvédnek nevezi, s a bíró szolgájának *Maulusch* nevet ad.

A karénekek helyébe tanításokat tesz, a melyekben teljes igyekezettel azon van, hogy bibliai és ókori tudományát minél jobban kimutassa, úgy hogy ezen tanítások az előszóval együtt a szövegnek több mint egy harmadát teszik.

A törvényszéki jelenetben a bíró szavait néhány lapos szólással pótolja, s kihagyja a czélzást, melylyel a paraszt lányát a kereskedőnek cselédül akarja ajánlani, valamint a szolgálja szerelmére való vonatkozást a paraszt lánya iránt, a II. felvonás végén.

Érdekes Wagner darabja Sachs-hoz való viszonyában, mivel bebizonyítható, hogy Wagner fordítását Sachs darabjának segítségével csinálta.

Erre mutat a cím is, mely Dromo szavainak, az V. felvonásban, felel meg:

«Betrog in mit eignem Betrug,
Das untrew iren herrn schlug.»

Aztán az első felvonás tanítása, hogy pazarló és mértéktelen ember a legnagyobb vagyont is képes tönkre tenni.

Továbbá azok a helyek, miket Wagner jobban fordíthatott volna az eredetiből, a hol azonban Sachs-szal egyetértve már rendkívüli fordulatokat és szólásokat választ. Például:

Reuchlin: Meo magistro: quid referre debui
Octo aureis sumptis, eos non tradidi. (IV. felv. 1. jel.)
Sachs: Ich solt ein thuch meim herren holen
Der gab acht gülden mir verstolen.
Wagner: Ich solt meinem Herrn tuch keuffen,
Gab mir acht gülden . . .

Bővít némely helyen, azon módon, a hogy Sachs teszi:

Reuchlin: Modo viceris,
Eamus huc: Judex tribunal occupat (IV. felv. 1. jel.)
Sachs: Die Sach ist gewiss; geh du nur hin!
Der richter sitzet zu gericht.
Geh hin und hab kein zweiffel nicht!
Wagner: Daran soltu gar zweiffeln nicht,
Wenn wir nur kommen vor gericht!

A csillagjós jelenetében ugyanaz a személycsere Elza és Greta közt mint Sachs-nál. Ép úgy mint Sachs, ő is elbeszéli a szolgálival, hogy két forintot ígért az ügyvédnek, a minek Reuchlin-nél nyoma sincs.

Egészben véve Wagner sokkal durvább kifejezéseiben mint Reuchlin és Sachs, s szavait nem nagyon válogatja.

Utolsó feldolgozása e tárgynak az úgynevezett «Luzerni újévi játék», «Luzerner Neujahrspiel», mely nevét lehelte, a luzerni polgári könyvtár és zárverse után kapta:

«gott geb euch allen ein gut glücklichhaftig jar»

és 1560-ból származik. Az elnevezés önkényes, minthogy e kéziraton magán, mely még egy más darabot is tartalmaz, következő felirat van: «Zwei Faschnacht-Spill», s a szóban levő játék még azonfelül is e czímet viseli: «Fassnachtspiel von Astrologie und warsagren». Goedeke és Kurz szerint «Der kluge Knecht» czímen is ösmeretes.

Minthogy a luzerni játék sokkal nagyobb eltéréseket mutat az előbbi feldolgozásoktól, nem lesz felesleges a cselekményt röviden elmondani.

I. felvonás. Rüedi megparancsolja feleségének, Gretnek, hogy minden ajtót jól bezárjon, mivel cigányok járnak a vidéken. Gret helyesli urának elővigyázatosságát, de szemrehányást tesz néki, hogy már előbb is törődhetett volna a ház ügyeivel, a helyett hogy naphosszat a kocsmát ülje. Rüedi, a kit e családi jelenetnél a béres jelenléte feszélyez, elküldi tezt, és megígéri feleségének, hogy ezentúl megjavul. E közben odajön egy cigány, s daczára annak, hogy az asszony Rüedit babonásnak mondja, azt jövendőli néki, hogy a falu bírása lesz, csak legyen jobb ruhája, és hogy felesége titkon pénzt rakosgat össze. Rüedi jutalmul megígéri a cigánynak, hogy elnézi tolvajlásait, mihelyt bíró lesz.

II. felvonás. Rüedi feleségétől pénzt kér, hogy Rűffi lányának a lakadalmán tisztességes ruhában jelenhessék meg, s néki is szép kelmét ígér, csak legyen már falu bírása. Gretnek állítólag egy árva fillérje sincs, s így nem is adhat néki semmit, de azért nem fukarkodik újabb szemrehányásokkal. Ekkor a béres sügva jelenti urának, hogy az istállóban egy zacskót talált nyolcz rénusi forinttal, melyek valószínűleg a feleségeéi; ura hallgatást parancsol néki és megbízza, hogy a városba lovgoljon, és ott, a mint az egy leendő bíróhoz illik, új kabátra való posztót vegyen.

III. felvonás. A béres a posztót hozomra veszi, miután a habozó «Düchman»-t, a posztókereskedőt megnyugtatta hogy ura becsületes ember, és hogy annak neve a kereskedő könyvében is fel van írva.

IV. felvonás. A béres azt jelenti Rüedinek, hogy nem hozott posztót, mivel nem tudta, milyen színű legyen. A pénzt addig is a kereskedőnél hagyta, Rüedi a legközelebbi vásár napján maga választhatja ki a posztót. Rüedi mindenféle eladó holmival a városba megy, mivel attól tart, hogy a kereskedő a pénzt régebbi adósságok fejében meg fogja tartani. Távozása után Gret felfedezi a veszteséget, és komaasszonyának elpanaszolja, ki szemére veti a helytelenséget, hogy dugva tart pénzt; Gret azt hiszi, hogy a tehén nyelte el abrakolás közben, s így reméli, hogy még megkaphatja, ha tehént őszkor levágják. De urának erről nem szabad tudnia.

V. felvonás. Rüedi és a kereskedő észreveszik, hogy mindkettejü-

ket megcsalta a béres. A kereskedő utóbbit törvény előtt be akarja pörölni, de kéri Rüedit, hogy el ne árulja ezt a béres előtt.

VI. felvonás. Rüedi megparancsolja a béresnek, hogy vele együtt a városba menjen, hogy falusi termékeiket elárússák. A városban a kereskedőhöz mennek, a ki a béresnek csalárdsága miatt szemrehányásokat tesz, sőt akasztófával fenyegeti. A béres becsületében sértve érzi magát és törvényes elégtételt követel. A dolog csakugyan bíró elé kerül. A béres ügyvédjétől, kinek kedvező ítélet esetére nyolcz forintot ígér, azt a tanácsát kapja, hogy magát hülyének és némának tettesse. Ez meg is történik. A bíró a béresből folytonos «Weiw»-en kívül más feleletet nem tud kicsikarni, mire a többi négy bíróval egyetértve bolondnak jelenti ki, s a dühös kereskedőt panaszával elutasítja, ki ebből az esetből azt a tanulságot vonja le, hogy soha hozomra ne adjon senkinek. Rüedi reméli, hogy a bérestől pénzt és a posztót is megkapja, a ki ügyvédjét «Weiw»-vel torkolja le s a játékot erkölcsi megjegyzésekkel s egy újévi jókívánsággal fejezi be.

A mint a tartalom rövid kivonatából is kitűnik, a luzerni játék ismeretlen szerzője sokkal önállóbb a források felhasználásában, mint elődjei. Magát a forrást, melyből a darab meséjét vette, nem lehet teljes határozottsággal megállapítani. Minthogy a darab keletkezését legbiztosabban 1560-ra tehetjük és számos mozzanat *Wagner* darabjára utal, úgy mint a kikiáltó, *exclamator* előbeszédje, Gret szavai, midőn urát, a ki azt hiszi, hogy a pénz az utcán hever, megrójjá kicsapongó élete miatt, valamint az ügyvéd záróbeszéde is, továbbá az a körülmény, hogy *Wagner*nek 1547-ben megjelent műve legkönnyebben volt hozzáférhető, ezekből azt a valószínű következtetést vonhatjuk le, hogy *Wagner* darabja volt a luzerninek előképe.

Egészben véve a *luzerni játék* sokkal élénkebb, és sokkal több benne a természetesség, mint az öt megelőző német feldolgozásokban, A luzerni költő, úgy látszik, népköltő volt, ki francia társaiként sokkal több életet öntött alakjaiba, s ez által darabját színrevalóbbá is tette. A sok nyelvhiba, a különböző szinpadi utasítás arra látszanak mutatni, hogy a kézirat valamely latin vagy német eredetinek fordítása vagy másolata, vagy, a mi még hihetőbb, hogy egy valódi előadásnak vagy színi vázlatnak «*canevas*»-nak kidolgozása. Erre mutat a felvonások zavaros jelzése is.

- I. felv. : név nélkül,
- II. « Secundus actus,
- III. « Tertius actus,
- IV. « Quartus actus,
- V. « Actus quartus,
- VI. « Septimus actus.

Ez, és az a körülmény, hogy a csillagjós jelenete teljesen hiányzik, ellenben a cím határozottan erről szól: «*von Astrologie und warsagren*», a mit a cigányok fellépte is igazol, mindez Bunzer-t «*Ergänzungen zu Schaumburgs Abhandlungen über Pathelin*» című értekezésében (Zeitschrift für neufranzösische Sprache und Litteratur IX. X.) arra a feltevésre indította, hogy a ma meglevő kézirat nem teljes s hogy egyes részei elvesztek.

Szerinte a kézirat így volna kiegészíthető:

I. felv. Párbeszéd Greta és Rüedi közt.

Rüedi jószoltat magának a cigányokkal.

II. felv. Az eldugott pénz megtalálása és a szolga elküldése a városba.

III. felv. Jelenet a kereskedőnél.

IV. felv. A szolga visszatérte pénz és posztó nélkül. Greta felfedezi a pénz hiányát, és fél, hogy bújában lesoványodik.

Komaasszonya azt tanácsolja neki, hogy
a csillagjóshoz menjen.

} elveszett rész.

V. felv. A két asszony a csillagjósánál.

VI. felv. Rüedi s a szolga a kereskedőnél.

VII. felv. Törvényszéki jelenet s az ügyvéd lefőzése.

Ily módon a negyedik felvonás kerekén fejeződik be. Az ötödik felvonás igazolja a darab címének első részét: «*von Astrologie (V) und warsagren (I)*,» s a hetedik felvonás már nem sorakozik oly rendkívüli módon a negyedik után.

Új mozzanat a cselekvényben a cigányok fellépése, kik jóslásukkal felköltik Rüedi parasztgőgjét, a mennyiben azt jövendölik neki, hogy falubirája lesz, csak jobb ruhája legyen, s így arra indítják, hogy ilyet vegyen. A jövendölés Greta eldugott pénzét is elárulja. A megjövendölt bíróság végig húzódik Rüedi beszédjein, minthogy minden mondasában, ígéretében arra hivatkozik, hogy mi lesz akkor, mikor majd bíró lesz. A cselekmény megmásítása az a körülmény, hogy nem a paraszt, hanem szolgálja találja meg a pénzt. Csakhogy nem valami szerencsés ez a változtatás a szolga jellemére nézve, a ki a pénzt először egyenest oda adja, hogy később urát rászedve, ismét megtarthassa; ez őt bárgyúnak, ügyetlennek tünteti föl, bármily furfangosan is viselkedik később. Sokat veszít a cselekmény komikus hatásban avval, hogy Rüedi és a kereskedő közt nincsen félreértés, s rögtön tisztában vannak avval, hogy őket a szolga megcsalta. Evvel szemben igen jó hatású, hogy a luzerni költő szemeink előtt szedeti rá a kereskedőt a szolgálával, s mit az előző feloldozók szín mögött hagytak megtörténni; továbbá hogy a törvényszéki jelenet is bővült, és több bíró tanácskozik az ügyben. Hiányzik smét a szolga alkudozása az ügyvéddel.

Nagyon élethű Rüedi és felesége. Mindjárt az első jelenetben ott látjuk a könnyű életű parasztot, a ki azonban fél feleségétől, különösen pedig annak pergő nyelvétől, s azért minden áron hallgatásra igyekszik birni az asszonyt. Resteli továbbá alárendeltségét a béres előtt, s mindenféle foglalkozást ad neki a gazdaságban, csakhogy távol tartsa a családi jelenetektől.

Hogy a szerelmi viszony kimaradt, a mely sem Reuchlinnél, sem utódjainál valódi szerepet nem játszik, a többi közt szintén rámutat a luzerni költő drámai érzékére, ki olyasmit, a mi a cselekményben felesleges és hatás nélkül való, egyszerűen elhagy és mellőz.

A béres kifogása, hogy nem tudta, mily színű legyen a posztó, s ezért hagyta a pénzt a kereskedőnél, szintén új, és sokkal elhíhetőbb is, mint az előző feldolgozásokban, hol a kereskedő állítólag minden ok nélkül tartotta vissza a pénzt; a luzerni játékban ellenben Rüedi méltán tarthat ettől, mert elég régi adóssága van a kereskedőnél.

Hogy a béres a törvényszéki jelenetben «Blé» helyet «Weiw»-et mond, ennek csak tájékozlási okai lehetnek. *Schaumann* ebben összefüggést keres olasz forrásokkal, mivel Pathelint Olaszországban is utánózták, s ezekben a fütty utánzása «sff, ff» helyettesíti az eredeti «Blé»-t.

Schaumann abban is olasz hatást vél, hogy a luzerni játékban végül a rászédett ügyvéd beösméri, hogy ő méltán járt pórúl, csak az a rossz a dologban, hogy e miatt magán kívül senkit sem okolhat. Én azt hiszem, hogy *Schaumann* tévedett, mikor azt állítja, hogy ez a mozzanat sem Pathelinben, sem Reuchlin *Henno*-jában, sem másutt nem fordul elő, csupán az olasz fordításban, mert Hans Sachs-nál is megtalálhatjuk ugyanezt a gondolatot ugyanily értelemben. *Petrucius* az V. felvonás, második jelenetének végén ezt mondja:

«Ich hab auch manchen mann betrogen,
Bey der nasn am recht umbzogen,
Betreugt mich gleich des bauren knecht,
Dunkt mich, mir gscheh nit gar unrecht.»

Ennek következtében azt hiszem, hogy ez a hely inkább *Sachs*-ra utal, mint olasz forrásra. Ehhez járul még az a külső körülmény is, hogy a luzerni játék 1560-ból, a *legrégibb ismert* és minden valószínűség szerint *először* nyomtatásban megjelent olasz Pathelin 1564-ből származik.

Ha már most vizsgálódásunk eredményét röviden összefoglaljuk, a következőkre jutunk:

Ez a tárgy: «a megcsalt csaló» már az ókorban is megvolt; a *Pathelin* bohózatban jelenik meg először mint kerek drámai cselekmény; ebből vette Reuchlin *Henno*-jának alapját, de a fővonásokat kivéve a cselekményt egész önállóan átalaktotta. Reuchlin *Henno*-jából írta

Sachs a maga darabját, melynek segítségével Wagner a magáét szerkesztette; e két utóbbihoz pontosan meg nem határozható viszonyban a luzerni játék, mely szabad alakításával hozzájuk körülbelül úgy viszonylik, mint Reuchlin *Henno*-ja az eredeti *Pathelin*-hez.

Igy ezek egymásból fejlődő lánczolatot képeznek. A mi æsthetikai értéküket illeti, az utánzatok és feldolgozások nagyon mögötte állanak a francia eredetinek, jóval utánna jön *Reuchlin* darabja s a *luzerni játék*, azután *Sachs*-é s legvégül *Wagner* darabja.

Dr. LEHR VILMOS.

KRITIKAI ADALÉKOK

a Statius Thebaisához írt scholionokhoz.

(Vége.)

VII. 62, *Nondum radiis monstratus adulter] Dicit enim ante domum Marti Vulcanum aedificasse quam iniuriam pateretur: quia Sol radiis suis magnifici flagitii detector fuisse narratur. Sed si ideo res male commissa displicuit superest ut inveniatur carissimum numen. [Soli ideo res male commissa displicuit, supernum ut infero ajatur carissimum Lumen, Barth].* Sol és Vulcanus jó barátságban voltak egymással. A mint Vulcanus arról értesült, hogy Mars Venussal meg nem engedett bűnös viszonyt folytat, megleste, tetten csípte őket és összelánczolja az istenek gyülekezete elé vitte. A midőn tehát e vétkes viszony *Sol* istennek nem tetszett, jó barátját bízta meg a bosszú végrehajtásával: *seu si deo [Soli] res male commissa displicuit, superest ut interveniat carissimum Numen.* Ez az egyik vélemény; a másik pedig az, hogy Vulcanus elősegítette Marst céljai elérésében, de ebben meggátolta őt *Sol*, a ki sugaraival a bűntényt felfedezte. Placidus, mint egyáltalában szokása, mind a két véleményt főlemlíti. V. ö. Hyg. 148, a hol a *Sol* és *Vulcanus* közötti jó viszony és *Vulcanus* bosszúja *Marson* van elbeszélve, és Od. 8, 270: ἄφαρ δὲ οἱ ἄγγελος ἦλθεν Ἥλιος, ὁ σφ' ἐνόησε μιγαζομένους φιλότῃτι. Ἐφαιστος δ' ὄς οὖν θυραλγέα μῦθον ἄκουσεν, βῆ ῥ' ἔμην ἐς χαλκῶνα . . . etc.

VII. 93, *Da parve, tuum trieteride multa instaurare diem.* «Adja az ég, ó ifju, hogy még sokszor ünnepelhessük e hároméves ünnepet és mutathassunk be a maneseknek engesztelő áldozatot». E mondathoz a scholium-író a következő megjegyzést teszi: «*Trieterica*» *sacra sunt, quae intermisso triennio [intermissa triennio redeunte M] celebrantur.*

A *trieterica* áldozati ünnepek minden három évben egyszer ünnepeltetnek, innét van elnevezésük is, s én a müncheni kézirat szövegét követve így olvasom: *quae, intermisso triennio redeunt et celebrantur*. Hasonló értelmű mondatokat találunk még II. 660 *Iovis sacrum redit intermisso quinquennio*, és: *trieterica sacra sunt, quae exacto triennio mos est celebrari*.

VII. 165, *Qui dulce ferenti pondus eram, cui tu dignatus limina vitae praereptumque uterum et maternos reddere menses] Quoniam fulminata matre femori Jovis est insutus. Unde Liber «Bimater» appellatus est, quod duos veluti matres habuerit (MB) [habuit: Lind]; «dithyrambus» dictus est, quod velut per duas portas exierit: sed hoc fabulosum intelligitur. Sub hac autem figura mysticum philosophiae secretum est. Nam et illud falsissimum est quod Tiresias subit * * *. Ez utolsó mondat vége hiányzik úgy Lindenbrognál, valamint a kéziratban is. Itt két parallel mysticus meséről lévén szó, könnyen kitalálhatjuk e csonka mondatnak az értelmét. A mint bölcsészeti titoknak nevezhető az, hogy Bacchus paternek két anyja volt, éppen oly titokzatos és valótlan az is, hogy Tiresias emberi alakjából büntetésből nővé változott: *quod Tiresias subit poenas in figuram mulieris versus*. Körülbelül ezek a szavak hiányozhatnak a kéziratokban. Hogy az értelem nem lehet más, azt bizonyítja az összes mythológiákon kívül magának Placidusnak a megjegyzése a II. k. 96 verséhez: *cum disceptantibus Jove et Junone, utrum mas an femina maiorem sentiret coitus voluptatem novem partibus libidinis dixit feminam potiore et una virum: ob quod caecatus est a Junone*. — *In monte Cyllenio Tiresias dracones coeuntes calcasse dicitur: ob id in mulieris figuram versus*. V. ö. Mythogr. Vat. II. 84 *dracones concubitu haerentes virga cum percussisset in mulierem versus est*.*

VII. 274, *Gargaphye. Fons Dianae ab Hecate consecratus. [Fons Dianae aut Hecatae c. Barth; f. Dianae Hecatae c. M.]* A B kéziratnak a szövege fons Dianaeque consecratus úgy magyarázható meg, hogy a scholium-író a versben levő Hecatæque szó fölébe a vele egyértelmű Dianæque-t írta [V. ö. Mythogr. Vat. I. 112; Theb. IV, 456 és 527], a melyet a másolók rosszul írtak le s innen van a két névnek különböző értelemben való téves egymás mellé helyezése.

VII. 308, Exilem Glisanta Coroniamque feracem,
Messe Coroniam, Baccho Glisanta colentes]

Duae civitates duorum numinum pari gaudent munere, Corona Baccho fertilis est, simul Glisanta: Cerere infecunda tristantur, nec evenit ut provento suo utraque civitas frumenti et vini bono gauderet. [Coronia Baccho sterilis est, Glisanta infecunda Cerere tristatur M]. Statiusnál az értelem egész világos: Corona gabonatermő, Glisas pedig boráról híres: *duae civitates duorum numinum impari gaudent*

munere, Corona Baccho sterilis est, Glisante infecunda Cerere tristatur, nec evenit ut proventu suo utraque civitas frumento et vino bono gauderet. [pari gaudent munere: Corona Baccho fertilis est, Glissa Cerere. Simul infecundae tristantur: Barth]. Hogy Barth itt is, mint sok helyütt minden bizonyíték nélkül akart okosat mondani, a mely azonban nem sikerült neki, bizonyítják leghitelesebb forrásaink. Livius 33, 29, 9 beszél Corona szántóföldjeiről (tehát nem *Baccho fertilis*): *cum parte copiarum Coroneam circumscidit: evastatis prius agris . . . etc.*, és 36, 20, 3 *agmen processit, donec in agrum Coroneum ventum est . . . circumscidit templo agrum popularetur . . . esset statuta, indignum esse in unum Coronensem agrum saevire.* Másrészt Pausanias 9, 19, 2 említi, hogy Glisas dombos vidékkel van körülvéve: *Τευμησοῦ δὲ ἐν ἀριστερᾷ σταδίου προσελθόντι ἑπτὰ Γλίσσαντός ἐστιν ἐρείπια, πρὸ δὲ αὐτῶν ἐν δεξιᾷ τῆς ὁδοῦ χῶμα οὐ μέγα, ὕλη τε ἀγρία σύσκιον καὶ ΠΙ ἡμέροις δένδροις.*

VII. 315, *Asopos. Pluvius. Hic cum raptam a Jove filiam Aeginae aequo animo ferre non posset, omni aquarum agmine concitatus caelum petebat infestus. Hunc Jupiter fulminavit. Verum hodieque dicitur eo tempore, quo fulmen accepit primus urentibus [primis viventibus M] ripis fluere.* Barth itt is csinált egy szép javítást: *fulmen exceptit, prorutis utrimque ripis effluere*, a melynek csak az az egy hibája van, hogy nem helyes. A tudós commentator, a kinek roppant nagy olvasottságát és tudományát minden hibája daczára sem szabad kétségbe vonnunk, e javítást valószínűleg Pausanias után csinálta, 2, 5, 1 *τὸ ὕδωρ αὐτόθεν ὑπορρεῖν τὸ ἐν τῇ πόλει*, a hol az Asopos folyóról és e mythos-ról van szó. A helyes olvasás: *prunis urentibus* kétségtelen. E kifejezés még egyszer előfordul Placidusnál VII, 731 *prunis ardentibus*, és Apollodornál III. 12, 6, *διὰ τοῦτο μέχρι καὶ νῦν ἐκ τῶν τούτου βείθρων ἄνθρακες φέρονται.*

VII. 357, *Cum tua subter equos iacuit convulsa cruentis Ictibus, o utinam nostro cum sanguine cervix.]*

Ostendit eo tempore, quo Naubolus Lai fuit auriga, Phorbantem armigerum fuisse et optat ut errore quo occisus est Laius, filii pariter interiscent ne ad dividendum fratrum scelera servarentur [se Phorbantem armigerum . . . ad videndum: M]. Laius fiáról itt természetesen nem lehet szó, hanem az öreg Phorbant, Laius egykori kísérője és fegyverhordozója azt óhajtja, hogy bárcsak az ő feje esett volna a lovak és a kerekék alá és ne Laiusé, akkor legalább nem volna kénytelen a testvéreik (Eteokles és Polynices) egymás elleni gyűlöletét és ellenségeskedéseit látni: *Phorbantem se armigerum fuisse et optat ut errore quo occisus est Laius, ille pariter interiscent ne ad dividendum fratrum scelera servarentur.*

VII. 501, *Quem non permoveas. Interrogative. Hoc est: quem non permoveas formidine tanti exercitus? aut cui misericordiam non incutias cum post exilium revertaris ad patriam?* Szánalomról csak nyomorban és szenvedések, szerencsétlenségek közepette lehet szó. Igaz, hogy Polynices mint hazájából méltatlanul száműzött, visszatértekor szánalmat kelthetett egyesekben, csak hogy ez a szánalom a félelem szülte kényszer volt már. Visszatért, nem mint elhagyatott szánandó száműzött, hanem mint hatalmas hadvezér, hogy jogos követelésének karddal sze rezhessen érvényt, s ezért kérdi tőle a költő mintegy gunyosan: *tu-ne ille exilio vagus et miserabilis hospes?* A müncheni kéziratnak a szövege: *cui ma metu incutias = aut cui non iam metum incutias* olvasandó. Ez a helyes értelem és kifejezés. Coel. ad. Cic. Fam. 8, 4, *incutit multis magnum metum.*

VII. 569, *Sanguinis oblitus. Mansuetudine feritate carentes:* a tigrisek a dressura folytán eredeti vad természetüket megváltoztatták és szelídekké lettek. Ez volna e mondat értelme. Itt azonban semmi esetre sem lehet szelídítésről szó. Ha Bacchusnak egész istensége még annyira sem terjedne, hogy saját tigrisei sem volnának már ipso facto csak azért, mert Bacchus tigrisei, szelídek, hanem csak hosszas dressura után, akkor Placidust Bacchus istenségének a kétségbevonásával, sőt mi több, kigúnyolásával kellene vádolnunk. Jupiter farkasa nem szelídített, hanem szelíd, már természeténél fogva s úgyszólván emberi érzéssel van fölruházva, éppen úgy Achilles lovai is, a melyek gazdájukat megsiratják. Ezért e mondatot így gondolom helyesnek: *Mansuetas sive feritate carentes.* V. ö. schol. VII. 574. vershez: *mansuetas sunt ferae, quae manu pasci consueverunt.*

VII. 638, *In terga equina recumbit. Quasi domini.* Itt arról van a szó, hogy Tydeus, a kit ellenfele lándzsája halálosan megsebzett, elvesztette eszméletét, de mivel lovához volt kötve, le nem eshetett, hanem csak a ló nyakára borult, mintha csak aludnék: *In terga. Equina. Recumbit. Quasi dormitor.* V. ö. Mart. 10, 4, 4 *quid tibi dormitor proderit.*

VIII. 59, *Eumenidum lacrimas. Orpheus Thrax, peritissimus fuit citharae. Is Eurydicen coniugem unico dilexit affectu, quae cum Aristheum, Eurydicis nymphae filium pudicitiam suam attricare cupientem fugeret, calcato serpente perempta est.* Aristaeus tudvalevőleg Cyrene fia volt és itt hibásan Eurydice van Cyrene helyett. Egy másik helyen 4, 569 maga Placidus is Cyrenet nevezi Aristaeus anyjának: *Actaeonis vero Aristaeus fuit filius Apollinis et Cirenae.* V. ö. Mythogr. Vat. 1, 76; 2, 44; 2, 81 és 52: Paus. 10, 16, 3 Παῖδα δὲ λέγουσιν Ἀρισταίων Ἀπόλλωνός τε εἶναι καὶ Κυρήνης.

VIII. 59, *Iterataque pensa. Propter reditum Eurydicis cui conces-*

serant ut denuo viventis p e n s a fata pensis traderent. [viventis personam: Barth]. Az ismert mythos szerint Orpheus lement az alvilágba, hogy onnan feleségét fölhozza, a hol ugyanis kecses énekével és cithera-játékával annyira meghatotta az alvilágiakat, hogy Dis, az alvilág fejedelme, bizonyos feltétel alatt késznek nyilatkozott Orpheus feleségét ismét az életnek visszaadni. Ovidius így írja le Dishez intézett beszédét: Met., X. 17: *O positi sub terra numina mundi . . . 31, properata retexite fata*; 38, *quod si fata negant veniam pro coniuge, certum est nolle redire mihi. Leto gaudete duorum*. Az alvilág szigorú törvénye szerint nem volt szabad Orpheusnak meghalt feleségét ismét látni: *sed durae melior violentia legis*, Theb. 8, 60; de az istenek mindent megtehetnek még a törvény ellenére is: V. ö. schol. 4, 677. vershez, *diis enim solum conceditur ut contra fata morem faciant*. Tehát most is ily kivételes kedvezményben részesült volna Orpheus felesége, ha az epedő férj a parancs ellenére az úton vissza nem tekintett volna. Ovidius Met., 10, 55 szépen írja le e jelenetet:

Nec procul afuerant telluris margine summæ:
Hic, ne deficeret, metuens avidusque vivendi
Flexit amans oculos. Et protinus illa relapsa est
Brachiaque intendens prendique et prendere captans
Nil nisi cedentes infelix arripit auras.

A mondat helyes értelme tehát ez: az Eumenidák közbenjárása után az alvilág istene Dis megkönyörült Orpheuson és az Eumenidák ezután megengedték neki, hogy kivételesen, a törvény ellenére Eurydice életfonalát ismét gombolyíthassák a Párcák: *cui concesserant ut denuo viventis specie contra fata pensis (Parcarum) traderetur*.

VIII. 194, *Inservare. Proprio usus est augurii verbo, quod dum captant (qui dum: M.) auguria, dicuntur caelum servare (quo dum: Barth)*. Ha egy hasonló scholiumot (VI, 932) tekintetbe veszünk: *verbum augurum de caelo servatum*, akkor világossá lesz előttünk e mondat értelme is a mely helyesen így irandó: *proprio usus est augurum verbo qui dum . . . etc.*

VIII. 204, *Sagis. Divinis. Unde «praesagia» divinationes mentis [praedivinationes: M]*. Hogy itt is a müncheni kézirat variánsa a helyes, bizonyítja egy hasonló scholium XII, 204 verséhez, *praedivinationem animi*. V. ö. Theb. VIII, 335 és Plin., 8, 37, 1 *crocodilus parit ova eaque extra eum locum semper incubat praedivinatione quadam, ad quem summo auctu eo anno accessurus est Nilus*.

VIII. 212, *Cum funere Tiphys. Accusativum posuit, «Minyas», id est quoscunque gubernatores navis: aut aquis mortuo gubernatore privatus esse doberit [nimiea autem arigon aut aquis mortuo: M]*. V. ö. Schol. 5, 347 vershez: *Minyae. Thessalia Minya rege Thessalorum, a*

cuius nomine omnes Argonautae «Minyae» appellati sunt, és Tiphys volt az argonauták kormányosa, a kinek halála után fájdalom érzete fogta el őket: Minyae autem Argonautae, qui cum mortuo Tiphys, gubernatore privati fuissent, doluerint. V. ö. Apoll., 1, 9, 22 θνήσκει δὲ καὶ Τίφυς, καὶ τὴν ναὸν Ἀγκαῖος ὀπισχέεται κυβερνᾶν. Paus. 9, 32, 4 Τίφυς, τῆς Ἄργουος κυβερνήτης.

VIII. 400, *Suspiria fumant. Ex ardore, (ex pluriore: M) utique vicinorum sibimet repugnantium (vicino orium: Barth).* Azt hiszem, hogy a müncheni kézirat variansa egy kis változtatással a helyes értelmet fogja adni: az egymáshoz közel állók és egymás ellen küzdők szábjából kijövő lehelet füstölög: *ex plurium ore utique vicinorum sibimet repugnantium.*

VIII. 550, *Letum praedixerat astris. Letum eius Urania praedixerat musa et conscia mortis eius, vicinae astra monstravit.* Urania a csillagászatnak és a csillagjóslásnak a múzsája, megjósolja a múzsák kísérőjének nemsokára bekövetkezendő halálát és mutatja neki a vészjelző csillagzatokat. V. ö. Verg. Ecl. 5, 23, *atque deos atque astra vocat crudelia mater.* A legegyszerűbb javítás volna *vicina* helyett *mala*, mert ez fejezi ki a vészjelzőt, mint pl. Petron. Sat. 44 *malo astro natum esse* annyit jelent, mint népies nyelven mondani szokták: rossz jelben született. V. ö. Prop. I, 6, 36 *duro sidere vivere.*

VIII. 743, *Hippomedon. Maritus Nealcis, Adrasti filius.* Placidus I. 44 megjegyzése szerint: *Hippomedon Nesimachi et Nasicae filius.* Hyginus cap. 70: *Hippomedon Nesimachi filius ex Mythidice, Talai filia, sorore Adrasti.* Apoll., 3, 6, 3: Ἴππομέδων Ἀριστομάχου; Paus. 10, 10, 3: Ἴππομέδων ἀδελφῆς Ἀδράστου παῖς. Ezek után tehát az értelem világos. Hippomedon ugyanis nem *Adrasti filius*, sem pedig mint Barth javítani akarja *Adrasti nepos*, hanem *Adrasti sororis filius*. A *sororis* szót valószínűleg a másoló felejtette ki.

VIII. 743, *Arcas. Quia Tydeo iubente hunc secundum, primum Parthenopaeum fuisse constabat. [Tydeo obeunte hunc primum, Parthenopaeum secundum fuisse constabat: Barth].* A mondat értelme ez: a míg Tydeus élt, addig Capaneus volt a második, míg az első Parthenopaeus volt: *Capaneus. Tydeo vivente hunc secundum, primum Parthenopaeum fuisse constabat*, a mint azonban Tydeus meghalt, a háború későbbi folyamában mindenütt Capaneus játsza a vezérszerepet és őt tekintik az argolisi sereg legkimagaslóbb alakjának: *iam maximus Argolicae turmae.*

IX. 170, *Revocent. Utrum se socii sui validi revocent a protegendo Tydei cadavere [quasi invalidi: M; minus invalidi: Barth].* Helyesen így irandó: *Revocent. Utrum se socii sui quasi invalidi revocent. Paratus. Protegendo cadaveri.*

IX. 518, *Busta dabas. Quia cum vetaret Creon sepeliri, liberi occisorum ducum uxoresque eorum a Theseo, rege Atheniensium meruere, ut bello Thebanis illato miseris redderet sepulturam; invidiose Juno dicit quoniam Hippomedontis corpus fluctus abstulerant, Thebanorum crudelitatem nec miserationem poterit tolerare* [quod iam . . . abstulerint . . . sine miseratione: Barth]. Cod. B: *Id est promittebat hoc Juno ut dea anticipat dicitque futura, nam Creon, qui post Eteoclem regnare cepit, cum vetaret sepelire corpora Argivorum ducum, uxoresque eorum a Theseo . . . etc.* Az értelem egésze világos és semmi magyarázatra sem szorul: *Busta dabas. Id est promittebas. Hoc Juno ut dea anticipat dicitque futura, nam Creon, qui post Eteoclem regnare cepit, cum vetaret sepelire corpora Argivorum ducum, liberi uxoresque occisorum ducum Invidiose hoc (B) Juno dixit (MB), quoniam sine miseratione non poterit tolerare.*

IX. 529, *Diu stupuit cruor. Sanguis Hippomedontis qui frigore fluvii gelatus, morte* [ex more, Barth] *solutus aeris calore vulneribus manat.* Azt hiszem, hogy «morte»-ban «diu»-nak éppen az ellenkezője rejlik. A míg Hippomedon a vízben állott, a sebéből kifolyó vér a folyó hideg vizétől megfagyott, a mint azonban a folyóból kilépett, a behegedt illetve befagyott seb a levegő melegétől felolvadt és ismét elkezdett a vér kibugyogni: *mox autem solutus aeris calore e vulneribus manat.* V. ö. Aen. I, 92, *extemplo Aeneae solvuntur frigore membra*; XII, 951. *ast illi solvuntur frigore membra.*

IX. 628, *Maenades. Bacchae, quoniam in somnis quercum viderat a Libero patre et Bacchis forte praescissam.* Ez a megjegyzés tulajdonképpen a IX, 598. vershez tartozik, a hol a *cruentas Maenades* és *pater Lyaeus id est Liber* egyszerre vannak megemlítve. Feltűnő, hogy Lindenbrognál mindenütt *praescissa*-t találunk, míg a kéziratokban *proscissa* áll ugyanazon a helyeken [v. ö. IX, 606; X, 415]; egy helyen azonban Lindenbrog is *proscissa*-t használ, IV, 440. A helyes tulajdonképpen *praecisa* volna, mert ez jelent annyit mint levágni, letörni. V. ö. Aen. VIII, 233 *stabat acuta silex, praecisis undique saxis, speluncae dorso insurgens* etc. ellenben *proscissa* = fölzavarni, mint Georg. I, 97 *proscissa quae suscitatur aequore terga.*

IX. 663, *Confusa vicissim. Interposuit suam poeta personam, quam verbis Dianae posuit* [quae Verba: M]. E mondat értelme az összefüggésből az, hogy a költő Diána képében nyilvánítja a saját nézetét: *interposuit suam poeta personam quam verbis Dianae interposuit*, vagy: *verbis quae Diana posuit*, vagy egyszerűen: *verbis Dianae.*

IX. 711, *Suspiria voto. Aut nubant ei, aut vincant* [ut nubant: MB; aut vincat: M; vel vincat: B]. A nymphák vagy azt óhajtják, hogy Parthenopaeus őket venné nőül, vagy hogy győzne; vagy talán még az

egyik neje szeretne lenni, a másik mint győzött szeretné látni: *Ut nubant ei, aut ut vincat.*

IX. 856, *Obarsit. Effulsit vel resplenduit. Avus enim Dryas Nep-tuni filius fuit Jovis et Mercurii. Idcirco duorum numinum gerebat insignia* [et Iovis et Mercurii: MB]. Hogy a harmadik név *et Mercurii* csak későbbi, a *mythographiából* vett toldalék, bizonyítja részben az is, hogy *Jovis* előtt *et* van, jöllehet egy más helyen (VII, 255) maga *Placidus* is három istenséget nevez *Orion* atyjának. A VII, 255. versből: *Dryas . . . Orionis alti non falsus virtute nepos* kiviláglik, hogy *Dryas* *Orion* unokája és III. 29. szerint *Orion* *Neptun* és *Jupiter* fia volt. Az egész helyes értelme ez: *Dryas. Avus enim Neptuni filius fuit et Jovis, idcirco duorum numinum armis gerebat insignia.* V. ö. Od. XI, 572; *Mythogr. Lat. Vat.* I. 32; *Apoll.* I, 4, 3.

X. 17, *Dat tessera. Nuncius belli quando per vigiliis nunc tessera dicitur.* A *tessera*nak itt személyesített szerepe van, mint *Aen.* VII, 637 *it bello tessera signum.* Az értelem tehát az, hogy a midőn a katonaság már vigiliákra volt fölosztva és riadót fuvattak, akkor ezt a riadó jelt *tessera*nak hívták: *quando per vigiliis nunciat, tessera dicitur.* Ez állítás igazolására egy világos példát találunk *Liviusnál*, VII, 35 *vigiliis deinde dispositis, ceteris omnibus tesseram dari iubet.*

X. 246, *Agmen. Hi pauci etiam non dormientibus et diverso pugnantibus sine dubio suffecissent, [die orso, Barth].* Itt arról van szó, hogy néhány bátor és elszánt katona éjjel megtámadja az alvó és mit sem sejtő ellenséges csapatot. Ezekről a vitéz katonákról *Placidus* azt jegyzi meg, hogy ezek még a nem alvókkal és ellenségként küzdőkkel is kiállották volna a versenyt. *Barth* úgy érti, hogy nemcsak az alvókkal, hanem még a világos nappal küzdőkkel is megbirkóztak volna; azonban ez esetben nem «*die orso*» hanem «*de die pugnantibus*» volna a helyes kifejezés. Azt hiszem, hogy itt *e diverso pugnantibus* a helyes, mert ez előkészült ellenfeleket jelent itt ellentétben a meglepettekkal: *dormientibus.* Innen *e diverso acies* = a csatamezőn felállított ellenséges hadcsapat. V. ö. *Theb.* X, 583 *e diverso alii* (az ellenpártból) *contraria sentiebant*; XI, 35 *e diverso* (ellenséges indulatból) *dicit Pythonem cum Adephylo bellum movere*; I, 324 *e diverso* (a másik részen) *Egypto par numerus filiarum.* A legvilágosabb példát azonban *Senecánál* találjuk, *de brev. vit.* 8, *vires ventorum ex diverso furentium* (szemközt dühöngő).

X. 389, *Timent non sibi. Mire poeta animantium [adamantium: Barth] cadavera expressit affectum.* Ez a *scholium* tévesen van leírva, mert helyesen így kellene írni: *Timent. cadavera. Non sibi. Mire poeta . . . etc.,* éppen úgy mint III, 693, *amantis expressit affectum.* Ilyen téves leírást számtalanszor találunk, a melyekből *Barth* minde-
nütt összefüggő mondatot akart faragni.

VI. 378, *At hic tripodum comes. Amphiarus scilicet, et notandum varietatem nominum solis pronomibus separatam. Illic et huius meritis, tamen ille Admetus.* Helyesen: *Illic et huius. Meritis. Tamen ille. Admetus.*

VI. 384, *Et os fletu inviolabile tinctus. Noluit dare pathos mortali numini, philosophice potius qua poetice.* Inkább bölesészeti, mint költői értelemben veendő az, hogy a költő az Istent nem engedi sírni, mint valami halandót: *noluit dare pathos mortale numini philosophice potius quam poetice.*

VI. 436, *Chromis asper. Herculis filius Hippodamus: Oenomai filius.* Helyesen: *Hippodamus. Oenomai filius.*

VI, 586. Attamen illi iam tenuem pingues florem
induxere palæstræ deserpitque genis, nec
lanugō fatetur intonsæ sub nube comæ.

Incipit agenis discedere [coma agenis M] sive deserpit. Itt egy párviadalról van szó Idas és Parthenopæus között. Parthenopæusnak hosszú haja és kis pihe szakállá volt. A küzdelem hevében a szépen megfésült és rendbehozott haj lecsúszott az arczra és elfödte a szőszszakált: *incipit coma in genas descendere, sive deserpit.* Szép hasonló példákat találunk Ovid. Met. 12, 396 *coma ex humeris descendit in armos*; Petron., Satyr., 18 *capilli descendentes ab aure.*

VI. 592, *Brevemque fugam nec opino fine reponunt] Brevi fuga fiduciam velocitatis explorato.* Helyesen M: *explorant.*

VI. 592, *Nec opino. Sine qua incerta meta est.* Helyesen M: *Necopino fine. Quia incerta meta est.*

VI. 661, *Vix unus. Ordo: vix permisere manus, et notandum quare unum dixit cum alterius etiam nomen adiecit.* Helyesen M: *adiecisset.*

VI. 716, *Polyphemus. Homerum secutus est, qui dicit Cyclopem iecisse in Ulissis navem.* Kiegészítendő: *saxum iecisse in Ulissis navem.* Az idézett hely Od.

IX. 479, «Ὄς ἐφάμην, ὁ δ' ἔπειτα χολώσατο κηρόδι μᾶλλον ἤκε δ' ἀπορρήξας κορυφήν ὄρεος μεγάλοιο, Κὰ δ' ἔβαλε προπάροιθε νεὸς κυανοπρόροιο.»

VI. 775, *Fracta. Divisa, nescit quia ictum furore non senserat* Helyes pontozással: *Nescit. Quia.* — etc.

VI. 799, *Immodice. Violenter, quasi qui excesserit modum: venientem Capaneum elidit Alcidas.* Helyesen: *Venientem. Capaneum. Elidit. Alcidas.*

VI. 801, *Alio puer improbus ictu.* Alcidas improbus magnus alio ictu, quia iam supra percusserat. — Helyesen írva: *Improbus. Magnus. Alio ictu. Quia . . . etc.* V. ö. 6, 889.

VI. 830, *Felicesque deo*. Quia victor semper exstitit, deo monstrante Mercurium intelligimus, quia . . . Helyesen: *Deo monstrante*. Mercurium . . . etc.

VII. 8, *Qua Parrhasis*. Arcas a gente dicta, unde fuit Calysto, Lycaonis filia, quæ in ursam hoc est septentrionem dicitur versa. MB: in septentrionem.

VII. 15, *Isthmius umbo*. «Isthmos» est terra inter duo maria in longum porrecta. Hæc enim duo maria orientem occidentemque discriminant: Ionium oriente, Aegeum occidente dividit. Omne ergo, quod Isthmius umbo distinet, id est Achaiam in cuius parte Pelops regnavit, duo maria circumdant . . . etc. Helyesen: *Omne ergo quod. Isth. u. d.* Id est Achaiam . . . etc. A szöveg rövidebb és világosabb a bamb. kéziratban: hæc enim duo maria discriminant Ionium ab oriente, Aegeum ab occidente.

VII. 42. *Cingitur*. Multatur. Helyesen MB: muratur. V. ö. VII, 43 ferrea compago laterum] parietum, id est ab ea parte murata est.

VII. 42, *Irrequieta. Immansueta sine quiete*. A jelző és jelzett szó föl vannak cserélve: *Immansueta*. Irrequieta seu sine quiete.

V. 905, *Ubi hæc nuper Thebarum foedera plagae?* *Exegesis quod si* [quid sunt: B] *hæc plagae Thebana foedera*. A költő kérdezi, hogy mit jelentenek ezek a veszekedések: *quid sunt hæc plagae*, és rögtön gúnyosan feleletet is ad rá: *Thebana foedera*.

VI. 918, *Nec laudis ægens. Nec inhonoratus abiret*. Hogy a müncheni kézirat variansa «*obiret*» a helyesebb, bizonyítják a VI, 921 és köv. sorai, a melyekben arról van szó, hogy a vezérek fölhívják Adrastust, hogy vejének adja meg az utolsó tiszteletet:

Ipsum etiam proprio certamina festa labore
Dignari, et tumulo supremum hunc addere honorem
Hortantur proceres.

Polynicesnek tehát nem szabad dicstelenül meghalni: *nec inhonoratus obiret, iubet ardua necti tempora*.

VI. 932, *Inservare. Attendere auspicia: et est verbum augurum de caelo servatum. dicit ergo: piget nos insistere, id est nos quaerimus futura, et ideo perit venturi fides promissa*. A kéziratokban hosszabb szöveg van: *attendere auspicia. alii inservare legunt et est verbum augurum . . . etc.*

VII. 71, *Mutat agros. Sanguine inficit. «Maculat». Variat sive distinguit*. A magyarázatok fölcserélendők: *Mutat*. Variat sive distinguit. *Maculat*. Sanguine inficit.

VII. 92, *Cinerem pacabat Adrastus Archemori] Diis enim inferis et Manibus hoc ut inter triennium hæc ter [tibi: M] sacra celebrentur frequentius*. Adrastus áldozatot mutat be az elhunyt Archemorus mane-

seinek és kívánja, hogy ezek a trieterica áldozatok még többször tartas-
sanak meg: *haec tibi sacra celebrentur. Multa. Frequentius.*

VII. 123, *Ni fallimur aure.* «Aure» *hic posuit pro auditu et est oratio se invicem interrogantis.* A néptömegről van itt szó, v. ö. 122. v. : *exiluere animi, dubiumque in murmure vulgus pendet.* A helyes szöveget mindkét kéziratban megtaláljuk: *populi se invicem interrogantis.*

VII. 123, *Ni fallimur. Id est nisi decipimur auditu. Et videntur interposita verba pavoris et quasi respondentis.* Helyes MB: *pavoris esse quasi respondentis.*

VII. 139, *Praecipitant. Festinant, acelerant.* Helyesen MB: *festinanter acelerant.*

VII. 155, *Excindisne tuas. Cum exprobatione . . .* Helyesen MB: *cum exprobatione.* Ez a hiba még egyszer előfordul IX, 76.

VII, 177, Quin etiam invisos (sic hostis defuit?) Argos
 Elicis! O ipsis, genitor, graviora periclis
 Jussa: novercales luimus ditare Mycenae!]

Sensus: melius iratus alios hostes eliceret, ne vos inimicorum faceret praedam. Egyenes beszéd: *eliceres ne nos inimicorum faceres praedam* (MB).

VII. 219, *Non hoc statui. Et hoc dicendo spes aliqua postulatae veniae promittitur.* Másképp MB: *spes aliqua veniae postulanti promittitur.* Az értelem azonban ugyanaz marad.

VII. 220, Veniet suspectior aetas ultoresque alii:
 nunc regia Juno queretur.

Nunc Juno tristabitur, quoniam in primo bello omnes, excepto Adrasto Argivorum duces perierunt. A *primum bellum* a hét vezér harcza Thebæ ellen, a melyben Adrastust [Euripides szerint] kivéve, az összes vezérek elestek, [Aischylos szerint csak Eteocles maradt meg], a *suspectior aetas* pedig az epigonok harcza. Itt még nincs bevégzett ténnyről szó, hanem Jupiter jósolja a jövendőt: *duces peribunt* (MB).

VII, 151, (Tunc forte polum secretus habebat)
 Constitit, haud unquam facie conspectus in illa]

Aut cura laxatus aut secretus tunc erat Jovis [Jupiter: Barth]. E jegyzet eredetileg a sorok között volt s tévesen van a Jovis szó hozzá írva, a mely helyesen így irandó: *Facie. Jovis.* A többi *secretus*-nak a magyarázata.

VII. 248, *Spesne. Hanc oeconomiam transtulit iuxta Homerum per inquisitionem catalogi. inducit hic per Antigonam.* A kéziratokban világosabb az értelem: *Homerum, qui per inquisitionem narrationem catalogi inducit. Hic per Antigonam . . . etc.*

VII. 261, *Thisbe. Civitas eiusdem, in qua Venus colitur. E mondat körülbelül így egészíthető ki: eius regionis.*

VII. 158, *Olim invitum iaculatus nubibus ignem]. Synairesis ut hoc enim Semele pateretur. Extorsit. petiit ut ad se fulminibus intraret. A magyarózott szó extorsit hiányzik a szövegben s következőleg a jegyzethez tartozik és pedig minden valószínűséggel: decepti laris. Extorsit; petiit ut ad se etc. irandó, továbbá: dum amatae nil negas in Thebas fulmen eiecisti helyett egyszerűen cod. M szerint d. a. n. . . . fulmen eiecisti a helyesebb.*

VII. 181, *Anne triumphatos fugiam captivus ad Indos?] Liber enim dicitur deinde egisse triumphum. Hogy deinde helyett a kéziratokban levő de Indis a helyes, bizonyítják a hasonló helyek: III. 476, Liber cum ex India veniens in deserta et in extrema parte Libyæ tenebatur, ac siti laboraret exercitus, dicitur rogasse Jovem, ut se patrem probaret; IV, 387, *Gangen. Fluvius Indiæ per quem gentem poeta significat. Hunc primus Liber, secundus Alexander, tertius Apollonius . . . etc.; VI, 61, ab antiquo bello. Liber enim devicta India, hoc unguenti genus advexit gentibusque dedit. V. ö. Mythogr. Vat. I, 121; II, 80.**

VII. 304, *Plus pater. Hoc est, gaudet aetate antecedenti desiderio. A müncheni kéziratban hosszabb szöveg van: desiderio et est nomen pro «ventura senectus».*

VII. 333, *Refluum. Quia septies in die fluit et refluit, quemadmodum Siciliense fretum, quod certis horis fluit. A hasonlat tökéletes M-ben: quod certis horis fluit ac refluit.*

VII. 335, *Ubi gramineo de litore Glaucus poscentes inrupit aquas, iam crine genisque caeruleis, et mixtos expavit ab inguine pisces]. Hic piscator fuit [ed: Lind.] de Anthedone civitate, qui cum exactam ex mari prædam præiecisset (proiecit: M), pisces herbarum tactu revixerunt. Intellexit Glaucus hanc illorum graminum naturam esse, ut immortales efficerentur, qui ea (M; eam: Lind.) gustassent. Itaque avellit et assumpsit. Helyesen: itaque ea avellit irandó, valamint præiecisset helyett proiecisset. V. ö. Mythogr. Vat., II, 168, qui extractam mari prædam in litore proiecit; Paus., 9, 22, 7 καὶ ἐπεὶ τῆς πόας ἔφαγε, δαίμονα ἐν θαλάσση γενέσθαι . . . etc., és a Myth. idézett helyén: qui de is gustassent. Itaque avellit et gustavit.*

VII. 440, Taurus init fecitque vadum, tunc mollior unda,
Tunc faciles saltus, visæquæ accedere ripæ].

Ad opinionem rettulit armentorum, quibus transeunte fluvio altitudo minor et latitudo brevior videtur effecta. Világosabb cod. M: quibus, transeunte tauro, fluvii altitudo . . . etc.

VII. 585, *Impete vasto. Antiptosin fecit. Et Lucretius dixit «impete» pro impetu. Helyesen M: antithesin fecit, a mely hangzó cserét*

jelent ugyanazon esetben, míg antiptosis az egyik esetnek fölcserélését jelenti a másikkal; pl. a nevező esetnek a birtokos esettel való fölcserélése antiptosis, míg pl. egy távolító esetben álló szóban a két véghangzónak a fölcserélése, mint itt is, antithesis.

VII. 710. *Immolat umbris ipse suis. Quasi victima ut ipse in sacris consueverat, nam hoc verbo poeta ad sacerdotis nomen allusit. Aptum est enim occidenti sacerdotale verbum. Virgil. de occiso sacerdote dixit: «Lapsuque superstans.» Hic de occidente sacerdote ita dixit. Az áldozó pap tehát itt nem maga az áldozat, mint Virgiliusnál, hanem ő mutat be áldozatot: *immolat. quasi victimam* (M); továbbá a müncheni kézirat szövege érdemel elsőbbséget: *occidenti sacerdoti tale verbum*. A Vergiliusból idézett hely így hangzik: Aen. X, 540 *lapsuque superstans immolat*.*

VIII. 14. *Et securi circumspexere Elysiis. Quia in Elysiis habitant Manes; ideo securi, quia sunt sceleratorum suppliciiis alieni. Quia helyett mindenesetre «qui»-t kell olvasnunk, mivel a manesek nem mind az Elysiumban laktak, hanem csak a bűnnélküliek: *qui in Elysiis habitant* [*qui Elysium inhabitant*: M].*

VIII. 64. *Et sectum genitrix mihi computat annum] Penes matrem eius ergo ut eius cura statuto tempore filia ab inferis revertatur ad caelum. Az anya kezében van a hatalom, hogy leányát egy fél év múlva az alvilágból ismét az égbe visszahívhasssa: *penes matrem est* (M) ergo, ut . . . etc.*

VIII. 74. *Commaculet. Ut tabe solvantur corpora, non flamma pyrarum. Sit mortuis denegata sepultura supplicium. Bello crudelius. ut solius . . . etc.* A szöveg megszakítatlanul olvasandó: *supplicium bello crudelius, ut solius . . . etc.*

VIII. 175. *Haec antra lacusque Castilii tripodumque fides?] Subaudis Amphiarao praestitit, Helyesen M: praestiterint.*

VIII. 181. *Proferet, Propitii, dictum a sinendo. A magyarázott szó: Sinistri. propitii . . . etc.; M: id est sinistra propitia.*

VIII. 225. *Coronatumque merum. Secundum Homerum dixit, qui ait crateras in quibus vinum est coronant. Tulajdonképen: coronatos fuisse volna a helyes szerkezet, ha ugyan itt nem Vergilius egy idézetével van dolgunk, Aen. I, 724, crateras magnos statuunt et vina coronant.*

VIII. 493. *Saeuus uterque deus. Quia neuter adiuvat decertantes et Apollo et Liber. Az egész két részből áll: Saeuus. Quia . . . etc.; Uterque. Et Apollo et Liber.*

VIII. 560. *Nec pectora virginis placebant.] Ut ille transiret in feminam, ceu spectetur sic pugnebat quasi virtutis suae iudice spectare. E két összekevert jegyzet második fele így hangzik: Ceu spectetur agit. Sic pugnebat quasi virtutis suae iudice spectaretur* (M).

VIII. 608, *Innoxia proles. Dissimiles fratribus. Sic Pandioniae* (616). *Hoc dicit propter Procne et Philomelam, quae filiae Syrii* . . . erant Pandionis ac per hoc moribus bonis eruditae, quae se non oderant ut alibi: hinc atque hinc natae melior iam sexus». Ad mores rettulit, «meliorem sexum», non ad naturam. Cod. M. tökéletesen összefüggő és világos szöveget nyújt: filiae dissimiles fratribus ac per hoc moribus bonis non ad naturam. Továbbá: Pandioniae. Sicut istae sorores. Pandionis dixit volucres aves in quibus conversae sunt Procne et Philomela, quam fabulam supra diximus. Et est patronymicum, nam Pandion rex fuit Athenarum, cuius filiae fuerunt Procne et Philomela, qui filius fuit Erichtonii. V. ö. Kohlmann: Neue Statius-Scholien aus dem cod. Paris. 10317.*

VIII, 626, Ecce ego, quae thalamos, nec si pax alta maneret,
Tractarem sensu (pudet heu!) conubia vidi
Nocte, soror;]

Excusauum* quod illa videre dicimus in somnis quae habemus in voto. A kéziratokban világosan olvasható: excusavit se, quia illa videre dicimur in somnis, quae habemus in voto.

VIII. 658, *Luceat ensis. Quasi purus sanguine illum fugiunt, Tydea scilicet, quem acriter cuncti formidabant. Helyesen: Illum fugiunt. Tydea . . . etc.*

VIII. 718, *Teli non eminet auctor Astacides missos,] Lanceae hic descriptio et ex insidiis Menalippi iaculantis. A Thebais szövegében hiányzik missos, és nézetem szerint a magyarázathoz tartozik: Astacides. Missor lanceae. Hic descriptio est Melanippi ex insidiis iaculantis.*

IX. 75, «Tunc meos hostes hucusque exosus, et ultra
sospes ego?»]

Usque adeone fuerit, ut inimicos dentibus suis assumeret. Itt ismét egy olyan hibát találunk, mint VII, 177, hogy tudniillik a scholium szerzője vagy a későbbi másoló nem vette észre az egyenes megszólítást. Helyesen így olvasandó: *usque adeone furis ut inimicos dentibus tuis assumeres?*

IX. 202, *Femur. Hippomedontis scilicet, regis Echionii. supra enim de telo Eteoclis dixit femur Hippomedontis fuisse transfixum: «quod in aere moratum transmissumque tamen». (X, 105). Helyesen: Regis. Echionii. Supra enim etc.*

IX. 282, *Nusquam auctor erat. Qui vulnus infixerat nusquam parebat Virg.: «Neque enim is teli, nec vulneris auctor». (Aen. IX, 748.) A tettes sehol sem mutatkozott: nusquam apparebat (M).*

IX. 361. *Alcyones. Ceix, filius Luciferi habuit uxorem Alcyonem, a qua cum prohiberetur ire ad consulendum Apollinem de statu regni sui, naufragio periit: cuius corpus cum ad uxorem delatum esset, illa se*

praecipitavit in pelagus. Postea miseratione Thetidis et Luciferi conversi sunt ambo in aves marinas, quae alcyones vocantur. Notandum autem, cum de muliere dicimus, «haec alcyone» facit, cum de avibus «hic et haec alcyone» et «hi et hae alcyones», id est aves marinae quae hieme in mari nidificant et pullos nutrire dicuntur, qui dies septem tranquillissimum faciunt pelagus. Ha valaki csak egyszer is figyelemmel átolvasta ezen scholiumokat, akkor mindjárt az első pillanatra észreveszi, hogy ily kimerítő részletes nyelvtani magyarázat Placidusnál nem fordul elő, s ez a részlet későbbi magyarázótól ered, legyen az eredeti vagy másolat, azt most nem kutatjuk és csakis a bamb. kéziratban van meg. A mi eredeti s a müncheni kéziratban is megvan, az a következő: *Alcyones. Id est aves marinae, quae hieme tranquillissimum faciunt pelagus; mīg cod. B így hangzik: Ceix, filius Luciferi «Hi et hae alcyones». Ista autem aves et nidos faciunt in mari septem diebus hieme, quibus diebus pelagi tranquillitas tanta est ut penitus nihil in mari possit moveri. Inde etiam ipsi dies alcyones nominantur. Unde Virg. . . etc. Cod. B-nek e szövege szóról-szóra megegyez Servius a Georg. I, 399 verséhez írt magyarázatával.*

IX. 789, *Fama movet. Si vis gloriose mori. Hic exercitus dicit Parthenopaeus Thebarum debilitati etiam puerilia arma sufficere.* Helyesen: *Hic exercitus. Dicit Parthenopaeus . . . etc.*

IX. 802, *Lumine diro. Convenienti hastae, sive aspero, quod lux ferri oculos terreat.* Helyesen: *Lumine. Convenientis hastae (M). Diro. Sive aspero . . . etc.*

IX. 902, «Hunc toto capies pro corpore erinem,
Comere quem frustra me dedignante solebas.]

Quia quasi vir fortis volebat ornatibus decorari. A kéziratokban az ellenkező értelem található: *quia . . . nolebat ornatibus decorare crimen.*

IX. 907, Hæc autem primis arma infelicia castris
Ure, vel ingratae munus suspende Dianae.]

Quae me non potuit inter bellum protegere. Helyesen MB: *inter bella*, a mely a *primis castris*-ra vonatkozik.

X. 21, *Neque enim lux crastina longe. Quae nox victores efficiet.* Lycus lelkesíti katonáit és azt jövendőli nekik, hogy a következő nap győzni fognak: *quae [lux] vos (vagy nos) victores efficiet.*

X. 63. Új schol. M kéziratból: *Expers conubii et timida positura sororem.] Ideo dicit «positura» sororem, quia quasi pudorem deposuit. Cum soror esse deberet, uxor Iovis effecta est.*

X. 280. *Acclines clipeis alios. Stantes aut incumbentes clipeis dormientes.* Helyesebb MB: *clipeis dormiebant.*

X. 295, *Somnique et mortis anhelitus una volvitur.*] *Lumine solvit, id est ad mortem suam eorum oculos, in quem tela laxaverat somnus.* Itt két különböző jegyzettel van dolgunk: *Volvitur. Id est ad mortem suam eorum oculos. Lumina solvit. In quem tela laxaverat somnus.*

X. 342, *Fato urgente. Quia perituri sunt.* Helyesen: *Fato. Scilicet urgente quia . . . etc.*

X. 422, *Hic pater. Apud vos iacentes vultus quia dixerat illum superius supinum trahi, quemadmodum solent iacentes supplicare.* A második rész: *Iacentis vultus. Quia . . . etc.*

X. 478, *Est ubi dat vires nimius timor. Facit vires esse maiores.* E magyarázat a kéziratokban hosszabb: *Contingit et ut nimius timor vires faciat esse maiores.*

X. 597, *Volvi. Frangi obscurarique: vel flecti sive rotari flammam in claram lucem.* Helyesen: *Volvi frangique. Obscurari vel flecti . . . etc.*

X. 607, *Diducta putares lumina consumptumque genus rediisse nitorem.*] *Senectute horridum vultum laetitia futurae victoriae credens immutatum in pristinum iuventutis nitorem.* Helyesen M: *crederes immutatum . . . etc.*

X. 625, *Nunc ora canentis nequiquam reticere rogat.*] *Creon Tiresiam suppliciter rogabat ut funestam sibi deorum voluntatem taceret, quia pro salute patriae unius nominis mors negari non poterat.* Az értelem szerint *ne reticeret*-et kell olvasnunk.

X. 720, Dis votum iuvenem; quin et monstrantibus illis
Fraude patrem tacita subit avertitque timorem.]

Diis utique sibi devotum iuvenem rationem fallendi patris moventibus. Nam securum eum deceptu fraudis effecit. Az egész hibásan van összeírva: *Votum. Utique sibi devotum. Monstrantibus. Rationem fallendi patris moventibus* (M). *Avertitque timorem. Nam securum . . . etc.*

X. 726, *Non si ipse reclusis comminus ex adytis in me insaniret Apollo.*] *Si in templo positus Apollo talia praedicaret ut meis auribus divinantis numinis verba perciperem non facile credidissem.* Világosabb az értelem a kéziratokban: *si mihi in templo posito Apollo talia . . . etc.*

X. 729, *Vix illum. Vix illum sauciatum vulnere de hostium medio potui liberare, inter utrasque acies Argivorum et Thebanorum.* Helyesen: *Inter utrasque acies. Argivorum et Thebanorum.*

X. 781, *Hic victa genitor lacrimabilis ira congemit.*] *Quia dolebat fraude deceptum a filio et eum iratus nolebat flere.* Helyesen M: *fraude se deceptum . . . etc.*

X. 819, *Non verba precantum respicit aut visus flectit tellure relictos.*] *Quia solam terram intuebantur.* Helyesen M: *intuebatur.*

X. 834, *Caeca. Incerta, quia interdum quae putamus bona, mala eveniunt exitu.* A magyarázott szó: *Praeceptis. Caeca, incerta, quia . . . etc.*

X. 836, *Et blandae superum mortalibus irae. Sero venientis.* Helyesen B: *sero venientes.*

XI. 338, *Me miserum. Prius tamen haec arma necesse est experiare domi ut nos ante prosternas.* Helyesen BM: *Me miserum. Petis. Prius tamen haec arma necesse est experiare domi. Ut nos ante prosternas.*

XII. 97, *Ipsumque feras. Ne ipsum.* Helyesen B: *me ipsum.*

XII. 307, *Hunc quoque. Id est somnus, qui praecedit ibigas tuas, iugales occupet Thebanorum eosque laxet in somnum.* Jobb MB: *eosque lasset . . . etc.*

IX. 697, *A cono missas in terga catenas. A parte enim galeae descendunt catenae* (B: dependent), *quae ab ictu colla defendant* (MB: defendunt). A sisak láncaizai lecsüggöttek a harczos nyakára: *dependent catenae.* Éppenigy IX. 795: *incurvum pileum de quo dependent baccharum tegmina.*

X. 3,

Nec castra Pelasgum

Aut Tyrias miseratus opes, sed triste, tot extra
Agmina iam immeritas ferro decrescere gentes.

Miseratus opes. Miseratus est Jupiter triste esse perire illos, qui nec Thebani fuerant nec Argivi, sed utriusque partibus auxilio venerant. A hibás leírás a mondat értelmét egészen elhomályosítja. Helyesen így irandó: *Triste esse. Nec miseratus est Jupiter perire illos . . . etc.* A zavar onnan ered, hogy a jegyzet a sorok között lévén, a másoló a magyarázott szót a jegyzettel összekeverte.

IX. 398, *Non hic solum. Habetis causam aliam lacrimarum propter Hypseon funere filium quem postea Capaneus occidit* (MB *occisurus est*). A jegyzet második része így hangzik: *Funera* (392). *Filii, quem postea Capaneus occisurus est.*

IX. 426, *Praecipuosque.* Increpans dicit praecipuos se Iovis filios educasse, id est Herculem Liberumque. Unde cum *Semele mater* certum Liberum fulminatum sed a Jove Mercurioque perceptum et femori Jovis insutum, ad nascendi esse tempora reservatum. Helyesen M: *Semele matre.*

IX. 439, *Admonet. Nec tibi in mentem venit: bis accipiendum est, ut sit: nec te nec manus tuas parentum nutritorum immemor.* Helyesen: *Parentum. Nutritorum immemor.*

IX. 449, *Frater tacitas Asopos eunti conciliat vires.] Eiusdem provinciae fluminis.* Helyesen MB *fluvius.*

IX. 484, *Oppositi. Hippomedontis conversi: ut ostenderet viri fortis constantiam dicit eum tarde cessisse vel numini.* E jegyzet két részbl áll. *Oppositi. Hippomedontis. Conversaque lente terga refert. Ut ostenderet etc.*

IX. 499, *Demissa superne iniecit. Desuper cadentis.* Helyesen B: *cadens.*

IX. 653, *En ipse mei pudet inritus. Quia Amphiarao auxilium ferre non potuit.* Tulajdonképen: *non potui* volna a helyes.

X. 340, *Tullique prementem. Pertuli urgentem, quia vatis praeceptum* (receptum: B) *impetiit* (imprimit: BM) *numen.* Thiodamas a látnok, a ki *ferus miles tripodum fidusque sacerdos*-nak nevezte magát, (X. 339), csak eszköz Apolló kezében, a kinek a parancsolatait kihirdeti. V. ö. schol. a X. 160 vershez: *stimulis premebatur a numine.* A bamb. kézirat variánsa, *receptum* Statius X. 160 és köv. verseiből magyarázható meg:

Ecce repens superis animum lymphantibus horror
Thiodamanta subit formidandoque tumultu
Pandere fata iubet, sive hanc Saturnia mentem
Sive novum comitem bonus instigabat Apollo.
Prosilit in medios, visu audituque tremendus
Inpatiensque dei, fragili quem mente receptum
Non capit: exundant stimuli

A «*pertuli urgentem*» kifejezés annyit jelent, hogy Thiodamas Apolló parancsát teljesítette. A további magyarázat *quia vatis praeceptum imprimiit numen* körülbelül az ellenkezőt jelentené, mert ha az Isten a látnok parancsát megpecsételi, ez annyit jelent, hogy a látnok tetszése szerint parancsol s az Isten parancsait jóváhagyja. E jegyzetnek azonban nem ez az értelme, mert a *fidus tripodum sacerdos* csak mintegy követe az istenségnek, mintegy közvetítő a tömeg és az istenség között. V. ö. schol. VIII. 177. vershez: *quis mihi profert voluntatem deorum augure interempto?* Apolló parancsol: *pandere fata iubet Apollo* (X. 164), és Thiodamas engedelmeskedik: *pertuli urgentem quia vati* (vates: MB) *praeceptum impertiit* (imprimit MB) *numen.*

X. 470, *Qui tremor elicita caeli de lampade tactis.] A longinquo epitheton traxit, eo quod non liceat tangi loca ubi iaceant fulminati.* A kéziratokban *e longinquo van.* V. ö. Tac. Ann. I. 47 *at per filios pariter adiri, maiestate salva, cui maior e longinquo reverentia;* példák találhatók még Senec. ep. 22; Plin. 35, 36, 34.

VIII. 305, Új jegyzetek B kéziratból: *Semina mundi.* Id est quattuor elementa ex quibus constat ipse corporeus mundus, igne videlicet. et ere, terra et aqua, quæ singula habent proprias qualitates. Nam ignis est caliditas, aer humiditas, terra siccitas, aqua frigiditas. Ex his qualitatibus sex iam coniunctiones fiunt, quarum quattuor dicuntur immediae connexus, id est non egentes medietate. Ignis caliditas cum terrena frigiditate coniungitur in siccitatem, rursus aquæ caliditas copulatur cum terrena siccitate in frigiditatem, caliditas aeris in frigiditatem aquæ coniungitur in humiditatem. Aeris autem humiditas cum ignis siccitate coniungitur in caliditatem. Hæc sunt quattuor quæ dicuntur

tur immediatæ et nexæ. Restant duæ quæ vocantur mediatae et dissonæ, quæ non possunt sibi coniungi, sine medio obstant qualitatibus diversitati. Unde Martianus (Capella) (Art. lib. I. 1): «Semina qui arcanis stringens pugnantia vincis, complexuque sacro dissona nexa foves». Et hoc sementum et hoc semen et hoc sementis et hoc seminum et seminarium. Sed semen et seminum animalium, sementis autem et sementum frugum, et seminarium V. ö. Isid. Rer. nat. XI; Ambr. hex. III. 4, 18.

IX. 195, *Gloria luco*. Consuetudo fuerat apud antiquos ut de venatione aut de aliquo monstro, quod damnum inferebat mortalibus, pars in lucis, pars in templis deorum imponetur, et quædam in tholis templorum suspendebantur ut pelles, quædam vere affigebantur ut dentes et cornua. Ut Virg. (Aen. IX. 407): «Suspendive tholo aut sacra ad fastigia fixi», et imitatur hoc loco Virg., qui ubicumque lucum ponit. Sequitur consecratio, ut (Aen. IX. 3): «luco tum forte parentis Pylum Turnus sacrata valle sedebat». Lucus autem dicitur per antifrasin, quod minime luceat, ut bellum, quod minime sit bellum, non quod sint ibi lumina, ut quidam volunt.

X. 222, *Pholoos*. Centaurus fuit, qui incolebat quandoque silvam Thraciam a quo ipse Pholoos mons appellatus est eo tempore, quo ab Eurystheo rege Hercules missus est Thraciam ut Diomedis equos abduceret, qui humano corpore vesebantur cum hospites venirent.

VARJAS ISTVÁN.

AZ IDEGEN SZÓK HANGRENDJÉHEZ.

Midőn a hangrendet említtem, hozzá akarok szólni ahhoz a kérdéshez, hogy azon idegenből vett s vegyes hangú szókat, melyeknek utolsó tagjában rövid *e* van, magas vagy mély hangú képzőkkel s raggokkal használjuk-e, a milyenek pl. József, kortes, korhel, Ágnes, ámen, suszter, kupezc stb.

Csapodi István a Nyelvőr folyó évi juniusi füzetében, és Szarvas Gábor a f. é. szeptemberi füzetben azt állítják, hogy az esetben, ha a zárt *e* hangot használó vidék a nyílt *e* helyett zárt *e* hangot ejt az illető szókban, akkor az irodalom használjon mélyhangú képzőket és ragoakat, — tehát: *Józsefnek, kortesre, korheltől* (mert a *József, kortes és korhel* szókat az ész vidék is nyílt *e*-vel ejti), ellenben *Ágneshez, ámenra, susztertől, kupezcnek* (mert e szókban az ész vidék zárt hangot ejt.)

Ez állításra azt felelem: elfogadom, hogy az utóbb említett s hasonló vegyes hangú szókban az ész vidék zárt *e* hangot ejt, de azt

nem fogadom el, hogy az ész vidék minden városában és falujában az ily szókat mély hangú képzőkkel és ragokkal használják. Én is az ész vidék (a régi Hevesmegye déli része) szülötte vagyok,*) s tapasztalásból tudom, hogy noha az *Ágnes* ott zárt *e*-vel járja, a lakosság mégis így beszél: ezt a kis *Ágnesnek* hoztam, ellenben: én holnap hozok valamit *Ágninak*. S miért e különböző ragozás? Azért, mert az ottani vegyületlen magyarság az *Agněst* idegennek, az *Agnit* pedig hazainak érzi. Alig szükség tehát említenem, hogy ugyanitt mindazon szókat, melyeket Szarvas G. a 395. lapon felsorol, nem mély, hanem magas hangú képzőkkel és ragokkal ejtik, és így bakterkedik, el van fuserezve, az uraság jágerjétül, malteres kanál, az én májszterem, pacczerrel nem játszik, kóklernek, kupecznek, lógerbe, saktertül, salugáterbül, suszterhez, adventben.

Az a szabály tehát, melyet nyelvtanaink tanítanak s melyet Szarvas is fölemlít, hogy t. i. mély hangú taggal a magas hangok közül csak az *é, é* és *i* párosulhatnak, a további képzésre vagy ragozásra csak akkor irányadó, illetve mély hangú képzőket és ragokat az ilyen szó csak akkor vehet föl, ha a zárt *e* hang *nem az utolsó tagban van*, pl. dészka, bétvár, gyertya, léány, herved, stb. Ez pedig általános, azaz a nyelv egész területén és így nemcsak az ész vidéken uralkodó szabály, mert az e fajta szókat az egész magyarság meghonosult szóknak ismerte el.

Szarvas kétfelé osztja azon vegyeshangú szókat, melyeknek utolsó tagjában rövid *e* van. Ő szerinte az *Ágnes*, *mágnés*, *kupecz* stb., melyeket t. i. az ész vidék zárt *e*-vel ejt, *egészen honossá vált* szók; ellenben a *concert*, *ballet*, *chronometer* stb. vagyis azon egyes hangú szók, melyek csak a litteratus emberek ajakán forognak, *idegen szók*.

Az olvasóra bizom annak megítélését, hogy lehet-e valamely idegen nyelvből vett szót csupán azért, mert annak *e* hangját a magyarság fele része, vagy mondjuk, többsége zárt *e*-vel ejti, meghonosult szóknak tekinteni? Vajjon maga Szarvas *egészen honossá vált szóknak* nézné-e a *concert*, *ballet*, *chronometer* stb. szókat, ha a műveltség terjedése folytán az ész vidék velök megismerkedvén, zárt *e*-vel ejtené őket. Különben pedig a *parlament* s a *kataszter* szókat még az illitteratus magyar is hallásból már most is ismeri, és az ész vidék mindegyiket zárt *é*-vel ejti mind a mellett maga Sz. mondja (392. l.), hogy ezek *honosulatlan* s me-

*) Megmutattam ezt avval, hogy azon dolgozatomban, melyet az Akadémia nyelvtudományi bizottságának felszólítására a magyar helyesírás ügyében készítettem s mely jelenleg kéziratban Simonyi Zs. előadónál van, nem csak azt javaslom, hogy a zárt *e* hangot írásunkban is kitüntessük, hanem a zárt *e* hangot az illető szókban egy francia cédille-forma jellel meg is jelöltem.

rőben idegen szók, a mivel ő maga hallgatag elismeri, hogy az utolsó tagban ejtett zárt *e* az idegen szót hazaivá át nem idomítja. Én szerintem a *pünköst, kazal, Ferencz, mise* stb. a *pentecoste, kozel, Franz-missa* stb. idegen szókból egészen honossá vált szók, de az *Ágnes, mágnés, kupez* stb. az *ész* vidék kiejtése mellett is idegenek.

Vajjon ezek után, nem volna-e helyesebb azon szabály helyett, melyet Szarvas értekezése végén ekképen formuláz: «Azon vegyes hangú szókban, a melyeknek végtagjában rövid *e* hang van, ha már meghonosodtak s a köznapi nyelv szavává váltak, ez az *e* hang szükségképen zárt, azaz *ě*, s az ilyen szók, mely hangú képzőt s ragot kapnak; a tisztán idegenek ellenben, az úgynevezett irodalmi szók, a melyek csupán a míveltebbek ajkain forognak, mint az idegen nyelvnek hű viszhangjai, nyílt *e* hanggal ejtődnek, s az *e* szótagra következő képzők és ragok magas hangú alakjukban járulnak hozzájuk,»

a következő szabályt állítani föl:

Az olyan vegyes hangú szók, melyeknek utolsó tagjában rövid *e* van, t. i. az eredeti idegen nyelv *e* hangja, s ez oknál fogva idegen szók, akár zárt *e*-vel ejti az illető vidék a bennök levő *e* hangot, akár nyílt *e*-vel ejti az egész magyarság, magas hangú képzőket és ragokat kapnak, nem tévén különbséget az a körülmény, hogy némelyeket közülök a köznép is, a mívelt osztály is, némelyeket pedig csak a mívelt osztály használ;

a) mert az *e* fajta szóknak magashangú képzése és ragozása éppen nem elferdítése vagy megbontása nyelvünk hangrendszerének, hanem inkább eklatáns feltüntetése annak, hogy nem hazai vagy meghonosult, hanem idegen szóval van dolgunk;

b) mert nincs alapos ok arra, hogy ugyanazon kategóriájú szók közül némelyekhez magas hangú, némelyekhez pedig mély hangú képzőket és ragokat függesztünk, s még kevésbé arra, hogy még a zárt *e*-vel ejtetteket is különbözőképen ragozzuk (*katasztér-nek*, de *susztér-nak*); — maga Szarvas mondja a 394. lapon, hogy azon vegyes hangú szók, a melyeknek végtagjában rövid *e* hang van, *kivétel nélkül mind* idegen néptől kerültek át;

c) mert csak nyelvünknek az *e* fajta szóktól idegenkedő természet s egyúttal következetes voltát deklaráljuk avval, ha az ily idegen szókat kivétel és különbség nélkül magas hangú képzőkkel és ragokkal használjuk, s ez által megkülönböztetjük őket a *dészka, bityár, gyertya* stb. meghonosult szóktól.

Az én nézetem szerint tehát: *Ágnesnek, mágnesség, kupezkedik* stb. a helyes, nem pedig *Ágnesnak, mágnesség, kupezkodik*; nem érhetek ennél fogva egyet a M. Nyelvőr szerkesztőjének azon kijelentésével, hogy a fennforgó kérdés *Csapodi javára dől el* (396. l.); én szerintem az

e fajta szók az irodalomban a képzők és ragok magas hangú párjaival használandók. Szóljanak egyébiránt e tárgyhoz mások is, mert e már fontossá vált kérdést eldöntetlenül hagynunk nem szabad.

TAKÁCS ISTVÁN.

JUHÁSZ MÁTÉ MISZTERIUMA.

A csik-somlyói miszteriumokról mult füzetünkben (614. l.) megjegyeztem, hogy azokról, főleg eredetükről és mintáikról mindaddig alapos véleményt nem mondhatni, míg e darabok közül legalább egy-kettő nyomtatásban meg nem jelent. Csak is akkor lesz megfejthető a következő tény is, melyre most csak rámutathatok. Juhász Máté (kinek emlékét csak az imént újította meg Nagy Iván az *Irod. tört. Közleményekben* III, 161. l.) verses művei (*Szép áitatos külömb-külömbféle magyar versek*, Kolosvárrott, 1761) négy részre (csoportra) oszlanak; a harmadik résznek tárgya és címe: *A Kritusnak (így l) érettünk való kinszenvedéséről és némely példáiról, melyek előre árnyékozták és jelentették jövendőbeli kinszenvedését és ártatlan halálra menését s megölettetését*, 77—164. l. E mű miszteriumdráma, még pedig egészen a csik-somlyói művek modorában: fölfogása, nyelve, verselése, stílje ugyanaz; a darab szerkezete és tendenciája is feltűnően hasonló. A bevezetés első versszaka bizonyítja, hogy előadásra készült darabbal van dolgunk:

E jelenvaló nap, a kik itten vagytok,
Nagy szép sokasággal láttjuk csoportoztok,
S talán ezen napra azért fáradtatok,
Hogy példákban Kristus halálát lássátok.

Az előadásra vonatkoznak a szereplőknek adott utasítások is, pl. *leveti a kardot; Dávid fut és mondgya; hajít, elesik, az hátára áll, elvágja nyakát* stb. mindjárt az első lapokon és végig a mű minden részében. — Aztán kifejti szerző a közbeszótt 'példáknak' jelentőségét, miben a darabnak egész tartalmát közli:

Példákkal is Isten ezt az ő Törvényben
Jelentette sokszor nemcsak egy két rendben,
Hanem mint az írás számtalan részében
Elől adgya, Kristus kinszenvedésében,
Először hát Dávid megütkezésében
És Goliád ellen lött győzedelmében
Példázzuk: homlokon kit úgy ütöt főben
Parittyájából, hogy meghalt azon helyben.
Másodsor mutattuk eztet mi Adámban,
Ki helyeztetett volt a paradicsomban,
Véle ő csontyából alkotott Évában,
Kik vetették embert az Isten átkában.

Mert mint Paradicsom kelemes kertében
 Magát s maradékit ejtette vétékben,
 Úgy a Geczemánni szenvedés kertében
 Kristus ázik értünk véres veritékben,
 Harmadszor Jósefben, Jákóbnak Fiában,
 Kit Attyafiai adtak Egyiptomban,
 Úgy Kristus Urunk is ártatlanságában
 Vettetett Judástól nagy árultatásban.

Negyedszer mütattjuk ezt mi meg Sámsonban,
 Kit Dalila álnok lévén szavaiban,
 Filisteusoknak vetett fogságokban,
 Melly végtére esett utólsó rontásban.

Susannát a két vén bírák kik vádolták
 És ártatlan a nép előtt kárhoztatták,
 Az álnok Zsidokat magokon példázták,
 Kik Kristust büntelen s hamissan árulták.

Ugyaneszt Czélozza Nábot halálával,
 Mikoron őt Acháb az ő biráival
 Hamissan itilte, oh melly nagy kárával!
 Meg is ölettetvén gonosz, szolgálival.

Nem másra mutatott Ábel öletése,
 A gonosz Kántúl vérenek öntése,
 Mert a Kristusnak is lött megöletése
 S a mi bűneinkért fára fügesztése.

Miután a szerző ekkép elmondta művének tartalmát, hozzáteszi
 (egészen megegyezően a csik-somlyói darabokkal) :

Ezeket hát tőlünk *a midőn láttjátok*,
 Tréfás mulatságnak kérünk ne tartsátok,
 Hanem mind ezekkel arra czélozzatok,
 Mintha itt a Krisztust szenvedni látnátok.

Tehát világos, hogy itt is előadásra szánt és valószínűen elő is
 adott színművel van dolgunk. Sőt az *Epilogus vagy Befejezésben* (161. l.)
 arra is czéloz szerzőnk, hogy már több ily művet irt:

Tehetségem szerént e csekély munkámban,
 A mint kitelhetett, igyekeztem abban,
 Hogy Kristus Urunknak amint vólt valóságban,
 Szent halála néktek kiadtam példákban.

Kire nézve magam úgy alkalmaztattam,
 (*A minthogy sokképpen máris megmutattam*),
 Miként az írásban feltéve találtam,
 Ehez képest én is néktek lerajzoltam.

Azután újra hosszadalmasan magyarázza a 'példákat' Krisztus
 kínszenvedéseire, mire (egy valószínűen a kinyomatáskor írott versszak-
 ban) *olvasóihoz* fordul :

Ezeket olvasván, kérlek, hogy sirjatok
 Kínyain Kristusnak szívből bánkodgyatok,
 És bűneitekkel, ha megbántottátok,
 Megkövessétek, és nem száll rátok átok.

A darab tartalma a fentiek után nem kétséges. Mégis, hogy szer-
 kezetéről is képet adjak, ide igtatom az egyes részek czímfeliratait, a
 miből az anyagnak párhuzamos tárgyalása is világosabb lesz :

Első szakasz. Goliád, Dávid, Saul. — Az utolsó vacsora szerzésről.

Második szakasz. József panaszokodik bátyjaitól való eladatásáról sok nyomorúság szenvedéséről, mellyeket kettős álmai jelentettek. — A Papi Fejedelmek Tanácsot tartanak a Kristus megfogattásában és Judással megalkusznak harmincz ezüst pénzbe. E jelenetben árulásra csábítják az ördög és a halál Judást, még pedig a szerzőnek oly fölfogásával, mely szintén nagyon emlékeztet a csik-somlyói darabok rokon elemeire. E részlet oly jellemző, hogy egészen közlöm :

Ördög. Nő, Judás Apostól, kedves jó barátom,
Van szándékod Jézust eladni, úgy látom,
Most hát jó szerencséd léssen, azt mondhatom,
S ha szómat fogadod, azt meg is mutatom.
Mert a papok nem rég mind egybe gyűltenek
És a Tanács házba azon beszélgetnek,
Hogy a Jézust, a ki (ollyast lelhetnének)
A kezekbe adná, jól megfizetnének.
Hidd el, jót kívánok, Judás, jó barátom,
Szánván, mert szegény vagy a dolgokban, látom,
S ügyefogyottságod mint tapasztalhatom
Nyomorúságoddal, majd megsíratlhatom.
Az igaz életet éppen nem akarod,
Midőn más dolgozik, Te fejed vakarod,
S más csizmában jár, te lábad kitakarod.
Szoktad is máséra, kinyújtani karod.

Mint a bolond sokszor süveg nélkül sétálsz,
Kezedben nincs botod, két keziddel kótyálsz,
Öv nélkül mezitláb szerte szélyvel járkálsz,
Haddgy fel rajta: hidd el, jó dologra találsz.

Judás. Jó lesz, hát elmegyek és ottan ő vélek
Tehetségem szerint majd ugyan beszéllek,
És ha fog tetszeni igiret tétetek,
A kezekben adom, arra én felelek.

Mert az Isten tudgya éppen szégyenlenem
Kell s hogy e világba illy czudarúl élnem,
Mert a más buzáját lopva kell letépnem
S kezem közt dörgölvén alattamban ennem.

Eb módra (midőn más jó lakik) koplalok,
Egy háztúl elmenvén a máshoz talpallok,
S hol egy-két harapást míg kapok, ott állok,
S így egész nap éhel sokszor majd meghalok.

Küvasz ként (mint látod) mezét láb kell járnom,
Süveg nélkül bolond módra vándorlanom,
S e ringy-rongy ruhákban (igazat kell szólnom)
Mert nincs mit magamra öltözetül vonnom.

Azért jóvaslásod szerint lesz rá gondom,
(Úgy is kalmárságra én régen vágyadom)
Krisztust a Zsidóknak hogy bizony eladom,
Mihelyt érette mit ígérek, megtudom.

Ördög. Bezzeg ez ám a jó, hogy te kalmár lésszel,
Magam is jóvallom, mert jó ételt eszel,
Testedre pediglen bibort s bársont vészsel,
E mellett zsebedben aranyakat tésszel.

Halál. Csodálkozom rajtad, élted mért fogyasztod,
S a sok bűjtöléssel magadat aggasztod,

S a nagy tanulásban elmédet fárasztod,
Félek végre rajta magad felakasztod.

Tudod-e, pajtárs, hogy én vagyok az Halál,
Kit álmodban is hogy láss, meg nem gondolál,
Szabadossan kezem kaszál, hol mit talál,
Téged elhagylak, mert eddig szegény valál.

Ezután kedvedre éll, mint Uri Nemzet,
Vigadgy ott az hová a tetszésed vezet,
És én imé mostan nyújtok néked kezét,
Hogy élni hagyván a bort idd mint a vizet.

Csak hogy a szándékod, mely most benned vagyon,
Oly tekéletessen végig megmaradgyon,
Ellenkező dolog hozzád ne ragadgyon,
És eladni Jézust mesterkedgyél nagyon.

A mely hívségedért, megládd, hogy szolgálok,
S holtodig pediglen téled el nem állok,
S mikor mást a síkon kezemmel kaszállok.

Azok felet néked én helyet talállok,

Judds. Bizony mind igaz, az valamit mondotok,
Tanácstokban azért sietve vágatok
S eladom a Jésust, a mint biztattatok,
S hol fog lenni arra utat is mutatok.

Harmadik szakasz. Ádám Éva mint csalattattak meg a kígyó képeben lévő ördögtől Paradicsom kertében, mint ismérték bűnökét s miképpen átkoztattak meg az Angyaltól. — Kristus tanítványival mégyen a Gethsemáni Kertben imádkozni az Olajfák hegyérül, maga mellé vevén Pétert, Jakabot és Jánost, a Zebedaeus Fiait.

Negyedik szakasz. Sámsonnak a Filisztaeusoktól való megfogatásáról s veszedelméről. Sámson, Dalila, Filisztaeusok. — Kristus megfogattatik és kötöztetik. Szolgák nerei, kik Judással mennek Urunk fogására. Első Longinus vezér, Második Malkus. Harmadik Nemród stb.

Ötödik szakasz. Az Ártatlan Susánnának hamissan vádoltatásáról s íteltetéséről. A két Vén, Susánna, két Szolgálók, két Szolgák, a Nép. — Kristus a Papi Fejedelmeknek kezekben adatik, hamissan vádoltatik s íteltetik. (Végén: Más versek ugyan Sz. Péter siralmáról).

Hatodik szakasz. Náboth maga Szöllőjéért megfogattatik, Szentencziáztatik és köveztetik. Náboth. Acháb. Királyné Jezabel. Szolga. Hamis Tanúk, három hamis Birák. Az egész munka egy-rímes Zrínyi-szakokban van írva; de itt alkalmaz szerzőnk más versszakot is:

Ezt az király parancsollya,
Azért kiki jól meghallya,
Kinek nem lehet elmúlni,
Sem tizenöt napra hagyni.

— *Kristus kötözve Pilátushoz vitettetik s halálra méltónak kiáltatik s íteltetik. Szententia. Titulus (az írás a kereszten). Az ördög szeméreti Júdásnak gaz árulását és kötelet ad neki, hogy felakassza magát. Más Versei Júdásnak. E jelenetben Júdás, az ördög és a halál biztatására, megöli magát:*

Haldl. Ezt a Selyem sinórt hadd kössem nyakadra,
Lábaiddal háj fel e kis szék hátára,
Mellyet ha elrántok, te vigyáz magadra,
Mert azonnal meghalsz s judtsz nyugodalmodra.

(A lapszélen : *Felakasztya. Halál mondgya.*)

Haj hop! bolond Judás magát felakasztá,
Pokol mélységére lelkét lebocsátá,
Luciper konyháját jól meggazdagítá,
És az ördögöket ezzel vidámitá.

Ördög. Halál, jó barátom, bezzeg ráakadánk,
Mert most a pokolban egy Apostolt adánk,
Jó ideje is már, hogy mind rá vágyódánk,
Sokat is utánna régota fíradánk.

Haldl. Ötsem Plutó! Judást ugyan reá szedtem,
Mert midőn más szépen koporsóban tettem,
És kis pompával a sírba temettem,
Öt nagy gyalázatra fára függesztettem.

Megindúl a Processio (t. i. Jézussal a Golgothára).

Hetedik és utolsó szakasz. Ábel Káintól agyonverettetik. — Kristus Papi köntösétől megfosztatik, Keresztre feszítettetik s megölette-tik. — Magdolnának más Versei. — Szent János a Kereszt alatt áll és így kesereg. — A Boldogságos Szűz a Kereszt alatt így szól. — Ének (Nota: Oh életünk vég Órája).

E darab rokonsága a csik-somlyói miszteriumokkal már a Fülöp Árpád érdekes ismertetése alapján is szembeszökő. Volt-e Juhász Máté valamikor tanár Csik-Somlyón? vagy állt-e az ottani tanárokkal valami viszonyban? vagy használtak-e ezek is, meg Juhász is azonos mintát? E kérdésekre nem tudok még felelni, mert nem rendelkezem még a szükséges anyaggal. Az egész kérdést természetesen az fogja legjobban elintézhetni, a kinek a csik-somlyói miszteriumok és az intézet levéltára rendelkezésére állanak.

HEINRICH GUSZTÁV.

HAZAI IRODALOM.

Codex Festi Farnesianus XLII. tabulis expressus. Consilio et impensis Academiæ Litterarum Hungaricæ edidit *Aemilius Thewrewk de Ponor.* Tabulas photographicas arte Justini Lembo Neapolitani confectas phototypice descripsit *Georgius Kloesz* Budapestinensis. Budapestini MDCCCXCIII. Franklin-Társulat betűi; széles folio-rétben, ára 21 frt (= 42 korona).

Talán joggal vélem, hogy e munka megjelenése philológiánk történetében epochális jelentőségű. Elviszi a magyar név és a magyar munka dicsőségét messze országokba s a mű jelentékenységét nem tagadják még a németek sem (v. ö. Berl. Philol. Wochenschrift, XIII.

évf. 983—984. 1.). Thewrewk, a class.-philológiának hazánkban való megalapítója, régi bokros érdemeihez ezzel csak újat fűzött. Hogy reá tudta venni akadémiai tudományos köreinket ily jelentékeny pénzáldozatra, már oly jelenség, hogy ilyet húsz esztendővel ezelőtt alig remélt volna valaki. Félek ugyan, hogy ha valamelyik kis törekvő riporter e munkát megpillantja, magánkívül lesz areopágusi zsölléjében és nagyon természetesen, minthogy egyebet nem tehet, rá fog fúni az akadémiaira és kérdezni fogja, hogy micsoda célja van az ilyenfajta munkának. Mint phototypikus mű is becsülettel megállja helyét a kiadás a külföld hasonló munkái mellett, s hazai jónevű fényképirónknak csak az elismerés leghatározottabb hangján adózhatunk sikerült művéért. Magam, ki 1891. évi tartózkodásom idején többek közt megtekintettem az ottani Biblioteca Nazionale e legféltettebb kincsét is, oda nyilatkozhatom, hogy a kiadás az eredeti kézirat foliumairól minden tekintetben kifogástalan, tökéletes képeket nyújt.

A Codex 42 lapon van reprodukálva akként, hogy az első (igen rossz karban levő) folium rectója, melyet csak a teljesség kedvéért photographáltatott le Thewrewk és az utolsó folium versója az I. ill. XLII. táblán vannak reprodukálva, a közbeneső táblákon pedig mindig egy-egy versolapnak s a maga rákövetkező rectolapjának a phototypiáját láthatjuk. Minthogy a codex minden lapja két columnából áll, a lapoknak külön széle pedig nagyobbrészt megégett, Thewrewk minutiosus pontossággal kiegészíti a foliumok régi terjedelmét, hogy így a szövegkiegészítés fáradtságos munkáját megkönnyítse. Az előszóban leírja a csonkán ránk maradt kéziratot, áttekintését adja az összes compendiumoknak és rövidítéseknek, interpungálásnak, javításoknak, jeleknek és táblázatot mellékel, mely az egyes columnák magasságát, szélességét, egymástól való távolságát és soraik számát indikálja.

Remélem, hogy hazai nagyobb könyvtáraink (pannonhalmi, Somogyi-, n.-enyedi, sárospataki, debreczeni, kolozsvári stb. könyvtár) e nélkülözhetetlen philologiai (ill. palæographiai) munkát megvenni el nem mulasztják.

VÁRI REZSŐ.

A francia nyelv elemi tanfolyama. Szerkesztette *dr. Theisz Gyula*.

I. Olvasókönyv és nyelvtani táblázatok. — II. Szókönyvecske és gyakorlókönyv. Budapest, Eggenberger, 1893. 8.-r. 160 l.

A modern nyelvek tanításának újabb módszere csak lassan terjed nálunk; míg Németországban és Skandináviában a régi módszer hívei napról-napra fognak, s Franciaországban és Angliában is mind nagyobb tért hódítanak a direkt módszer hívei,*) nálunk még mindig csak egye-

*) Franciaországban és Angliában rövid idő óta rendkívüli sikereket arat *Gouin* módszere; úgyannnyira, hogy f. évi ápril 1-én Páris község-

sek küzdelme tartja fenn e módszert a szakirodalomban és az iskolában. Annál nagyobb örömmel kell üdvözlönlünk minden olyan könyvet, mely arra van hivatva, hogy e módszert az iskolába vigye s általa az idegen nyelvek tanítását sikeresebbé tegye.

Thisisz már könyvének címlapján jelzi, hogy ő a «*méthode imitative ou maternelle*» hive, mely módszer oly módon akarja a tanulót az idegen nyelv birtokába juttatni, a mint anyanyelvét tanulta. A könyv két részre oszlik; az első rész tartalma: olvasókönyv és nyelvtani táblázatok. Az olvasókönyv mindjárt az élő nyelv használatába vezeti be a tanulót, úgy hogy nem kell hónapokon vagy éveken át a grammatika kásahegyén keresztül ennie magát, hogy végre az óhajtott célhoz jusson s olvasson valamit az illető idegen nyelven. Az egyes olvasmányokban előforduló szavak magyarázatát a II. részben találjuk; ugyanott van a gyakorlókönyv is (*Exercices pratiques oraux et écrits*), mely módszeres feldolgozását adja az egyes olvasmányoknak, részint a tartalom, részint a nyelvtan szempontjából. Az egész munkát az I. részben közölt nyelvtani táblázatok (*Tableaux de grammaire française*) egészítik ki.

Az olvasókönyv minden tekintetben kitűnő; olvasmányai könyvűek s a tanuló legközelebbi környezetében levő tárgyakról szólnak. Az első rész tárgya az iskola s azok a mindennapi ismeretek, a mivel a tanulónak az iskolában kell foglalkoznia (számok, napok, hónapok és évszakok nevei, stb.); a második a család körébe vezet s a gyermek játékaival, mindennapi foglalkozásaival ismertet meg; a harmadik az emberi test részeivel foglalkozik, míg a negyedik már az életbe vezet s egyes mesterségekkel s az állatokkal ismertet meg; az utolsó rész néhány könnyebb költeményt közöl.

A mű legfontosabb része az olvasmányoknak módszeres feldolgozása; ezen igazán meglátszik, a mit a szerző előszavában mond, hogy könyve nyolcz év óta készül. Előbb kérdésekre bontja az olvasmányt, s így már az első is alkalmat nyújt egy kis beszédgyakorlatra. A mint a tanuló szókincse bővül, a beszéd tárgya is változatosabb lesz. Az olvasmányok feldolgozása közben ismerkedik meg a tanuló az egyes nyelvtani szabályokkal s ugyancsak az olvasmányok kapcsán gyakorolja be ezeket a szabályokat, úgy hogy a mit így megtanult, mindig biztos és könnyen használható birtoka marad.

A nyelvtani ismeretek öszefoglalására szolgálnak a 44—62. lapo-

tanácsa elhatározta, hogy külön iskolát alapít az idegen nyelvek praktikus tanítására s ez iskola igazgatását Gouin Ferenczre, e módszer megteremtőjére bizza. Ez iskolában egyelőre az angol és a német nyelvet fogják tanítani. A Gouin-módszer angolországi sikereiről Vietor közöl részletes tudósítást a *Phonetische Studien* VI. kötetében.

kon közölt nyelvtani táblázatok. A nyelvtannak ezt a rövid, táblázatos összeállítását nehéznek tartom a tanításnak ezen a fokán; a reáliskola 3. osztályába járó tanuló nem igazodhatik el ezeken a táblázatokon, pedig neki szüksége volna a gyakorlókönyvben tanult nyelvtani ismeretek rendszeres összefoglalására az iskolai év végén. Azonban ez az összefoglalás az ő ismereteihez és felfogásához mért legyen; s egy ily nyelvtani összefoglalás hiánya az egyedüli jelentékenyebb fogyatkozása Theisz könyvének. A táblázatos nyelvtant azonban, a szerző céljának megfelelőleg, nagyon jól lehet használni a negyedik osztálytól kezdve az olvasmányok mellett.

A francia kiejtésről magában a könyvben semmi tájékozást sem találunk; a kiejtés megismertetésére és begyakorlására a *phonetikus melléklet* szolgál, mely a francia hangok bemutatása után az első kilencz olvasmányt közli phonetikus átírásban. Annyiban jó, hogy ez külön melléklet, mivel a tanár, a ki a tanítás kezdetén ezt az írást akarja alkalmazni, a könyvet magát egészen félre teheti, a míg jónak nem látja a rendes írásmóddal is megismertetni a tanulót. A kilencz olvasmány beható tárgyalása után ez nem is fog nagy nehézségekbe ütközni. Csak azt sajnálom, hogy magában a könyvben semmiféle útmutatást nem talál a tanuló arra nézve, hogy kell olvasnia a francia szöveget; ezt, úgy látszik, a szerző egészen a tanárra bízta. Ha a kiejtés tárgyalásának r elölzésére Theiszot szintén az a polémia birta, melybe a «Tanár-egyesületi Közlöny»-ben keveredett, nem sajnálhatjuk eléggé e polémia káros hatását. Remélem is, hogy Theisz könyvének második kiadásában vissza fog térni a helyes útra, a melyről nem szabad eltántoríttatnia magát. A kiejtés megismertetésének annyi helyet mindenesetre kell szentelnie magában a műben, hogy bevezetésül közli ott is a francia nyelv hangjait, melléjük állítva megszokottabb jelölésmódjukat; a szójegyzékben is meg kell jelölni kezdetben minden egyes szónak, később csak a különösebbeknek ejtése módját. A nyelvtanban is jó volna, ha mindig közölné az egyes alakok kiejtését.

Az a phonetikus írásmód, a mit szerző használ, megfelel a cél-
nak s könnyen olvasható, a mennyiben, a hol csak lehet, a magyar írás betűivel jelöli a francia nyelv megfelelő hangjait; csak azt nem értem, miért nem jelöli a francia *ny* hangot a magyar *ny* jellel, hisz más esetekben használ kétjegyű mássalhangzót (*ty*, *sz*, *zs*). A magánhangzók jelölésére a magyar hangoknak szokott jelein kívül új jegyeket is használ (*a*, *oe*). Talán fölösleges is megjegyezmem, hogy szövegeiben Theisz a helyes francia kiejtést jelöli, csak az az egy tűnt fel, hogy három mássalhangzó között, a hol a legjobb francia phonetikusok egyhangú véleménye szerint kiejtik a különben néma *e*-t, Theisz ezt még sem jelöli, pl. *karts* *zsőögrafik* (4. l.), *ports* *plüm* (11. l.), *berzs* *rònet* (9. lap).

Azzal az óhajttással fejezem be ez ismertetésemet, hogy minél több iskolába nhasználják ezt a kitűnő tankönyvet s kedveljék meg benne tanáraink a nyelvtanításnak helyes módját.

BALASSA JÓZSEF.

Róma törvényhozása a népgyűlések korában. *Irta dr. Keil A. L.*
Budapest, Franklin-Társulat 1892. 410 l. Ára 4 frt.

Szerző azon meggyőződésből indul ki, hogy «Róma államélete mindig tanulságos marad s benne a törvényhozás meg épen a legfontosabb mozzanat, mely a jogászra és philologusra nézve egyaránt érdekes». Feladatát, melynek elvégzésére vállalkozott, akként határozza meg, hogy «a szabad Rómában, melyben az egyéni szabadság szárnyait az absolut monarchia ollójával még meg nem nyirbálta, minden egyes polgár közvetlenül befolyásolta a törvényhozást. . . Hogy törvényt hozzanak, arra nézve Rómában három tényező volt szükséges; a törvényt ugyanis csak egy, a néptől megválasztott magistratus hozhatta javaslatba, s a javaslatot a népgyűlés vagy megszavazta, vagy elvetette; a megszavazott törvényt a senatus szentesítette. Ennek megfelelőleg e munka első részében e három törvényhozási tényezőről (*populus, magistratus, senatus*) lesz szó; a második részben a törvényeket közlöm és pedig előbb a tizenkét táblás, majd a magistratusokról elnevezett törvényeket és törvényjavaslatokat tartalmuk szerint csoportosítva».

Szerző tehát művében, a mint szavaiból kitűnik, tulajdonképen kétféle munkára vállalkozik; le akarja írni a törvényalkotás módját és össze akarja állítani az összes törvényeket a «népgyűlések korában» s ennek következtében műve első, kisebb részében (a 96. lapig) a fentemlített törvényhozási tényezőkkal foglalkozik, a második, nagyobb részben (a 403. lapig) a törvényeket állítja össze s végül betűrendes listromba foglalja az összes törvényeket.

Meg kell vallani, hogy szerző nem közönséges, nem mindennapi munkára vállalkozott, sőt még tovább is mehetünk s azt mondhatjuk, hogy ilyenforma mű, mely az összes népgyűlések korabeli törvényeket magában foglalja, egyáltalában nem létezik sem a külföldi, sem a hazai irodalomban s legfeljebb az Orelli-féle Cicero-kiadás VIII. kötetében foglalt törvénygyűjtemény hasonlítható Keil művéhez, de sokkal szűkebb körre szorítkozik, mert csakis a Cicerónál, scholiastáinál valamint Livius, Velleius Paternulus és A. Gelliusnál említett törvényeket foglalja magában, tehát az összes törvényeknek egy részét. A nyájas olvasó, azt hiszem, szívesen fogja venni, ha az elmondottak alapján Keil munkájával kissé tüzetesebben foglalkozom, mint a hogyan ezt az eddig megjelent ismertetések tették.

A mi első sorban a szerző által felhasznált forrásokat illeti, azokat

előszava végén állítja össze; megmondja, hogy jónak látta a görög írókat is latin fordításból idézni, minthogy a latin nyelv szélesebb körben ismeretes, mint a görög s ennél fogva Appianus, Dio Cassius, Dionysius Halicarn. Plutarch és Polybius műveit régi 16., 17. 18-ik századbéli kiadásokban használta és idézi. Hogy ez helytelen eljárás és a mai tudományos állásponttal nem egyeztethető össze, azt nem szükséges bőven magyarázni; ama régi kiadások helyett okvetlenül újabbakat kellett volna használni, p. o. a Didot-féléket és pedig nemcsak a latin fordítást, hanem feltétlenül a görög eredetét is. Ezt kívánja a tudományos pontosság és ezen elvet követte Hænel is a császári korra vonatkozó törvénygyűjteményében. De fel kellett volna sorolni szerzőnek azon római írók műveit is, melyekben az általa összegyűjtött törvények foglaltatnak és pedig annál is inkább, mivel műve csakis ezen források alapján készíthetett pontosan. Mivel szerző ezt elmulasztotta, azon gyanu foroghat fenn, hogy csak idézetekből gyűjtötte össze ama törvényeket, melyeket művében összeállított, s ez, ha valónak bizonyulna, műve értékéből igen sokat vonna le. Hiszen nem kell egyebet tenni, mint p. o. a Lange-féle «Römische Alterthümer»-ből mindazon idézeteket kijegyezni, melyekben római törvények említetnek, — pedig Lange igen gondosan jegyezte ki az eredeti forrásokból a törvényekről szóló helyeket — s már ezen az úton összegyűlt volna a római törvények legnagyobb része.

A mit szerző ebben a részben elmulasztott, azt azzal pótolta, hogy «újabb kútfők»-et sorol fel, melyeket leginkább használt. Ezen újabb művek azonban nem kútfők, hanem egyszerűen csak segédeszközök s ezek felsorolásában is több pontossággal kellett volna eljárni. Bátran elhagyhatta volna mindjárt az első művet, az Adam-féle Handbuch német fordítását 1832-ből, de felemlíthette volna Madvig művét «Die Verfassung und Verwaltung des römischen Staates», habár a kritika annak idejében sok kivetni valót talált benne, s okvetlenül meg kellett volna nevezni *Willem*s-t («Le droit public Romain»), melynek már 1883-ban jelent meg ötödik kiadása, és későbbben, a hol szerző a senatus-ról szól, ugyanezen szerző művét «Le senat de la république Romaine (1. 2. k., 1878. 1883). Az általános irodalmon kívül szerző az egyes szakaszokban szintén a reájuk vonatkozó irodalmat állítja össze, mint p. o. a tizenkéttáblás törvényeknél említi a *Brun*s és *Girard*-féle kiadásokat, pedig lehetett volna épen úgy még egy egész csomót ilyen kiadásokból felsorolni, mely mind ép oly fontos, mint a két idézett szerzőé. Ugyanezen törvények magyarázatára való tekintetből idézi *Ortolan*-t és *Karlowa*-t; méltán, mert ezek szóltak legújabbban kimerítően a XII t. törvényekről; de hogy miért maradt el p. o. *Schöll* műve, mely sokkal részletesebben foglalkozik e törvényekkel, azt nem értjük. Szerzőnek

egyéltalában másképp kellett volna eljárni az újabb irodalom tekintetében; vagy teljesen kellett volna azt összeállítani, vagy olyan műre utalni az olvasót, melyben az irodalom pontosan össze van állítva, teszem *Schiller* H. közkézen forgó művére (Müller «Handbuch»-jában), a melyben legalább *egy* irányban teljes útbaigazítást talál az olvasó. Továbbá azon törvényeknél, melyek szövege réztáblákba vésve fenmaradt, semmi esetre sem elegendő a *Bruns* és *Girard*-féle kiadásokat megnevezni, hanem okvetlenül a *Ritschl*-féle művet kellett volna fel- említeni, melyben ama törvények *facsimilé*-i foglaltatnak és e mellett a C. I. L. első kötetét, melyben Mommsen kiadásában jelentek meg ama törvények, alapvető, korszakot alkotó magyarázatokkal.

Az első részben szerző a törvényhozás tényezőiről szól, három szakaszban. *I. A nép. II. A magistratusok. III. A senatus.* Magától értetődik, hogy szerző a nevezett tárgyak körül önálló kutatást nem akart végezni s nem is végezhetett volna s azért azt vártuk volna, hogy egyszerűen megemlíti előszavában, vagy egy jegyzetben, hogy miféle szerző után indult oly alapvető kérdések tárgyalásában, melyekre nézve a tudósok mai napig sem tudtak megegyező nézetre jutni; igaz, hogy többször idézi Mommsen-t, és pedig «*Römische Forschungen*» című művét, de azért mégsem ezen író után indult p. o. a *nép*-ről szóló szakaszban, hanem *Lange* után. Pedig ha újabb időben az idevágó kérdésekkel akarunk foglalkozni, akkor mégis csak legjobb Mommsen után indulni, nem pedig *Lange* után; így tettek a fontosabb kérdésekben Herzog, Karlowa, Schiller, Willems és mások, s ezt szerzőnek is kellett volna tenni. Hiszen ki fog most már Mommsen fejtegetései után, — kivéve ha valaki eredeti kutatásokat akar végezni, — a *tribus, gens, cliens, plebeius* stb. ide tartozó dolgokra nézve *Lange* véleményéhez csatlakozni s mégis egyik-másik pontban Mommsen «*Römische Forschungen*»-jét idézni, mint szerző tette?

Ehhez a hibás eljáráshoz járulnak apró tévedések is; p. o. a 11-ik lapon azt állítja szerző, hogy a *cliens* «mindazt, a mije van, patronusától kapta», a mi lehetetlenség, vagy a 12. lapon, hogy «a ki ezek ellen (a *cliens* és *patronus* közötti kötelezettségek ellen) vétett, az régi szokás szerint az alvilági isteneknek volt szentelve (*sacer*)», holott a *sacer* más istenségnek, p. o. Juppiternek is lehetett szentelve (*Dionys.* 2, 10); az sem áll úgy általánosságban, a mint szerző állítja, hogy «minden *patricius*nak három neve volt» (10. l.); ez csak a későbbi időben volt úgy, de akkor is nemcsak három, hanem több neve is volt egy-egy *patricius*nak.

A II. szakaszban foglalkozik szerző a *magistratusok*kal, és pedig a rendes és a rendkívüliekkel, s ha a császárságot is e szakaszhoz csatolja, akkor eljárását csak helyeselni lehet, kifogást legfeljebb az ellen lehet

tenni, hogy a császárság jellemzésénél Tacitusnak álláspontjára helyezkedik, s tudva, vagy tudtán kívül ezen író szavait is idézi (79. l.). Megjegyzésünk csak arra van, hogy szerző szerint a «császári hatalom lényegét az imperium teszi» s a «császár imperiuma lényegében proconsuli» (81 l.), de nem magyarázza meg, hogy mi az a proconsuli hatalom, sőt úgy látszik, össze is téveszti a proconsuli hatalmat a proconsulok hatalmával, a midőn azt mondja, hogy a «császári hatalom mégis különbözik a proconsulok hatalmától» (u. o.), pedig mint tudva van, már a köztársaság idejében a proconsuli imperium sokkal többet jelentett, mint a proconsulok hatalma. — A császári címeket szerző helyesen sorolja fel (80. l.), de elhibázza, mikor azt állítja, hogy e címek még Diocletian uralkodása alatt is előfordulnak; a censori cím Domitianus után nem fordul elő s a proconsuli címről azt kellett volna megjegyezni, hogy az csak Trajanus óta használtatik.

Szerző művének főrésze azonban a második rész, mely a rómaiak által a népgyűlések korában megalkotott törvényekkel foglalkozik. E részben találjuk először is azon törvények szövegét, melyek korunkig fenmaradtak, szó szerint közölve; továbbá azon törvényeket, melyeknek tartalmát valamelyik régi íróból is merjük, de szövegét már nem bírjuk, azután plebiscitumokat, melyek törvény erejével bírtak ugyan, de nem nevével, végtére azon rogatiókat, melyek törvény erejével nem bírtak. Minden törvényhez szerző keletkezésének idejét, okát is csatolja, megnevezi szerzőjét és ad rövid, de hasznos magyarázatokat, melyek a kezdő jogásznak vagy philologusnak alkalmas utbaigazításul szolgálhatnak. Szerző továbbá tárgy szerint csoportosítja a törvényeket, s első sorban foglalkozik a közjogi törvényekkel, melyek könyvében majdnem 300 lapot foglalnak el, azután a magánjogi törvényekkel, melyek 25 lapnyi terjedelemmel bírnak. Mindenik csoportban alcsoportokat találunk és pedig az elsőben 14-et, a másodikban 5-öt, melyeknek felsorolását feleslegesnek tartjuk. E törvényeket megelőzi egy külön, a XII táblás törvényekről szóló szakasz (97—116), mely szintén az egyes törvényekre vonatkozó magyarázatokkal van ellátva. Függelékül adja szerző a magistratusokról elnevezett törvényeket és törvényjavaslatokat betűrendben.

A mondottakból kitűnik, hogy szerző azon kor törvényeit, illetőleg törvényjavaslatait akarta összegyűjteni, a midőn a *comitia* törvényalkotási hatalommal bírtak tehát a köztársasági kormány forma megalkotásától a Nerva-féle *lex agraria*-ig. Ezért nem használt szerző más alkalmasabb elnevezést a törvényhozás korának körvonalozásánál, nem azt az elnevezést, melyet talán méltán várhattunk volna: «a köztársaság korában.» Ígaz, hogy Augustus, Tiberius, Claudius, Vespasianus és Nerva alatt magistratusokról elnevezett törvények jöttek létre, de az is igaz, hogy az akkor tartott népgyűlések még árnyékai sem voltak ama nép-

gyűléseknek, melyek még a második triumviratus idejében tartattak, de azért e törvényeket sem köztársasági sem császári törvényeknek nem lehet tartani és épen ezen körülmény indította szerzőt arra, hogy pontos chronologiai meghatározás helyett azt a kifejezést használja, mely a czímlapon olvasható: «a népgyűlések korában.» De ezen álláspontja szerzőnek sem egészen helyes. Ő ugyan felsorolja a *leges rogatae*-t, tehát azokat, melyek a népgyűlésen javasoltattak, de mellőzte azokat, melyeket magasabb rangu magistratus rendkívüli megbízatás folytán a népgyűlés hozzájárulása nélkül alkotott — a *leges datae*-t. Már pedig ezen utóbbiak is «a népgyűlések korában» jöttek létre és ennek következtében fel kellett volna venni a törvények sorába, mint p. o. a Bithyniára vonatkozó *lex Pompeia*-t; de nem csak azért kellett volna szerzőnek ezeket is művébe megemlíteni, mert a nevezett idő alatt keletkeztek, hanem azért is, mert ép úgy birtak törvény erejével, mint a *leges rogatae*. Másrészt meg nem is következetes ezen eljárás.. Ha szerző a *leges datae* mellőzését tartotta szükségesnek, akkor első sorban a tizenkét táblás törvényeket kellett volna elhagyni, mert ezek csakugyan a szó legszorosabb értelmében *leges datae*, habár nem *egy* embertől, hanem *tíztagu* bizottságtól erednek. De még egy lépéssel tovább is mehetünk: szerző jobban tette volna, ha munkája szerkesztésénél Hænel művét használta volna mintának, a ki, mint tudja van, minden törvény erejével bíró, a római birodalom minden néven nevezendő alattvalóira nézve kötelező intézkedést felvett művébe, tehát elsősorban a *senatus consulta*. Szerzőnek nem kellett volna azon abstract álláspontra helyezkedni, melyet művében a *leges rogatae* tekintetében elfoglalt, hanem a praxis szempontjából az összes törvényes intézkedéseket — mondjuk a köztársaság idejére vonatkozólag — összefoglalni. Műve ez által nem veszített volna semmit sem értékéből, sőt határozottan nyert volna, mert hiszen szabadságában állott volna mindenütt kiemelni, hogy miféle törvénynyel állunk szemben. Sőt a mű terjedelme sem lett volna nagyobb, ha elhagyta volna az első részt, mely a törvényhozás tényezőiről szól; ezeket a dolgokat minden kézikönyvben megtalálhatjuk és ezért azt a helyet, melyet ezek elfoglalnak, a nevezett czélra jobban fel lehetett volna használni.

Nem hallgathatom el azt a nézetemet sem, hogy az anyag felosztása sem felel meg azon praktikus céloknak, melyeknek az ilyen mű meg kell hogy feleljen. Szerző, mint feljebb említettem, bizonyos rendszer alapján sorolja fel a törvényeket, mely rendszer ellen magában véve semmi kifogásunk nincsen, de igen van annak alkalmazása ellen. Következetlenségnek mondható ugyanis szerző azon eljárása, hogy a tizenkét táblás törvényeket külön tárgyalja — hiszen tulajdonképen nem is lehet másképen — és nem osztja be tartalmuk szerint az illető rovatokhoz. Ebben a következetlenségben helyes történeti érzéke vezette, mely nem

engedte, hogy az összetartozandókat egymástól külön válassza ; de ezen helyes érzéknek a műve többi részén is meg kellene látszani ; hiszen ő nem akarta a római törvények rendszerét adni, hanem azoknak teljes összeállítását, s az ilyen összeállítás nem rendszeres, hanem történeti munka. Ennélfogva a törvényeket történeti rendben kellett volna általában összeállítani és nem csak az egyes fejezetek keretén belől, a hogyan azt szerző tette ; azután tartalom szerint, tehát rendszeresen bő és kimerítő indexben lehet volna a törvényeket csoportosítani.

Különben a törvények nagy gonddal és fáradsággal vannak összegyűjtve, úgy hogy teljesség tekintetében alig lehet kifogást tenni. Van ugyan néhány törvény, mely hiányzik szerző művéből, de megesik az minden ilyen gyűjteményes munkánál s az ilyen hiányt a szorgalmas szerző alkalmilag igen könnyen pótolhatja. FRÖHLICH RÓBERT.

A római költészet története. Irta *Ribbeck Ottó*. III. kötet. A császárkor költészete. Fordította Katona Lajos. Budapest. Kiadja a magyar Tud. Akadémia. 1893. — 8. r. 552 l.

Az Akadémia könyvkiadó-vállalata e kitűnő munkának harmadik kötetével is megajándékozta a klaszszikus tanulmányok iránt érdeklődő közönséget. Ribbeck sajtóságon színezett stílusában, melyet a fordító gondosan ültetett át nyelvünkre, nagyon érdekes olvasmányt nyújt a római császárkor költészetének története is. Ismertetésem nem hathat az érdekes fejtegetés minden egyes részletébe, csupán a munkának összefoglaló ítéletét, a szerzőnek legjellemzőbb nézeteit kívánja feljegyezni.

A fényes augustusi korszak letűntével *Tiberius* nem nyújtott művészi alkotásra való ösztönzést. Ő maga ugyan szintén pengette a lantot; talán tivornyái közben is született egy-egy azon epigrammák közül, melyeket neki tulajdonítanak. Ifjú éveiben nagy barátja volt a sűrű poharazgatásnak: czimborái a táborban *Tiberius Claudius Nero* nevét *Biberius Caldius Mero*-vá ferdítették el, e kedvtelésére való czélzással. Különben rideg és zárkózott jelleme, uralkodásának sivár hivatalos színezete, már magában is a múzsának inkább elriasztására, mint bátorítására és édesgetésére való lehetett. Költői hódolat iránt nem igen volt fogékony. Az ekkép visszautasított költők tehát a hódolat ellenkezőjében kerestek kárpótlást. Halála után a költészet egyidőre majdnem teljesen elnémultnak látszott. Az örült *Caligula* pártolásban részesítette ugyan a színpadot, de főképen a zenéért és tánczért rajongott és csak nagy bajjal lehetett őt attól visszatartani, hogy maga is a színpadra ne lépjen. A *Tiberiustól Claudius* haláláig terjedő negyven év költői irodalma mennyiségre nézve csekély, tartalmát tekintve pedig részben az élettől egészen elvont természetű. A kor ama hiú törekvése, a melylyel

kivált a magasállásúak vagy a nagyratörők a jövő titkait leleplezni vágytak, a mindenféle jövőmondóknak, úgymint a számvetőknek, csillagjósoknak, mágusoknak végzetes hatalmat játszott a kezükre. *Claudius Caesar Germanicus*, Drusus és Antonia fia, *Aratus Phaenomena* című astrologikus költeményét latinra fordította. A herczeg mellé illő, megnyerő jelenség *Cn. Lentulus Gaetulicus*, a kinek szerelmi dalai is kedveltek voltak. A chaldaeusok tudományáról tankölteményt írt egy ismeretlen, *Astronomica* címen. Csak a XV. század második fele óta olvasható a kéziratokban e szerzőnek *M. Manilius* (Manlius, Mallius) neve. Ez adat azonban gyanús. Szinte tiszta áhitat szól néha sorairól: «Hogyan is tehetne szert valaki az ég ismeretére másképen, mint az ég ajándékából, és hogyan lelhetné fel más az istent, mint az, a kinek az istenségben része van?» Isten az, a kit kutatasz; az égre tör tudásvágyad! Csak a ki hegyeket bír átfúrni erős akaratával, az juthat el az istenség ismeretéig. Mennyi munkát pazarlunk veszendő javakra! Egész emberi lényünket kell tehát megfeszítenünk, hogy istent magunkba felvehessük.

Az alsóbb néposztályok számára, miután a dráma terén kiapadt az alkotó tehetség, a gyakorlati és népies életbölcse ség egy szerényebb forrása csörgedezett üdítőn a *mesében*, mely csak e korban járul önálló műfajként a római költészet kincstárához. Az óvatos és bohókás álöltözetet főleg az választja czélszerűen, a ki alárendelt vagy fölötté kényes és könnyen veszedelmesé válható helyzetében nálánál hatalmasabbnak akar valami tanítást vagy a magával egysorsuaknak valamely intést adni, a miért is a mese alkotója- és első nagy mestereként a hagyomány a púpos Aesopus rabszolgát állítja élénk, a kinek nevét az egész műfaj is viseli. Agustus egy szabadon bocsátott rabszolgája, *Phaedrus*, tett elsőül azzal kísérletet, hogy a római költészetet saját földolgozású, még pedig versekben írt mesegyűjteménnyel gazdagítsa. Akár a Decameronéban is benn lehetne a számárról szóló mulatságos történet, a mely a szegényebb leánykérőnek váratlanul épen jókor hoz menyasszonyt; meg a híres özvegy esete, ki férje sírboltjában gyászol és kesereg és e közben a temetőben őrt álló katona karjai közé veti magát hamar megvigasztalt bánatában. E példákon látható, mint fejlődött ki az egyszerű példázat kicsinyke magjából a *novella*.

Szégnyeltes dolog, hogy az első század költészetének két legtermékenyebb korszaka a két legelvetemültebb császár, Nero és Domitianus uralkodásába esik. A cordubai Seneca rhetor három fia közül a második, *L. Annaeus Seneca* volt a legkiválóbb. A folytonosan gyengélkedő ifjút a Sextiusok új pythagoreus iskolájából való Sotion anyyira meggyőzte a húsélvezet erkölcselenségéről, hogy egész esztendőn át lemondott róla; és jól és szellemileg rugalmasabbnak érezte magát ez életrend

mellett. A császárné korának a legkitünőbb stilsztáját és kiváló epigramma íróját, a szellemes és sokoldalúan művelt férfit szemelte ki tizenkét éves fia, a trónörökös Domitius Nero nevelőjeül. A rábizott növendék elkényeztetett, alaposan elrontott, asszonyok közt fölnevekedett fiúcska volt. Három esztendősen vesztette volt el atyját, anyja Agrippina számkivetésbe került, a gyermek pedig nagynénjének, Domitia Lepidának házába jutott. Első nevelői egy tánczos és egy borbély voltak. Csak Claudius trónraléptével kapta vissza anyját. A tulajdonképeni iskolai nevelésen ekkor már átment volt; mindenféle ügyességben és művészetben, a festésben, mintázásban, zenében és költészetben, nemkülönb a kocsizásban is ekkor már meglehetősen gyakorlott volt: csak a jellemét kellett volna még kiképeznie mesterének. Szigorúbb bölcseleti tanulmányokról azonban Agrippina nem akart hallani, minthogy ezek szerinte fiának uralkodói hivatására károsan hathatnának; a régi szónokok tanulmányozását meg Seneca izlése ellenezte. Így a fiú szelleme egészen egyoldalú æsthetikai kiképzésben részesült, hivalkodó műkedvelősködéssre nevelték és a virtuóz meg szinpadi hős tisztavirág-dicsőségére való áhítóaszt oltották kebelébe. Mesterének egy nevezetes műve a Claudius apotheosisára közétett *Apokolokyntosis*, a megistenülés analogiájára mintegy megtökülés vagyis tökké változás. E kis mű valóságos remeke a hideg gúnynak és kihegyezett elmeélnak, minden szava csupa mérges szúrás, az egész fölötté szellemes, látszólag csak amúgy könnyedén hevenyészett és mégis a legapróbb részletig finom számítás dolga. Megbecsülhetetlen értéke reánk nézve abban áll, hogy a menippusi satírának egy majdnem teljesen ép mintáját látjuk benne. Varro óta itt találkozunk ismét először e műfajjal. Seneca nevén eltörölhetetlen szégyenfolt marad, hogy jötevőjének. Agrippinának megöletéséhez is hozzájárult, sőt e gonosztettnek egy maga szerkesztette császári átiratban a senatus előtt való igazolását is magára merte vállalni. Nero egy trójai tárgyú hőskölteménye (*Troica*) Iliion alapításán kezdődött és a város bevételeig és lerombolásáig haladt. Ez utóbbi részletet (*Halosis Troiae*) szavalta állítólag Nero a Maecenas palotája tetejéről, midőn citharoedusnak öltözve a lángba borult Róma rémesen nagyszerű látványában gyönyörködött.

Nero trónraléptével forgalomba került udvari körökben az a jel-szó, a mely szerint egy új aranykor virradt föl, a mely ragyogásával az augustusit felül fogja múlni. Vergilius pásztorkölteményei, melyek a naiv pásztortjáték köntösében az új korszakot dicsőítették, szolgáltak mintakul azoknak, a kik a jelenkor fényét és boldogságát azért vélték legalkalmasabban az idyll örve alatt magasztalhatni, hogy így mintegy a nép szavával kürtölhessék csúszó-mászó hódolatuk hízelgő zöngelmeit. E pásztorköltemények szerzője valami *Calpurnius*; ezek is bizonyára

nyilvános vagy legalább az udvar bizalmas körében való előadásra kerültek, mint annak idején a Vergiliuséi. Ugyane körből való a hexameterekben írt *magasztaló vers Pisora*, egy szegény, alacsony származású ifjú kolduló levele, a melyből legérdekesebb a sakk-játék említése. a melyben Piso szintén kitűnt.

Már az augustusi korban is csak egyes, elszórtan jelentkező, kiválóbb alkotások képviselik a *drámát*. Továbbra is helyet foglal ugyan még a nyilvános mulatságok sorában, de mindinkább háttérbe szorul a circusi játékok és az amphitheatrum borzalmas mutatványai mögött. A legnépszerűbbek voltak természetesen az *atellai bohózatok* és a *mimus*. A színészek és a közönség egyaránt szerettek egyes kedveltebb énekszámokhoz a jelenre és némely kortársakra vonatkozó politikai és személyes célzásokat fűzni. Nero számkivetéssel sujtotta azt a Datus nevű színészt, ki egy canticumban e görög nyelven mondott szavakat: «Egészségedre atyám, egészségedre anyám!» Claudius és Agrippina meggyilkolására való célzással kísérte, az atya említésénél ivást, az anya szónál pedig úszást utánzó kézmozdulatot téve, a mit azzal tetézt, hogy a dal végén a latin szavakat: «Az Orcus elnyel titeket», a senatusra mutató kézmozdulattal tette fenyegetőkké. A műkedvelő *P. Pomponius Secundus* szomorújáték író, ha egy-egy barátjával nem tudott abban megállapodni, vajjon valamely vitás helyet meghagyjon-e vagy eltávolítsa művéből, azt szokta mondani, hogy: «A néphez feljebbezek.» Hogy a *Seneca* neve alatt fennmaradt tragédiák a bölcselő Seneca művei-e, az korántsem kétségtelen. E könyv-drámák szerzőjének nevét a legjobb, a Mediceus, kézirat írója maga sem tudta, hiszen két előnév közül enged választanunk: Marci Lucii Annaei Senecæ. E tragédiák drámai alakba öltöztetett szavalmányok és, a végtelékig kihegyezett, túlszigázott retorikai mesterkedés művei. Jellemfejléséből, szervesen előrehaladó cselekvényből vajmi kevés látható bennök: mindenütt ugyanazok a merev vonások elejétől végeig. A hősök és hősnők mintegy önmagukat sarkalják szüntelen hevesebb tombolásra; dicsekesznek úgy eddigi, mint még csak ezentúl elkövetendő rémtetteikkel; kéjelegve gázolnak a mértéktelen iszonyatosságok fertőjében és e mellett epigrammai élbe hegyezik ki és mesterkéltséggel alakzatokba fűzik szörnyű dolgokat hallható szavaikat. Ily tirádákat és izléstelenéseket, ily gondolatban szűkölködő és unalmas stílusgyakorlatokat, a minők e tragédiákat helyenkint elégtelenítik, a hagyományban reánk öröklített név híján senki sem tulajdonítaná Senecának, a finoman csipős-szellemű értekezőnek. E tragédiákhoz csatlakozik egy ismeretlennek a régi fabula prætextata-t sikerrel utánzó műve, a melynek hősnője a nemes *Octavia*, Claudius és Messalina leánya. *Curiatius Maternus* tárgyalásában szerzőnk mellékesen megjegyzi, hogy a *Dialogus de Oratoribus* eléggé nem igazolt feltevés szerint Tacitus műve.

M. Annaeus Lucanus először Kr. u. 60-ban a Neronia ünnepén lépett fel Nerot dicsőítő költeményével; fő műve azonban a *Pharsalia*. Képzelete, mint kortársaié általában, a borzalmasnak halmozásában leli gyönyörűségét. A megcsömörlött izlés már csak a legerősebb fűszertől várt némi ingert; a színek pedig nagyon is hozzá szoktatta az embereket a legiszonyatosabb látványokhoz is. A mi valamely költői műremekbe bájt, illatot és benső melegséget lehel, az hiányzik a *Pharsaliából*. A *Gratiák* távolmaradtak e mű kidolgozásától. Keserű komorság, szónoki pathos a gyűlölet és fájdalom kitöréseiben, ez változatlan alaphangulata. A szív melegebb hangjai alig szólalnak meg benne, a mi nem is csoda, hisz a barátság és szeretet vagy szerelem emberibb és egyénibb vonzalmai majdnem teljesen kizárják e költeményből. Csupa férfi áll a cselekvény előterében és az a pár nő, a ki mégis szerepel benne, csak mellékalak. Lucanus az epikus gépezet egyik leglényegesebb részét elhagyta. Az egész istenekkel népes ég, az olympusi tanácsülések, a mennyei lakóknak a halandók közé való beavatkozása és ezzel a *dæmoni* hatalmak egész szolgaserege, mindez a természetfölötti világ ki van zárva művéből. Némi kárpótlásul csodajelek, csillagképek, álmok, látomások, jóslatok, bűbájosság és az alvilág hatalmai szerepelnek, a melyekben kortársainak nagy tömegével együtt a költő is hisz. Művének kivált erkölcsi elveket tartalmazó részeiben előadása rokon a nagybátyjával, a bölcselő *Senecáéval*, holott költői stílusa leginkább *Vergiliusénak* mintájára van szabva; csakhogy elég gyakran szárazon prózai és épen nem klasszikus kifejezések is kerülnek elő verseiben. Az *Aetna* című leíró költemény azt a feladatot tűzi maga elé, hogy a csodálatos hegy vulkáni természetének physikai magyarázatát adja; szerzője ismeretlen. Az idylli tanköltemény egy kísérletével lépett fel a derék *L. Junius Moderatus Columella*. Prózában írt tizenkét könyvet a mezőgazdaságról és munkája betetőzéseül a most tizediknek besorozott könyvet szerezte a kertészetről hatméretű versekben. *Ovidiusnak* tulajdonítanak egy töredéket a tengeri halakról, *Halieutica*, pedig e silány művön nem látszik meg az ovidiusi szellem egyetlen sugara sem.

Az iskolás költemények közé sorozza szerzőnk a *Drusus* haláláról szóló és *Liviához* intézett *Consolatio*-t is, e csinált virágot, melyet ugyancsak megkésve tett rhetor-szerzője a rég elhunytnak sírjára. E költemény elég csudálatosan legelőször 1471-ből való nyomtatott kiadásokból lett ismeretessé. Körülbelül ugyanazon időben került napfényre két *elegia* *Mæcenas* halálára.

Aulus Persius Flaccus nemeslelkű, de bágyadt költő, kinek satirái hígvérűek és kissé fakó-szinek. *Petronius Arbiter* satiráinak legalább tizenhat könyvében összefüggő elbeszélést adott. Sajnos, hogy ebből csak a 15. és 16. meg legfőlebb még a 14. könyv kisebb-nagyobb töre-

dékei maradtak reánk. A legfényesebb töredék a csak a XVII. század közepe táján egyetlen kéziratban felfedezett *Trimalchio lakomája*. E híres részlet magában teljesen kerek és befejezett remekműve a leggondosabb kivitelű részletfestésnek, a mely egymaga elég lenne arra, hogy alkotójának minden idők legszellemesebb humoristái közt kiváló helyet biztosítson. Jóllehet a görögök mimusokkal és mimiibusokkal, regényes szerelmi történeteikkel és a humoros értekezéssel utat mutattak a rómaiaknak, mégis ezeké annak a dicsősége, hogy a saját nemzeti satírájuk termőerejű magvából, bár felhasználva egyúttal ama görög előzményeket is, ki tudták fejleszteni az élet teljébe markoló kor- és erkölcsfejtő regény műalakját. Költőnk Nero udvarában nevére való czélzással kapta az *elegantiae arbiter* (az előkelő izlés bírója) melléknevet.

A Flaviusok trónralépte a római költészet benső életére nem volt nevezetesebb hatással. Vespasianus elsőtől rendelt latin és görög retoroknak biztos évdíjakat, a szegény Saleius Bassus epikus költőnek pedig 500,000 sestertiust ajándékozott. *Titus* maga is elég könnyedén verselt latinul úgy mint görögül, sőt rögtönzött is és ötödik consulsága évében, 76-ban az akkor feltűnt üstököst külön költeményben is megénekelte. Kiváló érdeklődéssel viselkedett *Domitianus* a költészet iránt, a ki a zsidóhadjárat költői feldolgozásával foglalkozott. Császár korában azonban lemondott a költői munkásságról, de tehetséges írók ösztönzésére nyilvános versenyeket alapított.

C. *Valerius Flaccus* melléknevén Balbus Setinus, az *Argonautica* című epikus költemény szerzője. Vespasianus alatt a római uralom szilárdabb alapot nyert Britanniában és az oceáni hajózás előtt is szabadabb utak nyíltak. Csak most látszottak a rómaiak előtt a világ kapui egészen föltárultaknak; most látták végre teljesezni mind azt, a minek távoli czélja felé az *Argo* bátor hajósai tették meg az első nagy lépést; így a monda tükréből is a költő saját korára sugárzott vissza a dicsőség fénye. A homerosi és vergiliusi hagyományhoz híven ragaszkodó, régi stílú történeti hőskölteménynek még egy odaadó művelője akadt *Ti. Catius Silius Italicus*-ban. A *Punica* tizenhét könyvének tárgyául a második pún háborút választotta. Czélja volt, hogy saját korának megmutassa a nagy veszedelem idején mély megaláztatásából diadalmas fenséggel kiemelkedett római nemzeti szellemnek szívós erejét és azon nagy elődök hősiességében, kiknek árnyait a távol jövő ködében látta lebegni az alvilágot járó *Aeneas*, felragyogtassa azon kornak még romlatlan erkölceit. Bármily fárasztónak tűnhetik is föl egészben a 12,000 hexameternél többre terjedő költemény, azért mégsem érdemi meg azt a becsmérlést, melyben az újabb kor részelteti.

Alighanem az iskola, vagy legfőlebb a szerényebb követelésű ol-

vasó használatára készült a latin *Ilias*, mely kevéssel több mint ezer hexameterben Homerus eposának mind a huszonnégyszerű énekét nagyon egyenlőtlen arányú kivonatba foglalja. A szerző az eredetit saját kora és nemzete ízléséhez és igényeihez alkalmazva idomította át. Arra is volt gondja, hogy neve legalább a találékonyabb olvasó előtt ne maradjon titokban. E célra az alexandriai költőknél nagyon kedvelt és a rómaiaknál legelőször Enniustól használt akrostichon mesterkedéséhez folyamodott: az első nyolcz vers kezdőbetűi ugyanis az *Italicus* nevet, a végső nyolczéi pedig a *scripsit* szót adják ki. Bizonytalan, vajjon Silius Italicus-e a szerző.

Domitianus korának legvonzóbb és legtehetségesebb költője *P. Papinius Statius*, a rögtönzésnek és különös alkalmakra való verselésnek igazi mestere. Nagyobb, komolyabb munkája volt a *Thebais* című hősköltemény, a mely vérontással és gonosztettekkel untig tele van és idegen tárgya és szelleme miatt sehogysem számíthatott tartósabb és bensőbb érdeklődésre. Nőalakjait finom vonásokkal rajzolta meg és a hol ilyeneket léptet föl, ott mindjárt az igaz érzés szívbeli hangjait szólaltatja meg. Jóval vonzóbb és hálásabb tárgyat választott *Achilleis*-éhez: Achilles tetteit és sorsát akarta egész terjedelmükben megénekelni, a hős skyrosi tartózkodásán kezdve egész haláláig, sőt talán még ezentúl is, Leuke szigetén való megdicsőüléseig. A mi e költeményéből elkészült, a lehető legjobb oldaláról mutatja be szerzőnk tehetségét és csak azon való sajnálatunkat keltheti fel, hogy a mű csonka maradt. Juvenalis egy régi magyarázatában azt olvassuk, hogy Statiusnak volt egy *Bellum Germanicum* című eposa is. Könnyed alkalmi verseit egy, korában divatos címmel élve a *Silvae* egybefoglaló neve alá gyűjtötte; ezzel a gondosan ápolt kertekkel ellentétben vadon tenyésző erdő természetes növéseire célozva e rögtönzött művek pongyolaságát igyekezett jelezni, a mihez a szó értelmezésében a későbbiek a tartalom kevertséget is fűzték. Statius szellemében kétségtelenül Ovidiusszal legrokonabb.

M. Valerius Martialis korának azon emberei közé tartozott, a kik nem szeretnek otthonn étkezni. Így került a cliensek ép oly kevéssé tisztességes, a mily csekély jövedelmet hajtó pályájára, a szüntelen elfoglaltság látszatával palástolt naplopás útjára, melynek munkarendje a reggeli hódoló látogatással kezdődött és a legjobb és óhajtott esetben az illető háznál ebédre való marasztalással végződött. Csipős tréfáival kellett a társalgást fűszereznie, mely rendszeren a napi események és e városi tereferé anyagából merítette táplálékát. Az övéhez fogható bőséggel és eleveenséggel senki sem játszatta a rómaiaknál az apró epigrammák sziporkázó, pattogó tüzeit. Martialis útján ismerkedünk meg egy vele egykorú költőnővel, kinek tetszetős eleveenségű naivsága elbájolta. *Sulpicia* tizenöt-évi, fölötte boldog házasságban élt férjével Calenussal.

Ennek halála után hitvesi gyöngédségének stílusukkal és külalakjukban is leginkább Catullus és Calvus verseire emlékeztető költeményekben áldozott, melyek az elhúnyttal együtt élvezett örömeket ép oly egészséges érzékiséggel, a minő ártatlanul és kedves pajzánsággal is énekelték meg. Sulpicia neve alá csempésztek később egy rossz stílusú, unalmas költeményt, mely hexameterekben Domitianus zsarnokoskodását, kivált a bölcselők számkivetését panaszolja el.

Traianus szelid uralma alatt ismét fellelékzett a műveltek és önállóan gondolkozók sokáig lenyűgözött szelleme. *Plinius* nem minden önérzet nélkül és szinte gyermekies örömmel mondja el egy levelében, milyen könnyen és mintegy játszva sikerülnek neki már kora ifjúsága óta szellemes költői gyakorlatai. Ha *D. Junius Juvenalis* satiráit *Persius*éi után olvassuk, úgy érezzük magunkat, mintha szűk kolostori czéllából hirtelen valami nagy város hemzseggő életű utczájába kerülnénk. Erkölcsi alapelvei szigorúak, de nem merevek, inkább csak a felháborodás hangján szóló korjellemezéseiből tetszenek ki, nem pedig hoszszadalmas vallomásokból; saját meggyőződésének csak elvétve ad egyes kifejezést meleg költői ihletésű szavakban vagy egy-egy velős mondatban, de soha sem válik érzelgővé vagy mesterkéltté. Velős rövidsége soha sem vét a világosság ellen. Kifejezéseinek élesen jellemző tömörsége nem ritkán *Tacitus*ra emlékeztet. *Juvenalis* halála után műveinek meghamisított kiadása került forgalomba, a mely a régibbet több egészen kiszorította és a szöveg későbbi hagyományának kizárólagos alapjává lett. E merev, száraz és szintelen nyelven írt satirákból (a X., XII—XV.) az idétlen bölcselkedés okoskodó és tanító hangja az uralkodó, helyyel-közzel egy kis érzélgéssel, majd meg esetlen élcelődéssel.

Hadrianus, a ki az összes tudományokban és művészetekben műkedvelősködött, természetesen a költészetnek is áldozott. Úgy látszik, hogy az időtájt valami csodálatos fanem vált divatossá, a melynek szanaszét ágazó terebélyes növést mindenféle összekevert mag sarjadékának tartották akkoriban. Ezt a növényt *Catachannának* hívták, ha ugyan még mindig megfajtatlan nevét helyesen örökítette ránk a hagyomány. *Catachannae* címet adott *Hadrianus* több kötetnyi költői munkájának, a mely telidestele volt *Antimachus*t utánzó keresett homályossággal. *P. Annius Florus* nevén főleg trochæusi tetrameterekben írt komoly és tréfás, érzelgő és férfias erejű, életvidám és mélabús mondások jutottak reánk. Alighanem e korból való egy szintén trochæusi költemény, a *Pervigilium Veneris*, a melynek szerzője ismeretlen. Érdekes a költeményt kezdő és végző és benne is egyenlőtlen közökkel minduntalan visszatérő refrain, a mely utánozhatatlanul sokat kifejező rövidségében így hangzik: *Cras amet qui nunquam amavit, quique amavit cras amet.*

A mesterkélt versmértékben kitűnő új iskola költői (*neoterici*, no-

velli) közül kitűnik *Marianus*, *Alphius Avitus*, *Annianus* és *Septimius Serenus*, mindezen versművészeket azonban felülmulja mesterkedés dolgában *Terentianus Maurus*, a ki metrikus művében minden versmértéket a maga alakjában írt szabályokba foglalva ismertet. A sajátos költői prózának kiváló művelője volt *Apuleius*. *Metamorphoses* című, tizenegy könyvre terjedő nevezetes regényében a számarrá változott *Lucius* tragikomikus történetét adja elő, melynek számos epizódja közül magasan kiválik és az egésznek legragyogóbb díszje *Amor és Psyche* híres meséje. E bájos virágszál még az indogermán népközösség őskori kertjében nőtt és azóta számos változatban él a nagy népcsalád szanaszét szórt tagjainak mesekincsében. E szerzőnek volt még egy másik regénye is, *Hermagoras*.

Az «utolsó» közt megemlíti szerzőnk *Decimus Magnus Ausonius*-t (szül. 310 körül Kr. u.), oktató versek meg *Technopaegnion* és egy *Vergilius* — *cento*, végre a *Mosella* című szép leíró költemény szerzőjét; aztán *Claudius Claudianus*-t, *Stilicho* lelkes dicsőítőjét, a ki dicsőítő és feddő költeményeket írt, továbbá *Proserpina elrablása* című nagyobb szabású epost, a melyben különösen elbájoló az igazán költői természetfelfogás meg a helyenkint fenséges, majd vonzó kellemű hangulat és az egészen elömlő érzés őszinte melege, a jellemzés igazsága s a leírások megkapó szemléletessége, melylyel mindenütt a stílus nemes tisztasága egyesül. E költőnek még az orphikus theogoniai mythusok köréből vett eposa is van, a *Gigantomachia*, végre a *Phoenix*-ről szóló ósrégi egyiptomi mondát is megénekelte egy szép hexameteres költeményében. A legeslegutolsó *Rutilius Claudius Namatianus*, a ki 416-ban távozva Rómából takaros elegiai párversekbe foglalt kedves útleirást szerzett, a melyben sok érdekes leírás és szemlélődés között heves kitöréssel fordul a zsidó faj ellen és nem kevésbé élesen kel ki a keresztény szerzetesek ellen is.

Ez ismertetés, a melyben majdnem kizárólag magának Ribbecknek saját szavait idéztem, némi fogalmat adhat az olvasónak a nagy műve kötetének jelességéről is.

Dr. POZDER KÁROLY.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1891/1892.

41. Dr. Maczki Valér: A regény dialektikája. (A cisterci-rend egri kath. főgymnasiuma.) Tétova és zavar uralkodik, mondja szerzőnk, a poetikai művekben. Oka e zavarnak jórészt abban rejlik, hogy az analitikai részt nem különítik el kellőleg a synthetikai résztól. Már pedig a kettőt külön kell választani s a dialektikai felfogásban összefűzni. A poetikának reformon kellene keresztülmennie s benne az említett két szempontnak rendszeresen keresztül vitetni. E reformnak egyengetné már szerzőnk az útját azzal, hogy megismerteti az egyedül üdvözítő dialektikai módszert, s mindjárt ki is próbálja a regényen.

Világos, hogy szerzőnk felfogása szerint a poetikai reform kérdése pusztán a módszer kérdése; de világos az is, hogy ez a felfogás távol áll a kérdés velejétől. A ki figyelemmel kíséri a német æsthetikának s vele a poetikának forrongását, a ki tudja, hogy míg egyfelől halomra készülnek a deductiv poetikák, másfelől tetemes azon kutatók száma, kik az inductio útján járnak, lélektani és physiologiai nyomokon haladnak, sőt egyike-másika az evolutio theoriája szerint igazodik: azt méltán meglepheti a jelenség, hogy valaki Hegel korába álmodja magát vissza, az absolut idealismus oltárán akarja felszítani a behamvadt tüzet, s a dialektikai módszerrel akarja áthidalni azt a mélységes örvényt, mely egyre szélesedve és mélyedve tátong a poetikai elmélet s a modern költői termelés között. Szeszélyes ötlet ez, vagy a conservativismus ösztön-szerű megnyilatkozása? Egyiknek sem szerencsés. Mi az a dialektikai felogás? Fensőbb egysége (szerzőnk szavaival beszélék) az analitikának és synthetikának, mely nemesak a műfajt értelmezi, hanem alkotására is vezérli a költői tehetséget; a költés lelki folyamatát is feltárja. Az analitika tehát a műfajt definiálja, a synthetika a műalkotás törvényeit codificálja. Meg kell jegyezmem, hogy ez a módszer nem a Hegelé, ha csak javított kiadása nem, s hogy ez a módszer, mely teljesen elzárkózik a modern kutatás megfigyelő, kísérletező irányától (l. 4—5. l. mi *nem* a dialekt. felfogás?) s a kérdéseket a tiszta speculatio országába, metaphysikai kódbe emeli fel, előre is meddőnek ígérkezik a poetika reformálására.

Nem szólok arról a hosszadalmas magyarázgatásról és magasztalásról, melylyel szerzőnk a dialektikai felfogást illeti, mellőzöm ama kísérleteket is, melyekben a subjectivról és objectivról, az ihletről, az epikai művek három csoportjáról, költői alkotás és elméleti megfejtés viszonyáról van szó. Ott állapodom meg, a hol szerzőnk kipróbálja módszerét a regényen. Hogyan keletkezett a regény? A naiv eposzon, műeposzon, prózában irt elbeszéléseken, Boccaccio novelláin keresztül eljutunk a *prózában irt eposzig*, ettől a regény igazi definitiójáig, mely így szól: *a regény oly nagyobb elbeszélő műfaj, mely bizonyos társadalmi viszonyoknak jellemalkotó összehatását tünteti föl egy egyén mint hős körül szövött eseményben.* Tegyük fel, hogy ez a definitio tökéletes, se szűk, se bő, ráillik Apulejus *Arany szamarára* épen úgy, mint a *Pot Bouille-re*, de egyébre aztán, a mi nem regény, nem illik rá. Mi következik ebből? Az, hogy az analitika megtette a magáét, dialectice eredtette, vagyis értelmesebben szólva, inductive meghatározta, mi a regény? De hol marad a synthe-

tika, hogy feltárja a regény alkotásának, teremtőzésének lelki folyamatát s mint törvényt codificálja az író számára? Az értekezésben nem találom sehol, ezzel bizony a szerző adós maradt. Ez alapon tisztetemhez képest szárazon constatálom, hogy a kísérlet, mely a felmagasztalt módszer működéskében kívánta bemutatni, a regényen kipróbálui, nem sikerült.

Nem búcsúzhatom el az értekezéstől a nélkül, hogy egy megjegyzést ne tegyek a nyelvére. Nem rovom fel bűnül neki, hogy bizonyos archaistikus színezetre törekszik; de döcögős voltát, phrasisait kénytelen vagyok hibáztatni. Íme egy kis mutató: „... a tárgy örvendjen minél közvetlenebb kézzelfoghatóságnak» (6. l.); «a szépet szépen *visszaadva* (!) teremti a szellem a szép művet» (üres is, mesterkéltségek is); az ihletről pedig ím így zeng az ének: «nemünk azon nemtője ez, mely magát csak pazar ajándékiban szemlélteti, de ha szemébe akarunk nézni, elfut előlünk s fősvényül elrejtí gazdag *kirakatát* (!); ellenben a vele szemben nem álló művész szemét pajzánul befogja és súg fülebe oly bűvös dalokat, hogy *szelleme kéjtől habzó tengerben uszkál*» ... Remélem, most már mindnyájan tudjuk, mi az ihlet. — Egy pár hasonlatára is fejet kell csóváljunk. «S mint a kigyó a vedlés által művészi hüvelyt hagy hátra: úgy hozza létre a műformát a dalló nép...»; «nem rosszul festenek a költői termények közt (az elbeszélések), mint virágok mellett a piros pöttös gombák...» stb.

De mit meg nem bocsátana a kritikus a stílusnak, ha a tartalom érőt érne!

GÓBI IMRE.

42. Dr. Cserni Béla: *Látogatás Apulumban. Ethnographikai* (így) *kísérlet.* (Gyulafehérvári róm. kath. főgymnasium.) — A szerző évek óta vezeti az apulumi ásatásokat. A szerény eszközökhöz képest, melyek rendelkezésére állanak, elég tisztességes eredményt ért el. Csak elismerést érdemel, hogy az érdeklődést a napfényre került romok iránt annál szélesebb körökben felébreszteni igyekszik. Mint tanár bizonyára el nem mulasztotta, hogy tanítványait el ne vezesse a hely színére s megmagyarázza a felásott épületek rendeltetését. Hogy a kép, melyet ezek közvetlen szemlélete alapján tanítványai maguknak a római életről szerezhettek, igen hiányos volt, csak sajnálni lehet, de róla legkevésbé tehet a szerző. Programmértekezésével ezen a bajon gondol lendíteni.

Annyi bizonyos, hogy a római élet az egész római birodalomban bizonyos egyöntetű jelleggel bírt. Nem hiányzottak azonban főleg a provinciális városoknak localis vonásaik. A mint ilyenek az építészetben helyenként constatálhatók, úgy kétségkívül megvoltak a mindennapi élet számos ágában. Ha Apulumról van szó, természetesen ezek érdekelnének elsősorban s nem az, a mit bármely római városra rá lehet fogni, az igaz, több vagy kevesebb valószínűséggel, de a legtöbb esetben, s ezek közé tartozik Apulum, a nélkül, hogy igazolható is legyen.

Cserni dolgozata tulajdonképpen nem egyéb, mint a római magánrégiségek compendiuma. El van benne apróra mondva mindaz, a mit a szerző könyvekben, nevezetesen Pompeiiről olvasott. Az az érdeme mégis megvan, hogy elolvasása az előadás közvetlenségénél fogva esetleg lebilincselheti tanítványai figyelmét. Az természetesen már más

kérdés, vajjon a szóban forgó dolgokról egyúttal olyan képet nyernek, mely ismereteiket gyarapítja. A szerző ugyanis mindenről akarván szólni, természetesen el nem kerülhette a felületességét. Hogy forrásait nem citálta, megbocsátható; az elmondottak bármely régiségtani tankönyvben feltalálhatók. Mindennek daczára egy és más kiigazításra szorulna, de e hibák jelentéktelenek. Bosszantóbb, hogy Cserni következetesen *peristylum*-ot *peristylum* helyett, *excedra*-t *exedra* helyett ír, egyszer meg beszél *egy tripedes*-ről (66. l.), nem vevén észre, hogy *tripes* többesszámú alakját használja.

43. Téglás Gábor: A római bányászok temetkezési módja Daciában. (Dévai m. kir. áll. főreáliskola.) — Ha Téglás e programmértékezését érdeme szerint akarnók méltatni, tulajdonképpen egy másik dolgozatáról kellene szólni, mely az Arch. Közleményekben «A Korabia római bányászata és kettős sírmezeje» cz. 1890-ben megjelent. Ennek természetesen nem lehet itt helye. Elég tehát, ha annak constatálására szorítkozom, hogy a programmértékezés se több, se kevesebb, mint az idézett mű száraz kivonata, melyben a kivonatolt munkából egyes részeket szószerint ismételtetnek. A tanítványoknak ajánlott olvasmányról lévén szó, részemről elengedhetetlenek tartottam volna, hogy bevezetésül a római temetkezésről, Dacia bányászatáról, bányászairól szóljak, vagyis hogy általánosságban mindazt elmondjam, a minek ismerete feltételezi a különben csak egy szaktudásra érdekel biró tárgy megérthetőségét. Téglás beírta, hogy mindössze az eredeti szerény cím helyett a fönn olvasható nagyhangút, sokatmondót választotta. A szakirodalomban tájékozatlanok szemében úgy fog feltűnni a dolog, mintha Téglás két különböző tárgyú dolgozatáról volna szó. Különben a két korábbi sírmezőről már l'églás előtt szólott felfedezőjük s felásatójuk, Lukács Béla, két igen érdekesen megírt cikkkben, melyek az Arch. Értesítő 1879. évfolyamában jelentek meg.

Dr. KUZSINSZKY BÁLINT.

44. Dr. Koltai Virgil: Petőfi és Arany. (Budapesti IX. ker. polg. és keresk. iskola.). — A tárgy nem rosszul van megválasztva: két nagy költőnk összehasonlítása elég érdekes a tanulóknak is, másfelől elég fáradságos, hogy a tanár ambícióval végezze. Mert épen könnyű feladatnak nem mondható, — nem hiszem legalább, hogy egy lyrikust jól ismerni könnyű volna. Itt pedig két lyrikussal van dolgunk.

Koltai dolgozata az összehasonlítást úgy életükre, mint költészetükre kiterjeszti. Bevezetésül mindkettőnek rövid életrajzát adja, ez életrajz azonban nem elég rövid ahhoz, hogy néhány hiba ne legyen benne. Arany életrajzában azt olvassuk, hogy mint színész *Nagy-Károlyból* haza siet Nagy-Szalontára. Hogy nem Nagy-Károlyból, hanem *Mármaros-Szigetről* ment haza, már *Bolond Istókból* kivehető (II. ének), de egész világosan megmondja a Gyulaihoz intézett Önéletrajz, megjegyezve még azt is, hogy 50 mérföldnyi útát tett meg. Csak mellékesen említtem meg, hogy mielőtt irnok lett, segédtanító volt (ez kimaradt a dolgozathból), a következőből azonban idéznem kell egy részt: «Majd az első magyar miniszteriumban fogalmazó lesz, de midőn a forradalom vihara felzúg, visszatér Szalontára, mint nemzetőr hat hétig védelmezi Arad várát.» Itt részint a sorrendben, részint az adatban van hiba. A dolog elég érdemes arra, hogy hiteles adatok alapján tisztázzuk. Arany «hadi pályája», a mi fölött úgy Petőfi, mint önmaga szívesen

tréfálkozott, így áll: 1848. novemberben ment Aradra, saját szavai szerint: «két hétre jöttünk ide felváltani más 2 századot, mely már szinte 2 hetet töltött itt.» (Levelezés Petőfivel, 59. sz. 1848. nov. 7.) Haza érkezett Szalontára nov. 18-án (61. levél, nov. 19.), Aradra indult tehát nov. 3—4-én. E szerint nem 6, hanem 2 hétig volt nemzetőr. Meg kell jegyeznünk, hogy ámbár mindketten tréfásan emlegették is az expeditiót, semmi jogunk sincs az egészet csak ártatlan katonásdinak tartani. Sokkal több volt annál. Arany levelében is leírja, hogy órákig ki voltak téve ágyúk tüzeinek, de *Bolond Istók* e sorai:

Óh láttam én, hisz ott is voltam egyszer,
Tenni kevés, de halni volt esély —

szintén nem vonatkozhatnak másra, mint ez aradi expeditióra.

Belügyminiszteri fogalmazonak 1849. május 19-én nevezte ki Aranyt Szemere Bertalan. Hivatalát előbb Debreczenben, aztán Pesten viselte, mindössze is nagyon rövid ideig, mert az oroszok közeledésének hírére már július 1-én Szalontára sietett. Pestre nem is tért vissza többé, hanem mikor a belügyminiszterium Nagy-Váradra tétetett, oda bement még 1—2 napra, mikor pedig Nagy Sándor debreczeni csatavesztése után egész Várad szétfutott, ő is haza ment. (Levelezés Petőfivel.)

Arany tehát előbb volt nemzetőr, mint miniszteri fogalmazó. Nem akarok fontoskodni, tudom, hogy csekély hibák ezek, de ne feledjük, hogy tanulónak szánt dolgozatban fordulnak elő s baj, ha a tanuló észreveszi, hogy a tanár hibát követett el.

Az összehasonlítás, a mely kiterjed a két költő élete folyására, jellemére és költészetére, szép is, részletes is — csaknem kimerítő — nagyrészen igaz is, de szerintem részben Petőfi rovására megy. Nem mintha meg nem adná Petőfinek mindazt a magasztalást, a mit közönségesen adni szoktak, hanem forradalmi költészete iránt bizonyos fagyos józanságot tanusít, mint szintén közönségesen szoktak.

Mert az ilyen állítást: Petőfi hazaszeretete igazi költőiséggel csak pályája kezdetén írt költeményeiben (Honfidal, Magyarország) nyilatkozik — én fagyosan józannak tartom. A példa gyanánt felhozott két költemény 1844- és 1845-ből való, Petőfi pályája kezdetéről. E pálya befejezése 1848—49., egyszersmind a forradalom kora és ebből az időből vannak pl. ezek a hazafias költemények: *Van-e egy marok föld, Kemény szél fúj, Nemzeti dal, A szabadsághoz, Van-e mostan olyan legény, A magyarok istene, A nemzethez, Jöjj el végre, valahára, A székelyek,* — a melyekben sem a forradalom izzó láza, sem a harag durva kitörése nem érezhető.

De maga a forradalmi költészete Petőfinek olyan olympusi fenség magasságból ítelhető e el? Van-e jogunk azt mondani egyik költeményre: Ez már nem költészet, mert hangja borzongatja az idegeket s forrásba hozza vagy megfagyasztja a vért? Hát Lear király átkozódása, III. Richárd pusztítása, a Nibelung-ének vagy A két szomszédvár iszonyú öldöklése, Achilles kegyetlensége Patroklussal szemben nem «borzongatja az idegeket»? Kizárjuk-e már ezeket is a költészetből? Végre is legyünk tisztában azzal, hogy egy nemzet élet-halálharcza nem epedő szerelmi sonettek terem és legyünk tisztában azzal, hogy a költészet nemcsak félnék szívú kis lányok meg hideg tudósok számára

létezik. Hát csak csinján azzal a büszke ítélettel Petőfi forradalmi költészetéről (mely nemcsak e dolgozatban nyilatkozik) és ne feledjük el, hogy ha kivesszük Petőfiből azt, a mi benne forradalmi, nincs meg többé a világirodalom Petőfije. Vagyunk még elegen, leszünk is, a kik Petőfit úgy élvezzük, a mint van.

«Az Apostol fanatikus, de érthetetlen radicalis és socialis eszméi és királygyűlölete» — olvassuk alább. Ha érthetetlen, engedje meg a szerző, hogy megmondjam, hogyan értem én az Apostolt. Szerintem e művében Petőfi azt rajzolja le, hogy milyen sorsa lett volna *ő neki*, ha az absolut zsarnokság korában (pl. Martinovics idejében) élt volna. Így fogva fel, én érthetőnek találom, azért Beöthy nézetét se tudom osztani, a ki szerint «minden hatása hajótörést szenved jellemzési alapfogyatkozásán, mikor a szabadságnak voltaképen nem egy apostolát, hanem őrjöngőjét festi». Szerintem Szilveszter valóban apostol, csak hogy Petőfi szerencséjére nem az ő korában, hanem azelőtt egy félszázaddal jutottak olyan sorsra a szabadság apostolai.

Az értekezés többi részével általában egyetértünk, csak két megjegyzésünk van. Aranynak *A rablelkek* című költeményéről ezt mondja: «Arany is szíve egész hevével kísérte a mozgalmakat, de midőn látta, hogy a nemzet függetlensége a forradalom vészes árájába sodortatik, hazáját féltő lelke felriad» (következik a versből idézet). — Hajlandó vagyok inkább azt hinni, hogy ez a rész nem szabatosan van stilizálva, mert azt félre nem érthetőnek tartom, hogy a költemény panaszos jajgatása nem a költő érzelmét fejezi ki, hanem a rablelkek ellen intézett támadás, azok ellen, a kik már 48-ban sokalták a szabadságot és visszavágytak a szolgaság korába.

A Nagydai cigányokat Gyulai szavaival jellemzi szerzőnk; vagy ez fejezi ki egyszersmind az ő véleményét is, vagy ezt, t. i. saját véleményét nem akarja, esetleg nem meri kimondani. Részemről nem vagyok barátja az ilyen kertelésnek (mert a Gyulaitól idézett részben is az van). Arany elég nagy arra, hogy hibáját is észrevehessük és hogy egy költő a forradalom után három évvel a nemzet élet-halálharczát cigányok kudarcza gyanánt tudta kicsúfolni, azt én hibának tartom. Petőfinek talán Arany volt az az egyetlen barátja, a kivel soha össze nem vezett; ha élt volna még 1852-ben, bizonyosan összeveszett volna ez egygyel is.

Fejezzük be ismertetésünket. A mit Koltai dolgozatában kifogásolunk, az az egésznek csak része, nem is épen nagy része. Egészben véve gondosan állítjuk össze azon vonásokat, a mikben két költőnk egyezik és különbözik. Valamivel nagyobb önállóság nem ártott volna, de dolgozata így is figyelmet érdemlő, tanítványai érdekel olvashatják annál inkább, mert — szívesen elismerjük — elejétől végig szépen van megírva.

SZIGETVÁRI IVÁN.

44. Frank Zoltán: Néhány szó Szentjóni Szabó László és költészetéről. (Csongrádi államilag segélyezett községi polgári fiúiskola, 1—13.) Már a címe is elárulja, hogy a szerző nem tud magyarul írni, s ha végig olvassuk ezt a rövid kis értekezést, annyi fogalomzavart, oly gondatlanságot és akkora készületlenséget találunk benne, hogy csak azon csodálkozhatunk, hogyan léphet ilyen dolgozattal egy tanítással foglalkozó ember a nyilvánosság elé.

A szerző mindenekeelőtt röviden — mint az irodalomtörténetekből

tudja — elmondja Szentjóni Szabó László életét, de ez életrajzban azt sem tudja, hogy a költő Teleki Sámuelnek volt titoknoka. mert értekezésében azt mondja: «volt bihari tiszt, jegyző s a F. T. titoknoka». (4. l.). Nem tudja Frank Zoltán, hogy a Kazinczy, Bacsfányi és B. Szabó Dávid által szerkesztett folyóirat címe «Magyar Muzeum», nem pedig, mint ő két helyen is nevezi, «Magyar Múza». (4. és 7. l.) Nem tudja, hogy mi az alexandrin, mert akkor nem írta volna «alexandriai versformá»-nak (6. l.) Nem tudja, hogy Sz. L. a «Pántlika» cz. pásztorjátékot fordította, mert akkor nem mondaná, hogy Gellert után egy pásztorjátékot írt e címen a «Pántlika», (11. l.) Nem tudja valaminek a tartalmát elmondani, mert az ő leírása után «Az együgyű paraszt»-ot ugyan meg nem értené, a ki különben nem ismeri.

Alaki tekintetben röviden úgy jellemezhetni dolgozatát, hogy az minden kritikán aluli. Kezdi egy apotheosisal s befejezi azzal, hogy «Nyugodjék békében!» (s ezt még ritkított betűvel szedeti, külön sorban! 12. l.). Munkájában semmi rendszer, semmi logika, összekever mindent, a mi eszébe jut, leírja, akár odaváló, akár nem; ott a hol bőbeszédű lehetne, egy-két szóval vázol, a hol rövidnek kell lennie, terjengős; — kritikailag méltatni pedig éppen nem tud. Így ír például: «Szerelmi dalaival sehogy sem tud az ember tisztába jönni. «Nem szeretlek» címűben ezt zengi... (közöl nyolcz sort, s így folytatja:) «S már a másik lapon a szerelem boldogságáról beszél» (közöl ismét 4 sort). «Az én szeretóm» címűben keres szeretőt; «Egy szép leány» címűben már magasztalja, kit feltalált, a «Czenczi rózsája» címűben biztatja a rózsát. S még el sem hinté a róza termését (sic!) már «Egy megvetettnék keservét zokogja». «Íme ez a szíve, az érzése, hangja a szépnem iránt. Bizonyos iránya nincs, hajlong ide-oda, mint a jegenye a szél fúvása (!) alatt.»

Ez a szerző kritikája Szentjóni Szabó László lyrájáról. A ki elolvasta, a kritikán kívül mást is talál benne, azt t. i. a mit már említettem, hogy Frank Zoltán nem tud írni. Ez állításom igazsága mellett még néhány példával szolgálok. «Zengjen hát róluk is (t. i. a választottakról) hébe-korba az emlékezet!» (Zengő emlékezet!!, 1. l.) «Ma, midőn elmondhatjuk, hogy a kényelem korát éljük, szinte jól esik oly férfiról emlékezni, ki rögös utat tört, hogy tisztává váljék; bátran járhatóvá.» «Kevés költőt éri az a szerencse, hogy már életében nagygyá legyen; közös *sorsuk*, hogy csak akkor veszik észre, mikor *nincs*, mikor hiját érzik s rendesen ho tuk után *lesznek nagygyá*, emlékezetessé (1. l.). «S a ki bárcsak egy téglát is hozott egy épület fölépítéséhez, nem él-e valósággal emlékezetet kicsi munkájával is.» (1. l.) «II. József czélja ránk czéltévesztett volt.» (4. l.) «1787-ben lép fel több művével, mely hogy a magyarosztája íze szerint volt, bizonyítja, hogy három kiadást ért.» (4. l.) «S valóban olvasva Sz. L. műveit, nem egy csinos magyarosat találunk közte.» (7. l.) «A költő ugyan születik, de faragódnia is kell.» (7. l.) «Az együgyű paraszt» egy jól ellesett kép az életből, olyan, a mire ezt a jelzöt használjuk, hogy «hív.» (11. l.)

Még egy szörnyszülöttét közlöm a szerző stilusának, gondolkodásának, logikájának illusztrálására: «A költő születik, de faragódnia is kell. S ugyan miből és hogyan művelődhetett akkor, mikor még sem nemzeti irodalmunk megteremtve nem volt — hisz ujjászülöttünk! — sem mód arra, a mi minden ilyen irányú törekvés fő-fő támasza, a tár-

sulás sem volt lehető. Néhány mértföldnyi utat végrendelet hátrahagyása mellett tett meg az utas, és még jóval később is Kazinczynak, Kisfaludynak, Vörösmartynak, Bajzának mily fáradságába került költőtársaival az érintkezés; pedig ők már irodalmi központot kezdtek megteremteni Pesten.» (7. l.)

Nem folytatom, pedig egész listát állíthatnék össze e bámulatosan primitív s egy középiskolai tanulónak is szegényére váló dolgozattól, a mely nem érdemelte meg a fáradságot, melyet leírására, s a nyomdafestéket, melyet kinyomására pazaroltak.

Dr. RUPP KORNÉL.

46. Dr. Werner Adolf: Gróf Gvadányi József. (A cist. rend székesfejérvári kath. főgymn.) — «Kisfaludy Sándor levélregénye» írójától veszünk itt egy lelkiismeretes tanulmányt, melyet Gvadányiról, a «jó öregről», nem annyira önálló, eredeti búvárkodás alapján, mint inkább a felvetett kérdésben való kellő tájékozódással alaposan megírt. A tanulmány négy fejezetben számol be az e kérdésben tudnivalókról.

Az I. fejezetben a legnépszerűbb magyaros író, a kedvesen maradi magyar lovas generális élete történetét ismerteti, főleg Gyulai egyetemi előadásai nyomán. Gvadányira vonatkozólag abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy róla a szóló irodalmunk aránylag igen gazdag: egyes pontokat felvilágosító adalékokon kívül csak Mindszenythy Sámuel, Jenovai László, Arany János, Viharos Albert, Kovács Dénes, Badics Ferencz, Gyulai Pál (egyetemi előad.) és a Gvadányi-Album (1887) számos írójának dolgozatait említjük. Alig van tehát kérdés a Gvadányi irodalomban, mely még megoldásra várna. Az e tárgygyal foglalkozó iskolai programmértekezés is akkor fog feladatának megfelelni, ha azt a gazdag irodalmat a tanulóifjúságnak, mely magokból a forrásokból úgy sem, vagy csak nagy ritkán meríthet alapos tájékozódást, ismeretköréhez, igényeihez szabja, ha a gazdag rét virágait ügyes koszorúba fonja. Ezt teszi — és mint mondtam, helyesen tette — a szóban lévő programmértekezés, mely a Gvadányi irodalmat teljesen felhasználván, újat nem igen tévén, de nem is igen tehetvén hozzá, első fejezetében egész sikerült életrajzi vázlatot nyújt Gvadányiról és első megjelent munkáinak kellő bemutatását adja. Egyes tévedéseit a következőkben foglalom össze.

Szerzőnek azt a túlzott kijelentését, hogy «Mária Terézia intézkedései sohasem ártottak volna annyit, mint ebben a korban (1711 után)» nem vallom. Bécsset sem mondanám Mária Terézia idejében a tiszta *németség*, mint inkább a *franciátság* középpontjának. A hétéves háború hibásan van fixirozva, kezdetét 1766-ra, végét (a hubertusburgi békét) 1773-ra teszi, pedig köztudomású, hogy 10 évvel korábban folyt le. de utóbbit kettős sajtóhibának is tekinthetem, mert Rontó Pálnál helyesen idézi a béke évét: 1763-at. — Első munkáját Gvadányi tudtommal 1787-ben adta ki és nem mint Werner mondja 1788-ban. — Humoros zavart okozhat az a hibásan stilizált kifejezése is, hogy «b. Horeczky Nándor pozsonyi kanonok, Gvadányi első feleségének rokona, mind a felesége, mind az ő tetemeit saját birtokára vitette, a nyitramegyey Rohó faluba». — Gvadányi első, fiatalkori munkájáról (*Igaz szeretet hármass kötele*) nem eléggé világosan mondja a szerző, hogy «szakaszonként olvasva rossz kívánságot fejeznek ki sorai», mert

ebből nem tudjuk meg a kellőt, hogy *hányas* szakaszonként, vagy *milyen* szakaszokban kell így olvasnunk. Cézlszerűbbnek tartom ezt a megjelölést, hogy: egy négyeszer 12 szótagos sorokból álló szakot vagy szakaszt középen két félre kell osztani s akkor így külön félszakaszban más (rossz) értelmet kapunk, míg mindkettőt vagyis az egészet egyfolytában olvasva, jót. — Kissé sokat következtet a szerző Gvadányi két utána következő munkájának (*Pöstyéni fürödés*, *Unalmas órákban*) pusztá tartalmi ráutalásából, melyet még vázlatnak sem lehet mondani, midőn így folytatja: «Már ezen munkákból meglátszik, hogy Gvadányi egyrészt nem tud egységes szerkezetet alkotni, másrészt meg, hogy élénk megfigyelő képességgel bír a való élet jelenetei iránt.» Gyulai így magyarázta, de meg is okolta állításait; Werner előző fejtegetéseiből pedig épenséggel nem látjuk meg, a mit azután belőlük következtet.

A II. fejezetben a szerző részletesen foglalkozik «a nemzet conservatív észjárásának megszemélyesítője» (Kardos A.) legnépszerűbb és legsikerültebb munkájával: a Moscherosch Philanderjére egyben-másban emlékeztető, humorisztikus-szatirikus *Peleskei nótárius* budai utazásának (1790) mindkét részével s a Gaal-féle hasonltárgyú bohózzattal. E részben sikerült a *Peleskei nótárius* méltatása és a benne gúnyolt közviszonyok rajza. Csak az egyben nem lehetünk itt teljesen egy véleményben a szerzővel, hogy itt ismételtlen oly nagyon hangsúlyozza a Mária Terézia-korabeli germanizálást, holott tudjuk, hogy az ő kora inkább francziás-németes, vagy nemzeti tekintetben semmilyen, kosmopolita. — Helyesen tulajdonítja a szerző múlt századvégi reformmozgalmunkat (1790/91) írónknak s kivált legmagyarabb írónknak: Dugonicsnak, Gvadányinak. De nem látni be, miért mondja, hogy «Gvadányi érdeméből levonna, ha a peleskei nótárius csakugyan élő személy lett volna». Azt «sem tagadja», hogy Gvadányi itt is ott is láthatott egy-egy peleskei nótáriushoz hasonló alakot, de . . . stb. Pedig hát lehetetlenség is azt tagadni, hiszen a munka oly sok részlete egyenesen arra mutat, hogy a népélet közvetlen megfigyeléséből van merítve. Werner megemlékszik továbbá a «*Peleskei nótárius pokolba menetelének*» (Basel 1792) szerzőségéről is, melyet még Arany s Toldy magában Gvadányiban véltek fel-találhatni. Kovács Dénes azonban kimutatta, hogy a munka egy élelmes könyvgyártónak silány tákolmánya, kinek Gvadányihoz semmi köze. A Gaal-féle bohózat tartalmi elbeszélését kellelténél hosszabbnak találom, elég lett volna talán csak a forrásától való eltéréseket megemlíteni.

Egy III. fejezetben beszél a szerző Gvadányinak 1791-ben megjelent politikai satirájáról: *A mostan folyó országgyűlésnek satyrico-critice való leírása* stb.-ről és a két évvel rá megjelent második népszerű munkájáról, a kalandkedvelő ifjúság kedvenc olvasmányáról, a hasonlóképen kétrészes *Rontó Pál*ról. Ebben különösen sikerült a méltatás, a hatás okainak kifejtése. Önálló tevékenység gyümölcse e részben a szerzőnek az a megbízható összevetésen alapuló kijelentése, hogy Gvadányi szolgailag követi Benyovszkynak német kiadású emlékiratait, valamint Kardos nézetének, mely szerint Rontó Pál «pikáró regény vagy Schelmenroman (Simpli-cissimus)» oda való igazítása, hogy «Rontó eredeti magyar typus, kinek nem sok köze van a spanyol és német kópékkal. «Ugyancsak e III. fejezetben szól Werner még Gvadányinak «*Nándorfehérvár megvétele* stb.» cz. verses, bizarr felfogású és szerkezetű munkájáról (1790), az

ugyanaz évben megjelent merő personificatió alapuló sirató verséről, mely Ferencz trónörökös feleségének halála alkalmából készült. Megemlékszik továbbá Gvadányinak csekély fontosságú levelezéséről is. Sorra veszi azután három történeti munkáját: 1. *A mostan folyó török háborúra czélzó gondolatokat* 1789, 2. a Voltaire nyomán készült *XII. Károly Svéczia királyának életét* 1792, és 3. a Millot angol története után dolgozott *Világ közönséges históriáját* 1796, melylyel a «philosophiai történetírást irodalmunkba is átültette». E III. fejezet általában a legtanulságosabb: nem érdektelen az irodalomismerőnek, a növendéknek meg épen gondolatébresztő és ismeretgazdagító.

Az utolsó, IV. fejezetben a szerző összefoglalja a Gvadányi jelleméről, költészetének sajátosságairól, a közviszonyokról már egyszer elmondottakat. Ezek szerint Gvadányi virgoncz, eleveneszű, jól nevelt, munkaszerető, vallásos gyermek és ifjú, a «felvilágosultságot» gyűlölő férfi, derült kedélyű katona, a király tántoríthatlan híve, hazáját igazán szerető, karddal-tollal egyaránt szolgáló hazafi. Írni és kertészkedni csak nyugodtabb agg korában, mintegy unaloműzőnek kezd; közben-közben ellátogat, mint hazájának sorsa iránt érdeklődő honfi az országgyűlésekre és munkáiban önti ki mérgét, szíve keserűségét a nemzeti elkorcsosodás felett. Mint költő conservatív-népies, «nép»-en a deákos középosztályt értve. Úgy ő, mint kiváló népies társa: Dugonics, erősen nemzeti magyar. De míg Dugonics II. Józsefben vagy inkább rossz tanácsosaiban látja hazánk bajainak okát, addig Gvadányi ezt már állásából és családjá hágyományaiából kifolyólag sem tehetta. Ő a magyar társadalomban a főnemességben találja bajaink forrását. Dugonics a régiségből merít, Gvadányi saját koránál marad, s talán épen ezért nem sikerültek Dugonics jellemei, míg a Gvadányiéi legalább részben; még maig is élnek. Dugonics újító, Gvadányi, az «omnis mutatio periculosa»-féle elv akkor nagy számban élő követőinek mintaképe, a végletekig conservatív s azért neki a «legkiválóbb» magyar poéta Gyöngyösi. Dugonics, ámbar pap, szereti a színházat, Gvadányi, bár katona, megveti, gyűlöli, mert «megrontja az erkölcsöt». Népszerűségök nagyrészt a korviszonyokban találja magyarázatát. Megemlíthette volna még a szerző, hogy szerkeszteni egyik sem tud. Hogy egy másik rokon vonásukat, azt t. i. hogy a dámákat mindketten kedvelik és kedvükben járnak, iskolai programm-értekezésében elhallgatja, helyeseljük. Gvadányi kedveltségének okát még abban is találja Werner másokkal egyetemben és helyesen, hogy élénk megfigyelő képessége és jóízű humora volt. Teljes tiszteletünkre méltó alakja ő irodalmunknak, mert mint már Petőfi mondja munkájáról:

«Nincs abban sok czifra poétai szépség,
De vagyon annál több igaz magyar épség,
S nagy mértékben aztat bélyegzi elmésség,
Azért is olvasni lelki gyönyörűség.»

Legsikerültebb, legönállóbb s valódi verve-vel íródott ez a befejező IV. fejezet, azonban az egész, majd 3 ívnyi munka is, mint lelkiismeretes, melegen megírt tanulmány őszinte elismerésre méltó.

Dr. DEMEK Győző.

47. Benő János: A természet ekonómiaja. (Kisújszállási ev. ref. gymnasium.) — Benő János, a kisújszállási gymnasium igazgatója, Kazinczy Ferencznek egy eddigelé kevésbé ismert fordítását mutatja be figyelemre méltó megjegyzések kíséretében. A fordítás mind maig kéziratban van s Lovassy István kisújszállási földbirtokostól jutott a közlő kezeihez. A fordítás eredetije 1782-ben Berlinben jelent meg, s Kazinczy fogsága előtt ésalatt készítette, midőn az 1790-ki nemzeti felbuzdulás után reményt veszelve vonult vissza a magánéletbe, elmozdítatván 1791. ápr. 1-jén iskolafelügyelői hivatalától, a melyet annyi kedvvel s lelkesedéssel viselt. Ekkor kezdett a francia encyclopædiák munkáival, főleg Rousseau-val foglalkozni s elmélkedni a természetbölcseletnek ama nagy kérdésein, a melyek az ember szabadságára, a természethez s Istenhez való viszonyára s boldogságára vonatkoznak. Összeköttetésben lévén Szentgyörgyi István sárospataki bölcselettanárral, leveleiben is megkísértette e kérdések fejtegetését, s épen nem lehetetlen, hogy Hollmann szóban levő munkájára is Szentgyörgyi István hívta fel az ő figyelmét.

Az a pár esztendő, a melyet Kazinczy 1791-től kénytelen nyugalomban töltött, mintegy önkénytelenül vonzotta Kazinczyt a bölcseleti elmélkedésekre. Különben is a francia eszmék e tájban kezdtek az elméket nálunk is mind nagyobb mérvben foglalkoztatni, és így az általános irányzatnak hódolt ő is e részben. Ez magyarázza meg egyfelől *A természet ekonómiajával* való foglalkozását. De másfelől szem előtt kell tartanunk az öntudatos írónak abbéli célját is, hogy mennél több stílnemre adjon példát fordításaival. A *sokszínűség*re való törekvés, a mely annyi különböző nemű és becsű író munkáját adta kezébe fordítás végett, ösztönözte Kazinczyt e mű lefordítására, hogy megmutassa, miképen a bölcseleti fejtegetések stíljének is változnia, fejlődnie, csinosodnia kell az idők változtával. Természetesen a tartalomnak az ő egyéni felfogásával való egyezése sem hagyható itt figyelmen kívül, annak a tartalomnak, a mely annyira magában foglalta egész gondolatvilágát, a mint az tanulmányai s önelmékedése után elméjében kialakult. Vallásossága, szigorú erkölcsi felfogása s e mellett az egyén gondolati szabadsága mind visszhangzottak e műben, s a mennyire Benő János szemelvényeiből láthatjuk, egészen kifejezte ez irányú gondolatait.

Fennmaradt egy levele, a melyben valláserkölcsei, természetbölcseleti felfogásának alapja le van téve. Ez a levél a legszorosabb összefüggésben van a szóban levő mű alapeszméivel.

«Istent — írja — nem tagadtam soha, ha a teremtést és teremtetést meg nem foghattam is; és valamint lelkem az ő lételeté soha meg nem tagadta, úgy nem tagadta meg soha az ő szeretetét szívem és az ő tőle való függés szent és kedves terhét.» De a lelket nem hitte halhatatlannak. «Lenui — virítani — hervadni — elhalni! imhol az a törvény, a melyet magának (a természet) minden teremtményeire nézve kiszabott». Azonban fogsága és a «carnificia instrumentumai» megváltoztatták egész gondolatvilágát. Nem ismeri az Istent, nem önelkét sem, de ezt függésben érzi Istentől s tudja, hogy a moralis világban épen olyan bölcs és változhatatlan rend honol, mint a physikai világban. Arra a meggyőződésre jut, hogy ő eszköz az isteni kézben, s hogy Isten akarata szabja meg a physikai és moralis élet egész rendjét. E meggyőződés fölemelte s megvigasztalta, mert «az a tántoríthatatlan hit támogatta, hogy az

isteni Gondviselés pártjára kél a jó embernek és szenvedéseiért neki megadja a bért, még pedig néha előre.*)

Ime Kazinczy valláserkölcsi felfogása, mely a mint egyszer megerősödött benne, soha többé nem változott sem családi szorongásai, sem irodalmi heves csatái között. *A természet ekonomijája* e fejlődésnek, e változásnak az útját szemlélteti, s épen azért köszönet illeti a közlőt, hogy e fordításból bő szemelvényeket közölt.

Nem az teszi becsessé e művet, a miért a közlő gondolja, hogy előszavában eddig ismeretlen adatokat mond el fogságára vonatkozólag. Azon kívül, hogy e művet fogsága kezdetén fordította Kazinczy s azt Szabó Sárói Sámuelnek, élete «hűséges és hatalmas védőjének», a kinek ékesszólását annyira csudálta, ajánlá: semmi ismeretlen adat nincs a mű előszavában. Ez sem új, mert a Kazinczy levelezése II. kötetéből ezt is ismertük. De újjá teszi némileg a szószerinti közlés. Hanem becses e mű egyfelől azért, mert mint fontosabb megjegyzém, Kazinczynek ekkori bölcséleti eszméit magában foglalja; továbbá, mivel e mű nem egészen fordítás, hanem olyanféle átdolgozás, mint a *Bácsmegegy levelei* s a Shakespeare-féle átdolgozások; s végre becses azért, mert Kazinczy a bölcséleti stílt e munkában kísérlette meg először. Legalább, a mit Rousseau-ból fordított, azt elégette, Rochefoucauld maximái pedig későbbi kidolgozásban és számos javításban maradtak ránk. Egyedül a *Sokrates mai-nomenosa* jöhetne itt figyelembe, de ez sem fejezi ki úgy ez időbeli gondolatait, mint *A természet ekonomijája*.

A mi Kazinczy raboskodásának helyeit illeti: ebben sincs semmi új. Kazinczy fogsági naplója e részben jóval több adatot foglal magában, mint e mű előszava; sőt a Kazinczy levelezésének jegyzetei is bővebb felvilágosítást adnak e tárgyban. Kár, hogy a közlő e jegyzeteket meg nem nézte; legalább nem emlegetné folyvást ismeretlen szerzőnek a német író, mikor a II. kötet 591. lapján világosan látható, hogy *Hollmann* volt ez az «ismeretlen» német író, a kiről Toldy is megemlékezik a Kazinczyról szóló életrajzban. Ha ezt tudja vala a közlő: megtalálhatta volna a műnek eredetijét is és összehasonlíthatta volna a fordítással.

Leggyöngébb része értekezésének a III-ik, a melyben a fordításról nyelvi szempontból szól. Azoknak a szavaknak legnagyobb részét, a melyeket Benő János szerencsétleneknek tart, nem Kazinczy alkotta. Ő csak átvette az akkori philosophoktól; például az *ín-lév, földszak* Szentgyörgyiné is előfordulnak; az *elgyávit* pedig sem nem rossz, sem nem új. Egy pár megjegyzést itt is olvashatunk, a mely méltó figyelemre: de a közlemény értéke mégis inkább magától a tárgytól és a bő szemelvényektől függ.

Dr. VÁCZY JÁNOS.

*) Kazinczy F. levelezése, II. k. 34—37. l.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. 6. november 8-án *felolvasó ülést* tartott, melyen P. Thewrewk Emil elnökölt és Fináczy Ernő volt a jegyző. Az ülés tárgyai voltak:

1. *Dr. Némethy Géza*: A római elégia fejlődése.

2. *Dr. Vári Rezső*: Dionysos.

A felolvasó ülést *választmányi ülés* követte. Elnök: P. Thewrewk Emil; jegyző: Petz Gedeon. Jelen voltak: Bayer József, Bermüller Ferencz, Cserhalmi Samu, Fináczy Ernő, Fröhlich Róbert, Hegedűs István, Némethy Géza, Reményi Ede és Vári Rezső választmányi tagok. Az ülés lefolyása a következő volt:

1. A f. é. okt. 11-én tartott választm. ülés jegyzőkönyve felolvastatik és hitelesítettik.

2. Fináczy Ernő első titkár bemutatja dr. Gyulai Pál egyetemi tanár és főrendiházi tag levelét, melyben a Társaság tiszteleti tagjává való megválasztásáért köszönetet mond s bejelenti, hogy 100 frt alapítvánnyal a Társaság alapító tagjai közé lép. Örvedetes tudomásul szolgál.

3. A Társaság rendes tagjává választatik *dr. Krausz Sámuel* rabbi-jelölt Budapesten (aj. Némethy Géza).

4. A pénztárnok kimutatása szerint az 1892. decz. 21—1893. november 8-ig terjedő időközben a társaság *bevételei* 3889 frt 67 krt, *kiadásai* 3797 frt 95 krt tettek; a pénzkészlet e szerint 91 frt 72 kr. Az alapítványok összege készpénzben (dr. Gyulai Pál alapítványával együtt) 650 frt és írásbeli kötelezvényben 100 frt. Tudomásul szolgál.

5. A választmány az Ügyrend 15. pontja értelmében kiküldendő pénztárvizsgáló bizottságba Fröhlich Róbert, Bermüller Ferencz és Fináczy Ernő, a candidáló bizottságba pedig Maywald József, Bermüller Ferencz és Vári Rezső vál. tagokat választja be.

Végül még néhány folyó ügy intéztetett el.

— Dr. Dankó József pozsonyi prépost-püspök úr arról értesít bennünket, hogy nemrég megjelent következő című művét: «*Vetus Hymnarium Ecclesiasticum Hungariae cura et impensis Josephi Dankó, Budapestini A. D. MDCCCXCIII., arte chalcotypa in ædibus Franklinianis descriptum*» (8°, 598 p.) — mely csak 200 számozott példányban jelent meg és könyvkereskedésbe nem kerül — bármely hazai nyilvános intézet könyvtára *ingyen* kapja. A szerző hazafias kötelességet vél teljesíteni, a mikor a millenniumi évek alkalmából közrebocsátja méltatását az egyházi himnuszok ama kincsének, a melylyel Magyarország e himnuszok világozását növelte. A nagyérdemű szerző e nemes ajánlatára felhívjuk a hazai intézetek figyelmét.

— Aeneas Sylvius Piccolomininek, a később II. Pius név alatt pápává lett írónak «*De duobus amantibus historia*» című novelláját Dévay József, a budapesti philologiai társaságnak rendes tagja, saját költségén kiadni szándékozván, ha elegendő számú előfizető jelentkezne, a jelen számunkhoz mellékelte litographált címlapot, mint megjelenendő művének első lapját, mely a munkáról bővebb felvilágosítást nyújt, olvasóink figyelmébe ajánljuk. A megjelenendő könyv a német fordítást is tartalmazná. Bővebbet: Dévay József, Budapest, I. ker., pénzügyminiszterium, iktatóhivatal.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

I. Classica philologia.

- Accusativus cum infinitivo Thukydidesnél 36, 100, 185, 258.
 Addenda lexicis Græcis et Latinis 672.
 Aischylos 524.
 Anakreon 524.
 Archæologia, magyarországi ókori 530.
 Aristophanes 525.
 Aristoteles 525.
 Apulum 771.
 Catonis Dicta 74. 231. 609. — irodalom 527.
 Cicero, pro Sestio 138. — A tökéletes szónok C. szerint, 461.
 Codex, Estensis l. Lucanus. — Farnesianus l. Festus.
 Családi élet, görög 466.
 Daphnis és Chloë, l. Longos.
 Dialogusok l. Lukianos.
 Δίβουλοι 674.
 Dicta Catonis l. Cato.
 Diodorus Siculus 2.
 Disticha Catonis l. Cato.
 Flisio 545.
 Értekezések a class. philologia köréből 529.
 Euhemerus, addenda reliquiis 1. — reliquiæ 525.
 Euripides 525.
 Fábrián Gábor 315.
 Festi, codex, 748.
 Festus, 527. — Codex Farnesianus 752.
 Firmicus Maternus 8.
 Furna 673.
 Gorgias, ford. Péterfy 675.
 Görög, irodalomtörténet, írta Schill Salomon 44. — családi élet 51, 466. — Schill válasza Vári bírálata 318. — olvasókönyv, 450-526. — nevelés 466. — nyelvtan 526. — nyelv protestans középiskolákban 615. — nyelvtani óra az V. osztálybau 615. — színház 616.
 Görög költemény Szent László leányáról 705.
 Gyakorlókönyv, latin 208.
 Hasonlatok Lucanusnál és Vergiliusnál 625.
 Herodotos, ford. Geréb 287. — ford. Hoffer 287. 381. — rá vonatkozó irodalom 525.
 Homeros, alvilága 217. — rá vonatkozó irodalom 525. — Odyssea, ford. Kempf 607. 684.
 Horatius, 60. — és kora 367. — rá vonatkozó irodalom 527.
 Irodalomtörténet, görög 44. 524. — római 527.
 Juvenalis 528.
 Kallinos 525.
 Klasszikus nyelvek tanítása 491.
 Lactantius, 5. 528.
 Latin, nyelvtan 203. 298. — olvasó és gyakorló könyv 208. — synonymika 375. — olvasó óra 470. — nyelvtanítás 594.
 Latinság, magyarországi 417.
 Leokrates l. Lykurgos.
 Lexicologia, 672.
 Livius, 528.
 Longos 526. — Daphnis és Chloë, ford. Longos 690.
 Lucanus, codex Estensis 340. — és Vergilius 401. 549. 625.
 Lukianos 525. — két dialogusa 614.
 Lykurgos, beszéde Leokrates ellen 441.
 Magyarországi latinság 417.
 Μύθων, 672.
 Mythologiai képgyűjtemény 587.
 Nevelés, római 307. — görög 466.

Névelő, nom. c. infinitívóval 186. —
acc. c. infinitívóval 193.
Nikandros 526.
Nominativus cum infinitivo, Thuky-
didesnél 36. 100. 185. 258. —
alakтана 100. — mondattana 258.
Nyelv, a római nyelv hanyatlása
390.
Nyelvtan, latin 203. 298. 529. 575. —
görög 526.
Nyelvtanítás, magyar és latin párhü-
zamos 594. — klasszikus nyelvek
tanítása 491.
Odyssea l. Homeros.
Olvasókönyv, latin 208. 529. — gö-
rög 450. 526.
Oppianus 526.
Orator ad M. Brutum 461.
Ovidius, 528.
Pædagogia, philologiai 490.
Pausanias 526.
Persius 528.
Petronius 528.
Pindaros 526.
Phædrus 528.
Pharsalia l. Lucanus.
Philebos, ford. Péterfy 675.
Philologiai pædagogia 490.
Plato 526. — válogatott művei 675.
Plinius maior 10. 75.
Plutarchos, egészségügyi czikke 321.
— rá vonatkozó irodalom 526.
Pro Sestio l. Cicero.
Quintilianus 528.
Régészet, magyarországi ókori 530.
Régiségek, görög 524. — római 526.
Római, nevelés 307. — nyelv ha-
nyatlása 390. — ekkölcsök 686.
Római bányászok temetkezési módja
772.
Római költészet története (Ribbeck)
761.
Róma törvényhozása a népgyűlések
korában (Keil) 756.
Sallustius 528.
Scholionok, l. Statius.
Sophistika 222.
Sophokles 526.
Σφόδος 673.
Statius, Thebaisához írt scholionok
651.
Synonymika, latin 375.
Συνωνυμικα 674.
Szabó István 215.
Színház, görög 616.
Szótár, a magyarországi latinság szó-
tára 417.

Szövegeknyv mythologiai képgyűjte-
ményhez 586.
Tacitus 528. — ed. Némethy 702.
Terentius 528.
Thebais l. Statius.
Thukydidés, nominativus cum infini-
tívo és accusativus cum inf. 36.
100. 185. 258. — műve keletkezé-
sének ideje 83. 161. — és a so-
phistika 222. — rá vonatkozó iro-
dalom 526.
Történet, görög 524. — római 526.
Velleius Paterculuss 216. 528.
Vergilius Atilvága 217. — és Luca-
nus 401. 549. 625.

II. Magyar philologia.

Ábrányi Emil 137.
Amade László 369—375.
Ányos Pál 563.
Arany János 602. 603. 649. 650. 651.
717. 720. 772. — A. mint nyelvész
328—340. — A. és Petőfi 772. —
Alexandrinjai 147. — Elbeszélő ír-
lya 65. 160. — Balladái 220. — *Buda
halála* 66. 148. — *Csaba királyfi*
67. — Hátrahagyott iratai 67. —
Kevháza 65. 160. — *Nagyidai
czigányok* 774. — Toldi-trilogia
386. — *Toldi* 66. 143. — *Toldi
szerelme* 67. — *Toldi estéje* 148. —
Vojtina Ars poeticája 66. — *Zách
Klára* 67.
Bajza József 564. 698.
Balassa Bálint 374.
Ballada a magyar költészetben. 219.
Baróti Szabó Dávid 131. 133.
Berzsenyi Dániel 113. 663. — Isko-
lázása 113. — Versformái 134
B. és Kis János 134. — B. és Ka-
zinczy 135.
Bessenyei György 370.
Bod Péter 419.
Brassai Sámuel 150.
Codex-irodalom példái 700.
Csokonai Vitéz Mihály 370. 603.
Dayka Gábor 559. — Emléke 77.
Dráma, iskolai 175. 311.
Dugonics 778.
Egyházi költészet, XVI. XVII. szá-
zadi 95.
Erdősi (Sylvester) János 131. 370.
Esterházy Pál hg. 15.
Fábián Gábor, 315.

- Faludi Ferencz 370.
 Foktövi (János?) énekszerző 183.
 Földi János 136.
 Garay János 643.
 Gönczy-féle énekeskönyv 182.
 Guzmics Izidor 670.
 Gvadányi József gr. 776.
 Gyöngyösi István 15. 370. 603. —
Chariclia 424.
 Gyulai Pál 151. 651. 719. 720.
 Hegedősök 67. 196.
 Helyesírás, magyar 313. 330.
 Horváth Adám 370.
 Ilosvai Selymes Péter 389. 390.
 Jancsó-codex 96.
Káldr Istvánról való ének 177.
 Kájoni János énekgyűjteménye 99.
 172.
 Kazinczy Ferencz 130. 132. 134. 137.
 370. 465. 468. — K. és Berzsenyi
 135. — K. és Toldy 559—567.
 663—672. — *A természet ekono-*
nomiája 799.
 Kisfaludy Károly 559. 565. 664.
 Kis János 134. 561. 563. 566.
 Klasszikai iskola 132.
 Kölcsény Ferencz 134. 565. 669.
 Kriza, Vadrózsák 197.
 Krónikák 476.
 Laskai Gáspár énekszerző 183.
 Listi László 20. 27. 603.
 Madách Imre 71. 72.
 Magyar irodalom: XVI. XVII. szá-
 zad költészete 91. 172.
 Magyar irodalomtörténet 395. 496.
 Magyar és latin nyelv párhuzamos
 tanítása 594.
 Magyar nyelv: diplomatiái haszná-
 lata. 463. — Etymologia 329. —
 Igeiden szók hangrendje 745. —
 Igeidők 336. — Képes beszéd 65. —
 Magyartalanságok 334. 338. 339. —
 Nyelvhelyesség 328. 331. — Nyelvtan,
 iskolai 580. — Nyelvújítás
 333. — Nyelvtörténeti szótár
 445. — Olasz elemek 225. — Szen-
 vedő alak 335. 338. — Szólás-
 mód 384. — Szóösszetétel 335. —
 Szórend 328. 335. 339. — *De és ha-*
nem 336. — *Egy* névelő 337. —
Hogy 335. — *Ki és mely* 338. —
Nő és né 337. — *Ó és az* 336. —
Ugy 393.
 Magyarok eredete, ősműveltsége stb.
 475.
 Magyarországi tanulók a bécsi egye-
 temen 128.
- Magyar olvasókönyv 580.
 Magyar philologiai irodalom 1892-
 ben 478.
 Magyar verselés, mértékes 129.
 Mátyás király humanistái] 131. —
 M. neve Luther irataiban 398.
 Mihál Farkas énekgyűjteménye 172
 Misztériumok 311. 748. — Csik-som-
 lyói m. 610. 752.
 Molnár János 132. 370.
 Népmese 645. 714.
 Népnyelv 68. 330.
 Nogáll János 151.
 Passió, verses, 175.
 Petőfi és Arany 772. — Petőfi és a
 nyugati versformák 137. — P. Vajda
 Péterről 291. — *János vitéz* népies
 elemei 643—651. 714—721.
 Petri András énekszerző 97. 174.
 Ráday Gedeon gr. 133. 136.
 Rájnics József 131. 132. 133.
 Réti János énekszerző 97.
 Révai Miklós 131. 133.
 Rimai András 374.
 Simai Kristóf 276. 312. 466. 470. —
Gyapai Márton 276—280, 468.
 Soproni Magyar Társaság 116.
 Szabó István 215.
 Széchenyi István gr. 465.
 Szemere 665. 671.
 Szentjóni Szabó László 774.
 Szombathy János 133.
 Temesvári Pelbárt 419.
 Toldi-monda 386.
 Toldy Ferencz 603. — T. és Kazinczy
 559—567, 663—672.
 Tolnai János énekszerző 183.
 Tóth Ede 440.
 Ugor nyelvek 492.
 Ungvár-Németi Tóth László 563.
 Váczi Menyhért énekszerző 183.
 Vajda Péter 291—298.
 Virág Benedek 133. 135. 559.
 Virágénekek 95.
 Vörösmarty 369. 559. 564. 603.
 665. — Hexameterai 136. — *A két*
szomszédvár 136. — *Zalán futása*
 136. 599.
 Zrínyi Miklós gr. 15. 29. 370. 401. —
 Z. fiát elsirató költeménye 427. —
 Z. könyvtára 421—429. — Z. leg-
 újabb epigonja (Esterházy Pál hg.)
 15. — Z. nyelve 602. — *Arianna*
sírása 16. — *A török ifjú éneke*
 32. 35.

III. Germán philologia.

- Angol komédiások 285. 703.
 Angol nyelvtan és olvasókönyv, 211. 318.
 Borck G. V. 620.
 Börne L. 367.
 Bürger G. A. 66. 362.
 Byron 73.
 Chamisso A. 228.
 Claudius M. 362.
 Decker 285.
 Dráma: német Fortunatus-drámák 285. — XV—XVI. századi német dráma 360. — Polgári dráma 363. — Maitre Pathelin német drámai felolgozásai 567. 721.
 Ezzo-dal 618.
 Faust 234. — Cseh Faust-dráma 234. — Népdráma 362.
 Fischart János 360.
 Gellert 606.
 Germán philologia Magyarországon 532.
 Goethe 73. 364. — Drámái 365. — G. és Sesenheimi Friderika 318. — Viszonya a Grimm testvérekhez 236. — *Achilleis* 365. — *Dichtung u. Wahrheit* 318. 364. — *Egmont* 619. — *Faust* 201. 234. 365. — *Götz* 618. 619. 621. — *Hermann u. Dorothea* 365. — *Tasso* 365. — *Wahlverwandschaften* 365. — *Werther* 365.
 Gotter F. V. 76.
 Gottsched 363.
 Grillparzer 363.
 Grimm Jakob 236. — Grimm Vilmos 364.
 Grimm testvérek és Goethe 236.
 Gryphius András 235. 618.
 Gutzkow 367.
 Hartmann von Aue 227.
 Hauff V. 618.
 Heine 367. — szerelmei 236.
 Herder 364. 605. 619. 621. — Cidromániczok 677. 699.
 Hoffmann E. T. A. 363.
 Immermann 363.
 Jean Paul 363.
 Jutta asszonyról szóló dráma és Faust 234.
Klage 232.
 Kleist Henrik 363.
 Klopstock 364.
 Körner Tivadar 363.
 Kotzebue 363.
 Lenau 363.
 Lenz 620.
 Lessing 257. 364. 606. 619. 621. — fordításai 235. — *Hamb. Dramat.* 252. — *Das Horoskop* 617.
 Longfellow 228.
 Ludwig Ottó 237. 620.
 Luther 360. 398.
 Luzerni újévi játék 722.
 Minstrelek 196.
 Mitternacht Seb. János 396.
 Monda: német császár-monda 703.
 Móríc kasszeli tartománygróf, mint drámairól 286.
 Moscherosch 362.
Mucedorus 702.
 Murner Tamás 360.
 Német fordítókönyvek 588.
 Német irodalom: XI. XII. század 617. — XV—XVII. század 360. — XVII—XVIII. század 361. — XIX. század 362. 622. — az iskolában 57. 359. 618. 697. — Újabb német irodalomtörténet 355—367.
 Német mesék, XVIII. századbeliek 605.
 Német népdal 360. 618.
 Német nyelv 588. — N. ny. a gymnasiumban 697. — kfn. irodalmi nyelv 618 — *ft: cht* hangváltozás 60.
 Német olvasókönyv 57.
 Német verselmélet 617.
 Népkönyvek, német 285. 360.
 Nibelungének 232.
 Opitz 362.
 Osztrák drámairók 363.
 Percy 199. 433.
 Pilgrim püspök 232. 233.
 Pyrker László 666.
 Raimund Ferd. 431.
 Reuchlin 568. 571. 721.
 Romantikus költők 367.
 Rückert 363. 704.
 Sachs, Hans 285. 286. 360. *Henno* 568. 573. 722.
 Schiller 62. 237. 366. — Drámái 366. — *Haramjók* 559. 619.
 Schlegel Ágost Vilmos 367. — Schlegel Frigyes 367.
 Schlegel Ján. Ill. 76. 363.
 Schubart 363.
 Scott, Walter, 196. 197. 199.
 Shakespeare 237. 430. 702. — Sh. mint lyrikus 430—440. — Sh. Német-

- országban 618. 620. — *Hamlet* 430. — *Macbeth* 434. — *Othello* 431. — *Szentivánéji álom* 434. — *Vihar* 437. — *Vizkereszt* 437. — *Windsori víg nők* 436.
- Sidney Fülöp 702.
Skót balladatöredékek 196.
Sturm és Drang-korszak 621.
Tieck L. 702.
Uz J. P. 362.
Wagner Gergely 721.
Walther von der Vogelweide 58.
Weilen 228.
Wieland 76. 364. 620. 621. 622.
Wodan 704.
Zesen Fülöp 362.

IV. Román philologia.

- Ariosto 286.
Beaumarchais 242.
Corneille 396.
Crébillon 76.
Destouches 241. 249.
Diderot 241. 363. — D. és a polgári dráma 241—257.
Feuillet 431.
Florian 560.
Francia helyesírás 455. 704.
Francia nyelv : irodalmi és köznyelv 454.
Francia nyelvtan 53. 753.
La Chaussée 241. 250.
Lagrange 76.
Latouche 76.
Maitre Pathelin 567—575, 721—727.
Marivaux 241.

- Molière 276. 469. 621. — *Sganarelle* 277—279. 469.
Olasz elemek a magyar nyelvben 225.
Regnard 468.
Román philologia évi jelentése 75.
Román philologia Magyarországon 539.
Rousseau 243.
Sedaine 242.
Voltaire 76. 235.

V. Egyéb szakok.

- Aesthetika 480.
Arja nyelvek 493.
Babonás napok 68.
Ballada 196. 219.
Ethnographia 68. 479.
Etymologia 376.
Folklore 68.
Hangváltozások 545.
Irodalomtörténeti kutatás elvei 356.
Keleti nyelvek 493.
Költészet az iskolában 694. 697.
Költői tevékenység 358. 474. 694.
Mythologia 587.
Népelet 68.
Nyelvtanítás 470. 588. 594. 615.
Összehasonlító irodalomtörténet 357.
Összehasonlító nyelvtudomány 231-376.
Pædagogia, philologiai 307. 490. 694.
Phonetika 211. Phonetikus átírás 54. 211. 755.
Poetika 358.
Regény 770.
Szláv nyelvek 542.

A Budapesti Philologiai Társaság 1893-ban.

I. A Társaság tisztségviselői.

Elnök: *Ponori Theurewk Emil* Első titkár: *Findáczy Ernő*
Alelnök: *Heinrich Gusztáv* Másodtitkár: *Petz Gedeon*
Pénztárnok: *Cserhalmi Samu.*

II. Választmányi tagok.

BUDAPESTIEK :

Badics Ferencz
Bayer József
Bernmüller Ferencz
Csengeri János
Fröhlich Róbert
Gyomlay Gyula
Hegedüs István
Maywald József
Némethy Géza
Pozder Károly
Reményi Ede
Vári Rezső.

VIDÉKIEK :

Bászel Aurél
Bódiss Jusztin
Dóczy Imre
Geréb József
Nátafalussy Kornél
Pecz Vilmos
Petrovich Ferencz
Pirchala Imre
Spitkó Lajos
Szamosi János
Szinnyei József
Veress Ignác.

III. Tiszteletbeli tagok :

- József Csász. és Kir. Főherczeg ő fensége, Alesúth.*
Bartal Antal, kir. tanácsos, Haraszti.
Dr. Brassai Sámuel, ny. egyetemi tanár, Kolozsvár.
Dr. Georges Károly Ernő, tanár, Gótha.
5 *Dr. Gyulai Pál, egyetemi tanár, Budapest.*
Müller Miksa, egyetemi tanár, Oxford.
Noyáll János, pergamoni püspök, Nagyvárad.
Dr. Schuchardt Hugó, egyetemi tanár, Grác.
Dr. Télfy Iván, ny. egyetemi tanár, Budapest.
10 *Dr. Torma Károly, egyetemi tanár, Budapest.*
Dr. Vámbéry Ármán, egyetemi tanár, Budapest.

IV. Alapító tagok :

<i>József Csász. és Kir. Főherczeg ő fensége, Alesúth</i>	100	frt.
+ <i>Dr. Abel Jenő, volt egyetemi tanár, Budapest</i>	150	«
<i>Dr. Gyulai Pál, egyetemi tanár, Budapest.</i>	100	«
+ <i>Horváth Cyrill, volt egyetemi tanár, Budapest</i>	100	«
<i>Gr. Kuun Géza, Maros-Németi</i>	100	«
5 <i>B. es K. Latinovics Géza, nagybirt., Bikity, írásbeli kötelezv. 100 frtról</i>	—	«
<i>Nogáll János, pergamoni püspök, Nagyvárad</i>	100	«
Összesen : 100 frtról szóló írásbeli kötelezvény és készpénzben	650	frt.

V. Rendes tagok:

A *-gal jelöltek 1893-ban kiléptek; a †-tel jelöltek meghaltak.

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Abday József	Nagy-Écs	plébános.	1886
	Dr. Acsay Antal	Nyitra	k. r. theologiai tanár	1885
	Áldori Bertalan	Fegyvernek (?)	tanár (?)	1890
	Alexits György	Budapest	keresk. akadémiai tanár	1889
5	Ambrus Mór	Losonc	állami főgymn. tanár	1874
	Dr. Angyal Dávid	Budapest	egyetemi könyvtartisz.	1881
	Gr. Apponyi Sándor	Lengyel	főrendiházi tag	1888
	Dr. Badics Ferenc	Budapest	áll. főreálisk. tanár	1891
	Dr. Balassa József	Debreczen	főreáliskolai tanár	1885
10	Dr. Baligó János	Temesvár	kegy.-r. főgymn. tanár	1888
	Balogh Péter	Szolnok	áll. főgymn. tanár	1883
	Dr. Baló József	Budapest	minta-polgárisk. tanár	1886
	Bancsó Antal	Sopron	ág. ev. lyceumi tanár	1890
	Dr. Bánóczy József	Budapest	izr. seminariumi tanár	1881
15	Baráth Ferenc	Budapest	ref. főgymn. tanár	1881
	Barbarics L. Róbert	Pécs	r. kath. főgymn. tanár	1882
	Bárdos Remig	Esztergom	r. kath. főgymn. tanár	1893
	Dr. Barna Ignác	Budapest	magánzó	1881
	Dr. Bászai Aurél	Fehértemplom	állami főgymn. tanár	1874
20	Dr. Bauer Simon	Lőcse	állami főreálisk. tanár	1886
	Dr. Bayer József	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1889
	Becker Nándor	Trencsén	kegyes. főgymn. tanár	1892
	*Beksits Ignác	Kaposvár	áll. főgymn. tanár.	1881
	Dr. Beöthy Zsolt	Budapest	egyetemi tanár	1881
25	Dr. Berger E. János	Budapest	egyetemi tanár	1884
	Bermüller Ferenc	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1874
	Binder Jenő	Brassó	állami főreálisk. tanár	1883
	*Blanár Ödön	Besztercebánya	kir. kath. főgymn. tanár	1886
	Bódiss Juszti	Pannonhalma	benzés főgymn. tanár	1888
30	Bolla Lajos	Temesvár	kegy.-r. főgymn. tanár	1888
	Dr. Boros Gábor	Nagyszeben	állami főgymn. tanár	1881
	Bossányi József	Nyitra-Novák	plébános	1883
	Bozsenik Béla	Lugos	kir. kath. főgymn. tanár	188
	Dr. Brájjer Lajos	Nagy-Beeskerek	«Torontál» szerkesztője	1891
35	Bresztyák József	Nagyszombat	főgymn. tanár	1892
	Breznyik János	Selmeczbánya	ág. ev. főgymn. igazg.	1874
	Dr. Burány Gergely	Keszthely	gymn. igazgató	1881
	Burián János	Losonc	állami főgymn. tanár	1885
	Buzássy Ábel	Pécs	r. kath. főgymn. tanár	18
40	Dr. Császár Árpád	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1885
	Csathó Imre	Budapest	áll. közép-iparisk. tanár	1892
	Dr. Csengeri János	Budapest	gyakorló főgymn. tanár	1 81
	Cserei József	Temesvár	kir. kath. főgymn. tanár	18
	Dr. Cserép József	Arad	főgymn. tanár	18

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
45	Cserhalmi Samu	Budapest	p. ü. min. számellenőr	1881
	Cserni Ernő	Gyöngyös	gymn. tanár	1887
	Csomár István	Munkács	állami gymn. tanár	1881
	Csorba Mária, Nagyné	Kaposvár	polg. leányisk. igazgatónő	1887
	Dr. Csósz Imre	Rózsashegy	r. kath. főgymn. tanár	1883
50	Czvach Gyula	Versecz	főrealisk. tanár	1891
	Dr. Danielovics Kálmán	Munkács	állami főgymn. tanár	1884
	Dávid István	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1885
	Dr. Demek Győző	Nagyvárad	főrealisk. tanár	1892
	Dévay József	Budapest	p. ü. min. tisztviselő	1888
55	*Dergács Sándor	Nagybánya	áll. főgymn. tanár	1888
	Dóczy Imre	Debreczen	ref. főiskolai tanár	1881
	Drajkó Béla	Budapest	kegy. rendi főgymn. tan.	1881
	Elischer József	Nagyszeben	kir. tanker. főigazgató	1874
	Endrei Ákos	Brassó	áll. főrealisk. tanár	1886
60	Dr. Erdélyi Károly	Temesvár	kegy. rendi főgymn. tan.	1882
	Dr. Erdélyi Pál	Budapest	muzeumi tisztviselő	1883
	Dr. Erődi Béla	Budapest	Fer. Józsz. nev. int. korm.	1881
	Fábián Imre	Jászó	r. kath. főgymn. tanár	1881
	Faludi Miksa	Székesfehérvár	keresk. akad. igazgató	1881
65	Faragó János	Karczag	ref. gymn. igazgató	1889
	Farkas József	Vác	róm. kath. főgymn. tanár	1875
	Fejér Adorján Géza	Baja	cziszt. r. főgymn. tanár	1889
	Fekete Fidél	Léva	kegy. r. főgymn. tanár	1888
	Fekete József	Budapest	tanintézetű tulajdonos	1890
70	Fekti Ferencz	Eperjes	kir. kath. főgymn. tanár	1877
	Ferencz Valdemár	Eperjes	kir. kath. főgymn. tanár	1883
	Ferszigán János	Belényes	főgymn. tanár	1890
	Dr. Fialowsky Lajos	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1886
	Dr. Finácsy Ernő	Budapest	állami főgymn. igazgató	1881
75	Fludorovics Zsigmond J.	Magyar-Óvár	gymn. tanár	1885
	Fiók Károly	Budapest	ref. főgymn. tanár	1887
	Dr. Fodor Gyula	Szatmár	kir. kath. főgymn. tanár	1885
	*Forberger László	Bonyhád	ág. ev. algymn. tanár	1886
	Dr. Friml Aladár	Zsolna	kir. gymn. tanár	1883
80	Dr. Fraknói Vilmos	Róma	püspök	1881
	Dr. Fröhlich Róbert	Budapest	akadém. főkönyvtárnok	1881
	Füredi János	Temesvár	kegy. rendi főgymn. tan.	1886
	Gaál Mózes	Pozsony	kir. kath. főgymn. tanár	1890
	Gál Kelemen	Kolozsvár	unit. főgymn. tanár	1893
85	Gärtner Henrik	Losonez	tanár	1885
	Dr. Geréb József	Losonez	áll. főgymn. tanár	1882
	Geréb Márton	Kolozsvár	ref. főgymn. tanár	1875
	Géresi Kálmán	Debreczen	ref. főiskolai tanár	1881
	Gerevics Gusztáv	Zombor	állami főgymn. igazgató	1881
90	Gergey Lénárt	Esztergom	r. kath. főgymn. tanár	1885
	Dr. Giesswein Sándor	Győr	püspöki szentsz. jegyző	1892

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Allása	Mely évtől tag?
	Glósz Miksa	Csiksomlyó	r. kath. főgymn. tanár	1888
	Góbi Imre	Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1893
	Dr. Griesbach Ágost	Budapest	Fer.-J.-nevelőint. tanár	1883
95	Grósz Jakab	Munkács	állami gymn. tanár	1892
	*Gurnesevits Lajos	Nagybánya	állami gymn. tanár	1888
	Guttenberg Pál	Budapest	polg. és ker. isk. tanár	1892
	Dr. Gyárfás I. Tihamér	Brassó	plébános	1888
	Dr. Gyomlay Gyula	Budapest	gyakorló főgymn. tanár	1882
100	György Lajos	Losonc	állami főgymn. tanár	1881
	Győri Gyula	Sátor-A.-Ujhely?	kegy.-r. főgymn. tanár	1888
	Gyürky Ödön	Budapest	a Kath. Kör titkára	1890
	Hager József	Privigye	kegy.-r. gymn. tanár	1892
	Háhn Adolf	Székesfehérvár	állami főreálisk. tanár	1881
105	Hajnal Imre	Budapest	kegy.-rendi főgymn. tan.	1892
	Dr. Halász Ignác	Budapest	áll. főreálisk. tanár	1881
	Dr. Hám Sándor	Kolozsvár	r. kath. főgymn. tanár	1889
	Dr. Harrach József	Budapest	közs. főreálisk. tanár	1888
	Haslinger Ferencz	Arad	kir. kath. főgymn. tanár	1881
110	Dr. Hatala Péter	Budapest	egyetemi tanár	1881
	Hegedüs Béla	Budapest	állami főgymn. tanár	1881
	Dr. Hegedüs István	Budapest	egyetemi tanár	1881
	Hehelein Károly	Ungvár	plébános	1881
	Dr. Heinrich Alajos	Budapest	állami főgymn. tanár	1881
115	Dr. Heinrich Gusztáv	Budapest	egyetemi tanár	1881
	Dr. Heinrich Károly	Budapest	keresk. akad. tanár	1881
	Hellebrant Árpád	Budapest	akad. alkönyvtárnok	1881
	Henning Rezső	Nagyszében	állami főgymn. tanár	1889
	Dr. Herald Ferencz	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1883
120	*Dr. Herrmann Antal	Budapest	pædagogiumi tanár	1887
	Dr. Herzl Mór	Budapest	magánzó	1881
	Himpfner Béla	Arad	kath. főgymn. igazgató	1882
	Dr. Hittrich Ödön	Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1885
	Dr. Hofer Károly	Budapest	állami főreálisk. igazg.	1874
125	Dr. Hoffmann Frigyes	Brassó	állami főreálisk. tanár	1882
	Hoffmann Mátyás	Sátor-A.-Ujhely	gymn. tanár	1892
	Dr. Hóman Ottó	Budapest	kir. tanker. főigazg.	1881
	Dr. Hornyánszky Gyula	Budapest	főgymn. tanár	1893
	Dr. Horváth Cyrill	Baja	cziszt. rendi tanár	1888
130	Horváth József	Marosvásárhely	ref. colleg. tanár	1888
	Dr. Horváth József	Csurgó	ref főgymn. tanár	1888
	Incze István	Léva	kegy.-r. gymn. tanár	1888
	Istvánffy Pál	Kassa	r. kath. főgymn. tanár	1888
	Dr. Iványi Ede	Losonc	áll. főgymn. tanár	1884
135	Jakoblovits Lajos	Ujvidék	kir. kath. főgymn. tanár	1892
	Dr. Jancsó Benedek	Budapest	kir. kath. gymn. igazgató	1888
	Janda Gy. Bernardin	Pannonhalma	benczés tanár	1888
	Dr. Janicsek József	Satoralja-Ujhely	főgymn. tanár	1893

A PHILOLOGIAI TÁRSASÁG TAGJAI 1893-BAN.

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
140	Janny László --- ---	Kecskemét ---	kegy. r. főgymn. tanár	1882
	Jánosi Boldizsár --- ---	Ujvidék --- ---	kir. kath. főgymn. tanár	1886
	*Jurkovich Emil --- ---	Besztercebánya	kir. kath. főgymn. tanár	1881
	*Kalmár Elek --- ---	Lőcse --- ---	kir. kath. főgymn. tanár	1885
145	Kanyaró Ferencz --- ---	Kolozsvár --- ---	unit. főgymn. tanár ---	1893
	Dr. Kanyurszky György	Budapest --- ---	egyetemi tanár --- ---	1883
	Kapás Lajos Aurél --- ---	Sátoralja-Ujhely	megyei tisztviselő ---	1886
	Dr. Káplány Antal --- ---	Szentes --- ---	főgymn. tanár --- ---	1885
150	Dr. Kapossy Endre --- ---	Baja --- ---	cziszt.-r. főgymn. tanár	1892
	Káposztássy Gusztinián	Eger --- ---	főgymn. tanár --- ---	1881
	Kapszdorfer Gyula --- ---	Rozsnyó --- ---	főgymn. tanár --- ---	1888
	Dr. Kardos Albert --- ---	Debreczen --- ---	áll. főreálisk. tanár ---	1892
155	Dr. Kassai Gusztáv --- ---	Budapest --- ---	kir. kath. főgymn. tanár	1881
	Kassuba Domokos --- ---	Eger --- ---	kath. főgymn. igazgató ---	1893
	Dr. Katona Lajos --- ---	Budapest --- ---	kir. kath. főgymn. tanár	1890
	Dr. Keil Alajos --- ---	Kassa --- ---	premontr. főgymn. tanár	1892
160	Kemény Ferencz --- ---	Eger --- ---	áll. reálisk. igazgató ---	1892
	Kempf József --- ---	Budapest --- ---	áll. főgymn. tanár ---	1892
	Kenessey Dezső --- ---	Budapest --- ---	ref. főgymn. tanár ---	1892
	Király Pál --- ---	Budapest --- ---	pædagogiumi tanár ---	1874
165	Dr. Kirez Jakab --- ---	Szolnok --- ---	áll. főgymn. tanár ---	1886
	Kiss Albert --- ---	Igló --- ---	ev. főgymn. tanár ---	1891
	Dr. Kiss Ernő --- ---	Budapest --- ---	kegyes-r. főgymn. tanár	1893
	S. Kispál Mihály --- ---	Marosvásárhely	ref. főgymn. tanár ---	1882
170	Dr. Kis Sándor --- ---	Nagybecskerek ---	kegyesr. főgymn. tanár ---	1886
	Kolonics Lipót --- ---	Székesfehérvár ---	r. kath. főgymn. tanár ---	1881
	Könnye Nándor --- ---	Székesfehérvár	áll. főreáliskolai tanár	1889
	Kont Ignác --- ---	Páris --- ---	prof. au Collège Rollin	1881
175	Korber Imre --- ---	Csiksomlyó --- ---	r. kath. főgymn. zenetan.	1891
	Kotunovics Sándor --- ---	Nagyvárad --- ---	r. kath. főgymn. igazg.	1881
	Kovács Endre --- ---	Sátoralja-Ujhely	főgymn. tanár --- ---	1892
	Kovács József --- ---	Privigye --- ---	kegy.-r. gymn. tanár	1888
180	Dr. Kovalik János --- ---	Trsztena --- ---	kir. kath. algymn. tanár	1883
	Köpesdy Sándor --- ---	Budapest --- ---	állami főgymn. igazg. ---	1874
	Körösi Henrik --- ---	Pécs --- ---	áll. főreáliskolai tanár	1888
	Körösi Sándor --- ---	Fiume --- ---	főgymn. tanár --- ---	1892
185	Krasznopolszky József	Sátoralja-Ujhely	főgymn. tanár --- ---	1892
	Krasznaynszky Károly	Trencsén --- ---	kir. kath. főgymn. tanár	1885
	Dr. Krausz Jakab --- ---	Budapest --- ---	polg. iskolai tanár ---	1881
	Krauze Ervin --- ---	Kassa --- ---	gymn. igazgató --- ---	1893
185	Dr. Kresméry Károly	Nagykikinda ---	gymn. igazg. --- ---	1886
	Kroller Miksa --- ---	Győr --- ---	sz.-benedekr. főgymn. ig.	1884
	Kroll Rudolf --- ---	Léva --- ---	kegyesr. főgymn. tanár	1892
	Kuczmann Fülöp --- ---	Kőszeg --- ---	kath. gymn. tanár ---	1893
185	Kulcsár Endre --- ---	Debreczen --- ---	ev. ref. főgymn. tanár	1892
	Dr. Kunos Ignác --- ---	Budapest --- ---	egyetemi magántanár ---	1884
	Kutrucz Rezső --- ---	Pozsony --- ---	kir. kath. főgymn. tanár	1891

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Dr. Kuzsinszky Bálint	Budapest	muzeumi segédőr	1885
	Dr. Kvaczala János	Pozsony	ev. lyceumi tanár	1891
	Labancz Mihály	Temesvár	kegyes.-r. főgymn. tanár	1892
	Láng Nándor	Nagyszében	áll. főgymn. tanár	1894
190	Lászlófy Kamill	Győr	r. kath. főgymn. tanár	1886
	Latkóczy Mihály	Eperjes	kir. kath. főgymn. tanár	1887
	Dr. Lázár Béla	Budapest	tanár	1887
	Lehr Albert	Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1882
	Lenkei Henrik	Budapest	áll. főreálisk. tanár	1885
195	Dr. Létmányi Nándor	Brassó	áll. főreáliskolai tanár	1888
	Lichtenegger József	Szatmár	kir. kath. főgymn. tanár	1888
	Lintner Lajos	Budapest	községi főreálisk. tanár	1874
	Liska János	Szarvas	ág. ev. főgymn. tanár	1891
	Liszky Etele	Herczegfalva	segédlelkész	1889
200	Dr. Losonezi Lajos	Késmárk	ág. ev. lyceumi tanár	1885
	Lyka Miklós	Budapest	magánzó	1893
	Macher Ede	Lőcse	áll. főreálisk. tanár	1892
	Mácska Lajos	Vác	kegyesr. főgymn. tanár	1888
	Madarász Pál	Szeged	kegyesr. főgymn. tanár	1885
205	Madzsar Gusztáv	Makó	polg. iskolai tanár	1885
	Malatinszky János	Zsolna	kir. kath. algymn. tanár	1881
	*Dr. Margalits Ede	Budapest	állami főgymn. igazg.	1874
	Markovics Sándor	Győr	állami főreálisk. tanár	1884
	Markusovszky Sámuel	Pozsony	ág. ev. lyceumi tanár	1881
210	Martinkovics Iván	Budapest	magánhivatalnok	1888
	Márton Jenő	Pozsony	ág. ev. lyceumi tanár	1883
	Mártonyi Lukács	Kézdivásárhely	minorita gym. tanár	1893
	Marusák Pál	Sopron	áll. felső leányisk. igazg.	1888
	Máthé György	Lugos	áll. főgymn. tanár	1885
215	Matskássy József	Budapest	felső leányisk. tanár	1881
	Matter János	Csurgó	ev. ref. főgymn. tanár	1885
	Dr. Maywald József	Budapest	kegyesr. főgymn. tanár	1877
	Mazuch Ede	Ungvár	kir. főgymn. tanár	1889
	Medgyesi Lajos	Kaposvár	áll. főgymn. tanár	1892
220	Mérei Kálmán	Sopron	r. kath. főgymn. tanár	1888
	Mészáros Lajos	Zenta	közs. főgymn. tanár	1885
	Mócs Szaniszló	Pécs	főgymn. tanár	1891
	Dr. Molnár Samu Pál	Székesfehérvár	cziszt. r. főgymn. tanár	1888
	Mondik Pál	Nagy-Károly	kegy.-r. főgymn. tanár	1888
225	Moravcsik Géza	Budapest	reálisk. tanár	1881
	Moravszky Ferencz	Nyiregyháza	ág. ev. főgymn. tanár	1892
	Mórocz Emilián	Komárom	kath. algymn. tanár	1886
	Dr. Morvay Győző	Nagybánya	áll. főgymn. tanár	1886
	Moser József	Ujvidék	kir. kath. főgymn. tanár	1881
230	*Dr. Munkácsi Bernát	Budapest	izr. hitközs. tanf.	1892
	Munkácsy Elek	Trencsén	kir. kath. főgymn. tanár	1885
	Nagy Károly	Kolozsvár	keresk. akad. tanár	1881

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Dr. Nagy Zsigmond	Debreczen	ev. ref. főgymn. tanár	1890
235	Náményi T. Lajos	Arad	hivatalnok	1887
	Nátafalussy Kornél	Nagyvárad	kir. tanker. főigazg.	1881
	Dr. Négyesy László	Budapest	gyakorló főgymn. tanár	1888
	Németh Regináld.	Sopron	kath. főgymn. tanár	1888
	Dr. Némethy Géza	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1884
240	Nikolics Ignác	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1887
	Novák Béla	Nagy-Károly	kegy.-r. főgymn. tanár	1892
	Oraftsik József	Szeged	főgymn. tanár	1893
	Pacher I. Donát	Kőszeg	r. kath. gym. igazgató	1884
	Dr. Pác Sándor	Nagyvárad	r. kath. főgymn. tanár	1888
245	Palmer Kálmán	Budapest	országközi tisztviselő	1888
	Pap Ev. János	Temesvár	kegy.-r. főgymn. tanár	1885
	Papp Mihály	Halas	ref. főgymn. tanár	1885
	Párkányi Gyula	Eperjes	kir. kath. főgymn. tanár	1884
	*Dr. Patrubby Lukács	Budapest	keresk. akad. tanár	1884
250	Dr. Pauler Gyula	Budapest	országos levéltári igazg.	1887
	Paulik A. Miklós	Kassa	szepesmegyei áldozár	1883
	Paulik József	Trencsén	kir. kath. főgymn. tanár	1882
	Dr. Pecz Vilmos	Kolozsvár	egyetemi tanár	1881
	Perényi Adolf	Temesvár	áll. főreálisk. tanár	1888
255	Perényi Otmár	Zala-Tihany	kath. főgymn. tanár	1890
	Petrovich Ferencz	Nagyvárad	kir. tan., lat. sz. kanonok	1874
	Dr. Petz Gedeon	Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1883
	Pfeiffer Antal	Temesvár	r. kath. főgymn. igazg.	1874
	Pintér Ede	Kaposvár	állami főgymn. tanár	1886
260	Pirchala Imre	Pozsony	kir. kath. főgymn. igazg.	1881
	Polgár György	Miskolcz	kir. kath. algyimn. igazg.	1886
	Popini Albert	Mármarosziget	r. kath. főgymn. tanár	1887
	Posch Árpád	Trencsén	kir. kath. főgymn. tanár	1888
	Dr. Pozder Károly	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1876
265	Dr. Pruzsinszky János	Budapest	áll. főgymn. tanár	1883
	Dr. Radinovic Iván	Budapest	belügymin. fogalmazó	1888
	Radlinszky József	Szatmár	kir. főgymn. tanár	1881
	Dr. Radnai Rezső	Budapest	közokt. min. fogalmazó	1885
	Dr. Radó Antal	Budapest	hirlapíró	1883
270	Ranschburg Viktor	Budapest	«Athenaeum» kiad. főn.	1888
	*Ráth György	Budapest	kuriai tanácselnök	1886
	Récei A. Viktor	Esztergom	kir. kath. főgymn. tanár	1884
	Dr. Reményi Ede	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1883
	Reitmann Ferencz	Budapest	tanár	1874
275	Réti Ferencz	Budapest	kegy.-r. főgymn. tanár	1886
	*Révész Ferencz Cyrill	Szilágy-Somlyó	minoritarendi tanár	1888
	Richter László	Nyitra	főgymn. tanár	1888
	Dr. Riedl Frigyes	Budapest	közégségi főreálisk. tanár	1881
	Dr. Román Sándor	Budapest	egyetemi tanár	1881
	Rónai István	Kecskemét	kegy.-r. főgymn. tanár	1892

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
280	Rózsa Vitál	Esztergom	kath. főgymn. tanár	1888
	Dr. Rupp Kornél	Budapest	főgymn. tanár	1888
	Sáfrány Károly	Veszprém	főgymn. tanár	1893
	Salamin Leó	Sopron	állami főreálisk. igazg.	1881
285	Samu Ferencz	Győr	róm. kath. főgymn. tanár	1883
	Sarudy György	Rimaszombat	egyes. prot. főgymn. tanár	1890
	Dr. Schack Béla	Pozsony	keresk. akad. tanár	1885
	*Schambach Gyula	Kaposvár	állami főgymn. tanár	1887
	Schill Salamon	Budapest	seminariumi tanár	1882
290	Schlott Gyula	Eperjes	kir. kath. főgymn. igazg.	1881
	Dr. Schnabel Róbert	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1887
	Schöffler Leó István	Szilágy-Somlyó	gymn. tanár	1888
	Dr. Schreiner Márton	Budapest	orsz. izr. tanítókép. tanár	1892
295	Schuber Máttyás	Rozsnyó	ág. ev. főgymn. tanár	1883
	Dr. Schullerus Adolf	Nagy-Szeben	ág. ev. tanítókép. tanár	1888
	Serédi Dénes	Pápa	benzés tanár	1890
	Serkei Szabó József	Kisujszállítás	főgymn. tanár	1888
	Dr. Simon J. Sándor	Losoncz	áll. főgymn. tanár	1881
300	Dr. Simonyi Zsigmond	Budapest	egyetemi tanár	1881
	Soós József	Kecskemét	ref. főgymn. tanár	1888
	Spitkó Lajos	Székesfehérvár	kir. tanker. főigazgató	1883
	Steuer János	Fiume	áll. ker. akad. tanár	1883
305	Straub József	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1887
	Stromp József	Kis-Ujszállás	ev. ref. gymn. tanár	1885
	Szabó Jakab Elek	Kékkő	plébános	1885
	Szabó Szilveszter	Esztergom	főgymn. tanár	1881
310	Szalay Gábor	Eger	cziszt.-r. főgymn. tanár	1889
	Szalay Gyula	Nagy-Körös	ref. főgymn. tanár	1881
	Szalay Gyula	Léva	kath. főgymn. tanár	1888
	Szalay Károly	Budapest	ref. főgymn. tanár	1887
315	Dr. Szamosi János	Kolozsvár	egyetemi tanár	1875
	Dr. Szász Károly	Budapest	ref. püspök. főrendih. tag	1883
	Szántó Kamill	Baja	cziszt.-r. főgymn. tanár	1891
	Dr. Székely György	Sárospatak	ref. főgymn. tanár	1885
320	Székely Salamon	Arad	állami főreálisk. tanár	1881
	Dr. Szemák István	Budapest	állami főgymn. tanár	1886
	Szerlemhegyi Tivadar	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1884
	Dr. Szigetvári Iván	Budapest	állami főgymn. tanár	1888
325	Dr. Szilágyi Albert	Nagyvárad	állami főreálisk. tanár	1886
	Szilágyi István	Mármaros sziget	ref. lyceumi igazgató	1881
	Szilasi Mór	Budapest	állami főgymn. tanár	1881
	Szinger Kornél	Szeged	főgymn. tanár	1888
	Dr. Szinyei József	Budapest	egyetemi tanár	1883
325	Szinyei Endre	Sárospatak	ref. főiskolai igazgató	1874
	Szkunzevics Kornél	Pancsova	állami főgymn. tanár	1883
	Szlávnits György	Budapest	gymn. tanár	1892
	Szőke Adolf	Losoncz	állami főgymn. tanár	1881

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Szölgvény Ferenc ..	Miskolc... ..	kir. kath. algymn. tanár	1890
	Dr. Takács Menyhért...	Kassa	prem. főgymn. tanár ...	1893
	Dr. Takáts Sándor ...	Budapest .. .	kegyesr. főgymn. tanár	1887
330	Tamási István	Kolozsvár	főgymn. tanár	1888
	Tell Anasztáz	Győr	benezés főgymn. tanár	1891
	*Dr. Theisz Gyula ...	Budapest	áll. főreálisk. tanár...	1888
	Dr. P. Thewrewk Emil	Budapest	egyetemi tanár	1874
	*Tiber Ágost	Budapest	állami főreálisk. tanár..	1881
335	Timár Pál	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1885
	Dr. Tóth György	Léva	főgymn. igazgató	1886
	Dr. Tóth Kálmán	Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1885
	Travnik Zsigmond ...	Trencsén... ..	leányiskolai tanár ...	1892
	Turi Mészáros István	Mezőtúr	tanár	1885
340	Dr. Uhlárik János ...	Nagyszombat ..	főgymn. tanár	1888
	Ulár Pál	Kolozsvár... ..	unit. főgymn. igazgató	1893
	Dr. Váczy János	Budapest	áll. főgymn. tanár	1886
	Vajdafy Géza	Ungvár	kir. kath. főgymn. tanár	1874
	Dr. Váli Béla	Budapest .. .	közokt.-min. fogalmazó	1882
345	Varga József	Mármarossziget	róm. kath. gymn. tanár	1889
	Dr. Vári Rezső	Budapest	kir. kath. algymn. tanár	1886
	*Várkonyi Endre	Sepsi-Sz.-György	ev. ref. főgymn. tanár	1881
	Várkonyi Odiló	Esztergom	főgymn. tanár	1888
	Vass Sámuel	Nagy-Kőrös ...	ref. főgymn. tanár	1881
350	Veress Ignác	Nagy-Szeben ...	állami főgymn. igazg. ...	1881
	Dr. Versényi György ..	Körmöczbánya	állami főreálisk. tanár	1885
	Dr. Vietorisz József ...	Nyiregyháza ...	főgymn. tanár	1892
	Volf György	Budapest	gyakorló főgymn. igazg.	1874
	Rövid Vozári Gyula ...	Munkács	áll. gymn. tanár	1881
355	Dr. Wagner Lajos ...	Pozsony	állami főreálisk. tanár..	1875
	Dr. Wargha Samu	Pannonhalma ...	alperjel	1882
	Dr. Weninger László ...	Budapest	közs. főreálisk. tanár...	1888
	Dr. Werner Adolf	Székesfehérvár ..	czist.-r. főgymn. tanár	1892
	Wigand János	Pancsova	állami főgymn. tanár...	1881
360	Wirth Gyula	Besztercebánya	kir. kath. főgymn. tanár	1885
	Wolff Béla	Székesfehérvár ..	állami főreálisk. tanár..	1885
	Zichy Antal	Budapest	főrendiházi tag	1881
	Dr. Zimányi József ...	Szeged	főreálisk. tanár	1885
	Dr. Zindl Béla	Losonc	áll. főgymn. tanár	1888
365	Dr. Zlinszky Aladár...	Zombor	áll. főgymn. tanár	1888
	Dr. Zolnai Gyula	Székesfehérvár ..	áll. főreálisk. tanár ...	1889
	Dr. Zoltvány L. Irén ...	Pannonhalma ...	benezés tanár	1887
	†Zsigmond József... ..	Trencsén	főgymn. tanár	1892
	Zsoldos Benő	Sárospatak	ref. főiskolai tanár ...	1883

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Bartha József	Nagybecskerek	főgymn. tanár	1890
	Bitter Illés	Pécs	cziszt.-rendi tanár	1889
	Bölesházy István	Budapest	bölcsészethallgató	1888
	Dr. Borcsa Mihály	Szászváros	gymn. tanár	1888
5	Borsodi Miklós	Budapest	cziszt. tanárjelölt	1888
	Csiki Lajos	Marosvásárhely	ref. főgymn. tanár	1885
	Csokonay Zsigmond	Pécs	cziszt. r. főgymn. tanár	1892
	Curitia János	Orsova	m. kir. honvéd hadnagy	1890
	Czeglédy István	Félegyháza	gymn. tanár	1892
10	Damaszlovsky Mihály	Győr	kir. ítélőtáblai tisztviselő	1892
	Dr. Esztegár László	Szamosujvár	tanár	1890
	Exner Győző	Pozsony	ker. akadémiai tanár	1885
	Eyszrich György	Félegyháza	gymn. tanár	1891
	Finály Gábor	Kolozsvár	egy. hallgató	1892
15	Fölkel Béla	Ungvár	kath. segédlelkész	1889
	Györgyi Ányos	Budapest	cziszt. r. papnöv.	1892
	Haraszi Sándor	Keszthely	prem. kan., főgymn. tan.	1893
	Hatala József	Rózsahegy	kegyesrendi tanár	1891
	Huszár Vilmos	Budapest	bölcsészethallgató	1893
20	Ilyefalvi Vitéz Aladár	Budapest	tanárjelölt	1892
	Karatnai Incze Béla	Eperjes	főgymn. tanár	1886
	Incze József	Horpács	tanárjelölt	1890
	Kardoss Gyula	Nyiregyháza	tanárjelölt	1893
	Károly J. Vilmos	Pécs	cziszt.-r. tanár	1891
25	*Kerekes Ferencz	Tibold-Darócz	nevelő	1890
	Dr. Kováts S. János	Csikszereda	tanár	1888
	Kövér Sándor	Uj-Pest	polg. iskolai tanár	1890
	Lähne Vilmos	Sopron	tanár	1883
	Lakatos Vincze	Keszthely	prem. kan., főgymn. tan.	1893
30	Dr. Lehr Vilmos	Pozsony	ev. lyceumi tanár	1891
	Loósz István	Lugos	áll. főgymn. tanár	1892
	Máthé Lajos	Budapest	bölcsészethallgató	1891
	Mészáros Jenő	Kőrös-Ladány	polg. iskolai tanár	1890
	Mészáros Sándor	Vese	polg. isk. tanár	1891
35	Metzingh Lajos	Ujvidék	polg. isk. tanár	1892
	Mihalik Sándor	Budapest	polg. iskolai tanár	1890
	Molnár József	Kisujzállás	ref. főgymn. tanár	1888
	Mráz Elek	Budapest	bölcsészethallgató	1890
	*Nagy Pál	Budapest	fővárosi tanító	1890
40	Dr. Negovetich Arthur	Fiume	áll. főgymn. tanár	1888
	Orbán Lajos	Szombathely	prem. kan., főgymn. tan.	1893
	Piláthy Béla	Budapest	polg. isk. tanár	1890
	Rafain Jakab	Kolozs-Monostor	tanár	1888
	Reibner Márton	Budapest	bölcsészethallgató	1890
45	Róna Lajos	Budapest	tanárjelölt	1891
	Borák Imre	Budapest	bölcsészethallgató	1891
	Rózsa Géza	Budapest	bölcsészethallgató	1891

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Allása	Mely évtől tag?
50	Dr. Schmidt Attila	Nagyszeben	áll. főgymn. tanár	1888
	Schmidt Frigyes	Besztercebánya	ág. ev. gymn. tanár.	1889
	Dr. Schmidt Márton	Ungvár	kir. kath. főgymn. tanár	1885
	Sebestyén Gyula	Budapest	muzeumi hivatalnok	1888
	Sebestyén Károly	Budapest	böles. hallg.	1891
55	*Senger János	Budapest	gyakorló tanár	1885
	Simon Géza	Aszód	gymn. tanár	1888
	Dr. Simsay Lajos	Munkács	állami gymn. tanár	1888
	Solymossy Sándor	Fő-Rév	nevelő	1887
	Sróth Péter	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1891
60	Strauch Béla	Nagyszeben	áll. főgymn. tanár	1885
	Szabó István	Jászberény	nevelő	1887
	Dr. Szadilek János	Trsztena	tanár	1888
	*Szányi Béla	Budapest	bölcsészethallgató	1888
	Teleky László	Arany-Medgyes	polg. isk. tanár	1892
65	Tittel Lajos	Kaposvár	főgymnasiumi tanár	1888
	Vizaknai Szócs Géza	Szentes	főgymn. tanár	1888
	Wellmann Rezső	Budapest	gyakorló tanárjelölt	1893
	Weszely Ödön	Budapest	főv. polg. isk. tanár	1889
	Zakkay Aladár	Deés	polg. iskolai tanár	1890

VII. Az Egyet. Phil. Közlöny előfizetői.

Folyó szám	Az előfizető lakhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
5	Arad	Ifj. Klein Mór, könyvtáros	1883
	Aszód	Ág. ev. algymnasium	1888
	Balázsfalva	Gör. kath. főgymn. tanári kar	1890
	Bártfa	Kath. gymn. igazgatóság	1889
	Bécs	Gerold et Comp., könyvkereskedés	1890
	Békés	Ev. ref. algymnasium	1883
	Belényes	Gör. kath. főgymn. igazgatóság	1883
	Besztercebánya	Ág. ev. algymnasium	1883
	"	Kir. kath. főgymnasium	1886
	10	Bonyhád	Ág. ev. algymnasium
15	Brassó	Ciurciu J. Nicolae, könyvtáros	1891
	"	Zeidner H., könyvtáros	1892
	Budapest	Csaplár Benedek, kegy.-rendi tanár	1883
	"	Pfeifer Ferdinánd, könyvtáros	1883
	"	" " "	1883
	"	" " "	1883
	"	I. ker. áll. polgári tanító-képezde	1886
	"	II. ker. kir. kath. főgymnasium	1886
20	"	II. ker. állami főreáliskola	1890
	"	IV. ker. kegyesrendi főgymnasium	1883

Folyó szám	Az előfizető lakhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
	Budapest	IV. ker. ág. ev. főgymnasium	1883
	"	IV. ker. közs. főreáltanoda	1890
	"	V. ker. állami főreáliskola	1890
25	"	VI. ker. áll. polg. tanítónő-képezde	1886
	"	VI. ker. áll. főreáliskola	1892
	"	VIII. ker. gyakorló főgymnasium	1886
	"	VIII. ker. orsz. izrael. tanító-képezde	1890
	"	VIII. ker. cziszt.-r. tanárképző	1893
	"	IX. ker. helv. hitv. főgymnasium	1885
30	Csiksomlyó	Róm. kath. főgymn. igazgatóság	1883
	Debreczen	Ev. ref. főgymn. tanári könyvtár	1888
	"	Városi főreáliskola tanári kara	1884
	Déva	Állami főreáliskola	1883
	Eger	Róm. kath. főgymnasium	1883
35	Eperjes	Evangelikus collegium	1883
	"	Evang. colleg. Magyar Társaság	1890
	"	Kir. kath. főgymn.	1883
	Érsekujvár	Gymnasiumi könyvtár	1883
	Erzsébetváros	Állami gymnasium	1892
40	Esztergom	Szentbenedekrendi székház	1893
	"	Közs. reáliskolai igazgatóság	1887
	Fehértemplom	Hepke Tibald könyvkereskedő	1892
	Feldkirch (Vorarlberg)	Dr. Lergetporer Pál	1891
	Fiume	Állami főgymnasium	1886
45	Gyöngyös	Közs. kath. főgymn. igazgatóság	1890
	Gyöng	Ev. ref. gymnasium	1886
	Győr	Holdházy János, püspök	1888
	"	Máxa Ferencz, könyvtáros	1890
	"	" " "	1890
50	"	Szentbenedekrendi székház	1885
	Győr-Szent-Márton	Pannonhalmi könyvtár	1886
	Gyulafehérvár	Róm. kath. főgymn. igazgatóság	1886
	Hajdu-Böszörmény	Ev. ref. gym. könyvtár	1886
	Hajdu-Nánás	Ev. ref. algyimnasium	1886
55	Hód-Mező-Vásárhely	Dr. Imre Lajos, főgymn. tanár	1893
	Jászberény	Kath. főgymnasium	1885
	Jászóvár	Jászóvári könyvtár	1886
	Kalocsa	Érseki főgymn. könyvtár	1890
	Kaposvár	Állami főgymnasium	1883
60	Kassa	Főgymnasiumi önképző-kör	1890
	"	Állami főreáliskola	1883
	Kecskemét	Ref. lyceumi igazgatóság	1883
	"	Róm. kath. főgymnasium	1883
	Keszthely	Premontrei társház	1888
65	Késmárk	Ág. ev. lyceumi igazgatóság	1883
	Kis-Kun-Halas	Főgymnasiumi könyvtár	1888
	Kis-Szeben	Kath. algyimn. igazgatóság	1890

Folyó szám	Az előfizető lakhelye	Czíme	Mely évtől előfizet?
	Kisujzállás --- ---	Ev. ref. gymnasium... --- ---	1886
	Kolozsvár --- --- ---	Ev. ref. főgymnasium... --- ---	1883
70	" --- --- ---	Tanárképző-intézeti igazgatóság ---	1883
	" --- --- ---	Kath. főgymn. önképző-kör... ---	1890
	" --- --- ---	Stein János, könyvtáros... --- ---	1892
	Komárom --- --- ---	Szentbenedekrendi székház... ---	1883
	Körmöczbánya --- --- ---	Áll. főreálisk. igazgatóság... --- ---	1883
75	Kőszeg --- --- ---	Szentbenedekrendi székház... ---	1886
	Kun-Félegyháza --- ---	Kath. algymn. igazgatóság... --- ---	1886
	Kun-Szent-Miklós --- ---	Ev. ref. gymn. --- --- ---	1886
	Léva --- --- ---	Kath. gymn. igazgatóság... --- ---	1883
	Liptó-Rózsashegy --- ---	Gymnasiumi könyvtár... --- ---	1886
80	Lőcse --- --- ---	Kir. főgymnasiumi igazgatóság... ---	1883
	" --- --- ---	Állami főreáliskola... --- ---	1888
	Losonez --- --- ---	Állami főgymnasium... --- ---	1883
	Lugos --- --- ---	Róm. kath. főgymn. --- --- ---	1886
	Mármaros-Sziget --- ---	Reform. lyceum --- --- ---	1886
85	" --- --- ---	Róm. kath. algymn. --- --- ---	1886
	Maros-Vásárhely --- ---	Temesvári M., könyvtáros... --- ---	1884
	" --- --- ---	Református főtanoda... --- ---	1893
	Mezőtúr --- --- ---	Ev. ref. gymnasium... --- ---	1883
	Miskolc --- --- ---	Reform. lyceum --- --- ---	1883
90	Munkács --- --- ---	Állami gymnasium... --- ---	1883
	Nagybánya --- --- ---	Marossy Sándor, áll. főgymn. tanár	1887
	" --- --- ---	Állami főgymnasium... --- ---	1883
	Nagy-Enyed --- --- ---	Bethlen-főtanoda... --- ---	1883
	Nagy-Kálló --- --- ---	Áll. reáliskolai igazgatóság... ---	1886
95	Nagy-Kanizsa --- --- ---	Polgári iskola... --- --- ---	1883
	" --- --- ---	Kath. főgymnasium... --- ---	1883
	Nagy-Károly --- --- ---	Kegy.-r. főgymnasium... --- ---	1883
	Nagy-Kikinda --- --- ---	Gymnasiumi tanári kar... --- ---	1885
	Nagy-Szalonta --- --- ---	Közs. gymn. igazgatóság... --- ---	1887
100	Nagy-Szombat --- --- ---	Érseki főgymnasium... --- ---	1883
	Nagyvárad --- --- ---	Pauker Dániel, könyvtáros... --- ---	1889
	Nyitra --- --- ---	Huszár István, könyvtáros... --- ---	1887
	" --- --- ---	Róm. kath. főgymnasium... --- ---	1883
	Pancsova --- --- ---	Állami főgymnasium... --- ---	1887
105	Pápa --- --- ---	Tóth Dániel, ref. főisk. tanár... ---	1886
	" --- --- ---	Szentbenedekrendi székház... --- ---	1890
	Pécs --- --- ---	Zircz-cziszt. főgymnasium... --- ---	1883
	" --- --- ---	Valentin Károly fia, könyvtáros... ---	1892
	Podolin --- --- ---	Gymnas. tanári könyvtár... --- ---	1886
110	Pozsony-Szt-György --- ---	Algymn. igazgatóság... --- ---	1886
	Privigye --- --- ---	Kath. algymn. igazgatóság... --- ---	1890
	Rákospalota --- --- ---	Wagner Manó, tanintézeti igazgató	1892
	Réceze-Keresztúr --- ---	Popp Benjamin, lelkész... --- ---	1887
	Rimaszombat --- --- ---	Egyesült prot. főgymnasium... ---	1883

Folyó szám	Az előfizető lakhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
115	Rozsnyó	Róm. kath. főgymnasium	1883
	Sajó-Kara	Báró Radvánszky Béla	1892
	Sárospatak	Trócsányi Bertalan, könyvtáros	1888
	Sátoralja-Ujhely	Kath. gymn. tanári könyvtár	1883
	Selmeczbánya	Kir. kath. gymn. igazgatóság	1883
120	Sepsi-Szent-György	Székely-Mikó-kollegium	1883
	Sopron	Schwarz Károly, könyvtáros	1891
	"	Thiering Gyula, könyvtáros	1883
	"	Szentbenedekrendi székház	1883
	Szabadka	Főgymnasiumi igazgatóság	1883
125	Szakoleza	Gymnasiumi igazgatóság	1886
	Szamos-Ujvár	Örmény kath. gymnasium	1883
	Szarvas	Főgymn. tanári kar	1883
	Szászváros	Ev. ref. Kuun-tanoda	1883
	Szatmár	Kir. kath. főgymnasium	1883
130	"	Ev. ref. gymn. tanári kar	1890
	Szeged	Somogyi-könyvtár	1885
	"	Főgymnasiumi önképző-kör	1884
	Székely-Udvarhely	Ev. ref. kollegium	1890
	"	Állami főreáliskola	1886
135	"	Róm. kath. főgymnasium	1887
	Székesfehérvár	Főgymnasiumi igazgatóság	1886
	"	Főreáltanoda	1889
	Szentes	Városi gymnasium	1883
	Szilágy-Somlyó	Róm. kath. gymnasium	1891
140	Szolnok	Állami főgymnasium	1883
	Szombathely	Főgymnasiumi igazgatóság	1883
	Tata	Kegyesrendi gymnasium	1886
	Temesvár	Katholikus főgymnasium	1893
	"	Állami főreáliskola	1883
145	Trsztena	Kir. kath. algymnasium	1886
	Uj-Verbász	Községi algymnasium	1886
	Ujvidék	Kir. kath. magyar főgymnasium	1883
	Ungvár	Kir. kath. főgymnasium	1886
	Vác	Főgymnasiumi igazgatóság	1886
150	Versecz	Községi főreáliskolai igazgatóság	1891
	Veszprém	Kath. főgymn. igazgatóság	1884
	Zenta	Közs. gymn. igazgatóság	1883
	Zilah	Reform. tanodai igazgatóság	1884
	Zirc	Zirc-czisstercezi apátság	1883

Jegyzet. 1892 végén volt tiszteletbeli: 8, alapító: 6, rendes: 353, rendkívüli: 62, előfizető: 151, összesen: 580. Ezen kimutatás szerint van 1893 végén tiszteletbeli: 11, alapító: 7, rendes: 351, rendkívüli: 62, előfizető: 154, összesen: 585.

Kimutatta 1893. évi november hó 16-án

Cserhalmi Samu,
penztárnok.

